THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961170318

รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์

นางสาวอัญชลี สุสายัณห์

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ท.ช., ท.ม.
ณ ฌาปนสถานวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร
วันพุธที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๕

รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์

พิมพ์ครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์

พุทธศักราช ๒๕๔๕

จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

อัญชลี สุสายัณห์.

รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์. -- กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

๘๖๐ หน้า.

๑. ยุโรป -- ประวัติศาสตร์. ๒. ไทย -- ประวัติศาสตร์. ๓. โลก -- ภูมิประเทศและการท่องเที่ยว. I. ชื่อเรื่อง.

๙๔๐

ISBN 974-272-572-1

พิมพ์ที่ บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๘๘๒-๑๐๑๐, ๐ ๒๔๒๒-๙๐๐๐
โทรสาร ๐ ๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐ ๒๔๓๔-๑๓๘๕
E-Mail : info@amarin.co.th **Homepage** : http://www.amarin.co.th

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

ที่ ๒๕๔๔๙
วันที่ ๒๙ พ.ค. ๒๕๕๑
เลขทะเบียน ป. ๑๑๕๖
เลขหมู่ ๐๕๒๕๕
๒๕๔๕

นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ท.ช., ท.ม.

ชาตะ : ๑๘ ตุลาคม ๒๔๙๕

มตะ : ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๕

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

เมื่อความทราบใต้ฝ่าละอองพระบาทว่า นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นายติรวัฒน์ สุจริตกุล เป็นผู้แทนพระองค์อัญเชิญพวงมาลาวางหน้าหีบศพ เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ และต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานเพลิง เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ นั้น

ข้าพระพุทธเจ้า นางอารีย์ สุสายัณห์ ผู้เป็นมารดา รู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ หากนางสาวอัญชลี สุสายัณห์ จะหยั่งทราบด้วยญาณวิถีใด ก็คงจะมีความปลื้มปีติและซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศอันสูงสุดในวาระสุดท้ายนี้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาทด้วยความจงรักภักดี และน้อมรำลึกในพระกรุณาธิคุณไว้เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม เพื่อความเป็นสิริมงคลและเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูลสืบไป

สมัชชาหอจดหมายเหตุสตรี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นางอารีย์ สุสายัณห์

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๗๖๖

สำนักพระราชวัง

๓๐ มีนาคม ๒๕๔๕

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดเกล้า ฯ ให้ นายติรวัฒน์ สุจริตกุล เชิญพวงมาลาไปวางที่หน้าหีบศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ท.ช.,ท.ม. ณ ศาลา ๒๔ วัดธาตุทอง เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๙.๐๐ น.

ประภาพรรณ/พิมพ์/[illegible]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

[illegible]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๕๓๕๐

สำนักพระราชวัง

๒๓ เมษายน ๒๕๔๕

พระราชทานเพลิงศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ท.ช. ตำแหน่งอาจารย์ระดับ ๗
สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย ณ เมรุวัดธาตุทอง เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

ภัทระ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์
	เพื่อทราบ
	เครื่องพระราชทานเพลิงศพ และเจ้าพนักงานผู้เชิญมานี้
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๒๕๕

สำนักพระราชวัง

๓๐ เมษายน ๒๕๔๕

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ท.ช.,ท.ม. ที่เมรุวัดธาตุทอง เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๗.๔๕ น.
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

ประภาพรรณ/พิมพ์/พิสูจน์/ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์
	เพื่อทราบ

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

ประวัติ

นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ เกิดที่กรุงเทพมหานคร เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นธิดาคนเดียวของนายเยื่อ และนางอารีย์ สุสายัณห์

การศึกษา

นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ เข้าศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ตามลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๐๒ - โรงเรียนผดุงดรุณี

พ.ศ. ๒๕๐๕ - โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์

พ.ศ. ๒๕๑๒ - โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา

พ.ศ. ๒๕๑๔ - คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๒)

พ.ศ. ๒๕๑๘ - บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ภาควิชาประวัติศาสตร์) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

รับราชการ

หลังจบการศึกษาหลักสูตรมหาบัณฑิตแล้ว นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ เข้ารับราชการเป็นอาจารย์ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตั้งแต่วันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ สุดท้ายดำรงตำแหน่งอาจารย์ระดับ ๗ รองหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์

บั้นปลายชีวิต

ตั้งแต่กลางปี พ.ศ. ๒๕๔๔ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ มีอาการปวดศีรษะเสมอ ซึ่งคิดว่าสาเหตุจากแพ้ยาลดความดัน รวมทั้งมีอาการปวดตา ซึ่งต้องหยอดตาทุกๆ ๔ ชั่วโมง อาการปวดศีรษะกำเริบมากขึ้นต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๕ จนกระทั่งต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลเชียงใหม่ - ราม เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ แพทย์สแกนสมองพบเนื้องอก น.พ. มาโนช เล้าวงศ์ แพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านผ่าตัดสมองสั่งผ่าตัดด่วนในวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ การผ่าตัดใช้เวลานานกว่า ๑๐ ชั่วโมง

หลังจากนั้น แพทย์ตรวจพบมะเร็งที่ต่อมน้ำเหลือง จึงรักษาด้วยการฉายรังสี รวม ๑๑ ครั้ง เช้าวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๕ นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ ถึงแก่กรรมด้วยเหตุจากระบบหัวใจล้มเหลวเฉียบพลัน เพราะลิ่มเลือดอุดตัน สิริอายุได้ ๔๙ ปี ๕ เดือน ๙ วัน

พระกรุณาธิคุณ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนิน ณ ฌาปนสถานวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร
ในการพระราชทานเพลิงศพนางสาวอัญชลี สุสายัณห์
วันพุธที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕
นับเป็นพระกรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ผู้แทนพระองค์อัญเชิญพวงมาลาวางหน้าหีบศพ
๓๐ มีนาคม ๒๕๔๕

ทำบุญเก็บกระดูก

ลอยอังคาร ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๔๕

วัยเด็กของเหมียว

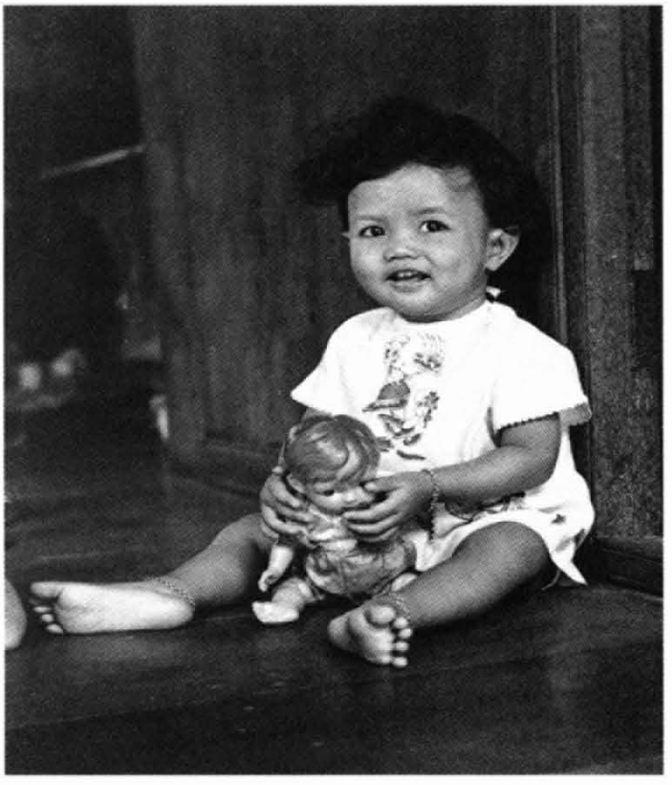

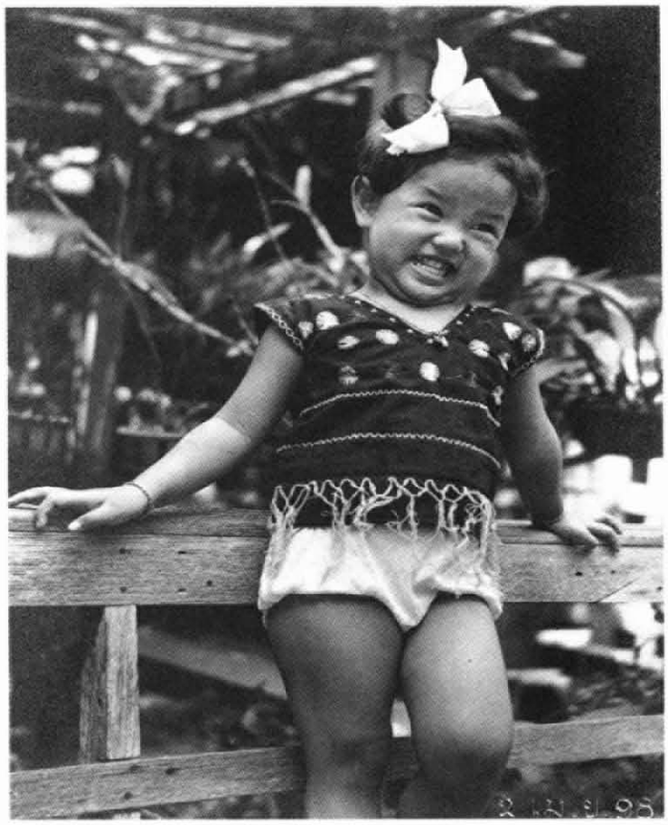

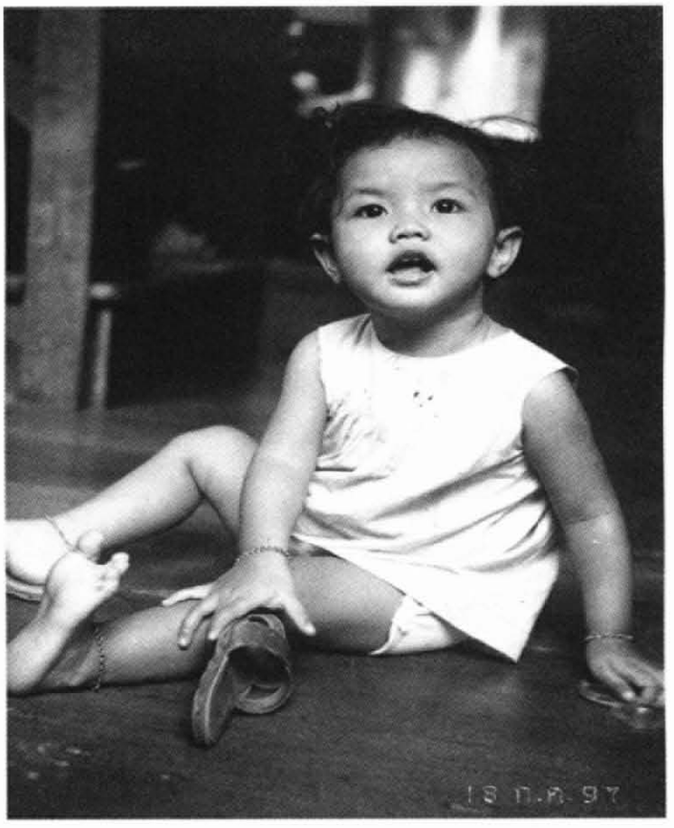

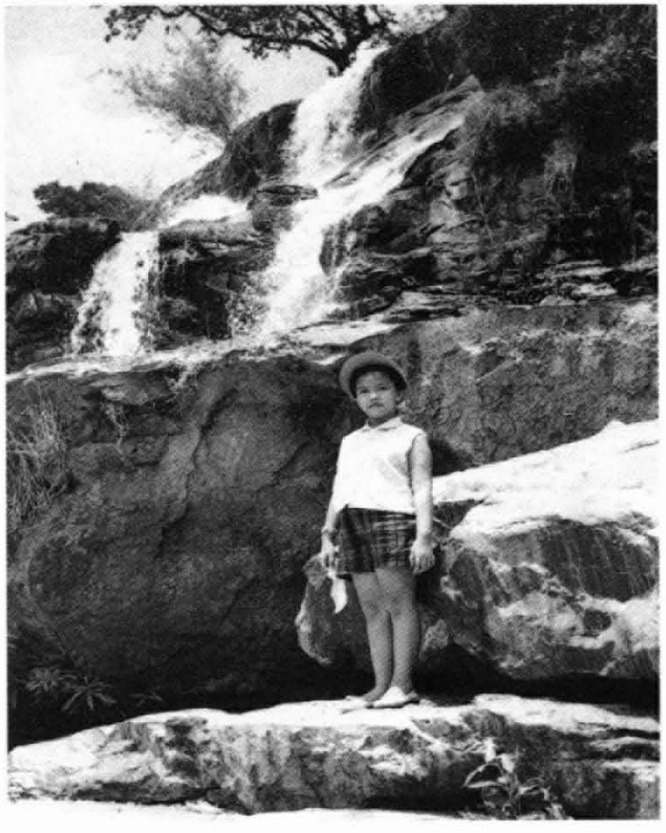

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961170318

กับเพื่อนโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์

กับเพื่อนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา

เมื่อเป็นนิสิตคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อักษรศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๒

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต

รับราชการเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๒๔

รับเสด็จพระราชดำเนิน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ณ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ขณะสอนหนังสือ

เสวนาวิชาการร่วมกับอาจารย์เครก (Craig J. Reynolds) และนักศึกษา

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕

เมื่อแม่ไปเยี่ยมที่เชียงใหม่

รับประทานอาหารกับเพื่อนแม่และเพื่อนเหมียว

หน้าโรงแรมเพชรงาม

วันคล้ายวันเกิดแม่...ที่เหมียวไม่เคยลืม

ของรักที่สะสม

งานฝีมือสุดโปรด

งานฝีมือของเหมียวที่แม่ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ส่วนหนึ่งของงานฝีมือที่ชอบ

น้องขวัญ...สุนัขตัวโปรด

โรแบร์โต บาจโจ...นักฟุตบอลคนโปรด

ถ่ายรูปดอกไม้...งานอดิเรกที่ชอบ

ดอกไฮเดรนเยียแสนรัก...น้องไฮของเหมียว

เพื่อนร่วมงานที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พาลูกศิษย์ไปทัศนศึกษาตามแหล่งประวัติศาสตร์

พาลูกศิษย์จาก ม.ช. มากินข้าวกลางวันที่พ่อกับแม่จัดเลี้ยงที่บ้านถนนสาทร
ในโอกาสมาทัศนศึกษากรุงเทพฯ

ปราสาทหินพิมาย ๖ ธันวาคม ๒๕๔๑

ทับหลังสุดโปรด ที่ปราสาทหินพิมาย ๖ ธันวาคม ๒๕๔๑

พิชิตเขาพระวิหาร ๘ ธันวาคม ๒๕๔๑

วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ๓ กันยายน ๒๕๔๒

กับลูกศิษย์รุ่นต่าง ๆ

ไปดูงานที่ประเทศพม่า มกราคม ๒๕๓๘

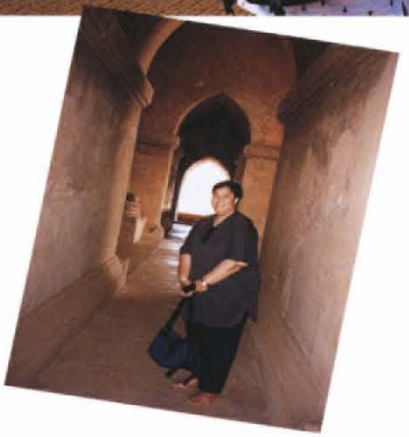

ไปเที่ยวประเทศฝรั่งเศส พฤษภาคม ๒๕๓๘

รูปหมู่ยามสนธยา ที่ Jardin des Tuileries, Paris

หนาวมาก Versailles

Hôtel de Ville, Paris

ตอนที่ถ่ายรูปนี้อากาศหนาวมาก
อาบแดดทั้งๆ ที่หนาวเหน็บ ในสวน Tuileries, Paris

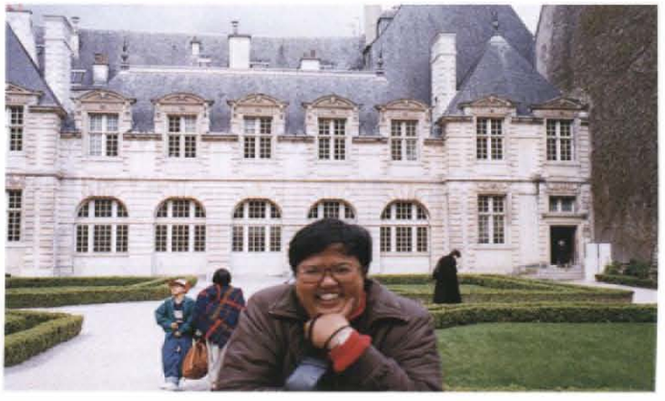

ก่อนเข้าสู่ Place des Vosges, Paris

หน้าทางเข้า Place des Vosges, Paris
ที่ทุกคนหนาวมาก

ไปเที่ยวประเทศเขมร ธันวาคม ๒๕๓๙

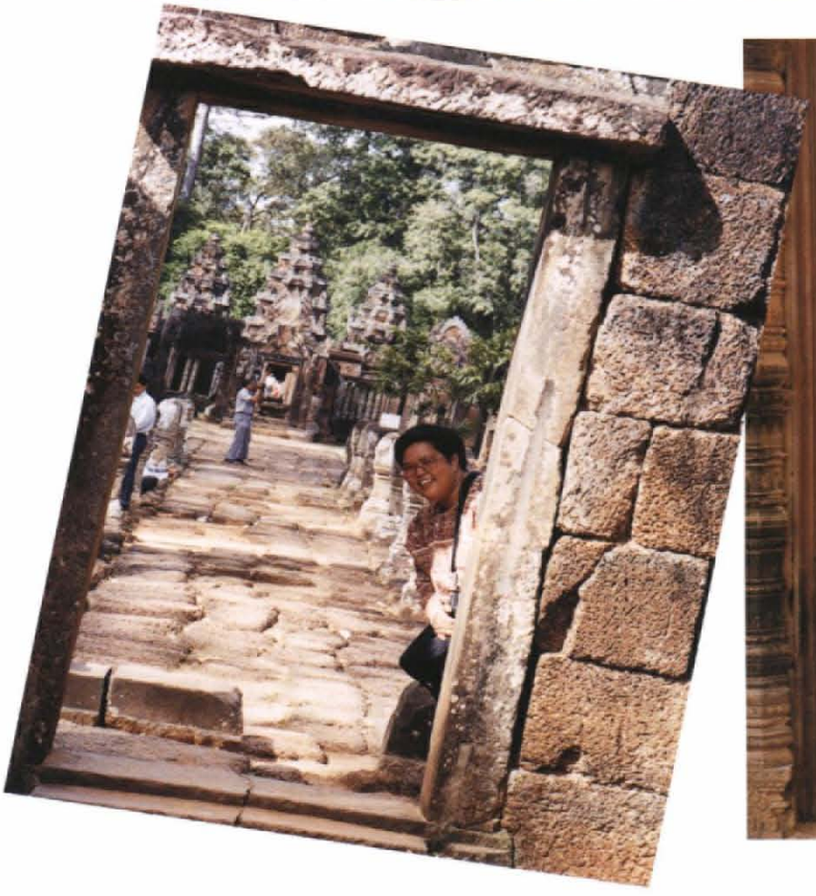

คำไว้อาลัย

เหมียวของแม่

"เหมียว" มีพี่ชายหนึ่งคนแต่เสียชีวิตตั้งแต่ยังเล็กๆ ไม่เคยมีน้อง จึงเป็นลูกคนเดียวที่เป็นดวงใจของพ่อและแม่ เรื่องการเรียนไม่เคยทำให้พ่อแม่กังวลเลย ชอบการเรียนมาตั้งแต่อายุยังน้อยๆ รักการอ่านหนังสือและมีความจำดี พ่อจึงได้สอนให้ตลอดมา เริ่มเข้าเรียนหนังสือครั้งแรกคือชั้นประถมปีที่ ๑ การเรียนก็อยู่ในระดับดีมาก เมื่อเรียนถึงชั้นประถมปีที่ ๓ คุณครูประจำชั้นคงมองเห็นนิสัย "ครู" ของเหมียวเริ่มปรากฏ จึงให้เหมียวดูแลเพื่อนคนหนึ่งที่รู้สึกว่าการเรียนจะช้ากว่าคนอื่น เหมียวดูแลเพื่อนจนผลการเรียนของตัวเองซึ่งเคยดีมากต่ำลงๆ พ่อเริ่มรู้สึกไม่สบายใจ เพราะคงจะต้องดูแลกันต่อไป จึงตัดสินใจไปขอลาออกจากโรงเรียนเดิมเมื่อรู้ผลว่าลูกสอบผ่านประถมปีที่ ๓ แล้ว ทั้งๆ ที่ยังไม่มีโรงเรียนใหม่ที่จะเรียนในชั้นประถมปีที่ ๔

เป็นครั้งแรกที่พ่อแม่กังวลใจมากในเรื่องการเรียนของเหมียว เพราะการเรียนที่มิได้เข้าเรียนตั้งแต่ต้นจะลำบากมากและยากต่อการที่จะมีโรงเรียนรับเข้าเรียน เรื่องนี้น้าชายคนเดียวของเหมียว ซึ่งดูแลใกล้ชิดเหมียวมาตั้งแต่เล็กๆ ก็พลอยเป็นห่วงกังวลไปด้วย จึงไปปรึกษาเพื่อนซึ่งมีพี่สาวเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ และได้รับความกรุณาเป็นธุระให้และก็โชคดีมาก เหมียวเลยได้เข้าเรียนที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ เริ่มเมื่อประถมปีที่ ๔ ซึ่งเรื่องนี้แม่ถือเป็นเรื่องที่อยู่ในความทรงจำของแม่ ไม่เคยลืมพระคุณของผู้ที่ทำให้เหมียวของแม่มีอนาคตและทำให้พ่อแม่หมดกังวล ตอนเข้าเรียนช่วงแรกๆ เหมียวก็มีปัญหาบ้าง แต่ในระยะหลังก็ปรับตัวได้และการเรียนก็ดีดังเดิม

ต่อมาเมื่อเหมียวจบ ม. ๖ แล้ว เหมียวพร้อมเพื่อนๆ หลายคนได้ขอลาออกจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ พากันไปสมัครสอบเพื่อเข้าเรียน ม. ๗ ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา โดยที่พ่อกับแม่ไม่ทราบ หลังจากที่สอบเข้าได้แล้ว จึงได้ให้เหตุผลว่าเกรงว่าพ่อแม่จะเป็นกังวลและถ้าจะเรียนต่อมหาวิทยาลัยแล้ว ควรจะเปลี่ยนโรงเรียนเพื่อแนวการเรียนจะได้กว้างขึ้น ซึ่งก็เป็นความจริงดังที่ลูกคิด

ความทรงจำของแม่ที่ยังคงอยู่ในวันนี้ก็คือ ความสงสารและเห็นใจลูกเป็นที่สุด เมื่อครั้งที่สอบผ่าน ม. ๘ และเรียนจบปริญญาตรี เป็นอักษรศาสตรบัณฑิต ซึ่งเหมียวก็ทำได้ดีน่าภาคภูมิใจ จึงมุ่งความตั้งใจในเรื่องการสอบชิงทุนเพื่อไปศึกษาต่อในต่างประเทศ เหมียวได้ใช้ความพยายามและทำสำเร็จถึง ๒ ครั้ง แต่เหมียวโชคไม่ดี เพราะถูกตัดทุนทั้งสองครั้ง แม้ว่าจะเตรียมตัวเรียบร้อยแล้ว พ่อกับแม่รู้ว่าลูกผิดหวังมาก พยายามปลอบว่า จะส่งให้ลูกไปเรียนด้วยทุนของพ่อแม่เอง แต่เหมียวไม่ยอม และบอกพ่อกับแม่ว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปจะไม่คิดไปเรียนต่อที่ต่างประเทศอีกเลย ซึ่งลูกก็ได้ทำตามที่พูดไว้จริง โดยไปสมัครเรียนปริญญาโทต่อที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อเรียนจบรู้สึกว่ามีความสุขมาก ลืมเรื่องที่ผิดหวังไปหมดสิ้น

ภายหลังจากที่เหมียวเข้ารับพระราชทานปริญญาโทอักษรศาสตรมหาบัณฑิตได้เพียงไม่กี่วัน ผลสอบเข้ารับราชการเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ประกาศผลว่าเหมียวสอบได้ รู้สึกว่าลูกดีใจ แต่พ่อกับแม่ซึ่งมีลูกเพียงคนเดียวและจะต้องไปอยู่ห่างไกล ซึ่งในอนาคตไม่มีทางที่จะมาใกล้ชิดกันดังเดิม จึงได้แต่ปรึกษากันว่าต้องพยายามทำใจแข็ง เพราะเราจะอยู่กับลูกไปตลอดชีวิตไม่ได้ ลูกจะต้องรู้จักสู้ชีวิตเพียงลำพัง **แต่ทุกอย่างที่แม่คิดและปรึกษากับพ่อเป็นการคาดการณ์อนาคตของชีวิตที่ผิด กลับกลายเป็นชีวิตของแม่ที่ต้องต่อสู้อยู่เพียงลำพัง**

เหมียวเป็นคนที่มีนิสัยซึ่งคนใกล้ชิดจะรู้ว่า เป็นคนที่ใจอ่อน จะสงสารผู้คนไปหมด ก่อนที่จะไปอยู่ ม.ช. มีสุนัขตัวโปรดชื่อ “ขวัญ” ซึ่งเหมียวรักและผูกพันมาก เหมียวจะบ่นถึงคิดถึงอยู่เสมอ จนกระทั่งเพื่อนๆ ของเหมียว และบรรดาลูกศิษย์หลายรุ่นจะรู้จัก “ขวัญ” เวลาที่พ่อกับแม่ไปเยี่ยมเหมียวครั้งใด จะต้องมีเพื่อนๆ ถามถึง “ขวัญ” อยู่บ่อยๆ ส่วน “ขวัญ” ก็เช่นกัน วันใดที่พี่เลี้ยงอาบน้ำและบอกว่าพี่เหมียวจะกลับมา “ขวัญ” จะไม่ยอมลงเดิน จะให้อุ้มตลอดเวลา

สิ่งที่เหมียวชอบที่สุดอีกอย่าง คือ การทำงานฝีมือ เช่น ปักครอสสติตช์ ถักนิตติ้ง ระยะหลังเหมียวไปเรียนวิธีทำรูปอัดลงในภาชนะที่เป็นไม้ เช่น

กล่องไม้และแผ่นไม้แขวนรูป เมื่อระบายสีแล้วมองดูเหมือนเป็นของโบราณ ซึ่งเหมียวบอกกับแม่ว่า เป็นการทำเพื่อคลายเครียดของเขา

ในทุกๆ วาระ เช่น ในวันปีใหม่ และวันเกิดของพ่อกับแม่ เหมียวจะส่งบัตรอวยพรมาให้พ่อกับแม่เสมอ ในยามที่พ่อสิ้นแล้ว เหมียวจะส่งบัตรมาปลอบใจและให้กำลังใจแม่อยู่เสมอ บางข้อความมีความหมายสำหรับแม่มาก ทำให้แม่คลายทุกข์กังวลซึ่งแม่ได้เก็บจดหมายและบัตรอวยพรของเหมียวไว้ทุกชิ้น

ตลอดชีวิตที่เหลืออยู่ของแม่จะระลึกถึงลูก และทุกๆ อย่างที่ลูกทำให้แม่มีความสุข เพื่อส่งผลให้ลูกของแม่ไปสู่สุคติภพดังที่ใจของแม่ปรารถนา ถึงแม่จะประสบความทุกข์มากเพียงใด แต่แม่ก็ได้ประสบกับน้ำใจของครู อาจารย์ เพื่อนๆ ของเหมียว เพื่อนๆ ของแม่ ญาติพี่น้อง ตลอดจนบรรดาลูกศิษย์ที่รักเหมียวทุกรุ่น ต่างก็ได้แสดงความรักและอาลัยเหมียว ทุกคนช่วยเหลือแม่มากทั้งกำลังกายและกำลังใจ ทำให้แม่มีจิตใจเข้มแข็งขึ้น แม่คิดว่าลูกคงรับรู้ แม่มั่นใจว่า เหมียวของแม่ได้จากไป โดยฝากคุณงามความดีให้คนระลึกถึง แม่ขอตั้งจิตอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนบุญกุศลต่างๆ ที่แม่และทุกๆ คนที่รักเหมียวได้ตั้งใจร่วมกันบำเพ็ญกุศลให้ลูก จงดลบันดาลให้ลูกของแม่ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ

แม่รักลูกและคิดถึงลูกมาก

แม่ของเหมียว

คิดถึง

คุณเหมียวเป็นหลานที่น้าเรียกว่า "พี่เหมียว" ตามที่ลูกทั้งสามคนของน้าเรียก เพราะคุณพ่อคุณแม่ของพี่เหมียว น้าก็เรียกว่า คุณลุง คุณป้า

น้องๆ รักและนับถือพี่เหมียว เพราะพี่เหมียวเป็นทั้งคนดี มีน้ำใจ และมีความสามารถทางวิชาการอีกด้วย น้ารักพี่เหมียวเพราะพี่เหมียวเป็นคนที่รู้ใจ และให้เกียรติน้าในหลายๆ ด้าน

เรื่องที่ประทับใจเรื่องหนึ่งคือ เรื่องที่พี่เหมียวตั้งใจมอบวิทยานิพนธ์ที่เขียนทำปริญญาโทให้น้าเป็นส่วนตัว น้ารู้ว่าจำนวนบุคคลที่จะได้รับงานชิ้นสำคัญของพี่เหมียวค่อนข้างจะจำกัด และน้าก็ได้เป็นหนึ่งในจำนวนจำกัดนั้น พี่เหมียวทราบดีว่า น้าเป็นคนชอบอ่านหนังสือและอ่านด้วยความสนใจจริงจัง ทั้งจะพลอยยินดีในความสำเร็จของพี่เหมียวด้วยความจริงใจ

คราวหนึ่งเราพบกันที่จังหวัดเชียงใหม่ น้าไปด้วยมีภารกิจที่จะต้องจัดบ้านไว้เป็นที่พักผ่อนเปลี่ยนบรรยากาศสำหรับสามีที่ป่วยเป็นอัมพาต พี่เหมียวพยายามอ้อมค้อมถามทุกข์สุขอย่างสำรวมวาจา ด้วยความเป็นห่วงว่า น้าจะมีความยากลำบากอย่างไรบ้าง พี่เหมียวพยายามจะช่วยเหลือ เพราะตัวพี่เหมียวกลายเป็นชาวเชียงใหม่แล้ว รู้ลู่ทางต่างๆ ดีแล้ว แต่ก็ใช้คำพูดที่จะไม่ทำให้น้ารู้สึกว่าตัวเองน่าสงสาร เพราะพี่เหมียวเกรงใจว่าน้าเป็นผู้ใหญ่ และกำลังอยู่ในภาวะที่ต้องต่อสู้กับปัญหาหนัก น้าอ่านใจพี่เหมียวออก และรู้สึกขอบคุณในความสุภาพอ่อนโยนมีสัมมาคารวะของพี่เหมียวจริงๆ

ของขวัญปีใหม่ชิ้นน้อยๆ ประณีตสวยงามที่เป็นฝีมือของพี่เหมียว น้าจะเก็บรักษาไว้เป็นตัวแทนพี่เหมียว แล้วน้าก็ขอสัญญาว่า น้าจะพยายามเป็นเพื่อนที่ดีของคุณแม่พี่เหมียวตลอดไป

(คุณหญิงโสภร วงษ์สวรรค์)

๖ มิถุนายน ๒๕๔๕

อาลัยหลานเหมียว

หลานอัญชลี สุสายัณห์ เป็นลูกสาวคนเดียวของคุณอารีย์ เพื่อนร่วมรุ่นการศึกษาของพวกเรา คือนักศึกษารุ่นที่ ๔ แห่งเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเรียกย่อๆ กันว่า "ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔"

คุณอารีย์เรียกชื่อลูกสาวว่า "ลูกเหมียว" เพื่อน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ จึงพลอยเรียกว่า "หลานเหมียว" ไปด้วย

หลานเหมียวอาจไม่ค่อยได้สนิทสนมกับพวกเราหมดทั้งรุ่น เนื่องจากตั้งแต่จบการศึกษาระดับอุดมศึกษาแล้ว หลานเหมียวก็เข้ารับราชการเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอยู่ที่เชียงใหม่ตลอดมา จึงมีพวกเราเพียงบางคนที่ได้เคยไปเยี่ยมหลานเหมียวที่เชียงใหม่กับคุณอารีย์เป็นครั้งคราวเท่านั้น ที่รู้จักและสนิทสนมกับหลานเหมียวมากสักหน่อย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพวกเราในรุ่นได้ทราบข่าวการเสียชีวิตของหลานเหมียว ซึ่งเกิดขึ้นค่อนข้างจะกะทันหัน ก็มีความอาลัยหลานเหมียวด้วยความเห็นใจคุณอารีย์กันทั้งรุ่น เพราะคุณอารีย์เป็นผู้ที่เพื่อนๆ ในรุ่นรักมาก อันเนื่องมาจากการที่คุณอารีย์เป็นผู้มีนิสัยใจคอเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อรุ่น ต่อเพื่อนๆ ในรุ่นและต่อบุคคลทั่วไป พวกเราเคยเห็นใจคุณอารีย์เป็นอย่างมากมาครั้งหนึ่งแล้ว ในคราวที่คุณอารีย์ต้องสูญเสียคู่ชีวิต คือ อดีตรัฐมนตรี เยื่อ สุสายัณห์ ไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ นอกจากท่านจะเป็นผู้มีความสำคัญแก่ชีวิตคุณอารีย์แล้ว ท่านยังเป็นผู้ให้ความสนิทสนมกับพวกเรามาก ทั้งท่านมีอัธยาศัยละมุนละไม พวกเราจึงพากันเรียกท่านด้วยความรักและเคารพว่า "พี่เยื่อ" ตามคุณอารีย์ด้วย

เมื่อคุณอารีย์สูญเสียพี่เยื่อไปในครั้งนั้น สิ่งที่เป็นดวงใจของคุณอารีย์ซึ่งยังคงเหลืออยู่ก็คือ "ลูกเหมียว" ของคุณอารีย์ หรือ "หลานเหมียว" ของพวกเรานี่เอง

พวกเราทราบว่า หลานเหมียวมีนิสัยใจคอถอดแบบไปจากทั้งคุณพ่อและคุณแม่ เช่น ความสุภาพเรียบร้อย ละมุนละไม ความมีน้ำใจและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนรอบข้าง เฉพาะอย่างยิ่งผู้เป็นศิษย์ที่หลานเหมียวสอนมานั้น หลานเหมียวเป็นอาจารย์ที่ให้ความรักความเมตตาและ

อุปถัมภ์ค้ำชูเสมือนเป็นลูกเป็นหลาน เป็นที่ประจักษ์ของเหล่าศิษย์ทั้งหลายทั่วไป หลานเหมียวจึงได้รับความรักจากศิษย์อย่างมากเช่นเดียวกัน

นอกจากนั้น หลานเหมียวยังเป็นผู้มุ่งมั่นในหน้าที่การงาน โดยศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ นำมาเรียบเรียงเป็นบทความทางวิชาการไว้มากมาย และมีวิทยานิพนธ์เรื่องหนึ่ง ชื่อ "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ซึ่งหลานเหมียวเรียบเรียงขึ้นในการทำปริญญาโท ปรากฏว่าได้รับการยอมรับจากนักวิชาการให้เป็นวิทยานิพนธ์ที่ทรงคุณค่า และหลายๆ คนอยากจะได้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คุณอารีย์จึงได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหลานเหมียวด้วยเล่มหนึ่ง

แม้หลานเหมียวจะจากโลกนี้ไปแล้ว แต่คุณงามความดี พร้อมทั้งผลงานของหลานเหมียวตามที่ได้กล่าวมาย่อมจะยังคงอยู่ต่อไป เพราะฉะนั้น นอกจากพวกเราจะขอร่วมแสดงความอาลัยให้ปรากฏไว้ ณ ที่นี้แล้ว ก็ใคร่ขอร้องให้คุณอารีย์โปรดระงับความอาลัยลงเสียบ้างด้วยคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ในเรื่องความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร คือ สัพเพ สังขารา อนิจจา นั้น พร้อมทั้งมีความภาคภูมิใจในลูกสาวคนเดียวของคุณอารีย์ ซึ่งเป็นผู้เปี่ยมด้วยความดีดังกล่าวมาแล้ว ก็ย่อมจะมีความสุขอยู่กับพวกเรา ซึ่งจะอยู่เคียงข้างคุณอารีย์และให้กำลังใจคุณอารีย์เพื่อสู้ชีวิตต่อไป

เพื่อน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ ขอร่วมอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แต่ละคนนับถือ ได้โปรดปกปักรักษาหลานเหมียวผู้ประกอบแต่คุณงามความดี ให้ประสบความสุขสงบในสัมปรายภพด้วยเถิด

ในนามของเพื่อนร่วมรุ่นคุณแม่ของหลานเหมียวใน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔

พล.ต.

(พิบูลย์ จันทโรจวงศ์)

ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔

แด่อาจารย์อัญชลี สุสายัณห์

อาจารย์อัญชลีเป็นบุตรีคุณเยื่อและคุณอารีย์ สุสายัณห์ คุณเยื่อกับผมเป็นเพื่อนนักเรียนชั้นเดียวกัน ซึ่งอายุต่างกันถึง ๒๐ ปี คือเราเป็นนักเรียนเอยูเอรุ่นเดียวกัน ซึ่งในขณะนั้นคุณเยื่อเป็นเลขานุการกรมบัญชีกลางแล้ว ตลอดเวลาแห่งมิตรภาพอันยาวนาน ผมพบว่าคุณเยื่อเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต อุทิศตัวเพื่อบ้านเมือง ทั้งคุณเยื่อและคุณอารีย์เป็นผู้มีจิตใจอันประเสริฐ ความดีงามของคุณเยื่อและคุณอารีย์จะต้องตกทอดมาสู่บุตรีคือ คุณอัญชลี สุสายัณห์ ด้วยแน่ๆ เพราะผมได้ยินกิตติศัพท์อันสูงส่งของเธอ ในการอุทิศตัวเพื่อการศึกษา การค้นคว้าวิจัยและการสอนวิชาประวัติศาสตร์

ในประเทศของเรามีคนอุทิศตัวเพื่ออำนาจและเงินมาก แต่มีคนอุทิศตัวเพื่อการศึกษา การค้นคว้าวิจัย และการสอนน้อย ประเทศจะพ้นวิกฤตไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุขได้ไม่ใช่ด้วยอำนาจและเงิน แต่ด้วยความรู้และความดี ขอให้ความตายของคุณอัญชลี สุสายัณห์ เป็นเครื่องเตือนใจให้คนที่รู้จักเธอ หรือรู้เรื่องของเธอ ได้ระลึกรู้ว่าคุณค่าแบบคุณอัญชลี คือความดีและความรู้ นั่นแหละคือเครื่องที่จะทำให้บ้านเมืองพัฒนาไปถูกทิศถูกทางสู่ความร่มเย็นเป็นสุข ขอให้ความดีส่งให้เธอไปสู่ภพภูมิอันศานติ เช่นเดียวกับคุณพ่อของเธอ คือคุณเยื่อ สุสายัณห์

ประเวศ วะสี

๓๐ พฤษภาคม ๒๕๔๕

เหมียว (อัญชลี)

ผู้เหลือความทรงจำอันดีไว้เบื้องหลัง

* * * * * *

เห็นเหมียว (อัญชลี) มาตั้งแต่เล็ก
จนเติบใหญ่ก็ได้รู้ข่าวคราวอยู่เรื่อยๆ
ว่าจบจากมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์
แล้วไปเป็นอาจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เหมียวสนใจในประวัติศาสตร์
จึงสอนและเขียนเรื่องราวในด้านนี้.
ผลงานคงมีไว้ไม่น้อย
ทั้งที่เป็นตำราและอักษร
และงานที่ล่องลอยในอากาศจากการสอนศิษย์
ก็เป็นที่ชื่นชมอยู่ในใจเสมอมา

ครั้นแล้วก็มารู้ว่าเหมียวป่วย
แรกๆก็คิดว่าคงป่วยธรรมดาๆ
เหมือนคนทั่วไปที่เกิดมาก็ต้องเจ็บไข้
ไม่นานกลับมารู้อีกทีว่า
เหมียวไม่ได้ป่วยธรรมดาเสียแล้ว
ใจก็แห้งเหี่ยวแล้วก็ใสพาย.

นึกถึงอกคนที่นอนป่วยอยู่บนเตียง
นึกถึงอกคนที่เป็นห่วงทั้งคุณแม่และคุณสมัคร
จู่ๆมารู้อีกทีว่าเหมียวได้จากโลกนี้ไปเสียแล้ว
ใจอันความเหงาหงอย เหมือนจะต่อรองอะไรได้เลย
ต้องบอกว่าสุดาเสียตายจริงๆ
ทั้งตัวเหมียวเองและปัญหาครอบครัว

ใครหรือมองว่า คนสี พระเจ้ารัก
ใครหนอเล่า พระเจ้าจึงศัลรัก คนสีแต่ฝ่ายเดียว
ไม่คิดสิงสิทใจคนอื่นที่ยังรักเหมือนอยู่เหมือนกัน
ใครพระเจ้าจะให้เหลือแต่คนชั่วให้เวทเกลื่อนอยู่ในโลกนี้หรือ.

บนโลกนี้แห่งที่เราก็มีเหตุต้องพรากจากกัน
แต่เหมือนตกไปครั้งนี้เป็นการจากอย่างถาวร
ไม่มีวันที่จะได้กลับมาพบปะสนทนาอีกแล้ว
กระนั้นเหมือนก็ยังเหลือความรักอันดีไว้เป็นที่พึ่ง
ในความทรงจำที่จะคงความมั่งคงอยู่ตลอดไป.
คนข้างหลังยังเชื่ออยู่เหลือเกินว่า
เหมือนจะต้องไปสู่สุขคติภูมิเป็นแน่นมั่น
ด้วยผลบุญคุณความดีที่เหมือนสะสมไว้เป็นเสบียง
และด้วยแรงพลังความไพร่วอนขอของคนที่อยู่ข้างหลังที่จะไม่ลืมเหมือนช่วยกัน

(ลุงอุทัย - ป้าสาน สินธุสาร)

อาลัยเหมียว

พวกเราเคารพรักนับถือคุณพ่อ คุณแม่ของเหมียวเสมือนญาติผู้ใหญ่มาเป็นเวลาประมาณ ๔๐ ปี บางคนในกลุ่มเรารู้จักเหมียวมาตั้งแต่เกิด บางคนมารู้จักตอนโตแล้ว แต่ทุกคนติดตามความเจริญเติบโต และความก้าวหน้าของเหมียวมาเป็นลำดับ ทุกคนล้วนชื่นชมเหมียวในการเป็นลูกที่ดี นักเรียนที่ดี และเป็นอาจารย์ที่ดี มีเมตตายิ่งแก่ลูกศิษย์ ชอบช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสเพื่อให้ได้เรียนเป็นคนดีเท่าเทียมคนอื่น เป็นคนมุ่งมั่น ทำอะไรทำจริง และเป็นนักวิชาการที่มีคุณค่า ทำงานโดยไม่หวังผลประโยชน์หรือชื่อเสียงเกียรติยศ ผลงานในการศึกษาวิจัยเป็นที่ชื่นชมและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับนักการศึกษา และเป็นผู้ที่สนใจในวิชาประวัติศาสตร์ การเสียคนที่เรารักที่มีคุณประโยชน์ต่อสังคมซึ่งหาได้ยากยิ่งในสมัยนี้ไป ยังความเศร้าเสียใจอาลัยรักแก่ญาติมิตรและผู้ที่รู้จักคุ้นเคย ยากที่จะบรรยายได้ จึงขออธิษฐานให้คุณความดีของเหมียวที่ได้ทำมาตลอดชีวิต และบุญกุศลที่ญาติมิตรได้ทำบุญอุทิศให้ จงดลบันดาลให้เหมียวมีความสุข สงบ ในสุคติภพ

น้าเมธี

ป้าอุไรรัตน์ น้าผาสุขนิตย์

น้าวนิดา น้าฉลวย

น้าวารี น้าสุริศา

เอกลักษณ์ของอัญชลี

สิ่งแรกที่ประทับตา ประทับใจ ในความเป็นอัญชลี มิใช่รูปร่างหน้าตา มิใช่วาจาที่อ่อนโยน มิใช่ความมีสัมมาคารวะ และมิใช่ความรอบรู้ ตลอดจนความแม่นยำในเชิงวิชาการ

หากเป็นเส้นสายลายมือที่เป็นระเบียบ สวยงาม กระจ่างตา ซึ่งแทบจะหาไม่ได้แล้วในยุคสมัยที่รีบเร่ง จนแทบจะลืมว่า การเขียนด้วยลายมือแท้จริงเป็นการสื่อสารอันเก่าแก่ที่มีพัฒนาการคู่เคียงมากับมนุษย์

ลายมือที่เรียบงาม อ่านง่าย สบายตา ส่อนิสัยและบุคลิกภาพที่เปิดเผย ตรงไปตรงมาของเจ้าของลายมืออย่างชัดเจน ดุจเดียวกับการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย สมถะ ไม่ยึดติดในลาภ ยศ สรรเสริญ ทำงานเพื่องาน โดยปราศจากความทะเยอทะยานอยากได้ เขียนหนังสือและทำงานวิจัย โดยมิได้มุ่งหวังเกียรติยศ ชื่อเสียง หรือความก้าวหน้าในตำแหน่งทางวิชาการใดๆ ทั้งๆ ที่ผลงานทุกชิ้นที่ออกมาก็ทรงคุณค่า เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

นอกจากอิทธิบาท ๔ ที่ดูจะเป็นเครื่องประกันความสำเร็จในผลงานหลายชิ้นแล้ว อาจารย์อัญชลียังมีจิตสำนึก ความรับผิดชอบ ตลอดจนจุดยืนในการทำงาน ที่ยึดมั่นเพื่อความถูกต้องเที่ยงธรรม จนเป็นกำลังหลักของภาควิชาฯ ตลอดมา

ความมีน้ำใจ โอบอ้อมอารี มีเมตตา ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล พร้อมที่จะให้ไม่ว่าจะเป็นคำแนะนำ ความรู้ หรือแม้เพียงรับฟังปัญหานานัปการ โดยไม่ได้คำนึงถึงเวลา ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่มักหวงแหน และสงวนไว้เป็นของตน ไม่ยอม “เสียเวลา” โดยไม่จำเป็น จึงไม่น่าประหลาดใจเลยที่อาจารย์อัญชลีจะเป็นที่รักของเพื่อนฝูง เป็นที่พึ่งของลูกน้องและเป็น “แม่เหมียว” ของลูกศิษย์

ความใกล้ชิด ความเป็นกันเอง ที่อาจารย์อัญชลีให้แก่นักศึกษาทุกคน เป็นที่ประจักษ์ตลอดมา ภาพของอาจารย์อัญชลีท่ามกลางนักศึกษาหลายๆ คนในห้องพักอาจารย์ ตามระเบียงหน้าห้อง หรือตามม้าหินหมู่หน้าภาควิชาฯ เป็นภาพเจนตา พบเห็นได้เป็นประจำ

อาจารย์อัญชลีถ่ายทอดความรู้ ให้ความรัก ความอบอุ่นแก่นักศึกษาทุกคน ไม่ว่าจะเป็นเด็กดีหรือไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นพวกเกเรหรือพวกตั้งใจเรียน นอกจากให้คำแนะนำสั่งสอน ให้คำปรึกษา ให้แง่คิดที่เป็นประโยชน์แล้ว ยังดูแลทุกข์สุขส่วนตัวโดยเสมอหน้า

ความเอื้ออาทรห่วงใย ช่วยเหลือเกื้อกูล ความเสียสละอุทิศตน ความทุ่มเทให้แก่นักศึกษา ตลอดจนดูแลเสมือนลูกหลานของตนเอง ด้วยจิตวิญญาณเต็มตามความหมายของ "ครู" อย่างแท้จริงเช่นนี้ นักศึกษาประวัติศาสตร์ บัณฑิตประวัติศาสตร์ ตลอดจนผู้ที่เคยเรียนวิชาประวัติศาสตร์กับอาจารย์อัญชลีทุกคน จึงรัก เคารพ เทิดทูน และซาบซึ้งในตัวอาจารย์นักหนา จนสามารถเรียกอาจารย์อัญชลีได้เต็มปากว่า "แม่" มิใช่ "อาจารย์แม่" แต่เป็น "แม่เหมียว" ซึ่งมีความใกล้ชิดและผูกพันกันยิ่งกว่า

แท้ที่จริงแล้วอาจารย์อัญชลีมิได้หายไปไหนเลย ภาพของอาจารย์เหมียวผู้มีเอกลักษณ์เฉพาะตน เอกลักษณ์แห่งความเป็น "ครู" ตามความหมายดั้งเดิมที่เสียสละและอุทิศตน จนแทบจะหาอีกไม่ได้ในปัจจุบันนี้ จะยังคงตราตรึงอยู่ในความทรงจำของผู้ใกล้ชิด ตลอดจนผู้ที่รู้จักตัวตนอันจริงแท้ของอาจารย์ตลอดไป

ขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บุญกุศล และน้ำใจอันประเสริฐของอาจารย์อัญชลี จงเป็นพลังส่งวิญญาณดวงนี้ไปสู่สุคติเถิด

(เหมินทร์) ภู่สว่าง

(ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. นันทวรรณ (เหมินทร์) ภู่สว่าง)

อาลัยอาจารย์อัญชลี

ผมมีความทรงจำเกี่ยวกับอาจารย์อัญชลี ในฐานะที่เคยเป็นนักประวัติศาสตร์ผู้ใฝ่รู้ ครูที่ประเสริฐและเพื่อนร่วมงานผู้มีจิตใจดี

ก่อนที่ผมจะได้มีโอกาสร่วมงานกับอาจารย์อัญชลีที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ผมได้รู้จักอาจารย์ในฐานะผู้ที่ให้ความสนใจกับประวัติศาสตร์สามัญชนไทย หรือ "ไพร่" จัดได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการศึกษาที่เรียกกันในปัจจุบันว่า "ประวัติศาสตร์ภาคประชาชน" ในความเป็นนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ ที่พยายามเข้าใจสังคมในอดีตโดยใช้สติปัญญาอย่างรอบคอบมากกว่าอารมณ์ กับบทบาทของปัญญาชนที่ต้องการเห็นประเทศไทยเป็นประชาธิปไตย และช่วยผลักดันให้เกิดระบบการปกครองที่ประชาชนมีปากเสียงอย่างแท้จริง ซึ่งในบางครั้งต้องใช้อารมณ์ความรู้สึกเป็นตัวนำเพื่อให้บรรลุผล

ถึงแม้ว่าอาจารย์อัญชลีจะเป็นหลักให้แก่การเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย ในภาควิชาประวัติศาสตร์ แต่ด้วยความใฝ่รู้ อาจารย์ได้ขยายพรมแดนแห่งความรู้ของตนไปสู่ประวัติศาสตร์ตะวันตกและประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจารย์และนักศึกษาในภาควิชาต่างเป็นหนี้บุญคุณอาจารย์อัญชลี ที่ได้กรุณาให้ยืมหนังสือเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมยุโรป ราคาแพงๆ ที่หายากอยู่เสมอ วิชาประวัติศาสตร์ยุโรปที่อาจารย์สอนมีความลึกซึ้งทำให้นักศึกษาเข้าใจพื้นฐานของความเป็น "ฝรั่ง" ได้อย่างดี ผู้ที่เคยสอนวิชาเหล่านี้เข้าใจดีถึงความยากลำบากในการที่จะถ่ายทอดความรู้ทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนวัฒนธรรม

อาจารย์อัญชลีประสบความสำเร็จอย่างน่าอิจฉา ในการประสิทธิ์ประสาทความรู้และวิธีการทางประวัติศาสตร์ให้แก่นักศึกษาทุกรุ่น เพราะอาจารย์ทุ่มเทอุทิศตัวเองให้แก่ภารกิจของครูอย่างไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย อาจารย์สละเวลาของตัวเองให้กับการสอน จนลืมที่จะไต่เต้าบันไดหรือแสวงหายศศักดิ์ทางวิชาการให้แก่ตนเอง ดูเหมือนว่าอาจารย์มีความเพลิดเพลินกับการใช้ชีวิตในการถ่ายทอดความรู้ และสติปัญญาของตนเองที่มีอยู่ทั้งหมดให้แก่นักศึกษาโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ นอกจากความงอกงามทางปัญญาและวิชาการของผู้รับ ภาควิชาประวัติศาสตร์จึงโชคดีมากที่มีอาจารย์อัญชลีเป็นเสาหลักเสาหนึ่งมาเป็นเวลากว่า ๒๐ ปี

ในระยะหลังนี้ อาจารย์ได้แสวงหาความรู้เพิ่มเติมในประเทศพม่าร่วมกับผม โดยอาจารย์ไม่รังเกียจที่จะเหยียบพื้นแผ่นดินพุกามด้วยกัน ในขณะที่ประเทศพม่าอยู่ภายใต้การปกครองโดยรัฐบาลทหาร เพราะถือว่าพุกามเป็นมรดกของโลกที่โลกจะทิ้งไม่ได้ ผลลัพธ์ที่ตามมาคือบทความและรูปภาพอันสวยงามที่อาจารย์ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นวิทยาทานแก่ผู้สนใจทั่วไป

ในขณะที่พวกเราทุกคนเศร้าโศกกับการด่วนจากไปของอาจารย์อัญชลี เราคงต้องไม่ลืมว่าอาจารย์ได้ใช้ชีวิตอย่างมีค่า ทำคุณประโยชน์ที่มีค่าประเมินมิได้ โดยเฉพาะให้กับลูกศิษย์จำนวนหลายร้อยคน กุศลกรรมทั้งหลายนี้ ทำให้อาจารย์อัญชลียังคงอยู่กับพวกเราตลอดไป และจะประคับประคองให้อาจารย์ประสบแต่ความสุขในทุกที่และแห่งหน

ม.ร.ว. รุจยา อาภากร

อาจารย์อัญชลี สุสายัณห์ : รองหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์

นับเป็นความสูญเสียครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งของคณะมนุษยศาสตร์ในรอบปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ทั้งนี้เพราะ “น้องเหมียว” อาจารย์อัญชลี สุสายัณห์ เป็น “ครูที่ดี” ของนักศึกษา ดูแลเอาใจใส่ลูกศิษย์ด้วยความเอ็นดูรักใคร่เสมือนหนึ่งนักศึกษาเหล่านั้นเป็นลูกหลาน เป็น “น้องที่ดี” ของพี่ๆ เป็น “พี่ที่ดี” ของน้องๆ ในภาควิชาประวัติศาสตร์ และอีกหลายๆ ภาค/สาขาวิชาทั้งในและนอกคณะฯ

น้องเหมียวเป็นผู้ที่มี “น้ำใจดีงาม” และเป็น “ผู้ให้” เสมอมา กอปรด้วยความเป็นผู้เสียสละอุทิศตน โดยทุ่มเทให้กับ “การสอน” และ “การค้นคว้าเพื่อการสอน” ตั้งใจทำเอกสารประกอบการสอน เขียนบทความทางวิชาการ ฯลฯ แต่ไม่เคยสักครั้งที่จะคิดรวบรวมไว้ “ขอผลงานเพื่อตำแหน่งทางวิชาการ” มีแต่ทำงานเพื่อ “ลูกศิษย์” จนอาจกล่าวได้ว่า ทำงานวิชาการเพื่อให้วิชาการแก่มวลศิษย์โดยแท้ ไม่บ่อยครั้งนักที่จะเห็นน้องเหมียวโกรธ เห็นเพียงการโกรธเล่นๆ มากกว่า และก็คงไม่ใช้กับใครนอกจากคนแหย่ขึ้นอย่าง “พี่แมว” ผู้เผอิญมีชื่อเล่นคล้ายคลึงกันเท่านั้น

น้องเหมียวเป็นคนขยันมาทำงานแต่เช้า จึงมักพบกับคนชอบสอนเช้าเช่นพี่แมวเป็นประจำ นั่นคงจะเป็นเหตุผลประการแรกที่ดึงให้เราทั้งคู่คุ้นเคยกัน ความประทับใจที่ได้รับจากน้องเหมียวโดยตรงที่ไม่อาจจะลืมได้ คือ ช่วงเดือนธันวาคม ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ พี่ประสบอุบัติเหตุแขนหัก น้องเหมียวจะรอรับกลับจากตึก RB (เราเลิกสอน ๙.๐๐ น. ตรงกัน) และแนะนำการขับรถด้วยเกียร์อัตโนมัติ ทุกวันจันทร์ พุธ ศุกร์ ประมาณ ๔ - ๖ สัปดาห์ เมื่อถอดเฝือกและต้องเปลี่ยนรถเป็นเกียร์อัตโนมัติ ก็แทบจะไม่ต้องฝึกซ้อมใดๆ อีกเลย นี่เป็นอีกภาพหนึ่งของน้องเหมียวที่เอื้ออาทรอย่างอ่อนโยนและจริงใจโดยมิพักให้ต้องร้องขอ

ในส่วนงานราชการ นอกจากภาระสอนที่เต็มมือ น้องเหมียวยังเป็นกรรมการบริหารห้องสมุดคณะฯ คนสำคัญ ซึ่งมีส่วนช่วยคัดเลือกหนังสือที่มีประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาเข้าห้องสมุดคณะฯ และด้วยความเป็นคนรักหนังสืออย่างมากนี่เอง ที่ทำให้น้องเหมียวได้ร่วมพัฒนา

ห้องสมุดภาควิชาฯ ขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย นอกจากนั้นน้องเหมียวยังให้ความร่วมมือกับกิจกรรมโดยส่วนรวมของคณะฯ ทั้งงานปีใหม่ งานทำบุญ งานสงกรานต์ งานกีฬาบุคลากร ตลอดจนการสัมมนาและฝึกอบรม การประชุมเสนอผลงานทางวิชาการ

ในความสมถะ เรียบง่าย น้องเหมียวยังเอาใจใส่กับสิ่งแวดล้อมและภูมิทัศน์รอบตัวในคณะฯ อย่างจริงจัง และไม่ลังเลที่จะซักถาม หรือแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาเป็นตัวของตัวเอง รวมทั้งการให้คำแนะนำในเชิงสร้างสรรค์ทุกครั้งที่โอกาสอำนวย

ภาพต่างๆ ของน้องเหมียวที่คุ้นตามานานนับปีจะคงอยู่ในความทรงจำของพี่แมวและอีกหลายๆ คนไปอีกนานแสนนาน ทำไมนะ คนดีอย่างน้องเหมียวจึงอยู่กับพวกเราสั้นเหลือเกิน แต่ขอให้เชื่อเถิดว่า "ความดี" นานัปการของน้องเหมียวจะช่วยจุดประกายแห่งความมุ่งมั่นที่จะเป็น "คนดี" หรืออย่างน้อยก็ "ตั้งใจจะกระทำแต่ความดี" ให้แก่พี่ๆ น้องๆ ชาวมนุษยศาสตร์และลูกศิษย์ทั้งมวล

น้องเหมียวเหนื่อยมามากแล้ว แต่นี้ไปขอจงพักสุขสงบในสัมปรายภพนานนิรันดร์ อย่าได้ห่วงกังวลใดๆ เพราะน้องเหมียวได้ทำหน้าที่ที่ดีที่สุดแล้ว ทั้งความเป็นอาจารย์ เป็นลูก เป็นเพื่อน เป็นพี่ เป็นน้อง และเป็นผู้บังคับบัญชา (ในตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์และรองหัวหน้าภาคฯ ในครั้งสุดท้ายก่อนวายชนม์) น้องเหมียวได้เดินทางมาถึงจุดสุดท้ายและจบฉากชีวิตอย่างทรงคุณค่า คงความเป็น "ต้นแบบ" เป็นอุทาหรณ์ให้พวกเราที่ยังอยู่ข้างหลังระลึกถึงมิรู้วาย

ด้วยความอาลัยยิ่ง

เอมอร ชิตตะโสภณ

อาลัยอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์

เมื่อผมเข้ารับราชการเป็นครูสอนหนังสือที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๕๑๗ นั้น อาจารย์อัญชลี สุสายัณห์ กำลังศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรีชั้นปีที่ ๔ และเลือกศึกษาประวัติศาสตร์เป็นวิชาเอก

ผมเองจำไม่ได้แล้วว่าจะเป็นในภาคการศึกษาต้นหรือภาคการศึกษาปลายของปีการศึกษานั้น ที่ผมได้รับมอบหมายให้สอนรายวิชาของตนเองสำหรับนิสิตประวัติศาสตร์ชั้นปีสุดท้ายเป็นครั้งแรก แต่จำได้ว่ามีนิสิตที่เลือกเรียนรายวิชานั้นเพียงไม่กี่คน ซึ่งคงเป็นทั้งเพราะความด้อยอาวุโสและบุคลิกส่วนตัวของผมที่ไม่ชวนให้นิสิตเลื่อมใสอยากเรียนด้วยเท่าไรนัก อย่างไรก็ดี ในบรรดานิสิตไม่กี่คนในชั้นเรียนนั้น มีอาจารย์อัญชลีอยู่ด้วย อาจารย์อัญชลีจึงนับเป็นหนึ่งในนิสิตประวัติศาสตร์กลุ่มแรกในชีวิตการเป็นครูสอนหนังสือของผมที่ผมได้มีโอกาสสอน

ผมยังจำได้อีกว่า ด้วยเหตุที่เป็นชั้นเรียนขนาดเล็ก มีนิสิตเรียนด้วยกันไม่กี่คน และทุกคนดูจะมีความกระตือรือร้นใฝ่รู้ ไม่ถือสาหาความเอาเป็นอารมณ์กับความไม่พร้อมและกระโดกกระเดกของ “มือใหม่หัดสอน” ของครูสอนหนังสือที่เพิ่งจบมาอย่างผม บรรยากาศในชั้นเรียนจึงค่อนข้างมีชีวิตชีวาและน่าประทับใจ อย่างน้อยที่สุดก็สำหรับตัวผมเองที่ได้ตัดสินใจเลือกทางเดินมาสู่อาชีพสอนหนังสือ ผมยังจำได้ว่า “ความสะใจ” ของผมจากการเป็นผู้สอนในรายวิชาของตนเองเป็นครั้งแรกในครั้งนั้น ไม่ได้อยู่ที่ว่า ผมได้ “ให้ความรู้อันสูงค่า” แก่นิสิตในชั้นเรียน แต่ทว่าอยู่ที่ผม “ได้ความรู้” มากมายจากปฏิกิริยา คำถาม และ “ความพยายามในการตอบคำถาม” ของนิสิตส่วนใหญ่ในชั้นเรียนนั้น บ่อยครั้งเป็นคำถาม หรือไม่ก็เป็น “คำอธิบาย” อย่างที่ผมไม่เคยคิดถึงมาก่อน ทำให้ผมรู้สึกว่า กับอาชีพการสอนหนังสือมหาวิทยาลัยที่รายได้น้อยนั้น นี่ต่างหากที่เป็นผลตอบแทนที่คุ้มค่า

ผมจำได้ว่า ในบรรดานิสิตประวัติศาสตร์กลุ่มแรกที่ผมมีโอกาสสอนนี้ อาจารย์อัญชลีนับเป็นนิสิตที่โดดเด่นทางวิชาการที่สุดคนหนึ่ง มีความมุมานะ มีคำถามที่แหลมคม มีความกระตือรือร้นและจริงจังกับการเรียน อาจารย์อัญชลีไม่เพียงอ่านหนังสือและบทความที่กำหนดให้

อย่างครบถ้วนเท่านั้น แต่ยังขวนขวายแสวงหาความรู้จากหนังสือและวารสารอื่นๆ ด้วย ผมเองเห็นวี่แววว่าอาจารย์อัญชลีและเพื่อนร่วมชั้นบางคนมีศักยภาพของ "นักศึกษาประวัติศาสตร์ชั้นสูง" มาตั้งแต่ในตอนนั้น

หลังจากจบปริญญาตรีแล้ว อาจารย์อัญชลีได้เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโทสาขาประวัติศาสตร์ที่คณะอักษรศาสตร์ แม้ว่าด้วยเหตุผลบางประการจะทำให้ผมไม่ได้มีโอกาสสอนอาจารย์อัญชลีในระดับบัณฑิตศึกษา แต่ผมก็ได้ติดตามข่าวความก้าวหน้าทางด้านการศึกษาของอาจารย์อัญชลี ซึ่งดูจะเป็นที่น่าพอใจยิ่ง และผมก็ไม่รู้สึกแปลกใจที่ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ครั้งที่อาจารย์อัญชลียังเป็นเพียงนิสิตบัณฑิตศึกษา แต่ก็มีผลงานการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณภาพสูง เป็นบทความวิชาการที่อาจารย์อัญชลีและเพื่อนร่วมชั้นเรียนได้ร่วมกันเขียนขึ้นจนได้รับการพิจารณาตีพิมพ์ปรากฏอยู่ในวารสารธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นวารสารวิชาการที่มีชื่อเสียงยิ่งในตอนนั้น บทความดังกล่าวได้รับการกล่าวขวัญถึงอย่างกว้างขวาง และแม้แต่ในระยะหลังๆ มานี้ หลังจากเวลาผ่านไปกว่า ๒๕ ปี ก็ยังคงได้รับการอ้างอิงถึง

ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ นี้อีกเช่นกันที่ผมได้มีโอกาสทำกิจกรรมทางวิชาการสำหรับนิสิตบัณฑิตศึกษาสาขาประวัติศาสตร์ที่จุฬาฯ ร่วมกับนิสิตจำนวนหนึ่ง โดยริเริ่มจัดสัมมนาความก้าวหน้าของงานวิจัย ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมให้นิสิตที่กำลังทำการค้นคว้าเอกสารประวัติศาสตร์เพื่อเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ นำประเด็นปัญหาประวัติศาสตร์ที่กำลังศึกษาอยู่ ตลอดจนหลักฐานเอกสารที่ได้พบเห็นมาแลกเปลี่ยนความเห็น อภิปรายถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์ และให้ข้อเสนอแนะ กิจกรรมการสัมมนาดังกล่าวในช่วงนั้นยังเป็นของใหม่ เป็นการร่วมกันทำโดยสมัครใจของนิสิต และเป็นกิจกรรมที่ทำขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ ดังนั้นจึงเป็นกิจกรรมที่ไม่มีงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานใดๆ ส่วนสถานที่ของการสัมมนาก็โยกย้ายไปตามความเหมาะสมในบริเวณคณะอักษรศาสตร์ บางครั้งก็ตามสนามหญ้า โต๊ะอาหาร ใต้ต้นไม้ ฯลฯ นอกจากนี้ ยังเชิญเพื่อนนักวิชาการชาวต่างชาติที่กำลังทำวิจัยอยู่ในกรุงเทพฯ มาร่วมการสัมมนา และเชิญนักวิชาการ อาจารย์มหาวิทยาลัยที่มีผลงานน่าสนใจ มาบรรยายให้ความรู้ในหัวข้อเฉพาะบ้างเป็นครั้งคราว

ตลอดช่วงระยะนั้น อาจารย์อัญชลีไม่เพียงเข้าร่วมกิจกรรมการสัมมนาอย่างแข็งขันสม่ำเสมอ แต่ยังมีส่วนร่วมคิดร่วมจัดการให้กิจกรรมการสัมมนาดำเนินไปได้อย่างดี ความสำเร็จของกิจกรรมการสัมมนาที่ร่วมทำขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ทำให้ภายหลังต่อมา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ เห็นคุณค่าของกิจกรรมดังกล่าว และรับเข้าเป็นกิจกรรมของภาควิชาฯ พร้อมกับจัดสรรงบประมาณค่าใช้จ่ายให้กิจกรรมดังกล่าวมาจนถึงทุกวันนี้

นอกจากความกระตือรือร้นแข็งขันในทางวิชาการแล้ว อาจารย์อัญชลียังเป็นผู้ที่มีอัธยาศัยน้ำใจงดงาม เอื้อเฟื้อ หมั่นไต่ถามสารทุกข์สุขดิบ เมื่อ “สู่ขวัญ” ลูกสาวคนโตของผมเกิดมาในปี ๒๕๑๙ นั้น อาจารย์อัญชลีและเพื่อนร่วมชั้นเรียนหลายคน ก็พากันดั้นด้นไปเยี่ยมถึงที่บ้าน

หลังจากที่อาจารย์อัญชลีสำเร็จการศึกษา ได้รับปริญญาโท ด้วยวิทยานิพนธ์เรื่อง “ไพร่” ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผลงานการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณภาพดีเยี่ยม ก็ได้รับการคัดเลือกเข้าเป็นอาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แม้ว่าจะไม่ค่อยได้มีโอกาสพบกันบ่อยนัก นอกจากบางครั้งบางหนที่ผมเดินทางขึ้นไปประชุมหรือร่วมการสัมมนาที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หรือเมื่ออาจารย์อัญชลีแวะมาที่จุฬาฯ แต่ผมก็ได้ติดตามข่าวคราวและผลงานทางวิชาการของอาจารย์อัญชลี และก็ไม่แปลกใจอีกเช่นกันที่ทราบว่าอาจารย์อัญชลีได้อุทิศเวลาให้กับการสอนและกิจกรรมทางวิชาการ ตลอดจนเอาใจใส่ดูแลปัญหาส่วนตัวของนักศึกษาอย่างเต็มที่ จนเป็นที่รักใคร่ไว้วางใจของนักศึกษาทุกรุ่น นักศึกษาของอาจารย์อัญชลีที่ผมได้มีโอกาสสอนที่จุฬาฯ ในเวลาต่อมา ต่างกล่าวถึงอาจารย์อัญชลีด้วยความชื่นชมและเคารพรัก

ตั้งแต่ที่ได้รู้จักกันมาได้เกือบ ๓๐ ปี อาจารย์อัญชลีเป็นผู้ที่มีความสม่ำเสมอในน้ำใจไมตรีมาก หากรู้ว่าผมขึ้นไปเชียงใหม่ ก็มักจะมีของฝากให้ติดไม้ติดมือกลับมากรุงเทพฯ ทุกครั้ง อีกทั้งไม่เคยว่างเว้นส่งบัตรอวยพรปีใหม่ถึงผม ทั้งๆ ที่เป็นที่รู้กันอย่างอื้อฉาวว่า ผมเองเป็นคนที่ทั้งไร้ “น้ำใจ” และ “มรรยาท” เพราะน้อยครั้งมากที่จะส่งบัตรอวยพรปีใหม่ให้ใคร และเมื่อได้รับบัตรอวยพรจากผู้อื่นก็ไม่ค่อยตอบรับ อาจารย์อัญชลีเองก็ดูเหมือนว่าจะไม่เคยได้รับบัตรอวยพรจากผมเลยแม้แต่ใบเดียว แต่อาจารย์อัญชลีก็ไม่ถือสาหาความ ยังคงส่งบัตรอวยพรถึงผมมาโดยตลอด ตราบจนกระทั่งถึงปีนี้ อันเป็นปีแห่งวาระสุดท้ายของชีวิต

หลายปีหลังมานี้ ผมไม่ค่อยได้มีโอกาสขึ้นไปเชียงใหม่ จึงไม่ได้พบกับอาจารย์อัญชลี ได้แต่ถามไถ่ข่าวคราวจากคนอื่นๆ จนเมื่อต้นเดือนมีนาคมที่ผ่านมา ก็ได้ข่าวจากเพื่อนของอาจารย์อัญชลีที่แวะมาบอกข่าวว่า อาจารย์อัญชลีเพิ่งเข้าโรงพยาบาลรับการผ่าตัดอย่างกะทันหัน แต่อาการเริ่มดีขึ้น เนื่องจากค่ำวันนั้นผมกำลังจะเดินทางไปต่างประเทศ จึงได้แต่โทรศัพท์ขอให้เพื่อนอาจารย์ที่เชียงใหม่ไปเยี่ยมแทนผม มาได้ข่าวอีกครั้งในตอนปลายเดือนมีนาคมจากจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ที่เพื่อนอาจารย์ที่กรุงเทพฯ ส่งไปให้ระหว่างที่ผมยังอยู่ที่ญี่ปุ่นว่า อาจารย์อัญชลีถึงแก่กรรมแล้ว เป็นข่าวร้ายน่าเศร้าที่คาดไม่ถึง ไม่เพียงสำหรับผมเท่านั้น แต่ยังเป็นข่าวเศร้าสำหรับเพื่อนอาจารย์นักวิชาการไทยอื่นๆ ที่ร่วมเดินทางด้วยกันในคราวนั้นทุกคน แม้แต่อาจารย์นักวิชาการชาวญี่ปุ่นที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่เคยพบกับอาจารย์อัญชลี หรือที่แม้เพียงได้เคยอ่านผลงานทางวิชาการของอาจารย์อัญชลี ต่างก็รู้สึกเศร้าสลดใจไปกับข่าวการจากไปก่อนเวลาอันควรของอาจารย์อัญชลีด้วย

สำหรับผม การจากไปของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์ นับเป็นการสูญเสีย “ครูประวัติศาสตร์ที่ดี” คนหนึ่งของวงการศึกษาประวัติศาสตร์ของไทย

ฉลอง สุนทราวาณิชย์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พฤษภาคม ๒๕๔๕

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

ประวัติศาสตร์ชีวิต...บทแห่งการจากพราก

ผมและอาจารย์ศรีวรรณาจะเรียกอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์ ว่า อาจารย์เหมียว เรารู้จักมักคุ้นกันตั้งแต่ได้ไปเที่ยวประเทศอิตาลี เมื่อ ๘ ปีที่แล้วมา

อาจารย์เหมียวเป็นวิทยากรให้แก่กลุ่ม บรรยายรายละเอียดบริบททางสังคมของอิตาลียุคสมัยต่างๆ ได้อย่างสนุก ลึกซึ้ง มีอารมณ์ขัน มีชีวิตชีวา ใครฟังแล้วต้องเพลิดเพลินมองเห็นภาพเป็นจริงเป็นจัง

อาจารย์เหมียวชื่นชมงานศิลปะมาก จะพานักศึกษามาชมที่บ้านเราทั้งสองเป็นประจำ นั่งพูดคุยกัน อาจารย์มีความรอบรู้ทางประวัติศาสตร์สังคมและปรัชญา ทั้งเอเชียและยุโรปอย่างแม่นยำ หาตัวจับยาก

อาจารย์เหมียวเคยทำกล่องไม้สำหรับใส่นามบัตรมามอบให้กับผม เธอให้ภาพเขียนเมืองเวนิสในหนังสือผม ติดที่ฝากล่อง แล้วเคลือบด้วยเรซินอย่างสวยงามแนบเนียน เราทั้งสองประทับใจมากและประหลาดใจว่าเธอทำได้อย่างไร

อาจารย์เหมียวชอบสะสมของสวยงามน่ารัก โดยเฉพาะรูปภาพศิลปะรูปเล็กๆ เป็นของที่ระลึกจากประเทศต่างๆ ที่ไปท่องเที่ยวมา ผมเห็นแล้วต้องยอมรับในรสนิยมและสายตาอันมีสุนทรีย์ ของเหล่านั้นมีราคาไม่สูงนัก แต่มีคุณค่าทางศิลปะน่าประทับใจ

เมื่อปี ๒๕๓๙ อาจารย์เหมียวบอกว่า พี่สุรสิทธิ์ เหมียวจะเขียนเรื่องวัดในเชียงใหม่ลงในหนังสือ "นักเดินทาง" ซึ่งจะพูดถึงภาพเขียนของพี่ด้วย "เพราะเหมียวชอบ มันสวย มาก... กกกกกก!" ลงท้ายด้วยเสียงก้องกังวานของอาจารย์เหมียวเวลาถูกใจ

ผมเขียนรูปวัดในเชียงใหม่เอาไว้มาก แต่ที่อาจารย์เหมียวเลือกมาพูดถึงมีอยู่ ๕ วัด คือ วัดพระสิงห์ วัดโพธารามมหาวิหาร (วัดเจ็ดยอด) วัดแสนฝาง วัดมหาวัน และวัดป่าเป้า แต่ละวัดก็มีความสำคัญยิ่งใหญ่ทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่แตกต่างกันทั้งสิ้น ผมเขียนด้วยสีน้ำจากสถานที่จริง พร้อมกับสอนนักศึกษาไปด้วย จุดนี้ทำให้อาจารย์เหมียวซึ่งมีวิญญาณ

ของความเป็นครูอยู่เต็มหัวใจ มีความประทับใจ และได้นำภาพถ่ายรูปเขียนเหล่านี้ลงประกอบข้อเขียนของเธอ ในหนังสือ “นักเดินทาง”

การจากไปอย่างกะทันหันของอาจารย์เหมียว ทำให้ผู้ใกล้ชิดทุกคนใจหายและสะเทือนใจมาก เราทุกคนได้สูญเสียทรัพยากรบุคคล ผู้รอบรู้วิชาการด้านประวัติศาสตร์ของโลกทุกแง่ทุกมุมอย่างแตกฉาน อาจารย์ผู้ทุ่มเทค้นคว้างานสอนอย่างจริงจัง อุทิศเวลาให้แก่ศิษย์ด้วยน้ำใจเมตตาโดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย เป็นเพื่อน เป็นพี่ เป็นน้องที่มีแต่ให้ มีความจริงใจในการเกื้อกูลอย่างอบอุ่น บริสุทธิ์ใจ ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในตัวของคนคนเดียว...อาจารย์อัญชลี สุสายัณห์

ไม่มีใครอยากให้วันของประวัติศาสตร์ชีวิต...บทแห่งการจากพรากมาถึง แม้รู้ว่าชีวิตเป็นของไม่เที่ยง การเผชิญหน้ากับมันคือความโศกศัลย์รันทด กระนั้นทั้งผมและอาจารย์ศรีวรรณา รวมทั้งลูกศิษย์ เพื่อนพ้องทุกคน ต้องขอบคุณโชคชะตาที่นำพาห้วงเวลาของประวัติศาสตร์ชีวิตอันมีคุณค่างดงาม ให้ได้พบและรู้จักสนิทสนมกับอาจารย์เหมียว จนถึง...บทแห่งการจากพรากชั่วชีวิต

รักและอาลัยอาจารย์เหมียวอย่างสุดซึ้ง

พี่สุรสิทธิ์ พี่ศรีวรรณา เสาว์คง และครอบครัว

เหมียวที่รัก

เหมียวกับพี่ไปทำงานที่ ม.ช. ในเวลาไล่เลี่ยกัน คือในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ เราอยู่ที่ปีกด้านหลังของหอหญิง ๘ (ปัจจุบันเป็นหอชาย ๔) ตอนแรกเรายังไม่รู้จักกันจึงเดินสวนกันไปยิ้มกันมา เราเริ่มสนิทสนมกันเมื่อย้ายไปอยู่หออ่างแก้ว ที่หออ่างแก้วก๊วนของเรามี เหมียว นฤมล (ผศ.นฤมล ธีรวัฒน์) ติ๋ม (รศ.อุษณีย์ ธงไชย) แก้ม (ผศ.สุดาวรรณ สินธุประมา) นาย (วิไลวรรณ มีสุข) และพี่ เรายึดระเบียงชั้นสามด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นที่นั่งคุย กินข้าว เรากินข้าวแกงหม้อเดียวกัน โดยมีติ๋มเป็นแม่ครัวใหญ่ และพวกเราก็เป็นลูกมือบ้าง ล้างชามบ้างตามถนัด ต่อมาเราแยกย้ายกันไปอยู่แฟลตได้พักใหญ่ นฤมลย้ายออกไปปลูกบ้านที่สันกำแพง เหมียวกับติ๋มย้ายไปอยู่บ้านหลังวัดเจ็ดยอด พี่กับนายไปอยู่บ้านแม่ริม แต่เราก็ยังรักใคร่ไปมาหาสู่ กินข้าว พูดคุย ทะเลาะถกเถียงกันอยู่เสมอๆ มิได้ขาด

กว่า ๒๐ ปีที่เราคบกันมา ความผูกพัน รักใคร่ เอื้ออาทรต่อกัน ทำให้เราเสมือนเป็นญาติกัน ยามที่ใครทุกข์ร้อนเราก็เจ็บร้อนแทนกัน ช่วยกันปลุกปลอบดูแลให้กำลังใจซึ่งกันและกันเสมอมา เราสุข เราทุกข์ หัวเราะร่วมกันมานาน...นานจนเมื่อต้องสูญเสียเหมียวไป พวกเรารู้สึกว่าขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไปจากชีวิต

ตลอดเวลาที่พี่กับนายรู้จักเหมียว เหมียวมีความสามารถที่น่าทึ่งหลายอย่าง...กับพี่และนาย เหมียวเป็นน้องและเป็นเพื่อนที่น่ารัก มีน้ำใจเสมอ เหมียวเป็นเพื่อน พี่ น้องที่คอยห่วงใยคนรอบข้าง...กับลูกศิษย์เหมียวเป็นครูที่รักเอาใจใส่และเมตตาศิษย์และยังเผื่อแผ่ไปถึงครอบครัวของศิษย์อีกด้วย เหมียวเป็นครูที่ศิษย์รักเคารพ นักเรียนแอบบอกพี่ว่า อาจารย์เหมียวสอนหนังสือสนุก เหมียวเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับในวงวิชาการทั้งในและต่างประเทศ แม้นว่าเหมียวจะเก่งอยู่เงียบๆ ไม่ชอบแสดงตัว ลายมือเหมียวสวยมากที่สุดและทำงานทุกชิ้นอย่างประณีต เหมียวเขียนสารคดีท่องเที่ยวลงในนิตยสารน่าอ่าน ปักผ้าครอสสติตช์ได้สวยงามและประณีตที่สุด ทำงานศิลปะเคลือบภาพลงบนกล่องไม้ได้งดงามน่าอัศจรรย์ ถักถุงเท้าไหมพรมได้อย่างสวยงามรวดเร็วเมื่อเรียนรู้จากพี่ สนใจฝึกใฝ่ในกีฬาฟุตบอลเป็นชีวิตจิตใจ เหมียวรักดอกไม้สีม่วง ๒ ชนิดเป็นชีวิตจิตใจ คือไฮเดรนเยียและพยับหมอก (หลังเหมียวจากไป

ดอกไฮเดรนเยียออกดอกงามสะพรั่ง ราวจะคิดถึงเจ้าของ) เหมียวสะสมถ้วยแก้ว (Mug) มีถ้วยสวยๆ นับร้อยใบ บางครั้งก็แจกจ่ายให้เพื่อนฝูง เหมียวเก็บสะสมแสตมป์และจัดเก็บได้อย่างมีระเบียบสวยงาม เหมียวถ่ายรูปเก่งและมักมีรูปที่มีมุมมองสวยๆ มาอวดพวกเราเสมอๆ เหมียวยังเป็นอะไรอีกมากมายจนเกินจะพรรณนา

เมื่อราวต้นเดือนกุมภาพันธ์ เรานัดไปถ่ายรูปกับมหาบัณฑิต (น้องแต๋ม) ที่หน้า ม.ช. วันนั้นเราถ่ายรูปกันอย่างสนุกสนาน สุดท้ายเหมียวบอกกับพวกเราว่า "วันนี้ชั้นไม่ปวดหัวเดี๋ยวเราไปกินข้าวกัน" หลังจากนั้นไม่ถึงอาทิตย์อาการปวดศีรษะ (ที่เป็นมาตั้งแต่ต้นปี และเหมียวบอกพวกเราตลอดเวลาว่าเป็นอาการแพ้ยาลดความดัน หมอกำลังลดยาอยู่และอาการดีขึ้นแล้ว !!!) ก็กำเริบ เหมียวปวดหัวและอาเจียนนอนหมดแรงอยู่ที่บ้าน จนสายๆ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ ติ๋มต้องตัดสินใจเรียกรถพยาบาลไปรับเข้าแอดมิดที่โรงพยาบาลเชียงใหม่ - ราม

วันรุ่งขึ้นหมอสั่งสแกนสมองและพบเนื้องอก อาการน่าวิตก คุณหมอมาโนชผู้เชี่ยวชาญด้านการผ่าตัดสมองสั่งผ่าตัดด่วนในวันรุ่งขึ้น หลังการผ่าตัดกว่า ๑๐ ชั่วโมง เหมียวมีอาการดีขึ้นเรื่อยๆ จนพวกเราเบาใจ แต่โชคไม่เข้าข้างเหมียวและพวกเราเลย เพราะในเวลาต่อมาหมอตรวจพบมะเร็งที่ต่อมน้ำเหลือง จึงให้การรักษาด้วยรังสี

ในช่วงสองคืนสุดท้าย (๒๕ - ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๕) เหมียวพูดคุย หัวเราะร่าเริง ยิ้มแย้มแจ่มใสสดชื่น จนพวกเราแปลกใจ เพราะก่อนหน้านี้เหมียวเอาแต่นอน...นอนหลับได้ทั้งวัน พวกเราคิดว่าเป็นผลจากการรักษาด้วยรังสี ซึ่งเหมียวไปรับการบำบัดมาแล้ว ๑๑ ครั้ง ไม่คาดคิดเลยว่า นั่นเป็นการหัวเราะและยิ้มครั้งสุดท้ายของเหมียว เพราะในตอนสายของวันรุ่งขึ้น (๒๗ มีนาคม ๒๕๔๕) ติ๋มถูกตามตัวไปที่โรงพยาบาลและโทร.เรียกพี่ให้ตามไป พี่ไปถึงโรงพยาบาลในเวลา ๑๐ นาที ติ๋มร้องไห้เข้ามากอดและบอกว่า "พี่เหมียวเขาไปแล้ว" พี่ตกใจงงงันมากเพราะไม่คาดคิดมาก่อน ก็เมื่อวานเหมียวยังไม่มีอาการอะไรเลย หมอบอกว่าระบบหัวใจล้มเหลวแบบเฉียบพลัน เพราะลิ่มเลือดอุดตัน (อันเป็นผลข้างเคียงจากยาที่ใช้รักษาเหมียว) สุดวิสัยที่จะช่วยได้ พี่กับติ๋มเข้าไปในห้อง เห็นเหมียวนอนหลับตา มีสายระโยงระยางไปหมด เครื่องปั๊มหัวใจยังทำงานอยู่ อาจารย์อู่ทองขอให้คุณโอ่งหัวหน้าพยาบาลห้องไอซียูปั๊มหัวใจให้เหมียวอีกสักครั้ง แต่ก็ช่วยอะไรไม่ได้ พี่กับติ๋มบีบนวดเท้าให้เหมียวคนละข้าง อาจารย์

อู่ทองยืนจับชีพจรเหมียวอยู่ ในนาทีนั้นเราสามคนคงขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างเดียวกันคือ...ขอให้เหมียวอย่าได้เป็นอะไรเลย

แต่อนิจจา...ใครเล่าจะฝืนกฎแห่งธรรมชาติไปได้ การเดินทางบนเส้นชีวิต ซึ่งมีทั้งสุขและทุกข์นั้น เมื่อเราเริ่มต้น จุดหมายปลายทางคือความตายก็ใกล้เข้ามาทุกที เหมียวที่รัก...บัดนี้เหมียวได้ถึงปลายทางแล้ว แม้นว่าหนทางชีวิตจะแสนสั้นนัก ศาสตราจารย์แสง จันทร์งาม ท่านเคยบอกพี่ว่า คนมีบุญนั้นเกิดและตายเร็ว ไม่ต้องอยู่ผจญเวรกรรมนาน เหมียวก็คงเป็นเช่นนั้น ตลอดชีวิตของเหมียว เหมียวเป็นคนดี มีความซื่อสัตย์สุจริตในการดำเนินชีวิตและการทำงาน เหมียวมีเมตตา ไม่เคยเบียดเบียนใคร มีชีวิตที่สุขสมบูรณ์ตามสมควร เป็นที่รักของคนรอบข้าง ได้ทำอะไรในสิ่งที่รักและชอบ ยามเจ็บป่วยก็ไม่ทุกข์ทรมานนานนัก ยามลาจากโลกก็มีอาการอันสงบไม่ทุรนทุราย ยามสิ้นอายุขัยก็มีคนไปร่วมเป็นเกียรติอย่างคับคั่ง แทบไม่น่าเชื่อว่าในวันที่เหมียวจากพวกเราและจากเชียงใหม่ที่เหมียวใช้เวลาครึ่งชีวิตที่นั่น ชั่วเวลาไม่ถึงหนึ่งชั่วโมง ผู้คนนับร้อยๆ หลั่งไหลไปรดน้ำอำลาเหมียวจนแน่นขนัดโรงพยาบาลเชียงใหม่ - ราม และเหนือสิ่งอื่นใด เหมียวยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระเมตตาพระราชทานพวงมาลาวางหน้าหีบศพและเสด็จพระราชดำเนินไปในพิธีพระราชทานเพลิงศพอีกด้วย

บัดนี้สังขารอันสลายเป็นเถ้าธุลีของเหมียวได้คืนสู่ธรรมชาติแล้ว ธุลีอังคารของเหมียวได้ถูกนำไปลอยที่กลางปากน้ำ จังหวัดสมุทรปราการ ที่เดียวกับคุณพ่อเยื่อ สุสายัณห์ อันเป็นสุดที่รักของเหมียว ในกลางกระแสน้ำอันใสเย็น...เหมียวจะได้อยู่กับคุณพ่ออย่างนิรันดร์ พักผ่อนนะเหมียวนะ พักผ่อนชั่วนิรันดร์

พี่และนายเชื่อว่า ด้วยอานุภาพผลบุญกุศล ความดีที่เหมียวได้สร้างสมมา และผลบุญกุศลที่ญาติ มิตร ศิษย์ และครู ได้บำเพ็ญกุศลอุทิศให้เหมียว จะเป็นเสบียงบุญส่งดวงวิญญาณเหมียวไปสู่ความสุขสงบในสัมปรายภพอย่างแน่นอน

กลอนเชยๆ นี้ ส่วนหนึ่งพี่แต่งไว้ตั้งแต่เหมียวไม่สบาย แต่ยังไม่ได้ติดหน้าห้อง เพราะเหมียวย้ายกลับไปอยู่ห้องไอซียู และแต่งเพิ่มอีก ๒ บรรทัด จึงขอฝากเป็นคำอาลัยเหมียวด้วย

เหมียวอ่อนเพลียมามากจากผ่าตัด ขอเวลาพักสักหน่อยพอค่อยหาย
โปรดมาเยี่ยมวันหลังถ้าตั้งใจ ซึ้งน้ำใจที่มิตรคิดเมตตา
ถึงวันนี้เหมียวลาลับดับสลาย คิดคราใดรันทดจิตคิดถึงหา
เหมียวเหลือไว้แต่ความดีที่ทำมา เหมียวต้องสุขในภพหน้าอย่างแน่นอน

ด้วยรักและอาลัยยิ่ง

จาก...พี่หนิงและนาย

บ้านแม่ริม ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๕

รำลึกถึงพี่เหมียว

พี่เหมียวเริ่มมารับราชการเป็นอาจารย์ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ นับจากนั้นมาเป็นเวลา ๒๑ ปี ที่พี่เหมียวใช้ชีวิตในเชียงใหม่เป็นส่วนใหญ่ จนรู้สึกว่าเป็นบ้านอีกแห่งหนึ่งที่ผูกพัน

ช่วงระยะเวลาที่พี่เหมียวอยู่เชียงใหม่นั้น ยาวนานพอที่จะมีเรื่องราวเกิดขึ้นกับพี่เหมียวในแง่มุมต่างๆ มากมาย ซึ่งคงจะเป็นการยากที่จะบันทึกรายละเอียดทั้งหมดไว้ในที่นี้ จึงขอเล่าถึงพี่เหมียวเฉพาะในบางเรื่องเท่านั้น

ในระยะแรก พี่เหมียวต้องปรับตัวหลายอย่างสำหรับการทำงานที่เชียงใหม่ ทั้งในด้านชีวิตความเป็นอยู่และด้านวิชาการ เรื่องความเป็นอยู่นั้น พี่เหมียวอยู่หอพักอาจารย์และข้าราชการหญิงที่ยังเป็นโสดในบริเวณมหาวิทยาลัย คือ หอ ๘ หญิง เวลานั้นมีอีกหอหนึ่ง คือ หอ ๒ หญิง การอยู่หอคือ การทำความรู้จัก และเรียนรู้คนในวัยใกล้เคียงที่ต่างจากบ้านมาเหมือนๆ กัน พี่เหมียวจึงพยายามสร้างความเป็นเพื่อน - พี่ - น้อง ที่เหมือนเป็นครอบครัวเดียวกันขึ้นในบรรยากาศของหอพัก

ส่วนเรื่องทางวิชาการนั้น พี่เหมียวได้รับการบรรจุในตำแหน่งอาจารย์ด้านประวัติศาสตร์ตะวันตก ซึ่งในขณะนั้นหลักสูตรของภาควิชาประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่แบ่งออกเป็นประวัติศาสตร์ตะวันออกและประวัติศาสตร์ตะวันตก พี่เหมียวซึ่งแม้ว่าจะมีพื้นฐานและความถนัดในด้านประวัติศาสตร์ไทยและตะวันออก จึงต้องให้ความสนใจค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุโรปและอเมริกาด้วย ครั้นเมื่อมล (นฤมล) มารับช่วงการสอนประวัติศาสตร์อเมริกาต่อจากพี่เหมียวแล้ว พี่เหมียวจึงทุ่มเทความสนใจให้กับประวัติศาสตร์ยุโรปตลอดมา โดยที่ยังสอนประวัติศาสตร์ไทยอยู่บางวิชา เช่น การจัดตั้งสังคมไทยในระดับปริญญาตรี และประวัติศาสตร์ไทยบางกระบวนวิชาในระดับปริญญาโท

ชีวิตพี่เหมียวที่ ม.ช. เป็นไปอย่างเรียบง่าย พี่เหมียวจะไปทำงานแต่เช้าทุกวัน นอกจากเวลาสอนแล้ว มักจะอยู่ที่ภาคฯ เป็นส่วนใหญ่ ตอนเย็นๆ จะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในภาคฯ

โดยอาจารย์ผู้ใหญ่ในสมัยนั้น อย่างศาสตราจารย์ พันเอก อาคม พัฒิยะ และศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ มักจะนั่งคุยกันและมีอาจารย์รุ่นเด็กๆ ร่วมวงด้วยในบางครั้ง เป็นบรรยากาศที่มีทั้งสาระและบันเทิง ซึ่งพี่เหมียวได้สัมผัสก่อนที่อาจารย์อาคมจะย้ายกลับบ้านที่สงขลาและพี่เหมียวมักจะถ่ายทอดให้มลฟัง เพราะมลเข้ามาไม่ทันอาจารย์อาคม บรรยากาศแบบนี้จะหวนมาทุกครั้งที่อาจารย์อาคมกลับมาเยี่ยมภาคฯ

พี่เหมียวจะกลับหอตอนเย็นๆ และติ๋มผู้มีฝีมือในการทำอาหารจะทำกับข้าว หากเป็นวันศุกร์ - เสาร์บางวันที่ไม่ต้องเตรียมสอน พี่เหมียว ติ๋ม และมลจะเข้าเมืองไปเดินที่ไนท์บาซาร์บ้าง ดูหนังฟังดนตรีบ้าง ด้วยรถ "สี่ล้อแดง" คือสองแถวสีแดงที่ได้รับสัมปทานให้วิ่งใน ม.ช.

ความที่อาจารย์รุ่นใหม่ในภาคฯ หลายคนเป็นโสด รวมทั้งตัวพี่เหมียวด้วย ประกอบกับการมีหัวหน้าภาคที่เอาการเอางานมากอย่างอาจารย์ ดร. ม.ร.ว.รุจยา อาภากร การรวมกลุ่มเพื่อนทำงานภาคฯ ในยามค่ำคืน โดยไม่ต้องขอทำล่วงเวลา จึงเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง พี่เหมียวเป็นคนทำงานละเอียด รอบคอบ และอยู่กับตัวเลขได้ จึงมักต้องทำแผนและงบประมาณของภาคฯ ช่วยดูแลการเงินของภาคฯ และให้บริการพิเศษเรื่องการคิดคำนวณเกี่ยวกับตัวเลขแก่เพื่อนร่วมภาคฯ ซึ่งส่วนใหญ่คือ การคิดคำนวณภาษีรายได้ให้เพื่อนๆ เป็นประจำติดต่อกันมาทุกปี เพิ่งจะเว้นตอนที่นอนเจ็บอยู่โรงพยาบาลในเดือนมีนาคม ปี ๔๕ นี้เอง นอกเหนือจากเรื่องเกี่ยวกับการเงินแล้ว พี่เหมียวยังรับภาระของภาควิชาฯ หลายด้าน โดยเฉพาะในส่วนของวิชาการและห้องสมุด เพราะพี่เหมียวชอบอ่านหนังสือและเป็นนักวิชาการที่มีความรู้กว้างขวาง

เวลาปิดเทอมพี่เหมียวจะกลับบ้านที่กรุงเทพฯ บางปีคุณพ่อคุณแม่พี่เหมียวก็ขึ้นมาเยี่ยมพี่เหมียวที่เชียงใหม่ และด้วยความเป็นผู้ใหญ่ที่มีเมตตา ให้ความรักสนิทสนมต่อเพื่อนๆ ของลูก ทำให้เพื่อนสนิทพี่เหมียวพลอยสนิทกับคุณพ่อคุณแม่พี่เหมียวไปด้วย เมื่อพี่เหมียวไปกรุงเทพฯ ก็หาซื้อของฝาก กลับเชียงใหม่ก็ต้องมีของฝาก ตอนแรกๆ เงินเดือนน้อยก็กลับรถทัวร์ ต่อมาอายุมากขึ้นทนปวดเมื่อยจากรถทัวร์ไม่ไหว จึงเปลี่ยนเป็นรถไฟและเครื่องบินในที่สุด

กาลเวลาผ่านไปนำความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างมาสู่ชีวิตพี่เหมียว เพื่อนบางคนย้ายออกไปจากหอ และมีรุ่นน้องที่เป็นอาจารย์ใหม่ในภาคฯ เข้ามาอยู่หอเดียวกันแทน แต่พี่เหมียวก็ยังคงยึดมั่นในชีวิตแบบเดิม คือ สร้างบรรยากาศครอบครัวในหอพักสำหรับคนไกลบ้านและ

ทำหน้าที่ครูให้ดีที่สุด ด้วยการค้นคว้าเพิ่มเติมจากตำรับตำราที่พี่เหมียวขวนขวายซื้อทั้งในและต่างประเทศ ในด้านการเป็นเพื่อนร่วมงานนั้น พี่เหมียวรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่เกี่ยงงอนเรื่องภาระการงานกับใคร ถึงใครจะไม่ดีต่อพี่เหมียว พี่เหมียวก็ไม่ตอบโต้ แต่จะอธิบายสั้นๆ ว่า "ถ้าใครเขาเลวแล้ว ต้องเลวให้เหมือนเขาหรือ"

แม้ว่าการทำงานในระยะหลังจะไม่มีบรรยากาศที่อบอุ่นกลมเกลียวเหมือนเป็น "บ้าน" อีกแห่งหนึ่งต่อไปอีกแล้วก็ตาม หากบรรยากาศของครอบครัวที่หอพักนั้น นับว่ายังอบอุ่นและมิตรภาพก็ยั่งยืน เมื่อหอ ๒ และหอ ๘ มารวมกันที่หออ่างแก้วในปี ๒๕๒๗ พี่เหมียวก็มีพี่หนิง (ชยาภรณ์) พี่กร (บุษกร) เป็นพี่ มีนาย (วิไลวรรณ) เป็นเพื่อน มีน้องอีก ๓ คน คือ ติ๋ม (อุษณีย์) มล (นฤมล) แก้ม (สุดาวรรณ) ยังมีอีกหลายคนที่สนิทกัน เพราะต่างอยู่หออ่างแก้ว เช่น จุ๋ม (รุ้งลาวัณย์) ตุ้ย (สมพร) ส่วนที่ไม่ได้อยู่หอแต่ก็รักกันเป็นพี่น้องก็มีพี่เบญ (เบญจา) แดง (นาฏยา) และซุ้ย (สุวรรณา) พวกที่อยู่หอตกเย็นจะทานข้าวด้วยกัน ทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยกัน เช่น ดูละคร ไปซื้อของ หรือไปเที่ยวกันใกล้ๆ บ้างตามสะดวก พวกเราต่างห่วงใยดูแลทุกข์สุขของกันและกัน แม้จะมีบุคลิกภาพและนิสัยใจคอต่างกันไป แต่ที่อยู่กันได้เพราะยอมรับในความแตกต่างของกันและกัน โดยมองลึกถึงความหวังดีอย่างจริงใจที่มีให้กัน

อีกด้านหนึ่งของหออ่างแก้วนั้น เป็นที่พักของอาจารย์ - ข้าราชการชาย "น้องชาย" ที่มักแวะมาเยี่ยมเยี่ยนพี่เหมียวอยู่บ่อยๆ คือ แอ๊ด (พีรพล) และอู๊ด (พีระพล)

ส่วนเพื่อนรักทางเชียงใหม่ที่ไม่ได้อยู่ใน ม.ช. แต่ไปมาหาสู่กันเป็นประจำคือ พี่พรรณี พี่หลั่น (รัตนาภรณ์) และพี่แอ๊ด (คุณหมอผดุงเกียรติ) ที่ได้ดูแลรักษาพี่เหมียวด้วย

พี่เหมียวเป็นคนรักเพื่อน จะหาเวลาเขียนจดหมาย ส่งการ์ดติดต่อเป็นประจำ มีเพื่อนๆ ทางกรุงเทพฯ จำนวนมากที่พี่เหมียวชอบคุยถึง จนพวกเราทางเชียงใหม่เหมือนจะรู้จักดีทั้งที่ยังไม่เคยพบ

ในช่วงปี ๒๕๓๐ - ๓๑ พวกเราก็ทยอยย้ายออกจากหออ่างแก้วไปอยู่แฟลตสำหรับอาจารย์ข้าราชการที่เป็นโสด ซึ่งมีความสะดวกเป็นส่วนตัวมากขึ้น พี่เหมียว ติ๋ม และแก้มย้ายไปอยู่แฟลตสุเทพ ๗ ด้วยกัน ทำให้แฟลตนั้นเป็นที่พบปะในยามว่างของเพื่อนฝูงอีกหลายๆ คน

สมัยนั้นเย็นๆ ติ๋มมักจะทำกับข้าว พี่เหมียวมีหน้าที่ล้างชาม ส่วนแก้มก็จะช่วยงานตามแต่จะเป็นที่ต้องการ บางครั้งติ๋มกับแก้มก็จะเดินไปซื้อกับข้าวและขนมที่ตลาดฝายหินซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก แต่พี่เหมียวแทบจะไม่เคยยอมเดินไปด้วยเลย เมื่ออยู่ที่นั่นใหม่ๆ เราก็ยังเดินไปทำงานกันเป็นประจำ ไปด้วยกันบ้าง ต่างคนต่างไปบ้างแล้วแต่เวลาสอน จะออกไปข้างนอกก็ใช้สี่ล้อแดงบ้าง หรือบางทีก็มีเพื่อนฝูงมารับออกไป จนราวๆ ปี ๒๕๓๖ พี่เหมียวเริ่มมีความคิดที่จะมีบ้าน แล้วก็ตามมาด้วยการซื้อรถ พี่เหมียวใช้เวลาในการจัดบ้าน และเตรียมการย้ายบ้านอยู่นานเหมือนกัน กว่าจะย้ายเข้าไปอยู่บ้าน ซึ่งอยู่ใกล้วัดเจ็ดยอดในช่วงปี ๒๕๓๙ - ๒๕๔๐ และได้ทำบุญบ้านพร้อมๆ กับการทำบุญวันเกิดคุณแม่ในเดือนตุลาคม ๒๕๔๐

เมื่อไปอยู่บ้านนั้น ติ๋มจะไปอยู่เป็นเพื่อนพี่เหมียวตั้งแต่วันจันทร์ถึงศุกร์ นับเป็นน้องที่ได้ดูแลพี่เหมียวใกล้ชิดมากกว่าคนอื่นๆ ทำให้พี่เหมียวได้สนิทสนมกับครอบครัวของติ๋มด้วย โดยเฉพาะกับน้องแต๋ม พี่เหมียวมักบอกเสมอว่า ที่บ้านนี้ติ๋มเป็นแม่ครัว พี่เหมียวเป็นคนขับรถ และอีกหน้าที่หนึ่งก็คือ รดน้ำต้นไม้ ที่สวนใหญ่เป็นต้นไม้ที่พี่เหมียวชอบ คือต้นที่มีดอกสีม่วงที่รักเป็นพิเศษคือ ไฮเดรนเยีย ซึ่งพี่เหมียวจะตั้งใจรดน้ำดูแลด้วยตัวเอง (ส่วนต้นอื่นมักจะทิ้งให้คนอื่นรดน้ำดูแลให้) ยามที่พี่เหมียวป่วยไข้นั้น หากสุพินซึ่งช่วยดูแลบ้านให้มารายงานว่า “น้องไฮ” อยู่ดี พี่เหมียวก็จะนอนยิ้มอย่างถูกใจทีเดียว

ในเรื่องอาหารการกินนั้น ติ๋มเป็นแม่ครัวที่ทำอาหารอร่อยๆ บริการเพื่อนฝูงมาตลอด โดยเฉพาะให้พี่เหมียวซึ่งได้ชื่อว่ารับประทานยากอยู่สักหน่อย อย่างไรก็ตาม ในระยะหลังๆ ดูพี่เหมียวจะเบื่อฝีมือแม่ครัวไปบ้าง เพราะมื้อกลางวันติ๋มก็มักจะตระเตรียมอาหารจากบ้านไปอุ่นให้รับประทานเสมอ ดังนั้นพอถึงมื้อเย็นพี่เหมียวก็เลยหาโอกาสออกไป “กินข้าวนอกบ้าน” เสียบ้าง โดยบ่อยครั้งจะไปคนเดียว บ่อยน้อยหน่อยก็จะมารับแก้มซึ่งยังคงอยู่ที่แฟลตใน ม.ช. ไปด้วย กรณีหลังนี้มักจะไปทำธุระหรือไปเที่ยวกันเสียก่อน โดยที่ซึ่งจะชอบไปกันมากคือร้านหนังสือ ร้านประจำที่ไปกันบ่อยมาก จนกระทั่งคนขายทุกคนรู้จักก็คือ สุริวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์ ตอนหลังนี้มีร้าน Bookazine ซึ่งขายหนังสือภาษาฝรั่ง และมีหนังสือศิลปะที่แปลกไป มาเปิดที่ศูนย์การค้าเชียงอินทร์ นอกนั้นก็มีดวงกมลและดอกหญ้าที่ต่อมากลายเป็นร้านนายอินทร์ เรียกว่าไม่มีร้านหนังสือร้านไหนที่พี่เหมียวไม่รู้จัก และไม่รู้จักพี่เหมียว แม้เวลาที่เข้ากรุงเทพฯ

พี่เหมียวก็ยังต้องตระเวนไปร้านหนังสือและมักมีหนังสือดีๆ กลับมาฝากพี่ๆ น้องๆ ทางเชียงใหม่เป็นประจำ

กิจกรรมยามว่างที่เป็นการฝีมือที่พี่เหมียวชอบนั้นก็มีอยู่หลายอย่าง สมัยอยู่หออ่างแก้วมีอยู่ช่วงหนึ่งที่ทุกคนในกลุ่มฮิตที่จะถักไหมพรมกัน ส่วนมากก็ถักเป็นหมวกบ้าง ถุงเท้าบ้าง เอาไว้แจกเพื่อนฝูงญาติมิตร ต่อมาก็มีช่วงปักครอสสติตช์ที่บางคน เช่น พี่นายและแก้มจะปักชิ้นใหญ่ๆ แล้วก็สำเร็จบ้าง ไม่สำเร็จบ้าง แต่พี่เหมียวนั้นจะชอบลายเล็กๆ หน่อย ปักได้เรื่อยๆ จะปักได้ลายที่ละเอียดมากๆ กว่าคนอื่น งานทั้งสองอย่างนี้ไปๆ มาๆ เหลือพี่เหมียวคนเดียวที่ยังทำต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะเมื่อ ๒ - ๓ ปีหลังที่ร้านนันทขว้างทำผ้าเช็ดมือแบบที่ปักลายได้ พี่เหมียวจะชอบมาก เอามาปักแจกใครต่อใครอยู่เรื่อย (ในช่วงแรกๆ จะปักลงผ้าขนหนูขนาดเช็ดมือเช็ดหน้า) สำหรับลายครอสสติตช์ชิ้นเอกมักจะหนีไม่พ้นลายของสโมสร Manchester United ทีมฟุตบอลทีมโปรด ซึ่งมีทั้งที่ปักเสร็จแล้ว และยังปักค้างไว้ งานอีกชิ้นเป็นรูปพี่เหมียวเอง สมัยยังเด็กกับคุณแม่ ซึ่งเอารูปไปให้ร้านสแกนเป็นลายปักให้ แต่ก็ยังปักไม่เสร็จเพราะลายละเอียดมาก สีที่ใช้ก็ใกล้เคียงกัน เป็นการทารุณต่อสายตาอย่างมาก งานฝีมือประเภทสุดท้ายที่พี่เหมียวชอบและลงทุนไปเรียนมาเมื่อไม่นานนี้ คือ การลงลายบนไม้ โดยเลือกรูปสวยๆ ที่มักจะเป็นรูปเขียนที่มีชื่อเสียงหรือรูปที่พี่เหมียวชอบไปลงบนแผ่นไม้ ทั้งที่เป็นแผนหรือเป็นกล่อง พี่เหมียวมีความอุตสาหะวิริยะและมีความสุขมากในการทำ ซึ่งมีกรรมวิธีที่ซับซ้อนและใช้เวลามาก เมื่อทำเสร็จแล้วก็จะมีอาการเสียดาย อยากเก็บเอาไว้เอง จนต้องทำลายเดิมขึ้นมาอีกเพื่อเอาไว้แจกใครต่อใคร ซึ่งไม่ว่าใครได้รับไปก็จะมีอาการชื่นชมปลาบปลื้มกันทุกคน

กิจกรรมอีกอย่างหนึ่งที่พี่เหมียวชอบมาก คือ การดูฟุตบอล ซึ่งเป็นกีฬาที่โปรดปรานมาตั้งแต่สมัยเป็นเด็ก พี่เหมียวจึงเป็นผู้อุปถัมภ์ทีมฟุตบอลของนักศึกษาภาควิชาฯ โดยเป็นผู้ซื้อถ้วยรางวัลให้และเป็นสปอนเซอร์ บางครั้งก็ตามไปเชียร์ ปกติพี่เหมียวชอบพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทะเลาะถกเถียงกับนักศึกษาผู้เป็นแฟนบอลต่างประเทศ โดยเฉพาะทีมฟุตบอลอังกฤษอยู่เป็นประจำ สร้างความครึกครื้นเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาเชียร์กันคนละทีมในขณะเดียวกันก็อบรมสั่งสอนห้ามปรามในเรื่องพนันบอลไปด้วย สำหรับเรื่องฟุตบอลนี้ ในกลุ่มเพื่อนฝูง มีเพียงแก้มคนเดียวที่ดูฟุตบอลมาตั้งแต่ยังไม่เจอกับพี่เหมียว ส่วนใหญ่คนอื่นๆ นั้น

ไม่รู้จักเอาเลย มีติ๋มที่รู้เรื่องมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะต้องฟังต้องดูอยู่ด้วยบ่อยๆ นอกนั้นจะมาเริ่มสนใจฟุตบอลกันเมื่อครั้งที่ทีม Manchester United ได้แชมป์หลายถ้วยแล้ว พี่เหมียวก็เลี้ยงฉลองอยู่หลายรอบ ตั้งแต่นั้นมาทั้งพี่หนิง นาย และซุ้ยก็จะเริ่มติดตามข่าวฟุตบอลเป็นระยะเพื่อเอาใจพี่เหมียว

พี่เหมียวเคยปรารภว่าอยากไปสัมผัสยุโรป เนื่องจากสอนประวัติศาสตร์ยุโรป ซึ่งในที่สุดพี่เหมียวก็ได้ไปยุโรปสมปรารถนา โดยไปอิตาลีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ ซึ่งพี่อู่ทองเป็นผู้จัดและตามมาอีกสองครั้งกับทัวร์พี่อู่ทอง คือ ไปอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลแลนด์และเบลเยียม ในปี ๒๕๓๘ และไปอิตาลีตอนใต้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ หลังกลับจากทัวร์พี่เหมียวจะมีรูปถ่ายจำนวนมากเกี่ยวกับสภาพบ้านเมือง อาคาร สถานที่ ดอกไม้ใบหญ้าและงานศิลปะที่ชื่นชอบมาจัดเป็นอัลบั้มใหญ่หลายเล่มพร้อมคำบรรยาย พี่เหมียวบอกว่าแม้จะเหนื่อยแต่ก็สนุกทั้งกับเพื่อนร่วมคณะทัวร์และสิ่งที่ได้ไปดูไปชม แรงบันดาลใจจากการไปทัศนศึกษาประเทศทางยุโรปช่วยให้การสอนของพี่เหมียวมีชีวิตชีวามากขึ้น พี่เหมียวเริ่มใช้สื่อที่เป็นงานศิลปะมาตีความและอธิบายความคิดของคนตะวันตกในยุคโบราณตั้งแต่เมโสโปเตเมีย อียิปต์ กรีก โรมันยุคกลาง และยุคต้นฟื้นฟูศิลปวิทยาการในวิชาความคิดตะวันตก ๑ (๐๐๔๔๒๓) ส่วนงานศิลปะของวิชานี้ พี่เหมียวยิ่งค้นก็ยิ่งสนุก จึงได้เพียรทำเอกสารประกอบการสอนออกมา ได้ปรับปรุงอยู่หลายครั้ง ขณะที่กำลังตระเตรียมการเรื่องนี้อยู่ พี่เหมียวก็ได้ล้มป่วยเสียก่อน นอกจากนี้ผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่งของการไปทัวร์คือ พี่เหมียวได้เขียนบทความสารคดีท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ให้กับหนังสือ “นักเดินทาง” ของแบนอยู่หลายเรื่อง ซึ่งนับว่าพี่เหมียวได้มีโอกาสทำในสิ่งที่ตนเองชอบ

พี่เหมียวมีวิธีการสอนที่น่าสนใจด้วยการใช้สื่อต่างๆ จุดประกายให้นักศึกษาสนุกกับการรู้จักคิดและวิเคราะห์บนพื้นฐานของข้อมูลที่มีอยู่ ในรูปของหนังสือ ภาพ วีดิทัศน์ หรือสไลด์ พี่เหมียวลงทุนใช้เงินส่วนตัวซื้อหนังสือดีๆ จำนวนมาก ซึ่งคาดว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการสอน รูปจากหนังสือประกอบกับคำอธิบายที่มีชีวิตชีวาของพี่เหมียว ทำให้นักศึกษาหลายต่อหลายคนในแต่ละรุ่นสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องที่ตนอยากรู้ต่อไป แม้การเรียนวิชานั้นจะจบไปแล้วก็ตาม

หนังสือที่พี่เหมียวชื่นชอบเป็นพิเศษ คือ หนังสือการ์ตูนของ Anno ชาวญี่ปุ่น ซึ่งมีรายละเอียดสะท้อนสภาพสังคมได้เป็นอย่างดี เมื่อมีเวลาว่างพี่เหมียวจะชี้ชวนให้นักศึกษา

ดูการนำเสนอของผู้เขียนหนังสือการ์ตูนเล่มนี้ นอกจากนั้น หนังสือชุดของโบรเดล (Fernand Braudel) ทำให้พี่เหมียวเห็นว่า เครื่องใช้ไม้สอยธรรมดาในชีวิตประจำวันนั้น หากมีวิธีการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ก็กลับช่วยให้เห็นสภาพสังคมเศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี พี่เหมียวจึงแปลเก็บความงานของโบรเดลออกมาหลายเรื่อง คือ เกลือ ไวน์ กาแฟ

มีคนรู้จักพี่เหมียวจำนวนมากประหลาดใจ ที่พี่เหมียวไม่ขอตำแหน่งทางวิชาการหรือปรากฏตัวเสนอผลงานตามที่ต่างๆ ทั้งๆ ที่พี่เหมียวสามารถทำได้ดี เหตุผลสำหรับคนที่รู้จักพี่เหมียวดีนั้น ไม่ใช่เพียงเพราะพี่เหมียวเป็นคนที่ต้องทำอะไรให้ได้สมบูรณ์แบบชนิดที่เรียกว่าเพอร์เฟ็คชันนิสต์ แต่เป็นเพราะพี่เหมียวบอกว่า เลือกที่จะมีชีวิตที่สงบมากกว่าความเด่นดัง ที่จะมีคนมาห้อมล้อม จึงเลือกที่จะไม่ขึ้นเวที แต่ขอทำงานที่ตนรักไปเรื่อยๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพี่เหมียวเห็นสัจธรรมของการแก่งแย่งแข่งขันก็เป็นได้ ประกอบกับการที่พี่เหมียวเห็นคุณค่าของความเป็นคนที่ภายใน ไม่ใช่เปลือกนอก อย่างที่พี่เหมียวมักพูดเสมอว่า “เขามีความเป็นคนแค่ไหนในการปฏิบัติต่อผู้อื่น” ความเป็นมนุษยนิยมในตัวพี่เหมียวปรากฏชัดเจนในวิถีชีวิตและมีวิญญาณเสรีที่จะเลือกถูกผิดดีเลวได้ อย่างไม่ยอมให้ใครครอบงำ

ความซื่นใจของพี่เหมียวอยู่ที่ลูกศิษย์ ซึ่งพี่เหมียวรักและทุ่มเทให้ทุกรุ่น พี่เหมียวเป็น “ครู” โดยวิญญาณ ให้ความรู้ ให้คำปรึกษาและดูแลโดยไม่เคยเลือกว่าจะเป็นเด็กเก่งหรือไม่เก่ง รวมไปถึงลูกศิษย์ที่จบไปแล้ว เป็นความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่อง พี่เหมียวจึงเป็น “แม่เหมียว” เป็น “ป้าเหมียว” นอกเหนือจากการเป็น “อาจารย์” ของลูกศิษย์หลายรุ่น และต่อมาก็กลายเป็น “คุณย่าเหมียว” “คุณยายเหมียว” ของบรรดาลูกของลูกศิษย์อีกที

ความจริงแล้วพี่เหมียวให้ความสำคัญกับเด็ก ไม่เฉพาะแต่กับลูกศิษย์เท่านั้น ทุกปีพี่เหมียวจะส่งเงินให้กับมูลนิธิเด็ก ทำบุญกับ UNICEF นอกจากนั้นยังร่วมกิจกรรมกับพี่อู่ทอง เช่น ช่วยสนับสนุนด้านการเงินแก่เด็กด้อยโอกาส เพื่อให้ได้มีโอกาสไปทัศนศึกษาในช่วงปิดภาคฤดูร้อน

งานอื่นๆ ที่นอกจากงานสอน คือ การเป็นกรรมการอะไรต่อมิอะไรนั้น พี่เหมียวก็ผ่านมามาก มีทั้งงานที่ไม่ค่อยเต็มใจ แต่ทำตามหน้าที่อย่างดี และงานที่เต็มใจและทำได้ดี ไม่ว่า

จะเป็นงานปรับปรุงหลักสูตร และงานทำหลักสูตร ทั้งระดับปริญญาตรี และปริญญาโท เป็นกรรมการวิชาการของคณะ เป็นทั้งผู้สอน ผู้ทำ ผู้ปรับปรุงกระบวนวิชาพื้นฐานของคณะ และงานอื่นๆ อีกมากมายหลายอย่าง พี่เหมียวเคยเป็นหัวหน้าภาควิชาฯ มาแล้ว และตำแหน่งสุดท้ายมาช่วยรับภาระเป็นรองหัวหน้าภาควิชาฯ อีกรอบ

งานที่พี่เหมียวดูจะผูกขาดทำด้วยความเต็มใจ และมีความสุขที่สุดคงไม่พ้นงานกรรมการห้องสมุด ซึ่งเป็นโอกาสที่จะได้สรรหาหนังสือดีมีประโยชน์ให้กับนักศึกษาอย่างกว้างขวางหลากหลาย อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าพี่เหมียวจะทำงานอะไรกับใคร พี่เหมียวก็จะตั้งใจทำให้ได้ดีที่สุด เป็นที่ยอมรับ เป็นที่รักใคร่ชื่นชมของอาจารย์ ทั้งในคณะมนุษยศาสตร์และในคณะฯ อื่นๆ ที่ได้มาร่วมอยู่เสมอ แต่ก็มีสิ่งที่ดูจะมีแต่คนใกล้ชิดเท่านั้นที่รู้คือ เมื่อรับงานอะไรมาแล้วจะตั้งใจทำให้ดีที่สุด พี่เหมียวจะ “เครียด” อยู่ลึกๆ ที่จะต้องทำทุกอย่างให้ดีและถูกต้องที่สุด เรื่องนี้เองที่น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญของความเจ็บป่วยของพี่เหมียว

ท้ายที่สุด แม้กระทั่งอยู่ในโรงพยาบาล พี่เหมียวก็ยังห่วงภารกิจต่างๆ ที่รับผิดชอบอยู่จนถึงวาระสุดท้าย แต่พี่เหมียวค่อยหายห่วงไปได้บ้าง เมื่อได้ฝากฝังงานต่างๆ ไว้หลายเรื่องก่อนจะจากไปอย่างไม่มีใครคาดคิดในวันพุธที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๕

พักให้สบาย...ไม่ต้องห่วงอะไรแล้วนะคะ พี่เหมียว

ติ๋ม, มล, แก้ม

อาลัยรักเหมียว

คำว่า "เพื่อนเซนต์โย" มิได้มีความหมายเพียงแค่เพื่อนร่วมโรงเรียนหรือเพื่อนร่วมรุ่นเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ แต่หมายถึง "เพื่อนรัก...เพื่อนแท้" และคำนี้จะปราศจากความหมายที่ลึกซึ้ง ครบถ้วนสมบูรณ์... ถ้าปราศจากเพื่อนคนหนึ่งผู้เป็นที่รัก...นั่นคือ "เหมียว" ของพวกเรา

เหมียวเป็นคนรักเพื่อนมากและรักอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องตลอดชีวิต เมื่อพวกเราเรียนจบมัธยมต้น เพื่อนส่วนหนึ่งรวมทั้งตัวเหมียวเองด้วย ออกไปศึกษาต่อที่โรงเรียนอื่น เหมียวนั่นเองที่เป็นตัวตั้งตัวตีจัดทำหนังสือรุ่น มิใช่เพียงเพราะเป็นหัวหน้าห้องตามตำแหน่ง แต่ด้วยความเป็นห่วงเป็นใยว่าข้อมูลเกี่ยวกับเพื่อนๆ จะกระจัดกระจายหายไปตามกาลเวลา ต่อมาไม่ว่าเพื่อนจะแยกย้ายกันไปอยู่ ณ แห่งหนตำบลใด เหมียวจะติดต่อส่งข่าวคราวและเป็นตัวกลางเชื่อมโยงถึงเพื่อนคนอื่นๆ ด้วย ใครได้รับสิ่งที่ดีหรือประสบความสำเร็จในเรื่องใด ก็จะได้รับการ์ดหรือจดหมายแสดงความยินดีจากเหมียว ใครมีปัญหาเดือดร้อน ก็ได้เหมียวอีกนั่นแหละที่เสนอความช่วยเหลืออย่างเต็มใจยิ่ง

เหมียวยังเป็นคนเรียนเก่ง มีความสนใจในเรื่องใดก็จะศึกษาค้นคว้าในเรื่องนั้นอย่างจริงจังจนเทียบได้กับการทำงานวิจัยขนาดย่อยทีเดียว จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่เหมียวจะเติบโตขึ้นเป็นอาจารย์และนักประวัติศาสตร์ที่มีผลงานโดดเด่นเป็นที่ยอมรับทั่วไป พวกเรามีความภูมิใจและเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของเหมียว ถึงขั้นเขียนไว้ในหนังสือรุ่นเซนต์โยฯ ว่า พวกเราจะไม่แปลกใจเลยถ้าเหมียวจะได้เป็นนายกรัฐมนตรีหญิงคนแรกของเมืองไทย กระทั่งเดี๋ยวนี้พวกเราก็ยังเชื่อว่า เหมียวทำได้ถ้าต้องการและ...ถ้าเพียงแต่เหมียวจะมีเวลาอีกสักหน่อย

แม้ว่าบัดนี้จะต้องถึงเวลากล่าวอำลา แต่เหมียวก็จะยังอยู่กับพวกเราในความทรงจำอันแสนอบอุ่นอ่อนหวานของวัยเยาว์ พวกเรายังจำได้ถึงรอยยิ้มเห็นฟันกระต่าย และท่าทางโถมกอดเพื่อนทั้งตัวยามดีใจของเหมียว...ภาพเหมียวสะพายกระติกน้ำเวลามาโรงเรียน รสชาติกับข้าวแสนอร่อยที่บ้านเหมียวยามจัดงานเลี้ยง รวมทั้งบรรยากาศอบอุ่นในครอบครัวที่มีเหมียวเป็นลูกสุดที่รักคนเดียวของคุณพ่อคุณแม่ ความทรงจำเหล่านี้จะอยู่กับพวกเราตลอดไปอีกนานเท่านาน

ด้วยคุณความดีและจิตใจอันงดงาม ย่อมส่งให้เหมียวไปสู่ความสุขสงบในสัมปรายภพ ลาก่อนเพื่อนรัก...เหมียวจะยังคงเป็นที่รักและอยู่ในใจของพวกเราทุกคนเสมอ

รักและอาลัยเพื่อนที่สุด

เพื่อนเซนต์โยฯ

แด่...เหมียว

ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เหมียวสอบเข้ามหาวิทยาลัย ได้เข้าศึกษาในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งเลือกไว้เป็นอันดับแรก ผลสอบคราวนั้นย่อมเป็นที่ยินดีแก่ทุกคน ทั้งตัวเหมียวเอง คุณพ่อ คุณแม่ ญาติพี่น้องและเพื่อนๆ แต่คงไม่เป็นที่น่าตื่นเต้นอย่างที่ต้อง "ลุ้นรอ" เท่าใดนัก เพราะเหมียวเรียนดีมาตลอด เหมียวมิได้เลือกคณะอักษรศาสตร์ตามค่านิยม วิชาอักษรศาสตร์เป็นสาขาที่เหมียวแสดงความสนใจมาตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนมัธยม

เมื่อเป็นนิสิตใหม่คณะอักษรศาสตร์ คงมีแต่สถานที่และครูบาอาจารย์เท่านั้นที่เปลี่ยนไป เพราะเพื่อนสนิทของเหมียวแต่ครั้งเป็นนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาสอบเข้ามาได้หลายคน และยังคงรักใคร่ผูกพันเช่นเดิมตลอดชีวิตในมหาวิทยาลัย สาขาวิชาอักษรศาสตร์ก็ไม่ใช่เรื่องใหม่สำหรับเหมียวผู้รักการอ่าน รักวรรณคดี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมที่แสดงความเจริญทางปัญญาและจิตใจอันประณีตงดงามของมนุษย์ วุฒิภาวะของเหมียวจึงพร้อมอย่างยิ่งที่จะศึกษาเล่าเรียนสาขาวิชาที่ถนัดในระดับสูงยิ่งขึ้น

ไม่อาจกล่าวได้ว่า การเล่าเรียนในมหาวิทยาลัยปลูกเพาะให้เหมียวเป็นนักอักษรศาสตร์ เพราะเชื้อของนักอักษรศาสตร์มีอยู่ในตัวเหมียวตั้งแต่ก่อนเป็นนิสิตแล้ว คุณูปการของคณะอักษรศาสตร์ที่มีต่อเหมียวก็คือ เป็นแหล่งพัฒนาความรู้ความคิดของเหมียวให้กว้างขวางมั่นคงยิ่งขึ้น วิชาต่างๆ ที่เรียนในคณะนั้น บางวิชาเหมียวก็ชอบมาก บางวิชาก็ชอบน้อย อาจารย์หลายท่านเป็นที่รักเคารพของเหมียวทั้งในแง่วิชาการและวิชาชีพ แต่ก็มีบางท่านที่เหมียวเห็นว่าย่อหย่อนยังไม่ถึงมาตรฐานที่เหมียวกำหนดไว้ ข้อนี้นับว่าเป็นธรรมดาของผู้เรียนทั่วไป แต่ความคิดของเหมียวเกี่ยวกับหลักสูตรก็ดี เกี่ยวกับการเรียนการสอนก็ดี มิใช่เกิดจากความชอบไม่ชอบวิชาบังคับ หรือความเหนื่อยหน่ายในการเรียน การบ้าน แต่เกิดจากวิจารณญาณของผู้ที่ใคร่เรียนใคร่รู้ ได้พิจารณาแล้วว่าการศึกษาในระดับอุดมควรเป็นเช่นไร หากองค์ประกอบใดไม่ทำหน้าที่อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ยังไม่ให้ความรู้พัฒนาก้าวหน้า ไม่เอื้อให้ผู้เรียนงอกงามเต็มที่ ย่อมไม่สบอารมณ์เหมียว แม้เหมียวจะไม่บ่นพร่ำเพรื่อ แต่ถ้ามีผู้ถามเหมียวก็จะแสดงความเห็นหนักบ้างเบาบ้างตามแต่คู่สนทนา สถานการณ์ และมารยาท

เหมียวมีสิทธิเต็มที่ในการวิพากษ์วิจารณ์ผู้ที่ไม่ทำหน้าที่อย่างถูกต้องสมบูรณ์ เพราะในฐานะนิสิต เหมียวปฏิบัติตัวถูกต้องครบถ้วน ด้วยความรับผิดชอบสูงและอย่างสุดความสามารถ ไม่มีอาจารย์ท่านใดจะตำหนิเหมียวได้ว่าบกพร่องในหน้าที่นักเรียน เพื่อนๆ นึกไม่ออกว่าตลอดสี่ปีในมหาวิทยาลัย เหมียวเคย "โดดเรียน" ถ้าจะมีก็ไม่น่าจะเกินสามครั้ง เหมียวร่วมกิจกรรมในชั้นเรียนทั้งในการอภิปรายแสดงความเห็น การบ้านทุกชิ้น รายงานทุกฉบับเหมียวส่งครบถ้วนตรงเวลา ด้วยกระดาษตัดริมเรียบร้อย ลายมือสวยงามอ่านง่าย เป็นระเบียบทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ สมุดจดคำบรรยายของเหมียวเป็นที่ต้องการของเพื่อนๆ ร่วมชั้นปี และนิสิตรุ่นน้องอีกหลายรุ่น เพราะดีทั้งเนื้อหาและความงดงาม

เหมียวจัดว่าเป็นนิสิตเรียนเก่ง เพื่อนๆ ของเหมียวส่วนใหญ่ก็มีผลการเรียนดีหรือพิจารณาก็เป็นเด็กเรียน เหมียวจึงเคราะห์ร้ายที่ถูกนิสิต "นอกกลุ่ม" เหมาว่าเป็นหนึ่งใน "ทีมชาติ" ซึ่งมีนัยที่ถากถางอยู่บ้าง อย่างไรก็ตามถ้าไม่คะนองปาก ไม่มีอคติประการใดประการหนึ่งแล้ว ไม่มีใครกล่าวได้เลยว่าเหมียวเป็นนิสิตที่เอาแต่เรียน เหมียวร่วมกิจกรรมของนิสิตทั้งในคณะและนอกคณะมากกว่าเพื่อนร่วมชั้นปีหลายคนนัก ทั้งกิจกรรมที่มีลักษณะ "ตุ้งแช่" เช่น งานเชียร์ที่มีลักษณะ "งานวัด" เช่น ลอยกระทง ออกร้านขายของ หรืองาน "เชิงวิชาการ" เช่น จัดนิทรรศการ งานกองบรรณาธิการวารสารอักษรศาสตร์พิจารณ์ เหมียวเคยร่วมมาแล้วทั้งสิ้น จะให้แต่งตัวฉูดฉาดเข้าขบวนพาเหรดกีฬา แต่งเป็นพราหมณ์เข้าขบวนนางนพมาศ ออกแรงขนของ ออกเงินเลี้ยงน้อง ใช้ความอดทนคัดลอก ใช้ปัญญาค้นคว้า เหมียวไม่ปฏิเสธ ตราบใดที่กิจกรรมเหล่านั้นสมแก่สถานะของนิสิต รื่นเริง บันเทิงเหมาะแก่วัย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่แสดงอภิสิทธิ์อวดอ้างว่าเป็นปัญญาชน

เมื่อขึ้นปีสาม เหมียวเลือกประวัติศาสตร์เป็นวิชาเอก มิใช่เพราะเป็นวิชาที่เหมียวได้คะแนนดี แต่เพราะเป็นวิชาที่เหมียวรัก มิใช่เหมียวเรียนวิชาอื่นไม่ได้ เพราะเหมียวได้คะแนนดีเรียนได้ทุกวิชา มิใช่เพราะทำให้ร่ำรวย ในบ้านเราไม่มีใครเป็นเศรษฐีได้ด้วยวิชาประวัติศาสตร์ เหมียวเรียนประวัติศาสตร์มิใช่เพราะประวัติศาสตร์ท่องได้ เหมียวเชื่อว่ายังไม่มีประวัติศาสตร์ตอนใดจะให้ท่อง ยังมีเรื่องที่ต้องค้น ต้องเข้าใจ ต้องตรวจสอบอีกมากกว่าที่จะยุติ น่าเชื่อถือควรแก่การท่องจำ นอกจากประวัติศาสตร์แล้ว เหมียวเลือกเรียนวิชาภาษาอังกฤษและภาษาไทย

เป็นวิชาโท ภาษาอังกฤษสำหรับเป็นเครื่องมือเข้าใจโลก ส่วนภาษาไทย แม้จะได้ชื่อว่ายาก และเป็นวิชาที่นิสิตส่วนมากเกรงขามเพราะทำคะแนนไม่ได้ดี แต่เหมียวพอใจที่จะได้ความรู้ยิ่งกว่าจะวิตกเรื่องคะแนน เหมียวสนใจเรื่องของโลกกว้าง แต่ไม่เคยทิ้งเรื่องของประเทศที่เป็นบ้านเกิด เหมียวอยากเข้าใจเมืองไทยอย่างถ่องแท้และที่เป็นจริง ภาษาไทยเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้เหมียวบรรลุจุดหมาย นอกจากนี้เหมียวยังชอบวิชาศิลปะการประพันธ์ เหมียวจึงใช้ภาษาไทยได้ดี

เหมียวมีความสำนึกต่อสังคมสูง แม้คุณพ่อจะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือ แต่เหมียวไม่เคยแสดงให้ผู้ใดเห็นแม้แต่น้อยว่ามีพ่อเป็นอธิบดี เป็นรัฐมนตรี ความซื่อสัตย์ในหน้าที่ราชการของคุณพ่อ หาใช่ตำแหน่งบริหารไม่ที่ทำให้เหมียวภาคภูมิใจ การได้เห็นเหมียวขึ้นรถเมล์ ใช้ชีวิตนิสิตอย่างสามัญเป็นแต่เรื่องปลีกย่อย การที่เหมียวตอบเพื่อนนิสิตที่หัวเราะเพราะเหมียวอ่านหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ว่า *"จะได้รู้ว่าชาวบ้านเขาคิดอย่างไร"* ไม่ใช่การตีโวหาร เพื่อนนิสิตที่รู้จักเหมียวดีคือ ผู้ที่เข้าใจความทุกข์ ความคับแค้นของเหมียวเมื่อเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ได้เห็นน้ำตาของเหมียว เมื่อทราบว่าเพื่อนที่เป็นคนดีที่สุดต้องลำบากหลบซ่อน ประสบอุปสรรคในชีวิตและการงานเพราะความอยุติธรรมของอำนาจบ้านเมือง ได้ยินเหมียววิจารณ์นักการเมืองฉ้อฉลไร้ความสัตย์ นิสิตนักศึกษาวัยเดียวกับเหมียวจำนวนมากก็ร้องไห้ คิดเช่นนี้ พูดเช่นนี้เมื่อครั้งกระนั้น แต่ถึงวันนี้ สังคมเปลี่ยนไป ผู้คนเปลี่ยนไป เหมียวยังคิดเช่นเดิม พูดเช่นเดิม วาจา การกระทำและการดำเนินชีวิตของเหมียวยังคงแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อความอยุติธรรม ความทุจริตเอารัดเอาเปรียบ รังเกียจเหยียดหยาม "ศัตรูของประชาชน" เช่นเดียวกับเมื่อครั้งแต่งเครื่องแบบติดพระเกี้ยวที่หน้าอก

สำนึกต่อสังคมของเหมียว ส่วนหนึ่งเกิดจากความรักในความถูกต้องอันเป็นคุณธรรมประจำตัวของเหมียวที่เพื่อนๆ เห็นได้ตั้งแต่คบกันเมื่อเยาว์วัย ส่วนหนึ่งเกิดจากความรักของเหมียวที่มีต่อคนรอบข้างทั้งที่ใกล้ชิดและห่างไกล ขอเพียงว่าเขาเหล่านั้นเป็น "คนดี" ตามหลักคุณธรรมของเหมียว เพื่อนที่สนิทสนมย่อมตระหนักความรักเช่นนี้ได้ชัดเจนลึกซึ้งก่อน แต่มิตรภาพของเหมียวมีไม่จำกัด เมื่อเหมียวไปอยู่แห่งใดย่อมผูกมิตรกว้างขวางออกไปไม่สิ้นสุด เมื่อมาอยู่มหาวิทยาลัย เพื่อนของเหมียวจากโรงเรียนเตรียมฯ ได้มาพบเพื่อนเก่า เพื่อนของเพื่อน

เหล่านั้นก็ได้กลายเป็นเพื่อนของเหมียว เป็นเพื่อนที่เหมียวให้ความรักความสนิทสนมถ้วนหน้า ต่อมาก็มีเพื่อนรุ่นน้อง เพื่อนรุ่นพี่ เพื่อนที่รู้จักกันในกิจกรรม เมื่อเหมียวจะไปแห่งใดจึงกลายเป็นขบวนใหญ่เป็นที่สังเกต ทั้งโดยจำนวนและเสียงพูดคุยที่ครึกครื้นรักใคร่ บางครั้งการไปกินข้าวตามร้านอาหารในโอกาสพิเศษก็ก่อความไม่สงบ จนมีผู้เปรยให้ได้ยินว่าสถานที่นั้นเป็นโรงอาหารของนิสิตจุฬาฯ หรืออย่างไร บางครั้งเหมียวกับเพื่อนๆ สะพายย่ามแบบเดียวกันเดินเรียงไปตามทางเท้าแคบๆ ในมหาวิทยาลัยเป็นขบวนยาวแลคล้ายๆ แห่กฐิน ร่างกายของเหมียวดูเหมือนว่าจะไปไหนมาไหนไม่ได้แคล่วคล่อง แต่ความเป็นจริงมิใช่เช่นนั้น เหมียวสามารถออกต่างจังหวัดกับเพื่อนๆ ขึ้นเหนือ ล่องใต้ เที่ยวสงกรานต์ ค้างคืนสวดมนต์ฟังธรรม นั่งรถทัวร์ นอนรถไฟกับเพื่อนๆ โดยไม่ออกปากบ่นเหนื่อยยากให้เพื่อนต้องเป็นห่วงเป็นกังวล จะมีก็แต่ส่งเสียงโต้ตอบยั่วแหย่ด้วยคำคมให้ทั้งกลุ่มหัวเราะสนุกสนาน

ความเป็นเพื่อนของเหมียวมิได้อยู่เพียงเที่ยวด้วยกัน กินด้วยกันผิวเผินเท่านั้น เหมียวเป็นคู่คิดสำหรับผู้มีปัญหาส่วนตัว ทั้งเพื่อนร่วมรุ่นและรุ่นน้อง ในยามปรกติสามารถให้ความคิดเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง หนังสือ กีฬา วิชาการ เมื่อจะสอบ ทั้งกลุ่มทั้งคณะจะชุมนุมช่วยกันใครถนัดวิชาใดก็ติววิชานั้นให้เพื่อนๆ เหมียวมักรับติววิชาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นวิชาที่ถนัด ลำพังกลุ่มที่สนิทกันก็ไม่น้อยอยู่แล้ว ต่อมามีผู้อื่นร่วมฟังด้วย กลุ่มก็ขยายใหญ่จนต้องต่อโต๊ะยาวถึงสามสี่ตัวใต้ต้นไม้นอกตึก ติวไป คุยไป เสียงดังขึ้นทุกที จนแม้กิ้งก่าที่เกาะกิ่งไม้เหนือหัวก็สะดุ้งพลัดตกใส่หลังผู้ร่วมชุมนุมคนหนึ่งโดยไม่รู้ตัว แต่คนอื่นๆ ส่วนหนึ่งเห็นเข้าก็กรีดร้องด้วยความตกใจ อีกส่วนหนึ่งส่งเสียงร้องเพราะตกใจเสียงร้องของเพื่อน ผลก็คือวงแตกกระเจิดกระเจิงกว่าจะรวมกันได้อีกก็ต่อเมื่อเสียงหัวเราะจางลง

เครื่องพิสูจน์ความรักเพื่อนของเหมียวก็คือ การ์ดอวยพรวันปีใหม่ วันเกิดและโอกาสพิเศษอื่นๆ ที่เหมียวส่งให้เพื่อนสม่ำเสมอทุกปีไม่มีเว้น บางทีก็ได้รับผลงานการฝีมือที่เหมียวอุตส่าห์ประดิดประดอยทำอย่างสวยงามเป็นของขวัญ ถ้าอยู่ต่างประเทศก็ได้รับจดหมายส่งข่าวคราวด้วยสำนวนเผ็ดมัน ความรัก ความปรารถนาดีของเหมียวจะเผื่อแผ่ไปถึงครอบครัวของเพื่อนด้วยเช่นกัน ถ้านำจำนวนจดหมาย การ์ด ของขวัญปีใหม่ที่เหมียวส่งให้เพื่อนๆ ปีละสองครั้งเป็นอย่างต่ำคูณด้วยจำนวนเพื่อนๆ ของเหมียว แล้วคูณด้วยจำนวนปีที่ล่วงไปก็จะได้

จำนวนมากมายที่ยืนยันว่าเหมียวคิดถึงเพื่อนมากตลอดเวลา และความคิดถึงนั้นมิได้อยู่เพียงใจ แต่มีพยานวัตถุนับเรือนร้อยเป็นเครื่องยืนยันความรักอันจริงใจนั้น

เหมียวมีเพื่อนมาก รักเพื่อนแต่ละคนมาก แต่มีเพื่อนบางคนที่เหมียวสนิทด้วยเป็นพิเศษ เพราะรสนิยมโลกทัศน์ที่ต้องกัน มีโอกาสซอบพอเอื้อเฟื้อต่อกันยาวนาน จนเหมียวระบายความคิด ความรู้สึกส่วนตัวให้ฟังได้สนิทใจ ผู้เขียนบันทึกตอนนี้มิได้อยู่ในกลุ่มนั้น แม้จะรู้จักเหมียวมานานตั้งแต่เป็นเพื่อนนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ได้พูดคุยติดต่อกันจนถึงบัดนี้ก็ตาม แต่มิใช่ผู้ที่รู้จักเหมียวดีที่สุด ยังมีผู้ที่คบหาเหมียวมานานกว่า สนิทกว่า รู้จักและเข้าใจเหมียวได้ลึกซึ้งและน่าจะเขียนบันทึกตอนนี้ได้ดีกว่า

อย่างไรก็ตาม ที่มิได้ปฏิเสธเมื่อได้รับมอบหมายให้เขียนบันทึกนี้ แม้จะเสียดายว่าน่าจะมีบันทึกชีวิตของเหมียวในคณะอักษรศาสตร์ที่ทำให้ระลึกถึงเหมียวในช่วงเวลาดังกล่าวได้ชัดเจนกว่านี้ ก็เพราะอยากจะมีโอกาสสักครั้งที่จะบอกเหมียวว่า ตลอดเวลาที่เป็นเพื่อนกับเหมียวนั้น นอกจากจะรักเหมียวเช่นเดียวกับรักเพื่อนคนอื่นๆ แล้ว ยังมีความนับถือเหมียวอย่างยิ่งอีกด้วย นับถือในอุดมคติของเหมียว อุดมคติที่จะยึดมั่นในปัญญาและการแสวงหาสัจจะและความงาม ทั้งในความรู้และการครองชีวิต ทั้งในฐานะผู้เรียนและครู พร้อมทั้งความพากเพียรมั่นคงที่จะปฏิบัติตนตามอุดมคตินั้น มิได้ท้อถอยเสื่อมคลาย เมื่อเหมียวยึดอุดมคติที่เห็นว่าชอบแล้ว เหมียวก็สามารถเชื่อมั่นและภูมิใจในตนเอง ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดทำให้หักเหไปจากความตั้งใจได้ นี่คือบทเรียนที่ได้จากเหมียว เหมียวได้รับความรู้และบทเรียนจากคณะอักษรศาสตร์ไปมากมาย แต่ก็มิใช่ได้ไปเปล่าๆ ได้ทำงานสร้างชื่อเสียงตอบแทนคณะอย่างเต็มที่ ในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของคณะอักษรศาสตร์ อยากจะบอกเหมียวว่า ภูมิใจที่ได้เป็นเพื่อนกับเหมียวและภูมิใจแทนคณะอักษรศาสตร์ที่มีอักษรศาสตรบัณฑิตอย่างเหมียว

เพื่อนอักษรศาสตร์ จุฬาฯ

ถึงเหมียว

พวกเราว่าเขียนวิทยานิพนธ์ก็สุดยากแล้วนะ แต่เขียนถึงเหมียวในภาวะเช่นนี้ยิ่งยากกว่าหลายเท่า ก็เหมียวเล่นลาจากพวกเราไปอย่างกะทันหัน จึงเป็นเรื่องที่ต้องทำใจกันนานพอควร สิ่งที่พยายามบอกตัวเองก็คือ ตอนนี้เหมียวสอนหนังสืออยู่ที่ ม.ช. เสียอย่างเดียวที่ว่า เวลาที่มีวันหยุดติดต่อกันยาว เหมียวไม่ลงมากรุงเทพฯ เหมือนเคย และจะไม่มีเสียงโทรศัพท์นัดหมายกันอีกแล้วว่า จะเจอกันที่ไหนดี?

เราเพื่อนพ้องเรียนปริญญาโทด้วยกันเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การเมืองไทยเปลี่ยนแปลง และเป็นเวลาที่สาหัสสำหรับวัยใสอย่างเราในขณะนั้น อาจเพราะจุดร่วมนี้บรรยากาศในการเรียนของพวกเราจึงค่อนข้างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยไม่แบ่งแยกว่าใครมาจากสถาบันไหน ความสัมพันธ์นี้รวมไปถึงรุ่นพี่ รุ่นน้อง รุ่นใกล้ๆ กันด้วย และถ้าเราไม่รู้จักรุ่นพี่บางคนมาก่อน เราก็จะรู้จักกันผ่านทางวิทยานิพนธ์ว่า ใครทำเรื่องอะไร แล้วเราก็ใช้ประโยชน์จากงานนี้โดยนำมาขยายผลต่อ พอพบเจอเจ้าของงาน เราก็จะทักทายกันสนิทสนมเหมือนรู้จักกันมานาน

เมื่อถึงคราวที่พวกเราต้องทำวิทยานิพนธ์บ้าง คนขยัน ใจหนักแน่นและวางแผนดีก็มีชัยไปกว่าครึ่งแล้ว เช่น เนี้ยว (ดร. ทวีศิลป์) ป้อม (วราภรณ์) ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เสร็จอย่างรวดเร็วภายในเวลาปกติ ในขณะที่พวกเราอีกหลายคนที่ขยันเหมือนกันแต่ใจกว้างขวาง (ชอบหลายหัวข้อ เลือกไม่ถูก) และวางแผนดีมากกว่า (คือมีหลายแผน) จึงมัวแต่ค้นข้อมูลจากเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติกันอย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน (ทั้งค้นหาข้อมูลและค้นหาตัวเอง) กว่าจะเริ่มเขียนวิทยานิพนธ์ได้ ก็ต้องต่อเวลาจนต้องขยายเวลาเป็นพิเศษ พวกเราจึงเป็นรุ่นที่ค่อนข้างพิเศษจริงๆ คือเรียนกัน ๕ ปีครึ่ง

เหมียวเป็นคนที่ช่วยเหลือเพื่อนพี่น้องอย่างเต็มที่เสมอ ด้วยความใส่ใจและเอื้ออาทรเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการที่ดีของเพื่อนๆ โดยเฉพาะการแปลข้อมูลภาษาอังกฤษให้เพื่อนๆ ได้อ้างอิงกันอย่างกว้างขวาง เพราะทำเรื่องยุคสมัยเดียวกัน จนเป็นที่สังเกตของ

อาจารย์ธิติมา พิทักษ์ไพรวัน (ถึงแก่กรรม) ครูผู้มีพระคุณของพวกเราว่าทำไมใครๆ (อัญชลี - ต้นตำรับ, วารุณี, อัจฉราพร, ศิรินันท์) จึงอ้างอิงแต่วิทยานิพนธ์ของ Battye ทั้งๆ ที่ก็มีเรื่องอื่นๆ เนื้อหาใกล้กันอีกหลายเรื่องให้อ้าง (เพราะเหมียวไม่ได้แปลไว้ค่ะอาจารย์)

สุดท้าย หากใครชักช้าจะไม่ทันเวลาส่งงาน พวกเราก็ต้องเกณฑ์กำลังคนช่วยกันเรียงวิทยานิพนธ์อยู่จนดึกดื่น โดยโรเนียวไปเรียงกันไป (สมัยนั้นยังไม่ไฮเทค ใช้คอมพิวเตอร์เหมือนสมัยนี้ ต้องพิมพ์ลงกระดาษไข โรเนียว เรียงหน้าและเข้าเล่ม ในกรณีเร่งด่วน พวกเราต้องช่วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะด่วนอยู่เสมอ) ที่สำคัญเหมียวเป็นเพียงคนเดียวที่ทำหน้าที่ส่งเพื่อนทุกคนเข้าห้องสอบวิทยานิพนธ์ และรอให้กำลังใจจนกว่าเพื่อนจะสอบเสร็จ

ที่เหมียวเป็นคนอย่างนี้เพราะมีต้นแบบที่ดี ดังนั้นความสัมพันธ์ของพวกเราจึงโยงใยไปถึงครอบครัวของเหมียวด้วย บ้านเหมียวที่ถนนสาทรจึงเป็นแหล่งพบปะรื่นเริง เป็นที่พักพิงทางกายและใจของบรรดาเพื่อนพี่น้อง เพราะมีอาหารการกินพร้อม บ้านสงบร่มรื่นด้วยต้นไม้ใบหญ้านานาชนิดที่พ่อและแม่ช่วยกันปลูก ต่อมาพวกเราบางคน เช่น ตุ๋ย (พันตรีศรศักร) จึงมีที่ปรึกษาทางวิชาการเป็นพ่อเยื่อของเหมียว (อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง) ซึ่งเป็นผู้จุดประกายความคิดและให้ข้อมูลสำคัญเรื่องผูกปี้ ต่อมาเมื่อตุ๋ยไปเรียนปริญญาเอกต่อที่อังกฤษ ก็ยังคงมีพี่เหมียวเป็นผู้ประคับประคองให้กำลังใจอยู่เสมอ

เหมียวทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ซึ่งเป็นเรื่องที่กว้างและละเอียดอ่อน เหมียวค้นหาข้อมูลและนำเสนอได้ดี จนกระทั่งพี่ที่พิมพ์งาน ให้คะแนนล่วงหน้าไว้ว่า "ต้องได้ excellent แน่นอน" แล้วก็เป็นอย่างนั้นจริงๆ

เมื่อสอนหนังสือที่ ม.ช. เหมียวต้องสอนวิชาประวัติศาสตร์ยุโรป แทนที่จะได้สอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย แต่เหมียวทำได้ดีเสมอ แม้จะมีกังวลเล็กๆ ตามประสาคนที่ตั้งใจมากๆ ลูกศิษย์ของเหมียวจึงโชคดีที่มีงานของอาจารย์ไว้ศึกษาค้นคว้าต่อมา และเป็นที่น่ายินดีเมื่อแม่ของเหมียวเห็นชอบให้พิมพ์ผลงานวิชาการทั้งหมดของเหมียว ทั้งวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ เอกสารประกอบการเรียนการสอน และสารคดีท่องเที่ยว พิมพ์แจกเป็นวิทยาทาน

พวกเราจึงหวังว่าคุณความดีและบุญกุศลทั้งหลาย จะส่งผลให้เหมียวมีความสุข สงบในดินแดนที่เหมียวได้ล่วงหน้าไปก่อนแล้ว

ด้วยรักและอาลัย

เพื่อนพี่น้องปริญญาโท จุฬาฯ

แม่เหมียว - ป้าเหมียวของพวกเรา

เมื่อพวกเรารวมกันเพื่อทบทวนความทรงจำถึงแม่เหมียว หรือป้าเหมียวแล้วพบว่า การที่ลูกช้างตีนดอยอย่างพวกเรา ซึ่งส่วนใหญ่ต้องจากบ้านเพื่อมาเรียนหนังสือที่ ม.ช. เป็นเวลาอย่างน้อยคนละ ๔ ปี ทุกคนต่างมีความรู้สึกตรงกันว่า ม.ช. คือบ้านแห่งที่สองที่แสนอบอุ่นของพวกเรา ความรู้สึกดีๆ อันแสนพิเศษเช่นนี้ เป็นเพราะพวกเราโชคดีที่มีอาจารย์ชื่อ อัญชลี สุสายัณห์ จุดนี้จึงเป็นที่มาของสรรพนามที่พวกเราพร้อมใจกันขานนามอาจารย์อัญชลีด้วยความรักและผูกพันว่า แม่เหมียว หรือป้าเหมียว ตามลำดับเครือญาติของพวกเราในแต่ละรุ่น ยังผลให้พวกเรามีความรักที่แน่นแฟ้นต่อกันในทุกรุ่นมาจนถึงทุกวันนี้

ในความทรงจำของพวกเรานั้น มีภาพความประทับใจต่อแม่เหมียวหลายเรื่อง ยากที่จะบรรยายออกมาเป็นตัวหนังสือได้ทั้งหมด โดยเฉพาะ “ความเป็นครู” ของแม่เหมียวนั้น ถือเป็นแบบอย่างแก่พวกเราหลายคนที่สืบสานวิชาชีพครูต่อไป การที่พวกเราได้มีประสบการณ์และเห็นแบบอย่างของคนที่ให้โดยไม่หวังผลตอบแทน จึงเข้าใจถ่องแท้ถึงความเสียสละและอดทนได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญแม่เหมียวมิได้เป็นครูที่มุ่งสอนเพียงวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์เท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงการสอนให้พวกเรามีวิธีคิดด้วยเหตุและผล มีคุณธรรมและจริยธรรมต่อตนเองและผู้อื่น เพื่อเป็นคนที่มีคุณค่าในสังคมต่อไป นอกจากนี้แม่เหมียวชอบสอนให้พวกเรารู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยเฉพาะกับผู้ที่ด้อยโอกาส ไม่เอาเปรียบผู้อื่น (แม้ว่าจะมีโอกาสก็ตาม) สิ่งต่างๆ เหล่านี้ แม่เหมียวได้พยายามหยิบยกสอดแทรกในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์อยู่เสมอ รวมไปจนถึงพูดคุยสั่งสอนพวกเราในโอกาสต่างๆ ทำให้พวกเรามีวิธีคิดอย่างมีเหตุผลและเข้าใจชีวิตมากยิ่งขึ้น

บรรยากาศในห้องเรียนที่แม่เหมียวสอนหนังสือนั้น เป็นไปอย่างสบายๆ และเป็นกันเอง ส่วนใหญ่แม่เหมียวจะรับผิดชอบสอนวิชาประวัติศาสตร์ยุโรป แต่มีบางครั้งเช่นกันที่แม่เหมียวเข้ามาช่วยสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะวิชาสัมมนาประวัติศาสตร์ไทย ยามสอนหนังสือแม่เหมียวเสียงดังฟังชัด และมักตั้งคำถามให้พวกเราขบคิดกันอยู่เสมอ ซึ่งแม่เหมียวจะพอใจที่พวกเรารู้จักคิดหาเหตุผล หัดวิพากษ์วิจารณ์และตั้งข้อสังเกตกับข้อมูลประวัติศาสตร์

พวกเราต่างเห็นพ้องกันว่า ภาพของแม่เหมียวในสายตาของพวกเราเป็นเวลากว่า ๒๐ ปี นั้นไม่เคยเปลี่ยนแปลง แม่เหมียวเป็นครูตัวโตที่แสนใจดี หัวเราะเสียงดังและเข้าใจพวกเรา (ในวัยแสบและวัยซ่าส์) ได้ดีที่สุดคนหนึ่ง ในอดีตความทุกข์ยากของนักศึกษาประวัติศาสตร์ประการหนึ่ง คือ ทุกคนต้องเรียนภาษาอังกฤษคนละ ๘ ตัว ยังผลให้พวกเราหลายคนต้องดำรงสถานะ "เปอร์" มากกว่า ๔ ปี แม่เหมียวค่อนข้างจะเห็นใจเด็กตีนดอยอย่างพวกเรามาก ยามว่างจึงเปิดคลาสเล็กๆ ในห้องสมุดภาควิชาฯ เพื่อติวเข้มภาษาอังกฤษให้ "เปอร์" สอบผ่านไปได้ในที่สุด ยังความซาบซึ้งใจแก่พวกเราทุกคนเป็นที่ยิ่ง ขณะเดียวกันหากพวกเรายังคงไม่รักดี อาจจะโดนอิทธิฤทธิ์ "แว๊ด" ของแม่เหมียวให้รู้สำนึกด้วยเช่นกัน

กิจกรรมอย่างหนึ่งที่นักศึกษาประวัติศาสตร์ ม.ช. ตั้งหน้าตั้งตารอคอยกันทุกปี คือ การเดินทางไปทัศนศึกษาตามแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่างๆ ภาพที่พวกเราได้เห็นคือ แม่เหมียวจะเดินทางไปพร้อมกับกล้องคู่ใจเสมอ แม่เหมียวถ่ายรูปเก่ง มีฝีมือดี บรรดาลูกช้างตีนดอยจึงชื่นชอบกันมากเป็นพิเศษ หลายคนจึงมีภาพแห่งความทรงจำฝีมือของแม่เหมียวกันคนละหลายภาพ

แม่เหมียวเป็น "ครู" ที่มีความรู้ความสามารถมาก เป็นแบบอย่างของผู้ใฝ่รู้ จัดเป็น "หนอนหนังสือ" ได้อีกคน ดังนั้นสถานที่โปรดอีกแห่งหนึ่งที่แม่เหมียวชอบไปเดินคือ ร้านหนังสือโดยเฉพาะที่สุริวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์ หรือ D.K. ดวงกมล ด้วยเหตุที่แม่เหมียวชื่นชอบและรักการอ่านหนังสือดังกล่าว จึงมีความเป็น "พหูสูต" รอบรู้ในทุกๆ เรื่อง นักเขียนที่แม่เหมียวชื่นชอบและติดตามผลงานมาตลอด คือ ปิยะพร ศักดิ์เกษม ซึ่งแม่เหมียวบอกกับทุกคนว่า เขียนหนังสือได้ดี ใช้ภาษาสวย

ส่วนกีฬาสุดโปรดของแม่เหมียวที่พวกเราบางคน "คลั่งไคล้" เหมือนกัน คือ ฟุตบอล โดยเฉพาะทีม Manchester United ซึ่งถือได้ว่าแม่เหมียวเป็นแฟนบอลตัวยง เห็นได้จากการเก็บสะสมสิ่งของสารพันของทีมโปรด เช่น พวงกุญแจ หมวก เทปเพลงเชียร์ ฯลฯ รวมไปจนถึงการอดหลับอดนอนเพื่อดูการแข่งขันเกือบทุกนัด (ถ้าไม่มีเหตุขัดข้อง) และจะมีความสุขเป็นพิเศษเมื่อทีมที่ชื่นชอบชนะการแข่งขัน

ในด้านการดูหนังฟังเพลงนั้น ถือได้ว่าแม่เหมียวเป็นนักวิจารณ์ที่มีวาทะอันแหลมคม บาดลึก แฝงไว้ซึ่งแง่คิดต่างๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้พวกเรายังพบว่าแม่เหมียวสะสม V.D.O. เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุโรปไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นเครื่องมือในการเรียนการสอนที่สนุกสนานของพวกเราไปอีกแบบหนึ่ง

สำหรับเรื่องอาหารการกินของแม่เหมียวนั้น พวกเราทุกคนต้องยกให้แม่เหมียวเป็นยอด เพราะทุกร้านที่พวกเราติดตามแม่เหมียวไปรับประทานจะอร่อยตามที่แม่เหมียวโฆษณาทุกร้าน แม่เหมียวไม่ทานอาหารรสจัด จึงชื่นชอบอาหารจีนประเภทติ่มซำและอาหารฝรั่งเป็นพิเศษ แม่เหมียวชอบดื่มชา ไม่โปรดกาแฟ และชอบทานผลไม้อย่างเดียว คือ ส้ม

ความใกล้ชิดระหว่างแม่เหมียวกับลูกศิษย์ไม่มีช่องว่าง ยังผลให้แม่เหมียวรู้จักอุปนิสัยของพวกเราแต่ละคนในแต่ละรุ่นได้เป็นอย่างดี ยามที่พวกเรามีปัญหา แม่เหมียวคอยดูแลด้วยความห่วงใย ให้กำลังใจและปลอบใจพวกเราในทุกเรื่อง ทั้งในเรื่องการเรียน สุขภาพ ฯลฯ รวมไปจนถึง “ปัญหาอกหักรักคุด” ของพวกเราบางคน ด้วยเหตุนี้แม่เหมียวจึงกลายเป็น “ศิราณีจำเป็น” ของพวกเราไปโดยปริยาย

เป็นเวลากว่า ๒๐ ปีที่แม่เหมียวดูแลใส่ใจคุณภาพชีวิตของพวกเรารุ่นแล้วรุ่นเล่า เมื่อจบการศึกษาไปแล้ว พวกเราต่างรู้สึกว่าเหมือนต้องจากบ้านที่แสนอบอุ่นไปอีกครั้ง บางคนอาจไปเรียนต่อ หรือทำงานในสายงานอาชีพต่างๆ รวมไปจนถึงแต่งงานมีครอบครัว ซึ่งบางงานแม่เหมียวต้องไปเป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าว หรือเจ้าสาวแล้วแต่กรณี เหตุการณ์เหล่านี้แม่เหมียวจะเล่าให้ทุกคนฟังอย่างมีความสุขที่ได้เห็นพัฒนาการชีวิตของพวกเรา ซึ่งทำให้แม่เหมียวจำต้องเปลี่ยนสถานภาพเป็น “คุณยายเหมียว” หรือ “คุณย่าเหมียว” ไปในที่สุด

อย่างไรก็ตาม คำสั่งสอนของแม่เหมียวที่พร่ำสอนพวกเราเสมอยามท้อแท้สิ้นหวัง คือ “ให้เรามีกำลังใจ มีน้ำใจ และมีความมั่นใจที่จะต่อสู้อุปสรรคข้างหน้า และขอให้มีมากพอที่จะเผื่อแผ่แก่คนที่ต้องการสิ่งเหล่านั้นด้วย”

แม้ว่าวันนี้จะไม่มีเสียงหัวเราะดังๆ ของแม่เหมียวอีกแล้ว แต่ในความรู้สึกของพวกเรา แม่เหมียวไม่ได้หายไปไหน เพราะแม่เหมียวยังอยู่ในหัวใจและความทรงจำของพวกเราทุกคน ซึ่งพวกเราคงจะเก็บไว้เล่าให้ลูกหลานฟังถึงเรื่องราวของ “ครูใจดี” คนหนึ่งที่มุ่งมั่นอบรมสั่งสอน

ให้ลูกศิษย์ทุกคนเป็นคนดีและมีคุณค่าในสังคม พวกเรามั่นใจว่า ด้วยอานิสงส์จากคำสั่งสอน ความปรารถนาดีและกุศลจิตที่แม่เหมียวมอบให้ทุกคน จะเป็นสิ่งนำพาให้แม่เหมียวของพวกเรา มีความสุขในสัมปรายภพอย่างแน่นอน

วาระสุดท้ายนี้ พวกเราทุกคนได้พร้อมใจกันน้อมระลึกถึงคุณความดีและกราบเท้า แม่เหมียวมาด้วยความเคารพรัก หลับให้สบาย...แม่เหมียว ครูผู้เปรียบเสมือนแม่คนที่สอง ของพวกเราทุกคน

เคารพรักแม่เหมียวเป็นที่สุด

ลูกศิษย์ประวัติศาสตร์ ม.ช. ทุกรุ่น

For Anchalee Susayan (1952-2002)

I did not know Ajarn Anchalee well, but I had the privilege of knowing her for twenty-five years, half her lifetime. She belonged to a cohort of dedicated and energetic historians whose experiences and memories of the upheavals of the 1970s masked their lives forever. After she moved to Chiang Mai I did not meet her very often, because my academic activity took me mostly to Bangkok, where she visited only on holidays and university vacations. So it was with a sense of lost opportunities and a need to restore contact with her and other friends in the north that I visited Chiang Mai in the middle of February 2002. Little did I know that it was the last time I was to see her.

I still remember my first meeting with A. Anchalee. In the company of other young historians she introduced herself at the International Historians of Asia Conference at the Indra Regent Hotel in August 1977. I remember the historical moment quite well. Thanin Kraiwixian, the prime minister at the time, had been invited to open the proceedings, an event which was boycotted by some conference participants angered by the repressive policies of his government. "The Bangkok 18," mostly students arrested after the violent attack on Thammasat University on 6 October 1976, were still being held as political prisoners. Anchalee and the other historians talked excitedly not only about Thanin's repression, which they reported with vivid examples, but also about the explosive impact of the student uprising of 14 October 1973 on Thai historical studies.

My conversations with Anchalee and the other historians led me to take up the study of Jit Phoumisak, and when I returned to Australia I began the translation of Jit's *The Real Face of Thai Feudalism Today* (1957). In 1979 I spent seven months in Thailand working on the project and a related study in Thai social history. Anchalee was researching her MA thesis at the National Archives on Sam Sen Road, and I saw her almost daily. She was particularly fond of the ice cream parlour across the street from the Archives, and with a big grin she would almost always choose a favourite ice cream treat with jelly. She had, as we say in English, "a sweet tooth." We would sit for hours and talk until the shop's proprietor would clean up the tables and we would have to leave.

At that time I learned a lot from Anchalee about Jit's life and where I could find material for my research. She seemed to know about the latest publications almost as soon as they were placed in the bookshops for sale. Towards the end of my stay she and other

(๔๐)

friends helped me write up a social history paper in Thai. Her knowledge of English was very good – her early education had been at Assumption College, I think, and she had a knack for wounderful turns of phrase in Thai. I'm certain I learned from her the word *waek naew* ("radical break," in relation to Jit's impact on Thai historiography).

In the late 1980s Ajarn Anchalee translated my book on Jit into Thai, and we spent many hours working on the draft translation together. She was very patient with my theory-ridden prose, and I shall always be in her debt for the time and dedication she invested in the project. She was very gracious in her acknowledgments to mention another Thai researcher on Jit whose work had not been properly recognised.

When I visited Chiang Mai in February this year we spent quite a lot of time together. I spoke to her MA class and, as usual, she made many interesting comments on historiography and historical method during the discussion. She loved her Chiang Mai students. She realised that some of her students had made sacrifices for their education, and she had great respect for their commitment to university study.

Next to my hotel Chiang Mai there was a beautiful flowering tree, and I mentioned it to Anchalee. So, typical of her generous spirit, on the morning of my departure she took me for a ride in her over-sized Volvo around the Chiang Mai University campus. She pointed out all the flowering trees and made a number of observations on their appearance in Thai poetry, particularly in the poetry of Sunthorn Phu. We had lunch in the dining room at the airport, where she talked animatedly and at great speed about her research work, her newly found interest in Burma, and her plans for future projects. Her enthusiasm for her work, for history, was infectious.

Every year, almost without exception, Anchalee sent me a New Year's greeting card. I have a large number of her letters, almost all of them hand-written in her precise, distinctive script and lucid prose. She was a very loyal friend, who had a wonderful sense of humour and was generous with her time and knowledge.

Craig J. Reynolds
Australian National University
April 2002

Dear Phi Meow

Needless to say, this letter must be the most difficult that I have written in my life. But when it was suggested that I should write you a letter for this volume, I decided it was a good idea. It is more natural for me to write to you, rather than just about you. After all, the last time that we met up was almost ten years ago, when I was in Chiang Mai for the Thai Studies Conference. I can't even remember when we last met previous to that occasion. There is not anything that I can say about you that others can't with greater weight and depth. But I may have something to say to you that may not strike the others in the same way.

I can recall the tenor of our Chiang Mai meeting though it was so long ago. We had dinner with a group of your colleagues and friends, all talking nineteen to the dozen, laughing and arguing as if they were attending a long-lost reunion meeting, though in fact you see one another practically every day. As usual, I didn't say very much really, but enjoyed myself immensely listening to you all josh around, and chuckling whenever I could follow the rapid-fire play of words. A good part of the conversation was of course on the Thai studies conference and the preparations that had been put into it, as well as some of the papers presented, and personalities who had turned up. Somehow, you all always manage to make everything sound so frustrating, and at the same time, fun and funny. But I also remember that you turned to me at one point in the evening and said, *"ru reu plao,* Lysa..."—which is the phrase you often use when you were going to fill me in on something—and you proceeded to mention briefly that in the last few years, you had lost count of the number of cremations you had attended of students and former students who had died of motor-cycle accidents or of AIDS. "All those young lives, caught up in the changes sweeping Chiang Mai", you sighed.

The Chiang Mai evening was reminiscent of our National Archives days in 1979. Food, and animated conversation, with everyone trying to get a word in, and laughter were great antidotes to a disappointing day when none of the archival materials seemed relevant to the thesis, when the supervisor had been turning on the pressure, when some notable public figure had once again said something outrageous or silly, just as they were of course also the stuff of celebrations when someone has finished a thesis, of interesting discussions around a novel that someone has just read, or when it's just time to take a break.

I also remember that I gave you my copy of Robert Darnton's *Great Cat Massacre and other episodes in French cultural history* in Chiang Mai as you were still teaching the

course on Western civilisations. Well, there was a bit of showing off on my part that I am in tune with the European cultural and social history scene. And this reminds me of an earlier occasion when we happened to be at Chula together—it must have been the IAHA conference in Bangkok You made a bee-line for Books Kinokuniya at the World Trade Center after the day's proceedings, saying that you were starved of beautifully produced books on European art and history. Actually, I would have preferred to head off to DK at Mahbunkhrong rather than hang around shelves of English-language books, but didn't want to miss the company as we were meeting up with Bangkok friends at the bookshop, so I went along. It was drizzling that evening as we set off from Chula, and you and your Chiang Mai friends immediately whipped out the most decidedly unfashionable of umbrellas from the most practical looking and enormous of handbags, and you quipped so casually in your inimitable way, "There, that's the way it is with us *bannok* women". Somehow that struck me as being pithy and evocative, self-deprecating, but with an ever so fine edge to it–I just couldn't stop laughing. "*Jing Jing*, Lysa", you grinned.

Aside from the yearly New Year greeting card which you never failed to send, with a friendly note inscribed in your beautiful handwriting, and always in English, and which I would rush to reply mostly out of guilt, I did not get to hear much about how things were with you, except from friends in Bangkok, from whom I gathered that you had become really at home in Chiang Mai, with friends who were family, and with students whom you really cared for. One of your younger colleagues Whom I met at a conference in Singapore had mentioned that while the luminaries in the History Department were respected *archarn*, you, Phi Meow, were the *khru*. He said it in a tone of respect and appreciation.

Not long after you moved to Chiang Mai University when you got the teaching position in the History Department, you said that you had to put aside Thai history, and teach a course on Western civilisations. It was in a somewhat regretful tone, for we were then all fired up about writing Thai history, and making the difference. I suppose that at that point, we understood that the demands of teaching something outside of our main research area is what new lecturers had to put up with, but once the chore became manageable after the first couple of years of teaching, you would get back full swing into Thai history. I can't say that I know if some ideas that you had of researching on aspects of Lanna history ever got off the ground. I don't think that you managed to do any work on Bangkok history after the thesis, though I am sure that you kept very much in touch with the latest publications and issues. Who with even a modicum of interest and professional pride could avoid this, as a member

of the History Department, Chiang Mai University, where so much of the dynamism was centred in the 1990s?

Well *Phi* Meow, I now come to the part that I would not be writing if this were an ordinary letter, which you would read. . I want you to know that I have read your last two articles, both published in the last couple of months or so—on Greek Gods (*"Greek: Naewkhid manusaniyom laek sasana"* in Sirilak Sampatchalit and Siriporn Yodkamonsat [editors], *Keu kwamphumchai,* and on the iconography of Mary, Mother of God (*"Mary nai thana mae phra kab khwamplienplian khong khrit sasana nai Europe", Warasan ruam botkhwam prawattisat, editor,* Varuni Osatharom) and I want to confess that I would not have done so if you were alive. Frankly, if I wanted to learn about these subjects, I would probably just go to some of the books that are in your bibliography. Why should I struggle with reading Thai when there was an easier alternative, and to be honest, probably much better written than yours, which after all were derived from these secondary materials?

But as it turns out, these are your last publications, and I read them, looking for a "closure".

In your first ever email to me after my departure from Singapore two years ago, you had written to say that *Phi* Sirilak had asked you to contribute an article for the history festschrift for *Archarn* Chatthip that she was putting together, and that you were very glad to do something for him. You had to decide whether you should give her your article about western ideas which you had written for your class, or produce a new piece. I later heard that you were quite insistent that the coloured illustrations, which you considered integral to the text, and which you had painstakingly collected, be produced in the volume in their splendour, though it was explained that the budget wouldn't allow for that. In the end you decided to have it published without any accompanying illustrations, after the mediation of a respected *phuyai.* The article is basically an introduction to the Greek pantheon of gods. It is somewhat encyclopaedic in format, with entries for Zeus, Hera, Poseidon, and so on.

Your email also said that you had been to Italy for two weeks, from April 15 - 28 2001 with Uthong, and a group of 28 persons comprising your close colleagues and their relatives, ranging from aged 4 - 61. You had visited the southern part of Italy, including Sicily and medieval towns which most tourists had never seen, such as Enna, Erice and Zafferana in Sicily and Trani, Alberobello and Lecce in the mainland. "Seeing the 'Magna Graecia' is a wonderful impression in my life," you wrote.

Your other piece, on "Mary, the mother of God, and the change in Christianity in Europe", published in *Warasan ruam botkhwam prawattisat,* which was edited by *phi* Phan,

begins with looking at how Mary was featured differently in the bibles according to Matthew, Mark, Luke and John, none of whom emphasised her position as Mother of God. This aspect however was given prominence from the fourth to sixth centuries, as the accompanying black and white reproductions of sculptures and paintings showed, and broadly up to the Second Vatican Council (1964) where Mary was declared not only to be Mother of Christ, but also Mother of the Church, and to the current papacy of John Paul II who hails from Poland, which has the Mother of God as its patron saint.

Apparently, which this piece too, the editor had some difficulties. When I was in Bangkok in March for the *Ajarn* Chatthip celebrations which you had planned to attend, there was an occasion when *Phi* Sirilak, *Khun* Kriangkrai and I were talking about you with *Phi* Phan just after your operation. They were discussing about going to Chiang Mai to visit you when you got better, rather than add more strain on you by visiting sooner. *Phi* Phan was also filling us in on news about you, which she got from talking to friends from Chiang Mai, who had been quite distraught at the news that you needed neurosurgery. Apparently, when you were in the intensive care ward post-operation, you had said to them that you wanted to ask forgiveness from your mother for the anxiety and pain that your illness was causing her, and to thank Phan for her patience in seeing your article through as journal editor. *"Ni lae, Meow khong chan"* said *Phi* Phan with pride and a heavy heart.

Phi Meow, I don't think that these two final essays of yours are great pieces of scholarship as such. But I have come to regard and respect them profoundly as work that had come to mean a lot to you, that gave expression for your love for art and history, to immerse yourself in them, and to enjoy teaching. I have been looking at "committed scholarship", which we have been inspired by in our Archives days too narrowly, as only path-breaking Thai history that would challenge the way we apprehend society. In truth, of the group who were in the National Archives in 1979, none of us have come even close to attained that level of Achives in 1979 none of us have come even close to attaining that level of achievement. It may be a matter of opportunity, of personality, and yes, of ability. But as I read what are now your two final articles, as well as the other contributions to the *Ajarn* Chatthip festschrift volume by members of our cohort, I see a group of stout-hearted women, who while having strong personalities, will rally together handsomely despite arguments and idiosyncrasies, who will give their best even when they themselves may deserve better; and who have a determination to enjoy life. Constancy is the distinguishing strength. And because to me, you are the jolliest, one of the most open-minded and quick-witted, I will remember you at your best—laughing at yourself, and getting everyone to laugh with you.

Vale, Phi Meow. All these years, our friendship has endured the separation of distance. So I will cherish the memory of you in the same way that I have done all along.

Khidtheung sameur

Lysa

4 June 2002

Learning isn't easy...
frustration tends to set in
quickly.
You hurt.
You feel defeated.
You want to give up —
to quit.
You want to walk away
and pretend it doesn't
matter.
But you won't,
because you're not a loser —
you're a fighter...

We all have to lose sometimes
before you can win,
we have to cry sometimes
before we can smile.
We have to hurt
before we can be strong.
But if you keep on working
and believing,
you'll have victory
in the end.
- Ann Davies

ลายมือเหมียวคัดลอกความส่งกำลังใจให้ลูกศิษย์ตั้งใจเรียนหนังสือ

รวมผลงานวิชาการ
ของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์

สารบัญ

หน้า

ประวัติศาสตร์ไทย

กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา ๑

ท้าวเทพสตรีและท้าวศรีสุนทร ๒๓

ดาวหางกับคนไทยในอดีต ๓๕

การปรากฏของดาวหางฮัลเลย์และเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทย ๔๒

สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๔๙

ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน ๙๓

อิทธิพลของหนังสือสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : ๒๔๔

พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖ ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทย

พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง ๒๖๕

ความคิดตะวันตกและประวัติศาสตร์ยุโรป

อารยธรรมอียิปต์ : ความเชื่อในชีวิตนิรันดร์หลังความตาย ๓๑๗

เมโสโปเตเมีย : อำนาจที่มาจากกองทัพ ๓๓๖

ยิวกับความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว ๓๔๖

กรีก : แนวคิดมนุษยนิยมและศาสนา ๓๕๓

ความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิโรมัน : อำนาจในการเลือกเทพเจ้า ๓๗๒

คริสต์ศาสนาสมัยคริสตกาล ๔๐๑

หน้า

คริสต์ศาสนากับวิถีชีวิตคนสมัยกลาง ๔๑๖

แมรีในฐานะแม่พระ (Mother of God) ๔๓๙
กับความเปลี่ยนแปลงของคริสต์ศาสนาในยุโรป

มนุษย์ผู้รอบรู้ (Universal Man) : ศึกษากรณี ๔๖๔
เลโอนาร์โด ดา วินชี (Leonardo da Vinci)

ไวน์ ๔๙๕

กาแฟ ๕๑๒

เกลือ ๕๒๓

สารคดีท่องเที่ยว

พุกาม อรุณรุ่งแห่งอารยธรรมพม่า ๕๓๙

วัดในเชียงใหม่ ๕๙๙

เมืองนักบุญอัสสิสิ ๖๑๑

สวรรค์บัญชาหรือฟ้าลิขิต อิสราเอล ๖๕๓

ท่องอิตาลีใต้ ๖๗๙

รายนามผู้นำหรีดมาเคารพศพ ๗๔๓

ขอขอบพระคุณ ๗๔๔

ประวัติศาสตร์ไทย

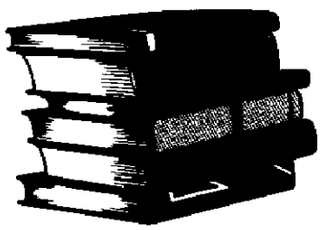

กบฏไพร่
สมัยพระเพทราชา*

๑. ลักษณะทั่วไปของกบฏไพร่ หรือกบฏชาวนา

กบฏไพร่ หรือกบฏชาวนาเป็นปรากฏการณ์ที่กลุ่มชาวนาต่อสู้กับชนชั้นปกครอง ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน เจ้าของผลผลิต เหตุการณ์เช่นนี้เกิดทั่วไปในสังคมเกษตรกรรมที่มีปัญหาขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาวนากับกลุ่มเจ้าของผลผลิตในเรื่องที่ดิน แรงงาน และฐานะทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ลักษณะพื้นฐานของสังคมดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับลักษณะทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ กลุ่มชนที่มีอำนาจทางการเมืองมักมีฐานะทางเศรษฐกิจดี เพราะสามารถควบคุมแรงงานและผลผลิตที่ได้จากชาวนา ในขณะที่ชาวนามีรายได้จากการใช้แรงงาน การเป็นเจ้าของที่ดินทำได้ยาก เพราะมีระบบภาษีที่ดินบังคับไว้ นอกจากนี้อาชีพการเกษตรยังขึ้นกับลมฟ้าอากาศ รายได้จึงไม่แน่นอนยิ่งขึ้น ปัญหาของระบบสังคมและเศรษฐกิจที่ถูกควบคุมเช่นนี้ ทำให้ชาวนาก่อการกบฏได้เมื่อมีความทุกข์ยากเรื่องรายได้ไม่พอเพียง

การศึกษาเรื่องกบฏชาวนาโดยทั่วไปยังไม่กว้างขวาง คงจำกัดวงเฉพาะประเทศที่ได้พิสูจน์แล้วว่าขบวนการชาวนากลายเป็นพลังชาตินิยม หรือขบวนการปฏิวัติ เช่น รัสเซีย คิวบา เวียดนาม จีน หรืออินโดนีเซีย ลักษณะสำคัญที่ทำให้เกิดขบวนการชาวนาในประเทศเหล่านี้ก็คือความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น จีนนั้น ความเชื่อแบบขงจื๊อควบคุมระบบสังคม มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมเป็น ๒ พวกใหญ่ๆ คือพวก Gentry และพวกชาวนา วิถีชีวิตของคนจีนจะต้องยึดหลักความสัมพันธ์ทั้ง ๕ ทำให้ชนชั้นปกครองได้รับการยกย่องมากขึ้น ระบบเศรษฐกิจก็ถูกสร้างขึ้นจากสภาพสังคม พวก Gentry จะเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต เก็บเกี่ยวผลประโยชน์ด้วยระบบภาษี อย่างภาษีที่ดินหรือภาษีผลผลิต ชาวนาจีนเป็นกลุ่มชนที่ได้รับความทุกข์ยากมาก

---

* เขียนร่วมกับวารุณี โอสถารมย์ เมื่อเป็นนิสิตปริญญาตรี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตีพิมพ์ใน **วารสารธรรมศาสตร์** ๖, ๑ (มิถุนายน - กันยายน ๒๕๑๙) หน้า ๕๒ - ๗๐.

ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ทางออกก็คือ หันไปหาเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ อาศัยลัทธิเต๋าและพุทธศาสนา ซึ่งมีบทบาทในการเรียกร้องให้คนรวมตัวกันโดยมีผู้นำที่สามารถ เมื่อกษัตริย์สูญเสียดุลอำนาจ พวกขบวนการนี้ซึ่งมักตั้งเป็นองค์การลับก็จะอ้างอาญาสิทธิ์จากสวรรค์โค่นล้มราชวงศ์เดิมได้สำเร็จ[๑] ลักษณะนี้เหมือนกับเวียดนามที่มีองค์การลับ ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการรวมตัวต่อต้านฝ่ายปกครอง สำหรับรัสเซีย ขบวนการชาวนาที่ต่อต้านกษัตริย์มีอยู่เสมอ แต่ไม่อาจต่อต้านถึงขั้นล้มราชวงศ์ ในลาตินอเมริกา ขบวนการชาวนาจะเป็นพวกพื้นเมืองอินเดียนแดง ต่อต้านนายทุนเจ้าของที่ดินชาวสเปน[๒] แม้แต่ในอินโดนีเซียก็มีขบวนการชาวนามุสลิมต่อต้านฮอลันดา มีความขัดแย้งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม เพราะพวกเมืองแม่เหล่านี้มักเข้ามาขูดรีดผลผลิตจากไร่นาของชาวอาณานิคม

ขบวนการชาวนาของประเทศดังกล่าวมีอุดมการณ์ทางศาสนา เช่น พุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม และความเชื่อพื้นเมือง ผสมกับคริสต์ศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อถือเรื่องทางไสยศาสตร์เป็นข้อเรียกร้องให้คนเข้ามาร่วมขบวนการ ซึ่งมีจุดประสงค์ในการสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่าสังคมเดิม[๓] วิธีการต่อสู้ของขบวนการต่างๆ เหล่านี้มักออกมาในรูปสงครามกองโจรอยู่เสมอ

ความสำเร็จของขบวนการเช่นนี้มีไม่มากนัก เมื่อต้องเผชิญกับฝ่ายปกครองที่มีอาวุธทันสมัยและมีกำลังรบที่มีวินัย ตลอดจนรู้จักการใช้อาวุธดีกว่า อาจมีเพียงไม่กี่ประเทศที่ขบวนการชาวนามีชัยชนะ เช่น จีนสมัยราชวงศ์เหม็ง แต่ชาวนาก็มักจะยอมรับสภาพของสังคมเก่าที่อาจมีการปรับปรุงให้ดีขึ้น ตอนต้นรัชกาล ปัญหาพื้นฐานยังคงอยู่ เมื่อความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและสังคมทวีมากขึ้น ชาวนาเหล่านั้นก็รวมตัวกันก่อการกบฏ

สำหรับชาวนาในเมืองไทยนั้น ตามหลักฐานในพงศาวดาร มีปรากฏเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระมหาธรรมราชา คือ กบฏพระยาพิเชียร หลังจากนั้นก็มีในสมัยพระเพทราชาและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การวิเคราะห์ลักษณะหรือสาเหตุของกบฏชาวนา หรือกบฏไพร่ในสมัยพระเพทราชานั้น จะต้องพิจารณาถึงฐานันดรไพร่และระบบเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยา

---

[๑] Eric R. Wolf, **Peasant Wars of the Twentieth Century**, pp. 110 - 114.

[๒] Ibid., p. 13.

[๓] Ibid., p. 227.

๒. ฐานะทางสังคมของไพร่ในสมัยอยุธยา

ลักษณะสำคัญของการสร้างอำนาจทางการเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ คือ การควบคุมกำลังคนให้ได้มาก เพราะดินแดนแถบนี้มีคนเบาบาง มีปัญหาการรบพุ่งอยู่ตลอดเวลา และมีการกวาดต้อนกำลังคนจากดินแดนที่แพ้ไปสู่ดินแดนที่ชนะอยู่เสมอ ดังนั้นอาณาจักรอยุธยาจะสามารถสร้างความยิ่งใหญ่ได้ ก็ด้วยการสร้างระบบการปกครองที่สอดคล้องกับระบบสังคมที่มีความเป็นอยู่แบบหมู่เหล่ากระจายกัน[๑] พระเจ้าอู่ทองจึงต้องการให้อพยพผู้คนเข้ามายังอยุธยา โดยที่พระมหากษัตริย์สามารถควบคุม บังคับบัญชา รับผิดชอบผู้คนเป็นกลุ่มจากหมู่หมวดถึงเมือง[๒] ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีการตรากฎหมายกำหนดศักดินาพลเรือนเกี่ยวกับไพร่ดังนี้[๓]

ระดับลูกหมู่

ไพร่เลว (ลูกหมู่อายุ ๑๒ ปีลงมา)	นา ๑๐
ไพร่ราบ (ลูกหมู่อายุ ๑๓ - ๑๗ ปี)	นา ๑๕
ไพร่มีครัว (ลูกหมู่ที่มีครอบครัว)	นา ๒๐

ระดับหัวหมู่

หัวสิบ	นา ๓๐
ปลัดร้อย	นา ๑๐๐
นายร้อย	นา ๒๐๐

ศักดินาที่สูงกว่า ๒๐๐ เป็นข้าราชการที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์

---

[๑] Akin Rabidhadana, **The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782 - 1873** (published Master's thesis, Cornell University, 1969), pp. 19 - 20.

[๒] ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่," **ข้อมูลจากอดีต** หน้า ๓๔.

[๓] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑** "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" หน้า ๒๗๗.

ระบบไพร่จึงถูกกำหนดขึ้น เพื่อวัตถุประสงค์ในการควบคุมเป็นอันดับแรก โครงสร้างของสังคมศักดินาสมัยอยุธยาจึงประกอบด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ ขุนนาง กับเจ้านายที่เป็นมูลนายและไพร่ ในสมัยต่อมาระบบไพร่มีความซับซ้อนขึ้น เนื่องจากมีคนเพิ่มขึ้น จึงมีการแบ่งแยกไพร่ตามสังกัด กล่าวคือ ไพร่โดยส่วนรวมแล้วคือชายฉกรรจ์ทุกคน ที่มิได้เป็นเจ้านายขุนนางหรือพระสงฆ์ต้องไปขึ้นทะเบียนเลกสังกัดกรมกองต่างๆ[๑] สมัยสมเด็จพระนเรศวรเกิดมีไพร่จรจัด มิได้สังกัดมูลนาย พวกนี้จึงถูกรวบรวมขึ้นสังกัดเป็นไพร่หลวงของพระมหากษัตริย์ ส่วนไพร่ที่ขึ้นสังกัดกับมูลนายเรียกว่า ไพร่สม นอกจากนี้ มีไพร่หัวเมืองสังกัดอยู่กับเจ้าเมืองต่างๆ และไพร่ส่วย ซึ่งต่างไปจากไพร่ประเภทอื่น เพราะสามารถเสียเงินค่าราชการแทนการเข้าเวรรับราชการอย่างไพร่อื่นๆ[๒]

หน้าที่ของไพร่ที่มีต่อสังคมคือ

๑. ต้องเข้ารับราชการ ๖ เดือนต่อปี โดยลักษณะ เข้าเดือนออกเดือน[๓] ถ้ามาเข้าเวรรับราชการไม่ได้ ก็ต้องเป็นไพร่ส่วย เสียเงินแทนการเข้าเวร จำนวนเงินที่เสียอาจจะเป็น ๑๐ บาท ๗ บาท ๒ สลึง หรือ ๙ บาท[๔] บางครั้งก็ใช้สิ่งของแทนเงิน เช่น ดีบุก ฝาง หรือหญ้าช้าง

๒. การถูกเกณฑ์แรงงาน ไพร่จะต้องทำงานด้านสาธารณประโยชน์[๕] เช่น ซ่อมสร้างวังหรือวัด ทำถนน ยามศึกสงครามก็ถูกเกณฑ์เป็นทหารอยู่ในกองทัพ[๖]

๓. รับใช้มูลนายเป็นการส่วนตัว

หน้าที่ที่เห็นได้ชัดของไพร่คือ ตอบแทนความคุ้มครองที่ได้จากมูลนาย ตามกฎหมายแล้วมูลนายมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบไพร่ในสังกัดของตน

---

[๑] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมอยุธยา" **ประวัติศาสตร์และการเมือง,** หน้า ๕๖.

[๒] ขจร สุขพานิช, อ้างแล้ว, หน้า ๓๘.

[๓] เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๐.

[๔] เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

[๕] เพิ่งอ้าง, หน้า ๓๘.

[๖] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, อ้างแล้ว, หน้า ๕๗.

๓. ฐานะทางเศรษฐกิจของไพร่

เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักของไทย อาชีพนี้ต้องใช้แรงงานและที่ดินเป็นปัจจัยที่สำคัญ สังคมอยุธยานั้น ในทางทฤษฎีแล้ว พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต เป็นเจ้าของที่ดินทั้งประเทศ พระองค์เป็นผู้แบ่งที่ดินให้ราษฎรทำกิน เพื่อที่พระองค์จะได้รับรายได้ตอบแทนจากผลผลิตที่ราษฎรเพาะปลูก ในทางปฏิบัติไพร่ถูกกำหนดให้เข้าเวรรับราชการ ๖ เดือนต่อปี โดยเข้าเดือนเว้นเดือน จึงมีเวลาเหลือทำมาหากิน ๖ เดือน ในยามสงครามไพร่ก็ถูกเกณฑ์แรงงานไปรบ ต้องเตรียมเสบียงอาหารไปเอง ถ้าสงครามกินเวลานานก็เท่ากับไม่มีเวลาประกอบอาชีพส่วนตัว มีแต่คนแก่ สตรี และเด็กเท่านั้นที่ทำนา ฐานะทางสังคมและทางเศรษฐกิจของไพร่นับว่าไม่สบายเลย และมีปัญหาหลายประการ คือ

๑. การถูกเกณฑ์แรงงานปีละ ๖ เดือน และต้องเข้าเวรเดือนเว้นเดือน มีผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจของไพร่มาก ไพร่ต้องเสียเวลาเพาะปลูกพืชพันธุ์ไป แรงงานที่ถูกเกณฑ์ไปสร้างถาวรวัตถุ เช่น วัด หรือวัง ก็เป็นสถานที่ที่ทำเพื่อองค์พระมหากษัตริย์ การเข้าเวรรับราชการนั้นนอกจากไพร่จะเสียเวลาแล้วยังเสียทรัพย์สินด้วย เพราะไพร่ต้องนำเสบียงอาหารมาเองและบางทีก็ต้องนำของมากำนัลมูลนายด้วย บางทีไพร่ก็ต้องเสียแรงงานรับใช้มูลนายเป็นการส่วนตัว

๒. การขึ้นสังกัดกรมกองของไพร่เป็นเรื่องสำคัญ ไพร่ถูกห้ามโยกย้ายไปอยู่ที่อื่นที่มิใช่กรมกองของตนตามพระราชกำหนดเก่าบ่งไว้ว่า ไพร่ที่หาทะเบียนไม่ได้ กับไพร่ที่ไม่ได้อยู่ตามหมู่ตามกรม เป็นผู้มีความผิด[๑] ไพร่จึงถูกกำหนดที่อยู่ ไม่อาจไปไหนได้ตามใจชอบ

๓. กฎหมายให้ความคุ้มครองแก่ไพร่ แต่ในทางปฏิบัติเป็นไปได้ยาก เพราะสิทธิการเรียกร้องความยุติธรรมของไพร่นั้นมีขั้นตอนมากมาย ในความเป็นจริงแล้วมูลนายจะปฏิบัติต่อไพร่ได้ทุกอย่าง ปัญหาความคับแค้นของไพร่ที่มีต่อการกระทำของมูลนายน่าจะเป็นปัญหาสำคัญในสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงออกกฎหมายเตือนมิให้มูลนายกดขี่ไพร่มากนัก

---

[๑] ชจร สุขพานิช, อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

๔. เรื่องการเก็บภาษี แม้ว่าไพร่จะไม่ใคร่มีเวลาทำมาหากิน แต่ก็ต้องเสียผลผลิตให้รัฐ ภาษีมีอยู่ ๔ ประเภทคือ

ก. จังกอบ คือ ภาษีผ่านด่าน

ข. อากร คือ ภาษีชักผลประโยชน์จากรายได้หรือผลผลิตของประชาชน และภาษีสัมปทาน

ค. ส่วย คือ ภาษีเก็บแทนการเข้ารับราชการ เก็บตั้งแต่ ๗ - ๑๐ บาท

ง. ฤชา คือ ค่าธรรมเนียม

ระบบการเก็บภาษีสินค้าเป็นระบบที่เก็บภาษีซ้อน คือ เก็บทั้งผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้ซื้อ ด้วยอัตราสูง[๑] ผลผลิตที่ได้จากการทำงาน ๖ เดือน จึงถูกระบบภาษีทำให้ลดจำนวนลงไปอีก ยิ่งทำให้ความเป็นอยู่ของไพร่ลำบากมากขึ้น

๕. สถานะไพร่ถูกกำหนดตายตัว การจะเป็นราษฎรของสังคมสมัยนั้นได้ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่[๒] และต้องยอมรับสภาพนี้ การเลื่อนฐานะทางสังคมทำได้ยาก เพราะต้องอาศัยความรู้และเชื้อสาย ถ้าไม่ใช่ลูกหลานขุนนางแล้วโอกาสจะเข้ารับราชการก็แทบจะไม่มี

จากปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ทำให้ไพร่ต้องหาทางออก ซึ่งมีหลายวิธีด้วยกัน วิธีที่ได้รับความนิยมคือ บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา สถาบันสงฆ์ถือเป็นสถาบันพิเศษ ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเป็นไพร่สังกัดมูลนาย วิธีที่ ๒ คือ การหลบหนีเข้าป่า ซึ่งถ้าถูกจับได้ก็จะถูกลงโทษ[๓] เพราะยามที่ไพร่ขาดแคลนก็มีการเข้าไปกวาดต้อนจากป่า นอกจากนี้ก็อาจยอมขายตัวเป็นทาสหรือคอยเลี่ยงงานในยามเข้าเวร หรือว่าหาทางไปสังกัดกับมูลนายที่ไม่ค่อยกดขี่ไพร่

อย่างไรก็ตามการหนีเข้าป่า หรือวิธีอื่นๆ ก็มิได้ช่วยลดปัญหาของไพร่ได้มากนัก ดังนั้นเมื่อมีภาวะแวดล้อมที่ช่วยกระตุ้นให้ความไม่พอใจของไพร่ระเบิดขึ้น ก็อาจนำมาสู่กบฏไพร่ได้ กบฏไพร่ของไทยแต่ละครั้งจะมีความเชื่อทางศาสนามาปะปน เช่น เรื่องพระศรีอาริย์ ความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ ความเชื่อเช่นว่านี้ช่วยปลอบประโลมให้คนมีความหวัง ไม่เห็นชีวิตสิ้นหวังจนเกินไป

---

[๑] อำนาจ ยุทธวิวัฒน์ **วิจัยสังคมไทย**, หน้า ๒๔.

[๒] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒**, "กฎหมายลักษณะรับฟ้องมาตรา ๑๐" หน้า ๒๗.

[๓] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, อ้างแล้ว, หน้า ๖๐.

และยอมรับเรื่องบุญกรรม มีการรอคอยผู้มีบุญที่จะมาสร้างสังคมใหม่ มาเป็นผู้ปกครองคนใหม่ที่มีบุญญาธิการดีกว่าคนเก่า ดังนั้นเรื่องทางไสยศาสตร์คาถาอาคมจึงกลายมาเป็นส่วนหนึ่งที่ผู้นำกบฏไพร่ทุกคนใช้เพื่อเรียกร้องความสนับสนุนจากประชาชน กบฏไพร่ของไทยจึงมีลักษณะเฉพาะตัว กบฏไพร่ในสมัยพระเพทราชามีความน่าสนใจอยู่มาก เพราะเกิดขึ้น ๒ ครั้งในระยะใกล้ๆ กัน ดังจะได้วิเคราะห์ในช่วงต่อๆ ไป

๔. สถานการณ์บ้านเมืองตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์

ในการศึกษามูลเหตุของกบฏไพร่สมัยพระเพทราชา จะต้องพิจารณาภูมิหลังของเหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นเครื่องประกอบ เหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยนั้นส่งผลถึงสมัยพระเพทราชาอันเป็นสมัยต่อมา การพิจารณาสถานการณ์ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์จนถึงก่อนกบฏบุญกว้างแบ่งเป็น ๓ ด้านด้วยกันคือ

๑. ด้านการเมือง

๒. ด้านเศรษฐกิจ

๓. ด้านสังคม

๔.๑ ด้านการเมือง

สถานการณ์ทางการเมือง ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์จนถึงก่อนกบฏบุญกว้างพอจะแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะคือ

๑. ความวุ่นวายทางการเมืองภายใน

๒. การสงครามกับต่างประเทศ

๓. การให้ความคุ้มครองกับผู้ที่มาพึ่งอยุธยา

ความวุ่นวายทางการเมืองภายใน เป็นผลมาจากพระมหากษัตริย์ปราบดาภิเษกขึ้นมาครองราชสมบัติ สมเด็จพระนารายณ์แย่งราชสมบัติจากพระศรีสุธรรมราชา ในขณะที่พระเพทราชากำจัดเชื้อพระวงศ์หลายพระองค์ กว่าจะสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวงได้ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ มุ่งสร้างความมั่นคงให้รัชกาลของพระองค์

มีการกำจัดผู้ต้องสงสัยว่าเป็นกบฏในราชสำนัก เห็นได้จากสมเด็จพระนารายณ์จัดการกับพระไตรภูวนาทิตยวงศ์ พระอนุชาด้วยข้อหากบฏ และพระเพทราชาก็โปรดให้สำเร็จโทษกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขด้วยข้อหาเดียวกัน[๑]

บางครั้ง ขุนนางข้าราชการตามหัวเมืองก็ก่อการกบฏ เพราะไม่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่เพิ่งปราบดาภิเษก เช่น กบฏพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมา และกบฏพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพระเพทราชา กบฏ ๒ ครั้งนี้สร้างความสั่นคลอนให้พระเพทราชาไม่น้อย เพราะต้องเสียรี้พลและอาวุธยุทโธปกรณ์ในการปราบอยู่มาก

เหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญเกิดในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ เกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติ ขณะนั้น มีกองทหารฝรั่งเศสประจำอยู่ที่ป้อมเมืองธนบุรี เมื่อพระเพทราชายึดอำนาจที่ลพบุรี และกรุงศรีอยุธยาได้แล้ว ก็ยกไพร่พลจำนวนมากถึง ๖๐,๐๐๐ คน มีทั้งทัพไทย มลายู มะหะหมัด และจีนมาต่อสู้กับทหารฝรั่งเศสที่ป้อมธนบุรี ต่อสู้กันอยู่นานและเสียไพร่พลไปมาก ฝ่ายไทยก็ไม่อาจตีป้อมได้ ภายหลังมีการเจรจาสงบศึก[๒]

ความวุ่นวายทางการเมืองภายในเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นทุกแห่ง การที่ฝ่ายปกครองปราบปรามได้ไม่ใช่ทางแก้ปัญหาที่ได้ผลเด็ดขาด แต่เป็นการแก้ปัญหาให้พ้นไปคราวหนึ่งเท่านั้น และแก้ที่ปลายเหตุ เช่น เกิดการกบฏก็ลงโทษผู้นำเท่านั้น มิได้พิจารณาถึงสาเหตุ แล้วแก้ที่สาเหตุ ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นแต่ละครั้ง ได้สร้างปัญหาและความลำบากแก่ไพร่เป็นอย่างยิ่ง เมื่อมูลนายถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏก็จะมีการริบไพร่เป็นของหลวง[๓] ไพร่หลวงคงได้รับความเดือดร้อนมากกว่าไพร่สม เพราะปรากฏว่ามีไพร่หลวงหลบหนีไปเป็นไพร่สม สังกัดอยู่กับเจ้านายและขุนนางจนต้องมีการคาดโทษกัน[๔] นอกจากนี้ ในการปราบกบฏก็มีการเกณฑ์ไพร่ไปปราบ การปราบบางครั้งก็กินเวลาแรมปี ไพร่พลทั้งสองฝ่ายได้รับความอดอยากยากแค้น เช่น

---

[๑] รายละเอียดมีในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเกือบทุกฉบับ

[๒] **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๑,** "จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" หน้า ๒๑.

[๓] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔,** "พระไอยการกระบดศึก มาตรา ๑" หน้า ๑๒๔.

[๔] ขจร สุขพานิช, อ้างแล้ว, หน้า ๔๐ - ๔๑.

การปราบกบฏพระยายมราช (สังข์) กินเวลากว่า ๒ ปี และการปราบกบฏพระยารามเดโช กินเวลามากกว่านั้น การแย่งชิงราชสมบัติก็ต้องอาศัยกำลังไพร่พลเป็นสำคัญ จึงเห็นได้ว่าความวุ่นวายทางการเมืองภายในของกรุงศรีอยุธยา มีผลกระทบกระเทือนต่อไพร่โดยตรง ไพร่ประสบความทุกข์ยากและถูกเกณฑ์แรงงานมากขึ้นไปอีก

การสงครามกับภายนอกในช่วงนี้มีหลายครั้ง มีการรบกับเชียงใหม่และพม่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มีการยกทัพไปตีพม่า การทำสงครามแต่ละครั้งล้วนสร้างปัญหาให้ไพร่พลเพราะไพร่พลถูกเกณฑ์ไปรบ เสียเวลาทำมาหากิน และยังต้องเตรียมเสบียงไปเอง ถ้าการรบยืดเยื้อก็ต้องเสียเวลาทำมาหากินไปแรมเดือน แรมปี เหลือแต่คนแก่ สตรี และเด็กเท่านั้นที่ทำนาเลี้ยงชีพไป[๑] การรบไม่ว่าแพ้หรือชนะก็สร้างความลำบากให้ไพร่ทั้งสิ้น ถ้าแพ้ไพร่ก็ถูกฆ่าหรือถูกกวาดต้อนไป ถ้าชนะก็อาจได้รับบาดเจ็บ ทรัพย์สินที่ยึดมาก็มักแบ่งกันในหมู่แม่ทัพนายกอง ไม่ค่อยมีเศษเลยมาถึงไพร่ เมื่อรอดกลับมาก็ยังต้องทำนาเพื่อเลี้ยงชีพ[๒] และต้องเข้าเวรตามเดิมอีกต่อไป

การที่มีต่างชาติมาสวามิภักดิ์เป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เขมรกับมอญได้เข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา[๓] แสดงว่ากรุงศรีอยุธยามีความรุ่งเรืองและเป็นปึกแผ่น แต่ในทางกลับกัน เป็นการสร้างปัญหาให้ไพร่อีก ไพร่ถูกเกณฑ์ไปรบป้องกันชาติอื่น ต้องได้รับบาดเจ็บล้มตาย และมีความทุกข์ยากนานาประการ

สถานการณ์ทางการเมือง ในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์และพระเพทราชาสะท้อนถึงความทุกข์ยากของไพร่ ปัญหาที่ไพร่ประสบมิใช่ปัญหาใหม่ แต่ไม่มีการแก้ไขที่ตรงจุด ประกอบกับปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ไพร่ต้องทนลำบากเสมอมา จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เมื่อมีผู้ให้ความหวังในการมีชีวิตที่ดีกว่า ทำให้ไพร่จำนวนมากให้ความสนับสนุนและร่วมก่อการกบฏไพร่ขึ้น ๒ ครั้งในสมัยพระเพทราชา

---

[๑] ไพฑูรย์ สายสว่าง, "แง่คิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจอยุธยา" **อักษรศาสตรพิจารณ์** ปีที่ ๒ ๙ - ๑๐ (กุมภาพันธ์ - มีนาคม ๒๕๑๘) หน้า ๙๔.

[๒] เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน

[๓] รายละเอียดใน **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์**

๔.๒ ด้านเศรษฐกิจ

รายจ่ายของประเทศมีผลกระทบกระเทือนต่อไพร่โดยตรง การใช้จ่ายในช่วงก่อนกบฏธรรมเถียร และกบฏบุญกว้าง พอจะแบ่งประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภทคือ

๑. การใช้จ่ายภายในประเทศ

ก. การใช้จ่ายส่วนพระองค์

ข. การใช้จ่ายเพื่อสาธารณประโยชน์

ค. การใช้จ่ายเพื่อป้องกันประเทศและส่งเสริมความยิ่งใหญ่ของชาติ

๒. การใช้จ่ายด้านต่างประเทศ

ก. การติดต่อทางการทูตกับต่างประเทศ

ข. ปัญหาการค้ากับฮอลันดา

๔.๒.๑ การใช้จ่ายภายในประเทศ

พระมหากษัตริย์ทรงใช้จ่ายเงินจำนวนไม่น้อย ในการประกอบพระราชพิธีต่างๆ เพื่อเน้นความชอบธรรมและบุญญาธิการของพระองค์ ทั้งสมเด็จพระนารายณ์และพระเพทราชามีพิธีปราบดาภิเษกและพิธีถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน โดยเฉพาะพระเพทราชาทรงจัดพิธีปราบดาภิเษกถึง ๒ ครั้ง[๑] พิธีดังกล่าวนี้พระมหากษัตริย์ต้องจ่ายพระราชทรัพย์จำนวนมากและมีการเกณฑ์ไพร่พลจัดเตรียมพิธี และมักจะมีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไปพร้อมกันด้วย ขุนนางข้าราชการจะนำสิ่งของบรรณาการมาถวาย พวกมูลนายก็จะเร่งรัดเอาสิ่งของจากไพร่ ต้นรัชกาลมักมีการสำรวจไพร่พล กวดขันการสักเลกทำให้ไพร่คอยหลบหนีอยู่เนืองๆ บางครั้งก็มีการก่อสร้างปราสาท ราชวัง เช่น สมเด็จพระนารายณ์โปรดประทับที่ลพบุรี มีการสร้างพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ ขุดคลองไขน้ำจากทะเลชุบศรมายังวัง ปรับปรุงเมืองลพบุรีใหม่ สร้างพระที่นั่งใหม่ ๒ องค์ เป็นตึกแบบตะวันตก[๒] สมัยพระเพทราชาก็มีการก่อสร้างพระที่นั่งใหม่องค์หนึ่งที่อยุธยาคือ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ และยังมีการขุดสระคู่ซ้ายขวา ก่ออ่างแก้ว

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**, หน้า ๔๙๕.

[๒] เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๖๘ - ๔๖๙.

ภูเขา มีการทำพระที่นั่งทรงปืนเป็นที่เสด็จออกอีกด้วย[๑] การก่อสร้างย่อมใช้แรงงานของไพร่และสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์จำนวนมาก พระราชพิธีอีกประเภทหนึ่งที่สิ้นเปลืองทั้งพระราชทรัพย์และแรงงานไพร่ คือ พระราชพิธีคล้องช้าง[๒] ซึ่งถือเป็นพิธีสำคัญที่แสดงบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ แต่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและแรงงานมาก ลา ลูแบร์ บันทึกไว้ว่า การคล้องช้างเป็นพระราชพิธีใหญ่แบบพิธีพราหมณ์ มีการเกณฑ์ไพร่พลไปสร้างเพนียดคล้องช้าง เมื่อพระมหากษัตริย์จะเสด็จคล้องช้างก็มีการเกณฑ์ไพร่พลราวกับกองทัพย่อยๆ ตามเสด็จ ตอนที่คล้องช้างได้แล้ว ยังมีการปูนบำเหน็จรางวัลให้หมอควาญอีก จะเห็นได้ว่าพระราชพิธีคล้องช้างสร้างความสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์มากเท่ากับสร้างภาระให้ไพร่ที่ถูกเกณฑ์แรงงาน

การใช้จ่ายในกิจการเพื่อสาธารณประโยชน์ ที่ต้องอาศัยแรงงานของไพร่พลก็ได้แก่การปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม เช่น สมเด็จพระนารายณ์ทรงปฏิสังขรณ์วัดที่ลพบุรี และพระเพทราชาทรงปฏิสังขรณ์วัดพระยาแมน[๓] นอกจากนี้ยังมีการสร้างถนนจากพระพุทธบาทสระบุรีไปยังเมืองลพบุรี สิ่งเหล่านี้ต้องใช้แรงงานไพร่จำนวนมาก และการทำงานก็กินเวลานาน ทำให้ไพร่ประสบความลำบากไม่น้อย

ในด้านการป้องกันประเทศนั้น การทำสงครามสร้างความสิ้นเปลืองให้อย่างมาก สมัยสมเด็จพระนารายณ์มีการทำสงครามกับพม่าและกับเชียงใหม่หลายครั้ง สงครามเหล่านี้กินเวลานานกว่าจะแพ้ชนะ นอกจากจะเสียพระราชทรัพย์จำนวนมากแล้ว ยังสร้างปัญหาให้ไพร่ด้วย ไพร่เป็นผู้แบกภาระทำสงคราม เสียทั้งแรงงาน เสบียงอาหารก็ต้องเตรียมไปเอง และยังเสียชีวิตหรืออาจพิการได้ ถ้ารอดชีวิตกลับมาก็ยังถูกเกณฑ์แรงงาน และต้องเสียภาษีให้หลวงอีกต่อไป ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ยังโปรดให้สร้างป้อมที่พิษณุโลก ธนบุรี และมะริด สำหรับ ๒ เมืองหลังมีกองทหารฝรั่งเศสประจำอยู่[๔] ปลายรัชกาลก็มีการจลาจล และมีการ

---

[๑] **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๙ - ๑๕๐.

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**, อ้างแล้ว, หน้า ๓๙๑ - ๓๙๒ และหน้า ๕๓๒ - ๕๓๕.

[๓] เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๓๑ - ๕๓๒.

[๔] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕.

ต่อสู้ระหว่างฝ่ายพระเพทราชากับทหารฝรั่งเศสที่ป้อมเมืองธนบุรี เสียรี้พลไปมาก ต้นรัชกาลพระเพทราชาก็มีการกบฏหลายครั้ง เสียพระราชทรัพย์และไพร่พลในการปราบปรามไปไม่น้อย

การทำสงครามบ่อยครั้งในช่วงเวลานี้สร้างความลำบากแก่ไพร่ เพราะถูกเกณฑ์ไปรบคราวละนานๆ การทำมาหากินไม่สะดวก เนื่องจากขาดกำลังคน ไพร่ถูกใช้งานหนัก เงินทองจำนวนไม่น้อยก็หมดไปในการรบและการปราบกบฏ นอกจากนี้ยังมีการจ้างทหารชาวต่างชาติซึ่งก็ทำให้สิ้นเปลืองมากขึ้นอีก รายจ่ายด้านนี้เพิ่มขึ้นเมื่อมีพวกมอญและเขมรเข้ามาพึ่ง ทำให้กำลังไพร่พลต้องเสียไปในการยกทัพไปช่วยผู้ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในขณะที่พระมหากษัตริย์มีชื่อเสียงไปสิบทิศ ไพร่ก็ได้รับความทุกข์ยากแสนสาหัส

๔.๒.๒ การใช้จ่ายด้านต่างประเทศ

การติดต่อกับต่างประเทศส่วนมากออกมาในรูปการค้าขาย เรือของพ่อค้าต่างชาติจะเข้ามาติดต่อซื้อขาย ชาติที่ค้าขายกับไทยมานานคือจีน นอกจากนี้ ยังมีประเทศตะวันตกอย่างฮอลันดา การค้ากับต่างประเทศทำรายได้ให้ท้องพระคลังของไทยปีละไม่น้อย มีความสำคัญพอๆ กับรายได้จากภาษีอากรภายในประเทศ

พ่อค้าชาวต่างประเทศมักเอาเรือเข้ามาติดต่อค้าขายเอง ส่วนฝ่ายไทยนั้นติดต่อค้าขายผ่านพระคลังสินค้า ซึ่งผูกขาดการซื้อขายสินค้าทุกประเภท สินค้าขาออกที่พระคลังสินค้าขายให้พ่อค้าต่างประเทศมาจากส่วย หรืออากรที่เก็บมาจากราษฎร แต่ผลกำไรของพระคลังสินค้าอยู่ในมือของพระมหากษัตริย์ กับขุนนางที่เกี่ยวข้องบางคนเท่านั้น ดังนั้น แม้ว่าการค้าขายกับต่างประเทศจะรุ่งเรืองมาก แต่ผลประโยชน์และกำไรก็ตกมาถึงราษฎรน้อยมาก ต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฮอลันดาเป็นชาติตะวันตกที่มีกิจการค้าในไทยมากที่สุด ต่อมามีความขัดแย้งจนฮอลันดานำเรือรบมาปิดปากอ่าวไทย[๑] และไทยต้องยอมอ่อนข้อให้ เหตุการณ์นี้มีผลให้ไทยเริ่มมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับฝรั่งเศสเพื่อถ่วงดุลอำนาจฮอลันดา ในรัชกาลดังกล่าวนี้มีการ

---

[๑] ปิยนาถ บุนนาค, **คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถถึงสมัยปัจจุบัน**, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

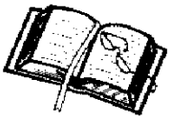

ส่งทูตไปฝรั่งเศสถึง ๓ ครั้ง[๑] ครั้งแรกเรือแตกระหว่างทาง ครั้งที่ ๒ มีโกษาปานเป็นราชทูต ส่วนครั้งที่ ๓ ส่งคณะทูตไปกับบาทหลวงตาชาร์ด ฝรั่งเศสก็ส่งทูตมาไทยหลายคณะ การส่งคณะทูตไปฝรั่งเศสต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง เครื่องราชบรรณาการก็เป็นพวกเครื่องเงิน เครื่องทองอันมีค่า นอกจากนี้ การต้อนรับคณะทูตฝรั่งเศสก็ทำอย่างใหญ่โต หรูหรา และสิ้นเปลืองเงินทองไม่น้อย การค้าในช่วงสมเด็จพระนารายณ์และพระเพทราชามีอุปสรรคเหมือนกัน ชาติตะวันตกบางชาติต้องปิดสถานีการค้าของตนเพราะประสบความขาดทุน ในเมืองไทยก็มีปัญหาการเมืองภายใน และปัญหาเรื่องคนไทยมีความรู้สึกต่อต้านชาวตะวันตกทำให้รายได้จากการค้าลดลง แต่รายจ่ายด้านต่างๆ ยังคงมีอยู่หลายทาง จำเป็นต้องหารายได้มาทดแทนรายได้จากการค้าต่างประเทศที่ขาดไป จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า อาจจะมีการเร่งรัดการเก็บภาษีอากรภายในให้รัดกุมขึ้น หรืออาจเพิ่มอัตราหรือประเภทของภาษีอากร เพื่อให้รายรับสมดุลกับรายจ่ายเป็นการเพิ่มภาระให้ไพร่อีกประการหนึ่ง เพราะการเสียภาษีอากรเป็นภาระโดยตรงของไพร่

จะเห็นได้ว่าในช่วงนี้ภาวะเศรษฐกิจไม่ค่อยดีนัก รายจ่ายมีมาก แต่รายได้จากการค้าต่างประเทศลดลง ไพร่ประสบความลำบากเพิ่มขึ้น สภาวะทางเศรษฐกิจจึงมีส่วนเพิ่มปัญหาให้ไพร่ ทำให้ชีวิตของไพร่มีความทุกข์ยากมากขึ้นไปอีก

๔.๓ ด้านสังคม

ฐานะของไพร่ในสายตาของพ่อค้าชาวฝรั่งเศสนั้นลำบากมาก มีการกล่าวว่า *"ราษฎรเมืองนี้ยากจนแสนสาหัส ถ้าบางคนมีความขยันหมั่นเพียรจนมีเงินมีทองบ้างเล็กน้อย ก็ต้องเอาเงินเอาทองนั้นซ่อนไว้ ด้วยการเกรงจะต้องถูกกดขี่ เพราะท่านผู้เป็นใหญ่หรือเป็นเจ้านายในเมืองนี้เลี้ยงตัวอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยกำลังจากพวกทาสซึ่งกษัตริย์ประทานมาให้ ขุนนางปล่อยให้ทาสไปทำมาหากินเสียครึ่งหนึ่ง ทาสเหล่านี้นำเงินกลับมาให้เจ้านายวันละอัฐ สองอัฐ"*[๒]

---

[๑] รายละเอียดมีในแบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และเรื่อง **ออกญาวิไชเยนทร์** ของ ขจร สุขพานิช.

[๒] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔**, "จดหมายเหตุ ม. เวเรต," หน้า ๔.

ระบบสังคมเป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิตไพร่ เมื่อพิจารณาประกอบกับด้านการเมืองและด้านเศรษฐกิจดังได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าคำกล่าวของพ่อค้าฝรั่งเศสมีส่วนถูก แม้ว่าเขาจะบรรยายไพร่ปะปนกับทาสก็ตาม สภาพชีวิตของไพร่ลำบากมาก ไพร่ถูกเกณฑ์เข้าเวร ๖ เดือนต่อปี ตลอดเวลาเข้าเวรไพร่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานและรับใช้มูลนายเป็นส่วนตัว ไพร่ต้องทนมีความเป็นอยู่เช่นนี้โดยไม่มีทางเลือก ถ้าทนไม่ไหวก็ต้องหนี ทางหนีมีบ้างดังได้กล่าวมาแล้ว และทางที่ได้รับความนิยมคือ การบวชเป็นภิกษุสามเณร แต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็มีการออกกฎหมายควบคุมสงฆ์ กวดขันพระธรรมวินัย[๑] ไพร่จึงต้องหันไปหาวิธีหลบหนีเข้าป่าแทน วิธีนี้เป็นการใช้ชีวิตต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และตัดขาดจากสังคมภายนอก แต่ต้องคอยหลบหลีกซ่อนตัวให้พ้นจากเจ้าหน้าที่ที่คอยจับไพร่พลที่หนีการสักเลก หรือหนีการเข้าเวรอยู่ตลอดเวลา

สถานการณ์ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และสมัยพระเพทราชา ทำให้พอจะสรุปสาเหตุของกบฏไพร่สมัยพระเพทราชาได้ ดังนี้

๑. ความวุ่นวายทางการเมืองและการทำสงคราม สร้างปัญหาทับถม เพิ่มพูนความทุกข์ให้ไพร่อย่างยิ่ง ไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานไปรบไปปราบกบฏ ไพร่พลของฝ่ายกบฏก็ถูกริบเป็นไพร่หลวง มีชีวิตที่ลำบากกว่าเก่า ไพร่จึงร่วมมือกับฝ่ายกบฏ

๒. ปัญหาทางเศรษฐกิจ รายจ่ายมีเพิ่มขึ้น เพราะมีการทำสงครามปราบกบฏ ส่งคณะทูตไปฝรั่งเศส และก่อสร้างถาวรวัตถุ เช่น วัง และป้อม ล้วนแต่สร้างความยุ่งยากให้ไพร่ทั้งสิ้น ไพร่ถูกเกณฑ์ไปรบหรือทำงานก่อสร้าง ไพร่เป็นผู้ผลิตสินค้า เมื่อต้องการรายรับเพิ่มก็ต้องให้ไพร่เพิ่มผลผลิต ไพร่จึงประสบความลำบากทั้งขึ้นและล่อง เมื่อถูกเกณฑ์ไปรบนานๆ ก็สูญเสียแรงงานในการเพิ่มผลผลิตไป มีแต่บุตรภรรยาเท่านั้นที่ช่วยกันทำนาเลี้ยงชีพ ปัญหาทางเศรษฐกิจเพิ่มความลำบากให้แก่ไพร่และครอบครัวยิ่งขึ้นไปอีก

๓. มีการควบคุมไพร่มากขึ้น เพราะสภาพการณ์ทางการเมืองมีความวุ่นวาย โอกาสของไพร่ในการเลื่อนฐานะทางสังคมเกือบไม่มี การกวดขันความรู้ทางพระธรรมวินัย ทำให้ไพร่ไม่อาจอาศัยสถาบันสงฆ์คุ้มครองให้พ้นจากระบบเกณฑ์แรงงานได้ ถ้าไพร่มีความคับแค้นก็ต้องฟ้องร้อง

---

[๑] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒.

เป็นลำดับขั้น ถ้าข้ามขั้นก็จะถูกเฆี่ยน ๓ ยก แล้วคืนใบฎีกา[๑] การทำมาหากินก็ต้องอาศัยลมฟ้า อากาศ ปีใดฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ความเป็นอยู่ก็จะลำบากยากแค้นยิ่งขึ้นไปอีก

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ประกอบกับพระเพทราชาและราชวงศ์บ้านพลูหลวงของพระองค์ยังไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน เพราะพระองค์เป็นคนธรรมดา ไม่สามารถอ้างความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ ได้ รัชสมัยของพระองค์จึงมีการกบฏบ่อยครั้ง ปัญหาของไพร่มีมานาน เมื่อมีผู้นำการกบฏที่แสดงให้เห็นว่าจะนำไปสู่สังคมที่ดีกว่า ทำให้ไพร่จำนวนมากจับอาวุธเข้าร่วมการจลาจล เกิดเป็นกบฏไพร่ขึ้น

๕. กบฏไพร่ในสมัยพระเพทราชา

การขึ้นครองราชย์พร้อมกับเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ของพระเพทราชาเป็นการกระตุ้นปัญหาที่คุกรุ่นอยู่แล้วระเบิดออกมา พระเพทราชาได้อำนาจจากการแย่งชิง มีการกำจัดเจ้านายในราชวงศ์เดิมหลายองค์ ปัญหาสำคัญที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ต้องเผชิญคือ การสร้างความมั่นคงให้ราชวงศ์ของพระองค์ สมัยนี้มีการกบฏทั้งของขุนนาง และของไพร่ กบฏของขุนนางเกิดขึ้น ๒ ครั้งที่นครราชสีมาและนครศรีธรรมราช เป็นการท้าทายอำนาจและความสามารถทางการเมืองของพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ ส่วนกบฏไพร่ในสมัยนี้มีเอ่ยถึงในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ อยู่ ๒ ครั้งด้วยกันคือ

๑. กบฏธรรมเถียร

๒. กบฏบุญกว้าง

กบฏไพร่ทั้ง ๒ ครั้งนี้แสดงว่า ไพร่สิ้นสุดความอดทนต่อการกดขี่ของมูลนายและหันมาจับอาวุธต่อสู้กับอำนาจบ้านเมือง การศึกษากบฏ ๒ ครั้งนี้ ต้องพิจารณาด้านอุดมการณ์ แผนการและการรวมกำลังของกบฏ ตลอดจนการปราบปรามของฝ่ายปกครองด้วย

---

[๑] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕**, "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๑๙," หน้า ๑๙ - ๒๐.

๕.๑ กบฏธรรมเถียร

เกิดในสมัยพระเพทราชา ปีที่เกิดในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แต่ละฉบับไม่ค่อยตรงกัน กบฏธรรมเถียรน่าจะเกิดตอนต้นรัชกาล เมื่อครั้งที่ปัญหาแย่งชิงราชสมบัติยังคุกรุ่นอยู่ ประชาชนยังไม่ทราบแน่ว่าเจ้าฟ้าอภัยทศ เชื้อสายราชวงศ์ปราสาททองมีพระชนม์อยู่หรือไม่ เมื่อธรรมเถียร *"ติดไฝที่หน้าให้เหมือนเจ้าฟ้าอภัยทศ สำแดงแก่ชาวชนบททั้งปวงว่า ตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ"*[๑] จึงประสบความสำเร็จ มีผู้คนเชื่อถือมาเข้าเป็นพวกมากมาย ธรรมเถียรรวบรวมผู้คนบริเวณเมืองนครนายก สระบุรี ลพบุรี และแขวงขุนนคร

อุดมการณ์ของกบฏธรรมเถียรเป็นแบบกบฏไพร่ทั่วไปคือ อาศัยความเชื่อเรื่องผู้มีบุญของคนไทย ธรรมเถียรอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ เป็นเจ้าฟ้าอภัยทศที่แม้ว่าจะถูกทำร้าย แต่ก็รอดพ้นได้ด้วยบุญญาบารมี เมื่อมีความกดดันจากทางการเมืองและทางเศรษฐกิจมาประกอบ ทำให้ไพร่เข้าร่วมกับการกบฏครั้งนี้อย่างมากมาย จนเมื่อมีการปราบ กบฏครั้งนี้แตกฉานซ่านเซ็นไปหลายตำบล แขวงเมืองลพบุรี สระบุรี และขุนละครไร้ผู้คนกลายเป็นตำบลร้าง[๒] กบฏธรรมเถียรนี้มีแผนการจะยกกำลังมาตีกรุงศรีอยุธยา เพื่อชิงราชสมบัติคืนจากพระเพทราชา

การรวมกำลังของฝ่ายกบฏเป็นไปอย่างหลวมๆ ไม่ปรากฏว่ามีการซ่องสุมผู้คนเป็นขบวนการ ที่มีระบบหรือมีระเบียบวินัยแต่อย่างใด ผู้ที่ประสบความทุกข์ยากเข้าเป็นฝ่ายธรรมเถียรโดยหวังว่าจะมีความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่าเดิม การรวมตัวเอาจำนวนมากเข้าว่า ขาดการรวมทางหลักการ จุดประสงค์ก็เพื่อให้ธรรมเถียร ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศได้เป็นพระมหากษัตริย์แทนพระเพทราชา มิได้คิดเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบที่เป็นอยู่ ไปเป็นระบบอื่นแต่อย่างใด รวมกันอยู่ได้เพราะศรัทธาในตัวผู้นำ เมื่อผู้นำเสียชีวิตขบวนการไพร่ก็สลายตัวไป

เมื่อการรวมตัวของกบฏธรรมเถียรไม่ได้มีหลักการเป็นเครื่องนำ จึงรวมกันอย่างไม่มีระบบ ไม่มีการวางแผนที่รัดกุม ขาดยุทธวิธีที่จะต่อสู้กับฝ่ายปกครอง ไม่มีแม้แต่การสะสมตระเตรียมกำลังอาวุธยุทโธปกรณ์ ปรากฏว่าอาวุธที่พวกกบฏใช้ก็คือ มีด พร้า หอก ดาบ หลาว ปฏัก

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**, หน้า ๕๐๕.

[๒] เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๑๐.

หรือเคียว[๑] ล้วนแต่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ หรือเครื่องใช้ในครัวเรือนทั้งสิ้น ไม่มีอาวุธทันสมัยที่จะต่อสู้กับฝ่ายปราบปรามได้ พาหนะที่ใช้ก็แล้วแต่จะหามาได้ ตัวธรรมเถียรขี่ช้าง คนอื่นๆ ก็คงจะต่างคนต่างหากันมา เพราะพันชัยธุช คนถือธงนำหน้านั้นขี่กระบือ[๒] การรวมตัวของกบฏครั้งนี้ มีลักษณะเป็นการลุกฮือก่อจลาจลของคนจำนวนมากๆ (Mob) ซึ่งขาดพลังที่มั่นคงพร้อมเพรียง ขาดการจัดตั้งเป็นองค์การที่มีพลัง จึงนำไปสู่ความพ่ายแพ้ในบั้นปลาย[๓]

แม้ว่าการรวมกำลังของกบฏธรรมเถียรจะเป็นรูปการจลาจลของคนหมู่มาก แต่ก็สร้างความพรั่นพรึงให้ฝ่ายปกครองไม่น้อย การรวบรวมผู้คนจากนครนายกเรื่อยเข้ามาทำได้สบาย ไม่ปรากฏว่าได้รับการขัดขวางจากฝ่ายปกครองตามหัวเมืองแต่อย่างใด คงเป็นเพราะฝ่ายปกครองก็มีปัญหาด้านสร้างความมั่นคงภายใน ต้นรัชกาลพระเพทราชานั้น เมืองนครราชสีมากับเมืองนครศรีธรรมราชก็กำลังตั้งแข็งเมืองอยู่ ภายในราชสำนักก็กำลังกำจัดผู้ร่วมคิดการกับพระเพทราชาเพื่อขจัดเสี้ยนหนามของพระองค์ ถึงขั้นสำเร็จโทษกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ทำให้ธรรมเถียรรวมกำลังได้โดยง่าย กำลังฝ่ายกบฏมีมาก เมื่อยกเข้ามาถึงตำบลบ่อโพงใกล้เพนียดคล้องช้าง กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทอดพระเนตรเห็นยังตกพระทัยและเตรียมปราบอย่างใหญ่โต แม้พระเพทราชาเองก็ยังตกพระทัย ถึงกับให้มหาดเล็กไปเชิญพระแสงขอพลพ่ายที่สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้คราวสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชามาเพื่อปราบกบฏครั้งนี้[๔]

ในการปราบกบฏธรรมเถียรนั้น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงอำนวยการปราบด้วยพระองค์เอง เรื่องนี้จึงมิใช่เรื่องเล็ก กำลังฝ่ายปราบปรามขึ้นประจำเชิงเทินของป้อมมหาชัยใช้ปืนใหญ่เล็งยิงไปที่ธรรมเถียร พระราชพงศาวดารบางฉบับบอกว่า ลูกปืนถูกธรรมเถียรตาย แต่บางฉบับบอกว่าลูกปืนถูกช้างของธรรมเถียร ตัวธรรมเถียรได้รับบาดเจ็บ ถูกจับตัวไป

---

[๑] **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒**, หน้า ๑๓๒ และ **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ**, หน้า ๕๑๕ - ๕๑๖.

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**, หน้า ๕๐๖.

[๓] สมสมัย ศรีศูทรพรรณ, **โฉมหน้าศักดินาไทย**, หน้า ๕๔.

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**, หน้า ๕๐๖ - ๕๐๗.

ประหารชีวิตภายหลัง ไม่ว่าธรรมเถียรจะเสียชีวิตทันทีหรือไม่ก็ตาม ไพร่พลฝ่ายกบฏก็ตกใจกลัว คิดว่าผู้นำเสียชีวิต มีผลให้เสียขบวนแตกฉานซ่านเซ็นไปหมด ฝ่ายปราบปรามก็เข้าจับกุมฆ่าฟันได้ตามสบาย กบฏไพร่ครั้งแรกในสมัยพระเพทราชาจึงจบลงด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายกบฏที่มีการรวมกลุ่มอย่างขาดระบบ อาวุธไม่ดีพอ มีแต่กำลังคน ในขณะที่ฝ่ายปราบปรามมีการรวมตัวที่มีระเบียบวินัย มีอาวุธที่มีประสิทธิภาพสูงกว่า ฝ่ายหลังจึงได้รับชัยชนะ

๕.๒ กบฏบุญกว้าง

เกิดขึ้นตอนปลายสมัยพระเพทราชาคือ หลังกบฏพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาราว ๑๐ ปี กบฏ ๒ ครั้งนี้น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกันอยู่ เพราะคราวกบฏพระยายมราช (สังข์) ฝ่ายปกครองใช้เวลาปราบกว่า ๒ ปี เสียเงินทองและไพร่พลจำนวนมาก มีการปราบอย่างรุนแรงถึงขั้นเผาบ้านเรือนในเมืองนครราชสีมา ชาวเมืองอดอยาก และได้รับความลำบากมาก เมื่อปราบสำเร็จก็แต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่มาปกครองเกือบ ๑๐ ปีต่อมา บุญกว้าง ลาวในแขวงหัวเมืองลาวตะวันออกกับพวกอีก ๒๘ คน ก่อการกบฏขึ้น[๑] พยายามช่วงชิงเมืองนครราชสีมาเป็นฐานได้สำเร็จ และขยายไปถึงเมืองลพบุรี

อุดมการณ์ของกบฏบุญกว้างก็คล้ายกับกบฏธรรมเถียร คือการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ และอาศัยเรื่องไสยศาสตร์เรียกร้องศรัทธาจากประชาชน[๒] ตามพงศาวดารแล้ว บุญกว้างเป็นผู้มีวิชาความรู้ทางไสยศาสตร์ เข้าใจจิตวิทยาคนไทยว่านิยมผู้มีคาถาอาคม จึงแสดงให้คนทั่วไปเห็นด้วยการเรียกตัวเจ้าเมืองนครราชสีมาให้มาพบ เมื่อเจ้าเมืองขี่ช้างออกมา บุญกว้างก็ชี้นิ้วตวาดเสียงดัง อีกฝ่ายเลยตกใจกลัวพาพรรคพวกกลับ พวกของบุญกว้างจึงยึดเมืองนครราชสีมาได้ เพราะทั้งเจ้าเมืองและกรมการเมืองล้วนแต่กลัวอานุภาพทางไสยศาสตร์ของบุญกว้าง[๓]

แม้ว่าอุดมการณ์ของบุญกว้างจะมีลักษณะตรงกับอุดมการณ์ของกบฏไพร่ทั่วๆ ไป แต่แผนการของกบฏบุญกว้างก็ไม่เด่นชัดอย่างกบฏธรรมเถียร ดูเหมือนว่าพวกกบฏจะยึดนครราชสีมา

---

[๑] **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒**, หน้า ๑๕๕.

[๒] เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**, หน้า ๕๓๕.

เพื่อรวบรวมผู้คน แล้วค่อยยกมาตีกรุงศรีอยุธยาภายหลัง กบฏครั้งนี้ได้รับความสนับสนุนจากไพร่จำนวนไม่น้อยเช่นกัน

การรวมกำลังของกบฏบุญกว้างค่อนข้างมีระเบียบ บุญกว้างมีพรรคพวกต้นคิดอยู่ ๒๘ คน คอยรวบรวมผู้คน แต่การรวมกลุ่มยังขาดหลักการเป็นเครื่องนำ ขาดการจัดตั้งเป็นองค์การที่ทรงพลัง ยังคงเป็นการลุกฮือของคนจำนวนมากๆ อยู่เช่นเคย แม้ว่ากบฏบุญกว้างจะมีการเตรียมกำลัง มีการ *"สั่งให้บำรุงช้าง ม้า รี้พลให้พร้อมไว้"*[๑] แต่ยังเป็นการเตรียมที่ขาดระบบและแผนการที่รัดกุม ยังเอาแบบจำนวนคนมากเข้าว่า เมื่อกรมการเมืองนครราชสีมาออกกลอุบายให้ยกกำลังไปตั้งที่ลพบุรีเพื่อจะได้กำลังเพิ่มมากขึ้น บุญกว้างก็ยอมไป[๒]

กำลังของพวกกบฏมีมาก เกณฑ์คนจากนครราชสีมาได้ราว ๔,๐๐๐ คน ช้าง ๘๔ เชือก ม้ากว่า ๑๐๐ ตัว และมีอาวุธพร้อม ยกมาทางบัวชุม ไชยบาดาล ได้ไพร่พลเพิ่มอีกมากแล้วยกกำลังไปซ่องสุมผู้คนที่ลพบุรี[๓] กบฏคราวนี้น่าจะเป็นเรื่องใหญ่โต เพราะฝ่ายเมืองหลวงจัดกำลังปราบปรามทั้งทัพบก ทัพเรือ *"พลฉกรรจ์ ลำเครื่อง ๕๐๐๐ สรรพด้วยเครื่องศัสตราวุธทั้งปวง ให้ยกไปเอาตัวอ้ายกบฏ"*[๔] และยังมีคำสั่งให้พระยานครราชสีมาช่วยสนับสนุนทัพเมืองหลวงจับตัวบุญกว้างกับพรรคพวก[๕] ในที่สุดกบฏบุญกว้างก็พ่ายแพ้ ตัวบุญกว้างกับพวกถูกจับและถูกประหารชีวิต[๖] ไพร่พลฝ่ายกบฏก็แตกพ่ายหนีไป กบฏบุญกว้างซึ่งเป็นกบฏไพร่ครั้งสุดท้ายในสมัยพระเพทราชาก็ยุติด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายกบฏ เพราะผู้นำถูกจับ ไพร่พลฝ่ายกบฏที่รวมตัวอย่างไม่มีระบบอยู่แล้ว ก็แตกพ่ายไปโดยง่าย

กบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้าง มีความคล้ายคลึงกันบางประการ ผู้นำการกบฏทั้ง ๒ ครัวเรือนเป็นคนธรรมดา ธรรมเถียรเป็นข้าเก่าของเจ้าฟ้าอภัยทศ ส่วนบุญกว้างเป็นลาวอยู่แขวง

---

[๑] เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

[๒] **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒,** หน้า ๑๕๕.

[๓] เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

[๔] เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๕๖.

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์,** หน้า ๕๓๘.

[๖] เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๓๘ - ๕๓๙.

หัวเมืองลาวตะวันออก ก่อการกบฏโดยใช้การอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ และใช้ไสยศาสตร์เรียกศรัทธาจากประชาชน แต่การรวมตัวของกบฏทั้ง ๒ ครั้งยังขาดระบบ ต้องการแต่กำลังคนจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงหลักการ หรือยุทธวิธีมากนัก ทำให้กบฏไพร่ทั้ง ๒ ครั้ง พ่ายแพ้ไปในที่สุด

ในสายตาของผู้บันทึกพงศาวดาร กบฏธรรมเถียรมีความสำคัญมากกว่ากบฏบุญกว้าง เพราะมีเอ่ยถึงใน **พระราชพงศาวดาร** เกือบทุกฉบับ รวมทั้ง **คำให้การของชาวกรุงเก่า** ในขณะที่มีพระราชพงศาวดารบางฉบับเท่านั้นที่เอ่ยถึงกบฏบุญกว้าง การปราบปรามก็ให้ความสำคัญแก่กบฏธรรมเถียรมากกว่า เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงอำนวยการปราบปรามด้วยพระองค์เอง คงเป็นเพราะธรรมเถียรอ้างตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ ทำให้ผู้บันทึกพงศาวดารเห็นว่าสำคัญและกบฏธรรมเถียรยกเข้ามาถึงเมืองหลวง ทำให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลต้องปราบปรามเอง อย่างไรก็ดี กบฏบุญกว้างมีการตระเตรียมกำลังอย่างเป็นระเบียบดีกว่า มีกลุ่มหัวหน้าคือ ตัวบุญกว้าง และพวกอีก ๒๘ คน มีการเตรียมกำลังอาวุธ ช้าง ม้า และไพร่พล ต่างจากกบฏของธรรมเถียรมาก ไพร่พลของธรรมเถียรถืออาวุธตามแต่จะหาได้ในครัวเรือน กบฏบุญกว้างจึงมีความพร้อมเพรียงมากกว่า และปราบได้ยากกว่า ต้องอาศัยกองทัพบก ทัพเรือ มีการวางอุบาย ใน **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ** กล่าวถึงการปราบกบฏนี้ต่างจากฉบับอื่นๆ มาก บอกว่า มีการยิงปืนกลเข้าไปในเมืองนครราชสีมาที่พวกกบฏตั้งมั่นอยู่ ผู้คนได้รับบาดเจ็บ มีการชักว่าวคุลาผูกหม้อใส่ดินปืนเข้าไปในเมืองเพื่อเผาเมือง จัดการล้อมเมืองอยู่ ๓ ปีก็ยังไม่สำเร็จ[๑] ไม่ว่าในเรื่องพงศาวดารฉบับนี้จะจริงหรือไม่ก็ตาม การปราบกบฏบุญกว้างก็ไม่ได้ทำได้โดยง่าย

กบฏไพร่ทั้ง ๒ ครั้งนี้ประสบความล้มเหลว ฝ่ายกบฏถูกปราบได้ ความพ่ายแพ้ของกบฏมิได้หมายความว่า ไพร่จะไม่รวมกำลังก่อการกบฏอีก เพราะไพร่ยังประสบปัญหาแบบเดิมเสมอมา เพียงแต่การกบฏยังขาดการรวมตัวที่มีพลัง ความพร้อม และหลักการ รวมกันได้ เพราะผู้นำ การปราบจึงมุ่งทำลายผู้นำ แล้วขบวนการของไพร่ก็จะสลายตัวตามไป

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ**, หน้า ๔๓๖ - ๔๓๗.

กบฏไพร่เป็นการแสดงถึงความบีบคั้นที่ไพร่ประสบ ซึ่งทวีความลำบากตามเวลาที่ผ่านไป การกบฏจึงอาจช่วยผ่อนคลายความบีบคั้นบ้างชั่วระยะหนึ่ง

๖. บทสรุป

กบฏไพร่สองครั้งในสมัยพระเพทราชา คือกบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้าง เป็นการลุกฮือของคนจำนวนมากก่อการจลาจลขึ้น แล้วก็ถูกฝ่ายปกครองปราบปรามไปหลังจากก่อตัวได้ไม่นานนัก กบฏไพร่แบบนี้มิได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก มีกบฏพระยาพิเชียรเกิดมาก่อนแล้วตั้งแต่ครั้งพระมหาธรรมราชา และก็ไม่ใช่กบฏไพร่ครั้งสุดท้าย เพราะในสมัยรัตนโกสินทร์ก็มีกบฏไพร่เกิดขึ้นหลายครั้ง อย่างกบฏผู้มีบุญในรัชกาลที่ ๕ แต่กบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้างก็น่าสนใจในด้านการสะท้อนถึงปัญหา และการต่อสู้ของไพร่ในสังคมไทย

ปัจจัยสำคัญที่ก่อกบฏไพร่ขึ้นน่าจะเป็นตัวระบบไพร่เอง ระบบนี้ถูกกำหนดเพื่อวัตถุประสงค์ในการควบคุมกำลังคนเพื่อรักษาอำนาจเป็นอันดับแรก เมื่อเวลาผ่านไประบบไพร่ก็มีความซับซ้อนขึ้น มีกฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ไพร่ต้องกระทำต่อมูลนายเคร่งครัดมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาแก่ไพร่ สภาวะทางเศรษฐกิจก็มีส่วนเพิ่มปัญหาให้ไพร่ ปัจจัยที่ช่วยเร่งให้เกิดกบฏนั้น น่าจะเป็นปัจจัยทางการเมือง จะเห็นได้ว่าผู้นำของทั้งกบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้างมีจุดประสงค์จะต่อต้านผู้ปกครองประเทศขณะนั้น มากกว่าที่จะต้องการสร้างระบบใหม่ให้สังคม

กบฏไพร่สมัยพระเพทราชาแสดงอย่างเด่นชัดว่า การกบฏแต่ละครั้งมิได้สืบทอดหลักการเดียวกัน กบฏบุญกว้างมิใช่ความพยายามที่ไพร่จะปลดเปลื้องการกดขี่ อันเป็นผลต่อเนื่องมาจากความล้มเหลวของกบฏธรรมเถียร กบฏ ๒ ครั้งนี้เกิดขึ้นโดยเป็นอิสระแก่กัน ก่อตัวขึ้นมาอย่างขาดความพร้อมเพรียงกัน ขาดหลักการ ระบบหรือองค์การที่จะดำเนินงานอย่างเข้มแข็งหรือมีพลัง ไม่มีความคิดที่จะปฏิวัติสังคม ผู้นำอ้างเป็นผู้มีบุญ และใช้ไสยศาสตร์ในการรวมพลัง ให้ความสำคัญแก่จำนวนพรรคพวกและตัวผู้นำ มากกว่าการยึดถือหลักการร่วมกัน ขบวนการของไพร่จึงง่ายต่อการถูกทำลาย เพราะมักจะสลายตัวไปเมื่อผู้นำถูกจับหรือเสียชีวิต

การปราบปรามกบฏไพร่เน้นที่ตัวผู้นำ ผู้ปราบจะมุ่งฆ่าหรือจับกุมตัวผู้นำ แล้วพวกกบฏจะพ่ายแพ้ การปราบแบบนี้ได้ผล พวกกบฏแตกฉานซ่านเซ็นไปทุกครั้ง ไม่ปรากฏว่าฝ่ายปกครอง

ผู้ปราบปรามมีการปรับปรุงอะไรหลังการปราบกบฏแบบปราบเฉพาะตัวผู้นำ ไม่มีการพิจารณาถึงสาเหตุของกบฏเพื่อหาทางแก้ไขให้ไพร่ ปัญหาไพร่จึงกลายเป็นปัญหาเรื้อรังของสังคมไทยต่อมา บางสมัยก็มีความพยายามแก้ไขให้ไพร่มีความเป็นอยู่ดีขึ้นบ้าง เช่น มีกฎหมายห้ามใช้ไพร่หลวงนอกเหนือจากงานราชการ[๑] แต่ยังไม่มีการแก้ไขถึงพื้นฐานของปัญหาอย่างจริงจัง กฎหมายที่ออกมาจะมีผลใช้บังคับได้แค่ไหน ขึ้นอยู่กับอำนาจของเมืองหลวงในขณะนั้นว่าขยายได้ไกลเพียงใด มีความมั่นคงเด็ดขาดขนาดไหน ด้วยเหตุนี้เอง กบฏไพร่จึงเกิดขึ้นอีกหลายครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การต่อสู้ของไพร่ยังคล้ายแบบเดิม ไพร่ยังคงประสบความทุกข์ยาก แต่ต้องทนอยู่ต่อไป เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกระบบเกณฑ์แรงงาน ไพร่กลายเป็นราษฎรสามัญมีชื่อเรียกตามอาชีพว่า ชาวนา ชาวไร่ หรือชื่ออื่นๆ และมีชื่อเรียกรวมๆ ว่า ประชาชน แต่ไม่ว่าจะมีชื่อเรียกใหม่ว่าอย่างไร พวกนี้ก็ยังเป็นชนชั้นที่เสียเปรียบอยู่ในสังคมเช่นเคย วันใดที่รู้สึกว่าถูกเอารัดเอาเปรียบจนทนต่อไปไม่ได้ คนเหล่านี้อาจรวมตัวกันเป็นพลังที่มีอำนาจในสังคมได้ และประสบความสำเร็จมากกว่ากบฏธรรมเถียรกับกบฏบุญกว้าง ถ้ามีการรวมพลังอย่างมีระบบและหลักการร่วมกัน

---

[๑] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕,** "พระราชกำหนดเก่า มาตรา ๔๘," หน้า ๑๔๐.

ท้าวเทพสตรีและท้าวศรีสุนทร*

ท้าวเทพสตรี หรือท้าวกษัตรีย์ และท้าวศรีสุนทร เป็นวีรสตรีของไทย มีชื่อเสียงในการป้องกันเมืองถลางให้พ้นจากการโจมตีของพม่าเมื่อต้น ค.ศ. ๑๗๘๖ (ยังเป็นพุทธศักราช ๒๓๒๘ อยู่) ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ค.ศ. ๑๗๘๒ - ๑๘๐๙) ความกล้าหาญของท่านทั้งสองในการป้องกันเมืองถลาง ทำให้ได้รับการปูนบำเหน็จรางวัลจากรัชกาลที่ ๑ เป็นท้าวเทพสตรี กับท้าวศรีสุนทร ชีวประวัติกับบทบาทที่ท่านทั้งคู่มีต่อภาคใต้ของสยามจึงน่าสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าอย่างมาก

หลักฐานที่บ่งถึงชีวประวัติของท้าวเทพสตรี กับท้าวศรีสุนทรมีอยู่น้อย เท่าที่ทราบก็คือท่านเป็นพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ท้าวเทพสตรีเดิมชื่อจัน เป็นพี่สาวของท้าวศรีสุนทรที่เดิมชื่อว่ามุก ปีเกิดของท่านทั้งสองนี้ไม่ทราบ แต่คงจะเกิดในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เพราะว่าเมื่อคราวรับศึกพม่า ใน ค.ศ. ๑๗๘๕ - ๑๗๘๖ นั้น บุตรชายคนหนึ่งของท่านผู้หญิงจันรับราชการจนได้ตำแหน่งสูงเป็นพระยาทุกราช เจ้าเมืองภูเก็ต[๑] ท่านผู้หญิงจันจึงน่าจะมีอายุมากแล้ว บิดามารดาของท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกคือผู้ใด หลักฐานที่ได้มาขัดแย้งกันอยู่ กล่าวคือ พงศาวดารเมืองถลาง ซึ่งบางตอนเขียนจากคำบอกเล่าได้บอกว่า ท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกเป็นธิดาของจอมร้าง เจ้าเมืองถลาง มารดามีเชื้อสายแขกไทรบุรีชื่อว่า หม่าเสี้ย พี่น้องร่วมบิดามารดามี ๕ คน สามคนแรกเป็นหญิงชื่อว่า จัน มุก กับหมา น้องชายสองคนชื่ออาจ กับเรือง[๒] แต่หนังสือ ประวัติท้าวเทพกษัตรีย์ ท้าวศรีสุนทรหรือประวัติตระกูล ณ ถลาง บอกว่า บิดาชื่อจอมทองคำ เจ้าเมืองถลางเป็นบุตรจอมร้าง กับแม่ซาเรียน้องสาวพระยาไทรบุรี มารดาชื่อศรีทอง มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๕ คนคือ ท่านผู้หญิงจัน คุณมุก น้องชายชื่อ ทองพูน

---

* ตีพิมพ์ใน **วารสารประวัติศาสตร์** ๒, ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๒๐), หน้า ๒๔ - ๓๕.

[๑] ขจร สุขพานิช, "เอกสารเมืองถลาง ตอนที่ ๒ แผ่นที่ ๓๗", **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี**, ๓, ๑ (มกราคม, ๒๕๑๒), หน้า ๑๐๕.

[๒] **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒,** "พงศาวดารเมืองถลาง", หน้า ๒๔๙.

กับทองเพ็ง และน้องสาวชื่อ มา[๑] แม้ว่าข้อมูลจากหนังสือสองเล่มนี้มีความขัดแย้งกันอยู่ แต่ก็อาจตีความได้ว่าท่านผู้หญิงจัน กับคุณมุก สืบเชื้อสายจากตระกูลที่ปกครองเมืองถลางโดยตรง และยังมีเชื้อสายทางมลายูอยู่ด้วย

ชีวิตยามเยาว์วัยของท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกนั้นไม่ทราบชัด การเป็นบุตรสาวคนโตมีน้องหลายคน อาจทำให้ทั้งสองท่านได้รับมอบหมายให้ดูแลบ้านเรือนบ่าวไพร่ เป็นหูเป็นตาแทนบิดามารดา โดยเฉพาะท่านผู้หญิงจัน เมื่อบิดามารดาแก่เฒ่าก็คงจะรับภาระดังกล่าวแทน[๒] คุณมุกก็อาจจะช่วยพี่สาวบ้าง ท่านผู้หญิงจันนั้น บิดามารดาจัดการแต่งงานให้เมื่ออายุพอสมควร สามีของท่านชื่อว่า นายภักดีภูธร[๓] หรือหม่อมศรีภักดี บุตรของจอมนายกองชาวนครศรีธรรมราช กับคุณชีบุญเกิด[๔] เมื่อบิดาท่านผู้หญิงจันถึงแก่กรรม กรมการเมืองก็พร้อมใจกันยกสามีของท่านผู้หญิงจันเป็นพระยาถลางต่อมา ประชาชนมักเรียกว่า พระยาถลางภูธร[๕] ท่านผู้หญิงจันมีบุตร ๗ คนชื่อว่า ปราง เทียน ซึ่งต่อมาเป็นพระยาถลาง มีนามว่า พระยาถลางหีด เป็นต้นตระกูลประทีป ณ ถลาง คนต่อมาชื่อ ทอง หรือทองมา ได้เป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๑ มีธิดา ๑ องค์คือ พระองค์เจ้าหญิงอุบล คนที่ ๔ ชื่อจุ้ย คนที่ ๕ ชื่อเหม็นหรือเนียม คนที่ ๖ ชื่อ กิ่ม และคนสุดท้องชื่อ เมือง[๖] พงศาวดารเมืองถลางบอกว่า บุตรสองคนแรกเป็นบุตรที่เกิดกับพระยาถลาง ส่วนอีก ๕ คนนั้นเป็นบุตรของสามีใหม่ชื่อ พระยาพิมล ซึ่งแต่งงานหลังจากสามีคนแรกถึงแก่กรรม เรื่องนี้ยังน่าสงสัยเนื่องจากพระยาถลางภูธรถึงแก่กรรมราวปลายปี ๑๗๘๕ ต่อต้นปี ๑๗๘๖ ถ้าท่านผู้หญิงจะแต่งงานใหม่ก็ต้องหลังจากระยะนี้ไป

---

[๑] ขุนนรภัยพิจารณ์, **ประวัติท้าวเทพกษัตรีย์ ท้าวศรีสุนทร หรือ ประวัติตระกูล ณ ถลาง** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอรรถมนุญเนตยาทร (ปกครอง ณ ถลาง), หน้า ๒๖.

[๒] ด. หน้า ๒๓.

[๓] ด. หน้า ๒๖.

[๔] **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒,** ล.ด. หน้า ๒๕๐ แต่ในหนังสือของขุนนรภัยพิจารณ์บอกว่ามารดาไม่ทราบชื่อ นัยว่าสืบเชื้อสายมาจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี.

[๕] ขุนนรภัยพิจารณ์, ล.ด. หน้า ๓๒.

[๖] ด. หน้า ๒๖ และดูจาก **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒,** ล.ด. หน้า ๒๕๐.

บุตรที่ชื่อ ทอง ก็ควรจะเกิดหลังปี ๑๗๘๕ แต่ในปี ๑๗๙๑ ทองมีธิดาชื่อ พระองค์เจ้าอุบล แล้ว[๑] จึงไม่น่าจะเป็นไปได้ที่บุตรของท่านผู้หญิงจันนับแต่คนที่ ๓ มาจะเกิดหลังจากสามีคนแรกถึงแก่กรรม อย่างไรก็ตาม ท่านผู้หญิงจันก็นับได้ว่าเป็นต้นตระกูล ณ ถลาง สายหนึ่ง คือ ตระกูลประทีป ณ ถลาง ที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาถลางหีด บุตรชายคนที่ ๒ ของท่าน

ครอบครัวของคุณมุกไม่มีกล่าวไว้ในหนังสือส่วนมาก แม้แต่พงศาวดารเมืองถลางก็ไม่มี จนมีผู้สันนิษฐานว่า ท่านคงเป็นโสดจนถึงแก่กรรม แต่ในหนังสือประวัติท้าวเทพกษัตรีย์ ท้าวศรีสุนทร หรือประวัติตระกูล ณ ถลาง บอกว่า เมื่ออายุพอสมควร บิดาจัดการให้คุณมุกแต่งงานกับนายอาจ ชาวกรุงเทพฯ ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านวัง กับบิดาชื่อ จอมพล และเมื่อพี่เขยได้เป็นเจ้าเมืองถลาง สามีของคุณมุกก็ได้เป็นปลัดผู้ช่วยร่วมกันปกครองบ้านเมือง ตัวคุณมุกเป็นหมันจึงไม่มีบุตรสืบตระกูล[๒] ไม่ว่าคุณมุกจะแต่งงานหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่มีบุตรสืบตระกูลต่อมา

เมื่อพิจารณาจากประวัติข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าทั้งท่านผู้หญิงจันและคุณมุกอยู่ในครอบครัวของผู้ครองเมืองถลาง บิดาเป็นเจ้าเมือง เมื่อบิดาถึงแก่กรรม สามีของท่านผู้หญิงจันก็เป็นเจ้าเมืองแทน ถ้าเรื่องคุณมุกแต่งงานเป็นความจริง สามีคุณมุกก็เป็นปลัดผู้ช่วย แต่ถ้าคุณมุกมิได้แต่งงานก็คงอาศัยอยู่กับพี่สาวและพี่เขย จึงนับได้ว่าภูมิหลังของท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกน้องสาวใกล้ชิดและเกี่ยวข้องกับผู้ครองเมืองถลางตลอดมา

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ครั้งที่บิดาของท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกยังมีชีวิตอยู่ ท่านทั้งสองคงจะช่วยแบ่งเบาภาระดูแลบ้านเรือนบ่าวไพร่อยู่แล้วบ้าง เมื่อบิดาถึงแก่กรรม กรมการเมืองก็มายกสามีท่านผู้หญิงจันเป็นเจ้าเมืองแทน อาจเป็นเพราะเคยร่วมงานกับเจ้าเมืองคนเดิมมาก่อน มีประสบการณ์มากพอจะจัดการเมืองได้ หรืออาจจะเป็นเพราะบุตรชายเจ้าเมืองคนเก่ายังอายุน้อย เลยตั้งบุตรเขยเป็นเจ้าเมืองแทน เนื่องจากไม่สามารถตั้งผู้หญิงเป็นเจ้าเมืองได้ การตั้งพระยาถลางภูธรน่าจะเหมาะสม เพราะมีประสบการณ์มากพอ และยังมีท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกคอยช่วยเหลือกันด้วย

---

[๑] กรมศิลปากร **ราชสกุลวงศ์**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสนั่น บุณยศิริพันธุ์, หน้า ๑๓.

[๒] ขุนนรภัยพิจารณ์, ล.ด. หน้า ๓๕ - ๓๖.

ตอนที่พระยาถลางภูธรเป็นเจ้าเมืองถลางนั้น บทบาทของท่านผู้หญิงจันและคุณมุกจะมีมากแค่ไหน หรือในด้านใดนั้นไม่ทราบรายละเอียดไม่มีหนังสือใดกล่าวไว้เด่นชัด ถ้าท่านผู้หญิงจันเคยมีสิทธิปกครองบ่าวไพร่มาแต่ครั้งบิดายังอยู่ ก็คงจะมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระของสามีบ้างเหมือนกัน มีหลักฐานอยู่ในจดหมายของท่านผู้หญิงจันเขียนถึง พระยาราชกปิตัน (Francis Light) เจ้าเมืองปีนัง ดังตัวอย่างจดหมายฉบับลงวันที่ ๖ ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๘๕ มีข้อความบางตอนว่า

> *"...หนังสือท่านผู้หญิงมาถึงลาโตก (หมายถึงไลต์) ด้วยมีหนังสือไปนั้นได้แจ้งแล้ว ครั้นจะเอาหนังสือเรียนแก่พระยาถลางๆ ป่วยหนักอยู่ แลซึ่งว่ามาค้าขาย ณ เมืองถลาง ขาดทุนหนักหนาซ้ำนานแล้วนั้น เห็นธุระของลาโตกอยู่ แต่หากว่าลาโตกเมตตาเห็นดูข้าเจ้า จึงเปลื้องทุนเป็นอันมาก ทรมานอยู่...แลมี (เรื่อง) ราวข่าวว่าพม่าจะมาตีเมืองถลาง ท่านพระยาถลางเจ็บหนักอยู่ ถ้าพม่ายกมาจริง ข้าเจ้าจะได้พึ่งลาโตกเป็นหลักที่ยุดต่อไป แลซึ่งว่าจะเอาดีบุกค่าผ้านั้น ท่านพระยาถลางยังเจ็บหนักมิได้ปรึกษาว่ากล่าวก่อน ถ้าพระยาถลางคลายป่วยแล้วจะได้ปรึกษาว่ากล่าว...ครั้นข้าเจ้าจะลงมาให้พบลาโตกนั้น เจ้าคุณยังเจ็บหนักอยู่ จึงให้เมืองภูเก็ต (หมายถึง พระยาทุกราช บุตรชาย) ลงมา ลาโตกได้เห็นดูงดอยู่ก่อน ถ้าเจ้าคุณค่อยคลายป่วยขึ้น ข้าเจ้าจะลงมาให้พบลาโตก..."*[๑]

จากตัวอย่างจดหมายของท่านผู้หญิงจันฉบับนี้ จะเห็นได้ว่า ท่านผู้หญิงได้รับปากพระยาราชกปิตันว่า จะนำเรื่องที่ฝ่ายอังกฤษเรียกร้องมาเสนอให้พระยาถลางทราบ ถ้าหากว่าพระยาถลางคลายความเจ็บป่วย เรื่องที่รับปากก็เป็นเรื่องสำคัญของเมือง เช่น การจ่ายดีบุกเป็นค่าผ้า หรือเรื่องที่อังกฤษมาค้าขายขาดทุนที่ถลาง แสดงว่าท่านผู้หญิงจันมีส่วนรับรู้งานการของสามี อาจเป็นคู่คิด ช่วยให้คำปรึกษาหารือในงานของสามี จึงบอกว่าถ้าพระยาถลางอาการดีขึ้นก็จะปรึกษาหารือเรื่องที่ฝ่ายพระยาราชกปิตันเขียนจดหมายมา จดหมายของท่านผู้หญิงจันฉบับนี้ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างท่านผู้หญิงจันกับพระยาราชกปิตันว่าสนิทสนมกันมาก มีความ

---

[๑] ขจร สุขพานิช, "เอกสารเมืองถลาง ตอนที่ ๒ แผ่นที่ ๓๗", ส.ด. หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.

คุ้นเคยกันเป็นการส่วนตัว ท่านจึงกล่าวว่า การค้าของอังกฤษในถลางประสบความขาดทุน แต่ก็ยังมาค้าขายอยู่ เพราะเห็นแก่ตัวท่านว่ามีความคุ้นเคยกับตัวพระยาราชกปิตัน นอกจากนี้ยังแสดงว่าท่านผู้หญิงจันกับพระยาราชกปิตันคงเคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันเสมอมา ท่านผู้หญิงจันเมื่อทราบข่าวพม่าจะยกมาตีเมืองถลาง ขณะนั้นสามีก็กำลังป่วยหนัก ท่านก็ขอยืดพระยาราชกปิตันเป็นที่พึ่งพิง อาจเป็นเพราะเห็นว่าปีนังอยู่ใกล้ถลางพอจะขออาศัยได้ถ้าศึกหนักจนต้านทานไม่อยู่ หรือเป็นการยกยอให้ความสำคัญแก่พระยาราชกปิตัน เผื่อว่าพม่าจะยกทัพมาจริงจะได้มีอังกฤษเป็นพันธมิตรคอยช่วยเหลือ สำนวนในจดหมายของท่านผู้หญิงจัน แสดงความอ่อนน้อมและยกย่องพระยาราชกปิตันอยู่มาก ถึงกับบอกว่าถ้าสามีคลายความเจ็บไข้ ท่านผู้หญิงก็จะเดินทางมาหาพระยาราชกปิตันเอง ตอนที่เขียนจดหมายนั้นเดินทางมาไม่ได้ แต่ก็ให้บุตรชายเดินทางมาแทน เป็นการแสดงว่าครอบครัวของท่านผู้หญิงจันคบหาสนิทสนมกับพระยาราชกปิตันเป็นอย่างดี บางครั้งก็ไหว้วานให้ช่วยซื้อข้าวของบางอย่างให้ ความสัมพันธ์ระหว่างท่านผู้หญิงจันกับพระยาราชกปิตันมีข้อน่าสังเกตบางประการ ดังจะกล่าวในตอนหลัง

ปลายปี ๑๗๘๕ ขณะที่พระยาถลางภูธรป่วยหนัก ก็มีข่าวลือว่าพม่าจะยกมาตีถลางพร้อมกับโจมตีจุดอื่นๆ ในสยามด้วย สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ พระเจ้าปดุง (Bodawpaya) กษัตริย์พม่าเตรียมกำลัง ๙ ทัพ ยกเข้าสู่สยามถึง ๕ ทาง ทัพแรกมีกำลังพล ๑๐,๐๐๐ คน เรือกำปั่นรบ ๑๕ ลำ มีทั้งทัพบกและทัพเรือมาตั้งทัพที่เมืองมะริด (Mergui) ทัพบกมาตีหัวเมืองภาคใต้ของไทยจากชุมพรลงไปถึงสงขลา ทัพเรือนั้นยกมาตีหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกตั้งแต่ตะกั่วป่าจนถึงถลาง ส่วนทัพที่ ๒ ถึงทัพที่ ๙ ก็ยกเข้าสยามทั้งทางภาคกลางและภาคเหนือ[๑] ศึกกับพม่าครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ เพราะพม่ายกทัพมาประชิดหลังจากรัชกาลที่ ๑ ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ได้เพียง ๓ ปี พม่ายกพลเข้ามากว่าแสนคน มาทั้งทัพบก ทัพเรือ และมาทุกทิศทุกทาง เพื่อโหมกำลังโจมตีให้ไทยหมดทางสู้ ฝ่ายไทยเพิ่งตั้งตัวได้ไม่นาน และเป็นฝ่ายตั้งรับที่มีกำลังน้อยกว่ามาก สมเด็จฯ

---

[๑] สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**, หน้า ๕๕๙ - ๕๖๐ และดูจาก D.G.E. Hall, **A History of South-East Asia**, p. 556.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพนิพนธ์ว่า ไทยแบ่งทัพรับศึกเป็น ๔ ทาง สกัดทัพที่จะรุกมาทางเหนือทางด่านเจดีย์สามองค์ กับทางด่านบ้องตี้ มีอีกกองหนึ่งเป็นกำลังหนุนตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ คอยช่วยด้านที่มีศึกหนัก[๑] จะเห็นได้ว่าทางกรุงเทพฯ มิได้เตรียมกำลังไว้ต้านทัพพม่าที่รุกจากหัวเมืองใต้เลย มุ่งจัดการกับทัพที่เข้ามาทางด้านอื่นก่อน อาจเป็นเพราะเห็นว่าทัพพม่าทางด้านอื่นมีกำลังพลมากกว่า โดยเฉพาะทางด่านเจดีย์สามองค์ พระเจ้าปดุงยกทัพหลวงเข้ามาเองและใกล้กรุงเทพฯ มากกว่าด้านอื่น หรืออาจจะต้องการปราบพม่าด้านอื่นก่อน แล้วค่อยหันมารบกับพม่าทางภาคใต้ภายหลัง จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็ทำให้ทัพพม่าที่มาตีทางภาคใต้ของสยามประสบความสำเร็จมากกว่าอีกแปดทัพที่เข้ามาในระยะไล่เลี่ยกัน

แม่ทัพใหญ่ของทัพพม่าที่มาตีหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกของสยามชื่อว่า แกงวุ่นแมงยี่ ให้ยี่วุ่นคุมพล ๓,๐๐๐ คน ยกทัพเรือมาตีเมืองตะกั่วทุ่งและตะกั่วป่าได้ แล้วมาล้อมเมืองถลางไว้[๒] ถลางตั้งอยู่บนเกาะทางด้านนอก[๓] อีกด้านของเกาะคงเป็นภูเก็ต ทางเมืองถลางได้ทราบข่าวเล่าลือมาก่อน คงจะเตรียมตัวรบอยู่บ้าง ปรากฏว่าระยะนั้นพระยาถลางที่ป่วยหนักได้ถึงแก่กรรมลง ไม่ทันจะตั้งพระยาถลางคนใหม่ ท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกจึงร่วมมือกับกรมการเมืองเกณฑ์กำลังไพร่พลตั้งค่าย ๒ ค่ายรับทัพพม่า และท่านทั้งสองคงช่วยบัญชาการรบร่วมกับกรมการเมืองคนอื่นๆ สามารถต้านกำลังพม่าเอาไว้ได้ถึงเดือนเศษ มีการยิงปืนใหญ่สู้รบกับพม่า จนพม่าไม่อาจตีเมืองถลางได้ เมื่อเสบียงอาหารขาดแคลนทางพม่าจึงเลิกทัพกลับไป เมื่อเสร็จศึกแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท่านผู้หญิงจันเป็นท้าวเทพสตรี คุณมุกเป็น ท้าวศรีสุนทร และพระราชทานเครื่องยศแก่ท่านทั้งสองตามความดีความชอบในการสงครามครั้งนี้[๔]

---

[๑] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ล.ด. หน้า ๕๖๔.

[๒] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑,** หน้า ๑๓๔ และหน้า ๑๓๖.

[๓] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ล.ด. หน้า ๕๗๙.

[๔] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ล.ด. หน้า ๑๓๗ และหน้า ๑๔๕.

บทบาทของท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกในการปกป้องเมืองถลาง ให้รอดพ้นจากการโจมตีของพม่าเป็นผลงานสำคัญ เพราะกองทัพพม่าที่มาโจมตีมีกำลังมาก ตีเมืองต่างๆ ได้มาตลอดระยะทาง ทัพบกของพม่าก็ประสบชัยชนะตลอดทางจากชุมพร ไชยา ถึงนครศรีธรรมราช ที่สุดท้ายนี้มีการใช้อุบายให้เชลยไทยร้องบอกทหารที่รักษาเมืองว่า กรุงเทพฯ เสียแก่พม่าแล้ว การหลอกนี้ได้ผล เพราะว่าทางกรุงเทพฯ ไม่ได้ส่งกำลังมาช่วยหัวเมืองภาคใต้รบกับพม่า แม้ว่าจะรายงานไปทางกรุงเทพฯ ก่อนพม่าจะยกมาแล้ว ทำให้ผู้คนทิ้งเมืองอพยพหนี พม่าจึงได้เมืองนครศรีธรรมราชโดยง่าย[๑] อาจกล่าวได้ว่าพม่าตีหัวเมืองภาคใต้ของสยามได้ค่อนข้างสะดวก ไม่ประสบการต้านทานที่เข้มแข็งพอจะยับยั้งทัพพม่าได้ เมื่อมาล้อมเมืองถลางที่น่าจะตีได้ไม่ยาก เพราะเจ้าเมืองไม่มี แต่กลับประสบการต่อต้านที่เข้มแข็งยิ่ง พม่าไม่อาจเข้าเมืองได้ จากหนังสือ **ประวัติท้าวเทพกษัตรีย์ ท้าวศรีสุนทร หรือประวัติตระกูล ณ ถลาง** บอกว่า ท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกออกอุบายถ่ายเทคนเข้าออกในค่ายทั้งสอง ลวงข้าศึกว่ามีกำลังหนุนเพิ่มอยู่เสมอ พม่าจึงไม่กล้าโจมตี เมื่อล้อมเมืองอยู่นาน พอขาดแคลนเสบียงอาหารก็ถอยทัพกลับ[๒] แม้ว่าอุบายดังกล่าวนี้ จะไม่เป็นที่ยืนยันในเอกสารอื่นก็ตาม บทบาทของท่านทั้งสองที่รักษาเมืองไว้ได้ก็น่าชมเชย ได้มีการพยายามเตรียมการรับศึกพม่า แม้ว่าจะประสบปัญหาหลายประการ แต่ก็ทำจนสำเร็จผล ในขณะที่เมืองอื่นรอบข้างต้องพ่ายแพ้เสียแก่พม่า การป้องกันเมืองถลางเป็นการกระทำที่ร่วมมือกันระหว่างท่านผู้หญิงจัน คุณมุก และชาวถลาง อังกฤษคงไม่ได้สนับสนุนหรือให้ความช่วยเหลือด้านการรบ คงเนื่องจาก Pitt's Act 1784 ที่ห้ามการทำสัญญาแบบป้องกันร่วมกับประเทศใด มีผลให้ฝ่ายอังกฤษจะไม่ผูกพันด้านการรบพุ่งกับเมืองต่างๆ จดหมายของเจ้าพระยาสุรินทราชา ผู้สำเร็จราชการเมืองถลางถึงพระยาราชกปิตัน บอกข่าวการรบกับพม่าว่าเมืองถลางชนะเพราะพระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทย และชาวถลางได้ต่อสู้ต้านทานพม่าไว้

---

[๑] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ล.ด. หน้า ๕๗๗ - ๕๗๘.

[๒] ขุนนรภัยพิจารณ์, ล.ด. หน้า ๒๘ - ๓๐.

ไม่ได้เอ่ยว่า อังกฤษที่ปีนังให้ความช่วยเหลือแต่อย่างใด เมื่อเสร็จศึกพม่าแล้ว ชาวตะกั่วป่าตะกั่วทุ่งประสบความทุกข์ยาก ข้าวปลาอาหารขาดแคลน ขอให้ทางปีนังส่งเรือบรรทุกข้าวมาด้วย จดหมายฉบับนี้ลงวันที่ ๑๒ เมษายน ค.ศ. ๑๗๘๖ หลังจากพม่าเลิกทัพกลับไปเดือนเดียว[๑]

หลังจากสงครามกับพม่าในต้นปี ๑๗๘๖ แล้ว ทางกรุงเทพฯ คงตั้งคนมารักษาราชการเมืองถลาง ซึ่งคงจะเป็นผู้ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาสุรินทราชา แล้วเขียนจดหมายมาถึงพระยาราชกปิตันอย่างที่กล่าวมาแล้ว เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูงถึงขั้นเจ้าพระยา ในขณะที่เจ้าเมืองถลางที่มีมาเป็นแค่พระยา คำว่า "เจ้าพระยาถลาง" ที่ปรากฏในจดหมายติดต่อระหว่างทางเมืองถลางกับพระยาราชกปิตันคงหมายถึง เจ้าพระยาสุรินทราชาผู้นี้ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าท่านเป็นใคร บางแห่งบอกว่า เจ้าเมืองถลางคนใหม่คือ นายทองพูน น้องชายท่านผู้หญิงจันและคุณมุกเคยร่วมต่อต้านพม่ากับพี่สาวทั้งสอง และช่วยกันปกครองเมืองด้วยความปรกติสุขต่อมา[๒] แต่มีหลักฐานบ่งว่า เจ้าเมืองคนใหม่ขัดแย้งกับทางครอบครัวของท่านผู้หญิงจัน เจ้าเมืองจึงอาจเป็นคนอื่น หรือเป็นญาติที่มิได้ปรองดองกันเลย พระยาทุกราช เจ้าเมืองภูเก็ต บุตรชายของท่านผู้หญิงจันเขียนจดหมายลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๑๗๘๖ ถึงพระยาราชกปิตัน เล่าว่าจะไปเฝ้าพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ พร้อมกับมารดา ตนเองนั้นหวังจะได้เป็นเจ้าเมืองถลางและยังบอกอีกว่า

> *...ให้โตกพระยาช่วยจัดปืนแลของจะได้เอาไปถวาย พร้อก (คือเพราะ) บุญของโตกพระยาท่าน ข้าฯ ก็จะได้เป็นใหญ่ต่อไป แลอนึ่ง ณ เมืองถลางทุกวันนี้ ข้าฯ กับเจ้าพระยาถลางก็วิวาทกัน หาปรกติกันไม่...แล้วถ้าข้าฯ เข้าไปบางกอกครั้งนี้ เจ้านายโปรดสมความคิดออกมา ถึงมาตรว่าโตกท่านจะต้องการดีบุกเมืองถลางมากน้อยเท่าใด ข้าฯ ไม่ให้ขัดกัน..."*[๓]

---

[๑] ขจร สุขพานิช, "เอกสารเมืองถลาง แผ่นที่ ๒๙", ล.ด. หน้า ๑๐๗ - ๑๐๘.

[๒] ขุนนรภัยพิจารณ์ ล.ด. หน้า ๓๐.

[๓] ขจร สุขพานิช, "เอกสารเมืองถลาง ตอนที่ ๒ แผ่นที่ ๑๗" ล.ด. หน้า ๑๐๙ - ๑๑๑.

จดหมายฉบับนี้ แสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างเจ้าพระยาถลางกับพระยาทุกราช อย่างเด่นชัด พระยาทุกราชต้องการตำแหน่งเจ้าเมืองถลางที่เจ้าพระยาสุรินทราชาดำรงตำแหน่งอยู่ พระยาทุกราชจึงไม่พอใจ และพยายามให้ทางเมืองหลวงแต่งตั้งตนเป็นเจ้าเมืองถลางแทน ถึงกับให้พระยาราชกปิตันหาของให้ตนนำไปถวายรัชกาลที่ ๑ ถ้าสมความปรารถนาแล้วตนก็จะตอบแทนบุญคุณให้ ท่านผู้หญิงจันก็เขียนจดหมายลงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๗๘๗ วานให้พระยาราชกปิตันจัดหาของที่จะนำไปถวายพระมหากษัตริย์ เพื่อจะได้โปรดท่าน[๑] ซึ่งอาจมีผลถึงตำแหน่งบุตรชายท่านได้ ดังนั้นท่านผู้หญิงจันจึงไม่น่าจะร่วมปกครองเมืองถลางกับเจ้าพระยาสุรินทราชาด้วยความปรกติสุข

ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ภายหลังจากศึกถลางปี ๑๗๘๖ แล้ว คุณมุกคงไม่มีบทบาททางการเมืองของภูมิภาคนี้ เพราะไม่พบหลักฐานอะไร หรืออาจจะมีบทบาทแต่ยังไม่พบหลักฐาน ประการแรกน่าจะมีเหตุผลมากกว่า เพราะทางกรุงเทพฯ คงตั้งผู้รักษาการเจ้าเมืองมาแล้ว ตัวท่านกับท่านผู้หญิงจันก็คงหมดภาระ ปล่อยให้เจ้าเมืองที่มาใหม่ปฏิบัติงานไป บทบาทของคุณมุกจึงหาไม่พบ ท่านผู้หญิงจันมีบทบาทด้านใดหลัง ค.ศ. ๑๗๘๖ ก็มีหลักฐานบอกได้โดยดูจากจดหมายติดต่อที่ท่านเขียนถึงพระยาราชกปิตัน สำนวนของจดหมายยังแสดงความสนิทสนมเช่นเดิม มีการพึ่งพาสั่งซื้อสินค้าบางชนิดจากปีนัง รวมทั้งขอให้พระยาราชกปิตันจัดหาสิ่งของซึ่งมักเป็นปืนเพื่อนำไปถวายรัชกาลที่ ๑ มีข้อความแสดงการยกย่องพระยาราชกปิตันว่ามีบุญคุณมากและท่านผู้หญิงจันขอยึดเป็นที่พึ่งต่อไป เพราะตัวท่านเป็นหญิงหม้ายไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร เหมือนกับว่าท่านผู้หญิงจันไร้ญาติมิตรพึ่งพาหรือมีญาติแต่ก็แตกแยกกัน น่าสังเกตที่ท่านผู้หญิงจันไม่เคยเอ่ยถึงคุณมุกในจดหมายถึงพระยาราชกปิตันเลย แม้ในจดหมายฉบับหลังๆ จากศึกถลางปี ๑๗๘๖ พระยาราชกปิตันก็เคยมาถลาง เป็นไปไม่ได้ที่จะไม่รู้จักคุณมุก ยิ่งในระยะที่เสร็จศึกใหม่ๆ พี่น้องร่วมทุกข์ร่วมสุขกันต่อต้านพม่าตลอดมา ก็น่าจะเอ่ยถึงบ้าง ทำให้เกิดความสงสัยว่าคุณมุกไม่ได้อยู่ที่ถลาง หรือว่าอยู่แต่ขัดแย้งกับพี่สาว

---

[๑] ด. "เอกสารเมืองถลาง ตอนที่ ๒ แผ่นที่ ๒๖" หน้า ๑๒๒ - ๑๒๔.

หรืออาจถึงแก่กรรมไปแล้ว เพราะไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับคุณมุกเลยในจดหมายของท่านผู้หญิงจันถึงพระยาราชกปิตัน แม้ตอนที่ว่าจะไปกรุงเทพฯ ซึ่งคงจะเพื่อไปรับบำเหน็จความดีความชอบ และคุณมุกก็จะได้รับด้วย เนื้อความของจดหมายจากท่านผู้หญิงจันในระยะหลังศึกถลางไม่ค่อยพูดถึงเรื่องผลประโยชน์ระหว่างอังกฤษกับราชการเมืองถลาง มักจะเป็นเรื่องฝากซื้อของ เล่าเรื่องจะไปกรุงเทพฯ เหตุการณ์ทั่วไปเกี่ยวกับตัวท่านกับอะไรเป็นอะไรในเมืองถลาง และยังบอกด้วยว่าท่านย้ายมาทำเหมืองดีบุกอยู่ที่ตะกั่วป่า[๑] แสดงว่าท่านคงไม่มีส่วนรับผิดชอบกิจการเมืองถลางอย่างแต่ครั้งที่สามียังมีชีวิตอยู่ แล้วยังย้ายมาทำเหมืองที่ตะกั่วป่าอีกด้วย อาจเป็นเพราะไม่ลงรอยกับเจ้าเมืองคนใหม่ก็ได้

ความสนิทสนมระหว่างพระยาราชกปิตันกับท่านผู้หญิงจัน ตลอดจนพระยาทุกราชผู้บุตร มีข้อน่าสังเกต กล่าวคือ จดหมายจากฝ่ายไทยมักเล่าเรื่องสถานการณ์ของถลางให้พระยาราชกปิตันทราบ เช่น บอกว่าถลางกำลังขาดแคลนข้าวบริโภค หรือมีศึกสงครามมาประชิด ตลอดจนเล่าเรื่องส่วนตัว อย่างเช่นพระยาทุกราชมีเรื่องขัดแย้งกับเจ้าพระยาถลางขนาดหนักจนไม่อาจอยู่กันเป็นปรกติสุขได้ เป็นจดหมายที่ค่อนข้างเปิดเผย จนดูเหมือนจะเป็นดาบสองคม คือเป็นทั้งการแสดงความใกล้ชิดสนิทสนมอย่างมากระหว่างผู้เขียนกับผู้รับจดหมาย และเป็นการส่งข่าวคราวความเป็นไปของเมืองถลางให้อังกฤษทราบ ในกรณีนี้ ถ้าอังกฤษจะคิดยึดเกาะถลางก็อาจทำได้ไม่ยาก เพราะรู้ปัญหาและเรื่องราวต่างๆ ของถลางดีอยู่แล้ว แต่เนื่องจากไม่พบจดหมายตอบของพระยาราชกปิตัน จึงไม่ทราบว่าพระยาราชกปิตันให้ความสนิทสนมต่อฝ่ายไทยมากขนาดไหน อย่างไรก็ดี อาจจะพิจารณาความคิดของพระยาราชกปิตันต่อเมืองถลางได้จากจดหมายของท่านลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ค.ศ. ๑๗๘๗ คงเขียนถึงผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย รายงานว่าเคยได้รับจดหมายจากเจ้าพระยาถลาง ซึ่งตนเห็นว่าเป็นคนไม่ดี เลยไม่ยอมตอบ แต่เจ้าพระยาถลางยังส่งคนมาติดต่ออีก บอกว่าจะยกเกาะถลางให้อังกฤษแลกกับเงินเลี้ยงชีพจำนวนเล็กน้อย พระยาราชกปิตันได้เสนอแนะว่า

---

[๑] ดูตัวอย่างจาก "เอกสารเมืองถลาง ตอนที่ ๒ แผ่นที่ ๔๗" หน้า ๑๑๕ แผ่นที่ ๒๖ หน้า ๑๒๒ - ๑๒๔ และแผ่นที่ ๓๓ หน้า ๑๒๙ - ๑๓๐.

"...ข้าพเจ้าไม่รู้จักที่อื่นที่มีค่ายิ่งเท่ากับเกาะนี้ จากประสบการณ์ย่อมเป็นที่ทราบกันว่า พื้นดินดีสำหรับปลูกพริกไทย คราม ฝ้าย อ้อย กาแฟ และชาว พื้นเมืองตามฝั่งโจฟะ (โคโรมันเดล) และแคว้นตันโจร์คงชอบเกาะนี้มากกว่าผืนแผ่นดินเดิมของตน รัฐบาลจะได้ผลคุ้มค่าจากเกาะนี้ทันที และตัวเกาะคงจะเป็นที่ตั้งอย่างดียิ่งสำหรับคลังอาวุธ เกาะนี้จะยังคงเป็นของอังกฤษ แม้ว่าจะเสียเบงกอล และกรรณาติกไป

(ลงชื่อ) ฟรานซิส ไลต์"[๑]

จดหมายฉบับนี้แสดงว่า แม้พระยาราชกปิตันจะสนิทสนมกับคนไทย จะได้รับบรรดาศักดิ์จากพระมหากษัตริย์ไทย แต่ผลประโยชน์ของอังกฤษต้องมาก่อน จึงเสนอให้อังกฤษยึดเกาะถลางอีกแห่งหนึ่ง ท่านผู้หญิงจันกับพระยาทุกราชจะตระหนักเรื่องนี้หรือไม่เป็นเรื่องที่น่าคิด จดหมายฉบับข้างต้นนี้ เขียนหลังจากพระยาทุกราชเขียนมาเล่าเรื่องไม่ลงรอยกับเจ้าพระยาถลางได้ ๑ ปีพอดี คำแนะนำของพระยาราชกปิตันอาจเป็นผลของจดหมายพระยาทุกราชก็ได้ เพราะเห็นว่าถลางกำลังแตกแยก เป็นโอกาสเหมาะที่อังกฤษจะเข้าแทรกแซงเพื่อให้ได้เกาะถลาง การคบค้ากับชาวต่างประเทศไม่เฉพาะอังกฤษจึงต้องทำอย่างระมัดระวังไม่เช่นนั้นอาจเกิดอันตรายต่อฝ่ายไทยได้ จากจดหมายของฝ่ายไทย ทำให้คิดว่าท่านผู้หญิงจันกับพระยาทุกราชไว้ใจพระยาราชกปิตันอยู่ไม่น้อย อาจคิดว่าถลางกับปีนังเคยเกื้อกูลกันแบบมิตรที่ดีเสมอ จึงไม่ระแวงว่าฝ่ายพระยาราชกปิตันจะยึดเกาะถลางได้ เผอิญผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียสนใจด้านมลายูมากกว่าถลาง และไม่ได้ทำตามข้อแนะนำของพระยาราชกปิตัน แต่การที่ท่านผู้หญิงจันและบุตรชายให้ความสนิทสนมคุ้นเคยกับพระยาราชกปิตัน ถึงกับเล่าเรื่องราวความเป็นไปของถลางให้ทราบทุกอย่าง นับว่าเสี่ยงต่อความมั่นคงของเกาะถลางมากพอสมควร

---

[๑] รอง ศยามานนท์ "พระยาราชกปิตัน ตอนที่ ๒" **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี,** ๒, ๒ (พฤษภาคม, ๒๕๑๑), หน้า ๗๗.

เมื่อท่านผู้หญิงจันกับคุณมุกได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นท้าวเทพสตรีกับท้าวศรีสุนทรแล้ว จะมีชีวิตต่อมาอีกกี่ปีก็ไม่ทราบชัด และไม่ทราบปีที่ท่านทั้งสองถึงแก่กรรมด้วย ในหนังสือ **ประวัติท้าวเทพกษัตรีย์ ท้าวศรีสุนทร หรือประวัติตระกูล ณ ถลาง** บอกว่าท้าวเทพสตรีถึงแก่กรรมที่ถลาง ส่วนท้าวศรีสุนทรตามหลานชื่อ เหม็นกับทองมาอยู่กรุงเทพฯ และถึงแก่กรรมที่ในกรุง[๑] เรื่องนี้ไม่มีหนังสืออื่นบอกเอาไว้ แม้แต่ในพงศาวดารเมืองถลาง จดหมายติดต่อกับพระยาราชกปิตันหลัง ค.ศ. ๑๗๘๗ ก็ไม่มี จึงสันนิษฐานว่า หลังจากศึกถลางปี ๑๗๘๖ แล้วต่อมาสักระยะหนึ่งท่านทั้งสองก็ถึงแก่กรรม

ท้าวเทพสตรีกับท้าวศรีสุนทรมีบทบาทสำคัญ ในฐานะวีรสตรีที่ช่วยป้องกันเมืองถลางให้รอดจากการโจมตีของพม่า แต่ท่านยังมีบทบาทหลายประการที่มีผลต่อเมืองถลาง โดยเฉพาะท่านผู้หญิงจัน[๒] ชีวประวัติของท้าวเทพสตรีกับท้าวศรีสุนทรจึงน่าศึกษามาก ท่านทั้งสองเป็นหญิงที่ทำหน้าที่แทนผู้ชายอย่างเข้มแข็ง และประสบความสำเร็จจนมีชื่อเสียงเป็นที่ยกย่องมาจนทุกวันนี้

---

[๑] ขุนนรภัยพิจารณ์, ล.ด. หน้า ๓๔.

[๒] พิจารณาจดหมายติดต่อกับพระยาราชกปิตัน

ดาวหางกับคนไทยในอดีต*

นักดาราศาสตร์ได้คำนวณว่า ดาวหางฮัลเลย์จะมาปรากฏให้ชาวโลกได้เห็นเป็นครั้งที่ ๓๐ ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๙ นี้ เรื่องนี้เป็นข่าวสำคัญไปทั่วโลก บางประเทศมีการส่งยานอวกาศเพื่อติดตามและบันทึกภาพดาวหางดวงนี้ สำหรับนำมาศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับดาวหางที่มีชื่อเสียงนี้ ในขณะเดียวกัน ก็มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับอิทธิพลที่ดาวหางฮัลเลย์อาจจะมีต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตลอดปี ๒๕๒๘ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหตุร้ายต่างๆ เช่น อุบัติเหตุร้ายแรงอย่างกรณีเครื่องบินตก หรือภัยธรรมชาติพวกพายุ และแผ่นดินไหวที่ทำให้มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมาก และบางทีก็มีการสรุปว่า ดาวหางเป็นสัญลักษณ์ของเคราะห์ร้าย หรือความหายนะของโลกด้วยซ้ำไป

คนไทยนั้นคุ้นเคยกับดาวหางมานาน คำว่า "ดาวหาง" ก็เป็นคำไทยง่ายๆ อธิบายให้เห็นภาพของดาวที่มีแสงสว่างเป็นทางพาดในท้องฟ้าดูเหมือนกับเป็นหาง หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทยระบุเรื่องดาวหางมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สิ่งที่น่าสนใจคือ คนไทยในอดีตมีปฏิกิริยาอย่างไรต่อการปรากฏของดาวหาง และคนไทยคิดว่าดาวหางจะมีอิทธิพลต่อชีวิตตนมากขนาดไหน

ดาวหางคงต้องเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญ เพราะมีการจดบันทึกเรื่องวันเวลาที่เห็นดาวหางลงในปูมโหร คือ บันทึกของโหรอยู่เสมอ การสังเกตการโคจรของดวงดาวนั้น ไทยอาศัยตำราของอินเดีย ที่จริงแล้วหลักการคำนวณของอินเดียนั้น หลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) ผู้เขียน **"เรื่องดาราศาสตร์ไทย"** อธิบายว่าได้รับอิทธิพลมาจาก ฮิปปาคุส (Hippachus) และ โทเลมี (Ptolemy) แต่มีการดัดแปลงแก้ไขบ้าง ทำให้วิธีคำนวณไม่ตรงกันทีเดียว ตำราดาราศาสตร์แบบไทยจะถือว่าโลกอยู่ประจำที่เป็นศูนย์กลางของเอกภพ และมีดาวนพเคราะห์

---

* ตีพิมพ์ใน **วารสารวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ทางการศึกษา** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ เล่ม ๑๒ (กันยายน - มีนาคม ๒๕๒๙), หน้า ๖๗ - ๗๑.

โคจรอยู่รอบๆ ในระดับต่างกัน[๑] ในบรรดาดาวนพเคราะห์เหล่านี้ ดวงที่ ๘ คือ พระราหู และดวงที่ ๙ คือ พระเกตุ มีลักษณะพิเศษและมีความเกี่ยวข้องกับดาวหาง

พระราหูนั้น อินเดียเรียกว่า หัวนาค (The Dragon's Head) ส่วนพระเกตุเรียกว่า หางนาค (The Dragon's Tail) มีตำนานเล่าว่า ดาวทั้งสองดวงคือกายของอสูรตนหนึ่ง ชื่อ ไสงฺหิเคย ซึ่งมีหางเป็นนาค ครั้งที่เทวดากระทำพิธีกวนเกษียรสมุทรเพื่อทำน้ำอมฤตนั้น อสูรตนนี้ได้แปลงเป็นเทวดาเข้าไปดื่มน้ำอมฤตด้วย แต่ถูกพระอาทิตย์และพระจันทร์จับได้และถูกพระวิษณุใช้จักรขว้างมาตัดกายอสูรขาดเป็น ๒ ท่อน ท่อนหัวคือพระราหูคอยจับพระอาทิตย์กับพระจันทร์มาอมเป็นการแก้แค้นเสมอๆ ส่วนท่อนหางก็คือพระเกตุซึ่งตำนานกล่าวว่ามีลูก คือ ดาวหาง หรือเกตุดาราและผีพุ่งไต้จำนวนมากมาย[๒] เหตุที่ไสงฺหิเคยแม้จะถูกจักรตัดขาดแล้วก็ยังไม่ตายเป็นเพราะได้ดื่มน้ำอมฤตมาแล้วนั่นเอง

จากตำนานเรื่อง พระราหูกับพระเกตุของอินเดีย จะเห็นได้ว่า พระราหู พระเกตุและดาวหาง มีความเกี่ยวข้องกัน ทางไทยก็คงจะรับคติดังกล่าวนี้มาด้วย จะเห็นได้ว่าบางครั้งปูมโหรก็เรียกดาวหางว่า "นาคฦชงค์" อย่างเช่นครั้งที่ดาวหางมาปรากฏในเดือน ๑๑ ปีระกา จ.ศ. ๑๑๘๗ (พ.ศ. ๒๓๖๘)[๓] และเมื่อเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) อธิบายเรื่องดาวหางใน **"หนังสือแสดงกิจจานุกิจ"** ซึ่งพิมพ์จำหน่ายครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๐ อันเป็นช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีการรวมดาวพระราหู พระเกตุ และดาวมฤตยูเข้าเป็นพวกดาวหางด้วยเช่นกัน[๔]

---

[๑] **อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิสารศาสตร์พุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร)** (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

[๓] ดู **จดหมายเหตุฉบับพระยาประมูลธนรักษ์** [ม.ป.ท., ๒๔๖๔], หน้า ๔๑ (พิมพ์ในงานศพ นางช้อย ชูโต, ๒๔๖๔).

[๔] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๕๑๓), หน้า ๓๗. (พิมพ์ในงานทอดกฐินสามัคคี ณ วัดเกตการาม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓).

การที่ปูมโหรบันทึกเรื่องดาวหางอยู่เสมอ จนอาจจัดได้ว่าเป็นปรากฏการณ์สำคัญ น่าจะเป็นเพราะดาวหางมิใช่ปรากฏการณ์ที่ปกติธรรมดาหรือเกิดขึ้นบ่อยๆ ที่จริงแล้วปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอะไรที่ดู "ผิดปกติ" มักจะมีการบันทึกไว้เสมอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำมาก ฝนแล้ง ช้างเผือกล้ม แผ่นดินไหว อุกกาบาตตก สุริยุปราคา จันทรุปราคา ตลอดจนดาวหาง พวกโหรมีหน้าที่เฝ้าดูและสังเกตปรากฏการณ์เหล่านี้ แล้วจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน สำหรับปรากฏการณ์ในท้องฟ้าแล้ว บรรดาโหรคงต้องผลัดเปลี่ยนเวรกันเฝ้าดูการโคจรของดวงดาวต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการพยากรณ์ความเป็นไปของอาณาจักร ตามทัศนะของโหรแล้วความผิดปกติใดๆ อาจส่งผลกระทบกระเทือนต่ออาณาจักรได้ ดังนั้นบางครั้งปูมโหรจึงเป็นบันทึกเรื่องความผิดปกติจำนวนมากควบคู่กับเหตุการณ์สำคัญของอาณาจักร ซึ่งมีทั้งการเปลี่ยนรัชกาลพระเจ้าแผ่นดิน การรบ โรคระบาด ข้าวยากหมากแพง และเรื่องที่สำคัญอื่นๆ ตามทัศนะของโหร ทำให้ผู้ที่อ่านปูมโหรบางคน อดที่จะคิดไม่ได้ว่า เมื่อมีปรากฏการณ์ผิดปกติเกิดขึ้นคราวใด มักจะมีเหตุร้ายเกิดตามมาเสมอ

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า คนไทยเชื่อเรื่องความผิดปกติบนท้องฟ้า คือ ลางร้ายมีปรากฏ ใน **เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา** เพลงยาวนี้จดจากคำบอกเล่าของข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ยังมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ข้อความตอนหนึ่งในเพลงยาวระบุว่า เมื่อพระมหากษัตริย์มิได้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม จะก่อให้เกิดความวิปริตถึง ๑๖ ประการ เริ่มต้นจาก

คือเดือนดาวดินฟ้าจะอาเพศ
อุบัติเหตุเกิดทั่วทุกทีศาน
มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล
เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง
พระคงคาจะแดงเดือดดั่งเลือดนก
อกแผ่นดินเป็นบ้าฟ้าจะเหลือง[๑]

---

[๑] **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๗**, "ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา" (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๑๓๖.

และความวิปริตเหล่านี้ จะทำให้อาณาจักรเสื่อมจนถึงกับล่มสลายไปในที่สุด แม้แต่ในพระราชพงศาวดารก็บันทึกเรื่องดินฟ้าผิดปกติแล้วเกิดเหตุร้ายตามมา เช่น **พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** ระบุว่าใน พ.ศ. ๒๐๗๒ นั้น *"เห็นอากาศนิมิตเป็นอินทร์ธนูแต่ทิศหรดี ผ่านอากาศมาทิศพายัพ มีพรรณขาว วันอาทิตย์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒... สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้านฤพาน"*[๑] ในกรณีอินทร์ธนูที่พระราชพงศาวดารบันทึกอาจจะเป็นดาวหางก็ได้ จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีความรู้ ไม่ว่าจะเป็นโหร ผู้บันทึกพระราชพงศาวดาร รวมทั้งขุนนางข้าราชการไทยสมัยโบราณ คงจะยอมรับว่าความผิดปกติของท้องฟ้า อาจนำเหตุร้ายตามมาได้

ประชาชนไทยทั่วไปในอดีตคงจะมีทัศนะไปในทำนองเดียวกัน ลา ลูแบร์ (La Loubere) ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือราว พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑ เคยบันทึกว่า คนไทยกลัวฟ้าผ่าหลังคาบ้าน กลัวของตกลงมาโดยไม่ทราบสาเหตุ และมีการใช้ปรากฏการณ์เช่นนี้ เพื่อทำนายเหตุการณ์ในอนาคต[๒] ความเชื่อถือโชคลางเช่นนี้เป็นเรื่องธรรมดาของคนตะวันออกโดยทั่วไป สำหรับเรื่องดาวหางนั้น ความเชื่อที่ว่า ถ้าดาวหางปรากฏแล้วจะมีเหตุร้ายเกิดตามมา คงจะเกิดขึ้นในสังคมไทยเหมือนกับที่เกิดในเมืองจีนและทวีปยุโรป ราษฎรไทยคงจะเล่าลือกันต่อๆ ไปด้วยความหวาดกลัวและตื่นตระหนกต่อเคราะห์ร้ายที่คิดว่าจะเกิดขึ้นกับชีวิตตน บางทีก็เกิดข่าวลือว่าจะเกิดภัยแก่พระมหากษัตริย์ เจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่ และยังลือว่าจะเกิดเรื่องร้ายต่างๆ ขึ้น ไม่ต่างกับความหวาดกลัวที่เกิดขึ้นในทั่วโลกในอดีต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรงออกประกาศเกี่ยวกับดาวหาง ๒ ฉบับ เพื่อมิให้ราษฎรวิตกกลัวกันเกินไป ประกาศฉบับแรกชื่อ "ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก (ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก)" ออกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ ทรงอธิบายว่า ดาวหางดวงที่เห็นในปีดังกล่าว เคยมาปรากฏครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๓

---

[๑] **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕๔.

[๒] La Loubere, **A New Historical Relation of the Kingdom of Siam** (London : n.d.), p. 66.

ครั้งนั้นเกิดไข้ทรพิษระบาด นอกจากนี้ ยังเกิดฝนแล้งและควายตายเป็นจำนวนมาก แต่ปีต่อมาได้ช้างเผือกมาเสริมพระบารมี ดาวหางดวงที่มาปรากฏใน พ.ศ. ๒๔๐๑ นี้ ชาวยุโรปก็เห็นกันมาก่อนหลายเดือนแล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าดาวหาง *"เป็นของสัญจรไปนานหลายปี แล้วก็กลับมาได้เห็นในประเทศข้างนี้อีก เพราะเหตุนี้อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตื่นกัน แลคิดวิตกเล่าลือไปต่างๆ"*[๑] ความพยายามที่พระองค์ทรงชี้แจงเรื่องดาวหาง เพื่อมิให้ราษฎรหวาดกลัวเหตุร้ายนั้นไม่ได้ผล เพราะมีการเล่าลือไปต่างๆ นานา มีทั้งเรื่องเจ้านายจะสิ้นพระชนม์ ผู้มีบุญจะปรากฏ บ้านเมืองจะเกิดจลาจลวุ่นวาย ตลอดจนผู้คนจะรบพุ่งกันเกิดเป็นสงครามขึ้น

ดังนั้นเมื่อจะมีดาวหางมาปรากฏอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ออก "ประกาศดาวหาง ปีระกาตรีศก (ณ วันจันทร์ เดือน $\frac{๕}{๘}$ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ อธิบายว่า ดาวหางจะมาเมื่อไรนั้น ผู้มีความรู้สามารถคำนวณได้ก่อนจะปรากฏ เหมือนกับการทายสุริยุปราคาและจันทรุปราคา และทรงคัดค้านข่าวลือต่างๆ เกี่ยวกับดาวหางตามที่เคยมีมาแต่ก่อนว่า *"ก็ดาวหางมีบนฟ้า โกรธขึ้งหึงสาพยาบาทอาฆาตอะไรอยู่กับเจ้านายมาแล้ว จะได้มาตรงใส่เอากับเจ้านายทีเดียวไม่เห็นจริงด้วย"*[๒] ส่วนเรื่องจะเกิดสงครามนั้น ก็มีเหตุมาจากความขัดแย้งของคนมากกว่า เพราะ *"ดาวหางไม่ได้มายุให้ใครรบกัน"*[๓] แต่พระองค์ทรงยอมรับว่า เท่าที่มีดาวมาปรากฏนับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ก็มีปัญหาเรื่อง วัวควายตาย ฝนแล้ง น้ำมากและมีโรคระบาดตามมาบ้าง

คำอธิบายเกี่ยวกับดาวหาง ตามที่ปรากฏในประกาศทั้งสองฉบับ สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงเรื่องความรู้ และทัศนะของปัญญาชนไทยอย่างชัดเจน พระบาทสมเด็จ

---

[๑] **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๔,** "ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก (ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สำฤทธิ์ศก)" (พระนคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘๘ - ๒๘๙ (คณะสงฆ์วัดอนงคารามพิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชตเถระ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๑).

[๒] เรื่องเดียวกัน, "ประกาศดาวหาง ปีระกา ตรีศก (ณ วันจันทร์ เดือน $\frac{๕}{๘}$ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก)," หน้า ๔๔๐.

[๓] เรื่องเดียวกัน.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นตัวอย่างของคนทันสมัยคนหนึ่งในยุคของพระองค์ ทรงรับหลักเหตุผลแบบตะวันตกมาใช้ และยังทรงพยายามจะให้คนทั่วไปรู้จักใช้เหตุผลมาประกอบการพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ อยู่เหมือนกัน คนที่มีทัศนะในทำนองนี้มีหลายคน เป็นกลุ่มที่มีโอกาสติดต่อกับชาวตะวันตก ทำให้เห็นความสำคัญและพยายามศึกษาถึงวิธีการคิด ตลอดจนเทคโนโลยีสมัยใหม่แบบตะวันตก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจของคนกลุ่มนี้ ท่านผู้นี้ถึงกับต้องการสอนเด็กอย่างมีเหตุผลโดยแต่ง **"หนังสือแสดงกิจจานุกิจ"** ขึ้นมาให้เด็กอ่านหนังสือออก ได้อ่านหนังสือเล่มนี้แทนหนังสือบทสวดหรือบทละคร เพื่อจะได้มีความรู้เรื่องต่างๆ อย่างมีเหตุผล และเรื่องหนึ่งที่ผู้เขียนเห็นความจำเป็นว่าจะต้องอธิบายไว้คือเรื่องดาวหาง

สิ่งที่น่าสนใจในคำอธิบายของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เกี่ยวกับดาวหางก็คือ ท่านยอมรับว่าไม่ทราบว่าดาวหางเกิดขึ้นได้อย่างไร แต่สามารถอธิบายได้ว่า เป็นดาวโคจรเข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์จึงเกิดเป็นหางปรากฏขึ้น เพราะแสงอาทิตย์ขับให้เห็นเป็นรัศมีพุ่งออกไป และเห็นว่าลางร้ายที่เชื่อๆ กัน เป็นเรื่องที่ไปโทษดาวมากกว่าจะมีอิทธิพลจริงๆ[๑] ความคิดเรื่องดาวหางของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น ไม่ได้ต่างจากที่มีในประเทศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ และ พ.ศ. ๒๔๐๕ แม้เราจะไม่สามารถบอกได้ว่าคนที่คิดเช่นนี้มีมากน้อยเพียงไรในสังคมไทย แต่การที่มีคนได้รับการศึกษาแบบตะวันตกเพิ่มขึ้น ทั้งผู้ไปศึกษายังต่างประเทศและผู้ที่ได้รับการศึกษาตามหลักสูตรตะวันตกในเมืองไทย ทัศนะต่อการปรากฏของดาวหางก็เริ่มเปลี่ยนไปจากความหวาดกลัว เห็นได้จากเมื่อหมอบรัดเลพิมพ์ **"อักขราภิธานศรับท์"** ซึ่งเป็นพจนานุกรมไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ อันเป็นระยะต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อาจารย์ทับผู้รวบรวมคำศัพท์และอธิบายความหมายของศัพท์ให้หมอบรัดเล อธิบายคำว่า "ดาวหาง" ไว้เพียงแต่ว่า *"เป็นชื่อดาวดวงหนึ่ง มีหางเปนศีขาวสวางไป, ต่อนานๆ จึงเวียนมาเหนปรากฏครั้งหนึ่ง"*[๒] โดยไม่มีการระบุถึงอำนาจอิทธิพลที่ก่อให้เกิดเหตุร้ายแต่อย่างใด

---

[๑] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ,** หน้า ๓๗.

[๒] **อักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเล พ.ศ. ๒๔๑๖** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔), หน้า ๒๒๕.

ในวาระที่ดาวหางฮัลเลย์จะปรากฏให้ชาวโลกเห็นอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ นี้ ท่านผู้อ่านยังคงหวาดเกรงภยันตรายอันจะเกิดขึ้นจากดาวหางอยู่หรือไม่ ท่านยังคิดว่าดาวหางยังมีอำนาจลึกลับแฝงอยู่หรือเปล่า ถ้าท่านยังรู้สึกไม่แน่ใจ ก็ขอให้ระลึกว่าเมื่อร้อยกว่าปีมานี้ ปัญญาชนไทยในอดีตบางคนได้เคยพยายามต่อสู้กับข่าวลือ และการถือโชคลางเช่นนั้นมาแล้ว ด้วยความหวังว่า จะทำให้คนทั่วไปรู้จักใช้เหตุผลสติปัญญา เพื่อขจัดความงมงายและความไม่รู้ให้หมดไปจากชนรุ่นหลังคือ พวกเราในทุกวันนี้

การปรากฏของดาวหางฮัลเลย์ และเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทย*

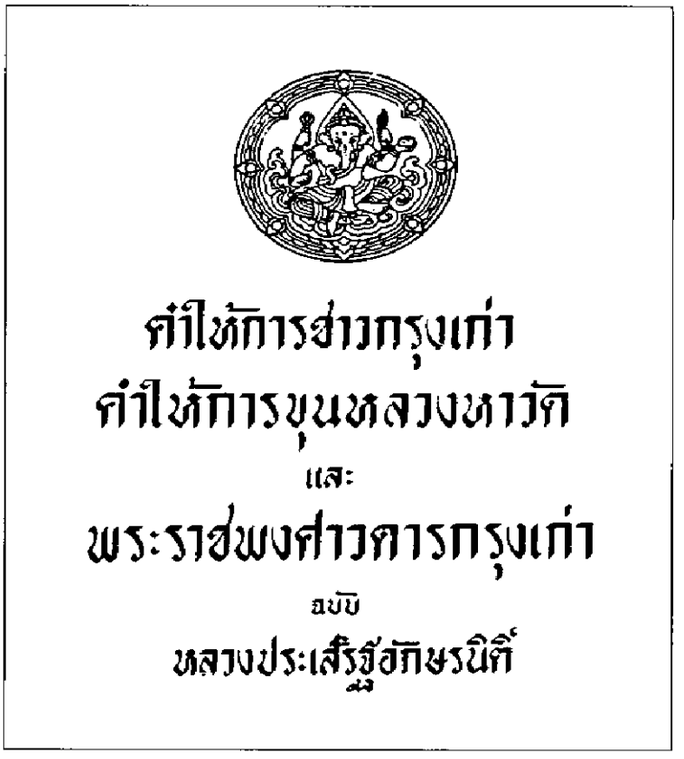

หลักฐานบันทึกการปรากฏของดาวหางฮัลเลย์เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย

ครั้งที่ ๒๒ ค.ศ. ๑๓๗๘

เมื่อเทียบตามปฏิทินของไทยแล้ว น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๒๐ - ๑๙๒๒ หรือ จ.ศ. ๗๓๙ - ๗๔๑ เหตุการณ์สำคัญตามที่พระราชพงศาวดารบันทึกไว้คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพงั่ว) (พ.ศ. ๑๙๑๓ - ๑๙๓๑) เสด็จไปตีเมืองชากังราว และพระมหาธรรมราชาแห่งสุโขทัยต้องเสด็จออกมาถวายบังคม คือ ยอมอ่อนน้อมต่ออยุธยา แต่ไม่มีการบันทึกเรื่องเกี่ยวกับดาวหาง

---

* ตีพิมพ์ใน **วารสารวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ทางการศึกษา** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ เล่ม ๑๒ (กันยายน - มีนาคม ๒๕๒๙), หน้า ๓๕ - ๔๐.

ครั้งที่ ๒๓ ค.ศ. ๑๔๕๖

เมื่อเทียบตามปฏิทินของไทยแล้ว น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๙๘ - ๒๐๐๐ หรือ จ.ศ. ๘๑๗ - ๘๑๙ พระราชพงศาวดารบันทึกว่า มีไข้ทรพิษระบาดและคนล้มตายมากใน จ.ศ. ๘๑๖ (พ.ศ. ๑๙๙๗) ช่วงนี้ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑ - ๒๐๓๑) **พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** ระบุรายละเอียดช่วงเวลา ๓ ปี ดังกล่าวไว้ดังนี้

"ศักราช ๘๑๗ กุนศก (พ.ศ. ๑๙๙๘) แต่งทัพให้ไปเอาเมืองมะละกา

ศักราช ๘๑๘ ชวดศก (พ.ศ. ๑๙๙๙) แต่งทัพให้ไปเอาเมืองลิสบทิน ครั้งนั้นเสด็จหนุนทัพขึ้นไปตั้งทัพหลวงตำบลโคน

ศักราช ๘๑๙ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๐๐๐) ครั้งนั้นข้าวแพงเป็นทะนาน แล ๘๐๐ เบี้ย เมื่อคิดเสมอเบี้ยเฟื้องแล ๘๐๐ นั้น เกวียนหนึ่งเป็นเงินสามชั่งสิบบาท"

ปีต่อมาก็โปรดให้มีการทำบุญหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ และมีการเล่นฉลองพระในช่วง ๒ ปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๐๐๓ ซึ่งเป็นปีที่พระยาเชลียงคิดการกบฏ อพยพผู้คนมาพึ่งพระเจ้าติโลกราช นำมาสู่สงครามระหว่างอยุธยาและล้านนาที่กินเวลานานหลายปี

ครั้งที่ ๒๔ ค.ศ. ๑๕๓๑

เทียบตามปฏิทินของไทยแล้ว น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๗๓ - ๒๐๗๕ หรือ จ.ศ. ๘๙๒ - ๘๙๔ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร) (พ.ศ. ๒๐๗๒ - ๒๐๗๖) **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** ระบุว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนจะสวรรคตนั้น มีนิมิตประหลาดในท้องฟ้า คือมี *"อินทร์ธนู แต่ทิศหรดีผ่านอากาศมาทิศพายัพ มีพรรณขาว..."* ลักษณะเช่นนี้อาจจะเป็นการปรากฏของดาวหาง หรืออาจเป็นอุกกาบาตก็ได้ และไม่มีการบันทึกเรื่องราวอะไรของรัชกาลนี้ในพระราชพงศาวดารของไทย แต่มีการบันทึกเรื่องราวของพระองค์ใน **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต** (The Short History of the Kings of Siam เขียนโดย Jeremias Van Vliet) ซึ่งสรุปว่า

พระองค์โปรดการทำสงคราม ทรงปกครองอย่างเข้มงวด ทำให้รัชกาลของพระองค์เป็นช่วงเวลาของความทุกข์และความยุ่งยากสมัยหนึ่ง พระราชโอรสซึ่งครองราชย์ต่อจากพระองค์นั้น คือ พระรัษฎาธิราชกุมาร (พ.ศ. ๒๐๗๖ - ๒๐๗๗) ยังทรงพระเยาว์มาก จึงถูกชิงราชสมบัติโดยพระบรมวงศานุวงศ์คือ สมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗ - ๒๐๘๙)

ครั้งที่ ๒๕ ค.ศ. ๑๖๐๗

เมื่อเทียบตามปฏิทินของไทยแล้ว น่าจะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๙ - ๒๑๕๑ หรือ จ.ศ. ๙๖๘ - ๙๗๐ ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. ๒๑๔๘ - ๒๑๕๓) ตลอดรัชสมัยนี้ยังมีการศึกสงครามต่อมาบ้างแต่ไม่มากเท่ารัชกาลสมเด็จพระนเรศวร Van Vliet สรุปว่ารัชกาลนี้มิใช่ช่วงเวลาของความเจริญรุ่งเรือง กลับเป็นระยะที่มีความยุ่งยากดำเนินต่อมา ต่างจากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร คงเป็นเพราะในสมัยนี้ตามที่ Van Vliet บันทึกไว้ มีการเพิ่มประเภทภาษีหลายอย่าง เช่น การเก็บภาษีมรดก ถึง ๑ ใน ๓ เข้าสู่พระคลัง และทรงจัดระบบการควบคุมกำลังคนให้รัดกุม มีการให้มูลนายแจ้งจำนวนคนขึ้นสังกัดให้ทางราชการรับทราบ ถ้าการแจ้งน้อยกว่าจำนวนคนที่มีอยู่ผู้ที่มิได้ถูกแจ้งต่อทางราชการ

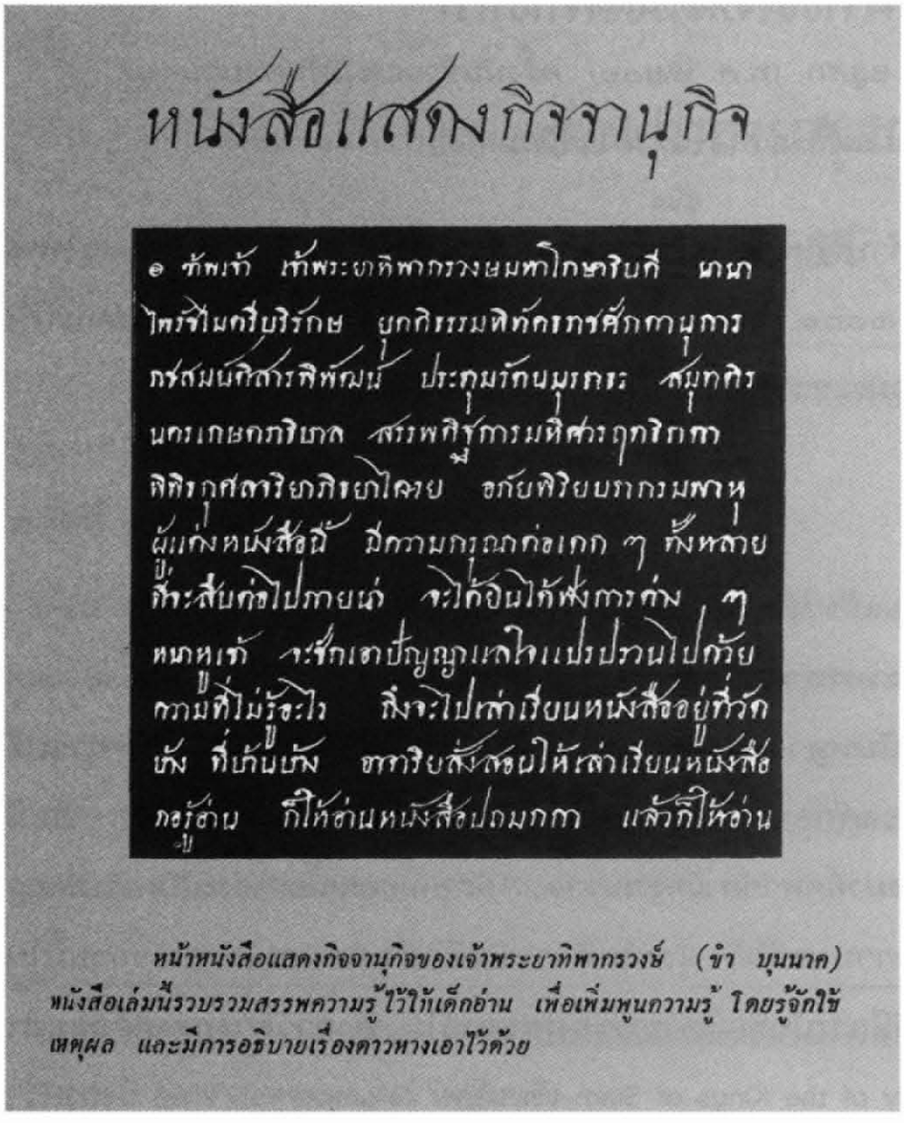

หน้าหนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ (ขำ บุนนาค)
หนังสือเล่มนี้รวบรวมสรรพความรู้ไว้ให้เด็กอ่าน เพื่อเพิ่มพูนความรู้ โดยรู้จักใช้เหตุผล และมีการอธิบายเรื่องดาวหางเอาไว้ด้วย

จะถูกริบเป็นของหลวง อย่างไรก็ดี สิ่งเหล่านี้ไม่มีในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ของไทย และไม่มีการกล่าวถึงดาวหาง หรือลักษณะที่ดินฟ้าวิปริตเลย

ครั้งที่ ๒๖ ค.ศ. ๑๖๘๒

เมื่อเทียบกับปฏิทินไทยแล้ว น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๒๔ - ๒๒๒๖ หรือ จ.ศ. ๑๐๔๓ - ๑๐๔๕ ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๙๙ - ๒๒๓๑) พระมหากษัตริย์พระองค์นี้มีปรากฏในหลักฐานทั้งของฝ่ายไทยและต่างประเทศมากมาย อย่างไรก็ดี ช่วงเวลาที่ดาวหางฮัลเลย์ปรากฏอยู่ในช่วงปลายรัชกาล ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ของไทยมักจะข้ามเหตุการณ์ช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๒๐๖ - ๒๒๓๐ ไปทั้งหมด และไปกล่าวถึงการจลาจลในปลายรัชกาลเลย หลักฐานที่พบเกี่ยวกับช่วงเวลานี้ จึงมาจากเอกสารของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวฝรั่งเศส ทำให้ได้ทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์โปรดประทับอยู่ที่พระราชวังเมืองลพบุรีและในปี พ.ศ. ๒๒๒๓ (ค.ศ. ๑๖๘๐) ก็มีการส่งคณะทูตประกอบด้วยออกญาพิพัฒน์ราชไมตรี ออกหลวงศรีวิสารสุนทร และออกขุนนครวิไชย พร้อมด้วยข้าราชการอีก ๒๐ คน ลงเรือ Le Soleil d'Orient จากกรุงศรีอยุธยาไปยังฝรั่งเศส แต่เรือไปถูกพายุและแตกที่เกาะมาดากาสการ์ กว่าที่ทางอยุธยาจะทราบข่าวก็นานถึง ๓ ปี นอกจากนี้ ใน พ.ศ. ๒๒๒๓ ยังเป็นปีที่ชาวฝรั่งเศสมาตั้งห้าง ทำการค้าขายในอยุธยาเป็นครั้งแรกอีกด้วย

พ.ศ. ๒๒๒๖ เป็นปีที่เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ถึงแก่อสัญกรรม ท่านผู้นี้ดำรงตำแหน่งพระคลัง เสนาบดีผู้รับผิดชอบด้านการคลัง การค้าและการติดต่อต่างประเทศ นอกจากนี้ ยังเคยรับราชการเป็นแม่ทัพหลายคราว มีชื่อเสียงจากการรบกับพม่า ผู้ช่วยคนสำคัญของขุนนางผู้นี้คือออกญาวิไชเยนทร์ หรือคอนสแตนติน ฟอลคอน เชื้อชาติกรีก และเข้ามารับราชการในกรุงศรีอยุธยาจัดการด้านการต่างประเทศมาตลอด จนถูกฆ่าในคราวจลาจลเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑

พ.ศ. ๒๒๒๖ ยังเป็นปีที่กรุงศรีอยุธยาส่งคณะทูตคณะที่ ๒ ไปฝรั่งเศส ประกอบด้วยขุนพิชัยวานิต กับขุนพิชิตไมตรี ชายหนุ่มที่จะไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศสจำนวน ๔ คน และบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ๒ คน คือ ม.วาเชต์ กับ ม.ปัศโก รวม ๘ คน ทูตคณะนี้ไปถึงฝรั่งเศสโดยผ่านอังกฤษและประสบกับอุปสรรค ตลอดจนความลำบากนานาประการระหว่างอยู่ที่ฝรั่งเศส การเดินทาง

ของทูตคณะนี้ ทำให้พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงส่งราชทูตนำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมาตอบแทน ใน พ.ศ. ๒๓๒๗ (ค.ศ. ๑๖๘๔) โดยมี เชอวาเลีย เดอ โชมอง เป็นราชทูตมาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยาในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๒๘ และฝ่ายไทยก็ส่งทูตคณะที่ ๓ ซึ่งเป็นคณะที่มีชื่อเสียงมากที่สุดไปฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๒๒๘ โดยมีออกพระวิสุทธสุนทรเป็นราชทูต

ครั้งที่ ๒๗ ค.ศ. ๑๗๕๙

เมื่อเทียบตามปฏิทินของไทยแล้ว น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๐๑ - ๒๓๐๓ ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอุทุมพร (พ.ศ. ๒๓๐๑) และพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. ๒๓๐๑ - ๒๓๑๐) เป็นช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา และเป็นช่วงเวลาของความสับสน ตลอดจนความไม่มั่นคงของกรุงศรีอยุธยา ใน **จดหมายเหตุโหร** ระบุว่า พ.ศ. ๒๓๐๑ เป็นปีที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสวรรคต และปีนี้เกิดข้าวแพงถึงเกวียนละ ๑๒ ตำลึง

ใน **คำให้การขุนหลวงหาวัด** ระบุว่า เมื่อพระเจ้าบรมโกศสวรรคตนั้นมีดาวหางปรากฏขึ้น ดาวหางดวงนี้น่าจะเป็นดาวหางฮัลเลย์ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็นับเป็นการบันทึกเรื่องดาวหางฮัลเลย์เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยปีเดียวกันนี้ แต่พระเจ้าอุทุมพรทรงสละราชสมบัติในปีนี้ และถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐาก่อนจะทรงผนวช เมื่อพระเจ้าเอกทัศครองราชย์นั้น มีข่าวลือว่า มีผู้คิดกบฏจะชิงราชสมบัติถวายกรมหมื่นเทพพิพิธ มีการจับกุมและเนรเทศกรมหมื่นเทพพิพิธไปลังกาในปี พ.ศ. ๒๓๐๒ และใน พ.ศ. ๒๓๐๓ ก็มีศึกพม่าคือพม่าสมัยราชวงศ์อลองพญายกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ราว ๑ ปี ศึกพม่าคราวนี้คงสร้างความระส่ำระสายให้แก่กรุงศรีอยุธยามาก เพราะรบชนะหัวเมืองรายทางมาตลอด พม่าต้องถอนทัพเพราะพระเจ้าอลองพญาทรงพระประชวร

ครั้งที่ ๒๘ ค.ศ. ๑๘๓๕

เมื่อเทียบตามปฏิทินของไทยแล้ว น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๗ - ๒๓๗๙ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) ในช่วงเวลานี้เป็นระยะที่ไทยกำลังติดพันการรบในสงคราม ที่เรียกว่าอันนัมสยามยุทธกับญวน (พ.ศ. ๒๓๗๖ - ๒๓๙๐) เหตุการณ์สำคัญระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๗ - ๒๓๗๙ นอกจากเรื่องรบกับญวนแล้ว ยังมีดังต่อไปนี้

- พ.ศ. ๒๓๗๗ ได้ช้างพลายสีประหลาด คือ ตา เล็บ ขนและหางเหมือนช้างดำ แต่ผิวเนื้อขาว ยกขึ้นเป็นพระยามงคลนาคินทร ต่อมาก็ป่วยและล้ม นอกจากนี้ ยังมีอุบัติเหตุในการซ่อมพระอุโบสถวัดพระเชตุพน คือ ผนังพังทลายลงมาทับคนตายถึง ๕๐ คน และได้รับบาดเจ็บอีกมาก จึงโปรดให้ใส่เสาแก่นให้แข็งแรง และโปรดให้สร้างเจดีย์อุทิศถวายพระราชบิดาและของพระองค์เองอีก ๒ องค์ เรียงเป็นแถวกับเจดีย์ที่รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างขึ้นบรรจุซากชำรุดของพระศรีสรรเพชญ์ที่อัญเชิญมาจากกรุงศรีอยุธยา

- พ.ศ. ๒๓๗๘ เกิดแผ่นดินไหวแม่น้ำกระฉอก และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลักขณาประชวรพระโรคไข้ป่วง สิ้นพระชนม์ เดือน ๑๑ เห็นดาวหาง

- พ.ศ. ๒๓๗๙ โหรถวายคำทำนายว่า จะมีสุริยุปราคาในเวลาเช้า แต่เกิดอากาศวิปริตฟ้ามืดฝนตกจนถึงเที่ยง ทำให้ไม่เห็นสุริยุปราคา ในปีนี้ได้ช้างกระ ๑ เชือก มีชื่อพระราชทานว่าพระบรมไกรสร และมีทูตอเมริกันเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทย คือ เอ็ดมัน โรเบิร์ต โดยยึดถือสนธิสัญญาเบอร์นี ที่ไทยทำกับอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๓๖๘ เป็นแบบอย่าง ตอนปลายปีได้ช้างพลายสีทองแดง ตาขาว เล็บ ขนหูยาวสีเหลือง พระราชทานชื่อว่า พระบรมกุญชรและโปรดให้ข้าราชการออกไปทำบัญชีกำลังคน ณ หัวเมืองเขมรป่าดง ตลอดจนหัวเมืองอีสาน รวม ๓๑ หัวเมือง เพื่อจดบัญชีจำนวนชายฉกรรจ์

ตามที่มีบันทึกใน **จดหมายเหตุฉบับประมูลธนรักษ์** ว่า *"เดือน ๑๑ เห็นดาวหาง"* นั้น น่าจะหมายถึงดาวหางฮัลเลย์ แต่ไม่มีหลักฐานอื่นใดระบุการเห็นดาวหางใน พ.ศ. ๒๓๗๘ ไม่ว่าจะเป็นพระราชพงศาวดาร หรือจดหมายเหตุโหรที่คัดมาจากปูมโหร

ครั้งที่ ๒๙ ค.ศ. ๑๙๑๐

ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) ครั้งนี้ดาวหางฮัลเลย์ปรากฏให้เห็นชัดเจน กล่าวกันว่าดาวหางมีขนาดใหญ่จนสร้างความปริวิตกและความสนใจแก่ผู้พบเห็น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สนพระทัยมาก ถึงกับมีพระราชหัตถเลขามาถามกรมหลวงวชิรญาณวโรรสว่า ดาวหางนั้น

ในภาษาบาลี หรือในคัมภีร์ทางศาสนาเรียกอย่างไร และทรงได้รับคำตอบว่าไม่เคยพบ แต่ภาษาสันสกฤตเรียกว่า ธุมเกตุ ดาวหางนี้ปรากฏในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ และเกิดการเล่าลือต่างๆ ที่ค่อยๆ หมดไป เมื่อดาวหางหายไปจากท้องฟ้า เหตุการณ์สำคัญในปีนี้ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตเมื่อ ๒๓ ตุลาคม ๒๔๕๓

สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*

บทนำ

เรื่องสถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นการศึกษา โดยการนำเอาวิธีการทางประวัติศาสตร์มาใช้วิเคราะห์หลักฐานประเภทต่างๆ ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงถูกบันทึกไว้ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ เพื่อจะเข้าใจผู้หญิงไทยในอดีตได้ดีขึ้น และจะมีส่วนช่วยให้เข้าใจสังคมไทยในสมัยนั้นมากขึ้นด้วยเช่นกัน

คณะผู้วิจัยเห็นว่า ผู้หญิงมีบทบาทในการสร้างสังคมไม่น้อยไปกว่าผู้ชาย แต่จากหลักฐานที่ปรากฏนั้นดูเหมือนว่า ผู้สร้างสังคมไทยส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิงและข้อความในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งที่กล่าวว่า ***"หญิงเป็นควาย ชายเป็นคน"*** นั้น (ปกศ. ๗ : ๑๖๙) เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจจะศึกษาเพื่อพิจารณาว่าผู้หญิงไทยสมัยนั้น มีสภาพดังกล่าวจริงหรือไม่

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตการศึกษาเรื่องผู้หญิงในสังคมไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ๔ เพราะเชื่อว่าหลังจากรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมานั้น สังคมไทยถูกกระทบจากกระแสวัฒนธรรมและแนวความคิดของตะวันตก ที่ผ่านระบบการศึกษาแผนใหม่ โดยการตั้ง

---

* เป็นงานวิจัยร่วมกับ นฤมล ศรีกิจการ และ อุษณีย์ ธงไชย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อเป็นตัวอย่างในการอบรมเรื่อง วิธีการทางประวัติศาสตร์ แก่ศึกษานิเทศก์ วิชาสังคมศึกษา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บำเพ็ญ ระวิน และอาจารย์สุพรรณ ทองคล้อย แห่งภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาให้ยืมหนังสือประกอบการค้นคว้า ขอขอบคุณ คุณวารุณี โอสถารมย์ แห่งสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่กรุณาแนะนำหนังสือและช่วยเหลือระหว่างที่ผู้วิจัยค้นคว้าอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุกัญญา ภัทราชัย แห่งคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และอาจารย์สุดาวรรณ สินธุประมา แห่งสาขาวิชาภาษาเยอรมัน คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาแสดงความคิดเห็นอันมีค่าตลอดการค้นคว้าเรื่องนี้ ทั้งนี้ ท่านผู้ที่กล่าวนามมาทั้งหมดนี้ มิได้มีส่วนรับผิดชอบต่อความเห็นที่ปรากฏอยู่ในงานชิ้นนี้ของคณะผู้วิจัยแม้แต่น้อย

วิถีชีวิตของผู้หญิงมณฑลอีสาน

โรงเรียนแบบตะวันตกและการส่งลูกหลานไปศึกษาต่างประเทศ แนวความคิดแบบตะวันตกนี้ทำให้เกิดการมองสังคมไทยที่ผิดแผกไปจากเดิมคือ มองจากบรรทัดฐานของตะวันตกนั่นเอง

จากการรวบรวมศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าเรื่องสถานภาพของผู้หญิงนี้ มีอยู่ในเอกสารหลายประเภท คือ พงศาวดาร กฎหมาย จดหมายเหตุชาวต่างชาติ และรวมถึงวรรณกรรมด้วย สิ่งที่คณะผู้วิจัยตระหนักอยู่ตลอดเวลาคือ ความยากในการเข้าใจภาษาเก่าที่ใช้ในเอกสารอย่างถูกต้องตรงตามที่ผู้เขียนสมัยนั้นต้องการจะสื่อความประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือการสกัดภาพที่เป็นจริงของผู้หญิงออกจากอคติและจินตนาการของผู้เขียน พร้อมกับความพยายามในการลดอคติส่วนตัวของผู้วิจัยแต่ละคนด้วย

เอกสารแต่ละประเภทจะให้ข้อมูลเรื่องผู้หญิงต่างกันออกไป **กฎหมาย**จะบ่งบอกสถานภาพ สิทธิและหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทย และสะท้อนบางแง่มุมของปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอันเกี่ยวเนื่องกับผู้หญิง **พระราชพงศาวดาร** และ **พระราชหัตถเลขา** จะให้ภาพผู้หญิงในราชสำนักอันเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรม หรือพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่

ส่วนภาพของผู้หญิงสามัญชนจะมีต่อเมื่อเข้ามาเป็นส่วนประกอบของเหตุการณ์เหล่านั้น ในฐานะราษฎรที่ต้องพึ่งบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน ส่วน **จดหมายเหตุชาวต่างชาติ** และ **วรรณกรรม** จะเปรียบเสมือนบันทึกที่สะท้อนภาพของผู้หญิงในสังคมทุกระดับ ที่ผู้บันทึกหรือผู้แต่งวรรณกรรมได้พบเห็น ผู้หญิงในจดหมายเหตุและวรรณกรรมจึงมีหลากหลาย และได้รับการมองโดยผ่านทัศนะของผู้บันทึกเอกสารนั้น หรือผู้ประพันธ์วรรณกรรม ฉะนั้น การทำความเข้าใจเรื่องผู้หญิงจึงไม่อาจใช้หลักฐานเพียงประเภทเดียวได้ แต่จะต้องตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อเท็จจริงจากหลักฐานอื่นๆ ด้วย มิฉะนั้นจะทำให้ภาพของผู้หญิงที่ออกมาไม่รอบด้านและผิดไปจากความเป็นจริง เนื่องจากเอกสารแต่ละประเภทก็มีทั้งข้อดีและจุดอ่อนในตัว ดังนี้

กฎหมาย

กฎหมายเป็นที่รวมของข้อบังคับต่างๆ ซึ่งใช้บังคับแก่กิจกรรมของมนุษย์ในแต่ละชุมชน กฎหมายนี้จะค่อยๆ เพิ่มพูนขึ้นทีละน้อย เพื่อวางระเบียบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในชุมชนนั้นๆ ให้เข้ารูปเข้ารอย และมีกฎมีเกณฑ์ ทำให้มนุษย์ทราบว่าตนมีสิทธิจะทำอะไรได้บ้างโดยไม่ไปกระทบกระเทือนสิทธิของผู้อื่น และยังทำให้มนุษย์ทราบด้วยว่า ตนมีอำนาจอะไรในการปกป้องสิทธิของตัวเองให้ได้รับความเป็นธรรม (แลงกาต์ เล่ม ๑ : ๑) กฎหมายจึงเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์

กฎหมายที่ใช้ในการศึกษาเรื่องสถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มี ๒ ส่วน คือ

๑. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉะบับหลวงตรา ๓ ดวง หรือ **ปก.ร. ๑** อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า **กฎหมายตราสามดวง** เป็นฉบับที่สอบชำระโดย ร. แลงกาต์ และตีพิมพ์ครั้งแรกโดยมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่ฉบับที่ใช้นี้ จัดพิมพ์ขึ้นใหม่โดยคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ ยึดตามฉบับเดิมที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ มีจำนวน ๓ เล่ม

๒. ประชุมกฎหมายประจำศก ที่รวบรวมโดย ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ หรือ **ปกศ.** เป็นการรวบรวมกฎหมายที่เคยประกาศใช้ในเมืองไทยมาทั้งหมด เริ่มจากกฎหมาย

ตราสามดวงเป็นต้นมา ในที่นี้ใช้เฉพาะกฎหมายที่อยู่นอกเหนือจากกฎหมายตราสามดวง และใช้ถึงแค่กฎหมายที่ประกาศใช้สมัยรัชกาลที่ ๔ จึงอยู่ในเล่มที่ ๓ - ๗

กฎหมายเป็นสิ่งที่เพิ่มพูนขึ้นทีละน้อย ค่อยๆ แก้ปัญหาที่ก่อคดีความ และหาทางวางกฎเกณฑ์เป็นบรรทัดฐานสำหรับตุลาการใช้ตัดสินคดีต่อไป บางบทจึงมีการเล่ามูลเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งเอาไว้ด้วย บางครั้งก็จะมีพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์แทรกอยู่ กฎหมายจึงมีคุณค่าในการสะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย และการแก้ปัญหาของผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งบางครั้งมองไม่พบจากหลักฐานอื่น นอกจากนี้ การประกาศย้ำเรื่องใดเรื่องหนึ่งบ่อยๆ ครั้งในกฎหมายยังสะท้อนภาพของปัญหาหลักในสังคมที่แก้ไขได้ยาก และอาจจะตีความได้ไกลไปถึงสถานะ หรืออำนาจของตัวผู้ออกกฎหมายได้ด้วย

อย่างไรก็ดี การใช้กฎหมายโดยเฉพาะประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ นั้น ต้องใช้อย่างระมัดระวัง เพราะเป็นกฎหมายที่รัชกาลที่ ๑ โปรดให้รวบรวมกฎหมายเก่ามาชำระ ตัดทอนแก้ไขและเพิ่มเติมข้อความให้เหมาะสมกับสภาพของบ้านเมืองขณะนั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือผู้ใช้มิอาจทราบได้ว่า กฎหมายทั้งบทนี้ออกมาในศักราชที่ลงอยู่ข้างท้ายจริงหรือไม่ มีข้อความอะไรถูกตัดทอนออกไปหรือถูกเพิ่มเข้ามาบ้าง ศักราชในกฎหมายก็สับสนวุ่นวาย มีทั้งที่เป็นจุลศักราช มหาศักราช พุทธศักราช และศักราชที่ยังไม่ทราบว่าน่าจะเป็นอะไรอีก บางครั้งการคัดลอกยังอาจทำให้เกิดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้ด้วย การใช้กฎหมายจึงต้องกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง และต้องมีการตีความ ตลอดจนตรวจสอบกับหลักฐานอื่นๆ ประกอบอยู่ตลอดเวลา

พระราชพงศาวดาร

หมายถึง งานเขียนที่ใช้เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่เป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เป็นการจดบันทึกเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจขององค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ เช่น การทำสงคราม จารีตงานเขียนแบบพงศาวดารนั้นเริ่มขึ้นในสมัยอยุธยา และมีต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่จารีตการเขียนพงศาวดารในสองสมัยจะมีความแตกต่างจากกันมาก กล่าวคือ จารีตการเขียนพงศาวดารในสมัยรัตนโกสินทร์จะเริ่มเปลี่ยนแปลงมากขึ้น คือ เปลี่ยน

จากการบอกเล่าธรรมดามาเป็นการวิเคราะห์ แต่ลักษณะเนื้อหายังคงเน้นสถาบันกษัตริย์ตามเดิม ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดขึ้นเนื่องจากวิทยาการแบบตะวันตกเริ่มหลั่งไหลเข้ามาเป็นอันมาก เช่น การพิมพ์ที่หมอบรัดเลนำเข้ามาใน พ.ศ. ๒๓๗๙ บุคคลสำคัญที่เริ่มต้นศักราชใหม่ของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยเปลี่ยนจากแบบพงศาวดารบอกเล่าธรรมดาเป็นการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ การเลือกเฟ้นข้อมูลและเอกสารทั้งจากของไทยและต่างประเทศ ทรงวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลที่ได้มา และทรงวิเคราะห์ถึงเหตุผล

งานเขียนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่สำคัญก็คือ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ - ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกลุ่มนี้ก็เหมือนกับพงศาวดารสมัยอยุธยา ที่ใช้เรื่องราวของสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลาง รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องและผูกพันกับสถาบันกษัตริย์ เช่น ผู้ที่อยู่ในพระราชวัง รวมทั้งขุนนาง ข้าราชบริพาร พระราชพงศาวดารจะไม่เคยกล่าวถึงเรื่องราวของประชาชนธรรมดาเลย จากการที่พระราช-พงศาวดารมีลักษณะเนื้อหาดังกล่าวนี้เอง ผู้หญิงในพระราชพงศาวดารจึงเป็นเรื่องกิจกรรมของผู้หญิงในราชสำนักเท่านั้น และส่วนใหญ่ก็จะเป็นเรื่องของพระเจ้าลูกเธอและพระสนม เช่น พิธีโสกันต์ สำหรับหญิงอื่นจะกล่าวถึงก็ต่อเมื่อมีกิจกรรมร่วมกับพระเจ้าลูกเธอหรือพระสนมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม สัดส่วนของกิจกรรมของผู้หญิงในพระราชพงศาวดารดังกล่าวนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นสัดส่วนที่น้อยมาก เมื่อเทียบกับกิจกรรมของผู้ชาย ดูราวกับว่าไม่มีผู้หญิง หรือผู้หญิงมิได้มีหน้าที่การงานอะไรเลยในพระราชวัง แต่จากความเป็นจริงแล้วพบว่า ผู้หญิงมีบทบาทในกิจการงานไม่น้อยกว่าผู้ชายเลย จนอาจจะกล่าวได้ว่า ผู้หญิงเป็นตัวเสริมในกิจการงานของฝ่ายชายทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หรือการจัดมหรสพต่างๆ

จดหมายเหตุชาวต่างชาติ

เป็นบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ และได้บรรยายสภาพของบ้านเมือง รวมทั้งความเป็นอยู่ของสังคมไทยในระยะที่ตนเข้ามา จดหมายเหตุชาวต่างชาติที่สำคัญในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ **เอกสารครอว์ฟอร์ด เล่าเรื่องเมืองไทยของสังฆราชปาลเลกัวซ์** และ **เอกสารของเบอร์นี** ชาวต่างชาติเหล่านี้เมื่อเดินทางเข้ามาเห็นสภาพ

บ้านเมือง สภาพความเป็นอยู่ของคนในสังคม ก็ได้บันทึกสิ่งเหล่านี้ไว้ พร้อมกับบอกถึงจุดหมายของการเดินทางเข้ามาในประเทศนั้นๆ ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่า บันทึกของชาวต่างชาตินั้นจะมีข้อดีอยู่มากที่ทำให้เห็นทั้งสภาพของสังคมชาวบ้านธรรมดา และสังคมในราชสำนักตามที่พวกเขาพบเห็น อย่างไรก็ตาม จดหมายเหตุของชาวต่างชาตินั้นก็ให้ภาพของสังคมที่ค่อนข้างฉาบฉวย ทั้งนี้เพราะระยะเวลาของการพำนักอยู่ในเมืองไทยค่อนข้างสั้น การมองสังคมจึงเป็นการมองแบบผิวเผิน โดยเฉพาะเอกสารครอว์ฟอร์ดและเบอร์นี คนทั้งสองนั้นเป็นทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ และ พ.ศ. ๒๓๖๘ ตามลำดับ ระยะเวลาที่คนทั้งสองอยู่ในเมืองไทยค่อนข้างสั้น ครอว์ฟอร์ดอยู่ในเมืองไทยประมาณ ๖ เดือน ส่วนเฮนรี เบอร์นีอยู่ประมาณ ๙ เดือน ระยะเวลาที่ทูตทั้งสองพำนักอยู่ในเมืองไทยนั้น ภาระสำคัญคือ การเจรจาขอทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ ในเรื่องการค้าและหัวเมืองปักษ์ใต้ ฉะนั้นการมองสภาพสังคมไทยก็คงจะมีเวลาค่อนข้างน้อย และไม่อาจเข้าใจสังคมไทยได้ลึกซึ้งนัก หนังสือ **เล่าเรื่องเมืองไทย** เขียนโดยสังฆราชปาลเลกัวซ์ ซึ่งเข้ามาเป็นสังฆนายกคณะมิชชังโรมันคาทอลิกประจำประเทศสยาม สังฆราชปาลเลกัวซ์อยู่ในเมืองไทยถึง ๒๔ ปี ในระยะเวลานั้น ท่านได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเมืองไทยในด้านต่างๆ เช่น พุทธศาสนา ความเป็นอยู่และสังคมของไทย รวมทั้งสภาพภูมิประเทศ และการเมืองภายใน เป็นต้น จากตำแหน่งที่ท่านดำรงอยู่นั้น ทำให้สามารถใกล้ชิดกับประชาชนได้ดีกว่าจอห์น ครอว์ฟอร์ด และเฮนรี เบอร์นี และจากความใกล้ชิดมากกว่าประกอบกับระยะเวลาที่พำนักอยู่ยาวกว่า ช่วยให้สังฆราชปาลเลกัวซ์สามารถเข้าใจสังคม ความเป็นอยู่และสิ่งต่างๆ ได้ดี และละเอียดลึกซึ้งกว่าทั้งครอว์ฟอร์ดและเบอร์นี

การมองสภาพสังคมของครอว์ฟอร์ดและปาลเลกัวซ์นั้น แตกต่างกันเป็นอย่างมาก ครอว์ฟอร์ดมองสถานะของผู้หญิง โดยผ่านสายตาของคนต่างชาติที่มองว่า *"ผู้หญิงต้องรับภาระหนักกว่าปรกติ จะปรากฏมิได้ขาดว่า ผู้หญิงต้องทำงานที่ผู้ชายทำในประเทศอื่นๆ เป็นต้นว่าทำงานในท้องไร่ท้องนา ในแม่น้ำจะเห็นสตรีทำหน้าที่แจวพาย และบังคับเรือนานาชนิดมากกว่าผู้ชาย..."* (เอกสารครอว์ฟอร์ด : ๑๓๑) สภาพแบบเดียวกันนี้ ปาลเลกัวซ์มองว่าเป็นสภาพธรรมดาของสังคมไทย เป็นธรรมดาที่ผู้หญิงไทยต้องทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ เพราะผู้ชาย

ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ฉะนั้นผู้หญิงจึงต้องทำหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งจากวิธีการเขียนของปาลเลกัวซ์นั้นดูเหมือนเป็นเรื่องธรรมดา

> *"การศึกษาของเด็กสาว คือ ต้องรู้จักทำครัวและตำน้ำพริกเป็น ทำขนมมวนบุหรี่ และมวนพลู...ผู้หญิงไปหาฟืน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำ ตำข้าว และช่วยมารดาในกิจบ้านการเรือน ทุกเช้าจะไปนั่งเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่ที่ประตูบ้าน คอยถวายบิณฑบาตแก่พระภิกษุที่ผ่านมา สามหรือสี่ครั้งต่อเดือน นางจะนำดอกไม้ไปบูชาพระพุทธรูป และถวายของแก่พระสงฆ์ที่ศาลาใหญ่ฟังเทศน์ แล้วร้อง สาธุ สาธุ หญิงชาวบ้านเป็นคนแข็งงาน นางช่วยบิดามารดาทำนาหรือทำสวน และทำมาค้าขายโดยเรือลำเล็กๆ ซึ่งนางพายคล่องแคล่วมาก"*
> (ปาลเลกัวซ์ : ๒๐๗)

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ถึงแม้ว่าเอกสารชาวต่างชาติจะเป็นเอกสารสำคัญที่เสนอภาพสังคมอย่างละเอียดลออและหลายด้านก็ตาม การจะนำมาใช้ก็ต้องใช้ความระมัดระวังมากด้วยเหตุผลต่างๆ ดังกล่าว

วรรณกรรม

หลักฐานที่มีประโยชน์มากอย่างหนึ่งในการวิจัยทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกับหลักฐานอื่นๆ เพราะมีเนื้อความที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่และความนึกคิดของคนในสมัยที่วรรณกรรมเล่มนั้นถูกเขียนขึ้น อย่างไรก็ตาม การใช้หลักฐานประเภทวรรณกรรมนี้ ก็ควรระมัดระวังอย่างมาก เพราะแนวคิดบางอย่างหรืออาจจะเกือบทั้งหมดเป็นเรื่องของอุดมคติ หรือความต้องการที่จะให้เป็นเรื่องของความฝันมากกว่าความเป็นจริง เพราะฉะนั้น การใช้จึงต้องระมัดระวังและควรตรวจสอบกับหลักฐานประเภทอื่นด้วย

วรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์มีอยู่หลายประเภท คือ วรรณคดีจากราชสำนักที่พระมหากษัตริย์ นักปราชญ์ และกวีแต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมคำสอน เสภา บทละครนอก และวรรณกรรมมุขปาฐะ

วรรณกรรมเหล่านี้ มีทั้งการนำเอาของเดิมที่มีอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาแต่งใหม่ให้บริบูรณ์ เพื่อรักษาฟื้นฟูมรดกทางวรรณกรรมไทย และมีทั้งที่เป็นงานเขียนขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งแม้จะใช้ฉันทลักษณ์ หรือคำประพันธ์ประเภทเดียวกับสมัยอยุธยา แต่ก็พัฒนาให้มีลักษณะเฉพาะตัว และสะท้อนภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน เช่น วรรณกรรมประเภทนิราศ

กวีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นสูงและเป็นชาย นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมา และส่วนใหญ่จะได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก ลักษณะของวรรณกรรมในสมัยนั้นจึงมีแนวโน้มแต่ละสมัยตามพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ ข้อมูลต่างๆ ที่สะท้อนออกมาในงานวรรณกรรมแต่ละสมัยจึงต่างกันไปด้วย เช่น ปรากฏภาพของชนชั้นสูงอยู่บ้างในงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เรื่อง **นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง** และงานของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เรื่อง **นิราศเสด็จไปปราบพม่าที่เมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๓๒๙** และเพลงยาวของเจ้านายสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ดี กวีได้แทรกค่านิยมและทัศนคติที่ผู้หญิงควรจะเป็นลงไปในบทละคร หรือวิจารณ์หญิงชาวบ้านที่พบเห็นตามทางผ่านด้วย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะพบภาพของผู้หญิงในฐานะตัวละคร ทั้งในพระราชนิพนธ์บทละครในและบทละครนอก เมื่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเป็นวรรณกรรมในรูปของคำสอนและหลักธรรมที่มีสาระ เช่น คำโคลงโลกนิติ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ และวรรณกรรมประเภทชาดกต่างๆ นอกจากนี้ยังมีเรื่องนางนพมาศ ซึ่งเป็นคำสอนสำหรับสตรีชั้นสูง เชื่อกันว่าส่วนหนึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์เอง และมุ่งเน้นสอนสตรีในวัง ส่วนงานของกวีหญิงในราชสำนักคือ คุณสุวรรณ ซึ่งรับราชการในกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ได้ให้ภาพของสตรีในวังหลายแง่มุม

อย่างไรก็ดี มีกวีอิสระอยู่จำนวนหนึ่งที่สร้างสรรค์งานออกมาในรูปของบทสักวา นิราศ เพลงยาวและสุภาษิตต่างๆ กวีชายที่สำคัญคือ สุนทรภู่ และนายมี (หมื่นพรหมสมพัตสร) ส่วนกวีหญิง คือ คุณพุ่ม (กลับเข้ารับราชการบอกสักวา ในสมัยรัชกาลที่ ๕) ได้เขียนงานที่สะท้อนทัศนคติของหญิงลูกผู้ดี คือตัวคุณพุ่มเองออกมาด้วย

สถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทยเท่าที่ปรากฏในวรรณกรรม สะท้อนอยู่ในรูปของตัวละครหลายชนชั้น ตั้งแต่ชนชั้นสูงถึงชนชั้นต่ำตามระบบศักดินาของสังคมไทย ส่วนวรรณกรรมประเภทนิราศและประชุมเพลงยาวหรือเพลงยาวจดหมายเหตุ จะเป็นการสะท้อนทัศนคติของกวีที่มีต่อบุคคลจริง อย่างไรก็ตาม แม้วรรณกรรมประเภทที่เกิดจากจินตนาการ ซึ่งอาจเป็นทั้งจินตนาการของกวีเองหรือรับโครงเรื่องจากวรรณคดีต่างประเทศ (บาลี - สันสกฤต) ย่อมสะท้อนซึ่งความจริงบางประการในสังคม โดยเฉพาะทัศนคติและค่านิยมผ่านทางตัวละคร เท่าที่พบการแสดงออกของตัวละครหญิงในวรรณคดีและนางในนิราศ ที่กวีบันทึกไว้ทั้งโดยเจตนาหรือเป็นเพียงฉากประกอบ พบว่าสังคมไทยได้รับอิทธิพลจากการวางตัวของผู้หญิงจากคติทางพุทธศาสนาผ่านทางวรรณคดีชาดกเรื่องต่างๆ ที่อยู่ในไตรภูมิโลกวินิจฉยกถาและทศชาติ ระดับอิทธิพลที่มีต่อการวางตัวของผู้หญิงนั้นจะเข้มข้นเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับฐานะและชนชั้นของผู้หญิงนั้นๆ

จากการศึกษาวรรณคดีประเภทคำสอน สุภาษิต จะเห็นได้ชัดเจนว่าวรรณกรรมในระยะแรกมุ่งอบรมสตรีชั้นสูงโดยเฉพาะ ทั้งที่เป็นประเภทคำสอนโดยตรง เช่น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ คำโคลงโลกนิติ หรือคติสอนหญิงซึ่งแทรกอยู่ในวรรณกรรมต่างๆ คำสอนเหล่านี้จะถึงมือราษฎรสามัญในรูปลายลักษณ์อักษรโดยตรงเป็นครั้งแรก ก็ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างวัดพระเชตุพนฯ และโปรดให้มีการตรวจสอบชำระวรรณคดีเก่าเหล่านี้แล้วจารึกไว้ที่ระเบียงรอบวัดพระเชตุพนฯ ก่อนหน้านี้อิทธิพลคำสอนในวรรณกรรมคงจะถ่ายทอดผ่านบทละครนอก หรือนิทานมุขปาฐะ ซึ่งบางเรื่องได้เค้าโครงเรื่องมาจากนิทานที่แพร่หลายอยู่อาจเป็นทั้งชาดก หรือวรรณกรรมต่างชาติ เช่น รามายณะ ขณะเดียวกัน วรรณกรรมมุขปาฐะหรือบทละครนอกก็จะแทรกภาพชีวิตของชาวบ้าน หรือทัศนะของสามัญชนที่มีต่อชนชั้นต่างๆ ลงในวรรณกรรมด้วย ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบถึงความเป็นไปของสถานภาพของสตรีทั้งสองชนชั้นได้

สถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทย

ผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มักได้รับการมองว่าเป็นคนเก่ง หรือที่จริงแล้วก็คือเป็นคนน่าสงสาร เพราะพวกเธอทำงานหนักทั้งในบ้านเรือน เรือกสวนไร่นา และยังมีบทบาท

ทางการค้าในชุมชนอีกด้วย ส่วนพวกผู้ชายนั้นดูค่อนข้างจะเกียจคร้าน อยู่อย่างสบายๆ ภาพผู้หญิงทำงานหนักมีปรากฏอยู่ทั้งในวรรณคดีและบันทึกของชาวต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็น สุนทรภู่ ครอว์ฟอร์ด ปาลเลกัวซ์ หรือว่า เบาริง ต่างเคยเขียนถึงเรื่องนี้ไว้ทั้งนั้น ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงมีความเห็นว่า กฎหมายไทยให้สิทธิแก่ผู้ชายเหนือผู้หญิงจนเหมือนกับว่า ***"หญิงเป็นควาย ชายเป็นคน"*** (ปกศ. ๗ : ๒๔๘) ผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงดูน่าเห็นใจมากขึ้นไปอีก เพราะนอกจากจะต้องรับภาระหนักอึ้งแล้ว พวกเธอยังเสียเปรียบผู้ชายในทางกฎหมายด้วย

การศึกษาเรื่องสถานะของผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มุ่งจะตอบปัญหานี้ โดยพิจารณาว่าผู้หญิงมีสถานภาพอย่างไรบ้างในสังคมไทย จะเห็นได้ว่า อย่างน้อยที่สุดแล้วคนทุกคนจะต้องเป็นสมาชิกของครอบครัว และสมาชิกของอาณาจักร ผู้หญิงก็เช่นกัน พวกเธอจะมีสถานะหนึ่งในระดับครอบครัว และอีกสถานะหนึ่งในระดับอาณาจักร

สถานะในครอบครัวจะถูกกำหนดมาตั้งแต่เกิด ผู้หญิงทุกคนจะต้องอยู่ในสถานะของ **ลูก** ทั้งสิ้น สถานะนี้คงจะยืนยาวไปอย่างน้อยก็เท่าอายุของพ่อแม่ หรือนานเท่าความต้องการของพ่อแม่ เพราะพ่อแม่อาจตัดความสัมพันธ์กับลูกที่เป็นคนเลวได้ โดยปกติแล้วตราบเท่าที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ลูกคงเป็นลูก มีพันธะหน้าที่ต่อกันตามกฎหมาย และขนบธรรมเนียมในสังคมทั้งสองฝ่าย เมื่อลูกสาวโตขึ้นและมีครอบครัวเป็นของตนเอง เธอผู้นั้นก็เริ่มก้าวเข้าสู่สถานะใหม่อีกสถานะหนึ่งคือ เป็น ***ภรรยา*** บางคนอาจจะอยู่ทั้งในสถานะของลูกและภรรยาไปพร้อมๆ กัน สถานะของภรรยานี้ไม่มีกำหนดเวลา อาจจะยืนยาวไปชั่วชีวิตสามี หรืออาจจะยืนยาวไปแค่ระยะเวลาของการแต่งงานก็ได้ อาจสรุปได้ว่า นานเท่าที่ชายหญิงคู่นั้นยังอยู่กินด้วยกัน แต่ถ้าผู้หญิงคนใดแต่งงานแล้วมีลูก เธอผู้นั้นก็จะเข้าสู่สถานะที่สามคือ เป็น **แม่** รับภาระดูแลลูกและสามีตามสิทธิที่กฎหมายและขนบธรรมเนียมในสังคมรับรอง ผู้หญิงบางคนดำรงสถานะของลูก ภรรยา และแม่ในเวลาเดียวกัน สถานะของแม่จะยืนยาวตราบเท่าชีวิตลูก หรือมิฉะนั้นก็นานเท่าที่แม่ยังยอมรับเป็นลูกอยู่ ไม่ได้ประกาศตัดขาดจากกัน อย่างไรก็ดี ใช่ว่าผู้หญิงทุกคนจะได้อยู่ในสถานะทั้งสามนี้ครบ บางคนอาจจะไม่แต่งงาน หรือแต่งงานแล้วก็อาจจะไม่มีลูก

ดังนั้นสถานะเดียวที่ผู้หญิงทุกคนมีโอกาสจะเป็นได้เหมือนๆ กันก็คือ สถานะของลูก สถานะนี้จึงมีความสำคัญและถือเป็นประสบการณ์ร่วมของผู้หญิงไทยทุกคน

สถานะในอาณาจักรของผู้หญิงไทยก็คือ **พลเมือง** ทุกคนจะเป็นพลเมืองมาแต่กำเนิด มีพันธะหน้าที่ความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองร่วมกัน แต่เนื่องจากสังคมไทยมีการแบ่งพลเมืองเป็นหลายชั้น อย่างน้อยที่สุดมี ๓ ชั้น คือ มูลนาย ไพร่ และทาส มูลนายหรือนาย โดยทั่วไปแล้วหมายถึง คนที่ได้รับมอบหมายให้ควบคุมบังคับบัญชาไพร่พล (อักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเล, ๒๕๑๔ : ๓๔๕) บางคนเป็นมูลนายมาแต่กำเนิด เช่น เจ้านาย และลูกขุนนางที่ถือศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไป แต่บางคนก็เป็นมูลนายจากตำแหน่งทางราชการ หรือได้รับแต่งตั้งให้เป็นเพราะทำความดีความชอบหรือเป็นบรรพชิต ในหมู่มูลนายนี้มีการแบ่งชั้นด้วยระดับศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไปมากมาย เช่น มีสิทธิเข้าเฝ้าเวลาพระมหากษัตริย์เสด็จออกว่าราชการ ได้รับพระราชทานบำเหน็จบำนาญ และลูกของคนเหล่านี้ก็ไม่ต้องเป็นไพร่ ในขณะที่มูลนายซึ่งถือศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ ไม่มีอภิสิทธิ์เช่นนี้ นอกจากตัวเองไม่ต้องเป็นไพร่กับได้บังคับบัญชาไพร่พลแล้ว สิทธิอื่นๆ น่าจะใกล้เคียงกับไพร่ทั่วไป (อัญชลี, ๒๕๒๔ : ๕๔ - ๖๔) ไพร่ นั้นน่าจะหมายถึงพลเมืองทั่วไปทั้งหญิงและชาย ถือศักดินาระหว่าง ๑๐ - ๒๕ มีหน้าที่รับราชการและรับใช้มูลนาย ส่วนทาสซึ่งถือศักดินา ๕ นั้น เป็นสมบัติส่วนตัวของเจ้าของทาสที่เรียกว่า นายเงิน (อัญชลี, ๒๕๒๔ : ๖๔ - ๘๑) ดังนั้น พลเมืองไทยจึงอาจแบ่งอย่างกว้างๆ ได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ชนชั้นสูง หมายถึงมูลนายที่ถือศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไป กับกลุ่มที่ขอเรียกรวมๆ ว่า สามัญชน ซึ่งหมายรวมทั้งมูลนายที่ถือศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ ลงมา ไพร่และทาส เพราะคนส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ น่าจะเป็นไพร่กับทาส กฎหมายจะจำแนกสถานะของคน ๒ กลุ่มนี้อย่างชัดเจนมาแต่กำเนิด มีข้อยกเว้นเฉพาะทาสที่อาจจะมาจากมูลนายขายตัวลงเป็นทาสได้ แต่กรณีเช่นนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งนัก

ด้วยเหตุที่สังคมไทยแบ่งคนออกเป็น ชนชั้นสูง กับสามัญชน การศึกษาเรื่องสถานะของผู้หญิงในสังคมไทย นอกจากจะพิจารณาใน ๔ สถานะคือ สถานะลูก ภรรยา แม่ และพลเมืองแล้ว ในแต่ละสถานะ จะต้องคำนึงถึงกลุ่มชนชั้นที่ผู้หญิงอยู่ด้วย เพราะสังคมของชนชั้นสูงกับของสามัญชนน่าจะแตกต่างกัน เนื่องจากพันธะหน้าที่ความรับผิดชอบที่แตกต่างกัน ผู้หญิงที่เติบโตในกลุ่มที่ต่างกัน อาจจะมีสิทธิ หน้าที่ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ไม่เหมือนกัน ถึงแม้จะ

อยู่ในสถานะลูก ภรรยา แม่ หรือพลเมืองเหมือนๆ กัน นอกจากนี้พุทธศาสนายังมีอิทธิพลสำคัญต่อสังคมไทย สถานภาพของผู้หญิงไทยจึงต้องอยู่ในกรอบของพุทธศาสนาอีกด้วย

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสถานะของผู้หญิง

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อผู้หญิง คือ ความเชื่อเรื่อง บุญ กรรม และการเวียนว่ายตายเกิด แนวความคิดนี้จะเป็นแนวทางในการอธิบายถึงความแตกต่างด้านชาติกำเนิด ฐานะ และปัญหาในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการแก้ปัญหาตามหลัก "กฎแห่งกรรม" ด้วยการทำบุญต่างๆ

ฐานะของผู้หญิงตามความเชื่อในพุทธศาสนานั้น มีข้อความใน **ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา** หลายประการที่ทำให้ดูแล้ว สถานภาพของผู้หญิงต่ำกว่าชาย คือ มีการระบุถึงเรื่องผู้หญิงในฐานะที่เป็นราชธิดาว่า เบื่อหน่ายความเป็นหญิง ตั้งความปรารถนาจะเป็นชาย ในที่สุดก็ไปเกิดเป็นโคปกเทวบุตร ในฐานะโอรสของพระอินทร์ (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๓ : ๒๖๑)

ภาพของเทพธิดาบนสวรรค์ ดำรงฐานะบริวารของเทพบุตรในฐานะต่างๆ กันเหมือนเมืองมนุษย์ คือ บ้างก็เป็นภรรยา ธิดาและบริวารห้อมล้อม (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๓ : ๒๖๐) นางฟ้าจะอยู่เฉพาะในฉกามาพจร สวรรค์ทั้ง ๖ เท่านั้น และก็ได้ยกรูปนิมิตออกแล้ว แม้หญิงที่บำเพ็ญญาณสมาบัติก็ตาม จะเกิดได้แต่ในปาริสัชชนาพรหมชั้นต่ำๆ เท่านั้น ไม่อาจเกิดในพรหมโลกชั้นสูงได้ (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๓ : ๒๖๒)

อนึ่ง พระโพธิสัตว์อยู่ในรูปของเทวบุตร คือ "ท้าวสันตดุสิต" ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดุสิตเท่านั้น (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๓ : ๒๓๐)

นอกจากนี้ นิทานชาดกหลายเรื่องได้มีการตำหนินิสัยผู้หญิงว่า โลเล ไม่ซื่อสัตย์กตัญญูต่อสามี เอาตัวรอด มีเล่ห์เหลี่ยม มารยาผู้หญิงดีก็มีบ้างแต่น้อย มักจะเป็นคู่บารมีของพระโพธิสัตว์ มีข้อน่าสังเกตว่า ผู้หญิงที่ถูกตำหนิมักอยู่ในฐานะภรรยา (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๑ : ๑๖๘, ๑๗๐, ๑๗๓ - ๑๗๔, ๒๔๒) อาจเป็นเพราะผู้หญิง คือศัตรูพรหมจรรย์ที่สำคัญที่สุดของพระภิกษุ (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๑ : ๒๔๒) ผู้หญิงที่เป็นลูกในชาดกไม่มีบทบาทเด่นเป็นพิเศษ แต่ผู้หญิงในฐานะแม่ จะได้รับการยกย่องอย่างสูงว่ามีบุญคุณต่อลูก สมควรที่ลูก

จะต้องรู้คุณและตอบแทนคุณ การฆ่ามารดาถือเป็นหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ประการ ที่จะทำให้ผู้กระทำนั้นไม่อาจบรรลุธรรมในพุทธศาสนาได้ (อนันตริยกรรม คือ ปิตุฆาต, มาตุฆาต, อรหันตฆาต, โลหิตุปบาท, และสังฆเภท ในไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๒ : ๑๒๔ - ๕, ๒๙๔)

ตราบใดที่ยังไม่บรรลุถึงความหลุดพ้น คือ นิพพาน สัตว์โลกย่อมเวียนว่ายตายเกิดในรูปของมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย สัตว์นรก เทพหรือพรหม ตามกรรมของตน มนุษย์มีโอกาสดีที่ได้สร้างบุญ และปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าจนถึงความหลุดพ้นได้ สตรีก็มีโอกาสนี้เช่นกัน พุทธศาสนาอีกนัยหนึ่งจึงให้โอกาสที่เท่าเทียมกันแก่ทุกคนในการสร้างบุญ และปฏิบัติธรรมตามแต่เป้าหมายเฉพาะตัว คือ หวังประโยชน์ในปัจจุบันชาติ ไปสวรรค์ หรือนิพพาน (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๑ : ๒๒๙ - ๒๓๐) ซึ่งคนมักจะมุ่งไปสวรรค์กันมากกว่า

การที่พุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้สร้างบุญ จึงเป็นทางออกด้านหนึ่งของผู้หญิงทำให้ไม่กดดันกับสภาพที่ได้รับนัก แต่จะยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ และขวนขวายทำบุญเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีกว่าในอนาคต

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น สะท้อนออกมาในรูปของการยอมรับว่า หญิงมีฐานะที่ต่ำกว่าชาย เชื่อกันว่า หญิงสามารถทำให้เวทมนตร์คาถาของชายเสื่อมได้ (รามเกียรติ์, เล่ม ๓ : ๑๘๑ และ สิงหไกรภพ ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๒๘๕) ซึ่งในความเป็นจริง การยอมรับว่าผู้หญิงด้อยกว่าชายนั้นอาจเป็นเรื่องของสรีระ และจริยธรรมในสังคม ทางด้านสรีระ ผู้หญิงมีประจำเดือนและเป็นฝ่ายตั้งครรภ์ คลอดบุตร มีกำลังน้อยกว่าชาย ทางด้านจริยธรรม ผู้หญิงมักถูกลวนลามข่มขืนได้เสมอ และเสื่อมเสียชื่อเสียงจากการถูกกระทำเช่นนั้น มีผลให้ผู้หญิงต้องพึ่งพาผู้ชายในบางด้าน อิทธิพลด้านอื่นๆ เกี่ยวกับผู้หญิงนั้นพบว่า นอกเหนือจากการนิยมทำบุญแล้ว ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อความเชื่อ และการวางตัวด้านต่างๆ ของผู้หญิงในระดับชนชั้นสูงมากกว่าสามัญชน เท่าที่ปรากฏในด้านความเชื่อ คือ ผู้หญิงสมัยก่อนเชื่อว่า หากทำหน้าที่ของตน รักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้ว จะอธิษฐานให้ชาติหน้าเป็นชายได้ (คำอธิษฐานของคุณพุ่มใน ประชุมเพลงยาว : ๔๒๓ และโคลงโลกนิติ บทที่ ๕๑๐ ใน ประชุมโคลงโลกนิติ : ๒๘๓) และเชื่อว่าในคราววิกฤติ ถ้าผู้หญิงปลอมกายเป็นชาย จะปลอดภัยกว่า (อิเหนา : ๕๓๐ และลักษณวงศ์ ใน นิทานคำกลอนสุนทรภู่ : ๒๙๖)

นอกจากผู้หญิงจะอยู่ในฐานะต่ำกว่าชายในลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังถูกมองว่ามีความโลเลไม่มั่นคงและไม่อิ่มในบุรุษ (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๓๑๒) ฉะนั้นจึงมีคำสอนผ่านสุภาษิตและวรรณกรรมต่างๆ เป็นแนวปฏิบัติให้ผู้หญิง ในฐานะลูก เมีย และแม่ ทั้งทางด้านหน้าที่และการวางตน (โคลงโลกนิติ บทที่ ๑๑๙, ๑๗๕, ๓๓๗, ๔๑๖, ๕๐๓, ๕๗๐, ๕๗๑ เกี่ยวกับลักษณะของเมียที่ดี ประชุมโคลงโลกนิติ : ๘๕, ๑๗๕, ๑๙๑, ๒๒๐, ๒๗๘ และ ๓๐๘. โคลงโลกนิติ บทที่ ๒๑๑, ๓๒๒, ๔๔๘ และ ๕๒๔ ในหน้า ๑๓๖, ๑๘๖, ๒๓๘ - ๙ และ ๒๙๐ เกี่ยวกับความสำคัญของมารดาในการอบรมบุตรธิดา และความกตัญญูที่บุตรควรมีตอบสนอง) ค่านิยมที่แพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูงที่เป็นหญิง จะเป็นทำนองเดียวกับที่ผู้หญิงในตระกูลของพระโพธิสัตว์เคยปฏิบัติมาก่อน เช่น การอภิเษกสมรสในสายเลือดเดียวกัน เพื่อมิให้สายเลือดตระกูลต่ำกว่ามาปะปน (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, เล่ม ๑ : ๓๐๒, ๓๑๐ และเล่ม ๒ : ๕๓๓ - ๔, ๕๓๘) ภรรยาจะต้องซื่อสัตย์จงรักภักดีปรนนิบัติให้ได้รับความสุข ยำเกรงสามีทั้งยามสุขและทุกข์ ไม่ทอดทิ้งสามีเมื่อตกอยู่ในอันตราย (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา เล่ม ๑ : ๒๖๔, ๒๙๙, ๔๕๙ และโปรดดูบทบาทของมัทรีที่ติดตามพระเวสสันดร และนางสีดาที่ติดตามพระราม) เมื่อสามีถึงแก่ความตายก็สมัครใจเป็นม่ายมากกว่าแต่งงานใหม่ (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา เล่ม ๑ : ๒๖๔)

อิทธิพลของคำสอนนี้จะเป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูง ตั้งแต่ราชธิดาของพระมหากษัตริย์ บุตรีของเชื้อพระวงศ์และขุนนาง แต่จะลดลงเมื่อถึงผู้หญิงสามัญชนซึ่งมีอิสระมากกว่าสตรีชนชั้นสูง ก่อนที่จะเกิดวัฒนธรรมของชนชั้นกลางขึ้น (นิธิ ๒๕๒๗ : ๒๘๔) การที่หญิงสามัญไม่จำกัดตนอยู่ในกรอบประเพณีแบบชนชั้นสูง ก็น่าจะเป็นเพราะความจำเป็นในทางเศรษฐกิจที่ต้องทำมาหากิน ดิ้นรนต่อสู้ชีวิต จึงมีอิสระและความกล้าในการตัดสินใจตามความพอใจของตนมากกว่าในทางปฏิบัติ

ผู้หญิงในสถานะของลูก

"ลูก" เป็นสถานภาพที่มีมาแต่กำเนิดของผู้หญิงทุกคน สำหรับสังคมที่ต้องการกำลังคนอย่างสังคมไทยด้วยแล้ว ลูกยิ่งมีความหมายมากขึ้น ถึงกับมีการเปรียบเปรยว่า *"เรือนปราศจากบุตรี ดรุณเด็ก"* (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๖๘) นั้นเสมือนกับบ้านเมืองที่ขาดผู้ปกครองทีเดียว

จะเห็นได้ว่าลูกที่เอ่ยถึงในที่นี้ รวมทั้งลูกสาวและลูกชาย อาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยไม่รังเกียจลูกสาว กฎหมายที่ประกาศใช้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มาตราใดที่มีคำว่า "บุตร" หรือ "ลูก" ปรากฏอยู่ ก็เป็นการใช้ในความหมายรวมๆ กันโดยมิได้แยกตามเพศ สิ่งใดที่กฎหมายกำหนดว่าเป็นสิทธิหรือพันธะของลูก จึงมักจะถือว่าเป็นของลูกชายและลูกสาวเท่าเทียมกัน

ตามปกติแล้วลูกจะต้องอยู่ในความดูแลของพ่อแม่ พ่อแม่มีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูลูกตั้งแต่เกิดจนโตขนาดแยกไปตั้งครอบครัวของตนเองได้ บางครั้งแม้จะมีครอบครัวแล้วแต่ก็ยังอาศัยอยู่กับพ่อแม่ต่อไป ดังนั้น กฎหมายไทยจึงถือว่าลูกเป็นเสมือนทรัพย์สินส่วนตัวของพ่อแม่ พ่อแม่จะยกลูกให้ผู้อื่นเอาไปเลี้ยงก็ได้ และยิ่งกว่านั้น คือ พ่อแม่สามารถขายลูกเป็นทาสของผู้อื่นเมื่อใดก็ได้ โดยไม่ต้องถามความสมัครใจของตัวลูก (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการทาษ" ๓ : ๗๔) แต่ลูกนั้นไม่มีสิทธิที่จะขายพ่อแม่ของตนเป็นทาส (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการทาษ" ๔ : ๗๔) เนื่องจากกฎหมายถือว่าลูกมิได้เป็นอิสระแยกจากพ่อแม่ จึงระบุข้อห้ามนี้ไว้ในบทถัดไป และน่าจะเป็นเพราะสังคมไทยถือว่าพ่อแม่มีบุญคุณต่อลูกใหญ่หลวงนัก ลูกจึงต้องตอบแทนด้วยการให้ความเคารพเชื่อฟัง มีความกตัญญู และคอยดูแลปรนนิบัติพ่อแม่ให้ได้รับความสุขยามแก่เฒ่า (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๓๖) คนที่อกตัญญู ก้าวร้าวกับพ่อแม่ หรือดื้อรั้นไม่เชื่อฟังจะถูกลงโทษ เห็นได้จากกฎหมายอนุญาตให้พ่อแม่ตัดขาดลูกแบบที่ว่านี้จากสิทธิในการรับมรดกได้ (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณมรดก" ๒๓ : ๑๕๓) และใครก็ตามที่มาฟ้องร้องพ่อแม่ปู่ย่าตายายจะได้รับโทษถูกทวนด้วยลวดหนัง คือ ถูกเฆี่ยนตีอย่างหนัก แล้วยังห้ามรับฟ้องเอาไว้ด้วย (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการลักษณรับฟ้อง" ๒๕ : ๓๐๗) เพราะกฎหมายถือว่า คนที่ฟ้องนั้นอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณคน

สถานะของลูกไม่มีกำหนดตายตัวว่ายืนนานเท่าใด ที่จริงแล้วลูกยังคงเป็นลูกอยู่เสมอนานเท่าที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ แต่สำหรับลูกสาวแล้ว สิทธิเหนือชีวิตของผู้หญิงจะเปลี่ยนมาเป็นของสามีภายหลังการแต่งงาน คือ จะกลายเป็นสมบัติของสามีแทนการเป็นสมบัติของพ่อแม่ ลูกชายก็น่าจะเป็นทำนองเดียวกัน เพียงแต่ถือครองสิทธินั้นเองเท่านั้น ส่วนสิทธิอื่นๆ ของสถานะลูก เช่น สิทธิในการรับมรดกก็ยังคงอยู่ต่อไป ดังนั้น อำนาจสิทธิขาดของพ่อแม่ที่มีเหนือชีวิตลูกสาวจึงควรจะมีอยู่นาน ตราบเท่าที่หญิงผู้นั้นยังมิได้แต่งงานมีครอบครัว

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พ่อแม่เป็นผู้อบรมเลี้ยงดูลูกสาว วิธีการอบรมเลี้ยงดูคงจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับฐานะและชาติตระกูลของครอบครัวนั้นๆ สำหรับบางที่อาจจะมีพวกภรรยารองๆ มาช่วยเลี้ยงอีกด้วย พวกพี่เลี้ยง นางนมมักจะต้องผ่านการคัดเลือกมาอย่างถี่ถ้วน กว่าจะได้รับความไว้วางใจจากพ่อแม่ให้เลี้ยงลูกตน เพราะนอกจากจะเลี้ยงเด็กแล้ว ยังต้องช่วยอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท ตลอดจนให้ความรู้แขนงต่างๆ แก่เด็ก จนกว่าจะเติบใหญ่ออกเรือนแยกไปจากพ่อแม่ (ดูได้จากวรรณคดีไทยหลายเล่ม เช่น ขุนช้าง - ขุนแผน และอิเหนา) การเลี้ยงลูกสาวในระยะแรกคงจะเหมือนกับเลี้ยงลูกชาย เด็กๆ ที่ยังไว้จุกมักจะเล่นด้วยกันกับพี่น้องหรือเพื่อนฝูงต่างเพศ แต่ภายหลังการโกนจุกซึ่งถือว่าย่างเข้าสู่วัยหนุ่มสาวแล้ว ลูกสาวจะถูกอบรมเลี้ยงดูให้แตกต่างจากลูกชายอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากผู้หญิงที่เป็นชนชั้นสูงจะต้องเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการเป็นเจ้าจอมของพระมหากษัตริย์ ชายาของเจ้านาย หรือภรรยาของพวกขุนนาง มิฉะนั้นก็เพื่อเตรียมถวายตัวเข้ารับราชการเป็นเจ้าพนักงานในพระบรมมหาราชวัง หรืออาจเป็นพี่เลี้ยง นางนมให้เจ้านายหรือครอบครัวชนชั้นสูงต่อไป มีหลักฐานปรากฏชัดว่า ลูกสาวของชนชั้นสูงมีการถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์อยู่เสมอ (ดู ปกศ. ๖ : ๒๕๒, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ๒๔๘ - ๙ และ ๒๗๔ - ๒๗๕ และ ปาลเลกัวซ์ : ๒๖๘) ดังนั้นการศึกษาอบรมลูกสาวของคนกลุ่มนี้จึงมุ่งไปในด้านแบบแผน หรือขนบธรรมเนียมประเพณีของราชสำนัก การแต่งกาย การบ้านการเรือน ศิลปะ และงานประณีตศิลป์ต่างๆ เช่น การจัดและประดิษฐ์ดอกไม้ การครัว การเย็บปักถักร้อย ตลอดจนดนตรีและนาฏศิลป์ นอกจากนี้ยังมีการฝึกหัดไหว้วานลูกสาวให้ปรนนิบัติพ่อแม่ เช่น บีบนวด (คุณสุวรรณ : ๑๐๕ - ๑๐๖ และ ๑๑๐ - ๑๑๑) บางคนอาจได้รับการศึกษาด้านหนังสือ ถึงขั้นอ่านออกเขียนได้ โดยผู้สอนอาจเป็นสมาชิกในครอบครัว พี่เลี้ยง หรือครูพิเศษที่จ้างมาสอน แนวโน้มที่ผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นสูงสนใจเรียนหนังสือมีมากขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา ถึงขนาดที่ผู้หญิงบางคนอาศัยความรู้หนังสือ และความสามารถเชิงประพันธ์กาพย์กลอนหาเลี้ยงชีพได้ เช่น คุณพุ่มผู้มีฉายาว่าบุษบาท่าเรือจ้าง (ประชุมเพลงยาว : ๓๙๗) หรือตัวละครผู้หญิงในวรรณคดีอย่าง นางสุวรรณมาลีกับ นางละเวง ในเรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ก็ได้รับการศึกษาเหมือนผู้ชาย นับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เริ่มเกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นสูง แต่ผู้หญิงที่รู้หนังสือก็คงจะยังมีไม่มากนัก เพราะพ่อแม่

มักเกรงว่า หากลูกสาวตนอ่านออกเขียนได้ก็อาจจะริเขียนเพลงยาวโต้ตอบกับผู้ชาย ทำให้ใจแตกเสียคนไปได้ (เสฐียรโกเศศ, : ๔๕๑) การศึกษาอบรมที่พ่อแม่เตรียมไว้ให้ลูกสาวจึงมุ่งไปในทางการบ้านการเรือนและการเตรียมตัวออกเรือนมากกว่า ปล่อยให้การเรียนหนังสือเป็นหน้าที่ของผู้ชาย แม้เวลาจะล่วงเลยมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้วก็ตาม ทัศนะทำนองนี้ยังคงมีอยู่ เห็นได้จากงานเขียนเรื่องประเพณีเลี้ยงลูกของไทยที่พระยาราชวรานุกูล (อ่วม) เขียนไว้ว่า ถ้าเป็นลูกชาย ภายหลังจากนางผดุงครรภ์อาบน้ำชำระร่างกายเด็กและนำมาวางบนเบาะในกระด้งแล้ว พ่อเด็กกับญาติพี่น้องจะนำสมุดดินสอมาวางไว้ใกล้ๆ เบาะ แต่ถ้าเป็นลูกสาวก็จะวางเข็มกับด้ายแทน (ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๑ : ๗๘ - ๗๙) แสดงถึงค่านิยมในการแบ่งภาระหน้าที่ระหว่างลูกชายกับลูกสาวอย่างชัดเจน แต่การแบ่งนี้จะเป็นผลดีก็ต่อเมื่อเด็กนั้นโตแล้ว

สำหรับกลุ่มสามัญชนนั้น การอบรมเลี้ยงดูลูกสาวก็คงจะมีหลักการเหมือนกับชนชั้นสูง เมื่อลูกชายมีภาระต้องเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยหรือไม่ก็เป็นไพร่ถูกเกณฑ์ราชการ ทำให้เด็กผู้ชายต้องเรียนหนังสือจากวัดหรือไม่ก็เรียนรู้การประกอบอาชีพที่ครอบครัวทำอยู่ ลูกสาวก็ต้องเรียนรู้ในสิ่งที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน คือต้องแบ่งเบาภาระของครอบครัว การเตรียมตัวออกเรือนก็ต้องอาศัยความรู้เรื่องนี้ เนื่องจากครอบครัวสามัญชนทั่วไปไม่ได้มีฐานะดี และไม่มีความจำเป็นต้องหาพี่เลี้ยงนางนมมาดูแลลูก พ่อแม่จึงมักเลี้ยงลูกเอง และสั่งสอนลูกสาวให้รู้จักทำงานบ้าน ไม่ว่าจะเป็นทำครัว ตักน้ำ ตำข้าว หาฟืน เก็บผักผลไม้ กวาดถูบ้าน ทอผ้า ตลอดจนเลี้ยงน้อง (เสฐียรโกเศศ : ๔๕๑) หรือช่วยพ่อแม่ผลิต หรือหาสวยมาส่งให้ทางราชการ (ฉันท์ : ๕๓) ในขณะเดียวกัน ก็ต้องเรียนรู้การประกอบอาชีพ เช่น ทำไร่ ไถนา ทำสวน และค้าขายด้วย (ปาลเลกัวซ์ : ๒๐๗ - ๒๐๘) นอกจากนี้ ผู้หญิงสามัญยังมีโอกาสศึกษาจากประสบการณ์ ผ่านพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น การทำบุญในโอกาสต่างๆ งานบวชนาคและงานศพ นับเป็นการช่วยสอนให้ผู้หญิงสามัญรู้จักการวางตัว รู้จักการสมาคมกับผู้อื่น และรู้จักการดำรงชีวิตในสังคม ความรู้เหล่านี้จะมีประโยชน์เมื่อลูกสาวเติบใหญ่ มีครอบครัวเป็นของตนเอง เพราะครอบครัวของสามัญชนนั้น ต้องการให้ผู้หญิงช่วยรับภาระในการทำมาหากินอยู่มาก

แม้ว่าการอบรมลูกสาวของชนชั้นสูงกับสามัญชนอาจจะต่างกัน แต่ก็นับได้ว่ามีจุดมุ่งหมายหลักอย่างเดียวกันคือ เพื่อให้สามารถทำตนเป็นภรรยาและแม่ที่เหมาะสมกับฐานะของครอบครัว

ในขณะที่ลูกชายจะได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้เป็นผู้นำของครอบครัวต่อไป แต่ทั้งลูกชายและลูกสาวจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของพ่อแม่ ความผูกพันระหว่างพ่อแม่กับลูกในทางกฎหมายแล้วแน่นแฟ้นมาก ถึงลูกจะแต่งงานแล้ว ถ้าพ่อแม่ไปกระทำความผิดฉกรรจ์ต้องโทษให้ถูกริบราชบาทว์ เช่น ในกรณี สูบ กิน หรือขายฝิ่น (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักขณโจร" ๘๑ : ๓๓๑ และ ปกศ. ๔ : ๓๒ - ๓๔ และ ๕๓ - ๕๗) และกรณีกบฏต่อแผ่นดิน (ดู ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการกระบดศึก" ๑, ๕, ๖ และ ๑๔ : ๔๖๒ - ๔๖๙) ซึ่งบางทีรวมโทษประหารชีวิตทั้งโคตรเข้าไปด้วย ลูกก็ต้องได้รับโทษทัณฑ์เช่นกัน เพราะริบราชบาทว์นั้นคือ การริบลูกเมีย ทรัพย์สิน รวมทั้งข้าคน และในทางกลับกัน ถ้าลูกทำความผิดฉกรรจ์ บางกรณีพ่อแม่จะพลอยรับโทษด้วย เช่น ถ้าหากลูกเป็นโจรลักข้าวของผู้คนหรือช้างม้าวัวควายของผู้อื่น แล้วมาสารภาพว่า พ่อแม่รู้เห็นด้วยและยังช่วยปิดบัง พ่อแม่จะถูกลงโทษเช่นกัน (ปก.ร. ๑/๒ "พระไอยการลักขณโจร" ๕๙ และ ๑๕๓ : ๓๒๓ และ ๓๕๘) กฎหมายจะถือว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกโดยไม่แบ่งเพศ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือเรื่องแบ่งมรดกของพ่อแม่ให้ลูก ลูกชายกับลูกสาวมีโอกาสทัดเทียมกัน ความแตกต่างเรื่องส่วนแบ่งของลูกจะเกิดขึ้น ก็ต่อเมื่อลูกคนใดซึ่งอาจเป็นหญิงหรือชายก็ได้เกิดทิ้งพ่อแม่ไปอยู่ที่อื่น โดยมิใช่ไปเพราะหน้าที่ราชการ ลูกคนที่ว่านี้จะถูกตัดสิทธิ และมรดกส่วนนั้นจะตกอยู่กับผู้ที่ปรนนิบัติพ่อแม่เท่านั้น (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณมรดก" ๒๕ : ๑๕๔) จะเห็นได้ว่า เพศมิใช่ตัวกำหนดสิทธิในการรับมรดก แต่ขึ้นอยู่กับการทดแทนพระคุณพ่อแม่มากกว่า

ผู้หญิงที่อยู่ในสถานะของลูกสาวจึงมิได้แตกต่างจากลูกชายเท่าใดนัก ต่างได้รับความรักและการเลี้ยงดูจากครอบครัว สิทธิและหน้าที่ซึ่งปรากฏในกฎหมายก็เท่าเทียมกัน จริงอยู่การศึกษาอบรมที่เด็กผู้หญิงได้รับ อาจจะต่างกับของเด็กผู้ชาย เพราะผู้หญิงและผู้ชายมีหน้าที่ในสังคมต่างกัน จึงน่าจะถือว่าเป็นการเตรียมให้พร้อม ที่จะรับภาระตามหน้าที่ของตนซึ่งต่างกันอยู่มากกว่าจะเกิดจากความคิดที่ว่าลูกสาวนั้นด้อยกว่าลูกชาย เห็นได้จากนายมีผู้เขียน **นิราศเดือน** เคยสะท้อนความรู้สึกของพ่อแม่ว่าหวังพึ่งลูกทั้งหญิงและชายต่อไปในวันหน้า (ฉันท์ : ๖๘๗) มิได้มีการรังเกียจเดียดฉันท์ลูกสาวแต่อย่างใด การแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องลูกจึงไม่มีการพูดถึงสิทธิที่ไม่เท่าเทียมระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย แต่มุ่งแก้ไขในประเด็นที่พ่อแม่มีสิทธิขายลูกได้

มากกว่า "พระราชบัญญัติลักภาจุลศักราช ๑๒๒๗" (พ.ศ. ๒๔๐๘) ซึ่งออกมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ระบุชัดว่า พ่อแม่มิได้เป็นเจ้าของลูกเหมือนกับคนที่เป็นเจ้าของวัวควาย จึงห้ามขายลูกตามใจชอบ ต้องให้ลูกยินยอมก่อนจึงจะทำได้ และค่าตัวจะมากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับความยินยอมของลูกด้วย (ปกศ. ๗ : ๑๖๘ - ๑๖๙) การอนุญาตให้ลูกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การตัดสินใจเช่นนี้อาจก่อให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติอยู่ไม่น้อย คงจะต้องรอคำยินยอมจนอาจทำให้การซื้อขายติดขัด ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๑๐ จึงมีกฎหมายอีกฉบับประกาศใช้คือ "พระราชบัญญัติผัวขายเมีย จุลศักราช ๑๒๒๙" กำหนดให้พ่อแม่ขายลูกที่อายุต่ำกว่า ๑๓ ปี และยังอาศัยอยู่กับพ่อแม่ได้โดยไม่ต้องถามความยินยอมพร้อมใจ แต่ถ้าพ่อแม่หย่ากันและผู้จะขายมิใช่ผู้ที่เลี้ยงลูก จะเอาชื่อลูกมาขายเป็นทาสมิได้ และในกรณีที่ลูกอายุ ๑๕ ปีขึ้นไปต้องมีการลงแกงไดยินยอม โดยมีพยานรู้เห็นก่อน พ่อแม่จึงจะเอามาขายได้ (ปกศ. ๗ : ๒๕๐) กฎหมายฉบับนี้ยังอนุญาตให้ลูกขายพ่อแม่ เมียขายผัวและพี่น้องขายกันเองได้ หากมีการลงแกงไดยินยอมจากเจ้าตัว โดยมีพยานรับรู้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงมิใช่เรื่องสิทธิของเพศหญิงหรือเพศชาย แต่เป็นความเปลี่ยนแปลงอำนาจหรือความสัมพันธ์ที่พ่อแม่เคยมีเหนือลูกมากกว่า

ผู้หญิงในสถานะของภรรยา

ผู้หญิงจะอยู่ในสถานะของภรรยาได้หลังจากแต่งงานแล้ว การมีคู่ครองน่าจะมีความสำคัญสำหรับชีวิตของผู้หญิงไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เพราะลูกสาวจะต้องเตรียมตัวเพื่อการออกเรือน การแต่งงานเป็นเรื่องธรรมดาของสัตว์โลกทั่วไปที่จะต้องสืบวงศ์ตระกูล (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา เล่ม ๑ : ๖๖ และ ฉันท์ : ๖๙๘ และ ๗๕๐) โดยถือเป็นหน้าที่ของพ่อแม่ที่จะจัดการแต่งงานให้ลูก ภรรยาจึงมาจากความเห็นชอบของพ่อแม่ ถึงแม้ว่าชายหญิงจะผูกสมัครรักใคร่กันเอง แล้วแอบหนีตามกันไปอยู่กินฉันสามีภรรยา สังคมก็ยังไม่ยอมรับ เมื่อถูกจับได้ก็จะมีโทษ (ปก.ร. ๑/๒ "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๑๒๐ : ๖๒) นอกเสียจากจะส่งลูกสาวเขาคืนพร้อมกับขอขมาต่อพ่อแม่ฝ่ายหญิง หากได้รับอนุญาตจึงจะอยู่กินกันได้ (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๑๒๒ : ๖๒ - ๖๓) พ่อแม่จึงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดสถานะภรรยาให้ลูกสาว นอกจากนี้ภรรยายังมาจากบำเหน็จความดีความชอบที่ได้รับพระราชทานจาก

พระมหากษัตริย์ และมาจากตัวผู้เป็นสามีเองไปขอหรือไถ่ตัวผู้หญิงอื่นมาเลี้ยงเป็นภรรยาก็ได้ ตามกฎหมายแล้วอาจจัดภรรยาได้เป็น ๔ ประเภทคือ

๑. "เมียกลางเมือง" หมายถึง ภรรยาที่พ่อแม่จัดการให้แต่งงานกับลูกชายของตน มีการสู่ขอ เรียกสินสอด และขันหมากตามประเพณี ถือว่าเป็นภรรยาหลวง (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" : ๒) เมียกลางเมืองจะถือศักดินาครึ่งหนึ่งของศักดินาสามี (ระดับศักดินาของภรรยาทั้งหลาย ดู ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" ๒๖ : ๒๖๒)

๒. "ภรรยาพระราชทาน" หมายถึง ภรรยาที่พระมหากษัตริย์พระราชทานมาเพื่อตอบแทนความดีความชอบ เช่น ผู้ที่ชนช้างชนะ สามารถฆ่าข้าศึกตายบนหลังช้างได้ จะมีการปูนบำเหน็จรางวัลมากมาย โดยรวมทั้งได้ภรรยาด้วย (ปก.ร. ๑/๑, "กฎมณเฑียรบาล" ๔๗ : ๗๕) ภรรยาพระราชทานจะถือศักดินาเท่ากับเมียกลางเมือง

๓. "เมียกลางนอก" หมายถึง อนุภรรยาที่ผู้ชายขอมาเลี้ยง (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" : ๒) จะถือศักดินาครึ่งหนึ่งของเมียกลางเมือง

๔. "เมียกลางทาษี" หมายถึง ทาสที่ผู้ชายไถ่ตัวมาเป็นภรรยา (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" : ๒) ถ้าหากมีลูกด้วยกันศักดินาของเมียกลางทาษีจะเท่ากับเมียกลางนอก

ภรรยาทั้งสี่ประเภทนี้จะมีฐานะเสมือนทรัพย์สินส่วนตัวของสามี สามีมีสิทธิจะยกให้ใครก็ได้ (ปก.ร. ๑/๒, "พระอายการเบดเสรจ" ๑๒๔ : ๒๔๘) และยังมีสิทธิที่จะขายภรรยาโดยไม่จำเป็นต้องบอกให้ภรรยารับรู้หรือยินยอมก็ได้ (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการทาษ" ๓ : ๗๔) ส่วนภรรยานั้นกฎหมายห้ามขายสามี (ปก.ร. ๑/๒ "พระไอยการทาษ" ๔ : ๗๔) ด้วยเหตุที่มิได้เป็นอิสระจากสามี ถ้าจะพิจารณาในกลุ่มภรรยาสี่ประเภทนี้ อาจกล่าวได้ว่าภรรยาพระราชทานสำคัญที่สุด เพราะได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ บางครั้งอาจจะเป็นพระราชธิดาหรือพระสนมด้วยซ้ำไป (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" ๔ : ๑๗๙ - ๑๘๐) กฎหมายอนุญาตให้สามีว่ากล่าวหรือตีภรรยาพระราชทานได้ตามควร แต่ห้ามมิให้ถึงขั้นเสียชีวิตหรือทุพพลภาพเป็นอันขาด (ปก.ร. ๑/๑, "กฎมณเฑียรบาล" ๑๑๐ : ๙๕) ผู้ที่มีโอกาสจะได้รับพระราชทานภรรยาพวกนี้ จึงน่าจะเป็นชนชั้นสูงใกล้ชิดกับราชสำนัก เพราะมีโอกาสรับราชการ

ทำความดีความชอบได้มากกว่าผู้ชายสามัญ อย่างไรก็ดี ผู้หญิงในสถานะของภรรยานั้นอาจแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่มเช่นเดียวกับเมื่ออยู่ในสถานะของลูก

สังคมชนชั้นสูงอยู่ในแวดวงของราชสำนัก และกลุ่มขุนนาง ผู้ชายที่อยู่ในกลุ่มนี้มีทั้งอำนาจและบทบาททางการเมืองการปกครอง เป็นผู้นำของครอบครัวและของระดับอาณาจักร ผู้ชายจึงมีความสำคัญและได้รับการยกย่องมาก ในขณะที่ผู้หญิงนั้นมีหน้ามีตาในสังคมได้ก็ด้วยสามี หากสามีมียศศักดิ์สูงย่อมเป็นที่เชิดหน้าชูตาของภรรยา แต่ถ้าขาดสามีแล้วชีวิตจะอับเฉาปราศจากความสุข (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๔๒ และ ๑๑๐) และไร้ที่พึ่งพิง การแต่งงานจึงดูมีความสำคัญต่อชีวิตของผู้หญิงที่เป็นชนชั้นสูง และผู้หญิงที่สะสวยงดงามดูจะมีโอกาสดีกว่าคนขี้ริ้วขี้เหร่ เหมือนดังที่โคลงโลกนิติกล่าวไว้ว่า

"...สตรีรูปงามสรรพ เป็นทรัพย์ตนนา
แม้ตกยากไร้ร้าง ห่อนไร้สามี" (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๘๕)

การที่ถือว่าผู้หญิงมีรูปเป็นทรัพย์นั้น อาจเป็นเพราะความงามเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจจากผู้ชายได้มากกว่าคุณสมบัติอื่นๆ ซึ่งยากที่ผู้ชายจะทราบได้ เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีกีดกั้นมิให้ชายหญิงได้ใกล้ชิดกัน นอกจากความงามแล้ว ผู้ชายยังเลือกภรรยาโดยพิจารณาดูชาติตระกูลของผู้หญิงอีกด้วย (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๘๒) ว่าเหมาะสมกับฐานะของตนหรือไม่ ฝ่ายผู้หญิงเองก็ต้องการให้คู่ครองของลูกสาวมียศศักดิ์ หรืออย่างน้อยก็มีเงินเหมือนอย่างแม่ของนางพิมพิลาไลยชอบลูกเขยรวยๆ เช่น ขุนช้างมากกว่าขุนแผนซึ่งเพิ่งเข้ารับราชการใหม่ๆ (ขุนช้างขุนแผน เล่ม ๑ : ๑๒๔) สำหรับชนชั้นสูงโดยเฉพาะผู้หญิงด้วยแล้ว การมีคู่ครองที่ยศศักดิ์ต่ำกว่าตน นับเป็นความอัปยศและไม่สมควร (ประชุมเพลงยาว : ๑๙๖ - ๑๙๗) จึงมีผู้หญิงในกลุ่มนี้จำนวนไม่น้อยต้องอยู่ในฐานะภรรยารองของสามี เช่น เป็นเจ้าจอมของพระมหากษัตริย์ หม่อมห้ามของเจ้านาย หรืออนุภรรยาของขุนนาง จำนวนของภรรยาจะมีได้มากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับฐานะและความต้องการของผู้เป็นสามี (Bowring I : 119) บางครั้งการมีภรรยาหลายคนก็กลายเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงบารมีของผู้ชาย เพราะคนมีอำนาจวาสนา ใครๆ ก็ย่อมยินดียกลูกสาวให้ ปาลเลกัวซ์เคยอธิบายว่า การที่พระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนางของไทยมีเจ้าจอม

หม่อมห้าม หรืออนุภรรยาหลายคนนั้น ก็เพื่อประดับบารมีมากกว่าจะเป็นไปเพื่อเหตุผลทางกามารมณ์ (ปาลเลกัวซ์ : ๒๑๑)

ภรรยาที่ดีเป็นสิ่งที่ชนชั้นสูงปรารถนา ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้พระมหากษัตริย์บรรลุถึงความเป็นพระจักรพรรดิได้ คือ แก้ว ๗ ประการ ซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นมี "นางแก้ว" อยู่ด้วย (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา เล่ม ๒ : ๑ - ๒๒) เพราะ *"นางแก้วเกิดสำหรับบุญบรมจักรพรรดิ์...ตั้งไว้เป็นอัครมเหสี"* (ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถาเล่ม ๒ : ๑๘) นางแก้วน่าจะเป็นคนที่รวมคุณสมบัติของภรรยาที่ดีเอาไว้คือ มีหน้าที่คอยดูแลเอาใจใส่รักษาพยาบาลยามสามีเจ็บไข้ ต้องร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี ให้กำเนิดลูกเพื่อสืบตระกูล และรู้จักปรนนิบัติรับใช้สามีให้มีความสุข (บุญยงค์ : ๑๑๘) นอกจากนี้ ภรรยาที่ดียังควรจะมีความซื่อสัตย์สุจริต และให้ความเคารพต่อสามีด้วย การย้ำถึงคุณลักษณะของภรรยาที่ดี มีปรากฏในวรรณคดีหลายเล่ม เช่น สุภาษิตสอนหญิง บอกว่า *"จะมีคู่ก็ให้รู้ปรนนิบัติ"* (ฉันท์ : ๒๑) ในขณะที่ **เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน** มีการเอ่ยถึงเรื่องนี้ว่า

อันหญิงดีที่เป็นภรรยา กำหนดไว้ในตำราว่าเป็นสี่
หนึ่งเลี้ยงดูภัสดาด้วยปรานี หนึ่งร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน
หนึ่งนั่นเคารพนบนอบผัว หนึ่งยอมตัวให้เขาใช้ไม่เดียดฉันท์
จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน ด้วยผัวนั้นวางใจที่ในตัว

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม ๒ : ๕๖๗) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดอีกตัวอย่างหนึ่งนั้นมาจากโคลงโลกนิติที่สอนว่า

เมียดีดุจทาสรู้ การเรือน รอบแฮ
อายุแก่สามีเหมือน ดั่งน้อง
เป็นที่ปรึกษาเตือน ดัดดุจ มดายนา
ยามเมื่อผัวขัดข้อง อดกลั้นกลัวเกรง

(ประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๓๑) จะเห็นได้ว่า ภรรยาในอุดมคติของชนชั้นสูงต้องทำตัวเสมือนเป็นแม่ที่คอยดูแล เป็นเพื่อนที่คอยปลอบประโลมและให้กำลังใจ เป็นภรรยาที่ให้กำเนิดลูกแล้วยังต้องเป็นบ่าวคอยปรนนิบัติรับใช้ อุทิศตนเพื่อความสุขของสามีไปพร้อมๆ กัน ถึงแม้ภรรยา

จะมีคุณสมบัติที่ดีครบถ้วนแล้วก็ตาม แต่ชนชั้นสูงก็ยังมองว่าไม่สำคัญต่อชีวิตของสามีมากนัก เพราะ *"ลูกเมียเหมือนผ้าโอ่ อัตรา"* หากว่าขาดไปแล้วก็ยังหามาทดแทนใหม่ได้ (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๖๒) นอกจากนี้ยังไม่ไว้วางใจภรรยาโดยเปรียบเปรยว่า *"ช้างสาร งูเห่า ข้าเก่า และเมียรัก"* นั้นห้ามไว้ใจ อาจทำอันตรายให้ได้ (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๐๖) สถานะของภรรยาในกลุ่มชนชั้นสูงจึงดูด้อยความสำคัญเป็นอย่างมากเมื่อเทียบกับสามี

สถานะของภรรยาในกลุ่มสามัญชนนั้นกลับต่างออกไปจากกลุ่มชนชั้นสูง ด้วยเหตุที่สามีต้องมีพันธะต้องถูกเกณฑ์ราชการ หรือต้องไปเข้าเดือนตามระบบไพร่ทุกปี ภรรยาจึงต้องหาเลี้ยงครอบครัวแทน ยิ่งครอบครัวใดมีฐานะยากจน ผู้หญิงยิ่งต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อครอบครัวและทำงานหนักตลอดเวลา ผู้หญิงสามัญนับเป็นกำลังทำการผลิตที่สำคัญของสังคมไทย แบกรับภาระทั้งงานบ้าน และยังสามารถหาเลี้ยงครอบครัวได้ทัดเทียมกับผู้ชาย ทำให้ภรรยาของสามัญชนมักจะมีสิทธิ์มีเสียงในครอบครัว และสามีโดยทั่วๆ ไปก็เลี้ยงดูภรรยาดี (ปาลเลกัวซ์ : ๒๑๑ - ๒๑๒) เรื่องการให้เลี้ยงดูภรรยาอย่างดีนี้กฎหมายตราสามดวงก็มีการกำชับไว้ด้วย (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๗๔ : ๓๘)

สำหรับผู้หญิงสามัญแล้ว การที่สามีไม่เลี้ยงดูน่าจะมิใช่ปัญหาใหญ่ เพราะพวกเธอพึ่งตัวเองได้ดี ความขยันขันแข็งในการทำงานเลยกลายเป็นคุณสมบัติที่แม้แต่ผู้ชายเองก็ยังชื่นชม ใน **นิราศสุพรรณ** ของนายมี ตอนหนึ่งที่บรรยายว่า มีเพื่อนฝูงหลายคนมาเป็นเขยของชาวสวนตลิ่งชัน เพราะผู้หญิงที่นี่ขยัน (ฉันท์ : ๗๖๘) ถ้าหากพวกเธอไม่พอใจสามีก็คงจะกล้าขอหย่าร้างแยกทางกัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ กรณีที่อำแดงป้อมซึ่งนอกใจสามีไปมีชู้ แล้วยังมาฟ้องร้องขอหย่าขาดจากนายบุญศรีผู้สามี (ปก.ร. ๑/๑, "ประกาศพระราชปรารภ" : ๒) คงจะเนื่องมาจากเจรจากันแล้วไม่เป็นผล คือ สามีไม่ยอมหย่าให้จึงต้องมาฟ้องศาล จะเห็นได้ว่าภรรยาของสามัญชนดูจะเป็นตัวของตัวเอง และสามีก็ให้ความสำคัญต่อภรรยา ต่างไปจากภรรยาของชนชั้นสูง

อย่างไรก็ดี ตามกฎหมายแล้วผู้ที่อยู่ในสถานะของภรรยา ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือสามัญชนก็ตาม มีสิทธิโดยทั่วไปเหมือนๆ กัน พวกเธอมีสิทธิได้รับมรดกของสามีที่เสียชีวิตไปแล้ว และในทางกลับกัน สามีก็มีสิทธิได้รับมรดกจากภรรยา สำหรับกรณีที่มีภรรยาหลาย

คนนั้น ภรรยาพระราชทานจะได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด และภรรยาคนอื่นๆ ก็จะได้รับส่วนแบ่งมากน้อยลดหลั่นกันลงไปตามฐานะที่กฎหมายกำหนด (ปก.ร. ๑/๒ "พระไอยการลักษณมรดก" ๕ : ๑๔๕) แต่ถ้าสามีทำความผิดฉกรรจ์ต้องโทษประหารชีวิตเสียทั้งโคตร หรือถูกริบราชบาทว์แล้ว ภรรยาย่อมพลอยถูกลงโทษไปด้วย การริบราชบาทว์นั้นมักส่งตัวภรรยาและลูกของผู้กระทำผิดไปทำงานหนัก เช่น เป็นวิเสทโรงสี (ปชพ. ภาคที่ ๑๙ : ๓) คือส่งไปใช้ทำงานหนักสีข้าวของฉางหลวง (ปกศ. ๔ : ๕๖) ภรรยาที่เป็นชนชั้นสูงคงจะทุกข์ทรมานมากหากได้รับโทษเช่นนี้ บางทีสามีถูกลงพระราชอาญาแต่ยังติดราชการสำคัญ ภรรยาก็จะถูกลงโทษแทน เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๒๓ มีการแห่พระแก้ว พระบางทางเรือ และเกิดอุบัติเหตุกับเรือในขบวนแห่ ขุนนางที่ตามเสด็จถูกลงพระราชอาญาเฆี่ยน แต่เนื่องจากต้องแห่พระแก้ว ก็เลย *"ให้ลงพระราชอาญาภรรยาแทนผัวๆ จะได้แห่พระแก้ว"* (จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี : ๑๐) การได้รับโทษทัณฑ์เพราะสามีทำผิดนี้ ภรรยาของชนชั้นสูงคงจะมีโอกาสได้ประสบมากกว่าภรรยาของสามัญชนเพราะสามีของพวกเธอมีอำนาจมาก และอยู่ในฐานะที่อาจท้าทายพระราชอำนาจได้ง่ายกกว่าบรรดาสามัญชน

กฎหมายไทยมีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ ให้สิทธิแก่สามีเหนือภรรยามาก เพราะภรรยาคือทรัพย์สินส่วนตัวของสามี สามีสามารถจะเฆี่ยนตีเพื่อลงโทษเมื่อภรรยาทำผิดโดยที่ภรรยาจะมาฟ้องร้องเอาโทษมิได้ (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๖๐ : ๓๐) นอกจากนี้สามียังอาจยกภรรยาให้ผู้อื่นก็ได้ (ปก.ร. ๑/๒ "พระอายการเบดเสรจ" ๑๒๔ : ๒๔๘) หรืออาจขายภรรยาไปเป็นทาสเสียเลยก็ทำได้เช่นกัน (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการทาษ" ๓ : ๗๔) โดยที่ภรรยาไม่มีสิทธิจะขายสามี (ปก.ร. ๑/๒, พระไอยการทาษ ๔" : ๗๔) หรือแม้แต่แค่ด่าว่าสามีหากสามีเอาเรื่องฟ้องร้องแล้วภรรยาก็ต้องจัดหาข้าวตอกดอกไม้เพื่อมาขอขมา (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๖๐ : ๓๐) บางครั้ง กฎหมายยังเปิดโอกาสให้สามีทำอะไรได้โดยไม่จำเป็นต้องให้ภรรยารับทราบทั้งๆ ที่ภรรยาจะต้องมีพันธะผูกพันตามไปด้วย เช่น กรณีที่สามีกู้ยืมเงินทองมาใช้เลี้ยงครอบครัว แม้ว่าภรรยาจะไม่เคยทราบมาก่อน แต่ก็ต้องรับผิดชอบใช้หนี้สินทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยแก่เจ้าหนี้ เพราะกฎหมายถือว่าภรรยาต้องรับผิดชอบกับความไม่เอาใจใส่ต่อเรื่องราวภายในครอบครัวตนเอง (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณกู้หนี้" ๑๔ : ๑๗๘)

แต่ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดว่า กฎหมายไทยให้สิทธิสามีเหนือกว่าภรรยานั้น จะขอกล่าวเพียง ๒ ประเด็น คือ กรณีของการหย่าร้าง กับกรณีคบชู้

การหย่าร้างจะมีผลสมบูรณ์ตามกฎหมายนั้น ตามปกติแล้วต้องมีหนังสือยินยอมจากทั้งสองฝ่าย (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๖๕ : ๓๒ - ๓๓) แต่กฎหมายก็เปิดโอกาสสามีขอหย่าได้ง่ายกว่าภรรยา จะเห็นได้ว่าในกรณีที่ภรรยามิได้มีความผิดอะไรเลย เพียงแค่สามีโกรธแล้วเก็บสมบัติของตนลงจากเรือนไปนาน ๘ - ๑๑ เดือนโดยไม่ติดต่อมา ภรรยาจะหย่าขาดได้ก็ต้องส่งสินสอด ขันหมาก และสินเดิมของสามีกลับคืนเสียก่อน แต่ถ้าสามียังติดต่อมาระหว่างนั้น หรือกลับมาหา แม้ภรรยาจะไม่พอใจก็ยังถือว่าเป็นสามีภรรยากันอยู่ (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๕๐ : ๒๔) กฎหมายฉบับเดียวกันนี้ยังระบุในบทต่อไปว่า ถ้าสามีภรรยาทะเลาะกัน ตัวสามีเก็บสมบัติลงจากเรือน เอามีดฟันเสาเรือนหอแล้วหนีจากภรรยาไปอยู่ที่อื่นแค่วันเดียว ก็ถือว่าหย่าขาดจากกันแล้ว (ปก.ร. ๑/๒, พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๕๑ : ๒๔ - ๒๕) โดยไม่คำนึงถึงความต้องการของฝ่ายภรรยาแม้แต่น้อย โอกาสที่ภรรยาจะเป็นฝ่ายขอหย่าได้มีอยู่เหมือนกัน กล่าวคือ ในกรณีที่สามีด่าว่าหรือทำร้ายบุพการีข้างภรรยา สามีเป็นโจรหรือทำความผิดฉกรรจ์ และสามีทำร้ายร่างกายกันถึงขั้นสาหัสจนไม่ประสงค์จะอยู่กับชายคนนี้อีกต่อไป จึงให้ภรรยามาฟ้องร้องขอหย่าได้ (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการลักษณรับฟ้อง" ๑๔ : ๓๐๐) หรือมิฉะนั้นก็กรณีที่ภรรยาขอลาไปบวชและสามียินยอม กฎหมายจะถือว่าขาดจากความเป็นสามีภรรยากัน ถ้าผู้หญิงนั้นสึกมามีสามีใหม่ก็จะไม่มีความผิด (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๓๙ : ๑๘) จะเห็นได้ว่าภรรยามีสิทธิจะขอหย่าได้ ก็ต้องมีเหตุผลว่าสามีทำความผิดอย่างมากเกินกว่าจะอภัยได้ และสิทธิที่ได้แค่ศาลรับฟ้องเท่านั้น ผลจะออกมาอย่างไรก็ยังไม่แน่นอน ในขณะที่โอกาสซึ่งเปิดให้ฝ่ายสามีนั้นกว้างขวางและแน่นอนกว่า อาจกล่าวได้ว่าตามกฎหมายแล้วสามีสามารถหย่าขาดจากภรรยาได้ตามใจปรารถนาเสมอ

คุณลักษณะสำคัญของภรรยาที่ดี ไม่ว่าจะอยู่ในกลุ่มใดก็คือ ต้องมีความประพฤติอยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม ผู้หญิงที่มีชู้จึงถูกกฎหมายลงโทษหนัก และยังมีการประจานให้ได้รับความอับอาย กฎหมายจะคุ้มครองสิทธิของสามีอย่างเต็มที่ หากสามีจับภรรยากับชู้ได้ขณะเล่นชู้

ก็สามารถฆ่าเสียทั้งคู่ได้โดยไม่มีความผิด (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๘ : ๖) รัชกาลที่ ๑ ยังโปรดให้เพิ่มบทลงโทษให้กับภรรยาที่มีชู้ขึ้นอีกใน พ.ศ. ๒๓๒๕ กล่าวคือ ถึงแม้ว่าจะฟ้องร้องเป็นคดีความกันในศาลแล้วก็ตาม ถ้าหากสามียังอาฆาตอยากฆ่าทั้งภรรยาและชู้ ก็ให้ตุลาการส่งตัวคนทั้งคู่ให้สามีจัดการฆ่าเสียให้ตาย แต่ห้ามมิให้ทรมานหรือฆ่าเพียงคนใดคนหนึ่ง และตุลาการจะต้องอยู่ด้วยขณะมีการประหารชีวิต (ปก.ร. ๒.๑/๓, "พระราชกำหนดใหม่" ๓๗ : ๔๓๖ - ๔๓๘) ในขณะที่ถ้าสามีนำหญิงอื่นมาเป็นชู้ถึงเรือน ภรรยามีสิทธิด่าว่าและทุบตีหญิงนั้นได้ไม่ถึงขั้นสาหัส กฎหมายจึงจะไม่เอาผิดภรรยา (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๓๔ : ๑๖) จะเห็นได้ว่า กฎหมายถือว่าหากผู้หญิงมีชู้แล้วเป็นความผิดร้ายแรงถึงขั้นให้ฆ่าได้ ยิ่งถ้าเป็นบาทบริจาริกาของพระมหากษัตริย์ด้วยแล้ว มีโทษประหารเพียงสถานเดียว (ปก.ร. ๑/๑, "กฎมณเฑียรบาล" ๑๒๐ : ๙๗) สำหรับในพระบรมมหาราชวังนั้น คำว่า "ชู้" ของฝ่ายในมิใช่หมายถึงผู้ชายเพียงอย่างเดียว แต่น่าจะรวมถึงผู้หญิงด้วย การลักลอบเป็นชู้กับผู้หญิงด้วยกันเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "เล่นเพื่อน" นั้นคงจะมีอยู่ไม่น้อยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กฎมณเฑียรบาลระบุโทษของการเล่นเพื่อนในหมู่นางกำนัลว่า ให้ทวนด้วยลวดหนัง ๕๐ ที แล้วสักคอประจาน (ปก.ร. ๑/๑, "กฎมณเฑียรบาล" ๑๒๔ : ๙๘ - ๙๙) ในขณะที่รัชกาลที่ ๔ ก็พระราชทานพระบรมราโชวาท ห้ามพระราชธิดาว่า *"อย่าเล่นเพื่อนกับใครเลย"* นอกจากนี้ แม้ว่าสามีจะตายไปแล้ว กฎหมายก็ยังถือว่าภรรยาทำความผิดกรณีคบชู้ได้อีกคือ ถ้าศพสามียังตั้งอยู่ที่บ้าน แล้วภรรยานำชายอื่นมานอนด้วย ก็จะถือว่ามีชู้เช่นกัน (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๓๐ : ๑๕) ผู้หญิงที่กฎหมายถือว่ามีชู้จึงถูกลงโทษและถูกประณามมากกว่าผู้ชายที่คบชู้อย่างเทียบกันไม่ได้ เพียงแต่การฟ้องร้องเรื่องคบชู้นี้จะต้องกระทำภายใน ๓ เดือน นับแต่สามีทราบเรื่องหรือจับได้ว่าภรรยามีชู้ หากเกินกว่านั้นทางการจะไม่รับฟ้อง (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการลักษณรับฟ้อง" ๑๑ : ๒๙๙)

การคบชู้เป็นความผิดที่มีจำเลยอย่างน้อย ๒ คน คือ ตัวผู้หญิงคนนั้น กับชู้ผู้ร่วมกันกระทำความผิด แต่เมื่อถึงคราวลงโทษแล้ว จำเลยทั้งสองได้รับโทษหนักเบาต่างกัน ชายชู้จะถูกปรับไหม ในขณะที่ฝ่ายหญิงจะถูกประจานด้วยการ *"...เอาเฉลวปะหน้า ทัดดอกฉบาแดงสองหู ร้อยดอกฉะบาเปนมาไลยไส ศีศะ/คอ ให้นายฉะมองตีฆ้องนำหน้าประจานสามวัน ถ้าจไถ่โทษ*

ประจาน ให้ไถ่ตามกระเสียรอายุศมหญิงเปนข้าหย้าช้างหลวง...” (ปก.ร. ๑/๒, “พระไอยการลักษณผัวเมีย” : ๒) โทษประจานนี้งดได้ หากสามียังรักภรรยาอยู่และยอมเสียค่าปรับแทน ถ้าหญิงผู้นั้นยังคบชู้คนเดิมอีก ชายชู้จะถูกปรับไหมทวีคูณ หากเปลี่ยนชายชู้คนใหม่ ชายชู้จะถูกปรับไหมขั้นต้น แต่ตัวผู้หญิงจะถูกโกนศีรษะเป็นตะแลงแกง เอาตัวขึ้นขาหย่างตระเวนประจานตามตลาด และถูกทวนด้วยลวดหนังอีก ๒๐ ที โทษขั้นนี้สามียังช่วยระงับโดยเสียค่าปรับแทนได้อีก แต่ถ้าภรรยายังขืนคบชู้ซ้ำอีกครั้ง ชายชู้จะไม่ถูกลงโทษเลย ในขณะที่ฝ่ายหญิงจะถูกสักรูปชายหญิงไว้ที่แก้มเป็นการประจาน และถ้าหากว่าสามียังรักใคร่ภรรยาตนอยู่อีกก็จะถูกลงโทษสถานเดียวกับภรรยา (ปก.ร. ๑/๒, “พระไอยการลักษณผัวเมีย” : ๒ - ๕) ภรรยาอาจมีชู้ได้โดยไม่ถูกลงโทษเพียงทางเดียวเท่านั้นคือ ผู้หญิงที่มีสามีแล้วแต่ไม่มีลูก หนีไปมีสามีใหม่จนมีลูกตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไปจึงจะเอาโทษผิดมิได้ แต่หญิงผู้นั้นต้องคืนสินสอดขันหมากหรือทรัพย์สินของสามีเก่ากลับไปให้ครบก่อน จึงจะตกเป็นสิทธิของสามีใหม่ได้ตามกฎหมาย (ปก.ร. ๑/๒ “พระไอยการลักษณผัวเมีย” ๒๐ : ๑๑) โดยกฎหมายมิได้เอาโทษสามีใหม่ซึ่งเท่ากับเป็นชายชู้เลย ดังนั้นในฐานะที่กระทำความผิดร่วมกัน กฎหมายก็ยังลงโทษและประณามผู้หญิงมากกว่าผู้ชายอยู่นั่นเอง

ด้วยเหตุที่กฎหมายให้สิทธิแก่สามีเหนือภรรยาเช่นนี้เองที่ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราช-ปรารภว่าเมืองไทยในสมัยของพระองค์นั้นเห็นภรรยาเป็นดังสัตว์เดรัจฉาน (ปกศ. ๗ : ๑๖๙) หรือเห็นว่าผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน (ปกศ. ๗ : ๒๔๘) และต้องมีการแก้ไขเสียใหม่ เห็นได้จากพระองค์พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมและพนักงานฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการกลับมาอยู่บ้าน หรือมามีสามีใหม่ได้ นอกจากเจ้าจอมมารดาเท่านั้นที่ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีสามีใหม่ (ปกศ. ๕ : ๙๖ - ๙๙) มีการประกาศเรื่องนี้ถึง ๕ ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๗ - ๒๔๐๖ โดยท้ายที่สุดนั้นทรงวางมาตรการสำหรับการนี้โดยห้ามผู้ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดตั้งแต่ ๒๐๐ บาทขึ้นไป กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ (ปกศ. ๗ : ๒๓ - ๒๘) เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่โปรดที่สามีจะมาหน่วงเหนี่ยวสิทธิเหนือภรรยาให้คงไว้ทั้งๆ ที่ตัวฝ่ายหญิงเองก็ไม่สมัครใจจะอยู่ด้วย ในขณะเดียวกันพระองค์ก็มีพระราชประสงค์ที่จะให้ภรรยามีสิทธิมากขึ้น เช่น ต่อไปนี้สามีจะขายภรรยาได้ก็ต่อเมื่อภรรยา

ลงแกงไดยินยอมโดยมีพยานรับรู้ และภรรยาก็สามารถขายสามีได้ภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน (ปกศ. ๗ : ๒๕๑) อย่างไรก็ดีกฎหมายที่แก้ไขใหม่นี้ยังพยายามสร้างมาตรการขึ้นมาใช้โดยแบ่งแยกชนชั้นสูงกับสามัญชนออกจากกัน พระราชบัญญัติลักภา จุลศักราช ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๘) ระบุว่า *"...ลัทธิว่าชายถูกต้องหญิงแล้วก็ชื่อว่าเปนเมียนั้นใช้ไม่ได้ ให้บังคับตามใจสมัครในตระกูลหญิงที่ต่ำแลตามใจบิดามารดาญาติพี่น้องของหญิงในตระกูลที่สูงศักดิ์..."* (ปกศ. ๗ : ๑๗๔) เพราะถ้าหากจะตัดสินตามใจสมัครของผู้หญิงแล้ว เกรงว่าจะทำให้สมาชิกของตระกูลที่สูงศักดิ์ไม่พอใจ เนื่องจากถือว่าเป็นการลบหลู่ศักดิ์ศรีของตระกูลให้ตกต่ำลง (ปกศ. ๗ : ๑๗๓) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ มิได้แตะต้องปัญหาสำคัญทั้งสองกรณี คือ เรื่องหย่าร้างและคบชู้เลย สิทธิในสถานะของภรรยาอาจจะดีขึ้นอยู่บ้าง แต่กลับแฝงความเหลื่อมล้ำทางสังคมระหว่างชนชั้นสูงกับสามัญชน และสามีหรือผู้ชายก็คงมีสิทธิมากกว่าภรรยาอยู่เช่นเดิม

ผู้หญิงในสถานะของแม่

ผู้หญิงที่เป็นแม่นั้นได้รับการยกย่องในสังคมไทย กฎหมายจะให้ความสำคัญแก่ผู้เป็นแม่มากกว่าผู้เป็นภรรยา จะเห็นได้ว่าทาสภรรยาหรือที่เรียกว่าเมียกลางทาษีนั้นถ้าหากมีลูกแล้วศักดินาก็จะเพิ่มขึ้นเท่ากับอนุภรรยาคือราวหนึ่งในสี่ของศักดินาสามี (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" ๒๖ : ๒๖๒) ในกรณีที่สามีเป็นขุนนางถือศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไป ทาสภรรยาที่เคยถือศักดินาเพียง ๕ ไร่ จะได้รับการเลื่อนระดับศักดินาขึ้นมาหลายสิบเท่า และเท่ากับเป็นการยกระดับความเป็นอยู่ขึ้นมาเสมออนุภรรยา ซึ่งอาจตีความได้ว่าสามีคิดจะเลี้ยงดูจริงจังต่อไป นอกจากนี้กฎหมายยังระบุว่า ถ้าหากเจ้าหนี้ได้ลูกหนี้เป็นภรรยา และมีลูกด้วยกันก็ให้ยกหนี้สินเสีย ถือว่าเป็นเสมือนสินสอด แต่ถ้าในขณะที่ยังไม่มีลูก ฝ่ายหญิงต้องการจะเลิกร้างจากกัน ก็ต้องคืนเงินต้นให้ฝ่ายชาย โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณกู้หนี้" ๖๒ : ๑๙๗ - ๑๙๘) แสดงให้เห็นว่า การมีลูกน่าจะแสดงถึงความมั่นคงอีกขั้นหนึ่งของชีวิตครอบครัว ที่จะเลิกร้างกันคงจะไม่ใช่ทำได้ง่ายๆ อย่างก่อน กฎหมายจึงปลดภาระหนี้สินให้ การที่กฎหมายดูเหมือนจะให้รางวัลแก่ผู้ที่เป็นแม่นั้น น่าจะเป็นเพราะกำลังคนมีความสำคัญ สังคมไทยในอดีตประสบปัญหาขาดแคลนกำลังคนอยู่เสมอ การเป็นแม่จึงไม่เพียงแต่

ช่วยเพิ่มพูนกำลังคนให้สังคม แต่ยังช่วยดูแลเลี้ยงดูกำลังคนให้เติบใหญ่ เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองต่อไปอีกด้วย

ตามกฎหมายนั้นแม่มีความสำคัญต่อลูกและมีสิทธิในตัวลูกเท่าๆ กับพ่อ คำว่า "พ่อแม่" มักจะปรากฏคู่กันเสมอ เช่น พ่อแม่มีสิทธิขายลูกเป็นทาสได้ (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการทาษ" ๓ : ๗๔) และพ่อแม่มีส่วนได้รับมรดกจากลูกที่เสียชีวิต (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณมรดก" ๑ และ ๕๑ : ๑๔๓ และ ๑๗๑) สังคมไทยเองก็ยอมรับในข้อนี้ มีการสั่งสอนให้ลูกระลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่ปรากฏในวรรณคดีไทยอยู่เสมอ โคลงโลกนิติเปรียบเทียบบุญคุณของพ่อแม่ต่อลูกว่า

"คุณแม่หนาหนักเพี้ยง พสุธา
คุณบิดรดุจอา- กาศกว้าง..."

(ประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๔๕) ส่วนสุนทรภู่นั้นยิ่งถือว่าพ่อแม่สำคัญกว่าลูกเมีย จะเห็นได้ในเรื่องสิงหไกรภพ ที่มีการพรรณนาว่า

"พระชนกชนนีเป็นที่ยิ่ง ไม่ควรทิ้งพระคุณให้สูญหาย
ถึงลูกเมียเสียไปแม้นไม่ตาย ก็หาง่ายดอกพี่เห็นไม่เป็นไร
พระบิดรมารดานั้นหายาก กำจัดจากแล้วไม่มีที่อาศัย..."

(นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๘๗) พ่อกับแม่จึงมีความสำคัญอยู่คู่กันและเป็นผู้มีพระคุณอันใหญ่หลวงสำหรับลูก เพราะเป็นผู้ถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูลูกมาแต่เยาว์วัย ลูกที่ดีจึงต้องระลึกถึงบุญคุณของบุพการีและตอบแทนบุญคุณท่านต่อไป

ถึงแม้ว่าพ่อกับแม่ดูจะมีความสำคัญต่อลูกเท่าๆ กัน แต่ในกลุ่มชนชั้นสูงนั้นผู้ชายมีความสำคัญมากในครอบครัว เพราะเป็นผู้ที่มีทั้งอำนาจและบรรดาศักดิ์ ภรรยาต้องเป็นข้างเท้าหลังพึ่งพาสามี ทำให้พ่อที่เป็นชนชั้นสูงน่าจะมีส่วนกำหนดวิถีชีวิตของลูกมากกว่าแม่ แต่ในความเป็นจริงนั้น แม่เป็นผู้ที่เสียสละเพื่อลูกมาก จะเห็นได้ว่าแม่ต้องเอาชีวิตเข้าเสี่ยงนับแต่เริ่มตั้งครรภ์ จนกระทั่งคลอด เพราะในสมัยที่การแพทย์ยังไม่เจริญนั้น อัตราการเสี่ยงชีวิตจากการ

แท้งลูก หรือคลอดลูกตายมีสูง (นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม ๒ : ๑๓๔ - ๑๓๕ และประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๑๕) หลังจากลูกเกิดมาแล้ว แม่ยังมีภาระต้องคอยดูแล ถึงแม้จะมีพี่เลี้ยงนางนม และข้าทาสบริวารห้อมล้อมคอยช่วยอยู่ก็ตาม แต่แม่น่าจะใกล้ชิดกับลูกมากกว่าพ่ออยู่นั่นเอง เพราะพ่อมีภารกิจทางราชการรัดตัว และในขณะเดียวกันก็มักจะมีภรรยาหลายคน ทำให้มีลูกจำนวนมากจากหลายแม่ การจะให้ความใกล้ชิด หรือความอบอุ่นกับลูกแต่ละคนย่อมสู้ผู้เป็นแม่ไม่ได้ ดังนั้น เด็กที่กำพร้าแม่จึงประสบความลำบากมากกว่าเด็กที่กำพร้าพ่อ เหมือนดังที่พระชาลีปลอบพระกัณหาในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร ว่า "*...กุมารกุมารีใดไร้นิราศปราศจากพ่อยังแต่แม่ผู้เดียว ก็พอแลพอเหลียวเชื่อว่าอยู่พร้อมทั้งบิดาแลมารดา ทารกทาริกาผู้ใดไร้นิราศปราศจากแม่ยังแต่พ่อผู้เดียว ก็เปล่าเปลี่ยวเชื่อว่าสูญสิ้นทั้งบิดาแลมารดา ถึงจะประโลมเลี้ยงรักษาเล่าก็ไม่ถึงใจ ถึงจะได้ทุกข์ภัยสักร้อยสิ่ง อันบิดาแล้วก็นิ่งได้ไม่นำพา อันคุณของพระมารดาท่านพรรณนาไว้เป็นที่ยิ่ง...*" (มหาเวสสันตรชาดก : ๒๕๓ - ๒๕๔) เมื่อแม่คือผู้ที่ใกล้ชิดกับลูก รับผิดชอบกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูลูกถึงเพียงนี้แล้ว ก็คงจะมีส่วนร่วมตัดสินชีวิตให้ลูกร่วมกับพ่อ พ่อที่มีอำนาจสิทธิขาดเหนือลูกแต่เพียงผู้เดียว น่าจะมีแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้น และก็เป็นเพราะพระองค์ทรงเป็นเจ้าชีวิตเหนืออาณาประชาราษฎร์ทั้งมวล มิใช่เฉพาะกับพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระองค์

ครอบครัวของสามัญชนก็เหมือนกับของชนชั้นสูง แม่เป็นผู้อบรมเลี้ยงดูลูก และส่วนมากคงจะเลี้ยงลูกด้วยตนเอง ไม่มีข้าทาสบริวารคอยช่วยเหลือ อย่างมากที่สุดลูกที่โตแล้วจะเป็นผู้ช่วยแม่เลี้ยงน้องเท่านั้น ความใกล้ชิดระหว่างแม่ลูกจึงยิ่งมีมากขึ้น ในฐานะที่สามัญชนมีพันธะต่อทางราชการตามระบบไพร่ กฎหมายจึงต้องแจกแจงให้ชัดเจนว่า เด็กแต่ละคนที่เกิดมาควรจะอยู่ในสถานะใด และขึ้นสังกัดต่อกรมกองไหน ดังนั้นจึงมีการตราพระไอยการบานผแนกขึ้นไว้ในกฎหมายตราสามดวง โดยมีจุดประสงค์เพื่อกำหนดบรรทัดฐานไว้ตัดสินคดีวิวาทเรื่องสังกัดของผู้คน เป็นกฎหมายที่จัดการแบ่งลูกของไพร่กับทาสขึ้นสังกัดข้างพ่อกับข้างแม่ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของสามัญชนโดยตรง สิ่งที่พระไอยการบานผแนกพยายามแก้ปัญหามักเป็นกรณีที่พ่อแม่อยู่ในสถานะต่างกัน เช่น ฝ่ายหนึ่งเป็นไท อีกฝ่ายเป็นทาส หรือมิฉะนั้นก็เป็นกรณีที่

พ่อแม่ต่างสังกัดกัน เช่น ฝ่ายหนึ่งเป็นทหาร อีกฝ่ายเป็นพลเรือน หรือต่างก็เป็นทหารทั้งคู่ แต่สังกัดคนละกรมกอง

สิ่งที่น่าสนใจในพระไอยการบานผแนกอยู่ตรงที่ การแบ่งลูกขึ้นสังกัดนั้นจะถือตามความสำคัญของกรมกองเป็นหลัก กล่าวคือ กรมกองฝ่ายทหารสำคัญกว่าฝ่ายพลเรือน และไพร่หลวงสำคัญกว่าไพร่สม เป็นต้น ดังนั้นถ้าเป็นกรณีที่แม่เป็นทหาร พ่อเป็นพลเรือนและมีลูกสาวล้วน ลูกคนหัวปีจะตกอยู่กับฝ่ายแม่ คนต่อๆ ไปจะอยู่กับพ่อและแม่สลับกัน แต่ถ้าในทางกลับกันคือพ่อเป็นทหาร แม่เป็นพลเรือนและมีลูกสาวล้วน ลูกคนหัวปีจะอยู่กับฝ่ายพ่อ ถัดไปเป็นของฝ่ายแม่ ส่วนที่เหลือก็สลับกันไปเช่นกัน (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการบานผแนก" ๓ : ๒๘๓ และ ๒๘๕) การแบ่งเช่นนี้จะเห็นได้ว่าฝ่ายทหารได้เปรียบ เพราะถ้ามีลูกเป็นจำนวนเลขคี่แล้ว ฝ่ายทหารย่อมได้คนขึ้นสังกัดมากกว่า แต่ถ้าเป็นจำนวนเลขคู่ก็จะได้เท่ากับฝ่ายพลเรือน สำหรับกรณีที่มีลูกชายลูกสาวสลับกัน และพ่อแม่ต่างสังกัดเป็นฝ่ายทหารกับพลเรือน ลูกคนหัวปีไม่ว่าจะเพศใดก็ตาม ขึ้นกับฝ่ายทหารเสมอ (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการบานผแนก" ๓ : ๒๘๕ - ๒๘๘) ที่จริงแล้ว กฎหมายยังมีแนวโน้มที่จะให้สิทธิแก่ต้นสังกัดข้างแม่มากกว่าข้างพ่ออีกด้วย เห็นได้จากกรณีที่พ่อแม่เป็นทหารทั้งคู่ มีลูกชายลูกสาวมากเท่าใด ลูกคนหัวปีไม่ว่าเพศใดก็จะขึ้นกับฝ่ายแม่เสมอ (ปก.ร.๑/๑, "พระไอยการบานผแนก" ๒ : ๒๗๘) หรือกรณีที่พ่อแม่เป็นทาสทั้งคู่ ลูกทุกคนที่เกิดมาจะตกอยู่กับนายเงินข้างแม่ทั้งหมด (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการบานผแนก" ๒ : ๒๘๑) และที่น่าสนใจ ก็คือ ถ้าพ่อเป็นไพร่สมและแม่เป็นไพร่หลวงแล้ว ลูกทุกคนที่เกิดมาจะเป็นไพร่หลวงหมด แต่ถ้ากลับกันคือ แม่เป็นไพร่สม ส่วนพ่อเป็นไพร่หลวง ก็ให้แบ่งลูกกันตามบานผแนก (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการบานผแนก" ๒ : ๒๘๑) กรณีที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่าฝ่ายแม่นั้นได้เปรียบกว่าฝ่ายพ่ออย่างชัดเจน

พระไอยการบานผแนกนี้ ต่อมาคงจะใช้เป็นบรรทัดฐานตัดสินคดีความแบ่งลูกไปเลี้ยงดูหลังจากพ่อแม่หย่าร้างด้วย เพราะเด็กที่ต้องขึ้นสังกัดข้างใด ควรจะให้ข้างนั้นเป็นผู้เลี้ยงดูจะได้สะดวกต่อการขึ้นทะเบียนและเกณฑ์ราชการต่อไป เมื่อพิจารณาตามตารางแบ่งลูกในพระไอยการบานผแนกแล้ว กฎหมายมีแนวโน้มที่จะยกลูกชายให้ฝ่ายแม่มากกว่าพ่อ และยกลูกสาวให้ฝ่าย

พ่อมากกว่าแม่ จนกลายเป็นธรรมเนียมว่า *"ผัวเมียหย่าร้างกันแยกย้ายกันไป บุตรชายให้ได้แก่มารดา บุตรหญิงให้ได้แก่บิดา"* (ปก.ร. ๗ : ๑๗๒) และธรรมเนียมนี้อาจจะใช้กับกลุ่มชนชั้นสูงด้วย ดังนั้นแม่จึงยิ่งได้เปรียบเมื่อเทียบกับพ่อ เพราะกฎหมายตีค่าผู้ชายสูงกว่าผู้หญิงทั้งๆ ที่อายุเท่ากัน ดูได้จากการเรียกค่าเสียหายในขณะที่เด็กผู้หญิงอายุ ๙ - ๑๐ ปี มีค่าตัว ๘ ตำลึง (๓๒ บาท) และอายุ ๑๑ - ๑๕ ปี จะมีค่าตัวเพิ่มเป็น ๙ ตำลึง (๓๖ บาท ดู ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการพรมศักดิ" ๔ : ๑๖๓ - ๑๖๖) ดังนั้นถ้าหากพ่อแม่ทุกข์ยากจนถึงขั้นต้องขายลูกกินแล้ว ลูกชายน่าจะขายได้ราคาดีกว่าลูกสาวที่อายุรุ่นคราวเดียวกัน การขายลูกไปเป็นทาสมีปรากฏเป็นปกติในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ปาลเลกัวซ์ : ๒๐๘) ในกรณีที่พ่อแม่แยกทางกัน และประสบความทุกข์ยากขนาดต้องขายลูกกินแล้ว แม่จึงมีโอกาสจะได้รับเงินค่าตัวลูกมากกว่าพ่อ อาจเป็นเพราะกฎหมายเห็นว่าแม่รับภาระเลี้ยงดูลูกมากกว่าพ่อ หรืออาจจะเห็นใจหญิงม่ายที่ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงตัวเองและครอบครัวก็เป็นได้

อย่างไรก็ตาม ปกติแล้วสถานะของแม่มีอยู่นานตราบเท่าที่ลูกยังมีชีวิตอยู่ และมิได้ถูกแม่ตัดขาดจากความเป็นแม่ลูกกัน แม่และพ่อมีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูลูก ปลูกฝังให้ลูกเป็นคนดีมีศีลธรรม ตลอดจนหาคู่ครองและจัดการแต่งงาน พร้อมกับบริจาคทรัพย์สินเงินทองให้ลูกเป็นทุน เพื่อตั้งครอบครัวต่อไปในภายหน้า (ปกศ. ๕ : ๓ - ๔ และลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๑ : ๑๐๖ - ๑๐๙) หน้าที่ในการเลี้ยงดูลูกจึงควรจะยุติลงเมื่อลูกแต่งงาน หรือเมื่อลูกโตเป็นผู้ใหญ่รับผิดชอบตัวเองได้แล้ว แต่ความผูกพันยังคงมีต่อไป ลูกจะเป็นอย่างไรในวันข้างหน้า พ่อแม่ย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย ถ้าลูกมีความเจริญก้าวหน้า พ่อแม่คงมีความภาคภูมิใจและมีความสุข แต่ถ้าลูกเป็นคนเลว หรือกระทำความผิด พ่อแม่ย่อมเดือดร้อนไปด้วยกัน จะเห็นได้ว่า ถ้าลูกถูกลงโทษประหารชีวิตทั้งโคตร พ่อแม่ย่อมอยู่ในข่ายต้องถูกประหารชีวิตตามโทษทัณฑ์ของลูก หรือถ้าลูกเป็นโจร และพ่อแม่ก็รับรู้แต่มิได้ว่ากล่าวอะไร หรือว่าช่วยปกปิดความผิดเอาไว้ด้วยความรักลูก ทางราชการหรือว่าพ่อแม่มีความผิด และต้องถูกลงโทษเช่นกัน (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักขโมย" ๕๙ และ ๑๕๓ : ๓๒๓ และ ๓๕๘) อาจกล่าวได้ว่า ที่พ่อแม่จะต้องมารับผิดชอบต่อความประพฤติของลูกนั้น เป็นเพราะพ่อแม่เป็นผู้เลี้ยงลูกมาเอง บางครั้งแม่ก็ดูจะเป็นผู้ที่ต้องรับผิดชอบมากกว่าพ่อเสียอีก เห็นได้จากโคลงโลกนิติ ซึ่งกล่าวว่า

"บุตรใดครุ่นกรุ่นสร้าง กองกรรม
ชื่อว่ามารดาทำ เที่ยงพร้อง
สำศิษย์บ่เกรงยำ เยียบาป
โดยโลกโวหารร้อง เรียกแท้ครูทำ"

(ประชุมโคลงโลกนิติ : ๒๙๐) ดังนั้นแม้ว่าลูกจะโตหรือแต่งงานไปแล้วก็ตาม พ่อแม่ก็ยังต้องคอยรับผิดชอบต่อชีวิตของลูกต่อไป เห็นอะไรไม่ถูกไม่ควรก็ต้องว่ากล่าวตักเตือน สังคมไทยก็คาดหวังให้ลูกเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่า (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๑๓๖) และถ้าลูกตายก่อนพ่อแม่ยังมีส่วนได้รับมรดกจากลูก (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณมรดก" ๑, ๗ และ ๕๑ : ๑๔๓, ๑๔๗ และ ๑๗๑) เช่นเดียวกับทายาทของผู้ตาย

ผู้หญิงในสถานะของแม่ ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือสามัญชนดูจะไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก และเมื่อเทียบกับสถานะของพ่อด้วยแล้ว อาจกล่าวได้ว่า แม่นั้นมิได้เสียเปรียบพ่อเลยในเรื่องที่เกี่ยวกับลูก ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสถานะของแม่นั้นเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ เริ่มมาจากพระราชบัญญัติมรฎกสินเดิมและสินสมรส จุลศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔) คือ ให้แบ่งสินเดิมของผู้ตายเป็น ๑๐ ส่วน ยกให้ลูกของผู้ตายคนละส่วนก่อน เหลือเท่าใดค่อยคืนให้พ่อแม่ญาติพี่น้องของผู้ตาย แต่ถ้าลูกของผู้ตายมีถึง ๑๐ คน พ่อแม่และพี่น้องจะไม่ได้เลย (ปกศ. ๕ : ๔) ถึงแม้ว่าพ่อแม่อาจจะไม่ได้รับมรดกส่วนนี้ แต่ก็ยังยกให้กับหลาน จึงอาจจะไม่รังเกียจอะไรนัก และเป็นการลดสิทธิทั้งพ่อและแม่เท่าๆ กัน ต่อจากนั้นก็เป็นพระราชบัญญัติผัวขายเมีย จุลศักราช ๑๒๒๙ (พ.ศ. ๒๔๑๐) ที่ยอมให้ลูกขายพ่อแม่ได้ หากพ่อแม่ลงแกงไดยินยอมต่อหน้าพยานรับรู้ (ปกศ. ๗ : ๒๔๙) ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกับพระราชบัญญัติมรฎกสินเดิมและสินสมรส ตรงที่พ่อกับแม่มีสิทธิเท่าๆ กัน สำหรับพระราชบัญญัติลักภา จุลศักราช ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๘) นั้นพยายามตีความกฎหมายเก่า ที่ตัดสินแบ่งลูกให้พ่อแม่เลี้ยงดูภายหลังจากหย่าร้างกัน ซึ่งน่าจะหมายถึงพระไอยการบานผแนกว่า ที่กฎหมายให้พ่อได้เลี้ยงลูกสาวและแม่ได้ลูกชายนั้น *"ให้ใช้ได้แต่ในบุตรของบิดามารดาที่เปนศักดิต่ำ ก็ถ้าว่าบุตรของบิดามารดาที่เปนศักดิสูงศักดินากว่า ๔๐๐ ขึ้นไป ให้ตามใจบิดา ถ้าบิดาไม่รับเลี้ยงขับไล่บุตรเสียด้วย บุตรจึ่งตกเป็น*

ของมารดา ถ้าบิดารักชาติตระกูลยศศักดิ์อยู่ ไม่ยอมให้ไปกับมารดา บุตรก็ต้องเป็นของบิดาหมด" (ปกศ. ๗ : ๑๗๒) จะเห็นได้ว่าในกลุ่มชนชั้นสูงแล้ว นับแต่ พ.ศ. ๒๔๑๐ เป็นต้นมา เมื่อมีการหย่าร้างเกิดขึ้น พ่อจะมีสิทธิเลือกว่าจะเลี้ยงลูกหรือไม่ก็ได้ และถ้าเลือกที่จะเลี้ยงลูกแล้วก็ยังมีสิทธิเลือกต่อไปอีกว่า จะเลี้ยงลูกมากน้อยสักกี่คนก็ได้ โดยที่ฝ่ายแม่ไม่มีสิทธิมีเสียงและตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบผู้ชายเป็นอย่างมากในด้านสิทธิเหนือลูก

ผู้หญิงในสถานะของพลเมือง

ผู้หญิงจะถูกกำหนดสถานะทางสังคมมาแต่กำเนิดว่า อยู่ในกลุ่มของชนชั้นสูงหรือสามัญชน สำหรับกลุ่มชนชั้นสูงนั้น ผู้หญิงอาจเลื่อนสถานะเข้ามาอยู่ในกลุ่มนี้ผ่านการแต่งงานได้ ดังกล่าวมาแล้ว ในเรื่องศักดินาของภรรยาประเภทต่างๆ เมื่อผู้หญิงเหล่านี้อยู่ในสถานะมูลนาย จึงมีโอกาสได้รับอภิสิทธิ์ต่างๆ ตามสถานะของตนไปด้วย เช่น ได้รับพระราชทานเครื่องยศ ไม่ต้องถูกสักหมายหมู่ ไม่ถูกเกณฑ์ราชการ ไม่เสียภาษีอากร เวลามีคดีความก็มีสิทธิตั้งทนายว่าต่างแทนตัวในศาล มีสิทธิขึ้นทะเบียนเสมียนทนายไว้รับใช้ส่วนตัวและอาจมีสิทธิควบคุมไพร่พลหรือได้รับผลประโยชน์จากไพร่พลในสังกัดด้วย ถ้าหากเป็นเจ้านายที่ทรงกรม (ดู อัญชลี ๒๕๒๔ : ๕๔ - ๖๔) แม้ว่าผู้หญิงเหล่านี้อาจจะอยู่กับบ้าน ทำตัวเป็นข้างเท้าหลังที่ดีของสามีก็ตาม

เมื่อพิจารณาจากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนแล้ว จะพบว่ามีผู้หญิงรับราชการด้วยตำแหน่งที่มีศักดินาสูงสุด คือ ถือศักดินา ๑๐๐๐ ได้แก่ ท้าววรจันทร์ ที่สมเด็จพระพี่เลี้ยง ท้าวสมศักดิ์ ท้าวโสภา ท้าวศรีสัจจาและท้าวอินทร์สุริยา ซึ่งสี่ตำแหน่งหลังนี้บังคับบัญชาราชการในเขตพระราชฐาน และยังมีข้าราชการที่ถือศักดินาลดหลั่นกันลงมาจนถึงไพร่ราบที่ถือศักดินา ๑๕ (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" ๔ - ๕ : ๑๗๙ - ๑๘๑) ตำแหน่งข้าราชการหญิงทั้งหมดนี้ขึ้นกับพระราชฐานชั้นในทั้งสิ้น และไม่ปรากฏว่ามีตำแหน่งข้าราชการหญิงในกรมกองอื่นใดอีก ไม่ว่าจะอยู่ในราชธานีหรืออยู่ตามหัวเมืองก็ตาม ที่เป็นเช่นนี้อาจตีความได้ว่าเนื่องจากพระราชฐานชั้นในเป็นเขตหวงห้ามสำหรับผู้ชาย จึงจำเป็นต้องมีผู้หญิงทำงานต่างๆ แทนผู้ชาย ตำแหน่งพระพี่เลี้ยง และนางนม รับผิดชอบถวายการอภิบาลพระราชโอรส และพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ นางพระกำนัลจะเป็นผู้คอยถวายการรับใช้เจ้านาย พวกวิเสท

จะแบ่งกันรับผิดชอบ ห้องเครื่องและการจัดดอกไม้ในงานพระราชพิธี ในขณะที่โขลนจะรับผิดชอบเรื่องเวรยามรักษาความปลอดภัย แล้วยังมีพวกหญิงตักน้ำ และหญิงหามวอ ซึ่งคงจะทำงานตามชื่อที่เรียกนั่นเอง เมื่อพิจารณาดูตำแหน่งข้าราชการหญิงเหล่านี้แล้ว จะเห็นได้ว่ามิใช่ตำแหน่งที่บริหารราชการแผ่นดิน แต่เป็นเสมือนข้าทาสบริวารของพระมหากษัตริย์กับเจ้านายฝ่ายในมากกว่า ส่วนกรมกองอื่นนอกเหนือจากนี้ อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงไม่มีโอกาสเข้ารับราชการเลย ดังนั้นผู้หญิงที่อยู่ในสถานะมูลนาย ส่วนใหญ่คงจะเป็นพระมเหสีเจ้าจอมหรือพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ ชายาหรือหม่อมห้ามของเจ้านาย ตลอดจนภรรยาและลูกสาวของบรรดาขุนนางทั้งหลายนั่นเอง

สำหรับผู้หญิงสามัญแล้วจะมีสภาพที่ต่างออกไป สถานะของไพร่และทาสอาจจะมีมาแต่กำเนิด หรืออาจจะมาจากการลดสถานะมูลนายลงไปเป็นไพร่เพราะทำความผิด และเปลี่ยนสถานะจากไทเป็นทาสได้เช่นกัน ไพร่กับทาสจะมีสังกัดที่แน่นอนตามกฎหมาย แต่เนื่องจากระดับศักดินาใกล้เคียงกันมาก คือระหว่าง ๒๕ ถึง ๕ ไร่ ทำให้คนสองกลุ่มนี้รับภาระใกล้เคียงกัน เมื่อมีสังกัด ไพร่หญิงก็น่าจะถูกเกณฑ์ราชการเช่นเดียวกับไพร่ชาย แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐานนั้นมีบางกรมกองเท่านั้นที่มีการเกณฑ์ราชการไพร่หญิง นอกจากกรมกองในพระราชฐานชั้นใน เช่น ห้องเครื่อง โขลน ช่างเย็บ ช่างย้อม และโรงไหมแล้ว ยังมีไพร่ส่วยกองนาชายหญิง บ้านม้ากรุงเก่า กองส่วยละว้า ที่ส่งดีบุกดำกับฝาง และพวกข้าพระโยมสงฆ์ ขึ้นกับพระอารามต่างๆ ที่เรียกเกณฑ์ราชการไพร่หญิง (อัญชลี ๒๕๒๔ : ๖๕ - ๖๙) อาจสรุปได้ว่าผู้หญิงนั้นเป็นไพร่ก็จริง แต่การเกณฑ์แรงงานหรือส่วยโดยทั่วไปคงจะเป็นภาระของผู้ชายมากกว่า เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า ก็ทำให้เกิดความเข้าใจว่าผู้หญิงไม่ต้องเป็นไพร่ มีแต่ผู้ชายเท่านั้นที่เป็น (หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย : ๓๑ - ๓๒ และ ๖๐)

การที่ผู้ชายมีพันธะตามระบบไพร่ ผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญยิ่งในการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องของการทำไร่ไถนา เพราะพืชผลที่ปลูก จะกินระยะเวลายาวนานกว่าจะเก็บเกี่ยวมาบริโภคหรือขายได้ และตลอดระยะเวลานั้น ก็จะต้องหมั่นดูแลเอาใจใส่เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี แรงงานผู้หญิงมีความสำคัญต่อการเพาะปลูก ภาพของผู้หญิงทำงานหนักตาม

เรือกสวนไร่นาปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง สุนทรภู่เคยบรรยายภาพสาวชาวไร่กำลังไถที่ดินใน นิราศเมืองแกลง (ชีวิตและงานของสุนทรภู่ : ๑๐๑) นายตาบลูกชายของสุนทรภู่ก็เคยกล่าวถึงหญิงชาวนา บริเวณทุ่งแสนแสบว่า *"ลงแช่น้ำกรำแดดได้ทุกวัน อ้วนจ้ำม่ำดำเป็นมันไม่มีนวล"* (ฉันท์ : ๕๘๑) ยิ่งถ้าเป็นทาสอาศัยอยู่กับนายเงินด้วยแล้ว คงจะต้องทำงานสารพัดตามแต่นายจะใช้ กฎหมายยังอนุญาตให้นายเงินใช้ทาสไปค้าขายแทนตนได้ (ปก.ร. ๑/๒ : "พระไอยการทาษ" ๒๕ : ๘๔) เรื่องการค้าขายในระดับชุมชนนี้ ดูจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงเสียส่วนมาก เห็นได้จากนิราศต่างๆ สมัยต้นรัตนโกสินทร์ มักจะบรรยายภาพของ "แม่ค้า" มากกว่าพ่อค้า เช่น **นิราศถลาง** ของนายมี ตอนที่ผ่านหน้าวัดโพธิ์ก็บอกว่า *"เห็นพวกแพแม่ค้านาวาพาย"* (ฉันท์ : ๖๐๘) หรือตอนที่ถึงดาวคะนองก็บรรยายถึง *"แม่ค้าลอยขายของร้องประสาน"* (ฉันท์ : ๖๐๗) ตามหัวเมืองผู้หญิงก็มีบทบาทสำคัญด้านการค้าขาย สุนทรภู่เคยไปชมตลาดที่เมืองแกลง เห็นแม่ค้านั่งขายของนานาชนิด (ฉันท์ : ๔๐) จนมีผู้สรุปว่า ผู้หญิงไทยมีบทบาทสำคัญในด้านเศรษฐกิจของอาณาจักร (Kirsch : 16) ภาพของผู้หญิงสามัญทั้งในสายตาของกวีไทยและของชาวต่างชาตินั้นเป็นคนทำงานหนัก เดินทางไปไหนมาไหนและติดต่อค้าขายได้คล่องแคล่ว แม้จะเป็นยามศึกสงครามที่ผู้ชายต้องไปรบ ผู้หญิงก็ยังเป็นหลักของบ้านช่วยรับภาระป้องกันบ้านเมือง พร้อมกับช่วยครอบครัวตนเองไปด้วย พวกเธอคงต้อง *"ลนลานแบ่งเสบียงไว้ให้ผัว"* แล้วยังต้องอุ้มลูกจูงหลาน ขนข้าวของอพยพหลบหนีเข้าป่าดงและ *"ยักย้ายเงินทองไปเที่ยวฝัง"* อีกด้วย (อิเหนา : ๒๘๖) ผู้หญิงสามัญจึงเป็นกำลังสำคัญของอาณาจักรเสมอ ไม่ว่าจะเป็นยามสงบหรือว่ายามสงคราม ทำให้พวกเธอกล้าทำอะไรตามใจชอบ จากพระราชบัญญัติบ่อนเบี้ย จุลศักราช ๑๑๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗) ทำให้ได้ทราบว่า มีผู้หญิงเป็นนักเลงการพนันมาเล่นในบ่อนเบี้ยและก่อปัญหาเรื่องหนี้สินกับนายบ่อน (ปกศ. ๓ : ๑๒๑ - ๑๒๒) หลังจากนั้นมาอีก ๑๘ ปี รัชกาลที่ ๒ ก็โปรดให้ประกาศพระราชบัญญัติบ่อนเบี้ยรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕) ออกมาเพื่อย้ำสาระของกฎหมายฉบับ พ.ศ. ๒๓๓๗ (ปกศ. ๔ : ๔๑ - ๔๔) แสดงว่า นักเลงการพนันที่เป็นผู้หญิงยังคงมีอยู่ และยังคงสร้างปัญหาให้นายบ่อนเรื่องยืมเงินทดรองจ่ายอยู่ต่อมา บางทีผู้หญิงสามัญก็ไม่เกรงกลัวแม้แต่ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูง เช่น กรณีของอำแดงแจ่มกับอีอยู่ไปด่าว่าพระครูพิรามเข้า จนถูกลงโทษตัดปากและเสียบ มิให้ผู้อื่น

เอาเป็นเยี่ยงอย่าง (ปก.ร. ๑/๓, "พระราชบัญญัติ" ๑๖ : ๙๖ - ๙๗) บทลงโทษนี้กลายเป็นบรรทัดฐานสำหรับการตัดสินคดีหมิ่นประมาทชนชั้นสูงด้วยคำพูด

พลเมืองหญิงที่ดีสำหรับสังคมไทยก็เหมือนกับลูก ภรรยา และแม่ที่ดี คือ ต้องอยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม ศีลข้อที่สังคมไทยดูจะเคร่งครัดมากกว่าเพื่อน น่าจะเป็นข้อที่สามที่ว่าห้ามประพฤติผิดในกาม ผู้ที่ละเมิดขอบเขตทางศีลธรรมจะได้รับการรังเกียจเดียดฉันท์และถูกสังคมประจานให้อับอาย ปัญหาเรื่องละเมิดกรอบของศีลธรรม ซึ่งเกิดกับพลเมืองหญิงนั้นที่สำคัญมี ๒ ประการ คือ การประพฤติตนเป็นโสเภณีหรือเยี่ยงโสเภณี และการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับภิกษุสามเณร

เรื่องโสเภณีมีปรากฏในสังคมไทยมาช้านาน เหตุผลที่ทำให้ผู้หญิงต้องไปเป็นโสเภณีนั้นสามารถตีความได้หลายนัย การเป็นโสเภณีน่าจะเป็นทางออกที่ผู้หญิงบางคนเลือกเพื่อแก้ปัญหาความทุกข์ยากที่ตนประสบอยู่ อาชีพนี้คงจะเฟื่องฟูอยู่ไม่น้อย เพราะปรากฏว่านอกจากทางราชการจะยอมรับในอาชีพนี้แล้ว ยังมีการเก็บอากรโสเภณีกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันอีกด้วย ตามตัวเลขที่ปาลเลกัวซ์บันทึกไว้นั้น ค่าธรรมเนียมจดทะเบียนหญิงโสเภณีจะอยู่ในราวปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท นับเป็นรายได้ที่มากเท่ากับที่เก็บได้จากหัวเมืองฝ่ายเหนือ และยังมากกว่าที่เก็บได้จากหัวเมืองฝ่ายใต้ถึง ๑๐,๐๐๐ บาท (ปาลเลกัวซ์ : ๒๙๔) แต่หญิงโสเภณีเป็นที่รังเกียจของวงสังคม กฎหมายเองก็ไม่ได้ให้ความเชื่อถือ เห็นได้จากในบรรดาคน ๓๓ จำพวกที่กฎหมายห้ามนำมาอ้างเป็นพยานในคดีความต่างๆ นั้น มีโสเภณีและหญิงแพศยารวมอยู่ด้วย (ปก.ร. ๑/๑, "พระไอยการลักษณภาญาณ" : ๓๓๓) หญิงแพศยาน่าจะหมายถึงผู้ที่มีสามีมาแล้วหลายคน (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณมรดก" ๔๓ : ๑๖๑) ซึ่งดูใกล้เคียงกับโสเภณีอยู่เหมือนกันในสายตาของกฎหมาย และถือเป็นคนไม่ดีในสังคมเพราะมีมารยา (ประชุมโคลงโลกนิติ : ๒๑๕) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดว่าโสเภณีเป็นคนที่สังคมรังเกียจ และไม่มีวันให้อภัยต่อความผิดในอดีตนั้นมีอยู่ในกฎหมาย กล่าวคือ ถ้าผู้ที่เคยเป็นโสเภณี แต่งงานแล้วมีชู้ โทษที่ได้รับจะหนักมาก เพราะจะถูกทำโทษประจานเช่นภรรยาที่มีชู้ทั่วๆ ไปได้รับ แล้วยังต้องถูกจับเทียมแอกคู่กับชายชู้คนละข้าง ประจานด้วยการไถนาอยู่ ๓ วัน แต่ถ้าสามียังรักภรรยาอยู่ไม่ต้องการให้ประจานก็มิให้ปรับไหมชายชู้เลย แล้วเอาตัวหญิงผู้นั้นมาเทียมแอกคู่กับสามีเพื่อไถนาแทน (ปก.ร. ๑/๒,

"พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๖ : ๕) การลงโทษกรณีที่ว่านี้ ยังอ้างได้ว่าเพราะหญิงนั้นมีส่วนร่วมกระทำความผิดด้วย แต่ถึงแม้ว่าผู้หญิงที่เคยเป็นโสเภณีมาก่อนที่จะแต่งงานนั้นถูกข่มขืนโดยชายอื่นก็ตาม กฎหมายก็ไม่ยอมรับฟ้อง ถ้าหญิงผู้นั้นมิได้มีลูกกับสามีคนปัจจุบันตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป กรณีนี้เกิดขึ้นจริง คือพันไกรมือเพชรผู้มาฟ้องร้องว่าจีนใหม่ข่มขืนอีมีภรรยาของตนซึ่งเคยเป็นโสเภณีมาก่อน ก็ถูกเฆี่ยน ๕ ทีก่อนที่จะยกฟ้อง (ปก.ร. ๑/๓, "พระราชบัญญัติ" ๑๔ : ๙๔ - ๙๕) จะเห็นได้ว่าการไม่รับฟ้องเป็นการลิดรอนมิให้ผู้หญิงได้รับการคุ้มครองจากกฎหมาย แม้ว่าพวกเธอจะเป็นฝ่ายที่ถูกละเมิด โดยเอามาตรฐานทางศีลธรรมมาวัดพฤติกรรมในอดีต และทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ยิ่งมีสิทธิน้อยไปกว่าพลเมืองหญิงทั่วไปอีก

ความผิดฉกรรจ์อีกเรื่องหนึ่งสำหรับผู้หญิงไทยคือ การมีความสัมพันธ์ทางเพศกับภิกษุสามเณร ที่กฎหมายถือว่ากระทำการเป็นปาราชิก อันเป็นบาปที่ทำให้พุทธศาสนาต้องมัวหมอง ปัญหานี้คงจะเกิดขึ้นอยู่บ่อยๆ กฎหมายจึงพยายามควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตและผู้หญิง และแก้ปัญหาแบบตัดไฟเสียแต่ต้นลม จะเห็นได้ว่ามีทั้งวิธีให้พระชั้นผู้ใหญ่คอยกวดขันวินัยของภิกษุสามเณรลูกวัด ควบคุมการเดินทางออกจากพระอารามของบรรพชิต โดยให้แจ้งจุดหมายปลายทางแก่พระอุปัชฌาย์ และให้มีบรรพชิตรูปอื่นร่วมเดินทางไปด้วย ตลอดจนห้ามรับรองผู้หญิงในกุฏีหรือที่ลับตาคน (ปก.ร. ๑/๓, "กฎพระสงฆ์" ๘ : ๔๔ - ๔๖) นอกจากนี้ยังให้สิทธิแก่ผู้ที่พบเห็นว่าบรรพชิตผิดพระวินัย ให้ว่ากล่าวตักเตือนได้ และถ้าหากไม่เชื่อฟังก็ให้ร้องเรียนแก่พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ต่อไป (ปก.ร. ๑/๓, "กฎพระสงฆ์" ๑๐ : ๕๓ - ๕๕) แต่ถ้ายังคงมีความผิดฐานปาราชิกเกิดขึ้นอีก พระสงฆ์รูปนั้นจะถูกลงโทษขับออกจากสมณเพศ พระสงฆ์รูปอื่นที่ทราบเรื่องแต่ช่วยกันปกปิดเอาไว้ก็จะมีโทษ แม้กระทั่งโยมของพระสงฆ์ผู้กระทำผิด และโยมของพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ละเลยมิได้ตรวจตรากวดขันวินัยของพระสงฆ์ด้วยกัน ก็จะได้รับการลงพระราชอาญาไปด้วย (ปก.ร. ๑/๓, "กฎพระสงฆ์" ๙ : ๕๐ - ๕๑) ส่วนตัวของหญิงคู่กรณีก็คงจะได้รับโทษเช่นเดียวกับภรรยาที่มีชู้นอกใจสามี ถึงแม้ว่าหญิงผู้นั้นจะเป็นโสดก็ตาม (ปก.ร. ๑/๒, "พระไอยการลักษณผัวเมีย" ๔๑ : ๑๙) ความผิดฐานปาราชิกนี้ อาจนับเป็นความผิดเชิงชู้สาวเพียงกรณีเดียวที่กฎหมายลงโทษผู้ร่วมกระทำความผิดอย่างหนักเท่าๆ กัน อย่างไรก็ดีปัญหานี้คงจะเกิดขึ้นอีกต่อมา แนวโน้มในการแก้ปัญหาจึงมีทั้งกวดขันกฎเกณฑ์ให้

เข้มงวดขึ้น และพยายามจูงใจให้ราษฎรช่วยกันสอดส่องดูแล ด้วยการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ที่มาแจ้งความฟ้องร้องต่อทางราชการ จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ ๔ โปรดให้ออกกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้หลายฉบับคือ ประกาศว่าด้วยเรื่องฟ้องหาปราชิก จุลศักราช ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) ระบุโทษผู้ช่วยปกปิดความผิดว่ามีโทษปรับไหมตามศักดินา แต่ถ้าเป็นผู้ชักนำให้บรรพชิตมาพบปะกับผู้หญิงแล้วจะมีโทษเสมอปาราชิก คือ ไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง (ปกศ. ๕ : ๗๓ - ๗๕) หลังจากนี้ก็มีตามมาอีกหลายฉบับ เช่น ประกาศกำหนดเวลาให้ผู้ที่กระทำความผิดเช่นนี้มาสารภาพต่อกรมพระธรรมการ แล้วจะได้รับพระราชทานอภัยโทษ หากพ้นกำหนดนี้ไปแล้วจับได้ก็จะมีโทษหนัก (ปกศ. ๕ : ๘๔ - ๘๕) ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ นี้ ยังมีประกาศห้ามฆราวาส มิให้คบคิดกับบรรพชิตทำความผิด จะเห็นได้ว่า คราวนี้มีการคาดโทษฆราวาสผู้รู้เห็นว่ามีความผิดฐานปาราชิกเกิดขึ้น แต่นิ่งเฉยอยู่ โดยวัดระยะทางจากจุดเกิดเหตุออกไปตามระยะที่กำหนดเป็นวงกลม ยิ่งอยู่ในรัศมีใกล้ที่เกิดเหตุเท่าไรยิ่งมีโทษหนัก แต่ถ้าผู้ที่รู้เห็นสามารถจับตัวผู้กระทำผิดได้หรือมาแจ้งแก่กรมพระธรรมการ และจะไม่มีโทษและยังได้รางวัลตอบแทนด้วย (ปกศ. ๕ : ๕๒ - ๕๙) และท้ายที่สุดก็ต้องหันมามองว่า เพราะเหตุใดภิกษุสามเณรจึงเป็นปาราชิกได้ง่าย รัชกาลที่ ๔ ทรงสรุปว่า เนื่องมาจากบรรพชิตไปมาหาสู่ผู้หญิงชาวบ้านได้ง่าย และผู้หญิงชาวบ้านก็ไปหาบรรพชิตถึงกุฏิเหมือนกัน พระองค์ทรงหาทางออกด้วยการจะห้ามผู้หญิงมิให้เข้าไปในวัด ผู้ที่ฝ่าฝืนจะมีโทษต้องถูกปรับเป็นเงินถึง ๓ ตำลึง หรือ ๑๒ บาท พร้อมกับกำชับให้พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่คอยกวดขันดูแลลูกวัดอีกทางหนึ่งด้วย (ปกศ. ๕ : ๑๐๕ - ๑๐๘) แต่คงจะแก้ปัญหานี้ไม่ได้มากนัก เพราะต่อมามีการคาดโทษกับลูกศิษย์วัด ที่อาศัยอยู่ในกุฏิหมู่เดียวกับบรรพชิตที่ทำความผิดว่า จะพลอยถูกลงโทษไปด้วย (ปกศ. ๖ : ๒๐๓ - ๒๐๔)

ในขณะที่สังคมไทยรังเกียจโสเภณี และไม่ให้อภัยพฤติกรรมในอดีตของเธอ ผู้หญิงที่ก่อคดีชู้สาวกับบรรพชิตก็คงเป็นที่รังเกียจเดียดฉันท์เช่นกัน เห็นได้จากผู้หญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับบรรพชิต จะมีคำนำหน้าชื่อว่า "อี" ทุกคน เช่น อีคุ้มเมียพระแพทย์ ที่มีความสัมพันธ์กับเณรปิ่น วัดโพธิ์ (ปก.ร. ๑/๓, "กฎพระสงฆ์" ๘ : ๘๑) และอีเพ็งที่มีความสัมพันธ์กับอ้ายหนูที่เคยบวชอยู่วัดพระเชตุพนฯ (ปกศ. ๕ : ๑๐๕) ตามปกติแล้ว "อี" จะใช้นำหน้าชื่อไพร่หลวงที่ถูกลงโทษหนัก นักโทษที่ไม่มีบรรดาศักดิ์ หรือที่ถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ ตลอดจนทาสและ

เชลยทั้งปวง ส่วนภรรยาขุนนาง หากได้รับพระราชทานเครื่องยศตามบรรดาศักดิ์จะต้องเรียก "ท่านผู้หญิง" นำหน้าชื่อ ถ้ายังมิได้พระราชทานเครื่องยศหรือเป็นคนโสด ก็ไม่ต้องมีคำนำหน้าชื่อ และถ้าเป็นภรรยาข้าราชการที่ถือศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ ลงมา จะใช้คำว่า "อำแดง" นำหน้าชื่อ (ปกศ. ๖ : ๒๓๙ - ๒๔๑) ดังนั้น การเรียกผู้หญิงที่ทำความผิดในกรณีดังกล่าวว่า "อี" จึงแสดงให้เห็นว่าโทษทัณฑ์ที่พวกเธอได้รับ คงจะเข้าข่ายมหันตโทษอยู่เหมือนกัน และความเปลี่ยนแปลงของกฎหมายเกี่ยวกับความผิด ฐานปาราชิกในสมัยรัชกาลที่ ๔ มักจะโทษว่าเป็นความผิดของฝ่ายหญิง และเป็นผู้หญิงสามัญด้วย เพราะมีคำว่า "หญิงชาวบ้าน" ปรากฏในกฎหมาย (ปกศ. ๕ : ๑๐๖) ต่างจากกฎหมายตราสามดวง ที่ระบุว่าเป็นความผิดขององค์กรทางศาสนา ที่ไม่ช่วยกันเป็นหูเป็นตาคอยสอดส่องและป้องกันมิให้เกิดเรื่องเสื่อมเสียแบบนี้ขึ้น (ปก.ร. ๑/๓, "กฎพระสงฆ์" ๘ : ๔๐) อาจกล่าวได้ว่า พลเมืองหญิงที่ละเมิดกรอบทางศีลธรรมของสังคม จะได้รับการดูถูกเหยียดหยามและถูกลิดรอนสิทธิให้ต่ำลง ดังทั้งสองกรณีที่กล่าวมาแล้วนี้

บทสรุป

ทัศนะที่ว่าผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีสภาพที่น่าสงสาร พวกเธอถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ชาย และยังถูกกดขี่ข่มเหงจากกฎหมายซึ่งผู้ชายอีกนั่นแหละที่เป็นคนตราขึ้นใช้ จนผู้หญิงถูกกดลงไปมีสภาพดุจสัตว์เดรัจฉานนั้น ดูจะเป็นการด่วนสรุปเร็วเกินไป จากการศึกษาเรื่องสถานภาพของผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะพบว่าในสถานะที่เป็นลูกพันธะหน้าที่หรือสิทธิที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายและขนบธรรมเนียม ไม่มีการกำหนดที่ถือเอาเพศเป็นเครื่องแบ่ง คำว่า "ลูก" ในกฎหมายไทยจะรวมหมด ไม่ว่าจะเป็นลูกชายหรือลูกสาว ในฐานะที่ผู้หญิงทุกคนอยู่ในสถานะของลูก ถึงแม้ว่าสังคมจะแบ่งคนเป็น ๒ กลุ่มก็ตาม แต่ลูกสาวทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกับลูกชาย ความไม่เท่าเทียมกันทางกฎหมายในกรณีของลูก น่าจะอยู่ตรงที่พ่อแม่มีสิทธิเหนือลูกมาก ถึงจะคิดยกลูกหรือขายลูกให้คนอื่น ก็สามารถทำได้โดยไม่ต้องใส่ใจว่าตัวลูกจะคิดหรือรู้สึกอย่างไร จุดนี้น่าจะเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าอยุติธรรม

จึงโปรดให้แก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวกับกรณีนี้ใหม่ ดังได้กล่าวมาแล้ว และการแก้ไขที่เกิดขึ้นก็ยังคงยึดตามเกณฑ์เดิมคือ ไม่มีการแบ่งเพศแต่อย่างใด

เช่นเดียวกับสถานะของลูก ผู้หญิงที่เป็น "แม่" นั้นมีสิทธิและอำนาจเท่าเทียมกับพ่อเสมอในทางกฎหมาย คำว่า "พ่อแม่" จะปรากฏอยู่คู่กันตลอดเวลา เป็นการประกันสิทธิและอำนาจเหนือลูก ในขณะเดียวกันก็บ่งบอกถึงความรับผิดชอบต่อชีวิต หรือพฤติกรรมของลูกร่วมกัน สังคมไทยก็รับรองความสำคัญของพ่อแม่เสมอกัน ลูกทำความดีความชอบพ่อแม่ก็มีหน้ามีตาเท่ากัน ถ้าลูกทำผิดพ่อแม่ก็ต้องรับโทษเท่าเทียมกัน บางครั้งแม่ก็อาจจะมีสิทธิเลี้ยงดูลูกมากกว่าพ่อ ความเชื่อที่ว่าการเลี้ยงลูกเป็นหน้าที่แม่ หรือแม่เลี้ยงลูกได้ดีกว่าและอบอุ่นกว่าพ่อนั้นมีปรากฏในวรรณกรรมต่างๆ อยู่เสมอ กฎหมายเองก็มิได้ใช้เพศเป็นเครื่องกำหนดสิทธิของพ่อแม่ แต่ใช้ระดับศักดินา และกรมกองต้นสังกัดเป็นสำคัญ แม้จะมีการแก้ไขกฎหมายอีกหลายครั้ง แต่แม่และพ่อก็มีสิทธิเหนือลูก เท่าเทียมกันมาตลอดสมัยต้นรัตนโกสินทร์

สถานะที่ผู้หญิงดูจะเสียเปรียบผู้ชายมากก็คือ สถานะของ "ภรรยา" ทันทีที่แต่งงานผู้หญิงจะกลายเป็นสมบัติของสามี เขาจะโอนให้ผู้อื่น จะขายเป็นทาส หรือจะทุบตีสั่งสอนโดยไม่ถึงขั้นบาดเจ็บสาหัสก็ได้ทั้งนั้น บางทีภรรยาอยู่บ้านไม่ได้ทำอะไรผิด ก็อาจถูกจับกุมมาลงโทษเพราะสามีไปก่อการกบฏ ไปกู้หนี้แล้วหายตัวไป โดยไม่บอกให้รู้ หรือไปทำความผิดมีโทษและให้ภรรยารับโทษแทน เหมือนกับที่ "พระราชบัญญัติลักภา" ที่ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ระบุว่า *"...เมียเปนดังสัตว์เดียรฉาน"* (ปกศ. ๗, : ๑๖๙) แต่ถ้าฝ่ายภรรยาเป็นผู้กระทำผิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในคดีมีชู้ ผู้หญิงจะเป็นคนที่สังคมลงโทษอย่างหนัก ด้วยการประจานในที่สาธารณะให้ได้รับความอับอาย ส่วนชายชู้ผู้ร่วมกระทำความผิดมีโทษปรับเท่านั้น สิทธิของภรรยาจึงดูต่ำต้อยเหลือประมาณ จะขอหย่าร้างก็ทำได้ลำบาก ผิดกับข้างฝ่ายสามีอย่างเทียบมิได้ อย่างไรก็ดี มีข้อน่าสังเกตอยู่ประการหนึ่ง คือ ภรรยาของสามัญชนดูจะมีสิทธิมีเสียงอยู่ไม่น้อย น่าจะเป็นเพราะผู้หญิงเหล่านี้พึ่งตัวเองได้และยังมีส่วนหาเลี้ยงครอบครัวด้วย ดังที่ปรากฏหลักฐาน ทั้งในวรรณกรรม บันทึกของชาวต่างประเทศ หรือแม้แต่กฎหมายเอง ถ้าจะพิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่า ภรรยาที่ต้องรับสภาพเสียเปรียบสามีอย่างดุษณีนั้น น่าจะเป็นผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นสูงมากกว่า

งานราชการเป็นภาระของผู้ชาย เพราะต้องการคนที่รู้หนังสือ และสถานที่ศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่านคือวัด พลเมืองผู้หญิงส่วนมากจึงมิได้เป็นข้าราชการ ผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นสูงอาจมีโอกาสรับราชการได้บ้าง แต่ตำแหน่งต่างๆ มีจำกัด และอยู่ในพระราชฐานชั้นในทั้งสิ้น พลเมืองหญิงกลุ่มนี้จึงดูจะเป็นข้างเท้าหลังของครอบครัว อาจมีบางคนที่สามีกลัวเกรงเช่น ภรรยาพระศรีสุนทรโวหาร อาลักษณ์สมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น เล่าลือกันว่าสามีกลัวเหมือนบ่าวกลัวนาย (ปกศ. ๕, : ๓๐๑) แต่กรณีนี้ อาจเป็นเรื่องพิเศษต่างไปจากสภาวะปกติทั่วไป ทำให้ผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นสูงดูจะเสียเปรียบผู้ชายมากกว่าผู้หญิงสามัญซึ่งจะมีสิทธิมีเสียงเสมอกับพลเมืองชายทั่วไป นอกเสียจากว่า เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมผิดศีลธรรม เป็นที่รังเกียจของสังคม อย่างหญิงแพศยา หรือโสเภณีเท่านั้น

เมื่อประเมินสถานะของผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้ว อาจกล่าวได้ว่า มิใช่จะเสียเปรียบผู้ชายไปเสียทุกกรณี ความคิดที่ว่าเพศหญิงอ่อนแอกว่าเพศชาย มิใช่บรรทัดฐานในการกำหนดสิทธิของคนในสังคมไทย มาตรฐานทางศีลธรรมดูจะมีความสำคัญมากเสียกว่าสังคมไทยคาดหวังให้ผู้หญิงในสังคมเป็นคนดี มีศีลธรรม และเคารพกฎเกณฑ์ของสังคมที่ตนอยู่ ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูง หรือสามัญชน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม ๑, ๒. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. นครหลวง : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๖.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** เล่ม ๑. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

ฉันท์ ขำวิไล. **ประชุมนิราศสุนทรภู่ ฉบับนายฉันท์ ขำวิไล รวบรวม สอบ ชำระ.** พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๙.

ธรรมปรีชา (แก้ว), พระยา (เรียบเรียง). **ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา.** เล่ม ๑, ๒, ๓. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

บุญยงค์ เกศเทศ. **สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. ๒๓๒๕ -๒๓๙๙ (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓).** ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๗.

ประชุมโคลงโลกนิติ. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๓.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๙. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๓.

ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉะบับหลวงตรา ๓ ดวง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๕๒๗.

ปาลเลกัวซ์, สังฆราช. **เล่าเรื่องกรุงสยาม.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

พ.ณ. ประมวลมารค. (รวบรวม). **นิทานคำกลอนสุนทรภู่.** เล่ม ๑, ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

พ.ณ. ประมวลมารค (นามแฝง). **ประวัติคำกลอนสุนทรภู่.** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๙.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. **รามเกียรติ์.** ๔ เล่ม. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละคอนเรื่องอิเหนา.** พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๒.

ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล). **เอกสารครอว์ฟอร์ด.** นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๘.

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวง : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

แลงกาต์, โรแบรต์. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย.** เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๖.

รวมบทละคอนห้าเรื่อง บทละคอนเรื่องพระมะเหลเถไถ, บทละคอนเรื่องอุณรุทร้อยเรื่อง, กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ กลอนเพลงยาว เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และบทละคอนเรื่องระเด่นลันได. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๑.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย.** กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๒๑.

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท. และคนอื่นๆ. **ประชุมกฎหมายประจำศก.** เล่ม ๔, ๕, ๗. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๘.

สุนทรภู่. **พระอภัยมณี.** พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๒.

อักขราภิธานศรับท์ของหมอบรัดเล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๔.

อัญชลี สุสายัณห์. **ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ภาษาอังกฤษ

Bowring, Sir John. **The Kingdom and People of Siam.** 2 vols. Kuala Lumper : Oxford University Press, 1969.

Kirsch, A. Thomas (eds.). **Change and persistence in Thai Society.** Ithaca : Cornell University Press, 1975.

ความคิดแหวกแนวของไทย
จิตร ภูมิศักดิ์
และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน*

คำนำของผู้แปล

เรื่องราวของจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นตำนานที่เล่าขานกันอยู่ในวงแคบๆ มาตั้งแต่ก่อนเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ผู้แปลเคยรับรู้ถึงพฤติกรรมแบบ "นอกคอก" ของเขาจากคำบอกเล่าของคนในคณะอักษรศาสตร์ ซึ่งมีทรรศนะทั้งทางลบและทางบวก ยิ่งเมื่อหลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ด้วยแล้ว ชื่อของจิตร ภูมิศักดิ์ยิ่งโด่งดังในหมู่คนรุ่นใหม่ ตอนนั้นอาจกล่าวได้ว่าไม่มีใครในแวดวงมหาวิทยาลัยที่จะไม่เคยได้ยินชื่อจิตร ผลงานของเขาได้รับการตีพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า และยังมีการค้นพบงานค้นคว้า ตลอดจนบทความใหม่ๆ ที่ยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่มาก่อนแล้วนำมาตีพิมพ์ในตอนนั้น ผู้แปลได้สัมผัสและรู้จักจิตร ภูมิศักดิ์ถึงสองทาง ทางหนึ่งก็ด้วยการติดตามอ่านผลงานทางประวัติศาสตร์ของจิตรเพื่อใช้ประกอบการศึกษาโดยตรง ส่วนอีกทางหนึ่งนั้นผ่านทางเพื่อนคนหนึ่งที่ชื่นชมในความเป็นเลิศทางวิชาการของจิตรมาก ถึงขนาดพยายามเข้าไปสัมผัสด้านส่วนตัวของจิตร ผ่านทางคนในครอบครัวของเขา เพื่อนคนนี้ทำให้ผู้แปลมีโอกาสสัมผัสชีวิตส่วนตัวบางส่วนของจิตร รวมทั้งได้สัมผัสทรรศนะทางวิชาการของเขาบางเรื่องที่ยังไม่เคยเปิดเผยมาก่อน ทำให้ผู้แปลรู้สึกว่าตัวเองก็เป็นคนหนึ่งที่รู้จักจิตรดี

เมื่อศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ แจ้งให้ทราบว่าทางสถาบันสันติประชาธรรมต้องการหาคนแปลหนังสือเรื่อง *Thai Radical Discourse : The Real Face of Thai Feudalism Today*

---

* เครก เจ. เรย์โนลด์ส (เขียน), **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน,** อัญชลี สุสายัณห์ (แปล), (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น สถาบันสันติประชาธรรม, ๒๕๓๔). ขอขอบคุณผู้จัดการสำนักพิมพ์ศยามที่อนุญาตให้ตีพิมพ์ในโอกาสนี้ ส่วนผลงานแปลของอัญชลี สุสายัณห์ อยู่ในบทที่ ๑, ๓ และ ๔.

ของ *Craig J. Reynolds* และเสนอแนะให้ผู้แปลรับงานนี้ ผู้แปลจึงอาสารับทำงานชิ้นนี้ด้วยความยินดีและเต็มใจ ด้วยเหตุที่คิดว่าตัวเองรู้จักจิตรดีทีเดียว ในขณะเดียวกันก็มีความชื่นชมต่อผลงานทางวิชาการของอาจารย์เคร็ก เจ. เรย์โนลด์สมาโดยตลอด และยังมีความคิดแฝงอยู่ลึกๆ ว่าเพื่อนคนที่ชื่นชอบจิตรคงอยากจะเห็นงานชิ้นนี้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากหนังสือเล่มนี้เป็นการแปลหนังสือเรื่องโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบันเป็นภาษาอังกฤษ ดังนั้นผู้แปลจึงรู้สึกไม่หนักใจเท่าใดนักในตอนแรก เพราะเห็นว่าภาระของผู้แปลอยู่เฉพาะบทที่ ๑ บทที่ ๓ และบทที่ ๔ อันเป็นบทสรุป ส่วนบทที่ ๒ ที่เป็นตัวหนังสือของจิตรทั้งเล่มนั้น จะพิมพ์ตามต้นฉบับที่พิมพ์ในหนังสือนิติศาสตร์ ๒๕๐๐

แต่เมื่องานแปลดำเนินไป ความหนักใจของผู้แปลก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะพบว่าการแปลหนังสือเล่มนี้เป็นประสบการณ์ที่ท้าทายมากกว่าที่คาดคิด อาจารย์เคร็กมิใช่แค่ "แปล" หนังสือของจิตร แต่ยังมีการอธิบายและวิพากษ์ถึงภูมิหลังหรือบรรยากาศตอนที่หนังสือเล่มนี้ของจิตรเกิดขึ้น รวมไปถึงสภาวะแวดล้อมของการพิมพ์ซ้ำครั้งต่อๆ มา มีการเปรียบเทียบงานของจิตรกับงานของนักประวัติศาสตร์คนอื่นๆ ในเวลาใกล้เคียงกัน เพื่อให้ประจักษ์ชัดถึงสิ่งที่ผู้เขียนพยายามสื่อว่า งานของจิตรเป็นสิ่งที่ "แหวกแนว" ออกมาจากของคนอื่นๆ แม้แต่ในกลุ่มที่จัดเป็นพวกมาร์กซิสต์ด้วยกันก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์นัยที่มีอยู่ในหนังสือของจิตรเองที่ทำให้ถูกจัดว่าเป็นแนวคิดกบฏ สาระที่ผู้แปลได้รับจากการทำงานครั้งนี้ก็คือ ความคิดอ่านที่กว้างขึ้น ได้เรียนรู้วิธีการศึกษาความคิดของคน ได้กลับมามองจิตร ภูมิศักดิ์ และผลงานของเขาด้วยแง่มุมใหม่ๆ และทำให้ตระหนักว่าจิตรที่ผู้แปลเคยมั่นใจนักหนาว่ารู้จักดีนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการรู้จักในแง่มุมหนึ่งเท่านั้นเอง ยังมีอะไรอีกมากที่ผู้แปลไม่เคยรู้หรือคิดไม่ถึงมาก่อน

งานแปลชิ้นนี้คงมิอาจสำเร็จลงได้ หากผู้แปลไม่ได้รับความร่วมมือและความช่วยเหลือจากคนหลายฝ่าย ผู้แปลขอขอบคุณสถาบันสันติประชาธรรม และคุณสันติสุข โสภณสิริ ที่กรุณาหยิบยื่นโอกาสในการทำงานนี้มาให้ พร้อมทั้งรอคอยงานด้วยความอดทนยิ่งและให้โอกาสแก่ผู้แปลตลอดมา ขอขอบคุณ คุณศิวาภรณ์ นาคะชัย และคุณอู่ทอง ประศาสน์วินิจฉัย ที่กรุณาช่วยเหลือในยามที่ผู้แปลติดขัดเรื่องสำนวนภาษาและศัพท์เทคนิคต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นเสมอๆ

ระหว่างการแปล ขอขอบคุณ คุณอุษณีย์ ธงไชย และคุณนฤมล ศรีกิจการ ที่ให้ความช่วยเหลือในทุกด้านที่ทำให้งานแปลดำเนินไปได้อย่างราบรื่น และท้ายที่สุดนี้ ยังมีบุคคลอีกสามคนที่ผู้แปลรู้สึกสำนึกในบุญคุณอย่างทัดเทียมกัน คนแรกคือ ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ไม่เพียงจะเสนอแนะงานชิ้นนี้แก่ผู้แปลเท่านั้น อาจารย์นิธิยังกรุณาให้ความช่วยเหลือแนะนำระหว่างการทำงานช่วยอธิบายในส่วนที่ผู้แปลติดขัด และยังกรุณาช่วยตรวจแก้ต้นฉบับทั้งหมดในขั้นสุดท้าย ตลอดจนเขียนคำนำให้ด้วย คนที่สองคืออาจารย์เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส ผู้เขียนที่กรุณาสละเวลาชี้แจงข้อสงสัยต่างๆ ของผู้แปล และให้ความช่วยเหลืออย่างดียิ่งในการค้นต้นฉบับหนังสือภาษาไทยที่ตัดทอนข้อความมาอ้างอิงไว้ในหนังสือเล่มนี้ เพราะมีอยู่หลายครั้งที่ผู้แปลอับจนหนทางไม่สามารถจะตามหาต้นฉบับภาษาไทยของหนังสือเหล่านั้นได้ อาจารย์เคร็กยังให้กำลังใจในการทำงาน และติดตามถามไถ่ด้วยความเอาใจใส่ตลอดเวลานานกว่าปีที่ผู้แปลทำงานนี้ และยังให้เกียรติเขียนคำนำสำหรับฉบับภาษาไทยให้ด้วย คนสุดท้ายมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแปลงานชิ้นนี้โดยตรง แต่สำหรับผู้แปลแล้ว “เมือง บ่อยาง” คือคนที่จุดแสงสว่างให้มากที่สุดในส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตและผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ความพากเพียรของเขา ทำให้ผลงานของจิตรเป็นจำนวนมากได้รับการพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณชนและออกสู่วงวิชาการระดับโลกในที่สุด ถ้าเขาได้เห็นหนังสือเล่มนี้ เขาน่าจะดีใจที่ความเพียรพยายามของเขามิได้สูญเปล่าเลย อย่างไรก็ดี งานแปลชิ้นนี้ยังมีข้อบกพร่องอยู่อีกมาก ซึ่งผู้ที่เอ่ยนามมานี้มิได้มีส่วนรับผิดชอบต่อความผิดพลาดของผู้แปลแต่อย่างใด

อัญชลี สุสายัณห์

เชียงใหม่

กรกฎาคม ๒๕๓๓

หมายเหตุของผู้แปล

ในหนังสือ *ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* มีศัพท์เฉพาะที่ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมหลายคำ บางคำผู้แปลได้ใส่เชิงอรรถอธิบายไว้ตอนท้ายหน้าที่ศัพท์ดังกล่าวปรากฏอยู่ แต่ยังมีบางคำที่ปรากฏในหลายๆ ที่ ผู้แปลจึงเห็นว่าควรอธิบายไว้แต่ต้นเพื่อความสะดวกแก่ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ ศัพท์เฉพาะที่ว่ามีดังต่อไปนี้

๑. ศักตินา ผู้เขียนใช้คำว่า "ศักตินา" แทนคำว่า "ศักดินา" ในภาษาไทย เฉพาะกรณีที่มีความหมายอย่างเดียวกับ "ฟิวดัล" ผู้แปลพยายามยึดถือตามผู้เขียน โดยการใช้คำว่า "ศักตินา" ในกรณีดังกล่าว ยกเว้นแต่ที่ปรากฏในข้อความที่คัดลอกมา หรือเป็นชื่อเฉพาะ หรือเป็นสำนวนที่คุ้นหูเท่านั้นที่ผู้แปลขอใช้ "ศักดินา" ตามเดิม แม้ว่าจะหมายความอย่างเดียวกับฟิวดัลก็ตาม

๒. คำว่า "proper authority" ผู้แปลใช้คำว่า "อำนาจอันเหมาะสม" หรือ "ผู้มีอำนาจอันเหมาะสม" และแปลคำว่า "proper" ว่า "เหมาะสม" ตลอด เช่น "proper meaning" แปลว่า "ความหมายอันเหมาะสม" และ "proper history" ก็แปลว่า "ประวัติศาสตร์ที่เหมาะสม" เป็นต้น

๓. หนังสือเล่มนี้กล่าวถึง "episodes of exclusion and seperation" ในชีวิตของจิตรอยู่บ่อยครั้ง หมายถึง ช่วงเวลาเฉพาะในชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่ถูกกั้นและแยกจากสังคม ได้แก่ ช่วงที่เขาถูกพักการเรียน หลังกรณีโยนบก พ.ศ. ๒๔๙๖ ช่วงที่ถูกคุมขังระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗ และช่วงที่เขาเข้าป่า จนกระทั่งเสียชีวิตคือระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๐๘ ผู้แปลใช้คำว่า "ยุคของการสกัดและแยกตัวออก" ในการแปลหนังสือเล่มนี้โดยตลอด

ความคิดแหวกแนวของไทย
จิตร ภูมิศักดิ์
และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน
เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส เขียน
อัญชลี สุสายัณห์ แปล
นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ

บทที่ ๑
จิตร ภูมิศักดิ์
ในประวัติศาสตร์ไทย

การเขียนประวัติศาสตร์ไทย

หนังสือประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้น โดยผู้ที่พูดภาษาอังกฤษมักเสนอภาพเมืองไทยในฐานะของประเทศที่ปราศจากความรุนแรงทางการเมือง และปราศจากงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่รุนแรงด้วย การไม่มีเงื่อนไขที่ไม่ดีบางอย่าง เช่น เคยเป็นอาณานิคม เช่นเดียวกับเงื่อนไขที่ดี เช่น สภาพภูมิศาสตร์ ศาสนา และผู้นำที่ฉลาดสุขุม ล้วนมีส่วนยืนยันข้อเสนอดังกล่าว การคุยอวดได้ถึงเรื่องที่สามารถรอดพ้นจากการถูกครอบงำเป็นอาณานิคมนั้น ย่อมหมายความว่าไม่มีคนกลุ่มใดหรือชนชั้นใดหรือพรรคการเมืองใดลุกฮือขึ้นเรียกร้อง และท้ายที่สุดคือ ต่อสู้ช่วงชิงอำนาจอธิปไตยจากผู้ปกครองต่างชาติ และเช่นเดียวกันที่สถาบันต่างๆ ที่เคยตอบโต้ต่อแรงกดดันของจักรวรรดินิยมตะวันตกเมื่อศตวรรษก่อนจะยังคงมีอยู่ต่อมา และสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับการท้าทายทั้งภายในและภายนอกของศตวรรษนี้ได้ การใช้ที่ดินตามธรรมชาติช่วยปกป้องชาวนาไทยจากความหายนะได้ กล่าวคือ ยกเว้นเฉพาะบางเขตแล้ว พวกเขาไม่ต้องประสบเคราะห์กรรมลักษณะเดียวกับที่ชาวนาในชวา เวียดนาม จีน และอินเดียประสบอยู่ สิ่งนี้ยังมีอยู่มาจนถึงไม่นานมานี้ สถาบันที่คู่เคียงกันคือ พุทธศาสนาและสถาบันกษัตริย์อันศักดิ์สิทธิ์ยังคงใช้ในการสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบพลเรือน ทหารที่มีอำนาจปกครองอยู่ในศตวรรษนี้ ถึงแม้ว่าหลังจากยุคภูมิธรรมแล้ว ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภา และระบอบสังคมนิยมแบบยุโรปจะเข้ามาสู่จิตสำนึกของคนไทยผ่านพวกที่มองตะวันตกเป็นแบบอย่าง และพวกที่ผ่านการศึกษาแบบตะวันตก ความมุ่งหวังที่เป็นผลสืบมาในการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ก็ไม่เคยบรรลุเป้าหมายที่ต้องการทำลายความเชื่อเดิมและเปิดศักราชใหม่ขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้เองจึงไม่เคยมีการปฏิวัติสังคมขึ้นมากวาดล้างแผ่นดิน ไม่มีความเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชเกิดขึ้น เพื่อปลดแอกตนเองจากการกดขี่ของ

ระบบอาณานิคม ไม่มีผู้นำที่เคยนำผู้คนนับล้านเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านระบบฟิวดัล ด้วยเหตุที่มีลักษณะเช่นว่านี้อยู่ นักเขียนชาวตะวันตกจึงไม่รั้งรอที่จะถ่ายทอดความคิดที่ว่า "เมืองไทยรัฐอนุรักษ์นิยม" (Simmonds 1963) ให้กับผู้อ่าน

สิ่งสำคัญประการหนึ่งของวาทกรรม[๑] ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองไทยก็คือ งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในภาษาอังกฤษน้อยนักที่จะตั้งข้อสงสัยถกเถียงขึ้นมา หรือหากจะตั้งข้อสงสัยถกเถียงขึ้นมาก็เป็นแต่ด้านเทคนิค หรือระเบียบวิธีการเท่านั้น นักประวัติศาสตร์ชาวตะวันตกเป็นห่วงอยู่แต่เรื่องหลักฐานชั้นต้นมีอยู่น้อย ปัญหาเรื่องการกำหนดอายุหลักฐานและความโน้มเอียงเข้าข้างฝ่ายเจ้านายที่มีแทรกอยู่ นอกเหนือจากประเด็นทั่วๆ ไปเหล่านี้แล้ว งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในภาษาอังกฤษยังคงไม่มีการถกเถียงปัญหา นักประวัติศาสตร์ชาวตะวันตกมักทึกทักเองว่า วงจรของความต่อเนื่องยังคงดำรงอยู่และ "คนไทย" เองก็ถือว่าวงจรของความต่อเนื่องนี้ มีความสำคัญต่อสำนึกในฐานะประชาชนของพวกเขา ดังนั้นคำถามเชิงวิพากษ์วิจารณ์หลายข้อจึงเกิดขึ้น ได้แก่ งานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นภาษาไทย มีบทบาทอย่างไรต่อจิตสำนึกของนักประวัติศาสตร์ชาวต่างประเทศ ประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองมีความสัมพันธ์เช่นไรกับประวัติศาสตร์ฉบับภาษาต่างประเทศ เป็นแค่เพียงข้อมูลของเล่มหลังเท่านั้นเองหรือ นักประวัติศาสตร์ชาวต่างประเทศใช้วิธีการอย่างไร เพื่อเข้าถึงจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของไทย ตัวแทนอดีตของไทยที่นักประวัติศาสตร์ชาวต่างประเทศสร้างขึ้นมานั้นมีลักษณะสำคัญอย่างไร มันเป็นประวัติศาสตร์ของใครกันแน่ แน่นอนล่ะไม่ใช่ของประชาชนไทยหรือของรัฐไทย เนื่องจากสำนึกทางประวัติศาสตร์ของประชาชน (หรือของหมู่บ้าน ของชนชั้น ของยุคสมัย ของสถาบันใดสถาบันหนึ่ง) นั้นเป็นความทรงจำที่ว่า มันมีที่มาอย่างไรกว่าจะมาเป็นอย่างที่เป็นอยู่ตอนนี้

---

[๑] คำว่า "discourse" เป็นคำที่มีปัญหามากในการแปลเป็นภาษาไทย มีผู้เสนอแนะให้ใช้วิธีทับศัพท์ภาษาอังกฤษ ตลอดจนเสนอแนะคำแปลต่างๆ ให้หลายคำ ในหนังสือเล่มนี้ผู้แปลขอใช้คำว่า "วาทกรรม" สำหรับคำว่า "discourse" ตามคำแนะนำของศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ว่า "วาทกรรม" เป็นคำที่ใช้แพร่หลาย และเป็นที่เข้าใจอยู่ในวงวิชาการทุกวันนี้มากกว่าคำอื่น - ผู้แปล

นักประวัติศาสตร์ไม่เคยขาดแคลนความต่อเนื่อง ที่จริงแล้วมันเป็นลักษณะอยู่ในตัวผลงานของนักประวัติศาสตร์ที่ต้องสร้างมันขึ้นมา ความแตกแยก ความแหวกแนว และความไม่ต่อเนื่องทั้งหลายที่มีอยู่ก็เพียงแต่เป็นเรื่องที่ต้องอธิบาย เชื่อมโยง ประสานเข้าด้วยกัน หรือนำมาพิจารณาในวงที่กว้างขึ้น ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าความต่อเนื่อง ความแหวกแนวทั้งหมดเกิดขึ้นเพื่อให้มองย้อนหลังกลับไป และการมองย้อนหลังเช่นว่านี้ ย่อมนำไปสู่ผลสรุปอย่างหนึ่ง ดังนั้นก็ยุติลงได้ หนังสือเรื่อง *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* ของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นที่รู้จักในด้านของความแหวกแนวในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เพราะหนังสือเล่มนี้ แตกต่างจากการเขียนประวัติศาสตร์ตามประเพณีความแหวกแนวเช่นนี้เอง ที่ทำให้งานชิ้นนี้เป็นประวัติศาสตร์หัวรุนแรง จากการแปลงานเขียนดังกล่าวเป็นภาษาอังกฤษ อาจทำให้ต้องแยกความแหวกแนวนี้ออกมา อีกนัยหนึ่งคือเพื่อรักษาความแหวกแนวให้คงไว้ และการกระทำเช่นนั้น เป็นการเริ่มต้นตอบคำถามข้างต้นบางข้อและเพื่อเข้าใจถึงบางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของไทยสมัยใหม่และจิตสำนึกร่วมสมัย ประวัติศาสตร์ของจิตรเคยถูกเซนเซอร์คือ ถูกห้ามพิมพ์ในบางสมัย และนั่นคือการถูกกำจัดให้พ้นไป การประกาศให้หนังสือเล่มดังกล่าวเป็นสิ่งพิมพ์ต้องห้ามเนื่องจากเป็นของแหวกแนว และยังเป็นดัชนีบ่งชี้ถึงการปรากฏตัวของรูปแบบใหม่ในการเขียนประวัติศาสตร์ด้วยภาษาไทย เป็นดัชนีที่ชี้ให้เห็นถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว

แม้แต่ช่วงศตวรรษที่ผ่านมา ตอนที่สถาบันกษัตริย์ไทยกำลังเข้มแข็งที่สุด และพระราชอำนาจกับพระบรมเดชานุภาพต่างเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กันและกัน โดยไม่ต้องมีผู้จงรักภักดีมาช่วยค้ำจุน พร้อมกับต้องระแวดระวังพวกทหารอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ก็ตาม แต่ยังมีประเด็นสำคัญสองประการเกิดขึ้นโดยบ่งชี้ถึงความเปลี่ยนแปลงเรื่องสำนึกทางประวัติศาสตร์ ประการแรกคือ รูปแบบที่งานเขียนทางประวัติศาสตร์จะต้องใช้ อีกประการหนึ่งก็คือ *อภิสิทธิ์* ในการเขียนประวัติศาสตร์นั้น อยู่ในมือของใคร สำหรับประการแรกนั้น ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารที่มีการเรียงลำดับรัชกาลยุติลงโดยสิ้นเชิง ด้วยการรวบรวมพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) ในตอนต้นทศวรรษ ๒๔๑๐ พงศาวดารแบบอื่นๆ (เป็นต้นว่า พงศาวดารของประเทศราช) ยังคงมีการเขียนอยู่ต่อมาตลอดช่วงทศวรรษ

๒๔๖๐ แต่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) เป็นพระราชพงศาวดารแต่เพียงในนามเท่านั้น หนังสือเล่มที่ว่านี้ มิได้มีโครงเรื่องเป็นแบบพงศาวดารเหมือนกับพระราชพงศาวดารของสี่รัชกาลก่อนหน้านี้ ถึงแม้จะยังเขียนไม่จบ แต่ก็มีการกำหนดแก่นของเรื่อง และตั้งใจจะให้ยุติลงเพียงแค่ก่อนวิกฤติการณ์วังหน้า พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งเป็นบาดแผลของพระราชวงศ์ การปรับปรุงรัฐช่วงทศวรรษ ๒๔๓๐ ที่แม้จะเกิดขึ้นโดยการจัดการของพระมหากษัตริย์ แต่ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของทศวรรษก่อนหน้านี้ด้วยนั้นก็ยังคงไม่มีการบันทึกเอาไว้ต่อไป ที่จริงแล้วพระราชพงศาวดาร (เป็นงานที่ "เหลือพระสติกำลัง" ขององค์ผู้นิพนธ์ที่จะนิพนธ์เรื่องราวของทั้งรัชกาลได้) เท่ากับเป็นการนำชิ้นส่วนต่างๆ จากช่วงต้นรัชกาลมาปะติดปะต่อกัน (ดำรง ๒๔๙๓ : คำนำ)

อะไรอยู่นอกเหนือสติกำลังของผู้บันทึกพงศาวดารกันแน่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์ผู้นิพนธ์พระราชพงศาวดารทรงเป็นเสมือนหัวหน้าสถาปนิกคนหนึ่งที่มีส่วนปฏิรูปประเทศ จะไม่สามารถทรงพระดำริถึงรูปแบบทางประวัติศาสตร์สักแบบหนึ่งที่ดีพอที่จะให้เข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบโครงเดียวเลยเชียวหรือ คำอธิบายจากราชสกุลของพระองค์ (พระองค์ทรงเล่าให้พระโอรสองค์หนึ่งฟังว่า การเขียนพระราชพงศาวดารทั้งหมด เปรียบเสมือนการแล่เนื้อเถือหนังของพระองค์เอง (นิธิ ๒๕๒๗) ช่วยอำพรางปัญหาด้วยเกร็ดพงศาวดาร และไม่รับรู้ต่อความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของจิตสำนึกสมัยใหม่ของไทย พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ถูกมองว่า เป็นรูปแบบใหม่ของการเขียนประวัติศาสตร์ที่เพิ่งเริ่มต้นขึ้น (อดีตของไทยที่วางโครงเรื่องแบบให้มีผู้เล่า) โดยกำลังเริ่มต่อสู้เพื่อแยกตัวออกจากเปลือกห่อหุ้มของระเบียบแบบแผน (ของพงศาวดาร) เพียงเพื่อที่จะร่วงโรยและตายไป คำอธิบายแบบง่ายๆ ก็คือ เป็นเพราะรูปแบบใหม่นี้ ยกย่องเชิดชูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีมาก่อนระบอบกษัตริย์ไทยสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม รูปแบบการเขียนพงศาวดารเป็นสิ่งที่จำต้องรักษาเอาไว้ แม้จะไม่ได้ใช้บันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยอีกต่อไปแล้วก็ตาม ชนชั้นนำของไทยยังคงบันทึกพงศาวดาร โดยใช้เทคโนโลยีทางการพิมพ์และการศึกษาสมัยใหม่ นั่นคือ เผยแพร่ "ระบอบกษัตริย์แบบพงศาวดาร" และปลูกฝังความคิดดังกล่าวให้กับกลุ่มชนที่รู้หนังสือซึ่งกำลังขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ ในพงศาวดารนั้น "พระมหากษัตริย์ยังคงเป็น

ศูนย์รวมพลังของความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ทั้งมวล" นับเป็นกระบวนทรรศน์ (paradigm) หนึ่งของ "กระบวนการเปลี่ยนแปลงอันเหมาะสม ซึ่งชนชั้นนำของไทยกำลังทำอยู่อย่างมีจิตสำนึก" (Nidhi 1982 : 31, 35)

ประเด็นที่สองคือ เรื่องนักประวัติศาสตร์เป็นใคร พวกเขาควรจะมาจากกลุ่มขุนนางบรรพชิต หรือเป็นสามัญชนกันแน่ ท้ายที่สุดแล้วก็ไม่มีคณะกรรมการ หรือพวกในราชสำนักกลุ่มไหนที่สามารถตอบคำถามนี้ได้ แต่เทคโนโลยีทำได้ โรงพิมพ์ที่เป็นผลงานสำคัญของหมอสอนศาสนาคริสต์ ซึ่งนำเข้ามาเผยแพร่ในเมืองไทยเมื่อทศวรรษ ๒๓๗๐ ได้เปิดโอกาสให้ใครก็ได้ที่มีหนทาง เหตุผล ตลอดจนข้อมูลได้เผยแพร่ประวัติศาสตร์ และเนื่องจากสถาบันกษัตริย์ของไทยมิได้มองเทคโนโลยีสมัยใหม่ ด้วยทรรศนะและความรู้สึกถือเป็นเจ้าเข้าเจ้าของแบบเดียวกับจักรพรรดิเวียดนาม ที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกันทรงกระทำ ดังนั้นจึงมีมากกว่าหนึ่งหนที่ความกล้าเสี่ยงของสามัญชนและขุนนางที่เป็นคนละพวก ก่อให้เกิดความระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาท เห็นได้จากเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ สถาบันกษัตริย์โปรดให้เก็บริบและเผาประวัติศาสตร์ที่เขียนในรูปของ *นิราศ* เกี่ยวกับการรบที่ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เนื่องจากแม่ทัพ ซึ่งทำให้กองทหารต้องสูญเสียชีวิตจำนวนมาก ฟ้องร้องเรื่องการพิมพ์เผยแพร่เรื่องนี้ (จิตร ๒๕๑๘ ค.) ต่อมามีนักประวัติศาสตร์สามัญชนคนหนึ่ง ซึ่งยื่นมือเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเอกสารทางราชการ ได้ถูกสอบสวนและจับกุมหลายครั้ง และงานเขียนของเขาที่เกี่ยวกับชีวประวัติของพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์สูงรูปหนึ่งก็ถูกเรียกเก็บจากการวางจำหน่าย (ชัยอนันต์ ๒๕๒๒; Reynolds 1973) กรณีทั้งสองนี้สะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์และข้าราชการของพระองค์กำลังมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อรูปแบบนี้ในสองนัยคือ รูปแบบทางสังคม (ด้วยการปฏิเสธพระราชอำนาจ เท่ากับว่าผู้เขียนได้ละเมิดบรรทัดฐานทางสังคม) และรูปแบบทางวรรณกรรม (ผู้เขียนได้ใช้ หรือถือโอกาสใช้แบบแผนของกวีนิพนธ์และพงศาวดารที่เป็นที่ยอมรับ เพื่อเป็นเครื่องมือในทางที่ผิด) สำหรับกรณีที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ นั้น ทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่างก็ทรงมีบันทึกไว้ชัดเจนว่า ถ้อยคำของกวีนั้น "ไปไกลเกิน" (คือ ล้ำหน้า) แบบแผนการเขียน *นิราศ* (จิตร ๒๕๒๓ ก : ๑๗๕ - ๗๖)

แม้ว่ารูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ของราชสำนัก คือ พงศาวดารจะยุติวิวัฒนาการในฐานะของเครื่องมือที่ชนชั้นนำใช้แสดงถึงแนวคิดต่ออดีตของตนแล้วก็ตาม และถึงแม้ว่าสามัญชนจะสามารถท้าทายอย่างไม่รุนแรงนัก ต่ออภิสิทธิ์ในการเขียนประวัติศาสตร์ของราชสำนักได้หลายครั้งแล้ว แต่ราชสำนักยังคงเป็นผู้เขียน (และให้อำนาจในการเขียน) งานเกี่ยวกับอดีตของไทย ตราบจนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลงใน พ.ศ. ๒๔๗๕ และการเขียนประวัติศาสตร์ยังคงเป็นเรื่องที่ทำเป็นการภายในทั้งสิ้น ไม่มีเจ้าอาณานิคมมาบีบบังคับหรือลดคุณค่าของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมือง และก็ไม่มีเจ้าอาณานิคมมาปราบปรามหรือประนีประนอมต่อลำดับชั้นทางสังคมและศาสนาของไทย ต่างจากที่เกิดขึ้นกับพม่า ชวา เวียดนาม ฟิลิปปินส์ มลายา และกัมพูชา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๕ ราชสำนักยังคงทำหน้าที่ซึ่งกองโบราณคดีของประเทศอาณานิคมทำอยู่ (ในเรื่องการขุดค้นและการอนุรักษ์มรดกตกทอดจากอดีต) แม้ว่าจะโดยความช่วยเหลือของนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่พำนักอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ตาม การติดตามงานทางโบราณคดีเช่นนี้ มิได้นำไปสู่การวางกรอบแล้วใส่ข้อมูลลงไปในกรอบนั้นของประวัติศาสตร์ไทย แต่เป็นไปในด้านรื้อฟื้นอาณาจักรที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน อย่างสุโขทัยและอยุธยามากกว่า ราวกับว่าแค่เหลือบตาดูผลงานของจี. เอช. ลูซ (G.H. Luce) ในพม่า จี. เซเดส์ (G. Coedès) ในอินโดจีน และ เอ็น. เจ. กรม (N.J. Krom) ในชวาแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และคณะนักโบราณคดีของพระองค์จะสามารถสร้างภาพพจน์ของอดีตอันรุ่งเรืองขึ้นมาได้ เป็นการฟื้นฟูเกียรติภูมิของชาติ ภายหลังจากมีความรู้สึกว่าชาติถูกลบหลู่ดูหมิ่น ด้วยสนธิสัญญาเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่มหาอำนาจตะวันตกมาบีบบังคับให้ทำงานเขียนแบบวางกรอบแล้วบรรจุข้อมูลลงไปตามกรอบเช่นนี้ ยังมีอยู่ต่อมาในช่วงเสี้ยวศตวรรษหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากปลายปากกาของหลวงวิจิตรวาทการผู้รับใช้ชนชั้นปกครองรุ่นใหม่ที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจหลังปี ๒๔๗๕ นับเป็นการเขียน "โครงเรื่อง" ของประวัติศาสตร์ไทยที่ซ้ำเก่า โดยการผสมผสานโครงเรื่องแบบ *ราชวงศ์* เข้ากับโครงเรื่องของ *รัฐประชาชาติ* (Reynolds 1984; Charnvit 1979 : 166 - 68)

การเขียนซ้ำอย่างนี้มิใช่เรื่องธรรมดา ระบบทางสังคมและการเมืองที่ค่อนข้างจะแตกต่างกันได้รับการรับรองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่หมดอำนาจลง จนมิอาจพูดเพื่อตนเองได้

อีกต่อไป ประวัติศาสตร์ไทยยังคงรอคอยรูปแบบใหม่ และรอคอยนักเขียนที่อยู่ข้างนอกของโครงสร้างอำนาจและสำนึกแบบพงศาวดารยังคงฝังแน่นอยู่ (โดยไม่มีรูปแบบงานเขียนให้เห็น) ตลอดช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ และในทศวรรษ ๒๔๙๐ ส่วนที่หลงเหลือมาจากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ได้ถูกนำมารวมอยู่และเรียกว่า พงศาวดาร มาจนถึงราว พ.ศ. ๒๔๙๓ (ดำรง ๒๔๙๓)

เมื่อรูปแบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิงคือหนังสือ *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* ปรากฏโฉมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น หนังสือเล่มนี้เต็มไปด้วยวาทกรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการผลิต วิถีทางการครอบครอง และความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ประชาชนไทย ที่ต่อสู้ดิ้นรนให้ถึงระดับความต้องการทางวัตถุเพื่อความอยู่รอดของตน พยายามจะเป็นนายกุมโชคชะตาของตนเอง เพื่อสร้างประวัติศาสตร์ของตน เพื่อเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์มากกว่าจะเป็นผู้ที่อยู่ในห้วงกระแสของมัน จุดสำคัญในการวิเคราะห์ จึงมิใช่ตัวสถาบันกษัตริย์ เพราะสถาบันกษัตริย์ถูกจัดให้เป็นแรงผลักดันสำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ในงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ และก็ไม่ใช่สถาบันทางการเมือง หรือเศรษฐกิจอื่นใดอีกเช่นกัน จุดรวมของการวิเคราะห์อยู่ที่ระบบทางสังคม คือสิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยปัจจุบันนี้หมายถึงรูปของสังคมตามนัยของกลุ่มมาร์กเซียน (Reynolds and Hong 1983)

รูปของสังคม ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ประการคือ เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม รูปของสังคมที่ว่านี้ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนบุพกาล สังคมทาส หรือสังคมฟิวดัล ต่างก็ประสบความเปลี่ยนแปลงผ่านปฏิกิริยาอันซับซ้อนของพลังทางการผลิต (มีเทคโนโลยี และแรงงาน เป็นต้น) ความสัมพันธ์ทางการผลิต และความขัดแย้งทางชนชั้น ผลจากกระบวนการที่มีพลวัตผลักดันสังคมจากรูปหนึ่งไปสู่รูปต่อไป พร้อมกับรูปแบบใหม่ที่เปิดเผยอยู่ในของเดิม แม้ว่าของเดิมนั้นจะแตกสลายและหมดสิ้นไป ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (คือความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคมโดยส่วนรวม) เป็นสิ่งที่ครอบงำ *โฉมหน้า* อยู่ ในขณะที่ "วัฒนธรรม" และ "ศาสนา" ที่เป็นหลักสำคัญของเอกลักษณ์ไทยจะถอยฉากไปอยู่ในภูมิหลัง การมุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจเช่นนี้ ดังที่ปรากฏชัดเจนในปัจฉิมลิขิตของบรรณาธิการนิรนามผู้อธิบายว่า การมีเวลาและทุนทรัพย์ไม่พอ ทำให้ยังมิได้พิจารณาถึงลักษณะทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม จึงเท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลง

การเขียนประวัติศาสตร์ไทยที่เป็นอยู่ก่อนหน้านั้น การเน้นด้านเศรษฐกิจนั้น ผู้เขียนเรื่อง *โฉมหน้า* สามารถใช้คำพูดที่เองเกลส์ (Engels) เคยเขียนถึงโจเซฟ บล็อค (Joseph Block) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ เขาและมาร์กซ์ (Marx) จำต้องเน้นหลักการสำคัญ เพื่อเผชิญหน้ากับฝ่ายตรงข้ามซึ่งปฏิเสธไม่ยอมรับมัน และเขาทั้งคู่ก็ไม่มีเวลา สถานที่ หรือโอกาส ที่จะปล่อยให้เรื่องอื่นๆ ที่มีส่วนพัวพันอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ปรากฏเข้ามาตามที่ควรจะเป็น โครงการที่ประกาศในหนังสือของจิตรที่ว่า จะชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของสังคมไทยนั้น ไม่เคยแล้วเสร็จสมบูรณ์ อย่างน้อยๆ ก็ไม่ใช่ในหนังสือเรื่อง*โฉมหน้า* หรือหนังสือเล่มอื่นใดที่เขียนตามมา ถึงแม้ว่างานเขียนเล่มอื่นๆ อีกหลายเล่มของจิตร ภูมิศักดิ์จะสืบสาวถึงลักษณะที่มิใช่ด้านเศรษฐกิจของอำนาจฟิวดัลก็ตาม

คำว่า "ปัจจุบัน" ที่ปรากฏอยู่กับชื่อเรื่องของฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่ถูกตัดออกเมื่อมีการพิมพ์ซ้ำครั้งหลังๆ นั้น ให้ภาพของพลังผลักดันร่วมสมัย ที่ชี้ให้เห็นถึงการคงอยู่ของซากเดนฟิวดัลในเมืองไทยของช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ ซากเดนพวกนี้ตามทรรศนะของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองร่วมสมัยแล้วคือ พวกที่ยึดมั่นต่อจิตสำนึกแบบไทยในรูปของความจงรักภักดีต่อระบอบกษัตริย์และพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น ในหนังสือฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น คำว่า ฟิวดัล หรือศักดินา[๑] ในภาษาไทยนั้น มีความหมายกว้างกว่าและเข้าใจว่า มีมากกว่าแค่เป็นระบอบกษัตริย์ธรรมดา ซึ่งเป็นคำที่รวมความหมายเอาไว้ว่า เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของระบบฟิวดัลหรือศักดินาทั้งระบบ ผู้ที่เป็นฟิวดัลหรือศักดินาจึงมิใช่แค่วัดกันที่เป็นพวกเจ้านายหรือแม้แต่ขุนนาง ("ดังนั้นการที่จะชี้ว่าใครเป็นศักดินา โดยดูที่ขนาดตีนหรือชาติกำเนิด จึงไม่ถูกต้องโดยสิ้นเชิง") แต่เจ้าที่ดินใหญ่ของยุคศักดินาคือ กษัตริย์ นั่นหมายถึง พระเจ้าแผ่นดินและราชสกุลที่มีขนาดใหญ่ของพระองค์ซึ่งผูกขาดอภิสิทธิ์ของชนชั้นปกครอง และมีสิทธิ์ขาดในการขูดรีดด้วย กษัตริย์ในฐานะหัวหน้าของชนชั้นจะมีบทบาทสำคัญต่อรูปของสังคมศักดินา ถึงแม้ว่าสถาบันกษัตริย์จะมิได้เป็นประเด็นสำคัญที่จะถูกหยิบยกขึ้นมาวิเคราะห์ก็ตาม แรงผลักดันจากความโลภมากกว่า

---

[๑] "ศักดินา" นี้ผู้เขียนใช้แทน "ศักดินา" เฉพาะที่มีความหมายตรงกับ feudal ในภาษาอังกฤษ ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ - ผู้แปล

ศรัทธาทางศาสนา ทำให้ค่านิยมทางศาสนาและวัฒนธรรมถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการปกครองมากกว่าจะเป็นบ่อเกิดของความมั่นคงทางจิตใจและทางสังคม และเพื่อแสดงให้เห็นว่ารูปของสังคมแบบนี้ ท้ายที่สุดแล้วก็ทำให้เกิดสภาวะเฉื่อยชาที่สร้างความเสื่อมโทรมแก่สวัสดิภาพและการผลิตของมนุษย์ หนังสือของจิตรจึงเชื่อมโยงความล้าหลังทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเข้ากับสถาบันกษัตริย์

ลักษณะเช่นว่านั้นของสถาบันกษัตริย์ เป็นภาพที่กลับกันกับที่สถาบันกษัตริย์ร่วมสมัยพยายามแสดงตนว่า เป็นตัวเชื่อมของพัฒนาการทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เป็นพลังผลักดันความเปลี่ยนแปลงตามแนวทางประชาธิปไตย เป็นแบบอย่างของการมีครอบครัวเดียว เป็นองค์อุปถัมภ์การประดิษฐ์เครื่องมือง่ายๆ สำหรับใช้ในการเกษตร (เครื่องปั๊มน้ำที่ต่อจากเกียร์รถจักรยาน) หรือเกี่ยวกับเทคโนโลยีปลีกย่อยสำหรับการเกษตรแผนใหม่ (โครงการชลประทานขนาดใหญ่ และการทำฝนเทียมด้วยสารเคมี) ตลอดจนเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร (การทำฟาร์มโคนม) มีหนังสือภาพที่จัดทำขึ้นโดยสำนักพระราชวัง เช่น กษัตริย์เกษตร (๒๕๒๓) ชื่อเรื่องเอามาจากคำศัพท์ทางนิรุกติศาสตร์ภาษาสันสกฤตโบราณ (*เกษตร* มาเป็นกษัตริย์ เปลี่ยนเสียงอ่านเป็น *กะ-สัด*) และเชื่อมโยงระหว่างผู้ปกครอง *(กษัตริย์)* เข้ากับการเกษตรกรรม *(เกษตร)* ด้วยเสียงอ่านที่ใกล้เคียงกัน เท่ากับช่วยเผยแพร่การกล่าวอ้างดังกล่าว นับแต่สมัยทหารปกครองช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ ได้มีการฟื้นฟูพระบรมเดชานุภาพ และจัดวางราชบัลลังก์เอาไว้ ณ ศูนย์กลางของอุดมการณ์ชาตินิยมของทางราชการ กฎหมายที่ให้คำนิยามของการเป็นกบฏได้รวมไปถึงความผิดฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และการเข้ามายุ่งเกี่ยวหรือละเมิดต่อความหมายของสถาบันกษัตริย์ที่กำหนดเอาไว้แล้ว ย่อมเสี่ยงต่อการละเมิดกฎหมายเหล่านี้ การเชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์กับระบบการเกษตรที่ล้าหลัง จึงใกล้เคียงกับการกระทำอันเป็นกบฏ

สิทธิธรรมของรัฐไทยวางอยู่บนสายใยของความหมายที่เชื่อมต่อกันทางกฎหมายในพิธีกรรม และในรูปสัญลักษณ์ (ไม่ว่าจะเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ หรือผังของราชธานี หรือการกระจายของวัดวาอาราม) ความหมายเหล่านี้ มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างหนีไม่พ้นกับสถาบันทหาร สถาบันกษัตริย์ และสถาบันสงฆ์ ในฐานะสถาบันทั้งสามที่ค้ำจุน “เมืองไทย” ทหารกับตำรวจรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมและรักษาบูรณภาพแห่งดินแดน ช่วยหนุนหลังอำนาจรัฐด้วย

กำลังอาวุธ สถาบันกษัตริย์ในตอนนี้คือ ผู้สืบทอดอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณกาล มีอำนาจบังคับบัญชาที่โดดเด่นและน่าเกรงขาม และในส่วนที่เป็นบุคคลก็เป็นผู้สถาปนาราชสกุลวงศ์นับเป็นองค์กรภายในประเทศที่มีความเป็นคนธรรมดาเหมาะสมกับยุคสมัย สถาบันสงฆ์เป็นศูนย์รวมของบรรทัดฐานทางศีลธรรม และช่วยชี้นำผู้มีความศรัทธาไปสู่การดับทุกข์ของจิตวิญญาณเมื่อถึงภาวะคับขัน แต่ละส่วนของสถาบันทั้งสามจะหยิบยืมความหมายหลักของอีกสองสถาบันมาส่งเสริมหรือเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ความหมายที่มีอยู่ อาจนิยามการกบฏได้ว่าเป็นความพยายามจะแก้สายใยของความหมายที่กล่าวมานี้ เป็นการเล่นกับความหมาย ใช้ความหมายอย่างไม่ถูกต้อง หรือด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้อง (Ryan 1982 : 1 - 8) ในบทที่สามและสี่ที่อยู่ต่อจากบทแปลเรื่อง *โฉมหน้า* ข้าพเจ้าจะพิจารณาถึงนัยของความเป็นกบฏที่อยู่ในหนังสือของจิตร (หนังสือเล่มนี้อธิบายความหมายที่ถูกต้องว่าเป็นอย่างไร) และพูดถึงปฏิกิริยาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบโต้ความหมายเหล่านั้น การเซนเซอร์นับเป็นแค่ปฏิกิริยาตอบโต้อย่างหนึ่งเท่านั้น

โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน เกี่ยวข้องทั้งกับด้านการเขียนและการเป็นกบฏ และประวัติการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ยังสะท้อนภาพของความเชื่อมโยงระหว่างอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์และความหมายอันเหมาะสม นับจากฉบับตีพิมพ์ครั้งแรกแล้ว ที่หนังสือเล่มนี้ถูกดึงเข้าสู่ความขัดแย้งเรื่องความหมายที่หนังสือเล่มนี้แสดงออกมา สิ่งที่มันสร้างขึ้นนับเป็นหนึ่งในบรรดาความหมายที่ว่านี้ ผลงานเล่มนี้ปรากฏเป็นครั้งแรกท่ามกลางบรรยากาศที่เปิดกว้างของปี ๒๕๐๐ อันเป็นปีฉลองครบรอบ ๒๕ พุทธศตวรรษของบรรดาประเทศที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท หลังจากนั้นไม่นานคือ พ.ศ. ๒๕๐๑ ตัวผู้เขียนก็ถูกจับเข้าคุกและหนังสือเล่มนี้กลายเป็นหนังสือต้องห้ามไป อีกสิบห้าปีต่อมาหลังเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ แล้ว ก็มีการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นมาอีกท่ามกลางบรรยากาศที่เปิดกว้างใหม่อีกหน เพียงเพื่อจะกลายเป็นหนังสือต้องห้ามใหม่อีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๒๐ หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำอีกใน พ.ศ. ๒๕๒๒

ในส่วนแรกของบทวิจารณ์เรื่อง *โฉมหน้า* ข้าพเจ้าอยากจะเสนอการตีความประวัติศาสตร์ไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ และประวัติของจิตร ภูมิศักดิ์ ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจะเสนอข้อถกเถียงว่า อะไรเป็นนัยที่ผู้เขียนสื่อถึงคนอื่น และจะให้ภาพสภาวะแวดล้อมของหนังสือ (ด้านเวลา สถานที่) แต่ข้าพเจ้าจะเสนอความคิดเห็นของตัวเองที่ได้จากการอ่านเรื่องนี้

ต่อจากบทแปลหนังสือเล่มนี้ มีฐานะของมันแล้วในประวัติศาสตร์ของการเขียนประวัติศาสตร์ไทย มันถูกดูดซับเข้าสู่แนวทางการเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นภาษาไทย ในการแปลและแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ผลงานเล่มนี้ ข้าพเจ้าตั้งใจจะแสดงให้เห็นฐานะที่ว่านี้แก่ผู้ที่พูดภาษาอังกฤษอย่างน้อยก็ในระดับพื้นฐานที่สุดคือ เพื่อ "รายงาน" ว่าฐานะนั้นอยู่ตรงไหนในงานเขียนภาษาไทย อย่างไรก็ดี การทำงานครั้งนี้ ไม่ได้เป็นแค่งานแปลและรายงานธรรมดาๆ แต่บทแปลและบทวิจารณ์ยังมีส่วนชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเขียนประวัติศาสตร์และจิตสำนึกร่วมสมัย และช่วยยืนยันข้อโต้แย้งของข้าพเจ้าที่ว่าจะทำได้อย่างไร และทำไมที่หนังสือภาษาไทยฉบับนี้ ถึงต้องปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของเมืองไทยที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษ

การสร้างชีวประวัติของจิตร ภูมิศักดิ์

ชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์ ในประวัติศาสตร์ไทยศตวรรษนี้ มีปัญหามากมายหลายประการไม่ใช่เพียงเพราะว่า มันขัดต่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการสรุปรวมภาพของบุคคลที่ผู้อ่าน หวังจะได้พบในเรื่องราวของชีวิตสักชีวิตหนึ่ง ชีวิตที่ขัดกับชีวประวัติ เนื่องจากชีวประวัตินั้น "แสดงให้เห็นการรวบรวมเรื่องราวของตัวบุคคล...อย่างเป็นเหตุเป็นผล และจำต้องโยงเข้าหาแกนกลาง" ดังนั้นจึงจำต้อง "ไม่สมจริง" (Sturrock 1979 : 53) เรื่องราวชีวิตของจิตรมีหลายตอนที่ไม่ลงตัว มีหลายสิ่งที่ขาดหายไป และหลักฐานข้อเท็จจริงที่ขัดกันนี้ บ่งชี้ถึงชีวิตหนึ่งซึ่งขัดแย้งต่อการผสมผสานและไม่มีข้อยุติ ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้จิตร ภูมิศักดิ์ จะเป็นเสมือนศูนย์รวมของความคิดก้าวหน้าแบบไทย และแม้ว่าเขาจะถูกทำให้ลดความเข้มข้นลง โดยวาทกรรมทางวิชาการที่จัดให้เขาอยู่ในสกุลที่วิเคราะห์สังคมและประวัติศาสตร์ไทยก็ตาม ชีวประวัติของเขายังคงไม่ชัดเจนอยู่นั่นเอง โดยอยู่อย่างกระจัดกระจายตามหนังสือถึงร้อยเอ็ดเล่มที่เป็นหลักฐานพยานการดำรงชีวิตอยู่ของเขา นั่นนับรวมถึงบันทึกความทรงจำหลายฉบับของพวกญาติมิตร บทสัมภาษณ์ของคนเหล่านั้น คำนำในหนังสือชีวประวัติ อย่างน้อยๆ มีงานศึกษาค้นคว้าทางวิชาการเล่มหนึ่งเกี่ยวกับ "ชีวิต - และ - ผลงาน" ยังมีข้อมูลเชิงอัตชีวประวัติ และชีวประวัติที่เขียนขึ้นจากหลักฐานดังกล่าว ผลงานที่แสดงความสามารถเชิงวิชาการของเขาที่ยังมีออกมาไม่มีวันจบสิ้น (ต้นฉบับสามเรื่องพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ และต้นฉบับอีกเรื่อง

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖)[๑] ช่วยให้โครงการศึกษาค้นคว้าและสร้างเรื่องราวชีวิตของเขายังคงมีต่อมาอีก แม้ว่าการขุดพบต้นฉบับลายมือที่ยังไม่เคยตีพิมพ์อาจจะไม่มีอีกต่อไปแล้ว

ความผันแปรของชีวิตถูกเน้นโดยผู้ที่ไม่เปิดเผยนาม ผู้ใช้นามแฝงและลักษณะที่หลบซ่อนอยู่ของตัวข้อมูลเอง ยิ่งสืบค้นเรื่องราวชีวิตลึกลงไปเท่าไร ความซับซ้อนก็ยิ่งมีมากขึ้นสำหรับการจำกัดวงและชี้เฉพาะลงไป และกรณีการตายของเขา (เขาถูกยิงเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๙ ขณะอยู่ที่ชายป่า) ก็มีนัยแสดงถึงกระบวนทรรศน์ในการเขียนชีวประวัติของไทย คือ ชีวประวัติที่เขียนเนื่องในงานศพไม่มีวันจะเขียนขึ้นได้ เพราะไม่เคยมีการพิมพ์ชีวประวัติแบบนี้สำหรับพวกนอกกฎหมาย ดังนั้นแม้แต่ชีวประวัติที่เหมาะสม หรือเป็นทางการซึ่งเป็นที่ต้องการในหมู่นักศึกษาเรื่องเมืองไทย เพื่อเป็นข้อมูลด้านชีวประวัติก็ยังขาดแคลน ไม่น่าสงสัยเลยที่เรื่องวันที่เขาเสียชีวิตนั้น บางทีก็ดูจะไม่แน่นอนเท่าไรนัก เพราะหนังสือบางเล่มระบุวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๘ ในขณะที่บางเล่มบอกว่า เป็นวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๙

ความไม่แน่นอนแบบนี้ มีอยู่ทั่วไปในชีวประวัติของจิตร ภูมิศักดิ์ (พูดอีกอย่างหนึ่งได้ว่าชีวิตนั้นมีเรื่องที่จะต้องเถียงกัน) ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากเหตุการณ์ของการถูกสกัดในชีวิตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ทางการมหาวิทยาลัยเคยสั่งพักการเรียนเขานานถึงปีการศึกษาหนึ่งเต็มๆ เท่ากับเป็นการแยกเขาออกจากเพื่อนร่วมชั้น และผลักเขาเข้าไปอยู่ในกลุ่มกบฏ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๘ นั้น อำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์ของรัฐก็จับกุมคุมขังเขา โดยไม่มีการไต่สวนฟ้องร้อง พรากตัวเขาจากสังคมภายนอกและทำให้เขาเป็นนักโทษการเมือง ตอนปลาย พ.ศ. ๒๕๐๘ หลังจากที่ออกจากคุกมาได้ราว ๑๐ เดือนเขาก็เข้าป่า ยังไม่กระจ่างชัดนักว่าเขาทำเช่นนั้นเพื่อเข้าร่วมขบวนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) หรือเพื่อหาหนทางไปเมืองจีนกันแน่ บุคคลผู้นี้เป็นใครกัน เขาถึงได้เผชิญกับการสกัดและการแยกตัวออกถึงขนาดนั้น สภาวะแวดล้อมของการสกัดเหล่านี้เป็นอย่างไร นี่คือคำถามต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อต้องการคำตอบเกี่ยวกับเขาคนนั้น การค้นหาคำตอบได้นำไปสู่การสร้างเรื่องราวชีวิตอันเป็น

---

[๑] ปี ๒๕๒๖ งานทางวิชาการของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรก ถึง ๒ เรื่อง คือ **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา** และ **ภาษาละหุหรือมูเซอร์** - ผู้แปล

ตำนาน และเขาได้กลายเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมและแบบอย่างของปัญญาชนนักปฏิวัติสำหรับคนรุ่นหนุ่มสาว เรื่องราวชีวิตของเขาปัจจุบันนี้ ถือเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมที่กว้างขึ้นเกี่ยวกับการต่อสู้ระหว่างคนหนุ่มสาวกับผู้อาวุโส ระหว่างความคิดหัวก้าวหน้ากับภูมิปัญญาที่ได้รับมรดกตกทอดมา และระหว่างส่วนที่อยู่ชายขอบกับส่วนที่มีผลประโยชน์ปลูกฝังอย่างแน่นแฟ้น แรงผลักดันให้นิยามชีวิตซึ่งย่อมจะ "จำต้องรวมศูนย์เข้ามา" เพื่อที่จะขุดคุ้ยเอาชีวิตกลับคืนจากส่วนที่เป็นรกเป็นพงและอยู่ชายขอบซึ่งจะต้องถูกขุดขึ้นมา (หรือสร้างเสริม) ด้วยท้องเรื่องเหล่านี้ ได้แก่ การถูกสกัด การแยกตัวออก และการกบฏ

ในภาษาไทยแล้ว เขาอาจจะเป็นนักคิดหัวก้าวหน้าที่ถูกพูดถึงมากที่สุด เช่นเดียวกับที่อาจจะเป็นคนที่ได้รับการยกย่องและถูกประณามมากที่สุดด้วย นับแต่ปรีดี พนมยงค์ เป็นต้นมา ปรีดีเป็นผู้นำพลเรือนของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเค้าโครงเศรษฐกิจฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๖ ของท่านถูกตราว่าเป็น "คอมมิวนิสต์" เพราะมีหลักการสังคมนิยมปรากฏอยู่ จิตรเป็นคนรุ่นหลังปรีดี และโตเป็นผู้ใหญ่ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ ขณะที่โชคชะตาทางการเมืองของปรีดีกำลังตกอับ เขาสร้างชื่อเสียงขึ้นมาผ่านด้านหนังสือพิมพ์ วรรณคดี และการศึกษามากกว่าจะเป็นด้านกฎหมายและรับราชการหรือการเมือง ต่างจากปรีดีผู้เคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่ช่วงสั้นๆ หลังการยึดครองของญี่ปุ่นยุติลงในปี ๒๔๘๙ จิตร ภูมิศักดิ์ไม่เคยเป็นข้าราชการ และยังต่างจากปรีดีอีกเช่นกัน ตรงที่ท่านได้รับปริญญาเอกทางกฎหมายจากมหาวิทยาลัยปารีส ส่วนจิตรนั้นไม่เคยย่างเท้าออกไปประเทศตะวันตกเลยแม้แต่น้อย ถ้าหากเขาได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ ความคิดอ่านของเขาคงจะถูกชักนำและอบรมโดยจรรยาบรรณทางวิชาการอันสุขุมคัมภีรภาพ เขาคงจะเรียนรู้ที่จะรักษาคุณสมบัติอย่างพร้อมมูลและเสนอตัวอย่างการอธิบายที่เป็นทางเลือก และโครงการตีความประวัติศาสตร์ไทยซ้ำใหม่ของเขาก็อาจจะสูญเสียความมุ่งมั่นและความมั่นใจแบบที่ทำให้ *โฉมหน้า* เต็มไปด้วยพลังเช่นนั้น

ปรีดีบรรลุถึงสถานะเสมือนตำนานได้ในช่วงชีวิตของท่าน ในฐานะแกนนำของปัญญาชนกลุ่มที่ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ และเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) ท่านพยายามหาทางถ่ายทอดอุดมการณ์ภูมิธรรมของฝรั่งเศสมาสู่ชีวิตคนไทย นักชาตินิยมฝ่ายซ้ายของไทยทั้งหมดแม้แต่

สมาชิก พ.ค.ท. ต่างพยายามกำหนดแนวทางการเมืองของตนให้สัมพันธ์กับของปรีดี และถึงแม้จะมีสมาชิก พ.ค.ท. บางคนเสนอความเห็นให้พรรครับรองกิตติคุณของท่าน และใช้เรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์ก็ตาม แต่ความล้มเหลวในการกระทำเช่นว่านั้นของ พ.ค.ท. ทำให้ฝ่ายซ้ายไทยแตกออกเป็น ๒ สายอยู่หลายรุ่น คือ สายของปรีดีกับกลุ่มของท่าน และสายของ พ.ค.ท. (สัมภาษณ์ผิน ๒๕๒๗) หลังจากถูกกล่าวหาอย่างไม่เป็นธรรมว่า มีส่วนพัวพันในกรณีลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ และบีบบังคับให้ปรีดีต้องหลบหนีออกนอกประเทศแล้ว ปรีดีขอลี้ภัยอยู่ต่างประเทศเริ่มจากเมืองจีน และต่อมาที่ปารีส จนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมในเดือนมีนาคม ๒๕๒๖ แม้ท่านจะอยู่ไกลในต่างแดน แต่ก็ยังต้องมีคดีความฟ้องร้องในศาลและกับนักกฎหมายในกรุงเทพฯ เพื่อพยายามชำระชื่อเสียงให้พ้นมลทินจากข้อกล่าวหาครั้งแล้วครั้งเล่า เมื่อครั้งที่ท่านเปิดโอกาสให้เข้าเยี่ยมคำนับได้ที่ปารีส มีนักศึกษาและอาจารย์ชาวไทยที่อยู่ต่างประเทศหลายต่อหลายคน เดินทางไปยังบ้านพักของท่าน เพื่อขอสัมภาษณ์ เพื่อสัมผัสภูมิปัญญาทางการเมืองของท่าน และเพื่อกำหนดอุดมการณ์ของพวกเขาให้สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การเมืองไทย และความคิดทางการเมืองที่ท่านสร้างขึ้น การเดินทางไปเยี่ยมคำนับแบบที่ว่านี้มีเพิ่มมากขึ้น หลังการชุมนุมของพวกนักศึกษาจำนวนมากในเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ และการสิ้นสุดของการปกครองโดยรัฐบาลทหาร

ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ ถึงเดือนตุลาคม ๒๕๑๙ นั้น เมืองไทยได้มีโอกาสสัมผัสระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภาอย่างเต็มที่ ถึงแม้ว่าจะเป็นระบอบประชาธิปไตยที่ตกอยู่ในวงล้อมมากขึ้นเรื่อยๆ ก็ตาม (Girling 1981; Morrell and Chai-anan 1981) และปรีดี ผู้นำในการสถาปนาสถาบันรัฐสภาในประเทศไทยก็กลายเป็นที่พึ่งคอยชี้แนะให้คำวิพากษ์วิจารณ์แก่แอคติวิสต์รุ่นหนุ่มสาวของไทย ในฐานะที่พวกเขาได้สร้างประวัติศาสตร์ของจิตสำนึกของตนเอง แต่สำหรับพวกที่อยู่ในวัยยี่สิบและสามสิบเศษๆ ในช่วง ๓ ปีนั้นแล้ว ปรีดีอยู่ห่างไกลเกินไป และมีอาวุโสสูงเกินกว่าที่จะนำมาวัดเปรียบเทียบกับประสบการณ์ที่พวกเขาประสบอยู่ได้ บารมีของท่านในฐานะผู้นำที่มีความสามารถของสังคมที่สร้างใหม่ให้ก้าวหน้ามิได้ลดถอยลง แต่วัยวุฒิและความห่างเหินจากการต่อสู้ทางการเมืองของไทย ได้จำกัดบทบาทของท่านลงเหลือแค่เป็นศูนย์กลางของการเมืองแบบใหม่เท่านั้น

สำหรับแอคติวิสต์รุ่นหนุ่มสาวแล้ว จิตรอยู่ในวัยใกล้เคียงกันมากกว่าภูมิหลังทางการศึกษาเองก็ไม่ห่างกันนัก และชีวิตของเขายังเพิ่มความหมายเรื่องความตายของผู้เสียสละอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นก็คือ การค้นคว้าเรื่องชีวประวัติของเขา และการค้นพบผลงานของเขาระหว่างช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ ถึง ๒๕๑๙ ถือเป็นส่วนสำคัญของการขุดค้น อันเป็นแบบหนึ่งของการขุดค้นทางวัฒนธรรมของวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของไทยสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (Anderson 1985; Flood 1975; Reynolds and Hong 1983) ช่วงเวลานับตั้งแต่สงครามโลกยุติ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๐๑ นี้ นับเป็นยุคของความรุ่งโรจน์อย่างแท้จริงของสังคมนิยมไทย มีการศึกษาทางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์หลายเรื่องที่ได้รับแรงบันดาลใจจากปรัชญาวัตถุนิยม สังคมสัจจนิยม และการประสบความสำเร็จของรัสเซียกับจีนภายหลังการปฏิวัติ ระหว่างปี ๒๕๑๖ ถึง ๒๕๑๙ นั้น บทกวี เพลง บทวิพากษ์ ความเรียง และผลงานค้นคว้าทางวิชาการของจิตรถูกขุดค้นออกมาจากหนังสือ และวารสารฉบับต่างๆ (และยังมีวรรณกรรมที่ขุดขึ้นมาจากสวนหลังบ้านของบางคน อย่างกรณีของต้นฉบับลายมือหนาปึกฉบับหนึ่ง) มีการจัดรวบรวมเป็นหมวดหมู่แล้วพิมพ์ซ้ำขึ้นใหม่ ทั้งที่ก่อนหน้านี้เป็นแค่ผลงานที่กระจัดกระจายอยู่เป็นชิ้นๆ เท่านั้น ชีวิตหรืองานของเขา และของนักเขียนกลุ่มก้าวหน้าคนอื่นๆ ของช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ กระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวในหมู่เยาวชนไทย และการเสาะแสวงหาและค้นพบชีวิตหรืองานเช่นว่านั้น ได้กลายเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวดังกล่าว

บางแง่มุมของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ (เป็นต้นว่าการชุมนุมของมวลชน) นั้น ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ทางการเมืองไทย แต่ด้วยการมองย้อนกลับไปดูแล้วจะพบว่า มีอะไรหลายอย่างที่เดียวที่บ่งชี้ว่า ความเปลี่ยนแปลงกำลังจะเกิดขึ้น และยังช่วยแผ้วถางทางเตรียมไว้ให้ด้วย แต่กระนั้นก็ดีเหตุการณ์ก็ผ่านไปรวดเร็วมาก และความเปลี่ยนแปลงมาถึงอย่างฉับพลันขนาดที่เมื่อ *ถึงเวลานั้นแล้ว* ดูราวกับว่ายุคใหม่กำลังเข้าสู่ยามอรุณรุ่ง อดีตหรือประวัติศาสตร์ที่ต่างประเภทออกไปเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับยุคใหม่ ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ประเภทที่พูดเรื่องวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน แต่เป็นอย่างที่พูดถึงเงื่อนไขที่ *เหมือนกัน* ถึงผู้สร้างและเรื่องราวต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ อดีตอย่างที่ว่านี้

ก่อให้เกิดความคิดอันลุ่มลึก และการตระหนักที่น่าตกใจเกี่ยวกับจิตสำนึกที่ปรากฏขึ้นหลังปี ๒๕๑๖ ความคิดอันลุ่มลึกในที่นี้ หมายความว่าเยาวชนกำลังรื้อฟื้นและปลุกเร้าบางสิ่งที่เคยสงบเงียบอยู่หรือว่าที่ถูกลืมเลือนไปแล้ว บางสิ่งจะต้องทบทวนซ้ำอีกหากต้องการเปลี่ยนการอุปมาอุปไมย ชีวิตของจิตร (นับแต่ยังมีชีวิตอยู่จนกระทั่งตาย ถูกค้นพบและเล่าขานใหม่หลังจากเขาเสียชีวิตไปแล้ว) ถือเป็นการทบทวนแบบที่ว่านี้ ทำให้เกิดความคล้ายคลึงกันระหว่างช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ กับช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙ และความคล้ายคลึงเช่นนี้ ช่วยในการนิยามและเสริมสร้างความแข็งแกร่งแก่จิตสำนึกที่ปรากฏขึ้นหลัง พ.ศ. ๒๕๑๖

การยกอดีตช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ มาใส่ช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙ ทำให้จิตร ภูมิศักดิ์ กลายเป็นผู้สร้างที่ช่วยผลักดันความเคลื่อนไหวทางวรรณกรรมตลอดช่วงสามปีนั้น และยังช่วยสร้างเสริมจิตสำนึกหลัง ๒๕๑๖ ของประชาชนผู้เรียนรู้เกี่ยวกับตัวเขาด้วย แม้กระนั้นก็ดีนับว่าเขาเป็นทั้งผลผลิตของจิตสำนึกนั่นมากเท่าๆ กับเป็นเหตุที่ทำให้มันเกิดขึ้นมา การค้นพบชีวิตหรือผลงานของเขาถือเป็นตัวอย่างของสิ่งที่ฟูโกลต์ (Foucault) เรียกว่า "นักเขียน - หน้าที่" (the author-function) ซึ่งในบทวิจารณ์เกี่ยวกับชีวิต หรือผลงานจะพูดถึงนัยความหมายอย่างหนึ่งโดยยึดถือความหมายบางอย่างเอาไว้ แล้วตัดส่วนที่เหลือทิ้งไป ชื่อของนักเขียนตามทรรศนะของฟูโกลต์แล้ว "แสดงบทบาทเฉพาะอย่างหนึ่ง โดยตระหนักถึงการบอกเล่าที่เป็นวาทกรรมยึดมั่นในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ชื่อแบบที่ว่านี้ ผลิตผลงานเขียนจำนวนหนึ่งให้คนคนหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่งร่วมกันบริโภค ให้การนิยามแก่พวกเขา ทำให้พวกเขาแยกตัวออกมาหรือเปรียบเทียบให้เห็นว่าพวกเขาต่างจากคนอื่นๆ" (Foucault 1979 : 147) นักเขียนทำหน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความสัมพันธ์ต่อเนื่องให้กับตัวงานเขียนในวิถีทางที่ "นักเขียน" และ "ผลงาน" ถูกนิยามซึ่งกันและกัน ในฐานะที่มีหลักการร่วมกันอยู่ ความเป็นนักเขียนจึงเป็นหนทางสำคัญทางหนึ่งที่ทำให้วาทกรรมถูกรวมเอาไว้ หรือถูกควบคุมไว้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ (Foucault 1972)

ในกรณีของจิตร ภูมิศักดิ์นั้น มีผลงานอยู่ ๒ ชิ้น (จิตร ๒๕๑๕, ๒๕๑๗ ค) ที่ *ล้ำหน้า* กว่าตัวนักเขียนในนัยที่ว่า การค้นพบและพิมพ์งานดังกล่าวซ้ำ ส่งผลให้มีการค้นหาตัวคนเขียนราวกับว่าผลงานไล่ตามหลังคนเขียน เมื่อผลงานตามทันคนเขียน และค้นพบยุคของการสกัด

และแยกตัวออกของชีวิตจิตร ทำให้ชีวประวัติและงานเล่มอื่นๆ ของเขามีตามออกมา แม้จะดูเหมือนเป็นเส้นขนานกับช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ ก็ตาม แต่ช่วงเวลาหลังเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ (และใครจะพูดได้ว่าสภาพการณ์อย่างนี้จะดำเนินต่อไปอีกนานเท่าใด) กลับรู้สึกว่ามีความแปลกแยกจากประวัติศาสตร์ไทยช่วงก่อนหน้านี้ทั้งหมด และก็เพราะว่าเป็นช่วงเวลาที่พิเศษและแยกตัวออกมาเช่นนี้เอง ที่ทำให้ชีวิตหรืองานของจิตร ภูมิศักดิ์ เริ่มทำหน้าที่เสมือนสัญลักษณ์สำคัญยิ่งในวาทกรรมที่ก้าวหน้าของไทย ความเคลื่อนไหวของเยาวชนและกลุ่มพันธมิตรกำหนดให้นักเขียนต้องทำหน้าที่สนองต่อจุดมุ่งหมายของพวกตน แม้แต่ผู้มีอำนาจในวงรัฐบาลและในมหาวิทยาลัยก็ยังพยายามจะควบคุมวาทกรรมเชิงก้าวหน้าดังกล่าว ด้วยการสร้างนักเขียนอีกแบบที่ต่างออกไปมาก

ในขั้นตอนแรกๆ ของการสร้างนักเขียนชื่อ "จิตร ภูมิศักดิ์" ในช่วงหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งผู้มีอำนาจเริ่มผ่อนคลายการเซนเซอร์ที่เข้มงวดลงแล้วนั้น ชื่อและนามสกุลของจิตรยังเป็นของต้องห้ามอยู่ มีการป้ายสีดำทับชื่อหรือใช้นามแฝงของเขาหรือใช้สรรพนามบุรุษที่ ๓ อย่างกลางๆ แทนว่า *เขา* ในการรวบรวมชีวประวัติครั้งแรกๆ ครั้งหนึ่งนั้นเป็นการประกาศให้เห็นการคงอยู่ และที่อยู่ของจิตรในประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทย กองบรรณาธิการได้ขอให้เพื่อนร่วมชั้นและอาจารย์เก่าของเขา ช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับตัวนักเขียนที่พวกเขากำลังจะเปิดตัวออกมา แต่พวกเขากลับต้อง "ประสบกับอุปสรรคที่คาดไม่ถึง" และถูกห้ามมิให้เปิดเผยชื่อจริงของนักเขียนคนนั้น (ชลธิรา และคนอื่นๆ ๒๕๑๗ ข : ๖ - ๓๑) ดังนั้นกองบรรณาธิการจึงอ้างถึงเขาผ่านนามแฝงและคำว่า *เขา* แทน ดึงความสนใจของคนอ่านให้มาอยู่ที่การขีดฆ่าชื่อเขาทิ้ง ด้วยการพิมพ์สรรพนามที่ใช้เรียกแทนชื่อด้วยตัวพิมพ์ที่หนาและใหญ่ เรื่องราวชีวิตของจิตรในเล่มนี้ รวมไปถึงกรณีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ที่ทำให้เขาถูกลงโทษพักการเรียนจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และก็เป็นวารสาร ชื่อ *อักษรศาสตรพิจารณ์* ของนิสิตมหาวิทยาลัยเดียวกันนั่นเองที่ชีวประวัติฉบับแรกนี้เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ประเพณีของมหาวิทยาลัยถูกละเมิดในกรณีนี้นับจากนี้เป็นต้นไปทั้งๆ ที่ไม่เต็มใจเลย แต่ผู้ใหญ่ในมหาวิทยาลัยก็ต้องยินยอมให้มีการแพร่กระจายของความหมายอันเป็นอันตรายรอบๆ ชื่อ "จิตร ภูมิศักดิ์" แม้จะอยู่ในช่วงที่การเมืองเปิดกว้างอยู่ก็ตาม ในรายชื่อของบรรดานักเขียนและแอคติวิสต์ที่ถูกจับหลังรัฐประหาร

เดือนตุลาคม ๒๕๐๑ ของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น กองบรรณาธิการยังจัดการให้ชื่อของจิตรเป็นของเถื่อนไปด้วย (ชลธิรา และคนอื่นๆ ๒๕๑๗ ข : ๒๘) แต่คงไม่มีทางจะบอกอะไรได้จากชีวประวัติที่ชื่อของจิตร ภูมิศักดิ์ ต้องแฝงอยู่ใต้สรรพนาม นามแฝง หรือชื่อที่ถูกสีดำป้ายทับอยู่

ชื่อที่ถูกขีดฆ่าออกปิดบังชื่อ "จิตร ภูมิศักดิ์" ให้เป็นความลับและต้องห้ามสำหรับการรับรู้แบบนั้นเท่ากับช่วยเสริมสร้างพลังและความขลังให้ด้วย ตลอดปี ๒๕๑๗ คนรุ่นใหม่ซึ่งประกอบด้วย นักศึกษา อาจารย์ นักเขียนและแอคติวิสต์ ต่างถกเถียงกันถึงความหมายของเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และดึงเอา "จิตร ภูมิศักดิ์" กับนักเขียนคนอื่นๆ ของช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ เข้ามาสู่วาทกรรมเกี่ยวกับวรรณกรรมที่มีบทบาททางการเมือง (ชลธิรา ๒๕๑๗ ก; ลำนำ ๒๕๒๓) ชื่อ "จิตร ภูมิศักดิ์" เป็นจุดรวมของสำนึกต่อวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ของคนรุ่นใหม่นี้ ตัวอย่างเช่น มีงานนิทรรศการเรื่อง "การต่อสู้ทางวรรณกรรม และเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม" จัดที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเดือนสิงหาคม พอถึงเดือนกันยายน สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก็จัดการสัมมนาเรื่อง "แนวความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์" โดยมีเอกสารประกอบการสัมมนาที่เขียนโดยนักวิชาการ ๓ คน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เสน่ห์ จามริก) และยังมีเพื่อนผู้อาวุโสของจิตรตั้งแต่ช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ คือ สุภา ศิริมานนท์ การถกเถียงคราวนั้นส่วนใหญ่พูดกันเรื่อง *โฉมหน้า* และการวิพากษ์ทางวรรณกรรมของเขาด้วยความพยายามที่จะนำเขาออกมาสู่วงกว้าง ทำลายเรื่องเล่าลือเกี่ยวกับเขาลง และสร้างชื่อเสียงให้เขาในฐานะเป็นนักวิชาการและนักคิด ผู้เข้าร่วมการสัมมนาได้สร้างความหมายแบบหนึ่งให้จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าพวกเขาได้พยายามกำหนดวิถีทางที่นักเขียนจิตร ภูมิศักดิ์ จะทำหน้าที่ เห็นได้จากผลที่ออกมาคือ การถกปัญหาทำให้ความหมายของตัวนักเขียนมีพลังขึ้นเป็นทวีคูณ เขาเป็น *นักมนุษยนิยม* หรือ *นักคิดโรแมนติก* หรือว่าเป็น *นักปฏิวัติ* กันแน่ (HUMANIST, ROMANTICIST, REVOLUTIONIST) ศัพท์เหล่านี้ปรากฏชัดในหนังสือภาษาไทยด้วยตัวพิมพ์อักษรโรมัน ในเวลาที่สับสนแบบนั้น ทำให้การสัมมนามิอาจบรรลุถึงข้อตกลงที่เหมาะสมร่วมกันได้ สุชาติ สวัสดิ์ศรี เป็นหนึ่งในบรรดาหลายคนที่เล็งเห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ กับช่วงปี ๒๕๑๖ - ๑๙ และยังมีส่วนช่วยสร้าง

ข้อเปรียบเทียบขึ้นด้วย เขาได้ชี้ให้เห็นว่า คนรุ่นใหม่ได้จัดให้จิตรอยู่ในที่สำคัญ *เนื่องจาก* ชื่อของเขาเป็นตัวแทนของความรู้ที่ปกปิดและต้องห้าม (สุชาติ ๒๕๑๗ : ๘๙) และแม้กระทั่งทุกวันนี้บทกวีเรื่อง "แม่" ที่จิตรแต่งก็ยังคงเป็นความลับที่ไม่เคยมีการตีพิมพ์อย่างสมบูรณ์ครบถ้วนเลยสักที ผู้มีอำนาจยังคงใช้นักเขียนอย่างจิตร ภูมิศักดิ์เป็นตัววัดว่า อะไรพูดได้และพูดไม่ได้

ตลอดระยะเวลา ๓ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๖ ถึง ๒๕๑๙ นั้น คณาจารย์และนักศึกษาเช่นเดียวกับผู้พิมพ์หรือแม้แต่ พ.ค.ท. ต่างมีส่วนสร้าง "จิตร ภูมิศักดิ์" ขึ้นมา เมื่อปลายเดือนธันวาคม ๒๕๑๗ มีการแสดงละครซึ่งดัดแปลงมาจากชีวิตของจิตรที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีข้อสังเกตอยู่ว่า เนื้อหาสามในสี่องก์ของละครเรื่องนี้ เกี่ยวข้องกับช่วงยุคของการสกัดและแยกตัวออก ซึ่งประทับตราไว้ในชีวประวัติของเขา (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๘) พ.ค.ท. ซึ่งรับจิตรเข้าเป็นสมาชิกพรรคหลังจากที่เขาเสียชีวิตไปแล้ว ก็เร่งจ่ายแจกชีวประวัติขนาดสั้นและเอ่ยอ้างโยงถึงความหมายเชิงปฏิวัติอย่างเปิดเผยเพื่อประโยชน์ของพรรคเอง (กลุ่มพิทักษ์วรรณกรรม ม.ป.ป.) พวกผู้พิมพ์ต่างเร่งตีพิมพ์งานของเขาซ้ำอีก (จิตร ๒๕๑๗ ก.-จ.; ๒๕๑๘ ก.-ค.; ๒๕๑๙ ก.ค.) รวมทั้ง *โฉมหน้า* ที่พิมพ์ใหม่ถึง ๕ ครั้งด้วยกัน ชื่อของ "จิตร ภูมิศักดิ์" คุ้มค่าในทางธุรกิจด้านตลาดหนังสือมากเท่ากับคุ้มค่าสำหรับการอ่าน บันทึกความทรงจำที่รวบรวมเรื่องชีวิตในคุกของบรรดาพวกที่ถูกจับกุมใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ช่วยให้รายละเอียดที่อยากได้เกี่ยวกับบุคลิกและนิสัยของเขา (เขาทำสวนในคุก เคยปั่นเรื่องอาหารการกิน และเถียงกับพัสดีเรื่องสิทธิ์ในการดูโทรทัศน์) (ทองใบ ๒๕๑๗) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ วารสารของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้อุทิศเนื้อที่ทั้งฉบับให้กับเรื่องราวของชีวิต หรือผลงานของจิตร เนื่องในวาระครบรอบ ๑๐ ปีแห่งมรณกรรมของเขา (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๙) วารสารฉบับดังกล่าวบรรจุเรื่องย่องานเขียนของจิตรที่ยังไม่เคยพิมพ์ซ้ำมาก่อน มีรายชื่อบรรณานุกรมผลงาน ๑๒๐ เรื่องของเขา และยังมีคำบอกเล่าของเพื่อนฝูง ซึ่งบางคนยังคงปิดบังตัวของเขาเอาไว้ภายใต้นามแฝงอย่างเช่น "มิตร ร่วมรบ"

ในบรรดาข้อมูลที่ปรากฏขึ้นระหว่างปี ๒๕๑๖ - ๑๙ เพื่อใช้สร้างนักเขียนและเพื่อเติมเชื้อเพลิงให้ถกเถียงเกี่ยวกับความหมายของ "จิตร ภูมิศักดิ์" นั้น มี "คำให้การโดยจิตร ภูมิศักดิ์"

รวมอยู่ด้วย นี่คือบันทึกคำสอบสวนที่ทำโดยตำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งอย่างน้อยๆ ก็ดูจะให้ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับชีวิตของเขาอยู่บ้าง (จิตร ๒๕๒๑ ก) แต่ข้อเท็จจริงจากคำให้การถูกขุดคุ้ยขึ้นมาโดยวิธีหลบๆ ซ่อนๆ เนื่องจากต้นฉบับแพร่หลายออกไปในรูปสำเนาจากการถ่ายเอกสารและโรเนียว และคุณค่าของเอกสารนี้ ในสายตาของตำรวจสันติบาลแล้ว ถือว่าเป็นคำบอกเล่า จึงทำให้เกิดข้อสงสัยขึ้น แม้ว่าอีกหลายปีต่อมาจะได้รับการยืนยันความถูกต้องแม่นยำจากนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ที่ติดตามคดีของจิตรอย่างใกล้ชิด (สัมภาษณ์ ชัช ๒๕๒๒) คำให้การนี้บันทึกในรูปของคำบอกเล่าที่ใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่ง ดังนั้นจึงออกมาในลักษณะของอัตชีวประวัติที่มีเหตุผลน่าเชื่อถือจากปากคำของตัวผู้พูด สิ่งที่พิมพ์ออกมาดูเสมือนคำตอบต่อคำถาม แต่ทว่าไม่มีคำถามปรากฏอยู่ การสัมภาษณ์ที่ทำหลายวาระในรูปของการกรอกแบบฟอร์มอาจจะนำมาเชื่อมต่อกัน เพื่อสร้างภาพชีวิตให้สมบูรณ์มาจนถึงตอนนั้น ทำให้เกิดความสับสนและมีความเหลื่อมกันในเรื่องลำดับของสถานที่ อัตชีวประวัติดังกล่าวนี้ ซึ่งเริ่มต้นจากการบอกชื่อคนพูด วันเดือนปีเกิด ชื่อและอาชีพของบิดามารดา และเรื่องอื่นๆ ต่อมานั้น มีส่วนตอบสนองจุดมุ่งหมายอื่นๆ นอกจากเป็นความพยายามที่จะให้ความกระจ่างและให้คำนิยามถึงความเป็นนักเขียนของจิตร ภูมิศักดิ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙ การตีพิมพ์เปิดเผยอย่างเป็นทางการหนแรกในหนังสือ **อาทิตย์** รายสัปดาห์เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๑ ถือเป็นเครื่องหมายที่บ่งชี้ว่า ความกดดันที่ก่อให้เกิดความแตกแยกและความขัดแย้งหลังเดือนตุลาคม ๒๕๑๙ ได้ผ่านพ้นไปแล้ว และการพิมพ์ซ้ำอีกในปีถัดมา ช่วยสนับสนุนวาทกรรมเกี่ยวกับ พ.ค.ท. กับพวกนักเขียนและปัญญาชนในป่า ซึ่งมีความคิดเห็นขัดกัน (กองบรรณาธิการสยามนิกร ๒๕๒๒)

นอกจากคำให้การเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ แล้ว ข้อมูลเกี่ยวกับวัยเด็กของจิตร ส่วนมากได้มาจากการสัมภาษณ์แม่ของเขาเอง ซึ่งเสียชีวิตเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๑๗ และได้จากพี่สาวชื่อภิรมย์ที่เคยให้สัมภาษณ์อยู่หลายครั้ง และยังเคยเขียนบันทึกความทรงจำอีกด้วย (ภิรมย์ ม.ป.ป.) “เมือง บ่อยาง” นามปากกาของบรรณาธิการผู้ช่วยของวารสารด้านวรรณกรรม ที่ขณะนี้หยุดพิมพ์ไปแล้วชื่อ **โลกหนังสือ** ได้อุทิศตนเสาะแสวงหาบันทึกความทรงจำของจิตร เพียรพยายามเก็บรวบรวมภาพถ่าย ต้นฉบับลายมือเขียนที่ยังไม่เคยตีพิมพ์มาก่อน จดหมาย สมุดจดงาน ตลอดจนคำบอกเล่าและชิ้นส่วนของข้อเขียนเกี่ยวกับชีวิตของจิตร เขาใช้ข้อมูลพวกนี้บางส่วน

ในการเรียบเรียงชีวประวัติตอนเด็กและตอนเป็นนักเรียนของจิตร ซึ่งจำต้องอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวกับสมาชิกในครอบครัวของจิตร จนสามารถเข้าไปสัมผัสข้าวของส่วนตัวของจิตรได้ ("เมือง บ่อยาง" ๒๕๒๓) "เมือง บ่อยาง" เคยพิมพ์ภาพถ่ายโต๊ะทำงานและหนังสือของจิตรไว้ในหนังสือที่เขาเขียนมากกว่าหนึ่งเล่ม ราวกับว่าเป็นการเสนอภาพแท่นบูชาของการเรียนรู้และที่มาของแนวคิดปฏิวัติ ซึ่งคล้ายกับข้าวของที่เก็บรักษาเอาไว้ของโฮ ชิ มินห์ ในเวียดนามและของ เหมา เจ๋อ ตุง ในเมืองจีน บทสัมภาษณ์สมาชิกในครอบครัว เพื่อนร่วมชั้นเก่าๆ และอาจารย์ มีปรากฏเป็นส่วนสำคัญอยู่ในวรรณกรรมเชิงประวัติเล่มนี้ ตัวผู้สัมภาษณ์ (และผู้อ่านด้วย) มีความสัมพันธ์กับ "จิตร ภูมิศักดิ์" ผ่านการพบกันโดยตรง ด้วยการพูดโดยใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่ง

ในขณะที่มีข้อมูลแบบหลบซ่อน ปกปิดและใช้นามแฝงอยู่ ก็ยังมีบทสัมภาษณ์และพยานหลักฐานซึ่งบางครั้งก็ยังมาจากนักเขียนที่ใช้นามแฝงเช่นกัน แท้ที่จริงแล้ววิธีการที่จะได้หลักฐานประเภทคำบอกเล่ามานั้น นับเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวมากเท่าๆ กับตัวคนเขียนที่หลักฐานนั้นกำลังให้ความกระจ่างอยู่ และนี่ก็เป็นกรณีของข้าพเจ้าด้วย ความพึงพอใจประการหนึ่งของข้าพเจ้าในการทำการวิจัยเกี่ยวกับจิตร ภูมิศักดิ์ ในช่วงหลายปีที่ผ่านมานี้คือ การได้พบปะคนจำนวนมากซึ่งเต็มใจอย่างยิ่งที่จะพูดคุยด้วย หรือมีคนที่ดึงข้าพเจ้าไปแอบเล่าเรื่องที่ *พวกเขา* รู้ให้ฟัง เล่าว่าจิตรเคยพูดอะไรกับ *พวกเขา* บ้าง และ *พวกเขา* เคยเกี่ยวข้องอย่างไรกับจิตร คำพูดของคนเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นความปรารถนาที่จะโยงตัวพวกเขาเข้ากับสิ่งต้องห้าม ไม่ว่าเขาจะเลือกข้างทางการเมืองเข้ากับฝ่ายใดก็ตาม สิ่งที่ยืนขวางอยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์ที่มีเหตุผลของความลับและสิ่งต้องห้ามก็คือ การเปิดเผยออกมา การเปิดเผยออกมาเป็นระยะๆ (มีพยานเพิ่มมากขึ้น มีผลงานมากขึ้น) ชี้ให้เห็นว่ายังคงมีบางสิ่งที่ยังไม่ได้เปิดเผยหลงเหลืออยู่ และช่องว่างก็ยังมีอยู่ที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง ในชีวิตและผลงานเขียนของเขา ด้วยเหตุนี้เองเมื่อจะเขียนชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นภาษาอังกฤษ ชีวิตซึ่งเกี่ยวข้องอย่างมากกับประวัติศาสตร์ไทยช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่เคยนำมาเชื่อมโยงกันในแบบอื่น หรือไม่เคยนำมาเชื่อมโยงกันเลย หรือถูกลืมเลือนไปแล้ว ข้าพเจ้าจะรวมการสร้างชีวิตของเขาในภาษาไทยไว้เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ รวมทั้งความผิดพลาดต่างๆ สิ่งที่เปิดเผยออกมาและหลักฐานพยาน

อีกมากมายในภาษาไทยแล้ว ความหมายของชื่อ "จิตร ภูมิศักดิ์" มีอยู่ในวาทกรรมในวงกว้างทั้งทางการเมือง ประวัติศาสตร์ วรรณคดี วัฒนธรรม และความเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าทางสังคมเพื่อต่อต้านการถูกพันธนาการ และดังนั้นจึงควรให้มีปรากฏอยู่ในชีวประวัติฉบับภาษาอังกฤษด้วยเช่นกัน

ชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์

ตอนที่จิตร (เดิมชื่อสมจิตร แต่ต่อมาตัดให้สั้นลงเหลือแค่จิตร) เกิดเมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ที่ปราจีนบุรี จังหวัดซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภาคกลางของเมืองไทยและอยู่ไกลจนจรดชายแดนกัมพูชานั้น พ่อของเขาชื่อ ศิริ ทำงานเป็นเสมียนในสำนักงานสรรพากรอำเภอ และแม่ของเขาชื่อ แสงเงิน เป็นช่างเย็บผ้ารับจ้างตัดเครื่องแบบแก่ค่ายทหารประจำท้องถิ่น พี่สาวของเขาชื่อ ภิรมย์ อายุแก่กว่าเขา ๒ ปี เป็นพี่น้องร่วมบิดามารดาเพียงคนเดียวที่เขามีอยู่ การที่พ่อรับราชการ ย่อมหมายความว่าต้องมีการโยกย้ายเป็นครั้งคราว และนั่นคือเหตุที่ทำให้จิตรผ่านการศึกษาระดับประถม และมัธยมจากโรงเรียนคนละจังหวัดกัน คือ กาญจนบุรีที่อยู่ทางทิศตะวันตกของกรุงเทพฯ สมุทรปราการที่อยู่ทางตอนใต้ และพระตะบองที่อยู่ทางตะวันออกสุด พระตะบองเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองเขมรที่ฝรั่งเศสปล่อยให้ตกอยู่ใต้การปกครองของไทยเมื่อตอนเริ่มสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมืองนี้ตั้งอยู่ในเขตของความขัดแย้งที่เคยเป็นสมรภูมิรบของมหาอำนาจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานหลายศตวรรษ และที่นี่เองที่ครอบครัวของจิตรอาศัยอยู่ในช่วงทศวรรษ ๒๔๘๐ จนกระทั่งฝรั่งเศสอ้างสิทธิ์กลับมาครอบครองเป็นอาณานิคมใหม่อีกครั้งหนึ่งตอนที่สงครามยุติลง

สถานการณ์ทางการเมืองที่จิตรแสดงออกต่อกัมพูชาเป็นครั้งแรกนั้น มิได้หายไปจากตัวเขาถึงแม้จะเป็นช่วงที่เขาเป็นวัยรุ่นก็ตาม การที่เมืองไทยตอนนั้นปกครองภาคตะวันตกของกัมพูชาอยู่และพ่อของเขาก็เป็นเจ้าพนักงาน เขาจึงเข้าไปพัวพันกับการยึดครองอาณานิคมไปโดยปริยาย เขากับเพื่อนคนไทยซึ่งหลายคนเป็นลูกหลานข้าราชการไทย ที่ถูกส่งไปปกครองประชาชนชาวเขมรได้สัมผัสถึงความขมขื่นแสนสาหัสของคนในท้องถิ่น และบางทียังถูกทำร้ายร่างกายอีกด้วย เรื่องแรกที่ปรากฏในบันทึกประจำวันของเขาคือ จิตรเริ่มต้นบันทึกเหตุการณ์ในตอนเย็น วันที่

๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ซึ่งเขาถูกลอบยิง ลูกกระสุนปืนถากไปในระยะกระชั้นชิดมาก จนเขารู้สึกเหมือนมีลมเย็นๆ พัดเฉียดหูเขาไป (จิตร ๒๕๒๒ ข : ๔๔) เรื่องนี้ทำให้เขามีเหตุสมควรที่จะสาปแช่งพวกเขมรและเขาประกาศว่า ถ้ามิใช่เพราะเห็นแก่แม่แล้ว เขาคงจับอาวุธขึ้นต่อต้านพวกเขมรอิสระที่กำลังต่อสู้เพื่อเอกราชของกัมพูชา ให้หลุดพ้นจากอำนาจของผู้ปกครองต่างชาติไม่ว่าจะเป็นไทยหรือฝรั่งเศสก็ตาม แต่ประสบการณ์ส่วนตัวเกี่ยวกับความรู้สึกต่อต้านไทยนี้มิได้กันเขาออกจากการมองดูกรณีเขมรอิสระด้วยสายตาที่เป็นธรรม เขาแสดงความเห็นใจในเรื่องนี้เท่ากับเป็นการท้าทายต่อการเรียกร้องดินแดนคืนของไทยที่อยู่รอบตัวเขา (จิตร ๒๕๒๒ ข : ๕๖) เมื่อวันเวลาของการคืนพระตะบองให้ฝรั่งเศสใกล้เข้ามา พวกครูของเขาได้กล่าวคำปราศรัยแสดงความรักชาติด้วยใบหน้าที่นองน้ำตา เรียกร้องให้นักเรียนตระหนักต่อหน้าที่ที่จะต้องเรียกร้องจังหวัดทางภาคตะวันตกของกัมพูชากลับคืนให้ไทย และมีหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งที่สรรเสริญความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างไทย เขมร ให้สัญญาแก่ชาวเขมรว่า พวกเขาจะต้องไม่เป็น “เศษสวะ” ของนายชาวฝรั่งเศสอีกต่อไป

ภาษาและอารยธรรมเขมรฝังลึกอยู่ในชีวิต และงานเขียนของจิตรนับแต่นั้นมา ด้วยพรสวรรค์ทางภาษาที่มีอยู่ ทำให้เขาเรียนภาษาเขมรได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว ว่ากันว่าเขาพูดภาษาเขมรสมัยใหม่ได้อย่างคล่องแคล่ว (สัมภาษณ์ ภิรมย์ ๒๕๒๒) และมีความรู้ภาษาเขมรโบราณเท่ากับใครก็ได้ในเมืองไทย (คำนำในจิตร ๒๕๒๒ ค) ความเรียงทางวิชาการหลายเรื่องของเขา สะท้อนให้เห็นความรอบรู้อย่างลุ่มลึกเกี่ยวกับสังคมและการเมืองของเขมรโบราณ เป็นความรู้ที่เขาอาจจะเคยแสดงต่อหน้าชาวต่างประเทศ ขณะทำงานเป็นมัคคุเทศก์ในตอนปลายทศวรรษ ๒๔๙๐ เมื่อนำนักท่องเที่ยวเข้าไปในกัมพูชา ความรู้ที่ว่านี้ รวมทั้งความสามารถในการพูดได้หลายภาษา อาจมีผลด้านลบต่อตัวเขา เพราะเมื่อสมัยเป็นนักเรียนมัธยมในกรุงเทพฯ เขาเคยถูกครูคนหนึ่งเหน็บแนมว่า เป็นเขมร เป็นคำกล่าวหาที่พี่สาวของเขาถือว่า เป็นการดูถูกสัญชาติไทยของพวกเขา (ภิรมย์ ๒๕๒๔ : ๓๘)

เมื่อข้าราชการไทยและครอบครัวถูกบังคับให้ออกจากพระตะบอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ นั้น แม่ของจิตรนำลูกทั้งสองมาเรียนหนังสือต่อที่กรุงเทพฯ พ่อซึ่งแทบจะไม่ค่อยปรากฏอยู่ในข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตของจิตร ทั้งที่เป็นคำบอกเล่าและที่เป็นลายลักษณ์อักษร ก็ดูจะหายไปจากประวัติ

ของครอบครัวในตอนนี้เอง ขณะที่ลูกทั้งสองคนยังอยู่ในช่วงวัยรุ่น กินเวลานานหลายปีทีเดียว กว่าที่พี่สาวของจิตรจะพูดอะไรถึงพ่อศิริที่หายไป (ภิรมย์ ๒๕๒๓ : ๘๓) เขาละทิ้งครอบครัวไป ปล่อยให้แสงเงินเลี้ยงดูลูกสองคนต่อมาตามลำพัง

แม่เป็นหลักและเป็นคนหาเลี้ยงครอบครัวเพียงลำพังนับแต่นั้นมา ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และจากชีวประวัติ แสดงให้เห็นความรักที่จิตรและแม่ของเขามีต่อกัน ในแง่ที่ว่า "แม่" เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวประวัติและผลงานของเขา และกลายเป็นพลังผลักดันอยู่ข้างในนั้น บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับแม่ของภิรมย์ (ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวพันถึงน้องชายของเธอด้วย) เป็นส่วนที่เติมเข้ามาชิ้นล่าสุดของพลังผลักดันที่ว่านี้ ภิรมย์ได้ใส่ภาพถ่ายของจิตรยืนอยู่ข้างหลังแม่ของเขา โดยที่มือของเขาวางอยู่บนไหล่ของแม่อย่างรักใคร่ และแสดงความเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ (ภิรมย์ ๒๕๒๓) แสงเงินเคยไปเยี่ยมเขาอย่างสม่ำเสมอระหว่างที่เขาติดคุกอยู่นาน ๖ ปี และมีชีวิตอยู่ต่อมา ทันได้เห็นการยอมรับนับถือและชื่อเสียงที่ลูกชายของเธอได้รับระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙

ผู้รู้เห็นคนหนึ่งบอกว่า จิตรเคยตั้งใจจะเขียนเกี่ยวกับแม่ของเขา และยกย่องบทประพันธ์ของกอร์กี้ที่เกี่ยวกับความเป็นแม่ ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๕๑) อีกคนหนึ่งให้ความเห็นว่า ความคล้ายคลึงระหว่างตัวละครเอกของกอร์กี้กับแม่ของเขาเอง ผลักดันให้เขาแปลเรื่อง *แม่* ของรัสเซียจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ (สัมภาษณ์ จินตนา ๒๕๒๒; จิตร ๒๕๒๑ ค) นามปากกานามหนึ่งที่เขาใช้ ในฐานะนักวิจารณ์ก็เป็นการเล่นคำในภาษาสันสกฤตด้วยชื่อแม่ของเขาเอง ซึ่งถอดรหัสโดยผู้ที่ขยันเรียบเรียงชีวประวัติของจิตรมากที่สุดในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๑๔๕ - ๖๒) ในปี ๒๕๒๒ *โฉมหน้า* ฉบับขโมยพิมพ์โดยสำนักพิมพ์แสงเงินได้ฉวยโอกาสเอาชื่อแม่ของจิตรไปใช้ในทางที่ไม่ถูกต้อง สำนักพิมพ์ที่ไม่มีใครรู้จักแห่งนี้ ทำการค้าตักตวงผลประโยชน์เอาจากความผูกพันของแม่ - ลูกที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่นักอ่านที่ติดตามผลงานของจิตร และยึดมั่นต่อเรื่องนี้ในการสร้างภาพนักเขียนให้กับจิตร ความผูกพันอันใกล้ชิดระหว่างแม่ - ลูก ดำเนินไปท่ามกลางการเผชิญหน้ากับเงื่อนไขที่ว่าความคิดขัดแย้งทางการเมืองของเขา เกิดขึ้นจากสภาพของครอบครัวที่แตกแยก แม้กระนั้นก็ดี ราวๆ พ.ศ. ๒๔๙๖ "แม่" ได้กลายเป็นปัญหายุ่งยากในผลงานของจิตร ปีนั้นบทกวีชื่อ "แม่"

ของเขา (เกี่ยวกับลูกที่เกิดขึ้นจากความใคร่มากกว่าความต้องการ) ถูกผู้มีอำนาจในมหาวิทยาลัยมองว่าเป็นการละเมิดความเป็นแม่ตามอุดมคติแบบไทย ในบรรดาผลงานทั้งหมดของจิตรแล้ว บทกวีชื่อ "แม่" จุดไฟให้พลังผลักดันได้หลายๆ ทาง และให้ภาพที่ต่อเนื่องและคล้ายคลึงแก่ตัว "จิตร ภูมิศักดิ์" ความกตัญญูกตเวทีในครอบครัว ช่วยลบล้างการสกัดและการแยกตัวออก ซึ่งมิฉะนั้นแล้วก็จะกระจายอยู่ชั่วชีวิตของเขา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ขณะอยู่ในเมืองหลวง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชีวิตทางการเมืองและทางวัฒนธรรมของประเทศนั้น จิตรเริ่มเข้าเรียนต่อในโรงเรียนรัฐบาลที่วัดเบญจมบพิตร "วัดของรัชกาลที่ ๕" แห่งนี้สร้างขึ้นในช่วงกลางศตวรรษที่ผ่านมา โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเป็นแบบอย่างของศิลปะทางศาสนาและการศึกษา ถึงแม้ว่าเขาจะหันมามองศาสนาว่า เป็นผลผลิตที่เกิดจากเล่ห์เหลี่ยมของชนชั้นปกครองก็ตาม แต่ในระยะที่ยังรุ่นหนุ่มอยู่นั้น เขาเป็นนักเรียนที่ช่างสังเกตดูงานประดิษฐ์ที่เกิดขึ้นจากความศรัทธาต่อศาสนา เขาจะมาที่วัดนี้เพื่อไหว้พระพุทธชินราชจำลองและเพื่อฟังพระเทศน์ เขาบันทึกรายละเอียดเรื่องโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของพระอาราม ลงในบันทึกประจำวันอย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่ว่าจะเป็นหลังคาที่ลดหลั่นกันลงมาห้าชั้น จุดที่วางดวงประทีปโคมไฟและกระถางธูป ตลอดจนการเก็บรวบรวมพระพุทธรูปปางต่างๆ จนทำให้พระอุโบสถเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์เก็บรักษาประติมากรรมทางพุทธศาสนาของไทย ในยามที่เกิดความรู้สึกหงอยเหงาเศร้าสร้อย ("รู้สึกเบื่อโลกเต็มที") เขาเคยคิดที่จะบวชเณร "บางทีจะไม่สึก" (จิตร ๒๕๒๒ ข : ๔๖) นี่คือจุดที่ใกล้ที่สุดที่เขาเคยมาถึงเพื่อบรรลุตามเป้าหมายของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ที่ผู้ชายซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้วทุกคนควรจะทำอย่างน้อยก็ในช่วงเวลาสั้นๆ นั่นคือ การบวช แต่ยังมีอะไรบางอย่างที่แสดงถึงความสันโดษเกือบจะเรียกได้ว่า เคร่งครัดในศาสนาปรากฏอยู่ในลักษณะนิสัยและรสนิยมส่วนตัวของเขา จากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิดมากผู้หนึ่งบอกว่า เขาเป็นคนที่ทนไม่ได้ต่อมลทิน หรือตำหนิ *(ไม่ให้มีตำหนิ)* ทั้งของตัวเขาเองหรือของคนอื่น เรื่องนี้ได้รับการยืนยันจากคนอื่นๆ ที่รู้จักเขาเช่นกัน (สัมภาษณ์ ทวีป ๒๕๒๒)

บันทึกประจำวันเริ่มต้นที่พระตะบอง แต่ส่วนใหญ่ครอบคลุมช่วง ๙ เดือนของปี ๒๔๙๐ อันเป็นช่วงที่เขากำลังเรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดของรัฐบาล จึงเต็มไปด้วยการพรรณนาถึงข้าวปลา

อาหารและการทะเลาะเบาะแว้งกับเพื่อนๆ เรื่องสุขภาพของแม่และของพี่สาว เรื่องการไปเที่ยวเวิ้งนาครเกษมเพื่อซื้อหนังสือทางโบราณคดีและพงศาวดาร และเรื่องการเดินทางไปเที่ยวต่างจังหวัดระหว่างโรงเรียนปิดภาคฤดูร้อน เขาเป็นนักเรียนหัวแข็งอยู่บ้างบางคราวเพราะเคยถูกจับได้ว่า ยอมให้เพื่อนลอกในการสอบวิชาคำนวณและทำให้ถูกตัดคะแนน ในช่วงที่เขาถูกดูหมิ่นจากคนอื่นนั้น ครูใหญ่ได้เตือนให้เขาเอาชนะความเป็นเด็กบ้านนอกที่ไม่รู้อะไรด้วยการอ่านหนังสือ จะเล่มไหนก็ได้ทั้งนั้น สิ่งที่ครูใหญ่ไม่เคยทราบเลยก็คือ สิ่งที่ปรากฏอยู่ในบันทึกประจำวันเล่มนี้ จิตรเคยอ่านวรรณคดีคลาสสิกของไทยมามากแล้ว เขาไปหอสมุดแห่งชาติบ่อยๆ เพื่อตรวจดูคำจารึกบนแผ่นศิลาที่เป็นภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรโบราณ แล้วสอบเทียบกับหนังสือที่เกี่ยวกับระบบการเขียนตัวอักษรไทยของยอร์ช เซเดส์ ความสนใจที่เขามีต่ออดีตสมัยคลาสสิก ทำให้เขาไปพบ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย" อยู่หลายครั้ง (ภิรมย์ ๒๕๒๔ : ๓๙) สำหรับจิตรในสมัยนั้นแล้ว ถือว่าวัฒนธรรมไทยคือ วัฒนธรรมชั้นสูง และที่ใดเล่าที่จะเหมาะสำหรับการดูดซับได้ดีไปกว่าที่เท้าของผู้พิทักษ์ที่เป็นชนชั้นสูงเช่นนั้น แม้แต่ตอนที่อยู่มหาวิทยาลัยใหม่ๆ เมื่อเขาเริ่มสงสัยและวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมแบบชั้นสูงบ้างแล้ว เขาก็ยังแสดงท่าทียกย่องอยู่อีก ด้วยการไปเยี่ยมคำนับสมาชิกอาวุโสของพระราชวงศ์ อย่างพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรอยู่หลายครั้ง

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐ เขาเข้าไปถวายบังคมพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระบรมศพอยู่ในพระบรมโกศมานานถึง ๑๒ เดือนแล้ว หลังจากที่พระองค์ถูกพบบนพระที่ โดยมีบาดแผลถูกปืนที่ฉกรรจ์บนพระเศียรเมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ เหตุการณ์นี้กระตุ้นให้จิตรเขียนบันทึกในวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ย้อนรำพึงถึงไม่กี่วันหลังจากพระองค์เสด็จสวรรคต ตอนนั้นตัวเขาเองยังอยู่ที่พระตะบอง เขานึกถึงตอนที่เขาได้ข่าวสวรรคต (คือ เวลา ๙.๔๕ น.) และคำพูดเล่นๆ อย่างไม่เชื่อต่อข่าวที่ตัวเขา แม่เขาและเพื่อนๆ พูดกันถึงเรื่องนี้ ที่ตลาดผู้คนแทบไม่พูดถึงเรื่องอื่นกันเลยอยู่หลายวัน มีแต่เรื่องในหลวง ในหลวง ในหลวง เขาเล่าต่อไปว่า ไม่มีอะไรเกี่ยวกับประชาชนโดยส่วนรวมเลย มีแต่เรื่องในหลวงเท่านั้น ในบันทึกประจำวันเล่มนี้เองที่เขาแทรกความรู้สึกขัดแย้ง

ภายในเกี่ยวกับสิทธิของชาวเขมรในการปกครองตนเอง และความรู้สึกชาตินิยมของเขมรที่ต่อต้านเขาโดยตรง ในฐานะที่เป็นตัวแทนของการปกครองของไทย ในประโยคที่สรุปรายละเอียดจากการสังเกตบรรยากาศทางการเมืองรอบตัวเขานั้น คนพูดแสดงให้เห็นว่ามีความระแวดระวังต่อความยุ่งยากจากสิ่งที่แทรกเข้ามา "ฉันจะบันทึกความจำเรื่องวันสวรรคต แต่ดันเลยมาถึงเรื่องเขมรอิสระ ใครมาอ่านคงหัวเราะ" (จิตร ๒๕๒๒ ข : ๕๖) เขาประมวลข้อสังเกตต่างๆ ขึ้นก็ต่อเมื่อหลังจากเขาย้ายกลับมากรุงเทพฯ แล้ว และมองย้อนกลับไป เมื่อบันทึกประจำวันเล่มนี้ตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๒๒ กองบรรณาธิการโลกหนังสือ เสนอว่า นี่เป็นหลักฐานแสดงว่าจิตรเคารพในพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ (โลกหนังสือ ๒๕๒๒ ค) แต่ข้อความจากบันทึกประจำวันที่คัดลอกมาข้างต้น ชี้ให้เห็นอะไรบางอย่างที่ซับซ้อนมากกว่านี้ แฝงอยู่ในความคิดของจิตรในส่วนที่เกี่ยวกับอำนาจรัฐ จากหลักฐานคำบอกเล่าระบุว่า บันทึกประจำวันดังกล่าวมิได้มีการตีพิมพ์ครบถ้วนทั้งฉบับ นั่นหมายความว่าอาจจะมีบางตอนที่ "ล่อแหลม" (เช่น อาจอยู่ในข่ายเป็นกบฏ) ยังคงไม่ได้รับการตีพิมพ์อยู่ เป็นการชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนแบบที่ว่า และความเป็นไปได้ที่จะมีการเปิดเผยมากขึ้นไปอีก

ในฐานะที่เป็นนักชาตินิยมอย่างแรงกล้า และมุ่งผดุงเชื้อชาติของตนอยู่ในตอนนั้น จิตรจัดการรณรงค์คว่ำบาตรไม่ซื้อสินค้าจีนในโรงเรียนของเขาที่กรุงเทพฯ มีการปลุกระดมเพื่อนนักเรียนของเขา ด้วยจดหมายเวียนและคำปราศรัย (จิตร ๒๕๒๒ ข : ๖๓) ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖ และ ๒๕๑๙ คนรุ่นใหม่ได้ดำเนินรอยตามแบบอย่างจิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นผู้นำรณรงค์ในการคว่ำบาตรของเขา ใช้เป็นเครื่องหมายยืนยันถึงการทำกิจกรรมทางการเมืองที่โดเด่นกว่าวัยได้เป็นอย่างดี ราวกับเป็นลางบ่งบอกถึงกรณีที่รู้จักกันแพร่หลายมากกว่า ซึ่งเกิดที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี ๒๔๙๖ ("เมือง ปอยาง" ๒๕๑๙; ๒๕๒๓ : ๒๑๕) ที่จริงแล้วตัวบันทึกประจำวันทั้งเล่มนั้น นับเป็นหลักฐานแสดงถึงสำนึกทางการเมืองในระยะเริ่มแรกได้เป็นอย่างดีเพื่อนชาวไทยวัยยี่สิบปีเศษคนหนึ่ง เมื่อตอนที่คุยกับผู้เขียนใน พ.ศ. ๒๕๒๒ นั้น เธอบอกว่า "คุณเห็นจากบันทึกประจำวันเล่มนั้นได้เลยว่า เขาไม่เหมือนกับพวกเราส่วนมาก" นี่คือผู้หญิงสาวคนหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในช่วงการลุกฮือทางการเมืองตอนปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ คนรุ่นเธอน่าจะมีสำนึกทางการเมืองมากกว่ารุ่นของจิตรด้วยซ้ำไป ที่เธอพูดนั่นหมายถึง วิธีคิดของเขาที่ไม่เหมือนใครมากเท่าๆ กับสำนึกทางการเมืองของเขา

หลังจากเรียนอยู่ ๒ ปี ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาอันเป็นโรงเรียนเตรียมสำหรับศึกษาต่อที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จิตรสอบเข้าคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ และเริ่มศึกษาภาษาต่างๆ และประวัติศาสตร์ คะแนนของเขาช่วงสองปีแรกอยู่ในระดับกลางๆ เขามักส่งงานที่ได้รับมอบหมายให้ทำช้าเสมอ ไม่ใช่เพราะว่าความโง่เขลาเบาปัญญา หรือว่าเพราะวิชานั้นยากเกินความสามารถของเขา แต่เนื่องจากเขามักจะหมกมุ่นต่อคำถามข้อหนึ่งข้อใดมากเกินไป จนลืมคำนึงถึงกำหนดส่งของวิชานั้น (สัมภาษณ์ ภิรมย์ ๒๕๒๒) การออกนอกลู่นอกทางแบบนี้ (โดยวัดจากการกระทำที่จะทำให้ได้ปริญญา) คือความแตกต่างระหว่างตัวเขากับคนอื่นๆ ที่ยังต้องการการประเมินค่า และชวนให้รวบรวมหาเอกสารกันต่อไป ในสมุดที่มีข้อเขียนชิ้นย่อยๆ ของจิตรตั้งแต่สมัยปีแรกๆ ในมหาวิทยาลัยที่เปิดเผยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ นั้น "เมือง บ่อยาง" ได้คัดลอกคำวิจารณ์ของอาจารย์ที่บอกว่าจิตรกำลังหลงออกนอกคำถามที่ถูกกำหนดให้ตอบ (จิตร ๒๕๒๕ ก : ๑๕๖) เขาคงเบื่อหน่ายต่อการเรียนการสอนมากอย่างไม่ต้องสงสัย และมีปฏิกิริยาตอบโต้ออกมาด้วยการไม่ใส่ใจวิชาเรียนจนถึงขั้นที่ทำให้เขาสอบตกวิชาประวัติศาสตร์ ในชั้นปีที่สองของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทำให้ต้องเรียนซ้ำชั้นใหม่ในปี ๒๔๙๕ - ๙๖ นับเป็นจุดหักเหทางเหตุการณ์ที่น่าขันของผู้สร้างประวัติศาสตร์ที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดคนหนึ่งของเมืองไทยในอนาคต

ในหนังสือ *โฉมหน้า* เขาวิพากษ์วิธีการที่ไม่ส่งเสริมการวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งนักเรียนในระบบการศึกษาแบบฟิวดัลหรือศักดินาถูกสั่งสอนให้ซึมซับและท่องจำให้ ACCEPT (เขาใช้คำภาษาอังกฤษเลย) มากกว่าให้คิดด้วยตัวเอง ตัวเขาเองนั้นช่างเถียง และไม่เคยหยุดซักถามอาจารย์ อาจารย์คนหนึ่งของเขาคือ พระยาอนุมานราชธน ผู้เป็นปราชญ์ทางด้านประเพณีและประวัติศาสตร์ไทยที่เป็นที่ยอมรับนับถือทั่วไปนั้นคิดว่า เขาเป็นคนเฉียบแหลมมากและต่างจากอาจารย์ผู้ใหญ่ส่วนมากของคณะในเวลานั้น ตรงที่ท่านเล็งเห็นความขัดแย้งระหว่างวัยของนิสิตและอาจารย์ว่าเป็นค่านิยมทางสังคมที่จำเป็นและมีส่วนดี ("เมือง บ่อยาง" และอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๓๙) ความเคลื่อนไหวที่ก้าวหน้า ได้นำเอาความทรงจำเหล่านี้ของพระยาอนุมานราชธนออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เพื่อช่วยทำความกระจ่างให้แก่นักเขียน - หน้าที่เป็นขั้นแรก และเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ข้ออ้างถึงความปราดเปรื่องทางปัญญาของจิตร และให้ข้อมูลในการถกเถียงเกี่ยวกับจิตรในฐานะปราชญ์กบฏ

ดนตรีเป็นความสามารถพิเศษทางหนึ่งที่เขามีอยู่ ระยะต่อมาช่วงที่ติดคุกอยู่เขามักเรียบเรียงดนตรี โดยแต่งทำนองให้เพลงปฏิวัติหลายเพลงด้วยจะเข้ เขายังเล่นเครื่องสายอีกชนิดได้ด้วยคือ ซออู้ มีภาพถ่ายอยู่ภาพหนึ่งที่ถ่าย ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจะเห็นเขาตั้งอกตั้งใจเล่นซออู้อยู่ในวงดนตรีไทย ("เมือง บ่อยาง" ๒๕๒๓)

ข้างนอกมหาวิทยาลัยแล้ว เขาเป็นที่รู้จักในแวดวงวรรณกรรม สมัยอยู่โรงเรียนเตรียมกิตติศัพท์ในฐานะนักเขียน ทำให้เขาได้เข้าร่วมอยู่ในกองบรรณาธิการนิตยสารของชั้น (ตอนเป็นเด็กเขาก็เคยทำหนังสือเล่มเล็กๆ เป็นการ์ตูนและรูปภาพของนิทานพื้นบ้านหลายเรื่อง โดยตัวเขาวาดรูปเองกับมือ (สัมภาษณ์ ภิรมย์ ๒๕๒๒)) และตอนที่เข้ามหาวิทยาลัยใหม่ๆ เขาก็เคยเขียนบทความแสดงความคิดเห็นโต้แย้งเรื่องทางวิชาการที่ยากๆ ให้หนังสือหลายเล่ม ความเรียงพวกนี้ซึ่งอาศัยการศึกษาค้นคว้าของบรรดานักบุรพทิศศึกษา (Orientalists)[๑] ชาวอังกฤษและฝรั่งเศส มักเป็นเรื่องเกี่ยวกับภาษาศาสตร์ของไทยในหลายสาขา ได้แก่ ประวัติของภาษา นิรุกติศาสตร์ จารึกวิทยา ตัวจารึกและภาษาโบราณอย่างบาลีและสันสกฤต ตัวอย่างของความเรียงแบบที่ว่านี้คือเรื่อง "แชมพูไทย" ที่อภิปรายในเชิงนิรุกติศาสตร์เกี่ยวกับคำว่า "แชมพู" และ "สบู่" รวมถึงคุณสมบัติในการชำระล้าง ในทางการแพทย์ และในส่วนดีอื่นๆ ที่มีอยู่ใน *มะกรูด* ซึ่งนิยมใช้แพร่หลายในหมู่คนไทย ถึงกับบทความที่เป็นกระบอกเสียงสะท้อนธรรมเนียมไทยได้อย่างดีเรื่องหนึ่งของจิตร เรียกตัวยาที่สกัดจากผลไม้ชนิดนั้นว่าเป็น "แชมพูไทย" หนังสือ **ปาริชาต** ซึ่งตีพิมพ์ความเรียงบทนี้ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ บอกว่ามันเป็น *"ดวงชตา พยากรณ์ได้ว่าจิตร ภูมิศักดิ์ จักเป็นศิลปินผู้สนใจวรรณคดีและอักษรศาสตร์สำคัญผู้หนึ่งในอนาคต ด้วยทำนองเขียนและวิธีอ้างอิงที่ไม่ซ้ำแบบกับของใคร...ต่อไปเด็กหนุ่มผู้นี้จะเป็นแก้วอีกดวงหนึ่งของไทย ถ้าหากเขาไม่ละทิ้งความพิศมัยในวรรณคดีนั้นเสีย"* (คำนำในจิตร ๒๕๒๒ ค) หลายคนคงจะเห็นด้วยว่า การคาดการณ์นี้ถูกต้อง แม้จะเป็นการมองชีวิตหรืองานที่เป็นอยู่ใน

---

[๑] นักบุรพทิศศึกษา (Orientalists) เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องทางตะวันออก ในขณะเดียวกันก็เป็นข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่ของเมืองแม่ที่เป็นผู้ปกครองอาณานิคมด้วย งานของคนเหล่านี้จึงสะท้อนแนวคิดจักรวรรดินิยมอยู่ด้วย - ผู้แปล

ขณะนั้น ทั้งที่ต่อมาก็ไม่ใคร่จะอยู่ในแนวทางที่บรรณาธิการหนังสือที่นิยมกษัตริย์จะคาดหวังเอาไว้ก็ตาม การพิมพ์งานศึกษาค้นคว้าบางเรื่องระหว่างช่วง พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๙๗ ใหม่เมื่อปี ๒๕๒๒ โดยรวมไว้ในเล่มเดียวกัน (จิตร ๒๕๒๒ ค) พร้อมกับหลักฐานอย่างที่คัดลอกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่นักเขียนแถลงไว้ในความเรียงถูกแยกออกมาต่างหาก และถูกทำให้มีหน้าที่เป็นนักเขียนที่มีลักษณะเฉพาะ คือจิตรแบบที่เป็นนักปราชญ์ ที่จริงแล้วตลอดเวลาสี่ปีนั่น เขายังเขียนและทำอะไรอีกหลายอย่างที่ไม่เหมาะกับการถูกจัดให้เป็น "นักปราชญ์" สิ่งเหล่านั้นมันต่อต้านการจัดสถานะ ไม่ว่าจะเป็น *แบบไหน* เสียทั้งสิ้น

กองบรรณาธิการโลกหนังสือ ผู้รวบรวมความเรียงทางวิชาการฉบับปี ๒๕๒๒ ยังได้พิมพ์หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ได้มาจากผู้เชี่ยวชาญ เป็นจดหมายส่วนตัวถึงจิตรเขียนเป็นภาษาอังกฤษลงวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๖ แสดงความยินดีต่อเขาเกี่ยวกับบทความเรื่อง "พิมายในด้านจารึก" ว่า *"เป็นบทความชิ้นที่ดีที่สุดชิ้นหนึ่งที่เคยเขียนขึ้นโดยนักวิชาการชาวไทย และบทความชิ้นนี้จะทำให้เป็นที่ยอมรับเชื่อถือในหมู่นักวิชาการชาวต่างประเทศ"* (คำนำในจิตร ๒๕๒๒ ค) ผู้เขียนจดหมายฉบับนี้คือ วิลเลียม เก็ดนีย์ (William Gedney) นักภาษาศาสตร์ชาวอเมริกัน ผู้เดินทางเข้ามาเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ อาจารย์สองท่านของจิตรเป็นผู้แนะนำให้เขารู้จักกับเก็ดนีย์ และนับแต่ปี ๒๔๙๓ เป็นต้นมาจนกระทั่งปลายปี ๒๔๙๖ จิตรพักอยู่บ้านเดียวกันกับชาวอเมริกันผู้นี้ และภรรยาชาวไทยของเขาที่ชื่อช้อย (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์ ๒๕๒๓)

นักอ่านผู้กระหายหิวผู้มีความรู้เกี่ยวกับเขมรเป็นเลิศที่ดูเหมือนจะอ่าน "ไปเสียทุกอย่างจริงๆ จังๆ" จิตรสร้างความประทับใจให้เก็ดนีย์ ในฐานะคนไทยที่ฉลาดเฉียบแหลมที่สุดเท่าที่เขาเคยพบมา เก็ดนีย์ยังจำได้ดีถึงชายหนุ่มผู้เคร่งครัด มีกิริยามารยาทดี และรู้จักควบคุมตัวเอง ดังนั้นรูปถ่ายเมื่อปี ๒๔๙๘ ที่จิตรวางท่าตามสบายนั่งเอกเขนกอยู่หน้านครวัดจึงสะกิดใจเก็ดนีย์ว่าเขามิใช่ธรรมดาๆ เลย จิตรเป็นคนจู้จี้มากเรื่องเสื้อผ้าและอาหารการกิน ครั้งหนึ่งความจู้จี้จุกจิกของเขาทำให้ช้อย ซึ่งขณะนั้นเป็นแม่บ้านให้เก็ดนีย์อยู่ ต้องร้องไห้วิ่งออกจากบ้านไป ดูเหมือนว่าจิตรจะต้องการอาหารเช้าเป็นไข่ดาวแบบที่ไข่แดงไม่แตก และเมื่อเขาได้รับอะไรที่ตรงกันข้ามเขาจึงยืนกรานให้ทอดไข่ให้เขาใหม่ *"เขาชอบกวนโมโหแบบหมาหยอกไก่"* เป็น

คำพูดของช้อยเมื่อเวลาหลายปีผ่านไป (สัมภาษณ์ ช้อย ๒๕๒๓) ดูราวกับว่าชีวิตคือการชิงไหวชิงพริบประจำวันระหว่างเธอกับเขา เธอคิดว่าจิตรเป็นคนหยิ่งยโสและรู้สึกว่าเขาดูถูกเธอเพราะเธอเรียนมาน้อยกว่าเขา *"เขาชอบทำตัวเป็นนายเหนือฉัน"* ต่อมาภายหลังเธอสามารถใช้ประโยชน์จากการศึกษาที่สูงกว่าของเขาได้ เมื่อตอนที่เธอกับเก็ดนีย์จำเป็นต้องออกจากเมืองไทยเนื่องจากกรณี พ.ศ. ๒๔๙๖ นั้น เธอถูกกำหนดให้ผ่านการสอบความรู้หนังสือเพื่อให้ได้วีซ่าในฐานะคนอเมริกัน และจิตรได้เป็นคนสอนการอ่านและเขียนภาษาอังกฤษให้

จิตรมีห้องพักเป็นส่วนตัว และเขากับเก็ดนีย์มักจะละจากการศึกษาค้นคว้าที่ทำอยู่ออกมาพักผ่อนคลายร้อนที่เฉลียง ที่นี่เองที่พวกเขานั่งถกกันเรื่องข่าวสารการเมืองประจำวัน และเรื่องวัฒนธรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นภาษา ดนตรี หรือประติมากรรม เก็ดนีย์ตั้งข้อสังเกตว่าตอนนั้นจิตรชื่นชมวัฒนธรรมชั้นสูงมาก เท่ากับกลายเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์เรื่องนี้ในเวลาต่อมา เขาได้ความรู้เรื่องประติมาณวิทยาของพระพุทธรูปมาตั้งแต่สมัยเรียนโรงเรียนวัดและไปค้นที่หอสมุดแห่งชาติ ตราบจนกระทั่งทุกวันนี้ เก็ดนีย์ก็ยังสงสัยอยู่เสมอว่า *"จิตรเป็นพวกแดงหรือเปล่านะ ตอนที่ผมรู้จักกับเขา"* (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์ ๒๕๒๓) ดูราวกับว่าเขาได้รู้จัก (หรือได้รับอนุญาตให้มองเห็น) เพียงด้านเดียวของนิสิตจุฬาระดับมันสมองที่กระหายหิวอยากจะรู้จักโลก เก็ดนีย์ยอมรับนับถือจิตรและปฏิบัติต่อเขาในฐานะของคนที่มีความรู้ ซึ่งไม่น่าสงสัยเลยว่ายิ่งเป็นการเสริมส่งความนับถือตัวเองของจิตรให้มีมากขึ้นไปอีก ไม่ว่าจะมองอย่างไรก็ตาม ผู้ชายทั้งคู่ก็ใกล้ชิดกันมากในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ ตามเหตุการณ์ที่เปิดเผยออกมานั้น มิตรภาพของพวกเขาบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ของเก็ดนีย์ที่มีต่อเมืองไทย เหมือนกับเป็นการสร้างตัวละครชาวต่างประเทศในชีวประวัติของจิตร อันเป็นบุคคลที่ต้องถูกตีความโดยเจ้าหน้าที่ เช่นเดียวกับโดยนักอ่านของปัญญาชนกบฏ

การจะพิจารณาดูว่า อะไรเกิดขึ้นบ้างกับจิตร ภูมิศักดิ์ และวิลเลียม เก็ดนีย์ ในกรณีที่เกิดตอนปลายปี ๒๔๙๖ นั้น จำเป็นต้องกล่าวถึงบางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซ์และลัทธิคอมมิวนิสต์ในสังคมไทยสมัยทศวรรษ ๒๔๙๐ เพราะหนทางที่นักเขียนอย่างจิตร ภูมิศักดิ์มีบทบาทในเมืองไทย มีอะไรบางอย่างเกี่ยวข้องกับความเป็นปฏิปักษ์กันของมหาอำนาจ ซึ่ง

"จิตร ภูมิศักดิ์" ทำหน้าที่ควบคุมวาทกรรมเกี่ยวกับมาร์กซิสต์และคอมมิวนิสต์ เช่นเดียวกับมีส่วนผลักดันข้อเสนอสำหรับความเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าในเมืองไทย

การสร้างชีวิตของจิตรในภาษาไทย (ทั้งโดยตำรวจสันติบาลในทศวรรษ ๒๕๐๐ และโดย "คนรุ่นใหม่" หลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖) มักมุ่งให้ความสนใจที่ความสัมพันธ์ระหว่างเก็ดนีย์และจิตร พยายามจะเชื่อมโยงออกมาให้ได้ว่าเก็ดนีย์ "มีอิทธิพล" อย่างไรและแค่ไหนกับจิตร ความจริงแล้วความรู้เรื่องลัทธิมาร์กซ์หาได้ง่ายในกรุงเทพฯ สมัยทศวรรษ ๒๔๙๐ เสียยิ่งกว่าที่เก็ดนีย์และตำรวจสันติบาลจะคาดถึงได้ในขณะนั้น จุดกำเนิดของลัทธิมาร์กซ์ของจิตร ไม่อาจสืบย้อนไปได้ว่ามาจากผู้ชักนำชาวต่างประเทศ (ไม่ว่าจะเป็นชาวรัสเซีย จีน หรืออเมริกัน) กรณีที่ทำให้จิตรถูกพักการเรียนในมหาวิทยาลัยขณะเรียนชั้นปีที่ ๓ นั้นที่จริงแล้วมีรากฐานมาจากสิ่งที่ฟูโกลต์อาจเรียกว่า เป็นการก่อตัวทางอ้อม เป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมอันซับซ้อนและสัญลักษณ์ทางคำพูดหรือสัญลักษณ์ที่มองเห็น ซึ่งสัมพันธ์กับนโยบายล้อมกรอบคอมมิวนิสต์ในเอเชียของอเมริกาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ และยุคแมคคาร์ธีในสังคมการเมืองอเมริกัน

เมืองไทยในช่วงสงครามเย็น

เก็ดนีย์เป็นนักวิชาการอเมริกันรุ่นบุกเบิกที่เดินทางเข้ามาเมืองไทยตอนหลังสงครามโลกและทำงานด้านไทยศึกษา แม้ว่าตัวเขาเองจะไม่เคยอยู่เมืองไทยมาก่อน แต่ความสัมพันธ์ที่มีต่อประเทศนี้สำหรับคนอเมริกันพวกนี้บางคน (เช่น อเล็กซานเดอร์ บี. กริสโวลด์ (Alexander B. Griswold) นักประวัติศาสตร์ศิลปะ และวอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (Walter F. Vella) นักประวัติศาสตร์ผู้ล่วงลับ) เป็นโดยผ่านการทำงานให้หน่วยข่าวกรองทางยุทธศาสตร์ (Office of Strategic Services - OSS) ในเอเชียระหว่างสงคราม เมื่อความสนใจของอเมริกาต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขยายตัวขึ้น รัฐบาล ณ กรุงวอชิงตันจึงต้องการผู้เชี่ยวชาญเรื่องเมืองไทยอย่างเร่งด่วน และเป็นธรรมดาอยู่เองที่ต้องหันไปหาคนอเมริกันที่คุ้นเคยกับประเทศแถบนี้มาก่อนแล้ว มิชชันนารี - นักวิชาการ และอดีตเอกอัครราชทูตอย่างเคนเนธ แลนดอน (Kenneth Landon) มีความเหมาะสมที่สุด และเขาได้กลายเป็นบุคคลสำคัญทั้งต่อพวกนักธุรกิจ

อเมริกันในเมืองไทย และต่อหน่วยงานด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ยังด้อยประสบการณ์ของกระทรวงการต่างประเทศ ที่ขณะนั้นยังขาดแคลนผู้ชำนาญการที่ต่อมามีอย่างเหลือเฟือ (Neher 1980 : chap. 2) นักมานุษยวิทยา เช่น ลอริสตัน ชาร์ป (Lauriston Sharp) ผู้ก้าวเข้าสู่วงการไทยศึกษาจากวงการที่อยู่ห่างไกลออกไปถูกค้นพบโดยเจ้าหน้าที่ที่ไม่รู้เรื่องภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และโดยความอ่อนแอทางโครงสร้างในการกำหนดนโยบายของกระทรวงการต่างประเทศ (O'Connor 1981) การปรากฏตัวที่กรุงเทพฯ ของเก็ดนีย์ในทศวรรษ ๒๔๙๐ ในบางส่วนจำต้องพิจารณาประกอบกับการเชื่อมต่อระหว่างอำนาจของอเมริกา กับความรู้ที่ช่วยค้ำจุนสิ่งนั้นเอาไว้

ความกระหายของอเมริกาหลังสงครามโลกที่ใคร่รู้เกี่ยวกับเมืองไทย และไทยศึกษาในสหรัฐอเมริกาทุกวันนี้ มีที่มาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์อันซับซ้อนที่อเมริกามีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตอนแรกรัฐบาลอเมริกันกำหนดนโยบายเกี่ยวกับเมืองไทยโดยคำนึงถึงสภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอันดับแรก เป็นนโยบายซึ่ง *"ให้ความสำคัญต่อสิ่งใดก็ตาม ที่อยู่ในข่ายการคุกคามอย่างชัดแจ้งของลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชียที่กำลังแทรกซึมเข้ามาในเมืองไทย"* (Neher 1980 : 4) ยังมีอีกเหตุหนึ่ง คือ นโยบายของอเมริกาถูกกำหนดขึ้นด้วยความระแวงสงสัยว่า อังกฤษอาจจะหวนกลับมาสถาปนาจักรวรรดิทางอาณานิคมของตนใหม่อีกในทวีปเอเชีย (Darling 1965 : 43 - 44) รัฐบาลปรีดีในเมืองไทยสมัยหลังสงครามได้ใช้ประโยชน์จากความระแวงนี้อย่างฉลาดยิ่ง โดยอาศัยอเมริกามาต้านทานข้อเรียกร้องขอค่าปฏิกรรมสงคราม รวมทั้งมาตรการต่างๆ แบบอาณานิคมแผนใหม่ของอังกฤษ แต่ด้วยการประกาศรับรองแผนการมาร์แชล (Marshall Plan) โดยรัฐสภาอเมริกันเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ทำให้โลกถูกแบ่งแยกออกเป็น "สองส่วนบนแกนเดียวกัน" (La Feber 1976 : chap. 3) และบทบาทของอเมริกายังเปลี่ยนแปลงทั้งในส่วนเนื้อหาสาระ เมื่อตอนที่สงครามเย็นดำเนินไปทั้งในยุโรปและตะวันออกไกล และเมื่อคอมมิวนิสต์จีนประสบความสำเร็จนั้น ถือเป็นการเริ่มส่งสัญญาณเตือนข้าราชการอเมริกัน นโยบายอเมริกันที่มีต่อเมืองไทยจึงปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว โดยมุ่งไปที่ด้านความมั่นคงของชาติ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ สหรัฐอเมริกากำหนดให้เมืองไทยเป็นประเทศหลักประเทศหนึ่งที่เหมาะกับยุทธศาสตร์อเมริกัน เพื่อล้อมกรอบลัทธิคอมมิวนิสต์จีน (Darling 1965 : 67) บรรดา

เอกอัครราชทูตอเมริกันที่ถูกส่งเข้ามาเมืองไทยในทศวรรษหลังสงครามนั้น ประกอบด้วย เอ็ดวิน เอฟ. สแตนตัน (Edwin F. Stanton) วิลเลียม เจ. โดโนแวน (William J. Donovan) (อดีตหัวหน้าหน่วย OSS) และจอห์น อี. พิวริฟอย (John E. Peurifoy) ทั้งหมดนี้แสดงทีท่าและประกาศอย่างโจ่งแจ้งว่า เป็นพวกต่อต้านคอมมิวนิสต์ เมื่อมองถึงบรรยากาศทางการเมืองอเมริกันในขณะนั้นแล้ว คงจะยากที่จะคิดเป็นอย่างอื่นไปได้ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๓ ก่อนที่สงครามเกาหลีจะระเบิดได้ไม่นานนัก เอกอัครราชทูตประจำกระทรวงชื่อ ฟิลิป ซี. เจสสัป (Philip C. Jessup) เดินทางมาเยือนเอเชีย มีการประชุมจัดที่กรุงเทพฯ ระหว่างบรรดาเอกอัครราชทูตอเมริกันในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกลับไปยังกรุงวอชิงตันพร้อมกับข้อเสนอแนะให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่ประเทศไทย ข้อตกลงร่วมมือทางเศรษฐกิจและทางเทคนิคระหว่างรัฐบาลทั้งสองมีการเจรจากันในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ภายใต้แผนการ Point Four Program ของประธานาธิบดีทรูแมน (Truman) และความช่วยเหลือจากอเมริกาเริ่มเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ (Darling 1965 : chap. 3; Hayes 1971; Neuchterlein 1965 : chap. 4) ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เน้นความมั่นคงของอเมริกา และด้วยการมีโดโนแวนเป็นเอกอัครราชทูตอเมริกันในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ นี้เอง ที่สัมพันธภาพของเก็ดนีย์กับจิตรดำเนินไป

ความสำคัญของเมืองไทยที่มีต่อยุทธศาสตร์การป้องกันตนเองของสหรัฐ ได้ส่งผลกระทบต่อแผนงานของซีไอเอ (CIA) ให้เข้ามาช่วยสร้างกองกำลังติดอาวุธแบบทหารแก่กรมตำรวจไทย (Lobe 1977 : 19 - 25) และพวกอเมริกันยังเข้ามาจัดการโฆษณาชวนเชื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ให้ฝ่ายไทย เก็ดนีย์ผู้ซึ่งเงินทุนวิจัยของเขาคงหมดลงในราว พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นคนหนึ่งที่ได้รับการว่าจ้างให้มาช่วยทำภาพยนตร์ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วย งานของเขาก็คือ คอยตรวจสอบว่านักแสดงไทยพูดตรงตามบทที่เขียนเอาไว้หรือไม่ เพราะขณะนั้นเขาเป็นคนอเมริกันคนหนึ่งในจำนวนไม่กี่คนที่รู้ภาษาไทยดีขนาดคอยคุมบทสนทนาได้ วิลลิส เบิร์ด (Willis Bird) นักธุรกิจผู้ทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ และเคยมีประสบการณ์ทำงานกับหน่วย OSS มาก่อน ตอนนั้นทำงานให้ซีไอเออยู่ เขาเคยว่าจ้างเก็ดนีย์ให้แปลนิตยสารต่อต้านคอมมิวนิสต์ของเขาจากภาษาไทยกลับเป็นภาษาอังกฤษใหม่ (ที่จริงมันเริ่มต้นมาจากภาษาอังกฤษอยู่แล้ว) อันเป็นความพยายาม

แบบเดียวกันเพื่อตรวจสอบดูว่า ข่าวสารที่สื่อไปนั้นได้ผลขนาดไหน (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์ ๒๕๒๓; Lobe 1977; Neher 1980 : chap. 2)

ในช่วงทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ รัฐบาลไทยหลายชุดสนองตอบความยิ่งใหญ่ของสหรัฐอเมริกาในภูมิภาคแปซิฟิค ด้วยการปรับตัวให้เข้ากับความต้องการและนโยบายของอเมริกา จอมพล แปลก พิบูลสงคราม และนายทหารคนอื่นๆ ยึดอำนาจได้จากการทำรัฐประหารเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ และอีกไม่กี่เดือนต่อมาคือ ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ก็บีบให้นายกรัฐมนตรีที่เป็นพลเรือนลาออกพร้อมกับคณะรัฐมนตรี เท่ากับเปิดโอกาสให้กลุ่มทหารเข้ามามีอำนาจอย่างเต็มที่ (Thak 1979 : chap. 1) จอมพล ป. ซึ่งแต่เดิมคุมอำนาจรัฐบาลของตนไม่ได้อย่างเด็ดขาด ก็รีบเร่งแสดงท่าทีต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ออกมา เพื่อสร้างความมั่นคงให้ตำแหน่งของเขา โดยการช่วงชิงการสนับสนุนจากอเมริกา (Darling 1965 : 70) เมื่อการสู้รบเริ่มต้นที่เกาหลีในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓ รัฐบาลทหารชุดใหม่ของไทยจึงส่งกองกำลังและข้าวไปช่วยกองทัพสหประชาชาติ การตัดสินใจครั้งนี้ รวมทั้งการยอมรับความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ช่วยกระชับพันธไมตรีให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การหันหน้าเข้าหากันระหว่างไทยและอเมริกา เพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์นั้นมีอะไรบางอย่างแฝงอยู่ เพราะเจ้าหน้าที่อเมริกันให้ความช่วยเหลือเมืองไทยตลอดช่วงการเจรจาที่ยุ่งยาก อันนำไปสู่การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับโซเวียต จนถึงขั้นเปิดสถานทูตขึ้นในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ นับเป็นสถานทูตโซเวียตแห่งแรกที่เปิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ และยังคงเป็นสถานทูตโซเวียตเพียงแห่งเดียวในภูมิภาคนี้อยู่หลายปีต่อมา ความช่วยเหลือทางการทูตนี้ ส่วนหนึ่งเพื่อมุ่งต่อต้านอำนาจและนโยบายอาณานิคมแผ่นใหม่ของอังกฤษ พร้อมกันนั้นรัฐบาลไทยได้ประกาศรับรองให้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) ที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นพรรคการเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย ตัวแทนการทูตอย่างเป็นทางการเป็นสิ่งที่โซเวียตเรียกร้องเพื่อแลกกับการรับรองให้ไทยเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ (Shirk 1969) ข้อมูลบางส่วนที่จิตรใช้ในการเขียน *โฉมหน้า* (โดยเฉพาะวารสารทางประวัติศาสตร์ภาษารัสเซียชื่อ **Voprosy istorii**)

อาจจะได้มาจากสำนักงานทูตวัฒนธรรมโซเวียตนี่เอง เรื่องนี้ต้องให้เครดิตแก่ความเก่งกล้าสามารถของเขา และเพื่อชี้ให้เห็นแหล่งที่มาของแรงบันดาลใจและข้อมูลแหล่งหนึ่งของเขามากกว่าจะเพื่อค้นหาจุดเริ่มของแนวคิดตามลัทธิมาร์กซ์ของเขา จากการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายโซเวียต

การรับรอง พ.ค.ท. ให้ถูกต้องตามกฎหมายและอย่างเปิดเผย และด้วยความเคลื่อนไหวที่ก่อให้เกิดความคาดหวังในเสรีภาพและประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในสมัยของปรีดี (พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๙๐) อันเป็นความคาดหวังที่ลดลงมาบ้างเท่านั้น มีกระแสโน้มเอียงไปทางซ้ายในการแสดงความคิดเห็นต่อสาธารณชนในกรุงเทพฯ อยู่นานราวทศวรรษหนึ่งหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศชาติได้รับรู้ถึงความสนใจที่แพร่หลายในเรื่องเกี่ยวกับแนวคิดมาร์กซิสต์ วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ สิทธิของผู้ใช้แรงงานและลัทธิคอมมิวนิสต์สากล (Flood 1975; Reynolds and Hong 1983) หนังสือ **มหาชน** ซึ่งเป็นปากเสียงของ พ.ค.ท. พิมพ์เป็นหนังสือรายสัปดาห์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๙๑ อุดม ศรีสุวรรณ ผู้เคยเดินทางไปถึงเยนาน (Yenan) ในปี ๒๔๘๑ และทำงานกับองค์การกาชาดกับ Esperanto Association ที่นั่น เขาเริ่มต้นทำงานเป็นนักเขียนบทความและคอลัมน์ใน **มหาชน** หลังจากกลับมากรุงเทพฯ และเข้าเป็นสมาชิก พ.ค.ท. ในปี ๒๔๘๙ (สัมภาษณ์อุดม ๒๕๒๖, ๒๕๒๗) ช่วงนี้ พ.ค.ท. เคลื่อนไหวอย่างคึกคักในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีนักศึกษาประมาณ ๒๐ คนเข้าร่วมกิจกรรมของพรรค คนหนึ่งในจำนวนนั้นคือ ผิน บัวอ่อน ซึ่งลาออกจากมหาวิทยาลัยเมื่อปี ๒๔๙๔ เพื่อเป็นบรรณาธิการหนังสือ **สัจจธรรม** อันเป็นภาคภาษาไทยของหนังสือ "ปราฟดา" (Pravda) นั่นเอง (สัมภาษณ์ ผิน ๒๕๒๗) **อักษรสาส์น** คือ หนังสือรายเดือนทางวรรณกรรมหัวก้าวหน้า ที่พิมพ์ออกมาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๒ ถึง ๒๔๙๕ มีสุภา ศิริมานนท์ เป็นบรรณาธิการที่มีสำนึกต้องการแสดงปฏิกิริยาตอบโต้ต่อสิ่งตีพิมพ์ของ พ.ค.ท. สุภาต้องการให้มีหนังสือสักเล่มที่ไม่ได้ "จูงจมูกประชาชน" (สัมภาษณ์ สุภา ๒๕๒๒) การแปลมาเป็นภาษาไทยโดยตรง การแปล "เก็บความ" และการนำเสนอผลงานและแนวคิดมาร์กซิสต์แบบคลาสสิกมีอยู่มากมายในสิ่งตีพิมพ์เหล่านี้ มีแม้กระทั่งคำเรียกร้องแสดงความนิยมรัสเซียอย่างตื้นเขินมาก เรื่อง *ข้าพเจ้าอยากเป็นคอมมิวนิสต์* เขียนโดยผู้ใช้นามแฝงว่า "ประชาบาล" ("ประชาบาล" ๒๔๙๓; "แม่ขวัญข้าว" ๒๕๒๒)

นักเขียนหลายคนที่มีส่วนสร้างลัทธิมาร์กซ์ของไทยยังเขียนบทกวี นวนิยาย และบทวิพากษ์วรรณกรรมที่ถูกจัดลักษณะรวมอยู่ใต้หัวเรื่องว่าเป็น "สังคมสัจจนิยม" และ "ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน" (เช่น จิตร ๒๕๑๕; อุดม ๒๕๒๑) นักเขียนพวกนี้บางคนต่อมาได้กลายเป็นผู้อาวุโสใน พ.ค.ท. ต่างมองวัฒนธรรมมวลชนของตะวันตกว่า เป็นสิ่งเลวร้าย (กีร์ตาจะถูกรังเกียจเดียดฉันท์) และไม่อาจชื่นชมลักษณะเสรีนิยมของแนวโน้มแบบอาวองต์การ์ด (avant garde) ที่เกิดขึ้นตอนนั้นได้ (ปิคัสโซ่คือตัวอย่างหนึ่ง หรือว่าเอลวิส เพรสลีย์) (สัมภาษณ์ เสถียร ๒๕๒๗) บทวิพากษ์ของอุดม ศรีสุวรรณ เรื่องความเลวร้ายของวัฒนธรรมตะวันตก ดูจะเกินเลยเสียยิ่งกว่าปรากฏการณ์จริงที่ถูกวิจารณ์นั้นเสียอีก แม้ในปี ๒๕๐๗ เมื่อตอนที่จิตรเขียนบทกวีชิ้นที่เผ็ดร้อนของเขาเกี่ยวกับความเน่าเฟะของกรุงเทพฯ ที่เป็นเมืองหลวงชื่อ "คาวกลางคืน" (จิตร ๒๕๒๔ ก : ๒๕๓ - ๖๔) ก็เช่นเดียวกัน เพราะสมัยจอมพล สฤษดิ์ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงชีวิตยามราตรีของกรุงเทพฯ ให้กลายเป็นสิ่งที่โสโครกและเลวร้ายยิ่งขึ้นอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

สิ่งที่เปิดโลกทรรศน์ที่กว้างขึ้นสำหรับงานเขียนประเภทที่ว่านี้คือ ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาแบบใหม่ของสมัคร บุราวาศ เขาผ่านการศึกษาสาขาธรณีวิทยาและวิศวกรรมเหมืองแร่จากลอนดอน และมาสอนปรัชญาที่สถาบันอุดมศึกษาทางพุทธศาสนาที่กรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๐ ถึง ๒๔๙๕ (Reynolds and Hong 1983 : 85 - 86) สมัครเคยส่งต้นฉบับแปลและบทวิเคราะห์งานของสตาลินเรื่อง "วัตถุนิยมไดอะเล็คติคและวัตถุนิยมประวัติศาสตร์" ไปลงพิมพ์ใน **อักษรสาส์น** โดยใช้นามปากกาว่า "กัปตันสมุทร" เขาเป็นนักปรัชญาโดยธรรมชาติ สนใจเรื่องเหตุผลและนำไปเชื่อมโยงกับการคงอยู่ของสิ่งต่างๆ (เช่น สมัคร และคนอื่นๆ ๒๕๑๗ : ๒๗ - ๒๘) ประวุฒิ ศรีมันตะ ซึ่งเคยมีปฏิกิริยาต่อต้านศาสนาที่เขาถูกสั่งสอนมาตั้งแต่สมัยอายุยังน้อยอยู่ที่จังหวัดยโสธรทางภาคอีสาน เขาจำได้ว่าเคยอ่านงานของสมัครมาแต่สมัยเป็นนิสิตมหาวิทยาลัย และประทับใจในคำอธิบายของเขา นี่คือทางเลือกที่ก้าวหน้าสำหรับคำสอนของพระพุทธองค์ด้วยการบอกว่า หากสิ่งมีชีวิตทั้งหมดกำลังทนทุกข์ทรมาน ดังนั้นใครสักคนหนึ่งก็มีพันธะจะต้องบรรเทาความทุกข์นั้น มิใช่แค่ยอมรับมันอย่างเรียบง่าย (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖) สมัครถูกดึงเข้าไปใกล้ชิด พ.ค.ท. เพราะเหตุที่เขาพยายาม

วิพากษ์คำสอนของพุทธศาสนาและของลัทธิมาร์กซ์ (สุภา ศิริมานนท์ บรรณาธิการของ **อักษรสาส์น** ได้เตือนให้เขาอยู่ห่างๆ จากพรรคนั้น) ซึ่งดึงดูดความสนใจหรือไม่ก็ความสนับสนุนจากคนระดับหัวกะทิบางคนในรุ่นของเขา (สัมภาษณ์ สุภา ๒๕๒๒) แต่เพราะความระแวดระวังของตัวสมัครเอง ประกอบกับพรรคก็ไม่อยากให้ *ทุกคน* เข้ามาใกล้จนเกินไป สมัครจึงไม่เคยเป็นสมาชิก พ.ค.ท. (สัมภาษณ์ ผิน ๒๕๒๗) หนังสืออย่างเช่นของสมัครนี่แหละ คือสิ่งที่หล่อหลอมความสัมพันธ์ระหว่างสังคมนิยมที่เป็นวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาของไทยเข้าด้วยกัน เป็นสิ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์ มีโอกาสได้อ่าน และนำมาอภิปรายกับพวกนักคิดหัวก้าวหน้าทั้งหลายในเวลาเดียวกันกับที่เขากำลังเขียนความเรียงที่เฉียบแหลมเกี่ยวกับคำว่าสนู่ในภาษาไทย

ความสามารถในฐานะพลังผลักดันทางการเมืองของลัทธิคอมมิวนิสต์ไทยสมัยหลังสงครามเลิกใหม่ๆ นั้น เห็นได้ชัดเจนในหมู่นักศึกษาผู้สนใจเรื่องนี้เกือบทุกคนว่า เป็นการประเมินที่ผิดพลาดและใหญ่โตเกินเหตุ (โดยผู้กำหนดนโยบายเพื่อธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงระดับโลกของอเมริกา และโดยรัฐบาลไทย ด้วยเหตุผลที่ต้องการฉวยโอกาสที่มองเห็นอยู่แล้วว่า ท่าทีเอนเอียงเข้าฝ่ายอเมริกาจะทำให้ได้ผลประโยชน์มหาศาลเพียงไร) แต่ก็ไม่มีข้อสงสัยเช่นกันว่าสมาชิก พ.ค.ท. จำนวนหนึ่งที่เป็นกลุ่มปัญญาชนซึ่งมีฐานที่มั่นอยู่ในเมือง และยึดถือรูปแบบการปฏิวัติของรัสเซียกับจีนเป็นแบบอย่าง ได้พยายามกระตุ้นให้เกิดลัทธิชาตินิยมที่มีความรุนแรงและมิใช่เป็นแบบของทหารขึ้นในเมืองไทย ด้วยเหตุที่ไม่มีนายผู้เป็นเจ้าอาณานิคมให้โจมตีและขับไล่ กระแสชาตินิยมที่รุนแรงนี้ จึงพุ่งตรงไปที่ชนชั้นนำผู้กุมอำนาจอยู่ดั้งเดิมและที่ตัวจอมพล ป. โดยเฉพาะ

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับทศวรรษ ๒๔๙๐ ก็คือ ขอบเขตที่หนังสือเกี่ยวกับวาทกรรมของฝ่ายซ้ายมีโอกาสเผยแพร่ได้ หรือว่าได้รับความสนับสนุนโดยลักษณะของโครงสร้างทางอำนาจ กล่าวคือไม่มีสมาชิกคนใดในกลุ่มสามเสือ (triumvirate) ไม่ว่าจะเป็นสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เผ่า ศรียานนท์ รวมทั้งตัว จอมพล ป. เองก็ตามที่จะสามารถกำจัดอีกสองคนให้พ้นทางไปได้จนกระทั่งสฤษดิ์ประสบชัยชนะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ เพราะฉะนั้นแต่ละคนต่างก็ว่าจ้างนักเขียนปากคมไว้คอยโจมตีคู่ปรปักษ์ของตน และนักเขียนฝ่ายซ้ายจึงเฟื่องฟูขึ้นอย่างที่เป็นอยู่คือ อยู่ในช่องว่างระหว่างเขตอิทธิพลของสมาชิกคณะผู้ก่อรัฐประหาร อย่างไรก็ดี ถึงแม้จะตกอยู่สภาวะ

แวดล้อมแบบนี้ก็ตาม แต่ระบอบการปกครองก็คงจะมีขันติธรรมอันจำกัดต่อฝ่ายที่ไม่พอใจและฝ่ายตรงข้ามกับนโยบายของรัฐ และเมื่อทศวรรษนั้นดำเนินต่อไปคณะผู้ก่อรัฐประหารได้จัดการออกกฎหมายเพิ่มอำนาจให้ทหารและตำรวจในการบีบบังคับฝ่ายที่ไม่พอใจได้อย่างเต็มที่ และบีบให้ พ.ค.ท. กลายเป็นพวกใต้ดินไป

กฎหมายฉบับนี้ประกาศใช้หลังจากคอมมิวนิสต์จีนประสบชัยชนะในปี ๒๔๙๒ ได้ไม่กี่ปี เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นสัญญาณเตือนภัยแก่รัฐบาลไทย ในฐานะที่มันได้เปลี่ยนแปลงพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเอเชีย อย่างน้อยๆ ก็มีหนังสือมาร์กซิสต์เล่มหนึ่งที่เดิมเป็นภาษารัสเซียได้รับการแปลเป็นภาษาไทย โดยผ่านมาทางภาษาจีนอีกทอดหนึ่ง (Reynolds and Hong 1983 : 80) และการรวมตัวกันของพวกคอมมิวนิสต์ในหมู่ชนชั้นกรรมาชีพชาวจีนในเมืองไทย ก็เป็นแหล่งข้อมูลของความคิดและข่าวสารเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รุนแรง ชัยชนะของคอมมิวนิสต์จีนยังอยู่ในความสนใจ เนื่องจากมีการปลุกระดมเพื่อต่อต้านฟิวดัลร่วมอยู่ด้วย ขณะนั้นราชบัลลังก์ไทยกำลังอ่อนแอ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๙ พรรษา เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบรมเชษฐาผู้ถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ และทรงอยู่ในราชสมบัติได้เพียง ๓ ปีเท่านั้น ระบอบทหารสมัยนั้นยังไม่แน่ใจทั้งเรื่องความสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์ ตลอดจนขอบข่ายที่ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะพึงมีเพื่อส่งเสริมอำนาจการปกครองของทหาร ความไม่แน่ใจนี้ยังคงมีอยู่จนถึงตอนที่จอมพล สฤษดิ์ยึดอำนาจเป็นผู้เผด็จการได้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ กว่าที่คำว่า ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จะกลายเป็นสัญลักษณ์ประจำของรัฐบาลทหาร - พลเรือน ความอึดอัดที่ฝังลึกเกี่ยวกับความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐไทยนี้ ในที่สุดก็ทำให้การคุกคามของคอมมิวนิสต์กลายเป็นเหตุผลสนับสนุนการมีอำนาจในการปกครอง ในรัฐประหารทางวิทยุหรือรัฐประหารเงียบเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔ นั้น "นับเป็นครั้งแรกที่การคุกคามของคอมมิวนิสต์ (ทั้งภายในและภายนอก) ถูกใช้เป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องที่จะก่อรัฐประหารขึ้น" (Thak 1979 : 71)

ความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐ ขึ้นอยู่กับความหมายเกี่ยวกับอำนาจอันเหมาะสม และการเซนเซอร์ถือเป็นดัชนีชี้ถึงความหมายแบบไหนที่ผู้มีอำนาจห้ามยึดถือและแบบไหนที่

ส่งเสริมให้ยึดถือ เหตุการณ์หลายเรื่องที่เกิดขึ้นในปี ๒๔๙๕ ต่างก่อให้เกิดการสร้างความหมายใหม่เกี่ยวกับอำนาจ และเกิดการต่อต้านอำนาจหรือปรับปรุงอำนาจแบบเดิมที่มีอยู่ เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๕ พลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ ประกาศห้ามจำหน่ายจ่ายแจกหนังสือจำนวนหนึ่งด้วยข้อกล่าวหาที่ว่า หนังสือเหล่านี้สร้างความกระทบกระเทือนต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน (ธงชัย ๒๕๒๑ : ๕๐๐ - ๕๐๔) ข้อที่น่าพิศวงเกี่ยวกับหนังสือที่มีการประกาศรายชื่ออยู่ในราชกิจจานุเบกษาก็คือ งานเขียนส่วนใหญ่ (โดยเลนิน สตาลิน เองเกลส์ และกอร์กี้รวมอยู่ด้วย) เขียนในภาษาอังกฤษและจีน ทั้งๆ ที่แม้ว่าตอนนั้นจะมีผลงานประเภทคัมภีร์ของมาร์กซ์ - เองเกลส์หลายเล่มที่ได้รับการถ่ายทอดและเก็บความดีพิมพ์ออกมาเป็นภาษาไทยแล้วก็ตาม ข้อที่น่าพิศวงเกี่ยวกับรายชื่อนั้นอีกประการหนึ่งก็คือ มีการรวมเอาผลงานเรื่อง **บิดากับบุตร** ของตูร์เกเนฟ (Turgenev) เข้าไว้ด้วย เนื่องจากงานเขียนสำคัญๆ เกี่ยวกับทฤษฎีมาร์กซ์ที่เป็นฉบับภาษาอังกฤษสามารถหาซื้อได้ในกรุงเทพฯ รายชื่อที่ประกาศจึงน่าจะแสดงนัยเชิงสัญลักษณ์เรื่องทิศทางของรัฐบาลมากกว่า (บทอ่านง่ายสำหรับนักวิเคราะห์ในสถานทูตที่กรุงเทพฯ กระมัง) ที่จะเป็นความพยายามควบคุมการถกเถียงในสังคมให้ได้ ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าเป็นการต้อนรับการเลือกตั้งที่ได้ดไวท์ ดี. ไอเซนเฮาว์ (Dwight D. Eisenhower) เป็นประธานาธิบดีสหรัฐฯ ด้วยพยานหลักฐานให้เห็นความคืบหน้าถึงความตั้งใจที่จะต่อต้านคอมมิวนิสต์ ทหารกับตำรวจไทยจึงเคลื่อนไหวต่อสู้กับคำวิพากษ์วิจารณ์ของฝ่ายซ้าย โดยเริ่มต้นขึ้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๕

การจับกุมและสอบสวนนักเขียน นักหนังสือพิมพ์และนายทหารบางคนที่ถูกกล่าวหาว่าวางแผนก่อรัฐประหาร เกิดขึ้นจากสิ่งที่เรียกกันว่า **"กบฏสันติภาพ"** อันเป็นคำที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง ในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นยุทธวิธีที่ใช้อำนาจเป็นธรรมของทหารและตำรวจในการปราบปรามผู้สนับสนุนสันติภาพและพวกกบฏที่จะผลักดันให้เกิดการปฏิวัติ ด้วยนโยบายสันติภาพ คำว่า "สันติภาพ" ในที่นี้ หมายถึงขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพระดับโลกที่เกิดจากความต้องการอย่างจริงจังที่จะลดอาวุธในช่วงเริ่มต้นยุคปรมาณู โดยเริ่มต้นที่ฝรั่งเศสระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ และถูกสหภาพโซเวียตดึงไปใช้ผ่านโคมินฟอร์ม (Cominform) (Shulman 1965 : chaps. 4, 5, 9) มีการจัดการประชุมสันติภาพตามเมืองหลวงหลายแห่งในโลก

และตามมาด้วยการประชุมในปี ๒๔๙๓ ที่กรุงสตอกโฮล์ม ผู้จัดการประชุมอ้างว่าพวกเขาได้รวบรวมลายเซ็นมากถึง ๕๐๐ ล้านชื่อ ในฐานะตัวแทนของข้อเรียกร้องกรุงสตอกโฮล์ม (Stockholm Appeal) (Stanton 1957 : 274 - 77; Thak 1979 : 69; ธงชัย ๒๕๒๑ : บทที่ ๔) กระนั้นก็ดีมันไม่ใช่เรื่องชาวยุโรปแต่เป็นความเคลื่อนไหวของชาวเอเชียมากกว่า โดยมีฐานอยู่ที่เมืองจีนดำเนินการในสิ่งที่ค้านกับอะไรก็ตามที่ผู้มีอำนาจของไทยกำลังกระทำอยู่ มีการก่อตั้งคณะกรรมาธิการสันติภาพในเมืองไทยเพื่อรวบรวมลายเซ็น และเมื่อผู้แทนไทยจำนวน ๖ คนเดินทางออกไปประชุมสมัชชาสันติภาพครั้งใหญ่ที่กรุงปักกิ่ง เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้นพวกเขาก็ถูกตราหน้าว่า เป็นคนทรยศจากสถานีวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลไทย (Bangkok Post 11 Oct. 1952) กรณีภายในประเทศที่ทำให้มีการรณรงค์เรื่องสันติภาพขึ้นในเมืองไทยก็คือการตัดสินใจของรัฐบาลที่จะจัดส่งยุทโธปกรณ์ไปสนับสนุนกองกำลังอเมริกันที่กำลังต่อสู้ในนามของสหประชาชาติอยู่ในเกาหลี การตัดสินใจคราวนี้กระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ที่แหลมคมตามหน้าหนังสือพิมพ์ภาษาไทย ซึ่งกระทบต่อจิตใจของคนไทยในวงกว้างให้พลอยรู้สึกไม่สบายใจไปกับการแทรกแซงแบบนั้น ที่ทำต่อกิจการภายในของรัฐในเอเชียอีกรัฐหนึ่ง (วิวัฒน์ ๒๕๒๘ : ๑๒ -๑๓)

การจับกุมในเดือนพฤศจิกายน และการสอบสวน ตลอดจนความกระจ่างที่เกิดตามมา (ทางตำรวจค้นพบเอกสารและอาวุธที่ทำในรัสเซียหลายชิ้น) ทำให้กลายเป็นข่าวพาดหัวหน้าหนึ่งได้อยู่หลายอาทิตย์ เปิดโอกาสให้เผ่าเคลื่อนไหวคุกคามฝ่ายตรงข้ามที่วิพากษ์วิจารณ์เขาแต่อ่อนแอกว่าได้ ความกดดันไปตกอยู่ที่พวกบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ นักเขียน และผู้ก่อตั้งสหพันธ์กรรมกร เช่นเดียวกับพรรคพวกของท่านปรีดีที่ยังคงเคลื่อนไหวอยู่ ด้วยการเขียนหนังสือและพูดต่อต้านระบอบการปกครองขณะนั้น (พฤทธิสาณ ๒๕๒๘ : ๕๙) ภรรยาของปรีดีและบุตรชายของท่านก็อยู่ในกลุ่มของผู้ถูกจับกุมคราวนี้ด้วย (วิวัฒน์ ๒๕๒๘ : ๑๙) การใช้ประโยชน์จากขบวนการสันติภาพแบบที่เผ่าทำนั้น ทำให้เกิดเรื่องเล่ากันว่า ซัซ ชวางกูร ซึ่งขณะนั้นยังเป็นนายตำรวจสังกัดสันติบาลที่มียศระดับกลาง และเป็นผู้สอบสวนบันทึกปากคำเกี่ยวกับคดีการเมืองได้เข้าพบเผ่าและกล่าวว่า ไม่มีที่ไหนในโลกที่รัฐบาลจะถูกโค่นล้มโดยขบวนการที่รณรงค์ในนามของสันติภาพ เผ่าโกรธมากต่อคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้ใต้บังคับบัญชาครั้งนี้ (สัมภาษณ์ ทวีป ๒๕๒๗)

ฝ่ายตรงข้ามคนสำคัญบางคนที่ถูกจับกุมเคยร่วมอยู่ในกรณีที่เรียกกันว่า *ขบวนการกู้ชาติ* ซึ่งดูเหมือนว่าจะมีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ขึ้นฉบับหนึ่งลงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ (สุพจน์ ๒๕๐๐) เผ่ายังคงจัดฉากแสดงให้กฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์ขึ้นอีก (ซึ่งถูกใช้แบบเหวี่ยงแห) ด้วยการกล่าวหาว่า มีกลุ่มผู้คิดอุบายจะจับองค์พระมหากษัตริย์และบีบบังคับให้พระองค์ประกาศสละราชสมบัติ หน่วยข่าวกรองตะวันตกได้รายงานให้รัฐบาลทราบข่าวว่าสายลับโซเวียตได้ "ล้างสมอง" นายทหารอากาศหนุ่มชาวไทยคนหนึ่งที่ประจำการอยู่ในลอนดอน (Neuchterlein 1965 :111) "พวกแดงวางแผนกำจัดในหลวง" เป็นข้อความที่ประกาศก้องอยู่บนพาดหัวข่าวของหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษชื่อ **Bangkok Post** ประจำวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๕

ความเป็นสองขั้วระหว่างลัทธิคอมมิวนิสต์กับสถาบันกษัตริย์ บัดนี้ได้รับการรองรับด้วยกฎหมายว่าด้วยการกระทำอันเป็นกบฏ พระราชบัญญัติดังกล่าวเอาแบบอย่างมาจากพระราชบัญญัติควบคุมการกระทำ อันเป็นการล้มล้างระบอบการปกครองของอเมริกา (Subversive Activities Control Act) ฉบับปี ๒๔๙๓ โดยประกาศห้ามมิให้มี พ.ค.ท. และให้อำนาจเจ้าพนักงานอย่างกว้างขวางในการจับกุมคุมขังผู้ที่ละเมิดบทบัญญัติ ซึ่งดูคลุมเครือของกฎหมายฉบับนี้ได้ โดยไม่ต้องนำตัวขึ้นฟ้องร้องดำเนินคดีต่อศาล กฎหมายฉบับดังกล่าวผ่านการพิจารณาลงมติของรัฐสภาได้ภายในเวลาวันเดียว (Bangkok Post 14 Nov. 1952; ธานินทร์ ๒๕๑๗ : ๒๓๙ - ๕๖) มาตราที่ ๓ ของกฎหมายนี้ ระบุเงื่อนไขของการกระทำอันอยู่ในข่าย "คอมมิวนิสต์" ไว้ ๓ ประการคือ ๑) ล้มล้างระบอบการปกครองประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ๒) เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศ ด้วยการยึดทรัพย์สินส่วนบุคคล หรือปัจจัยการผลิตส่วนบุคคลมาเป็นของรัฐ โดยไม่มีการชดใช้ค่าเสียหายตอบแทนอย่างเป็นธรรม ๓) ก่อให้เกิดความไร้เสถียรภาพ ความแตกแยก และความเกลียดชังในหมู่ประชาชน และมีส่วนในการกระทำอันเป็นการก่อการร้ายหรือบ่อนทำลาย ข้อสุดท้ายในบรรดาสามข้อนี้ ครอบคลุมการจับกุมได้ทุกอย่างทั้งหมด และตามความเป็นจริงนั้น ตำรวจเองก็ใช้มันอยู่ก่อนแล้วในการออกทำการจับกุม

สุภา ศิริมานนท์ บรรณาธิการหนังสือ **อักษรสาส์น** ซึ่งต่อมาเป็นเจ้านายที่เป็นมิตรของจิตร ภูมิศักดิ์ ก็ติดร่างแหถูกจับไปกับเขาด้วยทั้งๆ ที่เขามิได้ลงชื่อในคำเรียกร้องสันติภาพ

แต่อย่างใด และทำให้หนังสือของเขาต้องหยุดพิมพ์จำหน่ายไป เขาเคยไปชมภาพยนตร์รัสเซียเรื่องหนึ่งที่บ้านเพื่อน (สมัยนั้นภาพยนตร์ต่างประเทศทุกชนิด ได้รับการต้อนรับอย่างดีจากผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ เพราะมีให้ดูน้อยเรื่อง) และเขาก็ถูกจับด้วยเหตุนั้นเอง การจับกุมเกิดขึ้นหลังจากเขาตีพิมพ์ความเรียงขนาดยาว เรื่องคอร์รัปชั่นในวงการหนังสือพิมพ์ลงในหนังสือของเขาได้ไม่นานนัก (สุภา ๒๕๑๙) เขาเคยมีประสบการณ์ด้านอื่นเกี่ยวกับรัสเซีย ซึ่งอาจเป็นมลทินแก่ตัวเขา คือ เขาเคยทำงานในตำแหน่ง Public Affair Attache ประจำกรุงมอสโกให้กระทรวงการต่างประเทศของไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ เขาอ่านและเขียนเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซ์ และให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อประสบการณ์ของการปฏิวัติในจีนและรัสเซีย เหมือนกับอีกหลายๆ คนในวงการวรรณกรรมและหนังสือพิมพ์ในตอนนั้น ถึงแม้ว่าเขาจะไม่ได้รับการบรรจุเข้าทำงานประจำในมหาวิทยาลัย แต่เขาก็เคยเป็นผู้บรรยายพิเศษไปพูดเกี่ยวกับมาร์กซ์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งต่อมาคำบรรยายของเขาได้กลายเป็นหนังสือชื่อ **แคปิตะลิส์ม** (สุภา ๒๔๙๔) อันเป็นบทบรรยายเชิงวิเคราะห์แนวคิดของมาร์กซ์ ปัญหาของสุภาตามที่ตำรวจสันติบาลลงความเห็นก็คือ เขาเป็น “คอมมิวนิสต์ที่โดดเดี่ยว” อันเป็นถ้อยคำเปรียบที่ดูขัดกันและดูน่าขันสำหรับเขา และเพื่อหาพรรคพวกให้เขา ตำรวจจึงพยายามสอบสวนเขาครั้งแล้วครั้งเล่า (สัมภาษณ์สุภา ๒๕๒๒) นักเขียนคนอื่นๆ ซึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากการจับกุมดังกล่าวไม่ทางใดก็ทางหนึ่งต่างเคยเป็นผู้บรรยายพิเศษที่ธรรมศาสตร์ (หนังสือรวบรวมคำบรรยายของคนเหล่านี้ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ ตีพิมพ์ในชื่อ **มหาชนทรรศนะ** ที่ทุกวันนี้ยังคงเป็นเอกสารเกี่ยวกับความคิดที่ก้าวหน้าสมัยกบฏสันติภาพที่มีค่ามาก [สมัคร บุราวาส และคนอื่นๆ ๒๕๑๗])

ถึงแม้ว่าเรื่องดังกล่าวนี้ จะมิได้เคยถูกมองว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองไทย หรือมีความสำคัญแม้แต่ในการถ่ายเทของอำนาจจากกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่งในคณะรัฐประหาร (ตัวอย่างเช่น ข้อกล่าวหาเรื่องการวางแผนทำรัฐประหารเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ดูเหมือนว่าจะกุขึ้นมา และเรื่องราวก็เลยไม่น่าเชื่อถือนักสำหรับหนังสือเกี่ยวกับการเมืองไทยที่มีมาตรฐาน) แท้ที่จริงแล้วกบฏสันติภาพ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลางบอกเหตุถึงการปราบปรามที่หนักหน่วงขึ้นของ พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ สุภาถูกขังอยู่นานแค่ ๕๒ วัน แต่นักเขียนบางคน เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ นั้นติดคุกอยู่นาน ๔ - ๕ ปี และได้รับ

การปลดปล่อยเป็นอิสระ เมื่อถึงวาระการฉลองครบรอบยี่สิบห้าพุทธศตวรรษเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ความสนใจของนักวิชาการไทยที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานนักต่อเหตุการณ์สำคัญดังกล่าวครั้งนี้ ทำให้กบฏสันติภาพถูกขุดขึ้นมาจากเชิงอรรถ และปรากฏแก่สายตาอีกครั้งหนึ่ง (พฤทธิสาณ ๒๕๒๘; วิวัฒน์ ๒๕๒๘)

"จิตร ภูมิศักดิ์" จะได้รับผลกระทบจาก (และในส่วนหนึ่งตัวเขาเองก็ถูกสร้างขึ้นจาก) ปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์โดยตลอด ปฏิบัติการทางวาทกรรมอันนี้ไม่แต่เพียงได้รับการเชิดชูขึ้นเป็นกฎหมาย เพื่อให้อำนาจแก่ทหารและตำรวจในการขจัดปฏิปักษ์ของตนเท่านั้น แต่ยังเป็นสาระสำคัญของตัวสิทธิธรรมของรัฐไทยทีเดียว การจัดให้ความคิดและการกระทำของคนแบบสุภาและจิตรว่า เป็นพวกของมหาอำนาจคอมมิวนิสต์ต่างชาติไปเสียก็เป็นหนทางหนึ่งที่จะลดอันตราย อันอาจจะเกิดจากความคิดและการกระทำเหล่านั้นลงได้บ้าง ที่มาของแนวความคิด จึงถูกทำให้เป็นว่า มาจากภายนอกและแปลกแยกจากสังคมไทย เผื่อว่าความสนใจจะได้ถูกดึงให้ห่างจากปัญหาต่างๆ ที่เป็นแก่นสารอยู่ในประเทศ ด้วยวิธีโยกย้ายให้แรงบันดาลใจที่ก่อให้เกิดแนวคิดเช่นว่านี้ ให้มีที่มาจากแหล่งที่แปลกแยกอยู่ภายนอก ทำให้ผู้มีอำนาจ "อันเหมาะสม" สามารถประกาศให้แนวคิดเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ของไทย และสามารถตัดปัจเจกบุคคลที่เชื่อมั่นต่อแนวคิดดังกล่าวออกไปจากชุมชนได้ ภายหลังกบฏสันติภาพ พ.ศ. ๒๔๙๕ แล้ว พวกปัญญาชนที่เคยยึดถือแนวคิดพวกนี้ ต่างต้องมีประสบการณ์ถูกสกัดทางร่างกายจากสังคมด้วยการจองจำเช่นกัน

ภายใต้สภาวะแวดล้อมของมาตรการต่อต้านคอมมิวนิสต์อันเข้มงวด และทัศนคติอันแข็งกร้าวขึ้นของผู้มีอำนาจอันเหมาะสม ซึ่งมีต่อการคัดค้านและการวิพากษ์วิจารณ์นี่เอง ในขณะเดียวกันกับที่เมืองไทยและสหรัฐฯ ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นในการร่วมกันทำสงครามต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ความสัมพันธ์ระหว่างวิลเลียม เก็ดนีย์ กับจิตร ภูมิศักดิ์ ต้องถูกทดสอบ ความคาดหวังและนโยบายของอเมริกาในภูมิภาคแปซิฟิคช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชีวิตทางปัญญาในกรุงเทพฯ ที่ยึดถือต้นแบบมาจากโซเวียตและจีน ตราบจน พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๐๑ และรัฐบาลชวาจัดแบบแมคคาร์ธีของไทย ต่างมาประจวบกันในความสัมพันธ์นี้ และยิ่งกว่าบีบบังคับให้คนทั้งสองต้องประสบกับการถูกสกัด ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์กันที่พูดถึงในหลายย่อหน้า

ก่อนหน้านี้จะมีอย่างกระจัดกระจายและกะพร่องกะแพร่งในข้อมูลภาษาไทยก็ตาม แต่การวิจัยทางวิชาการของไทยก็ได้รับการกระตุ้นจากเหตุการณ์ช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙ ทำให้มีการค้นคว้าเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องวิวัฒนาการของนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของไทย (สุวดี ๒๕๒๒; ธงชัย ๒๕๒๑; วิวัฒน์ ๒๕๒๘) มีข้อน่าสังเกตคือ ผลงานทางวิชาการเหล่านี้มิได้ใส่ "จิตร ภูมิศักดิ์" ลงไปตรงไหนเลย ผู้มีอำนาจอันเหมาะสมมีบทบาทผ่านมหาวิทยาลัยต่างๆ ของไทย ที่กำหนดให้งานวิจัยเป็นเงื่อนไขในการทำปริญญาโทและสามารถควบคุมวาทกรรมไว้ได้ โดยกันให้ "จิตร" นักอักษรศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงออกมาเสียจากการเมืองระหว่างประเทศ จากการเป็นปฏิปักษ์กันระหว่างมหาอำนาจ และจากประวัติศาสตร์ของการเป็นกบฏในเมืองไทย วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทเล่มหนึ่งที่ทำการวิจัยแต่ผลงานของจิตรโดยเฉพาะได้รับอนุมัติให้เขียนในช่วงเวลาที่ยุ่งยาก หลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้ไม่นานนัก ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับงานเขียนของเขาจริงๆ และไม่ได้พูดถึง (ที่จริงคือมองไม่เห็นด้วยซ้ำไป) สิ่งต่างๆ ที่ว่ามานี้ (จำเริญ ๒๕๒๐) กระนั้นก็ดี "จิตร ภูมิศักดิ์" ในตัวเองได้แสดงถึงความสัมพันธ์เหล่านั้นและนำมาเชื่อมโยงกัน และข้าพเจ้าจะขอเสนอภาพความสัมพันธ์อย่างที่ว่านี้ ในฐานะที่เป็นข้อเสนอของตัวข้าพเจ้าเองต่อการสร้างนักเขียนชื่อ "จิตร ภูมิศักดิ์" ขึ้นมา

การเมืองของนิสิตนักศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๖

ความสัมพันธ์เหล่านี้ เป็นเรื่องที่หากมิได้นำมาปะติดปะต่อกันก็เป็นที่เข้าใจในภาษาไทย และในบางนัยก็ *จดจำกันไว้* ด้วยเหตุที่เป็นเหตุการณ์ ซึ่งเกิดตามหลังกบฏสันติภาพ พ.ศ. ๒๔๙๕ และการประกาศพระราชบัญญัติต่อต้านการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ภายในเวลาเพียงปีเดียว เป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ชื่อเสียงทั้งของเก็ตนีย์และของจิตรโด่งดังไปทั่ว เหตุการณ์นี้มีชื่อเรียกในภาษาไทยว่า *กรณีโยนบก* ที่เป็นสัญลักษณ์ให้ระลึกถึงช่วงเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ทันที และเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์โลกที่ร่างให้เห็นข้างต้น และยังเป็นช่วงสำคัญช่วงหนึ่งในบรรดาช่วงเวลาที่ถูกสกัดจากสังคมในชีวิตของจิตร และเนื่องจากนิสิตกับอาจารย์รุ่นหนุ่มสาวจากมหาวิทยาลัยแห่งนั้น

เป็นกลุ่มคนที่ขุดคุ้ยเข้าไปในชีวประวัติของจิตรเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙ กรณี *โยนบก* จึงเข้ามาอยู่ในชีวประวัติของจิตร นับแต่เริ่มแรกที่มีการเขียนกัน (เช่น ชลธิรา ๒๕๑๗ ข : ๒๕ - ๒๗) และถูกอ้างอิงถึงอยู่โดยตลอดนับแต่นั้นมา

สมัยเรียนอยู่ชั้นปีที่ ๓ ในมหาวิทยาลัย จิตรได้รับเลือกให้เป็นสาราณียกรหนังสือประจำปีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งพิมพ์ออกจ่ายแจกทุกวันที่ ๒๓ ตุลาคม เพื่อเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงวันสวรรคตของรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) ซึ่งพระนามของพระองค์ได้กลายมาเป็นชื่อของมหาวิทยาลัย ถึงแม้จิตรจะได้รับการยกย่องว่ามีความเชี่ยวชาญด้านภาษาไทย เขาก็ยังก่อกวนความสงบเรียบร้อยในอาณาบริเวณมหาวิทยาลัย เนื่องจากเขาแสดงจุดยืนในการวิพากษ์วิจารณ์ของเขาอย่างเปิดเผยในหนังสือมหาวิทยาลัย เช่น เรื่องการทำแท้ง ซึ่งเขาประณามว่าเป็นการดูถูกตัวเอง และเป็นการขาดความรับผิดชอบในส่วนของคนที่กำลังจะเป็นแม่ (โลกหนังสือ ๒๕๒๔ ค : ๔๔ - ๔๕) ความขัดแย้งเชิงวัฒนธรรมเช่นนี้ถูกตีความภายหลังต่อมาว่า เป็นการบ่อนทำลายทางการเมือง ตลอดปีการศึกษา ๒๔๙๖ จิตรทุ่มเททำหนังสือประจำปีอย่างหนัก ด้วยการรวบรวมบทความและบทกวีรวม ๔๐ ชิ้น ซึ่งอย่างน้อยมีที่เขาเขียนเองอยู่ ๒ ชิ้น (ชิ้นหนึ่งเกี่ยวกับความเป็นแม่ อีกชิ้นเป็นบทวิพากษ์เกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยใช้วิธีการมองแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ที่แหลมคม) และเขาส่งข้อเขียนทั้งหมดนี้ให้โรงพิมพ์จัดการ

ก่อนกำหนดที่หนังสือจะแล้วเสร็จราว ๑ สัปดาห์ เขาไปตรวจปรู๊ฟและได้ทราบว่า เนื้อหาบางตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานสองชิ้นของเขา ถูกเพ่งเล็งจากผู้มีอำนาจในมหาวิทยาลัย เพราะมีเนื้อหาเป็น “คอมมิวนิสต์” (จิตร ๒๕๒๑ ก) ตัวกลางหนึ่งที่เชื่อมโยงระหว่างมหาวิทยาลัยกับตำรวจคือ ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิกุล อาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ผู้สนใจต่อวรรณกรรมและทำงานเกี่ยวข้องกับการปราบปรามลัทธิคอมมิวนิสต์ (“เมือง บ่อยาง” ๒๕๒๔ : ๕๓ - ๕๔; โลกหนังสือ ๒๕๒๔ ก : ๑๑) เก็ดนีย์รู้สึกขมขื่นกับบทบาทสำคัญของสุมนชาติในการลงโทษทางวินัยต่อจิตร เพราะถึงแม้ว่าสุมนชาติจะเป็นอาจารย์ผู้หนึ่งที่เคยแนะนำจิตรให้แก่เก็ดนีย์เมื่อหลายปีก่อนหน้านี้ก็ตาม แต่ตอนนี้เขาก็กระตือรือร้นที่จะสอบสวนลงโทษกรณีของจิตร (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์ ๒๕๒๓) ผู้ที่กล่าวหาจิตรยังเพ่งเล็งไปที่งานแปลจากบทความเขียนโดย

ชาวอเมริกันผู้หนึ่งที่วิพากษ์วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลไทย และแบบของปกหนังสือซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากหนังสือประจำปีรุ่นที่ผ่านๆ มา สภามหาวิทยาลัยตั้งคณะกรรมการพิจารณาเรื่องราวขึ้นมาคณะหนึ่ง กรรมการคณะนี้เรียกร้องให้จิตรลาออกจากตำแหน่งสาราณียกร และขณะที่ข่าวการยื่นมือเข้ามาแทรกแซงของผู้มีอำนาจในมหาวิทยาลัยแพร่ออกไป ใบปลิวทั้งฝ่ายสนับสนุนและคัดค้านการยื่นมือเข้าแทรกแซงก็ปรากฏขึ้นในบริเวณมหาวิทยาลัย

วันที่ ๒๓ ตุลาคม เป็นวันหยุดสำคัญตามปฏิทินไทย และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นสมเด็จพระปิยมหาราช ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ หนังสือประจำปีเรียกชื่อตามพระราชสมัญญานามว่า **ปิยมหาราช** (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๔๙๕) ดังนั้นแม้แต่อะไรบางอย่างที่ดูไม่ค่อยจะสำคัญนัก อย่างปกหนังสือที่ต้องมีสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจิตรไปแก้ไขเสียใหม่ ปกของหนังสือปีที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๔๙๕) เป็นภาพพระบรมรูปทรงม้าสีดำอยู่บนพื้นหลังสีเหลืองและเทา ข้าพเจ้าได้ยินเรื่องเล่ามากมายเกี่ยวกับสิ่งที่จิตรกำลังจะทำกับปกหนังสือ เช่น ใส่ภาพของกรรมกรผู้สร้างอนุสาวรีย์เข้าไปแทนภาพพระบรมรูปทรงม้า หรือใช้สีที่ต่างออกไป "มิตร ร่วมรบ" ที่ปัจจุบันนี้ทราบกันแล้วว่า คือเพื่อนของเขาที่ชื่อ ประวุฒิ ศรีมันตะ จำคำพูดของจิตรเกี่ยวกับเรื่องสีและสัญลักษณ์ได้ว่า เขาเอาความคิดบางส่วนมาจากหนังสือรีดเดอร์ส ไดเจสต์ (Reader's Digest) ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๖๙ - ๗๐) หนังสือที่มีความหลากหลายและคาดไม่ถึงแบบนี้ หรือแม้แต่วัตถุดิบจากหนังสือนิตยสารที่เคร่งศาสนาของชนชั้นกลางอเมริกันก็อาจนำมาใช้ในทางทำลายล้างได้ จิตรกำลังเล่นกับสัญลักษณ์ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้ต้องหมุนเวียนกลับมาทุกปีในวันที่ ๒๓ ตุลาคม เพื่อเป็นการถวายความเคารพต่อองค์ผู้ก่อตั้งและเป็นที่มาของชื่อมหาวิทยาลัย การกระทำแบบนี้เท่ากับว่าเขากำลังฝ่าฝืนประเพณีและประเพณีคือ คำขวัญหนึ่งในห้าประการที่อยู่ในกฎควบคุมความประพฤติของนิสิตที่พิมพ์หนังสือประจำปีด้วยตัวอักษรภาษาอังกฤษว่า SENIORITY, TRADITION, ORDER, SPIRIT, UNITY (อาวุโส ประเพณี ระเบียบ น้ำใจ สามัคคี) โดยใช้ตัวย่อแทนว่า SOTUS (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๔๙๕) ปรากฏว่า หนังสือประจำปี ๒๔๙๖ ไม่ได้ออกมาและเนื้อหาเกือบทั้งหมดกลายเป็นเอกสารที่ต้องแอบซ่อนเอาไว้ มีเพียงบทวิพากษ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาเรื่อง "ผีตองเหลือง" เรื่องเดียวเท่านั้นที่เคยตีพิมพ์เต็มทั้งฉบับ (จิตร ๒๕๒๔ ค)

และบางส่วนที่ไม่ครบถ้วนของบทกวีเกี่ยวกับความเป็นแม่ เคยปรากฏที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง (เช่น จิตร ๒๕๒๑ ง : คำนำ; จิตร ๒๕๒๕ ก : ๘๔ - ๘๖) "ผีตองเหลือง" เป็นการเล่นคำที่ซับซ้อน ซึ่งกระทบกระเทียบนักบวชผู้หย่อนยานเรื่องวินัยกับผู้แทนของผู้กุมอำนาจด้านศีลธรรม ด้วยการเปรียบเทียบคนเหล่านั้นกับชนกลุ่มน้อยที่ยังล่าสัตว์และเร่ร่อนที่อาศัยอยู่ลึกเข้าไปในป่า สร้างที่พักไม่ถาวร มุงด้วยใบตองแห้ง (cf. Bernatzik 1958) เครื่องนุ่งห่มทางศาสนาเปรียบเสมือนหน้ากากบังหน้า จีวรสีเหลืองหญ้าฝรั่นเป็นสิ่งที่ไม่ถาวร และมีลักษณะชั่วคราวคล้ายที่พักในป่าของชนกลุ่มน้อยชาวป่าพวกนั้น ชายหนุ่มผู้ซึ่งเคยได้รับคำทำนายว่าจะเป็นแก้วอีกดวงหนึ่งในวงการอักษรศาสตร์ของเมืองไทย มีความฉลาดเฉลียวที่แหลมคมขนาดสามารถวิพากษ์พระสงฆ์ได้พอๆ กับที่ทำต่อพระมหากษัตริย์

จุดสำคัญของความขัดแย้งมาถึงเมื่อมีการเรียกประชุมนิสิตทั้งมหาวิทยาลัย นิสิตประมาณ ๓,๐๐๐ คน ถูกเรียกประชุมในวันที่ ๒๘ ตุลาคม เพื่อฟังคำอธิบายว่าทำไมหนังสือประจำปีถึงถูกเซนเซอร์ ข้อมูลจากคำบอกเล่าว่าเกิดอะไรขึ้นบ้างในที่ประชุมมีมากมาย ไม่เคยขาดพยานหลักฐานประเภท "ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น" เลย ผู้นำนิสิตแจ้งข้อกล่าวหาต่อที่ประชุมและจิตรถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ต่อมาเขาก็ได้รับอนุญาตให้พูดบ้างและสามารถดึงความเห็นของที่ประชุมให้โน้มเอียงกลับมาเข้าข้างเขา โดยการอธิบายว่า เขาอยากจะทำให้หนังสือประจำปีน่าสนใจมากขึ้นและแหวกแนวกว่าเล่มก่อนๆ แต่คำพูดโน้มน้าวจิตใจของเขาทำให้ฝ่ายที่กล่าวหาเขาเกิดความเดือดดาลขึ้นเช่นกัน ตามคำบอกเล่าของนิสิตหญิงผู้เห็นเหตุการณ์คนหนึ่ง ซึ่งต่อมายื่นมือมาช่วยเหลือเขา ถึงแม้เธอจะเห็นว่าเขาเป็นคนดื้อรั้น แต่เธอก็ยอมรับนับถือต่อจินตนาการด้านกวีของเขา และเคารพต่อสิทธิในการพูด (โลกหนังสือ ๒๕๒๔ ค : ๔๔ - ๔๕) ก่อนที่เขาจะพูดแก้ต่างให้ตัวเองได้จบ ก็มีนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์จำนวนหนึ่งที่มักจะถูกมองว่าเป็นกลุ่มขวาจัดในมหาวิทยาลัย (มีลักษณะเป็นนักเลงตามสายตาของนิสิตอีกคนหนึ่งที่อยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย) (สัมภาษณ์ วิพุธ ๒๕๒๒) พวกนี้ถลันขึ้นไปบนเวที จับตัวเขาเอาไว้ แล้วโยนลงมาจากเวทีทำให้เขาสลบไป นี่คือ *การโยนบก* ซึ่งเป็นการดัดแปลงคำมาจาก *โยนน้ำ* ซึ่งเป็นวิธีการที่นิสิตปีสูงกว่าบังคับใช้ตามระบบโซตัส (SOTUS) เพื่อลงโทษนิสิตรุ่นน้องผู้เคราะห์ร้ายที่ฝ่าฝืนกฎ ด้วยการโยนลงไปในสระน้ำภายในบริเวณมหาวิทยาลัย จิตรถูกนำส่งไป

เอกซเรย์ที่โรงพยาบาล ซึ่งผลปรากฏว่าไม่ได้รับบาดเจ็บสาหัส แล้วจึงส่งกลับไปยังบ้านของเก็ดนีย์ ซึ่งเขาฟื้นตัวจากความกระทบกระเทือนเล็กน้อยนี้อย่างรวดเร็ว

เมืองไทยในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ นั้น การปลุกผีคอมมิวนิสต์เข้ามาครอบงำงานเขียนของจิตร งานในหน้าที่สาราณียกรและการออกแบบทางกราฟิกก็ยังหนีไปไม่พ้น ความเชื่อมโยงระหว่างสถาบันกษัตริย์และลัทธิคอมมิวนิสต์ถูกกุขึ้น โดยฝ่ายตำรวจและฝ่ายนิติบัญญัติระหว่างเกิดกบฏสันติภาพ พ.ศ. ๒๔๙๕ นับแต่นั้นมา การตีความสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในความหมายที่ไม่เหมาะสมจะส่อสัญญาณว่าเป็นกบฏ ชัช ชวางกูร เจ้าหน้าที่ตำรวจในกองบัญชาการตำรวจสันติบาล ที่รับผิดชอบคดีความทางการเมืองซึ่งรู้เรื่องราวนี้ดี พูดโดยใช้ภาษาที่เรียบง่ายว่า สังคมไทยกำลังมุ่งหน้าไปในทิศทางหนึ่งและจิตรกำลังเดินสวนทางกับเขาอยู่ (สัมภาษณ์ ชัช ๒๕๒๒) สีหเดช บุนนาค ซึ่งเป็นบุคคลหนึ่งพูดประณามจิตรในที่ประชุมนิสิตมองต่างออกไปเล็กน้อย โดยอ้างว่าจิตรคุยโวว่า "หนังสือ ๒๓ ตุลาปีนี้จะทำแบบแหวกแนว จะทำให้เอียงซ้ายซัก ๓๐ องศา" ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๖๙) หนังสือพิมพ์ซึ่งสบโอกาสเหมาะ ที่ตัวการสำคัญหลายคนพากันออกมาแถลงชี้แจง จึงรีบตะครุบข่าวเรื่องนี้ อาจารย์และนิสิตบางคนพยายามอธิบายเรื่องนี้อย่างคลุมเครือว่า เป็นแค่การลงโทษนิสิตที่ประพฤตินอกลู่นอกทางตามประเพณีที่มีอยู่ นักประวัติศาสตร์ผู้ล่วงลับแบบขจร สุขพานิช ไม่ใส่ใจเรื่องราวทั้งหมด โดยถือว่าไม่เห็นมีอะไรแตกต่างไปจากธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติ *โยนบก* ก็เหมือนกับ *โยนน้ำ* นั่นเอง ("เมือง บ่อยาง" ๒๕๒๔ : ๕๖ - ๕๗) กระนั้นก็ดีสิ่งที่กรณี *โยนบก* ก่อให้เกิดขึ้นก็คือ เป็นการเผยโฉมให้เห็นความรุนแรงที่แฝงอยู่กับการ *โยนน้ำ* แม้สภาพแวดล้อมจะดูคลุมเครือก็ตาม แต่ก็อาจเชื่อมโยงถึงลักษณะที่เป็นอันธพาลได้โดยง่าย วันถัดมาจากการประชุม มีนิสิตวิศวะจำนวนหนึ่งเข้าไปแสดงท่าข่มขู่นักหนังสือพิมพ์และช่างภาพหนังสือพิมพ์ที่เข้ามาในบริเวณมหาวิทยาลัย เพื่อสืบข่าวคืบหน้า การค้นหาว่าใครพูดอะไรกับหนังสือพิมพ์ทำได้ง่ายมาก เพราะจิตรตัดข่าวจากหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับกรณีนี้ เก็บไว้อย่างละเอียดในสมุด ("เมือง บ่อยาง ๒๕๒๔) นี่คือเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งในชีวิตของเขา เขาเคยบอกช้อย เก็ดนีย์ว่า *"ถ้าคนพวกนั้นยังขืนไม่หยุดพูดเรื่องคอมมิวนิสต์อะไรนั่นอีกละก็ สักวันหนึ่งผมจะเป็นอย่างนั้นให้ดู"* การประชุมนิสิตทำให้เขาก้าวขึ้นมาอยู่แนวหน้า ทำให้คาดการณ์ได้เลยว่าจะต้องมีเรื่องยุ่งยากเกิดขึ้นตามมา (สัมภาษณ์ ช้อย ๒๕๒๓)

เก็ดนีย์เป็นหนึ่งในจำนวนคนไม่กี่คนที่ยืนอยู่ข้างจิตรในตอนนั้น และเก็ดนีย์ต้องประหลาดใจที่ขจรและอาจารย์คนอื่นๆ ปฏิเสธที่จะช่วย หลังการประชุมนิสิตได้พักหนึ่ง เขาก็พาจิตรไปพบ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเก็ดนีย์เคยรู้จักในวงสังคม และหวังว่าจะสามารถดึงเอาอิทธิพลมาสนับสนุนได้ ตอนแรกคึกฤทธิ์แสดงความเห็นอกเห็นใจโดยพูดว่า *"เราจะยอมให้ลัทธิแมคคาร์ธีเกิดขึ้นที่นี่ไม่ได้"* หรืออะไรที่ฟังดูทำนองนั้น แต่เมื่อเรื่องอื้อฉาวดำเนินต่อมา เขาก็ถอยไปตั้งหลักที่บ้านพักบนภูเขา เพื่อรอให้พายุสงบเสียก่อน (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์ ๒๕๒๓) เก็ดนีย์พยายามนำเสียงสะท้อนที่มีเหตุผลมาสู่เหตุการณ์ดังกล่าว เขาจึงเปิดการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ขึ้น (ประชาธิปไตย ๓๑ ต.ค. ๒๔๙๖) พยายามลดความรุนแรงของการบิดเบือนข้อกล่าวหาเกี่ยวกับหนังสือประจำปีและเนื้อหาที่เป็นกบฏของมัน แต่ความเคลื่อนไหวนี้กลับทำให้เกิดผลออกมาในทางตรงกันข้ามกับสิ่งที่ตั้งใจเอาไว้ เพราะกลับเป็นการดึงดูดความสนใจของคน มาอยู่ที่เก็ดนีย์ว่าเป็น *ฝรั่ง* ผู้อยู่หลังฉาก เป็นชาวต่างประเทศที่ปลุกระดมเยาวชนไทยด้วยความคิดที่รุนแรง ชัชยังคงปักใจเชื่อมาตราบเท่าทุกวันนี้ว่า เก็ดนีย์เป็นสมาชิก พ.ค.ท. ที่มาสั่งสอนเยาวชนไทยให้ซึมซาบในลัทธิคอมมิวนิสต์ (สัมภาษณ์ ชัช ๒๕๒๒) นายกรัฐมนตรีออกแถลงการณ์ว่าเรื่องดังกล่าวได้มอบหมายให้อยู่ในมือของตำรวจแล้ว และนั่นคือ เรื่องทั้งหมดที่เป็นอยู่ เก็ดนีย์ถูกตำรวจสันติบาลสอบสวนและเล็งเห็นแล้วว่า การจะอยู่เมืองไทยต่อไปย่อมไม่พ้นต้องถูกคุกคาม นับเป็นจุดหันเหของเหตุการณ์ที่ดูแปลกชอบกลสำหรับผู้ชายคนหนึ่งที่เคยช่วยเจ้าหน้าที่อเมริกันผลิตภาพยนตร์โฆษณาชวนเชื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์มาแล้ว เก็ดนีย์ยืนกรานในทุกกรณีว่า วรรณกรรมสังคมนิยม ถ้าหากจะมีอยู่บ้างในห้องสมุดของเขานั้นก็คงจะน้อยเล่มมาก แม้ว่าความรู้สึกที่ว่าเขาน่าจะเป็น *คนที่อยู่เบื้องหลัง* ในชีวิตของจิตรยังคงมีต่อมาในแวดวงนิสิตนักศึกษาและในคำอธิบายต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตำรวจ การเข้ามายุ่งเกี่ยวกับกรณี *โยนบก* ของวิลเลียม เก็ดนีย์ จึงถูกหยิบยกขึ้นมาอีกในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๑๙ ด้วยความอยากจะรู้ว่าเขาเป็นใครกัน และเขาก็ถูกบรรจุลงในชีวประวัติของจิตรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นต้นมา คำให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ของเขาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ กลายเป็นเอกสารชิ้นสำคัญขึ้นมาและตีพิมพ์ซ้ำอีกใน พ.ศ. ๒๕๒๔ (โลกหนังสือ ๒๕๒๔ ข) ที่จริงแล้วสำหรับคนบางกลุ่มในเมืองไทยนั้น เขาเป็นที่รู้จักอย่างดีในฐานะ "พ่อบุญธรรม" ของจิตรมากกว่าในฐานะนักภาษาศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญภาษาไทยเสียอีก

ที่จริงนั้นมีหลักฐานเกี่ยวกับข้อกล่าวหาที่ว่า มีการโฆษณาชวนเชื่อของต่างประเทศเช่นกัน แต่มิใช่อะไรอย่างที่หนังสือพิมพ์กำลังเสนออยู่ สถานทูตอเมริกันซึ่งขณะนั้นมี "ไวล์ บิล" โดโนแวน ("Wild Bill" Donovan) อดีตหัวหน้าหน่วย OSS เป็นเอกอัครราชทูตอยู่ มีความต้องการจะสร้างความประทับใจให้ตำรวจไทย ในการต่อต้านการคุกคามของคอมมิวนิสต์และเสนอให้จ้างเก็ดนีย์แปล "แถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์" (The Communist Manifesto) เป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ เก็ดนีย์กำลังทำงานในหน่วยงานที่ตัดข่าวเก็บมาแปลเพื่อนำมาสรุปรวบรวมลงในจดหมายข่าว ที่ให้ข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็วเกี่ยวกับความกดดันทางการเมืองสมัยนั้น (Gedney 1952) นักภาษาศาสตร์ชาวอเมริกันยอมรับค่าตอบแทนในการแปลคัมภีร์ลัทธิมาร์กซ์ โดยมีเงื่อนไขอยู่ว่าเขาจะมีผู้ช่วยเป็นคนไทย จิตรคือคนคนนั้น (เก็ดนีย์ได้จ้างเขาทำงานแปลหลายชิ้น) และสถานทูตอเมริกันจึงเท่ากับช่วยส่งเสริมการศึกษาให้นักคิดหัวก้าวหน้าชาวไทยอย่างไม่คาดคิดมาก่อน ด้วยการวางกุญแจสำคัญของงานเขียนในลัทธิมาร์กซ์ลงตรงหน้าเขาพอดี (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์) อย่างไรก็ดี งานแปล "แถลงการณ์" เป็นเพียงเรื่องเดียวที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์อย่างเปิดเผยของจิตรที่มีต่อลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งเก็ดนีย์สามารถอ้างได้ว่าเขารับรู้อยู่ด้วย (สัมภาษณ์ เก็ดนีย์ ๒๕๒๓)

หลังจากหาวิธีที่จะกระตุ้นให้รัฐบาลไทยต่อสู้กับภยันตรายจากพวกแดงแล้ว สถานทูตอเมริกันจึงไม่อาจยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือเก็ดนีย์ได้ เมื่อวีซ่าที่จะอยู่ในเมืองไทยของเขาได้รับผลกระทบกระเทือนจากกรณี *โยนบก* นี่คือลัทธิแมคคาร์ธีที่ถูกบิดเบือนแบบไทย เก็ดนีย์ตัดสินใจเดินทางออกนอกประเทศพร้อมกับซ้อยเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๙๗ ด้วยความรู้สึกเจ็บปวดท้อแท้ และถูกทำให้รู้สึกว่าไม่เป็นที่ต้อนรับ เขาถูกเนรเทศโดยปริยายและหลบไปเสียจากเมืองไทยนานถึง ๕ ปี

กรณี *โยนบก* กลายเป็นข่าวใหญ่ พรรคพวกเพื่อนฝูงของจิตรและนิสิตนักศึกษารุ่นเก่าๆ จำได้ว่ามันติดตามเขาไปทุกหนทุกแห่ง ความทรงจำของคนเหล่านี้ให้ข้อมูลข่าวสารแก่บทนำหลายชิ้นที่เขียนให้ผลงานของ "จิตร ภูมิศักดิ์" ทั้งในระหว่างปี ๒๕๑๖ - ๑๙ และหลังจากนั้นมา พวกเขาให้สัมภาษณ์หรือเขียนบันทึกและพิมพ์ออกมา ด้วยพยานหลักฐานเหล่านี้เองที่ทำให้ชีวประวัติของจิตรกระจัดกระจายออกไป (ความยอมรับนับถือต่อความสามารถทางอักษรศาสตร์

ของจิตรถูกบั่นทอนลงในหลายกรณี เพราะความไม่ไว้ใจต่อความคิดทางการเมืองของเขา) เมื่อมาถึงจุดนี้ จิตรถูกลงโทษให้พักการเรียนไปช่วงหนึ่ง และได้รับคำสั่งให้รายงานตัวอย่างสม่ำเสมอกับตำรวจ (สัมภาษณ์ ชัช ๒๕๒๒) ระหว่างถูกพักการเรียนจากมหาวิทยาลัยจนถึงปีการศึกษา ๒๔๙๙ เขาเคยทำงานเป็นครูสอนโรงเรียนมัธยมอยู่ช่วงสั้นๆ แต่ไม่ประสบความสำเร็จกับผู้บริหารโรงเรียนเป็นอย่างยิ่ง เพราะเขามีความคิดอ่านนอกรีตเกี่ยวกับวรรณคดี สุภา ศิริมานนท์ ผู้ซึ่งมิได้เลิกอาชีพนักหนังสือพิมพ์ที่เขารักมากที่สุดอย่างเด็ดขาด เขาเป็นผู้ช่วยผู้จัดการหนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** อยู่ และให้จิตรทำงานวิจารณ์ด้านภาพยนตร์และหนังสือ งานชิ้นหนึ่งที่เขาเขียน โดยใช้นามปากกว่า "บุ๊คแมน" ได้รับการพิมพ์ซ้ำอยู่หลายครั้ง (เช่น จิตร ๒๕๒๒ ค; ๒๕๒๕ ก : ๑๓๔ - ๔๖) สุภายังจำได้ว่าจิตรเป็นครูโดยธรรมชาติ ร้อนรนที่จะได้คำอธิบายที่กระจ่างแจ้งและเข้มงวดในเรื่องความประพฤติส่วนตัวของเขา เขาไม่ชอบที่สุภาสูบกล้องหรือซิการ์ (และบอกว่ามันเป็นกฎุมพี) ซึ่งสุภาก็โต้ว่าไม่มีสักตอนเดียวในงานเขียนของมาร์กซ์ที่ห้ามการสูบยา มันน่าขันเพียงไรที่ภาพถ่ายซึ่งรู้จักกันแพร่หลายมากที่สุดรูปหนึ่งของจิตรได้รับการตกแต่งแล้วพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าเป็นพันๆ แบบ เพื่อทำเป็นหน้าปกนิตยสารและทำโปสเตอร์นั้น แสดงภาพกวีการเมืองผู้เคร่งครัด เหลือบตาชำเลืองมองดูแสงสว่างโดยคาบบุหรี่มวนหนึ่งไว้ตรงมุมปากเสียด้วย ในภาพถ่ายเต็มๆ นั้น มือซ้ายของเขายังกำคอขวดที่อาจจะเป็นขวดวิสกี้เอาไว้ (จิตร ๒๕๒๔ ก : ๒๐๔) ที่ไทยใหม่ จิตรมีโอกาสได้รู้จักทองใบ ทองเปาด์ บัณฑิตทางกฎหมายที่เพิ่งเรียนจบใหม่ๆ ซึ่งเป็นนักเขียนเรื่องสั้นประจำให้หนังสือพิมพ์ฉบับนั้น และต่อมากลายเป็นทนายความให้บรรดาผู้นำกรรมกรและนักโทษการเมือง (สัมภาษณ์ ทองใบ ๒๕๒๒) "มิตร ร่วมรบ" เขียนไว้ว่า จิตรทำงานโดยใช้ภาษาอังกฤษอย่างหนักตลอด ๒ ปีนี้ (เขามักจดคำศัพท์) และอ่านงานของมาร์กซ์ เองเกลส์ เหมา และสตาลิน (ปัญหาของลัทธิเลนิน) มากพอๆ กับงานของคนไทยหัวก้าวหน้าหลายคน เช่น เสนีย์ เสาวพงศ์ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และสมัคร บุราวาศ ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๗๙ - ๘๑)

เมื่อเขากลับไปเรียนต่อในมหาวิทยาลัยเพื่อให้จบปริญญาตรีใน พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้น คะแนนของเขาดีขึ้นกว่าเดิม และเขาก็จบเวลาสองปีที่เหลืออย่างราบรื่น และไม่มีวิกฤติการณ์ใดๆ เกิดขึ้น ขณะเดียวกันเขาก็เริ่มเขียนลงหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่างๆ มากขึ้นกว่าเดิม

เป็นต้นว่า ที่ **พิมพ์ไทย** ซึ่งเขาพบกับทวีป วรดิลก ผู้แนะนำนามปากกา "สมชาย ปรีชาเจริญ" ให้เขา และที่ **ปิตุภูมิ** ซึ่งเขาได้รู้จักกับเปลื้อง วรรณศรี และได้เขียนคอลัมน์ "ศิลปวิจารณ์" โดยใช้นามปากกา "ศิลป์ พิทักษ์ชน" (จิตร ๒๕๑๗ ข) พร้อมกันนั้นเขายังเขียนคอลัมน์ "ชีวิตและศิลป" ให้หนังสือพิมพ์ **สารเสรี** ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๐๑ โดยใช้นามปากกาสมชาย ปรีชาเจริญ (จิตร ๒๕๑๗ ง) สิ่งพิมพ์เหล่านี้ บางเล่มแสดงให้เห็นว่ามีที่ว่างให้กิจกรรมของฝ่ายตรงกันข้ามได้เกิดขึ้น เนื่องจากมีการต่อสู้กันภายในกลุ่มคณะรัฐประหารเอง สารเสรีเป็นของสฤษดิ์ และไทยใหม่ก็มีสายสัมพันธ์กับเผ่า บุรุษเหล็กต่างต้องการหนังสือพิมพ์แบบนี้ไว้คอยโจมตีซึ่งกันและกัน และนั่นก็ทำให้นักเขียนแบบจิตร สุภา ทวีป ทองใบ และคนอื่นที่เหลือมีเวทีให้แสดงความคิดเห็นทางสังคมและการเมือง

ช่วงสองปีสุดท้ายในมหาวิทยาลัยนั้น จิตรยังทำงานเป็นมัคคุเทศก์ให้กับบริษัทเวิร์ลแทรเวล เซอร์วิส (World Travel Service) ตอนนั้นรับผิดชอบการพาชมกรุงเทพฯ โดยพาแขกชาวต่างประเทศไปเที่ยวรอบๆ กรุงเทพฯ อยุธยา และโบราณสถานของเขมรโบราณที่เมืองพระนคร (Angkor) เพื่อนมัคคุเทศก์คนหนึ่งของเขาคือ วิทย์ วิศทเวทย์ ที่ต่อมาเป็นอาจารย์สอนวิชาปรัชญาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นคนหนึ่งที่เคยใช้เวลาตอนเย็นคุยเรื่องการเมืองกับจิตร และเพื่อนร่วมมหาวิทยาลัยอีกคนหนึ่งชื่อ สุธี คุปตารักษ์ คำสนทนาของจิตรมักเต็มไปด้วยการพูดถึงการต่อสู้ทางชนชั้นและการขูดรีดทางเศรษฐกิจ และพวกนิสิตผู้มีอันจะกินส่วนมากมักปลีกตัวออกห่างจากเขา เฉพาะพวกที่มาจากครอบครัวยากจน (วิทย์ก็เป็นคนหนึ่ง) ถึงค่อนข้างจะสนใจต่อสิ่งที่เขาพูด แต่ว่าพวกเขาก็มิได้ยอมรับความคิดเห็นของจิตรเสมอไป แม้จะคบหาสมาคมกับเขาอยู่ก็ตาม ในหมู่เพื่อนฝูงของเขามีอยู่ไม่กี่คนเท่านั้นที่ถกปัญหาได้เก่งพอๆ กับเขา ส่วนใหญ่แล้วมักจะยอมแพ้ต่อ "ความฉลาดเฉลียวที่เหนือกว่า ความสนใจอย่างแรงกล้าต่อการเมือง และความผูกพันอย่างใหญ่หลวงต่ออุดมการณ์ทางการเมือง" (สัมภาษณ์วิทย์ ๒๕๒๒) วิทย์ยังคงจำได้ว่านิสิตนักศึกษาสมัยที่เขาเรียนอยู่มหาวิทยาลัย คือ ในทศวรรษ ๒๔๙๐ นั้น มีความคิดอนุรักษ์นิยมมากเรื่องสถาบันกษัตริย์ ศาสนา และครอบครัว และพวกอาจารย์ก็มิได้ใส่ใจต่อกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาเท่าไรนัก เพราะเป็นเรื่องที่จำกัดอยู่ในวงแคบ ตอนนั้นก็คล้ายกับทุกวันนี้ที่การแข่งขันฟุตบอลประเพณีระหว่างจุฬา - ธรรมศาสตร์

เป็นโอกาสหนึ่งที่ได้รับอนุญาตให้แสดงการประท้วง และแสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้ เมื่อวิทย์เป็นผู้แทนคณะในปี ๒๔๙๙ โดยได้รับเสียงสนับสนุนจากจิตรและคนอื่นๆ นั้น นิสิตจุฬาได้จัดขบวนพาเหรดเสียดสีการเมือง ด้วยการแต่งตัวเป็นชาวไร่ชาวนากำลังแบกโลกอยู่ (ผู้ใช้แรงงานในชนบทกำลังค้ำจุนโลก) เป็นบทบาททางประวัติศาสตร์ของผู้ถูกเหยียบย่ำอย่างที่เคยถกกันในหมู่เพื่อนฝูงนั่นเอง นับเป็นพลวัตของการต่อสู้ทางชนชั้นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม การเมือง เป็นภาพรางๆ ของอำนาจจักรวรรดินิยมขอมในประวัติศาสตร์ของเมืองไทย ซึ่งจิตรได้ถ่ายทอดทั้งหมดนี้ในบางจุดออกมาเป็นงานเขียน (จิตร ๒๕๒๕ ค) การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแบบที่คุยนานๆ ในหมู่เพื่อนฝูงมีหลายครั้ง ซึ่งจิตรได้จัดให้ตัวเขาเองเป็นผู้ร่วมสนทนาที่ช่างซักถามนั้นผสมผสานกันเป็นข้อถกเถียงที่หลากหลาย เป็นผลงานที่มิใช่ทั้งเรื่องแต่งหรืออัตชีวประวัติ แต่เป็นแบบผสมในลักษณะคล้ายกับบันทึกประจำวันที่สะท้อนภูมิปัญญาที่สูงมาก จนบางทีอาจจะไม่ใช่เพื่อต้องการให้พิมพ์ออกมาก็ได้

หลังเรียนจบปริญญาตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ (แต่ปฏิเสธไม่ยอมเข้าร่วมพิธีรับพระราชทานปริญญาบัตรจากพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) เขาทำงานเป็นอาจารย์โดยยังคงเขียนหนังสือให้นิตยสารและหนังสือพิมพ์ต่อไป และเริ่มเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทสาขาวิชาการศึกษา ปี ๒๕๐๐ และ ๒๕๐๑ ดูจะเป็นปีที่เขาผลิตผลงานไว้มากมาย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบทวิพากษ์และบทความที่เขาเขียน ได้มีการรวบรวมและพิมพ์ซ้ำเป็นหนังสือเล่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา และบางเล่มก็พิมพ์ซ้ำเกินกว่าหนึ่งครั้ง อาจกล่าวได้ว่าผลงานการศึกษาทางอักษรศาสตร์ชิ้นสำคัญบางส่วน เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ (จิตร ๒๕๑๗ ก) หนังสือ **ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน** ฉบับสมบูรณ์ (จิตร ๒๕๑๕) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยใช้นามปากกาว่า "ทีปกร" หมายถึง "ผู้ให้แสงสว่างส่องทาง" มีสำนักพิมพ์เทวเวศม์เป็นผู้จัดพิมพ์ สำนักพิมพ์หัวก้าวหน้าแห่งนี้ ยังเป็นผู้พิมพ์เรื่องแปลของกอร์กี้และหลู่ ซิ่น นักเขียนแนวสังคมสัจจนิยมชาวรัสเซียและชาวจีนที่จิตรชื่นชอบด้วย (จิตร ๒๕๑๘ ข; "ทวีปวร" ๒๕๒๔; สัมภาษณ์จินตนา ๒๕๒๓) เขามีรูปปั้นครึ่งตัวทำด้วยปูนพลาสเตอร์ของกอร์กี้ และมีรูปเหมือนของหลู่ ซิ่น อยู่ในครอบครอง ซึ่งต่อมาตำรวจใช้เป็นหลักฐานกล่าวหาเขาว่า มีใจฝักใฝ่กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ (จิตร ๒๕๒๑ ก)

บันทึกความทรงจำฉบับหนึ่งให้รายละเอียดที่เจาะจงและชัดเจนเกี่ยวกับช่วงเวลาไม่กี่เดือนตอนกลางปี ๒๕๐๑ ขณะที่เขาสอนภาษาอังกฤษอยู่ที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยช่วยรื้อฟื้นความทรงจำว่าเขาเป็นอาจารย์ที่ทุ่มเทและเป็นที่นิยมมากขนาดไหน (นักศึกษาถึงกับหันกลับมาเข้าชั้นเรียนกันอีก) และเขามีความกังวลใจเพียงไรต่อการวิพากษ์วิจารณ์ที่มีต่อวิธีการสอนของเขา (หรืออาจเป็นการยอมรับต่อการวิพากษ์วิจารณ์นั้น) สิริอุษา พลจันต์ (นามแฝงที่อาจเป็นการให้เกียรติแก่กวีและนักวิจารณ์ คือ อัศนี พลจันทร ก็ได้) ซึ่งเขียนบันทึกความทรงจำของเธอออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ นับเป็นคนร่วมสมัยคนหนึ่งที่ติดใจการใช้ภาษาไทยของจิตร ได้แก่ คำอธิบายที่เรียบง่ายและกระจ่างชัดของเขา ความหนักแน่นของคำสนทนา รวมทั้งการที่เขาเรียกร้องให้นักศึกษารู้จักคิดอย่างแจ่มแจ้ง และมีความเชื่อมั่นต่อการตัดสินใจด้วยตัวเอง ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๒๙ - ๖๑) เธอเคยไปเที่ยวที่บ้านเขา ซึ่งมีหนังสืออยู่เต็มห้องเขาไปหมด ตั้งเรียงซ้อนขึ้นไปตามผนังห้อง หรือแม้แต่ใต้ที่นอนก็มี เขามักซื้อหนังสืออยู่เสมอและใช้ทุกวิถีทางที่สะดวกรวดเร็วเพื่อหาหนังสือมาไว้ในครอบครอง เขาเคยสั่งนักศึกษาผู้หนึ่งที่เดินทางไปประชุมเยาวชนนานาชาติที่กรุงมอสโกให้ช่วยหาซื้องานของเฮาเวิร์ด ฟาสต์ (Howard Fast) นักเขียนนวนิยายชาวอเมริกันผู้ประสบความยากลำบากจากการตามประหัตประหารภายใต้ลัทธิแมคคาร์ธี จิตรเริ่มเรียนภาษาจีนตั้งแต่ก่อนถูกจับ ทำให้ตำรวจพบหนังสือทั้งภาษาจีนและรัสเซียหลายเล่มอยู่ในครอบครองของเขาด้วย ราวกับว่าเป็นการพิสูจน์ความชาญฉลาดในการศึกษาด้วยตนเองและความสามารถในการเรียนได้หลายภาษาของเขา โลกหนังสือเคยพิมพ์บางส่วนที่คัดลอกมาจากสมุดจดงานเกี่ยวกับภาษาของเขา เป็นตัวอักษรจีนที่เขียนด้วยลายมือของเขาเอง เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า เขาเรียนภาษาจีนจริง (เอี้ยง หัวดง ๒๕๒๒)

งานชิ้นสำคัญของช่วงเวลานี้คือ *โฉมหน้า* ที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยใช้นามปากกาว่า "สมสมัย ศรีศูทรพรรณ" (คือ ความรุ่งโรจน์ของวรรณะศูทร) (จิตร ๒๕๑๗ ค) เนื่องจากเป็นวาระครบรอบยี่สิบห้าพุทธศตวรรษ ปี ๒๕๐๐ จึงมีความหมายเป็นพิเศษสำหรับโลกของพุทธศาสนานิกายเถรวาท เพื่อเฉลิมฉลองวาระอันเป็นมงคลนี้ (บรรดาชาติที่นับถือพุทธศาสนาคงจะกำหนดกันขึ้นมาเอง เพราะพุทธศักราช ๒๕๐๐ นี้ มิได้มีเครื่องหมายอะไรปรากฏเป็น

สำคัญอยู่ในพระคัมภีร์ภาษาบาลี) รัฐบาลไทยได้ประกาศนิรโทษกรรมแก่นักโทษการเมืองย้อนหลังกลับไปถึงพวกกบฏสันติภาพ พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งยังคงถูกคุมขังอยู่ โอกาสยังคงมีอยู่สำหรับพวกแอคติวิสต์ และนักเขียนหัวก้าวหน้าได้เฉลิมฉลองวันกรรมกรของปี ๒๕๐๐ และมีส่วนผลักดันประวัติศาสตร์ให้ก้าวต่อไป หนังสือประจำปี ๒๕๐๐ ของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถือเป็นผลผลิตของสภาวะแบบ "กึ่งอิสระ กึ่งพันธนาการ" (semi-free, semi-unfree) ภายใต้ระบอบเผด็จการของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ("แม่ขวัญข้าว" ๒๕๒๓) หนังสือเล่มนี้เองที่มีเรื่อง *โฉมหน้า* ของจิตรพิมพ์เป็นครั้งแรกรวมอยู่กับบทเพลง บทกวี บทความ และคำพูดที่เอ่ยถึงความคาดหวังต่อยุคพระศรีอาริย์และทรรศนะแบบสังคมนิยม ประวุฒิ ศรีมันตะ เพื่อนร่วมมหาวิทยาลัยของจิตร ซึ่งอยู่ในสายตา พ.ค.ท. เรียบร้อยแล้ว และเพื่อนคนอื่นๆ เป็นคนเสนอให้จิตรเขียนประวัติศาสตร์ตามแนวมาร์กซ์ และตัวเขาเองก็เห็นชอบด้วย (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖)

บนปกของหนังสือเล่มหนาขนาด ๕๐๐ หน้า มีรูปวงกลมสีแดงโผล่ขึ้นมาจากกลุ่มเมฆสีเขียวอมฟ้า เป็นรูปดาวแดงเหนือแผ่นดินสยามอย่างนั้นหรือ ยังมีภาพถ่ายซึ่งเน้นความสำคัญของเยาวชน เป็นภาพที่ชี้ให้เห็นโลกอย่างที่บรรดาเอกอัครราชทูตอเมริกันที่กรุงเทพฯ ตอนช่วงทศวรรษที่ผ่านมาหวาดหวั่นอยู่ ได้แก่ ภาพนิสิตนักศึกษาเดินขบวนประท้วงอยู่หน้ากระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เพื่อประท้วงเรื่องการแทรกแซงของอเมริกาในการเลือกตั้งเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ภาพการเดินขบวนที่สนามหลวงในวันที่ ๑๙ พฤษภาคม เพื่อประท้วงองค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาพทหารอังกฤษกับฝรั่งเศสรุกรานอียิปต์ และการชุมนุมของมวลชนในปักกิ่งเพื่อแสดงความสนับสนุนต่ออียิปต์ (ทั้งสองเหตุการณ์มีคำอธิบายภาพว่า เยาวชนกำลังประท้วงต่อลัทธิล่าอาณานิคมและสงคราม) ภาพของชาวสิงคโปร์เดินขบวนต่อต้านลัทธิล่าอาณานิคมของอังกฤษ ภาพนักประท้วงชาวจอร์แดนในท้องถนน ภาพชาวญี่ปุ่นจำนวน ๑๕,๐๐๐ คน กำลังประท้วงการสร้างระเบิดไฮโดรเจนของอังกฤษ ภาพนักศึกษาในกรุงมอสโก ภาพสวนสาธารณะในกรุงปักกิ่งช่วงฤดูใบไม้ผลิ ภาพการแสดงยิมนาสติกและการแสดงของกลุ่มเยาวชน และภาพทีมนักกีฬาบาสเกตบอลของไทยที่ไปแข่งในภาคใต้ของจีน ช่วงต้นของหนังสือเล่มนี้มีภาพของผู้บริหาร

มหาวิทยาลัย (คือ ภาพนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะอธิการบดี ภาพพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ เป็นรองอธิการบดี) ชี้ให้เห็นทิศทางที่ต่างกันมากทีเดียว เมื่อดูจากหลักฐานเกี่ยวกับภาพที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และเพิ่มความซับซ้อนให้หนังสือเป็นที่รวมของสัญลักษณ์ ที่ทำให้หนังสือเล่มนี้เปี่ยมด้วยพลังจากปกหน้าถึงปกหลัง จอมพล ป. พลตำรวจเอก เผ่า และจอมพล สฤษดิ์ ในท้ายที่สุดแล้วก็คือ ตัวเป้าหมายของการประท้วงการเดินขบวนและของถ้อยคำโจมตี ที่บรรจุอยู่เต็มหน้ากระดาษต่อจากภาพเหมือนของเขานั่นเอง หนังสือเล่มนี้กำลังเรียกร้องให้ผนึกกำลังกันโค่นล้มผู้ครองอำนาจซึ่งเสนอตัวเข้ามาให้ถูกโจมตี โดยการครอบครองตำแหน่งผู้บริหารระดับสูงในมหาวิทยาลัย

ความซับซ้อนยิ่งขึ้นของหนังสือเล่มนี้ก็คือ ข้อเท็จจริงที่ว่าจอมพล ป. เองเป็นคนให้ทุนจัดพิมพ์เป็นเงิน ๓๐,๐๐๐ บาท จอมพล ป. อาจจะกำลังกันตัวเองออกจากความเสี่ยงคือถ้าหากประวัติศาสตร์จะพิสูจน์ให้เห็นได้ในเวลาไม่นานต่อมาว่า พันธมิตรอย่างอเมริกาให้คำแนะนำอย่างผิดๆ แล้วละก็ เขาก็ไม่ต้องการจะถูกจัดให้อยู่ฝ่ายที่ทำผิดเหมือนคราวที่เขาผูกมัดตัวเองไว้กับฝ่ายอักษะในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ อีก (สัมภาษณ์ ทวีป ๒๕๒๗) จอมพล ป. ได้เปิดทางติดต่อมีความสัมพันธ์กับจีนหลายช่องทาง โดยอาศัยผ่านสังข์ พัฒโนทัย นักจัดรายการวิทยุที่มีชื่อเสียงและอาจเป็นสายลับด้วย ซึ่งมีสายสัมพันธ์กับสหพันธ์กรรมกรฝ่ายที่นิยมรัฐบาล (กาญจนา ๒๕๒๒; สยามนิกร ๒๕๒๒) ในทำนองเดียวกันการให้เงินสนับสนุนอะไรที่อาจออกมาในรูปของสิ่งพิมพ์ตามแนวทางสังคมนิยม อาจมีวัตถุประสงค์อีกประการหนึ่ง กล่าวคือ จอมพล ป. และเผ่าต้องการสร้างความประทับใจให้พวกอเมริกันด้วยเรื่องการคุกคามของคอมมิวนิสต์ภายในประเทศ (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖)

ความเป็นอริและความเป็นปรปักษ์อย่างเป็นตรงกันข้าม ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนในหนังสือนิติศาสตร์ ๒๕๐๐ ไม่ได้มีเฉพาะในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่เห็นได้ในมหาวิทยาลัยอื่นด้วย เมื่อจิตรไปถึงมหาวิทยาลัยศิลปากรเพื่อสอนภาษาอังกฤษนั้น ก็มีคนมาเรียกเขาว่าเป็น "ไอ้คอมมิวนิสต์" และเมื่อนักศึกษามหาวิทยาลัยนี้ทำหนังสือ "รับน้องใหม่" เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในแบบแหวกแนวเหมือนที่จิตรเคยทำในปี ๒๔๙๖ พวกเขาก็พบว่าบรรยากาศขณะนั้นแตกแยกเป็นสองฝ่ายมากเหลือเกิน ("เมือง บ่อยาง และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๓๓ - ๓๗) ความเคลื่อนไหว

กระแสใหม่ในทางวรรณคดียังคงมีบทบาทอยู่ หนังสือรับน้องใหม่มีบทความเรื่องหนึ่งของจิตร ซึ่งต่อมาถูกรวมไว้ในหนังสือ **ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน** (จิตร ๒๕๑๕) ลงพิมพ์คู่กับผลงานแปลของพระยาอนุมานราชธนคือ เรื่อง **ศิลปคืออะไร** ของตอลสตอย (Tolstoy) "นักศึกษาผู้มีปฏิกิริยา" ปฏิเสธไม่ยอมรับหนังสือ เพื่อแสดงปฏิกิริยาตอบโต้แบบคราวที่เกิดกรณีโยนบก พวกเขาเพ่งเล็งไปที่เรื่องไม่ลงพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และที่ภาพปั้นของชาวไร่ชาวนา และพวกเขาจึงกล่าวหาว่าหนังสือดังกล่าวโฆษณาชวนเชื่อลัทธิคอมมิวนิสต์ กลุ่มนักศึกษาเริ่มจากฉีกแผ่นบางๆ ของปกรอง ซึ่งมีข้อความเปรียบเปรยของจิตรเกี่ยวกับภาระหน้าที่ของศิลปะ โดยที่มิได้มีการลงชื่อกำกับอยู่ออก แล้วก็ทำลายหนังสือทั้งเล่มด้วยการฉีกทิ้งออกเป็นชิ้นๆ เผาหรือโยนลงไปในบ่อน้ำ เหตุการณ์นี้ยุติลงด้วยการต่อสู้ เมื่อ "คนรุ่นใหม่" ช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ สร้างประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมา ก็เป็นการมองย้อนกลับไปและเห็นภาพการเผชิญหน้ากันกับงานเขียนเหมือนกับที่เกิดขึ้นในช่วงที่กล่าวนี้ การทำลายหนังสือ (และเผาหนังสือ) กลับมาอีกหลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีการอภิปรายถกเถียงในการสัมมนาระดับมหาวิทยาลัยหลายครั้งว่า "เราควรเผาวรรณคดีไทยหรือไม่" (ชุมนุมวรรณศิลป์ ๒๕๑๙) ภายหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่นองเลือดเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ มีหลายคนที่หวาดกลัวต่อความรุนแรงของเหตุการณ์ จนทำให้พวกเขาเผาหนังสือในครอบครองหลายๆ เล่มทิ้ง ซึ่งเป็นหนังสือที่พิมพ์ขึ้นหรือพิมพ์ซ้ำในช่วงเวลาสามปีที่ผ่านมา ในตอนนั้นพวกเขากลัวจะถูกตำรวจสันติบาลจับ ด้วยข้อหามีหลักฐานที่ใช้ปรักปรำความผิดได้ไว้ในครอบครอง

สถานการณ์ที่บีบบังคับให้มหาวิทยาลัยต่างๆ ต้องหันไปในทิศทางเดียวกันเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ การเลือกตั้งอันอื้อฉาวในเดือนกุมภาพันธ์ของปีนั้น และการประท้วงกับการเดินขบวนที่เกี่ยวเนื่องกันเป็นประกาศิตให้เกิดความแตกร้าวในหมู่แกนนำทั้งสามของคณะรัฐประหาร คือ จอมพล ป. เผ่า และสฤษดิ์ รัฐประหารสองครั้งซ้อนในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ และเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ทำให้สฤษดิ์สามารถทำลายอำนาจของคู่แข่งลงได้ และเกิดผู้เผด็จการทหารที่ไม่มีใครหาญมาท้าทายอำนาจขึ้น (Thak 1979 : chap. 2) ด้วยความต้องการจะสร้างความมั่นคงให้อำนาจของตนและเพื่อบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดต่อระบบการเมืองไทย สฤษดิ์ได้

เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านผู้อยู่ฝ่ายตรงกันข้ามในวงกว้าง และมีรากฐานทางสังคมที่ต่างออกไป (คนถีบสามล้อ โสเภณี และคนจรจัด เช่นเดียวกับนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และแอคติวิสต์) ด้วยวิธีการจับกุมและคุมขัง โดยอาศัยพระราชบัญญัติต่อต้านการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ให้เป็นประโยชน์ จิตรซึ่งได้รับการเตือนล่วงหน้ามาก่อนแล้วว่าจะถูกจับก็มิได้กระทำการใดๆ เพื่อหลีกเลี่ยงมัน และถูกจับกุมตัวเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ เขาเป็นเพียงผู้ต้องสงสัยคนหนึ่งที่ต้องถูกขัง โดยไม่มีการดำเนินคดีในศาลเป็นเวลานานหลายปี จินตนา กอตระกูล เจ้าของและผู้จัดการสำนักพิมพ์เทวเวศม์ที่งานของจิตรเรื่อง **ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน** ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกนั้น ก็ถูกจับขังคุกพร้อมลูกที่ยังเป็นทารกอยู่ (ทองใบ ๒๕๑๗ : ๑๙๖ - ๙๘) ผู้ที่รอดพ้นจากการจับกุมต่างหลบไปทำงานใต้ดินหรือไม่ก็ถอยกลับไปมีท่าทียอมโอนอ่อนให้มากขึ้นกว่าเดิม กวีหลายคนปรับลีลาการเขียนเสียใหม่และเลือกสาระที่ต่างออกไปอย่างสุขุมรอบคอบมาเขียนในบทประพันธ์ของเขา ยุคที่รู้จักกันในประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของไทยว่าเป็น "ยุคมืด" ได้เกิดขึ้นแล้ว

ตลอดช่วงเวลาหลายเดือนหลังการจับกุม ตำรวจได้สอบสวนจิตร ภูมิศักดิ์ เกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของเขา (เรื่องเพื่อนฝูง งานอาชีพ งานเขียน รายได้มาจากไหน อ่านอะไรบ้าง) และคำตอบของเขาได้กลายเป็น "อัตชีวประวัติ" ที่แพร่หลายในช่วงปี ๒๕๑๖ - ๑๙ (จิตร ๒๕๒๑ ก) ตำรวจขอให้เขาเล่าเรื่องกรณี *โยนบก* อย่างละเอียด เนื่องจากพวกเขาใช้หลักฐานจากความขัดแย้งเรื่องหนังสือประจำปี ๒๔๙๖ เป็นหลักในการจับกุมเขา ตำรวจรู้จักเขาในฐานะที่เป็นคนมีความรู้มากพอๆ กับที่ว่าเขาเป็นพวกฝ่ายซ้าย นายตำรวจผู้หนึ่งคือ อารีย์ กะรีบุตร ที่เคยพูดกับเขา ๒ - ๓ ครั้ง หลังถูกจับ แต่ไม่ได้เป็นคนที่สอบสวนเขา ยังจำได้ว่าตอนแรกไม่ได้กระหายที่จะพบจิตรเพราะว่าจิตรมีความรู้มาก (สัมภาษณ์ อารีย์ ๒๕๒๒) คำตอบที่จิตรให้แก่เจ้าพนักงานผู้สอบสวน ดูจะจำกัดขอบเขตความเป็นมิตรของเขาให้อยู่ในวงเล็กๆ อาจเป็นเพราะต้องการหลีกเลี่ยงนัยที่อาจเกี่ยวโยงไปถึงคนอื่นๆ เพื่อนของเขาจึงมีแค่เพื่อนเก่าสมัยเป็นนิสิตอย่าง สุธี คุปตารักษ์ และประวุฒิ ศรีมันตะ ซึ่งทั้งคู่ก็ถูกจับกุมพร้อมกับเขาด้วย ลูกศิษย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากรรีบขึ้นรถแท็กซี่ข้ามเมืองมาเยี่ยมเขาที่ห้องขังที่กองบัญชาการตำรวจสันติบาล (อีกช่วงเวลาหนึ่งในชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่มีผู้รำลึกถึง

และเขียนออกมา) และพบว่าหน้าตาเขาซีดเซียวแต่ยังมีกำลังใจดี เขายังคงมั่นใจว่าเขามิได้ทำอะไรผิดและแสดงความรับผิดชอบ โดยรับรองกับลูกศิษย์ว่าเขาตรวจงานและให้คะแนนเสร็จเรียบร้อยแล้วตั้งแต่ก่อนถูกจับ ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๕๖ - ๕๗) หลังจากมีการโยกย้ายไปฝากขังตามคุกต่างๆ หลายแห่งแล้ว ท้ายที่สุดเขาก็ถูกส่งไปขังที่ลาดยาว ซึ่งอยู่ชานเมืองกรุงเทพฯ ที่นี่เขาได้ใช้เวลาอีก ๖ ปีต่อมา อ่าน เขียน และแต่งเพลง เป็นสมาชิกคนหนึ่งอยู่ในชุมชนนักโทษการเมือง

ทองใบ ทองเปาด์ ถูกจับพร้อมคนอื่นๆ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ เขาได้เขียนเรื่องราวของนักโทษการเมืองที่ลาดยาวเอาไว้ โดยตั้งชื่อหนังสือเป็นเชิงประชดประชันว่า **คอมมิวนิสต์ลาดยาว** (ทองใบ ๒๕๑๗) จิตรมีส่วนร่วมในการช่วยกันทำงานของสังคมชาวคุก ซึ่งเป็นการกำหนดตารางกิจวัตรประจำวัน และเป็นการเพิ่มปริมาณอาหารที่มีน้อยให้มากขึ้น โดยเขารับผิดชอบดูแลสวนผัก เขากับผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกันอีกหลายคน ช่วยกันสอนหนังสือให้ลูกหลานและญาติวัยเด็กของพวกผู้คุม เขายังสอนภาษาไทยกลางให้แก่ชาวเขาเผ่ามูเซอคนหนึ่งกับลูกชายของเขาด้วย ต้นฉบับงานเขียนชิ้นหนึ่งของจิตรในบรรดาไม่กี่ชิ้นที่ยังไม่เคยพิมพ์คือ เรื่องชาติพันธุ์วิทยา ระบบเสียงและการรวบรวมคำภาษามูเซอ ซึ่งเขาทำตอนที่คบกับพวกมูเซอใน "มหาวิทยาลัยลาดยาว" (จิตร ๒๕๐๖)[๑] แม้ว่าบทความสั้นๆ เกี่ยวกับเพลงของพวกมูเซอจะเคยมีการรวมเอาไว้ในงานประเภทรวมบทความบ้างแล้ว (เช่น จิตร ๒๕๒๑ จ : ๖๒ - ๗๐; ๒๕๒๔ ก : ๓ - ๑๓, ๒๕ - ๓๑) ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๒๒ หนังสือพิมพ์ **มติชน** ลงข่าวเรื่องงานเขียนทางชาติพันธุ์วิทยาเล่มที่ว่านี้ เพื่อระลึกถึงวาระครบรอบวันเกิดของจิตร เท่ากับเป็นการนำผลงานเขียนอีกเล่มหนึ่งของเขาออกสู่สายตาประชาชน เป็นงานที่ดำเนินตามรอยหลักเกณฑ์ทางภาษาศาสตร์ของเก็ดนีย์ ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๑๖๓ - ๗๐)

---

[๑] พิมพ์แล้วเมื่อปี ๒๕๒๖ โดยสำนักพิมพ์ไม้งาม และใช้ชื่อว่า **ภาษาละหุหรือมูเซอร์** - ผู้แปล

จิตรเอาตัวเองเข้าไปพัวพันกับความยุ่งยากหลายเรื่องในคุก ทั้งกับผู้คุมและกับนักโทษคนอื่นๆ ใช่ว่านักโทษทุกคนจะชอบผู้ชายที่ฉลาดคนนี้ จิตรทนไม่ได้เอาเลยกับความเกียจคร้านหรือการประนีประนอม และยังแน่วแน่จะยืนข้างที่ยึดถือความบริสุทธิ์ยุติธรรม สำหรับบางคนแล้ว ความแน่วแน่ที่ว่านี้หมายถึงการแข็งข้อและดื้อรั้น คำว่า "ดื้อ" ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดคุยในหมู่ตำรวจ และผู้รู้จักมักคุ้นซึ่งไม่ได้เห็นด้วยกับแนวทางการเมืองของเขา แม้แต่ในหมู่คนที่เป็นแบบเขา เช่น ประวุฒิ ศรีมันตะ เพื่อนสมัยเป็นนิสิต และเป็นตัวหลักที่เชื่อมโยงระหว่างตัวเขากับ พ.ค.ท. พฤติกรรมของจิตรไม่เคยฉลาดเอาเสียเลย เขาไม่รู้จักอดกลั้น และมักจะลงมือลงไม้เร็วเกินไป (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖)

เมื่อว่างจากภาระทางครอบครัว และการทำงานประจำวัน จิตรเขียนหนังสือมากมายระหว่างช่วง ๖ ปีที่อยู่ลาดยาว เป็นงานที่เขาอาจจะทำไม่สำเร็จ ถ้าหากต้องทั้งสอนหนังสือและเขียนหนังสือไปพร้อมๆ กันข้างนอกคุก ผลงานเหล่านี้ ประกอบด้วยงานแปลที่มีสาระหลายเล่ม เช่นเรื่อง **แม่** ของกอร์กี้ (จิตร ๒๕๒๑ ค) **โคทาน** ของเปรมจันท์ (จิตร ๒๕๒๑ ข) ชีวประวัติของมาร์กซ์ที่เขียนโดย อี. สเตฟาโนวา (จิตร ๒๕๑๘ ก) และหนังสือรวมเรื่องสั้นเวียดนาม (จิตร ๒๕๑๙ ก) และยังมีงานแปลขนาดสั้น เช่น **ความเรียงว่าด้วยศาสนา** ของจอร์ช ทอมสัน นักประวัติศาสตร์ยุคโบราณที่อยู่ในสกุลมาร์กซิสต์ชาวอังกฤษ (จิตร ๒๕๑๙ ค) และ **ว่าด้วยงานศิลปและวรรณคดี** (จิตร ๒๕๒๓ ข) ซึ่งเป็นปาฐกถาของโจ หยาง (Zhou Yang) ในปี ๒๕๐๒ หนังสือสองเล่มจากการศึกษาค้นคว้าที่ยากลำบากและซับซ้อนของเขา ทุกวันนี้มีคนอ่านอย่างกว้างขวางในเมืองไทยยิ่งกว่างานแปลเสียอีก เล่มหนึ่งกล่าวถึงโองการแช่งน้ำของไทย (จิตร ๒๕๒๔ ข) อีกเล่มหนึ่งเป็นเรื่องชนชาติไทย - สยาม ซึ่งการศึกษาภายใต้กรอบโครงวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของ *โฉมหน้า* ถูกผสมผสานกับการวิเคราะห์ทางนิรุกติศาสตร์ จารึกวิทยาและภาษาศาสตร์ถึงที่มาของชนชาติไท (จิตร ๒๕๑๙ ข) ผลงานเล่มหลังนี้ ซึ่งนักอ่านชาวไทยหลายคนเห็นว่าเป็นผลงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของจิตร ถ้าจะมองในแง่ของการให้ความรู้และการท้าทายต่อวงการไทยศึกษา ก็คือต้นฉบับที่สุภาเคยฝังดินไว้ในสวนของเขาที่ฝั่งธน รอจนกระทั่งได้เวลาเหมาะที่จะนำมาพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ หนังสือเรื่องนี้จำนวนนับร้อยๆ เล่มยังอยู่ในโกดังเก็บของรอการจัดส่งไปจำหน่าย เมื่อตอนที่เกิดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน วันที่

๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ขึ้น มีรายงานแจ้งว่า มีการขนหนังสือขึ้นรถบรรทุกหลายคันแล้วนำไปทำลายเสียจนหมด ระหว่างที่ติดคุกอยู่ จิตรยังแต่งบทกวีและเพลงต่อไป เช่น "มาร์ชลาดยาว" "แองแตนา - ซิอองนาล" "มาร์ชชาวนาไทย" บางเพลงก็แปลมา หรือเขียนซ้ำจากวัตถุดิบที่เป็นของต่างประเทศ (จิตร ๒๕๒๑ ง; ๒๕๒๔ ก) ช่วงติดคุกเป็นตอนที่มีเวลานึกถึงเรื่องการปราบปรามนักเขียนและผลงานของพวกเขาเช่นกัน ด้วยเหตุนี้เองจึงมีการศึกษาเกี่ยวกับ ทิม สุขยางค์ ซึ่งนิราศของเขา ถูกศาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสั่งริบและทำลายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ (จิตร ๒๕๑๘ ค) จิตรยังแปลคำแถลงของซาวสเปนผู้มีความคิดไม่ลงรอยกับรัฐบาลคนหนึ่ง คนผู้นี้เป็นทั้งนักเขียนและกวีเหมือนกับเขา และถูกฟรังโกจับขังคุกนานถึง ๒๓ ปีกว่าจะได้รับการปลดปล่อย ราว พ.ศ. ๒๕๐๖ (จิตร ๒๕๒๑ จ : ๔๖ - ๖๐)

เช่นเดียวกับพวกนักโทษในที่อื่นและสมัยอื่น จิตรและคนอื่นๆ กลายเป็นนักกฎหมายอยู่ในเรือนจำ มีความเชี่ยวชาญเรื่องคดีความของตนโดยเฉพาะ เนื่องจากได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนร่วมคุกที่เรียนมาทางกฎหมาย (สัมภาษณ์ ทองใบ ๒๕๒๒) อาศัยอำนาจจากมาตราหนึ่งในประกาศคณะปฏิวัติสมัยสฤษดิ์ ทำให้พวกเขาถูกขังเพื่อรอการสอบสวนปากคำ และพวกเขาได้ใช้อำนาจของหมายศาล เพื่อพยายามผลักดันรัฐบาลให้นำคดีของพวกเขาขึ้นมาพิจารณา ฎีกาฉบับหนึ่งที่จิตรเคยยื่นยังคงมีต้นฉบับหลงเหลืออยู่และได้รับการตีพิมพ์ออกมา นับเป็นเอกสารสำคัญสำหรับชีวิตหรือผลงานของเขา ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๖ - ๑๒) ข้ออ้างเพื่อใช้ต่อสู้คดีของเขาก็คือการสอบสวนของตำรวจสันติบาลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้ผ่านการตัดสินความไปแล้วในเรื่องกรณี *โยนบก* และดังนั้นจึงจะใช้ในคดีของเขาไม่ได้อีก

ในที่สุดเขาก็ได้รับการปล่อยตัวออกจากคุกเมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ (ทองใบ ๒๕๑๗ : ๖๕๒) เขาพยายามกลับมาทำงานอีก และทำเหมือนไม่เต็มใจเท่าไรนักที่จะไปทวงเงินเดือนตกเบิกที่ควรจะได้จากการรับราชการครู แต่ข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์กลายเป็นมลทินในชีวิตของเขา และประวัติว่าเคยติดคุกมาก่อนกลายเป็นอุปสรรคต่อการกู้ชื่อเสียงที่ดีให้กลับคืนมา (สัมภาษณ์ อารีย์และภิรมย์ ๒๕๒๒) เขาทำอะไรบ้างในช่วง ๙ เดือนต่อมานั้น ยากแก่การติดตามสืบเสาะ แม้ว่าเขาจะใช้เวลาเป็นอันมากเขียนหนังสืออยู่ที่บ้านก็ตาม ในตอนนั้นหลังจากที่ได้ฝากหนังสือบางเล่มไว้กับทวีป และฝากต้นฉบับเรื่องชนชาติไว้ที่สุภา

เรียบร้อยแล้ว เขาก็จัดงานเลี้ยงลำลาเพื่อนสนิท ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๖๐) และเข้าป่าในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ พ.ค.ท. รับตัวเขาผ่านองค์กรส่วนหน้าของพรรค (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖)

ชีวิตของจิตรในป่าเป็นช่วงเวลาที่ถูกกำจัด แต่เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาอื่นแล้วคือตอนที่ถูกพักการเรียนในมหาวิทยาลัยนาน ๑๘ เดือน กับตอนที่เป็นนักโทษการเมืองนาน ๖ ปี ช่วงที่อยู่ในป่า เป็นตอนที่มีพยานหลักฐานและการเก็บรวบรวมเรื่องชีวิตและผลงานอยู่น้อยมาก การที่ชีวิตในป่าของเขาดูเลื่อนลอยและไม่มีหลักฐานปรากฏ ทำให้มันเป็นตำนานเล่าลือมากมาย วันตายของเขาที่บางทีก็บอกว่าเป็นวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ มากกว่าจะเป็นวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ผลจากเรื่องนี้ ทำให้ตัดทอนชีวิตของเขาสั้นลงอีกปีหนึ่งเต็มๆ ความไม่แน่นอนในเรื่องนี้ เป็นประหนึ่งจะตราช่วงเวลาที่ทำการต่อต้านใต้ดินนี้ ด้วยเครื่องหมายของการไม่มีตัวตนอยู่ แม้ว่า พ.ค.ท. จะได้รับการโฆษณาอย่างมากในทุกวันนี้ และแม้ว่าจะมีเอกสารที่รั่วไหลออกมา ซึ่งเป็นพยานถึงแผนการและความเสื่อมถอยของพรรค พ.ค.ท. ก็ยังคงเป็นพรรคการเมืองที่ผิดกฎหมายอยู่นั่นเอง และชีวิตของจิตรช่วงที่อยู่กับพรรคนี้ยังเป็นเรื่องที่ต้องคาดเดาและถกเถียงกันได้ ถึงแม้ว่าทางพรรคจะเร่งรีบผลิตชีวประวัติของเขาออกมาหลังเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เพื่อตักตวงผลประโยชน์จากการที่เขาได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นในหมู่ประชาชน (กลุ่มพิทักษ์วรรณกรรม ม.ป.ป.) แต่ก็ดูเหมือนว่าเขาจะมิได้เป็นสมาชิกพรรคตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ พ.ค.ท. ยอมรับเขาเข้าเป็นสมาชิกก็ต่อเมื่อหลังจากเขาเสียชีวิตไปแล้ว ทางพรรคเคยปล่อยข่าวออกมาว่าจิตรอาจถูกส่งไปเมืองจีน แต่นั่นก็เป็นการโฆษณาชวนเชื่อของพรรค เพราะว่าพรรคไม่เคยมีความตั้งใจจะแต่งตั้งให้เขาเป็นกรรมการกลาง (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖) ความสัมพันธ์ระหว่างเขากับแกนนำของพรรคมิได้ราบรื่นเลย ไม่ว่าจะอยู่ในคุกหรือในป่าก็ตาม เขาไม่เคยลงรอยกับอุดม ศรีสุวรรณ ผู้มีบทบาทในขบวนการหัวก้าวหน้ามาตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๘๐ อุดมเข้าป่าหลังได้รับการปลดปล่อยจากลาดยาว เมื่อตอนกลางทศวรรษ ๒๕๐๐ และก้าวขึ้นเป็นกรรมการกลางของพรรค (สยามสมัย ๒๕๒๖; สัมภาษณ์อุดม ๒๕๒๗) ในฐานะของผู้อาวุโสของพรรคที่มีวัยแก่กว่าจิตรถึง ๑๐ ปี อุดมบังคับใช้วินัยของพรรคอย่างเข้มงวดต่อผู้อ่อนอาวุโสกว่า และจิตรก็ไม่ใช่คนแบบที่จะยอมให้พรรคไหนมาคอยตรวจสอบเขา หรือจะยอมอยู่

ได้ระเบียบวินัยของใครได้ง่ายๆ (สัมภาษณ์ อารีย์และสุภา ๒๕๒๒; สัมภาษณ์ คำสิงห์ ๒๕๒๓) อย่างที่ข้าพเจ้าจะชี้ให้เห็นในบทที่ ๓ ว่า *โฉมหน้า* เป็นการตอบโต้อย่างทันควันแบบหนึ่งต่อหนังสือประวัติศาสตร์แบบก้าวหน้าของอุดมเรื่อง **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ที่พิมพ์เมื่อ ๗ ปีก่อนหน้า คือใน พ.ศ. ๒๔๙๓ (อุดม ๒๕๒๒) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพื้นฐานทางด้านทฤษฎีหรือด้านส่วนตัวก็ตาม คนทั้งสองไม่เคยลงรอยกันเอาเสียเลย

ความตาย

ในวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ จิตรถูกยิงจนถึงแก่ความตายที่สกลนคร จังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อยู่ใกล้ๆ กับเทือกเขาภูพาน ซึ่งขณะนั้นมีที่มั่นของพรรคตั้งอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ พ.ค.ท. ได้ประกาศการจับอาวุธขึ้นทำการปฏิวัติเพื่อตอบโต้ระบอบเผด็จการของสฤษดิ์ และในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ก่อนที่จิตรจะเข้าป่าได้ไม่นานนัก กองกำลังของ พ.ค.ท. กับกองทหารของรัฐบาลก็เกิดสู้รบกันในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับเป็นการปะทะกันด้วยอาวุธเป็นครั้งแรก (Morrell and Chai-anan 1981 : 81) อย่างไรก็ดี การตายของจิตรก็มิได้บรรจุอย่างลงตัวอยู่ในประวัติศาสตร์ของสงครามประชาชนต่อต้านรัฐบาลไทย ตามรายงานสั้นๆ เกี่ยวกับความตายของเขาดังที่ปรากฏในคำนำของ *โฉมหน้า* ฉบับพิมพ์ซ้ำระบุว่า ผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งเคยโอ้อวดให้นักเรียนไทยในต่างประเทศฟังว่า เขาเป็นคนลั่นกระสุนสังหารนัดนั้นเอง และพวกอเมริกันที่สำนึกในบุญคุณนี้ ก็ให้รางวัลตอบแทนเขาด้วยการให้ไปเที่ยวฮาวาย (จิตร ๒๕๑๗ ค) อาจารย์สาขาวรรณคดีไทยผู้หนึ่งซึ่งกำลังศึกษาอยู่ที่ฮาวายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ เคยพบกลุ่มผู้ใหญ่บ้านชาวไทยซึ่งกำลังท่องเที่ยวฮาวายอยู่ และคนหนึ่งที่คุยโอ้อวดอย่างที่ว่านี้พูดอย่างเปิดเผยเกี่ยวกับบทบาทของเขา ในการกำจัดผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ถึงฐานในป่า (สัมภาษณ์ วิพุธ ๒๕๒๒) หลักฐานอื่นๆ ให้ความประทับใจที่ต่างออกไป จิตรและนักรบผู้ต่อต้านอีกคนหนึ่งต้องการอาหาร จึงลงมายังหมู่บ้านที่พวกเขาคิดว่าปลอดภัย พวกเขาขอข้าวจากหญิงชราคนหนึ่ง แต่เธอกลับแจ้งเรื่องผู้ชายสองคนนี้กับเจ้าหน้าที่ประจำหมู่บ้าน ซึ่งออกตามล่าจิตรและยิงเขาบาดเจ็บที่ขา เขาพยายามที่จะหนีเข้าป่า และชาวบ้าน (ที่อาจจะนำขบวนโดยผู้ใหญ่บ้านชี้โม้คนนั้นก็ได้) ติดตามเขาไป และในที่สุดก็ฆ่าเขาตาย (สัมภาษณ์ คำสิงห์

๒๕๒๓; สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖) เขามีเงินติดตัวอยู่บ้างเล็กน้อย มีบัตรประจำตัว และสมุดบันทึกจดค่าใช้จ่ายของเขา กระนั้นก็ดี ยังมีข่าวลือแพร่สะพัดออกมาว่าสภาพศพไม่อยู่ในวิสัยที่จะชี้ตัวได้แน่ชัดว่าเป็นใคร และมือข้างหนึ่งยังถูกตัดส่งมายังกรุงเทพฯ เพื่อพิสูจน์ลายนิ้วมือ อาสาสมัครป้องกันหมู่บ้านไม่แน่ใจว่า พวกเขาทำถูกหรือไม่ ข่าวดังกล่าวถูกส่งเป็นโทรเลขแจ้งมายังกรุงเทพฯ กองอำนวยการป้องกันและปราบปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์มิได้ประกาศเรื่องการเสียชีวิตนี้ออกมา บางทีอาจเป็นเพราะเรื่องนี้จะไปดึงดูดความสนใจของผู้คนและทำให้จิตรกลายเป็นผู้เสียสละ ในระยะที่รัฐบาลกำลังพยายามที่จะปราบปราม พ.ค.ท. อย่างถอนรากถอนโคน (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖) แต่ต่อมาการตายได้กลายเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการสร้าง "จิตร ภูมิศักดิ์" ขึ้นมา และสร้างปริศนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเขากับ พ.ค.ท. ให้เกิดขึ้น ดูเหมือนว่า พ.ค.ท. จะละเลยไม่ใส่ใจด้วยการยอมให้สมาชิกผู้อ่อนหัดถูกตัดขาดไปจากพรรค ช่วงเวลานี้ถูกตีความว่า เป็นเสมือนข้อยืนยันต่อมาสำหรับจิตสำนึกทางสังคมนิยม และทางมนุษยธรรมของเขา นั่นคือ วางชะตากรรมของตนเองไว้กับคนยากจนและคนที่ถูกเหยียบย่ำ จิตรได้ไว้วางใจหญิงชาวนาวัยชราผู้หนึ่ง

เวลา ๖ ปีผ่านไป ก่อนที่คนรุ่นใหม่ซึ่งเสาะแสวงหาประวัติศาสตร์สำหรับจิตสำนึกของตนจะมาค้นพบจิตรและเริ่มสร้างชีวิตของเขาขึ้นมา ตอนแรกที่กลุ่มศึกษาวรรณกรรมของธรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่งเกิดสะดุดใจกับหนังสือ **ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน** ในห้องสมุดกลางของมหาวิทยาลัย นักศึกษากลุ่มนี้มิอาจระบุตัวผู้เขียนได้ และไม่รู้ว่าจะจัดเขาหรือเธอเอาไปไว้ตรงไหนในประวัติวรรณกรรมไทย (คำนำของผู้พิมพ์ในจิตร ๒๕๑๕) ขณะนั้นเมื่อคนรุ่นใหม่คิดเกี่ยวกับนัยของเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ในแง่มุมของประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทย ศูนย์กลางหนึ่งของความเคลื่อนไหวในการพยายามค้ำจุนวรรณคดีแบบใหม่ เริ่มต้นเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา ด้วยกิจกรรมรวบรวมชีวประวัติของจิตรและขุดเอาผลงานของเขาขึ้นมาเผยแพร่ ชลธิรา สัตยาวัฒนา นักศึกษาและอาจารย์สอนวรรณคดีหัวใหม่คนหนึ่งจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้ดำเนินการรวบรวมรายละเอียดและเอกสารเกี่ยวกับชีวิตของจิตร คนในแวดวงมหาวิทยาลัยคนอื่นๆ อย่างเช่น ชาญวิทย์ เกษตรศิริเป็นคนนำจิตรกลับมาจากชายขอบ และเสนอความเห็นสนับสนุนความเลื่องชื่อทางวิชาการของเขา (สุชาติ

๒๕๑๗ : คำนำ ในจิตร ๒๕๑๙ ข) เหตุดังนั้นจึงเท่ากับเป็นความพยายามที่จะนำเอานักเขียน - หน้าที่ในทางวิชาการมาให้แก่ชื่อจิตร ภูมิศักดิ์ เมื่อชลธิราเข้าป่าหลังวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ "เมือง บ่อยาง" และโลกหนังสือก็รับภาระต่อจากที่เธอทำค้างเอาไว้ และสืบค้นหาผลงานของเขาตลอดจนเอกสารเกี่ยวกับชีวประวัติของเขาเพิ่มขึ้น เพื่อใช้ดึงชีวิตหรือผลงานของเขาให้กลับคืนมาจากการสกัดและการแยกตัวออกอย่างที่มันถูกกำหนดให้เป็น แสงเงินแม่ของจิตร คือแหล่งข้อมูลคนสำคัญ ตราบถึงวันตายของเธอเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เธอผูกพันอย่างลึกซึ้งกับลูกชายของเธอตลอดชีวิตของเขา (โลกหนังสือ ๒๕๒๑)

จิตรมีความสำคัญยิ่งต่อจิตสำนึกของคนรุ่นใหม่ เห็นได้จากเมื่อตอนที่คนรุ่นหนุ่มสาวเข้าป่าหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ พวกเขายังคงเข้าไปตั้งคำถามเกี่ยวกับเขาอยู่ ชีวิตของพวกเขาตอนนี้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกับของจิตรแล้วในการปฏิวัติต่อต้านรัฐบาลไทย การกบฏของจิตรถือเป็นแม่แบบสำหรับคนหนุ่มสาวทั้งหลาย จริงๆ แล้วเขาตายอย่างไรกันแน่ ช่วงเวลาที่เขาอยู่กับพรรคนั้นเป็นอย่างไรกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเขากับคนในระดับเสมอกันเป็นอย่างไร แกนนำของ พ.ค.ท. ยังงงไม่หายกับความดึงดูดใจที่บุคคลหนึ่งซึ่งเห็นพ้องต้องกันแล้วว่า มีบทบาทเพียงเล็กน้อยในประวัติศาสตร์ของพรรคมีต่อผู้อื่น (สัมภาษณ์ คำสิงห์ ๒๕๒๓) เนื่องในโอกาสครบรอบวันตายของจิตร เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ประวุฒิ ศรีมันตะ เพื่อนสมัยเป็นนิสิตมหาวิทยาลัยของจิตรคนหนึ่ง ซึ่งตอนนั้นตัวเขาเองก็อยู่ในป่าด้วย ได้จัดการสนทนาเรื่องชีวิตของจิตร เขาได้เล่าถึงความตายของจิตรด้วย (สัมภาษณ์ คำสิงห์) และเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ผู้นำ พ.ค.ท. ได้จัดการประชุมเพื่อแสดงความยกย่องต่อจิตร และคนรุ่นเดียวกันอีกสองคนคือ เสนาะ มงคล กับสมพงษ์ พึ่งประดิษฐ์ และเพื่อประกาศยกย่องพวกเขาให้เป็นปัญญาชนคนสำคัญของพรรค (สัมภาษณ์ เสถียร ๒๕๒๗)

ชีวิตหรือผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ เริ่มมีโอกาสเผยแพร่สู่งานเขียนที่เป็นภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกในราวช่วงเวลานี้ด้วยเช่นกัน คือในหนังสือชื่อ "Profile of a Revolutionary Intellectual" ของเธเดียส ฟลัด (Thadeus Flood) (Flood 1977) เมื่อข้าพเจ้าไปแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับงานวิจัยของตัวเองที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

ห้องประชุมมีคนนั่งอยู่เต็มเพื่อรอฟังนักวิชาการชาวต่างประเทศพูดถึง "จิตร ภูมิศักดิ์" นิตยสารทางวรรณกรรมที่สำคัญในสมัยนั้นส่ง "เมือง บ่อยาง" มาจดบันทึกการปาฐกถา และโอกาสอันนี้ทำให้เกิดหนังสือเล่มหนึ่งตามมา ซึ่งได้ถ่ายทอดข้อสังเกตบางประการของข้าพเจ้า นี่เป็นพยานหลักฐานเพิ่มขึ้นคือ แขกจากโพ้นทะเลเพิ่มเติมส่วนของเขาลงไปในเรื่องราวของจิตรด้วย (โลกหนังสือ ๒๕๒๒ ข; เสถียร ๒๕๒๕ : ๔๖๓ - ๖๔) จิตร "ที่เป็นนักวิชาการ" ยังคงอยู่ในขั้นตอนของการถูกจัดให้เข้าที่เข้าทาง (โฉมหน้า และผลงานเล่มอื่นๆ กำลังถูกพิมพ์ซ้ำอีก) และการพูดคุยในเดือนตุลาคมครั้งนั้น ยังคงเป็นเหตุให้การขุดคุ้ยยังดำเนินต่อไปได้อีก

"จิตร ภูมิศักดิ์" ยังคงเป็นปัจจุบันในวรรณกรรมและในแวดวงอักษรศาสตร์ของไทยอยู่ต่อไป และยังคงให้วัตถุดิบแก่จินตนาการทางอักษรศาสตร์ และด้วยการกระทำเช่นว่านี้ย่อมน่ากลัวว่า ความหมายของชื่อจิตร ภูมิศักดิ์ จะหลุดรอดจากความหมายที่ดีๆ ที่ยกไว้ให้แก่เขา แม้กระนั้นก็ดี ผลผลิตทางวรรณกรรมก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการอ้างถึงนักเขียน - หน้าที่อย่างที่ ชลธิรา "เมือง บ่อยาง" ชาญวิทย์ สุชาติ ทวีป สุภา พ.ค.ท. ตลอดจน "พยานรู้เห็น" คนอื่นๆ ได้สร้างขึ้นมา ดังนั้นเมื่อนายตำรวจผู้หนึ่งที่มีความทะเยอทะยานทางวรรณศิลป์อยู่บ้างได้เขียนเรื่องสั้นเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการตายของจิตรขึ้นมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ (จินดา ๒๕๒๒) กองบรรณาธิการโลกหนังสือ ตีความว่าเรื่องนี้เป็นเสมือนชีวประวัติ และตั้งข้อสงสัยต่อความถูกต้องแม่นยำของเนื้อหาทันที (โลกหนังสือ ๒๕๒๒ ก) บรรดาคนที่มีหน้าที่ต้องรักษาความหมาย เช่นคำว่า "ปัญญาชนนักปฏิวัติ" ต้องทำงานอย่างหนักเพื่อรักษาความหมายดังกล่าวให้อยู่ในที่ในทาง หนังสือของนักศึกษาชุมนุมวรรณศิลป์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ออกมาเพื่อระลึกถึงจิตรในฐานะของปัญญาชนนักปฏิวัติ เนื่องในโอกาสครบรอบวันเกิดของเขาเมื่อเดือนกันยายน โดยอุทิศเนื้อที่ทั้งฉบับลงเรื่องชีวิตของเขา และออกแบบปกหนังสือเป็นภาพวาดของเขาที่ดูคล้ายนักศึกษามหาวิทยาลัย ผู้ที่มาเยือนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๒ อันเป็นวาระครบรอบ ๑๓ ปีของการตายของเขา จะได้เห็นบทกวีเกี่ยวกับจิตรที่เขียนโดยเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ (เนาวรัตน์ ๒๕๒๖) ติดอยู่บนบอร์ดแจ้งข่าวสารของทางราชการหน้าคณะรัฐศาสตร์ โดยล้อมกรอบบทกวีไว้ด้วยใบไม้แห้ง เพื่อเป็นการเตือนให้ระลึกถึงฉากของปาที่เขาล้มลงเป็นครั้งสุดท้าย

ในเรื่องสั้นของนายตำรวจผู้นั้น ผู้เล่าเรื่องถามเป็นเชิงอุปมาอุปไมยว่าศพของจิตร ภูมิศักดิ์ อยู่ที่ไหนกัน ได้รับการเผาอย่างถูกต้องตามพิธีกรรมหรือไม่ สำหรับสังคมที่เคารพบูชาและยกย่องพระทนต์และพระเกศาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามานานถึง ๒,๕๐๐ ปีหลังพุทธกาล คำถามเหล่านี้ ย่อมกระตุ้นต่ออำนาจของธาตุเจดีย์ แต่ภิรมย์เพิ่งได้รับศพของจิตรจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเมื่อปลายปี ๒๕๒๔ นี้เอง และนำไปฝังไว้ที่วัดที่ไม่ค่อยมีคนรู้จักแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ดูเหมือนว่าชาวบ้านบางคนที่สกลนครจะตั้งศาลขึ้นตรงจุดที่จิตรเสียชีวิตในป่า นั่นคือสิ่งที่ส่งทอดมาถึงสมาชิกของครอบครัวที่ยังเหลืออยู่คนเดียวหลังจากหลายปีที่ผ่านไป ในที่สุดร่างๆ นี้ก็ถูกฝังอยู่ในที่ซึ่งมีความสงบและเป็นส่วนตัว ต่อไปนี้ไม่มีความเคลื่อนไหวของเยาวชนเกิดขึ้นพร้อมกับคำสัญญา เป็นความเคลื่อนไหวที่มีความต้องการสัญลักษณ์ของชะตากรรมของขบวนการ และยังกระหายที่จะสืบหาร่องรอยอีกทางหนึ่งของกวีการเมืองอีกต่อไปแล้ว

แม้ในยุคของการสื่อสารมวลชนเช่นนี้ ภาพถ่ายย่อมเป็นเจดีย์ที่ขลังได้เท่าๆ กับกองเถ้าถ่านและอัฐิ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ ข้าพเจ้าซื้อสมุดจดงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีภาพเหมือนรางๆ อยู่บนหน้ากระดาษหลังเส้นบรรทัด ครึ่งแรกของสมุดเป็นภาพกอร์กี้กับกุหลาบสายประดิษฐ์อยู่คู่กันหน้าต่อหน้า ในครึ่งหลังเป็นภาพจิตรคู่กับหลู่ ซิ่น และตรงกลางเล่มเป็นรูปจิตรกับกุหลาบ แต่ละหน้าช่วยเพิ่มความหนักแน่นและความหมายจากหน้าคู่ที่อยู่ตรงข้าม กอร์กี้และหลู่ ซิ่นเหมาะสมตรงตามเจตนารมณ์ของไทย ในขณะเดียวกัน กุหลาบและจิตรก็ถูกผลักดันออกไปสู่โลกภายนอก โดยทำให้มีลักษณะเป็นสากลด้วยการให้มีความเกี่ยวข้องกับนักสังคมสัจจนิยม ชาวรัสเซียและชาวจีน และดึงให้เข้ามาสู่สำนักการเขียนแบบมีสำนึกทางสังคมซึ่งไม่มีพรมแดนของชาติใดมาขวางกั้นเอาไว้ได้ ในกรณีของจิตร ภูมิศักดิ์แล้ว ความเคลื่อนไหวของเยาวชนช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ อาจารย์มหาวิทยาลัย สมาชิก พ.ค.ท. และการเซนเซอร์ของรัฐบาลล้วนมีส่วนสร้างนักเขียน - หน้าที่ ทำให้เขากลายเป็นตัวละครพิเศษในประวัติศาสตร์ ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่างวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ โดยพันธนาการอยู่กับกฎเกณฑ์ และธรรมเนียมในการพูดและพิมพ์เรื่องเกี่ยวกับชีวิตหรือผลงานของเขา ทุกวันนี้นักศึกษายังจดงานลงในสมุดบนใบหน้าที่เป็นภาพรางๆ อยู่ต่อไป และเมื่อเวลาหลายปีผ่านไป อาจจะมีคนที่ไม่รู้จักชีวประวัติ ผลงาน และประวัติศาสตร์การเมืองที่ผลักดัน

ให้ใบหน้าเหล่านี้ปรากฏอยู่ในสมุดเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ยังคงมีพยานรู้เห็นจำนวนมากพออยู่ใกล้ๆ (เช่น สุภา ทองใบ และคนอื่นๆ) ที่จะมาปรากฏตัวเนื่องในโอกาสจัดการสัมมนาขึ้น และเป็นอีกครั้งหนึ่งที่พวกเขาจะให้ข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อประกอบขึ้นเป็นภาพบุคคลที่ไม่มีวันจะรวบรวมได้แล้วเสร็จสมบูรณ์ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ เนื่องในโอกาสครบรอบวันที่จิตรเสียชีวิตอีกครั้งหนึ่งนั้น สมาชิกของวงดนตรีคาราวาน ซึ่งได้รับความนิยมจากดนตรีแนวปฏิวัติของวง ตั้งแต่หลัง พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้ร้องเพลงรำลึกถึงจิตร จิตรยังคงมีลมหายใจอยู่ (เคล็ดลับ ๒๕๒๗)

หมายเหตุในการแปล[๑]

โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และมีการพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งนับแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าทราบมาว่าในขณะที่ พ.ค.ท. ไม่อาจอ้างได้ว่าผลงานเล่มนี้เป็นของพรรค แต่ก็เคยให้เงินสนับสนุนจำนวนหนึ่งเพื่อช่วยตอนที่ชมรมหนังสือแสงตะวันนำมาพิมพ์ซ้ำเป็นครั้งแรก ถึงแม้ว่าผู้ที่รับเงินก้อนนั้นมาคือ นิสิต จิรโสภณ จะมิได้ระแวงถึงที่มาที่แท้จริงของมันเลยก็ตาม (สัมภาษณ์ ประวุฒิ ๒๕๒๖) ยังอาจจะเคยมีฉบับใต้ดิน (หนังสือปกเหลือง) ที่แพร่หลายมาก่อนเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ แล้ว แม้ว่าข้าพเจ้าจะไม่เคยเห็นฉบับนี้มาก่อนก็ตาม ข้าพเจ้าถือว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นฉบับที่ถูกต้องมากที่สุด (ฉบับพิมพ์ครั้งหลังๆ มีการพิมพ์ผิด และ "การแก้ไข" เรื่องไวยากรณ์ด้วย) และจากฉบับดังกล่าวนี้เองที่ข้าพเจ้าเลือกมาแปล

หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรกและบางฉบับที่พิมพ์ครั้งต่อๆ มาเลือกใช้ตัวพิมพ์หนาและตัวพิมพ์ขนาดใหญ่เพื่อดึงประโยคและย่อหน้าที่ต้องการให้เด่นขึ้นมาจากหน้าหนังสือ แม้ว่าการผลิตฉบับภาษาอังกฤษอาจจะสิ้นเปลืองมากหากจะทำเช่นนั้น แต่การพิมพ์แบบนี้มีความหมายบางอย่างเกี่ยวกับบรรยากาศของช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่หนังสือเล่มนี้ออกมาเป็นครั้งแรก จิตรใช้เครื่องหมายวรรคตอนของภาษาอังกฤษ เป็นการยืมที่ระบบการเขียนของไทยเอามาจาก

---

[๑] หมายถึง การแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยเครก เจ. เรย์โนลด์ส - ผู้แปล

ตะวันตก การใช้เครื่องหมายวรรคตอนแบบนี้ กลายเป็นเรื่องธรรมดาสามัญมากขึ้นเรื่อยๆ ในการเขียนและการพิมพ์สมัยใหม่ของไทย แต่เขาก็ใช้มันอย่างไม่สม่ำเสมอนัก จึงอาจจะดูอึดอัดและน่ารำคาญที่จะแสดงให้เห็นเครื่องหมายวรรคตอนนี้ และข้าพเจ้าจะขอหมายเหตุเอาไว้ว่า เครื่องหมายอัศเจรีย์ทั้งหมด รวมทั้งเครื่องหมายปรัศนีและอัญประกาศในหลายๆ ที่นั้นเป็นของจิตร มิใช่ของข้าพเจ้า

จิตรมักใส่วงเล็บคำภาษาต่างประเทศ ด้วยตัวพิมพ์อักษรโรมันกำกับตามหลังศัพท์เทคนิคหรือศัพท์ที่แปลมา เช่น ทุนนิยม (CAPITALISM) หรือระบบศักดินา (FEUDAL SYSTEM) แนวทางปฏิบัติแบบนี้ ซึ่งข้าพเจ้าก็คงเอาไว้ในการแปลด้วยวิธีการใช้ตัวพิมพ์อักษรโรมันตัวใหญ่ เป็นการพิมพ์ให้เห็นถึงความไม่แน่ใจในความคล้ายคลึงและความแตกต่างที่การแปลมีข้อจำกัดอยู่ เหมือนกับการเน้นนัยซึ่งรูปแบบพื้นเมืองถูกทำให้แปลกแยก และรอดพ้นจากหลักฐานอ้างอิงที่เป็นตะวันตก ข้าพเจ้ายังคงการสะกดคำภาษาต่างประเทศที่ผิดพลาดเอาไว้

ศักดินา และศักดินา (=ฟิวดัล) ที่เขียนเหมือนกันในภาษาไทยนั้นได้รับการถ่ายทอดออกมาต่างกัน ดังเหตุผลที่อธิบายไว้แล้วในบทที่ ๓ คือเพื่อให้เห็นภาพของความหมายใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นในภาษาไทยสมัยใหม่สำหรับคำว่า *ศักดินา* ของไทยสมัยเก่า การพิมพ์คำว่าศักดินาโดยมิได้เน้นให้เห็นชัดๆ นั้น ก็เพื่อให้คำนี้ได้รับการยอมรับบ้างในภาษาอังกฤษ และเพื่อรับรองรูปแบบใหม่ในการใช้คำนี้ ข้าพเจ้าได้แปลชื่อหนังสือภาษาไทยตามที่คิดว่าเป็นนัยอย่างที่จิตรคิด เช่น ผู้แปลบางคนอาจใช้คำว่า "Aspects of Ancient Siamese Government" หรือ "Ancient Siamese Government" ส่วนข้าพเจ้าจะแปลว่า "The Nature of Rule in Siam from Ancient Times" (ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ) คำสำคัญบางคำข้าพเจ้าก็เลือกใช้วิธีการแปลแบบนี้เช่นกัน เพื่อสนับสนุนพลังผลักดันของหนังสือของจิตร เป็นต้นว่า *เจ้าขุนมูลนาย* เป็น "ruling masters" และ *เจ้าที่ดิน* เป็น "Land-Lord" (ตรงข้ามกับ *เจ้าของที่ดิน* คือ "landlord") เพื่อเป็นการเน้นว่าชนชั้นปกครอง พวกเจ้าที่ดินก่อนสมัยทุนนิยมนั้นกุมอำนาจทางการเมือง กฎหมายและวัฒนธรรม เอาไว้ มิใช่แค่คอยเก็บค่าเช่าธรรมดาๆ

โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน ให้ความรู้สึกว่าเป็นผลงานที่แปลกและยังไม่จบที่กล่าวนี้หมายถึงฉบับภาษาไทย โดยยังไม่พูดถึงฉบับภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ดี อาจจะจัดได้ว่า

เป็นสัญลักษณ์แห่งยุคสมัยของมัน เพื่อรักษาความรู้สึกเช่นนี้เอาไว้ ข้าพเจ้าจึงปล่อยให้ฉบับแปลของหนังสือเล่มนี้เป็นอยู่อย่างนั้น โดยให้มีคำอธิบายขยายความเพิ่มเติมให้น้อยที่สุด (บางคนอาจบอกว่าเป็นการละทิ้งเอาไว้) ยกเว้นเพียงไม่กี่ที่ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่าหนังสือกำลังนำไปในทางที่ผิดพลาด จริงๆ ข้าพเจ้าได้เลือกที่จะไม่ "แก้ไข" มัน บทวิเคราะห์ของหนังสือเล่มนี้เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทย ได้รับการนำมาพินิจพิเคราะห์กันใหม่ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยนักวิชาการชาวไทย และข้าพเจ้ารายงานเรื่องดังกล่าวนี้ไว้ในบทที่ ๓

งานเขียนชิ้นใดก็ตามมักจะสูญเสียชีวิตชีวาบางส่วนไปในการแปล เพราะเป็นการถ่ายทอดที่ทำไม่ได้ครบถ้วนทางด้านภาษา ที่จริงก็คือโดยตัวผู้แปลเอง การแสดงสัญลักษณ์ของการต่อต้านที่หนังสือเล่มนี้มี ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าว (ชี้ให้เห็นถึงวิถีทางที่การแปลสื่อความตีความ ตลอดจนเสนอบางสิ่งใหม่ที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากหนังสือที่เป็นภาษาเดิม) ข้าพเจ้าใช้วิธีการอ้างอิงอยู่ ๒ แบบคือ เชิงอรรถในต้นฉบับภาษาไทยของ **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** ปรากฏในคำแปลของข้าพเจ้าในรูปของเชิงอรรถท้ายบทที่ ๒ ส่วนการอ้างอิงในบทที่ ๑, ๓ และ ๔ (อันเป็นบทวิจารณ์ของข้าพเจ้าต่อเรื่องที่แปล) จะใส่ชื่อผู้เขียน และปีกำกับการอ้างอิงในวงเล็บ

บทที่ ๓

ระบอบฟิวดัลในอดีตของไทย

งานทางประวัติศาสตร์ชิ้นนี้ของ จิตร ภูมิศักดิ์ จบลงอย่างไม่เสร็จสมบูรณ์ ด้วยบทวิเคราะห์เรื่องระบบภาษีก่อนสมัยใหม่ โครงการวิเคราะห์ระบบศักดินาของจิตรถูกบังคับให้หยุดชะงักไปด้วยความจำเป็น เนื่องจากเขาถูกจับในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ และรัฐบาลประกาศให้ผลงานประเภทนี้ กลายเป็นหนังสือต้องห้ามต่อมาถึงราว ๑๕ ปี คำสัญญาในหมายเหตุของบรรณาธิการที่ว่า จะมีผลงานเพิ่มเติมในแง่มุมอื่นๆ ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งด้านการเมือง สังคม และลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมของระบบศักดินา ซึ่งยังคงค้างอยู่ไม่เสร็จสมบูรณ์ จนกระทั่งถึงภายหลังการระเบิดของเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่อมีนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีกรุ่นหนึ่งมาวิเคราะห์ในเชิงสังคมเกี่ยวกับอดีตและปัจจุบันของสังคมไทยกันอีก แม้แต่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ถูกบังคับให้ต้องลงไปทำงานใต้ดิน โดยการรัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๐๑ ของจอมพล สฤษดิ์ยิ่งเสียกว่าตอนเกิดกบฏสันติภาพ พ.ศ. ๒๔๙๕ อีกนั้น ก็ถูกจำกัดบทบาทของพรรคโดยเฉพาะการรวบรวมผลงานเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของพรรค คำว่า "กึ่งศักดินา กึ่งเมืองขึ้น" ที่อ้างอยู่ในหมายเหตุของบรรณาธิการดึงการวิเคราะห์ให้มาสัมพันธ์กับรูปของสังคมตามแบบ ซึ่งอันที่จริงแล้ว พ.ค.ท. เป็นผู้บัญญัติขึ้นใช้สำหรับสังคมไทย แต่กระนั้นก็ดีเนื้อหาสาระของหนังสือ *โฉมหน้า* เพิกเฉยไม่ยอมระบุถึงลักษณะ "กึ่งศักดินา กึ่งเมืองขึ้น" จิตรถูกดึงเข้าไปใกล้ชิดพรรคในฐานะของปัญญาชน นักปฏิวัติ แต่ก็มักถูกกัน (หรือกันตัวเองด้วยความคิดอ่านที่เป็นของตัวเองอย่างรุนแรง) ให้อยู่ห่างออกมาสักระยะหนึ่ง ไม่ว่าจะถูกมองว่าเป็นพวกหัวรุนแรงอย่างไรก็ตาม *โฉมหน้า* มีอิทธิพลต่อความเคลื่อนไหวของเยาวชนในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ และในหมู่นักวิชาการในแวดวงมหาวิทยาลัย หนังสือเล่มนี้ไม่เคยได้รับการรับรองจาก พ.ค.ท. ในฐานะที่เป็นการตีความประวัติศาสตร์ไทยของพรรคเลย

ในขณะที่สามารถชี้ถึงผลงานในภาษาไทยหลายๆ เล่มที่ปรับ หรือเสริมต่อบทวิเคราะห์ของจิตร หนังสือเล่มนี้ยังคงต้องอาศัยวาทกรรมในภาษาของยุโรป (โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ)

มาใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ดี การศึกษาที่เป็นภาษาอังกฤษมีอยู่ไม่กี่เรื่องที่อาจจัดได้ว่าหัวก้าวหน้า ได้อ้างถึง *โฉมหน้า* แต่เป็นในลักษณะที่สัมผัสอย่างแผ่วๆ และตื้นเขิน ถึงขนาดที่หนังสือเล่มที่ถูกอ้างถึง ไม่เคยถูกจัดให้มีตำแหน่งที่อยู่ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเมืองไทย ที่เขียนด้วยภาษาอังกฤษ (Anderson 1978; Turton et al. 1978) งานวิจัยเรื่องหนึ่งเมื่อเร็วๆ นี้ ศึกษาผลงานเรื่องนี้อย่างจริงจัง แต่กลับเอาการถกเถียงไปฝังไว้ในเชิงอรรถขนาดยาวเสีย (Girling 1981 : 271 - 72) และงานหลายเล่มที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์โดยทั่วไปของเมืองไทยที่ออกมาเมื่อเร็วๆ นี้ ทั้งที่แนวทางการศึกษาอดีตของไทยจะมิใช่พวกลัทธิแก้ (non-revisionist) ก็ตาม ก็ยังคงมองข้ามผลงานเรื่องนี้ไปโดยง่าย (Terwiel 1983) หรือว่าปัดมันทิ้งไปอย่างกับเป็น "การวิพากษ์ตามแนวคิดมาร์กซ์ที่ยังไร้เดียงสาอยู่" (Wyatt 1984 : 271)

การศึกษาเรื่องสังคมเอเชีย โดยส่วนใหญ่ที่ทำโดยนักวิชาการชาวตะวันตก มักจะปฏิเสธว่า "ฟิวดัล" เป็นเครื่องมือการวิเคราะห์ที่มีประโยชน์ ทั้งนี้รวมทั้งกรณีของเมืองไทยด้วย (Reynolds 1985; Takashi 1980 : III; Jakobs 1971: chap.1) ข้อยกเว้นที่มีอยู่น้อยต่อข้อสรุปความเห็นนี้ในกรณีของเมืองไทยนั้นคนหนึ่งก็คือ จอร์ช กองโดมินาส์ (Georges Condominas) ซึ่งใช้ฟิวดัลในการศึกษาเรื่องรูปของรัฐไทยในระยะเริ่มแรก (Condominas 1978) "ในฐานะของแนวความคิดสำหรับการวิเคราะห์แล้ว" นักเขียนคนหนึ่งที่เพิ่งพบว่าคำดังกล่าวมันไม่พอเพียง กล่าวเอาไว้ *"มันมีแนวโน้มจะทำให้เกิดความคลุมเครือแก่สิ่งที่ต้องการแยกแยะให้เห็นความแตกต่างชัดๆ"* (Han ten Brummelhuis 1983) และคำว่า "ฟิวดัล" ก็มักถูกมองว่าเป็นการแปลที่ไม่ถูกต้อง หากจะใช้คำไทยว่า ศักดินา (Batson 1984 : 25n. 46) นอกเสียจากว่า ผู้ที่พูดภาษาไทยจะเห็นคำว่าศักดินาในภาษาไทยมีความหมายเหมือนกับคำว่าฟิวดัลของยุโรป และแปลมันออกมาอย่างนั้น แต่กระนั้นก็ดี การอ่านหนังสือของจิตรแล้วปฏิเสธไม่รับการใช้คำอุปมาของคำว่าฟิวดัล โดยอ้างว่ามันไม่แม่นยำ ผิดกาลเทศะ และจงใจทำตามแนววิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์มากเกินไป เท่ากับไม่ได้คำนึงถึงสภาพแวดล้อมที่เขียน *โฉมหน้า* ขึ้นมาก ทั้งยังไม่ได้ประเมินสภาพของประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่หนังสือนี้โจมตี และมิได้พิจารณาช่วงเวลาที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๑๙ ที่มีการค้นพบหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาใหม่และประกาศคุณค่าของหนังสือเล่มนี้ ในแง่ที่ใช้อธิบายสังคมไทยได้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง

โฉมหน้า เป็นเครื่องชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างมโหฬารในรหัสของความหมาย ซึ่งใช้สำหรับเข้าใจสังคมไทยทั้งในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและยุโรป นับเป็นการช่วยสร้างลักษณะเด่นของสังคมไทยที่สั่นคลอนรากฐานของการปกครองไทย ในรัฐซึ่งสิทธิกรรมทางการเมืองยังคงได้มาจากสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนา ภายใต้สถานการณ์บางอย่างศักดินา = เครื่องหมายของฟิวดัล อาจมองได้ว่าเป็นอันตราย สิ่งที่ข้าพเจ้าต้องการทำในตอนนี้ก็คือ วาดแผนภูมิของเส้นทาง ซึ่งอุปมาของคำว่าฟิวดัลจะเกิดความหมายในเชิงรันทด และมีนัยเชิงกบฏ

อุปมาอุปไมยและความหมายอันเหมาะสม

นับแต่ช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา คำในภาษาไทยสำหรับระบอบฟิวดัลคือคำว่าศักดินาได้กลายเป็นเรื่องธรรมดาในวาทกรรมที่รุนแรง เพื่ออธิบายลักษณะสำคัญของสังคมในอดีต และซากที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นวาทกรรมที่ทั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) และปัญญาชนในเมืองต่างมีส่วนร่วมด้วยทั้งคู่ ตัวอย่างเฉพาะที่น่าสนใจสำหรับหนังสือหัวรุนแรงที่มิได้เป็นแบบคอมมิวนิสต์คือ หนังสือชื่อ **เก้ารัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี** ซึ่งออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ อันเป็นปีที่มีการเฉลิมฉลองกรุงเทพฯ ครบรอบ ๒๐๐ ปี (รักธรรม ม.ป.ป.) ด้วยการจัดลำดับเหตุการณ์เรียงตามรัชกาลนับจาก พ.ศ. ๒๓๒๕ มาจนถึงปัจจุบัน (พระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบันคือ รัชกาลที่ ๙ ของราชวงศ์) กรอบของงานทางประวัติศาสตร์เล่มนี้ถูกจัดตามแบบของประวัติศาสตร์ที่ "เหมาะสม" แต่ที่จริงแล้วหนังสือดังกล่าวกลับเป็นประวัติศาสตร์ที่ต่อต้านและยังต่อต้านการเฉลิมฉลองความสำเร็จของราชวงศ์จักรีที่จัดเป็นงานใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ หนังสือเล่มนี้เต็มไปด้วยการลบล้างคำกล่าวอ้างและความสำเร็จของราชวงศ์จักรี และยังเสนอข้อถกเถียงเรื่องที่ถือว่า เป็นสิ่งต้องห้ามมากที่สุดเรื่องหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ออกมาโดยเปิดเผย คือ เรื่องกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในบันทึกประจำวันของจิตร ในปีถัดมาหลังจากเหตุการณ์เกิดขึ้นแล้ว

ผู้มีอำนาจโดยชอบธรรม ได้ตอบโต้หนังสือประวัติศาสตร์ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ เล่มนี้ ตำรวจสันติบาลได้ดำเนินการจับกุมบุคคลบางคน ซึ่งสันนิษฐานว่ามีส่วนรู้เห็นในการพิมพ์เผยแพร่

หนังสือเล่มนี้ด้วยข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ หลังจากที่ไปตรวจสอบผู้ที่ไปอ่านเอกสารที่ถูกอ้างอิงในงานเขียนนั้นที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติแล้ว (Nation Review) ประโยคแรกของหนังสือก็แสดงความดูหมิ่นต่อความสำเร็จของพระมหากษัตริย์ โดยให้สถาบันกษัตริย์ไทยมีที่มาจากสังคมฟิวดัลในอดีต *"ประเทศไทยปกครองด้วยระบบศักดินามานานหลายร้อยปี พวกเจ้าศักดินาจะครองบ้านครองเมือง ตั้งตนเป็นเจ้าของที่ดินทั้งที่ตนไม่เคยออกแรงถางป่าฟันไร่"* (รักธรรม ม.ป.ป. : ๗) การเอ่ยถึงเรื่องศักดินาเช่นนี้ มิได้ทำให้ต้องถูกจับ แต่ประโยคที่สะท้อนให้เห็นภาพว่าคำว่าศักดินาในปัจจุบัน เป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมที่มุ่งลบด้วยความหมายอันเหมาะสมของสถาบันที่มีสิทธิกรรมอย่างเช่น สถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนาได้อย่างไรต่างหากเล่าที่เป็นปัญหา พวกที่ปรารถนาจะได้ตำแหน่งที่มีอำนาจอันเหมาะสม ย่อมต้องมีความระมัดระวังที่จะแสดงให้เห็นต่อหน้าสาธารณชนว่า พวกเขายังคงยอมให้สถาบันเหล่านี้มีอยู่ต่อไปโดยมีความหมายที่เหมาะสมแบบเดิม มิฉะนั้นการกระทำของพวกเขาอาจมีนัยกบฏแฝงอยู่เช่นเดียวกับรถถังของกองทัพบกไทยที่อยู่ฝ่ายกบฏ และแล่นไปตามถนนสายต่างๆ ในกรุงเทพฯ เมื่อคราวที่พยายามจะก่อรัฐประหารขึ้น ที่อาวุธของพวกเขาจะมีพระบรมฉายาลักษณ์สมาชิกของพระราชวงศ์ประดับอยู่อย่างแสดงความยกย่องเทิดทูน นับเป็นหลักประกันที่ได้ผลในการบอกว่า การโต้แย้งที่พวกเขามีต่อผู้มีอำนาจนั้น จำกัดวงเฉพาะภายในกองกำลังติดอาวุธเท่านั้นและมิได้มีข้อสงสัยอะไรต่อสถานะของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย

บนหน้าปกหนังสือประวัติศาสตร์ต่อต้านฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ เล่มนี้มีตราประทับเป็นข้อความบอกว่า ผลงานชิ้นนี้เป็นเอกสารประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ที่ผ่านการตรวจรับรองโดยกองโบราณคดี หอสมุดแห่งชาติของกรมศิลปากร ถึงแม้ว่าตามความเป็นจริงแล้วจะไม่เคยมีหน่วยงานที่ว่านี้อยู่เลยก็ตาม และมีภาพคล้ายตราฉลองกรุงเทพฯ ๒๐๐ ปีของทางราชการพิมพ์อยู่ที่ปกด้านใน เครื่องหมายเหล่านี้ลบล้างความหมายอันเหมาะสม ซึ่งมีลักษณะตายตัวและทรงไว้ซึ่งสิทธิธรรมของอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์ ด้วยการระบุว่า สิ่งหนึ่ง (คือ ประวัติศาสตร์ที่ลบหลู่ดูหมิ่น และก่อให้เกิดเรื่องอื้อฉาวตามมา) เป็นอะไรบางสิ่งที่ค่อนข้างแตกต่าง (จากหนังสือที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ) ในฐานะที่เป็นอุปมาอุปไมย เครื่องหมายเหล่านี้สร้างแนวเทียบที่ไม่เหมาะสม และส่อนัยความเป็นไปได้ที่จะเกิดการปฏิรูปและ

ความเปลี่ยนแปลง ทั้งยังตั้งปัญหากับความเป็นสมบูรณาญาสิทธิ์ของอำนาจอันชอบธรรมและกับความหมายอันเหมาะสม และฉะนั้นจึงเท่ากับตั้งปัญหากับกฎหมาย ไมเคิล ไรอัน (Michael Ryan) พูดว่า *"อุปมาอุปไมยทำให้หลงทาง...อุปมาอุปไมยกระตุ้นอารมณ์โดยการยั่วยุความรู้สึกที่อาจจะไม่สอดคล้องกับสถาบันทางการเมือง ซึ่งมีกฎหมายที่เรียกร้องให้ยอมรับนิยามที่ชัดเจนของคำโดยกระบวนการเหตุผล"* (Ryan 1982 : 4) มีความเชื่อมโยงโดยตรงระหว่างการเปลี่ยนความหมาย โดยไม่ได้รับการรับรองและการต่อต้านอำนาจอธิปไตย และไรอันยังอธิบายต่อไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าอุปมาอุปไมยซึ่ง *"มีลักษณะเด่น คือ การเปลี่ยนรูป การเปลี่ยนความหมาย การเชื่อมความหมาย การเปลี่ยนฐานะของคำ การแทนที่ ความผิดพลาด การทำความชัดเจน การทำให้เกิดหลายนัย การทำให้ไม่สุภาพ หรือการเปรียบที่ไร้บุคคล"* ล้วนสัมพันธ์กับการกบฏทั้งสิ้น

ไรอันยังพูดว่า ความหมายอันไม่เหมาะสมนั้นเป็นพลังทางวัตถุ พวกนักเขียนอย่างเช่นผู้แต่งนวนิยาย กวี และผู้เขียนความเรียงต่างก็ประสบปัญหายุ่งยากอยู่บ่อยครั้งกับรัฐบาลผู้มีอำนาจอยู่ เนื่องจากพวกเขาเล่นอยู่กับความหมายอันเหมาะสม อะไรก็ตามที่ส่อถึงความเป็นกบฏ คือ ความหมายที่บรรดานักเขียนพยายามอธิบายเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับโลก การอภิปรายต่อไปถึงว่า ทำไมถึงต้องมีการโต้เถียงในเรื่องความหมายอันเหมาะสมของศักดินานั้น ข้าพเจ้าต้องการตามรอยดูการแปลเรื่องระบอบฟิวดัลของยุโรปว่า เป็นศักดินาของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน *โฉมหน้า* และผลงานต่างๆ ที่มีออกมาในช่วงเวลาหลายปี หลังจากหนังสือเล่มนั้นได้รับการตีพิมพ์ภายหลังปี ๒๕๐๑ แล้ว มีปฏิกิริยาต่อต้านการตั้งสมการที่ว่าศักดินา = ระบอบฟิวดัล เป็นปฏิกิริยาที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความขัดแย้งเกี่ยวกับลักษณะของอำนาจทางการเมือง ปฏิกิริยาดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิด "สงครามในการตีความ" ซึ่งมิได้เป็นการอภิปรายทางวิชาการแต่เป็นสงครามทางการเมืองซึ่งเดิมพันก็คือคำที่จะใช้นิยามความเป็นจริง และที่จริงแล้วใช้สร้างความเป็นจริงขึ้นมา (Ryan 1982 : 49) ไม่ใช่การวิเคราะห์ทางวัตถุนิยมประวัติศาสตร์แบบนั้นใน *โฉมหน้า* ที่รบกวนผู้มีอำนาจ แต่เป็นเพราะแนวโน้มในการจะใช้อุปมาอุปไมยโดยผิดไปจากเดิมต่างหาก นั่นคือผู้มีอำนาจอาจจะสูญเสียการควบคุมความหมายอันเหมาะสมซึ่งกำลังถูกทำให้ประณีตขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยจอมพล สฤษดิ์ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ และตลอดทศวรรษนั้น

ประวัติศาสตร์ของคำว่าศักดินา

ในขณะที่คำว่า ศักดินา ถูกใช้ทั่วไปในงานศึกษาทางประวัติศาสตร์ของไทยตลอดเวลาราวๆ ๑๒ ปีที่ผ่านมา คำนี้ยังมีปรากฏในคำพูดของคนที่มีการศึกษา ซึ่งไม่จำเป็นว่าต้องเป็นพวกหัวรุนแรง หรือต่อต้านกษัตริย์แต่อย่างใด ข้าพเจ้าเคยได้ยินคำนี้ในบทสนทนาระหว่างพนักงานธนาคารกับลูกค้าของเขาเพื่ออธิบายถึงคนอีกผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้หญิงและไม่ได้อยู่ในที่นั้นว่าเป็นคนที่ "วางท่าเป็นศักดินา" นั่นคือ มีท่าทางหยิ่งยโสวางท่าแบบชนชั้นสูง ความหมายในภาษาพูดและเขียนของไทยกินวงกว้าง รวมถึงความคิดที่ล้าสมัยและวิธีคิดที่เป็นปฏิกิริยาสถาบันเก่าแก่ที่ยังคงเหลืออยู่ (สถาบันกษัตริย์ และสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนา) ผลประโยชน์และการฉ้อราษฎร์บังหลวงของระบบอุปถัมภ์ ตลอดจนการทุจริตในวงราชการ คำว่า ศักดินาสำหรับคนไทยที่ไม่มีการศึกษาและมีรายได้น้อยนั้น อาจบ่งชี้ถึงนัยของความแตกต่างทางชนชั้นได้คือ พวกเขา (พวกศักดินาที่มีฐานะมั่งคั่ง มีอำนาจ มีตำแหน่ง) ปะทะกับพวกเรา (คนจนคนไร้อำนาจ มีสถานะต่ำต้อย) ความเสียหายหรือความหมายในเชิงลบเช่นนี้ก็เกิดขึ้นเมื่อไม่นานเกิน ๓๐ หรือ ๔๐ ปีมานี้ ที่จริงนั้นคำดังกล่าวนี้ เคยมีความหมายอันเป็นมงคลมาก่อน นักประวัติศาสตร์รุ่นหนุ่มคนหนึ่งของไทยผู้เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ และพ่อของเขาตั้งชื่อให้ว่าศักดินา ด้วยความตั้งใจดี ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังด้วยความขมขื่นใจว่า เขาน่าจะเป็นบุคคลสุดท้ายในเมืองไทยแล้วที่จะมีชื่อเช่นนี้ เขาตกเป็นเป้าของการล้อเลียนในหมู่เพื่อนฝูงในมหาวิทยาลัยที่เติบโตขึ้นพร้อมๆ กับการใช้คำนี้ในเชิงเสียดสีในคำพูดของพวกเขา

ศักดินารามา เป็นนวนิยายที่เล่นคำอย่างคมคายซึ่งพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยแพทย์คนหนึ่งของโรงพยาบาลรามาธิบดีที่กรุงเทพฯ เป็นเรื่องเสียดสีระบบคนโปรด และการไต่เต้าทางสถานะของเจ้าหน้าที่และคนไข้ในโรงพยาบาล (พูนพิศ ๒๕๒๓) แม้แต่ชื่อของโรงพยาบาลในนวนิยายคือ รามาธิปไตย (เป็นการสนธิคำว่า รามา กับ "อธิปไตย" ซึ่งคำนี้เป็นส่วนหนึ่งของคำว่าประชาธิปไตยในภาษาไทย) ก็เป็นการเล่นคำเหน็บแนมความหลอกลวงของพวกตัวละครในเรื่อง วิสัญญีแพทย์ผู้หนึ่งได้รับการเลื่อนขั้น หลังจากเขาช่วยรักษาพยาบาลช้างเผือกของหลวงเชือกหนึ่งได้สำเร็จ ช้างเชือกนี้เป็นสัตว์ป่าที่ได้รับบรรดาศักดิ์ด้วย ถ้าวิสัญญีแพทย์ผู้นั้นได้แสดงความชำนิชำนาญอย่างเดียวกันรักษาพยาบาลคนจนสักคนหนึ่ง ก็คงจะไม่มีเหตุให้ได้ฉลองกัน

ส่วนหนึ่งของเรื่องตลกในที่นี้ก็คือ อำนาจของพระมหากษัตริย์ในการแต่งตั้งบรรดาศักดิ์ขุนนางนั้น ถูกยกเลิกไปตั้งแต่คราวปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ยุติระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว การอ้างถึงศักดินาหรือฟิวดัลในนวนิยายเรื่องนี้ มิใช่เป็นเพียงการรับรองและสิทธิพิเศษของสถาบันกษัตริย์เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงความอยุติธรรมและความไม่เท่าเทียมกัน อันมีที่มาจากความแตกต่างทางชนชั้นอีกด้วย

ในวาทกรรมทางวิชาการทุกวันนี้นั้น คำว่า ศักดินา หมายถึง รูปของสังคม ระบบศักดินา คือ กฎเกณฑ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดลักษณะสำคัญของสังคมไทยมานานประมาณ ๕๐๐ ปีมาแล้ว บรรดานักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ทั้งมวลต่างใช้ "ระบบศักดินา" เป็นเครื่องหมายของสังคมไทยในอดีตโดยไม่มีทางเลือก บางคนเน้นเรื่องความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์ ระบบเกณฑ์แรงงานและสถาบันกษัตริย์ และเก็บศักดินาไว้ในความหมายแบบโบราณ และมีลักษณะเฉพาะคือ เป็นตำแหน่งที่แสดงออกมาในรูปของที่ดินหรือแรงงาน แต่สำหรับนักประวัติศาสตร์ผู้ยังคงใช้คำว่าศักดินานั้น ถือว่าคำนี้เป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมที่สัมพันธ์ในเชิงวิพากษ์ต่อโครงสร้างอำนาจของปัจจุบัน และแม้อาจจะถึงขนาดที่หมายจะขจัดโครงสร้างนั้นออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งซากเดนศักดินา อย่างเช่นสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนา

ความหมายของศักดินาแบบสมัยใหม่เหมือนอย่างที่วางโครงเรื่องไว้ข้างต้นแล้วนั้นเกิดมาจากคำว่า *ศักดินา* ในภาษาไทยสมัยเก่า ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายเกี่ยวกับพลเรือนและการบริหารราชการสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในที่นั้นคำดังกล่าวจะหมายถึงตำแหน่งที่มีลำดับขั้นทางสังคมการเมืองที่ได้รับการสนับสนุนจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ แต่ละตำแหน่งจะมีความแตกต่างกันตรงจำนวนที่ดินที่แบ่งให้ เป็นต้นว่าจาก ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ของเจ้านายที่ทรงดำรงตำแหน่งสูงที่สุดมาถึง ๑๐,๐๐๐ ไร่สำหรับขุนนาง และต่ำลงมาจนถึง ๒๕ ไร่ของไพร่ และ ๕ ไร่สำหรับทาส คำไทยสมัยเก่าดังกล่าวเป็นคำผสมสันสกฤต - ไทย กล่าวคือ คำสันสกฤตว่า *ศักดิ* (หมายถึงอำนาจหรืออำนาจของพระเจ้า) มารวมกับคำไทยว่า *นา* (ผืนดินที่ปลูกข้าว) ปัจจุบันนี้ยังคงมีการถกเถียงกันต่อมาว่า หน่วยที่ใช้นับเป็นไร่นั้นหมายถึงผืนดินจริงๆ คล้ายๆ fiefs หรือเป็นหน่วยทางกำลังคนกันแน่ (เช่น ๑ ไร่ = ๑ คน) โดยที่นักประวัติศาสตร์บางคนแย้งว่า ระบบทางสังคม

มีวิวัฒนาการมาจากระบบหนึ่ง ซึ่งอำนาจแสดงออกมาให้เห็นได้ในรูปของการถือครองที่ดิน แล้วเปลี่ยนเป็นอีกระบบหนึ่งที่อำนาจแสดงออกมาในรูปของกำลังคน แม้ว่าคำศัพท์ทั้งคู่จะเขียนและอ่านออกเสียงเหมือนกันในภาษาไทยก็ตาม แต่ในฉบับภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าจะขอแปลศัพท์โบราณของไทยว่า *ศักดินา* และศัพท์ที่มีนัยใหม่ของไทยว่าศักดินา เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างกัน และเพื่อเน้นถึงความหมายใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาเมื่อ ๓๐ หรือ ๔๐ ปีที่ผ่านมานี่เอง

เท่าที่ข้าพเจ้าทราบมานั้น ไม่มีอะไรเกี่ยวกับระบบสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ ที่ถูกเรียกว่าฟิวดัล หรือศักดินา จนกระทั่งไม่เกิน ๑๐๐ ปีมานี้เอง และการปรากฏตัวครั้งแรกสุดเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ นั้น คำที่ใช้เป็นคำที่ทับศัพท์โดยตรง (ฟิวดัลลิสม์) แสดงว่าเป็นบางสิ่งที่เหมือนกับเป็น "ระบบกระจายอำนาจ" (นครินทร์ ๒๕๒๕ : ๒๔) การมองสังคมในอดีตว่าเป็นสังคมศักดินา หรือระบบศักดินาน่าจะเป็นพัฒนาการของช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว คำภาษาไทยที่ใช้สำหรับคำว่าฟิวดัลคือ การตั้งคำภาษาสันสกฤตขึ้นมาใหม่ว่า *ภักดินา* ใช้อย่างน้อยก็ช่วง พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๖ และผู้คิดคำนี้ขึ้นก็ตระหนักถึงปัญหาและคำศัพท์ที่มีความหมายเท่ากัน ถึงได้สรุปลงท้ายว่า *"ในเมืองไทยนี้เท่าที่ทราบ ไม่เคยมีสิทธิฟิวดัลอย่างที่ชาวยุโรปเข้าใจกัน เพราะฉะนั้นเราจึงไม่มีคำใช้ให้ตรงกัน"* (วรรณไวทยากร ๒๔๙๔ : ๑๒๙ - ๓๐) ประโยคนี้อาจนำมาเขียนใหม่ได้ว่า "เนื่องจากเราไม่มีคำสำหรับใช้เรียกคำนี้ ดังนั้น เราจึงไม่เคยมีประสบการณ์ผ่านระบอบฟิวดัลมาก่อน"

มีหลักฐานบางประการระบุว่า คำว่าศักดินาพร้อมกับความหมายสมัยใหม่ในเชิงเสียดสีนั้นเป็นสิ่งที่พูดกันอยู่ในแวดวงฝ่ายซ้าย ตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะยุติลง ผู้มีส่วนก่อตั้งสหพันธ์กรรมกรในระยะเริ่มต้นคนหนึ่งได้ทิ้งข้อมูลที่ชัดเจนเกี่ยวกับบทสนทนาระหว่างอาหารเที่ยงในสำนักพิมพ์ที่เขาทำงานอยู่ กล่าวคือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ นักเขียนแนวสังคมนิยมระดับแนวหน้าของสมัยนั้น เท้าโต๊ะและเรียก ม.จ. สกล ผู้เป็นที่รู้จักกันในนาม เจ้าแดง ในหมู่พระราชวงศ์ เพราะทรงมีความคิดโน้มเอียงมาทางสังคมนิยมในเชิงหยอกล้อว่า เป็นศักดินา และเจ้าแดงก็ทรงถือโอกาสอธิบายคำนี้ว่า เป็นเสมือนเอกสารรับรองสิทธิในการขูดรีด (สังคมศาสตร์ ๒๕๒๕ : ๒๒๕ - ๒๖) การขูดรีดแบบที่เป็นไปในช่วงปลายทศวรรษ ๒๔๘๐ นั้น เจ้าแดงทรงโต้ว่า มาจากสิทธิในการขูดรีดที่พวกศักดินาสมัยเก่าถือปฏิบัติอยู่โดยตรง

แม้เมื่อตอนที่คำว่าฟิวดัล = *ศักดินา*เข้ามาในภาษาไทยแล้วก็ตาม แต่คนที่ใช้ภาษาไทยอีกหลายคนก็ยังคัดค้านคำฟิวดัลว่า เป็นคำที่มีความหมายใช้ได้ในประวัติศาสตร์ไทย ดิเรก ชัยนาม นักการทูตผู้สำเร็จการศึกษาจากตะวันตก ซึ่งเคยทำหน้าที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในคณะรัฐมนตรีหลังสงครามของปรีดี ได้อธิบายอย่างยาวเหยียดถึงระบอบฟิวดัลในยุโรปว่า เป็นขั้นตอนสำคัญของวิวัฒนาการของสังคมยุโรป งานชิ้นนี้เขียนในปี ๒๔๙๕ ก่อนหน้าจะเกิดกบฏสันติภาพได้ไม่นานนัก ขณะนั้นรัฐบาลทหารเคลื่อนไหวต่อต้านผู้วิพากษ์วิจารณ์ที่เป็นฝ่ายซ้ายอยู่ ผู้เขียนมิได้แสดงท่าทีว่า ขั้นตอนของวิวัฒนาการเช่นว่านั้นอาจจะนำมาประยุกต์ใช้สำหรับเมืองไทยได้ และเขาก็ใช้คำภาษาอังกฤษเป็นคำยืมมาโดยตรงเลยในภาษาไทย (ฟิวดัล) ราวกับว่าต้องการเน้นให้เห็นชัดว่าระบอบฟิวดัลเป็นของนอก (ดิเรก ๒๕๑๗ : ๑๕๑ - ๕๕) และแน่นอนที่ว่าผู้ใช้ภาษาอีกหลายคนในทุกวันนี้ ยังคงปฏิเสธการประยุกต์ใช้คำดังกล่าวสำหรับสังคมไทย

แต่ราวทศวรรษต่อมา หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ คำไทยสมัยเก่าว่า *ศักดินา* ค่อยๆ กลายเป็นคำแปลที่แน่นอนสำหรับคำว่าฟิวดัลของยุโรป หนังสือพิมพ์ **มหาชน** ของ พ.ค.ท. เป็นผู้ทำให้ความหมายทางภาษาเปลี่ยนไป ด้วยการแปลคำว่า "ระบอบฟิวดัล" ในงานเขียนตามแนวคิดมาร์กซิสต์ - เลนินนิสต์ว่าเป็น "ศักดินา" บทความที่ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๔๙๑ ได้พยายามให้ความรู้แก่คนอ่านชาวไทยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องรูปของสังคม ในขณะนั้นบทวิเคราะห์รูปของสังคมตามแนวของ พ.ค.ท. เกาะเกี่ยวอยู่กับโครงร่างที่ตายตัวแบบหนึ่งซึ่งมีที่มาจากทฤษฎีจีน - โซเวียตที่แพร่หลาย ลำดับรูปของสังคมที่อยู่ในแนวเดียวกันนี้ (ชุมชนบุพกาล สังคมทาส สังคมฟิวดัล ระบอบทุนนิยม ระบอบสังคมนิยม) ละเว้นรูปแบบชนิดที่มาร์กซ์กับเองเกลส์ ตามที่ปรากฏในหลักฐานอ้างอิงที่กระจัดกระจายอยู่ ได้นำมาใช้เพื่อรวมสังคมที่มิใช่แบบตะวันตกเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ทั่วไปของพวกเขา สิ่งนั้นคือ วิถีการผลิตแบบเอเชียหรือ "สังคมตะวันออก" ในสหภาพโซเวียตนั้นวิถีการผลิตแบบเอเชียถูกตัดออกจากโครงการภายหลังการอภิปรายถกเถียงกันอย่างหนักในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ เมื่อประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบสตาลินมีบทบาทขึ้นมา จึงกลายเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องทั้งลดลักษณะที่เป็น "แบบเอเชีย" ของสังคมรัสเซียลง และปฏิเสธบทบาทสำคัญของระบอบทุนนิยมที่มีพื้นฐาน

มาจากตะวันตก ในด้านวิวัฒนาการที่แยกออกมาจากสังคมแบบเอเชียที่ตีความ โดยวิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้เองที่ทำให้นักคิดไทยช่วงหลังสงครามใหม่ๆ ไม่ทราบอะไรเกี่ยวกับวิถีการผลิตแบบเอเชียเอาเลย และไม่ทราบต่อมาอีกนานกว่าที่พวกเขาจะเข้าถึงงานเขียนขนาดยาวที่ยังไม่เคยตีพิมพ์มาก่อนของมาร์กซ์ชื่อ **Grundrisse** พวกเขาทำงานหนักภายใต้กฎเกณฑ์ที่เคร่งครัด ที่ทำให้ทุกอย่างยิ่งถูกกำหนดโดยข้อเท็จจริงที่ว่า เมืองจีนมิได้แยกตัวออกห่างจากแบบตัวอย่างการปฏิวัติของรัสเซียเลย เพราะความขัดแย้งระหว่างจีน - โซเวียตเพิ่งเริ่มต้นขึ้นตอนช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ (Reynolds and Hong 1983 : 79 - 80) พวกเขาประสบความยากลำบากมาก ในการอธิบายเกี่ยวกับเมืองไทยในช่วงที่เปลี่ยนแปลงจากระบอบฟิวดัลไปสู่ระบอบทุนนิยม คล้ายๆ กับต้นแบบงานเขียนของจีนในช่วงทศวรรษ ๒๔๖๐ และ ๒๔๗๐ ซึ่งเป็นประเด็นที่ *โฉมหน้า* เองก็เกิดการสะดุดในตอนวิเคราะห์อยู่เช่นกัน (Dirlik 1978)

งานชิ้นหนึ่งที่ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นงานที่แตกต่างจากเค้าโครงที่เป็นแบบแผนของสตาลิน ซึ่งออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ เพียงเล็กน้อย และยังคงเป็นหัวใจของทฤษฎีที่ พ.ค.ท. ยึดมั่นอยู่ตราบจนช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ นั่นคือ นักประวัติศาสตร์ของ พ.ค.ท. ได้ระบุถึงรูปแบบของสังคมในเมืองไทยว่าเป็นแบบ “กึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา” ตามแนวทางวิเคราะห์ของเหมาในงานชื่อ “การปฏิวัติของจีนและพรรคคอมมิวนิสต์จีน” ฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๒ (อุดม ๒๕๒๒) อุดม ศรีสุวรรณ เป็นคนเขียนหนังสือเล่มดังกล่าวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เขาเป็นนักหนังสือพิมพ์และนักวิจารณ์วรรณกรรม ซึ่งต่อมาถูกจับขังคุกที่เดียวกับจิตรภายหลังรัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๐๑ ของจอมพลสฤษดิ์ อุดมบรรยายภาพของเมืองไทยก่อน พ.ศ. ๒๓๙๘ ในฐานะสังคมฟิวดัล อธิบายให้เห็นภาพด้วยระบบเศรษฐกิจทางการเกษตรแบบยังชีพ ซึ่งการค้ากับต่างประเทศถูกทำลายลงด้วยระบบการค้าผูกขาด และการบังคับเก็บภาษีศุลกากรภายใต้ระบบศักดินา ชนชั้นปกครองในสังคมศักดินา ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์และขุนนาง และผืนแผ่นดินทั้งมวลอยู่ใต้การครอบครองของพระมหากษัตริย์ ชนชั้นผู้ถูกปกครองประกอบด้วย *ไพร่* (ทาสกสิกร หรือ serfs) ซึ่งมีพันธะผูกพันเป็นการส่วนตัวกับคนในกลุ่มชนชั้นปกครอง เป็นผู้ที่ถูกซื้อและขายได้ตามอำเภอใจ และเป็นผู้ที่ถูกเกณฑ์แรงงานมาทำนาให้นายของพวกเขานาน ๓ ถึง ๖ เดือนต่อปี คำว่า “Serf” ได้รับการแปลเป็น “ทาสกสิกร” และถือว่ามีความหมายอย่างเดียวกับ *ไพร่*

ของไทย *ไพร่* มิอาจเคลื่อนย้ายหนีจากเจ้าของที่ดินไปไหนได้ คนพวกนี้ไม่มีสิทธิทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม หรือสิทธิในความเป็นชาติ และความขัดแย้งกับชนชั้นศักดินาจะนำไปสู่การต่อสู้ที่ยุติลงด้วยการกดขี่อย่างทารุณอยู่เสมอ เนื่องจากคนพวกนี้ขาดผู้นำที่ถูกต้องและมีความเข้มแข็ง เมื่อตอนที่พวกจักรวรรดินิยมยุโรปมาแสวงหาผลประโยชน์ในทวีปเอเชียในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ชนชั้นศักดินามิอาจที่จะต้านทานแรงกดดันได้ และถูกบีบบังคับให้ต้องยินยอมตามข้อเรียกร้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอังกฤษในการให้สิทธิทางการค้าและสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (อุดม ๒๕๒๒ : ๒๗ - ๒๘, ๕๓ - ๕๕)

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๘ อันเป็นปีที่ทำสนธิสัญญากับอังกฤษเป็นต้นมา การแทรกซึมของเงินทุนจากต่างประเทศ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อความสัมพันธ์ทางการผลิต และเมืองไทยก็กลายเป็นแบบกึ่งเมืองขึ้น ในเวลาเดียวกันระบบศักดินา *"ที่เป็นอิสระอยู่เดิมนั้น ต้องกลายเป็นระบอบกึ่งศักดินาที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของจักรพรรดินิยม"* (อุดม ๒๕๒๒ : ๙๔) ตอนนี้จึงมีการขูดรีดสองรูปแบบที่ชัดเจน กล่าวคือ การขูดรีดแบบศักดินาต่อชาวไร่ชาวนาโดยเจ้าของที่ดินกับนายทุนผู้ขูดรีด และการขูดรีดแบบกึ่งศักดินาโดยชาวไร่ชาวนาผู้ร่ำรวยกระทำต่อชาวไร่ชาวนารับจ้าง และโดยชนชั้นเจ้าของที่ดิน ชาวไร่ชาวนาร่ำรวย ตลอดจนนายทุนกระทำต่อชาวไร่ชาวนาส่วนใหญ่ที่ยากจนลงทุกที (อุดม ๒๕๒๒ : ๙๖) การปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) นำไปสู่การปรับปรุงสภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นอยู่บ้าง แต่การปฏิรูป มิได้สร้างเงื่อนไขสำหรับการพัฒนาระบอบทุนนิยมภายใน แท้ที่จริงแล้วพระมหากษัตริย์จำต้องอาศัยเงินกู้จากต่างประเทศมารองรับแผนงาน ที่ต้องการทุนสนับสนุนอย่างมากตามโครงการปฏิรูป ด้วยเหตุนี้เองก็เท่ากับเป็นการผลักดันให้ประเทศต้องถลำลึกตกอยู่ในกำมือของพวกจักรวรรดินิยม (อุดม ๒๕๒๒ : ๙๙ - ๑๐๓)

จากการวิเคราะห์ของอุดมนั้น การล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ประสบผลสำเร็จได้ก็ด้วยปัจจัยทางยุทธวิธี และมิใช่เป็นเพราะได้รับแรงสนับสนุนจากประชาชน "อำนาจการปกครองตกอยู่ในมือชนชั้นนายทุนน้อย นายทุนชั้นกลาง และชนชั้นเจ้าที่ดิน" ซึ่งครั้งหนึ่งเคยใช้อำนาจด้วยตัวเองมาแล้ว (อุดม ๒๕๒๒ : ๑๒๔) กลุ่มหัวหน้าของคณะผู้ก่อการมีทีท่าลังเลในการทำลายล้างชนชั้นศักดินา ดังนั้นคนกลุ่มหลังนี้จึงยังคงมีอิทธิพลอย่าง

กว้างขวางในทางเศรษฐกิจ ถึงแม้จะต้องสูญเสียอำนาจทางการเมืองไปบ้างก็ตาม โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบจักรวรรดินิยมยังคงถูกทิ้งเอาไว้อย่างไม่บุบสลาย โดยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ (อุดม ๒๕๒๒ : ๑๓๓) เมื่อมาถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น อุดมหันไปเรื่องสถานการณ์ระหว่างประเทศ กล่าวคือการเติบโตของอำนาจโซเวียตหลังสงคราม การขยายตัวทางการค้าของอเมริกาเข้าสู่ตลาด ที่เคยอยู่ใต้การควบคุมของมหาอำนาจฝ่ายอักษะและการแบ่งโลกออกเป็น ๒ ค่ายด้วยกัน การตีความเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมัยหลังสงครามอาศัยแนวทางจากหนังสือเรื่อง The International Situation ซึ่งตีพิมพ์คำปาฐกถาที่แสดงเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๐ โดย อันไดร ซดานอฟ (Andrei Zhdanov) ซึ่งอธิบายถึงโครงสร้างของนโยบายต่างประเทศแบบใหม่ของโซเวียต และประกาศลัทธิสองค่าย ซึ่งเรียกร้องให้มีการลุกฮือขึ้นก่อการกบฏทางภาคตะวันออกเพื่อสร้าง "ประเทศประชาธิปไตยประชาชน" ขึ้นมา (อุดม ๒๕๒๒ : บทที่ ๕) ดังนั้นอุดมจึงเขียนประวัติศาสตร์เมืองไทยฉบับของเขามาจนถึงสมัยนั้น วางบทบาทตัวเองพร้อมกับความช่วยเหลือจาก พ.ค.ท. ให้อยู่ในฐานะของผู้สร้างอนาคตใหม่สำหรับประเทศชาติ ภายใต้ความเป็นจริงที่ประเทศมหาอำนาจชี้ช่องทางให้นั่นคือเมืองไทยจะเป็นประเทศประชาธิปไตยประชาชนแบบใหม่กับเขาด้วยประเทศหนึ่ง

การอธิบายลักษณะสำคัญของประวัติศาสตร์สังคมไทยแบบนั้น (ไม่ว่าจะเป็นในรูปของศักดินา หรือต่อมาเป็นกึ่งศักดินา กึ่งเมืองขึ้นก็ตาม) ไม่สามารถจะผูกติดกับความเปลี่ยนแปลงทางลัทธิของ พ.ค.ท. เพียงอย่างเดียวได้ อุดมเป็นแค่ปัญญาชนคนหนึ่งในหมู่ปัญญาชนจำนวนมากมายในสมัยนั้น ซึ่งบางคนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ พ.ค.ท. และบางคนก็ไม่ คนเหล่านี้พยายามหาทางบ่อนทำลายการกำหนดยุคสมัยในอดีตของไทยตามประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบจารีต นักเขียนผู้หนึ่งชี้ให้เห็นในงานเขียนเล่มหนึ่งที่พิมพ์ออกมาในปีเดียวกับ *โฉมหน้า* ว่าคำนั้น (ศักดินา - ผู้แปล) มิใช่แค่จะบอกถึงตำแหน่งที่ได้รับพระราชทานมา (จ๊อคกี้ชาวออสเตรเลียอาจเป็นลอร์ดหรือเซอร์ได้ และคอมมิวนิสต์รัสเซียก็ยังติดเหรียญตรา) แต่เป็นการสะท้อนให้เห็นความหยิ่งยโสและการวางภูมิของบรรดาคนที่ "มัวเมาอำนาจ" (ล้วน ๒๕๐๐ : ๕๓ - ๕๕) แท้จริงแล้วในช่วงทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น คำดังกล่าวนี้ถูกใช้โดยพวกคณะรัฐประหารเอง เพื่อป้ายสีให้พวกชนชั้นขุนนาง มีคนเคยบอกว่า พลตำรวจเอก เผ่า

ศรียานนท์ เคยใช้คำว่า "ศักดินา" ในการสบประมาทคู่แข่งอย่าง ควง อภัยวงศ์ และน่าจะเป็นคนแรกที่ใช้สัญลักษณ์ใหม่นี้ เมื่อเขามุ่งที่จะโค่นล้มระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (เดือน ๒๕๐๐ : ๕๘ ; เสนีย์ ๒๕๑๒ : ๑๗๘)

การเรียงลำดับรูปของสังคมในแนวทางเดียวเกิดขึ้นอีกในฐานะพลังสำคัญ (เกือบเหมือนยี่ห้อ) ในผลงานของยุคนั้น บ่อยครั้งทีเดียวที่การเรียงลำดับรูปของสังคม ซึ่งในบางเล่มก็เหมือนการท่องจำสูตรของพรรคมาแบบนกแก้วนกขุนทองนั้น ปรากฏออกมาเป็นโครงเรื่องแบบที่ไม่มีคุณภาพหรือไม่มีข้อมูลเชื่อมโยงให้เข้ากับเงื่อนไขของไทย เรื่องแบบนั้นเป็นกรณีที่พบในความเรียงเรื่องหนึ่ง พิมพ์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ปีหนึ่งก่อนที่ *โฉมหน้า* จะออกมา (นิติศาสตร์ ๒๔๙๙) โครงเรื่องแบบนี้ดูเป็นการเชื้อเชิญให้นักเขียนสักคนมาเติมเรื่องราวให้สมบูรณ์โดยใช้เนื้อหาสาระที่เป็นของไทย ดังนั้นบทวิเคราะห์ของอุดมและ *โฉมหน้า* ของจิตรจึงดำรงอยู่ท่ามกลางแนวคิดที่ว่านี้ และบทวิเคราะห์อื่นๆ ที่เกี่ยวกับรูปของสังคมไทยทั้งที่เขียนขึ้นก่อนและหลังจากนั้น ที่จริงนั้น *โฉมหน้า* ของจิตร ภูมิศักดิ์ อาจได้รับการพิจารณาว่าเป็นความพยายามที่ยิ่งใหญ่กว่าบทวิเคราะห์ของอุดมด้วยซ้ำไป เพราะพยายามเติมช่องว่างที่มีอยู่มากมายในโครงเรื่องดังกล่าว และเป็นหนังสือที่ประสบความสำเร็จยิ่งกว่างานเขียนเล่มใดๆ รวมทั้งของอุดมเองด้วย ในการสร้างความหมายใหม่ให้กับคำว่า *ศักดินา* อันเก่าแก่ของไทย

โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน

หนังสือเรื่อง **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ของอุดมกล่าวถึงเมืองไทยช่วงก่อนสมัยใหม่อย่างผิวเผิน บทวิเคราะห์ของเขามุ่งประเด็นไปที่จักรวรรดินิยมตะวันตกและผลกระทบของสภาวะเศรษฐกิจระหว่างประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ที่มีต่อสังคมไทย มากกว่าจะสนใจช่วงก่อนหน้า พ.ศ. ๒๓๙๘ ซึ่งเป็นช่วงก่อนหน้ารูปของสังคมแบบทุนนิยม เขาเขียนอธิบายถึงช่วงดังกล่าวไว้ในหนังสือแค่ ๕๕ หน้าเท่านั้นในบทนำของเขา อุดมยังยอมรับว่า *"ระบอบศักดินาของประเทศไทยอย่างน้อยมีประวัติมาเป็นเวลาอันยาวนาน แต่จะอุบัติขึ้นในสังคมไทยสมัยกรุงสุโขทัย หรือสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ยังไม่มีการยืนยันอย่างแน่นอน"* เมื่อตอนที่อุดมเขียน

หนังสือเล่มนี้ ศักดินาหรือฟิวดัลยังเป็นเสมือนเปลือกที่ยังไม่ได้เติมเนื้อหาสาระของไทยให้เต็ม ประวัติศาสตร์ช่วงต้นๆ (เกี่ยวกับที่มาของระบบศักดินาและความเปลี่ยนแปลงภายในระบบที่เกิดขึ้นตราบจนช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕) นี้เองที่ จิตร ภูมิศักดิ์ นำมาวิเคราะห์ใน *โฉมหน้า* ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ งานเขียนทั้งสองเล่มนี้เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันอยู่ ในขณะที่อุดมมอง "ข้างนอก" เพื่อแสดงว่าสังคมศักดินาและกึ่งศักดินานั้น ถูกผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจภายนอกครอบงำอยู่ จิตรกลับมองลึกลงไป "ข้างใน" และ "ย้อนเวลากลับ" เพื่อชี้ให้เห็นว่าวิถีการผลิตแบบศักดินาเข้ามาครอบงำสังคมไทยตั้งแต่เมื่อไรและอย่างไร สิ่งที่หลงเหลือมาจนทุกวันนี้ก็คือ "ซากเดนศักดินา" ในจิตสำนึกได้แก่ สถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนา ซึ่งถือว่ามีความสำคัญต่อเอกลักษณ์ไทย และจำเป็นยิ่งต่ออำนาจอันเหมาะสม

โฉมหน้า ใช้แหล่งข้อมูลนานาชนิดที่แตกต่างกัน เพื่อสะดวกในการอภิปราย ข้าพเจ้าจะขอจัดแบ่งเป็น ๓ กลุ่มคือ งานศึกษาค้นคว้าของบรรดานักบุรพทิศศึกษาชาวฝรั่งเศสที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคต้นของชนเผ่าไตและของสังคมขอม แหล่งข้อมูลในภาษาไทยที่รวมไปถึงพวกพงศาวดาร กฎหมาย จารึก และเอกสารเกี่ยวกับสังคมไทย ก่อนสมัยที่จดบันทึกโดยนักประวัติศาสตร์ในราชสำนัก และกลุ่มสุดท้ายก็คือรวมผลงานของนักเขียนแนวสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ซึ่งรวมไปถึงงานของผู้ที่เคยเป็นหัวหน้า พคสรอ. (CPUSA) มาเป็นเวลานานคือ วิลเลียม ซีย์. ฟอสเตอร์ (William Z. Foster) และของนักเขียนนวนิยายชาวอเมริกันอย่าง เฮาเวิร์ด ฟาสต์ (Howard Fast) ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นสมาชิกของ พคสรอ. และเคยได้รับรางวัลสันติภาพนานาชาติของสตาลินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ มาแล้ว เขาเคยถูกสอบสวนโดยคณะกรรมาธิการเกี่ยวกับการกระทำอันไม่เป็นอเมริกันของรัฐสภา (Unamerican Activities Committee) แม้ว่าต่อมาเขาจะปฏิเสธลัทธิคอมมิวนิสต์ ภายหลังจากครุสเชฟ (Khruschchev) ประกาศประณามสตาลินก็ตาม (ชาญวิทย์ ๒๕๒๒ : ๑๓๕) เป็นที่น่าสังเกตว่า สิ่งที่ขาดหายไปจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ที่กล่าวมานี้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไม่ยอมรับเรื่องเหล่านั้นด้วยก็คือ บรรดาหนังสือ "ก้าวหน้า" ทั้งหมดที่เขียนเป็นภาษาไทย (เป็นต้นว่าเรื่อง **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ของอุดม) ซึ่งแพร่หลายอยู่ในช่วงทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ หนังสือเหล่านี้ ยังได้จัดโครงสร้างของประวัติศาสตร์ด้วยลำดับของรูปทางสังคมที่เป็นจุดเด่นในการศึกษาของจิตร

มีอยู่หลายกรณีทีเดียวที่พบว่าผลงานที่ถูกอ้างอิง มิได้เป็นข้อมูลมากเท่ากับเป็นเส้นบนแผนที่ ที่ชี้ให้เห็นพื้นที่ซึ่ง *โฉมหน้า* ยึดครองอยู่ การอ้างอิงหนังสือเรื่อง **Outline Political History of the Americas** (1951) ของวิลเลียม ซีย์. ฟอสเตอร์อยู่ในเชิงอรรถที่ ๑ ของหน้าอ้างอิงนั้นต้องการสื่อเรื่องราวเกี่ยวกับการครอบครองทาสสมัยกรีกโบราณ แต่ชื่อบทคือ "The Indian Peoples of the Americas" และสาระถูกซุกซ่อนไว้ใต้ตัวพิมพ์ขนาดเล็ก งานเรื่องนี้ของฟอสเตอร์ไม่ใช่งานเขียนชั้นเยี่ยมเกี่ยวกับสังคมทาส ดูเหมือนจะเป็นสัญลักษณ์ในการวางกรอบให้ *โฉมหน้า* มากกว่า คือ ประกอบด้วยแนวคิดบุรพทิศศึกษาของฝรั่งเศส หลักฐานภาษาไทย และงานเขียนทางประวัติศาสตร์แบบสังคมนิยม ฟอสเตอร์ยังเขียนหนังสือเรื่อง **History of the Communist Party of the United States** ซึ่งประโยคต้นๆ ของเขาเตือนให้ระลึกถึงท่วงทีตอนขึ้นต้นของโฉมหน้า เช่นกัน

> *ประวัติศาสตร์ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งสหรัฐอเมริกาเป็นประวัติศาสตร์ของกลุ่มหัวหอกของชนชั้นกรรมาชีพอเมริกัน เป็นเรื่องราวและบทวิเคราะห์ถึงต้นกำเนิด การเจริญเติบโต และพัฒนาการของพรรคการเมืองของชนชั้นกรรมาชีพในรูปแบบใหม่ ถือกำเนิดขึ้นในยุคของสิ่งใหม่ๆ เรียกกันว่าเป็นยุคของจักรวรรดินิยม อันเป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของระบอบทุนนิยม และด้วยการปรากฏตัวของระบบสังคมแบบใหม่คือ ระบอบสังคมนิยม (Foster 1968 : 15)*

ประวัติศาสตร์ของจิตรต่างจากหนังสือประวัติศาสตร์ พคสรอ. ของฟอสเตอร์ตรงที่มิได้เป็นประวัติศาสตร์ของพรรค เขาเขียนเรื่องนี้ขึ้นมา โดยมิได้รับอนุญาตจาก พ.ค.ท. ถึงแม้ว่าต่อมา พ.ค.ท. พยายามจะอาศัยประโยชน์จากมันก็ตาม อย่างไรก็ดี เรื่อง **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ของอุดมที่มิได้ถูกอ้างอิงถึงในหนังสือเล่มนี้ แต่ต่อมาได้กลายเป็นแนวทางหลักในเรื่องทฤษฎีของ พ.ค.ท. ก็ดูราวกับจะปรากฏอยู่ในงานของจิตรมากเท่ากับเรื่อง *Outline* ของฟอสเตอร์ที่ได้รับการอ้างอิงถึงไว้ชัดเจน *โฉมหน้า* มีเค้าโครงหรือได้รับอิทธิพลจากหนังสือที่กล่าวมานั้นแล้วทั้งหมด แต่ในขณะเดียวกันก็แตกต่างโดดเด่นออกมาไม่เหมือนหนังสือพวกนั้นสักเล่มเดียว แม้กระนั้นก็ดี ยังมีหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่มิได้มีการอ้างอิงถึง แต่มีบทบาทเหมือนเส้นโยงบนแผนที่ของจิตร (แม้เขาจะมิได้อ้างถึงในที่นี้ แต่ก็เคยอ้างไว้ในความเรียงเรื่องหนึ่งของเขาที่เกี่ยวกับด้าน

วรรณกรรมวิจารณ์) หนังสือที่ว่านี้คือ เรื่อง India : From Primitive Communism to Slavery ของ เอส. เอ. เดนจ์ (S. A. Dange) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับรูปของสังคมในอินเดีย ซึ่งได้วิพากษ์วิจารณ์บ้านเกิดเมืองนอนของตนอย่างหนักหน่วงเช่นกัน แต่อยู่ในสภาวการณ์ที่ค่อนข้างจะแตกต่างจากสิ่งที่เสนออยู่ในหนังสือของจิตร (Dange 1949)

ข้อมูลภาษาไทยที่อยู่คาบเกี่ยวระหว่างสองกลุ่มแรกคือ ผลงานของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสที่เชี่ยวชาญด้านกฎหมายโบราณของอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชื่อ โรแบรต์ แลงกาต์ (Robert Lingat) เขาเคยเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับการปรับปรุงกฎหมายแก่ข้าราชการไทยเป็นเวลานานหลายปี แลงกาต์เป็นบรรณาธิการผู้ชำระรวบรวมประมวลกฎหมายโบราณของไทยมาพิมพ์และหนังสือเรื่อง **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย** ที่เรียบเรียงขึ้นตอนช่วงปลายทศวรรษ ๒๔๗๐ สำหรับหลักสูตรคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ถือเป็นข้อมูลหลักชิ้นหนึ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์ ใช้ในการศึกษาเรื่องการจัดตั้งทางสังคมของคนเผ่าไตในระยะเริ่มแรก การอ้างถึงหนังสือ **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย** ของแลงกาต์เพียงไม่กี่ครั้งใน *โฉมหน้า* อาจทำให้ประเมินความสำคัญของงานชิ้นนี้ที่มีต่อหนังสือของจิตรต่ำกว่าความเป็นจริงไป และอาจเป็นไปได้ว่าจิตรเริ่มคุ้นเคยกับงานศึกษาของพวกฝรั่งเศส เช่น บูร์เลต์ (Bourlet) ดิเกต์ (Diguet) และโรเบอแกง (Robequain) ผ่านการอ้างอิงของแลงกาต์ ในตอนที่ว่าด้วยกฎหมายที่ดินนั้น แลงกาต์เสนอว่าคนไทยถือครองที่ดินในลักษณะของชุมชนบุพกาล (แลงกาต์ ๒๕๒๖, ๑ : ๓๐๓) จิตรได้อภิปรายถึงการจัดตั้งทางสังคมในระยะเริ่มแรกนี้ไว้ ตั้งแต่หน้าต้นๆ ของงานค้นคว้าของเขา

สิ่งที่น่าสนใจเรื่องวิถีทางที่ใช้ใน *โฉมหน้า* ก็คือ หลักฐานภาษาไทยจากราชสำนัก ทั้งที่เป็นหลักฐานชั้นต้นอย่างพวกพงศาวดารและกฎหมาย เท่าๆ กับงานชั้นรองที่เขียนโดยนักประวัติศาสตร์ในราชสำนัก อย่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาญวิทย์ เกษตรศิริได้เน้นถึงเส้นที่ชี้ให้เห็นพัฒนาการในการเขียนประวัติศาสตร์ในความเรียงเรื่องสำคัญที่สุดมาจนทุกวันนี้ ในฐานะที่บรรจุจิตรลงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยด้วย (Charnvit 1979) เนื่องจากบทความของชาญวิทย์คิดขึ้นและร่างเป็นครั้งแรกแล้วเสร็จ ตั้งแต่ก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ดังนั้นจึงมีความเคลื่อนไหวของคนหนุ่มสาวที่จะประเมินประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยเสียใหม่ปรากฏ

อยู่ และถือเป็นเอกสารอีกชิ้นหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการสร้าง "จิตร ภูมิศักดิ์" ขึ้นมา ตามทรรศนะของชาญวิทย์นั้น งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของไทยวิวัฒนาการมาจากจุดเริ่มที่เกี่ยวข้องกับศาสนามาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เมื่อประวัติศาสตร์ของราชวงศ์เข้ามาแทนที่ประวัติศาสตร์ของราชวงศ์ยังคงมีอยู่ ตราบจนกระทั่งช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ซึ่งเริ่มเสื่อมความนิยมลง และหลีกทางให้กับสิ่งที่ชาญวิทย์เรียกว่า "การเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่" ซึ่งในทางกลับกันก็พัฒนามาจากการเขียนแบบราชสำนัก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ) มาเป็นการเขียนแบบชาตินิยม (หลวงวิจิตรวาทการ) และประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์ (จิตร ภูมิศักดิ์)

ลำดับของพัฒนาการในการเขียนประวัติศาสตร์แบบที่ว่านี้ เมื่อวาดโครงร่างเป็นเส้นกว้างๆ แล้ว ได้อำพรางส่วนที่ว่ากระบวนทรรศน์แต่ละแบบมีร่องรอยของแบบอื่นๆ ในกระแสเดียวกันปรากฏอยู่ด้วย ประวัติศาสตร์แนวมาร์กซิสต์ของจิตร ในฐานะที่เป็นงานเขียนซึ่งล้มล้างประวัติศาสตร์นิพนธ์ของทางการ จะได้รับการตีความโดยประวัติศาสตร์นิพนธ์ของราชสำนักว่าถึงคราวแล้วที่จะต้องเสริมสร้างความมั่นคงให้ตนเอง เพื่อต่อต้านแนวทางอื่นที่อาจเข้ามามีอิทธิพลแทนที่ อาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของราชสำนักตั้งตนเองขึ้นเผชิญกับสิ่งซึ่งอาจจะบ่อนทำลายตัวเอง โดยบรรจุเอาสิ่งซึ่งอาจจะขจัดการครอบงำของตนไว้ภายในในทำนองเดียวกันนั้นเอง การอ่าน *โฉมหน้า* อย่างตั้งอกตั้งใจย่อมจะสังเกตได้ว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบของทางการฝังแน่นอยู่ในหนังสือของจิตรเพียงไร หนังสือเล่มนี้ดำเนินไปได้อย่างไรภายในกระบวนทรรศน์ทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ตั้งมั่นอยู่ก่อนแล้ว กล่าวคือ แบบศาสนา ราชวงศ์ ราชสำนัก และชาตินิยม สาระที่พูดถึงใน *โฉมหน้า* ไม่เคยตำหนิติเตียนไม่ว่าจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ หรือแม้แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระอนุชาผู้ทรงได้รับการขนานพระนามว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ของสถาบันกษัตริย์ไทย ที่จริงแล้วความโน้มเอียงมาทางด้านสมัยใหม่ด้วยการพยายามจะปฏิรูปจารีตเดิมของทั้งสองพระองค์มีประโยชน์ต่อจิตร เนื่องจากงานเขียนของทั้งสองพระองค์นั้นเป็นการวิพากษ์สังคมก่อนสมัยใหม่ได้ดี ถึงแม้ว่าจะเป็นงานที่พรรณนาเกี่ยวกับสังคมนั้นก็ตามและพงศาวดารกับเอกสารของราชสำนักก็เปิดเผยข้อมูลอันมีค่าเกี่ยวกับระบบการจัดเก็บภาษี

อากร และพัฒนาการของกำลังคนในเศรษฐกิจที่สนธิสัญญาทางการค้าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น และเป็นเรื่องที่ราชสำนักในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ กำลังพยายามดำเนินการอยู่ โดยอาศัยข้อได้เปรียบของตน

หัวข้อสำคัญประเด็นหนึ่งคือ เรื่องระบบทาสของไทยนั้น *โฉมหน้า* โต้แย้งกับแนวทางที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบราชสำนักได้ดีความหลักฐานเอาไว้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามปฏิเสธว่า ระบบทาสมิได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมไทย โดยทรงอธิบายว่าระบบนี้เป็น "ประเพณี" ที่ได้มาจากกัมพูชา เป็นมลทินแบบหนึ่งที่มาจากเขมรนั่นเอง (ดำรง ๒๕๑๘) จิตรใช้หลักฐานทางภาษาศาสตร์และจารึกมาโต้ว่า สังคมสมัยสุโขทัยก็มีทาสอยู่ และเขาก็ก้าวไปไกลกว่านั้น ด้วยการชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยเคยผ่านขั้นตอนของสังคมทาสมาแล้ว ปัญหาเรื่องระบบทาสนี้เองที่มีการดึงเอานวนิยายที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ เรื่อง **Spartacus** ของ เฮาเวิร์ด ฟาสต์ ขึ้นมาอ้างอิง

เรื่องระบบทาสของไทยยังคงเป็นข้อโต้เถียงที่มีอยู่ต่อไป คำว่า *ไท* และ *ทาส* เป็นคำที่มักปรากฏอยู่คู่กันในภาษาไทย และผลที่ออกมาจากการถกเถียงเรื่องการแพร่ขยายของระบบทาสในประวัติศาสตร์ไทยมีความสัมพันธ์ต่อทรรศนะสมัยใหม่ของไทยเกี่ยวกับเรื่องอิสรภาพ และระบบเมืองขึ้น ภายใต้สภาวะแวดล้อมแบบที่กล่าวมานี้ จึงแทบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่ปัญหาดังกล่าวจะหาข้อสรุปร่วมกัน เนื่องจากท่ามกลางความวกวนของข้อถกเถียงนั้น มีความไม่ลงรอยกันในระดับพื้นฐานปรากฏอยู่ ความไม่ลงรอยนี้เกี่ยวกับว่า สังคมไทย (หรือรัฐไทย) นั้นควรจะถือว่าเป็นแบบที่มีการขูดรีดและมีความขัดแย้ง หรือเป็นแบบที่มีความเมตตากรุณาและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแน่ ตอนที่ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักสำคัญได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ นั้น ได้จุดประกายของความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในเรื่องที่ว่าศัพท์ภาษาไทยสำหรับคำว่าทาส ข้า หรือขี้นนั้น ได้รับการแปลอย่างเหมาะสมแล้วหรือไม่ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ผู้ที่แสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนกันคนหนึ่ง ซึ่งจงใจละเว้นชื่อของจิตร รวมทั้งข้ออภิปรายอย่างกว้างขวางของเขาเกี่ยวกับระบบทาสของไทย ก็คือ ขจร สุขพานิช คนคนนี้เคยวางเฉยต่อความอกสั่นขวัญหายของบิล เก็ดนีย์ในกรณีโยนบก (ดูบทที่ ๑) คราวนี้เขาอยู่ในตำแหน่งที่ออกความเห็นวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นกว่าเดิม แสดงความรู้สึกออกมาว่า กริสโวลด์

(Griswold) และประเสริฐ (ประเสริฐ ณ นคร - ผู้แปล) ได้ปิดบัง และทำให้หลักฐานพยานเรื่องระบบทาสสมัยสุโขทัยดูอ่อนลง (ขจร ๒๕๑๔)

จิตร ภูมิศักดิ์ ใช้งานค้นคว้าทางวิชาการของราชสำนักต่อต้านตัวของมันเองด้วยวิถีทางอื่นด้วย เขาตีความหลักฐานเสียใหม่ในการวิเคราะห์รูปของสังคมแบบต่างๆ ของเมืองไทย เขาใช้โครงสร้างของระบบภาษี ๔ ประเภท แบบเดียวกับที่เคยปรากฏในคำอธิบายเกี่ยวกับภาษีอากรก่อนสมัยใหม่ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ดำรง ๒๕๐๖) และวาดโครงร่างอย่างสั้นๆ ไว้ใน "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" (ดำรง ๒๕๑๘) โครงสร้างเดียวกันนี้เอง ที่นักประวัติศาสตร์ชาตินิยม อย่างหลวงวิจิตรวาทการก็เคยนำมาใช้ในการอภิปราย (ราว พ.ศ. ๒๔๙๓) เกี่ยวกับระบบภาษีอากรของเขา หนังสือเล่มนี้ก็เหมือนกับหนังสือของอุดมตรงที่ไม่ได้ถูกเอ่ยถึง แต่ก็ตราตรึงอยู่ใน *โฉมหน้า* ด้วย (วิจิตร ๒๕๐๕) ที่สำคัญก็คือ จิตรเองก็แปรรูปคำอธิบายเกี่ยวกับระบบภาษีอากร ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นที่ยอมรับในหมู่นักประวัติศาสตร์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นพวกนิยมเจ้า พวกชาตินิยม หรือพวกมาร์กซิสต์ ในการวิเคราะห์รูปของสังคมแบบต่างๆ งานศึกษาเล่มล่าสุดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ๒๕ ที่กว้างที่สุดก็ยังคงใช้โครงสร้างเหมือนกันนี้ (ชัย ๒๕๒๒) จิตรใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางความหมายของหลักฐานชั้นต้นที่เป็นภาษาไทย และการเก็บรวบรวมสถิติทางเศรษฐกิจ เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะของการขูดรีดในรูปของสังคมไทยก่อนสมัยใหม่

นับแต่ปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ เป็นต้นมา นักเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทยได้ก้าวหน้าไปไกลกว่าการวิเคราะห์ของจิตรแล้ว ในเรื่องการสืบสาวถึงรูปของสังคมแบบต่างๆ ของเมืองไทย แต่งานที่เขียนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ ก็ยังทรงพลังอยู่ ไม่ใช่แค่เป็นเพราะวิธีที่งานเล่มนี้อธิบายระบบภาษีอากรเสียใหม่ แต่เป็นเพราะวิถีทางที่การอธิบายใหม่นี้ช่วยกำหนดรูปของศักดินา หรือระบอบฟิวดัลในจิตสำนึกต่างหาก หนังสือเล่มนี้สร้างความหมายแบบใหม่ให้คำว่าศักดินาอันเก่าแก่ของไทยมากยิ่งกว่าหนังสือเล่มใดของยุคนั้น และผลงานในการสร้างความหมายเหล่านี้มองเห็นชัดในงานเขียน หนังสือดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ศัพท์คำนี้กลายความหมายเป็น "การเกษตรล้าหลัง" "อำนาจเผด็จการ" และ "ความสัมพันธ์ทางการผลิตเชิงขูดรีด" ได้อย่างไรและทำไม ซึ่งเท่ากับเปลี่ยนความหมายของคำไทยเก่าในสำนึกร่วมสมัย ด้วยกระบวนการของการ

สับเปลี่ยนและแทนที่ ทำให้ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่ากลายเป็นศักดินาไทยสมัยใหม่ เป็นการเปลี่ยนความหมายที่ไม่เหมาะสม ซึ่งทำให้คำนั้นมีนัยเป็นกบฏ *โฉมหน้า* กลายเป็นสัญลักษณ์แบบหนึ่งของจิตสำนึกกบฏ เตือนภัยให้ผู้มีอำนาจที่เหมาะสมได้รับรู้ และนำไปสู่การจับกุมคุมขังจิตรนานถึง ๖ ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นไป

ในตอนต้นของหนังสือ มีการให้นิยมความหมายของศักดินาไว้ ดังนี้

> *"ศักดินา" โดยรูปคำแปลว่า "อำนาจในการครอบครองที่นา" และถ้าจะแปลขยายความออกให้แจ่มแจ้งขึ้นแล้ว ศักดินาก็หมายถึง "อำนาจในการครอบครองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำไร่และการทำนาอันเป็นอาชีพหลักของประชาชนในยุคนั้น" นั่นเอง จากการแปลความหมายของศัพท์เช่นนี้เราก็พอจะมองเห็นได้คร่าวๆ แล้วว่า ระบบศักดินาเป็นระบบที่พัวพันอยู่กับที่ดิน*

คำนิยามข้างต้นนี้ ปรากฏอยู่ในสามตอนแรกของผลงาน ได้แก่ ตอนที่วางกรอบโครงของแบบแผนวิวัฒนาการโดยทั่วไป ตอนที่ว่าด้วยโครงสร้างของระเบียบทางสังคม และตอนที่เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม - เศรษฐกิจที่ดันให้สังคมก้าวไปข้างหน้า ในตอนแรกนี้ศัพท์ดังกล่าวมิได้หมายถึงตำแหน่งที่เรียงลำดับขั้น *(ศักดินา)* แต่หมายถึงอำนาจมากกว่า คำที่ใช้ในที่นี้คือ*อำนาจ* หรือ *กำลัง* เช่นความเข้มแข็งทางกายภาพ อำนาจในการบังคับบัญชา อำนาจที่ผลักโน่นดันนี่ซึ่งแฝงอยู่เบื้องหลังแสงสว่าง ความร้อน พิธีกรรม เครื่องแต่งกายที่ตกแต่งหรูหรา และอย่างที่จิตรอาจจะใส่ลงไปในงานเขียนของเขาตอนใดตอนหนึ่ง นั่นคือ ภาษาสันสกฤตแบบเพี้ยนๆ ที่ใช้ในพระราชพิธี

หนังสือดังกล่าวยังคงยึดมั่นต่อคำศัพท์ในหนังสือโบราณ และพร้อมกันนั้นก็ปลดเปลื้องให้หลุดจากพันธนาการไปด้วย ข้อคิดบางอย่างชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในการทำให้คำดังกล่าวมีความหมายที่หลวมขึ้น เป็นต้นว่า การอ้างถึงการเกษตรล้าหลังและเรียกชื่อระบบนี้ว่า **ระบบศักดินา** อันเป็นระบบทางสังคมที่ขึ้นอยู่กับอำนาจในการถือครองที่ดิน พวกศักดินา คือ ชนชั้นเจ้าที่ดิน เป็นเจ้าของที่ดินผู้ถือครองอำนาจทางการเมือง ตุลาการ และวัฒนธรรม และไม่ใช่แค่เก็บค่าเช่าที่เท่านั้น หนังสือเล่มนี้ยังเปรียบเทียบคู่กันระหว่างการเกษตรล้าหลังนี้และการแบ่ง

ขั้นตอนคำอธิบายศัพท์แบบมาร์กซ์ โดยมีคำภาษาอังกฤษพิมพ์ด้วยตัวโรมันกำกับอยู่ นี่แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ "เกาะเกี่ยว" อยู่กับความสัมพันธ์กันแบบมาร์กซ์ ซึ่งผลักคำว่า *ศักดินา* ให้ออกห่างจากพันธนาการดั้งเดิมแบบไทยไป

หนังสือเล่มนี้ล้มล้างภาษาไทย ด้วยการปฏิเสธไม่ยอมใช้คำราชาศัพท์ ซึ่งภาษาไทยแบบมาตรฐานบัญญัติเงื่อนไขไว้ ให้ใช้กับผู้ปกครองและพระราชวงศ์สายตรง (นี่คือ วาทกรรมที่เหมาะสม) หนังสือดังกล่าว พยายามหลีกเลี่ยงความจำเป็นที่จะต้องใช้คำราชาศัพท์กับพระนามของพระมหากษัตริย์โดยใช้รูปแบบการเขียนสั้นๆ และโดยการใช้คำศัพท์ทั่วๆ ไป เช่น กษัตริย์ หรือประธานของคณะกรรมการ ภาษาไทยอันเหมาะสมสำหรับผู้ครองโดยเฉพาะ จึงเท่ากับแบ่งแยกและกันให้พระองค์อยู่อย่างโดดเดี่ยว ส่งให้พระองค์ขึ้นไปสู่ลำดับขั้นที่ (แทบจะ) มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้นคือ พระองค์เองผู้ปกครองไม่สมควรที่จะถูกแตะต้องด้วยภาษาพื้นๆ ธรรมดา และดังนั้นจึงควรที่จะถูกทำให้มีความบริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง ด้วยเหตุที่หนังสือของจิตรขัดขืนธรรมเนียมแบบอย่างทางภาษาศาสตร์ และปฏิเสธไม่ยอมใช้คำราชาศัพท์ จึงสามารถสร้างภาพ "กษัตริย์" ให้เป็น "ประธานของคณะกรรมการ" ผู้ซึ่งพิทักษ์ผลประโยชน์ของชนชั้นศักดินาเอาไว้

หนังสือของจิตรเยาะเย้ยพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของชนชั้นศักดินา และยังอ้างเหตุผลว่าเป็นเพราะชนชั้นที่เกียจคร้านนี้เอง ที่ทำให้แรงบันดาลใจมิได้สร้างสรรค์ความงดงามหรือประเทืองวัฒนธรรมแต่ประการใด นอกเสียจากเพื่อตอบสนองความกระหายของชนชั้นตนเท่านั้น ในช่วงสมัยใหม่นั้น ความกระหายของผู้ปกครองไทยที่มีต่ออำนาจ ความมั่งคั่ง หรือความสุขทางเพศมักจะถูกควบคุมและถูกอำพรางในวาทกรรมที่เหมาะสม ในที่นี้เรื่องดังกล่าวถูกนำขึ้นมาและเปิดเผยให้เป็นที่ประจักษ์ ผลของเป้าหมายของงานเขียนเรื่องนี้มิได้แตกต่างไปจากการประจานการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิ์ อีกกรณีหนึ่งคือ งานของกาเบรียล การ์เซีย มาร์เกวซ (Gabriel Garcia Marquez) เรื่อง **The Autumn of the Patriarch** ซึ่งเสนอภาพของผู้มีอำนาจในด้านที่วิปริต เสเพล และเป็นคนที่ถูกสาปแช่งมากพอๆ กับความเด็ดขาดและความโหดร้าย

ท้ายที่สุดนี้ (และการแปรเปลี่ยนของภาษาจะถือว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการชี้ถึง *ศักดินา* ไทยสมัยเก่าแก่) ระบบศักดินามีความเกาะเกี่ยวกับ**ระบอบฟิวดัล**ของยุโรป คำศัพท์ไทยสมัยเก่า

บัญญัติขึ้นจากสภาพแวดล้อมแบบโบราณ และนำมา *พิสูจน์ว่าเหมือนกับ* ระบอบฟิวดัลของยุโรป ด้วยการเปรียบเทียบว่า "ระบบศักดินา (FEUDAL SYSTEM) เป็นระบบผลิตของสังคมที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากระบบทาส (SLAVE SYSTEM)" ในการเผยโฉมเรื่องนี้นั้น การพิสูจน์เช่นที่ว่าเกี่ยวกับสังคมไทยและสังคมยุโรป หรือสังคมโบราณ หรือสังคมอเมริกาใต้ ถือว่าผิดวิสัยยิ่ง แม้กระนั้นก็ดีหนังสือดังกล่าวยังพยายามทำให้ศักดินาเหมือนกับ**ฟิวดัล** โดยการยืนยันผ่านสัญลักษณ์ของต่างประเทศ และเอาวิวัฒนาการของสังคมไทยไปผูกพันกับลำดับขั้นของรูปของสังคมที่มองผ่านประสบการณ์เฉพาะตัวของสังคมใดสังคมหนึ่ง ณ ที่ใดก็ได้บนพื้นพิภพ สัญลักษณ์ของต่างประเทศเมื่อนำมาเปรียบเทียบคู่กับศักดินา ทำให้ศักดินาเป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งของสังคมมนุษย์ทุกหนทุกแห่ง ไม่เพียงแต่ของสังคมไทยเท่านั้น

เงื่อนไขของไทยและตัวอย่างต่างๆ ถูกแขวนเอาไว้กับคำว่า FEUDAL ในภาษาต่างประเทศ และดึงคำนี้เข้ามาสู่ภาษาไทย พร้อมกันนั้นคำภาษาต่างประเทศหุ้มคำไทยเอาไว้และดึงคำไทยให้ออกไปจากพันธนาการของภาษาไทยเก่า ความสามารถในการสร้างความหมายใหม่ให้ทั้งศักดินาและระบอบฟิวดัลของหนังสือเล่มนี้ สะท้อนให้เห็นในประโยคที่ว่า "เป็นต้นกำเนิดของคำว่า FEUDALISM อันเป็นชื่อของระบบศักดินาอังกฤษและ FEUDALISME ของภาษาฝรั่งเศส" วิธีที่จิตรใช้ประโยคนี้ชี้ให้เห็นถึงสองประเด็นคือ มีเพียงภาษาเท่านั้น ที่ทำให้ศักดินาและ FEUDALISM แตกต่างกันออกไป แม้กระนั้นก็ดี หากจะมองเลยไปจากการตัดข้อแตกต่างระหว่างสัญลักษณ์ทั้งสองแบบและเน้นถึงสิ่งที่เหมือนกันแล้วก็ตาม การพิมพ์ยังช่วยส่งให้เห็นถึงความแปลกแยกที่ฝังติดอยู่กับการเปรียบเทียบคำคู่นั้นอย่างจริงจัง ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การใช้คำ FEUDALISM ในความหมายว่าเป็น "ชื่อของระบบศักดินาของอังกฤษ" นั้นเป็นมุมกลับของการบอกว่า "ศักดินา คือ ศัพท์ที่ใช้สำหรับระบบฟิวดัลของไทย" ซึ่งเป็นสิ่งที่เราคาดหมายเอาไว้แล้ว วลีเช่นว่านี้ สร้างความมั่นคงให้เมืองไทยมากกว่าให้ยุโรปในฐานะที่เป็นตัวของตัวเอง และทำให้ยุโรปเป็นแบบอื่น

เนื้อแท้ของการหยิบยืมทางวัฒนธรรมคือ การติดป้าย การตั้งชื่อ และการตั้งชื่อใหม่ ดูแต่ปรากฏการณ์ในทางตรงกันข้ามก็คือ การติดป้ายนี้มิได้สร้างเอกลักษณ์ทางภาษาขึ้น ถึงแม้ว่าคำเปรียบคู่กันอย่างศักดินา (FEUDALISM) ในหนังสือให้ความประทับใจต่อเอกลักษณ์ผ่านการ

แทนที่กัน ความสัมพันธ์อันแท้จริงระหว่างศักดินากับฟิวดัล เป็นไปในเชิงอุปมาอุปไมยเสียมากกว่าจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยเหตุที่สัญลักษณ์แบบไทยยังคงล่วงล้ำและแยกระหว่างคำภาษาไทยกับคำของยุโรปออกจากกันอยู่เสมอ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ได้เล่นกับอุปมาอุปไมย ซึ่งย่อมจะก่อให้เกิดอุปมาอุปไมยซ้อนขึ้นไปอีก การให้ความหมายพิเศษผลัดกันไปมาระหว่างคำ FEUDALISM และศักดินา ทำให้ได้เล่นกับความแตกต่างของความหมาย เหตุฉะนั้นจึงเท่ากับปฏิเสธความหมายตายตัวของคำใดคำหนึ่ง แม้ว่าผู้เล่าและเนื้อหาที่เขียนจะได้พยายามควบคุมและกำหนดความหมายเหล่านั้นให้ตายตัวก็ตาม

ด้วยวิถีทางของการเล่นเชิงอุปมาเช่นนี้เอง ที่ทำให้ศักดินาหลุดพ้นจากพันธนาการของเอกสารสมัยโบราณ และทำให้มีคุณลักษณะของความหมายที่เคลื่อนได้ เนื่องจากรูปศัพท์ของทั้ง *ศักดินา* และศักดินาเขียนเหมือนกัน ความหมายแบบใหม่ที่ถูกกำหนดขึ้นนี้จึงฝังรากลึกลงไปในประวัติศาสตร์ไทย และ *ศักดินา* แบบเก่าของไทยในตอนนี้ จึงกลายเป็นเพียงซากของความหมายหนึ่งในบรรดาความหมายจำนวนมากของคำภาษาไทยใหม่ว่า ศักดินา ซึ่งก็คือสังคมเกษตรล้าหลัง ร่องรอยของสังคมแบบนี้ก็ยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้ อาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า งานเขียนของจิตรได้ตัดบรรดาเรื่องเหนือธรรมชาติทั้งปวงออกจาก *ศักดิ* และตระหนักถึงสาระที่ *แท้จริง* ทางเศรษฐกิจของศัพท์ดังกล่าว

การกล่าวอ้างว่าองค์พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางนั้น ก่อให้เกิดพลังผลักดันแบบรวมศูนย์ขึ้นในงานเขียนซึ่งขัดต่อแนวโน้มแบบกระจายออกไปหรือแยกออกไป อันเป็นที่เข้าใจอยู่เสมอว่าเป็นแบบอย่างของรัฐฟิวดัลทั้งหลาย และเป็นสิ่งที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบจารีตถือว่า ตรงตามประวัติศาสตร์ยุคก่อนสมัยของไทยมากกว่า แท้ที่จริงแล้วในประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตกก็ประสบอย่างเดียวกัน กล่าวคือ ลักษณะสำคัญแบบหลังนี้ของระบอบฟิวดัลปรากฏอยู่คู่กับลักษณะแบบรวมอำนาจหรือรวมตัวเข้าสู่ศูนย์กลาง นับเป็นจุดเด่นสองประการสำหรับระบอบฟิวดัล (ซึ่งในกรณีนี้ขัดกันเอง) ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนขึ้นเวลาใช้ศัพท์ดังกล่าว (Ward 1985 : 44 - 45) ใน *โฉมหน้า* นั้นภาพของพระมหากษัตริย์เจ้าที่ดินใหญ่ "พระผู้เป็นเจ้าผืนแผ่นดินทั้งมวล" และผู้ซึ่งใช้มาตรการวาง "แผนการรวบอำนาจ" ทรงเป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยพระราชอำนาจยิ่ง และขยายอำนาจมากขึ้น จนใกล้เคียงกับแบบที่เป็นสากล

และมีลักษณะที่รวมศูนย์ของพวกกฎุมพีอย่างที่มาร์กซ์มองเห็น ดังนั้นจึงขัดต่อคำนิยามเกี่ยวกับระบอบฟิวดัลของตะวันตก ที่ว่าเป็นแบบแบ่งแยกและกระจายอำนาจ มาร์กซ์ใช้วิธีเล่นสำนวนมุ่งโจมตีโดยตรง พร้อมกับทวีความหนักหน่วงและรุนแรงไปยังพวกกฎุมพี ("คนพวกนี้ได้รวบรวมประชากรมาอยู่เป็นกลุ่มก้อน รวมศูนย์ปัจจัยการผลิต และรวบรวมทรัพย์สินให้ตกอยู่ในมือของคนเพียงไม่กี่คน") คำประณามนี้ปรากฏอย่างดุเดือดมากในหนังสือ "แถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์" ของเขา และยังมีในผลงานเรื่องอื่นๆ ของเขาอีกด้วยเช่นกัน *โฉมหน้า* ได้เบนเป้าหมายของการเล่นสำนวนโจมตีแบบนี้ จากแบบที่มาร์กซ์ทำต่อพวกกฎุมพี มาเป็นต่อพระมหากษัตริย์ของไทยในสังคมก่อนสมัยใหม่ นับเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ปลดเปลื้อง *ศักดินา* ในความหมายเดิมออก แล้วสวมศักดินาในความหมายใหม่เข้าแทนที่ เมื่อมองจากโลกทรรศน์ของประวัติศาสตร์ตะวันตกแล้ว การกำหนดลักษณะสำคัญดังกล่าว ถือว่ามิได้เป็นไปตามแนวทางประวัติศาสตร์ การกำหนดลักษณะสำคัญสำหรับหนังสือของจิตร แล้วใช้ในการล้มล้างกระบวนทรรศน์ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่มีอิทธิพลอยู่

หนังสือฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๐ ของ จิตร ภูมิศักดิ์ โดยตัวของมันเองแล้วมิได้ก่อให้เกิดสัญลักษณ์ใหม่คือ ศักดินา นักเขียนก่อนหน้านี้หลายคนก็เคยกล่าวถึงสังคมศักดินามาก่อนแล้ว และผลงานเรื่อง **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ที่อุดมเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ก็ก้าวไปไกลทีเดียวในวิถีทางที่จะกำหนดเค้าโครงให้สัญลักษณ์ใหม่สำหรับ *ศักดินา* แบบเก่าของไทยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างใหญ่ของประวัติศาสตร์ไทย สิ่งที่ข้าพเจ้าอยากจะอ้างสำหรับหนังสือของจิตรก็คือกลไกในการสร้างสัญลักษณ์ใหม่นั้นน่าจับตามองยิ่ง กล่าวคือการที่เขา "เล่น" กับคำในการเขียน ไหวพริบในการเสียดสีถากถาง การละเมิดบรรทัดฐานของวาทกรรมที่เป็นทางการ การค้นพบและการให้เหตุผลต่อเนื้อหาสาระทางเศรษฐกิจ การใช้และไม่ใช้คำตามแบบของมาร์กซ์ ตลอดจนการปลดเปลื้อง *ศักดินา* ออกจากสัญลักษณ์ดั้งเดิมของไทย ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ประจักษ์แก่ตาทั้งสิ้น คำราชาศัพท์ที่เหมาะสมกับสถาบันกษัตริย์อันศักดิ์สิทธิ์ถูกลบล้างด้วยสำนวนชาวบ้าน และการกล่าวถึงแบบเลี่ยงๆ ในเชิงเสียดสีแทนการสับเปลี่ยนและแทนที่ใช้ได้ผลในการเบี่ยงเบนวาทกรรมที่เหมาะสมให้ออกไป

การเล่นเชิงอุปมาอุปไมยที่หนังสือเล่มนี้สร้างขึ้นระหว่าง *ศักดินา* กับศักดินา ชี้ให้เห็นความแหวกแนวทางนิรุกติศาสตร์และความเปลี่ยนแปลงด้านหลักเกณฑ์ทางภาษา ความ

เปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ มีส่วนเกี่ยวข้องไม่น้อยไปกว่าการสร้างสังคมวิทยาแบบใหม่ โดยจิตรและพรรคพวกของเขา เป็นการจัดระบบความรู้แบบใหม่ที่ขัดกับการจัดแบบที่ได้รับการรับรองจากคนอย่างหลวงวิจิตรวาทการ (พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๕๐๕) ผู้เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรของเมืองไทยมานานหลายปี และยังเป็นนักเขียนความเรียงและนักประวัติศาสตร์ที่มีผลงานมากมาย การจัดระบบความรู้ที่หลวงวิจิตรเผยแพร่แก่สาธารณชนนั้น มีที่สำหรับสถาบันกษัตริย์ซึ่งคงมีต่อมาในรูปลักษณ์ที่เปลี่ยนไปหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ และสำหรับ "คนใหม่" อย่างที่หลวงวิจิตรแสดงตัวของเขาออกมา เขาเป็นลูกพ่อค้าจีนและเป็นเด็กวัดสมัยเริ่มเรียนหนังสือหลวงวิจิตรก้าวขึ้นมาเป็นที่ปรึกษาคนสำคัญของรัฐบาลทหาร ๒ คณะ ผ่านฐานทางด้านกิจการต่างประเทศ (Thak 1979 : 179 - 86) สิ่งที่คล้ายกับจิตรคือ หลวงวิจิตรเองก็เป็นนักสังคมวิทยาและนักเศรษฐศาสตร์มากเท่าๆ กับนักประวัติศาสตร์ (ดู วิจิตร ๒๕๐๕) การจัดระบบความรู้ที่เขาทำนั้น ดำเนินไปอย่างสอดคล้องยิ่งกับประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเฉพาะ หรือการสร้างอดีตของไทยแบบเฉพาะ ซึ่งเป็น *เป้าหมาย* หนึ่งใน *โฉมหน้า* ด้วยเช่นกัน แม้กระทั่งผลงานของพวกนักประวัติศาสตร์หัวก้าวหน้าทั้งหลาย ที่เริ่มคุกคามหลักเกณฑ์ทางภาษาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว การบรรจบกันระหว่างการจัดระบบความรู้และประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ค้ำจุนมันอยู่ก็ยังคงไม่ได้รับการพิจารณากันเลย แม้ในทุกวันนี้ความคาบเกี่ยวระหว่างสองส่วนดังกล่าวก็ยังไม่ปรากฏอยู่ในการอภิปรายในงานเขียนเรื่องประวัติศาสตร์ของเมืองไทยที่เป็นภาษาอังกฤษ เห็นได้จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่เพิ่งออกมาสองเล่ม งานทั้งสองเล่มนี้ต่างก็ไม่ได้สำนึกว่างานของตนเป็นการสร้างในช่วงเวลาและสถานที่หนึ่งและเป็นภาษาอังกฤษ และงานทั้งคู่ก็มิได้ค้นหาความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างการวาดภาพอดีตของไทย กับการนำเสนอสังคมวิทยาว่าด้วยสังคมไทย (Terwiel 1983 : Wyatt 1984)

หลวงวิจิตรเป็นเครื่องมือในการอธิบายเรื่องการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ยุติระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ลง เขาอาศัยงานเขียนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) ซึ่งไม่เคยหยุดยั้งการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของพระราชวงศ์และประชาชาติ โดยหลวงวิจิตรได้กำหนดความหมายที่เหมาะสมให้การปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ด้วยการร้อยโครงเรื่องของ *พระราชวงศ์* และของ *รัฐประชาชาติ* เข้าด้วยกัน

ซึ่งยังเป็นความหมายที่อยู่กับเรามาจนทุกวันนี้ (Reynolds 1984) วิถีทางหนึ่งที่ทำให้เขาบรรลุจุดมุ่งหมายได้ก็โดยการใช้แนวเรื่องของรัฐบาลไทย จากประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาที่มีลักษณะเข้มแข็ง แข็งแกร่ง หรือเป็นเผด็จการกว่าแนวเรื่องของนักประวัติศาสตร์คนอื่น และยังมีการสรรเสริญวีรกษัตริย์นักรบผู้กู้บ้านเมืองให้รอดพ้นจากการปกครองของต่างชาติ หรือปกป้องบ้านเมืองจากการรุกรานของต่างชาติได้ ดังนั้นแรงผลักดันแบบที่ว่านี้ จึงมีปรากฏอยู่ทุกหนแห่ง แม้แต่ผู้ปกครองครั้งกรุงสุโขทัย เช่น พ่อขุนรามคำแหงก็ยังถูกนับรวมเป็นวีรบุรุษผู้กู้ชาติไปกับเขาด้วย ทั้งๆ ที่หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้จากศิลาจารึกยุคต้นของไทยแทบไม่มีอยู่เลยก็ว่าได้ (วิจิตร ๒๔๗๓ : ๖๐, ๗๒) ในแง่ของหลวงวิจิตรแล้ว การดิ้นรนต่อสู้อย่างที่เขาทำเพื่อบรรลุถึง "ระดับที่เท่าเทียมกันตามสมควร" สำหรับเมืองไทยนั้น ประเทศของเขา *ต้อง* มีประวัติศาสตร์แบบเดียวกับที่ประเทศอื่นๆ เขามีกันคือ เป็นรัฐประชาชาติที่สร้างตัวเองผ่านกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการต่อสู้แบบเฮเกล (Hegelian Struggle) เพื่อตระหนักถึงตัวตน การจัดวางเมืองไทยไว้บนเวทีของประวัติศาสตร์โลกนั้น ทำให้งานเขียนของหลวงวิจิตรมีอิทธิพลต่อผู้อ่านชาวไทยหลายรุ่น อย่างน้อยก็ต่อผู้อ่านรุ่นเยาว์ ซึ่งต่อมาเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นจะกลายเป็นพวกสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ไป อุดม ศรีสุวรรณ คือคนหนึ่งในหมู่คนที่ว่านี้ เขาเคยอ่านหนังสือ **ประวัติศาสตร์สากล** ของหลวงวิจิตรตั้งแต่อายุได้ ๑๐ ปี เมื่อตอนที่พิมพ์ครั้งแรก และยังจำได้ดีถึงอิทธิพลที่หนังสือดังกล่าวมีต่อเขา (สัมภาษณ์ อุดม ๒๕๒๗) กระบวนการต่อสู้แบบเฮเกลปรากฏออกมาในงานเขียนของหลวงวิจิตรที่ว่าด้วย "การปฏิวัติ" และ "การปลดแอก" วาทกรรมที่ต่อต้านอำนาจอาณานิคมสำหรับประเทศที่ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของใครเลย อาจเป็นไปได้ที่ว่า หลวงวิจิตรนี่แหละที่เป็นบิดาของประวัติศาสตร์ไทย มิใช่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพราะว่าโครงเรื่องของเขาต่างหาก หาใช่ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่พูดถึงการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ น้อยมากนั่นหรอกที่เป็นโครงเรื่องซึ่งค้ำจุนอำนาจอันชอบธรรมทางการเมือง และเป็นสิ่งที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่จะต้องท้าทายอยู่

โฉมหน้า คือ การเขียนผลงานของหลวงวิจิตรเสียใหม่ (เช่นเดียวกับงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว) ในลักษณะของการจัดโครงสร้างของสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์นิพนธ์ขึ้นใหม่ แรงผลักดันที่ต้องการปลดแอกซึ่งปรากฏชัดอยู่ในตอนท้ายของหนังสือนั้น เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นสำหรับจิตรมากเท่ากับสำหรับหลวงวิจิตร และเพราะความมุ่งมั่นแบบที่ว่านี้เหมือนอย่าง เช่น วาทกรรมที่ต่อต้านอำนาจอาณานิคมนี่เองที่ดึงเอาผลงานของจิตรเข้ามามีเนื้อหาที่สัมพันธ์กับของหลวงวิจิตร เหมือนกับที่ถูกดึงเข้ามามีเนื้อหาสาระที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์ของราชสำนักและของ พ.ค.ท. ความมุ่งหมายของ *โฉมหน้า* คือการเปลี่ยนที่หรือแทนที่การจัดระบบความรู้และประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบที่กำลังมีอิทธิพลอยู่ นับเป็นความมุ่งหมายที่สามารถงอกงามขึ้นมาได้ในที่ว่าง ซึ่งเกิดจากสภาวะทางการเมืองที่เปิดทางให้เป็นพักๆ ในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ นั่นเอง

แต่การโจมตีต่อความหมายอันเหมาะสมในหนังสือของจิตร ด้วยวิธีเล่นอุปมาอุปไมยนั้น อาจตีความได้ว่าเป็นกบฏ อำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์แสดงตัวตนออกมา โดยอาศัยการอ้างความหมายอันเหมาะสม และการท้าทายต่อความหมายอันไม่เหมาะสมในหนังสืออย่างของจิตรนี่แหละ ที่สอดคล้องกับเหตุผล จำเป็นให้ต้องทำรัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๐๑ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พอดี ความหมายอันไม่เหมาะสมคือ การขจัดความหมายอันเหมาะสมไปเป็นพลังที่เน้นรูปธรรมอย่างที่ไรอันพูดเอาไว้ และมันจะต้องเผชิญกับพลังที่เป็นรูปธรรมเช่นกัน นั่นคือ การจับกุมคุมขัง จิตร ภูมิศักดิ์ และนักเขียนคนอื่นๆ ที่กล้าเล่นกับความหมายอันเหมาะสม และยืนยันถึงสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์นิพนธ์อีกแนวทางหนึ่ง จึงต้องเข้าคุก นั่นทำให้สภาวะที่มีทางเลือกหลากหลาย (piuralism) ของทศวรรษ ๒๔๙๐ ต้องยุติลงด้วย

การเข้ามาครอบงำของกระบวนทรรศน์ทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ต่างกัน

การพิมพ์ *โฉมหน้า* เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ เกิดขึ้นในช่วงท้ายของประวัติศาสตร์สมัยหลังสงครามโลก ที่ข้าพเจ้าบรรยายว่าเป็นสมัยที่เปิดกว้างเมื่อเทียบกับสมัยที่ตามมา ความเป็นพันธมิตรกับอเมริกาที่เสริมสร้างขึ้นตลอดช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ (ความช่วยเหลือทางเทคนิคและเศรษฐกิจจากอเมริกาเริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ และสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลงนามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗) เมื่อมองย้อนกลับไปดูแล้วก็นับเป็นเรื่องที่

หลีกเลี่ยงมิได้ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัย พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๐๑ นั้นเหยียบเรือสองแคม (ทั้งกับรัฐบาลใหม่ของจีนและกับสหรัฐอเมริกา) และมีผู้แทนนิสิตนักศึกษาและนักเขียนไทยเคยเดินทางไปรัสเซียกับจีนตอนปลายทศวรรษ ๒๔๙๐ (Reynolds and Hong 1983 : 78)

ปัญญาชนไทยพยายามเชื่อมโยงส่วนต่างๆ ผ่านงานเขียนของจิตร ภูมิศักดิ์ และคนอื่นๆ ในแวดวงวรรณกรรม - หนังสือพิมพ์ เพื่อไปให้ถึงลัทธิความเป็นสากล (internationalism) ที่เกิดจากการปฏิวัติของรัสเซียและจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชัยชนะของคอมมิวนิสต์จีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ วิถีทางที่ศักดินามีบทบาทในหนังสือของจิตร (วิถีทางที่ศักดินาแขวนอยู่กับ FEUDAL) เป็นประดุจสัญลักษณ์ของความมุ่งหมายจะเป็นสากลอย่างที่ว่านี้ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงเชื่อมโยงศักดินา = ฟิวดัล เป็นสมการกับความเคลื่อนไหว อุดมการณ์ ตลอดจนรูปลักษณ์ของความคิดที่มีความปรารถนาจะเป็นอิสระและมีความเพ้อฝัน จอมพล สฤษดิ์และผู้สืบทอดอำนาจต่อจากเขา ทำให้ความเคลื่อนไหวที่ว่านี้ปิดฉากลง และนโยบายของคนเหล่านี้ ได้นำเอากระบวนทรรศน์ใหม่ทางประวัติศาสตร์นิพนธ์เข้ามา แม้กระนั้นก็ดี กระบวนทรรศน์ใหม่นี้ก็ยังคงรักษาลักษณะของกระบวนทรรศน์เดิมที่มันพยายามเข้าแทนที่เอาไว้ หนังสือของจิตร ถ้าจะใช้เป็นสัญลักษณ์ของยุคสมัยแล้ว จะปรากฏในรูปลักษณ์ที่หักเห และบิดเบือนอยู่ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่ต่อต้านหนังสือเล่มนี้

เมื่อจอมพล สฤษดิ์ยึดอำนาจได้ในปี ๒๕๐๑ เขาได้จัดให้ข้าราชการทหารและพลเรือนอยู่ภายใต้อำนาจที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และยังเสนอปรัชญาการเมืองที่เน้นค่านิยม และสถาบันที่เป็นแบบพื้นเมืองโดยใช้ตัวอย่างและอุดมการณ์ของต่างประเทศ (Thak 1979 : 152 - 71) กระบวนทรรศน์ที่สอดคล้องกับปรัชญาการเมืองของสฤษดิ์เข้ามาครอบงำไทยศึกษา เป็นกระบวนทรรศน์ที่ลากเส้นแบ่งอย่างเด็ดขาดชัดเจน ระหว่างระบอบฟิวดัลแบบยุโรปให้อยู่ด้านหนึ่ง และสังคมไทยก่อนจะเป็นทุนนิยมหรือก่อนสมัยใหม่ให้อยู่อีกด้านหนึ่ง การเน้นไปที่การคุมกำลังคนมากกว่าเรื่องที่ดินในฐานะของฐานอำนาจทางการเมืองนั้น แสดงว่ากระบวนทรรศน์ดังกล่าวมองเห็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มากกว่าเรื่องชนชั้นในฐานะปัจจัยหลักที่กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมของไทย กระบวนทรรศน์นี้เกิดขึ้นในงานเขียนทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

และยังรับรองความเห็นที่ว่า เมืองไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ดังนั้นทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการของพวกฮิสตอริซิสต์จึงนำมาใช้ไม่ได้สำหรับสังคมไทย

หนังสือสำคัญหลายเล่ม ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แสดงให้เห็นตัวอย่างของกระบวนทรรศน์แบบใหม่นี้ของวงการไทยศึกษา งานที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกับงานของจิตรเล่มที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ก็คือหนังสือเรื่อง **ฝรั่งศักดินา** ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์ระหว่างช่วงปลายปี ๒๕๐๐ ถึงต้นปี ๒๕๐๑ (คึกฤทธิ์ ๒๕๐๔) หนังสือเล่มนี้ เสียดสีการกำหนดลักษณะสำคัญของสังคมไทยว่า เป็นศักดินา ดังที่แจ้งไว้ในคำนำว่า

> *ที่เรียกชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า "ฝรั่งศักดินา" ก็เพื่อให้เรียกได้ง่ายสะดวกปาก เป็นสำคัญ มิได้หมายความว่าฟิวแดลิสม์ของฝรั่งและศักดินาของไทยนั้นมีความหมายตรงกัน หรือเป็นของอย่างเดียวกันเลย มีความตรงกันอยู่อย่างเดียวที่กาลเวลาเท่านั้น แต่ระบบสังคมของไทยในสมัยโบราณก็เป็นของไทย ระบบสังคมของฝรั่งโบราณก็เป็นของฝรั่ง หาได้มีความเกี่ยวพันกันอย่างไรไม่*

คงเป็นเรื่องยากหากจะอ่านประโยคต่างๆ ข้างต้นนี้ โดยมิได้มองถึงจิตรและพวกนักเขียนหัวก้าวหน้าคนอื่นๆ แต่ละคนที่อยู่เบื้องหลัง ถึงแม้ว่าคึกฤทธิ์จะมิได้ลดตัวลงไปพุ่งเป้าโจมตีพวกฝ่ายซ้ายก็ตาม คึกฤทธิ์เป็นนักโต้ผู้เชี่ยวชาญ เขาใช้ปากกาของเขาเป็นอาวุธฟาดฟันฝ่ายปรปักษ์และกำจัดพวกนั้นให้หายหน้าไป หนังสือเล่มนี้เต็มไปด้วยภาพการ์ตูนรูปอัศวินต่อสู้กันอยู่ ภาพของตราประจำตระกูลขุนนาง และภาพบารอนสมัยกลางกำลังรับคนที่ฝากตัวเป็นข้าของเขา หนังสือดังกล่าวยังอธิบายคำศัพท์ที่พิมพ์ตัวโรมัน ได้แก่ VASSAL, EXCOMMUNICATION, WILLIAM THE CONQUEROR (คำพวกนี้พวกเราทั้งหมดคุ้นเคยกันดี) รวมทั้งคำที่ยังคลุมเครือต่างๆ ตั้งแต่ตราประจำตระกูลและภาษาละตินทั่วๆ ไป หนังสือเล่มนี้แม้จะรวบรวมทั้งความกระตือรือร้นและความฉลาดเฉลียวของคึกฤทธิ์เอาไว้แล้วก็ตาม แต่ก็ยังสับสนอยู่มากพอๆ กับที่อธิบายได้กระจ่าง ผู้อ่านชาวไทยจะทำอะไรได้กับ QUAS VULGAS ELEGERITLES QUIELS LA COMMUNAUTE DE VOSTRE ROIAUME ที่จริงแล้วใครที่ไหนเล่าจะทำได้ คึกฤทธิ์ทำได้ดีเยี่ยมในการทำให้ FEUDALISM แปลกแยกออกไปจากศักดินา ด้วยการจัดทำให้ระบอบฟิวดัลแบบยุโรปมีลักษณะ

ต่างด้าวโดยการวาดออกมาในรูปการ์ตูน และด้วยการบรรจุบรรยากาศแบบคาเมล็อต (Camelot) และฮอลลีวู้ดเข้าด้วยกัน เขาปฏิเสธสัญลักษณ์ที่หนังสือของจิตรมีส่วนช่วยสร้างให้เกิดขึ้น

ในการกระทำดังกล่าวข้างต้น ทำให้คึกฤทธิ์ต้องปฏิเสธเรื่อง กระบวนการทางสังคม - เศรษฐกิจมีบทบาทระดับพื้นฐานต่อวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ด้วยเช่นกัน และนี่คือเหตุที่ว่าทำไมความคิดของเขา จึงมีลักษณะแบบสังคมวิทยาแบบเก่า และยังคงรักษาลักษณะของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบราชสำนักก่อนสมัยใหม่เอาไว้ แต่คึกฤทธิ์ผู้อุดมไปด้วยความสามารถรอบตัว ซึ่งความสำเร็จนานาประการของเขา สะท้อนความนิยมทั้งต่อพระมหากษัตริย์ รัชกาลปัจจุบันเท่าๆ กับต่อบรรพบุรุษผู้เป็นเชื้อพระวงศ์ของเขาเอง เขายังเป็นทั้งครูและนักปราชญ์อีกด้วย ในตอนท้ายของการเสียดสีเรื่องศักดินานั้น เขายังเสนอข้อพิสูจน์ที่เป็นวิชาการและมีเหตุผลอย่างน้อยๆ สองเรื่องมาลบล้างสัญลักษณ์ใหม่ เรื่องแรกคือ บทความชื่อ "ระบบศักดินาในประเทศไทย" (คึกฤทธิ์ ๒๕๐๗) และอีกเรื่องคือปาฐกถาเรื่อง "สังคมสมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐)" ที่เขาแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ ช่วงนี้เป็นระยะที่นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ถือว่า เป็นช่วงก่อรูปของรัฐไทยก่อนสมัยใหม่ (คึกฤทธิ์ และคนอื่นๆ ๒๕๑๘) บทบาทของคึกฤทธิ์ในการฟื้นฟูกระบวนทรรศน์แบบระบบอุปถัมภ์ (แทนที่จะเป็นเรื่องชนชั้น) สำหรับความสัมพันธ์ทางสังคมของไทยชี้ให้เห็นว่า เขาเป็นปัญญาชนศักดินาอย่างแท้จริง เป็นคนหนึ่งในบรรดาคนที่จิตรเอ่ยถึงเชิงเหน็บแนมใน *โฉมหน้า* ว่าเป็น "ปราชญ์ของพวกศักดินา" หรือ "นักประวัติศาสตร์ของพวกศักดินา"

หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่ค้านบทวิเคราะห์ของจิตร ด้วยวิธีกันจิตรออกไปอยู่นอกเวทีคือ งานเรื่อง *ฐานันดรไพร่* ของขจร ฉบับพิมพ์ครั้งแรกอยู่ในหนังสือ **ชุมนุมจุฬา** ประจำเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ หลังจากยุคของจอมพล สฤษดิ์เริ่มขึ้นได้ไม่นานนัก หนังสือเล่มนี้เสนอข้อโต้แย้งว่ากำลังคนต่างหากมิใช่ที่ดิน ที่เป็นรากฐานของอำนาจทางการเมืองของไทย และยังมีข้อความหลายตอนที่ดูเป็นการคัดค้านสมมุติฐานของจิตรอย่างชัดแจ้ง ขจรถึงกับเขียนหมายเหตุเพิ่มเติมต่อท้ายกล่าวถึงประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่โดยตรงเป็น "ข้อพิสูจน์" ของเขาในเรื่องความหมายที่เหมาะสมของ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่า (ขจร ๒๕๑๘) เขาวาง *ศักดินา* ไทยสมัยเก่าให้ย้อนกลับไปอยู่ในที่ของมันอย่างที่พูดได้ว่า อยู่ในประมวลกฎหมายสมัยเก่าของไทยด้วยความหมายของ

ลำดับขั้นของยศและบรรดาศักดิ์ โดยขึ้นอยู่กับการแบ่งที่ดินซึ่งเป็นสิ่งสมมุติขึ้นมา เขาก็เช่นกันที่ปฏิเสธสัญลักษณ์ใหม่คือ ศักดินา ภาพของการปฏิเสธเช่นนี้คงมีต่อมาในรายชื่อของบทความในหนังสือเรียนระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งงานของคึกฤทธิ์และขจร (แต่ไม่ใช่จิตร) ได้รับการตีพิมพ์ในหนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า นักศึกษาจะต้องเรียนรู้ว่าสังคมไทยในอดีตดำเนินไป จริงๆ ได้อย่างไร

บทวิเคราะห์สำคัญที่สุดเกี่ยวกับสังคมไทยที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษคือ งานของ ม.ร.ว. อคินรพีพัฒน์ เรื่อง The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period (1969) ก็เขียนขึ้นหลังรัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๐๑ ของจอมพล สฤษดิ์เช่นกัน แม้ว่างานชิ้นนี้จะระบุช่วงเวลาในการศึกษาไว้กับชื่อเรื่องแล้วก็ตาม แต่การศึกษาเรื่องสังคมไทยของอคินก็เป็นงานที่พวกนักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยาชอบใช้ครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ อคินสรุปว่า บรรดารัฐต่างๆ ในเขตภาคพื้นทวีปของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงก่อนสมัยใหม่นั้นมีประชากรเบาบาง เป็นข้อสรุปที่ชัดเจน แต่ไม่เคยมีการตรวจสอบเหตุผลในคำอธิบายของเขาอย่างจริงจังสักที ข้อสรุปเรื่องประชากรนี้มีนัยสำคัญอยู่ ๒ ประการเกี่ยวกับลักษณะการปกครองในสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ ประการแรกคือ เนื่องจากที่ดินมีอยู่เหลือเฟือและประชากรขาดแคลน กุญแจสำคัญในการกุมอำนาจของผู้ปกครองก็คือความสามารถของตัวเขาเพื่อให้ได้มาซึ่งกำลังคน ไม่ว่าจะใช้วิธีการบังคับหรือจูงใจก็ตาม อำนาจอยู่ที่กำลังคน ประการที่สองคือ การขาดแคลนกำลังคนถือเป็นการขัดขวางต่อต้านระบบทรราชย์ เพราะข้าแผ่นดินคนใด หากถูกกดขี่แล้วก็สามารถจะหลบหนีไปจากผู้ปกครองที่ปราศจากธรรมะได้เสมอ แล้วไปตั้งถิ่นฐานใหม่บนที่ดินว่างเปล่าที่ยังไม่มีใครจับจองอีกมากมายและเริ่มต้นชีวิตใหม่

นัยสำคัญดังกล่าวซึ่งทุกวันนี้ครอบงำคำอธิบายที่เป็นภาษาอังกฤษเกี่ยวกับสังคมไทยก่อนสมัยใหม่อยู่นั้น สามารถปิดฉากการถกเถียงเรื่องฐานของอำนาจในระบบเศรษฐกิจไทยก่อนสมัยไทยอย่างได้ผล ถึงแม้ว่างานวิจัยในช่วงไม่กี่ปีมานี้เริ่มมีการท้าทายนัยดังกล่าวแล้ว ทาคาชิ โทโมซูกิ (Takashi Tomosugi) ได้พบหลักฐานเกี่ยวกับการขายที่ดิน ระบบในการซื้อขายที่ดิน โฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ถือครอง และการจำนองที่ดิน ซึ่งผู้รับจำนองจะใช้ประโยชน์จากที่ดิน

แทนการเก็บดอกเบี้ย อยู่ในเอกสารสมัยอยุธยา (Tomosugi 1980 : chap. 4) การเน้นที่ประเด็นเรื่องการถือครองที่ดินชี้ชวนให้คิดว่า กระบวนทรรศน์เรื่องกำลังคนที่หากจะต้องนำมาใช้นั้น สมควรจะต้องนำมาพิจารณาทบทวนใหม่ และเชื่อมต่อกับต้นแบบของชีวิตทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อนมากขึ้น นอกจากลัทธิเศรษฐกิจที่ว่านี้แล้ว ยังมีสิ่งที่อาจนำมาดัดแปลงใช้ได้มากสำหรับกรณีของไทยคือ ผลงานจากแนวทางทฤษฎีอีกแนวหนึ่ง ได้แก่ลัทธิมาร์กซ์แบบใหม่ของยุโรป (European neo-Marxism) ที่อาจทำให้หยุดคิด แล้วมองย้อนเวลากลับไป เพื่อดูว่าอำนาจนั้นถูกกำหนดขึ้นได้อย่างไร ในเงื่อนไขแบบที่ไม่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจตามแบบกรัมชี (Turton 1984)

ความเข้าใจของอคินต่อเรื่องการจัดตั้งทางสังคมไทยในรูปของกำลังคนอาจสืบย้อนไปดูตัวอย่างที่มีมาก่อนได้ทั้งของตะวันตกและของไทย ในด้านหนึ่งนั้น เป็นเพราะวิชามานุษยวิทยาสังคมและมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ที่เขาศึกษาจากมหาวิทยาลัยคอร์แนล เมื่อตอนที่ทำปริญญาโทในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๐๐ แนวโครงสร้าง - หน้าที่นิยม และการคงไว้ซึ่งระบบที่เป็นตัวแบบของงานนั้น ไม่เคยมีการกล่าวถึงอย่างชัดเจนในงานของอคิน วิธีคิดนี้เขาได้มาจากกระบวนวิชาที่เขาเรียนเกี่ยวกับแอฟริกันศึกษา ซึ่งเขาได้พบการเน้นในเรื่องแรงงาน ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ รวมทั้งโยงใยในระบบเครือญาติ ตลอดจนการถกเถียงในหมู่นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านแอฟริกาเรื่องที่ดินและประชากรว่าอะไรสำคัญกว่ากัน (Akin 1984) ในอีกด้านหนึ่งนั้น หนังสือภาษาไทยที่เป็นหลักในงานของอคินก็คือ งานของขจร ซึ่งอคินนำมาเขียนใหม่และขยายความออกไป อคินก็เช่นกันที่ปฏิเสธสัญลักษณ์ใหม่คือ ศักดินา และพยายามกลับไปสู่ความหมายอันเหมาะสมที่ว่า *"ระบบศักดินาเป็นเครื่องมือซึ่งทำหน้าที่ชี้ให้เห็นความแตกต่างกันของฐานะของปวงชนที่แน่นอนที่สุด"* (Akin 1969 : 98) การยืนยันความหมายที่เหมาะสมที่ฝังตรึงอยู่กับ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่าเช่นนี้ ทำให้อคินดำเนินรอยตามขจรและคึกฤทธิ์

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่มีอิทธิพลอยู่เข้ามาบรรจบกับมานุษยวิทยาแบบอเมริกันในบทวิเคราะห์เรื่องสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ของอคิน นักมานุษยวิทยาอเมริกันชื่นชมตัวแบบระบบอุปถัมภ์ของอคินซึ่งรวมระบบสังคมทั้งมวลเข้าไว้ด้วยกันในบางตอน เพราะดูเหมือนจะเป็นทางเลือกที่น่าสนใจมากกว่าเรื่องการวิเคราะห์ทางชนชั้น เพื่อพัฒนาสังคมศาสตร์ให้สอดคล้องกับประเทศโลกที่สามที่ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมมาก่อนอย่างประเทศนี้ (Kemp 1982 : 146)

กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ตัวแบบของระบบอุปถัมภ์ช่วยสนับสนุนข้อเสนอเกี่ยวกับเอกลักษณ์ของประเทศไทย และ "ยังคงสนับสนุนทรรศนะการมองสังคมไทยแบบจารีตว่าเป็นสิ่งที่โรยด้วยกลีบกุหลาบหรือน่ารื่นรมย์" ซึ่งมีมากเสียจนกระทั่งเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในเมืองไทยช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ จึงเริ่มได้รับความกระทบกระเทือนบ้าง (Kemp 1982 : 148) ระยะนั้นเองที่งานเขียนของตะวันตกซึ่งขณะนี้มีตัวอย่างมากมาย (เช่น Anderson 1978) ได้ท้าทายจารีตทางความคิดที่หล่อหลอมประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่เป็นภาษาอังกฤษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งงานค้นคว้าวิจัยของอเมริกัน ถึงแม้ว่าตัวแบบระบบอุปถัมภ์ของอคินจะสอดคล้องกับกระบวนทรรศน์ทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ของสมัยสฤษดิ์ในเมืองไทยหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ ก็ตาม แม้แต่บทวิพากษ์เรื่องตัวแบบของระบบอุปถัมภ์ที่เฉียบคมที่สุดเช่นของเคมป์ ก็ยังไม่สามารถตั้งข้อสังเกตถึงรากฐานทางความคิดของอคินที่ได้จากงานค้นคว้าด้านไทยศึกษาที่เป็นภาษาไทยได้

ประเด็นต่างๆ (ได้แก่ ศาสนา รัฐ กฎหมาย ประเพณี ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ค่านิยม บรรทัดฐาน) ที่มีอยู่ในบทวิเคราะห์ของอคิน เพื่อเป็นการอธิบายถึงระบบอุปถัมภ์นี้ถือเป็นองค์ประกอบทางโครงสร้างของวิถีการผลิตในรูปของสังคมก่อนจะเป็นทุนนิยม ประเด็นเหล่านี้ นับเป็นการยอมรับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้น ซึ่งทำให้วิถีการผลิตดำเนินไป แต่ในบทวิเคราะห์ของอคินนั้น ประเด็นเหล่านี้ซึ่งเขาได้บรรยายรายละเอียดอย่างน่าสนใจยังคงไม่เชื่อมโยงกับฐานการผลิต สิ่งที่หายไปในการศึกษาค้นคว้าก็คือ จุดเชื่อมโยงระหว่างประเด็นเหล่านี้กับแนวทางที่เศรษฐกิจดำเนินอยู่ ไม่มีการบอกเป็นนัยว่า "ของกำนัล" ที่ไพร่นำมามอบให้นายของพวกตนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจ และที่จริงแล้วก็คือ ผลผลิตส่วนเกินนั่นเอง อคินเพิกเฉยต่อสิ่งที่จิตรทำให้เป็นศูนย์กลางของสมมุติฐานของเขาคือ ที่ดินกับแรงงานในฐานะฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ เป็นไปได้ที่จะอ่านงานของอคินทั้งเล่มแล้ว โดยไม่ได้ตระหนักเลยว่าประชากรส่วนใหญ่ของเมืองไทยยุคก่อนสมัยใหม่จะเป็นเกษตรเพาะปลูกข้าว

การละเว้นเนื้อหาสาระด้านเศรษฐกิจ ทำให้การศึกษาค้นคว้าของอคินเข้าใกล้กับสิ่งที่นักเขียนผู้หนึ่งบัญญัติศัพท์ว่าเป็นแนวทางศึกษาเชิง "ศาสนาโครงสร้าง" ที่มีต่อระบบเศรษฐกิจ (Hong 1984 : 3 - 4) ยังมีอีกคนหนึ่งที่เรียกว่าเป็น "ตัวแบบเอกาธิปไตยที่ทรงไว้ซึ่งความเมตตา

กรุณา" (Trocki 1981 : 64) นักวิชาการที่ยอมรับแนวทางนี้ จึงมิได้ให้ความสนใจต่อประเด็นทางเศรษฐกิจมากนักในการค้นคว้าเรื่องสังคม โดยมักสันนิษฐานกันว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ไทยทรงปกครองด้วยความสามารถยิ่งแล้ว ทรัพยากรจะหลั่งไหลมาเองตามธรรมชาติ และอย่างราบรื่นจากไพร่ไปสู่นาย บรรดาไพร่ก็จะเต็มใจร่วมมือในการนำสังคมให้เข้าใกล้รัฐในอุดมคติของพุทธศาสนา ในตัวแบบเช่นว่านี้ ชาวนาจะไม่มีวันแสดงความไม่พอใจต่อการบังคับขูดรีดทางเศรษฐกิจที่กระทำต่อพวกเขา และในขณะที่งานค้นคว้าของอคินยอมให้เกิดความขัดแย้งและความไม่พอใจของไพร่ที่มีต่อการเรียกเกณฑ์แรงงานได้ ความขัดแย้งที่เขาแสดงให้เห็นนั้นจึงไม่เคยเกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจ เขาเน้นว่าความสัมพันธ์ระหว่างไพร่และนายเป็นไปโดยความสมัครใจของ "ทั้งสองฝ่ายและตามพันธสัญญา" (Akin 89) อคินก็เช่นเดียวกับคึกฤทธิ์และขจร ซึ่งตรงข้ามกับจิตรและนักเขียนคนอื่นๆ สมัย พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๐๑ คือ ในช่วงราว ๑๐ ปีหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ เขามิได้เน้นประเด็นทางเศรษฐกิจ และหยิบยกจุดเด่นเรื่องบรรทัดฐานค่านิยม และการตัดสินใจเลือกทางส่วนบุคคลขึ้นมา เป็นเสมือนเครื่องตรวจสอบระบบทรราชย์โดยกษัตริย์ ขุนนาง หรือนาย การตีความของอคินเรื่องสังคมไทยก่อนสมัยใหม่นี้ในเวลาต่อมา ได้ทำให้เขาขัดแย้งกับบรรดานักวิชาการสาขาเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทยในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ (Reynolds 1979)

ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ สิ่งที่แฝงอยู่ภายใต้ความแตกต่างระหว่างจิตรและคนอื่นๆ กับอคิน คึกฤทธิ์และขจร หลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ ก็คือ ข้อถกเถียงเรื่องลักษณะของอำนาจทางการเมือง สำหรับจิตรแล้ว ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เป็นระบอบการปกครองของยุคฟิวดัลหรือศักดินานั้น เป็นระบอบที่ขูดรีดและก่อให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้นขึ้น ส่วนนักเขียนกลุ่มหลังนั้นมองว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ช่วงก่อนสมัยใหม่ ทำให้ "ระบบ" ดำเนินไปได้ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่ากระบวนทรรศน์ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ นี้ จะต้องนำมาพิจารณาประกอบกับวิถีทางที่รัฐบาลทหารสมัยสฤษดิ์ใช้เพื่อฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ ซึ่งพระบรมเดชานุภาพตกต่ำมากนับแต่การปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา สฤษดิ์ช่วยเปลี่ยนสถานะของสถาบันกษัตริย์ในการเมืองไทยจากสถาบันที่ไม่ค่อยมีบทบาท มาเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ กระบวนทรรศน์ที่มีเอกลักษณ์ของระบบสังคมไทย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐแบบนี้

ถูกใช้เพื่อสนับสนุนการปรับปรุงที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับสิทธิธรรม และใช้อธิบายถึงการครอบครองอำนาจของกลุ่มทหาร

งานเขียนของคึกฤทธิ์ ขจร และอคินปฏิเสธสัญลักษณ์ใหม่ ด้วยการปฏิเสธความสัมพันธ์เชิงอุปมาอุปไมยระหว่างศักดินาและฟิวดัล เห็นได้ชัดในกรณีที่ขจรลบล้างความเหมือนกันนี้อย่างชัดแจ้งในงานค้นคว้าเกี่ยวกับ *ไพร่* ของเขาด้วยวิธีไม่เคยเอ่ยถึงจิตร ซึ่งตอนนั้นติดคุกอยู่ว่าเป็นคนอธิบายเรื่องระบอบฟิวดัลในสังคมไทยได้อย่างน่าสนใจเลย (ขจร ๒๕๑๘) คำดังกล่าวมิอาจใช้แทนกันและกันได้อีกต่อไป เหมือนอย่างที่คึกฤทธิ์จะพูดว่า คำคู่นั้นไม่อาจใช้ทำอะไรให้กันได้ เพราะมันไม่เกี่ยวกันเลย เขายืนยันถึงความแตกต่างระหว่างศักดินาและฟิวดัลว่ามีอยู่เหนือและขัดแย้งกับความคล้ายคลึงและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เขาแสวงหาทางที่จะปฏิเสธสัญลักษณ์ใหม่ และรื้อฟื้นความหมายที่เหมาะสมของ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่าว่าเป็นตำแหน่งที่เรียงลดหลั่นตามลำดับชั้น ศักดินาไทยสมัยใหม่จึงสูญเสียความเคลื่อนไหว และถูกกวาดเอาความหมายใหม่ทิ้งไป ผลก็คือการอธิบายเชิงอุปมาอุปไมยที่เกิดขึ้นกับ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่าได้รับการประกาศว่าไม่ถูกต้อง ตามภาษาของไรอันแล้วหมายความว่า คำอธิบายเหล่านั้นถูกตัดสินในตอนนี้ว่า ก่อให้เกิดการเปลี่ยนของความหมายโดยไม่เป็นที่ยอมรับกัน

การกลับมาของศักดินา

การระเบิดออกมาของการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ ที่เป็นภาษาไทยถูกจุดชนวนโดยเหตุการณ์ที่ผันแปรอย่างรวดเร็วและบางครั้งก็มีความรุนแรงแฝงอยู่ของช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๑๙ ศักดินาไทยสมัยใหม่ก็กลับมาเป็นรากฐานสำหรับสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ หนังสือเรื่อง *โฉมหน้า* ของจิตรซึ่งพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำอีกอยู่หลายหนในช่วง ๓ ปีนั้น ได้กลายเป็นธงชัยโบกสะบัดนำความเคลื่อนไหว เนื่องจากนิสิตนักศึกษาและอาจารย์ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้เป็นครั้งแรกได้พบว่า มีวาทกรรมเกี่ยวกับสังคมในอดีตอยู่ในนั้น อันเป็นการส่งเสียงกระตุ้นจิตสำนึกทางการเมืองที่ถูกการประท้วงของมวลชนเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ปลุกให้ตื่นมาก่อนแล้ว การขนานนามสังคมก่อนสมัยใหม่ว่า ศักดินา เคยเป็นและยังคงเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะละทิ้งสังคมนั้นไว้ข้างหลัง เป็นวิธีที่จะสังเกตดูสิ่งนั้น และกันมันให้อยู่ห่างจากจิตสำนึกของปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ จะยังคงเป็นเรื่องติดอยู่ที่ริมฝีปากของทุกคน ในฐานะของจุดเปลี่ยนในประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย แต่มีความเคลื่อนไหวมาก่อนหน้านั้นแล้ว ที่ชี้ให้เห็นว่าการแก้ไขประวัติศาสตร์สังคมกำลังจะเกิดขึ้น มีหลักฐานปรากฏในหน้าหนังสือภาษาไทยชื่อ **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** และมีการพิมพ์บทวิจารณ์วรรณกรรมของจิตรซ้ำใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ (จิตร ๒๕๑๕) ในการสัมมนาระดับมหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ มีนักเขียนและนักวิชาการหลายคนมาประชุมร่วมกันเพื่อหารือเกี่ยวกับอุดมการณ์และสังคมไทย และอนุช อาภาภิรม บรรณาธิการและนักเขียนหนังสือสำหรับเด็กซึ่งต่อมาเข้าป่าหลังวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้ช่วยรื้อฟื้นรูปของศักดินาขึ้นมา โดยบรรยายรูปของสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ว่าเป็น “กึ่งศักดินา กึ่งทุนนิยมและกึ่งเมืองขึ้น” ในแง่ของค่านิยมทางสังคมและเงื่อนไขทางสังคม - เศรษฐกิจ (ฉัตรทิพย์ ๒๕๑๕ : ๖ - ๑๒) ศักดินาอย่างที่ใช้กับสังคมก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น หมายความว่า มวลมนุษย์มิได้เท่าเทียมกัน โครงสร้างทางสังคมตั้งอยู่บนรากฐานทางชนชั้น และระเบียบกฎเกณฑ์ธำรงอยู่ได้ก็ด้วยกองกำลังตำรวจทหารที่ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และได้รับความช่วยเหลือจากกองทหารอาสาชาวต่างประเทศ อนุชเน้นจุดสำคัญในสังคมแบบนั้นว่า ค่านิยมดังกล่าวเป็น “การรักษาหน้า” “การแสดงความจงรักภักดี” “การยอมรับชะตากรรม” “การอ่อนน้อมต่อผู้อาวุโส” และอะไรทำนองนั้นซึ่ง (ตรงข้ามกับพวกนักเขียนสมัยหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ อย่างอคินและคึกฤทธิ์) เขารวมสิ่งต่างๆ ที่เป็นด้านลบเข้าไว้ด้วย ค่านิยมเช่นว่านี้ซึ่งนับรวมอยู่และยึดที่มั่นอยู่ได้ ก็เพราะศาสนาสามารถเข้ามาขัดขวางพัฒนาการในการสืบค้นข้อสงสัย เหตุผลและความเป็นวิทยาศาสตร์ได้เมื่อสิ่งที่เป็นตะวันตก (เช่น ระบอบทุนนิยม) เข้ามา พร้อมกับการตระหนักอย่างสูงเรื่องความเท่าเทียมกันของมนุษย์และความเป็นวิทยาศาสตร์ การเคารพต่อปัจเจกบุคคล รวมทั้งความกล้าเสี่ยงใช้เงินลงทุน จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นกับสังคมศักดินา

หลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เกิดได้ไม่นานนัก ก็มีความเรียงขนาดสั้นบทหนึ่ง เขียนโดยนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่ชื่อ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ประกาศฟื้นฟูการศึกษาค้นคว้าตามแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมืองในบรรยากาศที่เปิดกว้าง ซึ่งมาพร้อมกับการกลับมาของระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาเต็มตัว (Reynolds and Hong 1983 : 87 - 88) แม้ว่า

ความเรียงบทนี้จะปราศจากเชิงอรรถ และมิได้อ้างถึงบทวิเคราะห์ทั้งของอุดมและของจิตรก็ตาม แต่การขนานนามรูปของสังคมว่าเป็น "ศักดินาบวกกับระบอบทุนนิยม" นั้นใช้เป็นข้อสมมุติฐานเพื่อนำการวิจัยแบบใหม่ ไม่ว่าสูตรที่ว่านี้ในท้ายที่สุดแล้วจะออกมาเป็นอะไรก็ตาม ในขณะที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบแก้ไขปรับปรุงแล้วกำลังเคลื่อนไหวอยู่นั้น "ระบบศักดินา" ก็เติบโตขึ้นเสมือนเครื่องหมายของสังคมก่อนเป็นทุนนิยม การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจเข้ามาอยู่กลางเวทีในตอนที่นักวิชาการพยายามแสวงหาความเข้าใจเรื่องความล่าช้าของความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในสังคมไทย และเหตุผลที่ว่าทำไมการสะสมเงินทุนภายในประเทศเพื่อพัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรมจึงยังคงอยู่ในระดับต่ำ และเพื่อให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบใหม่นี้มีความลึกเกิดขึ้น ฉัตรทิพย์กับนักประวัติศาสตร์คนอื่นๆ จึงย้อนกลับไปดูแนววิเคราะห์ทางเศรษฐกิจที่มีมาก่อนหน้านี้ แต่ถูกหลงลืมไปหมดสิ้นแล้ว เนื่องจากการเซนเซอร์ของรัฐบาล งานที่เด่นในหมู่ผลงานพวกนี้คือ ตำราฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๔ ของพระยาสุริยานุวัตร ที่ถูกห้ามเผยแพร่โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประมาณ ๖๐ ปีมาแล้ว และเรื่อง *โฉมหน้า* ของจิตรที่ถูกห้ามเผยแพร่โดยรัฐบาลทหารช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑

ความนิยมอย่างกว้างขวางต่อ *โฉมหน้า* ทำให้เกิดข้อถกเถียงในเรื่องข้อสรุปและว่าหนังสือเล่มนี้พอเพียงหรือไม่ที่ใช้ตีความประวัติศาสตร์ไทยทั้งหมด อาจารย์มหาวิทยาลัยชาวไทยในวัย ๓๐ - ๔๐ ปี ซึ่งหลายคนเป็นผลผลิตจากการศึกษาอบรมที่ไม่เป็นแบบมาร์กซิสต์ ถูกบังคับโดยความตื่นตัวในหมู่นักศึกษาให้ต้องมาประเมินค่าหนังสือเล่มนี้ พวกเขาได้ตั้งข้อสงสัยต่อแนวทางเดียวของการจัดลำดับรูปของสังคมแบบต่างๆ และเสนอแนะว่ามีตัวแบบที่เป็นหลายแนวทางซึ่งเหมาะกับสังคมเอเชียมากกว่า จุดสูงสุดของการประเมินเชิงวิพากษ์วิจารณ์นี้มาถึงเมื่อมีการสัมมนาในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เมื่อชัยอนันต์ สมุทวณิช นักรัฐศาสตร์ผู้สำเร็จการศึกษาจากอเมริกา เริ่มต้นสนับสนุนให้มีการประเมินประวัติศาสตร์แบบของจิตรต่อหน้าสาธารณชนเป็นคนแรก บทความขนาดยาวของชัยอนันต์ที่เดิมตั้งชื่อว่า "โฉมหน้าที่แท้จริงของศักดินาไทย" (พาดพิงเป็นการส่วนตัวถึงหนังสือของจิตร) ต่อมาพิมพ์ออกมาในชื่อ **ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย** ที่รวมบทวิจารณ์ของฉัตรทิพย์เอาไว้ด้วย (ชัยอนันต์ ๒๕๑๙) ชัยอนันต์ท้าทายรูปของสังคมแบบของจิตร โดยแย้งว่า ในขณะที่จิตรแสดงให้เห็นว่ามีทาสอยู่ใน

สังคมสุโขทัยนั้น แนวคิดเรื่องวิถีการผลิตแบบสังคมทาสยังคงไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ มีการตั้งข้อสงสัยขึ้นว่า ทำไมสังคมไทยจึงใช้เวลานานเหลือเกินกว่าจะถึงขั้นทุนนิยม ถ้าหากว่าเป็นศักดินาหรือฟิวดัลแบบยุโรปและญี่ปุ่น ชัยอนันต์สงสัยว่า จริงหรือไม่ที่สังคมไทยเป็นศักดินาหรือฟิวดัลแท้ๆ ในนัยของมาร์กซ์ ทางออกของปัญหาเรื่องการให้คำนิยามโครงสร้างสังคมไทยของชัยอนันต์ก็คือ ออกไปทางสังคมพลังน้ำ (hydraulic society) อันเป็นการขยายความของคาร์ล วิตต์โฟเกล (Karl Wittfogel) ที่ทำต่อวิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ (Reynolds and Hong 1983 : 88 - 89)

เหมือนกับที่นักวิชาการหลายคนเคยพยายามช่วยปกป้องเมืองจีน และมาร์กซ์ให้รอดพ้นจากวิตต์โฟเกล คนไทยผู้วิจารณ์งานศึกษาค้นคว้าของชัยอนันต์หลายคนต่างแสดงตัวออกมาเพื่อปกป้องเมืองไทย มาร์กซ์และจิตรให้รอดพ้นจากวิตต์โฟเกลและชัยอนันต์ อนุช อาภาภิรม เป็นคนหนึ่งที่ร่วมแสดงความคิดเห็นในที่สัมมนาเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เขาได้กล่าวหาชัยอนันต์ว่าใช้ลัทธิมาร์กซ์ทำลายจิตร และเป็นการยกจิตรมาทำลายลัทธิมาร์กซ์ นับเป็นคำวิพากษ์วิจารณ์ที่รุนแรง สะท้อนให้เห็นอิทธิพลที่ต่อเนื่องของแผนประวัติศาสตร์ที่พัฒนาเป็นสายเดียว และความใจร้อนในฐานะของแอคติวิสต์ที่มีจุดเด่นในด้านทฤษฎีที่ยอดเยี่ยม ("เมือง บ่อยาง" และคนอื่นๆ ๒๕๒๓ : ๒๒๘) ชัยอนันต์ยังวิพากษ์วิจารณ์ผลงานในแนวมาร์กซิสต์แบบใหม่ของ "อำนาจ ยุทธวิวัฒน์" อีกด้วย (ผิน ๒๕๑๘) อำนาจเคยอยู่กับ พ.ค.ท. จนกระทั่งถูกจับเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ บทวิเคราะห์ของอำนาจแม้จะทำอย่างหยาบๆ ยิ่งกว่าจิตร และขาดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่เต็มใน *โฉมหน้า* ก็ตาม แต่ได้รับการรับรองจาก พ.ค.ท. ดังนั้นชัยอนันต์จึงนำทฤษฎีของพรรคออกมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์ของสาธารณชน ข้อถกเถียงเกี่ยวกับประโยชน์ของแนวคิดเรื่องวิถีการผลิตแบบเอเชียที่วิตต์โฟเกลเสนอจึงดำเนินต่อมาสักระยะหนึ่ง แต่นักประวัติศาสตร์ต่างก็ปฏิเสธมันทั้งในด้านทฤษฎีและด้านข้อเท็จจริง (Reynolds and Hong 1983 : 89 - 90)

ถึงแม้ว่างานของชัยอนันต์เรื่อง **ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย** ที่กลายเป็นเอกสารข้อมูลของยุคนั้นไปแล้วในตอนนี้จะถูกทำให้ด้อยลง ด้วยเหตุที่เป็นงานวิจัยขั้นเริ่มต้นและโดยการตบตาของทฤษฎีที่ใหญ่โตก็ตาม แต่งานชิ้นนี้ก็มีส่วนดีเป็นพิเศษอยู่ ๓ ประการ

ประการแรกคือ ชัยอนันต์ก้าวไปไกลมากในการแสดงให้เห็นว่าประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยและยุโรปนั้นต่างกัน และนั่นหมายความว่ามาตรการแบบมาร์กซิสต์ที่แยกตัวออกมานั่นแหละ ที่น่าจะใช้วิเคราะห์ในกรณีของไทยมากกว่าจะใช้ระบอบฟิวดัลแบบตะวันตก นี่คือคำตอบที่ใช้ได้ดีสำหรับการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ของกระบวนทรรศน์ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งพยายามจะทำให้แนววิเคราะห์แบบมาร์กซ์ดูไม่น่าเชื่อถือด้วยการเน้นพันธะตามระบบอุปถัมภ์ และความเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย ประการที่สองคือ การศึกษาค้นคว้าของชัยอนันต์ช่วยส่งเสริมให้นักวิชาการไทยมองไปได้กว้างไกลกว่าแกนหลักมาร์กซ์ เองเกลส์ ออกไปยังกลุ่มปัญญาชนแนวมาร์กซิสต์ชาวยุโรปเท่าๆ กับพวกกลุ่มนักทฤษฎีพึ่งพาทั้งหลาย บทวิเคราะห์เกี่ยวกับรูปของสังคมไทยทุกวันนี้ กลายเป็นสิ่งที่มีรายละเอียดและมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น ประการสุดท้ายก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์หนังสือของจิตร โดยนักรัฐศาสตร์ผู้มีผลงานมากที่สุดคนหนึ่งของเมืองไทย ช่วยดึงให้ *โฉมหน้า* เข้ามาอยู่ในกระแสหลักของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ดังนั้นจึงมีส่วนส่งเสริมไม่ใช่น้อยเลยในการสร้าง "จิตร ภูมิศักดิ์" เป็นนักประวัติศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์การเมือง การอภิปรายเกี่ยวกับ *โฉมหน้า* ในการประชุมระดับมหาวิทยาลัยมีส่วนลบล้างข้อโจมตีที่ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นอันตราย

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ และรัฐบาลขวาจัดที่มีอำนาจปกครองต่อมาอีก ๑๒ เดือน ทำให้การถกเถียงเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองเงียบเสียงลงไปได้ชั่วขณะหนึ่ง หนังสือประวัติศาสตร์ทั้งของอุดมและของจิตรมีชื่อปรากฏอยู่ท่ามกลางรายชื่อหนังสือต้องห้ามของรัฐบาล ทำให้มีคนไทยส่วนหนึ่งลงทุนพิมพ์*โฉมหน้า*ฉบับภาษาไทยขึ้นที่อเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ แต่มาตรการด้านความมั่นคงที่เข้มงวดยิ่งของรัฐบาลชุดดังกล่าวได้รับการผ่อนปรนมากด้วยนโยบายประนีประนอมของรัฐบาลชุดต่อมา (รวมถึงการประกาศนิรโทษกรรมให้แก่ผู้ที่หนีเข้าป่าหลังเหตุการณ์วันที่ ๖ ตุลาคม) และการถกเถียงเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองก็กลับมาอีกตอนปลายปี ๒๕๒๐ และ ๒๕๒๑ (Reynolds and Hong 1983 : 90 - 91) นักวิชาการชาวไทยหลายคน (ทั้งที่เป็นมาร์กซิสต์ และไม่ใช่มาร์กซิสต์) ตอนนี้ต่างก็ยอมรับ "ระบบศักดินา" ว่าเป็นรูปของสังคมที่อธิบายลักษณะของสังคมไทยก่อนเข้าสู่ทุนนิยมได้ ในเวลาเดียวกันนั้นเองก็เป็นที่รับรองกันว่าระบบดังกล่าวนี้มิใช่ "ฟิวดัล" ตามนัย

แบบยุโรป (ไม่มีการแบ่งอธิปไตยออกเป็นส่วนๆ ไม่มีระบบแบ่งที่ดินเป็น fief และอะไรทำนองนี้) และว่าเป็นระบบที่คล้ายกับวิถีการผลิตแบบเอเชีย ดังนั้นวัฏจักรของบทวิเคราะห์ของจิตร (ศักดินาเหมือนกับฟิวดัล แต่ความเป็นไทยบางประการทำให้สองสิ่งนี้แตกต่างกัน) จึงยังคงมีอยู่ต่อมาในการวิเคราะห์เชิงสังคมของไทยทุกวันนี้ นับเป็นความพยายามค้นหาเพื่อนิยามรูปของสังคมแบบต่างๆ ของประเทศ เป็นไปได้อย่างไรที่จะบรรยายให้เห็นรูปของสังคมไทยแบบต่างๆ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต) ด้วยวิถีทางที่ว่าลักษณะเฉพาะของความเป็นไทยมีความเป็นส่วนตัวและยังอยู่อย่างครบถ้วน ภายในกรอบของความเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิวัฒนาการของสากลด้วย

การค้นหาคำตอบให้ได้นั้น ทำให้งานเขียนของนักประวัติศาสตร์ไทยในสภาพสังคมที่เปิดกว้างนี้ บางครั้งก็อยู่ในสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ พ.ค.ท. ซึ่งเป็นพรรคนอกกฎหมายที่ยังคงยืนกรานเกี่ยวกับแบบแผนกึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินามานานหลายปีแล้ว บทวิพากษ์อย่างรุนแรงบทหนึ่งที่มีต่อแนวคิดแบบผสมเรื่อง "กึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา" ของ พ.ค.ท. พิมพ์ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ ผู้เขียนใช้นามแฝงว่า "ทรงชัย ณ ยะลา" เป็นคนหน้าใหม่จบจากฝรั่งเศส และเพิ่งเข้ามาร่วมถกเถียงเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมือง เขาโต้แย้งว่าสังคมไทยในอดีตที่ผ่านมาจนถึงอย่างน้อย พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของศักดินานั่นคือ สมัยก่อนเป็นทุนนิยมนั่นเอง เพียงหลังจาก "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งตามทรรศนะของทรงชัยเท่านั้น ที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตได้เปลี่ยนแปลงเป็นวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่เขาระบุว่าเป็นแบบ "พึ่งพาและด้อยพัฒนา" (Reynolds and Hong 1983 : 93 - 94) พ.ค.ท. เองก็ตอบโต้การท้าทายต่อการวิเคราะห์ของพรรคหลายครั้ง โดยยังคงยึดมั่นอยู่กับบทความฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๒ เรื่อง "การปฏิวัติของจีนและพรรคคอมมิวนิสต์จีน" ที่เขียนโดยเหมา สมาชิก พ.ค.ท. รุ่นหนุ่มสาวที่หลบลงใต้ดินหลังเหตุการณ์วันที่ ๖ ตุลาคม ก็ตั้งข้อสงสัยต่อแนววิเคราะห์ที่ยึดเป็นมาตรฐานของพรรคเช่นกัน และใน พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๖ ก็มีการเผยแพร่หนังสือรวมบทความชื่อ **เส้นทางสังคมไทย** ซึ่งเป็นชื่อที่เลียนแบบผลงานของอุดมที่พิมพ์ซ้ำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ (กลุ่มวิจัย ๒๕๒๖ ; ปัญญา ๒๕๒๖) บทวิเคราะห์เช่นนี้เป็นหลักฐานต่อมาว่า ทฤษฎีของพรรคได้รับการปล่อยให้เป็นอิสระจากการผูกติดกับแนวทางของเหมา สิ่งที่

น่าสนใจเกี่ยวกับการถกเถียงถึงเรื่องรูปของสังคมก็คือ แวดวงที่เรื่องนี้กระจายออกไป ทำให้เป็นเรื่องที่มีคนหลายกลุ่มร่วมแสดงความคิดเห็นด้วย ทั้งที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย นักคิดในเมือง คนที่กลับออกมาจากป่า และพวกนักปฏิวัติที่ยังคงอยู่ในป่าด้วย

เมื่อต้องเผชิญกับการกลับมาของศักดินา ในฐานะที่เป็นตัวเปรียบเทียบของสังคมก่อนสมัยใหม่ ในระยะหลังเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ นั้น นักเขียนบางคนยังคงยืนกรานปฏิเสธเรื่องความเท่ากันของศักดินาและฟิวดัลด้วยวิธีการทำนองเดียวกับที่ขจร คึกฤทธิ์ และอคินทำ นักเขียนนวนิยายและความเรียงคนสำคัญคนหนึ่งเขียนงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ แสดงปฏิกิริยาต่อต้านจิตสำนึกแบบใหม่ทางการเมืองโดยการโต้แย้งเพื่อให้คำนิยาม "ที่เหมาะสม" แก่ศักดินา คือ บอกว่าเป็นสถานะซึ่งสะท้อนถึงสิทธิและหน้าที่เฉพาะ ตรงข้ามกับอนุชซึ่งให้ภาพด้านลบของสิทธิและหน้าที่ดังกล่าวนี้ เธอให้เหตุผลด้านบวกอย่างมากต่อสิ่งเหล่านั้นและคัดค้านอย่างหนักแน่นต่อการกำหนดลักษณะสำคัญของสังคมสมัยใหม่หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่ายังเป็นศักดินาอยู่บางส่วนหรือมีความเป็นศักดินาแฝงอยู่ เธอแย้งว่าทั้งหมดนี้ได้รับการขจัดให้หมดสิ้นไปแล้วด้วยกฎหมาย (บุญเหลือ ๒๕๑๘) การที่เธอปกป้องความหมายที่เหมาะสมของศักดินา (เป็นการกลับไปสู่บางสิ่งที่ใกล้เคียงกับ *ศักดินา* ในประมวลกฎหมายเก่า) ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้นจากการโจมตีที่นิสิตนักศึกษา และอาจารย์รุ่นหนุ่มสาวกระทำต่อวรรณคดีไทย คนพวกนี้กล่าวว่ามันเป็นวรรณคดีของศักดินา

ตัวอย่างที่เป็นการปะทะกันโดยตรงมากกว่าถึงเรื่องที่ว่าการถกเถียงเกี่ยวกับศักดินา = ฟิวดัลยังคงมีต่อมา โดยแสดงให้เห็นการตีความที่แบ่งแยกออกเป็นสองฝ่ายในเรื่องสภาวการณ์ปัจจุบันและความเป็นไปได้ในอนาคตของสังคมไทยก็คือ วิทยานิพนธ์ที่เสนอต่อวิทยาลัยการทัพบกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ มีชื่อเรื่องว่า **ศักดินากับการบ่อนทำลายของฝ่ายตรงข้าม** เขียนโดย พันเอก สีหเดช บุนนาค พันเอก สีหเดชได้แย้งว่า ถึงแม้ระบอบศักดินาจะจางหายไปนานแล้วก็ตาม แต่ "ฝ่ายตรงข้าม" (นั่นคือ พ.ค.ท.) ยังใช้ลักษณะแบบศักดินาในการโจมตีสถาบันอันชอบธรรมของเมืองไทย ดังที่เขากล่าวไว้ว่า "'ศักดินา' แม้ในความเป็นจริงจะสิ้นสุดลงแล้ว แต่จะมีความหมายยิ่งสำหรับฝ่ายตรงข้าม การโจมตีศักดินามีผลกระทบถึงสถาบันสูงสุด และระบบงานของรัฐปัจจุบัน" (สีหเดช ๒๕๒๓ : ค) นายทหารผู้นี้รู้สึกวิตกกังวลต่อวิธีที่นิสิต

นักศึกษาใช้ศักดินาในคำพูดของพวกเขา และความถี่ที่คำคำนี้ปรากฏอยู่ในเนื้อเพลงที่ได้รับความนิยม ซึ่งแทรกเข้าไปอยู่ในหัวของเยาวชนทุกวันนี้ และสร้างความคิดอ่านที่บิดเบือนต่อประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษของตน (สีหเดช ๒๕๒๓ : ๕๖ - ๕๗) พันเอก สีหเดชเกรงว่าการใช้คำดังกล่าวอย่างกว้างขวางในภาษาไทย รวมทั้งการสืบสาวถึงซากเดนศักดินาซึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพนั้น จะไปแก้ความหมายซึ่งอำนาจอันเหมาะสมตั้งอยู่ เขาพบว่าสัญลักษณ์ใหม่คือ ศักดินา = ฟิวดัล เป็นแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ - เลนินนิสต์มาก่อนและ พ.ค.ท. เอามาโฆษณาชวนเชื่อต่อ วิทยานิพนธ์ของเขาจึงเป็นเรื่องที่คัดค้านต่อสัญลักษณ์ใหม่นี้และต่อต้านพลังผลักดันของมันเพื่อแก้ความหมายอันเหมาะสม เขายืนยันความหมายอันเหมาะสมของ *ศักดินา* และเขาอ้างอิงโดยเห็นพ้องกับขจรและคึกฤทธิ์ และต่อการตีความเรื่อง "สิทธิและหน้าที่" ของคำไทยสมัยเก่า ในขณะที่ไม่ยอมรับแนวคิดของจิตรที่เน้นเรื่องที่ดินว่าเป็นรากฐานของอำนาจศักดินา (สีหเดช ๒๕๒๓ : ๓๗ - ๓๘) ราวกับว่าในวิทยานิพนธ์เล่มนี้กาลเวลาได้ย้อนตัวเองกลับไปสู่ปี ๒๔๙๖ พันเอก สีหเดชสมัยเรียนมหาวิทยาลัยนั้น เป็นผู้แทนนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์ผู้ยึดเวทีในกรณี *โยนบก* เพื่อวิพากษ์วิจารณ์การทำหน้าที่สาราณียกรหนังสือประจำปีของจิตร และเขาเป็นคนลงมือ *โยนบก* เอง โดยจับจิตรโยนลงมาบนพื้น ("เมือง บ่อยาง" ๒๕๒๔)

ศักดินาและการเป็นกบฏ

สำหรับผู้อ่านในภาษาอังกฤษนั้น คำว่า "กึ่งเมืองขึ้น" "กึ่งศักดินา" "ทุนนิยมกึ่งเมืองขึ้น" "ทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนา" และคำอื่นๆ ในทำนองนี้อาจจะเหลื่อมกันเหมือนซี่ของพัดขอบเขตของการวิเคราะห์คำดังกล่าวนี้ปะปนกัน พลังของคำเหล่านี้ ก่อให้เกิดการกำหนดความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่ยังแย้งได้ แม้กระนั้นในภาษาไทยแล้ว คำเหล่านี้ถือเป็นเครื่องหมายสำคัญในการกำหนดจุดยืนที่ขัดแย้งกัน อาจกล่าวได้ว่ารูปของสังคมแบบต่างๆ ทั้งในและโดยตัวของมันเองมิได้มีความสำคัญอะไร นอกเสียจากจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างกัน เป็นความแตกต่างที่สัมพันธ์กันด้วย รูปของสังคมดังกล่าวต่างขัดแย้งกันในความสัมพันธ์เชิงเหตุผลที่มีต่อกันและกัน และดังนั้นจึงสามารถเข้าใจได้ก็ด้วยการเชื่อมให้มี

ความสัมพันธ์กันเท่านั้น การตีความที่ต่างกันของความสัมพันธ์ระหว่างฟิวดัลหรือศักดินาที่ข้าพเจ้าพยายามศึกษาค้นคว้าในบทนี้นั้น ให้แนวทางเข้าสู่ความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับว่าคนไทยคิดถึงตัวเองในแง่ของความสัมพันธ์ต่อผู้ปกครองของตน และต่อโลกอย่างไร และเกี่ยวกับว่าการแบ่งปันอำนาจทำกันอย่างไรในรัฐไทย การตั้งชื่อระบอบฟิวดัลนี้และระบอบฟิวดัลอื่นๆ ในภาษาท้องถิ่นของรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นเพื่อนบ้านว่า เป็นระบอบฟิวดัล "พื้นบ้าน" ดังที่วิทยากรผู้หนึ่งได้กล่าวไว้ในการประชุมเชิงเปรียบเทียบระบอบฟิวดัลเมื่อไม่นานมานี้ เป็นการทำให้สิ่งที่เกิดขึ้นจริงไร้สาระ และทำให้โครงเรื่องแบบนักบุรพทิศศึกษา ที่มองเอเชียเป็นอีกแบบหนึ่งยั่งยืนอยู่ต่อมา โครงเรื่องแบบนี้ ย่อมทำให้เอเชียแบบอื่นต้องเป็นเบี้ยล่างให้แก่การครอบงำของยุโรปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Leach et al 1985 : 9 - 10)

ในบรรดาสัญลักษณ์ในนัยที่ว่า "คำในภาษาพื้นเมือง = ฟิวดัล" นั้น ประกอบด้วยสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนา ซึ่งทุกวันนี้ ถูกมองว่าเป็นซากเดนศักดินา เป็นซากของการเกษตรล้าหลัง ดังนั้นข้อถกเถียงเกี่ยวกับรูปของสังคมแบบต่างๆ เกี่ยวกับหนทางที่จะให้ศักดินา = ความสัมพันธ์แบบฟิวดัลโดยตรง ในบางครั้งก็กระทบต่อสถาบันที่มีสิทธิธรรมเหล่านี้ และที่ว่า ศักดินา = สัญลักษณ์ของฟิวดัล อาจถูกตัดสินว่าเป็นอันตรายได้ ในหนังสือที่มีความแตกต่างกันอย่างยิ่งเช่น วิทยานิพนธ์ของ พันเอก สีหเดช และเรื่อง **เก้ารัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี** นั้น จุดเชื่อมโยงระหว่างศักดินา (การแปลงความหมายของ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่า) และความเป็นกบฏนั้นมีอยู่โดยตรงเหมือนกับที่ *ศักดินา* ไทยสมัยเก่าเปลี่ยนแปลงมา ศักดินาเป็นการแปลงความหมายอันไม่เหมาะสม

การยืนยันลักษณะเฉพาะหรือความคล้ายคลึงระหว่างรูปของสังคมไทยช่วงก่อนสมัยใหม่และรูปของสังคมยุโรป เป็นไปเพื่อยืนยันเรื่องการเปรียบเทียบอันเป็นไปได้ของสังคมไทย การเปรียบเทียบดังกล่าวเสนอแนะต่อไปอีกว่า รูปของสังคมไทยแต่ละแบบรวมถึงและโดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีความผูกพันต่อกันในเชิงประวัติศาสตร์ เป็นความผูกพันที่ไม่แน่นอน และเป็นแบบชั่วคราว ถ้าหากสถาบันอย่างเช่นสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนาจะมีความผูกพันกันในเชิงประวัติศาสตร์ และไม่แน่นอนแล้วละก็ สถาบันทั้งสองย่อมค่อยๆ เสื่อมอำนาจและพระบรมเดชานุภาพลง (บางทีอาจเกิดขึ้นในศตวรรษต่อไป)

บางทีอาจเป็นตอนท้ายของทศวรรษนี้ หรืออาจเป็นพรุ่งนี้ก็ได้) ด้วยการมองด้านเดียวกันนี่เอง การปฏิเสธต่อการเปรียบเทียบที่เป็นไปได้ (ดังที่ได้รับการสนับสนุนจากประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีอิทธิพลอยู่นานราว ๑๕ ปี นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นมา) จึงเท่ากับยอมรับว่าสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์เป็นสถาบันที่มิอาจแยกออกจากความเป็นไทยได้เลยตลอดไป ข้อเสนอดังกล่าวนี้เป็นหนึ่งในคำขวัญของลัทธิชาตินิยมที่เป็นทางการของไทย ด้วยเหตุผลเหล่านี้เองที่ทำให้การใช้คำว่าศักตินาก้าวเข้าสู่วาทกรรมที่รุนแรง และบางคราวก็มีการปราบปรามเข้ามาด้วย เกี่ยวกับเรื่องที่ว่าใครควรหรือไม่ควรจะครองอำนาจ สัญลักษณ์ที่ว่าศักตินา - ฟิวดัล และข้อถกเถียงเกี่ยวกับความหมายที่แท้จริงของมันมีมากกว่าแค่เป็นคำขวัญธรรมดาๆ แต่เป็นการกำหนดให้ประชาชนคิดตามแนวทางที่กำหนด และท้ายที่สุดก็คือ เพื่อทำตามแนวทางที่ความคิดเหล่านั้นส่องนำให้ การใช้คำนี้มีสิ่งที่คนไทยเรียกว่าเป็นความหมายลบหรือแสลงหู เป็นความหมายที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อราว ๔๐ ปีมานี้เอง ไม่มีใครเคยถูกจับกุมเพราะเขียน หรือพูดถึงศักตินาในทำนองนั้น แต่คำนี้ยังคงดำรงอยู่ในวาทกรรมที่มีสาระในเชิงทำลายล้างและเป็นกบฏการอุปมาอุปไมยนี้ มีพลังวัตถุนิยมแฝงอยู่

บทที่ ๔
บทสรุป

ภาษาส่วนใหญ่หรืออาจจะทั้งหมดของชาวเอเชียที่มีประวัติศาสตร์นิพนธ์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก มักมีคำพื้นเมืองที่มีความหมายเท่ากับคำว่า "ระบอบฟิวดัล" ในภาษาของชาวยุโรป ได้แก่ คำว่า *samantatantra* ในภาษาเบงกาลีที่ใช้สลับกับคำว่า *samantabad* คำว่า *padei-tha-ya-za* (ที่ใช้เมื่อไม่นานมานี้) และ *ahmu-dan-sa-myei* (ที่ใช้เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๕๐๓) ในภาษาพม่า คำว่า*ศักดินา*ในภาษาไทย คำว่า *feodal* ในภาษาอินโดนีเซีย คำว่า *piyudal* ในภาษาตากาล็อค คำว่า *feng-chien* ในภาษาจีน คำว่า *hoken* ในภาษาญี่ปุ่น และคำว่า *phong kien* ในภาษาเวียดนาม การที่คำเหล่านี้มีนัยหมายถึงระบอบฟิวดัลในภาษาของชาวเอเชีย สะท้อนให้เห็นวาทกรรมเกี่ยวกับสังคมในอดีตและปัจจุบันที่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ผู้เขียนคนใดก็ตามที่เขียนเรื่องดังกล่าวเป็นภาษาอังกฤษ นักมานุษยวิทยา นักอักษรศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ หรือนักภาษาศาสตร์ ต้องทำอะไรบ้างกับคำที่เกี่ยวกับระบอบฟิวดัลเหล่านี้ ทำไมคนที่พูดภาษาพื้นเมืองของเอเชียเหล่านั้น ถึงได้เรียกสังคมของตนว่าเป็น "ฟิวดัล" (ฟิวดัล = คำที่ใช้ในภาษา X) และพวกเขาพากันมาใช้คำดังกล่าวนี้ได้อย่างไร โดยทั่วไปนักเขียนตะวันตกจะไม่รับแนวคิดเกี่ยวกับระบอบฟิวดัลในภาษาเอเชีย เพราะเห็นว่าผูกติดอยู่กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเกินกว่าที่จะเอาไปใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์แบบที่เป็นกลาง นักเขียนตะวันตกย่อมเห็นว่าการใช้คำเช่นนั้น ถือเป็นเรื่องที่อยู่ในกรอบการถกเถียงภายในสังคมเอเชียมากเกินไป เกี่ยวกับเรื่องที่ว่าใครควรจะหรือไม่ควรจะครองอำนาจ ระบอบฟิวดัลจึงเป็นลำดับขั้นหนึ่งของวิวัฒนาการทางสังคม ที่สนองตอบต่อผลประโยชน์ในแนวทางปฏิวัติหรือในแนวทางชาตินิยมแบบของทางราชการ และผลประโยชน์ที่ว่านี้ใช้อย่างบิดเบือนมากเสียจนกระทั่ง คำนั้นเองก็มิอาจบอกอะไรที่ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองของสังคมเฉพาะสังคมหนึ่งแก่ผู้สังเกตการณ์ที่ไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องได้

นักวิชาการประวัติศาสตร์ชาวตะวันตก มักเห็นพ้องกันไม่มากก็น้อยว่า ในขณะที่ระบบสังคมของเอเชียดำเนินไปด้วยพันธะผูกพัน การยอมอยู่ใต้อำนาจและแม้กระทั่งความเป็นข้า

ก็ตาม แต่การที่ไม่มีการแบ่งอธิปไตยออกเป็นส่วนๆ การขาดหายไปของระบบแบ่งที่ดินเป็น fief รวมทั้งข้อมูลพื้นฐานอื่นๆ อีกนานับการที่จำเป็นต้องใช้ เพื่อวิเคราะห์ระบอบฟิวดัลแบบยุโรปนั้น ล้วนทำให้สังคมเอเชียขาดคุณสมบัติที่จะเรียกได้ว่าเป็นสังคมฟิวดัลไป ซึ่งระบอบฟิวดัลนี้มีความสำคัญยิ่งต่อวิวัฒนาการของสังคมตะวันตก และต่อการเกิดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ยิ่งกว่านั้นก็คือ การใช้คำว่าฟิวดัลกับสังคมเอเชียทำให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อกฎเกณฑ์ของสัมพันธคตินิยมทางวัฒนธรรม (cultural relativism) สำหรับผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเอเชียส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นการดึงเอาสังคมเอเชียเข้าไปอยู่ในกรอบโครงของวิวัฒนาการแบบตะวันตก ดังนั้นก็เท่ากับปฏิเสธความมีเอกลักษณ์และเอกราชของสังคมเหล่านั้น การจะทำให้เรื่องดังกล่าวแตกต่างออกไปบ้างนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าบรรดาอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ส่วนใหญ่ที่ทำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของฟิลิปปินส์ ไทย จีน เวียดนาม หรือพม่า ซึ่งเขียนส่งมหาวิทยาลัยต่างๆ ของประเทศตะวันตก คงจะกำจัดคำว่า ระบอบฟิวดัลออกไปตั้งแต่ฉบับร่างครั้งแรกๆ แล้ว คำนี้เป็นปัญหามากเกินไปและชวนให้เกิดข้อสงสัยมากเกินไปด้วย แม้กระนั้นก็ดี นักประวัติศาสตร์ชาวเอเชียหลายคนที่ใช้ภาษาพื้นเมืองเขียนงานของตน ยังคงยืนหยัดใช้คำนี้อย่างจงใจ เพราะเป็นการดึงเอาพัฒนาการของเอเชียเข้าไปเกี่ยวข้องกับลำดับขั้นของวิวัฒนาการที่เป็นแบบฮิสตอริซิสต์ หรือเป็นสากล

การสรุปอย่างกว้างๆ ข้างต้นนี้ มีข้อยกเว้นอยู่บางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของญี่ปุ่นและอินเดีย สังคมญี่ปุ่นอย่างที่นักประวัติศาสตร์หลายคนแย้งว่า เคยผ่านประสบการณ์ยุคฟิวดัลมาแล้ว หมายความว่าสังคมญี่ปุ่นในสมัยหนึ่งนั้น เคยมีความคล้ายคลึงกับสังคมฟิวดัลแบบตะวันตกนั่นเอง ความคล้ายคลึงนี้มีมากพอที่จะทำให้คำที่ว่านี้กระจ่างชัด จนเป็นบรรทัดฐานได้ มันมิใช่เป็นการบังเอิญ ที่กรณียกเว้นของญี่ปุ่นเป็นกรณีเดียวอีกเช่นกันของสังคมเอเชียที่มีท่าทีว่า "เท่าเทียม" กับประเทศตะวันตก ในเรื่องของการกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรม การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเป็นผู้นำขององค์กรทางการค้าและธุรกิจ และด้านอื่นๆ อีก ความเท่าเทียมที่ว่านี้ยังขยายขอบเขตออกไปถึงเรื่องที่แสนจะเป็นตะวันตกอย่างยิ่ง เช่น การแข่งขันเล่นเพลงของบีโธเฟน (Beethoven) การผลิต "สก๊อตช์" วิสกี้ และการสะสมภาพเขียนของเรมแบรนดท์ (Rembrandt) ที่จริงแล้วพื้นฐานแบบฟิวดัลในอดีตของญี่ปุ่น เป็นที่ยอมรับกันว่า

มีส่วนส่งเสริมต่ออำนาจทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมและวัฒนธรรมของญี่ปุ่น และต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยที่ประสบความสำเร็จยิ่ง

ระบอบฟิวดัลในประวัติศาสตร์นิพนธ์อินเดีย เป็นกรณียกเว้นที่มีข้อแตกต่างออกไปเพียงเล็กน้อย เนื่องจากประวัติศาสตร์อินเดียส่วนมากเขียนด้วยภาษาอังกฤษ ดังนั้นจึงเกิดความคลุมเครือในการชี้ข้อแตกต่างระหว่างระบอบฟิวดัล (เขียนเป็นภาษาอังกฤษ) ที่นักประวัติศาสตร์อินเดียใช้อธิบายถึงประวัติศาสตร์อินเดียกับระบอบฟิวดัล (เขียนเป็นภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ดัทช์ หรือภาษาอื่นๆ) อย่างที่ใช้กับยุโรปในสมัยกลาง ข้าพเจ้าใคร่ขอแย้งว่านัยที่มีอยู่ในคำว่าระบอบฟิวดัลของสองกรณีนี้ค่อนข้างแตกต่างกัน และหลักฐานสนับสนุนเรื่องนี้อาจพบได้จากข้อเสนอจากพวกนักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ชาวตะวันตก ผู้ซึ่งไม่ใคร่ชอบแนวคิดที่ว่า อดีตของอินเดียเคยเป็นฟิวดัลมากนัก พวกนี้ใช้คำอื่นอย่างเช่น รัฐที่แบ่งแยกเป็นส่วนๆ แทน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะของสังคมอินเดียก่อนสมัยใหม่ สำหรับระบอบการเมืองที่มีหลากหลายอยู่ในสมัยกลางของอินเดียตอนใต้นั้น เบอร์ตัน สไตน์ บอกว่า "คำว่า 'รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง' หรือ 'จัดระบบราชการ' หรือ 'ฟิวดัล' เป็นการใช้คำที่กว้างและไม่เหมาะสม" (Stein 1977 : 5) แต่ก็ต้องระลึกด้วยว่าระยะเวลานานกว่าครึ่งศตวรรษภายหลังการกบฏ พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๑ นั้น ระบอบฟิวดัลมีบทบาทในการสร้างทฤษฎีของสังคมอินเดียที่อังกฤษใช้ตอบคำถามสำคัญที่ว่า "เราจะรักษาอินเดียไว้ได้อย่างไร" ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบอาณานิคมของตน (Cohn 1977) ทฤษฎีฟิวดัลของสังคมอินเดียตอบสนองต่ออังกฤษในฐานะของสังคมวิทยาที่เป็นระบบในการจัดลำดับชั้น ซึ่งกษัตริย์อังกฤษและบรรดา "ผู้นำตามธรรมชาติ" ของอินเดียถูกวางไว้ตามลำดับความสัมพันธ์ที่มีต่อกันว่าเป็นผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้อำนาจปกครอง ในวาทกรรมเช่นนี้ การจัดให้เป็นฟิวดัลระบุความสัมพันธ์ทางการปกครองด้วยภาษากฎหมายว่าเป็น "พันธะ" "สิทธิ" และ "หน้าที่" ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การจัดลำดับเช่นนี้ประทับตราให้สังคมท้องถิ่น และผู้ถือครองอำนาจในที่นั้น เป็นพวกปฏิกิริยาและล้าหลัง เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้การแทรกแซงเข้าไปในท้องถิ่น ถูกมองว่าเป็นความก้าวหน้า มหาอำนาจตะวันตกเจ้าอาณานิคมอื่นๆ ก็ใช้การจัดเข้าเป็นฟิวดัลในลักษณะเดียวกันนี้ด้วย เมื่อตอนที่ความเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชกำลังตื่นตัวอยู่นั้น นักชาตินิยมรุ่นหนุ่มสาวได้หยิบยกการจัด

เช่นนี้มาใช้ เพราะเป็นวิถีทางที่สะดวกในการ "ลดฐานะ" ของชนชั้นปกครองเดิมและวัฒนธรรมชั้นสูงเพื่อทรรศนะสมัยใหม่

เมื่อพิจารณาจากงานประวัติศาสตร์นิพนธ์อินเดีย ที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษโดยนักประวัติศาสตร์อินเดียในทุกวันนี้แล้ว จะพบว่าคำว่าระบอบฟิวดัลนั้น ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับระบอบฟิวดัลในภาษาพื้นเมืองของเอเชีย การใช้คำดังกล่าวทำให้เกิดการถกเถียงกับอดีตที่เคยเป็นอาณานิคมเช่นเดียวกับเรื่องลักษณะและทิศทางของสังคมปัจจุบัน ในที่นี้คำว่า "ฟิวดัล" หมายถึงรูปของสังคมที่เป็นแบบเฉพาะในกรอบโครงของฮิสตอริซิสต์ในแบบมาร์กซิสต์ (เช่นในงานของ อาร์. เอส. ชาร์มา (R. S. Sharma)) หรือเป็นความสัมพันธ์ของการปกครองสมัยก่อนอาณานิคม สมัยอาณานิคม และหลังสมัยอาณานิคมแล้ว เช่นงานของรานาจิต กูฮา (Ranajit Guha) และของกลุ่มศึกษาผู้ต่ำต้อย (Subaltern Studies Group)

คำว่าระบอบฟิวดัลในภาษาพื้นเมืองเอเชีย เป็นโครงสร้างความคิดที่ก่อให้เกิดสาระสำคัญมากกว่าจะเป็นโครงสร้างความคิดเรื่องการกดขี่ อาจพบได้จากชื่อยุคหรือรูปของสังคมที่กำหนดโดยนักคิดของพรรคในประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบรวมศูนย์ของรัฐสังคมนิยมทั้งหลาย (จีน เวียดนาม พม่า) และถูกใช้เป็นชื่อของความสัมพันธ์เชิงการครอบงำ โดยวาทกรรมประเภทกบฏของพวกหัวรุนแรง พวกด้อยโอกาส หรือกลุ่มที่ถูกเพิกถอนสิทธิ์ (ในอินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และเมืองไทย) อีกแง่หนึ่งของการประกาศเรื่องคำที่พรรคใช้ก็คือ มันปรากฏออกมาเป็นวาทกรรมของการล้มล้างระบอบการปกครอง ดังนั้นกลุ่มผู้นำทหาร (ในพม่า) อาจแสวงหาวิธีอธิบายบทบาทของพวกตน โดยทำให้เห็นว่า สังคมของอดีตเป็นแบบฟิวดัลและเน้นจุดเด่นที่ความทันสมัย ความไม่นิยมพวกเจ้า รวมทั้งนโยบายต่อต้านการล่าอาณานิคมของพวกตน ในขณะเดียวกันปัญญาชนหัวรุนแรงในเมืองใหญ่ (ในมาเลเซีย) ก็โจมตีฟิวดัลว่าเป็นอุดมการณ์ครอบงำที่ค้ำจุนซากเดนของระบบการเมืองแบบราชาธิปไตย โดยการเรียกร้องให้จงรักภักดีต่อพวกสุลต่าน

ส่วนใหญ่แล้วคำภาษาพื้นเมือง (ภาษาอินโดนีเซีย และภาษาตากาล็อค เป็นข้อยกเว้นเพราะยืมศัพท์มาจากภาษายุโรปโดยตรงเลย) มีที่มาหยั่งลึกลงไปในอดีตด้วยการดึงเอาคำเก่าโบราณมาแปลคำว่าระบอบฟิวดัลของยุโรป ตัวอย่างได้แก่ ประวัติศาสตร์พม่าฉบับทางราชการ

หลัง พ.ศ. ๒๕๐๒ แล้วแปลคำดังกล่าวนี้ใหม่ โดยกำหนดความหมายทางนิรุกติศาสตร์ย้อนเวลากลับไปอีก และดังนั้นจึงทำให้ระบอบฟิวดัลหยั่งรากลึกยิ่งขึ้นในภาษาและประวัติศาสตร์พม่า แรงกระตุ้นในที่นี้ เป็นการปลูกระบอบฟิวดัลให้ติดแน่นในผืนแผ่นดินเอเชีย แม้กระนั้นก็ดี ความเคลื่อนไหวในการวิเคราะห์ระบอบฟิวดัลแบบเอเชีย (จีน เวียดนาม ไทย พม่าหรืออะไรก็ตาม) ยังคงเกี่ยวข้องกับการค้นพบที่มิใช่แค่การแปลมาธรรมดาๆ ระบอบฟิวดัลอยู่ "ที่นั่น" แล้ว เพื่อให้ค้นพบ ขุดค้นและตีความซ้ำใหม่ด้วยภาษาที่ใช้ในปัจจุบันผ่านคำโบราณนั่นเอง นี่เป็นกิจกรรมและการค้นพบที่ข้าพเจ้าพยายามแสดงให้เห็นและอภิปรายอยู่ในหนังสือเล่มนี้

นอกจากความประสงค์ที่จะให้ความเชื่อถือว่า สังคมเอเชียมีวิวัฒนาการที่เป็นของตัวเอง เป็นอิสระและมิได้เป็นแบบยุโรปแล้ว ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเสรีนิยมของตะวันตกยังไม่ยอมรับการจัดลักษณะเด่นว่าเป็น "ระบอบฟิวดัล" อีกด้วย เนื่องจากเป็นการทำให้เกิดแขนงของสังคมวิทยาที่เฉพาะหรือความรู้ฝ่ายเดียว (เป็นแบบมาร์กซิสต์) ซึ่งนักประวัติศาสตร์หลายคนอยากกันตัวเองออกไปอยู่ห่างๆ ข้าพเจ้าได้เสนอความเห็นแย้งในหนังสือเล่มนี้ว่า มีความเกี่ยวโยงอย่างเห็นได้ชัดและสัมผัสได้ระหว่างวิถีทางที่ประวัติศาสตร์ถูกเขียนขึ้น กับสังคมวิทยาที่มันอยู่และมีคุณค่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์แต่ละประเภทต่างก็มีสังคมวิทยาที่สอดคล้องกันอยู่ด้วย ในกรณีของเมืองไทยนั้น การค้นคว้าหาสังคมนิยมแบบที่ไม่เป็นมาร์กซิสต์นำไปสู่กระบวนทรรศน์แบบระบบอุปถัมภ์ในหมู่นักมานุษยวิทยาผู้ซึ่งพัฒนาแนวทางนี้และทำให้แพร่หลายทั่วไป และในหมู่นักประวัติศาสตร์ผู้ซึ่งยินดีรับแนวทางดังกล่าวด้วย การแพร่หลายของกระบวนทรรศน์ที่ว่าช่วยให้เกิดการสกัดกั้นในประวัติศาสตร์ไทย กว่านักประวัติศาสตร์ที่ใช้ภาษาไทยจะเริ่มค้นพบ และแสดงออกมาในงานเขียนก็ต่อเมื่อช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ แล้ว

ความสัมพันธ์เช่นว่านี้ ระหว่างความรู้ฝ่ายเดียว และวิธีการที่จะเขียนเกี่ยวกับอดีตยังมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทย ข้อถกเถียงเกี่ยวกับกระบวนทรรศน์แบบระบบอุปถัมภ์เกิดขึ้นในการศึกษาเกี่ยวกับอินโดนีเซีย ที่ผู้เขียนบางคนให้ความสำคัญต่อแง่มุมทางวัฒนธรรมแบบชวาเป็นอันดับแรก โดยเฉพาะให้แก่โครงสร้างแบบระบบอุปถัมภ์ที่อยู่ในแนวตั้งและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล (Robison 1981 : 8) ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่มักจะเชื่อในกฎเกณฑ์ของการเอื้อประโยชน์ให้กันและกัน ทำให้มองไม่เห็นถึงการขูดรีดระหว่าง

คนรวยและคนจน (Mortimer 1984 : 94) กระบวนทรรศน์เช่นว่านี้ดึงดูดการวิพากษ์วิจารณ์เพราะเป็นการอำพรางความสัมพันธ์เชิงสังคม - เศรษฐกิจไว้ภายใต้กฎระเบียบแบบใหม่ และในทางกลับกัน ก็ส่งผลกระทบต่อการตีความเชิงประวัติศาสตร์การเมืองของอินโดนีเซียของซูฮาร์โต (Suharto) จุดเชื่อมโยงแบบเดียวกันระหว่างการศึกษาแบบระบบอุปถัมภ์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์ยังมีอยู่ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทำนองเดียวกันนี้ในฟิลิปปินส์ อีกประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งดำเนินไปตามกระแสทางการศึกษาที่เด่นที่สุดแบบอเมริกัน

ความสัมพันธ์ทางสังคม - เศรษฐกิจที่แท้จริงแฝงอยู่ หรือมีอยู่ในภาษาที่แสดงความจงรักภักดีและการอยู่ใต้อำนาจ เป็นแก่นเรื่องที่มีพลังของ **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** เพราะสิ่งที่เป็นวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ และเป็นแบบนักวิทยาศาสตร์ทั้งมวลนั้น เป็นเรื่องที่ต้องมี "การพิสูจน์" แบบกรัมชีที่มาก่อนกรัมชี (Gramci) เป็นความพยายามที่จะเข้าใจว่าการครอบงำดำเนินไปได้อย่างไร เป็นความพยายามที่จะเข้าใจว่า ความสวามิภักดิ์ต่อราชบัลลังก์และต่อสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนาช่วยรักษาสภาพที่ยอมอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของชนชั้นชาวนาและกรรมาชีพได้อย่างไร การศึกษาแบบนี้อาศัยวิธีการปอกเปลือกนอกทางศาสนาและวัฒนธรรมออกแบบเดียวกับการลอกเปลือกหลายชั้นของหัวหอม เพื่อเข้าใจถึงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของความขัดแย้งในสังคม เป็นความพยายามที่จะเปิดโปงให้เห็นวิธีที่ผู้มีอำนาจบังคับใช้เจตนารมณ์ของตน แรงกระตุ้นที่มีในประวัติศาสตร์เรื่องเมืองไทยของจิตรมิได้ต่างไปจากของนักศึกษาเรื่องระบอบฟิวดัลอีกผู้หนึ่ง ชื่อ จอร์ช ดูบี้ (George Duby) นั่นคือ เพื่อให้เข้าใจโครงสร้างของระบอบฟิวดัล เพื่อที่จะตีกรอบให้กับบทบาทของอำนาจ

การเปิดโปงในเชิงอุปมาอุปไมยเช่นนี้บอกอยู่ในชื่อหนังสือของ **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** และชื่อเรื่องทำนองเดียวกันนี้ที่แสดงถึงความรู้สึกที่ต้องการปกปิดหรือเปิดเผยความเป็นจริง ได้แก่ **ฉีกหน้ากากสังคมไทย** (กลุ่มศึกษาอิสระ ๒๕๒๔) **ลอกคราบสังคมไทย** (สุลักษณ์ ๒๕๒๗, ๒๕๒๘) **ฉีกหน้ากากศักดินาไทย** (ฉีกหน้ากาก ม.ป.ป.) หนังสือเล่มสุดท้ายนี้พิมพ์ในสหรัฐอเมริกา และเป็นหนังสือที่จะทำให้ผู้เขียนติดคุกด้วยข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพได้แน่นอน ชื่อหนังสือเหล่านี้ได้รับการชี้แนะจากผลงานของจิตรฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๐ อย่างนั้นหรือ ในสังคมที่การเล่นคำเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่สำคัญยิ่งแล้ว

นี่อาจเป็นกรณีอย่างที่ว่า ถึงแม้ว่าการใช้อุปมาอุปไมยว่า "หน้ากาก" จะมิใช่การลอกเลียนโดยตรงก็ตาม ที่จริงนั้นการอุปมาอุปไมยว่า "หน้ากาก" สัมพันธ์กับพรรคนอกกฎหมายและกับคำที่ส่อนัยกบฏคำอื่นๆ อย่างมาก จนเสมือนกับเป็นสัญลักษณ์ (คล้ายๆ กับที่รูปของสังคมแบบต่างๆ ของมาร์กซ์เคยเป็นในสมัยทศวรรษ ๒๔๙๐) เนื่องจากการเมืองที่ขัดแย้งกันจะกีดกันฝ่ายเป็นกบฏให้ออกไป สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ผู้เขียนเรื่อง **ลอกคราบสังคมไทย** เป็นนักเขียนและบรรณาธิการที่ได้รับการยอมรับมากคนหนึ่ง เขาได้รับการยกย่องเช่นเดียวกับจิตรว่าใช้ภาษาไทยได้อย่างชำนิชำนาญ แต่ต้องถูกจับและถูกตั้งข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพเมื่อปลายปี ๒๕๒๘ โดยอาศัยหลักฐานจากหนังสือ *ลอกคราบ* ของเขา เกือบจะดูเหมือนว่ามีการเชื่อมโยงเขาเข้ากับพรรคนอกกฎหมายอย่าง พ.ค.ท. แม้ว่าเขาจะวางตัวอยู่ห่างจากพรรคดังกล่าวตลอดช่วงเวลาอันยาวนานในการทำงานของเขา เจ้าพนักงานได้จับกุมเขาในระยะเวลาเดียวกับที่กำลังออกจับกุมบรรดาสมาชิก พ.ค.ท. พอดี (FEER 1984) เจ้าพนักงานอาศัยหลักฐานที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งแม้จะไม่ปรากฏชัดว่า เป็นพวกเดียวกันก็ตาม ในการโยงข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพกบฏเข้ากับงานเขียน พวกเขาเพียรพยายามทำงานหนัก เพื่อรักษาความหมายอันเหมาะสมตามแนวทางแบบนี้เองที่ทำให้เข้าใจได้ว่า ทำไมรัฐบาลสิงคโปร์ที่เป็นเพื่อนบ้านประเทศหนึ่งของเมืองไทยในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงยื่นมือเข้ามาจับการสอบสวนคนเพาะพันธุ์ปลาวัย ๓๙ ปีผู้หนึ่ง สำหรับบางสิ่งที่จารึกอยู่บนหินหลุมฝังศพ เขาได้ฝ่าฝืนบทบัญญัติเกี่ยวกับความมั่นคงภายใน เมื่อเขาสรรเสริญพี่ชายของเขาเป็นคอมมิวนิสต์ผู้เสียสละด้วยคำจารึกภาษาจีน นั่นเองที่ทำให้หินบนหลุมฝังศพกลายเป็นกบฏไป (AWSJ 1983)

การตระหนักถึงหน้ากากและโฉมหน้า การปกปิดและการเปิดโปงเป็นการดึงให้หวนกลับมาตอนที่ความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ งอกงามขึ้นท่ามกลางช่วงเวลาที่วุ่นวายก่อน พ.ศ. ๒๕๐๑ อันเป็นระยะที่พระบรมเดชานุภาพของสถาบันกษัตริย์กำลังตกต่ำ และทหารกับตำรวจจำเป็นต้องต่อสู้กับกระแสความคิดนับร้อยๆ เรื่องของศัตรูฝ่ายซ้าย ซึ่งพวกเขานั้นเองที่มีส่วนทำให้เฟื่องฟูขึ้นมา ยังมีอีกคำหนึ่งที่บรรดานักชาตินิยมหัวรุนแรงรุ่นเดียวกับจิตรนิยมใช้และมีนัยและเหลื่อมอยู่กับคำว่า "หน้ากาก" คำนี้คือ *ทรรศนะ* เป็นคำภาษาสันสกฤตในความหมายใหม่อธิบายถึงการรับรู้ การมอง แง่คิด และมุมมอง คำดังกล่าวปรากฏอยู่ในวรรณกรรมและ

คำสัมภาษณ์พวกนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนบทความเรื่องหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ชื่อว่า "มองมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วยแว่นขาว" เช่นเดียวกับที่เขียนนวนิยายเรื่องหนึ่งชื่อ **ข้างหลังภาพ** ซึ่งผู้เล่าเรื่องได้เปิดเผยและนำชีวิตที่อยู่เบื้องหลังภาพเขียนมามาตีแผ่ (รุ่งวิทย์ ๒๕๒๒) ความเรียงของสมัคร บุราวาศ ใน **มหาชนทรรศนะ** ก็ตั้งชื่ออย่างง่ายๆ ว่า "ทรรศนะ" สมัครอธิบายแก่นิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยอยู่ในความเรียงของเขาว่า ทรรศนะมิใช่หมายความเพียงแค่การมองดูโลก แต่ยังรวมไปถึงการคิดเกี่ยวกับมัน และการให้เหตุผลเกี่ยวกับมันในเวลาเดียวกันด้วย (สมัคร ๒๕๐๗ : ๑๕) และยังมีเกร็ดที่สุภา ศิริมานนท์ เล่าให้ฟังถึงการปะทะคารมกันระหว่างคนหนุ่มในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ คือระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และอัศนี พลจันทร (นายผี) ปราชญ์ทางวรรณกรรมที่เฉียบแหลมซึ่งต่อมาหลบลงใต้ดิน และอุทิศชีวิตให้กับ พ.ค.ท. การปะทะคารมนี้เกิดในงานชุมนุมสังสรรค์ทางวรรณกรรมของพวกนักเขียนระดับชั้นนำของยุคนั้น คนทั้งสองได้โต้เถียงกันอย่างเผ็ดร้อนถึงความหมายและที่มาทางนิรุกติศาสตร์ของคำคำเดียวคือ *ทรรศนะ* (สัมภาษณ์ สุภา ๒๕๒๒) ตามที่สุภาเล่านั้น อัศนีเอาชนะคึกฤทธิ์ในการต่อสู้คราวนี้ได้ก็ด้วยภูมิปัญญาทางอักษรศาสตร์และภาษาศาสตร์ และคึกฤทธิ์ก็ไม่เคยกลับไปร่วมงานสังสรรค์ของพวกนักเขียนอีกเลย การตีความของข้าพเจ้าที่ให้ความสำคัญต่อทรรศนะว่าเป็นเหมือนสัญลักษณ์ของยุคสมัยนั้น มิใช่เพราะว่ามันเป็นตัวแทนของสัมพัทธคตินิยม (relativism) มีจุดยืนซึ่งอาจจะหมายความว่ายกเลิกการตัดสินเชิงคุณค่า แต่เป็นเพราะว่ามันไม่มีมุมมองที่ถูกกำหนดตายตัว อย่างไรก็ตาม ยังแสดงให้เห็นถึงสัมพัทธคตินิยม หมายถึงว่ายังมีมุมมองที่ตายตัวอยู่จากจุดที่ผู้มองตัดสินความสัมพันธ์นั้น

สัญลักษณ์ของหนังสือ **อักษรสาส์น** ของสุภาที่พิมพ์ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๔๙๐ (สัญลักษณ์ที่เป็นทรรศนะของตัวเขา) เป็นรูปชายคนหนึ่งสวมรองเท้าแตะ นั่งอยู่บนเก้าอี้ยาว และกำลังส่องดูลูกโลกด้วยกล้องดูดาวขนาดเล็ก บนลูกโลกมีแผนที่ซึ่งมิใช่เฉพาะของเมืองไทย แต่เป็นแผนที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดปรากฏอยู่ สัญลักษณ์ดังกล่าวดูจะบอกเป็นนัยว่าการก้าวถอยหลังจะช่วยให้เรามองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ใกล้ชิดขึ้น ปัญญาชน เช่น กุหลาบ สุภา สมัคร และคนอื่นๆ เขียนหนังสือในสมัยก่อนหน้าที่ระบบการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยในเมืองไทยจะ

ขยายกว้างอย่างที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ พวกเขาเปรียบเสมือนผู้ประสิทธิ์ประศาสน์วิชาความรู้ในสมัยนั้น โดยสอนผู้อ่านและผู้ฟังให้ถอยหลังไปเพื่อมองดูสิ่งต่างๆ อย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น พวกเขากำลังทดลองปฏิบัติตามหลักปรัชญาแห่งการวิพากษ์ ด้วยความพยายามที่จะมองเข้าไปถึงเบื้องหลังหน้ากากและขบคิดถึงสิ่งที่พบ ณ ที่นั้น พวกเขากำลังโต้แย้งต่อภาพพจน์ของสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ เพราะความจริงนั้นอยู่นอกเหนือกาลเวลาและความไม่แน่นอนของเหตุการณ์ ดังที่ข้าพเจ้าได้แย้งไว้ในบทก่อนหน้านี้แล้วว่า เป็นเพราะความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นชั่วครั้งชั่วคราวของสถาบันดังกล่าวนั่นเอง ที่ทำให้รูปของศักดินาเกิดขึ้นมา และนี่คือการคุกคามต่อความหมายอันเหมาะสมของสถาบันดังกล่าว ในฐานะของโครงสร้างที่คงอยู่ตลอดไป

หนังสือ **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** ของ จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นผลงานที่ใช้ความสามารถอย่างเอกอุในการมองย้อนไปเบื้องหลังหน้ากากเหล่านั้น เขาเป็นคนที่ยึดมั่นในทฤษฎีมากที่สุดในบรรดาพวกมาร์กซิสต์ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน และไม่เหมือนคนเหล่านั้นตรงที่ผลงานของเขาไม่เคยรับใช้พรรคการเมือง หรือแผนการชาตินิยมที่จำเพาะเจาะจงแต่อย่างใด พ.ค.ท. ต้องรีบเร่งอ้างสิทธิ์เหนือชื่อเสียงของเขา เมื่อมันเติบโตขึ้นมากหลังเหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม ทำให้เห็นว่าชีวิตหรือผลงานของเขาไม่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการของพรรค ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า คนที่อยู่ในสถานะใกล้เคียงกับเขามากที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ น่าจะเป็นมาร์กซิสต์ชาวอินโดนีเซีย ชื่อ ตัน มะละกา (Tan Malaka) ซึ่งเป็นตัวเลือกอีกตัวหนึ่งสำหรับพวกนักทฤษฎีที่เป็นทางการของพรรค ความรู้เชิงวิทยาการและมานุษยวิทยาของเขาหยั่งรากลึกในโลกของมินังกาเบา (Minangkabau) ที่ซึ่งเขาถือกำเนิดขึ้นมา ระบบปรัชญาของตัน มะละกาที่เรียกว่า Madilog (อันเป็นชื่อย่อที่ได้มาจากการผสมของคำว่า materialism-dialecties-logic) เมื่อเปรียบเทียบกับศักดินาของจิตร ภูมิศักดิ์แล้ว จะพบว่าทั้งสองคำล้วนเกิดขึ้นมาภายในตัววัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง ในขณะที่นัยสำคัญเป็นของต่างประเทศเพื่อให้มีความหมายในเชิงปฏิบัติ ความคิดทางปรัชญาของตัน มะละกา ซึ่ง "ไม่สามารถเปรียบเทียบวัตถุนิยม Madilog กับวัตถุนิยมไดอะเล็คติค หรือกับแนวคิดอื่นๆ ที่ใช้ชื่อจากวัฒนธรรมตะวันตกเหมือนกัน" (Mrazek 1972 : 20) เช่นเดียวกับเรื่องศักดินาของจิตร หรือระบอบฟิวดัลที่มีพื้นฐานหลายประการที่เป็นโครงสร้างความคิดไทย ซึ่งต่อต้านและไม่ยอมรับการเปรียบเทียบกับยุโรป

พวกมาร์กซิสต์ชาวเอเชียโดยทั่วไป หากจะยอมให้กล่าวโดยรวมๆ ได้ มักได้รับความเครียดแบบเดียวกันคือ ระหว่างสิ่งที่เหตุผลบังคับให้ไม่เชื่อกับความเคยชินที่ติดมานานนับเป็นศตวรรษจากจารีตประเพณีครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งเหตุผลของตนเองแม้จะปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ แต่ก็ยังเรียกร้องให้พวกเขาจดจำอยู่ ข้าพเจ้านึกถึง โฮ ชิ มินห์ ที่เขียนบทกวีด้วยรูปแบบกวีนิพนธ์คลาสสิคของจีนตอนที่เขาติดคุกอยู่ในจีนตอนใต้ ข้าพเจ้ายังนึกไปถึง ดี. ดี. โกสัมพี (D. D. Kosambi) "บิดาของประวัติศาสตร์แบบวิทยาศาสตร์ของอินเดีย" เป็นผู้รอบรู้อีกท่านหนึ่งซึ่งชื่นชอบเก็บรายละเอียดของวัฒนธรรมทางวัตถุ เทคโนโลยี และชีวิตประจำวันของผู้คนในช่วงบั้นปลายชีวิต โกสัมพีจะเที่ยวเดินเล่นตามเนินเขารอบๆ ที่พัก เพื่อมองหาเงินเหรียญเก่าๆ และเศษกระเบื้อง ขยะตามพื้นดินที่อาจให้เงื่อนงำที่มั่นคงต่อสังคม - เศรษฐกิจในอดีตของอินเดีย จิตร ภูมิศักดิ์ ก็เหมือนกัน ตรงที่ถูกสะกดด้วยวัฒนธรรมแบบแผนของอดีต กวีนิพนธ์ เอกสาร และศิลปะของพระมหากษัตริย์ ได้กลายเป็นข้อมูลของประวัติศาสตร์อีกประเภทหนึ่งที่ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์และราชสำนัก การเปรียบเทียบเช่นนี้ ผลักให้ชีวิตหรือผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ในฐานะที่เป็นนักทฤษฎีให้โดดเด่นสูงขึ้น และยกให้อยู่เหนือจากระดับพื้นฐานของสภาพแวดล้อมทางสังคม การเมือง และภูมิปัญญาของไทย

ชีวิตหรือผลงานของจิตร มีผลกระทบอันยืนยาวต่อความคิดทางการเมืองของไทยนานกว่า ๑๕ ปีที่ผ่านมา และเมื่อใดที่การเมืองไทยต้องการเขาอีก เขาก็จะอยู่ที่นั่นร่วมกับบรรพชนนอกคอกของเขาอย่าง ก.ศ.ร. กุหลาบ ต.ว.ส. วัณณาโภ ทิม สุขยางค์ หรือแม้แต่ปรีดี พนมยงค์ นามแฝงที่มีความหมายซึ่งเขาเคยใช้ ให้ความรู้สึกของความหลากหลายของบุคลิกภาพที่แตกแยก และในชีวิตที่แตกแยกของคนผู้นี้ อาจจะมองเห็นชีวิตที่แตกแยกของประชาชาติที่ (ไม่ใช่แค่เพียงภูมิภาค ชาติพันธุ์ และความบาดหมางทางศาสนา แต่เป็นความแตกแยกทางชนชั้นของการครอบงำ และการตกเป็นเบี้ยล่างด้วย) ถูกผนวกไว้ด้วยกันอย่างมั่นคง โดยความหมายอันเหมาะสมที่ถูกสร้างขึ้นโดยอาญาสิทธิ์อันเหมาะสม แม้แต่ใน พ.ค.ท. เอง จิตร ภูมิศักดิ์ ก็มีผลในทางแตกแยกทั้งขณะที่เขามีชีวิตอยู่ และต่อมาเมื่อชื่อเสียงของเขาได้แยกแอคติวิสต์รุ่นหนุ่มสาวให้ออกห่างจากพวกผู้นำอาวุโสของพรรค ธรรมชาติที่รักอิสระของเขาได้พลังจากการที่สัมพันธ์กับชีวิตที่แตกแยกของชาติเสมอไป เขาเป็นคนหนึ่งในหมู่มนุษย์ที่ไม่มีวันที่ใครจะสามารถ

เล่าความจริงทั้งหมดของเขาได้ ยังจะมีเรื่องราวที่ไม่ปะติดปะต่อกัน พยานรู้เห็นและการคาดการณ์มากมาย รูปเหมือนนานาโดยศิลปินนานาจะตามมาอีก และความคาดหวังที่ยังคงค้างอยู่ในใจถึงการเปิดเผยอีกครั้งที่ยังคงมาไม่ถึง

หนังสืออ้างอิงงานเขียนของจิตร ภูมิศักดิ์

รายชื่องานเขียนต่างๆ ที่ได้รับการตีพิมพ์แล้วของจิตร ภูมิศักดิ์ นั้น วุ่นวายและสับสนปนเปพอๆ กัน หรืออาจจะมากเสียกว่าผลงานของนักประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลกว้างขวางอย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนั้นจึงอาจจะมีประโยชน์อยู่บ้างถ้าหากจะเรียงลำดับรายชื่องานเขียนตามลำดับเวลาของการตีพิมพ์ครั้งแรก แต่บทความหลายเรื่องก็มีปรากฏเป็นครั้งแรกตามวารสารและนิตยสารฉบับต่างๆ และรายชื่อที่จัดทำแบบที่ว่าจึงอาจจะสับสนมากขึ้นไปอีกอย่างช่วยไม่ได้ ด้วยเหตุที่มีความสนใจต่อผลงานซึ่งได้รับการตีพิมพ์ซ้ำ ข้าพเจ้าจึงจัดทำรายชื่อผลงานตามลำดับที่มีการตีพิมพ์ซ้ำนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้นไป โดยให้คำอธิบายเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับการพิมพ์ประกอบด้วย บทกวี บทความ และหนังสือทั้งหมดของจิตรพิมพ์ครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ทั้งสิ้น ถ้ามีการใช้นามปากกาก็จะใส่ไว้ในวงเล็บต่อท้ายชื่อผู้เขียน

จิตร. ๒๕๐๙. **ภาษาละหุหรือมูเซอร์.** “มหาวิทยาลัยลาดยาว.” กรุงเทพฯ. ต้นฉบับที่ยังมิได้ตีพิมพ์. ดูจิตร ๒๕๒๔ ก. : ๒๕-๓๑. (หนังสือเล่มนี้พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ ในชื่อเดียวกันโดยสำนักพิมพ์ไม้งาม - ผู้แปล).

จิตร [ทีปกร]. ๒๕๑๕. **ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน.** สำนักพิมพ์หนังสือ. พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยสำนักพิมพ์เทวเวศม์ พิมพ์ซ้ำใน พ.ศ. ๒๕๑๗ โดยกมล กมลตระกูล และใน พ.ศ. ๒๕๒๑ โดยต้นมะขาม.

จิตร [ทีปกร, ศิลป์ พิทักษ์ชน, กวี ศรีสยาม, สมชาย ปรีชาเจริญ]. ๒๕๑๗ ก. **บทวิเคราะห์วรรณกรรมยุคศักดินา.** ชมรมหนังสือแสงตะวัน. ความเรียงขนาดยาวเกี่ยวกับผู้หญิง บทกวีและโองการแช่งน้ำเป็นสามเรื่องที่มีการพิมพ์ซ้ำในจิตร ๒๕๒๓ ก. ความเรียงสองเรื่องนั้นเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐.

จิตร [ศิลป์ พิทักษ์ชน]. ๒๕๑๗ ข. **บทวิพากษ์ว่าด้วยศิลปวัฒนธรรม.** ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม เป็นงานเขียนที่คัดเลือกมาจากคอลัมน์ "ศิลปวิจารณ์" ที่จิตรเขียนลงหนังสือพิมพ์ปิตุภูมิ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๙ - ๒๕๐๐. พิมพ์ซ้ำอีกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ โดยดอกหญ้า.

จิตร [สมสมัย ศรีศูทรพรรณ]. ๒๕๑๗ ค. **โฉมหน้าศักดินาไทย.** พิมพ์ครั้งแรกในชื่อโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน ลงในหนังสือนิติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ มีการพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งคือ พ.ศ. ๒๕๑๗ โดยชมรมหนังสือแสงตะวัน และใน พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยแสงเงิน ชื่อแสงเงินเป็นชื่อของแม่จิตร แต่ฉบับพิมพ์ครั้งหลังนี้เป็นฉบับที่ขโมยพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ มีการพิมพ์ซ้ำอีกที่สหรัฐอเมริกา

จิตร [กวีการเมือง]. ๒๕๑๗ ง. **รวมบทกวีและงานวิจารณ์ศิลปวรรณคดีของกวีการเมือง.** แนวร่วมนักศึกษาเชียงใหม่. เชียงใหม่. บทกวีส่วนใหญ่ที่เขียนโดย "กวีการเมือง" นั้น ลักลอบนำออกมาจากคุกและตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ บทวิจารณ์ที่เขียนโดย "สมชาย ปรีชาเจริญ" ลงในคอลัมน์ "ชีวิตและศิลป" ของหนังสือพิมพ์สารเสรีระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๑ มีการพิมพ์ซ้ำในชื่อชีวิตและศิลป โดยใช้นามปากกาว่า "สมชาย" โดยสำนักพิมพ์แมลงสาบ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ สิ่งที่ขาดหายไปจากฉบับพิมพ์ครั้งที่สองนี้คือ ภาพวาด บทกวี การ์ตูน และคำนำสำหรับฉบับที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ โดย "โยธา"

จิตร, และคนอื่นๆ. ๒๕๑๗ จ. **รวมบทกวีที่สรรแล้วโดย "กวีประชาชน"** กลุ่มวรรณกรรมธรรมศาสตร์. เป็นหนังสือที่คัดเลือกบทกวีและบทเพลงของจิตรมาพิมพ์ หนังสือเล่มนี้ยังรวมบทกวีของเปลื้อง วรรณศรี อัศนี พลจันทร ("นายผี") "อุชเชนี" ทวีป วรดิลก ("ทวีปวร") และคนอื่นๆ.

จิตร, ผู้แปล. ๒๕๑๘ ก. **คาร์ล มาร์กซ์ ประวัติย่อ.** มหาราษฎร์. งานแปลระหว่างติดคุกคือ พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗ ที่แปลจากชีวประวัติซึ่งเขียนโดย อี. สเตปาโนวา (E. Stepanova) เจ. กิบบอนส์ (J. Gibbons) เป็นผู้แปลฉบับภาษาอังกฤษซึ่งพิมพ์ที่มอสโกโดยสำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศเมื่อปี ๒๕๐๓.

จิตร. ๒๕๑๘ ข. "คน พระเจ้า และสวรรค์ของกอร์กี้." ในแมกซิม กอร์กี้, **เพลงพญาเหยี่ยว,** ๗ - ๓๑. ชมรมโดมทักษิณ (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). พิมพ์ครั้งแรกใน **นิติศาสตร์,** ๖ : ๕ (๒๔๙๙).

จิตร [สิทธิ ศรีสยาม]. ๒๕๑๘ ค. **นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกสั่งเผา.** สภานักศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง. พิมพ์ถึงสองครั้งในปี ๒๕๑๘ และอีกครั้งในปี ๒๕๒๓. (ดูจิตร ๒๕๒๓ ก.) เขาเขียนเสร็จเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๐๔ ขณะที่ยังติดคุกอยู่

จิตร, ผู้แปล. ๒๕๑๙ ก. **ด้วยเลือดและชีวิต เรื่องสั้นที่สรรแล้วของสงครามต่อต้านเวียตนาม.** ชมรมหนังสือแสงตะวัน. งานแปลในช่วงติดคุก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗ ที่แปลจากหนังสือ *The One-eyed Elephant and the Elephant Genie* ซึ่งพิมพ์ที่ฮานอยโดยสำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒.

จิตร. ๒๕๑๙ ข. **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.** สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. มีการพิมพ์ซ้ำในปี ๒๕๒๔ เป็นงานที่เขียนขึ้นในช่วงติดคุก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗.

จิตร, ผู้แปล. ๒๕๑๙ ค. **ความเรียงว่าด้วยศาสนา.** ชมรมหนังสือแสงตะวัน. งานแปลจากงานเขียนของจอร์ช ทอมสัน (George Thomson) เรื่อง "An Essay on Religion" (1954 ed.) ที่ทำเสร็จในช่วงติดคุก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗ พิมพ์ซ้ำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยสำนักพิมพ์ดอกรัก.

จิตร. ๒๕๒๑ ก. "คำให้การของจิตร ภูมิศักดิ์." **อาทิตย์,** ๑:๔๖ (๑๖ พฤษภาคม), ๘ - ๑๘. ออกเผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ในรูปของฉบับพิมพ์ดีด นี่คือ บันทึกปากคำการสอบสวนจิตรโดยตำรวจสันติบาล มีรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตของเขาจนกระทั่งถึงตอนนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหตุการณ์ในมหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ที่ทำให้เขาถูกลงโทษพักการเรียนนาน ๑ ปี พิมพ์ซ้ำอีกครั้งในกองบรรณาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒.

จิตร, ผู้แปล. ๒๕๒๑ ข. **โคทาน.** ดอกหญ้า. งานแปลนวนิยายของเปรมจันท์ที่ทำในช่วงติดคุก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗.

จิตร, ผู้แปล. ๒๕๒๑ ค. **แม่.** เกิดใหม่. นวนิยายของแมกซิม กอร์กี้ ที่แปลระหว่างช่วงติดคุก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗.

จิตร, ๒๕๒๑ ง. **พระเจ้ากำเนิดข้ามาเสรี รวมบทกวีที่สรรแล้ว.** ชมรมหนังสือต้นกล้า เป็นการรวบรวมบทกวีจากสมัยเรียนมหาวิทยาลัยและสมัยติดคุก รวมทั้งส่วนที่เหลืออยู่ของบทกวีชื่อ "แม่" ที่ตีพิมพ์ในหนังสือประจำปี ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฉบับประจำปี ๒๔๙๖ ด้วย.

จิตร [ศรีนาคร]. ๒๕๒๑ จ. **เสียงเพลงแห่งการต่อต้าน.** เป็นความเรียงและงานแปลที่ทำในช่วงติดคุก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๗ ส่วนบทความเกี่ยวกับโมราเวียา (Moravia) เขียนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘.

จิตร [สมชาย ปรีชาเจริญ]. ๒๕๒๒ ก. "อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทย," หน้า ๘๓ - ๑๖๑ ในกุหลาบ สายประดิษฐ์ และคนอื่นๆ, **ประวัติศาสตร์สตรีไทย.** ชมรมแสงดาว. เป็นการพิมพ์ซ้ำจากฉบับ พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยชมรมหนังสือแสงดาว เรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ จิตรมักใช้นามปากกานี้เวลาเขียนให้สารเสรี.

จิตร. ๒๕๒๒ ข. "บันทึกประจำวันในวัยเยาว์ของจิตร ภูมิศักดิ์." **โลกหนังสือ,** ๒:๘, ๔๓ - ๖๓.

จิตร. ๒๕๒๒ ค. **ภาษาและนิรุกติศาสตร์.** ดวงกมล. ความเรียงที่เขียนแต่ครั้งเรียนมหาวิทยาลัยใหม่ๆ (พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๒๔๙๗) มีเรื่องหนึ่งที่เขียนระหว่างติดคุก (พ.ศ. ๒๕๐๕) และยังมีส่วนที่ไม่สมบูรณ์ ซึ่งยังไม่ได้ตีพิมพ์มาก่อนของความเป็นมา (จิตร ๒๕๑๙ ข.) รวมอยู่ด้วย.

จิตร [ทีปกร, ศรีสยาม]. ๒๕๒๓ ก. **บทวิเคราะห์มรดกวรรณคดีไทย.** ศตวรรษ. เป็นการพิมพ์บทความบางบทของจิตร ๒๕๑๘ ก. ซ้ำใหม่ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวรรณคดีและโองการแช่งน้ำ และยังเป็นการพิมพ์ซ้ำของ ๒๕๑๘ ค. เรื่อง "ชีวิตและงานของปีกัสโซ" นั้นมิได้บอกปีที่มีการพิมพ์ครั้งแรกไว้ แต่พิมพ์ซ้ำเป็นครั้งแรกในคราวนี้ (อาจเป็นการพิมพ์ครั้งแรกด้วยซ้ำไป เพราะใน "ดั่งเทียนผู้ถ่องแท้แก่คน" บอกว่าเรื่องนี้เป็นบทความที่ยังเขียนไม่จบและยังไม่เป็นที่เผยแพร่ ดู **ดั่งเทียนผู้ถ่องแท้แก่คน,** ๒๕๒๓, หน้า ๒๔๐ - ๒๔๑ ผู้แปล).

จิตร, ผู้แปล. ๒๕๒๓ ข. **ว่าด้วยงานศิลปวรรณคดี.** กลุ่มลำธาร. เป็นปาฐกถาของ Zhou Yang แสดงที่ปักกิ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ เขาแปลเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ขณะติดคุกอยู่.

จิตร. ๒๕๒๔ ก. **ความใฝ่ฝันแสนงาม.** ดอกหญ้า. เป็นหนังสือรวบรวมบทกวีและบทเพลงของจิตรที่สมบูรณ์มากที่สุด.

จิตร. ๒๕๒๔ ข. **โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา.** ดวงกมล. เขียนขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ การศึกษาเรื่องโองการแช่งน้ำเล่มนี้ไม่เคยได้รับการตีพิมพ์เลยจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๒๔.

จิตร [นาครทาส]. ๒๕๒๔ ค. ผีตองเหลือง. **โลกหนังสือ,** ๔:๑๒, ๔๐ - ๕๒. ความเรียงเกี่ยวกับศาสนา เรื่องนี้เป็นงานเขียนเรื่องหนึ่งที่ก่อให้เกิดกรณี *โยนบก* ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖.

จิตร. ๒๕๒๕ ก. **ความอบอุ่นอันอ่อนหวาน.** ไม้งาม. "เมือง บ่อยาง" บรรณาธิการ. เป็นความเรียง บทกวี และจดหมายที่เขียนสมัยอยู่มหาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๒๔๙๗ งานเขียนชิ้นแรกนั้น ต่อมาบรรณาธิการยอมรับในความผิดพลาดว่า เป็นงานของทวีป วรดิลก ดู **โลกหนังสือ,** ๖:๔ (มกราคม ๒๕๒๖), ๕๓.

จิตร. ๒๕๒๕ ข. **ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม.** ไม้งาม. ในคำนำเสนอว่าจิตรเขียนความเรียงพวกนี้ขึ้นมาควบคู่กับความเป็นมา (จิตร ๒๕๑๙ ข.) ภายหลังจากที่เขาได้รับการปล่อยตัวออกจากคุกช่วง พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๐๘ ก่อนหน้าที่เขาจะหลบลงใต้ดิน.

จิตร. ๒๕๒๕ ค. **ประวัติศาสตร์สนทนาตำนานแห่งนครวัด.** ไม้งาม. บรรณาธิการเสนอว่างานชิ้นนี้เขียนขึ้นก่อนติดคุก อาจเป็นช่วงปีสุดท้ายที่เรียนในมหาวิทยาลัย เมื่อจิตรทำงานเป็นมัคคุเทศก์นำชาวต่างประเทศไปชมนครวัด แต่ดูจากหลักฐานอ้างอิงที่ใช้แล้วไม่น่าจะเขียนขึ้นก่อน พ.ศ. ๒๕๐๑.

จิตร. ๒๕๒๖. **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา.** ไม้งาม. บรรณาธิการจัดให้เป็นงานที่เขียนขึ้นคู่กับความเป็นมา (จิตร ๒๕๑๙ ข.) จนกระทั่งถึงตอนที่เขาพ้นโทษใน พ.ศ. ๒๕๐๗.

หมายเหตุผู้แปล

หลัง พ.ศ. ๒๕๒๖ แล้วมีงานแปลของจิตรพิมพ์ออกมาอีกเล่มหนึ่งคือ เรื่อง **คนขี่เสือ** เป็นงานแปลวรรณกรรมอินเดีย พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดอกหญ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑.

หนังสืออ้างอิงอื่น ๆ

ภาษาไทย

กองบรรณาธิการสยามนิกร. ๒๕๒๒. **คนป่า.** กรุงเทพฯ : อาทิตย์.

กลุ่มพิทักษ์วรรณกรรมของประชาชน. ๒๕๑๘ (?). **ครอง จันดาวงศ์ และชีวิตบนเทือกเขา ภูพานของจิตร ภูมิศักดิ์.** กรุงเทพฯ : กลุ่มพิทักษ์วรรณกรรมของประชาชน.

กลุ่มวิจัยสังคมไทย' ๒๕. ม.ป.ป. **เส้นทางสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : มิตรใหม่.

กลุ่มศึกษาอิสระ. ๒๕๒๔. **ฉีกหน้ากากสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : กลุ่มศึกษาอิสระ.

กาญจนา ตั้งชลทิพย์. ๒๕๒๒. "งานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ของสังข์ พัฒโนทัย." **วารสารธรรมศาสตร์,** ๙:๑ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๒๒), ๑๒๐ - ๔๙.

ขจร สุขพานิช. ๒๕๑๔. "ไพร่ฟ้าข้าไท." **นิตยสารศิลปากร,** ๑๕:๓ (กันยายน ๒๕๑๔), ๙๒ - ๙๗.

_____. "ฐานันดรไพร่." ในคึกฤทธิ์และคนอื่นๆ. ๒๕๑๘, ๖๙ - ๑๒๐.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ๒๕๐๔. **ฝรั่งศักดินา.** พระนคร : ก้าวหน้า.

_____. ๒๕๐๗. "ระบบศักดินาในประเทศไทย." **ความรู้คือประทีปชุดเก่าประจำฤดูหนาว,** หน้า ๔ - ๓๙.

คึกฤทธิ์ ปราโมช และคนอื่นๆ, ม.ร.ว. ๒๕๑๘, **ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เคล็ดลับ. ๒๕๒๗. "จิตร ภูมิศักดิ์ : วันนี้ยังมีลมหายใจอยู่." ๑ : ๓๗ (๑๒ - ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๒๗), ๔๔ - ๔๕.

จำเริญ แสงดวงแข. ๒๕๒๐. "วิเคราะห์วรรณกรรมของจิตร ภูมิศักดิ์." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จินดา ดวงจินดา. ๒๕๒๒. "จุดจบที่ไม่มีวันจบ." ใน **ปากไก่,** ๑๑๑ - ๑๗. กรุงเทพฯ : สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๔๙๕. **มหาวิทยาลัยฉบับปิยมหาราชานุสรณ์ ๒๓ ตุลาคม ๒๔๙๕.** พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. ๒๕๑๘. "บทละครเรื่องจิตร ภูมิศักดิ์." **อักษรศาสตรพิจารณ์,** ๒ : ๑๑ - ๑๒ (เมษายน - พฤษภาคม), ๗๒ - ๘๒.

_____. ๒๕๑๙. **อักษรศาสตรพิจารณ์,** ๓ : ๑๑ – ๑๒ (เมษายน - พฤษภาคม).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ผู้รวบรวม. ๒๕๑๕. **อุดมการณ์กับสังคมไทย.** พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ฉีกหน้ากากศักดินาไทย. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ชลธิรา (กลัดอยู่) สัตยาวัฒนา. ๒๕๑๗ ก. "การบรรยายเรื่องการสนองตอบปฏิกิริยาของคนรุ่นใหม่ที่มีต่อวรรณคดีไทย." **อักษรศาสตรพิจารณ์,** ๒ : ๓ (สิงหาคม), ๑๙ - ๓๘.

ชลธิรา (กลัดอยู่) สัตยาวัฒนาและคนอื่นๆ. ๒๕๑๗ ข. "ศิลปินของประชาชน." **อักษรศาสตรพิจารณ์,** ๒ : ๑ (มิถุนายน), ๖ - ๓๑.

ชัย เรืองศิลป์. ๒๕๒๒. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ๒๕๑๙. **ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์.

_____. ๒๕๒๒. **เทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ.** กรุงเทพฯ : ธีรนันท์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ๒๕๑๗. "การตีความประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์." ใน สุชาติ ๒๕๑๗ ๒ - ๑๗.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ๒๕๒๒. จดหมายถึงบรรณาธิการ ใน **โลกหนังสือ.** ๒ : ๖ (มีนาคม ๒๕๒๒), ๑๓๓ - ๓๖.

ชุมนุมวรรณศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๑๙. **รายงานการสัมมนา ควรเผาวรรณคดีไทยหรือไม่.** เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะมนุษยศาสตร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๔๙๓. **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕.** พระนคร : กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๐๙. "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง." ใน **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ.** ภาคที่ ๑๖. พระนคร : คลังวิทยา

_____. ๒๕๑๘. "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ." ใน คึกฤทธิ์และคนอื่นๆ. ๒๕๑๘, ๓ - ๒๙.

ดิเรก ชัยนาม. ๒๕๑๗. "ประวัติวิวัฒนาการประชาธิปไตยของยุโรป." ใน สมัครและคนอื่นๆ. ๒๕๑๗, ๑๔๕ - ๙๐.

เดือน บุนนาค. ๒๕๐๐. **เค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดี.** พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาคาร.

ทวีป วรดิลก. ๒๕๒๓. **วิจารณ์งานกวีของจิตร ภูมิศักดิ์ และข้อเขียนอื่นๆ.** กรุงเทพฯ : ดอกแก้ว.

_____. ["ทวีป่วร"]. ๒๕๒๔. "จากหลู่ซิ่นถึงจิตร ภูมิศักดิ์." **โลกหนังสือ,** ๕ : ๓ (ธันวาคม ๒๕๒๔), ๖๐ - ๖๘.

ทองใบ ทองเปาด์. ๒๕๑๗. **คอมมิวนิสต์ลาดยาว.** กรุงเทพฯ : คนหนุ่ม.

ธงชัย พึ่งกันไทย. ๒๕๒๑. "ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๕๐๐." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธานินทร์ กรัยวิเชียร. ๒๕๑๗. **การใช้กฎหมายป้องกันคอมมิวนิสต์.** กรุงเทพฯ : กระทรวงกลาโหม. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

_____. ๒๕๒๐. **ศาสนากับความมั่นคงของชาติ.** กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ (กรมวิชาการ).

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. ๒๕๒๕. "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ของสยาม : พรมแดนแห่งความรู้." **วารสารธรรมศาสตร์,** ๑๑ : ๒ (มิถุนายน), ๒๔.

นิติศาสตร์. ๒๔๙๙. ๗ : ๒ (ตุลาคม).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ๒๕๒๗. สนทนา, ๒๕ มกราคม ๒๕๒๗, กรุงเทพฯ.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. ๒๕๒๖. **เพียงความเคลื่อนไหว.** กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. ๒๕๑๘. "ศักดินากับความหมายของคำในภาษาไทย," หน้า ๑๙ - ๒๔ ใน **ชุมทางภาษาไทย.** กรุงเทพฯ : กรุงเทพฯ.

ประชาบาล [นามแฝง]. ๒๔๙๓. **ข้าพเจ้าอยากเป็นคอมมิวนิสต์.** พระนคร : หอสมุดกลาง

ปัญญา ประสานชัย. ๒๕๒๖. รีวิวของกลุ่มวิจัย ๒๕๒๖. **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง,** ๓ : ๑ (กรกฎาคม), ๑๐๔ - ๑๒

ผิน บัวอ่อน [อำนาจ ยุทธวิวัฒน์]. ๒๕๑๘. **วิจัยสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : ประชามิตร

พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว. ๒๕๒๘. "ย้อนระลึกถึงคนรุ่นใหม่ กำเนิดขบวนการนักศึกษา ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ในบริบทการเมืองไทย." **ปาจารยสาร,** ๑๒ : ๕ (กันยายน - ตุลาคม ๒๕๒๘), ๕๖ - ๖๗.

พูนพิศ อมาตยกุล. ๒๕๒๓. **ศักดินารามา.** กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

ภาสกร จุฑะพุฒิ, ผู้รวบรวม. ๒๕๒๓. **กษัตริย์ - เกษตร.** กรุงเทพฯ : ภาษิต.

ภิรมย์ ภูมิศักดิ์. ๒๕๒๓ (?). **คิดถึงแม่.** กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

_____. ๒๕๒๔. "ความหลังในวัยเยาว์." **โลกหนังสือ,** ๔ : ๑๒ (กันยายน), ๓๖ - ๓๙.

เมือง บ่อยาง [นามแฝง]. ๒๕๑๙. "จิตร ภูมิศักดิ์กับการประท้วงครั้งแรก." **อักษรศาสตรพิจารณ์,** ๓ : ๑๓ - ๑๔ (มิถุนายน - กรกฎาคม ๑๕๑๙), ๕๙ - ๖๑.

_____. ๒๕๒๓. **บทเพลงแห่งรุ่งอรุณ.** กรุงเทพฯ : ชมรมหนังสือต้นกล้า.

เมือง บ่อยางและคนอื่นๆ. ๒๕๒๓. **ดั่งเทียนผู้ถ่องแท้แก่คน รวมบทความเกี่ยวกับจิตร ภูมิศักดิ์.** กรุงเทพฯ : ปุยฝ้าย.

เมือง บ่อยาง. ๒๕๒๔. “เหตุการณ์ที่ข้าถูกกล่าวโทษ.” **โลกหนังสือ,** ๔ : ๑๒, ๕๓ - ๖๒.

“แม่ขวัญข้าว” [นามแฝง]. ๒๕๒๑. “หนังสือต้องห้ามนิติศาสตร์ธรรมศาสตร์ ฉบับรับศตวรรษใหม่ พ.ศ. ๒๕๐๐.” **โลกหนังสือ,** ๒ : ๑ (ตุลาคม), ๗๗ – ๘๐.

_____. ๒๕๒๒. “หนังสือหายาก.” **โลกหนังสือ,** ๓ : ๓ (ธันวาคม) , ๕๐ - ๕๔.

รักธรรม รักไทย [นามแฝง]. ม.ป.ป. **เก้ารัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี.** ม.ป.ท.

รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน. ๒๕๒๒. **ศรีบูรพาศรีแห่งวรรณกรรมไทย.** กรุงเทพฯ : ไพสิโก.

ล้วน ศราภัยพิพัฒน์ [ศราภัย] ๒๕๐๐. **วิจารณ์การเมือง.** พระนคร : คลังวิทยา

ลำนำ วรรณศิลป์ [นามแฝง] ๒๕๒๓. “บทวิเคราะห์กระแสการยกย่อง จิตร ภูมิศักดิ์ช่วงหลัง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ - ๖ ตุลาคม ๑๕๑๙.” ใน เมือง บ่อยางและคนอื่นๆ. ๒๕๒๓. ๒๑๑ - ๒๑๑.

แลงกาต์, โรแบรต์. [๒๔๗๖] ๒๕๒๖. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย.** เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๑. “ไว้อาลัยแม่ของจิตร ภูมิศักดิ์.” ๑ : ๔ (มกราคม), ๒๗ - ๒๙.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๒ ก. “จินดา ดวงจินดาเขียนเรื่องสั้นถึงจิตร ภูมิศักดิ์.” ๒ : ๙ (มิถุนายน), ๖ - ๗.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๒ ข. “เบื้องหลังชีวิตและข้อถกเถียงใหม่เกี่ยวกับจิตร ภูมิศักดิ์.” ๓ : ๓ (ธันวาคม), ๑๐ - ๑๗.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๒ ค. “หมายเหตุบรรณาธิการ.” ๒ : ๘ (พฤษภาคม), ๔.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๔ ก. “นามานุกรมนักเขียน ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิกุล.” ๕ : ๑ (ตุลาคม), ๑๑.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๔ ข. “สัมภาษณ์วิลเลียม เจ. เก็ดนีย์ต่อกรณีโยนบก.” ๔ : ๑๒ (กันยายน), ๖๒ - ๖๓.

โลกหนังสือ. ๒๕๒๔ ค. สัมภาษณ์ ม.ร.ว. ดวงใจ ชุมพล. ๕ : ๓ (ธันวาคม), ๔๔ - ๔๕.

วรรณไวทยากร วรวรรณ, ม.จ. ๒๔๙๔. **ชุมนุมพระนิพนธ์.** พระนคร : ธรรมเสรี.

วิจิตรวาทการ, หลวง. ๒๔๗๓. **ประวัติศาสตร์สากล.** เล่ม ๖. พระนคร.

_____. ๒๕๐๕. "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย." ใน **วิจิตรอนุสรณ์,** ๓๓ - ๑๘๐. พระนคร : คณะรัฐมนตรี.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. ๒๕๒๘. "กบฏสันติภาพ." **วารสารธรรมศาสตร์.** ๑๔ : ๒ (มิถุนายน), ๕ - ๓๘.

สมัคร บุราวาศ และคนอื่นๆ. ๒๕๑๗. **มหาชนทรรศนะ.** กรุงเทพฯ : กลุ่มวิชาการเพื่อประชาชน พิมพ์ซ้ำจากฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๕.

สยามนิกร. ๒๕๒๒. บทสัมภาษณ์สังข์ พัฒโนทัย. ๙๙ (๒๑ พฤษภาคม), ๒๘ - ๓๑.

สยามใหม่. ๒๕๒๖. "บันทึกลับ พ.ค.ท. คำให้การอุดม ศรีสุวรรณ." ๒ : ๖๑ (๑๔ มกราคม), ๓๐ – ๓๕.

สังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). ๒๕๒๕. บทสัมภาษณ์รวี บูรณชัย. ๖ : ๑ (เมษายน - กันยายน), ๒๑๖ - ๑๘.

สีหเดช บุนนาค, พันเอก. ๒๕๒๓. "ศักดินากับการบ่อนทำลายของฝ่ายตรงข้าม." วิทยานิพนธ์ วิทยาลัยการทัพบก.

สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. ๒๕๑๗. **จิตร ภูมิศักดิ์ นักรบของคนรุ่นใหม่.** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมสงเคราะห์.

สุพจน์ ด่านตระกูล. ๒๕๐๐. **ขบวนการกู้ชาติ.** พระนคร : เอกสินการพิมพ์.

สุภา ศิริมานนท์. [๒๔๙๔] ๒๕๑๗. **แคปิตะลิส์ม.** กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

_____. [๒๔๙๕] ๒๕๑๙. **คอรัปชั่นในวงการหนังสือพิมพ์.** กรุงเทพฯ : สมาคมเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ๒๕๒๗ (?) **ลอกคราบสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.

_____. ๒๕๒๘. "ลอกคราบสังคมไทยเพื่ออนาคต." **ปาจารยสาร,** ๑๒ : ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน), ๑๑๖ - ๒๖.

สุวดี (เจริญพงศ์) ธนประสิทธิ์พัฒนา. ๒๕๒๒. "ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวทางความคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๕)." ใน **การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์,** สุวดี เจริญพงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, บรรณาธิการ, หน้า ๒๙๓ - ๓๕๙. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

เสถียร จันทิมาธร. ๒๕๒๕. **สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย.** กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา.

เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. ๒๕๑๒. **ประชุมปาฐกถาและคำอภิปรายของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (๒๔๘๙ -๒๕๐๙).** กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ๒๕๒๗. สนทนากับ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, ๒๗ มกราคม ๒๕๒๗, กรุงเทพฯ.

อุดม ศรีสุวรรณ [บรรจง บรรเจิดศิลป์]. ๒๕๒๑. **ชีวิตกับความใฝ่ฝัน.** กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

_____. [อรัญญ์ พรหมชมภู]. ๒๕๒๒. **เส้นทางสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : อักษร. เป็นการพิมพ์ซ้ำเรื่อง*ไทยกึ่งเมืองขึ้น.* พระนคร : มหาชน, ๒๔๙๓.

เอี้ยง ห้วดง. ๒๕๒๒. "เมื่อจิตร ภูมิศักดิ์เรียนภาษาจีน." **โลกหนังสือ,** ๒ : ๘ (พฤษภาคม), ๗๙ - ๘๘.

ภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana. 1969. **The Social Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873.** Southeast Asia Program Data Paper No. 74. Ithaca : Cornell University, Department of Asian Studies.

Anderson, Benedict. 1978. "Studies of the Thai State : The State of Thai Studies." In **The Study of Thailand : Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History and Political Science,** ed. Eliezer B. Ayal, 193-247. Papers in International Studies, Southeast Asian Series, No. 54. Athens, Ohio : Ohio : Ohio University, Center for International Studies.

Anderson, Benedict. 1985. **In the Mirror : Literature and Politics in Siam in the American Era.** Bangkok : Duang Kamol.

AWSJ. 1993. **Asian Wall Street Journal,** 8 June.

Batson, Benjamin A. 1984. **The End of the Absolute Monarchy in Siam.** Asian Studies Association of Australia, Southeast Asia Publication Series, No. 10. Singapore, Oxford, New York : Oxford University Press.

Bernatizik, Hugo Adolf. 1958. **The Spirits of the Yellow Leaves.** Trans. E.W. Dikes. London : Robert Hale Ltd.

Charnvit Kasetsiri. 1979. "Thai Historiography from Ancient Times to the Modern Period." In **Perceptions of the Past in Southeast Asia,** ed. A.J.S. Reid and D.G. Marr, 156-70. Hong Kong : Heinemann.

Cohn, Bernard S. 1977. "African Models and Indian Histories." In **Realm and Region in Traditional India,** ed. Richard G. Fox, 90-113. New Delhi: Vikas Publishing House.

Condominas, Georges. 11978. "A Few Remarks about Thai Political Systems." In **Natural Symbols in Southeast Asia,** ed. G.B. Milner. London : University of London, School of Oriental and African Studies.

Dange, S.A. 1949, **India : From Primitive Communism to Slavery.** Bombay : People's Publishing House.

Darling, Frank C. 1965. **Thailand and the United States.** Washington D.C. : Public Affairs Press.

Dirlik, Arif. 1978. **Revolution and History : The Origins of Marxist Historiography in China, 1919-1937.** Berkelery : University of California Press.

Duby, Georges. 1980. **The Three Orders : Feudal Society Imagined.** Trans. Arthur Goldhammer. Chicago and London : University of Chicago.

FEER (Far Eastern Economic Review). 1984. 23 Aug., 12-13: 20 Sept., 42-43.

Flood, E. Thadeus. 1975. "The Thai Left Wing in Historical Context." **Bulletin of Concerned Asian Scholars,** 7:2, 55-67.

_____. 1977. "Jit Phumisak : Profile of a Revolutionary Intellectual." **Indochina Chronicle,** 54, 12–14.

Foster, William Z. 1951. **Outline Political History of the Americas.** New York : International Publishers.

_____. [1952] 1968. **History of the Communist Party of the United States.** New York : Greenwood Press. Reprint ed.

Foucault, Michel. 1972. **The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language.** Trans. A.M. Sheridan Smith. New York 1972.

_____. 1979. "What is an Author?" In **Textual Strategies : Perspectives in Post-Structuralist Criticism,** pp. 141 - 60. Ed. and introd. Josue V. Harari. Ithaca : Cornell University Press.

Gedney, William J. 1952. **Weekly Review of Siamese Periodical Literature.** Bangkok.

Girling, John L.S. 1981. **Thailand : Society and Politics.** Ithaca : Cornell University Press.

Han ten Brummelhuis. 1983. **Control of Land and Control of People : The Case of Thai 'Feudalism.'** Working Paper No.27. Amsterdam : Universiteit van Amsterdam, Antropologisch-Sociologisch Centrum.

Hayes; Samuel P. 1971. **The Beginning of American Aid to Southeast Asia : The Griffith Mission of 1950.** Lexington, Mass : D.C. Heath and Company.

Hong Lysa. 1984. **Thailand in the Nineteenth Century : Evolution of the Economy and Society.** Singapore : Institute of Southeast Asian Studies.

Jacobs, Norman. 1971. **Modernization without Development : Thailand as an Asian Case Study.** New York : Praeger Publishers.

Kemp, Jeremy. 1982. "A Tail Wagging the Dog : The Patron-Client Model in Thai Studies." In **Private Patronage and Public Power : Political Clientelism in the Modern State,** ed. Christopher Clapham, 142-61. London : Frances Pinter Ltd.

La Feber, Walter. 1976. **America, Russia, and the Cold War, 1945 - 1975.** Third ed. New York : John Wiley and Sons.

Leach, Edmund, and S.N. Mukherjee, John Ward, eds. 1985. **Feudalism : Comparative Studies.** Sydney : Sydney Association for Studies in Society and Culture.

Lobe, Thomas. 1977. **United States Security Policy and Aid to the Thailand Police.** Denver : University of Denver (Colorado Seminary).

Marcus, George E. and Cushman, Dick. 1982. "Ethnographies as Texts." **Annual Review of Anthropology,** 11, 25-69.

Morell, David, and Chai-anan Samudavanija. 1981. **Political Confict in Thailand : Feform, Reaction, Revolution.** Cambridge, Mass : Oelgeschlager, Gunn & Hain.

Mortimer, Rex. 1984. **Stubborn Survivors.** Dissenting Essays on Peasants and Third World Development. Ed. Herbert Feith and Rodney Tiffen. Monash Papers on Southeast Asia No. 10. Melbourne : Centre of Southeast Asian Studies, Monash University.

Mrazek, Rudolf. 1972. "Tan Malaka : A Politival Personality's Structure of Experience." **Indonesia,** 14 (Oct.), 1-48.

Nation Review. 1983. 12, 13, 14, 18, 19 July.

Neher, Arlene Becker. 1980. "Prelude to Alliance : The Expansion of American Economic Interest in Thailand during the 1940's." Ph. D. dissertation, Northern Illinois University.

Nuechterlein, Donald E. 1965. **Thailand and the Struggle for Southeast Asia.** Ithaca : Cornell University Press.

Nidhi Aeusrivongse. 1982. "A Dialogue of Two Thai Historians." Unpublished paper.

O'Connor, Stanley J. 1981. "Lauriston Sharp and Southeast Asian Studies at Cornell." In **Cornell University Arts and Science Newsletter,** 3 : 1.

Reynolds, Craig J. 1973. "The Case of K.S.R. Kulap : A Challenge to Royal Historical Writing in Late Nineteenth Century Thailand." **Journal of the Siam Society,** 61:2 (July), 63 - 90.

_____. 1979. **What is Social History?** Paper No.8 (Thai and English). Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University. Thai version reprinted Bangkok 1984.

_____. 1984. "The Plot of Thai History." In **Historical Documents and Literary Evidence.** Bangkok : International Conference on Thai Studies, Thai Studies Program, Chulalongkorn University.

_____. 1985. "Feudalism as a Trope or Discourse for the Asian Past with Special Reference to Thailand." In Leach et al. eds. 1985, 136-54.

Reynolds, Craig J. and Hong Lysa. 1983. "Marxism in Thai Historical Studies." **Journal of Asian Studies,** 43 : 1 (Nov.), 77-104.

Robison, Richard. 1981. "Culture, Politics, and Economy in the Political History of the New Order." **Indonesia,** 331 (April), 1-29.

Ryan, Michael. 1982. **Marxism and Deconstruction : A Critical Articulation.** Baltimore and London : The John Hopkins University Press.

Shirk, Paul. 1969. "Thai-Soviet Relations." **Asian Survey,** 9 : 9 (Sept.), 682-93.

Shulman, Marshall D. 1965. **Stalin's Foreign Policy Reappraised.** New York : Atheneum.

Simmonds. Stuart. 1963. "Thailand-A Conservative State." In **Politics in Southern Asia,** ed. Saul Rose, 119 - 42. New York : St. Martin's Press.

Stanton, Edwin F. 1957. **Brief Authority : Excursions of a Common Man in an Uncommon World.** London : Robert Hale Ltd.

Stein, Burton. 1977. "The Segmentary State in South Indian History." In **Realm and Region in Traditional India,** ed. Richard G. Fox, 3-51. New Delhi : Vikas Publishing House.

Sturrock, John ed. 1979. **Structuralism and Since : From Levi-Strauss to Derrida.** New York : Oxford University Press.

Terwiel, B.J. 1983. **A History of Modern Thailand.** St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press.

Thak Chaloemtiarana. 1979. **Thailand : The Politics of Despotic Paternalism.** Bangkok : Social Science Association of Thailand and Thai Khadi Institute, Thammasat University.

Tomosugi, Takashi. 1980. **A Structural Analysis of Thai Economic History : Case Study of a Northern Chao Phraya Delta Village.** Tokyo : Institute of Developing Economies.

Trocki, Carl A. 1981. "Power and Paradigms." **Bulletin of Concerned Asian Scholars,** 13 : 2, 64 - 73.

Turton, Andrew. 1984. "Limits of Ideological Domination and the Formation of Social Consciousness" In **History and Peasant Consciousness in Southeast Asia,** ed. Andrew Turton and Shigeharu Tanabe, 19 - 73. Osaka : National Museum of Ethnology.

Turton, Andrew, et al. 1978. **Thailand : Roots of Conflict.** Nottingham : Spokesman.

Ward, J.O. 1985. "Feudalism : Interpretative Category or Framework of Life in the Medieval West?" In Leach et al. 1985, 40-67.

Wyatt, David K. 1984. **Thailand : A Short History.** New Haven and London : Yale University Press.

สัมภาษณ์

เก็ดนีย์, วิลเลียม เจ. เกิด พ.ศ. ๒๔๘๕. สัมภาษณ์เมื่อ ๒๘ เมษายน ๒๕๒๓ และ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๓๓ ที่แอนน์ อาร์เบอร์ รัฐมิชิแกน. เขาเป็นศาสตราจารย์ทางด้านภาษาศาสตร์ชาวอเมริกันที่เชี่ยวชาญภาษาไตตระกูลต่างๆ เคยพำนักอยู่ที่กรุงเทพฯ ในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ และเกษียณอายุจากงานประจำที่ภาควิชาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมิชิแกน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓.

คำสิงห์ ศรีนอก. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๓. สัมภาษณ์ในรูปของการสนทนาเมื่อ ๑๔ - ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๒๓ ที่เมืองอิธากะ รัฐนิวยอร์ก เขาเป็นนักเขียนเรื่องสั้น นวนิยาย และช่วงหนึ่งเคยเป็นชาวนา เป็นผู้มีบทบาทเคลื่อนไหวในแวดวงนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ หลังการปฏิรูปการปกครองวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ เขาหนีเข้าป่าและลี้ภัยไปอยู่สวีเดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ ภายหลังกลับมาอยู่กรุงเทพฯ ตอนช่วงกลางทศวรรษ ๒๕๒๐ ขณะที่อยู่ในป่านั้นคำสิงห์เป็นเสมือนสะพานเชื่อมโยงระหว่างพวกแอคติวิสต์รุ่นหนุ่มสาวของทศวรรษ ๒๔๑๐ กับคนรุ่นอาวุโส อย่างเช่น อุดม (ดู อุดม)

จินตนา กอตระกูล. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๕. สัมภาษณ์เมื่อ ๒ ตุลาคม ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ เธอเคยเป็นเจ้าของและผู้จัดการสำนักพิมพ์เทวเวศม์ ซึ่งหนังสือเรื่อง **ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน** ของจิตรพิมพ์เป็นครั้งแรกที่นี่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจใน พ.ศ. ๒๕๐๑ เธอก็ถูกจับกุมพร้อมลูกที่อายุได้เพียง ๘ วัน และถูกขังอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ ปัจจุบันมีกิจการร้านขายเครื่องเขียนใกล้ๆ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ช้อย เก็ดนีย์ (พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๕๒๔). สัมภาษณ์เมื่อ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๓ ที่เมืองแอนน์ อาร์เบอร์ รัฐมิชิแกน เธอเป็นภรรยาของวิลเลียม เก็ดนีย์ ผู้ที่จิตร ภูมิศักดิ์เคยพักอาศัยอยู่ด้วยในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐.

ชัช ชวางกูร. เกิด พ.ศ. ๒๔๕๒. สัมภาษณ์เมื่อ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ ขณะนั้นเป็นเจ้าหน้าที่ระดับหัวหน้าในสภากาชาดไทย เกษียณอายุราชการราว พ.ศ. ๒๕๑๒ ในตำแหน่งผู้บัญชาการตำรวจสันติบาล (ดู อารีย์) เขาเคยรับผิดชอบคดีของจิตรซึ่งสืบเนื่องมาจากกรณี

พ.ศ. ๒๔๙๖ ที่เกิดในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้งที่จิตรเป็นสาราณียกรหนังสือประจำปีที่ใช้ชื่อเดียวกับชื่อมหาวิทยาลัย

ทวีป วรดิลก. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๑. สัมภาษณ์เมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๒๒ และ ๑๓ มกราคม ๒๕๒๗. เขาเป็นทนายความ นักเขียนคอลัมน์ นักประวัติศาสตร์สังคมนิยม โดยเน้นงานด้านวรรณกรรมสังคมนิยม เคยถูกขังคุกนาน ๑๐ เดือนระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๔ ในสมัยจอมพล สฤษดิ์ ทำให้เขารู้จักกับจิตรที่คุกลาดยาว.

ทองใบ ทองเปาด์. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๑. สัมภาษณ์เมื่อ ๒๘ กันยายน ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ หลังจากสำเร็จวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาทำงานเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ เคยถูกจับสมัยจอมพล สฤษดิ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึง ๒๕๐๙ เขาเป็นนักกฎหมายชั้นนำคนหนึ่งของเมืองไทยที่ต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชน และเคยได้รับรางวัลแม็กไซไซเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ สำหรับผลงานด้านสิทธิมนุษยชนของเขา.

ประวุฒิ ศรีมันตะ. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๖. สัมภาษณ์เมื่อ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๒๖ ที่กรุงเทพฯ เขาเป็นนักธุรกิจ เคยเป็นเพื่อนร่วมชั้นของจิตรที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในทศวรรษ ๒๔๙๐ ซึ่งเขามีบทบาทเคลื่อนไหวในการเมืองของฝ่ายซ้าย ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้เป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเข้าป่าเมื่อตอนที่นักศึกษาเดินขบวนประท้วง และการล่มสลายของรัฐบาลทหารในปี ๒๕๑๖ เขากลับมากรุงเทพฯ หลังการประกาศนิรโทษกรรม พ.ศ. ๒๕๒๓ และทำงานที่บริษัทประกันภัยแห่งหนึ่ง.

ผิน บัวอ่อน. เกิด พ.ศ. ๒๔๖๓. สัมภาษณ์เมื่อ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๒๗ ที่กรุงเทพฯ. เขาเป็นนักธุรกิจที่ถือกำเนิดในครอบครัวชาวนา ผินมีบทบาทเคลื่อนไหวใน พ.ค.ท. ตั้งแต่ยังเป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ แล้วทิ้งการเรียนกลางคันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ เพื่อไปเป็นบรรณาธิการหนังสือ **สัจจธรรม** อันเป็นภาคภาษาไทยของ "ปราฟดา" (Pravda) เขาเดินทางเมืองจีนตอนปลายปี ๒๔๙๕ เพื่อศึกษาที่สถาบันมาร์กซ์-เลนิน เมื่อเกิดรัฐประหารจอมพลสฤษดิ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๑ เขาหลบไปปฏิบัติการใต้ดินอยู่ในกรุงเทพฯ และเข้าป่าเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ถูกจับเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ และเกือบถูกลงโทษประหารชีวิตด้วยกฎหมายต่อต้านการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ แต่ได้รับการปล่อยตัวเป็นอิสระใน พ.ศ. ๒๕๑๒.

ภิรมย์ ภูมิศักดิ์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๑. สัมภาษณ์เมื่อ ๒ กันยายน ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ. เธอเป็นข้าราชการพลเรือนและนักเขียน เป็นพี่สาวของจิตรและยังเป็นสมาชิกในครอบครัวของเขาเพียงคนเดียวที่ยังมีชีวิตอยู่ เธอเรียนมาทางเภสัชศาสตร์ ภิรมย์ลาออกจากงานที่กระทรวงสาธารณสุข เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘.

วิทย์ วิศทเวทย์. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๙. สัมภาษณ์เมื่อ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ. เขาเป็นอาจารย์สอนวิชาปรัชญาในมหาวิทยาลัย เคยเป็นเพื่อนนิสิตของจิตรตอน พ.ศ. ๒๔๙๙ - ๒๕๐๐ เมื่อจิตรกลับมาเรียนต่อจนจบปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิพุธ โสภวงศ์. เกิด พ.ศ. ๒๔๗๖ (?). สัมภาษณ์เมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๕๒๒. เป็นอาจารย์สอนวรรณคดีไทยที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ประสานมิตร) ขณะที่เป็นนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยชั้นปีที่ ๑ วิพุธได้เข้าร่วมฟังการประชุมนิสิตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ (กรณีโยนบก) ซึ่งจิตรถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงเกี่ยวกับการทำหน้าที่สาราณียกรหนังสืออนุสรณ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภา ศิริมานนท์ (พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๕๒๙). สัมภาษณ์เมื่อ ๑๖ กันยายน, ๑๗ ตุลาคม และ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ. เขาเป็นนักหนังสือพิมพ์ นักเขียน และบรรณาธิการ (ของ **อักษรสาส์น** ที่พิมพ์ออกมาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๒ ถึง ๒๔๙๕) เป็นผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกับจิตรตั้งแต่ครั้งยังเป็นนิสิตมหาวิทยาลัย และเคยว่าจ้างจิตรให้เป็นนักเขียนของ **ไทยใหม่** ตั้งแต่หลังกรณี *โยนบก* พ.ศ. ๒๔๙๖ นับว่าเขาคือแหล่งข้อมูลสำคัญสำหรับพวกแอคติวิสต์ และพวกหัวรุนแรงรุ่นหนุ่มสาวในทศวรรษ ๒๕๑๐ เมื่อคนพวกนั้นพยายามหวนกลับไปสร้างประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของทศวรรษ ๒๔๙๐ และติดตามค้นหาเรื่องราวของชีวิตจิตร.

เสถียร จันทิมาธร. เกิด พ.ศ. ๒๔๘๖. สัมภาษณ์เมื่อ ๖ มกราคม ๒๕๒๗ ที่กรุงเทพฯ เขาเป็นนักหนังสือพิมพ์ และนักวิจารณ์วรรณกรรม เข้าป่าภายหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ และออกมาเมื่อเดือนกันยายน ๒๕๒๔.

อารีย์ กะรีบุตร. เกิด พ.ศ. ๒๔๖๗ (?). สัมภาษณ์เมื่อ ๑๐ กันยายน ๒๕๒๒ ที่กรุงเทพฯ. ตอนนั้นอารีเป็นรองผู้บัญชาการกองบัญชาการตำรวจสันติบาล ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวข้อง

กับคดีความทางการเมือง เขาเพิ่งเกษียณอายุราชการมาไม่นานนัก เคยพบกับจิตรเมื่อตอนที่จิตรถูกจับคราวที่มีการกวาดล้างครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ พร้อมกับเกิดรัฐประหารของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์.

อุดม ศรีสุวรรณ. เกิด พ.ศ. ๒๔๖๓. สัมภาษณ์เมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๒๖ และ ๑๙ มกราคม ๒๕๒๗ ที่กรุงเทพฯ เขาเป็นคอลัมน์นิสต์ นักเขียนบทความ และนักทฤษฎีของ พ.ค.ท. เคยเดินทางไปเยนาน (Yenan) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ เพื่อทำงานเป็นล่ามให้องค์การกาชาด และ the Esperanto Association เข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ และก้าวขึ้นสู่คณะกรรมการกลางของพรรค ถูกจับเข้าคุกระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ -- ๒๕๐๕ สมัยจอมพล สฤษดิ์ ทำให้เขารู้จักจิตรที่คุกลาดยาว หลังได้รับการปล่อยตัวเป็นอิสระแล้ว เขาก็เข้าป่า แยกตัวออกมาเมื่อเดือนกันยายน ๒๕๒๕ และปัจจุบันนี้ก็ทำงานเป็นคอลัมน์นิสต์อยู่ในกรุงเทพฯ.

อิทธิพลของหนังสือสังคมไทย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖ ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทย*

สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖ คือ หนังสือที่ ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี แปลจากวิทยานิพนธ์ของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ เรื่อง "The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782 - 1873" วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์แนล ประเทศสหรัฐอเมริกา และได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยอยู่ในชุด Cornell Data Paper ลำดับที่ ๗๔[๑] ส่วนฉบับแปลภาษาไทยนั้น[๒] มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นผู้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ในหนังสือเล่มนี้มีการระบุปีที่พิมพ์ครั้งแรกไว้ ๒ ครั้ง และแตกต่างกัน คือ บอกว่าฉบับแปลพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๘ ที่หนึ่ง และ พ.ศ. ๒๕๒๑ อีกที่หนึ่ง แต่จากการตรวจสอบแล้วพบว่าพิมพ์เผยแพร่จริงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ ปี ๒๕๑๘ ที่ระบุอาจเป็นปีที่ทำต้นฉบับแปลเสร็จเรียบร้อย หรืออาจเป็นเพราะแต่เดิมคิดจะพิมพ์ตั้งแต่ปีนั้น แต่มีเหตุขัดข้องบางประการทำให้ต้องล่าช้ามาอีกหลายปี หนังสือเล่มนี้มีการพิมพ์ใหม่อีกครั้ง โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ ในที่นี้จะใช้ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเป็นหลัก

---

* ตีพิมพ์ใน **เจ้าขาวบ้าน, ชีวิตและผลงาน : บันทึกการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์.** (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๒ - ๘๕.

บทความนี้ปรับปรุงจากบทบรรยายในการสัมมนาที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดขึ้นเนื่องในโอกาสที่ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ มีอายุครบ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๓๖ การปรับปรุงแก้ไขทำโดยผู้พูด

[๑] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกหนังสือเล่มนี้ว่า *Akin (1969).*

[๒] ในบทความนี้ต่อไปนี้จะเรียกฉบับแปลว่า *อคิน (๒๕๒๑).*

การประเมินอิทธิพลของหนังสือเล่มนี้ ที่มีต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทย โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ และต่อมานั้น คงจะเป็นการพูดอย่างกว้างๆ โดยทั่วไปมากกว่า บางทีอาจเป็นสิ่งที่เคยรู้เห็นกันดีอยู่แล้ว บทความเรื่องหนึ่งที่สรุปเกี่ยวกับงานเขียนของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ ไว้ได้อย่างน่าสนใจมากคือ งานของปริตตา เฉลิมเผ่า กออนันตกูล ในหนังสือเล่มเล็กที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พิมพ์แจกในงานสัมมนาเนื่องในวาระครบ ๕ รอบอายุของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ แม้จะเป็นการสรุปอย่างสั้นๆ แต่ก็สื่อความได้ดีมากถึงคุณค่าที่งานของอาจารย์อคินมีต่อวงวิชาการไทย ดังนั้น สิ่งที่จะปรากฏต่อไปในบทความนี้ จึงอาจจะมีหลายประเด็นที่มิได้แปลกใหม่ไปกว่าที่อาจารย์ปริตตาได้ทำไว้ก่อนแล้ว แต่จะเป็นเรื่องที่เน้นเฉพาะด้านงานเขียนทางประวัติศาสตร์ เพื่อดูว่าการศึกษาเรื่องสังคมไทยนั้น มีใครบ้างที่ใช้หนังสือของอาจารย์อคิน ใช้ในลักษณะใด ตลอดจนอิทธิพลของหนังสือของอาจารย์อคินที่มีต่องานเขียนเหล่านั้น

งานเขียนเกี่ยวกับสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ของอาจารย์อคิน นอกเหนือจากวิทยานิพนธ์ทั้งฉบับภาษาอังกฤษและฉบับแปลแล้ว ยังมีบทความภาษาอังกฤษอีกเรื่องหนึ่งด้วยคือ "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period"[๑] บทความนี้พิมพ์ในหนังสือรวมบทความเกี่ยวกับสังคมไทยชื่อ *Change and Persistence in Thai Society* ที่มี G. William Skinner และ A. Thomas Kirsch เป็นบรรณาธิการร่วมกัน และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยคอร์แนลเป็นผู้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ ในบทความนี้อาจารย์อคินได้สรุปสิ่งที่เป็นหัวใจของวิทยานิพนธ์เอาไว้ เพราะพูดถึงทั้งโครงสร้างของสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และเรื่องระบบอุปถัมภ์ แต่บทความนี้มิได้รับการอ้างอิงแพร่หลายเท่าวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับภาษาอังกฤษ หรือ *Akin (1969)* มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการศึกษาเรื่องสังคมไทยมานานกว่า ๒๐ ปี นับตั้งแต่การพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นต้นมา เข้าใจว่าเป็นหนังสือที่ได้รับความสนใจจากวงวิชาการเป็นอย่างมาก เพราะต้องมีการพิมพ์ซ้ำอีกครั้งในปีถัดมา แต่จากการสำรวจดูวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ของ

---

[๑] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกบทความภาษาอังกฤษเรื่องนี้ว่า *Akin (1975)*.

มหาวิทยาลัยในประเทศไทยแล้ว จะเห็นได้ว่าในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ นี้ ยังไม่ค่อยพบหัวข้อวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์สังคมโดยตรง อาจมีอยู่บ้างเป็นเรื่องของท้องถิ่น หรือเรื่องของสิทธิสตรี[๑] แต่การอ้างอิง *Akin (1969)* ก็มีอยู่ไม่น้อยในหมู่วิทยานิพนธ์ที่ออกมาในช่วงทศวรรษดังกล่าว ทั้งๆ ที่หัวข้อวิทยานิพนธ์อาจจะเกี่ยวกับการเมือง หรือเป็นเรื่องที่ไม่ใช่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น *Akin (1969)* จึงเป็นเสมือนแหล่งข้อมูลที่ถูกหยิบมาใช้บ่อยครั้ง และดูจะกลายเป็นสิ่งจำเป็นที่ใครๆ ก็ต้องอ้าง *Akin (1969)* แม้เพียงสักแห่งหนึ่งในวิทยานิพนธ์ของตน อาจจะเป็นเหมือนกับที่ศาสตราจารย์ลอริสตัน ชาร์ป เขียนไว้ในคำนำของ *Akin (1969)* ว่า นักวิชาการด้านไทยศึกษาสมัยทศวรรษ ๒๕๑๐ นั้นมีอยู่ไม่กี่คน และคนเหล่านั้นก็มักจะศึกษาจำเพาะเจาะจงลงไปเฉพาะเรื่องเฉพาะด้าน หรือไม่ก็แบ่งเป็นส่วนๆ มิได้เชื่อมโยงสมัยโบราณกับสมัยใหม่เข้าด้วยกัน ในขณะที่งานของอาจารย์อคินนั้นมีคุณูปการยิ่งแก่วงวิชาการ ตรงที่ช่วยสร้างให้เกิดความเข้าใจต่อราชอาณาจักรสมัยโบราณ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงและก่อให้เกิดสิ่งใหม่ในสมัยต่อมาคือ สมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมาย การศึกษาในทำนองนี้เมื่อทศวรรษ ๒๕๑๐ นั้นมีอยู่น้อยเหลือเกิน เพราะฉะนั้น *Akin (1969)* จึงนับเป็นงานที่เปิดฉากการศึกษาอย่างสำคัญทีเดียว

ก่อนที่จะมีการแปลเป็นภาษาไทยนั้น *Akin (1969)* น่าจะแพร่หลายในหมู่แคบๆ ถึงแม้ว่าตามห้องสมุดของมหาวิทยาลัยหลายแห่งในกรุงเทพมหานครอาจจะมีหนังสือเล่มนี้อยู่ แต่การใช้ในหมู่นักศึกษา ยกเว้นพวกที่ทำวิทยานิพนธ์แล้ว คงจะไม่กว้างขวางมากนัก อาจเป็นเพราะอุปสรรคเรื่องภาษา ตลอดจนจำนวนพิมพ์อันจำกัด หรือราคาที่ค่อนข้างสูงสำหรับสมัยนั้นที่มีส่วนทำให้การใช้ *Akin (1969)* ยังไม่แพร่หลายเท่าที่ควร ในขณะเดียวกัน ตอนนั้นประวัติศาสตร์สังคมก็มิใช่เรื่องที่อยู่ในความสนใจเท่าใดนักด้วย ปรากฏการณ์ดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก

---

[๑] ได้แก่ งานของอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เรื่อง "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ" (๒๕๑๙) และ ลำพรรณ น่วมบุญลือ "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์" (๒๕๑๙) ทั้งสองเล่มเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลัง พ.ศ. ๒๕๑๖ ทำให้งานของอาจารย์อคินได้รับความสนใจ และถูกอ้างอิงอย่างกว้างขวาง เหตุผลสำคัญน่าจะมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ส่งผลกระทบที่สำคัญยิ่งต่อวงวิชาการของไทย ช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๑๙เป็นระยะที่มีการตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์มาก ต้องการใช้ประวัติศาสตร์มาอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมในอดีตมารับใช้ปัจจุบันเพื่อช่วยหาทางออกแก่ปัญหาที่มีอยู่ ทำให้เกิดข้อถกเถียงว่าผู้บันทึกประวัติศาสตร์ที่มีอยู่มาจากชนชั้นปกครอง หรือเขียนตามคำสั่งของชนชั้นปกครอง จึงมักจะปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่มตนและมิได้สนใจหรือละเลยที่จะพูดถึงสามัญชนผู้เป็นฐานรากของสังคม นั่นคือไม่มีเรื่องราวของประชาชนอยู่ในประวัติศาสตร์ของผู้ปกครองอย่างที่ควรจะเป็น วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ในระยะนี้และในช่วงทศวรรษต่อมาเริ่มสนใจคนธรรมดากันมากขึ้น มีการหยิบยกเรื่องราวของกลุ่มคนต่างๆ ที่เคยถูกละเลย หรือถูกหลงลืมไปมาศึกษามากขึ้น ได้แก่ เรื่องชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย เช่น มอญกับญวน เรื่องของคนจีน รวมทั้งการศึกษาสามัญชนในภาพรวมของไพร่และทาส ต่อมา ยังขยายไปถึงการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านหรือชนบทอีกด้วย นับเป็นการก้าวเข้าไปหาคนธรรมดามากขึ้นเรื่อยๆ

ความสนใจต่อเรื่องราวของคนธรรมดา รวมทั้งบรรยากาศของสังคมไทยขณะนั้นที่ต้องการประวัติศาสตร์ที่รับใช้มวลชน ทำให้มีการค้นหางานเขียนเรื่องทำนองนี้และนำมาเผยแพร่มีการพิมพ์ซ้ำงานหลายเรื่องด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่เรื่อง **ฐานันดรไพร่** ของ ขจร สุขพานิช และเรื่อง **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** ของ จิตร ภูมิศักดิ์ หนังสือของจิตรพิมพ์ครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นหนังสือที่เขียนโดยใช้นามปากกาว่า สมสมัย ศรีศูทรพรรณ และศึกษาสังคมไทยจากโบราณมาจนถึงก่อนรัชกาลที่ ๕ โดยใช้ทฤษฎีมาร์กซ์เป็นหลักในการศึกษา ดังนั้นจึงอธิบายคำว่าศักดินาผูกไว้กับที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ แม้ว่าจิตรจะเขียนหนังสือเล่มนี้ยังไม่จบ แต่หนังสือเล่มนี้ก็ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้งในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๑๙ และหลังจากนั้นก็ยังมีการพิมพ์อีกไม่ต่ำกว่า ๓ ครั้งด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีหนังสือที่ศึกษาสังคมไทยตามแนวทางฝ่ายซ้ายอีกหลายเล่ม ที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ซ้ำใหม่ เช่นเรื่อง **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ของ อรัญญ์ พรหมชมภู ซึ่งเป็นนามปากกาของอุดม ศรีสุวรรณ เป็นต้น

ความตื่นตัวใคร่จะศึกษาเรื่องของคนธรรมดา มิใช่มีแค่การพิมพ์หนังสือที่เคยศึกษาเรื่องนี้มาก่อนซ้ำใหม่เท่านั้น แต่ยังมีผลงานใหม่ๆ ได้รับการตีพิมพ์ออกมาเรื่อยๆ หลัง พ.ศ. ๒๕๑๖ หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจหลายเล่มของชัย เรืองศิลป์ เป็นตัวอย่างที่ดีของปรากฏการณ์นี้ เนื่องจากผู้เขียนพยายามมองวิถีชีวิตของคนธรรมดามากขึ้น มิได้สนใจเฉพาะแวดวงราชสำนักเหมือนในพงศาวดาร นอกจากนี้ **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ ซึ่งออกเมื่อปี ๒๕๑๙ ก็เป็นตัวอย่างที่ดีอีกอย่างหนึ่ง มีอยู่หลายบทความที่พยายามมองเรื่องสังคมไทยและสามัญชน บทความเหล่านี้เขียนขึ้นโดยนักศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโท เช่น เรื่อง "ระบบศักดินา" โดย ศุภรัตน์ เลิศพานิชยกุล และเรื่อง "กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา" โดย วารุณี โอสถารมย์ และอัญชลี สุสายัณห์ บทความเรื่องไพร่นี้อ้างอิงทั้งงานของขจร ของจิตร และ *Akin (1969)* ประกอบการวิเคราะห์ถึงการต่อต้านที่คนธรรมดาหรือไพร่กระทำต่อผู้ปกครองในรูปของการกบฏ ทั้งนี้เพราะงานเขียนของทั้งสามคนนี้ สอดคล้องกับความสนใจกระแสหลักในสังคมไทยขณะนั้น

๒. การแปล *Akin (1969)* ออกเป็นภาษาไทย หนังสือฉบับแปลหรือ*อคิน (๒๕๒๑)* ออกมาเป็นครั้งแรกเมื่อปี ๒๕๒๑ หลังจากนั้น เมื่อกลับไปสำรวจงานวิจัย หรือวิทยานิพนธ์สาขาวิชาประวัติศาสตร์ที่ออกมาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ภายในประเทศไทยแล้ว จะพบว่าการอ้างอิง *Akin (1969)* แทบจะหมดไป ไม่ค่อยมีคนกลับไปใช้ **"The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782 - 1873"** กันอีกแล้ว แต่จะใช้*อคิน (๒๕๒๑)* คือฉบับแปลเป็นหลัก เนื่องจากวิทยานิพนธ์และงานวิจัยเกี่ยวกับสังคมไทยส่วนใหญ่ออกมาในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ และยังใช้ *อคิน (๒๕๒๑)* มากกว่า *Akin (1969)* ดังนั้นหัวข้อเรื่องที่ศึกษานี้จึงมุ่งดูหนังสือฉบับแปลเป็นสำคัญ

การแปลอาจทำให้งานชิ้นหนึ่งๆ ด้อยลงกว่าต้นฉบับเดิม *อคิน (๒๕๒๑)* ก็เช่นกัน ไม่นับที่แปลออกมาจับความไม่ได้อย่างคำว่า "ตระพุ่มคุมหาม" ที่ควรจะเป็น "ตราภูมิคุ้มห้าม" ยังจะมีอีกหลายตอนที่มิอาจให้ภาพหรือความรู้สึกได้ชัดเจนเท่ากับเมื่อตอนที่อ่านฉบับภาษาอังกฤษ สิ่งนี้อาจจะมิใช่ความผิดของผู้แปล เพราะว่าบางครั้งก็ยากที่จะถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาไทยอันสละสลวยและสามารถสื่อความครบถ้วนตามที่ปรากฏในฉบับภาษาอังกฤษได้ แต่อย่างน้อย

การแปลก็ทำให้หนังสือเล่มนี้แพร่หลายไปได้กว้างขวางขึ้นมากกว่าเก่า *อคิน (๒๕๒๑)* กลายเป็นหนังสือที่นักศึกษาประวัติศาสตร์ใช้กันทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นระดับปริญญาตรีหรือปริญญาโท งานเขียนทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดหรือหัวข้อไหน หากเป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์สังคมหรือศึกษาสมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้ว เป็นต้องอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* ทั้งสิ้น บางครั้งยังมีการดึงข้อสรุปหรือข้อมูลจาก*อคิน (๒๕๒๑)* มาใช้แบบหลักฐานสำเร็จรูป ดังที่ เคร็ก เรย์โนลด์ส เคยลงความเห็นว่า ถึงแม้ว่างานของอาจารย์อคินจะระบุชัดแจ้งว่าเป็นสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖) ก็ตาม แต่มักจะถูกใช้อ้างอิงครอบคลุมช่วงเวลาที่นานกว่านั้นมาก คือ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๕ หมายความว่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัชกาลที่ ๕ นั่นเอง[๑]

ในที่นี้จะขอพูดถึงเฉพาะงานทางวิชาการ ที่ศึกษาโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมโดยตรง ทั้งที่เป็นสมัยต้นรัตนโกสินทร์และสมัยอื่น เนื่องจากงานเหล่านี้ใช้หนังสือของอาจารย์อคินมากกว่าเป็นแค่ข้อมูล หรือหลักฐานสำเร็จรูป แต่มักจะนำสิ่งที่อาจารย์อคินเสนอไว้ไปกำหนดกรอบความคิดหรือวิธีการศึกษาด้วย งานทางวิชาการกลุ่มที่ว่านี้ เริ่มทยอยออมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๒ เป็นต้นมา เท่าที่ผู้เขียนสำรวจได้ จะขอเรียงตามลำดับดังนี้

๑. ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)" เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ ต่อมามีการปรับปรุงและตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ **ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓** พิมพ์โดยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เมื่อปี ๒๕๒๖ ในที่นี้ผู้เขียนใช้ฉบับที่พิมพ์แล้ว[๒]

---

[๑] เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส, **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน,** แปลโดย อัญชลี สุสายัณห์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น สถาบันสันติประชาธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐๑.

[๒] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกหนังสือเล่มนี้ว่า *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)*

๒. อัญชลี สุสายัณห์ "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"[๑] เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓

๓. นันทิยา สว่างวุฒิธรรม "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๔๘"[๒] เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกมาเมื่อปี ๒๕๒๔

๔. กรรณิการ์ นิโลบล "ระบบศักดินาไทยและยุโรป : ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างทางสังคมและลักษณะพัฒนาการ" เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกมาเมื่อปี ๒๕๒๔ แต่ไม่สามารถหาต้นฉบับได้ ผู้เขียนจึงมิได้นำมาพิจารณาในที่นี้

๕. พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียม "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์"[๓] เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกมาเมื่อปี ๒๕๒๕

๖. Chatchai Pananon "Siamese 'Slavery' : The Institution and Its Abolition" เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก สาขาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมิชิแกน ที่เมืองแอนอาร์เบอร์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ เนื่องจากผู้เขียนไม่อาจหาต้นฉบับมาได้ทัน จึงมิได้นำมาพิจารณาด้วยในที่นี้

๗. ชาติชาย พณานานนท์ "ทาสอยุธยา ในกฎหมายรัชกาลที่ ๑" เป็นบทความตีพิมพ์ใน **วารสารประวัติศาสตร์** ปีที่ ๘ ประจำเดือนกันยายน - ธันวาคม ๒๕๒๖ ผู้เขียนหาต้นฉบับบทความนี้ไม่ได้ แต่พบชื่อบทความนี้ในวิทยานิพนธ์ของชลดา โกพัฒตา จึงมิได้นำมาพิจารณาในที่นี้

---

[๑] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกวิทยานิพนธ์เล่มนี้ว่า *อัญชลี (๒๕๒๓)*

[๒] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกวิทยานิพนธ์นี้ว่า *นันทิยา (๒๕๒๔)*

[๓] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกวิทยานิพนธ์นี้ว่า *พงษ์เนียน (๒๕๒๕)*

๘. ปิยนาถ บุนนาค "การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น"[๑] เป็นงานวิจัยที่เสนอต่อโครงการไทยศึกษา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี ๒๕๒๗

๙. วิไลลักษณ์ แดงไชยวัฒน์ "การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๗๕" เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ เนื่องจากผู้เขียนไม่อาจหาต้นฉบับได้ จึงมิได้นำมาพิจารณาในที่นี้

๑๐. ชลดา โกพัฒตา "ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๔๘"[๒] เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒

๑๑. พรรณนิภา อพิญชพงศ์ "เจ้า ไพร่ กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๗๖" เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ออกมาเมื่อปี ๒๕๓๔ เนื่องจากผู้เขียนไม่อาจหาต้นฉบับได้ จึงมิได้นำมาพิจารณาในที่นี้

งานทั้งหมดนี้ ผู้เขียนสามารถตามหาต้นฉบับได้ ๖ เรื่องด้วยกัน ดังนั้น การศึกษาถึงอิทธิพลของ *อคิน (๒๕๒๑)* ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยจึงมีข้อจำกัดอยู่มากในเรื่องข้อมูล อย่างไรก็ดี งานที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ เป็นวิทยานิพนธ์ ๕ เรื่อง และงานวิจัยอีก ๑ เรื่อง โดยอาจจัดแบ่งได้ ๓ กลุ่ม ดังนี้

---

[๑] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกงานวิจัยนี้ว่า *ปิยนาถ (๒๕๒๗)*

[๒] ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกวิทยานิพนธ์นี้ว่า *ชลดา (๒๕๓๒)*

๑. งานที่ศึกษาตัวระบบไพร่ หรือระบบควบคุมกำลังคน ได้แก่ *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* *อัญชลี (๒๕๒๓)* และ *นันทิยา (๒๕๒๔)* ทั้งสามเรื่องศึกษาโครงสร้างสังคม และความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทย ซึ่งใกล้เคียงกับประเด็นหลักของ*อคิน (๒๕๒๑)* เพียงแต่ว่าวิทยานิพนธ์ทั้งสามเรื่องศึกษาต่อมาจนถึงการเลิกระบบไพร่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ด้วยเหตุที่ช่วงเวลาในการศึกษายาวกว่า เนื้อหาจึงมีรายละเอียดที่ต่างไปจาก *อคิน (๒๕๒๑)* หรืออาจจะมีการเน้นประเด็นบางอย่างแตกต่างกันไปบ้าง

๒. งานที่ศึกษาเรื่องทาส ได้แก่ *พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ *ชลดา (๒๕๓๒)* เรื่องทาสที่ปรากฏใน*อคิน (๒๕๒๑)* หรือแม้แต่ในงานของกลุ่มแรกก็ตาม จะจัดไว้เป็นส่วนหนึ่งของระบบไพร่ตามโครงสร้างของสังคมไทยแล้ว จะถือว่าทาสเป็นคนระดับต่ำสุดในสังคม มีศักดินา ๕ เท่ากับศักดินาของยาจกและวณิพก นอกจากนี้ ยังเชื่อว่าไพร่กับทาสเป็นสถานะที่มีโอกาสเปลี่ยนสลับกันได้เสมอ ทำให้มองภาพของทาสรวมไปกับไพร่ *พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ *ชลดา (๒๕๓๒)* ต้องการดึงเอาทาสขึ้นมาศึกษาโดยเฉพาะ เพื่อมองสถาบันทาสอย่างละเอียดและลึกซึ้งมากขึ้น

๓. งานที่ศึกษาประเด็นใดประเด็นหนึ่งเกี่ยวกับสังคมไทยในที่นี้ คือ *ปิยนาถ (๒๕๒๗)* ที่มุ่งศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงสถานะของคนในสังคมไทย มีการพิจารณาทั้งการเลื่อนสถานะและการลดสถานะของคนในสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เรื่องนี้มีปรากฏเป็นบทหนึ่งใน *อคิน (๒๕๒๑)* ด้วย ดังนั้น *ปิยนาถ (๒๕๒๗)* จึงเป็นการดึงประเด็นนี้มาศึกษาและขยายความโดยมีข้อมูลมาสนับสนุนมากขึ้น

งานทั้งสามกลุ่มที่กล่าวมานี้เนื่องจากกลุ่มแรกมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ *อคิน (๒๕๒๑)* มาก การพิจารณากลุ่มแรกนี้จึงจะทำอย่างละเอียดมากกว่ากลุ่มที่เหลือ จะเห็นได้ว่างานของปิยะฉัตร อัญชลี และนันทิยาออกมาในเวลาไล่เลี่ยกันมาก คือ พ.ศ. ๒๕๒๒, ๒๕๒๓ และ ๒๕๒๔ ตามลำดับ ที่จริงแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นงานที่ค้นคว้ามาพร้อมๆ กัน เพียงแต่เขียนงานเสร็จช้าเร็วต่างกันเท่านั้น ด้วยเหตุที่ผู้เขียนเป็นหนึ่งในกลุ่มนี้ จึงทราบว่าปิยะฉัตรและอัญชลีไม่มีโอกาสได้ใช้งานของอีกคนหนึ่งเลย เพราะเขียนพร้อมๆ กัน งานของปิยะฉัตรเสร็จก่อนราว ๖ - ๗ เดือน แต่กว่าจะนำออกมาให้บริการในห้องสมุดกลางได้ อัญชลีก็เขียนงานเสร็จแล้ว เพียงแต่รอสอบ

วิทยานิพนธ์อยู่เท่านั้น ดังนั้น จึงเป็นงานที่ต่างคนต่างทำ มีการใช้ข้อมูลเหมือนกันอยู่หลายที่ แต่การอธิบายหรือตีความอาจจะแตกต่างกันไปตามมุมมองของแต่ละคน *อัญชลี (๒๕๒๓)* อ้างอิงถึงวิทยานิพนธ์ของปิยะฉัตรอยู่เพียงแห่งเดียวในบทสรุป และเป็นการบอกที่เชิงอรรถว่ายังมีงานค้นคว้าเรื่องการยกเลิกระบบไพร่อีกเล่มหนึ่งเท่านั้น มิได้เป็นการอ้างอิงข้อมูลหรือข้อสรุปจากงานของปิยะฉัตรแต่อย่างใด

นันทิยา (๒๕๒๔) นั้นอยู่ในสถานการณ์ที่ต่างออกไป เนื่องจากออกมาหลังงานของสองคนแรกนานพอควร จึงมีโอกาสได้เห็นและได้ใช้ทั้งสองเล่มนั้น แต่ก็เป็นการใช้ในขณะที่อยู่ในช่วงเขียนงานซึ่งผ่านขั้นตอนค้นคว้าไปแล้ว บางทีจึงมองประเด็นปัญหาบางอย่างคล้ายกันกับงานที่ออกมาก่อน และมีบางประเด็นที่ไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปของงานสองเล่มนั้น *นันทิยา (๒๕๒๔)* ก็ต้องเสียเวลามาโต้แย้งสิ่งที่ปิยะฉัตร หรืออัญชลีเสนอเอาไว้ ทั้งๆ ที่อาจจะไม่ใช่ประเด็นที่ต่อเนื่องกับเรื่องที่ต้องการศึกษาโดยตรงก็ตาม

งานเขียนที่ทั้งสามเล่มในกลุ่มแรกนี้ต้องอ้างอิงบรรดาหนังสือที่ศึกษาเรื่องทำนองเดียวกันนี้มาก่อน ซึ่งมีอย่างน้อย ๓ เล่มคือ เรื่อง **ฐานันดรไพร่** ของขจร สุขพานิช **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** ของสมสมัย ศรีศูทรพรรณ และ*อคิน (๒๕๒๑)* มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ การอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* นั้นใช้ในช่วงที่พูดถึงสังคมไทยโบราณก่อนสมัยรัตนโกสินทร์อยู่มาก นั่นคืออ้างอิงเป็นหลักฐานในตอนที่พูดเรื่องสุโขทัย อยุธยา หรือธนบุรี *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* มีการอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* เล่มเดียว ไม่ได้ใช้ทั้ง *Akin (1969)* และ *Akin (1975)* และก็มีอยู่ในเชิงอรรถเพียง ๒ ที่เท่านั้น โดยเป็นการอ้างอิงในเรื่องทั่วๆ ไป เช่น ตอนที่ให้คำนิยามของไพร่ประเภทต่างๆ ก็มีการอ้างอิงโดยยกข้อสรุปว่าไพร่สมคือ ไพร่ของเจ้านายหรือมูลนายจาก *อคิน (๒๕๒๑)* มาใส่ไว้ *นันทิยา (๒๕๒๔)* อ้างอิง *อคิน (๒๕๒๑)* มากกว่าที่ปิยะฉัตรอ้างเพียงแห่งเดียว ในขณะที่*อัญชลี (๒๕๒๓)* มีการอ้างอิงมากกว่า เพราะปรากฏในเชิงอรรถ ๑๖ แห่ง ส่วนใหญ่อ้างจาก *อคิน (๒๕๒๑)* แต่ก็มีการอ้าง *Akin (1975)* อยู่ด้วย และใส่รายชื่องานทั้งสองเล่มของอาจารย์อคินไว้ในบรรณานุกรมท้ายเล่ม

ด้วยเหตุที่งานเหล่านี้ อ้างอิงงานของอาจารย์อคินน้อยเมื่อดูจากเชิงอรรถ ทำให้มีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า นักศึกษาประวัติศาสตร์ไม่ค่อยใช้งานของอาจารย์อคินมากเท่าที่ควร หรือถ้าจะใช้ก็

เป็นฉบับแปลเสียมากกว่า และมีการตีความเลยต่อไปว่างานของอาจารย์อคินไม่ได้มีอิทธิพลมากนักต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทย ที่จริงแล้วเชิงอรรถมิใช่ตัววัดที่ดีนัก ถ้าหากจะนำมาประเมินอิทธิพลของงานของอาจารย์อคินที่มีต่อการศึกษาด้านนี้ เพราะถ้าพิจารณา *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* *อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ดูอย่างดีแล้ว จะพบว่าอิทธิพลของ *อคิน (๒๕๒๑)* มีอยู่มากในการกำหนดกรอบความคิดและวิธีศึกษา วิทยานิพนธ์สามเล่มนี้มีแนวคิดหลักที่น่าจะได้มาจาก*อคิน (๒๕๒๑)* อย่างน้อยๆ อยู่ ๓ ประการคือ

๑. เรื่องกำลังคน ทั้งสามเล่มยอมรับอย่างเดียวกันว่ากำลังคนคือสิ่งที่มีค่ามากที่สุดสำหรับสังคมไทยโบราณ ระบบราชการตั้งอยู่บนพื้นฐานของการควบคุมกำลังคน และกำลังคนยังเป็นฐานของเศรษฐกิจสังคมอีกด้วย ดังนั้น กำลังคนจึงเปรียบเสมือนที่มาของอำนาจ อยู่ในมือใครมากคนคนนั้นก็จะมีอำนาจมากเช่นกัน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะคนมีจำนวนน้อย ส่วนที่ดินมีมากมายและกว้างขวาง แนวคิดดังกล่าวเป็นสิ่งที่อาจารย์อคินเสนอไว้ตั้งแต่ตอนต้นๆ ของหนังสือ และยังระบุอย่างชัดเจนว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นทั่วไปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หัวใจของการคุมอำนาจในภูมิภาคนี้ จึงอยู่ที่การคุมกำลังคนและใช้ประโยชน์จากกำลังคนในสังกัดให้มากที่สุด

ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อธิบายว่า ที่ดินอาจมีค่ามากสำหรับสังคมไทยโบราณ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ที่ดินก็กลายเป็นเพียงมาตรฐานที่ใช้วัดอำนาจในทางนามธรรมเท่านั้น เช่น การแบ่งศักดินาเป็นเท่านั้นเท่านี้ไร่นั้น เป็นเครื่องหมายทางนามธรรม ที่ใช้กำหนดสิทธิและการควบคุมคนเสียมากกว่า *ส่วนอัญชลี (๒๕๒๓)* จะอธิบายสภาพทั่วไปของสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยโบราณในบทนำ แล้วสรุปว่า ทุกสังคมในภูมิภาคนี้ต่างก็มีระบบควบคุมกำลังคนทั้งสิ้น สังคมไทยก็ต้องมีระบบเช่นนี้เหมือนกัน และมีการยืนยันข้อเสนอของ*อคิน (๒๕๒๑)* ที่ว่าการทำสงครามในภูมิภาคนี้เป็นการแย่งชิงกำลังคนแบบหนึ่ง ที่ยุติลงด้วยการกวาดเอาทรัพย์สมบัติและผู้คนจากฝ่ายแพ้ กลับไปยังดินแดนของผู้ชนะอยู่เสมอด้วย สำหรับ *นันทิยา (๒๕๒๔)* นั้น การให้ความสำคัญต่อกำลังคนมองเห็นได้ชัดตั้งแต่ชื่อของวิทยานิพนธ์ ในขณะที่ *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* กับ*อัญชลี (๒๕๒๓)* แฝงความหมายเรื่องกำลังคนไว้ในชื่อของ “ระบบไพร่” นั้น *นันทิยา (๒๕๒๔)* กลับเลือกที่จะบอกตรงๆ เลยว่าต้องการศึกษาเรื่องนี้ วิทยานิพนธ์สามเล่มนี้

มีสาระสำคัญเหมือนกันตรงที่ต่างก็ยอมรับว่า ระบบไพร่เกิดขึ้นมาได้ก็จากความต้องการจะควบคุมและใช้ประโยชน์จากกำลังคนอันมีค่ายิ่ง เป็นความพยายามแก้ปัญหาขาดแคลนกำลังคนในขณะที่พื้นที่มีกว้างขวางและยังว่างเปล่ารอการจับจองอยู่อีกมาก แนวคิดนี้น่าจะได้มาจาก *อคิน (๒๕๒๑)* อย่างไม่ต้องสงสัย

๒. เรื่องระบบอุปถัมภ์ ประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องการควบคุมกำลังคน กล่าวคือ การควบคุมกำลังคนของไทยเป็นไปภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างคน ๒ ฝ่าย โดยฝ่ายหนึ่งต้องเสียแรงงาน ทรัพย์สิน หรือผลผลิตทางการเกษตรเพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองที่ได้รับจากอีกฝ่ายหนึ่ง "ความคุ้มครอง" เป็นคำที่ดูเป็นนามธรรมอยู่มาก ฝ่ายที่ให้ความคุ้มครองที่ว่านี้ เรียกว่านายหรือมูลนาย ในขณะที่ฝ่ายรับความคุ้มครองคือ ไพร่กับทาส ระบบอุปถัมภ์จึงเป็นสิ่งที่ใช้อธิบายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของไทยใน *อคิน (๒๕๒๑)* แนวคิดนี้ดูจะไม่มีใครโต้แย้งเอาเลย ทั้ง*ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ยอมรับเรื่องระบบอุปถัมภ์เต็มที่ และใช้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยสมัยก่อนไปโดยอัตโนมัติ พร้อมกับใส่เชิงอรรถอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* ไว้ด้วย เมื่อพิจารณาในประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่า*อคิน (๒๕๒๑)* มีอิทธิพลมากต่อกรอบความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยของงานเขียนดังกล่าวนี้

๓. การใช้ข้อมูลประเภทกฎหมาย เรื่องนี้นับว่าเป็นคุณูปการที่สำคัญยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทย กฎหมายคือ ข้อมูลหลักของ*อคิน (๒๕๒๑)* อาจารย์อคินศึกษาสังคมไทยโดยอาศัยกฎหมายตราสามดวงและประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ อาจารย์อคินใช้กฎหมายได้อย่างมีพลัง มีการตีความตัวบทกฎหมาย แล้วใช้เป็นหลักฐานย้อนกลับไปศึกษาสังคมไทยสมัยโบราณก่อนการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ การใช้กฎหมายเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก่อนหน้านี้ก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น ใน **ฐานันดรไพร่ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** แต่ก็ยังไม่มากเท่ากับที่อาจารย์อคินใช้ ผิดกับช่วงหลังจาก*อคิน (๒๕๒๑)* พิมพ์เผยแพร่แล้ว มีวิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์ที่เขียนภายในเมืองไทยหันมาใช้กฎหมายกันมากขึ้น *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ใช้กฎหมายมากเล่มกว่า

ที่อคิน (๒๕๒๑) ใช้ด้วยซ้ำไป คือ มีการใช้ประชุมกฎหมายประจำศก[๑] ที่อาจารย์อคินใช้น้อยมาก ทั้งที่มีกฎหมายสมัยต้นรัตนโกสินทร์อีกมากมายรวมอยู่ในหนังสือชุดนี้ นอกเหนือจากกฎหมายตราสามดวง และประกาศของรัชกาลที่ ๔ นอกจากนี้ ยังมีการสืบค้นกลับไปถึงเอกสารชั้นต้นที่เป็นที่มาของกฎหมาย ทั้งที่เป็นพระบรมราชโองการ สารตรา ตราน้อย ใบบอก ตลอดจนรายงานต่างๆ อันเป็นเอกสารราชการที่เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ แม้ว่า *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* จะใช้เอกสารเหล่านี้มากกว่า*อคิน (๒๕๒๑)* ก็ตาม แต่อิทธิพลที่ได้รับจาก*อคิน (๒๕๒๑)* ก็ยังคงเห็นได้ชัด เพราะข้อมูลสำคัญที่ทั้งสามใช้เพื่อวาดภาพโครงสร้างของสังคมไทยในอดีตก็คือ กฎหมายนั่นเอง

ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้วว่า *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* มิได้ใช้*อคิน (๒๕๒๑)* เพียงเล่มเดียว แต่ยังอ้างงานของขจร สุขพานิช และสมสมัย ศรีศูทรพรรณ อีกด้วย งานของขจรอาจจัดได้ว่าอยู่ในกลุ่มเดียวกับ*อคิน (๒๕๒๑)* แต่มิได้เน้นแนวคิดหลัก ๓ ประการข้างต้นชัดเท่างานของอาจารย์อคิน แต่งานของสมสมัยนั้นดูจะขัดแย้งกับ*อคิน (๒๕๒๑)* อยู่มาก วิทยานิพนธ์ทั้งสามเล่มอ้างอิงข้อมูลบางเรื่อง จาก**โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** แต่มิได้รับแนวคิดของสมสมัย หรือจิตร ภูมิศักดิ์ มากำหนดกรอบความคิดของตน ต่างกับที่รับมาจาก*อคิน (๒๕๒๑)* เช่นตอนที่พูดถึงเรื่องศักดินา อาจจะพาดพิงถึงข้อเสนอเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน หรือการผูกแรงงานให้ติดอยู่กับที่ดินอย่างที่จิตรว่าไว้ แต่ท้ายที่สุด ภายใต้กรอบความคิดที่ได้รับอิทธิพลจาก*อคิน (๒๕๒๑)* ทำให้สรุปออกมาเป็นเชิงว่า ศักดินาไม่น่าจะเกี่ยวกับที่ดินโดยตรง ดังนั้น *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* จึงเป็นงานที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญแก่เรื่องเศรษฐกิจอยู่ในงานสามเล่มนี้เหมือนกัน แต่เป็นการพูดอย่างกว้างๆ หรือผิวเผินมากกว่าจะวิเคราะห์อย่างจริงจัง และทำให้กลายเป็นจุดอ่อนที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์เช่นเดียวกับงานของอาจารย์อคิน ที่ เคร็ก เจ เรย์โนลด์ส เคยวิจารณ์ *Akin (1969)* เอาไว้ว่า

---

[๑] **ประชุมกฎหมายประจำศก** เป็นหนังสือชุดที่รวบรวมกฎหมายทุกฉบับที่ประกาศใช้มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลปัจจุบันเข้าไว้ด้วยกัน แล้วแบ่งเป็นเล่มๆ มีทั้งหมดกว่า ๗๐ เล่ม ผู้รวบรวมที่มีความพยายามอย่างมากนี้คือ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ หรือ วิชัยลักษณ์และคณะ จึงเท่ากับรวมทั้งกฎหมายตราสามดวงและประกาศต่างๆ ของรัชกาลที่ ๔ เข้าไว้ด้วย หนังสือชุดนี้ ปัจจุบันมีห้องสมุดของสถาบันอุดมศึกษาเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้นที่มีครบทุกเล่ม

"...อคินเพิกเฉยต่อสิ่งที่จิตรทำให้เป็นสมมุติฐานของเขาคือ ที่ดินกับแรงงาน ในฐานะฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ เป็นไปได้ที่จะอ่านงานของอคินทั้งเล่มแล้วโดยไม่ได้ตระหนักเลยว่า ประชากรส่วนใหญ่ของเมืองไทยยุคก่อนสมัยใหม่จะเป็นเกษตรกร เพาะปลูกข้าว..."[๑]

ดังนั้น ไม่ว่าสมสมัย *ศรีศูทรพรรณ* หรือจิตร ภูมิศักดิ์จะถูกอ้างอิงมากน้อยเพียงใดในวิทยานิพนธ์สามเล่มนี้ แต่สิ่งที่เป็นแนวคิดหลักของเขา คือ การศึกษาตามแนวคิดมาร์กซิสต์ก็มิได้รับการยอมรับเท่ากับแนวคิดของอาจารย์อคิน

ถ้าจะถามว่า *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก*อคิน (๒๕๒๑)* มาก ทำไมถึงอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* น้อย และมักจะอ้างอิงในส่วนที่เป็นช่วงเวลาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์เสียเป็นส่วนมากด้วยนั้น เรื่องนี้คงต้องอธิบายโดยอาศัยประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เขียน กล่าวคือ ใครก็ตามที่คิดทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมไทยจะต้องพบคำถามข้อหนึ่ง ที่มีคนถามซ้ำแล้วซ้ำอีกอยู่เสมอ ไม่ว่าจะจากเพื่อน ครูบาอาจารย์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ หรือแม้แต่จากคนอ่านงานก็ตาม คำถามนั้นคือ *"งานของคุณมีอะไรที่ไม่เหมือนกับงานของอาจารย์อคินบ้างไหม"* คำถามนี้ตอบยากที่สุด เพราะแนวคิดหลักก็รับมาจากอาจารย์อคินเสียแล้ว ดังนั้นทางออกที่ดีกว่าทางอื่นก็คือ การพยายามหาข้อมูล **"ร่วมสมัย"** มากกว่าที่อาจารย์อคินใช้อยู่ หรือถ้าต้องใช้ข้อมูลเหมือนกันกับอาจารย์อคิน เช่น กฎหมายตราสามดวง หรือพงศาวดาร ก็ต้องกลับไปหาต้นตอของเอกสารจริงๆ พยายามอ่านเก็บความหรือตีความอย่างรัดกุม บางทีก็ถึงขนาดกลับไปค้นเอกสารตัวเขียนที่หอสมุดวชิรญาณ เพื่อให้ถูกต้องแม่นยำกว่าฉบับที่พิมพ์แล้ว การทำงานด้านเอกสารที่หนักถึงขนาดนี้ ทำให้ผู้ทำคิดว่าน่าจะอ้างอิงจากตัวเอกสารที่ค้นเลย ดีกว่าการอ้าง*อคิน (๒๕๒๑)* ทั้งๆ ที่ผลออกมาแล้วอาจจะไม่ขัดแย้งอะไรกับ *อคิน (๒๕๒๑)* เลยก็ได้

---

[๑] เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส, **ความคิดแหวกแนวของไทย...**, หน้า ๓๐๓ - ๓๐๔.

อย่างไรก็ตาม คำถามที่ว่า *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖) อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* มีอะไรที่ต่างไปจาก *อคิน (๒๕๒๑)* บ้างนั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจเช่นกัน คำตอบแบบกำปั้นทุบดินก็คือ เรื่องช่วงเวลาที่ศึกษา เพราะว่าวิทยานิพนธ์สามเล่มนี้ ศึกษาต่อมาจนถึงการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ในขณะเดียวกันการใช้ข้อมูลเอกสารที่หลากหลายกว่า*อคิน (๒๕๒๑)* ทำให้พบว่า ไพร่มิได้มีชื่อเรียกง่ายๆ แค่ไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วยเท่านั้น แต่ยังมีศัพท์อีกมากมายที่เกี่ยวกับคนกลุ่มนี้ เช่น เลก เลกกองกลาง เลกกองนอก เลกคงเมือง สมกำลัง สมสังกัดพรรค์ หรือสมหลวง ตลอดจนมีการศึกษาเรื่องธรรมเนียม หรือกฎเกณฑ์บางประการของระบบไพร่ที่มิได้ปรากฏใน*อคิน (๒๕๒๑)* มาก่อน เช่น การสักเลก การเกณฑ์ปกติ การเกณฑ์เฉลี่ยหรือการจำหน่ายเลก สิ่งเหล่านี้ช่วยเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับระบบไพร่ให้ค่อยๆ กระจ่างขึ้นกว่าเดิม แต่มิได้แหวกแนวออกไปจากแนวคิดหลักที่ได้มาจาก*อคิน (๒๕๒๑)* ตัวอย่างเช่น เมื่อพูดถึงการยกเลิกระบบไพร่นั้น *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* อธิบายว่ามาจากสาเหตุ ๒ ประการคือ ปัญหาในตัวระบบและการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก ทำให้ระบบไพร่ไม่มีประสิทธิภาพในการคุมกำลังคนอีกต่อไป ในขณะที่*อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ก็ให้คำอธิบายในทำนองเดียวกัน แต่จะเน้นว่าเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มากกว่า ประเด็นหนึ่งที่งานสองเรื่องนี้พูดถึงและไม่ค่อยมีอยู่ใน*อคิน (๒๕๒๑)* ก็คือ ความขัดแย้งและการต่อต้านภายในระบบไพร่ที่เกิดขึ้น ชัดเจนกว่า การพยายามย้ายสังกัดจากไพร่หลวงไปเป็นไพร่สม หรือจากไพร่ไปเป็นทาสดังที่อาจารย์อคินเสนอไว้ เช่น ภาพของไพร่ที่ลุกขึ้นมาต่อต้านระบบ ด้วยวิธีการหลายรูปแบบจนถึงขั้นรุนแรงที่สุดคือ การกบฏซึ่งมีอยู่หลายครั้ง แม้เมื่อเลิกระบบไพร่ ทั้ง*อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ก็เห็นตรงกันว่า มิได้หมายความว่าไม่ต้องการควบคุมกำลังคนอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นการพยายามจะโอนอำนาจในการคุมคนที่เคยอยู่ในมือของบรรดามูลนายทั้งหลาย คือเจ้านายและขุนนาง ให้กลับคืนมาอยู่ใต้พระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์เสียมากกว่า ดังนั้นกองทัพประจำการที่ตั้งขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นกองทหารตามแบบอย่างตะวันตก จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยดึงอำนาจในการควบคุมคนมาสู่สถาบันกษัตริย์ และยังเป็นทางออกที่ดีเพราะใช้อ้างกับเหล่ามูลนายได้ว่า กองทัพแบบนี้จำเป็นต้องมีอยู่เพื่อไว้ใช้ป้องกันประเทศตามแบบ

ที่อารยประเทศเขามีกัน เรื่องความสำคัญของกำลังคนนี้แหละ ที่ทำให้*ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* *อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* มีมุมมองที่ได้รับอิทธิพลจาก*อคิน (๒๕๒๑)* แม้ว่าจะมิได้อ้างอิงถึงเลยสักเชิงอรรถหนึ่ง

*หลังจาก**ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* *อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* แล้ว ก็ไม่มีวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยที่มุ่งวิเคราะห์สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ โดยดูจากระบบไพร่ทั้งระบบเช่นนี้อีก อาจจะมีบ้างแต่ก็เป็นการศึกษาเฉพาะท้องถิ่น เช่น ล้านนา หรือหัวเมืองอีสาน ไม่เช่นนั้นก็มุ่งศึกษาเฉพาะบางประเด็น เช่น การกัลปนาที่ดินกับแรงงานแก่ศาสนสถานและคณะสงฆ์ การต่อต้านระบบไพร่ด้วยการก่อกบฏและเรื่องทาส เป็นต้น งานที่ออกตามมาเหล่านี้มีการอ้างอิง *อคิน (๒๕๒๑)* อยู่บ้าง และเมื่ออ้างอิงงานของอาจารย์อคินแล้ว ก็มักจะพ่วงงานสามเล่มข้างต้นนี้เข้าไปด้วย จนบางครั้งก็อ้างเฉพาะกลุ่มงานสามเล่มนี้ โดยมิได้กลับไปใช้*อคิน (๒๕๒๑)* ก็มี สิ่งที่นำไปอ้างอิงนั้น มีทั้งที่เป็นข้อมูลปลีกย่อยและแนวคิดหลัก

มีธรรมเนียมอย่างหนึ่งในการทำวิทยานิพนธ์ ที่ผู้ศึกษาค้นคว้าทีหลังต้องสำรวจดูว่ามีใครศึกษาเรื่องทำนองเดียวกันกับของตนมาก่อนแล้วบ้าง และงานที่ทำมาก่อนนี้มีจุดอ่อนหรือแตกต่างจากงานที่ตนจะทำตรงไหน กลุ่มที่ศึกษาเรื่องทาสก็เช่นกัน ทั้ง*พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ*ชลดา (๒๕๓๒)* ก็ต้องอ่าน*อคิน (๒๕๒๑)* รวมทั้งงานของ*ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* *อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* ทั้งสิ้น

พงษ์เนียน (๒๕๒๕) และ*ชลดา (๒๕๓๒)* อ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* น้อยมากและเป็นประเด็นที่ดูจะไม่สำคัญอะไรนัก *พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* มีเชิงอรรถที่อ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* อยู่ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งนั้นเป็นการอ้างอิงสิ่งที่ทราบกันทั่วไปแล้วคือ อ้างในตอนที่บอกว่าทาสเป็นคนในกลุ่มชนชั้นต่ำสุดของสังคมไทย ในขณะที่*ชลดา (๒๕๓๒)* อ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* เพียงครั้งเดียว ตอนที่บอกว่าไพร่ขายตัวเป็นทาสนั้น เป็นผลจากปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนปัญหาภายในระบบไพร่เอง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ทราบกันอยู่แล้วเช่นกัน วิทยานิพนธ์เรื่องทาสสองเล่มนี้ใช้แต่*อคิน (๒๕๒๑)* เพียงเล่มเดียว และใส่หนังสือเล่มนี้ไว้ในบรรณานุกรม โดยมิได้เอ่ยถึง *Akin (1969)* หรือ *Akin (1975)* เลย การอ้างอิงน้อยแห่งและในเรื่องที่ดูจะไม่สำคัญอะไรนัก

ทำให้ดูเผินๆ แล้วเห็นว่า *อคิน (๒๕๒๑)* ไม่น่าจะมีอิทธิพลมากมายอะไรนักต่อวิทยานิพนธ์กลุ่มนี้ ที่จริงแล้วทั้งคู่ดูจะได้รับอิทธิพลของ*อคิน (๒๕๒๑)* มาก ดังจะได้กล่าวต่อไป

อคิน (๒๕๒๑) พูดถึงทาสไว้น้อย แต่ก็มีการแยกประเภททาสตามที่มีอยู่ใน "พระไอยการทาษ" ของกฎหมายตราสามดวง ซึ่งแบ่งทาสเป็น ๗ ประเภทคือ ทาสไถ่มาด้วยทรัพย์ ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ทาสได้มาแต่ฝ่ายข้างบิดามารดา ทาสมีผู้ให้ ทาสอันได้ด้วยช่วยกังวลธุระทุกข์แห่งคนอันต้องทัณฑโทษ ทาสอันได้เลี้ยงไว้ในกาลเมื่อข้าวแพง และทาสเชลย รวมทั้งยังแบ่งทาสประเภทแรกหรือทาสสินไถ่อีก ๓ ประเภทคือ ทาสไถ่ไม่ขาดค่า ทาสไถ่ขาดค่า และทาสไถ่ไม่ได้ใช้ *อัญชลี (๒๕๒๓)* ก็แบ่งทาสเป็น ๓ ประเภทตามที่มา คือ ทาสเชลย ผู้ที่ขายตัวเองหรือถูกขายมาเป็นทาส และลูกทาส ในเรื่องนี้*พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ*ชลดา (๒๕๓๒)* ได้พยายามจัดแบ่งประเภทของทาสกันใหม่ ทำให้มีทาสเพิ่มประเภทขึ้น อย่างทาสที่มาจากการริบราชบาทว์[๑] และให้คำอธิบายที่มีรายละเอียดเพิ่มขึ้นจากที่ผู้อื่นเคยอธิบายมาก่อน เป็นต้นว่า เรื่องของทาสขาดค่ากับทาสไม่ขาดค่า เพราะวิทยานิพนธ์สองเล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ทางประวัติศาสตร์เพียง ๒ เล่มเท่านั้นที่มุ่งศึกษาเรื่องทาสอย่างจริงจัง

การศึกษาเรื่องทาส ของ*พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ*ชลดา (๒๕๓๒)* อยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องความสำคัญของกำลังคน และความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ โดยอ้างอิงจาก *ปิยะฉัตร (๒๕๒๖)* *อัญชลี (๒๕๒๓)* และ*นันทิยา (๒๕๒๔)* มากกว่าจะอ้าง*อคิน (๒๕๒๑)* ด้วยกรอบความคิดดังกล่าวนี้ ทำให้พูดได้ว่าถึงแม้จะอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* น้อยมาก แต่ทั้งสองเล่มนี้ก็ได้รับอิทธิพลจากงานของอาจารย์อคินอยู่ดี จุดอ่อนที่มีอยู่ใน*อคิน (๒๕๒๑)* รวมทั้งในงานของปิยะฉัตร อัญชลี และนันทิยา ก็ยังคงปรากฏอยู่ในงานของพงษ์เนียนและชลดา กล่าวคือไม่สามารถอธิบายถึงบทบาทของทาสในฐานะที่เป็นพลังทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจนได้ *ชลดา (๒๕๓๒)* พยายามจะแก้ปัญหานี้ให้ได้ ชื่อวิทยานิพนธ์เล่มนี้ระบุชัดว่าต้องการศึกษาบทบาทของทาสที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ด้วยกรอบความคิดหลักดังกล่าว

---

[๑] การริบราชบาทว์เป็นบทลงโทษขั้นหนักสำหรับมูลนายผู้ถูกลงทัณฑ์ เพราะมีการริบทรัพย์สมบัติและผู้คน เช่น บุตร ภรรยา และบริวารทั้งหลายมาเป็นของหลวง ผู้คนที่ถูกริบจะกลายเป็นทาสต้องทำงานหนัก เช่น เกี่ยวหญ้าให้โรงช้างหลวง เป็นต้น

งานของซลดายังไม่ได้ให้ภาพที่กระจ่างชัดในส่วนนี้ และยังตอบข้อสงสัยของนักเศรษฐศาสตร์ที่มักตั้งคำถามเรื่องการซื้อทาสในสังคมไทยว่า เป็นการลงทุนที่คุ้มค่าหรือเปล่าไม่ได้ เรื่องที่สงสัยว่ามีทาสในครอบครองเป็นการลงทุนที่คุ้มหรือไม่นั้น มิใช่เป็นเรื่องที่คนสมัยปัจจุบันเท่านั้นที่ถามกันอยู่ เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ พระยาภาสกรวงศ์ก็เคยเขียนถึงเรื่องนี้มาแล้วว่า การมีทาสในครอบครองนับเป็นภาระ หากต้องการหาคนมาทำงานแล้ว การจ้างคนมาทำงานคุ้มกว่าไปซื้อทาสมาใช้เสียอีก เพราะจะได้ผลงานที่มีคุณภาพ เสร็จเรียบร้อยภายในเวลาอันรวดเร็วและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อยกว่าด้วย[๑] ดังนั้น ข้อสงสัยเรื่องที่ว่าการซื้อทาสเป็นการลงทุนที่ดูเหมือนจะไม่คุ้มค่านี้ จึงถูกโยงต่อกับคำถามที่ว่า เขาซื้อทาสเอาไว้ทำอะไร ยังไม่มีการศึกษาเรื่องทาสเล่มใด ที่ให้คำตอบที่ชัดเจนหรือวิเคราะห์อย่างเจาะลึกได้ สิ่งที่*พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ*ซลดา (๒๕๓๒)* ได้สรุปไว้เกี่ยวกับบทบาทของทาสในสังคมไทย จึงยังคงเป็นภาพกว้างๆ ที่ว่าทาสคือแรงงานอย่างหนึ่งเหมือนกับที่ไพร่เป็น ต่างจากไพร่ตรงที่ทาสมีเจ้าของทาส หรือนายเงินเป็นผู้ควบคุมและใช้ประโยชน์จากทาสเหล่านั้น

เมื่อพูดถึงเรื่องทาสแล้ว มีข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับทาสที่ปรากฏอยู่ใน*อคิน (๒๕๒๑)* กล่าวคือ ข้อสรุปที่ว่าทาสส่วนใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ ทาสสินไถ่ซึ่งเป็นลูกหนี้และไม่จำเป็นต้องเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านนายเงิน เพื่อให้นายเงินเลี้ยงดูอย่างทาสประเภทอื่น ภาพของทาสแบบนี้จึงแทบจะไม่แตกต่างจากไพร่ทั่วๆ ไปเลย เพราะต่างก็ทำมาหากินอยู่ตามภูมิลำเนาของตน เพียงแต่ต้องส่งผลผลิต หรือข้าวของเงินทองให้แก่นายเงินเป็นครั้งคราวแทนดอกเบี้ย ข้อสรุปนี้เป็นที่ยอมรับและได้รับการอ้างอิงต่ออย่างกว้างขวาง รวมไปถึงบรรดาวิทยานิพนธ์ที่มิได้ศึกษาเรื่องทาสโดยตรงด้วย *พงษ์เนียน (๒๕๒๕)* และ*ซลดา (๒๕๓๒)* ก็มิได้มีความเห็นโต้แย้ง*อคิน (๒๕๒๑)* ในเรื่องนี้ ทำให้ข้อสรุปดังกล่าวดูจะเป็น "ความจริง" ที่ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์เช่นเดียวกับเรื่องความสำคัญของกำลังคนและระบบอุปถัมภ์

ปิยนาถ (๒๕๒๗) เป็นงานที่ศึกษาหัวข้อเฉพาะการเลื่อนหรือลดสถานะของคนในสังคมไทย ทำให้ต้องพิจารณาคนหลายกลุ่มในสังคม *อคิน (๒๕๒๑)* ก็กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ใน

---

[๑] หจช. ร.๕ พ.ศ. ๔/๙๒ คำเนาคำตอบของพระยาภาษกรวงษ์. อ้างถึงใน *อัญชลี (๒๕๒๓)*, หน้า ๒๓๙.

บทท้ายๆ เช่นกัน แต่มิได้หยิบยกขึ้นมาเป็นเรื่องสำคัญมากนัก *ปิยนาถ (๒๕๒๗)* จึงดึงประเด็นเล็กๆ เรื่องนี้ขึ้นมาทำการวิจัยให้กระจ่างชัดมากขึ้น โดยมีรายละเอียดเพิ่มเติมมากมาย มีข้อมูลระบุรายชื่อบุคคลจำนวนมาก นับได้เกิน ๑๐ ตาราง พร้อมกับคำอธิบายว่าปีนั้นปีนี้มีใครที่เลื่อนหรือลดสถานะกันบ้าง รายชื่อเหล่านี้ มีทั้งคนที่อยู่ในกลุ่มมูลนาย ไพร่ และทาส

ถ้าจะพิจารณาถึงอิทธิพลของ*อคิน (๒๕๒๑)* ที่มีต่อ*ปิยนาถ (๒๕๒๗)* โดยดูจากเชิงอรรถแล้ว จะพบว่าไม่แตกต่างจากงานเล่มอื่นที่กล่าวถึงมาก่อนแล้ว ในแง่ที่ว่าอ้างอิงเฉพาะ*อคิน (๒๕๒๑)* เล่มเดียว และที่อ้างอิงนั้นยังมีน้อยแห่งมาก รวมทั้งประเด็นที่อ้างก็มิใช่เรื่องสำคัญอะไรนัก และก็เช่นเดียวกับงานเขียนทั้งห้าเล่มที่กล่าวมาแล้ว ตรงที่แนวคิดหลักที่เป็นพื้นฐานของ*ปิยนาถ (๒๕๒๗)* ยังคงอยู่ที่ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทย กับความสำคัญของกำลังคน สิ่งนี้*ปิยนาถ (๒๕๒๗)* อาจจะมิได้ดึงมาจาก*อคิน (๒๕๒๑)* โดยตรง แต่การที่ได้ใช้วิทยานิพนธ์ที่ได้รับอิทธิพลจาก*อคิน (๒๕๒๑)* อย่างมาก เช่น *อัญชลี (๒๕๒๓)* น่าจะมีผลต่อการรับเอาแนวคิดของอาจารย์อคินมาด้วย ถ้ามองในส่วนของช่องทางสำคัญที่ช่วยเลื่อนหรือลดสถานะของคนในสังคมไทยผ่านคณะสงฆ์ การทำสงครามและการอาศัยโอกาสที่เปิดให้เป็นครั้งคราว เช่น ในช่วงสถาปนาราชวงศ์ใหม่ ทำให้คนมีโอกาสเลื่อนสถานะผ่านการถวายตัวเป็นมหาดเล็ก สิ่งเหล่านี้ก็ดูจะไม่ต่างจากที่*อคิน (๒๕๒๑)* ได้เสนอเอาไว้ เพียงแต่ไม่มีรายละเอียดหรือไม่มีข้อมูลมาสนับสนุนหนักแน่นเท่า*ปิยนาถ (๒๕๒๗)* และงานเล่มนี้ก็ดูจะมีจุดอ่อนที่การให้ความสำคัญต่อด้านเศรษฐกิจเช่นเดียวกับที่มีผู้วิจารณ์*อคิน (๒๕๒๑)* มาแล้ว

งานเขียนทั้งหกเล่มที่ยกมาศึกษาในที่นี้ ผู้เขียนแต่ละคนน่าจะมีความตั้งใจตรงกันอยู่ประการหนึ่งคือ พยายามอธิบายสังคมไทยอย่างมีพลวัต *อคิน (๒๕๒๑)* เป็นงานที่บุกเบิกแนวทางการศึกษาเรื่องสังคมไทย เป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์คนธรรมดาด้วยแง่มุมที่น่าสนใจ และแนวคิดของ*อคิน (๒๕๒๑)* ก็กลายเป็นสิ่งที่ยอมรับกันทั่วไปในวงวิชาการ อย่างไรก็ดี ผู้เขียนทั้งหกคนก็พยายามแสดงถึงสิ่งที่เป็นของตนเองในงานของตนด้วยวิทยานิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ออกมาในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ โดยเฉพาะที่เสนอต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ผู้ทำมีความทะเยอทะยานร่วมกันประการหนึ่งว่า กำลังช่วยกันเขียนประวัติศาสตร์ไทย โดยถือว่างานของแต่ละคนคือ ชิ้นส่วนหนึ่งของรูปต่อ ซึ่งจะนำมา

ประกอบรวมเป็นภาพของ “ประวัติศาสตร์ไทย” ที่มีพลวัต การจะอ่านเพียงเล่มใดเล่มหนึ่งเพียงเล่มเดียวอาจจะไม่สามารถให้ภาพที่แจ่มชัดของสังคมไทยได้ ต้องนำหลายเล่มมาอ่านประกอบกัน ดังนั้นประเด็นเรื่องเศรษฐกิจที่ไม่มีอยู่ใน*อัญชลี (๒๕๒๓)* หรือ*นันทิยา (๒๕๒๔)* จึงอาจจะเป็นเพราะเหตุผลนี้ประกอบอยู่ด้วย อย่างไรก็ดี กลุ่มผู้มีความทะเยอทะยานร่วมกันสร้าง “ประวัติศาสตร์ไทย” กลุ่มนี้ต่างก็ใช้*อคิน (๒๕๒๑)* ในการอ้างอิงแทบทั้งสิ้น

ปัจจุบันนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยอาจจะมิได้รับความสนใจมากเท่ากับเมื่อทศวรรษที่แล้ว งานเขียนทางวิชาการที่ศึกษาเรื่องแบบที่*อคิน (๒๕๒๑)* รวมทั้งงานอีกหกเล่มที่ได้รับอิทธิพลจาก*อคิน (๒๕๒๑)* อาจจะลดจำนวนลง จนแทบไม่มีอีกต่อไปแล้วก็ตาม แต่นักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทย ทั้งระดับปริญญาตรีและโทของมหาวิทยาลัยต่างๆ ภายในประเทศยังคงต้องอ่าน*อคิน (๒๕๒๑)* ประกอบการเรียนอยู่เสมอ ขณะเดียวกับที่มีการอ้างอิง*อคิน (๒๕๒๑)* บ่อยครั้งในงานทางวิชาการสาขาสังคมศาสตร์หรือมนุษยศาสตร์สาขาอื่น เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และวรรณคดี คุณค่าของ*อคิน (๒๕๒๑)* จึงมีอย่างมากมายต่อวงวิชาการไทย และอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยนับแต่ทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา อยู่ใต้อิทธิพลของ*อคิน (๒๕๒๑)* อย่างแท้จริง แนวคิดและวิธีการมองสังคมไทยของอาจารย์อคินยังคงเป็นกระแสหลักของการศึกษาเรื่องดังกล่าวมาตราบจนทุกวันนี้

บรรณานุกรม

ชลดา โกพัฒตา. “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๔๘”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

นันทิยา สว่างวุฒิธรรม. “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๔๘”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. **ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๖.

ปิยนาถ บุนนาค. "การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น". งานวิจัยเสนอต่อโครงการไทยศึกษา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียม. "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์". วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๘ - ๒๕๓๔. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕. (พิมพ์เนื่องในโอกาส ครบ ๕๐ ปีบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

เรย์โนลด์ส, เครก เจ. **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน.** แปลโดย อัญชลี สุสายัณห์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น สถาบันส้นติประชาธรรม, ๒๕๓๔.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖.** แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๑.

อัญชลี สุสายัณห์. "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

Akin Rabibhadana. "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period" In **Change and Persistence in Thai Society,** pp. 93 - 124. Edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch. Ithaca : Cornell University Press, 1975.

_____ . **The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782 - 1873.** Southeast Asia Program Data Paper No. 74. Ithaca : Cornell University, Department of Asian Studies, 1969.

พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง*

คำนำ
(ในการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๑)

จางวางโท พระยาบำเรอบริรักษ์ (สาย ณ มหาไชย) มาแจ้งความแก่กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณว่า เจ้าภาพงานศพพระยานรานารถภักดีศรีรัษฎากร (เอม ณ มหาไชย) ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๕ มีความศรัทธาจะรับพิมพ์หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นของแจกในงานศพเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงได้เลือกเรื่องประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙ ให้พิมพ์ตามปรารถนา

หนังสือพงศาวดารที่รวมพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙ นี้ มี ๔ เรื่อง คือ พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง เรื่อง ๑ พงศาวดารเมืองไล เรื่อง ๑ พงศาวดารเมืองแถง เรื่อง ๑ แลพงศาวดารเมืองเชียงแขง เรื่อง ๑ เมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองของชนชาติไทย อยู่ข้างเหนือพระราชอาณาเขตเคยมาขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามบางยุคบางคราวแต่ก่อนมา ในคราวที่มีท้าวพระยาผู้ใหญ่ของเมืองนั้นๆ เข้ามาสวามิภักดิ์ จึงได้ถามเรื่องพงศาวดารของบ้านเมือง จดไว้เป็นความรู้ในราชการ

เมืองเชียงรุ้งอยู่ในแว่นแคว้นสิบสองปันนา เขตแดนติดต่อกับประเทศจีนไทยแลพม่า โดยปรกติมักขึ้นอยู่กับจีนแลพม่าทั้ง ๒ ฝ่าย ด้วยไปมาถึงกันได้ง่ายกว่าทางประเทศสยาม พวกพลเมืองเป็นไทยจำพวก ๑ ซึ่งเรียกกันว่า "สื้อ" ภาษาที่พูดก็เข้าใจกับเราชาวสยามได้

---

* ตีพิมพ์ใน กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๘,** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๓๙๕ - ๔๓๖. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙)

เป็นการตรวจสอบชำระพงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง ในฐานะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๘ โดยเขียนความนำเรื่อง วิเคราะห์เหตุการณ์และทำเชิงอรรถอธิบายความเพิ่มเติม

แต่ประหลาดที่สำเนียงแลคำพูดคล้ายชาวนครศรีธรรมราช ข้าพเจ้าได้เคยพูดกับพวกลื้อที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเขตเมืองน่านจึงทราบความอันนี้ เห็นสมกับที่กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อปีจอ พ.ศ. ๑๙๗๓ สมเด็จพระราเมศวรเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่กวาดครอบครัวลงมามาก แลครอบครัวที่ได้มาครั้งนั้นให้ลงไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ไทยที่อยู่ในแขวงเชียงใหม่สมัยนั้น คงจะเป็นพวกลื้อนี้โดยมาก

แว่นแคว้นสิบสองปันนาแยกกันเป็นหลายเมือง ต่างมีเจ้านายปกครอง แต่อยู่ในญาติวงศ์อันเดียวกัน เจ้าเชียงรุ้งเป็นหัวหน้า

เหตุที่จะได้เรื่องพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งที่พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้นั้น เดิมพวกเจ้านายเมืองเชียงรุ้งแย่งกันเป็นใหญ่ จีนอุดหนุนฝ่าย ๑ พม่าอุดหนุนฝ่าย ๑ พวกเชียงรุ้งเกิดรบราฆ่าฟันกัน บ้านเมืองไม่เป็นปรกติมาหลายปี ทีหลังพม่ามาเบียดเบียน เจ้านายเมืองเชียงรุ้งจึงอพยพเข้ามาขออาศัยในพระราชอาณาจักรเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๙๑ อุปราชามาอาศัยเมืองหลวงพระบางพวก ๑ มหาไชยมาอาศัยเมืองน่านพวก ๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้รับลงมากรุงเทพฯ ทั้ง ๒ คน ไต่ถามได้ความว่า เมืองเชียงรุ้งสมัครจะเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ขอพระบารมีเป็นที่พึ่งต่อไป ทรงพระราชดำริว่า พม่ามีอำนาจที่เมืองเชียงรุ้งก็เพราะได้กำลังเมืองเชียงตุง ซึ่งอยู่ติดต่อกับเมืองเชียงรุ้งทางด้านตะวันตก ถ้าตัดกำลังเมืองเชียงตุงเสียแล้ว พม่าก็จะทำอะไรแก่เมืองเชียงรุ้งไม่ได้ เวลานั้นเมืองเชียงตุงมีเหตุเป็นอริอยู่กับเมืองเชียงใหม่ด้วย จึงดำรัสสั่งให้มีตราเกณฑ์กองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ให้พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ ตีหัวเมืองรายทางเข้าไปได้จนถึงชานเมืองเชียงตุง แต่กองทัพไม่พรักพร้อมกัน แลไปขัดสนเสบียงอาหารจึงต้องถอยทัพกลับมา ยังมิทันที่จะได้จัดการเรื่องเมืองเชียงรุ้งต่อไปประการใด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต อุปราชาแลมหาไชยยังค้างอยู่ในกรุงเทพฯ จนถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เสนาบดีปรึกษาการเรื่องเมืองเชียงรุ้งว่าจะควรทำอย่างไรต่อไป เสนาบดีปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า กองทัพเมืองเชียงใหม่ยกขึ้นไปก็เกือบจะได้เมืองเชียงตุงอยู่แล้ว หากไปมีเหตุเกิดการบกพร่องจึงต้องถอยทัพ ครั้งนี้ควรจะให้ยกกองทัพใหญ่จากกรุงเทพฯ ขึ้นไปสมทบกับกองทัพหัวเมือง ระดมตีเมืองเชียงตุงให้การสำเร็จดังกระแสพระราชดำริในรัชกาลที่ ๓

จึงได้โปรดให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับเจ้าพระยาภูธราภัย แต่ยังเป็นเจ้าพระยายมราชยกกองทัพขึ้นไป ความพิศดารเรื่องยกทัพคราวนั้นแจ้งอยู่ในหนังสือ *"จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง"* ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร โปรดให้พิมพ์แจกในงานศพนายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรักษ์ (ม.ร.ว.พิณ สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ) เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ นั้นแล้ว

หนังสือพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ จดตามคำให้การของมหาไชย เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ ในคราวเมื่อจะยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงที่กล่าวมา

หนังสือพงศาวดารเมืองไลแลพงศาวดารเมืองแถง ๒ เรื่องนั้น นายพลตรี พระยาฤทธิ-รงค์รณเฉท (ศุข ชูโต) แต่ยังเป็นนายจ่ายวด เป็นนายพันตรีปลัดทัพ ขึ้นไปกับเจ้าพระยาสุรศักดิมนตรี เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้ถามพวกท้าวขุนเมืองเหล่านั้น แล้วเรียบเรียงพงศาวดาร ๒ เรื่องนี้ขึ้นไว้ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ในเวลาเป็นที่พระพลัษฎานุรักษ์ ปลัดจางวางกรมมหาดเล็ก

เมืองไลเมืองแถงอยู่ในแว่นแคว้นสิบสองจุไทย กล่าวกันมาว่า แรกที่ชนชาติไทยจะอพยพลงมาสยามประเทศแต่ดึกดำบรรพ์ มาตั้งอยู่ที่แว่นแคว้นสิบสองจุไทยนี้ก่อน คำว่าสิบสองจุไทยว่าตรงกับสิบสองเจ้าไทย เพราะแต่เดิมไทยที่ตั้งอยู่ในแว่นแคว้นนั้น อยู่แยกกันเป็นสิบสองอาณาเขต แม้ทุกวันนี้พวกพลเมืองที่อยู่ในที่นั้นก็เป็นไทยโดยมาก เรียกกันว่า "ผู้ไทย" เขตแดนท้องที่ที่พวกผู้ไทยอยู่ในแว่นแคว้นอันนี้กว้างขวาง ข้างเหนือไปจนถึงมณฑลฮุนหนำแดนจีน ข้างตะวันออกถึงมณฑลตังเกี๋ยแดนญวน ข้างตะวันตกต่อแดนไทยสิบสองปันนา ซึ่งขึ้นพม่าที่กล่าวมาแล้ว ข้างใต้ต่อกับกรุงศรีสัตนาคนหุต ซึ่งไทยพวกนี้เองได้ลงมาตั้งขึ้น เมื่อกรุงศรีสัตนาคนหุตมีอำนาจจึงได้รวมแว่นแคว้นสิบสองจุไทยซึ่งเป็นพวกเดิมของตนไว้ในอาณาจักร ต่อมาเมื่ออำนาจกรุงศรี-สัตนาคนหุตอ่อนลง ตั้งแต่เสียเมืองแก่พม่าครั้งพระเจ้าหงศาวดีบุเรงนองเป็นต้นมา อำนาจการปกครองหัวเมืองที่ห่างไกลก็มีน้อยลงโดยลำดับ ทีหลังมา เมื่อกรุงศรีสัตนาคนหุตแยกกันไปเป็น ๒ อาณาเขต คือหลวงพระบางแลเวียงจันทน์ หัวเมืองผู้ไทยก็แยกกันออกไป ที่อยู่ข้างฝ่ายตะวันออกเรียกว่าเมืองพวน มีเมืองเชียงขวางเป็นต้นไป ขึ้นแก่เจ้านครเวียงจันทน์ หัวเมืองข้างฝ่ายเหนือรวมทั้งเมืองไลแลเมืองแถงนี้ขึ้นกับเจ้านครหลวงพระบาง ที่เป็นเมืองใกล้ๆ เจ้าหลวงพระบางตั้งท้าวพระยาไปเป็นหัวพันปกครอง เรียกสวนนี้ว่า เมืองหัวพันทั้งหก เมืองที่อยู่ห่างไกล

ออกไปคงเรียกว่า สิบสองจุไทย ให้ปกครองกันเองเป็นทำนองประเทศราช เมืองไลแลเมืองแถงอยู่ในพวกหลังนี้

หัวเมืองของจีนซึ่งต่อแดนสิบสองจุไทยข้างฝ่ายเหนือก็ดี หัวเมืองของญวนซึ่งต่อแดนเมืองพวนข้างฝ่ายตะวันออกก็ดี แต่เดิมมาการปกครองชายแดนก็หละหลวม กำหนดแต่ว่าเขตแดนถึงเพียงนั้นๆ แต่การภายในแล้วแต่พวกที่อยู่ในนั้นจะปกครองกันอย่างไร เหมือนกับทางข้างนี้ การเป็นดังนี้ หัวเมืองที่พวกผู้ไทยอยู่ทั้งในแดนจีนแดนญวน แลในแว่นแคว้นสิบสองจุไทยแลเมืองพวน จึงคล้ายๆ กับแผ่นดินกลางมาช้านาน เมืองใดที่อยู่ใกล้ชิดข้างไหนก็ขึ้นข้างนั้น ที่อยู่ห่างๆ ก็ขึ้นสองฝ่ายสามฝ่าย แล้วแต่อำนาจข้างไหนมาถึงตัวเมื่อใด ก็ยอมอ่อนน้อมต่ออำนาจนั้น พออย่าให้เบียดเบียน

ส่วนผู้คนพลเมืองที่อยู่ในท้องที่ที่กล่าวมานี้ มีหลายชาติหลายภาษา ไม่ใช่มีแต่ผู้ไทยชาติเดียว ข่าเป็นพลเมืองเดิม อยู่ในท้องที่แต่พวกไทยยังไม่เข้ามา ครั้นไทยลงมาๆ ปราบปรามชนะพวกข่า ข่าจึงต้องยอมให้ไทยใช้สอยสืบมาจนเป็นประเพณี คราวนี้ถึงสมัยเมื่อพวกเม่งจูมาได้เป็นใหญ่ในเมืองจีน บังคับให้จีนไว้ผมเปียต่างมวย พวกจีนที่ไม่พอใจจะอยู่กับพวกเม่งจูก็พากันอพยพหลบเข้ามาอยู่ในหัวเมืองเหล่านี้ มีจีนมาเป็นพลเมืองอีกชาติ ๑ แต่จีนกับผู้ไทยไม่ผิดกันนัก ไทยมากกว่า อยู่มาพวกจีนก็ปนไปกับไทย พูดภาษาแลแต่งตัวกลายเป็นผู้ไทย คงแต่ถือขนบธรรมเนียมจีนอยู่บางอย่าง มีที่คงเป็นจีนอยู่พวก ๑ (จะมาแต่ครั้งใดไม่ทราบแน่) เรียกว่า พวกแม้ว พวกเย้า ซึ่งเที่ยวตั้งบ้านเรือนอยู่บนยอดเขา ไม่ลงมาอยู่ปะปนกับพวกอื่น มาในชั้นหลังเมืองญวนเกิดขบถเป็นจลาจลขึ้น เมื่อในสมัยครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีของประเทศสยาม มีพวกญวนอพยพหลบหนีภัยอันตรายเข้ามาอยู่ในแขวงนี้อีกพวก ๑ ผู้คนพลเมืองจึงปะปนกันหลายชาติหลายภาษา

ว่าโดยเหตุการณ์ที่ปรากฏมาในพระราชพงศาวดาร ตั้งแต่องเชียงสือกลับตั้งเมืองญวนเป็นอิสระได้เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่นั้นญวนก็พยายามขยายอำนาจออกไปโดยลำดับ มาถึงในรัชกาลที่ ๒ ญวนขยายอำนาจปกคลุมเข้ามาถึงทางเมืองพวนแลแว่นแคว้นสิบสองจุไทย เอาไปอยู่ในบังคับบัญชาญวนได้เกือบหมด แล้วกำเริบเอิบเอื้อมต่อเข้ามาจนถึงเมืองเวียงจันทน์ ญวนอุดหนุนให้อนุเจ้านครเวียงจันทน์เป็นขบถเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ไทยจึงเกิดรบ

ขึ้นกับญวน ในการสงครามคราวนั้น กองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงห์เสนี) ขึ้นไปถึงเมืองพวน ขับไล่ญวนออกไปได้หมด เมื่อปราบปรามขบถเวียงจันทน์ราบคาบแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลิกประเทศราชเวียงจันทน์เสีย ให้เมืองหลวงพระบางว่ากล่าวทั้งสิบสองจุไทยแลเมืองพวน อำนาจการปกครองหัวเมืองเหล่านั้นก็ยิ่งอ่อนแอลง เมืองพวนอยู่ใกล้แดนญวน แลไปมาค้าขายถึงกันอยู่เสมอ ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเป็นปรกติ พวกท้าวพระยาเมืองพวกนี้ไปสมัครสมานเข้ากับญวนอีก แต่ไม่ปรากฏมีเหตุการณ์สำคัญอันใดตลอดเวลาราว ๓๐ ปี จึงมาเกิดเหตุเรื่องฮ่อ

แต่ก่อนมาเรามักเข้าใจกันว่า "ฮ่อ" เป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก ข้าพเจ้ายังจำได้ เมื่อครั้งทัพฮ่อคราวแรกในรัชกาลที่ ๕ กองทัพพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) จับได้ฮ่อส่งลงมากรุงเทพฯ มีคนกระซิบกันว่า ไปจับเอาเจ๊กมาลวงว่าเป็นฮ่อ ด้วยไม่รู้ว่าที่จริงฮ่อมันก็เจ๊กนั่นเอง พวกไทยทางข้างเหนือทั้งเชียงใหม่แลหลวงพระบาง เขาเรียกบรรดาจีนที่มาจากฮุนหนำว่า "ฮ่อ" เราสำคัญเอาแต่คำที่เขาเรียก จึงเข้าใจไปว่าเป็นชนชาติอื่นต่างหาก

เรื่องประวัติของพวกฮ่อที่เข้ามาวุ่นวายในพระราชอาณาเขต ข้าพเจ้าได้พบในหนังสือ ๒ ฉบับ คือ คำให้การของหลีมังคังทหารฮ่อ ซึ่งกองทัพพระยามหาอำมาตย์จับได้ส่งตัวลงมาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ถามคำให้การ พิมพ์อยู่ในหนังสือ **ราชกิจจานุเบกษา** ปีชวด จุลศักราช ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) เรื่อง ๑ คำให้การของกอยี่หัวหน้าฮ่อ ซึ่งเข้ามาอ่อนน้อม ต่อเจ้าพระยาสุรศักดิมนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เมื่อปีจอ จุลศักราช ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) ยังไม่ได้ลงพิมพ์เรื่อง ๑ ความทั้ง ๒ ฉบับ ยุติต้องกันบ้าง ขาดเหลือผิดกันบ้าง ข้าพเจ้าจะลองเก็บเนื้อความมาแสดงพอให้ทราบเค้าเงื่อนบ้าง

เดิมเมื่อราวปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ มีจีนพวก ๑ เป็นขบถต่อพระเจ้ากรุงจีน หัวหน้าเป็นชาวมณฑลกังไส เรียกชื่อว่า ง่ออาจง มีสมัครพรรคพวกประมาณหมื่นเศษ ใช้ธงเหลืองเป็นสำคัญ ให้ผิดกับพวกเมืองลาวกายซึ่งใช้ธงดำ เราเรียกกันว่า ฮ่อธงเหลือง พวกฮ่อธงเหลืองยกกองทัพตีหัวเมืองชายแดนจีนมาจนในแดนญวน กองทัพจีนเมืองเสฉวน กับกองทัพญวนเมืองตังเกี๋ยจึงสมทบกันยกไปรบพวกฮ่อๆ แตก ง่ออาจงหัวหน้าตายในที่รบ พวกฮ่อธงเหลืองจึงหนีไปรวบรวมกันอยู่ที่เมืองซันเทียน อันเป็นเมืองพวกแม้วอยู่บนเขาข้าง

ชายแดน ยกน้องชายง่ออาจงขึ้นเป็นหัวหน้า เรียกว่า "ปวงนันซี" มีไพร่พลประมาณ ๕,๐๐๐ คน ต่อมาปวงนันซีคุมสมัครพรรคพวกเที่ยวปล้นสะดมบ้านเล็กเมืองน้อย ทั้งในแดนจีนแลแดนญวน จีนกับญวนยกกองทัพสมทบกันมารบอีกครั้ง ๑ ปวงนันซีตีแตกไป แต่นั้นพวกฮ่อก็มีใจกำเริบ ยกเป็นกองทัพเที่ยวตีบ้านเมืองหาผลประโยชน์ แห่งใดต่อสู้ ถ้าแพ้ฮ่อ ฮ่อก็เก็บริบทรัพย์สมบัติ จับผู้คนที่เป็นหัวหน้าฆ่าเสีย เอาลูกหลานบ่าวไพร่ไปใช้สอยเป็นพรรคพวก ผู้ที่มีทรัพย์ก็ยอมให้ไถ่ตัวไปบ้าง ถ้าแห่งใดกลัวเกรงอ่อนน้อมยอม "ทู้" ต่อฮ่อ ฮ่อก็ไม่ทำอันตราย เป็นแต่กะเกณฑ์เอาผู้คน แลทรัพย์สิ่งของมาใช้สอยเป็นกำลังพาหนะ ฮ่อตีบ้านเมืองเข้ามาในแดนญวน ได้เมืองหอเยียงจิ๋วเป็นที่มั่น เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ ตั้งซ่องสุมได้กำลังมากแล้ว แต่แรกคิดจะไปตีเมืองตังเกี๋ย แต่พวกหัวเมืองญวนมาเกลี้ยกล่อมยอมเป็นไมตรีกับฮ่อ ฮ่อจึงขยายอำนาจเข้ามาทางหัวเมืองสิบสองจุไทย เมื่อในรัชกาลที่ ๕

ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ ฮ่อคิดจะลงมาตีเมืองลาวในพระราชอาณาเขต จึงแต่งกองทัพให้ยกมาตีเมืองเชียงขวางในเขตเมืองพวนก่อน เจ้าเมืองเชียงขวางไปขอกองทัพญวนมาช่วย ฮ่อตีกองทัพญวนแตก ได้เมืองเชียงขวางแล้ว จึงมาตั้งค่ายมั่นอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗

ถึงปีกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ ฮ่อยกลงมาจากทุ่งเชียงคำ ๒ กอง กอง ๑ ยกลงมาทางเมืองเวียงจันทน์ จะมาตีเมืองหนองคาย อีกกอง ๑ ยกไปทางเมืองหัวพัน จะไปตีเมืองหลวงพระบาง ข่าวที่ฮ่อยกกองทัพเข้ามานี้ กรมการเมืองหนองคายได้ทราบความจากพวกท้าวพระยาเมืองพวนที่แตกหนีเข้ามา จึงบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ ถึงพร้อมกับใบบอกเจ้านครหลวงพระบาง เวลานั้นพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) เป็นข้าหลวงขึ้นไปสักเลกอยู่ในมณฑลอุบล จึงโปรดให้พระยามหาอำมาตย์ฯ เกณฑ์คนมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด แลมณฑลอุบลรวมเป็นกองทัพ ยกขึ้นไปป้องกันเมืองหนองคายก่อน ทางกรุงเทพฯ โปรดให้เจ้าพระยาภูธราภัยเป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองหลวงพระบางทัพ ๑ ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงเป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองหนองคายทัพ ๑

เมื่อกองทัพพระยามหาอำมาตย์ยกขึ้นไปถึงเมืองหนองคาย ฮ่อก็ลงมาถึงฝั่งน้ำโขงฟากโน้น ตั้งค่ายอยู่ที่วัดจันทน์ในเมืองเวียงจันทน์แห่ง ๑ ที่บ้านสีถานแห่ง ๑ ที่บ้านโพนทานาเลา

แห่ง ๑ ฮ่อข้ามฟากมาตีเมืองปากเหืองแตกเมือง ๑ พระยามหาอำมาตย์กับพระยานครราชสิมา (เมฆ) พระยานครราชเสนี (กาจ สิงห์เสนี) แต่ยังเป็นพระพรหมภักดี ยกรบัตรเมืองนครราชสิมายกขึ้นไปได้รบพุ่งกับพวกฮ่อ ฮ่อล้มตายแตกหนีไป ที่จับเป็นได้ก็มาก กองทัพเจ้าพระยามหินทรฯ จึงไม่ต้องยกขึ้นไปเมืองหนองคาย ส่วนทางเมืองหลวงพระบาง พระยาพิไชย (ดิศ) คุมกองทัพหัวเมืองเหนือยกขึ้นไปก่อน ยกจากเมืองหลวงพระบางขึ้นไปพบกองทัพฮ่อตั้งอยู่ที่เมืองเวียงกัดในแขวงหัวพัน ได้รบกันเมื่อเดือน ๑๒ ปีกุน แต่กำลังไม่พอจะตีฮ่อให้แตกไป จึงตั้งมั่นรักษาด่านอยู่ ครั้นเจ้าพระยาภูธราภัยยกขึ้นไปถึงเมืองพิไชย จึงให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (เวก บุณยรัตพันธุ์) แต่ยังเป็นพระสุริยภักดี เจ้ากรมพระตำรวจ รีบยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ตามไปช่วยพระยาพิไชยรบพุ่งตีพวกฮ่อแตกพ่ายยับเยินไป กองทัพไทยทั้งกองพระยามหาอำมาตย์แลกองเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชติดตามฮ่อไปจนทุ่งเชียงคำ ฮ่อก็พากันอพยพหลบหนีไปจากเมืองพวน จึงเสร็จสิ้นการทัพฮ่อในคราวนั้น

ในระยะเวลาต่อมา ๘ ปี ระหว่างนี้ ทั้งจีนแลญวนยกกองทัพสมทบกันไปรบฮ่อที่เมืองซันเทียน คราวนี้ตีเมืองได้แลฆ่าปวงนันซีผู้เป็นหัวหน้าตาย พวกฮ่อที่เป็นสมัครพรรคพวกไม่มีนายใหญ่ควบคุมดังแต่ก่อนก็แยกกันออกเป็นหลายพวกหลายเหล่า บางพวกไปตั้งทำมาหากินแลยอมเสียส่วยให้เจ้าบ้านผ่านเมืองอย่างราษฎร บางพวกประพฤติเป็นโจรผู้ร้ายเที่ยวปล้นสะดมหาเลี้ยงชีพ บางพวกที่มีกำลังมากก็ใช้กำลังเที่ยวขู่กรรโชกฤๅรบพุ่งตามหัวเมืองที่มีกำลังน้อยแล้วแต่จะมีโอกาสหาผลประโยชน์เลี้ยงชีพได้ด้วยประการอย่างใด จึงมีพวกฮ่อเที่ยวกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในแว่นแคว้นสิบสองจุไทย พวกเจ้าเมืองเหล่านั้นกำลังน้อยก็เข้าเป็นสมัครพรรคพวกกับฮ่อโดยมาก บางทีถึงอาศัยจ้างวานฮ่อเป็นกำลังรบพุ่งกันเองบ้างก็มี

ถึงปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ ฮ่อพวก ๑ ยกกองทัพกลับลงมาตั้งค่ายมั่นที่ทุ่งเชียงคำในแขวงเมืองพวน แล้วเที่ยวตีหัวเมืองขึ้นเมืองหลวงพระบางเข้ามาทางเขตหัวพันทั้งหกอีก จึงโปรดให้พระยาพิไชย (มิ่ง) กับพระยารณไชยชาญยุทธ (ครุธ) แต่ยังเป็นพระยาศุโขไทย คุมกองทัพหัวเมืองเหนือขึ้นไปก่อน แลให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (เวก บุณยรัตพันธุ์) เวลานั้นได้เลื่อนที่เป็นพระยาราชวรานุกูล เป็นแม่ทัพยกตามขึ้นไปทางเมืองหลวงพระบางทาง ๑ แลเตรียมกองทัพใหญ่ไว้ ถ้าราชการหนักแน่นประการใด จะโปรดให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์

ซึ่งทรงสำเร็จราชการกระทรวงมหาดไทย เสด็จเป็นแม่ทัพใหญ่ ตัวข้าพเจ้าผู้เรียบเรียงหนังสือนี้[๑] ก็จะได้โดยเสด็จด้วยในกองทัพนั้น แต่เมื่อได้ความว่าฮ่อที่ยกลงมาคราวนี้ไม่มากมายแข็งแรงเหมือนคราวก่อน ทัพหลวงจึงมิได้ยกไป กองทัพเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชสมทบกับกองทัพหัวเมืองยกขึ้นไป ฮ่อถอยหนีไปตั้งมั่นอยู่ที่ค่ายทุ่งเชียงคำ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชยกตามไปล้อมค่ายไว้ รบพุ่งกันอยู่กว่าเดือน เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชถูกปืนข้าศึกเจ็บป่วย ตีเอาค่ายทุ่งเชียงคำไม่ได้ ขัดสนเสบียงอาหาร จึงต้องถอยทัพกลับมาเมืองหนองคาย

ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงพระราชดำริว่า กองทัพที่ยกไปรบฮ่อตั้งแต่คราวแรกมาจนคราวแล้ว เกณฑ์พลเรือนไปรบตามอย่างโบราณทุกคราว ในเวลานั้นทหารอย่างใหม่ก็ได้จัดตั้งขึ้นหลายกรมแล้ว ควรจะใช้กำลังทหารปราบปรามฮ่อเสียให้ราบคาบ จึงโปรดให้จัดทหารบกในกรุงเทพฯ เข้าเป็นกองทัพ ๒ กอง กอง ๑ ให้นายพันเอก กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม แต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น แลเป็นผู้บังคับกรมทหารรักษาพระราชวัง เป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองหนองคาย อีกกอง ๑ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิมนตรี (เจิม แสง-ชูโต) แต่ยังเป็นนายพันเอก เจ้าหมื่นไวยวรนารถ แลเป็นผู้บังคับกรมทหารหน้ายกขึ้นไปทางเมืองหลวงพระบาง ยกออกจากกรุงเทพฯ ในเดือน ๑๑ ปีระกานั้นด้วยกันทั้ง ๒ กอง

กองทัพกรมหลวงประจักษ์ฯ ขึ้นไปถึงเมืองหนองคาย ทรงแต่งให้เจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒน-ศักดิ (โต บุนนาค) แต่ยังเป็นนายพันตรี พระอมรวิไลยสรเดช ผู้บังคับการกองปืนใหญ่ เป็นนายทัพหน้า กับเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต (ม.ร.ว. อรุณ ฉัตรกุล ณ กรุงเทพ) แต่ยังเป็นนายร้อยเอก หลวงสรวิเศษเดชาวุธ เป็นปลัดคุมพลทหารกอง ๑ เป็นทัพหน้า ให้พระยานครราชเสนี (กาจ สิงห์เสนี) แต่ยังเป็นพระยาปลัดเมืองนครราชสีมา เป็นกองลำเลียงทัพหน้า ให้พระยาอภัยรณฤทธิ (บุศย์ บุณยรัตพันธุ์) แต่ยังเป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจเป็นนายทัพคุมทหารกอง ๑ เป็นทัพหนุน ให้พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงห์เสนี) แต่ยังเป็นจมื่นไชยาภรณ์ปลัดกรมพระตำรวจ เป็นกองลำเลียงทัพหนุน ยกขึ้นไปตีค่ายฮ่อทุ่งเชียงคำ ครั้นกองทัพขึ้นไป

---

[๑] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ถึง พวกฮ่อพากันอพยพหลบหนีไม่ต่อสู้ กองทัพรื้อทำลายค่ายทุ่งเชียงคำ แลยกไปจัดการเมืองเชียงขวางเรียบร้อยแล้ว จึงกลับลงมาเมืองหนองคาย

ส่วนกองทัพเจ้าพระยาสุรศักดิมนตรีไปถึงเมืองหลวงพระบางแล้ว ยกขึ้นไปตั้งทัพหลวงอยู่ที่เมืองซ่อนในเขตหัวพันทั้งหก แต่งกองทหารแยกย้ายออกเที่ยวปราบปรามพวกฮ่อ กองทหารที่พระยาดัษกรประลาศ (อยู่) แต่ยังเป็นนายร้อยเอก หลวงดัษกรประลาศคุมไป แลกองทหารที่พระยาเทพาธิบดี (อิ่ม) สมุหเทศาภิบาล แต่ยังเป็นนายร้อยเอก หลวงจำนงยุทธกิจคุมไป ๒ กองนี้ได้รบพุ่งมีชัยชนะพวกฮ่อหลายครั้ง พวกฮ่อที่เข้ามาตั้งอยู่ตามหัวเมืองขึ้นเมืองหลวงพระบางแตกหนีไปบ้าง ที่เข้ามาอ่อนน้อมต่อเจ้าพระยาสุรศักดิมนตรีก็หลายแห่ง เจ้าพระยาสุรศักดิมนตรีตั้งอยู่ที่เมืองซ่อน พอสิ้นฤดูฝนแล้วจึงยกขึ้นไปตั้งอยู่ ณ เมืองแถง จัดการหัวเมืองสิบสองจุไทย ในเวลาเจ้าพระยาสุรศักดิมนตรีขึ้นไปจัดการคราวนั้น เรียกพวกท้าวพระยากรมการตามหัวเมืองมาประชุมกัน พระยาฤทธิรงค์รณเฉทจึงได้มีโอกาสถามคำให้การ จดเรียบเรียงพงศาวดารเมืองไลแลเมืองแถง ที่พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้

พงศาวดารเมืองเชียงแขงนั้น โปรดให้พระยาราชวรานุกูล (อ่วม) แต่ยังเป็นพระยาศรีสิงหเทพ ถามท้าวพระยาเมืองเชียงแขงที่คุมต้นไม้ทองเงินเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อปีขาล รัตนโกสินทรศก ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

เมืองเชียงแขงอยู่ในแว่นแคว้นไทยจำพวก ๑ ซึ่งเรียกว่าพวก "เขิน" คือพวกเดียวกับชาวเชียงตุง อยู่ข้างเหนือมณฑลภาคพายัพ เดิมขึ้นพม่า เจ้าเมืองเชียงแขงก็อยู่ในสกุลวงศ์อันเดียวกันกับเจ้าเมืองเชียงตุง เจ้าเมืองเชียงแขงมีนามตามเกียรติยศที่พม่าตั้งว่า "เจ้าหม่อมมหาศรีสัพเพชังกูร พุทธพรหมวงษา" พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่า คือ "สรรเพชญ์ พุทธางกูร" เหตุที่จะมาถวายต้นไม้ทองเงินสวามิภักดิ์นั้น ด้วยเดิมเมืองเชียงแขงตั้งอยู่ข้างฝั่งตะวันตกลำน้ำโขง ทำเลทำไร่นาอัตคัด เจ้าเมืองเชียงแขงจึงอพยพครอบครัวข้ามฟากมาตั้งอยู่ที่เมืองสิงห์ เวลานั้นเป็นอาณาเขตขึ้นในเมืองน่าน ด้วยเจ้าเมืองเชียงแขงเกี่ยวพันในเครือญาติวงศ์กับเจ้านายเมืองน่าน แล้วจึงสวามิภักดิ์ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา

เรื่องพงศาวดารเกร็ดต่างๆ ซึ่งกรรมการหอพระสมุดฯ ได้รวมพิมพ์เป็นหนังสือประชุมพงศาวดาร ได้พิมพ์มาแต่ก่อนแล้ว ๘ ภาค คือ

ภาคที่ ๑ สมเด็จพระมาตุจฉา โปรดให้พิมพ์ประทานในงานศพหม่อมเจ้าดไนยวรนุช เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗ มี ๖ เรื่อง คือ

(๑) พงศาวดารเหนือ

(๒) พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ

(๓) จาฤกครั้งกรุงศุโขทัย

(๔) พงศาวดารเขมร

(๕) พงศาวดารพม่ารามัญ

(๖) พงศาวดารล้านช้าง

ภาคที่ ๒ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง มีพระราชเสาวนีย์ดำรัสสั่งให้พิมพ์พระราชทานในงานศพคุณหญิงฟักทอง จ่าแสนย์บดี ราชนิกูลในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗ มี ๘ เรื่อง คือ

(๑) เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชครั้งกรุงเก่า

(๒) เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชครั้งกรุงธนบุรี

(๓) เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์)

(๔) เรื่องตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (คือเจ้าพระยานครน้อย) เป็นพระยานครศรีธรรมราช

(๕) พงศาวดารเมืองถลาง

(๖) พงศาวดารเมืองไทรบุรี

(๗) พงศาวดารเมืองตรังกานู

(๘) พงศาวดารเมืองกลันตัน

ภาคที่ ๓ เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร พิมพ์แจกในงานศพหม่อมเจ้าหญิงอรชร ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ กรมหมื่นไกรสรวิชิต เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗ มี ๓ เรื่อง คือ

(๑) พงศาวดารเมืองปัตตานี

(๒) พงศาวดารเมืองสงขลา

(๓) พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่

ภาคที่ ๔ พระยาศรีสำรวจ (ซื่น ภัทรนาวิก) พิมพ์แจกในงานศพมารดา เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๕๘ มี ๓ เรื่อง คือ

(๑) พระราชพงศาวดารความเก่า

(๒) พงศาวดารเมืองลแวก

(๓) พงศาวดารเมืองมณฑลอีสาน

ภาคที่ ๕ คุณหญิงหุ่น รณไชยชาญยุทธ พิมพ์แจกในงานศพพระยารณไชยชาญยุทธ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ มี ๔ เรื่อง คือ

(๑) จดหมายเหตุจีน ว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ

(๒) ศักราชรัชกาลครั้งกรุงศรีอยุธยา ตามที่สอบใหม่

(๓) พงศาวดารลาวเฉียง

(๔) พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง

ภาคที่ ๖ พระยาสีหราชฤทธิไกร พิมพ์แจกในงานปลงศพมารดา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ มีเรื่องสงครามไทยรบกับพม่าครั้งกรุงเก่า ๒๔ ครั้ง

ภาคที่ ๗ เจ้าภาพพิมพ์แจกในงานศพนายอี่ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ มี ๔ เรื่อง คือ

(๑) คำให้การจีนก๊ก เรื่องเมืองบาหลี

(๒) คำให้การเถ้าสา เรื่องหนังราชสีห์

(๓) คำให้การขุนโขลน เรื่องพระพุทธบาท

(๔) คำให้การนายจาด เรื่องเหตุการณ์ในเมืองพม่า เมื่อพระเจ้ามินดงทิวงคต

ภาคที่ ๘ พระยาศรีภูริปรีชา พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิงพึ่ง ศรีภูริปรีชา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ มี ๕ เรื่อง คือ

(๑) จดหมายเหตุปูมโหร

(๒) จดหมายเหตุปูมจมื่นก่งศิลป์

(๓) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด)

(๔) พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ เรื่องปฐมวงษ์

(๕) เรื่องตำนานพระโกษฐ

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ นี้ เมื่อพิมพ์แล้วมามีเหตุเป็นที่เสียใจของกรรมการปรากฏขึ้นอย่าง ๑ ด้วยในจดหมายเหตุปูมจมื่นก่งศิลป์ฯ จดไว้ว่า คราวชำระนายทหารเมื่อเกิดเหตุยิงคนที่พระพุทธบาท กัปตันน่วมต้องถูกชำระ แล้วถูกจำคุก มาได้ความปรากฏว่า กัปตันน่วมคนนั้น คือ พระยาผดุงพิพิธภัณฑ์ (น่วม ซูโต) ที่ยังรับราชการอยู่ทุกวันนี้นั้นเอง ในคราวนั้นถูกไต่สวนจริง แต่ไม่มีความผิด หาได้รับพระราชอาญาอย่างใดไม่ จมื่นก่งศิลป์จดลงด้วยเข้าใจผิด เมื่อปรากฏความจริงเป็นดังกล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจมาก ได้พยายามแก้ไขทุกฉบับพิมพ์ที่จะพึงแก้ไขได้ แต่ถ้าฉบับหนึ่งที่ยังไม่ได้แก้ จะเล็ดลอดเหลืออยู่บ้าง ณ ที่แห่งใด ขอท่านทั้งหลายจงเข้าใจว่า ข้าพเจ้าขอแก้ไขด้วยความที่กล่าวตรงนี้ แลขออภัยแก่พระยาผดุงพิพิธภัณฑ์ด้วย

ข้าพเจ้าขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งเจ้าภาพงานศพพระยานรนารถภักดีศรีรัษฎากร (เอม ณ มหาไชย) ได้บำเพ็ญในการปลงศพพระยานรนารถภักดีศรีรัษฎากร แลได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลายเป็นครั้งแรก แลเชื่อว่าท่านทั้งหลายผู้ที่ได้อ่านสมุดเล่มนี้จะพอใจแลอนุโมทนาด้วยทั่วกัน

สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ความนำ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในคำนำของหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙ ว่า พงศาวดารเมืองเชียงรุ้งเกิดขึ้นจากการเตรียมทัพไปตีเชียงตุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยเคยเกณฑ์กองทัพจากเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง เพื่อไปตีเชียงตุงมาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ต้องถอยทัพกลับเพราะมีปัญหาเนื่องจากความไม่พร้อมบางประการ ดังนั้นการยกทัพไปตีเชียงตุงในคราวนี้จึงต้องเตรียมการอย่างรอบคอบและรัดกุมมากขึ้น วิธีการเตรียมตัวอย่างหนึ่งที่นำมาใช้ก็คือโปรดให้นำตัวมหาไชยเจ้าเมืองพงจากเมืองน่าน ลงมาที่กรุงเทพฯ ในปีชวดจัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) เพื่อมาให้การเกี่ยวกับเรื่องเมืองเชียงรุ้ง

พงศาวดารเมืองเชียงรุ้งตามคำให้การของมหาไชยเมืองพง เริ่มต้นเรื่องด้วยการลำดับเครือญาติของผู้ให้การ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ที่มีกับเจ้าแสนหวีฟ้าของเชียงรุ้ง นอกจากนี้ ยังมีเรื่องของความขัดแย้ง และความวุ่นวายภายในหัวเมืองสิบสองปันนา และลงท้ายด้วยบัญชีกำลังคนไตลื้อ ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่เมืองพิไชยกับเมืองหลวงภูคา โดยมีพระยาศรีสหเทพหรือที่พงศาวดารฉบับนี้เรียกว่าพระยาศรีสังหเทพ กับพระยาพิไชยเป็นผู้จัดทำ เนื้อหาของพงศาวดารฉบับนี้จึงมิใช่ประวัติความเป็นมาของเมืองเชียงรุ้งนับแต่เริ่มแรก และไม่ได้ลำดับเรื่องราวของเจ้าแสนหวีฟ้าที่เคยครองเมืองนี้มาทีละรัชกาล หากแต่มุ่งอธิบายมูลเหตุของความขัดแย้ง และการแย่งชิงอำนาจในหมู่เจ้านายของสิบสองปันนาในช่วงเวลานั้น ตลอดจนการแทรกแซงทั้งจากพม่าและจีนจนทำให้บ้านเมืองเกิดการจลาจลวุ่นวาย และรบราฆ่าฟันกันมานานหลายปี อันเป็นเหตุให้มหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งต้องหนีลงมาพึ่งเมืองหลวงพระบาง และมหาไชยเมืองพงหนีมายังเมืองน่าน ในขณะที่ไทยต้องเข้าแทรกแซงด้วยการส่งกองทัพไปตีเชียงตุง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓

การตัดสินใจส่งกองทัพไปตีเชียงตุงอาจดูเหมือนว่าไทยต้องการเข้าไปมีบทบาท จัดการหัวเมืองสิบสองปันนาอย่างเต็มตัวและกีดกันพม่าออกไป ไม่ใช่แค่คอยจับตาดูพม่ากับจีน

แผ่อิทธิพลเข้ามายังอาณาบริเวณนี้อยู่ห่างๆ แบบที่เคยเป็นมาในอดีต สิบสองปันนามีความสำคัญต่อไทยมากเพียงไรนั้น เป็นคำถามที่น่าสนใจมาก จีนมีผลประโยชน์เรื่องการค้าใบชา ซึ่งสิบสองปันนาเป็นแหล่งผลิตชาที่สำคัญ ในขณะที่พม่าอาศัยดินแดนสิบสองปันนาเพื่อผลประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ กล่าวคือ เป็นฐานในการควบคุมหัวเมืองไทยใหญ่ในรัฐฉาน เป็นจุดยุทธศาสตร์ในการทำสงครามกับจีน รวมทั้งเป็นฐานเพื่อเกณฑ์กำลังคนมารบกับไทย สิบสองปันนาจึงมีความสำคัญมากต่อความมั่นคงของพม่า สำหรับไทยนั้น นอกจากปัญหาเรื่องยุทธศาสตร์กับพม่าและการค้าของป่าบางอย่างแล้ว สิบสองปันนาดูจะมีความสำคัญต่อไทยน้อยมาก เมื่อเทียบกับที่มีต่อจีนและพม่า ทำให้ในอดีตที่ผ่านมาไทยไม่ค่อยแผ่อำนาจเข้าไปในอาณาบริเวณนี้เท่าใดนัก การส่งกองทัพไปตีเชียงตุง เพื่อช่วยเชียงรุ้งตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ จึงมีความสำคัญ อาจเป็นเพราะโอกาสเอื้ออำนวย เนื่องจากทั้งจีนและพม่ากำลังอ่อนอำนาจด้วยเหตุที่ขัดแย้งกับมหาอำนาจตะวันตก ประกอบกับมีการแย่งชิงอำนาจในหมู่เจ้านายสิบสองปันนา จนมีบางองค์หนีเข้ามาพึ่งไทย ทำให้ไทยตัดสินใจเข้าแทรกแซงปัญหาภายในของดินแดนนี้ การส่งกองทัพไปตีเชียงตุงจึงเท่ากับเป็นการกันมิให้พม่าอาศัยเชียงตุงเป็นฐานแผ่อำนาจมาครอบงำเชียงรุ้งและสิบสองปันนาได้

อย่างไรก็ดี ไทยอธิบายว่าทั้งหมดที่ทำไปนี้มิใช่ต้องการจะครอบครองเชียงรุ้ง แต่เป็นการให้ความคุ้มครอง หรืออนุเคราะห์แบบรัฐใหญ่มีต่อรัฐเล็กที่มายอมอ่อนน้อมด้วย ดังปรากฏอยู่ในหนังสือลงวันพุธ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะเมียสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๑) ที่เจ้าพระยานิกรบดินทร์มีถึงมหาไชยเมืองพง และพิมพ์ต่อท้ายเรื่องพงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง สาระสำคัญคือ สอบถามข่าวคราวของหัวเมืองสิบสองปันนา และอธิบายชี้แจงเกี่ยวกับท่าทีของไทยที่มีต่อหัวเมืองเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องเครื่องยศที่พระราชทานแก่มหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งนั้น มิได้หมายความว่าไทยต้องการยกมหาอุปราชขึ้นเป็นเจ้าแสนหวีฟ้า แต่เป็นการพระราชทานให้แก่ผู้ที่เข้ามาอ่อนน้อมกับไทย และตั้งใจจะให้เครื่องยศเสมอกันแก่มหาไชยเมืองพงด้วย แต่ที่ยังไม่ได้รับ เป็นเพราะมหาไชยเดินทางกลับภูมิลำเนาล่วงหน้าไปก่อนแล้ว สำหรับข่าวคราวที่สอบถามไปนั้น เนื่องจากไทยไม่ได้รับรายงานความเคลื่อนไหวของสิบสองปันนาจากมหาไชยเมืองพง ข่าวที่ได้มามักเป็นข่าวลือที่ตรวจสอบความถูกต้องได้ยาก จึงต้องสอบถามจาก

มหาไชยเมืองพงเพื่อหาข้อเท็จจริง หนังสือของเจ้าพระยานิกรบดินทร์สะท้อนให้เห็นว่า ภายหลังจากประสบความล้มเหลวในศึกเชียงตุงหลายครั้ง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองสิบสองปันนาก็เหินห่างมาก มหาไชยเมืองพงมิได้รายงานเรื่องราวภายในหัวเมืองสิบสองปันนามาให้กรุงเทพฯ ทราบ ทำให้ไทยรับรู้ความเป็นไปของสิบสองปันนาน้อยมาก

ข้อน่าสังเกตประการหนึ่งก็คือ มีเจ้านายสิบสองปันนาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพร้อมกันสององค์ แต่ฝ่ายไทยให้ความสำคัญต่อมหาไชยเมืองพงมากกว่ามหาอุปราชเมืองเชียงรุ้ง ทั้งๆ ที่เชียงรุ้งคือ เมืองหลวงของสิบสองปันนา อาจเป็นเพราะมีอาวุโสสูงกว่ามาก คือ มหาไชยอายุ ๔๕ ปี ส่วนมหาอุปราชอายุแค่ ๒๔ ปี มหาอุปราชจึงด้อยประสบการณ์กว่า และยังไปถูกจองจำที่อังวะนานถึง ๕ ปี ทำให้อาจจะไม่มีบทบาทหรือไม่ทราบความเคลื่อนไหวในหัวเมืองสิบสองปันนามากเท่ามหาไชย ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่า มหาไชยเป็นเจ้านายที่มิใช่แค่จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าแสนหวีฟ้าเท่านั้น แต่ยังสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับหัวเมืองสำคัญของสิบสองปันนา รวมทั้งเชียงตุงด้วยโดยผ่านการแต่งงาน ชายาของมหาไชยมีทั้งที่เป็นชาวเมืองพง เชียงรุ้ง เมืองรำ เมืองลา (หรือเมืองล่า) เมืองหุน (ฮุน) เมืองอูใต้ เมืองลอง (หรือเมืองลวง) ตลอดจนเป็นธิดาของขุนนางพม่าเมืองอังวะระดับจักกายด้วย การดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองพงนั้น มหาไชยเล่าว่า ตนได้รับการรับรองทั้งจากพม่าและจีน เช่นเดียวกับการดำรงตำแหน่งของเจ้าแสนหวีฟ้า จึงทำให้มหาไชยมีสถานะเหนือกว่าเจ้านายไตลื้อที่เป็นเจ้าเมืองต่างๆ ในสิบสองปันนา นี่อาจเป็นเหตุให้ไทยเลือกมหาไชยเมืองพงลงมากรุงเทพฯ เพื่อถามรายละเอียด

มหาไชยเมืองพงอยู่ฝ่ายเดียวกับเจ้าแสนหวีฟ้า และช่วยกันปราบปรามพวกนายหน่อคำ มหาไชยงาดำกับนายลิ้นด่างที่ได้รับการสนับสนุนจากเชียงตุงและพม่า ให้มาแย่งชิงอำนาจเหนือเชียงรุ้ง แต่ความสัมพันธ์ระหว่างกันก็คงจะไม่ราบรื่นเท่าไรนัก เจ้าแสนหวีฟ้าคงจะระแวงมหาไชยเมืองพงด้วยเช่นกัน ขณะที่มหาไชยก็เคยขัดโองการของเจ้าฟ้าเชียงรุ้ง ทั้งคู่เคยมีกรณีพิพาทเมื่อมหาไชยต่อต้านการเกณฑ์เงินจากหัวเมืองสิบสองปันนา เพื่อไปใช้หนี้พม่าให้มหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งเป็นครั้งที่สอง ปรากฏว่าเจ้าแสนหวีฟ้าสู้ไม่ได้ ต้องเสด็จหนีเข้าไปในเขตพม่า มหาไชยจึงเป็นเจ้านายที่มีความสามารถและมีอิทธิพลต่อเมืองต่างๆ ในเขตสิบสองปันนา ดังนั้น

จึงนับว่าไทยเลือกสนับสนุนคนไม่ผิด และการได้มหาไชยมาเป็นพรรคพวกจึงน่าจะเป็นประโยชน์มากสำหรับฝ่ายไทย

ความล้มเหลวของไทยในศึกเชียงตุงเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พม่ายังมีอำนาจเหนือดินแดนนี้ต่อไปเช่นเดียวกับจีน ในขณะเดียวกัน ท่าทีของไทยก็ดูจะเปลี่ยนไปด้วย การพระราชทานเครื่องยศให้มหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งเสมอกับมหาไชยเมืองพง อาจเป็นการพยายามรักษาดุลอำนาจระหว่างเจ้าแสนหวีฟ้ากับมหาไชยเมืองพง หรือไม่แสดงท่าทีว่า เข้าข้างฝ่ายหลังจนเกินไป แต่นี่อาจเป็นเหตุให้สิบสองปันนากับไทยห่างเหินกันไป จนในที่สุด ก็ไม่มีรายงานเกี่ยวกับสิบสองปันนาจากมหาไชยเมืองพง เข้ามาให้ฝ่ายไทยได้รับรู้

อย่างไรก็ดี แม้ว่าพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งจะเกิดขึ้น เพื่อเตรียมทำศึกกับเชียงตุง แต่เรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นบรรยากาศทางการเมือง และสังคมภายในหัวเมืองสิบสองปันนาอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นสภาพของเมืองสองฝ่ายฟ้า ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางรัฐขนาดใหญ่กว่าหลายรัฐ ตลอดจนความแตกแยก และไม่ไว้วางใจกัน อันเป็นสาเหตุของการแย่งชิงอำนาจกันในหมู่เจ้านายไตลื้อ ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้ง และความวุ่นวายในดินแดนนี้เกือบตลอดเวลา นับเป็นปัญหาสำคัญของสิบสองปันนามาตั้งแต่อดีต

ต้นฉบับที่ใช้เป็นหลักในการตรวจสอบและชำระพงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง คือ ฉบับที่พิมพ์แจกในงานปลงศพของพระยานรนารถภักดีศรีรัษฎากร (เอม ณ มหาไชย) ซึ่งพิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑ โดยรวมเป็นส่วนหนึ่งของประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๙ ฉบับนี้เป็นฉบับที่พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก ผู้ตรวจสอบและชำระได้พยายามทำเชิงอรรถเพื่ออธิบายคำ เปรียบเทียบเนื้อหาตอนนั้นกับหลักฐานอื่นว่า มีรายละเอียดแตกต่างกันอย่างไร บางครั้งเชิงอรรถจะเป็นการตีความเพิ่มเติม ตลอดจนนำเสนอข้อถกเถียงในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำดังกล่าว พร้อมกับจัดทำแผนที่ของบรรดาหัวเมืองในสิบสองปันนากับในรัฐฉาน โดยกำหนดที่ตั้งของเมืองดังกล่าวไว้อย่างคร่าวๆ เพื่อให้เข้าใจเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเรื่องนี้ได้ชัดเจนมากขึ้น

อย่างไรก็ดี มีหลายคำที่ไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนว่าเป็นอะไร อยู่ที่ไหน หรือที่ถูกต้องควรจะเป็นอย่างไร ปัญหาอาจจะอยู่ที่การคัดลอกต้นฉบับ เพราะต้นฉบับลายมือเขียนอ่านได้ยาก

จึงอาจเกิดความคลาดเคลื่อนขึ้นจนไม่สามารถอธิบายอะไรได้ นอกจากนี้ ปัญหาอาจเกิดจากตัวมหาไชยผู้ให้การที่เป็นคนไตลื้อ ในขณะที่ผู้จดปากคำอาจจะไม่ใช่ไตลื้อ จึงจดบันทึกชื่อต่างๆ ตามที่ตนได้ยิน เลยทำให้ชื่อเหล่านั้นผิดเพี้ยนไป บางกรณีพอที่จะอนุโลมได้ว่าน่าจะเป็นชื่อเดียวกัน เช่น นูน - นุน หรือ หุน - ฮุน แต่ก็มีหลายแห่งที่มิอาจอธิบายได้เช่นกัน บางเมืองยังมีชื่อซ้ำกัน เช่น เมืองยางกับเมืองลา ที่มีอยู่ทั้งในสิบสองปันนาและในรัฐฉาน ทำให้เป็นปัญหาในการตีความว่าควรเป็นที่ใด ผู้ตรวจสอบชำระได้ชี้แจงประเด็นต่างๆ เหล่านี้ไว้ในเชิงอรรถแล้ว

นางสาวอัญชลี สุสายัณห์

แผนที่เมืองต่างๆ ของรัฐเมงไตหรือรัฐไทยใหญ่

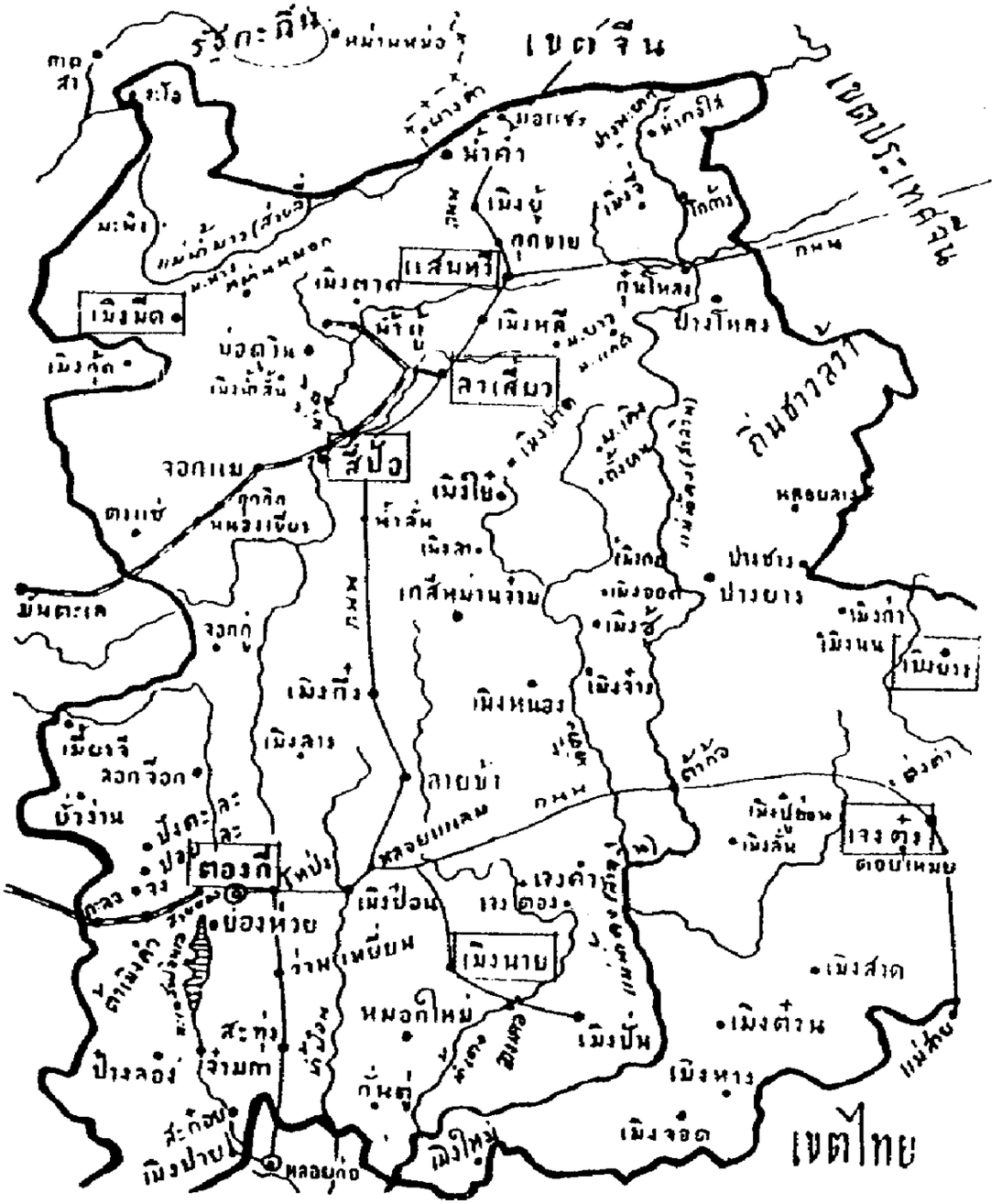

ที่มา : บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้าภาพประกอบ.

แผนที่สิบสองปันนา

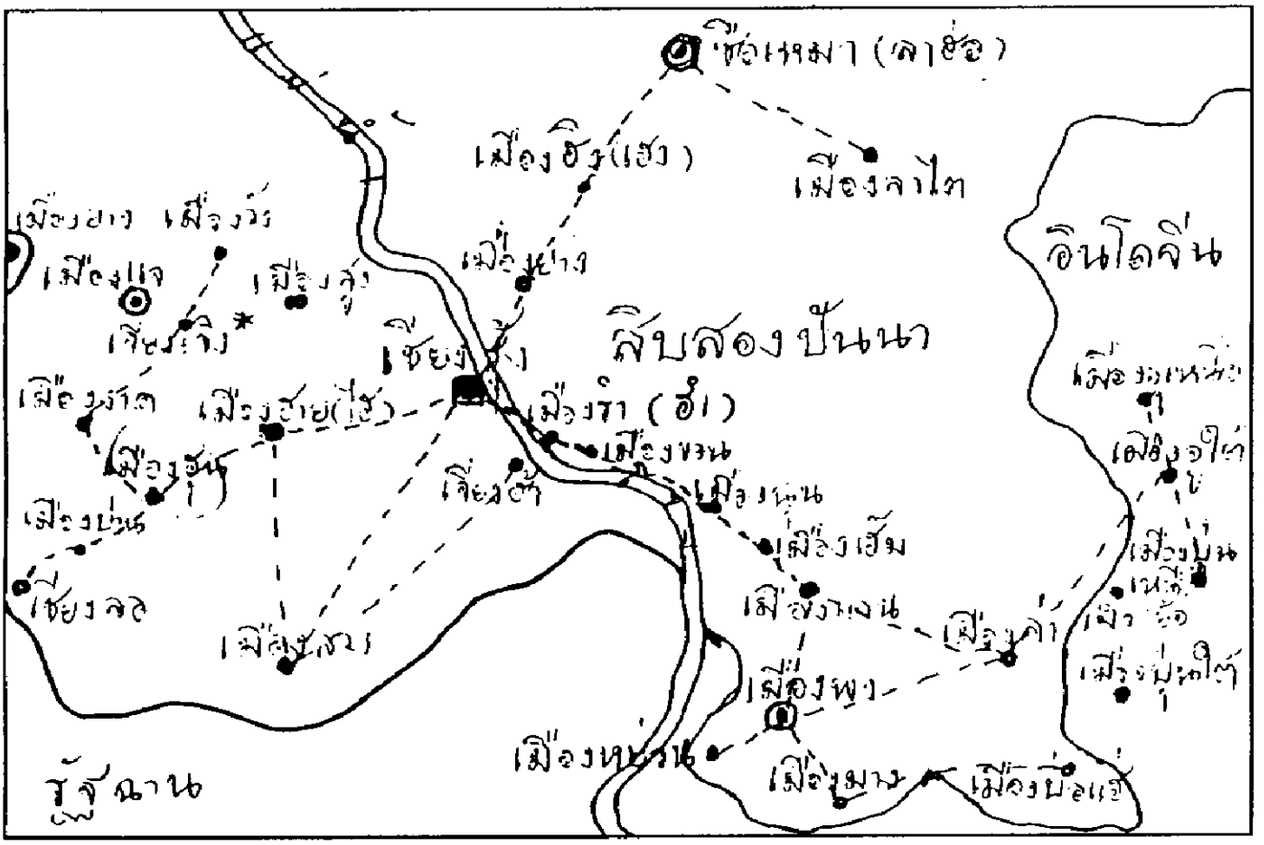

■ เมืองหลวง
⊙ เมืองสำคัญ
● เมือง
--- เส้นทางการค้า

ที่มา : บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๓๙, ๓๒๒ และ ๔๗๒.

---

* เมืองเจียงเจิงอาจเป็นเมืองเดียวกับเชียงเจิงหรือไม่ใช่ก็ได้ เซอร์ เจมส์ จอร์ช สก็อตต์ ระบุว่าชื่อเมือง Kēng Cheng และว่าภายหลังรวมกับเมืองว้า (Mong Wa) (Sir James George Scott, **Gazatteer of Upper Burma and the Shan States, Part II, Vol. I,** (New York : Ams Press, n.d, p. 362) เมืองนี้จึงอาจจะเป็นเชียงเจียงได้เช่นกัน แต่ Kēng Cheng น่าจะอยู่ติดกับชายแดนรัฐฉาน และคงจะไม่ได้เป็นเมืองเดียวกับเจียงเจิงซึ่งอยู่ห่างจากรัฐฉานมาก

พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง[๑]

◉ วัน ค่ำ ปีชวดจัตวาศก [จุลศักราช ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕] ได้ถามมหาไชยเมืองพง[๒]

---

[๑] หรือเชียงรุ่งเป็นเมืองหลวงของสิบสองปันนาที่ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง เมืองนี้นับเป็นศูนย์กลางของการปกครองและการคมนาคมของอาณาบริเวณนี้ เพราะสิบสองปันนามีหัวเมืองต่างๆ ตั้งเรียงรายอยู่สองฟากแม่น้ำโขง กระแสน้ำช่วงที่ไหลผ่านเชียงรุ้งไม่เชี่ยวเท่าไรนัก ทำให้หัวเมืองสิบสองปันนาที่อยู่บนสองฝั่งแม่น้ำสามารถติดต่อกันได้สะดวก โดยอาศัยเรือข้ามฟากที่เชียงรุ้ง ในขณะเดียวกัน เส้นทางการค้าระหว่างสิบสองปันนาไปยังจีนตอนใต้ รัฐฉานของพม่า หรือว่าทางเหนือของไทยก็ต้องผ่านเมืองนี้ ทำให้เชียงรุ้งมีความสำคัญทั้งต่อจีนและพม่ามาตลอดระยะเวลานานหลายศตวรรษมาแล้ว จีนต้องการชาจากสิบสองปันนา ในขณะที่พม่าอาศัยสิบสองปันนาเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการควบคุมหัวเมืองไทยใหญ่ และในการทำสงครามกับไทยมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี (ดู ณัชชา เลาหศิรินาถ, **"การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง : สิบสองพันนา พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๔๓๗,"** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗, หน้า ๖, ๑๗ - ๑๙ และ ๒๗) การคุมเชียงรุ้งไว้ในอำนาจจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับพม่าและจีน

[๒] อยู่ทางตอนใต้ของสิบสองปันนา บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง มีสถานะเท่ากับปันนาหรือพันนาหนึ่งของสิบสองพันนา โดยรวมอยู่กับเมืองหย่วน และเมืองมาง (ณัชชา เลาหศิรินาถ..., หน้า ๕) อาณาเขตของเมืองพง ทางทิศเหนืออยู่ติดเมืองแวนกับเมืองล่า ทางใต้มีเมืองสิงห์ ส่วนทางตะวันออก คือ เมืองบ่อแฮ่หรือบ่อแร่ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๓๒) เหตุที่ได้ชื่อว่าเมืองพง เนื่องจากตำนานเล่าว่ามีโพรงลึกอยู่กลางทุ่งนาระหว่างทางจากเมืองพงไปบ้านน้าว ชาวบ้านเชื่อว่าเดิมตรงนี้คือที่อยู่ของผีโพรงหรือผีกระสือ ซึ่งชอบหาของสดคาวกินในยามกลางคืน หากใครได้เห็นผีโพรงก็มักจะตกใจล้มป่วยจนถึงแก่ความตายไปทุกราย ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาทางนี้ พระองค์เหม็นกลิ่นคาวของผีโพรง จึงเสด็จผ่านเลยไปโดยมิได้แวะเมืองพง ทำให้เมืองนี้มีชื่อว่า เมืองโพรง ตามผีโพรง แต่ต่อมาเรียกเพี้ยนกลายเป็น เมืองพง ส่วนผีโพรงก็ได้รับการยกย่องเป็นเทวดาประจำเมืององค์หนึ่งของเมืองนี้ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๓๑ - ๔๓๒) เมืองพงเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของสิบสองปันนา และไทยคิดจะใช้เจ้านายเมืองนี้เป็นฐานในการแผ่อิทธิพลเข้าไปในดินแดนนี้

ให้การว่า เมืองพงเดิม เจ้าฟ้าน้อย[๑] ปู่มหาไชยเป็นเจ้าเมือง มีภรรยาคนหนึ่ง มีบุตรชายที่ ๑ ชื่อเจ้าฟ้ามอกคำ บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าฟ้ากลาง บุตรชายที่ ๓ ชื่อเจ้าฟ้าเหา ครั้นเจ้าฟ้าน้อยถึงแก่กรรม เจ้าฟ้ามอกคำบิดามหาไชยได้เป็นเจ้าเมือง มีภรรยา ๒ คน คนหนึ่งเป็นบุตรขุนนางเมืองพง มีบุตรหญิง ๕ คน ชื่อนางอุ่น นางเทพ นางแก้ว นางยอด นางสริพรหมา แต่นางอุ่นตาย นางเทพเป็นภรรยานายพรมวงษ์ บุตรพระยาหลวงเขื่อนเก่า นางเทพไม่มีบุตร นางแก้วเป็นภรรยาเจ้าเมืองนูน[๒] มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อนายไหม มหาวังตั้งเป็นที่เจ้าเมืองนูนฯ ถึงแก่กรรม ปีมะเมียอัฐศก [จุลศักราช ๑๒๐๘ พ.ศ. ๒๓๘๙]

---

[๑] แผนภูมิลำดับสาแหรกเจ้านายเมืองพงในพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งเริ่มจาก **เจ้าฟ้าน้อย** จนถึง **มหาไชย** ผู้ให้การพงศาวดารเรื่องนี้

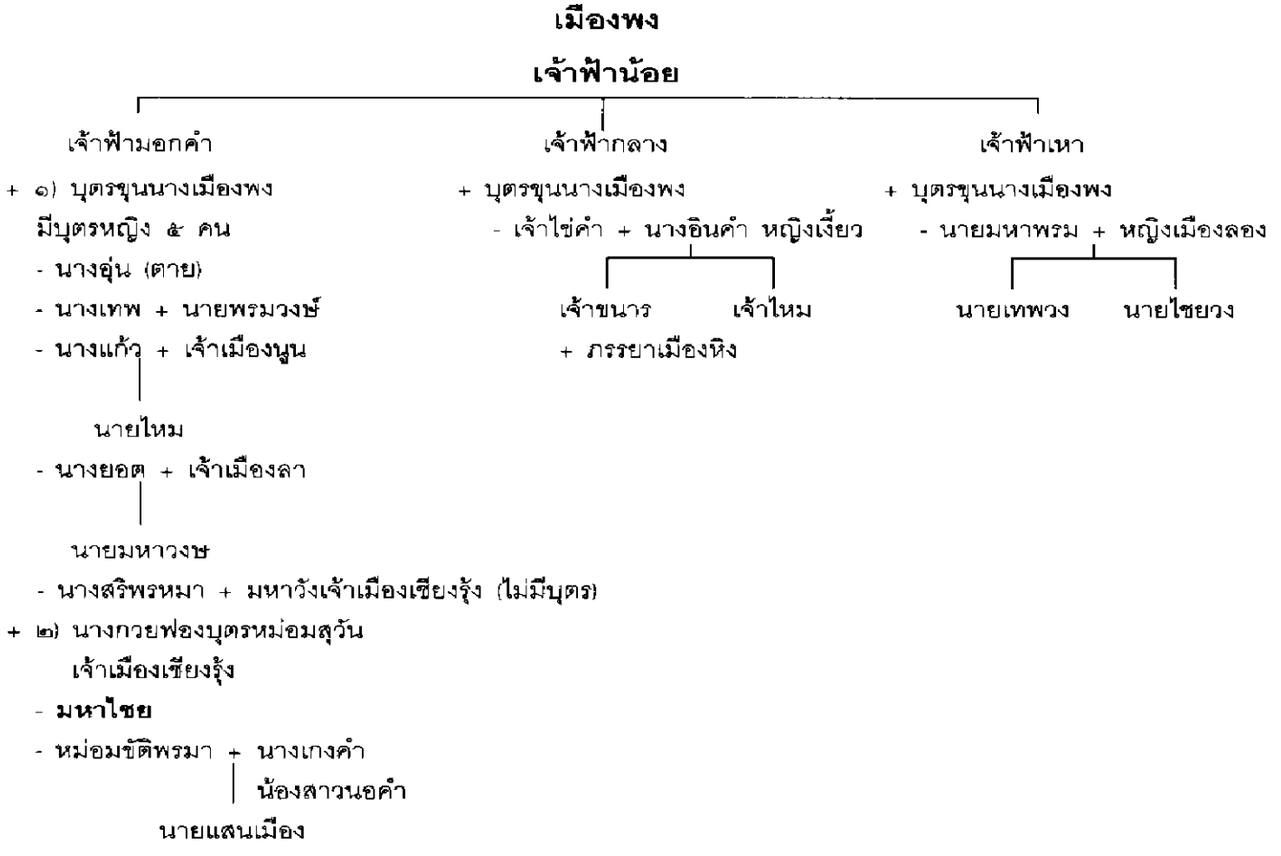

[๒] เมืองนี้น่าจะเป็นเมืองนุน ซึ่งตั้งอยู่ในเขตที่ราบสูง บนเส้นทางจากเมืองรำมาเมืองแวนกับเมืองพง ตรงบริเวณปากแม่น้ำ ๒ สาย คือ แม่น้ำคำ กับแม่น้ำบาน ทางตะวันตกของเมืองนี้อยู่ติดดอยทำนาโต ในเขตเมืองรำ ส่วนทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ก็คือ เมืองแวน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๒๘๕ - ๒๘๖) การที่เจ้าฟ้ามอกคำส่งธิดาไปแต่งงานกับเจ้าเมืองนุนที่อยู่ใกล้กับเมืองพง ถือเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน ระหว่างหัวเมืองในสิบสองปันนาตอนใต้

นางยอดเป็นภรรยาเจ้าเมืองลา[๑] มีบุตรชื่อนายมหาวงษ ครั้นเจ้าเมืองลาถึงแก่กรรม นายมหาวงษได้เป็นเจ้าเมือง

นางสริยพรหมา เป็นภรรยามหาวังเจ้าเมืองเชียงรุ้ง ไม่มีบุตร

ภรรยาคนหนึ่งชื่อ นางกวยฟอง บุตรหม่อมสุวันเจ้าเมืองเชียงรุ้ง มีบุตรชาย คือ มหาไชย อายุ ๔๕ ปี ๑ ชื่อหม่อมขัติพรมา อายุ ๓๐ ปี ๑ ปีขาล ๒ คน ฯ

---

[๑] เมืองนี้มีปัญหามากในการตีความ ในอาณาเขตสิบสองปันนา มีเมืองลาอย่างน้อย ๒ แห่ง คือ เมืองลาไต ซึ่งอยู่เหนือเมืองอูเหนือขึ้นมา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๕๖๐) กับ เมืองลาฮ่อ หรือ ลาหลวง ซึ่งก็คือ ซือเหมา ที่อยู่ทางเหนือ เดิมเมืองนี้เป็นของไตลื้อ แต่ภายหลังมีคนจีนอพยพมาอยู่ คนไตลื้อจึงย้ายลงใต้ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๕๕๙) บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ อธิบายว่าเมืองลานี้อยู่เหนือเมืองยาง และห่างจากเมืองฮิงประมาณ ๒ วัน โดยต้องเดินทางผ่านภูเขาสูงชัน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **สิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๕๕๘) ถ้าดูจากแผนที่สิบสองปันนาแล้ว จะพบว่า ทั้งเมืองลาไตและลาฮ่อต่างอยู่เหนือเมืองยางทั้งคู่ และอยู่ห่างจากเมืองฮิงไกลพอกัน นอกจากนี้ยังมีเมืองลาอยู่ในรัฐฉานด้วย โดยบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ระบุว่ามีเส้นทางจากเจียงลอในสิบสองปันนาไปยังเมืองลาและเมืองม้าของรัฐฉาน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๕๒๐) ในฐานะที่สิบสองปันนามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรัฐฉาน เมืองลาจึงอาจอยู่ในดินแดนไทยใหญ่ได้เช่นกัน

อย่างไรก็ดี มีบางเมืองในพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งที่เรียกชื่อผิดเพี้ยนไป เช่น กรณีของเมืองนูนกับเมืองนุนในเชิงอรรถที่ ๒ หน้า ๒๘๕ ดังนั้นเมืองลาจึงอาจเป็นเมืองล่าก็ได้ เมืองล่านับเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งทางตอนใต้ของสิบสองปันนา ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพง โดยมีเมืองบ่อแฮ่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองล่า และทางตะวันออกเป็นเมืองบุ่นเหนือกับเมืองบุ่นใต้ มีตำนานเล่าว่า เมืองล่าได้ชื่อมาจากน้ำล่า หรือน้ำชาที่ชาวบ้านแถวนี้นำมาถวายให้พระพุทธเจ้า (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๓๓๖ - ๓๓๘)

ถ้าพิจารณาดูจากบริบทแล้ว เจ้าฟ้ามอกคำน่าจะส่งธิดาไปสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเมืองลาใกล้ๆ เชียงตุง หรือกับเมืองล่ามากกว่าจะไปถึงเมืองลาไตหรือลาฮ่อ อย่างไรก็ดี เมืองลาที่ปรากฏในตอนอื่นของพงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง อาจจะมิใช่เมืองเดียวกันทุกครั้งไปก็ได้ คงต้องพิจารณาดูบริบทให้รอบคอบก่อนที่จะตีความว่าควรจะหมายถึงเมืองไหน แต่ถ้าเป็นแค่เมืองลาเฉยๆ ก็น่าจะเป็นไปได้ทุกเมืองดังที่กล่าวมานี้

เจ้าฟ้ามอกคำเป็นเจ้าเมืองอายุได้ ๘๓ ปี ณ เดือน ๓ ปีมะแมสัปตศก [จุลศักราช ๑๑๙๗ พ.ศ. ๒๓๗๘] ถึงแก่กรรม ฮ่อ พม่าแลมหาวัง ตั้งมหาไชยเป็นเจ้าเมือง[๑] มหาไชยมีภรรยา ๑๘ คน

ชื่อ นางกันไกร บุตรเจ้าเมืองลา มีบุตรชื่อ หม่อมยวง อายุ ๑๓ ปี นางกันไกรตาย ๑

ชื่อ นางอุกกา บุตรหม่อมพรม เชื้อวงศ์หม่อมสุวัณเมืองเชียงรุ้ง ไม่มีบุตร ๑

ชื่อ นางอุด เป็นบุตรแสนมงคล มีบุตรหญิงชื่อ นางเกากำๆ ตาย ๑

ชื่อ นางแปง เป็นบุตรพระยาหลวงชาย มีบุตรชื่อ นางยอดกันทา อายุ ๑๐ ปี ๑

ชื่อ นางปุกกำ เป็นบุตรพระยาอริยะเมืองเชียงรุ้ง ไม่มีบุตร ๑

ชื่อ นางคำเอ้ย เป็นบุตรพระยาหลวงจันเมืองเชียงรุ้ง มีบุตรชายตาย ๑ บุตรหญิงชื่อ มลิกา อายุ ๒ ปี ๑

ชื่อ นางแหวนแก้ว เป็นบุตรจะกาย[๒] มองอิตพม่าเมืองอังวะ มารดาเป็นลื้อเมืองเชียงรุ้ง มีบุตรชาย ๑ บุตรหญิง ๑ รวม ๒ คน ตาย ๑

ชื่อ นางหงคำ เป็นบุตรพระยาหลวงจันเมืองอูใต้[๓] มีบุตรหญิงชื่อ นางบัวทอง อายุ ๑๐ ปี ๑

---

[๑] เมืองพงในสมัยนี้น่าจะมีความสำคัญเหนือกว่าหัวเมืองสิบสองปันนาทั่วๆ ไป เพราะมหาไชยขึ้นเป็นเจ้าเมืองพงต่อจากเจ้าฟ้ามอกคำ โดยได้รับการแต่งตั้งทั้งจากจีน พม่า และมหาวัง เจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้งในขณะที่การตั้งเมืองอื่นๆ ในสิบสองปันนา มีแค่เจ้าฟ้าเชียงรุ้งให้การรับรองเท่านั้น ดังกรณีที่มหาวังแต่งตั้งให้นายไหมเป็นเจ้าเมืองนูน (นุน) แทนบิดาที่ถึงแก่กรรม โดยไม่ต้องมีการรับรองจากพม่าหรือจีนแต่อย่างใด

[๒] จะกายหรือจักกายเป็นขุนนางระดับสำคัญของพม่า ดร.ริชาร์ดสัน (Dr. Richardson) ชาวอังกฤษที่เดินทางมาที่รัฐฉานเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ (ค.ศ. ๑๘๓๗) ระบุว่าคือ Tsetkay Daughee (Sir James George Scott..., Part I, Vol. I, p. 282) หรือ sitkedawgyi ที่เรียกสั้นๆ ว่า sitke อันเป็นตำแหน่งขุนนางพม่าที่มีประจำอยู่ตามเมืองสำคัญๆ ของรัฐฉาน คอยทำหน้าที่รายงานเรื่องราวต่างๆ แก่ขุนนางผู้ใหญ่ในศูนย์กลางควบคุมการปกครองของพม่าเหนือหัวเมืองไทยใหญ่ที่เมืองนาย (Sao Saimong Mangrai, **The Shan States and the British Annexation,** Ithaca : Cornell University Southeast Asia Program Data Paper No. 57, 1965, p. 57) ณัชชา เลาหศิรินาถ อธิบายว่า sitke ก็คือ จักกายนั่นเอง (ณัชชา เลาหศิรินาถ..., หน้า ๑๘).

[๓] อยู่ทางตะวันออกของเมืองล่า โดยอยู่ถัดจากเมืองย้อและเมืองบุ่นเหนือออกไป มีเส้นทางเดินเท้าเชื่อมจากเมืองอูเหนืออูใต้ไปถึงเชียงตองและฟองสลี ชื่อ "อู" ของเมืองทั้งสอง น่าจะได้มาจากลำน้ำอูที่ไหลผ่านเมืองไปลงแม่น้ำโขง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๔๑๙ - ๔๒๐) เมืองอูใต้อยู่ค่อนข้างไกลจากเมืองพง การที่มหาไชยได้ชายาจากเมืองอูใต้ ทำให้เมืองพงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหัวเมืองสิบสองปันนาทางตอนใต้มากขึ้น

ชื่อ นางเกงกำ เป็นบุตรพระยาหลวงขัน ๑ ชาวเมืองรำ[๑]
ชื่อ นางคำ เป็นบุตรพระยาหลวงทนันใจ ๑ ชาวเมืองรำ
} รวม ๒ คน

ชื่อ นางปิ่นแก้ว เป็นบุตรมองอูพม่าเมืองอังวะ ๑

ชื่อ นางอุษา เป็นหลานเจ้าเมืองลา ๑

ชื่อ นางบุญ ชาวเมืองรำ
ชื่อ นางคำ ชาวเมืองรำ
ชื่อ นางเอ้อย ชาวเมืองรำ
} รวม ๓ คน

ชื่อ นางเกงคำ บุตรพระยาสมบัตรเมืองหุน[๒] ๑

---

[๑] คนเมืองในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยเรียกว่าเมืองฮำ เมืองนี้ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง และอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเชียงรุ้งโดย ต้องเดินข้ามดอยเก้าฮ้านหรือเก้าชั้นไปประมาณ ๑ วัน อีกฟากของแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองรำมีเมืองเจียงฮ้าตั้งอยู่เยื้องกัน ทางตะวันออกของเมืองรำมีดอยทำนาโตคั่นเมืองขอนอยู่ ส่วนทางเหนือก็มีดอยสามเมือง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๒๔๕ และ ๒๔๖) เมืองนี้อุดมสมบูรณ์นับเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของสิบสองปันนา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๒๕๓ และ ๒๕๕) ชื่อเมืองนี้เล่ากันว่ามาจากผ้าฮำคือ แผ่นผ้ายาวๆ ที่ชาวบ้านทอขึ้นเอง ตำนานเล่าว่าครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังหาดผาคำกลางลำน้ำโขงซึ่งอยู่ใกล้ๆ เมืองนี้ ชาวเมืองนำผ้าฮำมาปูเป็นทางเสด็จไปถึงวัดสุธาวาส แล้วต่อมาได้นำผ้าฮำนี้ไปไว้ตรงหน้าผากองเจิงเฮง ฝั่งเมืองเจียงฮ้าซึ่งสูงชันและปีนป่ายได้ยากลำบาก เล่าลือกันต่อๆ มาว่าในช่วงเข้าพรรษา ยามที่ฝนตกแดดออกจะมองเห็นผ้าฮำ ออกมาผึ่งแดดบนหน้าผา หากเข้าไปดูใกล้ๆ ก็จะหาไม่พบ และยามค่ำคืนจะได้ยินเสียงฆ้องกลองประโคมอยู่จึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า เมืองรำหรือเมืองฮำ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๒๔๖ และ ๒๔๗) เมืองนี้น่าจะมีความสำคัญในฐานะที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารและอยู่ใกล้กับเชียงรุ้ง มหาไชยเมืองพงเองก็มีชายาเป็นชาวเมืองรำถึง ๕ คน ในจำนวนชายาทั้งหมด ๑๘ คน

[๒] น่าจะเป็นเมืองฮุนซึ่งอยู่ห่างจากเมืองฮายหรือไฮไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว ๑ วัน และห่างจากเชียงรุ้งประมาณ ๒ วัน หรือ ๖๐ กิโลเมตร ออกเดินทางจากเมืองฮุนไปทางตะวันออกเฉียงใต้สักวันครึ่งก็จะถึงเมืองลวง แต่ถ้าไปทางทิศตะวันตกราวๆ ๒ วัน จะไปถึงเมืองป่าน เมืองฮุนตั้งอยู่บนที่ราบซึ่งมีภูเขาล้อมรอบ โดยมีลำน้ำฮุนกับลำน้ำชายไหลผ่าน เดิมเคยตั้งอยู่บนเนินเขา แต่เนื่องจากมีปัญหาเรื่องน้ำทำให้ต้องอพยพย้ายเมืองลงมาสู่ที่ราบซึ่งอุดมสมบูรณ์มากกว่า (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๕๑๑ - ๕๑๒) เมืองนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าที่เชื่อมต่อระหว่างเจียงลอกับเชียงรุ้ง และต่อไปจนถึงลาฮ่อหรือชือเหมาได้ (ดูแผนที่สิบสองปันนาประกอบ)

ชื่อ นางคำโนน
ชื่อ นางอินแก้ว } บุตรท้าวขุนเมืองลอง[๑] ๒ ไม่มีบุตร รวม ๑๐ คน

เจ้าฟ้ากลางบุตรเจ้าฟ้าน้อย ได้บุตรขุนนางเมืองพงเป็นภรรยา มีบุตรชายชื่อ เจ้าไข่คำ ๑ เจ้าขนาร ๑ เจ้าไข่คำได้หญิงเงี้ยวเมืองน่ายเป็นภรรยา ชื่อ นางอินคำ มีบุตรชายชื่อ เจ้าขนาร อายุ ๒๔ ปี ๑ เจ้าไหม อายุ ๑๘ ปี ๑ ครั้นเจ้าไข่คำถึงแก่กรรมยังแต่ภรรยา เจ้าขนารบุตรเจ้าฟ้ากลาง ได้ภรรยาเมืองหิง[๒] จะชื่อไรมีบุตรเท่าใดไม่ทราบ

---

[๑] ไม่ทราบว่าเป็นเมืองใดและอยู่ที่ไหน พงศาวดารเมืองเชียงรุ้งมีชื่อเมืองลองปรากฏอีกครั้งตอนที่บอกว่าขุนนางเมืองลองกับเมืองยอมีหนังสือมารายงานเชียงรุ้งว่า มหาขนานเมืองเชียงตุงให้โอรสกับขุนนางคุมกองทัพพม่าและเงี้ยนยกมาตีเมืองลอง ทำให้เมืองลองที่ว่านี้ น่าจะเป็นเมืองที่ขึ้นกับเชียงรุ้ง ในขณะเดียวกันก็น่าจะตั้งอยู่ไม่ห่างจากเชียงตุงมากนัก เมื่อตรวจสอบกับต้นฉบับตัวเขียนก็พบว่า ชื่อเมืองนี้มีทั้งที่เขียนว่า ลอง หลวง และลวง จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเมืองลวงได้ เมืองนี้ตั้งอยู่ใต้เมืองฮายและอยู่ติดกับชายแดนรัฐฉานของพม่า เมืองลวงขึ้นต่อเชียงรุ้ง แต่ความจริงเมืองนี้มิได้ชื่อว่า ลวง หากเป็นเมืองล่วง หรือที่ไตลื้อเรียกว่า เมิงล่ง หมายถึงเมืองที่ผ่านเลยไป เนื่องจากมีตำนานเล่าว่าพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านเมืองนี้ไปโดยมิได้แวะ ทำให้เมืองนี้จึงได้ชื่อว่าเมืองล่วง และเรียกเพี้ยนมาเป็นเมืองลวงหรือเมิงลงในภายหลัง เมืองลวงมีเส้นทางเดินเท้าเชื่อมต่อกับเมืองสำคัญๆ ของสิบสองปันนา เช่น เส้นทางที่ยาวราว ๖๐ กิโลเมตรไปเชียงรุ้ง เส้นทางประมาณ ๕๐ กิโลเมตรไปเมืองฮาย หรือเส้นทาง ๕๓ กิโลเมตรไปเจียงฮ้า และยังมีเส้นทางติดต่อกับเมืองต่างๆ ในเขตเชียงตุงด้วย (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๔๔๙ และ ๔๕๑ - ๔๕๔) เมืองลวงจึงเป็นศูนย์กลางทางการค้าขายระหว่างสิบสองปันนาและเชียงตุง

เมืองลองหรือลวงนี้น่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่สก็อตต์เรียกว่า **Möng Lông** โดยอธิบายว่าอยู่ในสิบสองปันนาทางเหนือของเมืองเชียงกาง (Këng Hkang) ในรัฐฉาน (Sir James George Scott..., Part II, Vol. I, p. 362) ในขณะที่เอกสารไทยเคยระบุชื่อเมืองลองเหียด ซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองภูคาว่าเป็นจุดที่มหาไชยเมืองพงอพยพผู้คนมาขอพึ่งไทย (**ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๔,** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๐, หน้า ๕๓) เมืองนี้จึงน่าจะอยู่ทางใต้ของสิบสองปันนาและอยู่ใกล้ๆ เมืองน่าน เพราะเมืองภูคาหรือเมืองหลวงภูคาอยู่ปลายเขตแดนเมืองน่าน อย่างไรก็ดี ลองเหียดอาจเป็นสองเมืองที่อยู่ติดกันก็ได้ เนื่องจากสก็อตต์ระบุชื่อเมืองลอง (Möng Lông) ว่าอยู่ในสิบสองปันนาและยังมี Mong Hè ที่อาจจะเป็นเมืองเหียดอยู่ต่อกัน (Sir James George Scott..., Part II, Vol. II, p. 395).

[๒] น่าจะเป็นเมืองฮิง หรือ เมืองเฮง ที่อยู่เหนือเมืองยางขึ้นไปและอยู่ห่างจากเมืองลาประมาณ ๒ วัน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑,** หน้า ๕๕๗ - ๕๕๘) เมืองนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าจากเมืองลาฮ่อลงมาเชียงรุ้ง จึงน่าจะเป็นเมืองสำคัญในการค้าขายระหว่างสิบสองปันนากับจีน

เจ้าฟ้าเหาบุตรเจ้าฟ้าน้อยที่ ๓ ได้บุตรขุนนางเมืองพงเป็นภรรยา มีบุตรชายชื่อ นายมหาพรม อายุ ๖๗ ปี เจ้าฟ้าเหาภรรยาตาย นายมหาพรมได้หญิงชาวเมืองลองเป็นภรรยา มีบุตรชายชื่อ นายเทพวง อายุ ๔๕ ปี ๑ นายไชยวง อายุ ๓๙ ปี ๑ รวม ๒ คน

หม่อมขัตพรมมาน้องมหาไชย มหาวังตั้งเป็นที่เจ้าเมืองหิงขึ้นกับเมืองเชียงรุ้ง หม่อมขัตพรมมาได้นางเกงคำ น้องสาวนายนอคำเป็นภรรยา มีบุตรชายชื่อ นายแสนเมือง อายุ ๑๓ ปี แต่หม่อมขัตะพรมมาตกน้ำตาย เมื่อปีมะเส็งสัปตศก [จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘]

เมืองเชียงรุ้ง เดิมหม่อมสุวรรณ[๓] เป็นเจ้าเมือง หม่อมสุวรรณมีภรรยา ๒ คน ที่ ๑ เป็นบุตรเจ้าเมืองลา จะชื่อไรไม่ทราบ มีบุตรชาย หม่อมกุมาร ๑ หม่อมมหาวงษ์ ๑ หม่อมมหาวัง ๑ รวม ๓ คน ที่ ๒ ชื่อ หม่อมแจเป็นบุตรเจ้าเมืองหิง มีบุตรหญิงชื่อ นางกวยฟอง ไปเป็นภรรยาเจ้าฟ้ามอกคำ เมืองพงษ ๑ รวม ๔ คน

---

[๓] แผนภูมิลำดับสาแหรกของเจ้าแสนหวีฟ้า เมืองเชียงรุ้ง เริ่มต้นจาก **หม่อมสุวรรณ** หรือ **สุวัน** จนถึงเชื้อสายของ **หม่อมน้อย**

เมืองเชียงรุ้ง
หม่อมสุวรรณ

+ ๑) บุตรเจ้าเมืองลา
  - หม่อมกุมาร
  - หม่อมมหาวงษ + บุตรหม่อมลา
    หม่อมน้อย + นางจางคำบุตรมหาขนาน เมืองเชียงรุ้ง พี่สาวหน่อคำ
      - นายลิ้นด่าง
      - มหาไชยงาดำ
  - หม่อมมหาวัง
    + ๑) นางสริยพรมมา (สริพรหมา) บุตรเจ้าฟ้ามอกคำ เมืองพง - ไม่มีบุตร
    + ๒) นางปิ่นแก้ว บุตรพระยาหลวงสิง เมืองเชียงรุ้ง
      - เจ้าสุจะวรรณ
      - นางพรหมจาริย + เจ้าเมืองลา - ไม่มีบุตร
      - เจ้าอรำมาวุทะ
      - นางแหวนแก้ว
    + ๓) นางแก้วจอบ บุตรนายพิศวงษเมืองเชียงรุ้ง - ไม่มีบุตร

+ ๒) หม่อมแจ บุตรเจ้าเมืองหิง
  - นางกวยฟอง + เจ้าฟ้ามอกคำ เมืองพง
    - มหาไชย
    - หม่อมขัตติพรมา + นางเกงคำ
      นายแสนเมือง

ครั้นหม่อมสุวรรณถึงแก่กรรม หม่อมกุมารอายุ ๑๖ ปี ยังไม่มีภรรยา ได้เป็นเจ้าเมืองไม่ถึงปี หม่อมกุมารถึงแก่กรรม แล้วหม่อมมหาวงได้เป็นเจ้าเมือง ได้บุตรหม่อมลาเป็นภรรยา มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อ หม่อมน้อยๆ คลอดได้ ๓ เดือน หม่อมมหาวงษถึงแก่กรรม แล้วหม่อมมหาวังได้เป็นเจ้าเมือง หม่อมมหาวังมีภรรยา ๓ คน ที่ ๑ ชื่อ นางสริยพรมมา บุตรเจ้าฟ้ามอกคำเมืองพงพี่สาวมหาไชยต่างมารดาไม่มีบุตร ๑ ที่ ๒ ชื่อ นางปิ่นแก้ว บุตรพระยาหลวงสิงเมืองเชียงรุ้ง มีบุตรชายเจ้าสุจะวรรณ คือราชบุตร[๗] อายุ ๒๘ ปี ๑ เจ้าอรำมาวุทะ คืออุปราชา[๒] อายุ ๒๔ ปี ๑ รวม ๒ มีบุตรหญิงชื่อ นางพรมจาริย อายุ ๒๖ ปี ไปเป็นภรรยาเจ้าเมืองลาไม่มีบุตร ๑ ชื่อ นางแหวนแก้ว เมื่อแตกทัพตกไปอยู่กับอุปราชา ๑ รวมทั้งสิ้น ๔ คน ที่ ๓ ชื่อนางแก้วจอบ เป็นบุตรนายพิศวงษเมืองเชียงรุ้ง ไม่มีบุตร ๑

แล้วมหาวังไปรับหม่อมน้อยบุตรหม่อมวงษ[๓] มาเลี้ยงไว้จนอายุหม่อมน้อยได้ ๑๘ ปี หม่อมมหาวังยกนางจามคำ บุตรมหาขนารเมืองเชียงรุ้งพี่สาวนายนอคำเป็นภรรยา มีบุตรชายชื่อนายลิ้นด้าง[๔] อายุ ๒๖ ปี ๑ ชื่อ มหาไชยงาดำ อายุ ๒๓ ปี ๑ รวม ๒ คน หม่อมน้อยตกไปอยู่เมืองฮอ[๕] แล้วคิดกบฏต่อฮอๆ จับหนีไป ฮอให้มาเอาบุตรภรรยาไปจำไว้เมืองปักกิง แต่นายลิ้นด่างไปอยู่เมืองฮ่อ หม่อมมหาวังป่วยเป็นไข้ถึงแก่กรรม วัน ๆ ๑๒ ค่ำ ปีชวดอัฐศก[๖] [จุลศักราช ๒

---

[๗] เอกสารบางฉบับระบุชื่อบุตรของมหาวัง เจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้งว่า เป็นเจ้าสาระวัน (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง**, พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙, หน้า ๑, (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร โปรดให้พิมพ์แจกในงานศพนายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรักษ์ (ม.ร.ว.พิณ สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ) ปีมะโรง อัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙).

[๒] ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง ระบุว่ามหาอุปราช ชื่อ ออลนาวุธ (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๑).

[๓] คือหม่อมมหาวงษ ต้นฉบับสมุดไทยอาจเขียนตกไป

[๔] ในต้นฉบับสมุดไทย ใช้วรรณยุกต์โท แต่ต้นฉบับพิมพ์อ่านว่า “ด่าง”

[๕] ในที่นี้ น่าจะหมายถึงยูนนานที่อยู่ทางตอนใต้ของจีน แต่บางครั้ง คำว่าฮ่อ ก็หมายรวมไปถึงคนจีนโดยทั่วไปด้วย ในต้นฉบับสะกดว่า ฮอ

[๖] ตรงกับวันพุธที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๙.

๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙] เจ้าอังวะ เจ้าปักกิง ตั้งเจ้าสุจะวัณ คือ ราชบุตรเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง[๑] มหาไชยกับท้าวพระยาลือไปพร้อมกัน เผาศพมหาวังแต่ ณ วัน ฯ ๑๔ ๒ ค่ำ ปีวอกอัฐศก[๒] [จุลศักราช ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙] เสร็จแล้วอยู่มาพระยาหลวงชาง พระยาหลวงทณฑาไชย พระยาจุมคำ ไปเข้ากับนายนอคำ จะยกเอานายนอคำเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง[๓] แล้วเกณฑ์กองทัพได้ ๕๐๐ จะ

---

[๑] จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง ระบุว่า มหาขนาน ผู้เป็นอาของมหาวังได้เป็นเจ้าแสนหวีฟ้าต่อจากมหาวัง แต่เจ้าสาระวันราชบุตรของมหาวังได้ร่วมมือกับน้องเขยของมหาวังที่ชื่อ หม่อมมหาไชย ก่อการกบฏต่อเจ้าแสนหวีฟ้าองค์ใหม่และจับมหาขนานมาฆ่าเสีย หลังจากนั้นก็ตั้งให้เจ้าสาระวันเป็นเจ้าแสนหวีฟ้า โดยมีออลนาวุธน้องชายขึ้นเป็นมหาอุปราชเมืองเชียงรุ้ง และจีนฮ่อเจ้าเมืองหุนหนำ (ยูนนาน) ที่ลาวเรียกว่า หนองแส ให้การรับรองด้วยการส่งตราตั้งมาให้ (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๑) รายละเอียดตอนนี้แตกต่างจากพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งอยู่ ๒ ประเด็น คือ เรื่องผู้ที่มาดำรงตำแหน่งเจ้าแสนหวีฟ้าต่อจากมหาวัง และการรับรองสถานะเจ้าแสนหวีฟ้าของราชบุตรของมหาวัง ที่มหาไชยเมืองพงให้การว่า ได้รับการรับรองทั้งจากพม่าที่อังวะ และจากจีนที่ปักกิ่ง มิใช่แค่การรับรองจากยูนนานเท่านั้น

[๒] ตรงกับวันเสาร์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๙ ปีที่ตั้งเจ้าสุจะวรรณเป็นเจ้าแสนหวีฟ้า คือ พ.ศ. ๒๓๕๙ ห่างจากปีที่ทำศพของมหาวัง คือ พ.ศ. ๒๓๗๙ มากถึง ๒๐ ปี จึงน่าสงสัยมากว่า อาจจะมีการบันทึกหรือคัดลอกที่คลาดเคลื่อนไปจากที่ควรจะเป็น ในขณะที่ใบบอกจากหลวงพระบาง เชียงใหม่ และน่านที่มีถึงกรุงเทพฯ เมื่อปีวอกสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ (พ.ศ. ๒๓๙๑) รายงานตรงกันว่า มหาวังเมืองเชียงรุ้งตายในปีเถาะเบญจศก พ.ศ. ๒๓๘๖ (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๑) แม้ว่าหัวเมืองทั้งสามอาจจะอยู่ไกลจากเชียงรุ้งและกว่าจะรู้ข่าวคราวของเชียงรุ้ง เหตุการณ์นั้นๆ ก็อาจจะเกิดขึ้นนานเป็นปีไปแล้ว แต่ก็ไม่น่าจะต่างกันมากขนาดนี้ ดังนั้น ศักราชที่มหาวังสิ้นชีวิตจึงยังมีความสับสนอยู่

[๓] พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง ระบุถึงความสัมพันธ์ที่นายหน่อคำ หรือนอคำ ตามต้นฉบับ มีต่อเมืองเชียงรุ้งเพียงแค่เป็นน้องชายนางจางคำ ที่เป็นชายาของหม่อมน้อยบุตรของหม่อมมหาวงษเจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้งก่อนหน้ามหาวัง และมีสถานภาพเป็นน้าของนายลิ้นต่างกับมหาไชยงาดำบุตรของหม่อมน้อย จึงมองไม่เห็นเหตุผลว่า เพราะเหตุใดนายหน่อคำถึงเข้ามาแย่งชิงอำนาจเหนือเมืองเชียงรุ้ง จากเจ้าสุจะวรรณราชบุตรของมหาวัง นอกไปจากมีความมักใหญ่ใฝ่สูงส่วนตัว และไม่เข้าใจว่า ทำไมเชียงตุงกับพม่าจึงสนับสนุนนายหน่อคำ คำอธิบายเรื่องนี้มีรายละเอียดอย่างชัดเจนในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง เพราะระบุว่า หม่อมหน่อคำเป็นบุตรของมหาขนานเจ้าแสนหวีฟ้าที่ถูกราชบุตรของมหาวังและมหาไชยร่วมกันฆ่า ตัวหม่อมหน่อคำต้องหนีเตลิดไปพึ่งเชียงตุงและถูกส่งตัวต่อไปยังอังวะ ภายหลังหม่อมหน่อคำจ่ายเงินให้พม่าแลกกับการสนับสนุนให้ได้เป็นเจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้ง และพระเจ้ากรุงอังวะโปรดให้จักกายหลวงเมืองหมอกใหม่ เมืองนายคุมทัพพม่าไทยใหญ่และลาวรวม ๓,๐๐๐ คน ยกมาเชียงตุง เพื่อช่วยจัดการให้หม่อมหน่อคำได้เป็นเจ้าฟ้าเชียงรุ้ง (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๑ - ๒).

ฆ่าเจ้าเมืองเชียงรุ้งเสีย มหาไชยตกใจกลัวพาเจ้าเมืองเชียงรุ้ง เจ้าอรำมาวุทะข้ามของไปซ่อนไว้ที่กลางป่าไกลเมืองเชียงรุ้งครึ่งวัน แล้วมหาไชยกลับมาพร้อมกับท้าวพระยา ไปรับนายนอคำมาเป็นเจ้าเมืองได้ ๖ วัน มหาไชย พระยาแสนเชียงหาจึ่งคิดอุบายไปบอกนายนอคำว่า เจ้าเมืองเชียงรุ้งเจ้าอรำมาวุทะหนีไป เห็นจะไปชักชวนหัวเมืองมารบเอาเมืองคืน มหาไชย พระยาแสนเชียงหาจะขอเกณฑ์กองทัพมารักษาเมืองไว้ นายนอคำยอมให้เกณฑ์ๆ คนได้ ๓,๐๐๐ เศษ แล้วมหาไชย พระยาแสนเชียงหาจับพระยาจุมคำ พระยาทณฦๅไชย พระยาหลวงชางฆ่าเสีย ไพร่บ้านพลเมืองตื่นตกใจ นายนอคำหนีไปเมืองรำ มหาไชยให้ท้าวพระยาไปรับเจ้าเมืองเชียงรุ้งเจ้าอรำมาวุธทะมาครอบครองบ้านครองเมืองตามเดิม แล้วมหาไชยกลับเมืองพง[๑]

---

[๑] จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง ให้รายละเอียดของเหตุการณ์แตกต่างออกไป กล่าวคือ หลังจากจักกายหลวงคุมทัพมาช่วยหม่อมหน่อคำตามพระบรมราชโองการของพระเจ้ากรุงอังวะแล้ว นางปิ่นแก้ว พระมารดาของเจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้งได้มีหนังสือมาถึงจักกายหลวงพร้อมกับเงิน ๕๐ ชั่ง และทองคำอีก ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง หนังสือฉบับนี้มีสาระสำคัญว่า หากจักกายหลวงช่วยให้โอรสของนางได้ครองเชียงรุ้งต่อไปแล้ว นางก็จะยอมเป็นภรรยาของจักกายหลวงเพื่อเป็นการตอบแทน ฝ่ายจักกายหลวงยอมรับข้อเสนอนี้และนัดแนะกันว่าจะทำท่ายอมให้หม่อมหน่อคำเป็นเจ้าฟ้าเชียงรุ้งอยู่สักสามวัน แล้วให้เจ้าสาระวันโอรสนางปิ่นแก้วก่อการกบฏขึ้น พวกพม่าจะทำเป็นสู้ไม่ได้แตกพ่ายไป ฝ่ายเจ้าสาระวันก็จะได้เป็นเจ้าแสนหวีฟ้าตามปรารถนา เหตุการณ์ก็ดำเนินไปตามแผนที่วางเอาไว้ ทัพของหม่อมหน่อคำกับจักกายหลวงหนีไปทางเมืองท่าลอ (เจียงลอ) พวกของเจ้าสาระวันกับมหาไชยเมืองพงก็ไล่ตามมาตี มีการใช้กระสุนหลอกยิงใส่พม่าแต่ใช้กระสุนจริงยิงเข้าใส่ทัพของหม่อมหน่อคำ หม่อมหน่อคำหนีไปทางเชียงตุง มหาขนานเจ้าฟ้าเชียงตุง รายงานเรื่องราวกลับไปอังวะ พระเจ้ากรุงอังวะมีพระราชประสงค์จะเอาโทษจักกายหลวงกับเจ้าสาระวัน จึงโปรดให้เกณฑ์ทัพพม่าและไทยใหญ่ได้ราวหมื่นเศษ แล้วยกมาตีเชียงรุ้งโดยให้หม่อมหน่อคำ มหาไชยงาดำ และนายลิ้นด่างเป็นแม่ทัพ กองทัพนี้สามารถตีเชียงรุ้งได้ และจับตัวออลนาวุธมหาอุปราชกลับไปจองจำที่อังวะ แต่เจ้าสาระวันผู้เป็นเจ้าแสนหวีฟ้าหลบหนีไปอยู่เมืองฮ่อ ส่วนหม่อมมหาไชยอพยพครอบครัวชาวเมืองพงลงมาอยู่ที่เมืองหลวงฦๅคา ในเขตประเทศราชของไทย ทางฝ่ายพม่าแต่งตั้งหม่อมหน่อคำขึ้นเป็นเจ้าแสนหวีฟ้าครองเมืองเชียงรุ้ง ต่อมาพวกของหม่อมหน่อคำ มหาไชยงาดำ และนายลิ้นด่างเกิดความขัดแย้งฆ่าฟันกันเอง เมื่อเจ้าสาระวันทราบข่าวจึงเดินทางไปอังวะเพื่อกราบบังคมทูลขอเป็นเจ้าแสนหวีฟ้า ในเวลาเดียวกัน อุปราชที่ถูกจับขังอยู่ที่อังวะก็พยายามติดสินบนจนได้รับการปล่อยตัวเป็นอิสระ และทั้งคู่ได้รับพระบรมราชโองการให้กลับมาครองเชียงรุ้งดังเดิม (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๒ - ๓) จะเห็นได้ว่า ไม่มีเรื่องราวของพระยาหลวงช้าง พระยาหลวงทณฦๅไชย และพระยาจุมคำแต่อย่างใด

อยู่มา ณ เดือน ๘ ปีจอสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑) พระยาแสนเชียงหา มีหนังสือมาว่า นายนอคำไปเกลี้ยกล่อมค่าขัด[๑] ได้คน ๒,๐๐๐ ว่าจะยกมาตีเมืองวัง[๒] ให้มหาไชยคุมกองทัพยกขึ้นไป มหาไชยจัดให้นายพรมวงษ์พี่เขยคุมไพร่เมืองพง ๑๐๐ คน ยกขึ้นไปพร้อมกับเมืองสิบสองปันนา[๓] เจ้าเมืองเชียงรุ้งให้พระยาแสนเชียงหาเป็นแม่ทัพคุมทัพ ๖๐๐๐

---

[๑] คือ ข่าขัด ซึ่งเป็นข่าพวกหนึ่ง

[๒] ตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองสูง และห่างจากเมืองแจที่อยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ราว ๒ วัน เมืองวังมีรูปร่างคล้ายกระด้ง ล้อมรอบด้วยป่าไม้และภูเขา โดยมีลำน้ำวังไหลผ่านไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่อยู่ห่างออกไปประมาณ ๔๐ กิโลเมตร (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๕๕๑ - ๕๕๒) และรวมอยู่ในปันนาเมืองลา ที่รวมเมืองลาฮ่อหรือซือเหมากับหลิ่วซินด้วย (ณัชชา เลาหศิรินาถ..., หน้า ๕) นับเป็นปันนาที่กินอาณาเขตสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง

[๓] สิบสองปันนา หรือสิบสองพันนา เป็นชื่อเรียกรวมๆ ของหัวเมืองไตลื้อที่ตั้งเรียงรายบนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ประกอบด้วยเมืองหลวง คือ เชียงรุ้งกับอีกห้าเมืองตะวันตก และหกเมืองวันออก หมายความว่า มีห้าเมืองตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง และอีกหกเมืองบนฝั่งตะวันออก รวมเป็น ๑๒ เมืองด้วยกัน แต่บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ อธิบายว่า ความหมายแท้จริงของสิบสองปันนาอยู่ที่การปลูกข้าว กล่าวคือ หมายถึงอาณาบริเวณที่ใช้พันธุ์ข้าวทั้งหมด ๑๒,๐๐๐ ตางหรือต้างหว่านลงไป ตางหรือต้างเป็นหน่วยในการตวงข้าวเปลือก โดยใช้กระบุงไม้ โดย ๑ ตาง หรือต้างมี ๑๒ กิ่ง เท่ากับข้าวเปลือกหนัก ๑๕ กิโลกรัมครึ่ง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๒๖) ดังนั้น ในแต่ละปันนาจึงเป็นพื้นที่ ที่หว่านพันธุ์ข้าวลงไปทั้งสิ้น ๑,๐๐๐ ตาง ทำให้แต่ละปันนาอาจมีหลายเมืองรวมอยู่ด้วยกันก็ได้ ปันนาทั้งสิบสองแห่ง ประกอบด้วย เชียงรุ้ง เมืองแจ (รวมเมืองแจ เชียงลู และเมืองออง) เมืองลวง เมืองฮุน (รวมเมืองฮุนกับเมืองปาน) เจียงเจิงหรือเชียงเจิง (รวมเจียงเจิงกับเมืองฮาย) เจียงลอหรือเชียงลอ (รวมเจียงลอ เมืองมาง เมืองงาม ลางเหนือ และเมืองขาง) เมืองล่า (รวมเมืองล่ากับเมืองบาน) เมืองฮิง (รวมเมืองฮิงกับเมืองหมิ่งอวง) เมืองลา (คือ ซือเหมารวมกับหลิ่วซิน และเมืองวัง) เมืองพง (รวมเมืองพง เมืองหย่วน และเมืองมาง) เมืองอูเหนือ (รวมเมืองอูเหนือกับอูใต้) และเจียงตอง (รวมเจียงตอง เมืองอีป้อ และเมืองอีงู) (ณัชชา เลาหศิรินาถ..., หน้า ๕ - ๖)

สิบสองปันนาตั้งอยู่ตรงกลาง แวดล้อมด้วยจีน พม่า และไทย แม้ว่าจะมีกษัตริย์ปกครองและมีระบบบริหารราชการตามแบบจารีตของตน แต่การมีที่ตั้งอยู่ท่ามกลางรัฐใหญ่ทำให้สิบสองปันนาจำเป็นต้องยอมอ่อนน้อมต่อเพื่อนบ้านที่เข้มแข็งกว่าเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่อจีนกับพม่า บางช่วงเวลาสิบสองปันนาส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายทั้งจีน พม่า และไทยไปพร้อมกัน ทำให้หัวเมืองในอาณาบริเวณนี้มักมีสถานภาพเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า หรือเมืองสองฝั่งฟ้า

ยกไปรบนายนอคำๆ สู้ไม่ได้ แตกหนีไปเมืองเชียงตุง แล้วนายนอคำคุมทัพพม่าเมืองเชียงตุง[๑] มาตีเมืองเชียงลอ[๒] พระยาแสนเชียงหาได้ยกไปสู้รบอีก กองทัพนายนอคำแตกหนีไป พระยาแสนเชียงหาถอยทัพกลับมาเมืองเชียงรุ้ง อยู่มาขุนนางเมืองเชียงตุงมาบอกว่า นายนอคำลงไปกล่าวโทษเจ้าเมืองเชียงรุ้งต่อเจ้าอังวะษาวถิ[๓] ว่านายนอคำไม่มีความผิด เจ้าเมืองเชียงรุ้งให้กองทัพมาจับนายนอคำจะฆ่าเสีย เจ้าอังวะโกรธ ให้เยนานโปพม่าขึ้นไปเอาตัวเจ้าเมืองเชียงรุ้งหาได้ไม่ อยู่มา ณ ปีฉลูตรีศก [จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔] เจ้าอังวะให้ ณทม[๔] เนมโย

---

[๑] เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เขมรัฐตุงคบุรี เป็นเมืองของพวกไตขืนหรือไตเขิน อยู่ในรัฐฉานของพม่า (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๓๔๙ และ ๓๕๑) เชียงตุงมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับเมืองต่างๆ ในสิบสองปันนามาช้านาน แม้ว่าเมืองนี้จะมิใช่ศูนย์กลางการปกครองของพม่าในรัฐฉาน แต่ก็มีความสำคัญเพราะเป็นฐานให้พม่าแผ่อำนาจเข้ามาเชียงรุ้ง (ดู คำนำใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙** ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) เป็นเหตุให้ไทยต้องยกทัพไปรบกับเชียงตุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

[๒] น่าจะเป็นเจียงลอ ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ต่าล่อ หรือ ท่าล่อ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองปาน ตรงปลายเขตแดนสิบสองปันนาติดกับรัฐฉาน มีแม่น้ำลำหรือคำ ไหลผ่านไปลงแม่น้ำโขง มีเส้นทางการค้าหลายสายผ่านเมืองนี้ สายหนึ่งไปถึงเมืองม้ากับเมืองลาของเชียงตุง อีกสายจากเจียงลอไปเมืองฮุน และเส้นทางการค้าจากเชียงตุงจะไปเมืองฮายหรือเชียงรุ้ง ก็ต้องผ่านเจียงลอด้วย (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๕๑๙ - ๕๒๐) เมืองนี้จึงเท่ากับเป็นประตูเข้าสู่รัฐฉานอีกทางหนึ่งของสิบสองปันนา ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๔ ก็เรียกว่าเชียงลอเช่นกัน (**ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๔**. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรพิมพการ, ๒๔๓๓, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๗, หน้า ๕๔).

[๓] คือ สาวัตถี ซึ่งเป็นชื่อที่พวกไตใช้เรียกพม่า และเรียกกษัตริย์พม่าว่า ฟ้าสาวัตถี

[๔] ณทม คงเป็นขุนนางตำแหน่งหนึ่งของพม่า อาจหมายถึงตำแหน่ง Nakhans ที่เซอร์เจมส์ จอร์ช สก็อตต์ อธิบายว่าเวลาอยู่ในที่ประชุมขุนนางของพม่า จะนั่งในลำดับถัดจากจักกาย (Sir James George Scott..., Part I, Vol. I, p. 290).

ขึ้นไปเอาตัวเจ้าอรำมาวุทะลงไปเมืองน่าย[๑] พบจักกาย หลวงมองซิณ ณทมมองโซ ณทมจันทบุริย มองตาลี พม่าคุมทัพเมืองอังวะ เมืองเชียงตุง เมืองนาย เมืองลายัท[๒] เมืองแสนหวี[๓] เมือง

---

[๑] น่าจะเป็นเมืองที่ปัจจุบันเรียกว่า เมืองนายในรัฐฉาน เมื่อตรวจสอบกับต้นฉบับตัวเขียน ก็พบว่ามีทั้งที่เขียนชื่อเมืองว่า เมืองหน่าย และเมืองนาย ในขณะที่จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงเรียกว่า เมืองนาย (ดูตัวอย่างใน **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๒, ๕๖ และ ๕๘) เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำคงหรือสาละวิน เหตุที่ได้ชื่อนี้ก็เพราะมีเรื่องเล่าว่า โอรสของพระเจ้าแสนนาม ขุนเครื่องเคยประทับอยู่ที่นี่ และชาวเมืองยกย่องนับถือให้เป็นเจ้านาย จึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า เมืองนาย เจ้านายของเมืองนี้เคยมียศ เป็นกำโปจา หรือกัมพูชา อาณาเขตด้านตะวันตกของเมืองนายติดเมืองป่อนกับเมืองจิต ทางเหนือเป็นรัฐล่ายข้ากับเมืองหนอง ทางใต้คือเมืองหมอกใหม่กับเมืองปั่น และทางตะวันออกติดเชียงตุง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๓๓๓ - ๓๓๔ และ ๓๓๖) ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ พม่าให้เมืองนายเป็นศูนย์กลางในการปกครองของรัฐไทยใหญ่ (ณัชชา เลาหศิรินาถ..., หน้า ๑๗ - ๑๘) ขุนนางพม่าที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองไทยใหญ่ คือ ตำแหน่ง Bo-hmu Mintha ประจำอยู่ในราชสำนักที่อังวะ และเดินทางมาเมืองนายเป็นครั้งคราว (Sir James George Scott..., Part I, Vol. I p. 282) แต่จะมีจักกาย หรือ sitke ช่วยทำหน้าที่ดูแลประจำอยู่ที่เมืองนายและหัวเมืองสำคัญของไทยใหญ่แทน จักกายเหล่านี้คอยรายงานเรื่องราวต่างๆ ให้ขุนนางพม่าที่เมืองนายได้รับทราบ (Sao Saimong Mangrai..., p. 57) และคงจะมีรายงานต่อราชสำนักที่อังวะอีกทีหนึ่ง เมืองนายจึงมีความสำคัญต่อพม่าเป็นอย่างมาก

[๒] ไม่ทราบว่าคือเมืองอะไร แต่น่าจะอยู่แถวๆ รัฐฉานเช่นเดียวกับเมืองนาย เมืองแสนหวี หรือเมืองหมอกใหม่

[๓] เป็นได้ทั้งชื่อเมืองและชื่อแว่นแคว้น แสนหวีเป็นศูนย์กลางของรัฐไทยใหญ่ทางตอนเหนือ ซึ่งมีอำนาจมากในอดีต (Sir James George Scott..., Part II, Vol I p. 199) ชื่อนี้มีที่มาจากไร่กล้วยแสนหวี ตัวเมืองเป็นที่ประทับของเจ้าฟ้าแสนหวี ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำตู้ห่างจากเมืองลาเสี้ยวไปทางตะวันออกเฉียงเหนือประมาณสิบกว่ากิโลเมตร (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๔๒๗, ๔๓๔ และ ๔๓๘ - ๔๓๙) ชื่อแสนหวีน่าจะมีความสำคัญต่อสิบสองปันนามาก เพราะเจ้าฟ้าเชียงรุ้งเรียกแคว้นของพระองค์ว่า "เมืองแสนหวีฟ้าสิบสองพรรนา" และในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ดำรงตำแหน่งเจ้าแสนหวีฟ้าด้วย (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๑ และ ๔) ทั้งๆ ที่ทั้งเชียงรุ้งและสิบสองปันนาก็มิได้อยู่ในอาณาเขตของแสนหวี แต่พงศาวดารเมืองแสนหวีระบุว่าหัวเมืองสิบสองปันนาบางเมืองเคยเป็นเมืองขึ้นของแสนหวี เช่น เมืองขอน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๔๕๕ - ๔๕๖) เมื่อดูจากแผนที่แล้ว หากเมืองขอนเคยตกเป็นของแสนหวีจริง หัวเมืองสิบสองปันนาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง และอีกบางเมืองบนฝั่งตะวันออกก็น่าจะเป็นเมืองขึ้นของแสนหวีด้วยเช่นกัน คนไตในสิบสองปันนาและในรัฐฉานจึงมีความสัมพันธ์กันมาช้านาน ทั้งทางการเมือง การค้าขาย และพันธะทางเครือญาติ

มอกไหม่[๑] นายไพร่ ๑๐๐๐๐ เศษ พานายนอคำขึ้นมา โปพม่าเมืองน่ายส่งตัวเจ้าอรำมาวุทะ กับมารดา น้องสาว นายไพร่ ๓๐๐ คนลงไปเมืองอังวะ แล้วนายนอคำนำกองทัพยกขึ้นมาเมืองเชียงรุ้ง เจ้าเมืองเชียงรุ้งแลมหาไชยกลัว เจ้าเมืองเชียงรุ้งหนีไปอยู่เมืองฮอ มหาไชยหนีมาเมืองเมืองพงษ ไพร่บ้านพลเมืองแตกตื่นระส่ำระสายไปสิ้น

อยู่มาปีขาลจัตวาศก [จุลศักราช ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕] ฮอเมืองลามีหนังสือมาว่าได้ลงมาพูดจากับพม่าว่า ฮอได้ตั้งเจ้าสุจะวัณณะเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง ฝ่ายพม่าก็ได้ตั้งมาด้วย ทำไมจะให้นายนอคำมาเป็นเจ้าเมืองอีกเล่า พม่าว่าเจ้าอังวะโกรธเจ้าเมืองเชียงรุ้งไม่ฟังบังคับบัญชาจึ่งให้ตั้งนายนอคำขึ้นมา ฮอว่าไม่ยอม พม่าก็ว่าไม่ฟัง แล้วได้ปรึกษาท้าวพระยา ๑๒ ปันนา ก็ไม่ยอมให้นายนอคำเป็น พม่าให้ไปจับพระยาหลวงสิงหะไชยา พระยาหลวงวอฐูเมืองแสน[๒] ฆ่าเสีย ให้มหาไชยเป็นแม่ทัพคุมกองทัพยกขึ้นไปตี พม่าจับนายนอคำฆ่าเสีย มหาไชยเกณฑ์ได้คน ๗๐๐๐ ยกขึ้นไปถึงแขวงเมืองเชียงรุ้ง แล้วนัดทัพพร้อมกัน ณ วัน ๑๕ ๓ ค่ำ[๓] เข้าตีทัพพม่าแต่เช้าจนบ่าย กองทัพพม่า กองทัพนายนอคำแตกกระจัดกระจาย ได้ไล่ติดตามไปจนสิ้นแดนเมือง ๑๒ ปันนา แล้วถอยทัพกลับมาเมืองเชียงรุ้ง พร้อมกันเชิญเจ้าเมืองเชียงรุ้งมาครองบ้านเมืองดังเก่า ตัวมหาไชยก็ยังอยู่ที่เมืองเชียงรุ้ง

---

[๑] น่าจะเป็นเมืองหมอกใหม่ที่ตั้งอยู่ทางใต้ของเมืองนายและเคยขึ้นอยู่กับเมืองนาย (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า,** หน้า ๓๓๖) เมืองนี้ตั้งอยู่บนสองฟากฝั่งของแม่น้ำสาละวิน และเป็นเมืองขนาดใหญ่เมืองหนึ่งของรัฐฉานตอนใต้ (Sir James George Scott..., Part II, Vol. II p. 221).

[๒] ไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน หัวเมืองที่ขึ้นกับเชียงตุงและมีชื่อแสนอยู่ด้วยมีหลายเมือง เช่น เมืองแสนมอง และเมืองแสนยอด แต่ไม่ปรากฏชื่ออยู่ในบัญชีที่ทางราชการอังกฤษจดบันทึกไว้ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๓๕๕) จึงไม่น่าจะเป็นเมืองสำคัญในแถบนี้ ส่วนในสิบสองปันนาก็ไม่พบชื่อเมืองแสนว่าเป็นเมืองสำคัญเช่นกัน

[๓] ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๕

อยู่มา ณ เดือน ๕ ปีเถาะเบญจศก [จุลศักราช ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๘๖] ขุนนางเมืองลอง เมืองยอ[๑] มีหนังสือมา ณ เมืองเชียงรุ้งว่า มหาขนารเมืองเชียงตุงให้เจ้าเมืองกางผู้บุตร[๒] กับพระยาหลวงราชวัง ณทมจันทบุริย คุมทัพพม่า ทัพเขิน ๓,๐๐๐ ยกมาตีเมืองลอง

---

[๑] มีเมืองชื่อคล้ายๆ กันอยู่เมืองหนึ่ง คือ เมืองย้อที่อยู่เลยเมืองล่าไปทางทิศตะวันออกใกล้เมืองปุ่นเหนือกับเมืองปุ่นใต้ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๑๙) แต่เมืองยอในที่นี้ อาจเป็นคนละเมืองกับเมืองย้อ เพราะว่าเมืองยอปรากฏคู่กับเมืองลอง แม้ว่าจะไม่ทราบแน่ชัดว่า เมืองลองอยู่ที่ใด แต่ด้วยเหตุที่สองเมืองนี้รายงานความเคลื่อนไหวของฝ่ายเชียงตุง จึงน่าจะอยู่ไม่ไกลจากรัฐฉาน เมืองลองอาจเป็นเมืองลวง แต่เมืองยอไม่น่าจะใช่เมืองย้อที่อยู่ห่างจากรัฐฉานออกไปมาก

[๒] จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงระบุว่า พระเมืองขาก โอรสของมหาขนานเสียชีวิตในที่รบ คราวที่กองทัพเชียงใหม่กับลำพูนมาตีเชียงตุง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓ (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๗ - ๘) ซึ่งต่างจากช่วงเวลาที่ระบุในพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งถึง ๗ ปี ในขณะเดียวกันพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งยังบอกว่าโอรสของมหาขนานแค่ถูกยิงและเป็นการรบกับมหาไชยเมืองพง โดยมิได้ระบุชัดแจ้งว่าถึงแก่ชีวิตหรือไม่ ดังนั้นสองเหตุการณ์นี้อาจเป็นคนละเรื่องกันก็ได้

อย่างไรก็ดี เรื่องมหาขนานให้โอรสไปครองเมืองขาก เป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้สูง ทำให้เมืองกางในที่นี้อาจจะเป็นเมืองขากก็ได้ เพราะว่าเมืองขากตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองยาง ซึ่งเคยเป็นเมืองที่มหาขนานใช้เป็นฐานส้องสุมผู้คนต่อต้านพม่ามาก่อนจะได้ครองเชียงตุง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๓๗๖) การส่งโอรสไปครองเมืองขากจึงมีเหตุผลที่สมควร ในขณะเดียวกัน มีหลักฐานระบุว่าเมื่อมหาขนานสิ้นพระชนม์ เจ้าเมืองคาก โอรสได้ครองเชียงตุงแทน (**ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๔...**, หน้า ๕๔) เมืองขากนี้น่าจะเป็นเมืองเดียวกับเมืองขากนั่นเอง ดังนั้นโอรสที่เป็นเจ้าเมืองกางและต้องอาวุธในที่รบในตอนนี้ จึงอาจจะหมายถึงเจ้าเมืองจากหรือคากในหลักฐานอื่นของไทยก็ได้

แต่รัฐฉานมีเมืองกางอยู่หลายเมืองด้วยกัน เมืองแรกคือ เมืองที่สก็อตต์ เรียกว่า Möng Käng และระบุว่าขึ้นกับเมืองนาย (Sir James George Scott..., Part II, Vol. I, P. 371) เมืองที่สองก็คือ เชียงกาง (Këng Hkang) ที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเชียงตุงบนสองฟากฝั่งของลำน้ำโหลยหรือหลวย (Lwe) และตั้งอยู่ระหว่างเมืองยู้ (Möng Yu) กับเมืองว้า (Möng Wa) เดิมทั้งเมืองว้าและเชียงกางเคยขึ้นกับเมืองยอง (Möng Yawng) แต่เมื่อโอนเมืองยองมาขึ้นกับเชียงตุง มีแค่เชียงกางเท่านั้นที่ตามมาขึ้นกับเชียงตุงด้วย (Sir James George Scott..., Part II, Vol. I, p. 362) ส่วนเมืองว้าไปขึ้นกับ Këng Cheng ที่สก็อตต์ วงเล็บต่อท้ายว่าเมืองสิงห์ (Möng Hsing) (Sir James George Scott..., Part II, Vol. I, p. 361) เชียงกางนี้อยู่ทางใต้ของเมืองลวง หรือ ลอง (Möng Lông) ที่อยู่ในสิบสองปันนา (Sir James George Scott..., Part II, Vol. I, p. 362) สองเมืองนี้อาจเป็นเมืองกางที่ระบุในพงศาวดารเมืองเชียงรุ้งก็ได้เช่นกัน นอกจากนี้ยังมี Möng Kang ที่อาจจะเป็นเมืองกางที่ว่านี้ อยู่ในเขตแสนหวีใต้ ของรัฐฉาน (Sir James George Scott..., Part II, Vol. II, p. 375) แต่เมืองนี้อยู่ห่างจากเชียงรุ้งและเชียงตุงมาก จึงน่าจะเป็นไปได้น้อยที่สุด

ให้มหาไชยยกไปช่วย มหาไชยรวบรวมได้คน ๒๕๐๐ ยกไป ได้สู้รบกับเจ้าเมืองกาด[๑] ๆ ถูกปืนคาบศิลาที่หนึ่งแตกถอยไป ครั้น ณ วันฯ ๕ ค่ำ ปีเถาะเบญจศก[๒] [จุลศักราช ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๘๖] พระมโนราชาเมืองน่านยกทัพขึ้นไปตั้งอยู่เมืองหลวงภูคา[๓] แต่งให้นายตุยเข้าไปเมืองพงษพูดจาด้วยทางไมตรี กับว่าด้วยครอบครัวพระยามงคล ท้าวกริสหนาเมืองเชียงแขง[๔] ซึ่งหลบหนีมาอยู่เมือง ๑๒ ปันนาจะขอเอาคืน มหาไชยจัดได้ม้าตัว ๑ ฟ้าขาวตัว ๑ พรม ๔ ผืน เจียม ๔ ผืน มาคำนับเมืองน่าน แต่ฟ้านั้นให้พระยาลาคุมมาทูลเกล้าฯ ถวาย แต่ครอบครัวท้าวกริสหนา พระยามงคล เป็นคนต่างหมวดต่างกองส่งให้ยังไม่ได้ อยู่มา เจ้าอรำมาวุทะมีหนังสือมาว่า เจ้าอังวะโกรธว่าเมืองเชียงรุ้ง เมืองพงษคิดกบฏ เจ้าอังวะให้เอาตัวไปจำไว้ ๗ วัน มองตาเลมาทูลว่า เจ้าเมืองเชียงรุ้ง เจ้าเมืองพงษหาได้คิดกบฏไม่ เป็นเหตุด้วยณทมมองโซพม่ากับนายนอคำมาจับขุนนางเมืองเชียงรุ้งฆ่าเสีย ฮอขัดใจจึ่งให้เมือง ๑๒ ปันนาสู้รบกองทัพพม่า เจ้าอรำมาวุทะไม่มีความผิดขอให้ถอดเสียเถิด เจ้าอังวะจึงถอดตรวนออก แล้วเจ้าอังวะให้จับจะกายหลวงมองซิณ ณทมมองโซ ณทมเนมโย ณทมจันทบุริย ๔ คน ฆ่าเสียที่เมืองน่าย ขอให้เจ้าเมืองเชียงรุ้งช่วยคิดแต่งท้าวพระยามารักษาบ้านเมือง

ครั้นอยู่มา ณ เดือน ๖ ปีมโรงฉศก [จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗] พระยาศริสองเมือง พระเมืองน้อย พระอินทราชา เมืองน่านยกขึ้นไปตั้งอยู่เมืองหลวงภูคา มหาไชยได้ลงมาพบพูดจากัน พระยาศริสองเมืองขอเอาครัวเมืองเชียงแขง เมืองเชียงราย ซึ่งตกอยู่ในเมือง ๑๒ ปันนา กับว่าได้จัดดอกไม้ทองดอกไม้เงินเครื่องราชบรรณาการลงมาเมืองน่าน จะได้พาลงมาเฝ้าทูลละอองฯ มหาไชยว่าครัวเมืองเชียงแขง เมืองเชียงราย พม่ามารบกวนจะพากันหนีไป

---

[๑] น่าจะเป็นเมืองเดียวกันกับ **เมืองกาง**

[๒] ตรงกับวันจันทร์ที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๖.

[๓] เมืองนี้อยู่ติดกับชายแดนเมืองน่าน (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๓).

[๔] อยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงแสน เมืองเชียงแขงสามารถติดต่อกับเมืองเชียงตุงได้สะดวกรวดเร็วกว่าที่จะเดินทางมาเมืองเชียงแสน คือ ไปเชียงตุงใช้เวลา ๘ วัน ในขณะที่มาเชียงแสนกินเวลาราว ๑๕ วัน แล้วยังต้องเดินทางอย่างระหกระเหิน รอนแรมทั้งทางบกและทางเรือด้วย (ดูรายละเอียด "พงศาวดารเมืองเชียงแขง," ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙**, พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑ หน้า ๑๑๒).

มหาไชยให้เกลี้ยกล่อมไว้ เจ้าเมืองเชียงแขงก็ได้มอบครอบครัวให้ ซึ่งพระยาศริสองเมืองจะมาเอาไปนั้นให้ยังไม่ได้ แล้วดอกไม้ทองดอกไม้เงินซึ่งจะให้แต่งลงไปครั้งนี้ เมืองน่านกับเมือง ๑๒ ปันนาก็ยังหาได้พูดจาปฏิญาณกันไม่ ฝ่ายพระยาสิงขะ ลื้อก็ลงไปค้างอยู่เมืองน่านถึง ๑๐ ปี ท้าวพระยาใน ๑๒ ปันนามีความสงสัย แล้วฮอก็ยังไม่รู้ความ มหาไชยท้าวพระยาจะขอพระยาสิงขะนายไพร่ กับขอคำมั่นสัญญาเมืองน่านไว้ก่อน พระยาศริสองเมืองจึ่งตอบว่า ครั้นจะให้ไปเอาตัวพระยาสิงขะมาก็จะช้า ฉันใดก็ดีให้มหาไชยคิด มหาไชยจึงให้พระยาศริสองเมืองหากระบือมาฆ่าข้างละตัว แลกกันคนละครึ่ง แล้วปลูกศาลบวงสรวงเทพารักษ์ ขออัญเชิญเทพยดาซึ่งรักษาเมืองน่าน เมือง ๑๒ ปันนา มาประชุมพร้อมกัน ถ้าเมืองไหนคิดคด ขอให้พินาศฉิบหาย ได้สาบานไว้ต่อกัน[๑] แล้วมหาไชยขุนนางเมืองน่านขึ้นไปเมืองเชียงรุ้งคนหนึ่ง พระยาศริสองเมืองจึงให้พระอินทราชานายไพร่ ๕๐ คนขึ้นไปพบกับมหาวังเมืองเชียงรุ้งที่เมืองยาง[๒] แล้วพม่าเมืองอังวะ นายไพร่ ๒๕ คน ญวร ๘๐ คนมาอยู่ด้วย แต่ญวรตัวนายชื่อไรมาแต่เมืองไหนไม่ทราบ ว่าจะเดินลงไปเมืองอังวะ แต่พม่า ๒๕ คนขึ้นมาเตือนให้ลงไปรับเจ้าอะรำมาวุทะ เจ้าเมืองเชียงรุ้งจึงพูดกับพระอินทราชาว่า เจ้าอะรำมาวุทะ มารดาน้องสาวค้างอยู่เมืองอังวะ เดี๋ยวนี้พม่าก็มาอยู่เมืองยาง จะให้จัดของไปกลัวพม่าจะรู้ จะต้องไปรับเจ้าอรำมาวุทะกับมารดาน้องสาวมาเสียก่อน อยู่มาเจ้าเมืองลา[๓] ให้ฮอลงมาพบพระอินทราชา

---

[๑] เรื่องราวตอนนี้ไม่มีปรากฏในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง

[๒] มีอย่างน้อยสองเมืองที่น่าจะเป็นเมืองที่ว่านี้ได้ เมืองแรก คือ เมืองยาง ที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของสิบสองปันนา อยู่ห่างเมืองจินตงจายลงมาทางใต้ราว ๒๐ กิโลเมตร และเป็นเมืองที่อยู่ระหว่างเส้นทางการค้าวัวต่างม้าต่างจากเมืองลาฮ่อ ผ่านเมืองฮิง เมืองยางไปยังเชียงรุ้ง โดยอยู่ห่างจากเมืองฮิงประมาณ ๔๐ - ๕๐ กิโลเมตร (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๗๔ - ๔๗๕) ส่วนอีกเมืองหนึ่งก็คือ เมืองยางหรือยางหลวง ในเขตเชียงตุง เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่อยู่ทางเหนือของเมืองเชียงตุง และใกล้กับเมืองแจของสิบสองปันนา เมืองยางเมืองหลังนี้มีความสำคัญตรงที่เจ้าดวงแสง หรือ เจ้ามหาขนาน เมืองเชียงตุงเคยมาส้องสุมผู้คนเพื่อต่อสู้กับพม่าอยู่ที่นี่ แต่ปรากฏว่าสู้ไม่ได้ต้องยอมอ่อนน้อมต่อพม่า ภายหลังพม่าสนับสนุนให้เป็นเจ้าฟ้าเชียงตุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๓๕๑ - ๓๕๒ และ ๓๗๖) เมืองยางที่ปรากฏใน **พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง** จึงอาจเป็นเมืองหนึ่งเมืองใดในระหว่างสองเมืองนี้ (ดูแผนที่ประกอบ)

[๓] ในที่นี้น่าจะเป็นเมืองลาฮ่อมากกว่าเมืองอื่น

ฮอบังคับให้มหาไชยพากลับมาเสีย แล้วเจ้าเมืองเชียงรุ้งให้พระยาหลวงพรมกับฮอลงมา ให้มหาไชยจัดม้า ๒ ม้า จานเงิน จานทอง เป็นของไมตรี กับให้จารหนังสือด้วยแผ่นเงิน ๑ แผ่น ทองคำ ๒ รวม ๓ ฉบับ หนังสือกระดาษฉบับ ๑ ให้นายเทพวงษ พระยาหลวงประสาต พระยาหลวงไชยนาม พาพระอินทราชาลงมา ณ เมืองน่าน

อยู่มา ณ เดือนยี่ ปีมะโรงฉศก เจ้าเมืองเชียงรุ้งแต่งให้พระยาหลวงอจิระปัญา พระยาหลวงไชยสงคราม นายไพร่ ๕๐ คน ถือหนังสือแลคุมเอาจานเงินหนัก ๑ ตำลึง จานทองหนัก ๑ ตำลึง ม้า ๔ ม้า ดาบฝักเงินด้ามเงินเล่ม ๑ ทวนหุ้มเงินเล่ม ๑ เจียมลายแดง ๔ ผืน ผ้าแพรพับ ๑ ผ้าเขียวครามพับ ๑ เป็นเครื่องบรรณาการลงไปถวายเจ้าอังวะ

ครั้น ณ เดือน ๓ ปีมะเส็งสัปตศก [จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘] เจ้าอังวะให้อมุกิโกตองพม่านายไพร่ ๑๕๐ คน พาเจ้าอรำมาวุทะแลมารดาน้องสาวมาส่ง ครั้นมาถึงเมืองเชียงตุ้ง เจ้าอรำมาวุทะชอบใจบุตรสาวมหาขนาร แล้วก็เลยขึ้นไปเมืองเชียงรุ้ง เจ้าอังวะตั้งมาเป็นที่เจ้าสริยวัณะ มหาอุปราชา ให้ของมา ใบไม้ทองคำมีประจำยาม ๓ ดอก มีสายสร้อย ๑๙ เส้นใส่เป็นสังวาล ๑ เสื้อกำมะหยี่แดงติดขลิบมีไหมทองปักริมขลิบเป็นคดกฤช ๓ ชั้น ๑ ร่มขาวคันยาวมีระบายห้อยใบโพเงินกะไหล่ทองยอดปิดทอง ๕ ร่มกระดาษคันยาวปิดทองไม่มีระบายปักไหมตามซี่ ๘ ทวนไม้ด้ามทาแดง ฝักปิดทองคำสำหรับแห่ ๑ พัดโบกจามรด้ามทาแดงปิดทอง ๒ รองเท้าเงินกะไหล่ทองคำ ๑ ช้างพลาย ๒ ช้างพัง ๒ ตรางาใหญ่ ๔ นิ้ว เป็นรูปปราสาทตั้งอยู่บนยอดเขาดวง ๑ แต่เครื่องยศนอกนั้นให้ทำขึ้น ดาบฝักทองคำ ด้ามทองคำ ๘ ดาบฝักด้ามทองคำประดับพลอย ๘ คนโททองคำหนึ่ง พานทองคำเครื่องกินทองคำสำรับ ๑ กะโถนทองคำ ๑ เครื่องม้าทองคำสำรับ ๑ เครื่องช้างทองคำสำรับ ๑ รวม ๒ สำรับ[๑] พม่าอยู่ที่เมืองเชียงรุ้งเดือนเศษ เจ้าเมืองเชียงรุ้งจัดม้าผู้ม้า ๑ ผ้าสักหลาดผืน ๑ เจียมผืน ๑ เงินจอย ๗ ตำลึง ๒ บาท ให้พม่าที่มาส่งแล้วกลับไป

---

[๑] เครื่องยศนี้ ทางฝ่ายไทยบอกว่า พม่าให้มาแค่หนังสือรับรองการแต่งตั้งและรายการเครื่องยศที่ได้รับโดยไม่ให้ของมาด้วย ผู้รับต้องมาเสียเงินทองทำของพวกนั้นขึ้นเอง ดังปรากฏอยู่ในสำเนาหนังสือที่เจ้าพระยานิกรบดินทร์มีถึงมหาไชย เมืองพง มิใช่พม่าให้มาบางส่วนและทางเชียงรุ้งทำขึ้นเองเป็นบางส่วนอย่างที่ระบุเอาไว้ในตอนนี้

อยู่มาเดือน ๕ ปีมะเมียอัฐศก [จุลศักราช ๑๒๐๘ พ.ศ. ๒๓๘๙] อุปราชาบอกเจ้าเมืองเชียงรุ้งว่า ไปค้างอยู่เมืองอังวะ ๕ ปี กู้เงินพม่ามาซื้อกินใช้สอยเดินเป็นที่เจ้าเมือง[๑] สิ้นเงิน ๑๔๐๐ จอย คิดจอยละ ๑ ชั่ง ๗ ตำลึง ๒ บาท[๒] เป็นเงินให้ช่วยหาเงินใช้หนี้ เจ้าเมืองเชียงรุ้งให้เก็บเงินกับพวก ๑๒ ปันนามา[๓] ไพร่สกรรจ์มีครัวเรือนละ ๔ ตำลึง ๒ สลึง ได้เงิน ๑๕๐๐ จอย เอาไปส่งแล้วเงินเหลือ ๑๐๐ จอย ก็ยกให้ใช้สอย

อยู่มาเดือน ๗ ปีมะเมียอัฐศก เจ้าเมืองเชียงรุ้ง อุปราชามีหนังสือมาให้จัดม้าสูง ๒ ศอก คืบ ๔ นิ้ว ม้า ๑ ให้มหาไชยคุมขึ้นไป ณ เมืองเชียงรุ้ง มหาไชยป่วย แต่งให้นายพรมพี่เขยไปแทน ครั้น ณ เดือน ๑๒ นายพรมวงษกลับมาบอกว่า เจ้าเมืองเชียงรุ้งแต่งให้พระยาหลวงประสาตพระยาหลวงเขื่อน นายพรมวงษ พากันลงไปรับนางสุนันตาบุตรมหาขะนารเมืองเชียงตุงมาเป็นภรรยาอุปราชา ครั้นมาถึงเมืองแล้ว นายแสนเมืองว่าม้าที่ส่งไปให้มหาขะนารนั้นเป็นม้าเสียเอว[๔] เจ้าเมืองเชียงรุ้งถามพระยาหลวงประสาตฯ บอกว่าเป็นม้าเมืองพง เจ้าเมืองเชียงรุ้ง อุปราชาโกรธแล้วมีหนังสือถึงมหาไชยแลท้าวพระยา ๑๒ ปันนาว่า เงินที่ให้เก็บใช้หนี้พม่าแต่ก่อนหาพอไม่ อุปราชายังเป็นหนี้พม่าอยู่อีก ๕๐๐ จอย ให้มหาไชยท้าวพระยาเก็บไปส่งอีก มหาไชยไม่ยอมเก็บ

---

[๑] วิ่งเต้นติดต่อขอเป็นเจ้าเมืองด้วยการติดสินบน

[๒] คิดเป็นเงินไทยได้ทั้งสิ้น ๑,๙๒๕ ชั่ง ในขณะที่จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงระบุว่าเป็นหนี้พม่าทั้งสิ้นแค่ ๑,๒๒๐ ชั่ง และบอกว่าหนี้สินจำนวนนี้ นอกจากจะเป็นค่าใช้จ่ายระหว่างที่มหาอุปราชถูกคุมตัวอยู่ที่อังวะนาน ๕ ปี กับเป็นเงินสินบนเพื่อให้เชษฐาได้เป็นเจ้าแสนหวีฟ้าแล้ว ยังรวมไปถึงค่าสินบนให้พม่ายอมปล่อยตัวมหาอุปราชให้เป็นอิสระ และได้กลับมามีอำนาจที่เชียงรุ้งตามเดิมด้วย (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๓ - ๔).

[๓] พงศาวดารเมืองเชียงรุ้งมิได้บอกว่าการเรียกเกณฑ์เงินครั้งแรกนี้มีเหตุวุ่นวายเกิดขึ้นในสิบสองปันนาบ้างหรือไม่ แต่ตามหนังสือลงวัน แรม ๖ ค่ำ เดือน ๖ ปีวอกสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ (พ.ศ. ๒๓๙๑) ที่เจ้าแสนหวีฟ้ามีมาถึงเจ้าเมืองหลวงพระบาง ระบุอย่างชัดเจนว่า เกิดเหตุวิวาทฆ่าฟันกันวุ่นวายในสิบสองปันนา (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๓ - ๕).

[๔] เป็นม้าที่ร่างกายไม่สมบูรณ์ ไม่เหมาะแก่การใช้งาน

พระยาแสนเชียงหาไปกล่าวโทษว่ามหาไชยไปร่วมคิดกับมหาไชยงาดำ จะยกไปตีเมืองเชียงรุ้ง เจ้าเมืองเชียงรุ้งให้เกณฑ์กองทัพ ๓๐๐๐ ให้นายพรมวงษ พระยาหลวงทณ พระยาหลวงประสาตเป็นนายทัพ จะยกลงมา มีฮอมาห้ามก็ไม่ฟัง ให้ยกกองทัพมาถึงเมืองนูน มหาไชยท้าวพระยา ๑๒ ปันนาเกณฑ์คนได้ ๓๒๐๐ เศษ ยกได้สู้รบกัน กองทัพนายพรมวงษแตกหนีไปมหาไชยยกไปเมืองเชียงรุ้ง[๑] เจ้าเมืองเชียงรุ้งอุปราชาหนีไปอยู่บ้านว่า[๒]

อยู่มา มหาไชยงาดำมีหนังสือมาว่า ฮอได้ตั้งมหาไชยงาดำเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้งแล้ว ให้มหาไชยแต่งท้าวพระยาไปรับ มหาไชยไม่ยอมไป มหาไชยงาดำโกรธ คุมทัพฮอทัพตากุย[๓] ๑๐๐๐ เศษ ยกมาถึงแขวงเมืองเชียงเจียง[๔] ๆ แต่งขุนนางไปรับ มหาไชยงาดำจับขุนนางฆ่าเสีย ๒ คนๆ หนึ่งหนีไปได้ เจ้าเมืองเชียงเจียงเกณฑ์คนได้ ๑๐๐๐ เศษ ออกสู้รบมหาไชยงาดำแตกหนีไป

อยู่มา ณ เดือน ๒ ปีมะแมนพศก [จุลศักราช ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๙๐] ณทมโดตอง พม่านายไพร่ ๓๐๐ คน มาจากเมืองน่ายขึ้นมาสืบดู พม่าเมืองน่ายก็อยู่ที่เมืองเชียงรุ้ง

---

[๑] การเรียกเก็บเงินจากหัวเมืองสิบสองปันนาเพื่อนำไปใช้หนี้พม่าให้มหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งเป็นครั้งที่สอง หลักฐานต่างๆ ระบุตรงกันว่า เกิดการจลาจลวุ่นวายขึ้นทั่วอาณาบริเวณสิบสองปันนา หลายหัวเมืองลุกฮือเป็นกบฏต่อเชียงรุ้ง แต่ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างเจ้าแสนหวีฟ้ากับมหาไชยเมืองพงอย่างที่ปรากฏอยู่ในตอนนี้ (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๕)

[๒] จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงระบุว่า เจ้าแสนหวีฟ้าหนีพวกกบฏเข้าไปในเขตพม่า (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๕) ดังนั้น บ้านว่า หรือบ้านว้าในที่นี้ จึงน่าจะหมายถึงรัฐของพวกว้าหรือละว้าที่ตั้งอยู่แถบแม่น้ำสาละวิน ตรงชายแดนพม่าติดกับสิบสองปันนา บริเวณนี้เป็นเขตภูเขาสูงชัน อุดมไปด้วยป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่า (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **คนไทยในพม่า**, หน้า ๓๙๘ - ๓๙๙).

[๓] น่าจะหมายถึงข่ากุย ที่เป็นชาวป่าชาวเขาพวกหนึ่ง

[๔] อาจจะเป็นเมืองเจียงเจิง (เชียงเจิง) หรือ เชียงซึงที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองแจ และเป็นเมืองคู่แฝดกันด้วย ตัวเมืองตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ และมีแม่น้ำฮ้าไหลผ่าน นับเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของสิบสองปันนา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๕๔๑ และ ๕๔๕) อย่างไรก็ดี ยังมีอีกเมืองที่อาจจะเป็นเชียงเจียงได้เช่นกัน คือ เมืองที่สก๊อตต์เรียกว่า Kēng Cheng โดยวงเล็บต่อท้ายว่า เมืองสิงห์ (Möng Hsing) (Sir James George Scott..., Part II, Vol. I, p. 361) ซึ่งตั้งอยู่คนละที่กับเจียงเจิง (ดูแผนที่ประกอบ)

อยู่มา ณ เดือน ๓ ข้างขึ้น ปีมะแมนพศก มหาไชยงาดำไปจ้างฮอมาเกลี้ยกล่อมได้ฆ่ากุย[๑] ๑๐๐๐ เศษ ยกมาตีเมืองวัง เมืองงาก[๒] เมืองเชียงเจียง แตกกระจัดกระจาย แล้วยกไปสู้รบกับอุปราชาที่บ้านว่า หาแพ้ชนะกันไม่ มหาไชยงาดำถอยไปตั้งอยู่บ้านมก[๓] เมืองแจ[๔] มหาไชยให้นายพรมวงษเป็นนายทัพคุมคน ๓๐๐๐ ยกไปตีมหาไชยงาดำแตกถอยไป แล้วมหาไชยกับท้าวพระยาไปเชิญเจ้าเมืองเชียงรุ้ง อุปราชา มาครอบครองบ้านเมืองอยู่ตามเดิม

อยู่มา ณ เดือน ๘ ปีวอกสัมฤทธิศก [จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑] พระยาหลวงชางเมืองพง พาท้าวเขื่อนแก้ว ท้าวอาษาเมืองน่านคุมช้างพลายช้างพัง ๖ ช้างขึ้นไปพบมหาไชยที่เมืองรำ มหาไชยซื้อช้าง ๖ ช้างไว้ แล้วได้จัดม้าๆ ๑ ผ้าไหมอย่างพม่าผืน ๑ ร่มปิดทองคัน ๑ มาให้พระยาราชบุตร

---

[๑] หรือ ข่ากุย ต้นฉบับสะกดเป็น ฆ่า

[๒] น่าจะเป็นเมืองหงาด ที่อยู่ทางตะวันตกของสิบสองปันนา ใกล้กับเจียงเจิง และห่างจากเมืองอองราว ๑ วัน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๕๔๙) มีเส้นทางการค้าจากเมืองวังผ่านเจียงเจิง เมืองงาด ไปเมืองฮุนด้วย

[๓] ไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน อาจเป็นเมืองที่ขึ้นกับเมืองแจก็ได้

[๔] เมืองนี้ใหญ่เป็นอันดับสองรองจากเชียงรุ้ง และอยู่ห่างจากเชียงรุ้งประมาณ ๒ วัน ทางเหนือติดกับเมืองวัง ทางตะวันออกเฉียงใต้ คือ เมืองฮายกับเชียงรุ้ง ทางตะวันตกเป็นเมืองยางหลวงหรือเมืองยางในรัฐฉาน ส่วนทางใต้มีเมืองฮุน เมืองปานและเจียงลอ โดยที่เมืองคู่แฝดคือ เจียงเจิงนั้นอยู่ติดกัน ชื่อเมืองแจมีที่มาสองทาง กล่าวคือ ตำนานหนึ่งเล่าว่าที่นี่เคยถูกยักษ์คู่หนึ่งมาคุกคาม คอยไล่จับผู้คนไปกินเป็นอาหาร จนพระฤาษีต้องออกมาปราบและฆ่ายักษ์คู่นี้ได้ ท่านนำศพยักษ์ไปแช่ไว้ในหนองน้ำ เป็นเหตุให้เมืองนี้ได้ชื่อว่าเมืองแจ่ หรือ เมืองแจ ซึ่งหมายถึง แช่ เมื่อเวลาผ่านไปศพของยักษ์กลายเป็นเนินสูง หัวใจของยักษ์ตัวสามีคือเมืองเจียงเจิง และเมืองแจตั้งอยู่ตรงหัวใจของยักษ์ที่เป็นภรรยา ในขณะที่อีกตำนานหนึ่งเล่าว่า เป็นเพราะชาวเมืองนี้นำข้าวมาแช่น้ำก่อนจะนึ่งถวายพระพุทธเจ้า จึงได้ชื่อว่าเมืองแจ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๕๒๓ - ๕๒๕) เมืองแจมีพื้นที่นากว้างใหญ่ และยังปลูกชามากอีกด้วย (ณัชชา เลาหศิรินาถ..., หน้า ๒๔) นายหน่อคำกับมหาไชยงาดำยกทัพจากเชียงตุงมาตีเชียงรุ้ง เข้าใจว่าคงจะใช้เมืองแจนี้เป็นฐาน เนื่องจากอยู่ใกล้เมืองยางหรือยางหลวงของเชียงตุง ซึ่งเคยเป็นฐานส้องสุมผู้คนของมหาขนานเจ้าฟ้าเชียงตุงมาก่อน

อยู่มามหาไชยงาดำจ้างฮอแลชวนฆ่าได้ ๒๐๐๐ เศษ ยกมาตั้งอยู่เมืองสูง[๑] มหาไชยอุปราชาจัดทัพได้ ๔๐๐๐ ยกไป ได้สู้รบกับมหาไชยงาดำแตกหนีไป จับได้พวกมหาไชยงาดำคนหนึ่ง ถามได้ความว่ามหาไชยงาดำ นายนอคำ ยกขึ้นไปอยู่เมืองแจ มหาไชยยกตามขึ้นไป มหาไชยงาดำ นายนอคำ รู้ความหนีไปเสีย

อยู่มาเดือน ๑ ปีวอกสัมฤทธิศก [จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑] กองทัพมหาไชยงาดำ นายนอคำ ยกไปจุดเผาเมืองเชียงเหนือ[๒] มหาไชยอุปราชายกไปถึงเมืองยาง[๓] พบทัพมหาไชยงาดำ นายนอคำได้สู้รบกันครั้งหนึ่งแตกหนีไป แล้วยกเลยมาเมืองเชียงเหนือเมืองเชียงใต้[๔]

อยู่มาวัน ๑๑๓ ๑ ค่ำ[๕] เจ้าเมืองเชียงรุ้งบอกมาว่า กองทัพมหาไชยงาดำ นายนอคำยกมาตั้งอยู่เมืองวัง มหาไชยอุปราชาถอยทัพกลับมาถึงเมืองยาง ได้ความว่ากองทัพมหาไชยงาดำ

---

[๑] เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเมืองสามสูง เพราะประกอบด้วยบ้านฝางเมืองสูง บ้านใหม่เมืองสูง และบ้านเกี๋ยงเมืองสูง เมืองสูงนี้อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเชียงรุ้ง โดยอยู่ห่างกันประมาณ ๕๐ กิโลเมตรหรือ ๒ วัน ทางตะวันตกเฉียงใต้ห่างไปราว ๓๐ กิโลเมตร คือ เมืองเจียงเจิง และมีเมืองฮายอยู่ทางใต้ เดิมชาวเมืองสูงต้องเป็นปั่ว คือ ถูกเกณฑ์มาทำหน้าที่เลี้ยงม้าให้เจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้ง เหมือนกับเป็นไพร่ประเภทหนึ่ง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๗๓ - ๔๗๔).

[๒] ไม่ทราบว่าเป็นเมืองอะไรและอยู่ที่ไหน ทราบแต่ว่าอยู่เลยเมืองยางไป แต่ในเมื่อเมืองยางมีอยู่สองเมือง (ดูเชิงอรรถที่ ๒ หน้า ๓๐๐) ดังนั้นเชียงเหนือจึงอาจจะอยู่ในรัฐฉานหรือสิบสองปันนาก็ได้ แต่มิอาจกำหนดแน่นอนลงไปได้ว่าควรจะอยู่ตรงไหน ในกรณีของสิบสองปันนา มีเมืองที่เป็นเมืองเหนือ เมืองใต้อยู่ ๔ เมือง ที่อยู่เลยเมืองยางไปทางทิศตะวันออก ได้แก่ เมืองอูเหนือ เมืองอูใต้ เมืองบุ่นเหนือ และเมืองบุ่นใต้ เมืองสุดท้ายนี้อยู่ห่างจากเมืองล่าไปทางตะวันออกราว ๖๐ กิโลเมตร ส่วนอีกสามเมืองตั้งอยู่ถัดกันออกไป (ดูแผนที่สิบสองปันนาประกอบ) ถึงแม้ว่าเมืองเหล่านี้จะอยู่ห่างจากเชียงตุงมาก แต่มีหลักฐานว่า ได้ส่งบรรณาการให้ทั้งจีนและพม่าไปพร้อมกัน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๑๙ - ๔๒๐) อย่างไรก็ดี เชียงเหนือในที่นี้ ไม่น่าจะใช่ทั้งเมืองอูเหนือหรือบุ่นเหนือ เพราะอยู่ไกลเกินกว่าจะเป็นจุดยุทธศาสตร์สำหรับทัพของนายหน่อคำกับมหาไชยงาดำที่มีฐานกำลังอยู่เชียงตุงจะใช้เพื่อมาตีเชียงรุ้ง

[๓] เป็นได้ทั้งเมืองยางในสิบสองปันนาและในเชียงตุง (ดูเชิงอรรถที่ ๒ หน้า ๓๐๐).

[๔] อยู่ในกรณีเดียวกันกับเชียงเหนือ

[๕] ขึ้น ๑๓ ค่ำเดือนอ้าย ตรงกับวันศุกร์ที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๑ ถ้าเป็นวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๐ ธันวาคม

นายนอคำเข้าเมืองเชียงรุ้งได้แล้ว เจ้าเมืองเชียงรุ้งหนีมาอยู่เมืองรำ มหาไชย อุปราชา รวบรวมกองทัพได้ ๒๕๐๐ คน ยกไปเมืองเชียงรุ้ง หาพบมหาไชยงาดำ นายนอคำไม่ สืบได้ความว่ามหาไชยงาดำ นายนอคำยกไปทางเมืองสูง มหาไชยให้อุปราชาอยู่รักษาเมือง แล้วเกณฑ์คนเมืองพงได้ ๒๐๐๐ จะยกขึ้นไป

ครั้น ณ เดือน ๒ ปีวอกสัมฤทธิศก เจ้าเมืองหลวงพระบางแต่งให้ท้าวขุนถือหนังสือขึ้นไปเกลี้ยกล่อมให้พาครัวมาเข้าเมืองหลวงพระบาง อยู่มาอีก ๓ - ๔ วัน แสนหลวงเมืองกว้างเมืองเชียงใหม่คุมเอาปืนแฝดบอก ๑ ปั้นชาเลี่ยมทอง ๑ ขึ้นไปให้ ณ เมืองพง พูดจาเป็นทางไมตรีกับพระยาเชียงใหม่ ให้ถามว่าเมือง ๑๒ ปันนากับเมืองเชียงตุงยังเป็นไมตรีกันอยู่ฤๅ มหาไชยตอบว่าเมืองเชียงตุงกับเมือง ๑๒ ปันนาไม่ปรกติ ด้วยมหาไชยงาดำ นายนอคำไปชักชวนเอาพม่า เอาเขืนเมืองเชียงตุ้งมารบ มหาขนารรู้ก็ไม่ห้ามปราม แสนเมืองกว้างว่าเจ้านายเมืองเชียงใหม่จะยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงตุง เมือง ๑๒ ปันนาจะว่าอย่างไร มหาไชยตอบว่าเมืองเชียงใหม่จะยกมาตีเมืองเชียงตุงดีแล้ว มหาไชยจะยกมาช่วย ได้นัดทัพพร้อมกัน ณ วัน ๑๕ ๔ ค่ำปีวอก[๑] ครั้น ณ เดือน ๒ ปีวอกสัมฤทธิศก [จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑] เจ้าเมืองเชียงรุ้ง อุปราชากับครอบครัว ๑๐๐ เศษหนีมาหามหาไชย ณ เมืองพง ว่ากองทัพมหาไชยงาดำ นายนอคำยกมาถึงเมืองยาง เจ้าเมืองเชียงรุ้ง อุปราชาเกณฑ์ท้าวพระยาแลไพร่จะออกรบ หาได้ผู้คนไม่ มหาไชยเกณฑ์คนมาเตรียมไว้ ๓๐๐๐ เศษ แล้วจัดให้พระยาคำมูล ไพร่ ๒๐๐ คน ยกไปรักด่านกิวลม[๒] ทางไกลเมืองพง ๒ คืน อยู่มา ณ เดือน ๒ ข้างขึ้น พระยาราชบุตร พระยาคงคาเขื่อนเพชยกเข้าไปตั้งอยู่เมืองมาง[๓] เจ้าเมืองมางให้ท้าวพระยามาบอกมหาไชยฯ แต่งให้ท้าวพระยาหลวงบังคม ลงมาพูดจาไต่ถามแลเชิญพระยาราชบุตรกับ

---

[๑] ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๑.

[๒] น่าจะอยู่ทางตอนใต้ของสิบสองปันนา เพราะอยู่ห่างจากเมืองพงแค่ ๒ วัน และข้อความควรจะเป็นรักษาด่านกิวลม

[๓] ตั้งอยู่บนลำน้ำมาง ทางใต้ของเมืองพง เป็นที่ราบผืนกว้าง ติดภูเขา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม** ๑, หน้า ๔๔๗) และรวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งของปันนาเมืองพง ร่วมกับเมืองพงและเมืองหย่วน

นายทัพนายกองเข้าไป ณ เมืองพง พระยาราชบุตรให้พระยาคงคาเขื่อนเพช พระยาพะเดช ดัศกอร พระยาไชยสงคราม นายทัพนายกองเข้าไปพูดจาเป็นทางไมตรี สิ้นคำให้การมหาไชยแต่เท่านี้ ฯ

กับมหาไชยแจ้งว่า เมื่อแตกทัพ มหาไชยงาดำ นายนอคำ พระยาหอน้ำ ให้พระไชยราชา พระเมืองราชา พระยาไชยสงคราม นายนารธรรมไชย นายไพร่ ๕๐ คนยกไปที่เรือนมหาไชย ใช้บ่าวไปแก้เอาม้าเอาฟ้าของมหาไชย ๒๐ ม้า กับมหาไชยรวบรวมสิ่งของเงินทองใส่ต่าง ๕ หลัง มอบให้พระไชยราชา พระเมืองราชารักษาไว้ ครั้นมหาไชยไปแก้ช้างกลับมา พระยาไชยสงคราม พระเมืองราชา พระไชยราชา เอาเงินทองสิ่งของซึ่งมอบไว้ ๕ หลังมาเสีย เป็นทองรูปพรรณ กระบังหน้าทองคำปรุสำรับ ๑ ปิ่นทองคำ ๒ คันหนัก ๒ บาทเฟื้อง ตุ้มหูทองคำลงยา ๔ ดอก ทองหนัก ๒ ตำลึง ๓ บาท ดอกไม้รูปหงส์กะไหล่ทอง ๔ ดอก เข็มขัด ๒ สาย ทองคำ ๑ ทองหนัก ๓ บาท ๓ สลึง เข็มขัดเงินสาย ๑ เงินหนัก ๑ ชั่ง ๕ ตำลึง รวม ๖ สิ่ง

เงินรูปพรรณ ถาดเงิน ๒ ใบเงินหนัก ๑ ชั่ง คนโทเงิน ๙ ใบเงินหนัก ๖ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๓ บาท กาเงิน ๖ ใบ ขันน้ำใหญ่เล็ก ๒๖ ใบ จอก ๑๓ ใบ อับหมาก แอบหมาก ๑๐ ใบ พรม ๒ ผืน เจียม ๒๑ ผืน จามจุรี ๑๐๐ พวง เครื่องช้างสำรับ ๑ รวม ๑๗ สิ่ง โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศริสิงหเทพ[๑] ชำระ ได้ส่งคืนให้แก่มหาไชยแล้ว

วัน ๑๓/๖ ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๑ ปีระกาเอกศก[๒] พระยาศริสิงหเทพ พระยาพิไชย ทำบัญชีแสนท้าวพวกลื้อเมืองพง เมืองมาง เมืองยวม[๓] เมืองเชียงรุ้ง ที่ได้ตัวลงมาเมืองพิไชย แลอยู่กับเมืองหลวงภูคา เป็นจำนวนคน ได้ลงมาถึงเมืองพิไชย เมืองพง นายหม่อมมหาไชย

---

[๑] จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงระบุว่า เป็นพระยาศรีสหเทพ (ปาน) (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๗).

[๒] ตรงกับวันศุกร์ที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๒.

[๓] อาจจะเป็นเมืองหย่วน ที่อยู่ทางใต้ของเมืองพง และห่างจากเมืองพงประมาณ ๑๐ กิโลเมตร เป็นเมืองที่มีพื้นที่นามาก ไทยเคยไปกวาดต้อนผู้คนของเมืองหย่วนมาไว้ที่เชียงคำและปง (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑**, หน้า ๔๔๕ และ ๔๔๗).

เจ้าเมือง ๑ เจ้าไชยวงษ บุตรนามวงษ ๑ รวม ๒ พระยาหลวงบังคม ๑ พระยาพรมา ๑ พระยาอินทวิไชย ๑ พระยาทนิยวุธ ๑ รวม ๔ แสนบุญแพง ๑ แสนหาร ๑ แสนปัญา ๑ ท้าวลังกา ๑ ท้าวปาหาร ๑ รวม ๕ รวม นาย ๑๑ ไพร่ ๓๓ รวม ๔๔

เมืองมาง พระยาไชยวงษ ๑ พระยาสิงขะ ๑

เมืองยวม พระยาพิศระ ๑

เมืองเชียงรุ้ง หม่อมน้อย น้องภรรยามหาไช ๑

เจ้าพรมวงษ บุตรพระยาหลวงเขื่อน ๑ เจ้านามวงษ ๑ เจ้าราชวงษบุตรนามวงษ ๑ เจ้าไชยวงษบุตรเจ้าพรมวงษ ๑ รวม ๔ พระยาหลวงจัน ๑ พระยาหลวงเขื่อน ๑ พระยาหลวงพิศวง ๑ พระยาหลวงวัง ๑ พระยาหลวงพรม ๑ พระยาหลวงอำมาต ๑ พระยาหลวงเทพ ๑ พระยาหลวงคำแสง ๑ พระยาหลวงราชวง ๑ พระยาหลวงปัญา ๑ พระยาหลวงหิง ๑ พระยาหลวงวง ๑ พระยาหลวงหาร ๑ พระยาหลวงไชยพรม ๑ รวม ๑๕

อยู่เมืองหลวงภูคา พระยาขัติยะ ๑ พระยาไชยเสนา ๑ พระยาคำมูล ๑ พระยาจำปา ๑ พระยากันทะ ๑ พระยามังคละ ๑ พระยาคำแมน ๑ พระยาปัจจะละ ๑ พระยาพรม ๑ พระยาสมบัต ๑ พระยาสุระ ๑ พระยามูล ๑ พระยาหิงเมือง ๑ พระยาวังหาร ๑ พระยาไชยวงษ ๑ รวม ๒๙

เมืองมาง พระยาหลวงมาง ๑

เมืองเชียงราย เจ้าเมืองเชียงราย ๑ นายนาร ๑ นายน้อย ๑ รวม ๓

เมืองยวม พระยาหลวงยวม ๑ พระยาคำภา ๑ พระฉณขม ๑ รวม ๓

สิริ นาย ๕๕ ไพร่ ๓๓ รวม ๘๘ สกรรจ์ ๓๐๐๐[๑]

---

[๑] กำลังคนที่ได้มานี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพวกไตลื้อที่หนีมาพร้อมกับมหาไชยเมืองพง เนื่องจากเมื่อมีข่าวว่าโปรดให้พระยาศรีสหเทพ (ปาน) เป็นข้าหลวงขึ้นมานำตัวมหาไชยกับพรรคพวกลงไปกรุงเทพฯ พวกไตลื้อก็พากันหลบหนีกลับไปเชียงรุ้งเป็นอันมาก (**จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง...**, หน้า ๗).

สำเนาตราพระราชสีห์

หนังสือ เจ้าพระยานิกรบดินฯ[๑] มายังหม่อมมหาไชยเจ้าเมืองพงษ ด้วยเรามีความคิดถึงนัก เพราะแต่ก่อนเจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชยได้เข้ามาพึ่งพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวเจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชยได้ลงมาอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ครอบครัวที่มาด้วยนั้น ให้พักอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน ตัวหม่อมมหาไชยได้ลงมาพักอาศัยอยู่ที่เรา แต่เจ้ามหาอุปราชาอยู่ด้วยเจ้านายเมืองหลวงพบาง ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้ถามราชการทางเมืองเชียงรุ้ง หม่อมมหาไชยก็ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาตามเหตุที่เป็นมา แล้วหม่อมมหาไชยให้การว่าที่เมือง ๑๒ ปันนาเกิดศึกเนืองๆ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริว่าครั้นจะโปรดให้เจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชยกลับขึ้นมาอยู่บ้านเมืองตามเดิม กลัวเกลือกฮอพม่าจะพาลพาโลจับฆ่าเสีย จะเป็นเหตุให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศกรุงเทพฯ ไป จึงได้ให้เจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชยงดรออยู่ที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่ปีวอกสัมฤทธิศก [จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑] มาถึงปีจอโทศก [จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓] สิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นถึงปีกุนตรีศก [จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้พระบรมราชาภิเษกแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชยเป็นคนหนีร้อนมาพึ่งเย็น ปราศจากชาติภูมิลำเนาลงมาค้างอยู่ช้านาน ทรงสงสารยิ่งนัก โปรดให้เจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชย เข้าเฝ้าทูลละอองฯ ทรงพระกรุณาดำรัสปราศรัยไต่ถามเจ้ามหาอุปราชา หม่อมหาไชยว่า จะใคร่อยู่ ณ กรุงเทพฯ ฤๅ ถ้าจะใคร่อยู่ก็จะจัดแจงที่ให้อยู่เลี้ยงดูไม่ให้ขัดสน ฤๅจะขึ้นไปตั้งอยู่ ณ หัวเมืองแห่งใดตำบลใดก็จะโปรดให้อยู่ตามใจสมัคร เจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชยให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า จะขอถวายบังคมลากลับขึ้นมาอยู่บ้านอยู่เมืองชาติภูมิตามเดิม ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดให้ตามใจ หม่อมมหาไชยจึงได้กลับขึ้นมาก่อน แต่เจ้ามหาอุปราชายังหาได้ขึ้นมาไม่ ครั้นอยู่ มา ณ ปีมะโรงอัฐศก [จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙] เจ้าแสนหวิฟ้าเมืองเชียงรุ้งกับหม่อมมหาไชยพร้อมใจกันมีอักษรสารแต่งให้นายพิศวงษพี่น้องหม่อมมหาไชยแลท้าวพระยาลื้อ คุมดอกไม้ทอง

---

[๑] โต กัลยาณมิตร สมุหนายก

ดอกไม้เงินเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย ขอเจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชย ท้าวพระยาครอบครัวซึ่งตกอยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง เมืองนาน[๑] กลับคืนไปอยู่พร้อมญาติพี่น้องกัน แล้วก็รับต่อท่านเสนาบดีทั้งปวงว่า ถึงปีที่สามจะจัดดอกไม้ทองดอกไม้เงิน เครื่องราชบรรณาการ ลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย ขอเป็นข้าทั้งสองฝ่ายฟ้า จึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระราชดำริเห็นว่า กรุงพระมหานครเขตแดนกว้างขวาง บ้านเมืองติดต่ออยู่กับเมืองจีน เมืองญวร เมืองอังกฤษแลฝรั่งชาติอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่ๆ มาเป็นทางพระราชไมตรีอยู่หลายบ้านหลายเมือง เพราะฉะนั้น ควรจะประพฤติให้ปรากฏเป็นเมืองใหญ่มีเมตตากรุณามาก เป็นที่พึ่งพำนักแก่บ้านเล็กเมืองน้อยใกล้เคียงเขตแดนทั้งปวง แลไม่ควรจะให้ต่ำหน้าทรามยศกว่าเมืองพม่า โปรดเกล้าฯ ว่าแต่ก่อนเจ้ามหาอุปราชาลงไปค้างอยู่เมืองอังวะ เจ้าแสนหวิฟ้าคิดอ่านเดินอ้อนวอนขอแต่พม่า ได้เจ้ามหาอุปราชามาครั้งนั้น เจ้าแสนหวิฟ้ากับเจ้ามหาอุปราชาก็ต้องเสียพัสดุทองเงินหลายร้อยชั่ง เจ้าอังวะชุบเลี้ยงตั้งเจ้ามหาอุปราชามาอยู่เมืองเชียงรุ้ง ก็ได้แต่ชื่อกับจดหมายให้มีเครื่องยศสิ่งนั้นๆ แต่เครื่องยศก็ต้องมาทำเอาเอง ครั้งนี้เจ้ามหาอุปราชา หม่อมมหาไชย ได้ลงไปถึงกรุงเทพฯ แล้วได้ถวายสัตยานุสัตย์ต่อใต้ฝ่าละอองฯ ทั้ง ๒ พระองค์ ครั้นจะไม่พระราชทานเครื่องยศให้บ้าง ก็เห็นไม่สมควรกับกรุงเป็นพระนครใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเจ้ามหาอุปราชา แหวนมณฑปบุษย์น้ำทองมงคลเพ็ชร ๑ แหวนมณฑปมุกดามงคลเพ็ชร ๑ รวม ๒ ชฎา ๑ พานหมากทองคำมีเครื่องพร้อมสำรับ ๑ คนโททองคำ ๑ กระโถนทองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่บั้งทองเล่ม ๑ สัปทนพื้นระบายอัดตลัดคัน ๑ เสื้อเยียรบับดอกอย่างน้อย ๑ เสื้อเข้มขาบเกล็ดพิมเสนอย่างน้อย ๑ เสื้อครุยขาวปักทองแล่งสำรดทอง ๑ เจียรบาดสาย ๑ ผ้าเกี้ยวเขียนทองผืน ๑ เสื้อเข้มขาบริ้วดี ๑ เสื้อยี่ปุ่นแพรหงอนไก่ลาย ๑ แพรหงอนไก่สีต่าง ๔ เพลาะ ผ้าส่านปักทองผืน ๑ ผ้าส่านวิลาศผืน ๑ ผ้าลายนอกอย่างผืน ๑ ผ้าลายวิลาศผืน ๑ ผ้าปูมไทย ๑ ผ้าปูมเขมร ๑ รวม ๒ สนับเพลาเชิงงอน ๑ อัดตลัดดอกลายสีต่างๆ ๓ พับ แพรอริยา ๒ พับ กลีบทองใหญ่ ๒ กลีบทองเล็ก ๔ รวม ๖ สาย ผ้าลายวิลาศ ๕ พับ ผ้าแดงกุสราด ๑๐ พับ ปืนหันหกลำกล้อง

---

[๑] คือ เมืองน่าน ต้นฉบับสะกดว่า เมืองนาน

ลำคอเครื่องพร้อมหีบ ๑ หอกคอทองเถลิงคู่ ๑ เงินตรา ๒ ชั่ง เป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์ หวังพระราชหฤทัยจะให้พระเกียรติยศปรากฏไปแก่นาๆ ประเทศ แลทรงเห็นแก่เจ้าแสนหวิฟ้าผู้พี่แลหม่อมมหาไชยด้วย ใช่จะประสงค์ยกเอาเมืองลื้อ ๑๒ ปันนามาขึ้นกรุงเทพฯ แลมีตราตั้งแต่งเจ้ามหาอุปราชามาเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง จะก่อเหตุให้ต้องเสียพัสดุทองเงินเหมือนเช่นพม่าก็หาไม่ ใช่จะทรงพระราชดำริพระราชทานแต่เจ้ามหาอุปราชาผู้เดียวก็หามิได้ ถึงหม่อมมหาไชยนั้นเล่าก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดเครื่องยศบรรดาศักดิ์เตรียมไว้ จะพระราชทานหม่อมมหาไชยเหมือนกับเจ้ามหาอุปราชา[๑] แต่หม่อมมหาไชยยังไม่ได้ลงไป การก็รอค้างอยู่ ครั้นตั้งแต่เจ้ามหาอุปราชาแลมารดา กราบถวายบังคมลาขึ้นมาถึงแดนเมือง ๑๒ ปันนาแล้ว ก็ได้ข่าวเล่าลือลงไปต่างๆ แต่จะฟังเอาเป็นแน่ไม่ได้ ภายหลังสืบได้ความว่าเมือง ๑๒ ปันนาเกิดศึก ฮอแลพม่าจับเจ้ามหาอุปราชาฆ่าเสีย ลางเมืองบอกลงไปว่า หม่อมมหาไชยฆ่าเจ้ามหาอุปราชาเสียเอง เจ้าแสนหวิฟ้าจะตกไปอยู่เมืองไหน ฮอพม่าฆ่าเจ้ามหาอุปราชาด้วยเหตุสิ่งใด ฤๅพม่าจะคิดไปว่าเจ้ามหาอุปราชาขาดน้ำพระพิพัฒน์สัจจาต่อฮอต่อพม่า หนีไปพึ่งกรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยง

---

[๑] เรื่องเครื่องยศนี้ แม้ว่าเจ้าพระยานิกรบดินทร์จะยืนยันว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้มหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งเสมอกับมหาไชยเมืองพง แต่ในความเป็นจริงแล้ว มหาอุปราชเป็นผู้เดียวที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศเหล่านั้น เมื่อปีมะโรงอัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙) เนื่องจากมหาไชยเมืองพงกราบถวายบังคมลากลับภูมิลำเนาไปก่อนแล้ว อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเรื่องนี้ กล่าวคือ การพระราชทานเครื่องยศให้ครั้งนี้ ฝ่ายไทยอ้างว่าเป็นไปตามธรรมเนียม เพื่อไม่ให้น้อยหน้ากว่าคราวที่มหาอุปราชเคยได้รับจากพม่า หลังจากถูกควบคุมตัวอยู่ที่อังวะนาน ๕ ปี และเป็นการพระราชทานให้หลังจากทั้งเจ้าแสนหวีฟ้าเมืองเชียงรุ้ง และมหาไชยเมืองพงต่างมีอักษรสาส์นพร้อมเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวายและขอตัวมหาอุปราชมหาไชย รวมทั้งครัวไตลื้อที่ตกค้างอยู่ที่เมืองหลวงพระบางกับเมืองน่านกลับคืนภูมิลำเนา โดยจะขอยอมเป็นข้าสองฝ่ายฟ้า จัดเครื่องราชบรรณาการมาถวายทุกสามปี การพระราชทานเครื่องยศในคราวนี้ น่าจะมีความสำคัญมาก หากฝ่ายไทยจะไม่ล้มเหลวกับศึกเชียงตุงเมื่อสามปีก่อนหน้านี้ ดังนั้นเครื่องยศที่มหาอุปราชได้กลับไปจึงอาจจะไม่มีความหมายอะไรมากนัก

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ เครื่องยศของมหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งนั้นเหมือนกับที่ตั้งพระทัยจะพระราชทานให้มหาไชยเมืองพง แสดงว่ามีความสำคัญเท่าเทียมกัน ทั้งๆ ที่ไทยเคยแสดงท่าทีว่าเห็นความสำคัญของมหาไชยมากกว่ามาก่อน นี่อาจเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้มหาไชยไม่พอใจท่าทีของฝ่ายไทย เลยไม่ยอมรายงานเรื่องราวในสิบสองปันนามาให้ไทยรับรู้ จนเจ้าพระยานิกรบดินทร์ต้องมีหนังสือมาทวงถามโดยเท้าความถึงอดีตที่มหาไชยเคยหนีมาพึ่งไทย

พระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์ให้เกินหน้าพี่ชาย จะมีจิตอิจฉาแกล้งฆ่าเจ้ามหาอุปราชาให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศไปอย่างไรก็ไม่ได้ความชัด แลหม่อมมหาไชยกับเราก็รักใคร่นับถือกันมาก ตั้งแต่ครั้งหม่อมมหาไชยกลับขึ้นมาก็นานหลายปี ได้ความสุขความทุกข์อย่างไร หม่อมมหาไชยก็ไม่ได้มีหนังสือบอกลงไปถึงเราๆ ก็ยังไม่ได้มีหนังสือมายังหม่อมมหาไชยเลย เรามีความระลึกถึงอยู่ไม่ขาด ทั้งอยากจะทราบราชการในเมือง ๑๒ ปันนาให้แน่ จึงได้มีหนังสือขึ้นมาเยี่ยมเยียนไต่ถาม ขอให้หม่อมมหาไชยบอกเหตุการณ์ในเมืองเชียงรุ้งลงไปถึงเราให้ทราบความโดยเร็ว จะได้บอกกล่าวท่านเสนาบดีทั้งปวง แลกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองฯ แต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ก่อนนั้นก็จะเป็นความชอบของหม่อมมหาไชยต่อไป ถ้าแม้นฮอแม้นพม่าฆ่าเจ้ามหาอุปราชาเสียแล้ว เจ้าแสนหวิฟ้าก็ปราศจากบ้านเมืองจริง ฮอพม่าไม่สมเคราะห์หม่อมมหาไชย จัดแจงตั้งผู้ใดเป็นใหญ่อยู่ในเมืองเชียงรุ้ง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็คงจะไม่ชอบพระราชหฤทัย แต่เรามาคิดเห็นว่าหม่อมมหาไชยก็ประกอบไปด้วยสติปัญญา ท้าวพระยาลื้อในเมือง ๑๒ ปันนาก็รักใคร่นับถือมาก ฉันใดหม่อมมหาไชยจะได้เป็นใหญ่ไว้ชื่อเสียงให้ปรากฏอยู่ในแผ่นดินเมืองเชียงรุ้ง ก็ให้เร่งคิดการเสียให้ตลอด เมื่อหม่อมมหาไชยคิดการแต่ลำพังไม่สำเร็จ จะให้ช่วยเหลืออย่างไร หม่อมมหาไชยบอกลงไปถึงกรุงเทพฯ แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็คงจะช่วยให้สมกับการที่ได้ทรงพระมหากรุณาเมตตาอย่าให้หม่อมมหาไชยมีความรังเกียจสิ่งใดเลย ถ้าแม้นฮอพม่าคุมเหงได้ความทุกข์เหลือปัญญาหม่อมมหาไชยจะคิด หม่อมมหาไชยจะอยู่ที่เมือง ๑๒ ปันนาต่อไปไม่ได้ จะพาญาติพี่น้องข้ามมาอยู่ที่เมืองไหนซึ่งเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพฯ ก็จงมาอยู่ตามใจสมัคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จะได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงสืบไป

หนังสือมาณวัน ๔ ๑๒ ๆ ๑๒ ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก[๑] [จุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑]

---

[๑] ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๑

บรรณานุกรม

จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙.

ณัชชา เลาหศิรินาถ. "การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง : สิบสองพันนา พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๔๓๗." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **คนไทยในพม่า**. [ม.ป.ท.] : [ม.ป.ป.]

_____ . **ไทยสิบสองปันนา เล่ม ๑.** [ม.ป.ท.] : [ม.ป.ป.]

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙. "พงศาวดารเมืองเชียงแขง." พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-ธนากร, ๒๔๖๑.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ, ๒๔๓๓. (พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๗).

Sao Saimang Mangrai. **The Shan States and the British Annexation.** Ithaca : Cornell University Southeast Asia Program Data Paper No. 57, 1965.

Scott, Sir James George. **Gazetteer of Upper Burma and the Shan States. Part I. Vol. I.** New York : Ams Press, n.d.

_____ . **Gazetteer of Upper Burma and the Shan States. Part II, Vol. I.** New York : Ams Press, n.d.

_____ . **Gazetteer of Upper Burma and the Shan States. Part II, Vol. II.** New York : Ams Press, n.d.

หน้าว่าง

ความคิดตะวันตกและประวัติศาสตร์ยุโรป

หน้าว่าง

อารยธรรมอียิปต์ : ความเชื่อในชีวิตนิรันดร์หลังความตาย*

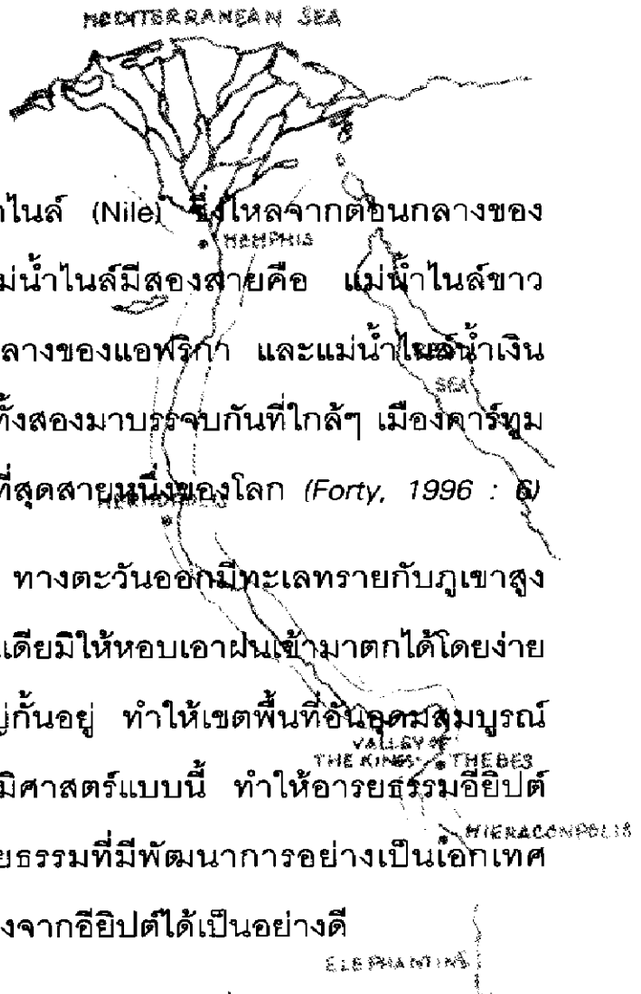

EGYPT IS THE GIFT OF THE NILE

อารยธรรมอียิปต์เกิดขึ้นบนสองฟากฝั่งของแม่น้ำไนล์ (Nile) ซึ่งไหลจากตอนกลางของทวีปแอฟริกาขึ้นเหนือไปออกทะเลเมดิเตอร์เรเนียน แม่น้ำไนล์มีสองสายคือ แม่น้ำไนล์ขาว (The White Nile) ซึ่งไหลมาจากเขตศูนย์สูตรทางตอนกลางของแอฟริกา และแม่น้ำไนล์น้ำเงิน (The Blue Nile) ที่มาจากเทือกเขาแถบเอธิโอเปีย สายน้ำทั้งสองมาบรรจบกันที่ใกล้ๆ เมืองคาร์ทูม (Khartoum) ในปัจจุบัน แล้วไหลขึ้นเหนือเป็นแม่น้ำที่ยาวที่สุดสายหนึ่งของโลก *(Forty, 1996 : 6)*

แม่น้ำไนล์มีที่ราบแคบๆ ยาวขนานสองฟากฝั่ง ทางตะวันออกมีทะเลทรายกับภูเขาสูงสลับซับซ้อนกั้นกระแสลมจากทะเลแดงและมหาสมุทรอินเดียมิให้หอบเอาฝนเข้ามาตกได้โดยง่าย ทางตะวันตกมีทะเลทรายซาฮารา (Sahara) ที่กว้างใหญ่กั้นอยู่ ทำให้เขตพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ถูกจำกัดอยู่เฉพาะบริเวณที่ราบสองฟากแม่น้ำ สภาพภูมิศาสตร์แบบนี้ ทำให้อารยธรรมอียิปต์เกิดขึ้นริมฝั่งแม่น้ำไนล์จากใต้ขึ้นเหนือ และเป็นอารยธรรมที่มีพัฒนาการอย่างเป็นเอกเทศ เพราะธรรมชาติเป็นกำแพงขวางกั้นโลกภายนอกให้อยู่ห่างจากอียิปต์ได้เป็นอย่างดี

แม่น้ำไนล์มีอิทธิพลอย่างสูงต่อชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่ง ความรู้เป็นจำนวนมากเกิดขึ้นและมีพัฒนาการมาจากความพยายามที่จะใช้ชีวิตอย่างสงบสุขกับลำน้ำสายนี้ แม่น้ำไนล์นับเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ของชาวอียิปต์ ในขณะเดียวกันน้ำที่หลากท่วมท้นฝั่งก็นำพาความหายนะมาสู่ชีวิตมนุษย์ สัตว์ร้ายที่มากับสายน้ำอย่างงูเห่าหรือแมงป่องก็คร่าชีวิตผู้คนให้ล้มตายลงทุกปี นอกจากนี้ ยังมีโรคระบาด ตลอดจนความอดอยากซึ่งเป็นภัยพิบัติที่เกิดขึ้นจากลำน้ำนี้อีกด้วย

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๑ อียิปต์ เมโสโปเตเมีย ยิว

การแก้ปัญหาต้องใช้วิธีกำหนดตารางชีวิตของผู้คนให้เป็นไปตามความผันแปรของสายน้ำ เฮโรโดตุส (Herodotus) นักประวัติศาสตร์ชาวกรีกเคยตั้งข้อสังเกตว่า ไม่มีชาวอียิปต์คนใดสามารถตอบคำถามของเขาเกี่ยวกับแม่น้ำไนล์ได้ *(Hagen and Hagen, 1999 : 17)* แม่น้ำสายนี้มีวัฏจักรที่แน่นอน ระดับน้ำจะค่อยๆ สูงขึ้นในช่วงกลางเดือนมิถุนายน แล้วไหลบ่าท่วมท้นสองฟากฝั่ง โดยจะขึ้นถึงจุดสูงสุดในระหว่างเดือนสิงหาคมถึงกลางเดือนกันยายน หลังจากนั้นระดับน้ำจะทรงอยู่ราวสามสัปดาห์ ก่อนจะเพิ่มสูงขึ้นอีกหนในเดือนต่อมา แต่จะค่อยๆ ลดระดับลงในช่วงฤดูหนาวกับฤดูใบไม้ผลิ จนถึงจุดต่ำสุดในเดือนพฤษภาคมของปีถัดไป *(Johnson, 1999 : 12)* สิ่งที่เฮโรโดตุสสงสัยก็คือ ทำไมแม่น้ำไนล์จึงท่วมล้นฝั่งตอนกลางฤดูร้อนแทนที่จะท่วมในช่วงที่หิมะเริ่มละลายเหมือนกับแม่น้ำสายอื่น แต่ไม่มีคนร่วมสมัยเดียวกับเขาให้ความกระจ่างในเรื่องนี้ได้

อย่างไรก็ดี เฮโรโดตุสเป็นเจ้าของวาทะที่ว่า "Egypt is the Gift of the Nile" เพราะอารยธรรมอียิปต์ถือกำเนิดจากแม่น้ำสายนี้ เช่น การจัดระบบการชลประทาน การทำปฏิทิน การคำนวณเพื่อรังวัดที่ดินใหม่หลังน้ำลด ความรู้ด้านการแพทย์ ปรัชญาชีวิต นอกจากนี้ยังส่งอิทธิพลถึงระบบการเมืองการปกครองและความเชื่อทางศาสนาอีกด้วย

เมื่อราว 3500 B.C. อียิปต์แยกออกเป็นสองอาณาจักร คือ ทางตอนใต้เริ่มต้นจากแถบเอเลแฟนไทน์ (Elephantine) ขึ้นไปจรดเขตดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำไนล์เรียกว่า อียิปต์ตอนบน (Upper Egypt) หรือ ดินแดนสีขาว (The White Land) มีเนเคน หรือเฮียราคอนโพลิส (Nehken or Hieraconpolis) ที่อยู่ใกล้ๆ เอ็ดฟู (Edfu) เป็นเมืองหลวง อียิปต์ตอนบนนับถือเทพเจ้าฮอรัส (Horus) ที่มีพระเศียรเป็นเหยี่ยว และเทพีเนห์คเบท (Nehkbet) หรือแร้ง กษัตริย์ของอาณาจักรตอนบนจะสวมมงกุฎทรงสูงสีขาว (ดู Forty, 1996 : 6 - 7 และ Clayton, 1999 : 16 - 17)

ส่วนอาณาจักรทางเหนือที่ตั้งอยู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำไนล์เรียกว่า อียิปต์ตอนล่าง (Lower Egypt) หรือ ดินแดนสีแดง (The Red Land) มีเป หรือบูโต (Pe or Buto) ซึ่งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเป็นเมืองหลวง อาณาจักรนี้นับถือเทพีเอ็ดโจ หรือวัดเจ็ท (Edjo or Wadjet) คือ งูเห่า และเทพเซท (Set or Seth) ซึ่งมีลักษณะเป็นสัตว์สี่เท้า มีหางกับหู หรือเขาขนาดใหญ่ ผิวสีขาวแต่ผมสีแดง เป็นเทพแห่งความวุ่นวาย สายฟ้าและ

ความรุนแรง *(ดู Forty, 1996 : 40 และ Clayton, 1994 : 170)* กษัตริย์อียิปต์ตอนล่างสวมมงกุฎทรงสูงสีแดง *(Forty, 1996 : 7)* สีขาวหรือแดงที่ใช้ขนานนามดินแดนลุ่มน้ำไนล์นี้ น่าจะมีที่มาจากสีของผิวดินที่ลำน้ำสายนี้ไหลผ่านนั่นเอง

อาณาจักรทั้งสอง (The Two Lands) นี้แตกต่างกันอย่างชัดเจน อียิปต์ตอนล่างมีที่ตั้งซึ่งสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้สะดวก เป็นพื้นที่ที่มีการค้าขายอย่างสม่ำเสมอกับดินแดนรายรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทำให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยี รวมทั้งมีการอพยพของผู้คนจากที่อื่นเข้ามายังบริเวณนี้ ในขณะที่อียิปต์ตอนบนติดต่อกับโลกภายนอกน้อยกว่า จึงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอาไว้ได้มากกว่า

แม้จะมีการรวมอาณาจักรทั้งสองเข้าด้วยกันโดยนาร์เมอร์ หรือเมเนส (Narmer or Menes) เมื่อราว 3100 B.C. ก็ตาม แต่ความแตกต่างของสองดินแดนนี้ยังคงมีอยู่ต่อมา เทพเจ้าของสองอาณาจักรยังคงได้รับความนับถือ (แต่สถานะของฮอรัสอาจสำคัญมากกว่าเซท) และกษัตริย์เองก็สวมมงกุฎสองสีซ้อนกันอยู่ *(Clayton, 1999 : 18)* ซึ่งอาจจะเป็นการบอกโดยนัยว่าเป็นการรวมอาณาจักรที่ยังคงเอกลักษณ์ของแต่ละดินแดนอยู่ต่อไปอีก

เมื่อนาร์เมอร์ทรงรวมอียิปต์ได้สำเร็จ ก็มีการสถาปนาเมืองหลวงใหม่ขึ้นตรงรอยต่อของอาณาจักรทั้งสองคือ นครเมมฟิส (Memphis) นับเป็นจุดเริ่มต้นของราชวงศ์ที่ ๑ (3050 - 2890 B.C.) ของอียิปต์โบราณ และเป็นช่วงที่ผู้ปกครองอียิปต์ปรับเปลี่ยนจากสถาบันกษัตริย์มาสู่ฟาโรห์ (Pharaoh) ที่กลายเป็นองค์เทวะผู้จุติลงมาปกครองอาณาจักรและจะเสด็จคืนสู่สรวงสวรรค์หลังจากสวรรคตแล้ว *(Hagen and Hagen, 1999 : 26)* พอถึงราชวงศ์ที่ ๔ (ราว 2613 - 2493 B.C.) ก็เชื่อกันว่า มีแต่ฟาโรห์เท่านั้นที่มีชีวิตนิรันดร์และทุกคนอาจมีส่วนร่วมกับความเป็นอมตะนั้นได้ ด้วยการรับใช้ฟาโรห์ทั้งขณะที่ยังดำรงพระชนม์อยู่และเมื่อตอนที่สวรรคตไปแล้ว นับแต่ช่วงนี้เป็นต้นมา การสร้างพีระมิดถวายให้แก่ฟาโรห์ได้กลายเป็นศูนย์กลางของสังคมอียิปต์ และมีความสำคัญมากที่สุดสำหรับชาวอียิปต์ทุกผู้ทุกนาม *(Forty, 1996 : 7)*

การสร้างอาคารขนาดใหญ่เกิดขึ้นในเขตอียิปต์ตอนบน โดยเฉพาะในช่วงสมัยราชอาณาจักรใหม่ (The New Kingdom 1570 - 1085 B.C.) ที่เมืองหลวงย้ายไปอยู่ธีเบส (Thebes) บริเวณฝั่ง

ตรงข้ามแม่น้ำไนล์ ใกล้ๆ ธีเบสมีหุบเขาที่เรียกว่า หุบเขาแห่งกษัตริย์ (Valley of the Kings) ซึ่งมีสุสานและศาสนสถานตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก มีการสถาปนาศูนย์กลางทางศาสนาขึ้นตามนครต่างๆ และมีการสร้างศาสนสถานถวายเทพเจ้าเฉพาะองค์ เช่น กลุ่มศาสนสถานที่ลุกซอร์ (Luxor) ใกล้ๆ นครธีเบส สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพอามุน (Amun) เทพีมัท (Mut) และเทพคอนซู (Khonsu) ศาสนสถานเหล่านี้ ใช้เวลาในการก่อสร้างนานกว่าศตวรรษ *(Janson and Janson, 1997 : 72)*

ในขณะเดียวกัน ก็มีการผนวกเทพเจ้าเข้าด้วยกันเพื่อเพิ่มศักดานุภาพ เช่น ในสมัยราชอาณาจักรใหม่มีการรวมอามุน (Amun) กับเร (Re) ภายใต้ชื่อว่า อามุน - เร (Amun - Re) และฟาโรห์ราเมเสสที่ ๒ (Rameses II) ก็โปรดให้สร้างมหาวิหารถวายเทพองค์นี้ ที่คาร์นัค (Karnak) *(Clayton, 1994 : 27)* ซึ่งยังคงมีหลักฐานหลงเหลือให้เห็นอยู่ตราบจนทุกวันนี้

ความสำคัญของศาสนาและเทพเจ้า ทำให้บรรดานักบวชทวีความสำคัญยิ่งขึ้นในสังคมอียิปต์ เหตุที่คนเหล่านี้มั่งคั่งและมีอำนาจ ก็เพราะนักบวชเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จึงได้รับการสนับสนุนจากฟาโรห์องค์ต่างๆ ในสมัยหลังต่อมานักบวชยิ่งมีอำนาจและอิทธิพลเพิ่มขึ้น ศาสนสถานถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินเกือบทั้งหมดของเขตอียิปต์ตอนบน พวกนักบวชสืบทอดอำนาจต่อๆ กันมา โดยเป็นอิสระจากพระราชอำนาจของฟาโรห์ จนถึงขนาดที่นักบวชระดับสูงยึดครองราชบัลลังก์ได้ในสมัยปลายราชวงศ์ที่ ๒๐ *(Clayton, 1999 : 175 - 178)* และอียิปต์ก็ตกอยู่ในสภาวะที่สับสนวุ่นวายอีกครั้งหนึ่ง

อียิปต์ต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามจากศัตรูภายนอกตั้งแต่ราว 1000 B.C. เป็นต้นมา ศัตรูจากอัสสิเรีย มีเดส เปอร์เซีย กรีก และโรมันต่างผลัดกันเข้ามายึดครองอียิปต์ ทำให้อารยธรรมอียิปต์มีการผสมผสานกับอารยธรรมจากภายนอกมากขึ้นทุกที แต่ศาสนาและเทพเจ้าอียิปต์ได้รับความกระทบกระเทือนมากที่สุด หลังจากจักรพรรดิคอนสแตนตินยอมรับให้คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาของจักรวรรดิโรมัน และขณะนั้นอียิปต์ก็เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิดังกล่าว

คริสต์ศาสนาปฏิเสธการนับถือเทพเจ้าหลายองค์ การที่ศาสนานี้แผ่ขยายเข้าสู่อียิปต์ทำให้เทพเจ้าดั้งเดิมและศาสนสถานถูกโจมตี ความเชื่อเดิมถูกทำลายลง และในที่สุดวิหาร

เทพเจ้าแห่งสุดท้ายบนเกาะฟิเล (Philae) ใกล้ๆ เอเลแฟนไทน์ก็ต้องถูกปิดเมื่อ ค.ศ. ๕๔๐ *(Forty, 1996 : 13)* ดังนั้นเทพเจ้าเก่าแก่ของอียิปต์ที่ได้รับการยอมรับนับถือมาหลายพันปี จึงสูญเสียความสำคัญไป และอารยธรรมอียิปต์ที่ผูกพันอย่างแนบแน่นกับศาสนาก็ต้องสิ้นสุดลงตามไปด้วย

ศาสนาของอียิปต์โบราณ : ชีวิตนิรันดร์

ศาสนาของอียิปต์เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวงจรธรรมชาติ เป็นต้นว่าดวงอาทิตย์ แม่น้ำ ความอุดมสมบูรณ์ การเกิด หรือความตาย มีการสร้างตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าขึ้นมากมาย และมีพิธีกรรมต่างๆ เกิดขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้า แต่ละเมืองหรือท้องถิ่นอาจจะนับถือเทพเจ้าต่างองค์กัน ทำให้อียิปต์เป็นสังคมที่นับถือเทพเจ้าหลายองค์

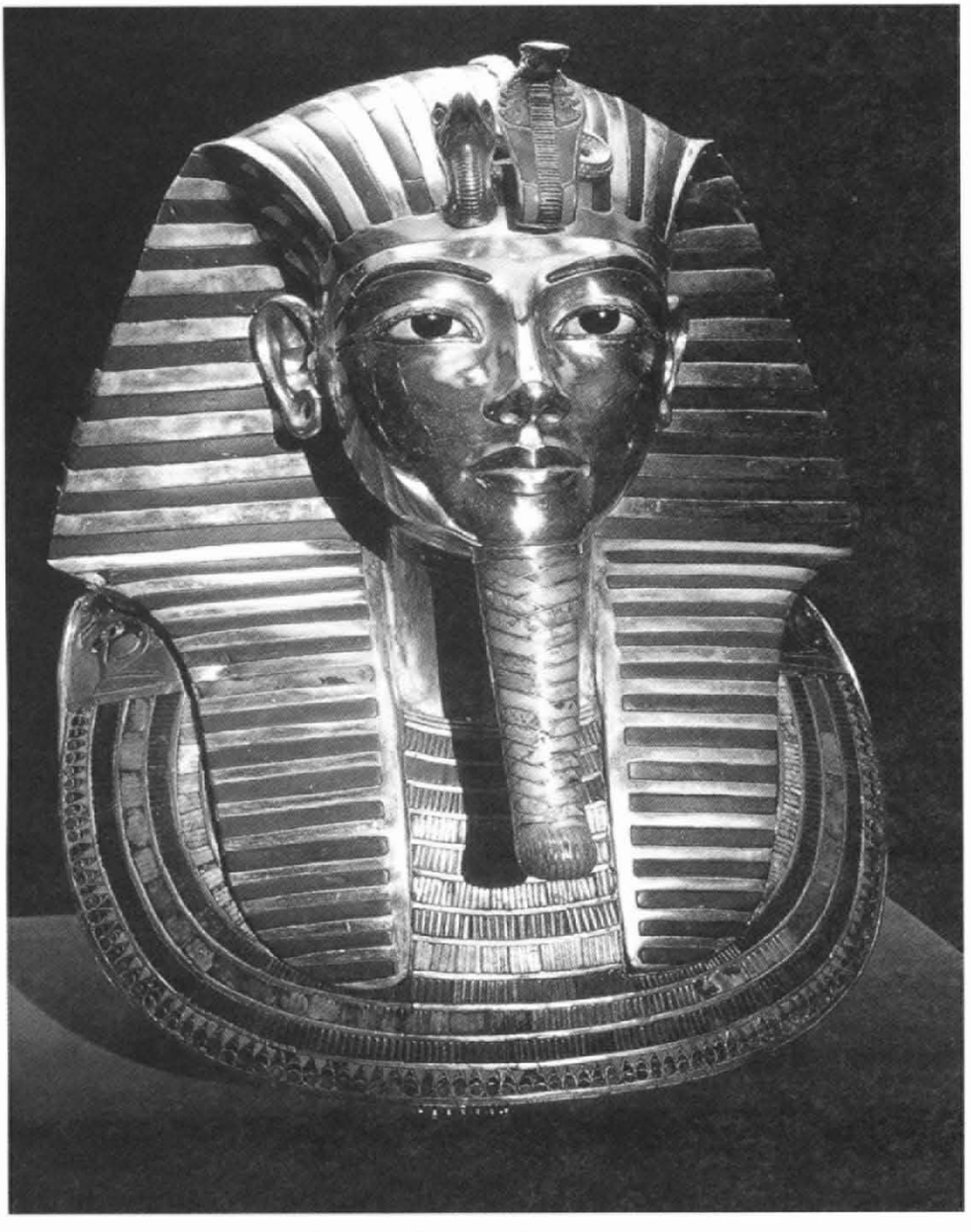

Egypt : Pharaoh Tutankhamun

อย่างไรก็ดี ตำนานเทพเจ้าอียิปต์ที่รับรู้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ มิได้มีหลักฐานชั้นต้นบันทึกเอาไว้โดยตรง แต่เป็นการได้มาจากคำบอกเล่าของพวกกรีกและโรมันอีกทอดหนึ่ง

เช่น ตำนานของโอสิริส (Osiris) นั้น มาจากเรื่องที่พลูทาร์ค (Plutarch) เล่าไว้ในหนังสือ **De Iside et Osiride XII - XX** *(Brodrick and Morton, 1996 : 121)* ดังนั้นการจัดความสัมพันธ์ของเทพเจ้าอียิปต์ให้เป็นไปในลักษณะครอบครัว หรือเครือญาติแบบสังคมมนุษย์จึงอาจจะเป็นวิธีการมองแบบกรีกโรมันก็เป็นได้

ถ้าพิจารณาจากประวัติศาสตร์แล้วจะพบว่า เทพเจ้าอียิปต์มีพัฒนาการมาจากธรรมชาติที่เรียบง่ายรอบๆ ตัว เช่น ฮอรัสเป็นเหยี่ยว หรือเรเป็นดวงอาทิตย์ เมื่อเวลาผ่านไปเทพเจ้าจะมีลักษณะสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นและมักปรากฏอยู่ในรูปสัตว์หลายชนิดปะปนกัน หรือมีการผสมผสานเทพเจ้าหลายองค์รวมกัน บางครั้งมีการนำเอาเทพเจ้าของอารยธรรมอื่นมาผนวกด้วย ทำให้เทพเจ้ามีรูปลักษณ์แปลกประหลาด มีความน่าเกรงขามและมีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ความเชื่อดั้งเดิมของอียิปต์จึงดูงมงายและนอกรีตนอกรอย เมื่อคริสต์ศาสนาแผ่เข้ามาถึงที่นี่

แต่ถ้าพิจารณาตามตำนานที่เล่าขานกันจะพบว่า ผืนดินและเทพเจ้าอียิปต์มีต้นกำเนิดจากน้ำ *(Hagen and Hagen, 1999 : 26)* เพราะนัน (Nun) ผู้ได้รับการขนานนามว่าเป็นบิดาของทวยเทพนั้นเป็น Primeval watery chaos *(Clayton, 1994 : 142)* จากนันนี่เองที่อาตุม (Atum) หรือดวงอาทิตย์แยกตัวออกมาส่องแสงสว่าง และก่อกำเนิดเนินดินแห่งแรกคือ เบนเบน (Benben) ขึ้นมา

อาตุมเป็นผู้ให้กำเนิดเทพชู (Shu) คือ เทพเจ้าแห่งอากาศและแสงแดด กับเทพีเทฟนัท (Tefnut) คือ เทพีแห่งความชื้น น้ำค้าง ฝน และหมอก พี่น้องคู่นี้แต่งงานกันเองและมีลูกอีกสองคนคือ เทพเกบ (Geb) หรือพระธรณีกับเทพีนัท (Nut) หรือท้องฟ้า ซึ่งแต่งงานกันและมีลูกถึง ๔ คน ได้แก่ โอสิริส (Osiris) ไอซิส (Isis) เซท (Set or Seth) และเนฟธีส (Nephthys) *(Johnson, 1999 : 26)* นี่คือตำนานอันเก่าแก่ของนครเฮลิโอโพลิส (Heliopolis) ที่เล่าเกี่ยวกับกำเนิดของจักรวาลและปวงเทพเจ้า

ความสัมพันธ์ของปวงเทพ เริ่มมีปัญหาตั้งแต่เทพเกบกับเทพีนัทถูกอาตุมจัดการให้แยกจากกัน โดยให้เทพชูยกเทพีนัทขึ้นไปข้างบน แล้วชู (อากาศ) ก็เข้ามาขวางกั้นกลางระหว่างนัทกับเกบ ภาพของนัทจึงมักเป็นหญิงสาวยืนโก้งโค้ง (มีปลายนิ้วมือกับนิ้วเท้าสัมผัสพื้นดิน)

เทพีเนฟธีส (Nephthys) และ เทพเซท (Seth)

อยู่เหนือร่างเกบผู้เป็นพระสวามี *(Forty, 1996 : 20)* แต่ปัญหานี้ยังคงไม่ซับซ้อนเท่ากับปัญหาของเทพเจ้ารุ่นต่อมา เพราะว่าเทพเซทแย่งชิงอำนาจจากโอสิริส โดยปลงพระชนม์พระเชษฐา ในขณะที่ไอซิสมเหสีของโอสิริสก็ได้พยายามแก้แค้นแทนพระสวามี ด้วยการร่วมมือกับฮอรัสผู้เป็นโอรส

ตามตำนานที่พลูทาร์คเล่านั้นบอกว่า โอสิริสเป็นทายาทของอาตุมและเซทผู้เป็นพระอนุชาอิจฉาริษยาพระองค์ จึงออกอุบายเชื้อเชิญโอสิริสมาร่วมงานเลี้ยง แล้วจับไปขังไว้ในหีบก่อนจะนำไปฆ่าโดยทิ้งลงในลำน้ำไนล์ หีบจมลงไปก่อนที่น้ำจะพัดพาไปติดกิ่งไม้ที่บีบลอส ซึ่งตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนแถวๆ เลบานอน ไอซิสตามไปพบและนำหีบไปซ่อนไว้ ณ ที่ลุ่มบริเวณปากแม่น้ำไนล์ แต่เซทได้พบหีบใบนี้อีกครั้งขณะที่ออกมาล่าสัตว์ พระองค์จัดการหั่นพระศพของโอสิริสเป็นชิ้นๆ แล้วเหวี่ยงทิ้งไปทุกทิศทุกทาง ไอซิสกับเนฟธีส พระขนิษฐาช่วยกันเก็บชิ้นส่วนที่ถูกทิ้งอย่างกระจัดกระจายนี้มารวมกันได้เกือบครบถ้วน หลังจากนั้น

เทพอนูบิส (Anubis) ได้ช่วยนำชิ้นส่วนมาต่อ จนเป็นรูปเป็นร่างก่อนที่จะพันห่ออย่างมิดชิดด้วยแถบผ้า *(ดู Forty, 1996 : 22 ; Hagen and Hagen, 1999 : 168 และ Johnson, 1999 : 127)* ทำให้เกิดมีมัมมี่ขึ้นเป็นครั้งแรกในโลก

ด้วยอิทธิฤทธิ์ที่พระนางมีอยู่ ไอซิสบันดาลให้โอสิริสมีโอรสกับพระนางคือ ฮอรัส แม้ว่าเซทจะทรงทราบและพยายามกำจัดฮอรัส แต่ครั้งนี้อาตุมส่งเทพธอธ (Thoth) หรือดวงจันทร์มาเป็นตุลาการ ทำให้โอสิริสยังคงเป็นกษัตริย์ได้ต่อไป เพียงแต่เป็นใหญ่เฉพาะในยมโลกเท่านั้น *(Hagen and Hagen, 1999 : 169)* และเมื่อฮอรัสเติบใหญ่ขึ้นก็เรียกร้องสิทธิของตน อาตุมเข้าข้างเซทในขณะที่เทพเจ้าส่วนใหญ่เป็นฝ่ายฮอรัส จึงนำมาสู่การต่อสู้ที่ไอซิสมีส่วนสำคัญในการทำให้ฮอรัสเป็นผู้ชนะ โดยใช้กลอุบายและอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เข้าช่วย *(ดู Forty, 1996 : 22 และ Johnson, 1999 : 127)*

จากซ้าย : เทพฮอรัส (Horus) เทพโอสิริส (Osiris) และเทพีไอซิส (Isis)

เรื่องราวการต่อสู้ระหว่างฮอรัสกับเซทนี้ ตรงกับเหตุการณ์ที่อียิปต์ตอนบนซึ่งนับถือฮอรัสมาผนวกอียิปต์ตอนล่างที่นับถือเซทพอดี ชัยชนะของฮอรัสตามตำนานอาจเปรียบได้กับอำนาจอันเหนือกว่าของอียิปต์ตอนบน ทำให้สถาบันฟาโรห์คือ ตัวแทนของเทพฮอรัสในขณะที่พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และฟาโรห์ทรงเป็นโอสิริสในชีวิตหลังความตาย (the After - life)

เทพเจ้าทั้งเก้าแห่งนครเฮลิโอโพลิส ประกอบไปด้วย เทพอาตุม ชู เทฟนัท เกบ นัท โอสิริส ไอซิส เซท และเนฟธีส เรียกว่าเป็น The Heliopolitan Ennead *(Johnson, 1999 : 126)* นับเป็นเทพเจ้าหลักในสังคมอียิปต์โบราณ นอกจากเฮลิโอโพลิสแล้วศูนย์กลางสำคัญทางศาสนายังมีอีกหลายแห่ง เช่น เฮอร์โมโพลิส (Hermopolis) กับเมมฟิส แต่ละเมืองอาจนับถือเทพเจ้าต่างองค์กัน หรือจัดลำดับความสำคัญแตกต่างกันไปบ้าง

ศาสนาของอียิปต์ในส่วนที่เป็นศาสนาของรัฐนั้น มีหลักฐานปรากฏอยู่ในคัมภีร์ พิธีกรรม และหลักฐานทางโบราณคดีมากมาย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย เห็นได้จากคัมภีร์ที่จารึกไว้ในพีระมิด (The Pyramid Texts) ได้อธิบายถึงการนำฟาโรห์เสด็จกลับสู่เทวโลก *(Hagen and Hagen, 1999 : 26)* ส่วนคัมภีร์ที่บันทึกไว้บนโลงศพ (Coffin Texts) นั้น ช่วยนำทางให้ชนชั้นสูงก้าวเข้าสู่อีกโลกหนึ่งผ่านรหัสที่เขียน หรือวาดไว้บนฝาโลงศพ และราษฎรทั่วไปก็จะถูกฝังพร้อมกับคัมภีร์มรณะ (Book of the Dead) ที่เขียนลงในกระดาษปาปีรุส (papyrus) เพื่อใช้นำทางไปยังโลกหน้าด้วยเช่นกัน *(Johnson, 1999 : 140)*

ความเชื่อของชาวบ้านอาจจะโน้มเอียงไปทางเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อยู่มาก มีการใช้เครื่องรางของขลัง หรือบทสวดมนตร์ เพื่อปกป้องคุ้มครองตนให้รอดพ้นจากภยันตราย เทพเจ้าที่นับถือกันมีลักษณะเป็นเฉพาะของท้องถิ่น และมีรูปลักษณ์เป็นสัตว์พื้นๆ เช่น นก จระเข้ แกะ วัว แมวหรือลิงบาบูน บางครั้งมีการฆ่าสัตว์เหล่านี้เพื่อบูชาเทพเจ้า และแท่นบูชาคงจะทำขึ้นเองโดยใช้วัสดุที่ไม่คงทนถาวร *(Forty, 1996 : 15)* ดังนั้นจึงไม่หลงเหลือซากให้เห็นมากเท่าไรนัก

เทพเจ้าที่ดูจะมีความสำคัญต่อชาวอียิปต์ทั้งมวลมากที่สุดน่าจะได้แก่สุริยเทพ ที่มีชื่อเรียกแตกต่างไปตามยุคสมัยหรือพื้นที่ เช่น สุริยเทพของเฮลิโอโพลิสคือ อาตุม ส่วนของนครธีเบสเป็นอามุน (Amun) และสุริยเทพในสมัยราชอาณาจักรใหม่คือ เร (Re) สุริยเทพในบางยุค

ก็มีการผนวกเทพสององค์เข้าด้วยกัน เช่น เร - อาตุม (Re - Atum) ทำให้กลายเป็นเทพสูงสุดในหมู่ปวงเทพเจ้าและเป็นเทพผู้สร้างของสรรพสิ่ง

มนุษย์เองก็ถือกำเนิดมาจากสุริยเทพ ตำนานเล่าว่ามนุษย์เกิดมาจากน้ำตาของเทพเร *(Clayton, 1994 : 163)* มนุษย์จึงอยู่ในสถานะฝูงปศุสัตว์ของพระองค์ (The Cattle of Re) แต่กำเนิดจากน้ำตา ทำให้มีการตีความว่า มนุษย์คือตัวปัญหาที่ก่อความทุกข์แก่เทพเจ้าเสมอ

ในบางยุคสุริยเทพมีความสำคัญมากจนกลายเป็นลัทธิความเชื่อใหม่ขึ้น เห็นได้จากในช่วงราชอาณาจักรใหม่นั้น ฟาโรห์อาเมนโฮเตปที่ ๔ (Amenhotep IV or Amenophis IV) ทรงสถาปนาลัทธิบูชาดวงอาทิตย์ หรืออาเทน (Aten) ขึ้น และพระองค์ก็คือ องค์สุริยเทพบนพื้นพิภพ ดังนั้นจึงเปลี่ยนพระนามใหม่เป็นเอคนาเทน (Akhnaten) *(Piper, 1994 : 26)* เพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อองค์สุริยเทพ

ความเปลี่ยนแปลงทางศาสนาคราวนี้ มีความสำคัญตรงที่เป็นความพยายามให้คนอียิปต์หันมายอมรับนับถือเทพเจ้าองค์เดียวเป็นหลัก *(Forty, 1996 : 97)* ในขณะเดียวกัน ก็ยังเป็นการท้าทายอำนาจของบรรดานักบวชดั้งเดิมที่ประจำอยู่ตามศาสนสถานของเทพเจ้าในเมืองสำคัญทางศาสนา เอคนาเทนโปรดให้ย้ายเมืองหลวงมาที่อมาร์นา (Amarna) ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำไนล์และอยู่ตรงกลางระหว่างนครธีเบสกับเมมฟิส *(Gombrich, 1995 : 67)* ทำให้จารีตทางศิลปะของอียิปต์เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าความพยายามที่จะเปลี่ยนจารีตทางศาสนาดูจะล้มเหลวก็ตาม *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 11 และ Janson and Janson, 1997 : 80)* หลังจากเอคนาเทนสวรรคตแล้ว ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ก็ถูกรื้อฟื้นกลับขึ้นมาอีก

เทพเจ้าอีกองค์หนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าสุริยเทพคือ เทพโอสิริส ตำนานอันน่าเศร้าของเทพองค์นี้นำมาสู่การอธิบายว่า พระองค์ทรงเป็นเทพผู้ครองยมโลก ซึ่งตามความเชื่อของอียิปต์โบราณแล้วเป็นอีกโลกหนึ่งที่มีความสำคัญเทียบเท่ากับโลกนี้ ความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย ทำให้อียิปต์มีพิธีทำศพที่สลับซับซ้อน และมีการบันทึกเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ในจารึก รูปเขียน และม้วนกระดาษปาปีรุส

ในขณะเดียวกันร่างของผู้ตายที่เป็นกษัตริย์ หรือคนชั้นสูงก็จะได้รับการรักษาด้วยกรรมวิธีอาบน้ำยาก่อนจะห่อหุ้มด้วยแถบผ้า แล้วนำไปเก็บไว้ในสุสานที่พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติ

ข้าทาสบริวาร ตลอดจนข้าวของของผู้ตาย เพื่อให้การใช้ชีวิตในอีกโลกหนึ่งเป็นไปอย่างสุขสบายและบริบูรณ์ *(Gombrich, 1995 : 55 - 58)* ชีวิตหลังความตายนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นนิรันดร์

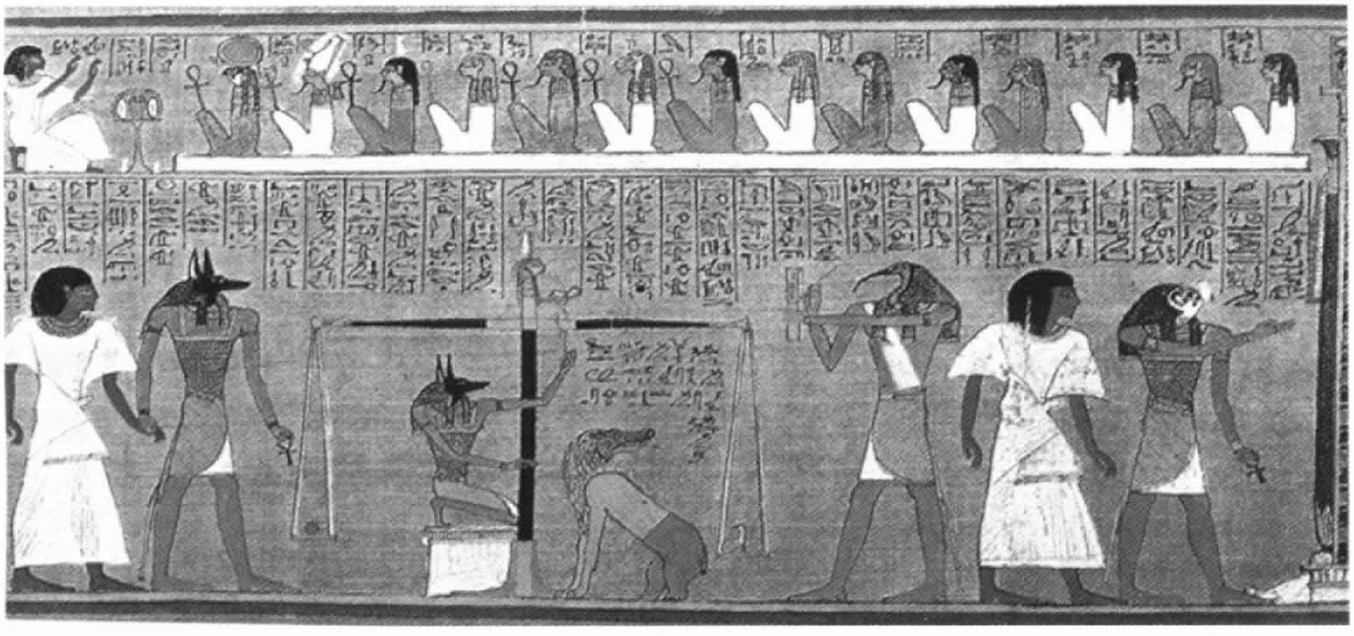

Egypt : เทพธอธ (Thoth) จดการชั่งหัวใจ

ตำนานเล่าว่าเมื่อมนุษย์เสียชีวิตลง เขาจะได้รับการตัดสินคุณงามความดีโดยเทพเจ้า ๔๒ องค์ต่อหน้าโอสิริส วิธีการพิสูจน์ว่าบุคคลผู้นั้นเคยกระทำความผิดร้ายแรง ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่มาก่อนหรือไม่นั้น ทำได้โดยการนำหัวใจของผู้ตายมาวางบนตาชั่งต่อหน้าเทพธอธ เทพีมาอัท (Ma'at) และเทพอนูบิส โดยที่ตาชั่งอีกข้างหนึ่งจะวางขนนกแห่งความจริง (Feather of Truth) ของเทพีมาอัทเอาไว้

หากผู้ตายเป็นคนดีจริงตาชั่งก็จะสมดุลและดวงวิญญาณของผู้บริสุทธิ์จะผ่านเข้าสู่อาณาจักรของโอสิริส *(Forty, 1996 : 8)* แต่ถ้าตาชั่งเกิดไม่สมดุลขึ้นมา เทพีแอมมุท (Ammut) ผู้มีพระเศียรเป็นจระเข้ ช่วงตัวเป็นสิงโตและท่อนล่างเป็นฮิปโปโปเตมัส ก็จะมาจัดการกลืนหัวใจที่มีมลทินนั้นเสีย *(ดู Clayton, 1994 : 25 และ Forty, 1996 : 27)* และทำให้ดวงวิญญาณต้องประสบกับความหายนะ

อาณาจักรของโอสิริสมีลักษณะคล้ายกับโลกนี้มาก เพียงแต่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความสุขมากกว่า ณ ที่นั้นฟาโรห์ทั้งหลายจะรวมตัวกลายเป็นหนึ่งเดียวกับเทพเจ้า พวกเศรษฐี

กับขุนนางจะมีชีวิตที่แสนสบาย และคนจนก็จะมีกินมีใช้เหลือเฟือ ทำให้คนยากจนเกิดความหวังว่าหากตั้งตนเป็นคนดีมีศีลธรรมแล้ว เมื่อตายไปก็ยังมีโอกาสเท่าเทียมกับชนชั้นสูงตรงที่สามารถผ่านการตัดสินของเทพเจ้าเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของโอสิริสได้

ศูนย์กลางของการบูชาเทพเจ้าโอสิริสอยู่ที่เมืองอบีดอส (Abydos) ซึ่งตำนานเล่าว่าเป็นที่ฝังพระศพขององค์นี้ มีผู้คนมาจาริกแสวงบุญกันเป็นจำนวนมากจนทำให้ฟาโรห์เซติที่ ๑ (Seti I) โปรดให้สร้างวิหารที่ตกแต่งอย่างงดงามขึ้นถวายแด่เทพโอสิริส เมื่อราวศตวรรษที่ ๑๓ ก่อนคริสตกาล *(Clayton, 1999 : 142 - 143)* หากใครไม่เคยมาอบีดอส ตั้งแต่ตอนที่ยังมีชีวิตอยู่และเสียชีวิตไปก่อน ในสุสานของเขามักประดับด้วยเรือจำลอง เพื่อให้ดวงวิญญาณได้มีโอกาสเดินทางไปอบีดอสได้หลังจากตายไปแล้ว *(Forty, 1996 : 16)*

สิ่งหนึ่งที่เชื่อมโยงคนอียิปต์กับความเชื่อทางศาสนาเข้าด้วยกันคือ ศิลปะ ความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย ทำให้อียิปต์ให้ความสำคัญกับการสร้างสุสาน การทำมัมมี่ และการตระเตรียมสิ่งของที่ผู้ตายจะนำติดตัวไปอีกโลกหนึ่ง พีระมิด (Pyramid) เป็นคำภาษากรีก อียิปต์โบราณเรียกสิ่งก่อสร้างชนิดนี้ว่า mer หมายถึงสถานที่สำหรับการขึ้นสู่สรวงสวรรค์ *(Forty, 1996 : 25)* ยอดแหลมของพีระมิดจึงพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า เพื่อช่วยนำทางให้ฟาโรห์เสด็จกลับคืนสู่เทวโลก

ร่างของผู้ตายจะถูกรักษาให้คงสภาพด้วยปฏิบัติการทางเคมีที่ซับซ้อน และพันด้วยแถบผ้าลินิน เพื่อรักษาศพไว้รอให้ดวงวิญญาณกลับคืนสู่ร่าง และเริ่มต้นชีวิตใหม่สำหรับอีกโลกหนึ่งหลังจากใช้ชีวิตในโลกนี้แล้ว *(Gombrich, 1995 : 55)* ดังนั้นการจะให้ชีวิตหลังความตายมีความสุขสมบูรณ์เช่นที่เคยมีในโลกนี้ จึงต้องจัดการเตรียมข้าทาสบริวาร ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ให้พรั่งพร้อมอยู่ภายในสุสาน

สมัยก่อนเชื่อกันว่ามีการฝังข้าทาสทั้งเป็นเมื่อฟาโรห์สวรรคต แต่ต่อมามีการใช้งานทางศิลปะแทนชีวิตมนุษย์ *(Gombrich, 1995 : 58 - 59)* ภาพสลักนูนต่ำ ภาพเขียนและประติมากรรมลอยตัวถูกใช้เป็นสื่อถึงความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าความตาย และชีวิตของชาวอียิปต์โบราณการใช้ศิลปะน่าจะเป็นการช่วยลดค่าใช้จ่ายได้มาก และยังเปิดโอกาสให้ขุนนาง คนร่ำรวย ตลอดจนชาวอียิปต์ทั่วไปมีโอกาสสร้างสุสานของตน ทำให้ได้ใกล้ชิดกับเทพเจ้ามากขึ้นด้วย

ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะเห็นพ้องต้องกันว่า ศิลปะอียิปต์มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงน้อยมาก ตลอดระยะเวลาหลายพันปีแห่งความรุ่งเรืองของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำไนล์ *(ดู Piper, 1994 : 24 - 27 และ Gombrich, 1995 : 65)* เพลโต (Plato) นับเป็นคนแรกที่มีความคิดเห็นทำนองนี้ เพราะเขาเสนอว่าศิลปะอียิปต์ไม่เปลี่ยนแปลงเลยนานร่วม ๑๐,๐๐๐ ปี *(Janson and Janson, 1997 : 60)* ความต่อเนื่องจึงดูเป็นจุดเด่นของศิลปะอียิปต์

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของศิลปะอียิปต์ อยู่ตรงที่ศิลปินมิได้เน้นความสมจริงตามแบบภาพสามมิติ ภาพเขียน หรือภาพสลักนูนต่ำของอียิปต์ จึงมิได้มีความลึกในสายตาของคนปัจจุบัน กอมบริชอธิบายว่า สิ่งที่สำคัญของศิลปะอียิปต์ มิได้อยู่ที่ความงามสมจริงมากเท่ากับความครบถ้วน ช่างเขียนเขียนรูปขึ้นจากความทรงจำ โดยพยายามให้ทุกสิ่งที่มีอยู่ในภาพชัดเจนทั่วกันหมด ราวกับกำลังเขียนแผนที่อยู่มิใช่เขียนรูป *(Gombrich, 1995 : 60 - 61)* รูปสวนจึงมองเห็นต้นไม้จากมุมด้านข้าง ในขณะที่สระน้ำเป็นมุมที่มองลงมาจากข้างบน โดยที่ปลา นก หรือดอกบัวในสระกลับไปเขียนโดยใช้มุมมองด้านข้างอีกครั้ง *(Gombrich, 1995 : 61)*

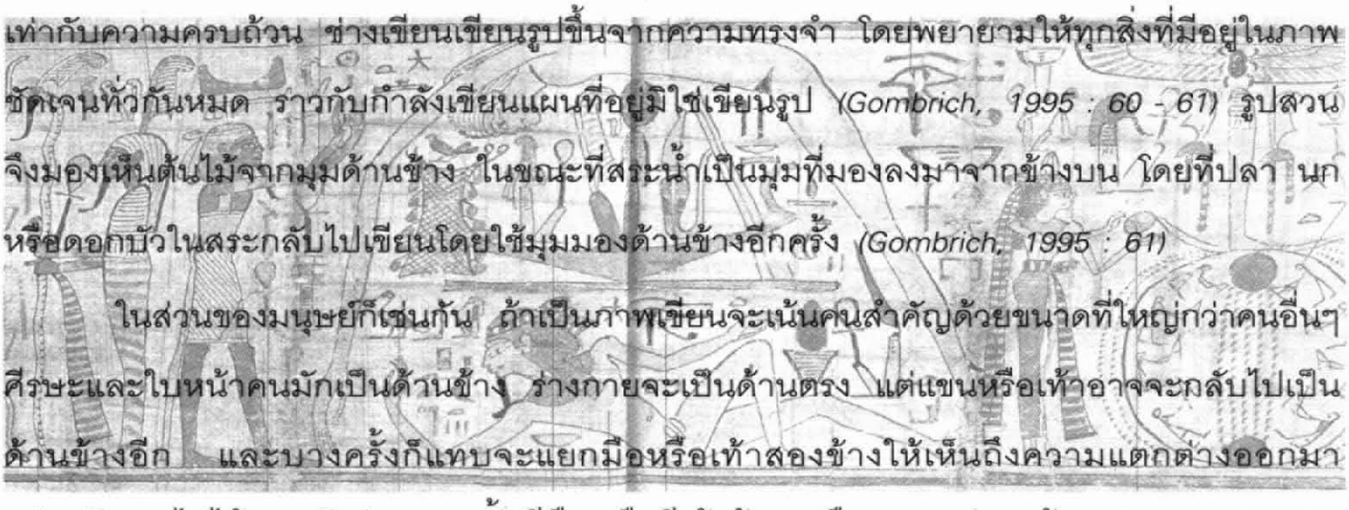

ในส่วนของมนุษย์ก็เช่นกัน ถ้าเป็นภาพเขียนจะเน้นคนสำคัญด้วยขนาดที่ใหญ่กว่าคนอื่นๆ ศีรษะและใบหน้าคนมักเป็นด้านข้าง ร่างกายจะเป็นด้านตรง แต่แขนหรือเท้าอาจจะกลับไปเป็นด้านข้างอีก และบางครั้งก็แทบจะแยกมือหรือเท้าสองข้างให้เห็นถึงความแตกต่างออกมาอย่างชัดเจนไม่ได้ ราวกับว่าบุคคลนั้นมีมือ หรือมีเท้าซ้าย (หรือขวา) อยู่สองข้าง *(Piper, 1994 : 24)*

อย่างไรก็ดี ภาพบุคคลสำคัญๆ เช่น ฟาโรห์ ราชินี หรือขุนนางมักแสดงออกมาในรูปลักษณ์ของอำนาจหรือความสง่างาม แต่ความเปลี่ยนแปลงในรัชสมัยฟาโรห์เอคนาเทนทำให้ภาพของฟาโรห์ดูต่างออกไป รูปสลักของเอคนาเทนเป็นผู้ชายหน้าเสี้ยมดูค่อนข้างจะอัปลักษณ์เพราะคางยื่นและริมฝีปากหนา ในขณะที่พระราชินีเนเฟอร์ติติของพระองค์ทรงพระสิริโฉมงดงามมาก ภาพสลักนูนต่ำอีกรูปหนึ่งของเอคนาเทนเป็นภาพครอบครัว พระองค์กับพระมเหสีกำลังอุ้มโอรสธิดาด้วยท่าทางเป็นธรรมชาติอยู่ภายใต้แสงอันศักดิ์สิทธิ์ของสุริยเทพ *(Gombrich, 1995 : 67)* ฟาโรห์ในภาพนี้ก็มิใช่ชายรูปงามเช่นเดียวกัน แต่ความศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ยังดำรงอยู่ได้ ด้วยพลังขององค์เทวะ แม้ว่าจะทรงมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับรูปลักษณ์ตามธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณอยู่ก็ตาม

กรณีของเอคนาเทนอาจนับเป็นข้อยกเว้นที่น่าศึกษาในสมัยอียิปต์โบราณ เพราะส่งอิทธิพลมาถึงฟาโรห์ตุตันคามุน (Tutankhamun) ภาพสลักของฟาโรห์องค์นี้กับราชินีของพระองค์ปรากฏในลักษณะคู่สมรสที่ใช้ชีวิตครอบครัวร่วมกัน ฟาโรห์ประทับนั่งสบายๆ พระมเหสีก็มิได้มีขนาดเล็กกว่าพระองค์มาก อย่างธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติกันมาในศิลปะอียิปต์โบราณ *(Gombrich, 1995 : 68)* ดูเหมือนว่าพระนางกำลังเทน้ำมันหอมทาลงบนพระพาหาของพระสวามีด้วย *(Piper, 1994 : 27)*

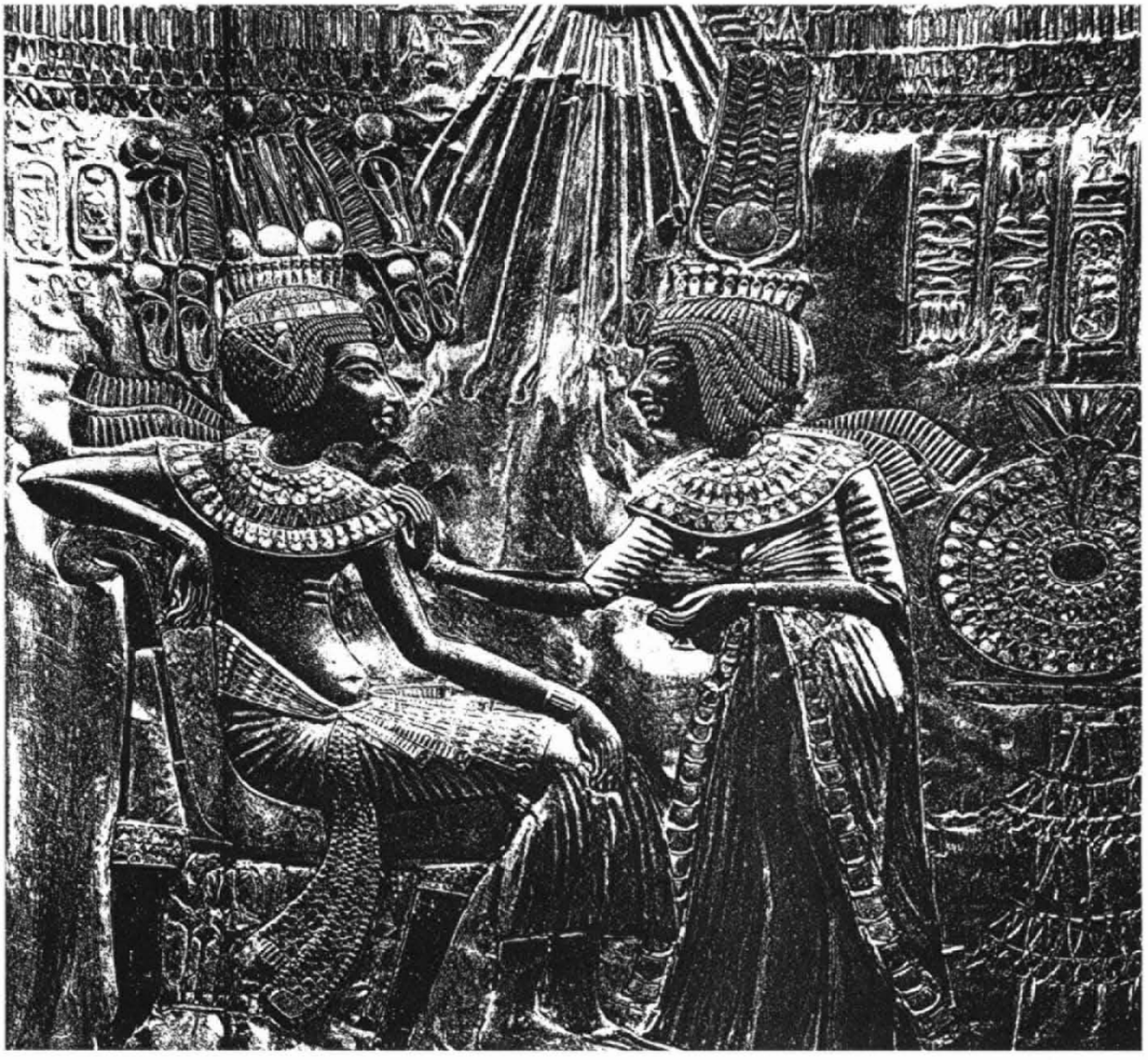

Egypt : Pharaoh Tutankhamun

ภาพแสดงความใกล้ชิดแบบสามีภรรยาเช่นนี้ ถูกสลักไว้ที่บัลลังก์ในสุสานของฟาโรห์ตุตันคามุนที่นักโบราณคดีชาวตะวันตกขุดค้นพบใน ค.ศ. ๑๙๒๒ แสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงทางศิลปะที่เอคนาเทนเป็นผู้ริเริ่มยังคงมีอยู่ต่อมา ภาพชีวิตคนงานที่กำลังแบกเสาขนาดใหญ่ด้วยท่าทางที่แสดงถึงความยากลำบากและหนักหนาสาหัสในสุสานของโฮเรมเฮป (Horemhep) ที่ซักการา (Saggara) นับเป็นอีกตัวอย่างที่สนับสนุนข้อสรุปที่ว่า จารีตใหม่ทางศิลปะที่เอคนาเทนเริ่มต้นไว้ยังเป็นที่นิยมอยู่ เพราะสุสานนี้สร้างขึ้นหลังสมัยฟาโรห์ตุตันคามุนด้วยซ้ำไป (Janson and Janson, 1997 : 76 - 77)

อารยธรรมอียิปต์โบราณมีความสำคัญยิ่งสำหรับโลกตะวันตก เพราะเชื่อกันว่ากรีกโบราณได้รับอิทธิพลมาจากอียิปต์ อี. เอช. กอมบริช (E.H. Gombrich) ศาสตราจารย์สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะสมัยคลาสสิกเคยเขียนไว้ในหนังสือ **The Story of Art** ว่า "...For we shall see that the Greek masters went to school with the Egyptians, and we are all the pupils of the Greeks. Thus the art of Egypt has a tremendous importance for us." *(Gombrich, 1995 : 55)*

เทพเจ้าองค์สำคัญของอียิปต์โบราณ

๑. ฮอรัส (Horus) เป็นโอรสของโอสิริสกับไอซิส เทพองค์นี้มีกำเนิดที่พิสดารมาก เพราะพระบิดาสวรรคตไปก่อนแล้ว แต่ด้วยฤทธิ์ของเทพีไอซิสทำให้พระนางตั้งครรภ์กับพระศพของพระสวามี พระนามฮอรัสหมายความว่า "the one far - off" หรือ "He on high" ซึ่งบ่งบอกถึงสถานะอันสูงส่ง รูปของฮอรัสคือ เหยี่ยวหรือคนที่มีศีรษะเป็นเหยี่ยว ฮอรัสได้มาแก้แค้นแทนพระบิดาและเรียกร้องอำนาจคืนจากศัตรูของพระบิดาได้สำเร็จ แต่การต่อสู้ก็เต็มไปด้วยการใช้เล่ห์เพทุบายและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อยู่หลายครั้ง คนอียิปต์เชื่อว่าฟาโรห์คือภาคอวตารของเทพองค์นี้เพื่อมาปกครองแผ่นดิน *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 73 - 74; Clayton, 1994 : 102 - 103 และ Forty, 1996 : 32)*

๒. โอสิริส (Osiris) เป็นโอรสของพระธรณีเกบกับเทพีแห่งท้องฟ้าคือ นัท โอสิริสเป็นเทพแห่งความตายผู้ครองยมโลก พระองค์ถูกปลงพระชนม์โดยพระอนุชาที่มาแย่งชิงอำนาจ พระศพถูกกระทำทารุณกรรมหลายครั้ง แต่ในที่สุดฮอรัสผู้เป็นโอรสก็มาแก้แค้นแทนสำเร็จ พลูทาร์ค กวีชาวกรีกเขียนไว้ว่า โอสิริสเป็นเทพที่นำอียิปต์ให้หลุดพ้นจากความป่าเถื่อน เพราะเป็นผู้แนะนำให้คนอียิปต์รู้จักเกษตรกรรมและกฎหมาย พระองค์ยังเป็นเทพแห่งธัญพืชด้วย

ภาพของโอสิริสจะเป็นมนุษย์ในสภาพมัมมี่ ถือคทาของฟาโรห์ สวมมงกุฎทรงสูง โดยมีเขาแกะประดับกับขนนก และมีพระวรกายเป็นสีเขียว ศาสนสถานที่บูชาโอสิริสมีศูนย์กลางอยู่ที่อบีดอส *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 120 - 121; Clayton, 1994 : 151 และ Forty, 1996 : 37)*

๓. เซท (Set or Seth) เป็นโอรสของเกบกับนัทและเป็นอนุชาผู้ทรยศของโอสิริส เซทเป็นเทพแห่งการจลาจลวุ่นวาย สายฟ้า พายุ ความรุนแรงและทะเลทราย จึงมีลักษณะของความชั่วร้ายปรากฏอยู่ ภาพของเซทเป็นสัตว์สี่เท้าที่ดูประหลาด เพราะมีทั้งหาง แล้วยังมีหูหรือเขาขนาดใหญ่อยู่ด้วย ส่วนผิวเป็นสีขาวแต่ผมกลับเป็นสีแดง ตำนานเล่าว่าเซทเป็นผู้ที่คุกคามและอมดวงจันทร์ทุกๆ เดือน เพราะว่าดวงจันทร์เป็นที่ซ่อนของโอสิริส แต่เมื่อหลังจากพ่ายแพ้แก่ฮอรัสแล้ว เซทก็ไปอยู่กับเรและทำหน้าที่ควบคุมดินฟ้าอากาศให้องค์สุริยเทพ

ศูนย์กลางที่นับถือเทพเซทคือ ออมบอส (Ombos) และคุส (Kus) บางสมัยเทพเซทก็ได้รับการบูชาอย่างสูงส่ง โดยเฉพาะจากพวกฮิคซอส (Hyksos) แต่หลังจากพวกนี้ถูกขับไล่ไปแล้ว ความนิยมต่อเทพเซทก็เสื่อมลงมาก *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 160 - 161; Clayton, 1994 : 170 และ Forty, 1996 : 40)*

๔. มอนตู (Montu, Mentu or Mont) คือเทพแห่งสงครามของนครธีเบส มีพระเศียรเป็นเหยี่ยว ถือเป็นภาคนักรบขององค์ฟาโรห์ และมีดาบโค้ง (khepesh) เป็นอาวุธ บางครั้งจะปรากฏในรูปวัวบูคิส (Buchis) ตอนหลังมอนตูอยู่ใต้อำนาจของเทพอามุน *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 101 และ Forty, 1996 : 35)*

๕. อามุน (Amun or Amen) เป็นเทพเจ้าผู้สร้างซึ่งไม่มีรูปร่างจำเพาะ เนื่องจากปรากฏพระองค์แฝงอยู่กับสิ่งมีชีวิตทุกสรรพสิ่ง เป็นอากาศ เทวดา และเป็นผู้พิทักษ์ของหมู่

เทพเจ้า อามุนเป็นเทพแห่งนครธีเบส พระองค์สวมมงกุฎทรงสูงที่มีสองยอด สมัยราชวงศ์ที่ ๑๘ ของราชอาณาจักรใหม่ เทพอามุนได้รวมเข้ากับเทพเรหรือสุริยเทพกลายเป็นเทพ **อามุน - เร (Amun -Re)** ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดผู้พิทักษ์องค์ฟาโรห์ วิหารของเทพอามุน - เร สร้างโดยฟาโรห์ราเมเสสที่ ๒ อยู่ที่ลุกซอร์ และคาร์นัค ใกล้ๆ ธีเบส *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 7; Clayton, 1994 : 27 และ Forty, 1996 : 27)*

๖. ทาห์ (Ptah) เป็นเทพผู้สร้างและเทพแห่งงานหัตถกรรมของนครเมมฟิส ตั้งแต่ครั้งที่อียิปต์ยังแยกเป็นสองส่วน ภาพของเทพทาห์คือ มนุษย์โกนหัวหรือสวมหมวกทรงกลม มือถือคทา แต่งกายคลุมมิดชิดด้วยผ้าลินิน ทาห์เป็นเทพของสถาปนิก ช่างฝีมือ ศิลปิน และช่างก่อสร้าง นับเป็นเทพที่มีความสำคัญมาก เพราะคนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสุสานถวายฟาโรห์

มเหสีของทาห์คือ เทพีซัคเมท (Sakhmet or Sekhet) เป็นเทพีสิงโตตัวเมียและเป็นพระราชธิดาของเทพเร พระนางเปรียบเสมือนอำนาจในเชิงทำลายของดวงอาทิตย์ ครั้งที่เทพเรพิโรธว่ามนุษย์คิดล้มล้างพระองค์ ซัคเมทถูกส่งให้มาฆ่าฟันมวลมนุษย์และดื่มโลหิตของผู้คนเหล่านั้น แม้ว่าเรจะหายแค้นแล้ว แต่ซัคเมทก็ยังไม่ยอมเลิกราการฆ่าฟันจนต้องออกอุบายลวงให้มาดื่มเบียร์ข้าวบาร์เลย์สีแดงแทนเลือด เมื่อซัคเมทเมาก็เลยลืมการฆ่าฟันมนุษย์ไป *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 137 กับ 156 ; Clayton, 1996 : 161 กับ 167 และ Forty, 1996 : 37 - 38)*

๗. เฮเธอร์ (Hathor) คือเทพีผู้พิทักษ์ยมโลกด้านตะวันตก เป็นเทพีผู้คุ้มครองสุสานและผู้ตาย เป็นเทพีแห่งโชคชะตา การรักษาพยาบาล การเกิด ความรัก ดนตรี นาฏศิลป์ รวมทั้งสตรีเพศ เฮเธอร์มักคู่กับฮอรัส และถือว่าเทพีองค์นี้คือ มารดาของฟาโรห์ ภาพของเฮเธอร์ปรากฏในสามลักษณะคือ ถ้าไม่ใช่สตรีที่งามสง่าสวมมงกุฎรูปเขาวัวแล้ว ก็จะเป็นวัวตัวเมียกำลังให้นมแก่ยุวกษัตริย์ หรือเป็นรูปคนที่มีหูเหมือนวัว *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 64 - 65; Clayton, 1994 : 94 และ Forty, 1996 : 31)*

๘. ไอซิส (Isis) เทพีองค์สำคัญผู้เป็นมเหสีของโอสิริส และเป็นมารดาของฮอรัส ไอซิสจึงอยู่ในสถานะมารดาของฟาโรห์เช่นกัน เทพีองค์นี้นับเป็นสตรีและมารดาในอุดมคติคือ

เปี่ยมไปด้วยความงาม ความจงรักภักดี และความฉลาดหลักแหลม *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 78; Clayton, 1994 : 107 และ Forty, 1996 : 33)*

๙. เร - อาตุม (Re - Atum) มาจากการผนวกเทพเจ้าของนครเฮลิโอโพลิส ทำให้กลายเป็นสุริยเทพ เทพผู้สร้างและประมุขของปวงเทพเจ้าประจำนครอยู่ในองค์เดียวกัน สรรพสิ่งทั้งปวงจึงเกิดขึ้นจากการสร้างของเทพองค์นี้ ภาพของเรคือ เหยี่ยวที่มีดวงอาทิตย์สีแดงอยู่บนพระเศียรและมีงูเห่าอยู่ข้างๆ ในยมโลกเรจะเป็นเทพเจ้าที่มีพระเศียรเป็นแกะ เรได้รับการผนวกกับเทพเจ้าอื่นหลายองค์ เช่น อาตุม เบนู (Benu) และโอสิริส เร - อาตุม ถือเป็นเทพเจ้าสูงสุดของนครเฮลิโอโพลิส *(ดู Clayton, 1994 : 42 กับ 163 และ Forty, 1996 : 29 กับ 37 - 38)*

๑๐. โซเบค (Sobek) เป็นโอรสของเทพีนีธ (Neith) เทพองค์นี้มีเศียรเป็นจระเข้ โซเบคคือ สัญลักษณ์ของแสนยานุภาพของฟาโรห์ พระองค์เป็นพระสวามีของเทพีเฮเธอร์ วิหารเทพโซเบคแห่งสำคัญอยู่ที่ฟายยัม (Faiyum) แถบอียิปต์ตอนล่าง แต่โซเบคเป็นเทพที่ได้รับการบูชาทั่วอียิปต์ บางทีก็ปรากฏในรูปจระเข้ทั้งตัว *(ดู Clayton, 1994 : 174 และ Forty, 1996 : 41)*

๑๑. มาอัท (Ma'at or Maet) คือ เทพีแห่งความจริงและความยุติธรรม หรือเป็นผู้รักษาความสมดุลของระบบที่สุริยเทพทรงสร้างขึ้น มาอัทเป็นมเหสีของเทพธอธ ภาพของพระนางปรากฏในรูปสตรีที่มีขนนกกระจอกเทศประดับพระเศียร ขนนกนี้เองที่เรียกว่าเป็น "Feather of Truth" ที่ใช้ชั่งคู่กับหัวใจของผู้ตาย เพื่อทดสอบความบริสุทธิ์ของดวงวิญญาณก่อนจะได้รับเลือกให้เข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพโอสิริส และฟาโรห์ทรงปกครองอาณาจักรภายใต้อำนาจอันยุติธรรมของเทพีองค์นี้ *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 94 ; Clayton, 1994 : 119 และ Forty, 1996 : 34)*

๑๒. ธอธ (Thoth) เทพแห่งดวงจันทร์ผู้เป็นรองเพียงองค์สุริยเทพเท่านั้น อียิปต์โบราณถือว่าธอธเป็นผู้คิดประดิษฐ์ตัวอักษร เป็นผู้คิดปฏิทิน ตลอดจนวิทยาศาสตร์ ศิลปะ การแพทย์ คณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์ ในขณะเดียวกันยังเป็นผู้บันทึกเรื่องราวและเป็นเทพองค์สำคัญในยมโลกคู่กับเทพีมาอัทผู้เป็นพระมเหสี ธอธเคยเป็นตุลาการตัดสินกรณีพิพาทระหว่างโอสิริสกับเซทและระหว่างฮอรัสกับเซทด้วย

ภาพของธอธคือ คนที่มีพระเศียรเป็นนกไอบิส (Ibis) มิฉะนั้นก็ออกมาในรูปของนกหรือลิงบาบูน *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 177 - 178 ; Clayton, 1994 : 181 และ Forty, 1996 : 42 - 42)*

๑๓. เนฟธีส (Nephthys) เป็นธิดาของเกบและนัท พระนางเป็นมเหสีของเทพเซท แต่หลอกล่อเทพโอสิริสจนมีโอรสด้วยกันพระองค์หนึ่งคือ อนูบิส ที่มีพระเศียรเป็นหมาไนและทำหน้าที่ในยมโลก เป็นเทพแห่งสุสานและการทำมัมมี่ ภาพของเทพีองค์นี้ปรากฏในรูปสตรีที่มีตะกร้ากับวังอยู่บนพระเศียร หน้าที่ของเนฟธีสคือ คุ้มครองฟาโรห์ในยมโลกร่วมกับเทพีไอซิส และยังทำหน้าที่คุ้มครองแท่นวางพระศพของโอสิริสด้วย *(ดู Brodrick and Morton, 1996 : 111 -112; Clayton, 1994 : 136 และ Forty, 1996 : 36)*

บรรณานุกรม

Brodrick, M. and Morton, **A. A. A Concise Dictionary of Egyptian Archaeology.** London : Senate, 1996.

Clayton, Peter A. **Chronicle of the Pharaohs.** London : Thames and Hudson, 1999.

_____. **Great Figures of Mythology.** New York : Crescent Books, 1994.

Forty, Jo. **Ancient Egyptian Mythology.** London : Promotional Reprint Company, 1996.

Gods and Pharaohs of Ancient Egypt. Edison, New Jersey : Chartwell Books, 1998.

Gombrich, E. H. **The Story of Art.** London : Phaidon Press, 1995.

Hagen, Rose-Marie and Hagen, Rainer. **Egypt : People - Gods - Pharaohs.** Cologne : Taschen, 1999.

Janson, H. W. and Janson, Anthony F. **History of Art.** London : Thames and Hudson, 1997.

Johnson, Paul. **The Civilization of Ancient Egypt.** London : Weidenfeld & Nicolson, 1999.

Piper, David. **The Illustrated History of Art.** New York : Crescent Books, 1994.

เมโสโปเตเมีย : อำนาจที่มาจากกองทัพ*

คำว่า **เมโสโปเตเมีย** (Mesopotamia) เป็นภาษากรีก หมายถึง ดินแดนระหว่างแม่น้ำ คือ ที่ราบที่อยู่ระหว่างแม่น้ำไทกริส (Tigris) และแม่น้ำยูเฟรติส (Euphrates) บริเวณนี้มีรูปร่างคล้ายพระจันทร์เสี้ยว (Crescent Land) และตั้งอยู่ระหว่างทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางทิศตะวันตก ทะเลดำทางทิศเหนือ และอ่าวเปอร์เซียทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ นับเป็นถิ่นกำเนิดของอารยธรรมที่มีความเก่าแก่พอๆ กับอียิปต์ *(Janson and Janson, 1997 : 78)* และยังเป็นอารยธรรมลุ่มแม่น้ำเหมือนกัน

MESOPOTAMIA

ผู้คนในบริเวณนี้ทำการเกษตรบนผืนดินอันอุดมสมบูรณ์ในเขตลุ่มแม่น้ำ และจำเป็นต้องมีการรวมตัวกันเป็นชุมชน เพื่อควบคุมกระแสน้ำในรูปของการจัดการชลประทานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาน้ำท่วมและป้องกันตัวเองจากศัตรูที่ต้องการทำกินบนพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์แห่งนี้เช่นกัน *(Chronicle of the World, 1996 : 33)*

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๑ อียิปต์ เมโสโปเตเมีย ยิว

ปัญหาการคุกคามจากศัตรูภายนอกคือ สิ่งที่ทำให้เมโสโปเตเมียมีพัฒนาการต่างไปจากอียิปต์ ด้วยเหตุที่เป็นพื้นที่ราบอันกว้างใหญ่ และไม่มีอุปสรรคธรรมชาติมาขวางกั้น การเดินทางเข้าสู่เมโสโปเตเมียอาจทำได้ทุกทิศทุกทางอย่างสะดวก สภาพภูมิศาสตร์จึงทำให้เมโสโปเตเมียยากที่จะรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้ผู้ปกครองกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งติดต่อกันยาวนานแบบที่อียิปต์เป็นอยู่ได้

ดินแดนนี้ มีศูนย์กลางอำนาจที่แตกแยกกันเป็นนครรัฐ (City States) อยู่หลายแห่ง แต่ละนครรัฐมักจะทำสงครามแย่งชิงอำนาจกันเกือบตลอดเวลา เมื่อรวมกับการรุกรานจากภายนอกซึ่งเกิดขึ้นเป็นระยะๆ แล้ว เมโสโปเตเมียจึงไร้เสถียรภาพทางการเมืองเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ดี พัฒนาการทางศิลปะของเมโสโปเตเมียสะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางความคิด เทคโนโลยี และความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างเทพเจ้ากับสถาบันกษัตริย์ *(Piper, 1994 : 28)* ที่เก่าแก่นานหลายพันปีทีเดียว

การศึกษาอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ย่อมหมายถึงการศึกษาเกี่ยวกับชนหลายเผ่าที่เคยสถาปนาอำนาจของตนในดินแดนนี้ และมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นตลอดเวลา ชนกลุ่มแรกที่มีอำนาจเข้มแข็งในเมโสโปเตเมียน่าจะได้แก่ พวกสุเมเรียน (Sumerians) ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานแถบเมืองยูรุค (Uruk) ตั้งแต่ราว 3500 B.C. *(Chronicle of the World, 1996 : 33)* ไม่มีใครทราบว่าชนเผ่านี้มาจากที่ไหน แต่เมื่อเข้ามาตั้งมั่นอยู่ทางตอนใต้ของเมโสโปเตเมียแล้ว พวกสุเมเรียนก็มีความเจริญก้าวหน้าถึงขนาดประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้เอง คือ อักษรลิ่ม (Cuneiform) ที่เกิดจากการใช้ต้นอ้อเหลาปลายแหลมเป็นปากกากด หรือขีดลงบนแผ่นดินเหนียวเปียกๆ ให้เป็นรอยหรือลิ่มอย่างหยาบๆ เป็นตัวอักษรแทนเสียงมากกว่าจะเป็นตัวอักษรภาพแบบอียิปต์

สถาบันกษัตริย์ของสุเมเรียนเป็นเสมือนตัวแทนของเทพเจ้า ทำหน้าที่ปกครองมนุษย์ให้อยู่ในครรลองของการรับใช้เทพเจ้า *(Janson and Janson, 1997 : 78)* แต่ละนครรัฐจะมีเทพเจ้าประจำเป็นของตน ผลตอบแทนที่มนุษย์ผู้ปฏิบัติตามพระประสงค์ขององค์เทวะ จะได้รับก็คือการคุ้มครองจากเทพเจ้าองค์นั้นให้พ้นจากภยันตรายทั้งปวง ซึ่งอาจเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าอื่นผู้ควบคุมธรรมชาติอยู่ และการปกป้องคุ้มครองนี้จะเกิดขึ้นผ่านตัวแทนของพระองค์ที่อยู่บนพื้นพิภพ คือ ผู้ปกครอง อันได้แก่ กษัตริย์ และอาจรวมไปถึงนักบวชด้วย

ศูนย์กลางทางการปกครองและการบริหารราชการมักจะอยู่ที่ศาสนสถานซึ่งตั้งอยู่บนซิกกูแรต (Ziggurat) อันเป็นสิ่งก่อสร้างคล้ายภูเขาแต่เกิดจากฝีมือของมนุษย์ และมีบันไดสูงชันเป็นทางขึ้นสู่ส่วนยอด *(Piper, 1994 : 28)* ซิกกูแรตจะอยู่กลางใจเมือง ที่นี่จะมีการจัดการเกณฑ์แรงงานราษฎรมาทำงานสาธารณะ เช่น ขุดคูคลองเพื่อการชลประทาน รวมไปถึงการจัดเก็บตลอดจนการแจกจ่ายผลผลิตทางการเกษตร ในลักษณะเดียวกับการเก็บภาษีอากรสมัยปัจจุบัน

พวกสุเมเรียนมีพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าหลายพิธีด้วยกัน บางพิธีกระทำเป็นประจำทุกปี เพื่อแสดงความขอบคุณเทพเจ้าที่ช่วยปกปักรักษา ให้พวกตนรอดพ้นจากภัยธรรมชาติมาได้อย่างปลอดภัยในแต่ละปี *(Chronicle of the World, 1996 : 37)*

Mesopotamia : Gilgamesh

อย่างไรก็ดี กษัตริย์องค์หนึ่งของสุเมเรียนได้รับการยกย่องอย่างสูงในฐานะเทพเจ้าหลังจากสวรรคตแล้ว นั่นคือ กิลกาเมช (Gilgamesh)[๑] ผู้ครองนครรัฐยูรุค เมื่อราว 2750 B.C. หรืออาจจะเก่าไปกว่านั้น *(Clayton, 1994 : 88)* ตามประวัติเล่าว่า กิลกาเมชทรงเป็นนักรบผู้กล้านำทัพเข้าต่อกรกับอาณาจักรคิช และได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้าก็เพราะวีรกรรมอันห้าวหาญของพระองค์ *(Chronicle of the World, 1996 : 37)*

เรื่องราวของกิลกาเมชคงจะตราตรึงอยู่ในความทรงจำของผู้คนต่อมาอีกนานนับพันปี เพราะในสมัยบาบิโลน (ราว ๗๐๐ ปีก่อนคริสตกาล) เรื่องของกิลกาเมชถูกแต่งขึ้นเป็นมหากาพย์ ยกย่องเทวกษัตริย์องค์นี้อย่างสูงส่ง *(ดู Clayton, 1994 : 88 - 91)* พระองค์ทรงเป็นผู้หยั่งรู้ มีความฉลาดหลักแหลม รูปร่างก็

สง่างาม และมีความองอาจกล้าหาญ โดยที่สองในสามส่วนของกิลกาเมซอยู่ในสภาวะของเทพเจ้า และมีเพียงหนึ่งในสามเท่านั้นที่เป็นมนุษย์ *(Gilgamesh and Enkidu, 1995 : 1)* นั่นหมายถึงว่า พระองค์ทรงหลีกเลี่ยงจากความตายไปไม่พ้น

พวกสุเมเรียนหมดอำนาจไปเมื่อราว 2340 B.C. เมื่อพวกอัคคาเดียน (Akkadians) เข้ามายึดครองเมโสโปเตเมียได้ และพยายามรวบอำนาจให้เป็นปึกแผ่นไว้ภายใต้ศูนย์กลางเดียวคือนครรัฐอัคคัด (Akkad or Agade) บนฝั่งแม่น้ำยูเฟรติส โดยเฉพาะภายใต้ซาร์กอน (Sargon) ผู้มีตำนานเล่าขานว่า เป็นเด็กที่ถูกทิ้งไว้ในตะกร้าที่ทำจากต้นกกและถูกปล่อยให้ลอยไปตามลำน้ำ คนตักน้ำช่วยชีวิตเด็กคนนี้ไว้ แล้วเทพีอิชตาร์ (Ishtar) ทรงเลี้ยงให้เติบใหญ่ขึ้นมา พระนามซาร์กอนนั้น หมายถึง ชอบธรรม หรือกษัตริย์ที่แท้จริง

พระองค์ยึดอำนาจได้จากพวกคิชก่อนจะกรีธาทัพมาตียูรุค เออร์ (Ur) และนครรัฐอื่นๆ ทำให้อาณาเขตของพระองค์แผ่ไปกว้างขวาง มีการปกครองที่เป็นปึกแผ่นมั่นคง มีการรวมเทพเจ้าของนครรัฐอื่นกับอัคคัดเข้าด้วยกัน เพื่อเป็นเทพเจ้าของอาณาจักรใหม่ที่สถาปนาขึ้น *(Chronicle of the World, 1996 : 41)* และมีการใช้ศิลปะเพื่อเชิดชูพระบรมเดชานุภาพของสถาบันกษัตริย์

รูปหล่อสำริดที่เป็นพระเศียรของซาร์กอนที่นครนินนีเวห์ (Nineveh) ถือเป็นงานชิ้นเยี่ยมที่แสดงให้เห็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาก พอๆ กับความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ผู้เก่งกล้า ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีภาพสลักนูนต่ำแสดงถึงชัยชนะในการรบของนาราม - ซิน (Naram - Sin) ผู้เป็นพระราชนัดดาของซาร์กอน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพระบรมเดชานุภาพอันเกรียงไกรได้อย่างชัดเจน

นาราม - ซินประทับยืนเด่นเป็นสง่าอย่างผู้ชนะ บนพระเศียรมีมงกุฎรูปเขาสัตว์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้าสวมอยู่ พระองค์กำลังเสด็จพระราชดำเนินไปบนร่างของทหารฝ่ายตรงกันข้ามที่เสียชีวิตแล้ว ในขณะที่ผู้แพ้บางคนกำลังอ้อนวอนร้องขอความเมตตาจากพระองค์ *(Janson and Janson, 1997 : 83 - 84)* กอมบริชอธิบายว่าความคิดที่อยู่เบื้องหลังภาพนี้ อาจจะไม่ใช่แค่ต้องการประกาศชัยชนะในการรบ แต่ยังเป็นความเชื่อที่ว่าพลังอำนาจของวีรกษัตริย์จะยืนยงต่อไปอีกนานตราบเท่าที่ภาพสลักนี้ยังคงอยู่และเผ่าพันธุ์ที่พ่ายแพ้จะไม่มีวันลุกฮือขึ้นมาต่อกรได้อีกเลย *(Gombrich, 1995 : 70 - 72)*

ความเป็นปึกแผ่นของเมโสโปเตเมียดำรงอยู่ได้ไม่นานนัก การรุกรานจากพวกกูติ (Guti) ที่มาจากเขตภูเขาทำให้เกิดความแตกแยกในดินแดนนี้อีก กูเดีย (Gudea) กษัตริย์ของพวกกูติปกครองนครรัฐลากาช (Lagash) ที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของปากแม่น้ำไทกริส ในขณะที่พวกชนพื้นเมืองเดิมพากันมาตั้งศูนย์กลางอำนาจใหม่ที่นครรัฐเออร์ (Ur) ซึ่งอยู่ริมฝั่งทะเลด้านอ่าวเปอร์เซียใกล้ๆ ยูรุค *(Chronicle of the World, 1996 : 43)*

Mesopotamia : Naram-Sin

เมโสโปเตเมียกลับสู่ความเป็นปึกแผ่นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อนครรัฐบาบิโลน (Babylon) เรืองอำนาจขึ้น พระเจ้าฮัมมูราบี (Hammurabi ราว 1792 - 1750 B.C.) ทรงประกาศใช้ประมวลกฎหมายฮัมมูราบี (Code of Hammurabi) เป็นบรรทัดฐานในการปกครองอาณาจักร *(Janson and Janson, 1997 : 88)* กฎหมายนี้จารึกบนแท่งหินโดยนำกฎเกณฑ์ต่างๆ มาจากกฎหมายและธรรมเนียมที่ใช้ปฏิบัติกันอยู่ในขณะนั้น ฮัมมูราบียังโปรดให้สถาปนามาร์ดุค (Marduk)[๒] เทพผู้พิทักษ์นครบาบิโลนเป็นเทพเจ้าสูงสุดของอาณาจักร *(Chronicle of the World, 1996 : 47)* เพื่อเป็นการสร้างสิทธิธรรมทางการปกครองให้แก่ราชวงศ์ของพระองค์

อาณาจักรบาบิโลนมีอายุยืนยาวต่อมาอีกร้อยปีเศษก็ล่มสลายลง ความแตกแยกเกิดขึ้นอีกในเมโสโปเตเมีย ช่วงเวลานี้นครรัฐหนึ่งทางตะวันตกเฉียงใต้คือ ฟีนิเชีย (Phoenicia) ได้พัฒนาตัวอักษรของตนเองขึ้นใหม่ต่างไปจากอักษรลิ่มที่ใช้กันอยู่ เพราะมีการใช้เส้นโค้งกับเส้นตรงขีดเขียนแทนที่จะใช้วิธีกดปากกาปลายแหลมให้เกิดร่องลึก *(Chronicle of the World, 1996 : 52)*

พวกฟีนิเชียนเป็นพ่อค้าที่มีความสามารถในการเดินเรือสูง ตัวอักษรแบบใหม่จึงสะดวกที่จะใช้จดบัญชีสินค้าและบันทึกเรื่องราวต่างๆ การขยายอำนาจทางการค้าของฟีนิเชียในเขตทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเป็นไปอย่างมั่นคง มีนครรัฐอิสระหลายแห่งที่ชนกลุ่มนี้ตั้งขึ้นตามเมืองท่ารอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน พวกฟีนิเชียนเดินเรือไปค้าขายไกลถึงสเปน โดยนำเอาแพรพรรณและเครื่องเทศที่มาจากตะวันออกไปแลกเปลี่ยนกับทองแดงจากสเปนและดีบุกจากอังกฤษกับบริตตานี *(Chronicle of the World, 1996 : 59)* ฟีนิเชียจึงเป็นนครรัฐที่ดูจะมีลักษณะพิเศษในดินแดนเมโสโปเตเมีย เพราะมีชื่อเสียงโดดเด่นทางด้านการค้าขาย ไม่ใช่ด้านแสนยานุภาพทางทหาร

Mesopotamia : Marduk

อาณาจักรที่สถาปนาอำนาจเมื่อราว 1000 B.C. เป็นตัวอย่างของความสำเร็จด้านยุทธศาสตร์ทางทหาร

อาณาจักรนี้ต่อมาได้ขยายอำนาจเป็นจักรวรรดิอัสสิเรีย (Assyria) มีอายุยืนยาวนานเกือบสี่ศตวรรษ กว่าจะล่มสลายลงในราว 612 B.C. *(Janson and Janson, 1997 : 89)* พวกอัสสิเรียนมีแสนยานุภาพทางทหารสูงมาก สามารถขยายอาณาเขตไปจรดทะเลเมดิเตอร์เรเนียนที่ซีเรียและเลยไปถึงอียิปต์ โดยยึดครองนครธีเบสได้ ศูนย์กลางอำนาจเดิมของชนกลุ่มนี้อยู่ที่อัสซูร์ (Assur) แต่ในราว 879 B.C. ได้ย้ายมาอยู่ที่นิมรัด (Nimrud) และต่อมาคือ นินนีเวห์ (Nineveh) *(Chronicle of the World, 1996 : 63 กับ 70 และ Piper, 1994 : 30)* สงครามที่นำความหายนะมาสู่ผู้คนจึงมิใช่ของแปลกสำหรับพวกอัสสิเรียนแต่อย่างใด

กอมบริชตั้งข้อสังเกตว่า งานทางศิลปะของอัสสิเรียนมิใช่แค่การบันทึกถึงชัยชนะเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเสนอภาพการรบเหมือนกับแจ้งข่าวแก่ผู้ที่ได้เห็นงานนั้น เช่น ภาพสลักนูนต่ำที่เล่าถึงการโจมตีป้อมแห่งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าเครื่องดีดหินกำลังทำงาน พลธนูโก่งคันศรพร้อมจะปล่อยลูกธนูออกจากแหล่ง ร่างของทหารที่ป้องกันป้อมปราการพลัดตกลงมาจากเชิงเทิน และมีสตรีผู้หนึ่งกำลังยืนร้องไห้คร่ำครวญอยู่บนหอคอย แต่ถ้าดูให้ดีแล้วจะไม่พบทหารอัสสิเรียนแม้แต่คนเดียวในหมู่ผู้ได้รับบาดเจ็บหรือล้มตาย *(Gombrich, 1995 : 72 - 73)*

ดังนั้นถึงแม้ว่าภาพสลักสมัยอัสสิเรียนจะมิได้แสดงท่าทีดูถูกเหยียดหยามหรือย่ำยีศักดิ์ศรีของฝ่ายตรงข้ามแบบที่พวกอัคคาเดียนทำ แต่พวกอัสสิเรียนก็ยังยกย่องวีรกรรมของกองทัพตนไว้อย่างสูงส่ง โดยเฉพาะตัวแม่ทัพนายกองดูจะมีความสำคัญมากที่สุด เป็นการสะท้อนความรู้สึกแบบที่กอมบริชอธิบายว่า "On all the monuments which glorify the warlords of the past, war is no trouble at all. You just appear, and the enemy is scattered like chaff in the wind." *(Gombrich, 1995 : 73)* นั่นคือ แค่จอมทัพปรากฏกายออกมาเท่านั้น ข้าศึกก็แตกพ่ายกระเจิดกระเจิงไปเสียแล้ว

เมื่อจักรวรรดิอัสสิเรียนล่มสลายลง นครรัฐบาบิโลนกลับมามีอำนาจใหม่อีกครั้ง พระเจ้าเนบูชัดเนซซาร์ที่ ๒ (Nebuchadnezzar II 604 - 526 B.C.) ทรงสร้างให้บาบิโลนเป็นนครที่ยิ่งใหญ่งดงาม มีการสร้างสวนลอย (The Hanging Gardens) ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสิ่งมหัศจรรย์อย่างหนึ่งในโลกสมัยโบราณ สวนนี้มีพันธุ์ไม้แปลกๆ และหายากมากมาย มีระบบทดน้ำอย่างดี

เพื่อให้ต้นไม้ที่อยู่บนอาคารงอกงามได้ นอกจากนี้ยังมีการสร้างศาสนสถานมากมายหลายแห่ง ที่สำคัญคือ หอคอยเบเบล (Tower of Babel) ซึ่งสร้างถวายแด่เทพมาร์ดุค (Chronicle of the World, 1996 : 81) และประตูทางเข้านครบาบิโลนที่สวยงามมากเรียกว่า ประตูอิชตาร์ (Ishtar Gate) ตามชื่อเทพีแห่งสงครามของนครรัฐนี้ *(Janson and Janson, 1997 : 91 - 92)*

เนบูชัดเนซซาร์ที่ ๒ ทรงกรีธาทัพไปยึดครองกรุงเยรูซาเล็มได้เมื่อราว 587 B.C. หลังจากล้อมเมืองนั้นอยู่นานถึง ๑๘ เดือน และได้ทำลายเยรูซาเล็มจนกลายเป็นซากปรักหักพัง *(Chronicle of the World, 1996 : 85)* พวกยิวถูกกวาดต้อนเป็นเชลยกลับไปบาบิโลนด้วย

บาบิโลนถูกรุกราน โดยกองทัพเปอร์เซียภายใต้การนำของกษัตริย์ไซรัส (Cyrus) ในปี 539 B.C. ชัยชนะของเปอร์เซีย ทำให้จักรวรรดิเปอร์เซียมีอาณาเขตกว้างขวางจากเทือกเขาฮินดูกูชจรดทะเลเมดิเตอร์เรเนียน *(Chronicle of the World, 1996 : 88 - 89)* แม้ว่าไซรัสจะสวรรคตลงเมื่อราว 530 B.C. แต่เปอร์เซียยังคงขยายอำนาจของตนต่อมาในรัชสมัยของดาไรอุส (Darius) และเซอร์กเซส (Xerxes)

จักรวรรดิเปอร์เซียมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลแผ่เข้าไปจนถึงเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor) และคาบสมุทรกรีก จักรวรรดินี้ประกอบด้วยผู้คนที่มีความแตกต่างทั้งด้านภาษา วัฒนธรรมและเผ่าพันธุ์ แต่ยังสามารถรวมกันได้อย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคงภายใต้ระบอบชาห์ฮันชาห์ (Shahanshah) ของเปอร์เซีย นับเป็นตัวอย่างของจักรวรรดิที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของแสนยานุภาพทางทหาร

กองทัพอันเกรียงไกรของเปอร์เซียช่วยค้ำจุนเสถียรภาพของจักรวรรดิได้อย่างดี ในขณะเดียวกัน ระบบบริหารราชการที่มีประสิทธิภาพก็ทำให้จักรวรรดิมีอายุยืนยาวยิ่งขึ้น อำนาจอันยิ่งใหญ่ของเปอร์เซียมองเห็นได้ชัดเจนจากหลักฐานทางโบราณคดีที่เพอร์ซีโพลิส (Persepolis) ซึ่งเป็นเมืองหลวงของจักรวรรดิ พระราชวังของที่นี่มีขนาดใหญ่โตมโหฬาร ท้องพระโรงมีพื้นที่มากถึง ๒๕๐ ตารางฟุต และมีเสาสูง ๔๐ ฟุตจำนวน ๓๖ ต้นยืนเรียงรายค้ำเพดานอยู่ *(Janson and Janson, 1997 : 94 - 95)*

เมื่อเปอร์เซียเสื่อมอำนาจลง เมโสโปเตเมียต้องตกอยู่ภายใต้สภาวะจลาจลวุ่นวายอีกหลายครั้ง ผู้รุกรานจากภายนอกยังแผ่อำนาจเข้ามาในดินแดนนี้อีกหลายระลอก ครั้งสำคัญคือ

คราวที่กองทัพของอเล็กซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great) ยึดครองบาบิโลนกับซูซาได้เมื่อ 330 B.C. *(Chronicle of the World, 1996 : 122 - 123)* และกองทัพโรมันแผ่อำนาจมาถึงที่นี่ในเวลาต่อมา ทำให้เกิดการผสมผสานความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของเมโสโปเตเมียกับอารยธรรมอื่นๆ และกลายเป็นรากฐานทางความคิดของโลกตะวันตกในสมัยต่อมา

หมายเหตุ

๑ **กิลกาเมช (Gilgamesh)** กษัตริย์แห่งนครรัฐยูรุคและวีรบุรุษในมหากาพย์กิลกาเมช (Epic of Gilgamesh) ซึ่งเป็นวรรณกรรมสำคัญที่สุดของเมโสโปเตเมียที่ยังคงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้ เรื่องราวของกิลกาเมชย้อนหลังกลับไปได้ถึงสองพันกว่าปีก่อนคริสตกาล พระองค์มีสภาวะของเทพเจ้าอยู่ถึงสองในสามและเป็นมนุษย์แค่หนึ่งในสาม กิลกาเมชมีรูปงาม กล้าหาญ และมีคุณสมบัติของผู้นำที่ดี

เรื่องราวเริ่มจากเทพีอารูรู (Aruru) สร้างคนป่าคนหนึ่งคือ เอนคิดู (Enkidu) ขึ้นเพื่อให้มาท้าสู้กับกิลกาเมช เอนคิดูเกิดและเติบโตขึ้นท่ามกลางพวกสัตว์ป่าซึ่งตรงข้ามกับกิลกาเมชอย่างสิ้นเชิง เมื่อมีการต่อสู้กันกิลกาเมชก็เอาชนะเอนคิดูได้จากการแข่งมวยปล้ำ หลังจากนั้นทั้งคู่กลายเป็นเพื่อนสนิทกัน ต่อมากิกาเมชกับเอนคิดูเดินทางบุกบั่นเข้าไปยังป่าไม้ซีดาร์ ซึ่งมีฮัมบาบา (Humbaba) เป็นเทพารักษ์คอยคุ้มครองอยู่ และทั้งคู่ได้รับความช่วยเหลือจากสุริยเทพชามาช (Shamash) ทำให้ชนะฮัมบาบาได้และตัดไม้ซีดาร์อันศักดิ์สิทธิ์มาสร้างเป็นแพล่องลงมาตามลำน้ำยูเฟรติสเพื่อกลับไปยังยูรุค

ปัญหาสำคัญเรื่องต่อมาก็คือ เทพีอิชตาร์ทรงพระพิโรธที่กิลกาเมชแสดงท่าทีดูหมิ่นเมื่อพระนางต้องการแต่งงานกับพระองค์ ทำให้อิชตาร์ทรงขอให้เทพอานู (Anu) ผู้เป็นพระราชบิดาส่งวัวแห่งสวรรค์มาคุกคามนครยูรุค ผู้คนล้มตายลงเป็นอันมากจากการต่อสู้กับวัวเทพเจ้าตัวนี้ ก่อนที่กิลกาเมชกับเอนคิดูจะเอาชนะได้ กิลกาเมชเป็นผู้สังหารวัวแห่งสวรรค์ด้วยดาบ แล้วยังเหวี่ยงขาวัวใส่พระพักตร์ของเทพีอิชตาร์

เอนคิดูฝันว่าเขาจะถูกลงโทษถึงตายและบาดแผลจากการต่อสู้ ทำให้เอนคิดูกล่าวหาว่ากิลกาเมชละทิ้งตน กิลกาเมชโศกเศร้ามากกับความตายของเพื่อนสนิท และเริ่มตระหนักว่าแม้แต่ตนเองก็ต้องถึงแก่ความตายเช่นกัน ทำให้กิลกาเมชต้องการที่จะมีชีวิตนิรันดร์ โดยพยายามแสวงหาความลับที่ว่านี้จากอูตานาพิชทิม (Utanapishtim) ซึ่งเป็นมนุษย์ที่เป็นอมตะเพียงผู้เดียว เพราะรอดชีวิตจากน้ำท่วมใหญ่มาได้

กิลกาเมชตามหาอูตานาพิชทิมอย่างยากลำบากและผจญอุปสรรคนานาชนิด กว่าจะได้พบสมความปรารถนาในที่สุด อูตานาพิชทิมเล่าถึงเรื่องน้ำท่วมโลก และวิธีการที่เขาช่วยชีวิตคนในครอบครัว รวมทั้งสรรพสัตว์ทั้งหลาย เนื้อความตอนนี้ตรงกับที่พระคัมภีร์ไบเบิลบรรยายไว้ในภาค Genesis กิลกาเมชได้พืชพันธุ์แห่งความเยาว์วัยนิรันดร์ (Plant of Eternal Youth) มาในที่สุด

อย่างไรก็ดี มีงูมาแอบกินพืชพันธุ์แห่งความเยาว์วัยนิรันดร์ไป ระหว่างที่กิลกาเมชกำลังสรงน้ำและลอกคราบทันที ทำให้กิลกาเมชต้องกลับไปยูรุคโดยไม่ประสบผลสำเร็จ เรื่องราวต่อจากนี้เชื่อกันว่ามีการแต่งเติมเพิ่มขึ้นในภายหลัง รวมทั้งเรื่องที่กิลกาเมชไปพบกับดวงวิญญาณของเอนคิดู เพื่อสอบถามถึงชีวิตในยมโลกด้วย *(Clayton, 1994 : 88 - 91)*

มาร์ดุค (Marduk) เทพองค์สำคัญที่สุดองค์หนึ่งของเมโสโปเตเมีย และเป็นเทพผู้พิทักษ์นครบาบิโลน เมื่อบาบิโลนได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของเมโสโปเตเมีย

ตอนใต้ตั้งแต่รัชสมัยฮัมมูราบี (1792 - 1750 B.C.) เป็นต้นมา มาร์ดุคก็ทวีความสำคัญขึ้น เนบูชัด-เนซซาร์ที่ ๑ (Nebuchadnezzar I 1124 - 1103 B.C.) โปรดให้ยกย่องมาร์ดุคขึ้นเหนือเทพเจ้าองค์อื่น พอถึงรัชสมัยเนบูชัดเนซซาร์ที่ ๒ (Nebuchadnezzar II) มาร์ดุคมีสถานะเป็นประมุขของปวงเทพเจ้าและนาบู (Nabu) เทพเจ้าผู้พิทักษ์ของนครบอร์ซิปปาก็กลายเป็นโอรสของพระองค์ไป

ตำนานเล่าว่า มาร์ดุคเอาชนะเทียมัท (Tiamut) และช่วยเทพเจ้าทั้งปวงให้รอดพ้นจากความหายนะไปได้ มาร์ดุคสร้างจักรวาลขึ้นจากร่างเทพีเทียมัท และบรรดาเทพเจ้าก็พร้อมใจกันยกย่องมาร์ดุคให้เป็นประมุขสูงสุด การประกาศสถานะอันยิ่งใหญ่ของเทพองค์นี้ จะกระทำในช่วงขึ้นปีใหม่ของทุกปี *(Calyton, 1994 : 120 - 121)*

บรรณานุกรม

Chronicle of the World. London : Dorling Kindersley, 1996.

Clayton, Peter. **Great Figures of Mythology.** New York : Crescent Books, 1994.

Gilgamesh and Enkidu. London : Penguin 60 S Classics, 1995.

Gombrich, E. H. **The Story of Art.** London : Phaidon Press, 1995.

Janson, H. W. and Janson, Anthony F. **History of Art.** London : Thomes and Hudson, 1996.

Piper, David. **The Illustrated History of Art.** New York : Crescent Books, 1994.

ยิวกับความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว*

ศาสนาของยิวเรียกว่า **ลัทธิยูดาย (Judaism)** เป็นศาสนาที่ไม่ปรากฏศาสดาผู้ก่อตั้ง และไม่มีผู้ใดทราบว่าเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เมื่อไร เชื่อกันว่าศาสนานี้มีอายุไม่ต่ำกว่า ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว เพราะมีหลักฐานบ่งบอกว่า ชาวยิวอพยพเข้ามายังดินแดนปาเลสไตน์เป็นครั้งแรกเมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล เรื่องราวตอนนี้มีรายละเอียดอยู่ในพระคัมภีร์ไบเบิล ภาคพระคัมภีร์เก่า (The Old Testament)

พระคัมภีร์พูดถึงอับราฮัม (Abraham) และครอบครัวของเขา ซึ่งได้รับการเลือกสรรจากพระผู้เป็นเจ้าให้ออกเดินทางออกจากเมืองฮาราน (Haran) แถบแม่น้ำยูเฟรติส (Euphrates) ลงมาทางใต้เลียบชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนมาสู่ดินแดนอันไกลโพ้น ณ ที่นั้น พระผู้เป็นเจ้าทรงสัญญาว่าจะพระราชทานผืนแผ่นดินให้ เพื่อต่อมาลูกหลานที่สืบเชื้อสายจากอับราฮัมจะก่อตั้งอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ขึ้น *(Genesis 12 : 1 - 2)*

ดินแดนแห่งนี้พวกยิวเรียกว่า คานาอาน (Canaan) ถือว่าเป็นดินแดนตามพันธะสัญญา หรือ The Promised Land ที่พระผู้เป็นเจ้าพระราชทานให้แก่เผ่าพันธุ์ยิวผ่านมาทางอับราฮัมบรรพบุรุษของพวกตน *(1 Chronicles 16 : 18)*

ความสัมพันธ์ระหว่างอับราฮัมกับพระผู้เป็นเจ้าตามที่ปรากฏในพระคัมภีร์เก่านั้น เรียกได้ว่าแน่นแฟ้นมาก อับราฮัมมีศรัทธามั่นในพระองค์ คราวหนึ่งพระผู้เป็นเจ้าทรงทดลองใจอับราฮัม โดยทรงขอให้เขาสละชีวิตบุตรชายชื่อไอแซค (Isaac) เป็นเครื่องเซ่นเพื่อทำพิธีบูชายัญถวายให้พระองค์ อับราฮัมยอมปฏิบัติตามโดยดี เขาตั้งที่ทำพิธีบนเนินเขาโมไรอาห์ (Mount Moriah) และขณะที่กำลังจะจรดมีดลงบนร่างของไอแซคนั่นเอง พระผู้เป็นเจ้าก็โปรดให้เทวดามาขัดขวางการทำพิธี และทรงขอให้นำแกะที่เขาเข้าไปติดอยู่ในพงไม้มาเข้าพิธีบูชายัญแทนชีวิตของไอแซค *(Genesis 22 : 1 - 13)* เพราะพระผู้เป็นเจ้าทรงมั่นพระทัยในความศรัทธาที่อับราฮัมมีให้พระองค์แล้ว

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๑ อียิปต์ เมโสโปเตเมีย ยิว

จาคอบ (Jacob) บุตรชายคนเล็กของไอแซคมีบุตรชายถึง ๑๒ คน *(Genesis 35 : 23 - 26)* ทำให้เผ่าพันธุ์ยิวแบ่งเป็น ๑๒ สายตระกูลและทวีจำนวนลูกหลานขึ้นมากมาย แต่พวกยิวมิได้อยู่ที่คานาอานอย่างราบรื่นเลย พระคัมภีร์เก่าบันทึกเอาไว้ว่าพวกเขาต้องเผชิญกับปัญหามากมายและเกิดความแตกแยกในหมู่ชาวยิวหลายครั้ง เช่น จาคอบเองก็เป็นปฏิปักษ์กับอีเซา (Esau) ผู้เป็นพี่ชาย *(Genesis 27 : 41)* และโจเซฟ (Joseph) บุตรชายคนสุดท้องของจาคอบถูกบรรดาพี่ชายที่อิจฉาน้องล่อลวงเอาไปขายให้แก่พ่อค้ากองคาราวานที่กำลังเดินทางไปอียิปต์ *(Genesis 37 : 27 - 28)* ความขัดแย้งเช่นนี้ ทำให้ญาติพี่น้องต้องกลายเป็นศัตรูกัน จึงมีการเข่นฆ่าและการหลบลี้หนีภัยเกิดขึ้นหลายครั้ง

ในขณะเดียวกัน พวกยิวก็ต้องเผชิญกับปัญหาทุพภิกขภัยที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดความอดอยากยากแค้น จนกระทั่งต้องละทิ้งแผ่นดินตามพันธะสัญญา อพยพครอบครัวข้ามทะเลแดงมุ่งสู่อียิปต์ *(Genesis 46 : 2 - 7)* ณ ที่นั้นพวกเขาถูกบังคับให้ต้องตกเป็นทาส ในเวลาต่อมา และถูกกดขี่ข่มเหงอย่างแสนสาหัสเป็นเวลานาน *(Exodus 1 : 8 - 16)*

ทำไมพวกยิวจึงต้องเผชิญชะตากรรมเช่นว่านี้ จริงอยู่ที่ว่าทาสเชลยของโลกโบราณมักได้รับการปฏิบัติแบบเดียวกับที่พวกยิวได้รับ แต่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าพวกยิวถูกเหยียดลงให้เป็นทาสเนื่องจากยิวต่างจากชนชาติโบราณเผ่าอื่นๆ พวกเขานับถือพระเจ้าองค์เดียว ในขณะที่พวกอื่นนับถือพระเจ้าหลายองค์ พระผู้เป็นเจ้าของยิวคือ พระยะโฮวาห์ (Yahweh) และมีคัมภีร์ที่เรียกว่า โทราห์ (Torah) *(Langley, 1997 : 18)* ซึ่งเนื้อหาในคัมภีร์ดังกล่าวนี้ต่อมาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระคัมภีร์ไบเบิล

คนที่พระผู้เป็นเจ้าทรงเลือกให้นำพลเมืองของพระองค์ (พวกยิว) กลับคืนสู่แผ่นดินตามพันธะสัญญาคือ โมเสส (Moses) สาเหตุสำคัญน่าจะเป็นเพราะพวกยิวถูกกดขี่อย่างหนัก ฟาโรห์อียิปต์มีพระบรมราชโองการให้ควบคุมจำนวนประชากรยิว โดยการสั่งให้หมอตำแยฆ่าเด็กยิวแรกเกิดด้วยการโยนทิ้งลงแม่น้ำไนล์ถ้าหากเป็นผู้ชาย *(Exodus 1 : 22)* โมเสสรอดพ้นจากความตายมาได้เพราะมารดาแอบเลี้ยงไว้นาน ๓ เดือน ก่อนจะใส่ตะกร้าแล้วนำไปลอยในลำน้ำไนล์ พระราชธิดาของฟาโรห์เป็นผู้พบตะกร้าใบนั้น และโปรดให้นำเด็กชายไปฝากเลี้ยงในหมู่ชาวยิว *(Exodus 2 : 2 - 9)* พระนางประทานนามให้ว่า **โมเสส** เนื่องจากเสียงของชื่อนี้

พ้องกับคำในภาษาฮีบรูที่แปลว่า ดึงออกมา และพระคัมภีร์ก็ระบุว่า โมเสสถูกดึงขึ้นมาจากแม่น้ำด้วย *(Exodus 2 : 10)*

เมื่อโมเสสได้พบเห็นความทุกข์ยากที่ชาวยิวต้องประสบประกอบกับได้รับพระบัญชาจากพระผู้เป็นเจ้า เขาจึงนำเผ่าพันธุ์ยิวเดินทางออกจากอียิปต์กลับคานาอาน การเดินทางครั้งนี้ต้องระหกระเหินรอนแรมข้ามทะเลแดงกับทะเลทรายไซนาย และเผชิญกับความยากลำบากสารพัดอย่างนานหลายสิบปี *(ดูรายละเอียดจากพระคัมภีร์เก่าตอน Exodus)* ทำให้มีหลายหนที่ผู้คนพากันท้อแท้หมดกำลังใจ จนถึงกับละทิ้งความศรัทธาต่อองค์พระผู้เป็นเจ้าไป

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ คราวที่โมเสสไปเฝ้าพระผู้เป็นเจ้าบนภูเขาไซนายนาน ๔๐ วัน ซึ่งเขาบอกว่า พระองค์พระราชทานบัญญัติสิบประการ (The Ten Commandments) ที่จารึกบนหินสองแผ่นแก่เขา แลกกับคำมั่นสัญญาว่าเขาจะคอยดูแลพลเมืองของพระองค์เป็นอย่างดี

โมเสสคงหายไปนาน จนทำให้ผู้คนที่ตามมาจากอียิปต์เกิดความระส่ำระสายอย่างหนัก คนเหล่านั้นหันไปสักการบูชารูปวัวทองคำ แสดงว่ามิได้มีศรัทธาแน่วแน่ในองค์พระผู้เป็นเจ้า โมเสสจึงโกรธมาก เขาเหวี่ยงแผ่นจารึกบัญญัติสิบประการทิ้ง ทำให้แผ่นหินแตกออกเป็นเสี่ยง *(Exodus 32 : 7 - 9 และ 19)* และยังทำลายรูปวัวทองคำทิ้งด้วยเช่นกัน พระคัมภีร์บอกว่าโมเสสเผารูปวัวทองคำ เอาขี้เถ้าที่ได้หลังจากการเผามาโปรยลงในน้ำ แล้วบังคับให้พวกยิวดื่มน้ำนั้น *(Exodus 32 : 20)* ภายหลังโมเสสได้ขอขมาต่อพระผู้เป็นเจ้า และพระองค์ก็พระราชทานบัญญัติสิบประการให้ใหม่อีกครั้ง *(Exodus 34 : 1, 4 - 7 และ 10 - 27)*

โมเสสและพวกของเขาบรรจุแผ่นหินซึ่งมีจารึกบัญญัติสิบประการเอาไว้ในหีบศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า The Ark of Convenant หีบนี้ทำจากไม้อคาเซียหุ้มด้วยทองคำ มีห่วงทองคู่อยู่ตรงข้ามกันสองด้าน และมีไม้คานหุ้มทองสำหรับสอดในห่วงเพื่อความสะดวกแก่การแบกหาม *(Exodus 37 : 1 - 9)* ทำให้นำบัญญัติสิบประการเดินทางไปพร้อมกับพวกยิวสู่คานาอานได้ง่าย คราใดที่พวกเขาตั้งค่ายพักแรม ณ ที่ใดก็ตาม จะมีการสร้างกระโจมพิเศษเพื่อนำหีบศักดิ์สิทธิ์มาประดิษฐานไว้เสมอ กระโจมนี้เรียกว่า The Tabernacle (ดูรายละเอียดใน *Exodus 36)*

บัญญัติสิบประการเปรียบเสมือนศูนย์รวมของจิตใจ ตลอดจนความศรัทธาที่พวกยิวมีต่อพระผู้เป็นเจ้าของตน แต่การเดินทางกลับสู่คานาอานยังคงต้องเผชิญกับความยากลำบากอีก

นานัปการ ในที่สุดแม้แต่ตัวโมเสสเองก็มิอาจพาคนของเขาไปถึงแผ่นดินตามพันธะสัญญาได้ ดังปรารถนา เนื่องจากพระผู้เป็นเจ้าทรงพระพิโรธที่พวกยิวมิได้มีศรัทธามั่นคงต่อพระองค์เท่าที่ควร *(Numbers 20 : 12)* เลยดลบันดาลให้เขาไปไม่ถึงคานาอานอันเป็นแผ่นดินที่อุดมไปด้วยนมและน้ำผึ้ง

โจชัว (Joshua) ผู้ที่สืบทอดอำนาจจากโมเสสคือ คนที่ทำงานนี้ได้สำเร็จ เขาพบว่าบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจอร์แดนมีเมืองเจริโค (Jericho) ตั้งอยู่ กำแพงเมืองนี้แข็งแรงมาก ยากจะมีผู้ใดโจมตีได้ พระคัมภีร์เก่าบอกว่า พระผู้เป็นเจ้าทรงแนะยุทธวิธีตีเมืองแก่โจชัว เขาต้องพากองทหารเดินเวียนรอบกำแพงเมือง โดยมีนักบวชยิว ๗ รูปเป่าแตรที่ทำจากเขาแกะเดินนำหน้าคนที่แบกหีบบรรจุบัญญัติสิบประการ ทำอย่างนี้โดยที่พวกทหารไม่ส่งเสียงอะไร แม้แต่น้อยอยู่นาน ๖ วัน ในวันที่เจ็ดโจชัวต้องสั่งให้เดินวนรอบกำแพงรวม ๗ รอบ แล้วให้นักบวชเป่าแตร จากนั้นก็ให้ทหารช่วยกันตะโกนโห่ร้องอย่างกึกก้องกัมปนาท *(Joshua 6 : 1 - 7)* แล้วกำแพงเมืองเจริโคก็ทรุดพังทลายลงไปต่อหน้าต่อตา *(Joshua 6 : 20)*

การยึดเมืองเจริโคได้ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของพวกยิวในผืนแผ่นดินคานาอาน แต่พวกเขายังต้องเผชิญหน้ากับศัตรูที่เข้มแข็งอีกหลายกลุ่ม และต้องอาศัยเวลาอีกยาวนานมากกว่าที่จะสามารถสถาปนาอาณาจักรอิสราเอลขึ้นได้สำเร็จ ศัตรูที่เข้มแข็งมากเห็นจะเป็นพวกฟิลิสติน (Philistines) ที่เคยปกครองเหนือพวกยิวอยู่นานร่วม ๔๐ ปี (ดูรายละเอียดใน Judges 13, 15, และ 16) วีรบุรุษชาวยิวหลายคนต้องต่อกรกับชนเผ่านี้ เช่น แซมซั่น (Samson) และ เดวิด (David)

เดวิดเป็นเด็กเลี้ยงแกะหนุ่มน้อยเชื้อสายยิว เขามีพื้นเพอยู่ที่เบธเลเฮม (Bethlehem) ซึ่งอยู่ทางใต้ของเยรูซาเล็ม (Jerusalem) เดวิดนับเป็นผู้ที่ทั้งเยาว์วัยและด้อยประสบการณ์เป็นอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับโกเลียธ (Goliath) แม่ทัพชาวฟิลิสตินผู้เปี่ยมไปด้วยประสบการณ์และมีความแข็งแกร่ง แต่การต่อสู้ลงเอยด้วยชัยชนะของเดวิด *(ดูรายละเอียดใน 1 Samuel 17)* เขาใช้แค่หนังสติ๊กธรรมดาและสติปัญญาในการต่อสู้มากกว่าจะใช้กำลังแก้ปัญหา ต่อมายิวทุกสายตระกูลยอมรับให้เดวิดดำรงตำแหน่งกษัตริย์ของชาวอิสราเอล และทำพิธีสถาปนากันที่เมืองเฮบรอน (Hebron) *(2 Samuel 5 : 1 - 4)* เมื่อพระองค์มีพระชนมายุราว ๓๐ พรรษา

พระคัมภีร์เก่าระบุว่ารัชสมัยของเดวิดยาวนานกว่า ๓๐ ปี พระองค์โปรดให้กรีธาทัพเข้ายึดกรุงเยรูซาเล็มจากพวกเจบูไซท์ (Jebusites) *(2 Samuel 5 : 6)* เมื่อราว ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล และนำหีบบรรจุบัญญัติสิบประการแห่แหนเข้าเมือง *(2 Samuel 6 : 12 - 19)* นับจากนั้นมาเยรูซาเล็มก็กลายเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรอิสราเอล เพราะเป็นที่ประดิษฐานของหีบศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเมืองที่มีความสำคัญยิ่งต่อศาสนายิว

โซโลมอน (Solomon) พระราชโอรสผู้ครองราชย์ต่อจากเดวิดเป็นผู้สร้างมหาวิหาร (The Temple) *(1 Kings 6 : 1)* ขึ้นบนเนินเขาในเขตกรุงเยรูซาเล็ม เพื่อเป็นที่ประดิษฐานหีบบรรจุบัญญัติสิบประการ เนินเขานี้เชื่อกันว่าคือ ภูเขาโมไรอาห์ที่อับราฮัมเคยประกอบพิธีบูชายัญไอแซคแก่พระผู้เป็นเจ้านั่นเอง มหาวิหารแห่งนี้ใช้เวลาวางฐานรากนาน ๔ ปีและใช้เวลาก่อสร้างตัวอาคารอีก ๓ ปี รวมทั้งสิ้นเป็น ๗ ปี ขนาดนั้นใหญ่โตมโหฬารดูโอ่โถงยิ่ง ในส่วนของการตกแต่งภายในก็ทำอย่างงดงาม พื้นวิหารปูด้วยไม้ซีดาร์ชั้นดีได้มาจากเลบานอน โดยมีการแกะสลักลวดลายอย่างวิจิตรบรรจงและประดับประดาด้วยทองคำบริสุทธิ์ *(1 Kings 6 : 2 - 38)* สถานที่แห่งนี้ดูยิ่งใหญ่สมกับเป็นที่ที่พระผู้เป็นเจ้าจะสถิตอยู่กับพวกเขาตลอดไป

วันเวลาแห่งความรุ่งเรืองมิได้ยืนนานสักเท่าไรเลย หลังจากรัชสมัยโซโลมอนได้ไม่นานนักอาณาจักรอิสราเอลก็แตกแยกออกเป็นสองส่วน และต่อมาดินแดนนี้ก็ถูกคุกคามโดยกองทัพผู้ทรงแสนยานุภาพหลายครั้ง เริ่มจากเนบูชัดเนซซาร์ที่ ๒ กษัตริย์แห่งบาบิโลนยึดครองเยรูซาเล็มได้เมื่อ ๕๙๘ ปีก่อนคริสตกาล หลังจากนั้นพวกยิวก่อการกบฏและเนบูชัดเนซซาร์ทรงปราบปรามกบฏยิวอย่างรุนแรงเมื่อราว ๕๘๖ ปีก่อนคริสตกาล มีการเผากรุงเยรูซาเล็ม *(World History, 1995 : 14 - 15)* มหาวิหารถูกทำลายและพวกยิวก็ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยที่บาบิโลน เหตุการณ์ตอนนี้เรียกกันว่า การคุมขังที่บาบิโลเนีย (The Babylonian Captivity)

แม้ว่าพวกยิวจะสามารถกลับสู่คานาอานได้อีกหลังจากนั้นไม่นาน รวมทั้งมีการสร้างมหาวิหารแห่งที่สองขึ้นใหม่ ณ ที่เดิม *(Ezra 3 : 7 - 13)* แต่กรุงเยรูซาเล็มถูกรุกรานอีกโดยกองทัพของอเล็กซานเดอร์มหาราชในศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสตกาล หลังจากนั้นดินแดนแห่งนี้ก็ถูกยึดครองโดยผู้ปกครองหลายกลุ่ม กว่าที่โรมันจะแผ่อำนาจมาถึงเมื่อ ๖๔ ปีก่อนคริสตกาล

พวกโรมันนับเป็นผู้ปกครองที่ยึดอำนาจเหนือแผ่นดินคานาอานได้ยาวนาน ช่วงเวลานี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่ขมขื่นที่สุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ของชนชาติยิว มีหลักฐานบันทึกว่าเกิดการกบฏซึ่งเรียกว่า The Great Revolt ขึ้นใน ค.ศ. ๖๖ กองทัพโรมันต้องใช้เวลาปราบอยู่นานถึง ๔ ปีกว่าจะยึดเยรูซาเล็มได้ *(World History, 1995 : 96)* และทำลายมหาวิหารแห่งที่สองลงอย่างย่อยยับ ก่อนที่จะส่งกองทัพมาปราบปรามพวกกบฏซึ่งรวมตัวกันอยู่ที่มาซาดา (Masada) การปราบกบฏคราวนี้สำเร็จ ทำให้พวกโรมันดีใจมากและเฉลิมฉลองด้วยการกวาดต้อนชาวยิวนับพันคนมาสังหารหมู่ที่โรงมหรสพ (Amphitheater) ในเมืองซีซาเรีย

ใน ค.ศ. ๑๓๕ พวกยิวก่อการกบฏกับโรมันอีกครั้ง กบฏ Bar Kakhba ถูกปราบปรามอย่างรุนแรง โดยกองทัพของจักรพรรดิเฮเดรียน (Hedrian) ในปีต่อมา *(World History, 1995 : 96)* เมืองเยรูซาเล็มถูกทำลายลงอีกครั้ง ชาวยิวจำนวนมากถูกสังหาร รวมทั้งรับไบ (Rabbi) หรือศาสนาจารย์จำนวน ๑๐ คนซึ่งถูกทรมานจนตายในโรงมหรสพที่ซีซาเรีย และเฮเดรียนโปรดให้ออกพระบรมราชโองการห้ามพวกยิวเข้ามาในเขตกรุงเยรูซาเล็ม ทำให้คนเหล่านี้ต้องกลายเป็นชนที่เร่ร่อนไปตามเมืองต่างๆ ทั่วจักรวรรดิโรมันอันกว้างใหญ่ ผลักดันให้พวกเขาต้องพลัดพรากจากผืนแผ่นดินตามพันธะสัญญาอีกครั้งหนึ่ง

การพลัดพรากคราวนี้กินเวลานานเกือบสองพันปี ชาวยิวหลายชั่วอายุคนมีชีวิตอยู่แล้วตายจากไปโดยไม่เคยมีโอกาสได้เห็นคานาอาน ความเชื่อที่ว่าสักวันหนึ่งพวกตนจะได้กลับคืนสู่แผ่นดินผืนนี้ถูกถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องผ่านทางศาสนา คัมภีร์โทราห์ของลัทธิยูดายได้รวบรวมบทบัญญัติต่างๆ เอาไว้ มีทั้งที่เป็นธรรมเนียมตลอดจนกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งควบคุมวิถีชีวิตชาวยิวให้อยู่ในทำนองคลองธรรม เด็กๆ ชาวยิวจะได้รับการปลูกฝังเรื่องบทบัญญัติทางศาสนาโดยรับไบ ศาสนาจึงเป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงชาวยิวทั่วโลกเข้าด้วยกัน

ศาสนสถานของลัทธิยูดายเรียกว่า ซีนนากอค (Synagogue) ซึ่งหมายถึง ที่ชุมนุมหรือโรงเรียน อันเป็นสถานที่สืบทอดวิถีชีวิตของชาวยิว ไม่ว่าศาสนสถานของพวกยิวจะตั้งอยู่ที่ใดในโลกก็ตาม เป็นต้องหันหน้าสู่กรุงเยรูซาเล็มทั้งสิ้น และถ้าตั้งอยู่ในเขตกรุงเยรูซาเล็มก็ต้องหันหน้าไปทางเนินเขาที่มหาวิหารเคยตั้งอยู่หรือที่เรียกว่า Temple Mount อันเป็นศูนย์รวมของความศรัทธาในองค์พระผู้เป็นเจ้า

พวกยิวเชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าจะไม่ทรงละทิ้งพวกตน แม้ว่าจะต้องเผชิญกับเคราะห์กรรมที่แสนสาหัสเพียงใดก็ตาม พระผู้เป็นเจ้าจะทรงอยู่เคียงข้างพวกเขาเสมอ แล้ววันหนึ่งพระองค์จะโปรดให้มีผู้ไถ่บาปลงมาโอบอุ้มมวลมนุษย์ให้พ้นไปจากโทษบาป ผู้ที่ได้รับเลือกสรรจากพระผู้เป็นเจ้า (Messiah) จะเสด็จลงจากเนินมะกอก (Mount of Olives) เข้าสู่กรุงเยรูซาเล็ม

ทุกวันนี้ พวกยิวยังคงรอคอยวันที่ตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าจะมาปรากฏตัว ณ ที่นั้นอยู่เสมอ และชาวยิวผู้มีอันจะกินหลายชั่วคนมาแล้ว ได้เตรียมตัวเพื่อพบกับบุคคลที่พวกตนรอคอยอย่างใจจดใจจ่อ โดยการให้ฝังศพของตนที่สุสานซึ่งตั้งอยู่ ณ เนินมะกอกแห่งนี้ เพื่อว่าเมื่อวันนั้นมาถึงพวกตนจะได้เป็นคนกลุ่มแรกๆ ที่จะได้พบผู้ที่พระผู้เป็นทรงเจ้าเลือกให้มาโปรดมวลมนุษย์

บรรณานุกรม

Hastings, Selina. **David and Goliath.** London : Dorling Kindersley, 1996.

Holy Bible : **New International Version, The.** Grand Rapids, Michigan : Zondervan Publishing House, 1984.

Langley, Myrtle. **Bible Companion.** London : Dorling Kindersley, 1997.

World History. London : Brockhampton Press, 1995.

กรีก : แนวคิดมนุษยนิยมและศาสนา*

อารยธรรมกรีกโบราณถือกำเนิดขึ้นในชุมชนกรีกบนคาบสมุทรกรีก เอเชียไมเนอร์และเกาะในทะเลเอเจียน (Agean Sea) กับไอโอเนียน (Ionian Sea) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน *(Pearson, 1993 : 6)* ดังนั้นจึงกลายเป็นอารยธรรมที่เกิดและพัฒนาขึ้นภายในสภาวะแวดล้อมแบบนครรัฐ (City State) ที่มีความเป็นเอกเทศเฉพาะตัว

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๒ กรีก โรมัน และตีพิมพ์ใน **คือความภูมิใจ** (กรุงเทพฯ : บริษัท เอดิสันเพรสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๓ - ๓๒๙. (รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ ๖๐ ปี ศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา)

เฮโรโดตุส ผู้เป็นบิดาแห่งวิชาประวัติศาสตร์ ได้ให้คำอธิบายถึงความเป็นคนกรีกด้วยความภาคภูมิใจว่า "Of old the Hellenic race was marked off from the barbarian as more keen - witted and more free from nonsense." *(Herodotus I : 60 cited in Hamilton, 1969 : 13)* นั่นคือพวกกรีกมีคุณลักษณะเด่นต่างจากชนเผ่าอื่น ตรงสติปัญญาที่มีทั้งความเฉียบแหลมมากกว่าและยังหลุดพ้นจากความงมงายอีกด้วย

การรู้จักใช้ปัญญาทำให้พวกกรีกมีเหตุผล และภาพสะท้อนให้เห็นถึงความมีเหตุผลอย่างเด่นชัดก็คือศาสนา ชีวิตของชาวกรีกโบราณผูกพันกับศาสนามาก ศาสนสถานจะเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่โตที่สุด และได้รับการตกแต่งอย่างงดงามมากที่สุดในนครรัฐ ศาสนาของกรีกโบราณมีเทพเจ้าหลายองค์ ไม่ต่างจากโลกโบราณแห่งอื่นๆ และยังมีที่มาจากธรรมชาติรอบตัวเหมือนกันอีกด้วย เช่น เป็นดวงอาทิตย์ ไฟ สายฟ้า หรือท้องทะเล

ความแตกต่างระหว่างเทพเจ้ากรีกกับเทพเจ้าของโลกโบราณอื่นๆ อยู่ตรงที่เทพเจ้ากรีกมีความเป็นมนุษย์ แต่ของที่อื่นไม่ใช่ เทพเจ้าบางองค์ของอียิปต์มีลักษณะกึ่งมนุษย์กึ่งสัตว์ หรือไม่ก็แฝงอิทธิฤทธิ์ที่โหดร้ายน่าหวาดกลัวเอาไว้ด้วย เช่น เฮเธอร์ (Hathor) เทพีแห่งวัวมีใบหน้าเป็นคนแต่หูเป็นวัว *(Clayton, 1994 : 94)* เร (Re) หรือสุริยเทพนั้นมีร่างเป็นมนุษย์แต่ใบหน้าเป็นเหยี่ยว *(Clayton, 1994 : 162)* ส่วนเทพเจ้าของเมโสโปเตเมียบางองค์มีลักษณะคล้ายสัตว์ประหลาดซึ่งไม่มีอยู่ ณ ที่ใดในโลก อย่างมาร์ดุค (Marduk) เป็นสิงโตที่มีเขา *(Clayton, 1994 : 120)* หรือมีเทพเจ้าที่ร่างเป็นคน แต่พระเศียรเป็นนกแล้วยังมีปีกอีกด้วย *(Hamilton, 1969 : 16)*

หลักฐานเกี่ยวกับเทพเจ้ากรีกมาจากเรื่องเล่าขานที่ต่อมารวบรวมไว้เป็นตำนาน เรียกว่าเทพปกรณัม (Mythology) ไม่มีผู้ใดทราบว่าเรื่องเหล่านี้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่เมื่อไร แต่การบันทึกเป็นเรื่องเป็นราวน่าจะเกิดขึ้นเมื่อราว 1,100 - 800 B.C. เมื่อมหากาพย์อีเลียด (Iliad) กับ โอเดสซี (Odyssey) ของโฮเมอร์ (Homer) ปรากฏขึ้น มหากาพย์สองเรื่องนี้ เป็นบทกวีที่รจนาด้วยภาษาอันไพเราะสละสลวยและงดงาม ในขณะเดียวกันก็ยังสะท้อนถึงความสำคัญของมนุษยชาติในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของโลก นับเป็นการค้นพบตนเองก้าวสำคัญของมนุษย์

เรื่องราวในมหากาพย์ของโฮเมอร์ มีทั้งเรื่องของเทพเจ้าและวีรบุรุษในประวัติศาสตร์กรีกอยู่ปะปนกัน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ที่มิอาจจะแยกออกจากกันได้

พวกกรีกอธิบายวิถีชีวิตของเทพเจ้าแบบเดียวกันกับวิถีชีวิตมนุษย์ เทพเจ้ากรีกมีวังที่ประทับเหมือนกับคนกรีกมีบ้านอยู่ ในขณะเดียวกันเทพเจ้าก็ต้องเสวยพระกระยาหาร ต้องมีครอบครัว และมีกิเลสตัณหาเช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลาย สิ่งที่ทำให้เทพเจ้ากรีกดูแตกต่างไปจากมนุษย์น่าจะอยู่ที่ความเป็นอมตะ และเทพเจ้ายังมีอิทธิฤทธิ์บางประการที่สามารถดลบันดาลบางสิ่งบางอย่างให้เกิดขึ้นได้เท่านั้น

เทพเจ้ากรีกปรากฏในรูปลักษณ์ของมนุษย์ธรรมดาที่มีความงดงามตามมาตรฐานของมนุษย์ กล่าวคือ มีสรีระสมส่วนแข็งแรงและมีความงดงาม โฮเมอร์เคยบรรยายภาพของเทพเฮอร์เมส (Hermes) ว่า "Like a young man at the age when youth is loveliest." *(Hamilton, 1969 : 16)* คือ เหมือนกับชายหนุ่มในช่วงวัยฉกรรจ์นั่นเอง ทำให้มีการสร้างเทวรูปขึ้นโดยใช้นักกีฬาผู้มีสรีระแข็งแรงงดงามมาเป็นต้นแบบ เทพเจ้ากรีกจึงมิได้มีรูปลักษณ์ที่ผิดแผกไปจากมนุษย์

ในขณะเดียวกัน ก็มีการเปรียบเทียบลักษณะของวีรบุรุษกรีกที่เป็นมนุษย์ว่า ดีเทียบได้กับเทพเจ้า โฮเมอร์เคยพรรณนาภาพของอกาเมมนอน (Agamemnon) ไว้ในมหากาพย์ของเขาว่ามีพระเนตรกับพระเศียรดั่งซุส (Zeus) และมีพระอุระเปรียบได้กับโพซายดอน (Poseidon) ส่วนกษัตริย์เพรียม (Priam) แห่งกรุงทรอยก็เคยตรัสถึงเฮคเตอร์ (Hector) พระโอรสว่า เป็นประดุจเทพเจ้าในหมู่มนุษย์ *(Spivey, 1997 : 106)* ความแตกต่างทางสรีระระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ในความคิดของพวกกรีกจึงแทบจะมองไม่เห็นเอาเลย

ถึงแม้ว่าพวกกรีก อาจจะเคารพยำเกรงเทพเจ้าของเขา แต่เขาก็สามารถขบขันหรือว่าหัวเราะให้กับพฤติกรรมบางอย่างของเทพเจ้าได้ เช่น ซุส ประมุขของปวงเทพเจ้ามีจุดอ่อนอยู่ที่ความเจ้าชู้ และ เฮรา (Hera) มเหสีของพระองค์จะขี้หึงมาก ทำให้มีเรื่องราวขวนหัวเกี่ยวกับคู่นี้เกิดขึ้นมากมาย เพราะต่างฝ่ายต่างพยายามใช้กลอุบายพลิกแพลง หรือล่อลวงให้เหตุการณ์ดำเนินไปตามที่ตนคาดหวัง วิธีการหลบหลีกของซุสและการไล่ล่าของเฮรา ดูจะไม่ต่างจากวิธีการของสามีจอมเจ้าชู้กับภรรยาขี้หึงทั้งหลายปฏิบัติกันอยู่ในชีวิตประจำวัน

เทพปกรณัมจึงมิใช่เรื่องราวอันลึกลับ หรือน่าสะพรึงกลัวของอำนาจเหนือมนุษย์ แต่เป็นสิ่งที่คุ้นเคยในสังคมมนุษย์และเต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึก โลกของเทพเจ้ากรีกมีทั้งความรัก

ความเกลียดชัง ความโกรธ ความหลงใหล ความลำเอียง ความประมาท ตลอดจนความทุกข์ระทมที่เกิดจากความผิดหวัง หรือการพลัดพราก จึงมิใช่เรื่องยากเลยที่มนุษย์ธรรมดาจะเข้าใจและสื่อสารกับเทพเจ้าได้ ในเมื่อเทพเจ้าเองก็ถูกทำให้มีลักษณะเป็นมนุษย์มากมายถึงเพียงนี้

เทพเจ้ากรีกมิใช่ผู้สร้างโลกหรือจักรวาล ในทางกลับกันเทพเจ้ามีกำเนิดมาจากโลกเทพปกรณัมเล่าว่า กายอา (Gaia = Earth) กับสวามีคือ ยูเรนัส (Uranus = Heaven) เป็นผู้ให้กำเนิดไททัน (The Titans = The Elder Gods) ซึ่งมีอยู่ ๖ องค์ด้วยกัน องค์สำคัญที่สุดคือ โครนุส (Cronus) ซึ่งโรมันเรียกว่า แซทเทิร์น (Saturn) เป็นผู้ยึดอำนาจได้จากพระบิดาและต่อมาก็ถูกโอรสแย่งชิงอำนาจไปอีก ซุส ก็คือโอรสพระองค์นั้น *(ดู Clayton, 1994 : 62 และ Thomson, 1996 : 14)* และเมื่อยึดอำนาจมาได้ก็โปรดให้กำจัดโครนุส ก่อนที่จะสถาปนาพระองค์ขึ้นดำรงตำแหน่งประมุขสูงสุดอยู่เหนือเทพเจ้าทั้งปวง

เทพเจ้าองค์ที่สำคัญที่สุดของกรีกมีทั้งสิ้น ๑๒ พระองค์ เทพเหล่านี้สิงสถิตอยู่ ณ ยอดเขาโอลิมปุส (Olympus) บนคาบสมุทรกรีกเรียกกันว่า The Twelve Great Olympians *(Hamilton, 1969 : 25)* บนยอดเขาแห่งนี้มีที่ประทับของบรรดาเทพเจ้าทั้งสิบสององค์ นับเป็นสถานที่อันรื่นรมย์และสวยงามอย่างยิ่ง โฮเมอร์บอกว่า ณ ที่นั้นไม่มีลมพายุ ไม่มีสายฝน ไม่มีหิมะ อากาศแจ่มใส และอาบไล้ด้วยแสงสว่างของดวงอาทิตย์ ทางเข้าสู่ที่สิงสถิตของปวงเทพเจ้าจะต้องผ่านประตูเมฆซึ่งบดบังยอดเขาอยู่เสียก่อน และผู้ที่คอยเฝ้าประตูสู่ยอดเขาโอลิมปุสก็คือ ซีซัน (The Seasons)

เทพเจ้าทั้งสิบสององค์ ได้แก่

๑. ซุส (Zeus) ที่โรมันเรียกว่า จูปีเตอร์ (Jupiter) *(ดู Clayton, 1994 : 191; Hamilton, 1969 : 27 ; March, 1999 : 400 - 402 และ Thomson, 1996 : 59 - 60)* เป็นโอรสของโครนุสกับเรีย (Rhea) ตำนานเล่าว่ามีคำทำนายว่าโครนุสจะถูกแย่งชิงอำนาจโดยโอรสธิดาองค์ใดองค์หนึ่งของพระองค์ ทำให้ทุกครั้งที่มีพระประสูติกาล โครนุสจะทรงกลืนโอรสธิดาของพระองค์ซึ่งได้แก่ เฮสเตีย (Hestia) ดีมีเตอร์ (Demeter) เฮรา เฮเดส (Hades) และโพซายดอน (Poseidon) เสียตั้งแต่แรกประสูติ

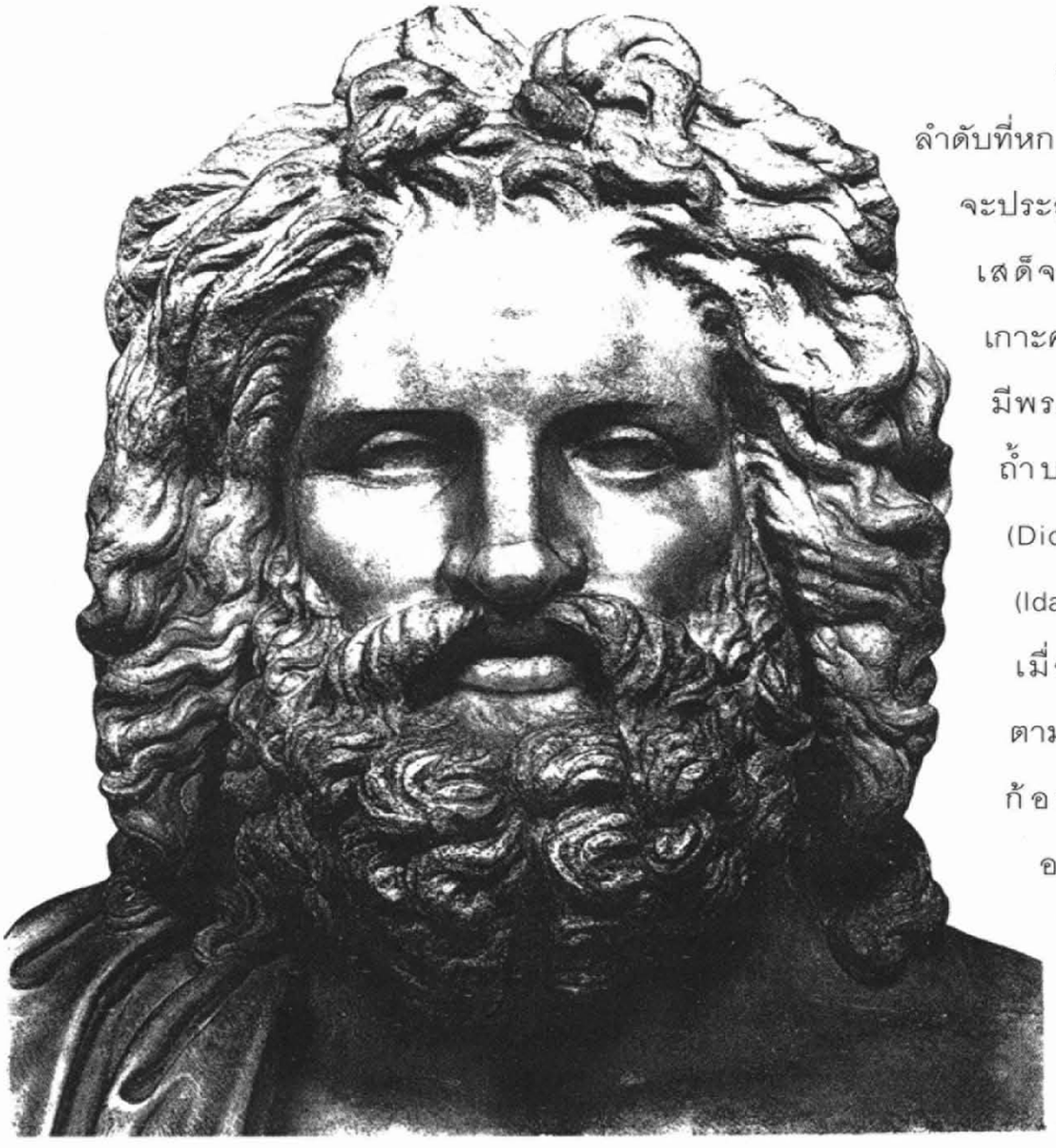

Greek : Zeus

ซุสนับเป็นโอรสลำดับที่หก ก่อนที่พระองค์จะประสูติ พระมารดาเสด็จหลบหนีไปยังเกาะครีต (Crete) และมีพระประสูติกาลที่ถ้ำบนภูเขาดิคเต (Dicte) หรือไอดา (Ida) ที่ครีตนั่นเอง เมื่อโครนุสเสด็จตามมาทัน เรียก็นำก้อนหินที่พันผ้าอย่างมิดชิดมาส่งให้โครนุสคงจะเข้าพระทัยว่าเป็นทารกแรกเกิดจึงกลืนลงไป

ซุสรอดพ้นชะตากรรมมาได้เพราะไหวพริบของพระมารดา ทำให้พระองค์เติบใหญ่ขึ้นได้อย่างปลอดภัย ภายหลังก็สามารถทำให้โครนุสคายโอรสธิดาที่กลืนเข้าไปแล้วออกมาทั้งห้าองค์ และซุสร่วมมือกับพระเชษฐาคือ โพซายดอนกับเฮเดสช่วยกันกำจัดโครนุส นับแต่นั้นมาซุสก็กลายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในสรวงสวรรค์ เป็นประมุขของปวงเทพเจ้า โดยมีพายุกับสายฟ้าเป็นอาวุธ *(Pearson, 1993 : 20)*

มหากาพย์อีเลียดพรรณนาว่า ซุสทรงประกาศว่าพระองค์มีพระราชอำนาจกล้าแข็งที่สุดในหมู่เทพ ทรงไว้ซึ่งบรมเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่กว่าอำนาจของเทพเจ้าทั้งปวงมารวมกัน

("...I am mightiest of all ...Fasten a rope of gold to heaven and lay hold, every god and goddess. You could not drag down Zeus. But if I wished to drag you down, then I would...") (Hamilton, 1969 : 27) อำนาจนี้ยังส่งผลถึงมวลมนุษย์ด้วย นอกจากนี้ซุสยังได้ชื่อว่าเป็นเทพเจ้าที่ทรงไว้ซึ่งความเที่ยงธรรม กองทัพกรีกที่ไปรบกับทรอย (Troy) ได้รับการบอกเล่าว่า ซุสไม่เคยช่วยเหลือคนโกหกหรือคนที่ผิดคำสาบาน น่าจะตีความต่อได้ว่า ซุสจะไม่เข้าข้างฝ่ายกรุงทรอยที่ทำความผิด เพราะว่าปารีส (Paris) ลักพาตัวเฮเลน (Helen) มาจากพระสวามีของนาง

ตัวอย่างที่ว่าซุสจะรักษาความถูกต้องเที่ยงธรรม ยังเห็นได้จากกรณีของโพรเมธีอุส (Prometheus) ที่สร้างมนุษย์ขึ้นมาจากก้อนดินเหนียว แล้วจะมาขอไฟจากเทพเจ้าไปให้มนุษย์ เมื่อซุสปฏิเสธ โพรเมธีอุสก็ขโมยไฟมาจากภูเขาโอลิมปุส ทำให้ซุสทรงพระพิโรธและบันดาลให้เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่คร่าชีวิตผู้คนไปเป็นอันมาก

สิ่งที่ดูจะตรงกันข้ามกับความเที่ยงธรรมหรือรักความสัตย์ก็คือ ซุสทรงเป็นเทพเจ้าที่เจ้าชู้และยุ่งเกี่ยวกับผู้หญิงไปทั่ว บางครั้งเป็นความสัมพันธ์กับสตรีที่มีสามีแล้ว หรือไม่ก็ใช้กลอุบายล่อหลอกเพื่อให้ได้สตรีที่พระองค์หมายปองอยู่ บางทีเป็นการใช้ไหวพริบเพื่อหลบหลีกมเหสีที่ขี้หึงอย่างร้ายกาจคือ เฮรา หมายความว่า ซุสมิได้ซื่อสัตย์ทั้งต่อพระมเหสีและต่อสตรีอีกหลายๆ คน

พระองค์เคยปลอมเป็นวัวมาลักพาตัวนางยูโรปา (Europa) ไปเชยชม แล้วยังเคยปลอมเป็นหงส์มาสมสู่กับลีดา (Leda) มเหสีของกษัตริย์แห่งนครรัฐสปาร์ตา จนมีโอรสธิดาด้วยกันหลายพระองค์ และหนึ่งในจำนวนนั้นคือ เฮเลนแห่งทรอย (Helen of Troy) แม้แต่เทพเจ้าหลายองค์ก็มีซุสเป็นพระบิดา แต่มีพระมารดาต่างกันไป เช่น เทพีอธีนา (Athena) เป็นธิดาของเมทิส และเทพีอโฟรไดท์ (Aphrodite) เป็นธิดาของไดโอนี (Dione)

นักวิชาการบางคนมองคุณลักษณะของซุสในอีกลักษณะหนึ่ง กล่าวคือ เห็นว่าซุสเป็นภาพที่เกิดจากการรวมเอาเทพเจ้าหลายองค์เข้าด้วยกัน เมื่อลัทธิบูชาซุสแพร่ไปถึงที่ใดก็มักมีการผนวกเทพเจ้าของท้องถิ่นนั้นเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับซุส บางครั้งก็มีการยกพระมเหสี

ของเทพเจ้าประจำเมืองให้ตกเป็นของซุสด้วยเสียเลย *(Hamilton, 1969 : 27)* ทำให้ซุสต้องกลายเป็นเทพเจ้าที่เจ้าชู้และมากรักไปในที่สุด

ซุสดูจะมีความเป็นมนุษย์อยู่ในตัวคือ มีทั้งส่วนดีและส่วนด้อยอยู่ด้วยกัน ในอีเลียดภาพลักษณ์ของซุสแสดงออกมาในรูปเทพเจ้าที่มีไหสองใบอยู่ด้วยกัน ใบหนึ่งบรรจุความดี อีกใบบรรจุความชั่วร้าย ซุสคือผู้ผสมผสานสองสิ่งนี้เข้าด้วยกันเพื่อคงไว้ซึ่งความยุติธรรม แต่บางครั้งก็อาจมีข้างใดข้างหนึ่งมากกว่า

พระราชอำนาจของซุสเอง ก็ดูเหมือนว่าอาจจะไม่สูงสุดเด็ดขาดอย่างที่เข้าใจกัน เพราะโฮเมอร์เคยบอกเป็นนัยว่าบางคราวเฟท (Fate) ดูจะมีอำนาจเข้มแข็งกว่าซุสเสียอีก เขาสะท้อนความคิดนี้ โดยให้เฮราถามในเชิงเสียดสีว่า ซุสจะบันดาลให้มนุษย์ที่เฟทกำหนดโชคชะตาไว้แล้ว ให้รอดพ้นจากความตายได้หรือไม่ *(Hamilton, 1969 : 27)*

สัญลักษณ์ของซุสก็คือ นกอินทรี และมีต้นโอ๊กเป็นต้นไม้ประจำพระองค์

๒. เฮรา (Hera) โรมันเรียกเทพีองค์นี้ว่า จูโน (Juno) *(ดู Clayton, 1994 : 98 - 99 กับ 110; Hamilton, 1996 : 44 และ March, 1999 : 190 - 192)* เป็นธิดาของโครนุสและเรีย เฮราเป็นพระเชษฐภคินีของซุสและต่อมากลายเป็นมเหสีของซุสด้วย เฮราเป็นมเหสีที่ต้องปวดร้าวกับการนอกใจของพระสวามีและตามทำลายล้างสตรีที่มาเกี่ยวข้องกับซุสอย่างไม่ลดละ โดยไม่คำนึงว่าผู้หญิงเหล่านั้นจะถูกล่อลวงมาหรือไม่ก็ตาม บางครั้งอาจหมายถึงความตายของศัตรูของพระนางด้วย เช่น กรณีของเซมีลี (Semele) ผู้เป็นมารดาของเทพไดโอไนซุส (Dionysus) นั้น ปรากฏว่าเฮราใช้อุบายยุให้เซมีลีพิสูจน์ความเป็นเทพของคู่รัก โดยให้นางขอให้ซุสปรากฏร่างที่แท้จริงให้ประจักษ์ ซุสซึ่งรับปากจะทำทุกอย่างตามคำขอของนาง จึงต้องแสดงร่างที่แท้จริงคือ สายฟ้า จนทำให้เซมีลีถูกฟ้าผ่าถึงแก่ความตาย *(ดู Clayton, 1994 : 170 และ March, 1999 : 353 - 354)*

เฮราเป็นเทพีที่อารมณ์รุนแรงเต็มไปด้วยความเคียดแค้น และมีความอาฆาตพยาบาทสูง สงครามกรุงทรอยที่ยืดเยื้อและสูญเสียอย่างหนัก จนทรอยถูกทำลายลงอย่างย่อยยับนั้น เป็นผลมาจากความเคียดแค้นที่เฮรามีต่อปารีส เจ้าชายแห่งทรอย ผู้ตัดสินว่าพระองค์ทรงด้อยความงามกว่าเทพีอโฟรไดท์ ภาพลักษณ์ของเฮราจึงมักปรากฏในด้านลบมากกว่าด้านบวก แต่พระนางได้รับการยกย่องว่า เป็นเทพีผู้คุ้มครองการแต่งงานและสตรีที่สมรสแล้ว

สัตว์ที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับผู้นับถือเฮราคือ วัวกับนกยูง และพระนางโปรดนครอาร์กอส (Argos) มากที่สุด *(Hamilton, 1969 : 28)*

๓. โพซายดอน (Poseidon) ซึ่งโรมันเรียกว่า เนปจูน (Neptune) *(ดู Clayton, 1994 : 158; Hamilton, 1969 : 28 - 29; March, 1999 : 331 - 333 และ Thomson, 1996 : 55 - 56)* เป็นโอรสของโครนุสกับเรียและเป็นพระเชษฐาของซุส ในบรรดาเทพเจ้าทั้งปวง โพซายดอนมีสถานะเป็นที่สองรองจากซุสเท่านั้น พระองค์เป็นพระสมุทรจึงมีอำนาจเหนือท้องทะเลและแผ่นดินไหว พวกกรีกนับเป็นลูกทะเลที่มีความชำนาญในการเดินเรือ ทำให้โพซายดอนกลายเป็นเทพเจ้าที่ได้รับการบูชาอย่างกว้างขวางในแทบทุกนครรัฐกรีก

โพซายดอนเป็นเทพเจ้าที่นำม้ามาให้มนุษย์ พระองค์มีตรีศูลเป็นอาวุธและมีอำนาจควบคุมคลื่นลมในทะเล เรื่องเกี่ยวกับม้านี้มีการตีความอีกอย่างหนึ่งคือ เชื่อกันว่าเทพโพซายดอนอาจเป็นเทพที่กรีกรับเอามาจากพวกอินโดยูโรเปียน (Indo - European) ที่เข้ามาค้าขายในดินแดนกรีกและพวกนี้แหละที่นำม้าเข้ามาด้วย *(Clayton, 1994 : 158)*

ตามตำนานบอกว่ามเหสีของโพซายดอน คือ แอมฟิไทรท์ (Amphitrite) แต่มีเรื่องเล่าว่าทรงมีความสัมพันธ์กับสตรีอื่นด้วยเช่นกัน ได้แก่ เมดูซา (Medusa) และดีมีเตอร์ บางตำนานบอกว่าม้ามีปีกหรือเพกาซุส (Pegasus) เป็นลูกของเทพโพซายดอนที่เกิดจากเมดูซา *(Thomson, 1996 : 55)*

โพซายดอนมีบทบาทสูงในสงครามกรุงทรอย เล่ากันว่าทรงช่วยเทพอพอลโลสร้างกำแพงเมืองอันแข็งแกร่งให้แก่ทรอย แต่ต่อมาเมื่อมีปัญหากับพวกโทรจัน (Trojan) ก็ทรงหันไปสนับสนุนฝ่ายกรีกแทน อย่างไรก็ดี โพซายดอนเคยช่วยชีวิตเอเนียส (Aeneas) แม่ทัพคนสำคัญของฝ่ายทรอยให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของอคิลีส (Achilles) ซึ่งเป็นแม่ทัพเอกของฝ่ายกรีกมาแล้ว *(Clayton, 1994 : 158)*

๔. เฮเดส (Hades) หรือที่โรมันเรียกว่า พลูโต (Pluto) *(ดู Clayton, 1994 : 93; Hamilton, 1969 : 29; March, 1999 : 175 และ Thomson, 1996 : 42 - 43)* คือพระยม ผู้เป็นโอรสของโครนุสกับเรียและเป็นพระเชษฐาของซุส ในเมื่อพระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าผู้ควบคุมนรก จึงเป็น

เหตุให้ภาพลักษณ์ของเฮเดส มักจะผูกติดอยู่กับความโหดร้ายไร้ความปรานี หรือว่าความน่าหวาดกลัว แต่มิใช่ความชั่วร้าย

เฮเดสต้องการมเหสีและทรงหลงรักเพอร์ซีโฟนี (Persephone or Proserpine) ธิดาของซุสกับดีมีเตอร์ วันหนึ่งขณะที่เพอร์ซีโฟนีกำลังเก็บดอกไม้อยู่ในท้องทุ่งที่ซิซิลีกับหญิงสาวอีกหลายคน เฮเดสก็ใช้กำลังฉุดลักตัวเธอลงไปยมโลก เทพเจ้าทั้งหลายทรงพระพิโรธมาก และดีมีเตอร์ก็เศร้าโศกเสียพระทัย พระนางทรงคร่ำครวญหวนไห้จนโลกตกอยู่ในสภาพหมองเศร้าและอากาศหนาวเย็นตลอดเวลา ในที่สุดก็มีการประนีประนอมให้เพอร์ซีโฟนีอยู่กับเฮเดสได้เป็นเวลาครึ่งปี ส่วนเวลาที่เหลือนางจะขึ้นมาอยู่กับดีมีเตอร์พระมารดา *(Kamara, 1996 : 56)* การกลับมาของเพอร์ซีโฟนีคือ จุดเริ่มของฤดูใบไม้ผลิที่มวลดอกไม้และพืชพันธุ์จะผลิดอกออกใบแทงขึ้นมาพ้นผิวดิน ทำให้ความสดชื่นรื่นรมย์กลับคืนสู่โลกอีกครั้งหนึ่ง

๕. พัลลัส อธีนา (Pallas Athena) หรือที่โรมันเรียกว่า มิเนอร์วา (Minerva) *(ดู Clayton, 1994 : 39 - 41; Hamilton, 1969 : 29 - 30; March, 1999 : 77 - 78 และ Thomson, 1996 : 35 - 36)* บางตำนานบอกว่าพระองค์มีมารดาชื่อเมทิส ส่วนพระบิดาคือซุส *(Pearson, 1993 : 21)* มีคำทำนายว่า ถ้าหากเมทิสมีธิดาแล้ว จะมีโอรสต่อมาอีกองค์หนึ่ง ซึ่งจะเป็นผู้ล้มล้างซุส ซุสจึงกลืนพระธิดาที่ยังไม่ทันคลอดเสียเลย ปรากฏว่าซุสทรงปวดพระเศียร ในเวลาต่อมาเฮพเฟสตุส (Hephaetus) ใช้ขวานผ่ากะโหลกของซุสออก และอธีนาก็ปรากฏออกมาเป็นเทพีที่เจริญวัยเต็มที่พร้อมด้วยอาวุธประจำพระองค์

อธีนาแย่งชิงความเป็นใหญ่เหนืออัตติกะ (Attica) และนครรัฐเอเธนส์ กับโพซายดอน การตัดสินว่าใครเป็นผู้ชนะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่า เทพเจ้าองค์ใดสามารถมอบของกำนัลให้มนุษย์ได้มีคุณค่ามากกว่ากัน โพซายดอนใช้ตรีศูลอาวุธประจำพระองค์ฟาดลงบนก้อนหิน แล้วม้าก็ปรากฏออกมา (บางตำนานระบุว่าเป็นน้ำพุซึ่งมีน้ำเค็มพุ่งออกมาบนอโครโพลิส) ส่วนอธีนาประทานต้นมะกอกให้มนุษย์เพาะปลูก เทพเจ้าเห็นว่าต้นมะกอกมีค่าต่อมนุษย์มากกว่า อธีนาจึงเป็นผู้ชนะ *(Clayton, 1994 : 39)* และได้เป็นเทพีประจำนครรัฐเอเธนส์ วิหารพาร์ธีนอน (Parthenon) บนอโครโพลิสของเอเธนส์คือ วิหารที่สร้างเพื่อบูชาอธีนา

เทพีอธีนามีภาพลักษณ์ของเทพีที่ชอบสงครามปรากฏอยู่ อาจเป็นเพราะกำเนิดของพระนาง หรือไม่ก็เป็นเพราะทรงเข้าข้างพวกกรีกในสงครามกรุงทรอย เนื่องจากอธีนาเป็นผู้แพ้ในการตัดสินของปารีสเช่นเดียวกับเฮรา ความเคียดแค้นที่ทรงมีกับทรอยนั้นรุนแรงไม่แพ้ของเฮราทีเดียว แม่ทัพเอกฝ่ายกรีกอย่างน้อยสองคนได้รับการปกป้องคุ้มครองจากอธีนา นั่นคืออคิลีสและโอเดสซุส (Odysseus) ยิ่งไปกว่านั้นซุสยังไว้วางพระทัยให้อธีนาเป็นผู้ถืออาวุธประจำพระองค์คือสายฟ้าอีกด้วย *(Hamilton, 1969 : 29)*

อธีนายังได้รับการยกย่องว่า เป็นเทพีแห่งนครรัฐผู้พิทักษ์ความเจริญรุ่งเรืองงานฝีมือและการเกษตร บางทีก็เป็นเสมือนเทพีแห่งปัญญา มีต้นมะกอกเป็นต้นไม้ประจำพระองค์ และมีนกฮูกเป็นสัญลักษณ์ของพระองค์

๖. ฟีบุส อพอลโล (Phoebus Apollo) ทั้งกรีกและโรมันเรียกเทพองค์นี้ว่า อพอลโลเหมือนกัน *(ดู Clayton, 1994 : 32 - 33; Hamilton, 1969 : 30 - 31; March, 1999 : 57 - 60; Thomson, 1996 : 32 - 33 และ Kamara, 1996 : 35)* เป็นโอรสของซุสกับเลโท (Leto) และมีฝาแฝดเพศหญิง

The Belvedere Apollo ที่ Vahcam

ที่ชื่ออาร์ทีมิส (Artemis) แฝดคู่นี้ถือกำเนิดขึ้นบนเกาะเดลอส (Delos) ภายใต้ร่มเงาของต้นปาล์ม นักเดินทางชาวโรมันชื่อเพาซานิอัส (Pausanias) ผู้เคยมาที่เกาะเดลอสในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๒ ได้บันทึกว่า มีต้นปาล์มสำริดอยู่ที่วิหารเทพอพอลโลบนเกาะนั้นด้วย

อพอลโลได้รับการนิยามว่าเป็น ***"The most Greek of all the gods"*** *(Hamilton, 1969 : 30)* กวีพรรณนาว่าอพอลโลเป็นเทพเจ้ารูปงาม มีความสามารถสูงทางดนตรี คอยทำหน้าที่ขับกล่อมปวงเทพบนเขาโอลิมปุสด้วยพิณทองของพระองค์ นอกจากนี้ ยังเป็นเทพของนักธนู เป็นผู้รักษาพยาบาล เป็นเทพแห่งแสงสว่าง ตลอดจนเทพแห่งความจริงอีกด้วย บางตำนานถือว่าอพอลโลคือ เทพแห่งกวีนิพนธ์และวิจิตรศิลป์ ทำให้เทพองค์นี้มีความโดดเด่นมากพอๆ กับซุส และเป็นเทพเจ้าที่สมบูรณ์แบบตามอุดมคติของพวกกรีก

วีรกรรมและความเก่งกล้าของอพอลโลเป็นที่ประจักษ์แก่มวลมนุษย์ ทำให้ทรงมีฉายาต่างๆ มากมาย พระองค์ได้รับฉายาว่า ไพเธียน (Pythian) เพราะว่าฆ่างูยักษ์ไพธอน (Python) ด้วยลูกธนู ส่วนฉายาลีเซียน (The Lycian) นั้นมีหลายความหมาย เช่น เป็นเทพแห่งสุนัขป่าและเทพแห่งแสงสว่าง มหากาพย์อีเลียดขนานนามให้อพอลโลว่า "The Sminthian" คือ เทพแห่งหนู บางครั้งจะนับว่าอพอลโลคือ สุริยเทพ เนื่องจากพระนามฟีบุส (Phoebus) หมายถึง เรืองรองหรือสองแสงนั่นเอง *(Hamilton, 1969 : 30)*

วิหารของอพอลโลอยู่ที่เดลฟี (Delphi) คำทำนายของนักบวชสตรี หรือไพเธีย (the Pythia) ของวิหารนี้มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับทั่วไปในโลกกรีก *(Clayton, 1994 : 32)* ผู้คนทุกชั้นต่างมาขอรับคำทำนายจากวิหารเดลฟี นับเป็นการเชื่อมโยงระหว่างเทพเจ้ากับมวลมนุษย์เข้าหากัน คำทำนายทำให้มนุษย์ทราบถึงพระประสงค์ขององค์เทวะ และช่วยนำทางให้มนุษย์ปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับพระประสงค์ของเทพเจ้า

อพอลโลเป็นเทพที่แทบจะไม่มีภาพลักษณ์ในเชิงลบปรากฏอยู่เลย รูปเคารพของเทพอพอลโล มักเป็นชายหนุ่มรูปโฉมหล่อเหลางดงาม มีสรีระที่ได้สัดส่วนและท่าทางสง่างามองอาจ บ่งบอกถึงความเข้มแข็ง กล้าหาญ และทำให้เทพองค์นี้น่าประทับใจมาก ต้นลอเรล (Laurel) คือ ต้นไม้ของอพอลโล และมีสัตว์หลายชนิดที่ถูกนับว่าเกี่ยวข้องกับเทพอพอลโล ที่สำคัญได้แก่ ปลาโลมากับอีกา

๗. อาร์ทีมิส (Artemis) ซึ่งโรมันเรียกว่า ไดอานา (Diana) *(ดู Clayton, 1994 : 36; Hamilton, 1969 : 31 - 32; March, 1999 : 69 - 71 และ Thomson, 1996 : 34 - 35)* เป็นธิดาของซุสกับเลโทและเป็นฝาแฝดกับอพอลโล อาร์ทีมิสเป็นเทพีผู้คุ้มครองสัตว์ป่าและพราน หรืออีกนัยหนึ่งคือ ทรงเป็นเทพีแห่งการล่าสัตว์ พระนางจึงดุร้ายและเจ้าคิดเจ้าแค้น ตำนานเล่าว่าอาร์ทีมิสเคยขัดขวางกองทัพเรือกรีกมิให้เดินทางไปถึงทรอย จนกว่าพวกกรีกจะนำสตรีพรหมจรรย์มาบวงสรวงถวายแก่พระองค์ เพื่อเป็นการแก้แค้นที่อกาเมมนอนแม่ทัพใหญ่ฝ่ายกรีกฆ่ากวางซึ่งเป็นสัตว์ของพระองค์

หากอพอลโลเปรียบเสมือนดวงอาทิตย์ อาร์ทีมิสก็เป็นดวงจันทร์ และได้รับการขนานนามว่า ฟีบี (Phoebe) และเซลีนี (Selene) ที่จริงแล้วสองชื่อนี้ เป็นของเทพีองค์อื่นที่มีอยู่ก่อนแล้วคือ เทพีในกลุ่มไททันซึ่งเป็นกลุ่มเทพอาวุโส *(Hamilton, 1969 : 31)*

วิหารของอาร์ทีมิสอยู่ที่เอเฟซุส (Ephesus) เป็นหนึ่งในบรรดาสิ่งมหัศจรรย์ ๗ แห่งของโลกโบราณ และกวางกับผึ้ง ดูจะเป็นสัตว์สองชนิดที่เกี่ยวข้องกับเทพีองค์นี้

๘. อโฟรไดท์ (Aphrodite) หรือเทพีวีนัส (Venus) ของโรมัน *(ดู Clayton, 1994 : 30 - 31; Hamilton, 1969 : 32 - 33; March, 1999 : 55 - 57 และ Thomson, 1996 : 31 - 32)* เทพีแห่งความรักและความงามผู้เป็นธิดาของซุสกับไดโอนี (Dione) ตามที่โฮเมอร์บอกไว้ในอีเลียด แต่กวีสมัยหลังบอกว่า อโฟรไดท์ผุดขึ้นมาจากฟองคลื่น นามของเทพีองค์นี้จึงมีความหมายในทำนองนี้ เพราะว่า อโฟรส (Aphros) ในภาษากรีกแปลว่า ฟอง อโฟรไดท์จึงถูกตีความว่าหมายถึง ผุดขึ้นมาจากฟองนั่นเอง *(Hamilton, 1969 : 32)* ดังที่บอตติเชลลี (Botticelli) ศิลปินชาวเมืองฟลอเรนซ์สมัยเรอเนสซองส์ตีความเรื่องกำเนิดของเทพีวีนัสไว้ในภาพวาดอันมีชื่อเสียงของเขา วีนัสปรากฏพระวรกายออกมา เป็นหญิงสาวที่สวยสดงดงามอยู่ท่ามกลางเกลียวคลื่นในท้องทะเล โดยประทับยืนอยู่บนฝาของหอยกาบขนาดใหญ่

ตามตำนานเล่าว่าอโฟรไดท์ถือกำเนิดใกล้ๆ ปาฟอส (Paphos) ที่ไซปรัส (Cyprus) ทำให้พระนางเป็นเทพีองค์สำคัญของปาฟอส ไซเธรา (Cythera) และคอรินธ์ (Corinth) *(Thomson, 1996 : 31)* ภาพลักษณ์ของอโฟรไดท์คือ ผู้นำความสวยสดงดงามและความร่าเริงแจ่มใสมาสู่โลก

พระนางดูจะเป็นสัญลักษณ์ของอิตถีเพศที่อ่อนโยนเปราะบาง จนแทบจะไม่มีความน่ากลัวใดๆ สำหรับมนุษย์ และนี่คือจุดอ่อนของอโฟรไดท์

อโฟรไดท์เป็นมเหสีของเฮพเฟสตุสเทพแห่งไฟ ที่ว่ากันว่ารูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์และมีอารมณ์ร้าย อาจเป็นสาเหตุทำให้อโฟรไดท์ทรงมีชู้รักมากหน้าหลายตา ทั้งที่เป็นเทพและมนุษย์ พระนางมีความสัมพันธ์กับเทพอาเรส (Ares) และมีโอรสด้วยกันองค์หนึ่งคืออีรอส (Eros) ที่โรมันเรียกว่า คิวปิด (Cupid)

ส่วนมนุษย์นั้น เทพีอโฟรไดท์มีความสัมพันธ์กับแอนชิซิส (Anchises) แห่งทรอย จนมีโอรสองค์หนึ่งคือ เอเนียส ซึ่งเป็นวีรบุรุษคนหนึ่งของฝ่ายทรอยในช่วงท้ายๆ สงคราม *(Clayton, 1994 : 20)* และมนุษย์คนที่เทพีอโฟรไดท์ลุ่มหลงมากที่สุดนั้นเห็นจะได้แก่ อโดนิส (Adonis) ที่ต้องแย่งชิงกับเพอร์ซีโฟนีอย่างหนักหน่วง ท้ายที่สุดหนุ่มน้อยอโดนิสก็ถูกหมูป่าฆ่าตายระหว่างออกไปล่าสัตว์ หมูป่าตัวนี้ว่ากันว่าเป็นเทพอาเรสที่ปลอมตัวมา

"Aphrodite of Melos" หรือ
"Venus de Milo C. 150 - 100 B.C.

ทำให้เทพีอโฟรไดท์เศร้าโศกมาก โลหิตของอโดนิสที่หยาดลงบนพื้นดินกลายเป็นดอกไม้ชนิดหนึ่งคือ อนีโมนี (Anemone) ซึ่งจะบานในช่วงฤดูร้อน *(Clayton, 1994 : 18 - 19)* เพื่อให้อโฟรไดท์ได้มีโอกาสอยู่กับชู้รักของพระนางบ้างในแต่ละปี

อโฟรไดท์ คือ ผู้หนึ่งที่เป็นต้นเหตุของสงครามกรุงทรอย (The Trojan War) เพราะมีการประชันความงามระหว่างเทพีสามองค์ได้แก่ เฮรา อธีนา และอโฟรไดท์ โดยมีปารีสเป็นผู้ตัดสิน ปารีสยื่นแอปเปิ้ลทองคำแก่อโฟรไดท์ ประกาศการตัดสินใจว่าเลือกพระนาง เนื่องจากอโฟรไดท์ติดสินบนว่า จะประทานสตรีที่สวยที่สุดในโลกให้เขาเป็นการตอบแทน เฮเลน พระมเหสีของเมเนลอส (Menelaus) กษัตริย์แห่งสปาร์ตาก็คือสตรีผู้นั้น *(Hamilton, 1969 : 180 - 181)* การลักพาตัวเฮเลนกลับไปกรุงทรอย นับเป็นจุดเริ่มของสงครามอันยืดเยื้อที่มีทั้งทวยเทพและมนุษย์เข้าร่วมรบ ทำให้ทั้งสองฝ่ายต้องประสบกับความสูญเสียและได้รับความเจ็บปวดมากพอกัน

ต้นไม้ของอโฟรไดท์ คือ มีร์เทิล (myrtle) ส่วนสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของพระนางอยู่ในจำพวกนก ได้แก่ นกเขา และบางครั้งอาจรวมถึงนกกระจอก หรือหงส์ ด้วย

๙. เฮอร์เมส (Hermes) หรือ เมอร์คิวรี (Mercury) ของโรมัน *(ดู Clayton, 1994 : 100; Hamilton, 1969 : 33; March, 1999 : 199 - 200 และ Thomson, 1996 : 44 - 45)* เป็นโอรสของซุสกับมายอา (Maia) เทพองค์นี้ดูจะเป็นเทพที่ฉลาดแกมโกงและเจ้าเล่ห์มากที่สุด พระองค์เป็นเทพผู้ส่งข่าวสารที่เคลื่อนไหวได้อย่างคล่องแคล่วว่องไว โดยมีปีกติดอยู่ที่ฉลองพระบาทกับพระมาลาของพระองค์ ตำนานบอกว่า เฮอร์เมสส่งข่าวสารได้เร็วเท่าๆ กับความคิดทีเดียว และซุสก็ให้เฮอร์เมสเป็นเทพผู้ส่งข่าวสารของพระองค์

ความเจ้าเล่ห์ทำให้เฮอร์เมสมีฉายาว่าเป็น Master Thief เพราะอายุแค่วันเดียวก็ขโมยเป็นแล้ว เฮอร์เมสขโมยวัวของอพอลโลไป เมื่ออพลอโลจับได้และมีการไต่สวนความผิดต่อหน้าซุส เฮอร์เมสพูดจาหลบหลีกเอาตัวรอดได้ และทำให้อพอลโลบรรเทาความโกรธลงด้วยการถวายพิณที่ทำขึ้นจากกระดองเต่าและอวัยวะภายในของวัวที่ขโมยมานั่นเอง อพอลโลใช้พิณนี้บรรเลงเพลงขับกล่อมปวงเทพบนยอดเขาโอลิมปุสในเวลาต่อมา อาจเป็นเพราะเล่ห์เหลี่ยมหรือไหวพริบของเฮอร์เมสนี่แหละ ที่ทำให้คนสมัยหลังถือว่าเทพองค์นี้เป็นเทพของการค้าและการตลาด ผู้คุ้มครองของเหล่าพ่อค้า *(Kamara, 1996 : 51)*

๑๐. อาเรส (Ares) หรือที่โรมันเรียกว่า มาร์ส (Mars) *(ดู Clayton, 1994 : 34; Hamilton, 1969 : 34; March, 1999 : 61 - 62 และ Thomson, 1996 : 33 - 34)* เป็นโอรสของซุสและเฮรา โฮเมอร์บอกว่า อาเรสทรงเป็นที่เกลียดชังของเทพเจ้าทั้งหลายแทบทุกองค์ (ยกเว้นอโฟรไดท์) อาจเป็นเพราะพระองค์คือ เทพแห่งสงคราม ทำให้โฮเมอร์พรรณนาว่าอาเรสเป็นฆาตกร เป็นเทพที่กระหายเลือดแต่ขี้ขลาด เพราะว่าจะหนีจากสนามรบหากได้รับบาดเจ็บ แสดงให้เห็นว่าอาเรสไม่ใช่เทพที่ได้รับความนิยมชมชอบสักเท่าไหร่นักในหมู่ชาวกรีก บางตำนานบอกว่าอาเรสมาจากเธรส (Thrace) อันเป็นดินแดนของผู้คนที่ดุร้ายและป่าเถื่อน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคาบสมุทรกรีก

บทบาทของอาเรสมีไม่มากนักในเทพปกรณัมกรีก แต่เทพมาร์สมีความสำคัญมากต่อพวกโรมันเพราะเป็นพระบิดาของโรมูลุส (Romulus) กับ เรมุส (Remus) ผู้สร้างกรุงโรม *(Kamara, 1996 : 50 - 51)* นักรบในมหากาพย์เอเนียด (Aeneid) ที่เขียนโดย เวอร์จิล (Virgil) กวีเอกชาวโรมันยกย่องเทพเจ้ามาร์สอย่างสูง พวกเขายินดีที่จะล้มลงตายอย่างมีศักดิ์ศรีในสมรภูมิรบของเทพมาร์ส และถือว่าความตายในสนามรบคือ เกียรติยศอันสูงสุดสำหรับเหล่านักรบผู้กล้า *(Hamilton, 1969 : 34)* ความคิดเช่นนี้ต่างจากกรีกอย่างสิ้นเชิง ไม่มีนครรัฐกรีกแห่งใดยึดถือเทพอาเรสเป็นเทพประจำเมือง พวกกรีกถือว่าแร้งกับสุนัข คือ สัตว์ของเทพองค์นี้

๑๑. เฮพเฟสตุส (Hephaestus) หรือเทพวัลคัน และมัลซิเบอร์ (Vulcan and Mulci- ber) ของโรมัน *(ดู Clayton, 1994 : 97; Hamilton, 1969 : 34 - 35; March, 1999 : 189 - 190 และ Thomson, 1996 : 43 - 44)* เทพแห่งไฟองค์นี้ บางตำนานบอกว่าเป็นโอรสของซุสกับเฮรา บ้างก็ว่าเป็นโอรสของเฮราเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น เฮพเฟสตุสเป็นเทพองค์เดียวที่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์และยังมีอารมณ์ร้ายอีกด้วย บางตำนานเล่าว่าที่เฮพเฟสตุสมีรูปร่างพิกลพิการ เพราะซุสทรงพระพิโรธและเหวี่ยงเทพองค์นี้ลงมาจากเขาโอลิมปุส ในขณะที่บางตำนานบอกว่า เฮราทรงเป็นผู้ทำเช่นนั้น หลังจากเห็นว่าโอรสที่เพิ่งประสูติมีรูปร่างหน้าตาพิกลพิการ เฮพเฟสตุสได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากธทิส (Thetis) และยูรีโนมี (Eurynome) ซึ่งเป็นนางพราย (Nymphs) และเติบโตขึ้นในถ้ำแถบเกาะเลมนอส (Lemnos)

เฮพเฟสตุสทรงมีความสามารถด้านงานโลหะ ทรงเป็นเทพของช่างเหล็ก เล่ากันว่าภูเขาไฟคือที่ทำงานของพระองค์ เพราะเป็นเบ้าหลอมโลหะขนาดใหญ่ อาวุธ หรือแม้แต่เครื่องประดับของเหล่าเทพเจ้ามักเป็นผลงานของเฮพเฟสตุสทั้งสิ้น เช่น สายฟ้าของซุส และแม้แต่เกราะของอคิลีสก็ว่ากันว่าเป็นฝีมือของเทพองค์นี้ ทำให้เฮพเฟสตุสได้รับการยกย่องอย่างสูงทั้งจากสวรรค์และโลกมนุษย์

เฮพเฟสตุสมีมเหสีเป็นเทพีแห่งความงามคือ อโฟรไดท์ ดังที่โฮเมอร์บอกเอาไว้ในโอเดสซี *(Hamilton, 1969 : 35)* แต่พระนางไม่เคยซื่อสัตย์ต่อพระองค์เลย บางตำนานเล่าว่าเฮพเฟสตุสเคยวางกับดักชู้รักของพระมเหสี (คืออาเรส) และนำมาประจานให้ได้รับความอับอายในหมู่เทพเจ้าด้วยซ้ำไป *(Clayton, 1994 : 97)*

๑๒. เฮสเตีย (Hestia) หรือ เวสตา (Vesta) ของโรมัน *(ดู Clayton, 1994 : 186 ; Hamilton, 1969 : 35; March, 1999 : 202 - 203 และ Thomson, 1996 : 45)* เป็นธิดาของโครนุสกับเรีย และเป็นพระเชษฐภคินีของซุส กรีกและโรมันนับถือพระนางในฐานะเทพีของเตาไฟอันเป็นสัญลักษณ์ของบ้าน ทารกแรกเกิดจะถูกนำมาอยู่หน้าเตาไฟ เพื่อเป็นการแสดงการต้อนรับเข้าสู่ครอบครัว ในขณะที่อาหารทุกมื้อจะเริ่มต้นและจบลงด้วยการอุทิศถวายแก่เทพีองค์นี้ เฮสเตียจึงดูจะเป็นเทพีเพียงองค์เดียวที่ไม่ได้ข้องเกี่ยวกับสงครามและการฆ่าฟัน

ทุกนครรัฐจะมีเตาไฟสาธารณะเพื่อบวงสรวงเทพีเฮสเตีย ซึ่งเปลวไฟในเตาที่ว่านี้จะไม่มีวันมอดดับ ถ้ามีการตั้งอาณานิคม (colony) ขึ้น ณ ที่ใด ผู้คนจะนำถ่านหรือฟืนจากเตาของบ้านเกิดไปด้วย เพื่อนำไปติดไฟในเตาสาธารณะของนครรัฐที่ตั้งขึ้นใหม่ ทำให้เทพีเฮสเตียเป็นที่ยอมรับนับถืออย่างกว้างขวาง และแม้แต่ในบ้านเรือนของคนกรีกทั่วไปก็มักมีหิ้งบูชาเล็กๆ ของเทพีองค์นี้อยู่เสมอ

พวกโรมันนับถือเทพีเวสตามากในฐานะเทพเจ้าผู้พิทักษ์กรุงโรม เชื่อกันว่าตราบใดที่ไฟศักดิ์สิทธิ์ซึ่งบูชาเทพีเวสตายังลุกโชนอยู่ กรุงโรมก็จะปลอดภัยจากภยันตรายทั้งปวง ผู้รับผิดชอบดูแลไฟศักดิ์สิทธิ์คือ นักบวชสตรีซึ่งเป็นหญิงพรหมจรรย์ที่เรียกกันว่า เวสตัล (Vestals) โดยผ่านการคัดเลือกมาจากครอบครัวผู้ดี หรือ Patricians เวสตัลแต่ละคนจะต้องทำหน้าที่อยู่

๓๐ ปี ก่อนจะได้รับอนุญาตให้กลับไปใช้ชีวิตปกติกับครอบครัวได้ หากนักบวชเหล่านี้ประพฤติผิดพรหมจรรย์ โทษที่จะได้รับคือ ฝังทั้งเป็นในห้องใต้ดิน

ไฟศักดิ์สิทธิ์บูชาเทพีเวสตาสามารถดับได้เพียงครั้งเดียวในรอบปีคือ ในวันแรกของเดือนมีนาคม อันเป็นวันขึ้นปีใหม่โรมัน แล้วจะได้รับการจุดขึ้นใหม่ แต่ถ้าเกิดไฟดับในวันอื่นนอกเหนือจากนี้ เวสตัลจะได้รับโทษอย่างหนักยิ่ง เพราะนั่นอาจหมายถึงลางร้ายที่บ่งบอกถึงความล่มสลายของจักรวรรดิโรมันเลยทีเดียว

เทพเจ้ากรีกมีความเป็นมนุษย์สูงมาก มีทั้งเพศหญิงและชาย มีทั้งรูปร่างหน้าตางดงามและอัปลักษณ์ มีทั้งเป็นที่รักใคร่และเป็นที่เกลียดชัง และยังมีทั้งความเข้มแข็งและอ่อนแอในเทพเจ้าองค์เดียวกัน เทพเจ้ากรีกมีวิถีชีวิตเหมือนคนธรรมดาทั่วไป วิธีคิดหรือวิธีจัดการกับปัญหาก็ไม่ผิดแผกไปจากมนุษย์ทั้งหลาย บางครั้งความรัก ความโกรธ ความหลง หรือความลำเอียงก็เข้ามาครอบงำพฤติกรรมของเทพเจ้า และผลที่ตามมาอาจหมายถึงการสูญเสียหรือความเจ็บปวดทั้งต่อเทพเจ้าเองและต่อมนุษย์ทั่วๆ ไป *(ดู Hamilton, 1969 : 178 - 201; March, 1999 : 390 - 391 และ Thomson, 1996 : 20 - 24)* สงครามกรุงทรอย คือปรากฏการณ์ที่นำมาซึ่งความหายนะของชีวิตมนุษย์ ที่คนกรีกคิดว่าเทพเจ้าควรจะต้องมีส่วนรับผิดชอบด้วยเช่นกัน

ความขัดแย้งเริ่มต้นเมื่อเทพีสามองค์ประชันโฉมกันว่าองค์ใดงดงามที่สุด แม้แต่ซุสยังไม่กล้าตัดสิน พระองค์ยกหน้าที่นี้ให้ปารีส โอรสองค์รองของกษัตริย์เพรียมแห่งทรอย เทพีทั้งสามต่างติดสินบนปารีสกันทั้งนั้น เฮราสัญญาว่าเขาจะได้เป็นเจ้าแห่งทวีปยุโรปและเอเชีย หากเลือกพระนาง อธีนาติดสินบนว่าเขาจะเป็นผู้ชนะในสงครามกับกรีกและทำลายกรีกลงได้อย่างย่อยยับ ส่วนอโฟรไดท์ให้สัญญาว่าผู้หญิงที่สวยที่สุดในโลกจะตกเป็นของเขา และปารีสก็ตัดสินใจเลือกข้อเสนอของอโฟรไดท์ *(Hamilton, 1969 : 179)* จะเห็นได้ว่าชะตากรรมของปารีส เพรียม อกาเมมนอน อคิลีส อาแจ็กซ์ เฮคเตอร์ โอเดสซุส หรือว่าเอเนียส ล้วนอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของปวงเทพเจ้า ไม่ว่าพระองค์จะมาเข้าข้าง หรืออยู่ฝ่ายตรงกันข้ามกับคนเหล่านี้ก็ตาม

ศาสนาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตของคนกรีก พวกเขาเชื่อว่าสามารถต่อรองกับเทพเจ้าได้ จะเห็นได้ว่าพวกกรีกมักถวายทองคำ เงิน หรือไม่ก็นำสัตว์มาบูชายัญต่อเทพเจ้า

และยังมีการแข่งขันกีฬาหรือจัดงานเฉลิมฉลองเพื่อบูชาปวงเทพ พวกเขาทำเช่นนี้เพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองจากเทพเจ้าให้รอดพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ ให้มีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ จะได้ไม่ต้องผจญกับความอดอยากยากแค้น และยังเพื่อให้ได้รับพรอื่นๆ จากเทพเจ้าอีกด้วย *(Pearson, 1993 : 24)* คนกรีกกับเทพเจ้าของเขาจึงสามารถติดต่อถึงกันได้ โดยผ่านงานฉลองประจำปีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าตามศาสนสถานต่างๆ ที่มีอยู่ในนครรัฐกรีก

วิหารอพอลโลที่เดลฟีดูจะเป็นสถานที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในโลกกรีก เพราะพวกกรีกคิดว่าเดลฟีเป็นใจกลางโลก พวกเขาเล่าว่ามีนกสองตัวบินมาจากขอบโลกทางทิศตรงกันข้ามแล้วมาพบกันที่นี่ จึงมีการสร้างหลักหินขนาดใหญ่ หรือ The Omphalos ไว้เพื่อบ่งบอกถึงความสำคัญดังกล่าว *(Pearson, 1993 : 24)* ชาวกรีกมักหลั่งไหลมายังวิหารเทพอพอลโลที่เดลฟีเพื่อมาฟังคำทำนายอนาคตจากนักบวชสตรีที่วิหารนี้ เชื่อกันว่าคำพยากรณ์จากเดลฟีแม่นยำมาก โดยเฉพาะเรื่องเตือนให้ระวังอันตรายหรือความหายนะที่จะมาบังเกิด และความนิยมนี้ยังคงมีอยู่ต่อมา หลังจากนครรัฐกรีกล่มสลายไปแล้วหลายร้อยปี

คำพยากรณ์จากเดลฟี นับเป็นความคุ้มครองแบบหนึ่งที่พวกกรีกคาดหวังจากเทพเจ้าของเขา เป็นการเตือนสติให้ไม่ประมาท และรู้จักปรับตัวให้สนองกับความเปลี่ยนแปลงที่อาจส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชีวิตของพวกตน แสดงให้เห็นถึงความผูกพันและความห่วงใยที่มีระหว่างชาวกรีกกับเทพเจ้าของตน นานตราบเท่าที่ยังมีคำพยากรณ์ปรากฏออกมา

พวกกรีกมีความเคารพนับถือเทพเจ้าก็จริง แต่เขากล้าที่จะอธิบายถึงความคิดของเทพเจ้าด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ กล้าแม้แต่จะตำหนิติเตียนหรือไม่ยอมรับพฤติกรรมของเทพเจ้า ศาสนาของกรีกจึงมิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความลึกลับ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือความงมงายไร้เหตุผล แต่กลับวางอยู่บนรากฐานของการอธิบายอย่างมีเหตุผลโดยใช้วิจารณญาณของมนุษย์อย่างเด่นชัด

บรรณานุกรม

Clayton, Peter. **Great Figures of Mythology.** New York : Crescent Books, 1994.

Hamilton, Edith. **Mythology.** New York : New American Library, 1969.

Kamara, Peter. **Ancient Roman Mythology.** Edison, New Jersey : Chartwell Books, 1996.

March, Jenny. **Cassell Dictionary of Classical Mythology.** London : Cassell, 1999.

Pearson, Anne. **Eyewitness Guides : Ancient Greece.** London : Dorling Kindersley, 1993.

Rutland, Jonathan. **See Inside : An Ancient Greek Town.** New York : Barnes & Noble Books, 1995.

Spivey, Nigel. **Understanding Greek Sculpture : Ancient Meanings, Modern Readings.** London : Thames and Hudson, 1997.

Thomson, Iain. **Ancient Greek Mythology.** Edison, New Jersey : Chartwell Books, 1996.

ความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิโรมัน : อำนาจในการเลือกเทพเจ้า*

อารยธรรมโรมันถือกำเนิดขึ้นตรงกลางคาบสมุทรอิตาลี โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงโรม (Rome) ในแถบที่ราบลาติอุม (Latium) เมืองนี้ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ดี กล่าวคืออยู่บนเนินเขา ๗ ลูก ประกอบด้วย อาเวนไทน์ (Aventine) เคเดียน (Caedian) แคปิโตไลน์ (Capitoline) เอสควีไลน์ (Esquiline) พาลาไทน์ (Palatine) ควิรีนัล (Quirinal) และ วิมีนัล (Viminal) ในขณะเดียวกันก็มีแม่น้ำไทเบอร์ (Tiber) ไหลผ่าน *(Adkins and Adkins, 1991 : 10)* ทำให้โรมมีเส้นทางออกสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนได้สะดวกพอควร

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๒ กรีก โรมัน

Roman : Colosseum

กรุงโรมเป็นนครเก่าแก่ที่มีอายุเกือบ ๓,๐๐๐ ปี ลิวี (Livy 59 B.C. - ค.ศ. 17) เขียนไว้ในหนังสือ **History of Rome**[๑] ว่าเมืองนี้ตั้งขึ้นเมื่อ 753 B.C. *(Kamara, 1996 : 6)* แม้ว่าเรื่องศักราชที่ตั้งกรุงโรมจะยังคงไม่อาจหาข้อยุติที่แน่นอนตายตัวได้ก็ตาม[๒] แต่อาจกล่าวได้ว่าโรมถือกำเนิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการเกิดของนครรัฐกรีกนั่นคือ ประมาณศตวรรษที่ ๘ ก่อนคริสตกาล

ในระยะแรก กรีกดูจะพัฒนารุดหน้าไปได้รวดเร็วกว่าโรม ถึงกับมีการตั้งอาณานิคม คือ นครรัฐกรีกแห่งใหม่บนคาบสมุทรอิตาลีและเกาะซิซิลี ทำให้บริเวณดังกล่าวได้รับการขนานนามว่าเป็น **กรีกใหญ่ (Magna Graecia)** และกลายเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดอารยธรรมกรีกที่คาบสมุทรอิตาลีมาตั้งแต่ราวศตวรรษที่ ๗ ก่อนคริสตกาล *(Chronicle of the World, 1996 : 75)* ทำให้ดูเหมือนว่า โรมันเป็นผู้สืบทอดทางอารยธรรมของกรีก และอารยธรรมทั้งสองนี้ก็ไม่ค่อยจะแตกต่างกันเท่าไรนัก

---

[๑] **History of Rome** มีความยาวทั้งสิ้น ๑๖๒ เล่ม ลิวีเขียนหนังสือเรื่องนี้เสร็จเมื่อ ค.ศ. ๙ เนื้อหาของเรื่องครอบคลุมประวัติศาสตร์โรมัน ตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงโรมจนถึงรัชสมัยของออกุสตุส ผู้เป็นจักรพรรดิองค์แรกของจักรวรรดิโรมัน ลิวีสามารถถ่ายทอดเรื่องราวได้อย่างน่าอ่านและสมจริงสมจัง ตัวเขาเองชื่นชมระบอบจักรวรรดิ แต่เขามิได้เขียนงานชิ้นนี้ขึ้นเพื่อหวังความก้าวหน้าทางการเมือง หรือว่าต้องการประจบเอาใจผู้มีอำนาจในขณะนั้น ลิวีเพียงแค่รู้สึกภาคภูมิใจในความสำเร็จของจักรวรรดิโรมัน และคาดหวังว่าโรมภายใต้การปกครองของระบอบจักรวรรดิจะสามารถฟื้นฟูค่านิยมทางศีลธรรมอันดีงามตามธรรมเนียมโรมันขึ้นมาอีก *(Chronicle of the World, 1996 : 173)*

[๒] ทิเมอุส (Timaeus) ระบุว่า โรมตั้งขึ้นเมื่อราว 814 - 813 B.C. ส่วนฟาบิอุส พิคเตอร์ (Fabius Pictor) เห็นว่าน่าจะเป็น 748 - 747 B.C. มากกว่า ในขณะที่ ซินซิอุส อลิเมนตุส (Cincius Alimentus) กำหนดให้เป็นปี 729 - 728 B.C. และมีวาร์โร (Varro) เพียงคนเดียวเท่านั้นที่ระบุวันตั้งกรุงโรมอย่างชัดเจนออกมาว่าเป็นวันที่ ๒๑ เมษายนของปี ๗๕๔ หรือ 75 B.C. *(Dell' Orto, 1993 : 3)* ซึ่งนับว่าใกล้เคียงกับศักราชที่ลิวีเสนอไว้มากที่สุด

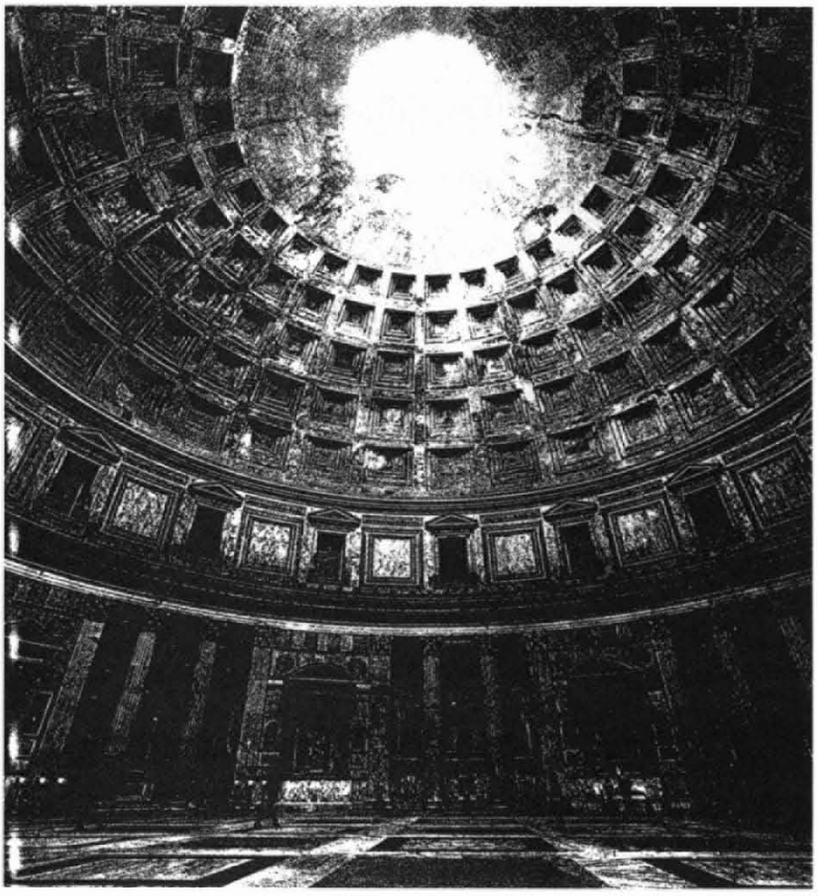

Roman : Pantheon

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว จะพบว่าพวกโรมันมีอะไรหลายอย่างที่ไม่เหมือนกรีก แม้ว่าในช่วงต้นโรมอาจจะพัฒนาไปอย่างช้าๆ แต่ก็มีเสถียรภาพมากกว่าและสามารถรักษาอำนาจไว้ได้ยืนนานกว่ากรีกอย่างเห็นได้ชัด ทำให้โรมก้าวขึ้นเป็นจักรวรรดิที่เข้มแข็ง มีแสนยานุภาพเกรียงไกร และมีอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาล ประสบการณ์ที่แตกต่างกันนี้ เป็นเหตุให้นักประวัติศาสตร์เห็นว่าจุดเด่นของโรมอยู่ที่ความยิ่งใหญ่ สมดังคำพูดที่ว่า *"The Grandeur That Was Rome"*

ความยิ่งใหญ่ของโรม มิใช่จะวัดกันด้วยขนาดของพื้นที่ภายใต้อำนาจของจักรวรรดิโรมันเพียงอย่างเดียว แต่ยังเห็นได้จากแนวคิดซึ่งสะท้อนผ่านทางด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ตลอดจนศาสนาอีกด้วย ชาวโรมันตระหนักดีถึงความสำคัญของพวกตนและรู้สึกภาคภูมิใจในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดดังกล่าวอย่างเด่นชัดก็คือทัศนะที่ชนเผ่านี้มีต่อเทพเจ้าของตน โดยพิจารณาจากตำนานกรุงโรมและศาสนาของโรมัน

ตำนานกรุงโรม : บรรพชนผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า

กำเนิดกรุงโรมเป็นประเด็นที่นักประวัติศาสตร์โรมันในสมัยจักรวรรดิให้ความสนใจมากเป็นพิเศษ เพราะเมื่อโรมเถลิงอำนาจขึ้นเป็นจักรวรรดิ ชาวโรมันยิ่งต้องการทราบถึงความเป็นมาที่ทำให้โรมก้าวมาถึงจุดนี้ได้ อดีตของโรมจึงได้รับความสนใจและมีความหมายขึ้นมา ผลงานของ

ลิวีออกมาเพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าวนี้ ทำให้ทราบว่าโรมตั้งขึ้นเมื่อราวศตวรรษที่ ๘ ก่อนคริสตกาล แต่สำหรับกรณีของผู้ก่อตั้งกรุงโรมนั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ เนื่องจากหลักฐานที่มีอยู่ล้วนได้มาจากตำนานปรัมปราที่เล่าสืบต่อกันมา และไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าเรื่องไหนดูจะน่าเชื่อถือมากกว่ากัน

พวกกรีกน่าจะเป็นชนกลุ่มแรกที่เอ่ยถึงผู้ตั้งกรุงโรม นักประวัติศาสตร์กรีกในสมัยศตวรรษที่ ๕ ก่อนคริสตกาลบอกว่าเป็นเอเนียส *(Adkins and Adkins, 1991 : 9)* บุรุษผู้นี้เป็นโอรสของเทพีวีนัส ที่เกิดกับแอนชิซิส เจ้าชายแห่งทรอย ทำให้ผู้ตั้งกรุงโรมเป็นมนุษย์ที่สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า

ตำนานเล่าว่า เอเนียสเสด็จหนีออกจากทรอยที่ล่มสลายลงด้วยน้ำมือของนักรบกรีก พระองค์ทรงพาพระบิดาผู้ชราภาพ พระชายา และพระโอรสที่ยังทรงพระเยาว์พร้อมกับชาวโทรจันอีกจำนวนหนึ่งเดินทางเล็ดลอดผ่านเธรส เดลอส ครีต มาจนถึงซิซิลี โชคชะตาดลบันดาลให้พระชายาพลัดหลงหายสาบสูญไปและพระบิดาต้องสิ้นพระชนม์ลง แม้แต่เอเนียสเองก็เกือบจะต้องจมน้ำสิ้นพระชนม์ เพราะเทพีจูโนทรงบันดาลให้เกิดพายุโหมกระหน่ำเรือพระที่นั่ง *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Aeneas")* ตลอดการเดินทางที่ยากลำบากแสนสาหัสนานหลายปีนี้ เทพีวีนัสทรงให้ความช่วยเหลือแก่โอรสของพระองค์อยู่เสมอ จนกระทั่งเอเนียสเสด็จมาถึงปากแม่น้ำไทเบอร์ได้ สมดังคำทำนายที่ว่าพระองค์จะทรงเป็นผู้ตั้งกรุงโรม

ลาตินุส (Latinus) กษัตริย์ผู้ครองลาติอุม (Latium) ที่อยู่บริเวณปากแม่น้ำไทเบอร์ทรงรับรองเอเนียสอย่างฉันมิตร ในขณะที่เอเนียสก็ทรงช่วยลาตินุสทำสงครามอยู่หลายครั้ง ทำให้ได้อภิเษกสมรสกับลาวิเนีย (Lavinia) พระราชธิดาของลาตินุส และขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ของลาติอุมสืบต่อมาด้วย ตำนานระบุว่า เอเนียสสิ้นพระชนม์ลงระหว่างทำการรบกับพวกอีทรุสกัน (Etruscans) เนื่องจากพระองค์จมน้ำในแม่น้ำนูมิคุส (Numicus) พร้อมกับเสื้อเกราะโดยที่ไม่มีผู้ใดเคยพบพระบรมศพ พวกโรมันอธิบายว่า เป็นเพราะทวยเทพได้นำเสด็จเอเนียสขึ้นสู่สรวงสวรรค์ *(Clayton, 1994 : 20)* เพื่อไปรวมอยู่ในหมู่เทพเจ้าแล้วนั่นเอง

แอสคานินุส (Ascaninus) พระโอรสผู้ตามเสด็จเอเนียสมาจากทรอยได้เป็นกษัตริย์ต่อจากพระองค์ และเป็นผู้ก่อตั้งนครรัฐอัลบา ลองกา (Alba Longa) ที่ถือกันว่าเป็นเมืองแม่ทั้งของ

Roman : Mars – Venus

โรมและของนครรัฐอื่นๆ ในแถบลาติอุมทั้งหมด เวอร์จิล (Virgil 70 - 19 B.C.) รจนาไว้ในมหากาพย์เอเนียด (Aeneid)[๑] ว่า ชาวโรมันเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากแอสคานิอุส *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Virgil")* นี่อาจจะตีความลึกลงไปได้อีกว่า พวกโรมันเป็นลูกหลานของชาวโทรจันกับชาวละตินโดยมีเอเนียสเป็นบรรพบุรุษ เพราะฉะนั้น เผ่าพันธุ์นี้จึงสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าด้วย เนื่องจากเอเนียสเป็นโอรสของเทพีวีนัส

ตำนานกรุงโรมอีกเรื่องหนึ่งก็เล่าว่า ผู้สร้างโรมเป็นโอรสของเทพเจ้าเช่นเดียวกัน โรมูลุส (Romulus) กับเรมุส (Remus) คือ โอรสฝาแฝดของเทพมาร์สกับนักบวชเวสตัล ชื่อ เรีย ซิลเวีย (Rhea Silvia) ซึ่งเป็นพระราชธิดาของ นูมิเตอร์ (Numitor) กษัตริย์แห่งอัลบา ลองกา *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Rome, History of")* จะเห็นได้ว่า ตำนานของโรมูลุสกับเรมุสสามารถเชื่อมโยงต่อกับตำนานของเอเนียสได้โดยผ่านทางนครรัฐอัลบา ลองกา ทำให้ฝาแฝดคู่นี้

---

[๑] เวอร์จิลใช้เวลาช่วงทศวรรษสุดท้ายของชีวิตรจนามหากาพย์เรื่องนี้ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากโฮเมอร์ เพราะเนื้อเรื่องของเอเนียดเกี่ยวพันกับสงครามกรุงทรอย และการเดินทางอันยาวนานของตัวเอกคือ เอเนียส ก็คล้ายกับการเดินทางของโอเดสซุส (Odysseus) ในมหากาพย์โอเดสซี แต่เอเนียดยังเป็นมหากาพย์ที่มุ่งเชิดชูโรมภายใต้อำนาจจักรพรรดิด้วย *(ดู Chronicle of the World, 1996 : 170 และ Encarta Encyclopedia, 1997 : "Virgil")* โดยได้รับคำยกย่องมากในความไพเราะและความงดงามของภาษา

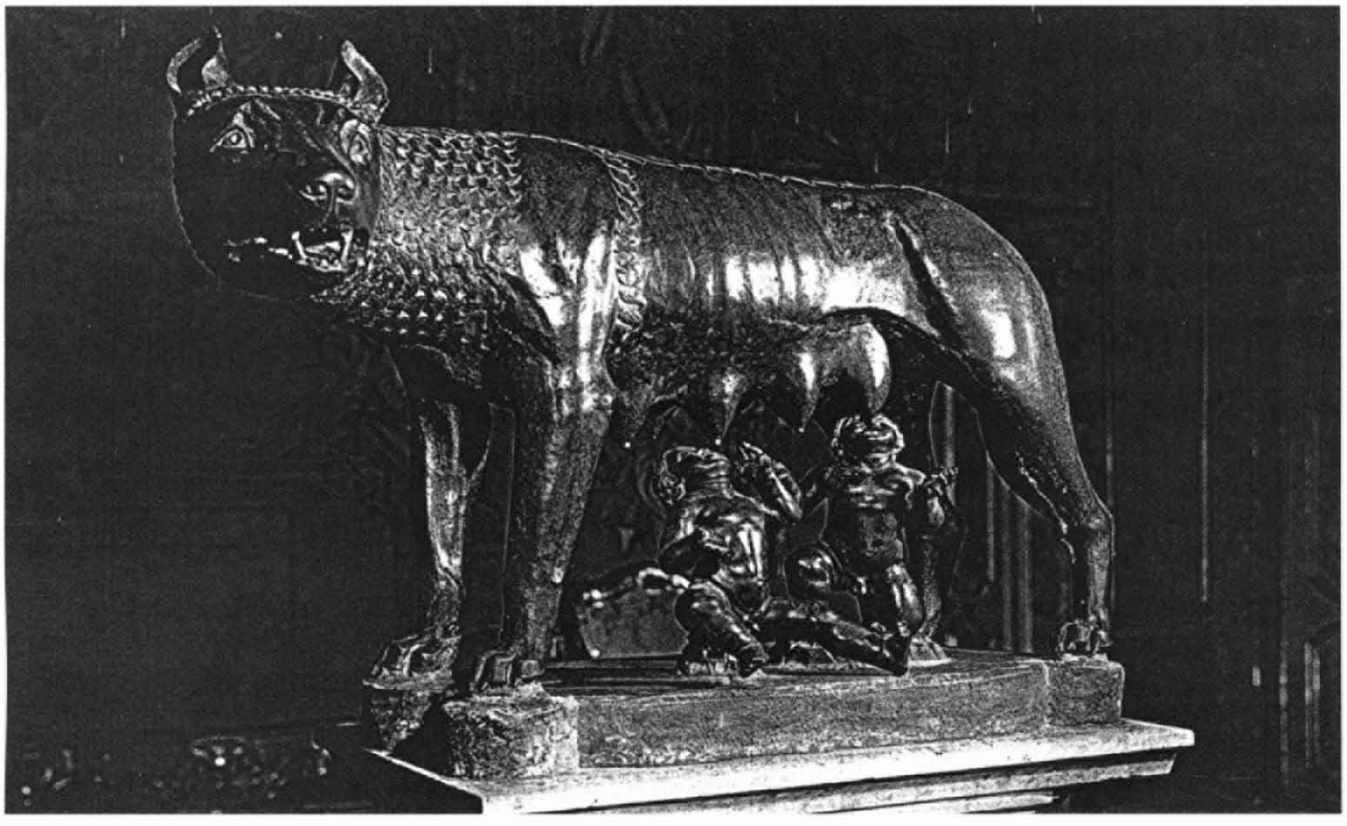

Roman : Lupa Capitolina

มีสายสัมพันธ์กับเอเนียสด้วย ตำนานเรื่องที่สองนี้บอกเป็นนัยว่า ชื่อของกรุงโรมอาจจะมีที่มาจากชื่อของโรมูลุสนี่เอง[๑]

เรื่องราวของโรมูลุสกับเรมุสมีความซับซ้อนไม่น้อยไปกว่าเรื่องของเอเนียส อมูลิอุส (Amulius) พระอนุชาของนูมิเตอร์ซึ่งแย่งราชสมบัติมาจากพระเชษฐา ทรงเกรงว่าเรีย ซิลเวีย อาจจะให้กำเนิดทายาทที่มาแย่งชิงอำนาจจากพระองค์ จึงจัดการให้ไปเป็นเวสตัลเสีย เวสตัล คือ นักบวช

---

[๑] เรื่องที่มาของชื่อกรุงโรมนี้ ยังมีข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่ง กล่าวคือ มีนักเขียนกรีกบางคนเชื่อมโยงชื่อกรุงโรมเข้ากับคำว่า **rhóme** ในภาษากรีก ซึ่งแปลว่า ความแข็งแกร่ง (strength) เนื่องจากมีตำนานเล่าว่าพวก*อาร์คาเดียน (Arcadians)* เป็นคนแปลชื่อเมืองนี้จากภาษาละตินคือ วาเลนเชีย (Valentia) ให้เป็นภาษากรีกและเป็นการแปลที่ความหมาย เพราะวาเลนเชียหมายถึงความแข็งแกร่งเช่นเดียวกัน *(Dell' Orto, 1993 : 3)* ทำให้โรมกลายเป็นชื่อเรียกเมืองนี้ไป แต่ข้อสันนิษฐานนี้ยังคงเป็นเรื่องถกเถียงกันอยู่ เนื่องจากพวกโรมันไม่น่าจะหันมาเรียกชื่อเมืองของตนด้วยภาษากรีก ทั้งๆ ที่มีชื่อในภาษาละตินอยู่แล้ว ทำให้ที่มาของชื่อกรุงโรมยังคงหาข้อยุติมิได้

สตรีที่ถือเพศพรหมจรรย์ในวิหารของเทพีเวสตา และตามธรรมเนียมแล้วเวสตัลแต่ละคนต้องทำหน้าที่นี้นานถึง ๓๐ ปีกว่าจะกลับไปใช้ชีวิตแบบฆราวาสได้อีกครั้ง

แต่แผนการนี้กลับใช้ไม่ได้ผล ดังนั้นเมื่อโรมูลุสกับเรมุสประสูติ อมูลิอุสจึงโปรดให้นำทารกทั้งสองใส่ตะกร้าไปทิ้งลงในแม่น้ำไทเบอร์ ปรากฏว่ากระแสน้ำได้พัดพาเอาตะกร้าใบนี้ไปเกยฝั่งแถวเนินเขาพาลาไทน์ สุนัขป่าเพศเมียตัวหนึ่งมาพบเด็กคู่นี้และช่วยให้รอดชีวิตมาได้ด้วยการให้ฝาแฝดดื่มนมของมัน หลังจากนั้นก็มีคนเลี้ยงแกะนำเด็กชายทั้งคู่ไปเลี้ยงดูจนเติบใหญ่ *(ดู Kamara, 1996 : 57; Encarta Encyclopedia, 1997 : "Romulus (Mythology)" และ March, 1999 : 346)*

โรมูลุสกับเรมุสร่วมมือกันยึดอำนาจจากอมูลิอุสได้สำเร็จ ทั้งคู่ถวายตำแหน่งกษัตริย์แห่งอัลบา ลองกา คืนแก่พระอัยกา แล้วออกมาตั้งเมืองใหม่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน เมืองนี้ก็คือโรม ซึ่งเริ่มต้นสร้างตรงเนินเขาพาลาไทน์ก่อนเป็นที่แรก ปรากฏว่าต่อมาพี่น้องคู่นี้เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง ในที่สุดเรมุสก็ถูกโรมูลุสกำจัดไป *(ดู Clayton, 1994 : 164 และ Philip, 1999 : 67)* ทำให้โรมูลุสกลายเป็นปฐมกษัตริย์ของกรุงโรมแต่เพียงผู้เดียว

ความมั่นคงของนครรัฐใหม่ขึ้นอยู่ที่กำลังคนเป็นสำคัญ โรมูลุสทรงแก้ปัญหานี้ด้วยการทำสงครามกับชนเผ่าซาไบน์ (Sabines) ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่แถบเนินเขาควิรีนัลมาแต่เดิม *(Kamara, 1996 : 57)* โดยให้ออกอุบายฉุดคร่าผู้หญิงของเผ่านี้มาเป็นคู่ครองของชาวโรมัน เป็นเหตุให้ชนสองเผ่าต้องกลายเป็นศัตรูกันต่อมา *(ดู Clayton, 1994 : 164 และ March, 1999 : 346 - 347)* เหตุการณ์ตอนนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ **The Rape of the Sabine Women** ที่ศิลปินสมัยหลังหลายคนนิยมนำมาถ่ายทอดในงานทางศิลปะของตน เช่น ประติมากรรมของเกียมโบโลญญา (Giambologna) และรูปเขียนของเปียโตร ดา คอร์โตนา (Pietro da Cortona)

ถ้าหากพิจารณาดูจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว จะพบว่ามีการตั้งถิ่นฐานบริเวณเนินเขาในกรุงโรมมาตั้งแต่ประมาณศตวรรษที่ ๑๐ หรือ ๙ ก่อนคริสตกาลทีเดียว และชุมชนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดก็อยู่แถบเนินเขาพาลาไทน์กับควิรีนัล *(Kamara, 1996 : 6)* ซึ่งตรงกับที่ตำนานของโรมูลุสได้กล่าวถึงเอาไว้

ชุมชนเหล่านี้ขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งโรมกลายเป็นนครรัฐที่มีความเข้มแข็งมากกว่านครรัฐอีกหลายแห่งในบริเวณที่ราบลาติอุมมาตั้งแต่ราวศตวรรษที่ ๗ ก่อนคริสตกาลและยังสามารถขยายอาณาเขตของตนแผ่ออกไปได้อย่างกว้างขวางในศตวรรษต่อมา *(Adkins and Adkins, 1991 : 10)* ทั้งๆ ที่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้โรมยังอยู่ใต้อำนาจการปกครองของพวกอีทรุสกัน

เฮโรโดตุส โพลีบิอุส (Polybius) และลิวี ต่างเห็นพ้องต้องกันว่าพวกอีทรุสกันอพยพมาจากลีเดีย (Lydia) ในเอเชียไมเนอร์ แต่สำหรับไดโอไนซิอุสแห่งฮาลิคาร์นัสซุส (Dionysius of Halicarnassus) กลับคิดว่า พวกนี้น่าจะเป็นชนพื้นเมืองในคาบสมุทรอิตาลีนั่นเอง *(Encarta Encyclopedia, 1997: "Etruscan Civilization")*

พวกอีทรุสกันที่ไม่มีใครทราบแน่ชัดว่า มาจากไหนนี้เริ่มมีอำนาจตั้งแต่ราวศตวรรษที่ ๘ ก่อนคริสตกาล ปรากฏว่ามีนครรัฐอีทรุสกันหลายแห่งเกิดขึ้นที่อีทรูเรีย (Etruria) หรือทุสคานี (Tuscany) ในปัจจุบัน แล้วจึงขยายอำนาจแผ่ลงมาทางใต้จนยึดครองโรมได้ในอีกราวศตวรรษต่อมา *(Chronicle of the World, 1996 : 66 และ 83)* อำนาจของพวกอีทรุสกันในคาบสมุทรอิตาลีแผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่นับจากเทือกเขาแอลป์มาจรดแม่น้ำไทเบอร์ จนกระทั่งถึงประมาณ 510 B.C. *(ดู Encarta Encyclopedia, 1997 : "Etruscan Civilization" และ Chronicle of the World, 1996 : 90)* พวกโรมันจึงสามารถล้มล้างอำนาจของกษัตริย์อีทรุสกันลงได้ และเปลี่ยนระบอบการปกครองให้โรมกลายเป็นสาธารณรัฐ (Republic) แทน

สาธารณรัฐโรมแบ่งพลเมืองของตนออกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคือ แพทริเชียน (Patricians) ได้แก่ ชนชั้นสูงผู้ควบคุมอำนาจการปกครองและมีอภิสิทธิ์หลายประการ ส่วนกลุ่มที่สองคือ เพลเบียน หรือเพลบส์ (Plebeians or Plebs) หมายถึง สามัญชนผู้อยู่ใต้อำนาจของแพทริเชียน และเป็นกลุ่มที่รับภาระต่างๆ เช่น เป็นผู้เสียภาษีอากรหรือเป็นกำลังรบ *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Rome, History of")* ชนสองกลุ่มนี้ถูกกำหนดให้แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด โอกาสที่พวกเพลเบียนจะได้เลื่อนสถานะทางสังคม หรือแม้แต่จะแค่มาเกี่ยวดองกับพวกแพทริเชียนนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้เอาเลยในสังคมโรมัน

เหตุที่พวกแพทริเชียนมีสถานะเหนือกว่าพลเมืองโรมันธรรมดา ก็เป็นเพราะตามตำนานเล่าว่า ชนกลุ่มนี้สืบเชื้อสายมาจากผู้อาวุโส (Patres) จำนวน ๑๐๐ คนที่โรมุลุสทรงคัดเลือก

ให้มาเป็นคณะที่ปรึกษาราชการ นับเป็นต้นกำเนิดของสถาบันวุฒิสภา (Senate) ของโรมัน *(Adkins and Adkins, 1991 : 9)* และทำให้พวกแพทริเซียนมักอ้างถึงความสัมพันธ์ที่สามารถโยงกลับไปยังเทพเจ้าได้ด้วย

หลังจากสาธารณรัฐโรมมีชัยเหนือคาร์เธจ (Carthage) กอล (Gaul) และอียิปต์ ชาวโรมันยิ่งรู้สึกว่าพวกตนเป็นเผ่าพันธุ์ที่พิเศษกว่าคนเผ่าอื่น ตรงที่สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ และมีการดึงเอาเทพปกรณัมมาใช้เพื่อสืบค้นประวัติศาสตร์ของโรม ซึ่งนำไปสู่การยกย่องวีรบุรุษของโรมขึ้นเป็นเทพเจ้าอีกด้วย

ศาสนาของโรมัน : ปุถุชนผู้กลายเป็นเทพเจ้า

พวกโรมันนับถือเทพเจ้าหลายองค์เช่นเดียวกับกรีก การบวงสรวงบูชาเทพเจ้าถือเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวโรมัน และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอาจจะกระทำอยู่ในศาสนสถาน หรือในบ้านของแต่ละคนก็ได้ เทพเจ้าโรมันอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มคือ เทพเจ้าดั้งเดิม และเทพเจ้าที่สถาปนาเพิ่มขึ้นภายหลัง

เทพเจ้าดั้งเดิม (di indigetes) มีอยู่ประมาณ ๓๐ องค์ เทพเหล่านี้มีศาสนสถาน คณะนักบวช และพิธีบวงสรวงบูชาที่กำหนดวันอย่างแน่นอนเอาไว้ในปฏิทินโรมัน *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Roman Mythology")* เทพเจ้ากลุ่มนี้น่าจะรวมไปถึงเทพเจ้าที่รับมาจากกรีกด้วย อย่างเช่น **The Twelve Great Olympians** ซึ่งมีการเรียกพระนามด้วยภาษาละตินเป็นส่วนใหญ่ และยังมีเทพเจ้าระดับรองลงมาแบบแบคคุส (Bacchus) คือ เทพแห่งไวน์ที่กรีกเรียกว่า ไดโอไนซุส (Dionysus) ปรากฏว่ามีหลักฐานระบุชัดว่าโรมบูชาเทพเจ้าหลักสามองค์มาตั้งแต่สมัยที่อีทรุสกันปกครอง โดยเรียกรวมกันว่า **Capitoline Trio** ซึ่งประกอบด้วย **จูปิเตอร์ จูโน** และ**มิเนอร์วา** *(Kamara, 1996 : 20)* นอกจากนี้ยังยอมรับเอาเทพปกรณัมของกรีกมาเป็นหลัก ทำให้เทพเจ้าโรมันดูเหมือนจะไม่ต่างไปจากเทพเจ้ากรีกเลย

อย่างไรก็ดี เทพเจ้าดั้งเดิมของโรมันมีอะไรที่ต่างจากกรีกอยู่เช่นกัน อีดิธ แฮมิลตัน (Edith Hamilton) ผู้เขียนหนังสือชื่อ **Mythology** อธิบายว่าพวกโรมันต้องการเทพเจ้าที่มี

Roman : Mars

ประโยชน์มากกว่าเทพเจ้าผู้งดงาม หรือมีความสามารถเชิงกวีแบบที่พวกกรีกมักจะชื่นชอบ *(Hamilton, 1969 : 44)* ดังนั้นจึงให้ความสำคัญแก่เทพเจ้าหลายองค์แตกต่างไปจากกรีก

สำหรับเทพเจ้าระดับรองแล้วพวกโรมันจะเลือกบูชาเทพเจ้าเพียงบางองค์ มิได้รับเอาทุกอย่างมาจากกรีกโดยปราศจากการกลั่นกรอง และยังมีการเพิ่มเติมเทพเจ้าพื้นเมืองของตนเข้าไปอีกด้วย ส่วนใหญ่มักจะเป็นเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น การเก็บเกี่ยว *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Roman Mythology")* หรือไม่ก็เป็นผีบ้านผีเรือนกับผีบรรพบุรุษอย่างเทพ ลาเรส (Lares) และเพเนท (Penates) *(Hamilton, 1969 : 44)* ที่ชาวโรมันมักตั้งหิ้งบูชาสำหรับเทพเจ้าสององค์นี้ประจำอยู่ตามบ้านเรือน

แม้แต่เทพเจ้าหลักที่รับมาจากกรีกก็ตาม โรมันยังยกย่องเทพเจ้าบางองค์เป็นพิเศษในขณะที่กรีกมิได้ให้ความสำคัญเท่าไรนัก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ เทพมาร์ส ที่กรีกเรียกว่าอาเรส ซึ่งเป็นเทพแห่งสงครามและเทพแซทเทิร์น หรือโครนุสของกรีกผู้เป็นหนึ่งในหมู่เทพไททันและเป็นเทพบิดรของจูปีเตอร์หรือซุสนั่นเอง

พวกกรีกไม่ชอบเทพอาเรส อาจเป็นเพราะกรีกมีประสบการณ์ที่ขมขื่นกับสงคราม ต่างจากโรมที่สถาปนาอำนาจขึ้นมาได้ โดยอาศัยสงครามกับแสนยานุภาพทางทหารเป็นหลัก ดังนั้นในขณะที่กรีกมองเทพองค์นี้ในเชิงลบว่าไม่ซื่อตรง และชอบใช้กลอุบายเพื่อเอาตัวรอดอยู่เสมอ พวกโรมันกลับเห็นตรงกันข้าม มาร์สคือเทพที่มีความสำคัญเป็นรองแค่จูปีเตอร์เพียงองค์เดียวเท่านั้น *(March, 1999 : 243)*

โรมันถือว่ามาร์สเป็นเทพผู้เก่งกล้า มีเล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว และฉลาดหลักแหลม นี่คือคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการเป็นขุนศึกผู้ยิ่งใหญ่ในทัศนะของโรมัน *(Roberts et al., 1997 : 49)* พวกเขาจึงยกย่องเทพมาร์สเป็นอย่างสูง แบบที่เวอร์จิลเคยพรรณนาถึงความรู้สึกของนักรบในมหากาพย์เอเนียดว่า คนเหล่านี้ไม่เคยเกรงกลัวความตาย พวกเขาต่างก็พร้อมที่จะ ***"rush on glorious death"*** หรือว่า ***"sweet to die in battle"*** *(Hamilton, 1969 : 34)* เพราะถือว่าเป็นเกียรติยศอันสูงสุด หากได้ทอดร่างอันไร้วิญญาณลงบนสมรภูมิของเทพมาร์ส

เทพแซทเทิร์นก็มิได้ถูกจูปีเตอร์กำจัด หลังจากยึดอำนาจได้สำเร็จอย่างที่กรีกบอกว่าซุสทรงกระทำต่อโครนุส พวกโรมันเล่าว่า แซทเทิร์นเสด็จหนีมาเป็นผู้ปกครองของอิตาลีและทำให้เกิดยุคทองขึ้นที่นี่ เพราะอิตาลีมีแต่ความสงบสุขตลอดเวลาที่เทพเจ้าองค์นี้ปกครองอยู่ *(ดู Hamilton, 1969 : 24 - 25 และ March, 1999 : 349)* พวกโรมันจึงเคารพนับถือแซทเทิร์นเป็นอย่างยิ่งและถือว่าเทพองค์นี้เป็นผู้พิทักษ์ชาวไร่ชาวนาและเมล็ดพันธุ์พืช โดยที่มีพระมเหสีเป็นเทพีแห่งการเก็บเกี่ยวพืชผล

พิธีกรรมเพื่อบวงสรวงบูชาเทพแซทเทิร์น ถือเป็นเทศกาลสำคัญที่จัดขึ้นเป็นประจำในฤดูหนาวของทุกปี เรียกว่าเทศกาลแซทเทอร์นาเลีย (Saturnalia) ซึ่งในสมัยจักรวรรดิมีงานเฉลิมฉลองนาน ๗ วัน ระหว่างวันที่ ๑๗ - ๒๓ ธันวาคม *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Roman Mythology")*

ตลอดช่วงเทศกาลนี้ชาวโรมันจะหยุดทำการงานทุกอย่าง แม้แต่ศึกสงครามก็ต้องงด ในช่วงเจ็ดวันนี้จะไม่มีการประหารชีวิตนักโทษเลย เพราะถือว่าเป็นเทศกาลอันเป็นมงคล ผู้คนจะมอบของขวัญให้แก่กัน และทาสกับนายทาสก็จะมาร่วมรับประทานอาหารด้วยกันเพื่อเป็นการเตือนให้ระลึกถึงยุคทองที่สังคมมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน *(Hamilton, 1969 : 45)*

เทพแซทเทิร์นจึงมีความสำคัญมากต่อชีวิตของชาวโรมัน ในขณะที่กรีกไม่เคยให้ความสำคัญต่อโครนุสมากถึงขนาดนี้เลย

เทพเจ้าที่สถาปนาเพิ่มขึ้นภายหลัง (de novensides or novensiles) ส่วนมากเป็นการเพิ่มเติมในช่วงยุคประวัติศาสตร์ *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Roman Mythology")* เทพเจ้าโรมันจึงมีการเพิ่มจำนวนมากขึ้นได้ตลอดเวลา ในตอนแรกคงเป็นการยกย่องวีรบุรุษในตำนานที่มีชาติกำเนิดมาจากเทพเจ้าขึ้นเป็นเทพเจ้าไปเลย ดังกรณีของเอเนียสและโรมูลุส

สำหรับโรมูลุสนั้น ตำนานเล่าว่า หายสาบสูญไปท่ามกลางพายุหนักและกลายเป็นเทพควิรีนิอุส (Quirinius) ไปในที่สุด *(Clayton, 1994 : 164)* แต่ก็มีตำนานอื่นแย้งว่า ควิรีนิอุสน่าจะเป็นเทพแห่งสงครามที่โรมันรับมาจากชนเผ่าซาไบน์มากกว่า *(Kamara, 1996 : 57)* จึงอาจเป็นไปได้ว่าเมื่อโรมมีอำนาจเหนือพวกซาไบน์แล้ว ก็มีการผนวกเทพเจ้าของชนเผ่านั้นให้มาเป็นส่วนหนึ่งในหมู่เทพเจ้าของโรมันและเชื่อมโยงเข้ากับวีรบุรุษในตำนานโรมันด้วย

เทพเจ้าที่สถาปนาเพิ่มขึ้นใหม่นี้ ในระยะต่อมายังรวมไปถึงมนุษย์ ซึ่งเคยมีตัวตนอยู่จริงๆ กล่าวคือ เป็นบุคคลที่ประกอบคุณงามความดี อันเป็นประโยชน์ทั้งต่อกรุงโรมและต่อพลเมืองโรมัน วุฒิสภาจะให้ความเห็นชอบเพื่อรับรองให้มีการสถาปนาบุคคลผู้นั้นเป็นเทพเจ้า เทพเจ้าที่มาจากมนุษย์ปุถุชนแบบนี้ มีมากขึ้นตอนช่วงที่โรมกลายเป็นจักรวรรดิอย่างเต็มตัวแล้ว

ไกอุส จูลิอุส ซีซาร์ (Gaius Julius Caesar 100 - 44 B.C.) หรือที่เรียกกันว่า จูเลียส ซีซาร์ คือ เทพเจ้าองค์หนึ่งที่มาจากปุถุชน เขาเป็นพวกแพทริเซียนในสายสกุลจูเลียน (Julian clan) จูเลียส ซีซาร์ผู้นี้ เป็นทั้งขุนพลและรัฐบุรุษคนสำคัญของสาธารณรัฐโรมและมีอำนาจเด็ดขาดเหนือโรมตั้งแต่ราว 49 B.C. เป็นต้นมา ทำให้วุฒิสภาไม่พอใจและคบคิดร่วมกันวางแผนลอบสังหารซีซาร์เมื่อ 44 B.C. *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Caesar, Gaius Julius")*

ผลที่เกิดตามมาก็คือ โรมต้องประสบกับการจลาจลวุ่นวายอยู่อีกพักหนึ่งกว่าจะมีการสถาปนากลุ่มสามผู้เผด็จการครั้งที่สอง (The Second Triumvirate)[๑] ขึ้นมามีอำนาจเหนือโรม

---

[๑] ประกอบด้วย เลพิดุส (Lepidus) มาร์ค แอนโทนี (Mark Antony) และออคตาเวียน (Octavian) ผู้กุมอำนาจอันแท้จริงคือ สองคนหลังซึ่งเป็นคนใกล้ชิดของจูเลียส ซีซาร์ทั้งคู่ มาร์ค แอนโทนี นั้นคือ ขุนพลคนสนิท ส่วนออคตาเวียนเป็นทั้งบุตรบุญธรรมและทายาทของซีซาร์

ผู้ปกครองกลุ่มนี้ผลักดันให้มีการสถาปนาซีซาร์เป็นเทพเจ้าในปี 42 B.C. พร้อมกับให้สร้างวิหารถวายเทพเจ้าองค์ใหม่ที่โรมัน ฟอรุม (Roman Forum) อีกด้วย *(ดู Chronicle of the World, 1996 : 166 และ Scarre, 1998 : 17)*

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ทำไมถึงต้องเป็นจูเลียส ซีซาร์ด้วยที่ถูกสถาปนาขึ้นเป็นเทพเจ้า จริงอยู่ที่ซีซาร์ทำคุณประโยชน์อย่างมากมายให้โรม เท่าที่ผ่านมาวุฒิสภาโรมันได้เคยประกาศยกย่องบุคคลผู้มีคุณความดีให้ได้รับสมญานามพิเศษอยู่หลายครั้ง เช่น ให้ปอมปีย์ (Pompey) เป็น Magnus หรือผู้ยิ่งใหญ่ และให้ซุลลา (Sulla) เป็น Felix หรือผู้มีความสุข *(ดู Dell' Orto, 1993 : 90 และ Encarta Encyclopedia, 1997 : "Sulla, Lucius Cornelius")* แต่มิใช่การสถาปนาขึ้นเป็นเทพเจ้า จึงมีการตีความกันว่า การที่จูเลียส ซีซาร์ได้รับการสถาปนาให้เป็นเทพเจ้าในครั้งนี้เป็นความปรารถนาของบรรดาผู้ใกล้ชิดกับซีซาร์ที่จะแก้แค้นวุฒิสภา

ความแค้นที่ว่านี้ถือเป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากวุฒิสมาชิกผู้หนึ่งที่มีส่วนร่วมสังหารจูเลียส ซีซาร์ด้วย เป็นบุตรบุญธรรมของซีซาร์เองที่ชื่อ บรูตุส (Brutus) คนใกล้ชิดกับซีซาร์จึงเห็นว่าความตายของรัฐบุรุษผู้นี้เกิดขึ้นจากการทรยศหักหลัง ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการแก้แค้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

เมื่อกองทัพของออคตาเวียน (Octavian) กับมาร์ค แอนโทนี (Mark Antony) ได้รับชัยชนะในการรบที่ฟิลิปปี (Philippi) ในกรีซ และจับตัวบรูตุสมาประหารชีวิตได้สำเร็จ ออคตาเวียนภาคภูมิใจในชัยชนะคราวนี้มากถึงกับให้สร้างวิหารถวายเทพมาร์สที่โรมัน ฟอรุม โดยตั้งชื่อเป็นสัญลักษณ์ว่า Temple of Mars Ultor หมายถึงวิหารของเทพเจ้ามาร์สผู้แก้แค้น *(Stierlin, 1996 : 41)* ดังนั้นการสถาปนาซีซาร์เป็นเทพเจ้าจึงเท่ากับเป็นการแก้แค้นด้วยเช่นกัน เพราะว่าเป็นเสมือนการบีบให้วุฒิสภาซึ่งเป็นตัวการคบคิดกันกำจัดจูเลียส ซีซาร์ ต้องหันมาให้การรับรองเทพเจ้าซีซาร์อย่างมิอาจจะหลีกเลี่ยงได้

ชาวโรมันดูจะยอมรับเทพเจ้าซีซาร์อย่างไม่มีข้อโต้แย้ง อาจจะเป็นเพราะว่าเกรงกลัวอำนาจของออคตาเวียนกับมาร์ค แอนโทนีมาก จนไม่กล้าคัดค้านออกมา แต่ก็ต้องไม่ลืมด้วยเช่นกันว่าจูเลียส ซีซาร์เป็นวีรบุรุษคนสำคัญของโรม และเขาก็เคยอ้างว่ามีความสัมพันธ์กับเทพเจ้า เนื่องจากสกุลจูเลียนของเขาสืบเชื้อสายมาจากเทพีวีนัสผ่านทางเอเนียส ถึงกับให้มีรูป

ของเอเนียสอยู่บนด้านหลังของเหรียญกษาปณ์ ที่ทำขึ้นใช้ตอนที่ซีซาร์มีอำนาจอยู่ในกรุงโรม และจับเอาเหตุการณ์ตอนที่เอเนียสเสด็จหนีออกจากกรุงทรอย โดยทรงแบกพระบิดาไว้บนพระปฤษฎางค์ *(Clayton, 1994 : 20)*

การอ้างถึงความสัมพันธ์แบบนี้ อาจจะฟังดูไม่น่าเชื่อถือถ้าเป็นคำอ้างของพลเมืองโรมันธรรมดา แต่นี่คือจูเลียส ซีซาร์ บุรุษผู้นี้มีบทบาทสำคัญในการขยายอำนาจให้กรุงโรม ความสามารถทางทหารของเขา เคยมีผู้เปรียบเทียบเอาไว้ว่า อาจจะเป็นรองอยู่แค่อเล็กซานเดอร์มหาราชเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Caesar, Gaius Julius")* ในเมื่อซีซาร์เองก็เชื่อว่าบรรพชนของตนสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า ดังนั้นการจะสถาปนาให้ลูกหลานของเทพเจ้าขึ้นเป็นเทพเจ้าเสียเลย จึงไม่น่าจะเป็นปัญหา เนื่องจากเคยมีธรรมเนียมทำมาก่อนแล้วด้วย

เมื่อจูเลียส ซีซาร์กลายเป็นเทพเจ้า พวกแพทริเซียนจึงมีโอกาสมากขึ้นที่จะอ้างความสัมพันธ์กับเทพเจ้าผ่านเครือญาติของซีซาร์ ออคตาเวียนเป็นหลานห่างๆ ที่ซีซาร์ประกาศรับเป็นบุตรบุญธรรมเมื่อ 44 B.C. เพื่อให้เป็นทายาทของตน เขาจึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการอ้างตนเป็น Divi filius หรือโอรสของเทพเจ้า และยังคงอ้างตำแหน่งนี้เมื่อขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิโรมัน *(Scarre, 1998 : 17)* ทำให้คำว่า Divi filius กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระนามจักรพรรดิอีกหลายพระองค์ในเวลาต่อมา เพื่อเป็นการประกาศว่าทรงมีความสัมพันธ์กับเทพเจ้าหรือไม่ก็มีกับจักรพรรดิองค์ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเทพเจ้านั่นเอง

ออคตาเวียนได้รับการยกย่องให้เป็นออกุสตุส (Augustus) เมื่อ 27 B.C. นี่ก็มิใช่ธรรมเนียมใหม่เช่นกันเพราะวุฒิสภาเคยยกย่องปอมปีย์และซุลลามาก่อนแล้ว แต่สำหรับตำแหน่งออกุสตุสน่าจะมีอะไรบางอย่างที่พิเศษแฝงอยู่ด้วย เพราะชื่อนี้แปลความหมายได้ว่า ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) *(Scarre, 1998 : 19)* จึงน่าจะมีนัยให้ตีความได้ว่า มิใช่เป็นแค่ปุถุชนธรรมดา ปรากฏว่าเมื่อเสวยราชย์ขึ้นเป็นจักรพรรดิ ก็โปรดให้ออกุสตุสกลายเป็นพระนามที่ใช้อย่างเป็นทางการของพระองค์ ผู้คนมักจะเรียกพระองค์ว่าออกุสตุส ซีซาร์ (Augustus Caesar) เท่ากับช่วยย้ำสถานะเหนือมนุษย์ขององค์จักรพรรดิให้เห็นอย่างแจ่มชัด และยังเป็นการปูทางให้สถาบันจักรพรรดิมีสถานภาพเข้าใกล้เคียงกับเทพเจ้ามากยิ่งขึ้น

ซูโตนิอุส (Suetonius) ผู้เขียนหนังสือ **Life of the Deified Augustus** ระบุว่าออกุสตุส ทรงพระราชปณิธานว่าจะเสริมสร้างความมั่นคงในทุกทางให้โรม จะสร้างระบบบริหารราชการที่ทรงประสิทธิภาพและหวังว่ารากฐานที่ทรงวางเอาไว้นี้จะดำรงอยู่ต่อมาได้อย่างมั่นคง ถึงแม้ว่ารัชกาลของพระองค์จะสิ้นสุดไปแล้วก็ตาม *(ดู Suetonius, Life of the Deified Augustus XXVIII, cited in Scarre, 1998 : 16)* โรมในรัชสมัยของออกุสตุสมีความสงบสุขและมีเสถียรภาพเป็นครั้งแรก หลังจากที่ต้องเผชิญกับการจลาจลวุ่นวาย หรือสงครามกลางเมืองมานานปี ทำให้พลเมืองโรมันรู้สึกภาคภูมิใจในเผ่าพันธุ์ของตน และต้องการให้มีคำอธิบายแบบใหม่สำหรับที่มาของชนเผ่าที่ยิ่งใหญ่และเรืองอำนาจเช่นนี้

การอ้างความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิกับเทพเจ้าผ่านเทพปกรณัม มีปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมชิ้นเอกที่เขียนในรัชสมัยของออกุสตุสทั้งสามเรื่อง เรื่องเมตามอร์โฟซีส (Metamorphoses) ของโอวิด (Ovid 43 B.C. - ราว ค.ศ. ๑๗) อาจจะเน้นความสำคัญตรงเรื่องราวของทวยเทพที่เขารจนาขึ้นอย่างสนุกสนาน แต่การที่วรรณกรรมเรื่องนี้ยุติลงตรงเรื่องของจูเลียส ซีซาร์ *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Ovid")* ถือว่าเท่ากับดึงเอาซีซาร์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของหมู่เทพเจ้า โอวิดเขียนงานของเขาด้วยภาษาที่สละสลวยและสร้างความรู้สึกได้อย่างซาบซึ้งตรึงใจ ทำให้จูเลียส ซีซาร์ดูกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับมวลเทพเจ้าที่มีอยู่ในเทพปกรณัมมาแต่โบราณ มิใช่เป็นเทพเจ้าที่ถูกแยกออกมาอย่างโดดเดี่ยว เนื่องจากเคยเป็นปุถุชนที่มีตัวตนอยู่จริงมาก่อน

เอเนียดเป็นมหากาพย์ที่เวอร์จิลรจนาขึ้น ด้วยสำนึกที่เปี่ยมไปด้วยความรักและความภาคภูมิใจที่มีต่อโรม ตลอดจนความเป็นพลเมืองโรมัน เพราะเขาสร้างให้เอเนียสเป็นวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่โรมันเคยมีมา เวอร์จิลต้องการที่จะสื่อว่ามหาบุรุษผู้นี้คือ บรรพชนของชาวโรมันซึ่งเป็นชนเผ่าที่ถูกลิขิต ให้กลายเป็นผู้ครองโลกในกาลต่อมา *(Hamilton, 1969 : 220)*

หนังสือ **History of Rome** ของลิวี แตกต่างจากงานสองเรื่องที่กล่าวไปแล้ว ตรงที่มิได้เป็นบทกวี แต่เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่ใช้เวลาในการค้นคว้าและเขียนนานถึง ๑๖ ปี กว่าจะได้เรื่องราวของโรมนับแต่เริ่มตั้งเมืองมาจนถึงรัชสมัยของออกุสตุส รวมทั้งสิ้นได้ ๑๖๒ เล่ม *(Chronicle of the World, 1996 : 173)* ทำให้งานของลิวีดูหนักแน่นเป็นจริงเป็นจังมากกว่า

กวีนิพนธ์สองเรื่องแรกมาก แม้ว่าเล่มที่สมบูรณ์จะเหลือมาถึงปัจจุบันแค่ ๓๕ เล่ม เท่านั้นก็ตาม เนื้อหาจากเล่มที่หายไปส่วนใหญ่นั้น คนรุ่นหลังมีโอกาสรับรู้ผ่านการอ้างอิงในงานเขียนของคนอื่น *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Livy")* จะเห็นได้ว่า หนังสือของลิวีได้รับความเชื่อถือมาก และตัวเขาเองก็เชื่อว่า โรมถูกลิขิตโชคชะตาให้เป็นนครที่ทรงอำนาจมาแต่แรกเริ่มด้วยเช่นกัน จักรพรรดิโรมันจึงมิใช่ปุถุชนธรรมดาอย่างแน่นอน[๑]

วรรณกรรมสามเล่มนี้ใช้เทพปกรณัม ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้ากับออกุสตุสได้ชัดเจน และเมื่อผู้เขียนแต่ละคนล้วนอยู่ในแวดวงใกล้ชิดกับพระองค์ จึงทำให้มีผู้มองว่าวรรณกรรมดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นเครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อของจักรพรรดิ *(ดู Clayton, 1994 : 20 และ Chronicle of the World, 1996 : 170 และ 173)* ออกุสตุสอาจจะมิใช่โอรสจริงๆ ของจูเลียส ซีซาร์ แต่ทรงเป็นแพทริเชียนที่มีความเกี่ยวดองกับสกุลจูเลียนด้วยผู้หนึ่ง เพราะพระอัยกีที่ชื่อ จูเลีย (Julia) เป็นพี่น้องกับซีซาร์ *(Scarre, 1998 : 26)* การประกาศรับเป็นบุตรบุญธรรมของซีซาร์ ช่วยทำให้ออกุสตุสมีความชอบธรรมมากยิ่งขึ้น ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นส่วนหนึ่งของสายสกุลจูเลียน ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า

การอ้างความสัมพันธ์ตามธรรมเนียมโรมัน จึงสามารถกระทำได้ทั้งในกรณีที่มีการประกาศรับเป็นบุตรบุญธรรม หรือเป็นทายาทตามแบบของออกุสตุสกับจูเลียส ซีซาร์ บางครั้งอาจนับเครือญาติกันด้วยการแต่งงาน เช่น แต่งตั้งลูกเลี้ยง หรือลูกเขยขึ้นเป็นทายาทและหลายครั้งก็เป็นการอ้างสายสัมพันธ์ผ่านทางบรรพชนที่เป็นสตรีด้วย ทำให้จักรพรรดิโรมันในสมัยหลัง หลายพระองค์มีโอกาสขึ้นครองราชย์ได้ง่ายขึ้น เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับจักรพรรดิผู้เป็นเทพเจ้า แต่มิได้หมายความว่า จักรพรรดิทุกพระองค์จะได้เป็นเทพเจ้าโดยอัตโนมัติ

---

[๑] แม้ในสมัยกลาง (Middle Ages) จักรพรรดิโรมันก็ยังคงมีลักษณะพิเศษอยู่ ดังที่พระสันตะปาปาเกรกอรีที่ ๑ "ผู้ยิ่งใหญ่" (Gregory I the Great ค.ศ. ๕๙๐ - ๖๐๔) ทรงอธิบายความแตกต่างระหว่างจักรพรรดิโรมันกับกษัตริย์ของอนารยชนเอาไว้ว่า กษัตริย์ของอนารยชนคือ นายของพวกทาส แต่จักรพรรดิโรมันทรงปกครองเสรีชน *(Dell' Orto, 1993 : 90)*

จักรพรรดิกับสถานะเทพเจ้า : ความเห็นชอบจากชนชั้นสูง

ออกุสตุสไม่เคยประกาศว่า พระองค์ทรงเป็นเทพเจ้า ตลอดรัชสมัยอันยาวนานของพระองค์ ออกุสตุสทรงยืนยันสถานะเพียงแค่ Divi filius เสมอ แม้ว่าในทางปฏิบัติแล้วองค์จักรพรรดิจะทรงดำรงตำแหน่งประมุขสูงสุดทางศาสนาที่เรียกว่า **Pontifex Maximus** อยู่แล้วก็ตาม แต่ออกุสตุสก็ไม่เคยยอมรับตำแหน่งเทพเจ้าที่มีผู้อื่นพยายามจะถวายให้พระองค์

กรณีนี้เห็นได้จากการที่มาร์คุส อกริปปา (Marcus Agrippa) สร้างวิหารขึ้นเพื่อถวายพระเกียรติแด่ออกุสตุสเมื่อ 27 B.C. และพยายามที่จะนำพระบรมรูปขององค์จักรพรรดิเข้าไปประดิษฐานไว้ในวิหารแห่งนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการประกาศว่าออกุสตุสทรงอยู่ในสถานะเทพเจ้า ปรากฏว่าองค์จักรพรรดิทรงปฏิเสธการถวายพระเกียรติยศครั้งนี้ เป็นเหตุให้ต้องอุทิศวิหารดังกล่าวถวายให้แก่ปวงเทพเจ้าแทน *(Stierlin, 1996 : 45)* นี่คือ วิหารแพนธีออน (Pantheon) แห่งแรก ส่วนวิหารหลังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน มีการสร้างขึ้นใหม่ ณ สถานที่เดิมโดยจักรพรรดิเฮเดรียน

อย่างไรก็ดี ออกุสตุสมิได้ปฏิเสธอำนาจที่แสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ไปเสียหมด พระองค์เลือกที่ประทับอยู่บนเนินเขาพาลาไทน์ อันเป็นจุดกำเนิดของโรมตามตำนานของโรมูลุส การสร้างพระราชวังขึ้นตรงนี้ อาจจะต้องการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับวีรบุรุษในตำนานก็เป็นได้ เพราะหลังจากนั้นยังมีจักรพรรดิอีกหลายองค์ที่โปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นบนเนินเขาแห่งเดียวกันนี้ จนทำให้ชื่อเนินเขาพาลาไทน์ในภาษาละตินคือ Palatium กลายเป็นรากศัพท์ของคำว่า "palace" ที่หมายถึงพระราชวังในภาษาอังกฤษไป *(ดู Dell' Orto, 1993 : 86 และ The Shorter Oxford English Dictionary, 1970 : 1416)*

พระราชวังของออกุสตุสบนเนินเขาพาลาไทน์มิได้ใหญ่โตมโหฬาร หรือหรูหราแต่อย่างใด ต่างจากโรมที่พระองค์เคยมีรับสั่งว่า ได้ทรงเปลี่ยนจากเมืองที่ทำด้วยอิฐให้กลายเป็นเมืองหินอ่อนไปแล้ว พื้นที่ส่วนใหญ่ของพระราชวังมิได้ถูกใช้ในการก่อสร้างพระตำหนัก หากถูกกันเอาไว้สำหรับสร้างวิหารถวายเทพอพอลโลมากกว่า *(Scarre, 1998 : 19 และ 22)* การขุดแต่งทางโบราณคดีที่กระทำใน ค.ศ. 1969 ทำให้พบว่าพระราชวังแห่งนี้มีขนาดค่อนข้างเล็กและได้รับการตกแต่งอย่างเรียบง่าย แม้แต่ภาพจิตรกรรมฝาผนังก็มิได้เขียนขึ้นอย่างวิจิตรพิสดารเท่าไรนัก

ดูเหมือนว่าออกุสตุสจะดำรงพระชนม์ชีพอยู่อย่างสมถะ *(Stierlin, 1996 : 43 - 44)* ซึ่งผิดไปจากภาพลักษณ์ของจักรพรรดิโรมันผู้ทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพอันเกรียงไกรอยู่มาก

การสถาปนาออกุสตุสเป็นเทพเจ้ามีขึ้นภายหลังจากพระองค์สวรรคตไปแล้ว คำประกาศสถาปนาเทพเจ้าองค์นี้แสดงชัดเจนว่า การถวายพระเกียรติยศมีขึ้นได้ ก็เพราะออกุสตุสทรงขยายอำนาจของโรมออกไปอย่างกว้างขวาง และยังทรงประกอบคุณประโยชน์แก่จักรวรรดิตลอดจนพลเมืองโรมันอีกนานัปการ จึงสมควรที่จะมีการสถาปนาออกุสตุสขึ้นเป็นเทพเจ้า *(Scarre, 1998 : 27)* เป็นเหตุให้จักรพรรดิในสมัยหลัง มักโปรดให้พระนามของออกุสตุสปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในพระนามที่เป็นทางการขององค์จักรพรรดิอยู่เสมอ

ทิเบริอุส (Tiberius ค.ศ. ๑๔ - ๓๗) ครองราชย์ต่อจากออกุสตุส พระองค์เป็นโอรสของลิเวีย (Livia) มเหสีองค์ที่สามของออกุสตุส แต่เกิดจากการสมรสครั้งก่อนของพระนาง ทิเบริอุสได้รับการประกาศแต่งตั้งให้เป็นรัชทายาทใน ค.ศ. ๔ *(Kamara, 1996 : 59)* เป็นเหตุให้ธรรมเนียมการสืบราชสมบัติของจักรวรรดิโรมันเป็นไปตามพระบรมราชโองการแต่งตั้งรัชทายาทของจักรพรรดิพระองค์ก่อนมากกว่าจะเป็นการสืบทอดตามสายเลือด ทิเบริอุสจึงมีสร้อยต่อท้ายพระนามว่า Divi Augusti filius *(Scarre, 1998 : 29)* หมายถึง เป็นพระราชโอรสของออกุสตุสผู้ได้รับการสถาปนาให้เป็นเทพเจ้า

พระองค์ทรงยึดถือธรรมเนียมการสืบราชสมบัติแบบโรมันไว้สืบต่อมา เห็นได้จากการที่โปรดให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระราชนัดดาที่เป็นพระญาติห่างๆ ให้เป็นรัชทายาท ราชบัลลังก์จึงตกอยู่กับรัชทายาทคือ คาลิกูลา (Caligula ค.ศ. ๓๗ - ๔๑) *(Chronicle of the World, 1996 : 178)* มิใช่อยู่ที่พระราชโอรสของทิเบริอุส

หลังจากสวรรคตแล้ว ทิเบริอุสได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้าเช่นเดียวกับออกุสตุส นี่อาจเป็นเหตุให้เชื่อกันว่า จักรพรรดิโรมันคงจะได้รับการถวายพระเกียรติยศเช่นเดียวกันนี้โดยอัตโนมัติ และทำให้จักรพรรดิบางพระองค์อาจจะทรงคาดหวังแบบนี้อยู่ด้วยเช่นกัน

คาลิกูลาทรงคิดว่าพระองค์คือเทพเจ้าที่มีชีวิต ถึงกับโปรดให้สร้างวิหารขึ้นบนเนินเขาพาลาไทน์แล้วอุทิศถวายแก่พระองค์ และยังมีพระบรมราชโองการให้ชนชั้นสูงต้องให้การอุปถัมภ์ทางการเงิน ตลอดจนยอมเป็นนักบวชประจำที่วิหารแห่งนี้ *(Scarre, 1998 : 40)* อันที่จริง

คาลิกูลาก็เป็นพระนัดดาของจูเลียซึ่งเป็นพระราชธิดาของออกุสตุส จึงนับว่ามีโอกาสเป็นเทพเจ้าได้อยู่เหมือนกัน แต่ผู้คนมักจะคิดว่าพระองค์ทรงวิกลจริตเสียมากกว่า *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Rome, History of")* อาจเป็นเพราะเท่าที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต การสถาปนาจักรพรรดิขึ้นเป็นเทพเจ้ามักเป็นการถวายพระเกียรติยศให้โดยผู้อื่น ไม่เคยมีการสถาปนาพระองค์เองแบบคาลิกูลามาก่อนเลย

คาลิกูลาอาจจะวิกลจริตจริง เพราะมีหลักฐานหลายอย่างที่ถูกหยิบยกมายืนยันถึงความผิดปกติในกรณีนี้ โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับอินซิตาตุส (Incitatus) ม้าแข่งตัวโปรดของพระองค์ เล่ากันว่า จักรพรรดิโปรดให้ม้าตัวนี้อยู่อย่างหรูหราในคอกหินอ่อน กินหญ้าจากรางที่ทำด้วยงาช้าง มีผ้าคลุมที่ประดับด้วยเพชรนิลจินดา และยังเคยมีรับสั่งแต่งตั้งให้อินซิตาตุสเป็นกงสุลอีกด้วย *(ดู Scarre, 1998 : 38 และ Kamara, 1996 : 37)* เมื่อพวกโรมันมั่นใจว่าจักรพรรดิทรงเสียพระสติ คาลิกูลาจึงถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ ค.ศ. ๔๑ หลังจากครองราชย์ได้เพียงไม่กี่ปีเท่านั้น

กรณีคาลิกูลาอาจถือว่า เป็นการต่อต้านจักรพรรดิที่อ้างตนเป็นเทพเจ้าอันเป็นวิถีปฏิบัติที่ผิดแผกไปจากขนบธรรมเนียมที่มีมา แต่ถ้าพิจารณาดูจากประวัติศาสตร์ของจักรวรรดิโรมันแล้วจะพบว่าแม้แต่จักรพรรดิที่ได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้าอย่างถูกต้องตามธรรมเนียมทุกประการก็ใช่ว่าจะได้รับการยอมรับอย่างดีเสมอไป มีจักรพรรดิที่ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้าอย่างน้อยสองพระองค์ที่ต้องเผชิญกับการต่อต้าน หรือไม่เต็มใจให้การรับรองในสถานะเทพเจ้าของพระองค์ ได้แก่ จักรพรรดิเคลาดิอุส (Claudius ค.ศ. ๔๑ - ๕๔) และจักรพรรดิเฮเดรียน (Hadrian ค.ศ. ๑๑๗ - ๑๓๘)

เคลาดิอุสเป็นจักรพรรดิต่อจากคาลิกูลา ซูโตนิอุสเล่าว่าการลอบปลงพระชนม์คาลิกูลาทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายในราชสำนัก เคลาดิอุสทรงตื่นตระหนกมากจึงเข้าไปซ่อนพระองค์อยู่หลังม่านตรงประตูที่เปิดออกสู่เฉลียง ทหารยามคนหนึ่งสังเกตเห็นพระบาทที่โผล่พ้นชายผ้าม่านออกมาจึงแหวกเข้าไปดูว่าเป็นผู้ใด เคลาดิอุสถึงกับทรุดลงไปกองอยู่แทบเท้าของทหารคนนั้นด้วยความหวาดกลัวจนสุดขีด เมื่อเห็นว่าเป็นใครแล้วทหารก็แจ้งข่าวว่าพระองค์คือจักรพรรดิองค์ใหม่ของจักรวรรดิโรมัน *(Suetonius, Life of Claudius, cited in Scarre, 1998 : 42)* เรื่องเล่าลือแบบนี้ย่อมทำให้ภาพพจน์ของจักรพรรดิเคลาดิอุสต้องมัวหมองไปมิใช่น้อย แต่พระองค์ก็ได้รับ

การสถาปนาขึ้นเป็นเทพเจ้าหลังจากสวรรคตไปแล้ว โดยจักรพรรดิเนโร (Nero ค.ศ. ๕๔ - ๖๔) *(Scarre, 1998 : 49)* ผู้ซึ่งครองราชย์ต่อจากพระองค์

ประติมากรรมรูปเคลาดิอุส ในฐานะเทพจูปีเตอร์ที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์วาติกันแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระวรกายล่ำสันสง่างามและมีพระพักตร์คมสันดุจเทพเจ้า *(Dell' Orto, 1993 : 91)* แม้ว่าตามจริงแล้วเคลาดิอุสอาจจัดได้ว่าเป็นบุคคลที่ไม่สมประกอบ เนื่องจากมีหลักฐานระบุว่าครั้งที่ยังทรงพระเยาว์นั้น พระองค์มักถูกกันไว้มิให้ปรากฏพระองค์ต่อหน้าสาธารณชนเท่าไรนัก เพราะผู้คนมักคิดว่าทรงเป็นเด็กปัญญาอ่อน มีคนเล่าว่าเคลาดิอุสไม่อาจหุบพระโอษฐ์ให้สนิทได้ ทำให้พระเขฬะไหลย้อยออกมาตลอดเวลา และยังทรงติดอ่างอีกด้วย *(Chronicle of the World, 1996 : 181)* นอกจากนี้เคลาดิอุสยังทรงมีปัญหาเกี่ยวกับพระชานุซึ่งจะเห็นความผิดปกติได้อย่างชัดเจนหากทรงพระราชดำเนิน *(Scarre, 1998 : 42)* ความพิกลพิการดังกล่าวถูกฝ่ายตรงกันข้ามกับพระองค์หยิบยกขึ้นมาโจมตี เพื่อบอกว่าเคลาดิอุสไม่เหมาะสมที่จะเป็นเทพเจ้า

อโปโคโลซีนโทซิส (Apocolocyntosis) เป็นใบปลิวที่ไม่ลงชื่อคนเขียนเนื้อความแสดงการต่อต้านเทพเจ้าเคลาดิอุสอย่างชัดเจน จึงเชื่อกันว่าผู้เขียนน่าจะเป็นเซเนกา (Seneca) ที่เคยถูกเคลาดิอุสโปรดให้ลงโทษด้วยการเนรเทศเขาไปอยู่ที่เกาะคอร์ซิกา แต่บางคนเห็นว่าเรื่องนี้ถูกเขียนขึ้น เพื่อสร้างความบันเทิงในราชสำนักของเนโรมากกว่าจะคิดต่อต้านจริงจัง เพราะเซเนกาก็เป็นที่ปรึกษาของจักรพรรดิเนโรอยู่ด้วย

เนื้อหาของอโปโคโลซีนโทซิสเสียดสีเคลาดิอุสว่า ไม่เหมาะที่จะเป็นเทพเจ้าด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น โปรดให้ประหารชีวิตผู้คนอย่างไร้เหตุผลอันสมควร แม้กระทั่งมเหสีของพระองค์ก็ยังไม่รอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อของพฤติกรรมอันเหี้ยมโหดนี้ ผู้เขียนใช้สำนวนประชดประชันอย่างเจ็บแสบว่า ไกอุส (หมายถึง คาลิกูลา) ทรงห้ามบุตรชายของแครสซุสใช้สมญานามว่า "ผู้ยิ่งใหญ่" ในขณะที่เคลาดิอุสโปรดให้คืนสมญานามแก่เขา โดยแลกเอาศีรษะของเขามาแทน นอกจากนี้รูปลักษณ์ของเคลาดิอุสยังถูกนำมาเสียดสีว่า พระองค์คงจะประสูติตอนที่เทพเจ้ากำลังทรงพระพิโรธอยู่เป็นแน่ และผู้เขียนอ้างว่าเทพออกุสตุสก็มิได้ให้การรับรองแก่เคลาดิอุส ถึงกับเรียกร้องให้ขับไล่เทพเคลาดิอุสออกไปให้พ้นจากสังคมของทวยเทพภายในเวลาเร็ววัน *(Scarre, 1998 : 49)*

ทำไมถึงต้องต่อต้านเคลาดิอุส พระองค์ทรงเป็นจักรพรรดิที่มีผลงานอยู่ไม่น้อย กองทัพโรมันในรัชสมัยของพระองค์สามารถยึดครองเกาะบริเตนได้เกือบทั้งหมดเมื่อ ค.ศ. ๕๑ *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Rome, History of")* และเคลาดิอุสยังโปรดให้สร้างท่าเรือขนาดใหญ่ที่ออสเตีย (Ostia) ซึ่งอยู่ห่างไปทางใต้ของโรมราว ๑๖ กิโลเมตรเพื่อขยายศักยภาพในการรองรับสินค้าทั้งที่มาจากเมืองท่าต่างๆ ทั่วจักรวรรดิ และที่มาจากตะวันออกไกลอย่างจีนกับอินเดียอีกด้วย ดังนั้นออสเตียจึงกลายเป็นท่าเรือสำคัญแห่งหนึ่งในเขตทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในเวลาต่อมา *(Chronicle of the World, 1996 : 181)* ผลงานแค่สองประการนี้ ก็น่าจะเพียงพอที่จะทำให้เคลาดิอุสสามารถเป็นเทพเจ้าได้ตามธรรมเนียมโรมัน

ถ้าพิจารณาจากผลงานที่ทรงทำ เฮเดรียนยิ่งไม่น่าจะถูกต่อต้านมากไปกว่าเคลาดิอุสเสียอีก เนื่องจากทรงเป็นหนึ่งในจักรพรรดิที่ดี (The Good Emperors) ห้าพระองค์ที่ครองราชย์ติดต่อกันระหว่าง ค.ศ. ๙๖ - ๑๘๐ ตลอดช่วงเวลาราวแปดทศวรรษนี้ จักรวรรดิโรมันมีความมั่นคง สงบสุขและมีอำนาจอันยิ่งใหญ่ ทำให้จักรพรรดิได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้าติดต่อกันทั้งห้ารัชกาล แต่การยอมรับในหมู่พลเมืองกลับมีไม่เท่าเทียมกัน กลุ่มชนที่มีความสำคัญในการสถาปนาจักรพรรดิขึ้นเป็นเทพเจ้าก็คือวุฒิสภา และการยอมรับของวุฒิสภานี้อาจจะมิได้ขึ้นอยู่กับผลงานขององค์จักรพรรดิมากเท่ากับความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิพระองค์นั้นกับวุฒิสภาต้องเป็นไปโดยราบรื่นด้วย

จักรพรรดิที่ดีพระองค์แรกคือ เนอร์วา (Nerva ค.ศ. ๙๖ - ๙๘) ครองราชย์อยู่เพียง ๓ ปีเท่านั้น เวลาอันสั้นแบบนี้ไม่น่าจะเอื้อให้พระองค์ทรงทำอะไรได้มากนัก แต่ด้วยเหตุที่เนอร์วาทรงเป็นจักรพรรดิที่ก้าวขึ้นมาจากการเป็นวุฒิสมาชิก *(Stierlin, 1996 : 127)* จึงมิได้มีปัญหาขัดแย้งอะไรกับวุฒิสภา และหลังจากสวรรคตไปแล้ว พระองค์ยังได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้าโดยปราศจากเสียงต่อต้าน

พลินีผู้เยาว์ (Pliny the Younger ค.ศ. ๖๒ - ๑๑๔) อธิบายว่าเหตุที่เนอร์วาได้รับการถวายพระเกียรติยศเช่นนั้น เป็นเพราะพระองค์ทรงใช้วิจารณญาณอันชาญฉลาดในการเลือกให้ทราจันเป็นรัชทายาท *(Scarre, 1998 : 89)* ทั้งๆ ที่บุคคลผู้นี้มิได้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระองค์แต่อย่างใด ทราจันเป็นแม่ทัพในหัวเมืองแถบเยอรมันและมีชาติกำเนิดที่มิได้เป็น

พลเมืองโรมันเต็มขั้นด้วยซ้ำไป เพราะว่าพระองค์ประสูติที่สเปนและมีพระมารดาเป็นคนพื้นเมืองแถบนั้น *(Chronicle of the World, 1996 : 191)* แสดงว่าคนร่วมสมัยยังคิดว่าผลงานของทราจันช่วยเสริมส่งให้เนอร์วาได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเทพเจ้า

ทราจัน (Trajan ค.ศ. ๙๘ - ๑๑๗) คือ ทหารที่ก้าวขึ้นมาเป็นจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ พระองค์เริ่มต้นรัชกาลจากการอ้างถึงความสัมพันธ์กับเนอร์วาอยู่ในพระนามที่เป็นทางการของพระองค์ คือ Divi Nervae Filius Nerva Traianus *(Scarre, 1998 : 13)* หมายความว่า ทรงเป็นพระราชโอรสของจักรพรรดิเนอร์วา ผู้ได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้า แต่ผลงานของทราจันมีมากกว่าเนอร์วาหลายเท่านัก

เนื่องจากทราจันทรงเป็นนักรบที่มีความสามารถสูง จึงทำให้อาณาเขตจักรวรรดิโรมันในรัชสมัยของพระองค์ แผ่ขยายออกไปกว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่ารัชสมัยของจักรพรรดิองค์ใดๆ *(Chronicle of the World, 1996 : 195)* ชัยชนะจากสงครามที่ทำกับดาเซีย (Dacia) หรือโรมาเนียในปัจจุบัน และเมโสโปเตเมียได้นำความมั่งคั่งมาสู่จักรวรรดิโรมัน *(Kamara, 1996 : 13)* ทำให้จักรพรรดิทราจันทรงมีทุนในการสร้างทราจัน ฟอรุม (Trajan Forum) ที่เชิงเขาควิรีนัลในกรุงโรม

ทราจัน ฟอรุม เป็นโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่มาก โดยที่มีอพอลโลโดรุสแห่งดามัสกัส (Apollodorus of Damascus) เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบ เฉพาะขนาดของทราจัน ฟอรุมก็ครอบคลุมพื้นที่กว้างพอๆ กับพื้นที่ของฟอรุมซึ่งมีอยู่ก่อนทั้งหมดรวมกัน *(Stierlin, 1966 : 129)* แต่ต่างจากฟอรุมของจักรพรรดิองค์ก่อนๆ ตรงที่ศูนย์กลางของฟอรุมแห่งใหม่นี้จัดเป็นอาคารสำหรับใช้ประกอบกิจกรรมทางโลกอย่าง เช่น ตลาดกับหอสมุด แทนที่จะเป็นศาสนสถานของเทพเจ้า *(Stierlin, 1966 : 132 - 134)* ถึงแม้จะมีวิหารที่สร้างถวายเทพเจ้าทราจันอยู่ที่นี่ด้วย แต่ก็เป็นการสร้างเพิ่มขึ้นภายหลังโดยเฮเดรียน มิได้อยู่ในโครงการที่วางไว้ตั้งแต่แรกเพราะผู้สร้างมุ่งใช้พื้นที่บนฟอรุมนี้สำหรับเรื่องทางโลกของพลเมืองโรมันมากกว่า

ผลงานและความสำเร็จของจักรพรรดิทราจัน ทำให้ได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้าทันทีที่สวรรคต *(Kamara, 1996 : 13)* วุฒิสภาโรมันชื่นชอบจักรพรรดิแบบนี้ ทราจันกับออกุสตุสคือต้นแบบของจักรพรรดิในอุดมคติของโรมัน เห็นได้จากในช่วงที่จักรวรรดิโรมันกำลังเสื่อมอำนาจนั้น วุฒิสภาสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ยังคงภาวนาร่ำร้องขอให้มีจักรพรรดิที่ดียิ่งกว่าจักรพรรดิ

สองพระองค์นี้มาเป็นผู้ปกครอง *(Scarre, 1998 : 97)* เพื่อจะได้นำพาจักรวรรดิโรมันให้รอดพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวงได้

เฮเดรียนขึ้นครองราชย์ต่อจากจักรพรรดิ ซึ่งเปี่ยมด้วยพระปรีชาสามารถอย่างทราจัน จึงทำให้งานของพระองค์มิใช่เรื่องง่ายเอาเลย เฮเดรียนไม่ได้เป็นนักรบผู้เก่งกล้าแบบทราจัน พระองค์โปรดให้ถอนกำลังทหารกลับมาอยู่แค่แนวแม่น้ำยูเฟรติส แต่ให้มีการเสริมสร้างความแข็งแกร่งทางยุทธศาสตร์ตามแนวชายแดนขึ้นแทน เป็นต้นว่าโปรดให้สร้างกำแพงเฮเดรียน (Hadrian Wall) เพื่อป้องกันการรุกรานจากพวกสก็อตบนเกาะบริเตน

นอกจากนี้ เฮเดรียนยังเป็นจักรพรรดิที่เสด็จประพาสไปทั่วพื้นที่จักรวรรดิอันกว้างใหญ่อย่างที่ไม่มีจักรพรรดิโรมันองค์ใดเคยทำแบบนี้ ไม่ว่าจะเป็นช่วงก่อน หรือหลังจากรัชสมัยของพระองค์ก็ตาม *(Scarre, 1998 : 100 - 101)* และการเสด็จประพาสนี้กินเวลานานถึง ๑๒ ปี ทำให้เฮเดรียนทรงมีโอกาสรับรู้ปัญหา และได้ดูแลความเป็นอยู่ของพลเมืองโรมันด้วยพระองค์เอง *(Chronicle of the World, 1996 : 197)* พระองค์จึงได้รับการยกย่องว่า ทรงเป็นนักปกครองผู้ทรงพระปรีชาสามารถ

อย่างไรก็ดี วุฒิสภาไม่ชอบเฮเดรียน พระองค์ทรงขัดแย้งกับวุฒิสภาตั้งแต่ต้นรัชกาล กล่าวคือ มีวุฒิสมาชิกสี่คนถูกประหารชีวิตด้วยข้อหาว่าพยายามล้มล้างพระราชอำนาจของจักรพรรดิ โดยที่วุฒิสมาชิกทั้งสี่คนนี้ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญถึงขนาดเคยดำรงตำแหน่งกงสุลกันมาแล้วทุกคน นักประวัติศาสตร์ อย่างแคสสิอุส ไดโอ (Cassius Dio) เชื่อว่าเหตุผลที่แท้จริงน่าจะเป็นเพราะคนเหล่านี้ล้วนมั่งคั่งร่ำรวยและทรงอิทธิพลมากเกินไปเสียมากกว่า

เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ กรณีของกงสุลทั้งสี่ (Affair of the Four Consulars) และปัญหายิ่งเลวร้ายลงไปอีก เพราะว่าเฮเดรียนทรงปฏิเสธความรับผิดชอบต่อความตายของอดีตกงสุลทั้งสี่คนนี้ พระองค์ทรงอ้างว่า ขณะนั้นยังเสด็จพระราชดำเนินมาไม่ถึงกรุงโรม วุฒิสภาต่างหากที่จัดการลงโทษไปเอง โดยมิได้รอฟังพระบรมราชวินิจฉัยของพระองค์เสียก่อน และต่อมาเฮเดรียนยังทรงสาบานเพื่อยืนยันความบริสุทธิ์ของพระองค์ต่อหน้าสาธารณชน พร้อมกับทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงวุฒิสภา เพื่อห้ามมิให้มีการประหารชีวิตวุฒิสมาชิกโดยปราศจากการไต่สวนอย่างยุติธรรมอีกต่อไป *(Scarre, 1998 : 100)*

แม้ว่ากรณีกงสุลทั้งสี่จะไม่เคยมีการไต่สวนจนได้ความกระจ่างชัด แต่การที่เฮเดรียนทรงปฏิเสธว่า ไม่มีส่วนรู้เห็นกับการลงโทษวุฒิสมาชิกเหล่านี้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า กลับทำให้ผู้คนคิดไปในทางตรงกันข้ามและปักใจเชื่อว่าจักรพรรดิน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย มีผู้ตีความว่าเหตุที่เฮเดรียนทรงปฏิเสธความรับผิดชอบ เป็นเพราะมีพระราชประสงค์จะให้รัชกาลของพระองค์ปราศจากเรื่องเสียหายเช่นเดียวกับรัชสมัยของทราจัน แต่ผลที่ออกมากลับทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิกับวุฒิสภาต้องเกิดรอยร้าวขึ้นอย่างยากที่จะประสานได้

เฮเดรียนทรงมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับวุฒิสภาอีกครั้งในช่วงปลายรัชกาล สาเหตุเกิดจากพระองค์ทรงคิดว่า ลูซิอุส จูลิอุส เออร์ซุส เซอร์วีอานุส (Lucius Julius Ursus Servianus) ผู้ซึ่งเป็นทั้งพระญาติสนิทและวุฒิสมาชิกผู้ทรงอิทธิพล ร่วมกับหลานปู่ของเขาต่อต้านการที่พระองค์ทรงตั้งคอมโมดุส (Commodus) เป็นรัชทายาท เฮเดรียนโปรดให้ลงโทษคนทั้งสองด้วยการบีบบังคับให้ทั้งคู่ฆ่าตัวตาย

ขณะนั้นเซอร์วีอานุสมีอายุได้ ๙๐ ปี เขายืนยันความบริสุทธิ์ของตนตราบจนวาระสุดท้าย พร้อมทั้งสาปแช่งให้องค์จักรพรรดิต้องชดใช้กรรมด้วยความยากลำบากแสนสาหัส ถึงขนาดที่แม้จะมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จสวรรคตแต่ก็มิอาจทำได้ *(Scarre, 1998 : 104)* ปรากฏว่าเฮเดรียนทรงทุกข์ทรมานจากอาการประชวรอยู่นานหลายปี หลายคนเชื่อว่าในช่วงบั้นปลายของพระชนม์ชีพ พระองค์ทรงเสียพระสติด้วยซ้ำไป *(Chronicle of the World, 1996 : 199)* รัชกาลของจักรพรรดิเฮเดรียนจึงเริ่มต้นและลงท้ายด้วยการประหัตประหารชนชั้นสูง และนำความเคียดแค้นอย่างใหญ่หลวงมาสู่วุฒิสภา

ชีวิตส่วนพระองค์ของเฮเดรียน นับเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้พระองค์ถูกมองไปในเชิงลบ คนสมัยใหม่มักมองว่าจักรพรรดิพระองค์นี้ทรงเป็นพวกรักร่วมเพศ แต่พวกโรมันกลับเห็นว่าพระองค์ทรงมีความวิปริตทางเพศมากกว่าหนังสือ **Historia Augusta** วิจารณ์ว่าเฮเดรียนทรงโปรดผู้ชาย และขณะเดียวกันก็ยังชอบเล่นชู้กับสตรีที่มีสามีเป็นตัวเป็นตนอยู่แล้วอีกด้วย *(Scarre, 1998 : 101)*

พฤติกรรมแบบพวกรักร่วมเพศอาจมิใช่เรื่องแปลกใหม่สำหรับชาวโรมัน เพราะว่าไดโอเคยบอกว่าทราจันเองก็โปรดเด็กหนุ่มๆ อยู่เหมือนกัน *(Scarre, 1998 : 95)* แต่ไม่เคยมีใครนินทา

ว่าร้ายพระองค์ในเรื่องนี้ ผิดกับเฮเดรียนที่คำครหามีหนาหูมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อแอนทินุส (Antinous) ชายหนุ่มคนโปรดของพระองค์เสียชีวิตลงอย่างลึกลับหาสาเหตุมิได้ เฮเดรียนทรงอ้างว่าเกิดอุบัติเหตุระหว่างล่องเรือในลำน้ำไนล์ แล้วแอนทินุสเกิดพลัดตกจากเรือทำให้จมน้ำตาย แต่ผู้คนกลับลือว่า เขาสละชีวิตเป็นเครื่องบูชายัญในพิธีลึกลับที่ทำขึ้นถวายให้องค์จักรพรรดิต่างหาก

ดังนั้นแม้ว่าจักรพรรดิเฮเดรียนจะทรงเป็นจักรพรรดิที่ดีและมีความสามารถ แต่ทว่าผลงานมากมายของพระองค์ก็มิอาจจะบดบังจุดด่างพร้อยให้ลบเลือนไปได้ ทำให้ทรงเป็นจักรพรรดิที่ได้รับความเกลียดชังอย่างรุนแรงจากผู้คนร่วมสมัย

เคลาดิอุสกับเฮเดรียนต่างมีปัญหากับชนชั้นสูงทั้งคู่ การลงโทษวุฒิสมาชิกอาจแสดงให้เห็นพระราชอำนาจสูงสุดเด็ดขาดขององค์จักรพรรดิ แต่ก็ทำให้เกิดความเกลียดชังและการต่อต้านได้ด้วยเช่นกัน เพราะพวกแพทริเชียนยังคงรู้สึกเข็ดขยาดกับจักรพรรดิที่หลงใหล หรือมัวเมาในพระราชอำนาจจนถึงขั้นบ้าคลั่ง สำหรับเคลาดิอุสนั้น คาลิกูลาคือตัวอย่างที่เพิ่งผ่านไปได้ไม่นานนัก ส่วนเฮเดรียนมีเนโรกับโดมิเชียน (Domitian ค.ศ. ๘๑ - ๙๖)[๑] ซึ่งเป็นบทเรียนที่พวกแพทริเชียนยังจดจำได้ ผู้คนไม่ต้องการเห็นโรมตกอยู่ใต้การปกครองของจักรพรรดิแบบนี้อีกและไม่อยากยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้าด้วย เคลาดิอุสกับเฮเดรียนจึงถูกต่อต้านด้วยความจงเกลียดจงชังค่อนข้างสูง

---

[๑] เนโรได้ชื่อว่าเป็นจักรพรรดิอีกองค์ที่โหดเหี้ยม และอาจจะเรียกได้ว่ามีพระสติวิปลาส เชื่อกันว่าพระองค์ทรงกำจัดพระมารดาด้วยอุบายที่แยบยล *(Scarre, 1998 : 51)* และอยู่เบื้องหลังไฟไหม้ใหญ่ที่กรุงโรมเมื่อ ค.ศ. ๖๔ มีคนไม่น้อยเชื่อว่าทรงเป็นผู้จุดไฟนั้นเอง แม้ว่าเนโรจะกล่าวโทษพวกคริสเตียนก็ตาม *(Scarre, 1998 : 55)* ซูโตนิอุสเคยบันทึกว่าเนโรโปรดให้สร้างรูปเคารพของพระองค์ในฐานะเทพเฮลิออส (Helios) หรือสุริยเทพเพื่อประดิษฐานไว้ในวังส่วนพระองค์ *(Dell' Orto, 1993 : 90)* ทำให้เนโรต้องถูกปลงพระชนม์ในที่สุด

โดมิเชียนทรงใช้พระราชอำนาจอย่างเด็ดขาด ช่วงสี่ปีสุดท้ายของรัชกาลได้รับการขนานนามว่าเป็นช่วงเวลาแห่งความหวาดกลัว (Terror) เนื่องจากมีการลงโทษประหารชีวิตและเนรเทศวุฒิสมาชิก อัศวินตลอดจนชนชั้นสูงไปหลายราย ทั้งพลินีผู้เยาว์ (Pliny the Younger) แทคซิตุส (Tacitus) และซูโตนิอุส (Suetonius) ต่างก็บันทึกตรงกันว่า โดมิเชียนทรงคุกคามชีวิตพวกแพทริเชียนอย่างรุนแรงและนักประวัติศาสตร์สองคนหลัง จัดให้จักรพรรดิองค์นี้เป็นปีศาจร้ายที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งจักรพรรดิเหมือนกับเนโรและคาลิกูลา *(Scarre, 1998 : 82 - 83)* ในที่สุดโดมิเชียนก็ถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ ค.ศ. ๙๖ ท่ามกลางความยินดีปรีดาเป็นอย่างยิ่งของวุฒิสภา

ประวัติศาสตร์โรมันบันทึกว่า วุฒิสภาให้การรับรองเทพเจ้าเฮเดรียนอย่างไม่เต็มใจเอาเลย *(Chronicle of the World, 1996 : 198)* เหตุที่ยอมน่าจะเป็นเพราะคำขอร้องของจักรพรรดิแอนโทนินุส ไพอุส (Antoninus Pius ค.ศ. ๑๓๘ - ๑๖๑) เสียมากกว่า จักรพรรดิพระองค์นี้ทรงเป็นชนชั้นสูงและเป็นจักรพรรดิที่วุฒิสภาชื่นชอบมากถึงกับถวายสร้อยพระนามว่า "ไพอุส" ซึ่งหมายถึง ผู้เคร่งศาสนาแก่พระองค์ *(Chronicle of the World, 1996 : 199)* ดังนั้นแอนโทนินุส ไพอุสจึงได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้าอย่างไม่มีการต่อต้านใดๆ เกิดขึ้น

มาร์คุส ออเรลิอุส (Marcus Aurelius ค.ศ. ๑๖๑ - ๑๘๐) ทรงเป็นจักรพรรดิอีกพระองค์หนึ่งที่มีความสัมพันธ์อันราบรื่นกับวุฒิสภา พระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์ที่ศรัทธาในหลักปรัชญาสโตอิค (Stoicism) งานเขียนเรื่อง **Meditations**[๑] ของพระองค์สะท้อนแนวคิดที่ว่าชีวิตที่มีศีลธรรม จะนำไปสู่ความสุขสงบ *(Encarta Encyclopedia, 1997 : "Marcus Aurelius")* วุฒิสภาให้การรับรองมาร์คุส ออเรลิอุสเป็นเทพเจ้าอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง ภายหลังจากเสด็จสวรรคตแล้ว แม้ว่าผลงานของพระองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายทางยุทธศาสตร์อาจจะไม่ประสบความสำเร็จเท่าไรนัก แต่ไดโอก็แก้แทนว่า มาร์คุส ออเรลิอุสทรงทำได้ดีที่สุดแล้ว ในการรักษาทั้งพระราชอำนาจและจักรวรรดิเอาไว้ได้ท่ามกลางความยุ่งยากทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้น *(Scarre, 1998 : 118)* ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่ไม่ธรรมดาไปเสียทั้งนั้น

หลังจากมาร์คุส ออเรลิอุสแล้ว จักรวรรดิโรมันก็ไม่ค่อยมีจักรพรรดิผู้ทรงพระปรีชาสามารถ แต่การยกย่องจักรพรรดิขึ้นเป็นเทพเจ้ายังคงมีอยู่ต่อมา และการสถาปนาจักรพรรดิที่ไม่ได้รับความนิยมในหมู่ชาวโรมันเป็นเทพเจ้าก็ไม่มีการต่อต้านที่รุนแรงเกิดขึ้นแต่อย่างใด ต่างไปจากกรณีของเคลาดิอุสกับเฮเดรียนที่วุฒิสภาไม่พอใจมาก คอมโมดุส (Commodus ค.ศ. ๑๘๐ - ๑๙๒) โอรสของมาร์คุส ออเรลิอุสทรงเป็นจักรพรรดิที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับ

---

[๑] หนังสือเรื่องนี้เดิมมีชื่อว่า To Myself หรือ To Himself เขียนขึ้นในช่วงปีท้ายๆ ของรัชกาล ขณะที่พระองค์กำลังกรำศึกที่ชายแดนทางเหนือ *(Scarre, 1998 : 118)* เนื้อหาจึงเป็นการอธิบายทัศนะของมาร์คุส ออเรลิอุสที่มีต่อชีวิตและสิ่งที่เข้ามาท้าทายต่อชีวิตของมนุษย์ จากประสบการณ์ของจักรพรรดิโรมันผู้สมถะและมีมุมมองอันลึกซึ้ง ทำให้ได้รับข้อคิดที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอย่างมากมาย *(ดูรายละเอียดใน Marcus Aurelius, Meditations. London : Penguin Books, 1997)*

วุฒิสภา ถึงขนาดเคยถูกลอบทำร้ายหลายครั้งในขณะที่ทรงครองราชย์อยู่ แต่ยังได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้า หลังจากพระองค์ถูกลอบปลงพระชนม์ไปแล้ว ๔ ปี *(Scarre, 1998 : 124)* และพวกโรมันก็มิได้มีปฏิกิริยาคัดค้านเรื่องนี้กันเท่าไรนัก

ในระยะหลังมีจักรพรรดิบางพระองค์ประกาศว่า ทรงเป็นเทพเจ้าที่ยังมีชีวิต พลเมืองโรมันดูจะยอมรับโดยไม่คัดค้าน ไดโอเคลเชียน (Diocletian ค.ศ. ๒๘๔ - ๓๐๕) ซึ่งครองราชย์ร่วมกับแมกซิเมียน (Maximian ค.ศ. ๒๘๖ - ๓๐๕) ตามระบอบที่เรียกว่า Tetrarchy และร่วมปกครองจักรวรรดิโรมันเป็นจักรพรรดิคู่กัน มีการเปรียบเทียบว่าทรงมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นต่อกันและทำหน้าที่ได้เสมือนเป็นจูปีเตอร์และเฮอร์คิวลิสคือ ฝ่ายหนึ่งเปรียบได้กับผู้อาวุโสที่เป็นผู้ธำรงไว้ซึ่งอำนาจ และอีกฝ่ายเป็นเสมือนตัวแทนคอยกำจัดสิ่งชั่วร้ายให้หมดสิ้นไป ทำให้ไดโอเคลเชียนทรงใช้ฉายาว่า โจวิอุส (Jovius) ในขณะที่แมกซิเมียนทรงเป็นเฮอร์คิวลิอุส (Herculius) *(Scarre, 1998 : 196 - 198)*

เรื่องนี้ไม่ปรากฏว่ามีเสียงค้านแต่อย่างใด และจักรพรรดิทั้งสองพระองค์ก็น่าจะทรงเชื่อเช่นนั้นด้วย เพราะโปรดให้มีการกำหนดเอาวันที่พระองค์ได้รับการสถาปนาให้เป็นเทพเจ้าคือ ๒๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๒๘๗ เป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา *(Scarre, 1998 : 198)* และแมกซิเมียนยังโปรดให้สร้างวังของพระองค์ขึ้นที่ซิซิลี โดยตกแต่งลวดลายโมเสกเป็นวีรกรรมของเฮอร์คิวลิส

เหตุที่การสถาปนาจักรพรรดิขึ้นเป็นเทพเจ้าดูจะด้อยความสำคัญ และไม่ได้รับความสนใจเท่าไรนัก น่าจะเนื่องมาจากมีปัญหาทั้งภายในและภายนอกเข้ามารุมเร้า จนทำให้จักรวรรดิโรมันอ่อนแอลงทุกที วุฒิสภาไม่สามารถกุมอำนาจทางการเมืองได้ จักรพรรดิเองก็แทบจะหมดความสำคัญ เป็นแค่หุ่นเชิดของทหารมากกว่าจะทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพอันเกรียงไกรเช่นจักรพรรดิโรมันในอดีต สถาบันจักรพรรดิจึงด้อยทั้งความหมายและพระราชอำนาจลงไป ในขณะที่เทพเจ้าทั้งหลายก็มิอาจปกป้องคุ้มครองพลเมืองโรมันให้รอดพ้นจากภยันตรายที่กำลังคุกคามอยู่ได้ ทำให้ผู้คนจำเป็นต้องหันไปหาที่พึ่งใหม่ เช่น หันไปยอมรับนับถือคริสต์ศาสนากันมากขึ้น

คริสต์ศาสนาเติบโตขึ้นอย่างมั่นคงในหมู่ชาวโรมัน การประกาศโองการแห่งเมืองมิลาน ค.ศ. ๓๑๓ ที่ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่พลเมืองโรมัน *(Chronicle of the World,*

1996 : 217) ทำให้คริสต์ศาสนาได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากจักรวรรดิโรมัน นับเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า เทพเจ้ากำลังหมดความสำคัญลงไปทุกที เพราะว่าชาวโรมันหันมานับถือพระผู้เป็นเจ้าเพียงพระองค์เดียว และกลับมองการนับถือบูชาเทพเจ้าหลายองค์อย่างแต่ก่อนว่าเป็นความงมงายที่คริสต์ศาสนิกชนที่ดีพึงปฏิเสธอย่างเด็ดขาด

เทพเจ้านับเป็นของอยู่คู่กับโลกโบราณ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้ามิได้เกิดขึ้นจากความโง่เขลาเบาปัญญา พวกกรีกพยายามอธิบายเรื่องนี้โดยอาศัยประสบการณ์ของมนุษย์ ทำให้เทพเจ้ากรีกมีตัวตน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกเฉกเช่นมนุษย์ทั้งหลาย แต่ยังคงมีลักษณะเหนือมนุษย์อยู่ตรงที่มีความเป็นอมตะ และมีอิทธิฤทธิ์ที่สามารถดลบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ ขึ้นได้เท่านั้น พวกกรีกจึงคิดว่าตนสามารถเข้าถึงทวยเทพได้ไม่ยาก

พวกโรมันยิ่งมองเทพเจ้าด้วยมาตรฐานแบบมนุษย์มากขึ้นไปอีก เพราะให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่เทพเจ้าที่อำนวยประโยชน์แก่มนุษยชาติ และยังกล้าพอที่จะสถาปนามนุษย์ให้เป็นเทพเจ้าด้วย เทพเจ้าโรมันจึงมิใช่แค่มีรูปลักษณ์ หรือความรู้สึกนึกคิดอย่างมนุษย์เท่านั้น แต่เทพเจ้าบางองค์ยังเคยเป็นมนุษย์ปุถุชนมาก่อนด้วยซ้ำไป

บรรณานุกรม

Adkins, Leslie and Adkins, Roy. **Introduction to the Romans : The History, Culture and Art of the Roman Empire.** London : Quintet Publishings, 1991.

Chronicle of the World. London : Dorling Kindersley, 1996.

Clayton, Peter. **Great Figures of Mythology.** Avenel, New Jersey : Crescent Books, 1994.

Dell' Orto, Luisa Franchi. **Ancient Rome : Life and Art.** Florence : Scala, 1993.

Encarta Encyclopedia 1997.

Hamilton, Edith. **Mythology.** New York : New American Library, 1969.

Kamara, Peter. **Ancient Rome Mythology.** Edison, New Jersey : Chartweil Books, 1996.

March, Jenny. **Cassell Dictionary of Classical Mythology.** London : Cassell, 1999.

Marcus Aurelius. **Meditations.** London : Penguin Books, 1997.

Philip, Neil. **D.K. Annotated Guides : Myth & Legends.** London : Dorling Kindersley, 1999.

Roberts, Timothy R. et al. **Mythology : Tales of Ancient Civilization.** New York : Metro Books, 1997.

Scarre, Chris. **Chronicle of the Roman Emperors.** London : Thames and Hudson, 1998.

Shorter Oxford English Dictionary, The. Oxford : Oxford University Press, 1970.

Stierlin, Henri. **The Roman Empire Volume I : From the Etruscans to the Decline of the Roman Empire.** Cologne : Taschen, 1996.

คริสต์ศาสนาสมัยคริสตกาล*

คริสต์ศาสนา ถือกำเนิดขึ้นท่ามกลางหมู่ชาวยิวเมื่อเกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้วในดินแดนที่เรียกกันว่า ยูเดีย (Judea) และมีพระเยซูคริสต์ (Jesus Christ) เป็นศาสดา ชาวคริสต์เชื่อว่าพระองค์เป็นพระบุตรที่พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้มาบังเกิดในครรภ์ของหญิงพรหมจรรย์ผู้หนึ่งซึ่งมีชื่อว่า แมรี (Mary) ทูตสวรรค์เกเบรียลเป็นผู้รับพระบัญชาให้มาแจ้งข่าวนี้แก่แมรีเป็นการล่วงหน้า *(Luke 1 : 26 - 28)* ขณะนั้นเธอหมั้นหมายกับช่างไม้ชื่อ โจเซฟ (Joseph) อยู่ก่อนแล้ว

ข่าวนี้คงสร้างความตระหนกตกใจแก่แมรีอยู่ไม่น้อย ดังที่ศิลปินหลายคนในสมัยหลังๆ ได้ตีความในงานศิลปะของพวกเขา แมรีในงานของบอตติเชลลี รับฟังอย่างตื่นตระหนกและดูจะไม่อยากอาจเอื้อมไปรับเกียรติครั้งนี้ ในขณะที่แมรีของบาทหลวงแอนเจลิโค (Fra Angelico) มีท่าทีที่สงบกว่า แต่เต็มไปด้วยความนอบน้อมต่อองค์เทวะผู้มาส่งข่าว ส่วนแมรีของโดนาเทลโล (Donatello) ก็มีท่าทีผงะด้วยความตกใจเล็กน้อยต่อหน้าทูตสวรรค์เกเบรียล แม้แต่โจเซฟเอง

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๓ คริสต์ศาสนา

ก็น่าจะรู้สึกตะขิดตะขวงใจในเรื่องนี้อยู่ไม่น้อย จนพระผู้เป็นเจ้าต้องโปรดให้ทูตสวรรค์มาย้ำถึงพระประสงค์ของพระองค์ให้เป็นที่เข้าใจอีกครั้งหนึ่ง *(Matthew 1 : 20 - 21)*

พระนามเยซูคริสต์ มีความหมายบ่งบอกถึงสถานะและหน้าที่ของพระองค์อย่างแจ่มชัด เพราะเยซู แปลว่า พระผู้เป็นเจ้าผู้ช่วยเหลือ (มวลมนุษย์) ให้รอดพ้น และคริสต์ หมายถึง ผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระผู้เป็นเจ้า (Messiah) *(Matthew 1 : 23)* ทั้งสองคำนี้มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก

หลักฐานเกี่ยวกับชีวิตของพระเยซูได้มาจากคำสอน (Gospels) ของเหล่าสาวกคนสำคัญๆ ของพระองค์ที่นำมารวบรวมไว้ในพระคัมภีร์ใหม่ (The New Testament) ผู้รู้บอกว่าคำสอนของนักบุญสามคนได้แก่ มาร์ค (Mark) ลุค (Luke) และ แมทธิว (Matthew) ได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเมื่อราว ค.ศ. ๗๐ หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย และเขียนขึ้นจากคำบอกเล่าที่ว่ากันว่าเป็นพระวจนะขององค์พระเยซู ส่วนคำสอนของนักบุญจอห์น (St. John) ซึ่งมีชีวิตอยู่ร่วมสมัยเดียวกันนั้น ได้มีการจดเป็นลายลักษณ์อักษรในราว ค.ศ. ๑๐๐

ชีวิตวัยเยาว์ของพระเยซูมีหลักฐานอยู่น้อยมาก คำสอนของแมทธิวกับลุคมีเพียงตอนช่วงพระประสูติกาลและหลังจากนั้นต่อมาอีกเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม ยังไม่สามารถบอกได้ว่าพระองค์ประสูติเมื่อใดกันแน่ มีการประมาณกันว่า พระเยซูน่าจะประสูติในปีใดปีหนึ่งระหว่าง ๔ ปีก่อนคริสตกาลถึง ค.ศ. ๖ แมทธิวบอกว่า พระองค์ประสูติที่เบธเลเฮม (Bethlehem) และแมรีกับโจเซฟจำเป็นต้องย้ายถิ่นฐานไปอยู่เมืองนาซาเร็ธ (Nazareth) ในภายหลังเพื่อปกป้องพระองค์ให้รอดพ้นจากภยันตรายที่คุกคามอยู่ *(ดูรายละเอียดใน Matthew 2)* ต่างจากลุคที่บันทึกว่าแมรีกับโจเซฟพำนักอยู่ที่นาซาเร็ธและเดินทางมาทำธุระที่เบธเลเฮมเป็นการชั่วคราว *(Luke 2 : 1 - 4)* จึงทำให้พระเยซูต้องมาประสูติที่นี่

คำสอนของแมทธิวและลุคระบุตรงกันว่า พระเยซูสืบเชื้อสายมาจากเดวิดซึ่งเป็นวีรกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของพวกยิว เพราะโจเซฟเป็นลูกหลานสายตรงของเดวิด *(Matthew 1 : 16 และ Luke 2 : 4)* ในเมื่อเดวิดมีพื้นเพอยู่ที่เบธเลเฮม ดังนั้นลุคจึงอธิบายว่าคราวที่จักรพรรดิออกุสตุส ซีซาร์แห่งจักรวรรดิโรมันมีพระบรมราชโองการให้จัดทำทะเบียนสำมะโนครัวขึ้นในเขตปาเลสไตน์

ทำให้โจเซฟจำเป็นต้องพาแมรีภรรยาที่ครรภ์แก่ใกล้คลอด เดินทางไปขึ้นทะเบียนยังภูมิลำเนาของบรรพบุรุษฝ่ายตนที่เบธเลเฮม *(Luke 2 : 1 - 4)*

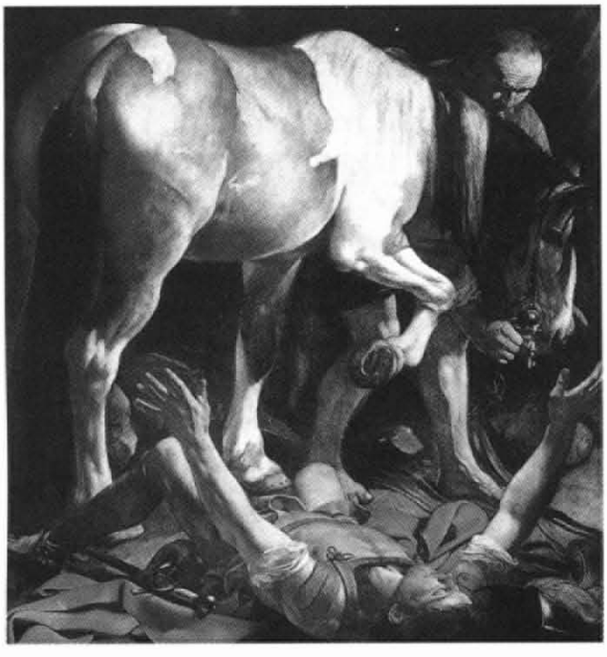

ผู้คนเดินทางมาขึ้นทะเบียนกันมากมายจนทำให้ที่พักเต็ม โจเซฟกับแมรีจำเป็นต้องอาศัยคอกเลี้ยงสัตว์เป็นที่พำนักและพระเยซูก็ประสูติในสถานที่อันต่ำต้อยแห่งนี้ แต่พระประสูติกาลได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญด้วยความยินดีจากหมู่ชน พระคัมภีร์เล่าว่า มีเทวดามาแจ้งข่าวประเสริฐนี้แก่หมู่คนเลี้ยงแกะ ทำให้คนเหล่านั้นมุ่งหน้ามาที่เบธเลเฮมเพื่อไปคารวะพระเยซู *(Luke 2 : 11 - 16)* และมีนักปราชญ์ (Magi) สามคนมาจากทางตะวันออก คนเหล่านี้เดินทางรอนแรมเพื่อขอมาคารวะกษัตริย์ของพวกยิวที่เพิ่งประสูติ พวกเขาทราบเรื่องนี้ก็เพราะมองเห็นดวงดาวที่สุกสกาวดวงหนึ่งปรากฏขึ้นตรงขอบฟ้า *(Matthew 2 : 1 - 2)* จึงเข้ามาสืบหาถึงกรุงเยรูซาเล็ม

ข่าวคราวที่ว่ากษัตริย์ของพวกยิวมาบังเกิดแล้ว สร้างความไม่พอพระทัยแก่ เฮรอด (Herod) กษัตริย์ผู้ปกครองนครเยรูซาเล็มในขณะนั้นมาก พระองค์โปรดให้ออกตามล่าหาพระเยซู เมื่อไม่อาจตามพบได้เพราะครอบครัวของพระองค์ลี้ภัยไปที่อียิปต์แล้ว เฮรอดก็มีพระบรมราชโองการให้สังหารเด็กผู้ชายชาวยิวที่มีอายุต่ำกว่า ๒ ปีทุกคนในพระราชอาณาจักร เพื่อหวังว่า

จะสามารถกำจัดพระเยซูได้ และสถานะของพระองค์จะได้ไร้คู่แข่งที่จะมาท้าทายพระราชอำนาจ *(Matthew 2 : 16 - 18)* ทุกวันนี้บริเวณใต้แท่นบูชาของ Chapel of the Innocents ในโบสถ์เซนต์แคทเธอรีน (St. Catherine) ที่เมืองเบธเลเฮมมีถ้ำที่เชื่อกันว่า เป็นที่ฝังศพของเด็กๆ ผู้บริสุทธิ์ซึ่งตกเป็นเหยื่อความเหี้ยมโหดของเฮรอดในครั้งนั้น

หลังจากนั้น แมรี โจเซฟ และพระเยซูก็กลับไปยังนาซาเร็ธ *(Matthew 2 : 22 - 23)* เมืองนี้อยู่ทางตอนเหนือใกล้กับทะเลกาลิลี (Sea of Galilee) ไม่มีหลักฐานอะไรเกี่ยวกับชีวิตช่วงนี้ของพระเยซูมากนัก อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่พระประสูติกาลจนถึงตอนที่เสด็จออกเผยแผ่ศาสนามีอยู่เพียงสามเหตุการณ์เท่านั้นที่มีอยู่ใน **พระคัมภีร์ใหม่** ได้แก่ ตอนที่พระเยซูมีพระชนมายุ ๑๒ พรรษาและเสด็จไปเยรูซาเล็มพร้อมกับพระบิดาและมารดา ปรากฏว่าเกิดการพลัดหลงกันขึ้น เมื่อออกตามหาก็พบพระองค์อยู่ในศาสนสถานที่เยรูซาเล็ม พระเยซูกำลังทรงตั้งคำถามที่เฉลียวฉลาดให้บรรดารับไบเป็นผู้ตอบ *(Luke 2 : 46 - 50)*

เหตุการณ์ที่สองคือ ตอนที่พระองค์มีพระชนมายุได้ ๓๐ พรรษา พระองค์ผ่านพิธีรับศีลจุ่มโดยมีจอห์น เดอะ แบ็บติสต์ (John the Baptist) เป็นผู้ประกอบพิธีถวายให้ พิธีนี้กระทำในลำน้ำจอร์แดนแถบยูเดีย *(Matthew 3 : 13 - 16 ; Mark 1 : 9 ; Luke 3 : 21 และ John*

1 : 29 - 32) จอห์น เดอะ แบ็บติสต์ได้ออกสั่งสอนผู้คนในแถบยูเดีย โดยประกอบพิธีรับศีลจุ่มให้คนมากมาย พร้อมกับประกาศว่า จะมีคนอีกคนหนึ่งมาล้างบาปให้กับมวลมนุษย์ต่อจากเขา *(Mark 1 : 7 - 8)* และคำสอนของลุคบอกว่าจอห์น เดอะ แบ็บติสต์ผู้นี้เป็นบุตรชายของเอลิซาเบธ ซึ่งเป็นญาติของแมรีพระมารดาของพระเยซูนั่นเอง *(Luke 1 : 40 และ 57 - 60)* ในขณะที่แมทธิว มาร์ค และจอห์น มิได้เอ่ยถึงความเป็นญาติระหว่างคนทั้งคู่เอาไว้เลย

เหตุการณ์ที่สามคือ ตอนที่พระเยซูเสด็จเข้าไปยังทะเลทรายแถบยูเดียนานถึง ๔๐ วัน พระองค์ต้องเผชิญกับการล่อหลอกของปีศาจ เพื่อลวงให้พระองค์ละทิ้งพระบิดาของพระองค์แล้วหันมายอมรับนับถือปีศาจ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ *(Matthew 4 : 1 - 11 ; Mark 1 : 12 - 13 และ Luke 4 : 1 - 13)* ในที่สุดปีศาจก็ต้องผละจากพระองค์ไป และพระเยซูก็เสด็จกลับสู่เขตกาลิลีเพื่อออกเทศนาสั่งสอนชาวยิวทั้งหลาย นับเป็นจุดเริ่มของการเผยแผ่คริสต์ศาสนา

พระเยซูทรงเลือกกาลิลีเป็นจุดเริ่มต้นของการเทศนาสั่งสอน บริเวณรอบๆ ทะเลกาลิลีจึงเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาสำหรับชาวคริสต์ทุกคน พระองค์ได้สาวกกลุ่มแรกที่นี่ แมทธิว มาร์ค และลุคบันทึกว่าพระเยซูทรงพบสาวกสองคนแรกของพระองค์ที่ริมทะเลสาบแห่งนี้ ไซมอน (Simon) หรือต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นปีเตอร์ (Peter) กับแอนดรูว์ (Andrew) น้องชายของเขาเป็นชาวประมงหาปลาอยู่ในทะเลกาลิลีนี่เอง *(Matthew 4 : 18 - 19 ; Mark 1 : 16 - 17 และ Luke 5 : 8 - 10)* และยังมีเจมส์ (James) กับจอห์น (John) อีกสองคนที่เป็นชาวประมงหาปลาอยู่บริเวณเดียวกัน *(Mark 1 : 19 - 20)* ทั้งคู่ได้กลายเป็นสาวกของพระองค์ในเวลาต่อมา

สาวกของพระเยซูประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม มีภูมิหลังและสถานะแตกต่างกัน กลุ่มสาวกคนสนิทมี ๑๒ คน ที่เรียกว่า **The Twelve Apostles** นั้น บางคนเป็นชาวประมง (ปีเตอร์ แอนดรูว์ เจมส์ และจอห์น) และมีแมทธิว ที่เป็นเจ้าหน้าที่เก็บภาษี *(Luke 5 : 27 - 28)* ภายหลังมีแมรี มักดาเลน (Marry Magdalene) ที่เป็นโสเภณีอีกด้วย

การที่สาวกพระเยซูมีความหลากหลายเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าศาสนาของพระองค์ยินดีต้อนรับชนทุกชั้นทุกวรรณะ เพียงแต่คนเหล่านั้นยินยอมละทิ้งการกระทำอันเป็นบาปแล้วหันมายอมรับนับถือพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น พระผู้เป็นเจ้าของคริสต์ศาสนาคือผู้สร้างสรรพสิ่งบนพื้นพิภพ

ทรงเป็นพระบิดาของมวลมนุษย์ที่เผื่อแผ่ความรักแก่ทุกคนอย่างเสมอหน้ากัน และหวังให้ลูกๆ ของพระองค์รู้จักเจือจานให้กันและกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ตลอดจนแบ่งปันความรักและรู้จักให้อภัยกัน *(Matthew 6 : 1 - 4)*

แมทธิวบอกว่าพระเยซูทรงเทศนา โดยยกเรื่องเล่ามาเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจง่ายขึ้น เป็นต้นว่าทรงเปรียบอาณาจักรของพระผู้เป็นเจ้ากับเมล็ดมัสตาร์ดเล็กๆ ขนาดของมันเล็กนิดเดียว แต่สามารถเติบโตเป็นไม้ขนาดใหญ่ให้นกกามาอาศัยทำรังได้ *(Matthew 13 : 31 - 32)* คำสอนของมาร์ค ลุค และจอห์นก็กล่าวถึงคุณสมบัติข้อนี้ของพระองค์ ลุคบอกว่า พระเยซูทรงเปรียบเทียบว่า พระผู้เป็นเจ้าทรงรักใคร่มวลมนุษย์ดุจความรักที่พ่อมีต่อลูกชาย เป็นความรักที่ยอมตามใจลูกและในขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะให้อภัยลูกเสมอ *(Luke 15 : 11 - 32)* สิ่งที่พระเยซูยกมาเทศนาเปรียบเทียบนั้น มักมาจากสิ่งที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน คำสั่งสอนของพระองค์จึงง่ายต่อการเข้าใจและทำให้มีผู้ศรัทธาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

พระคัมภีร์บอกว่า พระเยซูแสดงปาฏิหาริย์ต่อหน้าฝูงชนหลายครั้ง เช่น ทรงรักษาโรคภัยให้ผู้คน ทำให้คนที่เป็นโรคเรื้อนหายจากการเจ็บป่วยเพียงแค่พระองค์ตรัสออกมาเท่านั้น *(Luke 5 : 13)* เช่นเดียวกับคนตาบอดที่สามารถมองเห็นได้ เพราะพระเยซูตรัสว่าขอให้สายตา

ของเขากลับคืนมา *(Luke 18 : 42)* นอกจากนี้ พระองค์ยังทำให้คลื่นลมในทะเลกาลิลีสงบจนกระทั่งสามารถดำเนินไปบนผืนน้ำได้ *(John 6 : 19 - 20)*

ปาฏิหาริย์ครั้งสำคัญของพระเยซู น่าจะเป็นคราวที่พระองค์ทรงเลี้ยงผู้คนจำนวน ๕,๐๐๐ คน ด้วยขนมปังเพียง ๕ ก้อน กับปลาอีก ๒ ตัว คนเหล่านี้อิ่มหมีพีมัน โดยที่อาหารยังคงมีอยู่อย่างเหลือเฟือ *(Luke 9 : 13 - 17)* ปาฏิหาริย์เหล่านี้คือ เครื่องหมายยืนยันว่าพระเยซูทรงเป็นผู้ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงส่งมาช่วยให้มวลมนุษย์พ้นจากโทษบาปอย่างแท้จริง

คัมภีร์ของยิวบอกว่า พระผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระผู้เป็นเจ้า หรือ Messiah จะเสด็จสู่กรุงเยรูซาเล็มทางด้านเนินมะกอก พระคัมภีร์ไบเบิลระบุว่า หลังจากทรงเทศนาสั่งสอนได้ราว ๓ ปี พระเยซูก็เสด็จเข้าสู่กรุงเยรูซาเล็มทางด้านนั้น แต่พวกยิวมิได้ยอมรับว่าพระองค์ทรงเป็น Messiah ตามความเชื่อของลัทธิยูดาย และยังคงรอคอยบุคคลผู้นั้นอยู่ต่อไป

ผู้ที่ยอมรับนับถือพระเยซูว่า เป็นพระบุตรผู้เสด็จมาไถ่บาปให้มวลมนุษย์จะต้องละทิ้งความเชื่อเดิมของตนเสียก่อน และหันมายอมรับพระผู้เป็นเจ้าของคริสต์ศาสนาที่มิใช่แค่พระบิดาผู้สร้างสิ่งต่างๆ เท่านั้น แต่เป็นพระบิดาที่มีความรักอันยิ่งใหญ่ต่อโลกแห่งนี้ ถึงขนาดที่ยอมสละได้แม้แต่ชีวิตของพระบุตรองค์เดียวที่มีอยู่ เพื่อแลกกับการทำให้โลกรอดพ้นจากโทษบาป *(John 3 : 16 - 17)* คงไม่มีพ่อคนไหนจะเสียสละมากไปกว่านี้ได้อีกแล้ว

คริสต์ศาสนาต่างจากลัทธิยูดายตรงนี้เอง คริสต์ศาสนายอมรับว่า พระเยซูเป็นพระบุตรที่พระผู้เป็นเจ้าทรงส่งมาเพื่อไถ่โทษบาปให้มวลมนุษย์ คัดค้านคำสอนของพวกรับไบหรือนักบวชยิวที่ว่าพระองค์ยังเสด็จมาไม่ถึง ในขณะเดียวกันคริสต์ศาสนาก็ยอมรับว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงมีคู่แข่งคือ ปีศาจร้าย หรือ Satan ที่คอยชักจูงมนุษย์ให้หลงผิดอยู่ในวังวนของความชั่วร้าย และเอาใจออกห่างจากพระผู้เป็นเจ้า แต่พระบิดาพระองค์นี้ ทรงเปี่ยมไปด้วยความรักและความเมตตา จึงประทานอภัยให้ลูกๆ ที่สำนึกผิดแล้วกลับตัวกลับใจใหม่ได้เสมอ

เมื่อคำสอนของพระเยซูขัดต่อศาสนาดั้งเดิมของยิว และยังขัดต่อความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหลายองค์ของโรมันด้วย จึงทำให้คริสต์ศาสนาต้องเผชิญกับศัตรูรอบด้าน คำสอนของแมทธิว มาร์ค ลุค และจอห์นต่างมีรายละเอียดเกี่ยวกับช่วงสุดท้ายของพระชนม์ชีพของพระเยซู

ในกรุงเยรูซาเล็มอย่างครบถ้วน นับตั้งแต่การเสด็จเข้าสู่เมืองทางด้านเนินมะกอก การเทศนาสั่งสอนที่จับใจผู้คน รวมถึงการเตรียมตัวที่ราวกับจะทรงทราบถึงชะตากรรมของพระองค์ เช่น การเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้าย หรือ The Last Supper ที่พระเยซูทรงเปรียบเทียบขนมปังว่าเป็นพระวรกาย และเหล้าองุ่นว่าเป็นพระโลหิต *(Matthew 26 : 26 - 28 และ Luke 22 : 19 - 20)*

คืนก่อนที่จะถูกจับ พระเยซูประทับค้างแรมอยู่ในสวนเกธเซมาเน (Gethsemane) บนเนินมะกอก ไม่ว่าแมทธิว มาร์ค ลุค หรือจอห์นล้วนบันทึกเรื่องราวตอนนี้เอาไว้ทั้งสิ้น เล่ากันว่าพระเยซูทรงสวดภาวนาอย่างระทมทุกข์ที่สวนนี้ พระองค์คงจะพยายามรวบรวมความเข้มแข็งไว้เพื่อเผชิญหน้ากับความตายที่คืบคลานใกล้เข้ามา ทำให้มีการตีความว่าพระเยซูทรงเปิดเผยด้านที่เป็นปุถุชนซึ่งเต็มไปด้วยอารมณ์และความรู้สึกมากที่สุดในตอนนี้เอง *(Hastings, 1997 : 32 - 33)* บางครั้งจะเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็น **The Last Temptation of Christ**

เช้าวันต่อมาพระเยซูก็ถูกจับกุมในสวนแห่งนี้ เพราะจูดาสเดินมาจุมพิตที่พระปรางเพื่อชี้ตัวพระเยซูแก่พวกทหาร คำว่าจุมพิตของจูดาส (Judas Kiss) จึงมีความหมายในเชิงลบ เป็นจุมพิตมรณะโดยแท้ *(ดู Matthew 26 : 47 - 49 ; Mark 14 : 44 - 45 และ Luke 22 : 47)* ในขณะที่จอห์นบันทึกว่า จูดาสพาทหารและเจ้าหน้าที่มาจับกุมพระเยซูยังที่ประทับ โดยมิได้พูดถึงการชี้ตัวด้วยการจุมพิตเช่นคนอื่นๆ *(John 18 : 2 - 11)*

หลังจากนั้นพระองค์ถูกกล่าวหาว่า ลบหลู่พระผู้เป็นเจ้าเพราะอ้างตนเป็นพระบุตร *(Mark 14 : 61 - 62)* จึงถูกนำตัวมาไต่สวนทั้งต่อหน้าคณะนักบวชยิว และต่อหน้าพอนติอุส พิลาเต (Pontius Pilate) ผู้ปกครองชาวโรมัน คำตัดสินที่ออกมาคือ ต้องถูกประหารชีวิตด้วยการตรึงกางเขน *(ดูรายละเอียดใน Matthew 27 ; Mark 15 ; Luke 23 และ John 18 - 19)* ตามธรรมเนียมการลงโทษอาชญากรของโรมัน

พระเยซูถูกตัดสินโทษในเพรโตเรียม (The Praetorium) ที่เยรูซาเล็ม ณ ที่นั้นมีการบังคับให้สวมมงกุฎหนามไว้รอบพระเศียร ซึ่งถือเป็นการดูหมิ่นต่อสถานะกษัตริย์ของพวกยิวที่พระองค์ได้รับการยกย่อง พวกทหารแสดงท่าทีเหยียดหยามต่อพระองค์ แมทธิวบอกว่าทหารถ่มน้ำลายใส่พระเยซูและยังตีที่พระเศียรอีกด้วย *(Matthew 27 : 30)* ในขณะที่ลุคบันทึกว่าทหารพูดจาเชิงดูหมิ่นพระองค์มากมาย *(Luke 23 : 11)* และจอห์นก็ระบุตรงกันว่าทหารแสดงท่าทีเหยียดหยาม

พระองค์รวมทั้งตบตีที่พระพักตร์ *(John 19 : 1 - 3)* หนามที่รัดรอบพระเศียรคงจะบาดลึกลงไปและทำให้พระโลหิตหยาดหยด ขณะเดียวกันคำพูดหยาบคายก็คงจะทำร้ายความรู้สึกของพระองค์อยู่ไม่น้อย

แต่การทรมานพระเยซูมิได้มีแค่นั้น พวกโรมันบังคับให้พระองค์ทรงแบกไม้กางเขนเสด็จพระราชดำเนินจากสถานที่ตัดสินโทษไปตามถนนที่ทอดวกวน ผ่านตรอกซอยของกรุงเยรูซาเล็มมุ่งหน้าสู่ลานประหารคือ โกลโกธา (Golgotha) หรือ คาวาลรี (Cavalry) ถนนสายนี้คือ เวีย โดโลโรซา (Via Dolorosa) หรือ Path of Sorrow ซึ่งแปลว่า ถนนสายแห่งความโศกเศร้า พวกโรมันยังบังคับให้ชายผู้หนึ่งชื่อ ไซมอน (Simon from Cyrene) มาช่วยพระเยซูแบกไม้กางเขน *(Matthew 27 : 32)* ไปจนกระทั่งถึงลานประหาร

พระเยซูถูกตรึงกางเขนอยู่ตรงกลางระหว่างหัวขโมยสองคน ลุคบอกว่าถึงแม้พระองค์จะได้รับความทุกข์ทรมานเพียงใด แต่พระเยซูยังทรงวิงวอนขอร้องให้พระบิดายกโทษให้แก่ศัตรูของพระองค์ เพราะพวกเขาไม่รู้ตัวว่ากำลังทำอะไรอยู่ *(Luke 23 : 34)* แสดงถึงเมตตาธรรมอันมีอยู่เต็มเปี่ยมในพระองค์ และพยายามไถ่โทษบาปให้มวลมนุษย์ตราบจนวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ

พระคัมภีร์บันทึกว่า พระเยซูต้องทนทรมานนานหลายชั่วโมงบนไม้กางเขน พระหัตถ์ทั้งสองข้างกับพระบาทถูกตอกตะปูตรึงกับไม้กางเขนที่ปักอยู่กลางลาน พระองค์คงจะได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัสกว่าจะสิ้นพระชนม์ ขณะนั้นเป็นเวลาค่ำมากแล้ว ในบรรดาผู้คนที่เฝ้ามองนับแต่พระองค์ถูกตอกตะปูตรึงกับไม้กางเขนตราบจนสิ้นพระชนม์นั้น มีผู้หญิงกลุ่มหนึ่งรวมอยู่ด้วย ผู้หญิงเหล่านี้เป็นผู้ที่ติดตามพระองค์มาจากกาลิลี แมทธิว มาร์ค และลุคบอกว่ามีแมรี

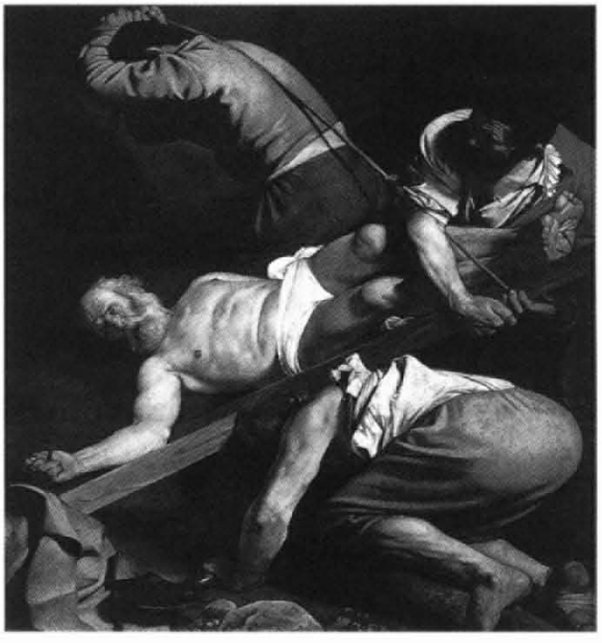

มักดาเลนกับแมรีมารดาของเจมส์รวมอยู่ในคนกลุ่มนั้น *(Matthew 27 : 55 - 56 ; Mark 15 : 40 - 41 ; Luke 23 : 49 และ Luke 24 : 10)* ส่วนจอห์นระบุว่า ยังมีแมรีพระมารดาของพระเยซูอยู่อีกคนหนึ่งด้วย *(John 19 : 25 - 26)*

โจเซฟแห่งอาริเมเธีย (Joseph of Arimathea) สาวกคนหนึ่งของพระเยซูเป็นผู้ได้รับอนุญาตให้จัดการฝังพระบรมศพ เขาและนิโคเดมุส (Nicodemus) ช่วยกันนำพระบรมศพลงมาจากไม้กางเขน แล้วอาบด้วยยาที่ทำจากพืชบางชนิด ก่อนจะห่อหุ้มพระบรมศพด้วยแถบผ้าลินินสะอาดๆ ตามจารีตพิธีทำศพของพวกยิว แล้วนำไปฝังยังถ้ำที่ไม่ไกลจากลานประหารเท่าใดนัก *(John 19 : 38 - 41)* ลุคบอกว่า ผู้หญิงกลุ่มนั้นยังติดตามดูการฝังพระบรมศพด้วย *(Luke 23 : 55)* และพวกสาวกช่วยกันปิดปากทางเข้าถ้ำที่ฝังพระบรมศพด้วยแผ่นหินกลมขนาดใหญ่

ในวันที่สามหลังจากการตรึงกางเขน พระบรมศพก็หายไปจากที่ฝังอย่างไร้ร่องรอย แต่เหล่าสาวกต่างยืนยันว่า พระเยซูปรากฏพระองค์ต่อหน้าพวกตนหลายครั้ง พระองค์ประกาศการเสด็จคืนสู่พระบิดาเพื่อกลับสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้ง ระหว่างพระบิดาและพระบุตรหมายความว่าพระองค์ทรงฟื้นขึ้นจากความตาย ทำให้เรียกเหตุการณ์ตอนนี้ว่าเป็นการฟื้นคืนชีพ (Resurrection) *(Hastings, 1997 : 42 - 43)* จากนี้เป็นต้นไปหน้าที่ในการเทศนาสั่งสอนเผยแผ่ศาสนาของพระองค์จะอยู่ในความรับผิดชอบของสาวกทั้งหลายของพระองค์

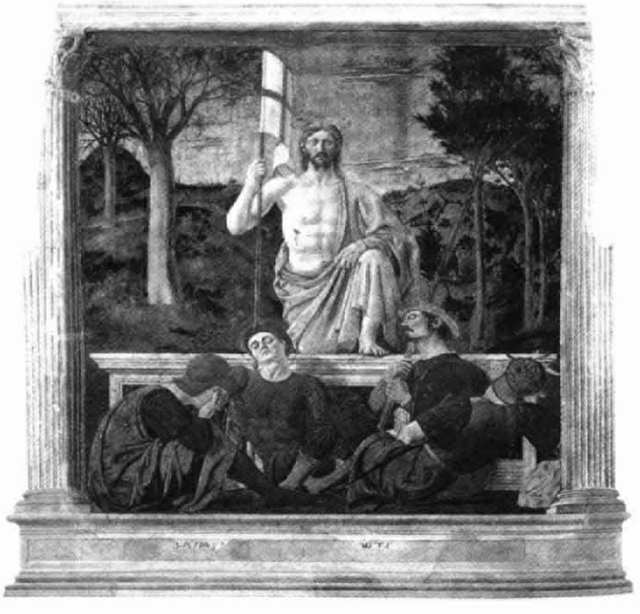

ในระยะแรก ปีเตอร์เป็นเสมือนกับประมุขของกลุ่มสาวก ซึ่งยังทำหน้าที่ต่อไปในดินแดนอิสราเอล พวกเขาต่างถูกกำจัดและถูกปราบปรามอย่างรุนแรง สตีเฟน (Stephen, the Martyr) ถูกพวกยิวลากออกไปจากเมือง แล้วระดมขว้างก้อนหินใส่จนถึงแก่ความตาย *(Acts 7 : 59 - 60)* และแม้แต่ตัวปีเตอร์เองก็เชื่อกันว่า เขาถูกประหารชีวิตโดยถูกตรึงกางเขนที่กรุงโรม

สาวกคนสำคัญที่ทำให้คริสต์ศาสนาเผยแผ่ออกไปยังเมืองอื่นนอกดินแดนอิสราเอลก็คือ ซอล (Saul) ซึ่งมิใช่สาวกตั้งแต่เริ่มแรก ที่จริงซอลเป็นพวกต่อต้านพระเยซูมาก่อน *(Hastings, 1997 : 52)* เขาพบปาฏิหาริย์ระหว่างเดินทางจากเยรูซาเล็มไปดามัสกัส (Damascus) คือ มีแสงสว่างจ้าปรากฏขึ้นต่อหน้า ทำให้ตาบอดไปชั่วระยะหนึ่ง และมีพระสุรเสียงของพระเยซูถามว่าทำไมซอลจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อพระองค์ (ตอนนั้นพระองค์ถูกตรึงกางเขนแล้ว) พระเยซูทรงมีพระบัญชาให้ซอลไปที่ดามัสกัส เมื่อถึงที่นั่นแล้วจะรู้เองว่าต้องทำอย่างไรต่อไป *(Acts 9 : 6)*

ซอลเข้าเมืองทั้งๆ ที่ตาบอด ที่นั่นเขาได้พบอนานิอัส (Ananias) ผู้ได้รับแจ้งจากพระเยซูให้มาช่วยให้ซอลกลับมองเห็นได้อีก ทำให้เขายอมรับนับถือพระเยซูทันที *(Acts 9 : 18 - 19)* หลังจากนั้นเขาก็เป็นที่รู้จักในนามของพอล (Paul) ซึ่งเป็นชื่อตามแบบของโรมัน พอลมีบทบาทสำคัญที่สุดในการเผยแผ่คำสอนของพระเยซูออกไปทั่วเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor) และต่อไปถึงยุโรป *(Hatsings, 1997 : 58 - 61)* ทำให้คริสต์ศาสนาแยกตัวเป็นอิสระจากลัทธิยูดายหรือมีความเป็นยิวลดน้อยลง

คำว่า **คริสต์** น่าจะมาต่อท้ายพระนามของพระเยซูในตอนนี้เอง คำนี้มีที่มาจากภาษากรีกและมีความหมายตรงกับ **Messiah** ในภาษาฮีบรู *(Acts 9 : 22)* ศูนย์กลางสำคัญของผู้ยอมรับนับถือพระเยซูอยู่ที่แอนติออค (Antioch) ในเอเชียไมเนอร์ ทำให้มีการขนานนามเรียกขานศาสนิกชนเหล่านี้ที่แอนติออคว่า **คริสเตียน (Christians)** เป็นครั้งแรก *(Acts 11 : 26)* พอลเองก็เคยเดินทางมาเทศนาสั่งสอนที่เมืองนี้เช่นเดียวกัน

พอลเป็นนักเทศน์ผู้ยิ่งใหญ่ เขาเดินทางไปตามเมืองต่างๆ ทั่วดินแดนกรีก ข้ามจากเอเชียไมเนอร์ไปถึงเอเธนส์ ฟิลิปปีและคอรินธ์ *(ดูรายละเอียดใน Acts 17, 18)* หลังจากนั้นก็เดินทางไปมอลตา (Malta) และต่อไปยังโรม (Rome) *(Acts 28 : 14)* เขาก่อตั้งโบสถ์ขึ้นหลายแห่งในดินแดนที่เขาเคยเดินทางไปเผยแผ่ศาสนา

พระคัมภีร์ใหม่หลายภาครวบรวมขึ้นจากจดหมายที่พอลเขียนถึงชุมชนคริสเตียนซึ่งเริ่มตั้งตามที่ต่างๆ ในยุโรป เช่น โรมัน (Romans) เกลาเซียน (Gelatians) และ เอเฟเซียน (Ephesians) บางภาค เช่น ฟิลิปเปียน (Philippians) หรือ ฟิเลมอน (Philemon) เป็นจดหมายที่พอลเขียนร่วมกับคนอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่า พอลมีส่วนสำคัญในการรวบรวมคำเทศนาสั่งสอนที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ใหม่ แม้ว่านั่นอาจจะเป็นการตีความหลักธรรมของคริสต์ศาสนาจากความเข้าใจของเขาเองก็ตาม

งานของพอลประสบความสำเร็จอย่างงดงาม คริสต์ศาสนิกชนเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากมาย ถึงแม้ว่าทางการโรมันจะพยายามปราบปรามอย่างหนัก ชาวคริสต์ถูกฆ่าเป็นจำนวนมาก และยังมีมาตรการกดขี่ข่มเหงพวกคริสเตียนอีกสารพัดอย่าง นักบุญพอลเองก็เชื่อกันว่าถูกประหารชีวิตที่โรม แต่พวกโรมันก็มิอาจจะกำจัดพวกชาวคริสต์ให้สิ้นซากไปจากจักรวรรดิของตนได้

ในทางกลับกันคริสเตียนทวีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ แต่พวกเขาต้องแอบประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตนอย่างลับๆ เพราะบางสมัยการประกาศตัวเป็นคริสเตียนเท่ากับเป็นการนำไปสู่ความตาย เนื่องจากมีการนำพวกคริสเตียนไปต่อสู้กับสัตว์ร้ายให้คนโรมันชมเพื่อความบันเทิงในโรงมหรสพ หรือไม่ก็ให้พวกคริสเตียนมาต่อสู้ฆ่าฟันกันเองจนบาดเจ็บล้มตายต่อหน้าผู้ชมชาวโรมันหลายหมื่นคนบนอัฒจันทร์รอบสังเวียนการต่อสู้

แม้แต่สุสานของคริสเตียนก็ยังต้องขุดลึกลงไปใต้ดินหลายชั้น โดยมีอุโมงค์เชื่อมติดต่อกันและตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเหมือนกับสุสานของชาวโรมันทั่วไป เล่ากันว่า สุสาน หรือ Catacombs เหล่านี้ มีทั้งโบสถ์เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และยังเป็นที่ฝังศพของนักบุญหลายคนที่พลีชีพเพื่อคริสต์ศาสนาด้วย *(Harpur, 1998 : 78 - 81)* ทำให้มีผู้คนหลั่งไหลมาจาริกแสวงบุญกัน ณ ที่นี้ในเวลาต่อมา

ในที่สุดจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันต้องโปรดให้ประกาศโองการแห่งเมืองมิลาน (Edict of Milan) ใน ค.ศ. ๓๑๓ *(World History, 1995 : 44)* ซึ่งให้ขันติธรรมทางศาสนาแก่พลเมือง หมายความว่า พลเมืองโรมันมีสิทธินับถือศาสนาใดๆ ก็ได้ตามความเชื่อของตน และใน ค.ศ. ๓๒๕ จักรพรรดิคอนสแตนติน (Constantine) ทรงประกาศให้คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาประจำ

จักรวรรดิโรมัน เนื่องจากพระองค์ทรงเข้ารีตเป็นคริสต์ศาสนิกชน และโปรดให้สร้างโบสถ์ขึ้นอีกหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ (The Holy Land) อันเป็นจุดกำเนิดของคริสต์ศาสนา นับแต่นั้นมาคริสต์ศาสนาก็กลายเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดของทวีปยุโรปตราบจนทุกวันนี้

ข้อสังเกต

๑. ชีวประวัติของพระเยซูได้รับการถ่ายทอดสู่ศาสนิกชนผ่านสื่อหลายรูปแบบด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นพระคัมภีร์ไบเบิลซึ่งเป็นลายลักษณ์อักษรหรือในงานทางศิลปะแขนงต่างๆ งานทางศิลปะเหล่านี้สะท้อนแนวคิดที่สำคัญประการหนึ่งคือ พระเยซูทรงอยู่ในสองสภาวะไปพร้อมๆ กัน กล่าวคือทรงเป็นทั้งเทวะและมนุษย์ ดังนั้นจึงมีการสร้างรูปเคารพของพระองค์ในภาพลักษณ์ของบุคคลที่มีเลือดเนื้อ

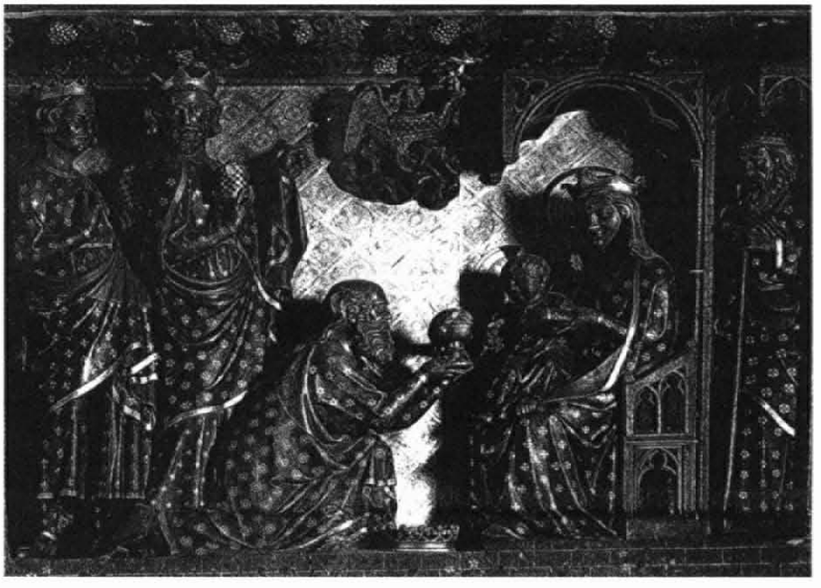

ความเป็นมนุษย์ของพระเยซู ปรากฏชัดในสรีระของพระองค์และในความสัมพันธ์กับผู้อื่นด้วย จะเห็นได้ว่าศิลปินมักสะท้อนภาพของพระองค์ในช่วงเยาว์วัย เช่น ตอนที่ปราชญ์หรือกษัตริย์ทั้งสามมาเฝ้าเพื่อถวายของกำนัลแด่พระกุมาร (The Adoration of the Magi) หรือภาพแม่พระคู่กับพระกุมาร (Madonna and Child) ในหลากหลายอิริยาบถ พระเยซูยังทรงเป็นทารก

ที่ต้องการการฟูมฟักเลี้ยงดูจากพระมารดาเช่นเดียวกับเด็กทั่วๆ ไป ทำให้พระองค์แทบจะไม่แตกต่างจากคนธรรมดาเลย นอกจากนั้น ศิลปินยังนิยมสะท้อนภาพในช่วงท้ายของพระชนม์ชีพของพระเยซู เป็นต้นว่าตอนที่ถูกตรึงกางเขน (Crucifixion) ตอนรับพระบรมศพลงมาจากไม้กางเขน (Pieá) และตอนที่พระเยซูฟื้นคืนชีพและเสด็จกลับไปรวมกับพระบิดาบนสรวงสวรรค์ (Resurrection) อย่างไรก็ดี ศิลปินแต่ละยุคก็มักจะตีความรายละเอียดบางอย่างผิดแผกกันไปด้วยเช่นกัน

๒. เรื่องราวของแมรี พระมารดาของพระเยซูในพระคัมภีร์มีอยู่น้อยมาก ตามประวัติของคริสต์ศาสนามีการยอมรับบทบาทของแม่พระเป็นครั้งแรกในการประชุมของคณะมนตรีที่เอเฟซุส (Ephesus) เมื่อ ค.ศ. ๔๓๑ ทำให้เมื่อมีการปฏิรูปศาสนาเกิดขึ้นใน ค.ศ. ๑๕๑๗ พวกโปรเตสแตนต์จึงไม่ยอมรับแม่พระด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นการตีความเพิ่มเติมขึ้นมา มิได้เป็นเรื่องสำคัญที่มีอยู่แต่เดิมในพระคัมภีร์ที่พวกโปรเตสแตนต์ยึดมั่นว่าเป็นพระดำรัสของพระผู้เป็นเจ้า มีนิกายโรมันคาทอลิกกับออร์ธอดอกซ์เท่านั้นที่ให้ความสำคัญต่อแม่พระอย่างสูง ปัจจุบันมีขบวนการที่พยายามผลักดันให้เพิ่มความสำคัญแก่แม่พระมากยิ่งขึ้นไปอีก โดยให้อยู่ในสถานะของผู้มีส่วนร่วมในการไถ่บาปให้มนุษย์ (Co - redeemer) ร่วมกับพระเยซู แต่ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในหมู่คริสต์ศาสนิกชน

บรรณานุกรม

Harpur, James. **The Marshall Travel Atlas of Sacred Places : A Guide to the World's Spiritual Oases.** London : Marshall Publishing, 1998.

Hestings, Susan. **The Miracles of Jesus.** London : Dorling Kindersley, 1997.

Holy Bible : New International Version, The. Grand Rapids, Michigan : Zondervan Publishing House, 1984.

Langley, Myrtle. **Bible Companion.** London : Dorling Kindersley, 1997.

World History. London : Brockhamton Press, 1995.

คริสต์ศาสนากับวิถีชีวิตคนสมัยกลาง*

คริสต์ศาสนากับการล่มสลายของจักรวรรดิโรมัน

เอ็ดเวิร์ด กิบบอน (Edward Gibbon) นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ผู้เขียนหนังสือเรื่อง **History of the Decline and Fall of the Roman Empire** ได้ลงความเห็นว่า ความเสื่อมและการล่มสลายของจักรวรรดิโรมันอันยิ่งใหญ่นั้นเกิดขึ้นมาจากอนารยชนและคริสต์ศาสนา ***("...the decline of the Roman Empire was the story of the triumph of barbarism and religion.")*** *(ดู Porter, 1995 : 115 และ Gibbon, 1994 : 245)*

การประณามพวกอนารยชนมิใช่เรื่องน่าประหลาดใจ เนื่องจากอนารยชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเผ่าเยอรมันหลายเผ่าเป็นศัตรูคุกคามเสถียรภาพของจักรวรรดิโรมันมาช้านาน กองทัพของอนารยชนเยอรมันเคยเข้ามาโจมตีชายแดนของจักรวรรดิโรมันหลายครั้ง และเป็นปัญหาที่โรมไม่เคยแก้ไขได้สำเร็จตลอดระยะเวลายาวนานกว่าสองศตวรรษ แต่สำหรับคำกล่าวโทษต่อคริสต์ศาสนานั้นเป็นอีกกรณีหนึ่ง

ประวัติศาสตร์บันทึกว่าคริสต์ศาสนาเกิดขึ้นที่ยูเดีย ซึ่งอยู่ในอาณาเขตของจักรวรรดิโรมัน **นักบุญพอล** คือ ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาเข้าสู่ยุโรป ในระยะแรกพวกคริสเตียนถูกปราบปรามอย่างรุนแรง บางคนถูกตรึงกางเขน บางคนถูกจับไปขัง และบางคนถูกบังคับให้ต่อสู้กับสัตว์ป่าหรือฆ่าฟันกันเอง เพื่อความบันเทิงของชาวโรมันที่แห่กันเข้ามาชมตามโรงมหรสพของเมืองต่างๆ เช่น โคลอสเซียม (Colosseum) ที่โรม และอรีนา (Arena) ที่เมืองเวโรนา

แต่พวกโรมันก็มิอาจกำจัดคริสต์ศาสนาให้สิ้นซากไปได้ ในทางกลับกันคริสต์ศาสนายิ่งได้รับความนิยมในหมู่พลเมืองโรมันเพิ่มมากขึ้นทุกที จนกระทั่งจักรพรรดิคอนสแตนติน

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๓ คริสต์ศาสนา

ต้องประกาศพระบรมราชโองการยอมรับคริสต์ศาสนา ให้เป็นศาสนาประจำจักรวรรดิโรมัน ใน ค.ศ. ๓๒๕

กิบบอนมิใช่คนแรกที่กล่าวโทษคริสต์ศาสนาว่า ต้องรับผิดชอบต่อความพินาศของโรม พวกนอกรีต (Pagans) ที่หมายถึงคนที่มิได้เป็นคริสเตียนก็เคยกล่าวหาทำนองเดียวกันนี้มาแล้ว ตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๕ เมื่อโรมเสียเมืองครั้งแรกให้แก่กองทัพของ อลาริค (Alaric) กษัตริย์ของอนารยชนเยอรมันเผ่าวิสิกอธ (Visigoths) ใน ค.ศ. ๔๑๐ *(Gibbon, 1994 : 203)* เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ คงจะสร้างความตกใจให้ชาวโรมันเป็นอย่างมาก ผู้คนพากันตั้งคำถามว่า นี่เกิดอะไรขึ้นกับจักรวรรดิโรมันอันเกรียงไกร ทำไมถึงต้องประสบกับความหายนะเช่นนี้

ช่วงระยะเวลาราวศตวรรษหนึ่งก่อนหน้านี้ โรมเป็นเสมือนศูนย์กลางของโลกตะวันตก ซึ่งรวมเอาความเจริญสูงสุดแทบทุกด้านไว้ด้วยกัน แค่ไม่ถึงร้อยปีต่อมาโรมกลับถูกย่ำยีและต้องพ่ายแพ้อย่างย่อยยับต่อพวกอนารยชน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาสาเหตุว่า ใครหรือสถาบันใดสมควรเป็นผู้รับผิดชอบต่อความหายนะที่เกิดขึ้นในครั้งนี้

คริสต์ศาสนาตกเป็นเป้าหมายหลักของการโจมตี พวกนอกรีตต่างเห็นว่าคริสต์ศาสนาเป็นของคนเผ่าพันธุ์อื่น มิใช่ของโรมันมาแต่ดั้งเดิม เพราะคริสต์ศาสนานับถือพระผู้เป็นเจ้าเพียงพระองค์เดียวและปฏิเสธเทพเจ้าหลายองค์แบบที่โรมันเคยนับถือ การที่พลเมืองโรมันหันไปเข้ารีตเป็นคริสเตียนเพิ่มขึ้น ทำให้ละทิ้งการเคารพบูชาเทพเจ้าทั้งปวง พวกนอกรีตอธิบายว่าเท่ากับเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นทวยเทพผู้เคยปกป้องคุ้มครองโรม ดังนั้นเมื่อมีภยันตรายเกิดขึ้น เทพเจ้าจึงไม่ยอมพิทักษ์รักษากรุงโรมอีกต่อไป *(กอบเกื้อ : ๒๘๕)* ทำให้พลเมืองโรมันต้องเผชิญกับความหายนะอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

ทัศนะต่อคริสต์ศาสนาของกิบบอนต่างไปจากพวกนอกรีต เขาอธิบายว่าคำสอนของคริสต์ศาสนาผลักดันให้พลเมืองโรมันเอาใจออกห่าง หรือพากันละทิ้งพันธะหน้าที่ที่พลเมืองพึงมีต่อจักรวรรดิ พวกคริสเตียนเชื่อว่า ชีวิตในโลกนี้ไม่ใช่สิ่งสำคัญเท่ากับการยึดถือคุณธรรมเพื่อนำไปสู่ชีวิตนิรันดร์ในโลกของพระผู้เป็นเจ้า ดังนั้นพวกเขาจึงปฏิเสธความรับผิดชอบต่อรัฐที่ไปขัดกับความเชื่อของเขา เช่น การเสียภาษีอากร การเป็นทหาร และการยอมปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง *(กอบเกื้อ : ๒๘๕)* ทำให้จักรวรรดิโรมันต้องพบกับจุดจบอันน่าเศร้าในที่สุด

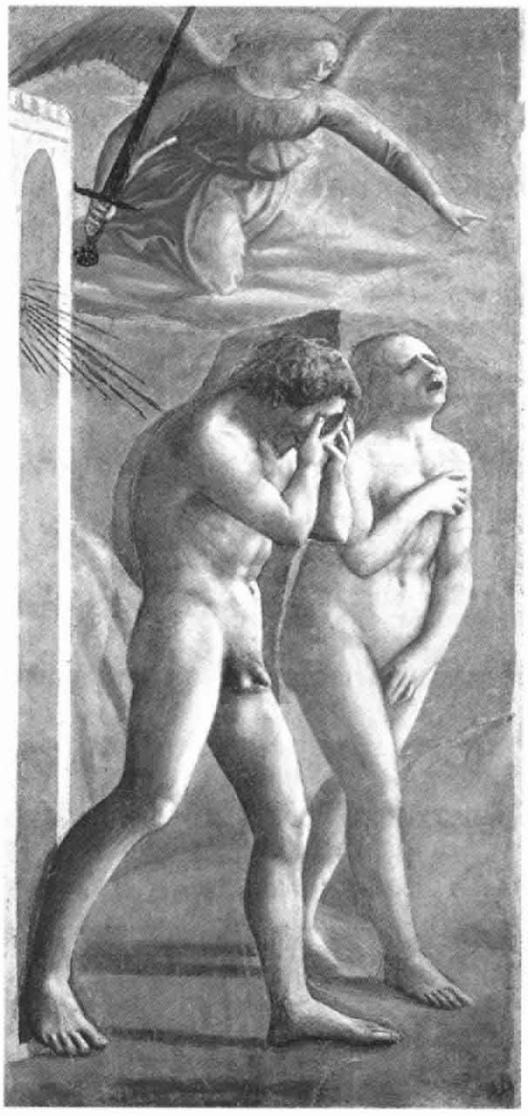

การตอบโต้ข้อกล่าวหาที่โจมตีคริสต์ศาสนามีมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๕ เช่นเดียวกัน นักบุญออกัสติน (St. Augustine ค.ศ. ๓๕๔ - ๔๓๐) เขียนหนังสือชื่อ **De Civitate Dei (The City of God)** ขึ้นหลัง ค.ศ. ๔๑๐ ได้ไม่นานนัก ออกัสตินอธิบายถึงความแตกต่างระหว่างมนุษยนคร (Civitas Terrena) กับ เทวนคร (De Civitate Dei) ไว้ในหนังสือของเขา *(Porter, 1995 : 115)* ตามทัศนะของออกัสตินแล้ว มนุษย์ไม่มีคุณค่าในตัวเอง เพราะเป็นผู้ที่เกิดจากบาป บรรพบุรุษของมนุษยชาติคือ อดัมกับอีฟขัดพระบัญชาของพระผู้เป็นเจ้า ความผิดครั้งนั้นทำให้มนุษย์ทุกคนมีบาปติดตัวมาแต่กำเนิด แต่มนุษย์จะมีคุณค่าขึ้นมาก็ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์อันถูกต้องกับพระผู้เป็นเจ้า

มนุษยนครเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่นี่มิอาจอำนวยชีวิตอันสุขสมบูรณ์ให้มวลมนุษย์ได้เนื่องจากมนุษย์ชอบก่อสงครามอยู่เสมอตามธรรมชาติอันชั่วร้ายที่แฝงอยู่ในตัว รัฐก็เช่นกันที่มิอาจทำให้มนุษย์มีชีวิตที่สุขสมบูรณ์ได้ *(กอบเกื้อ : ๒๘๗)* ดังนั้นโรมซึ่งเป็นมนุษยนครที่แสนจะยโสโอหัง นิยมทหาร และเป็นพวกนอกรีตแบบนี้ สมควรจะมีอายุยืนยาวต่อไปอีกหรือ **บาทหลวงซัลเวียน (Salvian)** ผู้ดำเนินรอยตามออกัสตินใช้ถ้อยคำที่รุนแรงประณามโรมว่า เป็นนครที่ชั่วร้าย และพวกอนารยชนก็คือ บทลงโทษที่พระผู้เป็นเจ้าทรงส่งมาเพื่อจัดการกับเมืองคนบาปแห่งนี้ *(Porter, 1995 : 116)*

ออกัสตินระบุว่า มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์และชีวิตนิรันดร์ได้แต่ในเทวนครเท่านั้น เรื่องเทวนครนี้มีอยู่แล้วใน **พระคัมภีร์ใหม่** ภาค **Revelation** นักบุญจอห์นเล่าว่า พระเยซูจะเสด็จมาประทับบนบัลลังก์เพื่อทำหน้าที่พิพากษาตัดสินดวงวิญญาณน้อยใหญ่ โดยพิจารณาตามการกระทำที่วิญญาณแต่ละดวงเคยทำมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ *(Revelation 20 : 11 - 12)*

ผู้ที่มีความศรัทธาต่อองค์พระผู้เป็นเจ้าและยึดมั่นในคุณธรรมความดีเท่านั้น ถึงจะได้รับเลือกให้เข้าไปอยู่ในอาณาจักรของพระองค์

หนังสือของออกัสตินคือ ปรัชญาที่เป็นหัวใจของคริสต์ศาสนาในสมัยกลาง *(กอบเกื้อ : ๒๘๙)* ทำให้ศาสนานี้กลายเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่ มีพลังอำนาจ และมีอิทธิพลเหนือชีวิตผู้คนทั่วยุโรปในยุคนั้น เป้าหมายสูงสุดของคนในสมัยกลางคือ ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของเทวนคร และก้าวแรกที่จะนำไปสู่เทวนคร ต้องเริ่มต้นที่การเป็น**ชาวคริสต์** หรือ **a Christian man** ดังนั้นผู้ที่มิได้เข้ารีตเป็นคริสเตียน หรือผู้ที่ถูกขับออกจากคริสต์ศาสนา จึงไม่มีโอกาสได้อยู่ในเทวนครเป็นอันขาด

ศาสนจักรและพิธีกรรม : วิถีสู่เทวนคร

การจะเป็นชาวคริสต์ที่สมบูรณ์แบบจำเป็นต้องอาศัยโบสถ์ พระคัมภีร์ และ บาทหลวง หรือต้องพึ่งสถาบันศาสนา นั่นเอง สถาบันศาสนามิใช่เทวนคร แต่เป็นสถาบันในมนุษยนครเพียงสถาบันเดียวที่สามารถเชื่อมโยงมนุษย์ให้เข้าถึงเทวนครได้ เพราะสถาบันศาสนามีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ (The Holy Sacraments) *(ดู กอบเกื้อ : ๒๘๑ - ๒๘๒ และ ๒๘๘)* ซึ่งชาวคริสต์ทุกคนจำเป็นต้องผ่านกันมาแล้ว พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญ ได้แก่

๑. **พิธีรับศีลจุ่ม** (Baptism) พระคัมภีร์ใหม่ระบุว่า พระเยซูทรงรับศีลจุ่มในแม่น้ำจอร์แดน โดยมี จอห์น เดอะ แบ็บติสต์ เป็นผู้ประกอบพิธีให้ *(Matthew 3 : 13 ; Mark 1 : 9 ; Luke 3 : 21 และ John 1 : 31 - 34)* คริสต์ศาสนิกชนถือว่าพิธีนี้ทำขึ้นเพื่อชำระบาปกำเนิดที่อดัมกับอีฟเป็นผู้ก่อแล้วตกทอดมาถึงมนุษย์ นับเป็นพิธีกรรมแรกเพื่อต้อนรับสมาชิกใหม่เข้าสู่ชุมชนคริสเตียน เด็กทารกแรกเกิดจะได้เป็นคริสต์ศาสนิกชนที่สมบูรณ์หลังผ่านพิธีรับศีลจุ่ม โดยบาทหลวงผู้ประกอบพิธีจะใช้น้ำมนตร์ชำระล้างบาปให้ทารก

ในสมัยกลางหลายเมืองประกอบพิธีกรรมนี้ในอาคารที่แยกออกมาต่างหากจากโบสถ์ อาคารที่ว่านี้เรียกกันว่า **สถานที่ประกอบพิธีรับศีลจุ่ม** หรือ Baptistry ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากโบสถ์เท่าไรนัก บางทีก็มีทางเดินเชื่อมต่อกับโบสถ์เลย เช่น ที่ปิซา และเซียนา เข้าใจว่าที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะพวกนอกรีตที่ยังมิได้ผ่านพิธีกรรมนี้ จะไม่มีสิทธิเข้าไปข้างในโบสถ์ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ของคริสต์ศาสนา และเด็กทารกแรกเกิดก็เป็นเสมือนพวกนอกรีตนั่นเอง ภายหลังได้รวมการประกอบพิธีรับศีลจุ่มไว้ในตัวโบสถ์เลย แต่มักจะตั้งอ่างน้ำมนตร์ไว้ใกล้ๆ ประตูทางเข้าทำให้ผู้ที่ผ่านพิธีรับศีลจุ่มแล้วเท่านั้น ถึงจะเข้าไปยังส่วนสำคัญภายในโบสถ์ได้

๒. พิธีรับศีลมหาสนิท (Eucharist **หรือ** Holy Communion) คือ พิธีกรรมที่ชาวคริสต์ติดต่อกับองค์พระผู้เป็นเจ้า แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระองค์ พิธีนี้มีที่มาจากการเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้าย ระหว่างองค์พระเยซูและสาวกใกล้ชิดของพระองค์อีก ๑๒ คน ตอนนั้นพระเยซูตรัสเปรียบเทียบขนมปังว่า เป็นเสมือนกับพระวรกาย และเหล้าองุ่นเป็นพระโลหิต *(Matthew 26 : 26 - 28 และ Luke 22 : 19 - 20)* บาทหลวงผู้ประกอบพิธีรับศีลมหาสนิทจะให้ศาสนิกชนรับประทานขนมปังและจิบเหล้าองุ่นเพื่อระลึกถึงพระกระยาหารมื้อสุดท้ายและพระผู้เป็นเจ้า พิธีนี้จึงมีความสำคัญต่อชาวคริสต์เป็นอย่างมาก

๓. พิธีรับศีลล้างบาป (Penance) คือ พิธีกรรมที่ชาวคริสต์ผู้สำนึกผิดมาสารภาพบาปในโบสถ์กับบาทหลวงที่มารับฟังในฐานะตัวแทนขององค์พระผู้เป็นเจ้า โบสถ์แต่ละแห่งจะจัดสถานที่เพื่อการสารภาพบาป ส่วนมากมักจะเป็นตู้ไม้ขนาดใหญ่ให้บาทหลวงเข้าไปนั่งข้างในด้านหน้าปิดมิดชิด ด้านข้างมีช่องติดลูกกรง หรือมีม่านกั้นไม่ให้มองเห็นหน้ากันได้ชัด ผู้มาสารภาพบาปจะนั่งตรงข้างๆ ช่องนี้ และสารภาพความผิดโดยบอกเรื่องราวแก่บาทหลวง

การมองเห็นกันไม่ชัดนี้ คงจะทำให้ทั้งสองฝ่ายต่างกล้าพูดจากันอย่างเปิดเผยโดยไม่รู้สึกอับอาย อันที่จริงบาทหลวงทำหน้าที่แค่เป็นสื่อกลางคอยรับฟังคำสารภาพ ส่วนอำนาจที่จะยกโทษบาปให้นั้น ขึ้นอยู่กับน้ำพระทัยของพระผู้เป็นเจ้าเพียงพระองค์เดียว แต่เมื่อเวลาผ่านไปดูเหมือนว่าทั้งบาทหลวงและศาสนิกชนต่างก็ปักใจเชื่อว่า บาทหลวงได้รับมอบอำนาจให้ยกโทษบาปแก่ผู้คนได้ มิใช่แค่สื่อกลางเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับพระผู้เป็นเจ้าอย่างที่น่าจะเป็น

นอกจากนี้ ยังมี **พิธีสมรส** (Matrimony) ที่เป็นการรับรองการอยู่ร่วมกันของคู่สามีภรรยาตามพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า คู่สมรสที่ผ่านพิธีนี้ในโบสถ์แล้วจะใช้ชีวิตร่วมกันตลอดไปตราบจนความตายมาพราก การเลิกร้าง หรือหย่าขาดจากกันเป็นเรื่องที่ยากมาก หากผู้ใดฝ่าฝืนหรือละเมิดพันธะอันศักดิ์สิทธิ์นี้ ถือว่าเป็นการกระทำบาปขั้นร้ายแรงทีเดียว

พิธีกรรมในคริสต์ศาสนา ทำให้โบสถ์กับบาทหลวงมีความสำคัญมากต่อชีวิตชาวคริสต์ ชุมชนคริสเตียนใหญ่น้อยทุกชุมชนจะต้องมีโบสถ์อย่างน้อยแห่งหนึ่ง เพราะถือว่าโบสถ์เปรียบเสมือนพระวรกายของพระคริสต์เจ้า (The Body of Christ) ผนังของโบสถ์ทุกแห่งจะเป็นรูปไม้กางเขนเสมอ เพียงแต่จะเป็นกางเขนแบบกรีกที่ทุกด้านเท่ากันหรือกางเขนแบบละตินที่

มีด้านตั้งด้านหนึ่งยาวกว่าด้านนอนเท่านั้น ทุกโบสถ์จะต้องมีแท่นบูชาใหญ่ (Main Altar) ที่มีรูปเคารพหรือสัญลักษณ์ทางศาสนา (ซึ่งมักจะเป็นไม้กางเขน) ประดิษฐานอยู่ และมีเก้าอี้นั่งไว้สำหรับศาสนิกชนผู้มาร่วมพิธีกรรมทางศาสนา

อย่างไรก็ดี โบสถ์เป็นแค่สถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรม แต่พิธีกรรมจะไม่สมบูรณ์ได้เลยหากขาดบาทหลวง ไม่มีศาสนิกชนคนใดทำหน้าที่แทนบาทหลวงได้ ดังนั้นบาทหลวงจึงมีอำนาจแต่เพียงผู้เดียวในการประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ เท่ากับว่ามนุษย์จำเป็นต้องอาศัยบาทหลวงเพื่อปูทางก้าวเข้าสู่เทวนคร คำถามที่น่าคิดก็คือ ทำไมบาทหลวงจึงได้รับอำนาจมากถึงเพียงนี้

คำตอบน่าจะอยู่ที่ The Theory of the Apostolic Succession ทฤษฎีนี้ระบุว่าพระเยซูทรงมอบอำนาจของพระองค์ในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาให้แก่ **ปีเตอร์** ผู้เป็นหัวหน้าของสาวกใกล้ชิด (Apostles) ที่มีอยู่ ๑๒ คน บรรดาบาทหลวงซึ่งทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนาในระยะหลังจึงมักจะอ้างว่า อำนาจของพระผู้เป็นเจ้าได้รับการถ่ายโอนมายังพวกตนโดยอัตโนมัติด้วย *(Maxwell - Stuart, 1997 : 11)* และเมื่อมีการตั้งสมณศักดิ์บรรพชิตให้สูงขึ้น อำนาจดังกล่าวจะถูกรวมศูนย์มาอยู่ที่ผู้ดำรงสมณศักดิ์สูงที่สุด ในสมัยกลางผู้ที่อ้างตนว่า เป็นผู้สืบทอดอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์มาจากพระผู้เป็นเจ้าโดยตรงบนพื้นพิภพก็คือ **พระสันตะปาปา** (Pope) ผู้ดำรงตำแหน่งเป็น **อัครสังฆราชแห่งกรุงโรม** (Bishop of Rome)

อำนาจสูงสุดของคริสต์ศาสนาอยู่ที่ **พระคัมภีร์** (The Holy Bible) ทั้งพระคัมภีร์เก่าและพระคัมภีร์ใหม่ การอ้างอำนาจของสถาบันศาสนาก็อ้างอิงจากพระคัมภีร์ที่ว่า พระเยซูทรงฟื้นคืนชีพขึ้นใหม่ แล้วมาปรากฏพระองค์ต่อหน้าสาวก พร้อมกับมีพระดำรัสฝากฝังให้ปีเตอร์รับช่วงดูแลสั่งสอนศาสนิกชนของพระองค์ *(John 21 : 16 - 17)* ในเมื่อสถาบันศาสนาทำหน้าที่สืบต่อพระศาสนา จึงเท่ากับว่าได้รับช่วงอำนาจขององค์พระผู้เป็นเจ้าต่อมาจากปีเตอร์ บางครั้งอำนาจที่ว่านี้อาจรวมถึงการกำหนดกฎเกณฑ์ทางศาสนา หรือเป็นการตีความหลักธรรมคำสอนที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ด้วย พระคัมภีร์ฉบับที่ใช้กันทั่วไปในยุโรปยุคกลางคือ ฉบับแปลเป็นภาษาละตินโดยนักบุญเจอโรม ที่เรียกว่า The Vulgate *(Livingstone, 1977 : 543 - 544)*

สิ่งที่ช่วยค้ำจุนอำนาจของสถาบันศาสนาคือ ขนบธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งนักบุญปีเตอร์และนักบุญพอล และมีการบันทึกไว้เป็นกฎของศาสนจักร ที่เรียกว่า Canon

Law *(Livingstone, 1977 : 87)* ในกรณีที่เกิดปัญหาขัดแย้งทางศาสนาขึ้น พระคัมภีร์และกฎของศาสนจักรคงจะถูกนำมาประกอบการวินิจฉัยในเบื้องแรก แต่ถ้าเป็นปัญหาที่ไม่อาจหาข้อยุติได้โดยง่ายก็ต้องมีการเรียกประชุมคณะมนตรี (The Council) เพื่อตัดสินปัญหา คณะมนตรีนี้น่าจะประกอบด้วยบาทหลวงสมณศักดิ์สูง และยังรวมไปถึงฆราวาสระดับกษัตริย์ หรือจักรพรรดิที่เป็นคริสเตียนด้วย มติของที่ประชุมคงจะกลายเป็นกฎของศาสนจักรในเวลาต่อมา

ตัวอย่างสำคัญของมติที่ประชุมของคณะมนตรี ที่กลายเป็นสิ่งที่ต้องยอมรับทั่วศาสนจักรคือ การประชุมคณะมนตรีที่เมืองเอเฟซุส เมื่อ ค.ศ. ๔๓๑ ซึ่งมีการประกาศรับรองแมรีว่าเป็นแม่พระ (Mother of God) อย่างเป็นทางการและมีการเพิ่มเติมเรื่องนี้ไว้ในบทสวดมนตร์ด้วย *(Woodward, 1997 : 56)*

การประกาศครั้งนี้ นับเป็นการตีความพระคัมภีร์ในลักษณะใหม่ เพราะตามความจริงแล้วพระคัมภีร์กล่าวถึงแมรีน้อยมาก แม้แต่ตอนที่พระเยซูทรงกำลังเทศนาสั่งสอนผู้คนอยู่และมีผู้มาบอกว่าพระมารดากับพระอนุชามาคอยพบ พระองค์กลับมีพระดำรัสตอบว่าใครก็ตามที่ทำตามพระประสงค์ของพระบิดาบนสรวงสวรรค์ ย่อมเป็นพระเชษฐา พระอนุชา หรือแม้แต่พระมารดาของพระองค์ได้ทั้งสิ้น *(Matthew 12 : 47 - 49)* แสดงให้เห็นว่า แมรีเองก็ดูจะไม่มีความสำคัญเท่าไรนัก ในสายตาสาวกผู้รวบรวมพระคัมภีร์ใหม่

ความคิดดังกล่าวนี้ได้รับการย้ำอีกครั้ง เมื่อมาถึงตอนที่พระเยซูถูกตรึงกางเขน แมทธิว มาร์ค ลุค และจอห์น ต่างพูดถึงผู้หญิงที่ติดตามพระเยซูมาตั้งแต่กาลิลีว่า มาเฝ้าดูการตรึงกางเขนด้วย มีเพียงจอห์นเท่านั้นที่ระบุว่าหนึ่งในจำนวนนั้นคือ แมรีผู้เป็นพระมารดาของพระเยซู *(John 19 : 25 - 27)*

การประกาศรับรองสถานะแม่พระอย่างเป็นทางการ น่าจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในศาสนจักร เพราะมีการสร้างรูปเคารพใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพลักษณ์ที่ต่อมาเป็นที่รู้จักกันดีว่า **Madonna** ซึ่งมักจะเป็นรูปของมารดาอุ้มบุตรที่ยังเป็นทารก และภาพตอนที่ทูตสวรรค์เกเบรียลนำสารจากพระผู้เป็นเจ้ามาแจ้งแก่แมรีว่า พระองค์เลือกนางให้เป็นมารดาของพระบุตร หรือตอน The Annunciation

แต่ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ มีการสร้างโบสถ์อุทิศถวายให้แม่พระทั่วโลกตะวันตก โบสถ์เหล่านี้มีชื่อว่า **Church of Our Lady** ในภาษาอังกฤษ หรือ **Nôtre Dame** ในภาษาฝรั่งเศส เช่น Nôtre Dame de Paris ที่ปารีสและ Church of Our Lady ที่บรูจจ์ในเบลเยียม และยังมีโบสถ์ที่ใช้ชื่อแมรีอีกหลายแห่งในโลกคริสเตียน เป็นต้นว่า Santa Maria del Fiore ที่ฟลอเรนซ์ กับ Santa Maria degli Angeli ที่อัสสิสิในอิตาลี

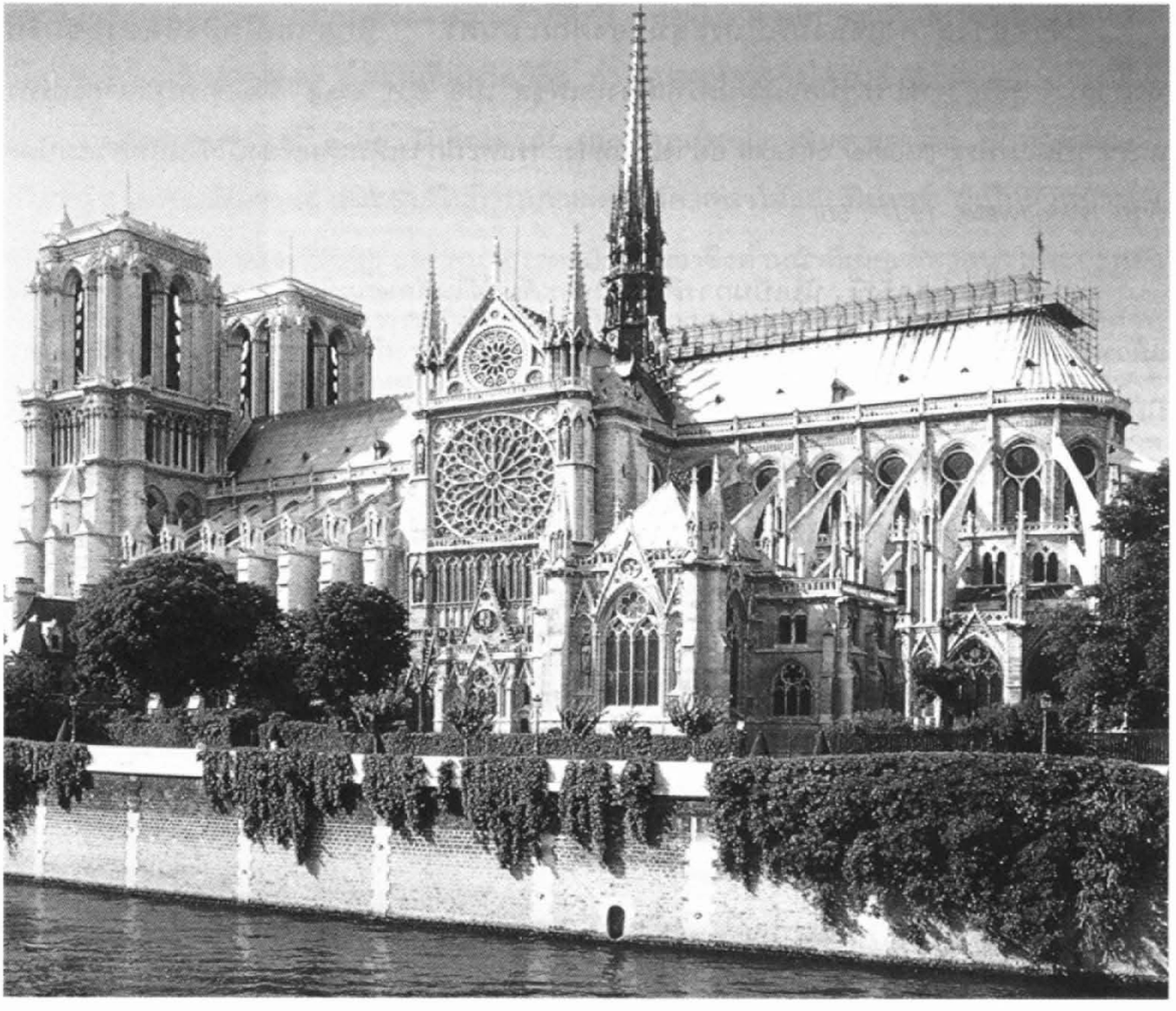

การตีความของคณะมนตรีถือเป็นการกำหนดบรรทัดฐานทางศาสนา บางครั้งก็ไม่เป็นที่ยอมรับจากคนบางกลุ่มและนำมาสู่ความแตกแยกทางศาสนาหลายครั้ง ปัญหาใหญ่อยู่ตรงที่มีคำสอนนอกรีต (Heresy) กล่าวคือมีการตีความหลักธรรมของคริสต์ศาสนา หรือว่าตีความ

เกี่ยวกับองค์พระเยซูที่แตกต่างจากบรรทัดฐานของศาสนจักร ทำให้ต้องเรียกประชุมคณะมนตรีเพื่อให้คำวินิจฉัยชี้ขาด หากมติที่ออกมาสร้างความไม่พอใจแก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด เรื่องราวอาจลุกลามใหญ่โตขึ้นถึงขั้นแตกหักได้

ตัวอย่างของความแตกแยกทางศาสนาเกิดขึ้นใน ค.ศ. ๔๕๑ เมื่อพวกคริสเตียนที่เมืองอเล็กซานเดรีย (Alexandria) ประกาศแยกตัวเป็นอิสระจากศาสนจักรที่คอนสแตนติโนเปิล และตั้งนิกายขึ้นใหม่เรียกว่า **Coptic Church** *(Livingstone, 1977 : 130)* สาเหตุเกิดจากการตีความสภาวะของพระเยซูที่แตกต่างกัน เพราะพวกคอปติคอธิบายว่า สภาวะพระผู้เป็นเจ้าและมนุษย์ของพระเยซูอยู่อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมิอาจแบ่งแยกได้ (monophysitism) ในขณะที่การประชุมคณะมนตรีที่เมืองชาลเซดอน (Chalcedon) ตีความออกมาอย่างตรงกันข้าม *(Ware, 1992 : 140 - 142)* ความแตกแยกจึงเป็นสิ่งที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้

พระสันตะปาปา : ตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าบนพื้นพิภพ

จักรวรรดิโรมันตะวันตกที่โรมเป็นศูนย์กลางล่มสลายลงอย่างสิ้นเชิงใน ค.ศ. ๔๗๖ แต่ศาสนจักรที่โรมยังคงความเข้มแข็งเอาไว้ได้ แม้ว่าพระสันตะปาปาจะมิได้มีอำนาจสูงสุดเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียวก็ตาม ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๕ - ๘ ศูนย์กลางสำคัญของคริสต์ศาสนาหลายแห่งถูกคุกคามจากพวกมุสลิม เป็นต้นว่า อเล็กซานเดรีย เยรูซาเล็ม และ แอนติออก จนในที่สุดต้องเสียเมืองให้พวกมุสลิมไป มีเพียงโรม กับคอนสแตนติโนเปิล เท่านั้นที่ยังคงอยู่รอดต่อมาได้ ดังนั้นผู้มีอำนาจและอิทธิพลสูงสุดในโลกคริสเตียนก็คือ **พระสันตะปาปา** ของโรม และ **พระอัครสังฆราช** (Patriarch) ของคอนสแตนติโนเปิล

คำว่า **Pope** นั้น มีที่มาจากภาษากรีก เป็นคำที่เด็กๆ ใช้เรียกบิดาของตนด้วยความสนิทสนมรักใคร่ แต่ภาษาละตินได้รับมาใช้ในเชิงเคารพนับถือและใช้เรียกนักบวชในคริสต์ศาสนา ปัจจุบันนี้ชาวคริสต์นิกายออร์ธอดอกซ์ในกรีซ รัสเซียและเซอร์เบีย ยังคงเรียกบาทหลวงของตนว่า pope อยู่ ส่วนคำว่า **Patriarch** นั้น หมายถึง ประมุขของครอบครัว *(Maxwell - Stuart, 1997 : 8)* สองคำนี้จึงมีความหมายใกล้เคียงกันมาก

ความขัดแย้งระหว่างโรมกับคอนสแตนติโนเปิลทวีความรุนแรงขึ้นตามเวลาที่ผ่านไป ในทางการเมืองนั้น อำนาจเหนือคาบสมุทรอิตาลีของจักรพรรดิที่คอนสแตนติโนเปิลลดลงทุกที การรุกรานระลอกใหม่ของอนารยชนเผ่าลอมบาร์ด (The Lombards) ทำให้พระสันตะปาปาต้องหันไปพึ่งพิงราชอาณาจักรแฟรงค์ การสถาปนาจักรพรรดิชาร์เลอมาญ (Charlemagne) เมื่อ ค.ศ. ๘๐๐ ถือเป็นความสำเร็จของยุโรปตะวันตกในการสถาปนาจักรวรรดิใหม่ที่เป็นอิสระและไม่ขึ้นต่ออำนาจของจักรพรรดิที่คอนสแตนติโนเปิล *(ดู Maxwell - Stuart, 1997 : 66 และกอบเกื้อ : ๑๕๕)*

ในขณะเดียวกัน พระสันตะปาปาก็มีข้ออ้างที่ช่วยค้ำจุนอำนาจของพระองค์ให้มั่นคงขึ้น พระสันตะปาปาไม่เพียงแค่เป็นประมุขสูงสุดทางศาสนา เพราะสืบทอดตำแหน่งจากนักบุญปีเตอร์เท่านั้น แต่ยังคงอ้างสิทธิเหนือผู้ปกครองทางโลกอีกด้วย พระสันตะปาปาเลโอที่ ๑ (Leo I ค.ศ. ๔๔๐ - ๔๔๖) เคยตีความว่าพระสันตะปาปาเป็นทายาทของนักบุญปีเตอร์ ในเมื่อปีเตอร์รับมอบอำนาจโดยตรงมาจากพระเยซู ดังนั้นพระสันตะปาปาย่อมเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดทั้งทางโลกและทางธรรมไปพร้อมกันด้วย *(Maxwell - Stuart, 1997 : 36 - 37)* เนื่องจากว่าพระเยซูทรงเป็นทั้งพระบุตรและกษัตริย์ของยิวในเวลาเดียวกัน อำนาจของพระสันตะปาปาจึงกว้างขวางครอบจักรวาล ผู้ใดไม่เคารพยำเกรงพระสันตะปาปามักถูกโยงไปถึงการไม่เคารพต่อนักบุญปีเตอร์และองค์พระผู้เป็นเจ้าในที่สุด

การอ้างอำนาจที่พระผู้เป็นเจ้าประทานมา โดยผ่านทางนักบุญปีเตอร์ของสถาบันพระสันตะปาปานั้น นำมาสู่การตีความว่าพระสันตะปาปาคือ ผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในโลกเหนือมนุษย์ทั้งมวล ซึ่งรวมไปถึงขั้นที่ว่ามีอยู่เหนือบรรดากษัตริย์และจักรพรรดิทั้งหลายด้วย

พระสันตะปาปาเกลาเซียส (Gelasius ค.ศ. ๔๙๒ - ๔๙๗) ได้เสนอ **ทฤษฎีเกลาเซียน (The Gelasian Doctrine)** หรือ **ทฤษฎีดาบสองเล่ม (The Two - Swords Theory)** ทฤษฎีนี้อธิบายว่า พระเยซูทรงเป็นทั้งกษัตริย์ และนักบวช ไปพร้อมๆ กัน นั่นคือ เป็นศูนย์รวมของอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมเสมือนกับพระองค์ทรงเป็นเจ้าของดาบสองเล่ม เมื่อพระเยซูเสด็จกลับคืนสู่อาณาจักรของพระผู้เป็นเจ้า อำนาจทางธรรมจึงถูกมอบให้แก่สถาบันศาสนา

ในขณะที่อำนาจทางโลกจะอยู่ในมือของสถาบันทางการเมือง *(กอบเกื้อ : ๒๙๘)* ดูเหมือนว่าอำนาจสองสาขานี้จะแยกเป็นอิสระออกจากกัน แต่การตีความของสถาบันศาสนาค่อนข้างจะให้ความสำคัญของสถาบันศาสนาสูงกว่าสถาบันทางการเมือง เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระสันตะปาปาและจักรพรรดิในเวลาต่อมา

เอกสารสำคัญที่ช่วยส่งเสริมอำนาจของพระสันตะปาปาอย่างมาก คือ **บรรณาการของคอนสแตนติน (The Donation of Constantine)** *(Livingstone, 1977 : 158)* ที่จริงแล้วเอกสารฉบับนี้เป็นของปลอม ลอเรนโซ วัลลา (Lorenzo Valla) ผู้พิสูจน์ได้ว่าเอกสารนี้ปลอมบอกว่าบรรณาการของคอนสแตนตินทำขึ้นเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๘ เพื่อให้กษัตริย์ของพวกแฟรงค์รับรองสิทธิของพระสันตะปาปาเหนือคาบสมุทรอิตาลี และเพื่อประกาศแยกตัวออกจากอำนาจของจักรพรรดิที่คอนสแตนติโนเปิล

สาระสำคัญของบรรณาการของคอนสแตนติน อยู่ที่จักรพรรดิคอนสแตนตินทรงยอมเข้ารีตเป็นคริสต์ศาสนิกชน เนื่องจากพระสันตะปาปา ซิลเวสเตอร์ที่ ๑ (Sylvester I) ช่วยรักษาพระองค์ให้หายจากโรคเรื้อน จักรพรรดิจึงถวายพระราชอำนาจตลอดจนสิทธิเหนือจักรวรรดิโรมันของพระองค์ให้แก่พระสันตะปาปา *(กอบเกื้อ : ๒๙๔)* ทำให้พระสันตะปาปาทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเหนือเมืองต่างๆ ของจักรวรรดิโรมัน รวมทั้งเมืองสำคัญทางศาสนาด้วย ผลจากการยอมรับเอกสารฉบับนี้ ทำให้มีการรับรองอำนาจของพระสันตะปาปาเหนือดินแดนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิโรมัน เมื่อเปแปง (Pepin the Short) และชาร์เลอมาญ ยึดดินแดนเหล่านั้นกลับคืนมาได้จากอนารยชนเผ่าลอมบาร์ด ก็มีการถวายดินแดนดังกล่าวแก่พระสันตะปาปา ทำให้ **รัฐของพระสันตะปาปา (Papal States)** เกิดขึ้นจริงเป็นครั้งแรก

นอกจากนี้ พระสันตะปาปายังอ้างพิธีกรรมในพระคัมภีร์เก่าที่ว่าอำนาจของกษัตริย์จะสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อพระองค์ผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ด้วยการเจิมน้ำศักดิ์สิทธิ์ ผู้ประกอบพิธีนี้ย่อมเป็นพระสันตะปาปา เพื่อให้พระผู้เป็นเจ้าทรงรับรู้การขึ้นเสวยราชสมบัติในครั้งนี้ ทำให้กษัตริย์ดำรงสถานะเป็น **The Lord Anointed** และแปลกแยกไปจากพสกนิกรของพระองค์ เพราะได้รับการรับรองจากพระผู้เป็นเจ้า ดังนั้นพระองค์จึงมีพันธะและต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อองค์พระผู้เป็นเจ้า *(กอบเกื้อ : ๒๙๙)*

เมื่อพระสันตะปาปาคือ ผู้เชื่อมโยงระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับกษัตริย์ จึงเท่ากับยอมรับอำนาจของสถาบันศาสนาว่ามีอยู่เหนือสถาบันการเมือง พระสันตะปาปาทรงใช้ข้อได้เปรียบนี้ในการต่อรองกับกษัตริย์ หรือจักรพรรดิหลายพระองค์ในสมัยกลาง ด้วยการเลือกที่จะรับรองหรือปฏิเสธใครผ่านการทำพิธีเจิมน้ำศักดิ์สิทธิ์นี่เอง

พระคัมภีร์กล่าวถึงการปูนบำเหน็จรางวัลแด่คริสต์ศาสนิกชนที่ดีในวันตัดสินครั้งสุดท้าย แต่พระสันตะปาปาสามารถประกาศเกียรติคุณและยกย่องคนบางคนได้เป็นกรณีพิเศษ ถ้าหากผู้อุทิศตนเพื่อศาสนานั้นเป็นบรรพชิตและยังมีชีวิตอยู่ ก็อาจทำได้โดยการเลื่อนตำแหน่งหรือสมณศักดิ์ให้สูงขึ้น แต่ถ้าเสียชีวิตไปแล้ว วิธีการยกย่องคงจะทำแบบเดียวกับฆราวาสคือ สถาปนาขึ้นเป็นนักบุญ (Saints) ทำให้บุคคลผู้นั้นกลายเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ (Holy Man) ที่พึงได้รับการเคารพบูชาในหมู่คริสต์ศาสนิกชน *(Mayr - Harting, 1992 : 116 - 120)*

นักบุญบางคนได้รับการเคารพนับถือมากเป็นพิเศษ และมีหลายคนที่คริสต์ศาสนิกชนเชื่อว่า มีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจเหนือธรรมชาติแอบแฝงอยู่ เช่น คนที่ทำสิ่งของหายหรือพลัดพรากจากคนรักจะพากันไปสวดวิงวอนขอความช่วยเหลือจากนักบุญแอนโธนี แห่งปาดัว (St. Anthony of Padua) ที่หลุมศพของท่านในวิหารอิล ซานเต (Il Sante) ที่เมืองปาดัว เพื่ออธิษฐานให้ของที่หายหรือคนที่พลัดหลงไปนั้นกลับคืนมา

สิ่งที่น่าสนใจคือ โอกาสที่จะเป็นนักบุญนั้นเปิดให้ทุกคนพอๆ กัน การเป็นบรรพชิตมิใช่เครื่องประกันว่า จะได้เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์เสมอไป อันที่จริงมีพระสันตะปาปาอยู่เพียงบางองค์เท่านั้นที่ได้รับการสถาปนาให้เป็นนักบุญ และมีฆราวาสอยู่ไม่น้อยที่ได้รับสถาปนา เช่น นักบุญโจนออฟ อาร์ค (St. Joan of Arc) และ นักบุญหลุยส์ (St. Louis) คือ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๙ ของฝรั่งเศส จะเห็นได้ว่าโอกาสนี้เปิดกว้างให้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย แต่การสถาปนาใครเป็นนักบุญนั้นอยู่ในอำนาจของพระสันตะปาปา จึงเป็นการช่วยเสริมสร้างความสำคัญของสถาบันนี้ ให้มีอำนาจสูงสุดในศาสนจักรของยุโรปตะวันตก

อำนาจทางการเมืองที่ทวีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ ของศาสนจักรที่โรม เมื่อนำมารวมกับอำนาจทางศาสนาที่อ้างถึงความสัมพันธ์โดยตรงกับนักบุญปีเตอร์ ทำให้โรมไม่ค่อยยอมรับอำนาจ

จักรพรรดิและความสำคัญของศาสนจักรที่คอนสแตนติโนเปิล แม้จะมีความพยายามหาทางยุติความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างกัน แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ

ข้อขัดแย้งมีตั้งแต่เรื่องแย่งกันเป็นศูนย์กลางของคริสต์ศาสนา การตีความเรื่อง **พระจิต** ที่ไม่ตรงกัน ภาษากลางที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนามีความแตกต่างกันคือ โรมใช้ภาษาละติน ในขณะที่คอนสแตนติโนเปิลใช้ภาษากรีก รวมไปถึงเรื่องขนมปังที่ใช้ในพิธีรับศีลมหาสนิทว่าต้องเป็นชนิดที่ใส่หรือไม่ใส่เชื้อฟูกันแน่ ทำให้คริสต์ศาสนามาถึงจุดแตกหักครั้งสำคัญในค.ศ. ๑๐๕๔ คือ เกิดความแตกแยกครั้งยิ่งใหญ่ หรือ The Great Schism ขึ้น *(Livingstone, 1977 : 221)*

พระสันตะปาปาเลโอที่ ๙ (Leo IX ค.ศ. ๑๐๔๙ - ๑๐๕๔) ทรงประกาศบัพพาชนียกรรมพระอัครสังฆราชและบรรพชิตฝ่ายคอนสแตนติโนเปิลทั้งมวล *(Maxwell - Stuart, 1997 : 81)* เท่ากับเป็นการตัดความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างกัน และส่งผลให้คริสต์ศาสนาต้องแตกแยกออกเป็นสองนิกายคือ **โรมันคาทอลิก (Roman Catholic)** ที่มีกรุงโรมเป็นศูนย์กลางและ **กรีกออร์ธอด็อกซ์ (Greek Orthodox)** ซึ่งศูนย์กลางอยู่ที่คอนสแตนติโนเปิล

ความเสื่อมของศาสนจักร : ปัญหาภายในองค์กรของบรรพชิต

ปัญหาที่น่าสนใจคือ ศาสนจักรโรมันคาทอลิกซึ่งมีพระสันตะปาปาเป็นองค์ประมุขนั้น อำนาจของพระสันตะปาปามีอยู่มากน้อยเพียงใด เพราะที่จริงแล้วสถาบันนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อยู่ไม่น้อย พระสันตะปาปาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๙ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ล้วนแต่เป็นบุคคลที่อยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงของโรม หรือไม่ก็เป็นผู้ที่ชนชั้นสูงเหล่านั้นให้การสนับสนุน ดังนั้นจึงมักให้ความสนใจต่อการเมืองแค่ระดับท้องถิ่น และละเลยต่อปัญหาระดับนานาชาติไป อาจกล่าวได้ว่า แทบจะไม่มีพระสันตะปาปาองค์ไหนเลยที่เคยเสด็จออกไปไกลจากกรุงโรม แม้แต่พระราชาคณะระดับสูง (Cardinals) หรือพวกคณะมนตรี ก็สืบทอดตำแหน่งกันในหมู่บรรพชิตแถวๆ โรมทั้งสิ้น *(กอบเกื้อ : ๓๐๑ - ๓๐๒)* ทำให้ตำแหน่งประมุขของศาสนจักรที่พระสันตะปาปาดำรงอยู่เป็นเพียงแต่ในนามเสียมากกว่า

นอกจากนี้ ศาสนจักรโรมันคาทอลิกยังเผชิญกับปัญหาใหญ่ภายในองค์กรศาสนาอยู่สองเรื่อง ได้แก่ เรื่อง การซื้อขายตำแหน่งสมณศักดิ์ (Simony) ว่ากันว่าไม่ใช่แค่ตำแหน่งระดับย่อย

เท่านั้นที่มีการซื้อขายหรือติดสินบนผู้มีอำนาจเพื่อให้ตนมีสิทธิดำรงตำแหน่งที่ว่า แม้แต่ตำแหน่งพระสันตะปาปาก็ยังหาซื้อกันได้ *(Maxwell - Stuart, 1997 : 140)* พระสันตะปาปา เกรกอรีที่ ๖ ถูกจักรพรรดิเฮนรีที่ ๓ (Henry III ค.ศ. ๑๐๓๙ - ๑๐๕๖) แห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ปลดออกจากตำแหน่งเพราะใช้เงินซื้อตำแหน่งมา และเฮนรีที่ ๓ ก็โปรดให้บิชอบ ชาวเยอรมันขึ้นเป็นพระสันตะปาปาแทน *(Morris, 1992 : 200 - 201)* ทำให้แก้ปัญหาเรื่องอิทธิพลของชนชั้นสูงที่โรมซึ่งมีเหนือสถาบันศาสนาไปได้ในตัว และเริ่มต้นการปฏิรูปภายในศาสนจักร

เรื่องที่สองที่เป็นปัญหาใหญ่เช่นกันคือเรื่อง **การสมรสของบรรพชิต (Cohabitation with Women)** ขณะนั้นบรรดานักบวชจำนวนไม่น้อยมีครอบครัวเหมือนกับฆราวาสทั่วไป จนแทบจะหานักบวชที่รักษาพรหมจรรย์เอาไว้ได้น้อยมากในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ กระแสการปฏิรูปจึงพยายามผลักดันให้บรรพชิตหันมายอมรับกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการรักษาพรหมจรรย์อย่างเคร่งครัดและผลักดันให้ยกเลิก **หลักการแห่งทรุลโล (ค.ศ. ๖๙๑)** ที่รับรองการแต่งงานของบรรพชิตว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมเสีย

คำเรียกร้องนี้ ได้รับการตอบสนองในการประชุมคณะมนตรีแห่งปาเวีย (Council of Pavia ค.ศ. 1018) เพราะมีการประกาศห้ามบรรพชิตทำการสมรสหรือมีภรรยาลับ และยังให้มีบทลงโทษแก่ผู้ฝ่าฝืนรวมทั้งบรรพชิตระดับสูงที่ปล่อยปละละเลยหน้าที่ จนมีเรื่องเสื่อมเสียเช่นนี้เกิดขึ้นในศาสนจักรด้วย *(กอบเกื้อ : ๓๐๖ - ๓๐๗)*

อย่างไรก็ดี การปฏิรูปที่เกิดขึ้นนี้มิใช่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสถาบันศาสนาจนทำให้มีผู้วิจารณ์ว่าไม่ได้ทำให้ศาสนจักรดีขึ้นกว่าเดิมสักเท่าไรนัก เพราะกลุ่มปฏิรูปมองว่าพระผู้เป็นเจ้าไม่พอพระทัยกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่กระทำโดยบรรพชิตผู้มีมลทิน (คือ แปดเปื้อนด้วยปัญหาเงินทองและเรื่องผู้หญิง) จึงแก้ปัญหาด้วยการพยายามแยกสถาบันศาสนาออกต่างหาก มิให้มาปะปนกับสังคมของฆราวาส

วิธีการหนึ่งคือ พยายามกวดขันวินัยอย่างเข้มงวด มีการตั้งคณะนักบวชใหม่ขึ้นหลายคณะระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ ได้แก่ **คณะออกัสติเนียน (The Augustinian Canons)** ซึ่งก่อตั้งเมื่อ ค.ศ. ๑๐๗๕ โดยเน้นการฟื้นฟูสถานะของบรรพชิตโดยย้อนกลับไปหาพระคัมภีร์

และยอมรับหลักการทั่วไปของนักบวชนิกายที่มีมาก่อนคือ **เบเนดิคติน (The Benedictines)** *(กอบเกื้อ : ๓๔๑ - ๓๔๒)*

คณะที่สองคือ **คณะซิสเตอร์เซียน (The Cistercians)** ที่ตั้งขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน นักบวชคณะนี้ เน้นการรักษาวินัยอันเคร่งครัดของบรรพชิตตามแบบอย่างของพระเยซูคริสต์ ยึดถือความสมถะโดยใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ่มเฟือยและอุทิศตนต่อพระผู้เป็นเจ้า ทำให้นักบวชคณะนี้แยกตัวออกจากสังคมอย่างมากและรังเกียจความมั่งคั่งร่ำรวย *(ดู Livingstone, 1977 : 111 และ กอบเกื้อ : ๓๔๔ - ๓๔๖)* ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ มีนักบวชเกิดขึ้นอีกสองคณะคือ **คณะโดมินิกัน (The Dominicans)** และ **คณะฟรานซิสกัน (The Franciscans)** ซึ่งยังยึดถือหลักเรื่องความสมถะอยู่ต่อมา แต่มิได้ปิดตัวเองมากเท่ากับคณะซิสเตอร์เซียน

อีกวิธีการหนึ่งที่สืบเนื่องจากความพยายามจะแยกบรรพชิตออกจากฆราวาสเช่นกัน จะเห็นได้ว่า เดิมนั้นสถาบันการเมืองคงจะมีอำนาจอยู่ไม่น้อยในการแต่งตั้งสมณศักดิ์ แม้แต่ตำแหน่งพระสันตะปาปาจักรพรรดิก็ยังเข้ามาจัดการถอดถอนจากตำแหน่งได้ อย่างเฮนรีที่ ๓ โปรดให้ปลดพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ ๖ ในปี ๑๐๔๖ เมื่อต้องการจะแยกบรรพชิตกับฆราวาสให้เป็นคนละฝ่ายอย่างชัดเจนแล้ว สถาบันการเมืองจึงไม่ควรจะเข้ามาก้าวก่ายกับเรื่องภายในของศาสนจักร และพระสันตะปาปาทรงพยายามที่จะควบคุมและแทรกแซงการจัดการองค์กรทางศาสนาในทุกระดับ

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ มีการกำหนดรูปแบบการเลือกตั้งพระสันตะปาปาใหม่โดยให้ที่ประชุมของพระราชาคณะ (The College of Cardinals) เป็นผู้มีสิทธิเลือกแต่เพียงผู้เดียว และประกาศออกมาเป็น **พระบัญญัติ (The Papal Decree)** เมื่อ ค.ศ. ๑๐๕๙ *(กอบเกื้อ : ๓๐๘)* มีการกำหนดว่า จักรพรรดิจะได้รับการถวายพระเกียรติยศให้ประทับร่วมอยู่ในที่ประชุมได้ แต่จะไม่มีสิทธิออกเสียง ทำให้เป็นการลิดรอนพระราชอำนาจไปพร้อมๆ กัน และนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างจักรพรรดิกับพระสันตะปาปา ดังเช่น กรณีจักรพรรดิเฮนรีที่ ๔ (Henry IV ค.ศ. ๑๐๕๖ - ๑๑๐๖) กับพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ ๗ (Gregory VII ค.ศ. ๑๐๗๓ - ๑๐๘๕) ที่ทำให้พระสันตะปาปาประกาศออกมาว่า อำนาจทางธรรมมีเหนือกว่าทางโลก *(Morris, 1992 : 203)*

อาวุธสำคัญที่พระสันตะปาปาทรงใช้จัดการกับบรรดากษัตริย์หรือจักรพรรดิที่ขัดแย้งกับพระองค์คือ การตัดความสัมพันธ์บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งออกไปจากสังคมชาวคริสต์ บทลงโทษสำหรับบุคคลเรียกว่า **บัพพาชนียกรรม (Ex - Communication)** หมายความว่า บุคคลผู้นั้นจะต้องถูกตัดขาดออกจากโลกคริสเตียน โบสถ์จะไม่ต้อนรับและเขาจะไม่มีสิทธิเข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทุกชนิด *(Livingstone, 1977 : 184)* นั่นทำให้ตีความต่อไปได้ว่า โอกาสที่เขาจะได้อยู่ในโลกของพระผู้เป็นเจ้าไม่มีอีกต่อไป

ส่วนบทลงโทษชุมชนที่เรียกว่า Interdict นั้น เป็นการตัดขาดบุคคลทั้งกลุ่มหรือทั้งชุมชนออกจากโลกคริสเตียน *(Livingstone, 1977 : 262)* โดยที่โบสถ์ทุกแห่งในชุมชนนั้นจะต้องปิดตัวลง นักบวชต้องเดินทางออกจากชุมชนที่ถูกลงทัณฑ์ ราษฎรจะถูกทิ้งให้เผชิญกับความมืดโดยปราศจากแสงธรรมของคริสต์ศาสนา และหมดสิ้นโอกาสที่จะเป็นส่วนหนึ่งในโลกของพระผู้เป็นเจ้าด้วยเช่นกัน การลงโทษเช่นนี้คงจะรุนแรงที่สุดสำหรับคนยุคกลางที่ตั้งอุดมคติสำหรับชีวิตเอาไว้ว่าต้องการเป็น a Christian man การถูกปฏิเสธมิให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมชาวคริสต์ จึงเป็นการลงโทษที่สร้างความเจ็บปวดให้ยิ่งกว่าความตายเสียอีก

ความเสื่อมในศาสนจักร : สงครามครูเสดและความขัดแย้งกับสถาบันกษัตริย์

อำนาจของพระสันตะปาปาเพิ่มขึ้นถึงจุดสูงสุด เมื่อมีการทำสงครามศาสนา **สงครามครูเสด (The Crusades ค.ศ. ๑๐๙๕ - ๑๒๙๑)** *(ดู กอบเกื้อ : ๓๒๔ - ๓๓๒ และ Livingstone, 1977 : 137)* เป็นสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ระหว่างคริสเตียนกับมุสลิม สาเหตุเกิดมาจากการรุกรานเยรูซาเล็มของพวกเติร์ก การขอความช่วยเหลือจากชุมชนคริสเตียนที่ดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ได้ถูกส่งมายังคอนสแตนติโนเปิลและต่อมาถึงกรุงโรมในที่สุด

พระสันตะปาปา เออร์บันที่ ๒ (Urban II ค.ศ. ๑๐๖๙ - ๑๐๙๙) เป็นผู้นำในการรณรงค์ให้ชาวคริสต์ในทวีปยุโรปเข้าร่วมทำสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ครั้งนี้ ด้วยวาทะที่ว่าเป็นไปตามพระประสงค์ขององค์พระผู้เป็นเจ้า ***"God wishes it."*** *(ดู Maxwell - Stuart, 1997 : 91)* จากการประชุมคณะมนตรีที่เคลร์มองต์ (Council of Clermont ค.ศ. ๑๐๙๕) นำมาซึ่งการประกาศตั้งกองทัพคริสเตียนเพื่อปลดปล่อยเยรูซาเล็มให้เป็นอิสระ *(livingstone, 1977 : 115)* และประสบ

ผลสำเร็จในบั้นปลายเพราะสามารถยึดเยรูซาเล็มมาได้ใน ค.ศ. ๑๐๙๙ *(Morris, 1992 : 205)* ทำให้สงครามครูเสดครั้งที่ ๑ ยุติลงด้วยชัยชนะของฝ่ายคริสเตียน

สงครามครั้งนี้มิใช่สัญลักษณ์ของชัยชนะของชาวคริสต์เท่านั้น แต่ยังเป็นชัยชนะของสถาบันพระสันตะปาปาที่มีเหนือจักรพรรดิด้วย การที่พระสันตะปาปาเป็นผู้นำในการรวบรวมกองทัพคริสเตียนเพื่อต่อต้านการรุกรานของพวกนอกศาสนา ช่วยเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อำนาจของพระสันตะปาปา จนสามารถชิงความเป็นใหญ่ในทางโลกมาจากจักรพรรดิได้สำเร็จ จักรพรรดิเป็นได้แค่ตัวประกอบในสงครามครั้งนี้ เพราะพระองค์ต้องรับบัญชาจากพระสันตะปาปาให้มาทำสงครามศาสนา หากมีการขัดพระบัญชาเกิดขึ้น พระสันตะปาปาก็สามารถใช้อาญาสิทธิ์ประกาศบัพพาชนียกรรมตัดขาดออกจากคริสตจักรได้ และนี่คือการลงโทษที่รุนแรงอย่างมากต่อชีวิตชาวคริสต์ทุกผู้ทุกนาม

แต่สงครามอันยืดเยื้อยาวนานเกือบสองศตวรรษ ก่อให้เกิดความล้มเหลวที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ของฝ่ายคริสเตียน สงครามครูเสดครั้งหลังๆ กองทัพคริสเตียนมักไปไม่ถึงดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ และการทำสงครามยังมุ่งหวังผลประโยชน์อย่างอื่น เช่น ผลประโยชน์ทางการค้า หรือผลประโยชน์ทางการเมืองมากกว่าจะคิดแย่งชิงเยรูซาเล็มกลับคืนจากพวกมุสลิม จนทำให้บางครั้งพวกคริสเตียนกลับมารบกันเอง เช่น สงครามครูเสดครั้งที่ ๔ (ค.ศ. ๑๒๐๒ - ๑๒๐๔) ที่กองทัพคริสเตียนโจมตีและปล้นเมืองคอนสแตนติโนเปิลแทนที่จะไปต่อสู้กับพวกมุสลิม *(Maxwell - Stuart, 1997 : 107)* มีการเก็บกวาดทรัพย์สินอันมีค่ากลับไปยุโรป ทองคำและอัญมณีบางส่วนได้นำไปใช้ประดับประดามหาวิหารซาน มาร์โค (San Marco) ที่เมืองเวนิส ในที่สุดสงครามครูเสดที่รบกัน ๘ ครั้งก็ยุติลงใน ค.ศ. ๑๒๙๑ โดยที่ดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ยังคงตกอยู่ใต้อำนาจของพวกมุสลิมต่อไป

ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่า สงครามครูเสดเป็นเครื่องมือที่ช่วยส่งเสริมอำนาจของสถาบันพระสันตะปาปาให้ขึ้นถึงจุดสูงสุดในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ตรงตามหลักการ **Dictatus Papae** *(กอบเกื้อ : ๓๑๙)* เพราะคริสต์ศาสนิกชนทุกคนยอมรับว่า การได้รับรางวัลจากตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าเพื่อตอบแทนการเสียสละชีวิตเข้าต่อสู้ เพื่อปกป้องดินแดนของพระเยซูคริสต์ให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของพวกนอกศาสนา ย่อมเป็นบำเหน็จรางวัลที่มีคุณค่ายิ่งกว่าการ

ปูนบำเหน็จใดๆ ของสถาบันการเมือง ดังนั้นจักรพรรดิ กษัตริย์ อัศวิน ขุนนาง ตลอดจนไพร่พลมากมายจึงยอมเข้าร่วมในกองทัพคริสเตียนและอยู่ใต้อำนาจของพระสันตะปาปา กษัตริย์บางพระองค์ เช่น ริชาร์ดที่ ๑ "ใจสิงห์" (Richard I The Lion Heart ค.ศ. ๑๑๘๙ - ๑๑๙๙) ของอังกฤษต้องกรำศึก จนแทบไม่เคยประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร *(Hallam, 1996 : 171 - 172)* และทำให้พสกนิกรของพระองค์ต้องประสบความเดือดร้อน จากการปกครองของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

พระสันตะปาปายังอาศัยสงครามครูเสดเป็นข้ออ้างจัดการเกี่ยวกับการเงินของศาสนจักร ทำให้ศาสนจักรได้รับผลประโยชน์มากขึ้น โดยอาศัย **การไถ่บาป (Indulgence)** และ **การเก็บภาษีจากรายได้ของอาราม (Tithes)** *(กอบเกื้อ : ๓๓๔ - ๓๓๕)*

การไถ่บาป มีที่มาจากความต้องการจะโน้มน้าวให้อัศวินคริสเตียนทั้งหลายเข้าร่วมรบในสงครามครูเสด พระสันตะปาปาเออร์บันที่ ๒ จึงประทานคำมั่นสัญญาแก่คนเหล่านั้นว่า ถ้าหากผู้ใดสละชีพเพื่อพิทักษ์ปกป้องคริสต์ศาสนาในการรบครั้งนี้แล้ว เขาผู้นั้นจะได้รับการไถ่บาปทั้งหมดที่เคยก่อมาตลอดชีวิต *(Livingstone, 1977 : 259)* และยังได้รับบำเหน็จให้ได้เป็นสมาชิกคนหนึ่งในอาณาจักรของพระผู้เป็นเจ้าด้วย

พระสันตะปาปาอ้างว่าตนมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะไถ่บาปให้มนุษย์ โดยได้รับการยินยอมจากพระผู้เป็นเจ้า แต่ต่อมาการไถ่บาปนี้ได้กลายเป็นช่องทางที่พระสันตะปาปาหลายพระองค์ใช้หาเงินเข้าสถาบันศาสนา เช่น ขยายโอกาสที่จะได้รับการไถ่บาปไปให้กว้างกว่าเหล่านักรบครูเสด ด้วยการนับรวมไปถึงคนที่ยอมอุทิศทรัพย์สินถวายแทนการไปรบด้วยตนเอง ซึ่งจะได้รับการยกโทษบาปบางประการด้วย

เรื่องนี้ประกาศออกมาเมื่อ ค.ศ. ๑๑๘๔ พอถึง ค.ศ. ๑๒๑๕ โอกาสดังกล่าวก็ขยายออกไปเป็นการยกโทษบาปทั้งปวงให้แก่ผู้ที่อุทิศเงินเป็นทุนไว้สำหรับใช้ทำสงครามครูเสด *(กอบเกื้อ : ๓๓๕)* ภายหลังมีการยินยอมให้ผู้อุทิศเงินถวายสถาบันศาสนาสามารถได้รับการไถ่บาปได้ด้วย และมีการขาย **ใบไถ่บาป** ที่ผู้ซื้อจะเก็บไว้ใช้เอง หรือสำหรับญาติมิตรที่เสียชีวิตไปแล้วก็ได้ โดยมีการโฆษณาชวนเชื่ออย่างครึกโครม จนเป็นเหตุให้ **มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther)** โจมตีสถาบันศาสนาอย่างรุนแรง และนำไปสู่ **การปฏิรูปศาสนา (Reformation)** ใน ค.ศ. ๑๕๑๗

การเก็บภาษีจากรายได้ของอาราม มีที่มาจากสงครามครูเสดเช่นกัน พระเจ้าหลุยส์ที่ ๗ (Louis VII ค.ศ. ๑๑๓๗ - ๑๑๘๐) กษัตริย์ฝรั่งเศสเรียกเก็บภาษีจากบรรพชิตในพระราชอาณาจักรเพื่อหาทุนไปทำสงครามครูเสดครั้งที่ ๒ ทำให้บรรดากษัตริย์และแม้แต่พระสันตะปาปาต่างก็รับเอาวิธีการแบบนี้ไปใช้กันบ้าง *(กอบเกื้อ : ๓๓๕)* แต่พระสันตะปาปาทรงพยายามกีดกันมิให้ผู้นำทางการเมืองเรียกเก็บภาษีทรัพย์สินของโบสถ์ ซึ่งคงจะไม่ประสบความสำเร็จเท่าไรนัก ในปี ๑๑๗๙ จึงยินยอมให้เรียกเก็บได้ โดยมีข้อแม้ว่าต้องผ่านความเห็นชอบของสถาบันศาสนาเสียก่อน และต่อมาหมายถึงว่าผู้มีสิทธิอนุญาตให้เก็บภาษีนี้ได้คือพระสันตะปาปา โดยมีการหักเงินที่เก็บได้ครึ่งหนึ่งนำมาให้พระสันตะปาปาเก็บไว้ใช้ในการทำสงครามครูเสด ทำให้ประมุขทางการเมืองหลายพระองค์ไม่พอพระทัยในสถาบันพระสันตะปาปาที่เข้าไปก้าวก่าย ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และศาสนาในรัฐของตน นับเป็นจุดเริ่มต้นของความเสื่อมของสถาบันพระสันตะปาปาด้วย

ความเสื่อมของสถาบันพระสันตะปาปาเห็นได้ชัด ตั้งแต่ประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เพราะเกิดความขัดแย้งกับกษัตริย์ฝรั่งเศส เรื่องการเก็บภาษีจากโบสถ์ในดินแดนฝรั่งเศส ทำให้พระสันตะปาปาโบนิฟาซที่ ๘ (Boniface VIII ค.ศ. ๑๒๙๔ - ๑๓๐๓) ออกพระบัญญัติ Clericis laicos ใน ค.ศ. ๑๒๙๖ ห้ามบรรพชิตถวายทรัพย์สินเงินทองแก่ผู้ปกครองทางโลกโดยปราศจากการอนุมัติจากพระสันตะปาปา *(ดู Hallam, 1996 : 35 และ Livingstone, 1977 : 115)* พระบัญญัติฉบับนี้ ทำให้พระสันตะปาปามีศัตรูทั่วยุโรป ไม่เฉพาะแค่ฝรั่งเศส

พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๑ (Edward I ค.ศ. ๑๒๗๒ - ๑๓๐๗) กษัตริย์อังกฤษตอบโต้ด้วยการประกาศปฏิเสธที่จะให้ความคุ้มครองต่อทรัพย์สินของโบสถ์ต่างๆ ที่ไม่ยอมถวายภาษีรายได้แก่กษัตริย์และถึงกับเปิดทางว่า หากโจรมาปล้นทรัพย์สินของโบสถ์เหล่านี้ ทางการก็จะไม่จัดการลงโทษให้ ส่วนพระเจ้าฟิลิปที่ ๔ (Philip IV ค.ศ. ๑๒๘๕ - ๑๓๑๔) กษัตริย์ฝรั่งเศสผู้มีฉายาว่ารูปงาม (The Fair) ก็โปรดให้เนรเทศพ่อค้าต่างชาติออกนอกพระราชอาณาจักร และห้ามมิให้ขนเงินทองหรือนำเอาผลประโยชน์ทางการค้าออกไปนอกประเทศด้วย *(กอบเกื้อ : ๓๕๑)* ทำให้พระสันตะปาปาต้องได้รับความกระทบกระเทือนด้านการเงินอย่างรุนแรง เพราะว่าพ่อค้าต่างชาติในฝรั่งเศสส่วนใหญ่ก็คือ พวกอิตาเลียนที่สนับสนุนพระองค์นั่นเอง ในที่สุดพระสันตะปาปาก็ต้อง

ยอมอ่อนข้อใน ค.ศ. ๑๒๙๗ ด้วยการยอมรับว่าประมุขทางการเมืองมีอำนาจเรียกเก็บเงินภาษีจากโบสถ์ได้ในกรณีฉุกเฉิน โดยไม่จำเป็นต้องรอการอนุมัติจากพระองค์ *(Hallam, 1996 : 35)*

ความขัดแย้งระหว่างสถาบันกษัตริย์กับพระสันตะปาปาเกิดขึ้นอีกครั้งหลังปี ค.ศ. ๑๓๐๐ เมื่อพระสันตะปาปาโบนิฟาซที่ ๘ ประกาศฉลอง ค.ศ. ๑๓๐๐ อย่างยิ่งใหญ่โดยออกพระบัญญัติให้ชาวคริสต์ผู้เดินทางมาที่โรมในปีดังกล่าว และทุกรอบร้อยปีต่อไป (คือ ๑๔๐๐, ๑๕๐๐, ๑๖๐๐...) และเดินทางไปแสวงบุญยังมหาวิหาร (Basilicas) สำคัญที่โรมครบทั้ง ๗ แห่ง ก็จะได้รับการไถ่บาปเหมือนนักรบครูเสด ปรากฏว่ามีผู้คนแห่แหนมาแสวงบุญอย่างมากมายจนกระทั่งพระสันตะปาปาเกิดความเชื่อมั่นในอำนาจของพระองค์มากขึ้น และทรงออกพระบัญญัติยกเลิกข้อตกลงที่ทำกับฟิลิปที่ ๔ *(กอบเกื้อ : ๓๕๒)* เท่ากับเป็นการประกาศความเป็นศัตรูอย่างชัดแจ้งกับกษัตริย์ฝรั่งเศส

การตอบโต้ของฝรั่งเศสเกิดขึ้นภายใต้สำนึกของ **รัฐประชาชาติ (Nation States)** ซึ่งมองพระสันตะปาปาว่าเป็นคนต่างชาติที่เข้ามาก้าวก่ายกับกิจการภายในของฝรั่งเศส ถึงกับมีการประณามโบนิฟาซที่ ๘ ว่าเป็นทรราชย์ และมีการรวบรวมอัศวินไปจับพระสันตะปาปามาลงโทษโดยเข้าไปจับโบนิฟาซที่ ๘ ได้จริง แต่ต้องยอมปล่อยตัวภายหลัง เพราะมิอาจต่อสู้กับกำลังคนที่มาล้อมเมืองเพื่อช่วยพระสันตะปาปาได้ *(กอบเกื้อ : ๓๕๔)*

ฟิลิปที่ ๔ ทรงมีชัยชนะเหนือสถาบันพระสันตะปาปาอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. ๑๓๐๕ เมื่ออาร์คบิชอบ แห่ง บอร์โดซ์ ได้รับเลือกเป็นพระสันตะปาปาองค์ใหม่ทรงพระนามว่า คลีเมนต์ที่ ๕ (Clement V ค.ศ. ๑๓๐๕ - ๑๓๑๔) พระองค์ยอมอ่อนข้อต่อกษัตริย์ฝรั่งเศสด้วยการย้ายที่ประทับจากโรมมาอยู่ที่อาวิญอง (Avignon) *(Morris, 1992 : 232)* ในฝรั่งเศส จึงมีการขนานนามช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. ๑๓๐๕ - ๑๓๗๘ ที่พระสันตะปาปาประทับที่อาวิญองว่าเป็น **การคุมขังแห่งบาบิโลเนีย (The Babylonian Captivity)** สำหรับสถาบันพระสันตะปาปา เพราะต้องตกอยู่ใต้อำนาจของกษัตริย์ฝรั่งเศส

ชัยชนะของสถาบันกษัตริย์เป็นความเสื่อมของสถาบันพระสันตะปาปาและของศาสนจักร เมื่อพระสันตะปาปาชาวฝรั่งเศสมิได้ประทับที่โรม จึงเกิดการเรียกร้องให้บรรพชิตอิตาเลียนได้รับเลือกเป็นพระสันตะปาปาบ้าง ในที่สุด อาร์คบิชอบแห่งบารี ได้รับเลือกเป็นพระสันตะปาปา

เออร์บันที่ ๖ (Urban VI ค.ศ. ๑๓๗๘ - ๑๓๘๙) เมื่อ ค.ศ. ๑๓๗๘ พระสันตะปาปาพระองค์นี้ดำเนินการปฏิรูปคณะสงฆ์ โดยพยายามยุติวิถีชีวิตฟุ่มเฟือยแบบที่พระคาร์ดินาลทั้งหลายเป็นอยู่ จึงนำมาสู่ความแตกแยกครั้งยิ่งใหญ่ (The Great Schism ค.ศ. ๑๓๗๘ - ๑๔๑๗) ในคริสตจักรขึ้นอีกครั้ง *(ดู Hallam, 1996 : 198 ; Livingstone, 1977 : 221 และ Maxwell - Stuart, 1997 : 138 - 139)*

พระคาร์ดินาลชาวฝรั่งเศสประกาศว่าการเลือกเออร์บันที่ ๖ เป็นพระสันตะปาปาเกิดขึ้นจากแรงกดดันภายนอก ดังนั้นจึงถือว่าการเลือกตั้งคราวนี้เป็นโมฆะ *(Maxwell - Stuart, 1997 : 139)* และเลือกผู้อื่นขึ้นดำรงตำแหน่งดังกล่าวแทน ทำให้มีพระสันตะปาปาพร้อมกันสองพระองค์อยู่ที่โรมและอาวิญองเรียกว่า เป็น **Pope** กับ **Antipope** นานเกือบ ๔๐ ปี สถาบันพระสันตะปาปาต้องประสบกับความตกต่ำอย่างที่สุด เพราะปราศจากอำนาจเหนือประมุขทางการเมืองบรรพชิตถูกวิจารณ์เรื่องความประพฤติที่ผิดทำนองคลองธรรม ปัญหาเรื่องเงินทองและความสัมพันธ์แบบชู้สาวกับสตรีเพศ ทำให้สถาบันศาสนาถูกวิพากษ์วิจารณ์รุนแรงมากขึ้นทุกที

ความพยายามที่จะแก้ปัญหาแบบเดิม ภายใต้กรอบความคิดของคนยุคกลางที่มิได้แตะต้องโครงสร้างของสถาบันศาสนาอย่างจริงจัง แต่เป็นแค่การปรับเปลี่ยนเล็กน้อยนั้นไม่เพียงพออีกต่อไป แม้ว่าจะมีการประนีประนอมได้ใน ค.ศ. ๑๔๑๕ โดยรวมพระสันตะปาปาให้เหลืออยู่เพียงพระองค์เดียวที่โรมแล้วก็ตาม แต่อำนาจของพระองค์มิได้มีมากมายอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต และปัญหาที่ทับถมมากขึ้น ทำให้เกิดความแตกแยกอย่างรุนแรง กลายเป็นการปฏิรูปศาสนาในเวลาต่อมา

บรรณานุกรม

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร. **ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง.** กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, [ม.ป.ป.]

Gibbon, Edward. **Gibbon's Decline and Fall of the Roman Empire.** Illustrated and Abridged Edition. Avenel, New Jersey : Crescent Books, 1994.

Hallam, Elizabeth, editor. **The Plantagenet Encyclopedia.** London : Tiger Books International, 1996.

Holy Bible : New International Version, The. Grand Rapids, Michigan : Zondervan Publishing House, 1984.

Livingstone, E. A., editor. **The Concise Oxford Dictionary of The Christian Church.** Oxford : Oxford University Press, 1977.

Maxwell - Stuart, P. G. **Chronicle of the Popes.** London : Thames and Hudson, 1997.

Mayr - Harting, Henry. *"The West : The Age of Conversion (700 - 1500)."* In **The Oxford Illustrated History of Christianity,** pp. 92 - 121. Oxford : Oxford University Press, 1992.

Morris, Colin. *"Christian Civilization (1010 - 1400),"* In **The Oxford Illustrated History of Christianity,** pp. 196 - 232. Oxford : Oxford University Press, 1992.

Porter, Roy. **Gibbon : Making History.** London : Phoenix, 1995.

Ware, Kallistos. *"Eastern Christendom,"* In **The Oxford Illustrated History of Christianity,** pp. 123 - 161. Oxford : Oxford University Press, 1992.

Woodward, Kenneth L. *"Hail, Mary."* **Newsweek** (August 25, 1997) : 50 - 57.

แมรีในฐานะแม่พระ (Mother of God) กับความเปลี่ยนแปลงของคริสต์ศาสนาในยุโรป*

คริสต์ศาสนาถือว่าพระเยซู (Jesus) เป็นพระบุตรที่พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้มาช่วยไถ่บาปแก่ศาสนิกชนผู้ยึดมั่นในพระองค์และมีการบันทึกเรื่องนี้ไว้ใน **พระคัมภีร์ไบเบิล (The Holy Bible)** อย่างชัดเจน เพื่อบอกว่าผู้ที่ได้รับการเลือกสรรจากพระผู้เป็นเจ้าหรือที่พวกยิวเรียกว่า **Messiah** นั้นได้มาบังเกิดแล้ว

พระคัมภีร์ไบเบิลซึ่งเป็นหัวใจของคริสต์ศาสนาแบ่งได้เป็นสองส่วนคือ **พระคัมภีร์เก่า (The Old Testament)** ที่มีที่มาจากคัมภีร์ของยิว จึงเล่าประวัติความเป็นมาของคนเผ่านี้นับจากพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างโลกมาจนกระทั่งก่อนพระเยซูประสูติ ทำให้ทราบเรื่องราวที่พวกยิวต้องประสบความทุกข์ยากและมีชีวิตที่ระหกระเหิน ตลอดจนการอดทนที่ยาวนาน โดยไม่สิ้นความหวังเพื่อรอคอยผู้ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงเลือกให้มาช่วยเหลือมวลมนุษย์

พระคัมภีร์ใหม่ (The New Testament) เริ่มต้นด้วยประวัติของพระเยซู ชาวคริสต์ถือว่าพระองค์คือพระบุตรที่พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้มาช่วยมนุษยชาติ เป็นคนที่พวกเขารอกันมานาน อาจเรียกได้ว่า พระคัมภีร์ใหม่เป็นประวัติความเป็นมาของคริสต์ศาสนาที่รวบรวมคำเทศนาสั่งสอนของพระเยซูจากคำบอกเล่าของพวกสาวก นอกจากนี้ยังมีบันทึกการเผยแผ่ศาสนาของสาวก ตลอดจนมีการอธิบายและตีความทางศาสนาอีกด้วย และลงท้ายด้วยการเตือนให้ศาสนิกชนตระหนักถึง **วันตัดสินครั้งสุดท้าย (The Last Judgment)** ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสิน คนที่ตายไปแล้วจะฟื้นคืนชีพขึ้นใหม่เพื่อมาฟังคำตัดสินนี้ โดยแบ่งแยกคนดีให้ขึ้นสวรรค์ ในขณะที่คนชั่วก็จะถูกเผาให้มอดไหม้ด้วยไฟชำระ *(Revelation 20 : 11 - 15)* ไม่มีโอกาสได้เป็นส่วนหนึ่งในโลกของพระผู้เป็นเจ้า

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๒๓ ความคิดตะวันตก I ภาคที่ ๓ คริสต์ศาสนา และตีพิมพ์ใน **วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์** ฉบับที่ ๒๔ : พุทธศักราช ๒๕๔๕, หน้า ๑ - ๓๐.

พระประวัติของพระเยซูอยู่ใน **คำสอน** (Gospels) ของสาวก ๔ คนได้แก่ **แมทธิว** (Matthew)[๑] **มาร์ค** (Mark)[๒] **ลุค** (Luke)[๓] และ **จอห์น** (John)[๔] ทั้งสี่คนนี้มีความสัมพันธ์กับพระเยซูไม่เท่าเทียมกัน แมทธิวกับจอห์นเป็นสองในหมู่สาวกคนสนิท ๑๒ คน แต่มาร์คกับลุคไม่ใช่ บางคนคิดว่ามาร์คอาจได้ข้อมูลมาจากนักบุญปีเตอร์ *(Livingstone, 1997 : 322)* เพราะมีความใกล้ชิดกันเป็นการส่วนตัว ส่วนลุคนั้นระบุว่า ได้ข้อมูลจากคำบอกเล่าของผู้รู้เห็นเรื่องราว *(Luke 1 : 1 - 4)* ปรากฏว่า มีรายละเอียดหลายประการในคำสอนของเขา

---

[๑] เป็นเจ้าหน้าที่ของโรมันที่คอยเก็บภาษีจากพวกยิวให้กับผู้ปกครองโรมัน *(Farmer, 1987 : 284)* พระเยซูทรงเลือกเขาเป็นสาวกในที่ทำงานของเขานั่นเอง *(Matthew 9 : 9)* ทำให้แมทธิวยอมละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อมาติดตามพระองค์ คำสอนภาคของเขาในพระคัมภีร์ใหม่ จึงรวบรวมเรื่องราวและพระวจนะของพระเยซูเอาไว้มากมาย เพราะเป็นสาวกที่ใกล้ชิดและติดตามพระองค์มานาน

มาร์คกับลุคเรียกแมทธิวว่า เลวี (Levi) *(ดู Mark 2 : 14 และ Luke 5 : 27)* แต่ชื่อนี้หายไปและไม่ปรากฏอีกเลย แต่มีชื่อแมทธิวอยู่ในกลุ่มสาวกคนสนิท ๑๒ คน *(ดู Mark 3 : 16 - 19 และ Acts 1 : 13)* มาร์คยังบอกอีกว่าบิดาของเขาคือ อัลเฟอุส (Alpheus) และเขาอยู่แถวๆ ทะเลกาลิลี (Sea of Galilee) ซึ่งน่าจะเป็น คาเปอร์นาอุม (Capernaum) *(Mark 2 : 13 - 14)* แมทธิวจึงเป็นคนหนึ่งในหมู่สาวกรุ่นแรกๆ ของพระเยซู เพราะพระองค์ทรงออกเทศนาสั่งสอนแถบกาลิลีเป็นที่แรก

แมทธิวเป็นคนหนึ่งที่ร่วมโต๊ะเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายกับพระเยซู และได้รับภาระเผยแผ่ศาสนาของพระเยซูร่วมกับสาวกคนอื่น โดยทำหน้าที่แถวเอธิโอเปีย (Ethiopia) กับพาร์เธีย (Parthia) แต่มีบางคนเชื่อว่าเขาเข้าไปถึงเปอร์เซียด้วย *(Jöckle, 1997 : 316)* ทำให้ไม่ทราบชัดว่าแมทธิวเสียชีวิตที่ไหนแน่ หรือแม้แต่เขาตายด้วยวิธีใด มีหลักฐานว่าเขาถูกเผาทั้งเป็น แต่ก็มีหลักฐานแย้งว่าอาจถูกขว้างด้วยก้อนหินจนตาย หรือถูกแทงตายด้วยคมหอกคมดาบก็เป็นได้ *(ดู Farmer, 1987 : 294 และ Jöckle, 1997 : 316)* อย่างไรก็ดี หลักฐานเกี่ยวกับความตายของแมทธิว ล้วนบอกว่าเป็นความทุกข์ทรมานและภารพลีชีพเพื่อคริสต์ศาสนาทั้งสิ้น

[๒] ไม่ใช่สาวกใกล้ชิดที่ร่วมโต๊ะเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายกับพระเยซู แม่ของมาร์คมีบ้านที่เยรูซาเล็ม ซึ่งสาวกของพระเยซูเคยมาใช้บ้านหลังนี้เป็นที่ประชุม *(Farmer, 1987 : 285)* มีคนเชื่อว่าเขาน่าจะเป็นผู้ชายคนที่เปลือยกายหลบหนีไปตอนที่ทหารกรูเข้าจับกุมพระเยซู *(Mark 14 : 51 - 52)* แต่ในระยะหลังมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาร่วมกับนักบุญพอล *(2 Timothy 4 : 11)* เมื่อพอลถูกพวกโรมันจับนั้น มาร์คก็อยู่กับเขาด้วย *(Colossians 4 : 10)* นักบุญปีเตอร์เองก็เคยเรียกมาร์คว่า เป็นลูกชายของเขา *(1 Peter 5 : 13)* การเรียกแบบนี้อาจเป็นการแสดงความรักใคร่ชอบพอมากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางสายเลือดกันจริงๆ แต่ก็แสดงความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างกันว่ามีอยู่มากด้วย

มีเรื่องเล่าว่ามาร์คเคยเป็น **บิชอบแห่งอเล็กซานเดรีย (Bishop of Alexandria)** คนแรก *(Farmer, 1987 : 286)* แต่ก็ไม่เป็นที่ยืนยันว่าจริง การตายของมาร์คไม่มีผู้ใดทราบชัดว่าเกิดจากถูกรัดคอหรือถูกเผาทั้งเป็น *(Jöckle, 1997 : 290)* ศพของเขาถูกพวกพ่อค้าเวนิสลักลอบนำออกจากที่ฝัง เอาลงเรือไปเวนิสเมื่อ ค.ศ. ๘๒๙ โดยซุกซ่อนไว้ใต้เนื้อหมู เพื่อป้องกันการตรวจค้นจากพวกมุสลิม *(ดู Farmer, 1987 : 286 และ Jöckle, 1997 : 290)* ทำให้มาร์คกลายเป็นนักบุญอุปถัมภ์ของเมืองเวนิสมาตราบจนทุกวันนี้

๓ ไม่ได้เป็นสาวกคนสนิทที่มีอยู่ ๑๒ คนของพระเยซู ลุคเป็นแพทย์ชาวกรีกและเป็นสาวกที่ใกล้ชิดของนักบุญพอล *(ดู Colossians 4 : 14 และ Farmer, 1987 : 270)* เขามีบทบาทสำคัญคอยช่วยเหลือพอลเผยแผ่คริสต์ศาสนา และยังเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนคริสเตียนรุ่นบุกเบิกที่แอนติออก (Antioch) *(Farmer, 1987 : 271)* ว่ากันว่าลุคเสียชีวิตเมื่ออายุได้ ๘๔ ปี *(Livingstone, 1977 : 311)* โดยไม่มีหลักฐานบ่งบอกว่าเขาถูกกำจัด โดยพวกนอกรีตแบบมาร์คหรือแมทธิว

คำสอนของลุคมีจุดเด่นในเรื่องเมตตาธรรมของพระเยซู โดยบอกว่าเผื่อแผ่ไปยังผู้ยากไร้ทั้งมวล มิได้จำกัดเฉพาะแต่พวกยิวและยังพูดถึงเรื่องของผู้หญิงอีกหลายคนที่ไม่มีปรากฏอยู่ในคำสอนภาคอื่นๆ *(Livingstone, 1977 : 311)* โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวที่สะท้อนจากมุมมองของแมรี *(Farmer, 1987 : 290)* ลุคน่าจะมีความคุ้นเคยกับแมรีอยู่ไม่น้อย ชาวคริสต์เชื่อว่าเขาเคยเขียนรูปเธออย่างน้อยรูปหนึ่ง *(ดู Farmer, 1987 : 271 และ Jöckle, 1997 : 283)* แต่ก็ไม่มีหลักฐานหลงเหลืออยู่ให้เห็น

๕ เป็นชาวประมงที่หาปลาอยู่ในทะเลกาลิลี เขามีบิดาชื่อเซบีดี (Zebedee) และพี่น้องผู้ชายอีกสามคนที่เป็นชาวประมงเหมือนกัน สี่พี่น้องคือ จอห์น เจมส์ (James) ไซมอน (Simon) ที่ต่อมาคือปีเตอร์ และแอนดรูว์ (Andrew) ต่างยอมละทิ้งทุกอย่าง เพื่อมาคอยติดตามพระเยซูออกเทศนาสั่งสอนผู้คนและกลายเป็นสมาชิกในกลุ่มสาวกคนสนิทของพระองค์ จอห์นอ้างว่าตนเป็น **สาวกคนโปรดของพระเยซู (...the disciple whom Jesus loved)** *(John 14 : 23)* และยังได้รับมอบหมายจากพระองค์ให้ดูแลพระมารดาด้วย *(ดู John 19 : 26 - 27 และ Livingstone, 1997 : 274)* ซึ่งเป็นการสั่งเสียครั้งสุดท้ายของพระเยซู ขณะที่พระวรกายถูกตรึงอยู่บนไม้กางเขน

เรื่องราวเกี่ยวกับจอห์นเต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากมาย ในระยะหลังเขาไปพำนักอยู่ที่เอเฟซุส (Ephesus) และเคยถูกเนรเทศไปอยู่ที่เกาะแพทมอส (Patmos) โดยจักรพรรดิโรมันที่ทรงพระนามว่า โดมิเชียน (Domitian ค.ศ. ๘๑ - ๙๖) เชื่อกันว่าโดมิเชียนมิได้แค่เนรเทศจอห์นเท่านั้น แต่ยังจับเขาแช่ถังบรรจุน้ำมันเดือดโดยที่เขาไม่เป็นอะไรเลย *(Jöckle, 1997 : 238)* นอกจากนี้จอห์นยังเคยท้าทายพวกนักบวชนอกรีตที่วิหารของเทพีไดอานา (Diana) ที่เอเฟซุสอยู่หลายครั้ง เป็นต้นว่าเคยดื่มยาพิษจากถ้วยที่พวกนั้นส่งให้ *(Farmer, 1987 : 228)* แล้วไม่ได้รับอันตราย หรือที่เขาทำลายวิหารเทพีไดอานาโดยทำแค่สวดภาวนาเท่านั้น *(Jöckle, 1997 : 238)*

หลังจากโดมิเชียนสวรรคต จอห์นกลับมาที่เอเฟซุสอีกครั้ง และอยู่ที่นี่ตราบจนถึงบั้นปลายของชีวิต *(ดู Farmer, 1987 : 228 และ Jöckle, 1997 : 283)* นี่อาจเป็นเหตุให้เชื่อกันว่า แมรีที่จอห์นเป็นคนดูแลน่าจะสิ้นพระชนม์ที่เมืองนี้เช่นกัน

สามารถหาหลักฐานทางโบราณคดีมาช่วยยืนยันได้ *(Farmer, 1987 : 271)* ดังนั้นคำสอนทั้งสี่ภาคนี้ จึงควรจะนำมาพิจารณาได้เท่าๆ กัน

บทบาทสำคัญของพระบุตรอยู่ตรงที่พระองค์มาประสูติเป็นมนุษย์ และออกเทศนาสั่งสอนช่วยผู้คนให้รอดพ้นจากโทษบาป ดังนั้นจึงมีการเอ่ยถึงผู้เป็นมารดาของพระองค์ด้วย เพราะเธอเป็นผู้ได้รับมอบหมายจากพระผู้เป็นเจ้าให้ทำหน้าที่นี้ สิ่งที่น่าสนใจคือผู้หญิงคนนี้มีความสำคัญมากน้อยเพียงไรในสายตาของผู้รวบรวมพระคัมภีร์ใหม่ และเธอผู้นี้เป็นใครมาจากไหน

นักบุญพอลเคยกล่าวถึงพระประสูติกาลของพระบุตร โดยละเว้นไม่เอ่ยนามของมารดา *(Galatians 4 : 4)* แต่ชี้ชัดว่าพระบุตรมีความสำคัญยิ่ง เพราะฉะนั้นผู้เป็นแม่จึงพลอยมีความสำคัญตามไปด้วย เนื่องจากเป็นตัวกลางทำให้พระบุตรเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นปุถุชนได้โดยผ่านครรภ์ของเธอ *(Jöckle, 1997 : 302)* แต่ก็ไม่จำเป็นต้องรู้จักชื่อเธอ

คำสอนภาคของมาร์คและจอห์นก็เลี่ยงไม่เอ่ยชื่อเธอเช่นกัน โดยใช้คำว่า **พระมารดาของพระเยซู** หรือ **Jesus' mother** เสมอ *(ดู Mark 3 : 31 และ John 2 : 1)* มีเพียงแมทธิวกับลุคเท่านั้นที่บอกมาแต่แรกเริ่มเลยว่าเธอชื่อ **แมรี (Mary)** *(ดู Matthew 1 : 18 และ Luke 1 : 27)* และลุคยังเอ่ยถึงชื่อแมรีอีกครั้ง ตอนที่เหล่าสาวกมาชุมนุมกันที่เยรูซาเล็มเพื่อเลือกแมทธีอัสเข้ามาแทนจูดาส ลุคบอกว่าแมรีร่วมสวดมนตร์กับสาวกคนอื่นอีกหลายคน *(Acts 1 : 12 - 14)* แต่มิได้มีบทบาทอะไรในคริสตจักรเท่ากับสาวกหลายๆ คนของพระเยซู ส่วนเรื่องเธอเป็นใครอยู่ที่ไหนนั้นก็มีเพียงแมทธิวกับลุคเท่านั้นที่เอ่ยถึง แต่เป็นการนำไปผูกโยงกับผู้ชายที่เธอแต่งงานด้วยคือ **โจเซฟ (Joseph)** มากกว่า

แมรีอาจจะดูด้อยความสำคัญก็เพราะเป็นผู้หญิง ในขณะที่การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นถือเป็นโลกของผู้ชาย แต่การที่คริสต์ศาสนิกชนยอมรับนับถือแมรีเป็นอย่างมากในระยะต่อมา ทำให้น่าสนใจที่จะกลับไปศึกษาเรื่องราวของแมรี เริ่มจากที่มีปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์และการตีความเกี่ยวกับแมรี ก็น่าจะส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของคริสต์ศาสนาในยุโรปด้วย

แมรีในพระคัมภีร์ไบเบิล

พระคัมภีร์ใหม่ มีเรื่องราวของแมรีปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้น เนื่องจากระบุว่า **พระบุตร** ที่พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้มาไถ่บาปแก่มวลมนุษย์นั้น จะมาบังเกิดในครรภ์ของหญิงพรหมจรรย์ชื่อ **แมรี** ซึ่งหมั้นหมายอยู่กับ **โจเซฟ** ผู้สืบเชื้อสายมาจากเดวิด วีรกษัตริย์ของยิว *(ดู Matthew 1 : 17 - 18 และ Luke 1 : 27)* และแมรีทราบเรื่องนี้จากทูตสวรรค์เกเบรียลที่พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้มาแจ้งข่าวสำคัญนี้แก่เธอ *(ดู Matthew 1 : 18 และ Luke 1 : 26 - 27)*

แมรีคงจะรับฟังเรื่องนี้ด้วยความวิตกกังวลและไม่สบายใจนัก ลุคบอกว่าทูตสวรรค์ปลอบโยนเธอว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปตามพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าและบุตรในครรภ์ของเธอคือพระบุตรของพระองค์ *(Luke 1 : 29 - 32)* ทำให้แมรียอมรับภาระอันใหญ่หลวงนี้อย่างสงบ เพราะเธอเป็นผู้ที่มีศรัทธามั่นในองค์พระผู้เป็นเจ้า *(Luke 1 : 38)* ในขณะที่โจเซฟคู่หมายของแมรีก็รับทราบเรื่องนี้ด้วยความอึดอัดใจเช่นกัน ถึงกับคิดว่าจะขอหย่าขาดจากเธออย่างเงียบๆ *(Matthew 1 : 19)* พระผู้เป็นเจ้าต้องให้ทูตสวรรค์มาเข้าฝันโจเซฟเพื่อยืนยันว่า พระองค์มีพระประสงค์ให้พระบุตรมาบังเกิดในครรภ์ของแมรี เพื่อช่วยไถ่บาปให้แก่พลเมืองของพระองค์ โจเซฟจึงยอมรับแมรีมาเป็นภรรยา แต่มิได้มีความสัมพันธ์ฉันสามีภรรยาต่อกัน จนกระทั่งพระเยซูประสูติ *(Matthew 1 : 20 - 25)*

เรื่องของแมรีที่ปรากฏในพระคัมภีร์ใหม่ ภาคคำสอนของแมทธิวและของลุค สะท้อนให้เห็นเรื่องสำคัญสองประการคือ ประการแรกนั้น ไม่มีผู้ใดทราบเกี่ยวกับชีวิตในวัยเยาว์ของเธอ เพราะพระคัมภีร์มิได้ระบุเอาไว้เลย เมื่อเธอปรากฏตัวออกมาครั้งแรกก็เป็นตอนที่ได้รับการเลือกสรรจากพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งหมายความว่าแมรีเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว

ส่วนประการที่สองคือ มีข้อสังเกตว่า วิธีเล่าของแมทธิวสะท้อนความคิด ความรู้สึกตลอดจนทัศนะในฝ่ายของโจเซฟ ส่วนลุคเล่าเรื่องในมุมมองของแมรีมากกว่า *(Farmer, 1987 : 290)* ไม่ว่าจะเป็นตอนรับทราบข่าวว่าพระบุตรจะมาบังเกิดในครรภ์ของตน หรือตอนพระกุมารประสูติแล้วและคนเลี้ยงแกะซึ่งหลังทราบข่าวจากทูตสวรรค์ก็พากันเดินทางมาเฝ้าพระกุมารที่เบธเลเฮม พร้อมกับถ่ายทอดถ้อยคำของทูตสวรรค์ให้แก่แมรีและโจเซฟ ลุคบรรยายว่าแมรีรับสารดังกล่าวนั้นด้วยใจและประทับไว้ในความทรงจำ *(Luke 2 : 19)* แสดงถึงความรู้สึกภาคภูมิใจของคนเป็นแม่อย่างแท้จริง

พระคัมภีร์บันทึกเรื่องราวในช่วงเยาว์วัยของพระเยซูไว้น้อยมาก นั่นอาจเป็นเหตุที่ทำให้เรื่องเกี่ยวกับแมรีมีอยู่น้อยลงไปอีก ลุคบอกว่าโจเซฟกับแมรีพำนักอยู่ที่เมืองนาซาเร็ธ ในเขตกาลิลีซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของปาเลสไตน์ แต่ต้องเดินทางมาถึงเบธเลเฮม เนื่องจากจักรพรรดิโรมันโปรดให้จัดทำทะเบียนสำมะโนครัวชาวยิว โจเซฟจึงพาครอบครัวมาขึ้นทะเบียนยังภูมิลำเนาดั้งเดิมของบรรพบุรุษฝ่ายตน *(Luke 2 : 1 - 5)*

ก่อนเดินทางกลับบ้าน สองสามีภรรยาได้นำพระเยซูเข้าไปทำพิธียังมหาวิหารของยิวที่กรุงเยรูซาเล็ม เพราะว่าตามประเพณีแล้ว ลูกชายคนแรกของครอบครัวยิวจะต้องถูกนำมาถวายตัวแด่พระผู้เป็นเจ้าพร้อมกับของบูชา ประกอบด้วย นกเขาคู่หนึ่ง หรือนกพิราบหนุ่มสองตัว *(Luke 2 : 23 - 24)* ณ ที่นั้น สิมีออน (Simeon) ชายผู้ทรงศีลได้เข้ามาอุ้มพระเยซูพร้อมกับสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าที่ส่งผู้ไถ่บาปมาโปรดพลเมืองของพระองค์ และยังทำนายว่าโชคชะตาของพระกุมารถูกกำหนดให้เผชิญกับการล่มสลายและการเกิดขึ้นของหลายสิ่งหลายอย่างในอิสราเอล ตลอดจนเป็นสัญลักษณ์ที่จะถูกต่อต้านอีกด้วย *(Luke 2 : 28 - 35)* นอกจากนี้ยังมีหญิงหม้ายชื่อ **แอนนา (Anna)** ซึ่งพยากรณ์ว่าจะมีผู้มาไถ่บาปให้แก่เยรูซาเล็ม *(Luke 2 : 36 - 38)* เรื่องเหล่านี้คงได้มาจากความทรงจำของแมรีนั่นเอง

แมทธิวให้ข้อมูลต่างไปจากลุค โดยบอกว่าครอบครัวของโจเซฟพำนักอยู่ที่เบธเลเฮมมาตลอด แต่เมื่อพระกุมารประสูติก็มีดวงดาวสุกสกาวดวงหนึ่งปรากฏขึ้นบนขอบฟ้าด้านทิศตะวันออก ดาวดวงนี้ได้นำนักปราชญ์ (Magi) สามคนจากดินแดนทางตะวันออกเดินทางตามหากษัตริย์ที่เพิ่งประสูติของพวกยิวมาถึงเยรูซาเล็ม เป็นเหตุให้ **เฮรอด (Herod)** กษัตริย์ที่ปกครองเยรูซาเล็มในขณะนั้นหวั่นเกรงว่า จะถูกล้มล้างพระราชอำนาจลง จึงโปรดให้มีการตามล่าตัวพระเยซู โดยสั่งให้ประหารชีวิตทารกยิวเพศชายทุกคนที่มีอายุต่ำกว่าสองปี

แมทธิวบอกว่า นักปราชญ์ได้เข้าเฝ้าพระกุมารกับแมรีและถวายทรัพย์สมบัติอันมีค่าเป็นของขวัญแก่พระองค์ *(Matthew 2 : 11)* หลังจากนั้นทูตสวรรค์ก็มาเข้าฝันโจเซฟและเตือนให้เขาพาครอบครัวลี้ภัยไปอยู่อียิปต์จนกว่าสถานการณ์จะคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น *(Matthew 2 : 13)* คือ หลังจากเฮรอดสวรรคตแล้วจึงค่อยกลับมา ปรากฏว่าเมื่อเวลานั้นมาถึงโจเซฟเลือกที่จะย้ายภูมิลำเนาไปอยู่นาซาเร็ธ เพื่อหลีกหนีให้ไกลจากพระราชอำนาจของกษัตริย์พระองค์ใหม่ซึ่งเป็นโอรสของเฮรอด *(Matthew 2 : 22 - 23)* พระเยซูจึงเติบโตที่นาซาเร็ธ มิใช่ที่เบธเลเฮม และแมทธิวมิได้กล่าวถึงแมรีอีกเลย จนกระทั่งพระเยซูเสด็จออกเทศนาสั่งสอนผู้คนแล้ว

ลุคบันทึกถึงแมรีครั้งหนึ่งในช่วงที่พระเยซูมีพระชนมายุราว ๑๒ ชันษา เมื่อโจเซฟพาครอบครัวมาเยรูซาเล็มในช่วงเทศกาลพาสโอเวอร์ (Feast of the Passover) ของชาวยิวซึ่งตรงกับช่วงเริ่มต้นฤดูใบไม้ผลิ *(Livingstone, 1977 : 383)* นี่เป็นเทศกาลสำคัญที่สุดในรอบปีของชาวยิว สมัยนั้น ปรากฏว่ามีการพลัดหลงกันเกิดขึ้น โจเซฟกับแมรีตามหาพระเยซูอยู่นานถึง ๓ วัน กว่าจะพบพระองค์ประทับอยู่ในมหาวิหารท่ามกลางหมู่นักปราชญ์ พระองค์ทรงฟังและตอบโต้คนเหล่านั้นด้วยคำถามที่แหลมคมเกินวัย *(Luke 2 : 41 - 47)* เมื่อแมรีตัดพ้อต่อพระเยซูว่าทำไมถึงทำให้พ่อแม่ต้องกลุ้มใจกับการตามหาลูกชายที่หายไป พระองค์ทรงตอบด้วยคำถามว่าทำไมถึงต้องวุ่นวายตามหาพระองค์ ไม่ทราบหรอกหรือว่าพระองค์ประทับอยู่ที่บ้านของพระบิดา *(Luke 2 : 49)* แม้ว่าแมรีจะไม่เข้าใจคำตอบนี้เท่าไรนัก แต่เธอก็จดจำเรื่องราวนี้อย่างแม่นยำอยู่ในใจ *(Luke 2 : 50 - 51)*

พระคัมภีร์บอกเป็นนัยว่า แมรีดูจะไม่มีบทบาทสำคัญอะไรนักในสายตาของผู้บันทึกทัศนะดังกล่าวนี้ ยังสะท้อนออกมาผ่านพระดำรัสของพระเยซูด้วย เห็นได้จากระหว่างการเทศนา

สั่งสอนผู้คนคราวหนึ่งนั้น มีผู้มาแจ้งว่าพระมารดากับพระอนุชามารอพบพระองค์อยู่ข้างนอก คำตอบจากพระเยซูก็คือ ผู้ใดก็ตามที่ยึดมั่นในพระประสงค์ขององค์พระบิดาผู้สถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์สามารถเป็นพี่เป็นน้อง หรือแม้แต่แม่ของพระองค์ได้ทั้งสิ้น *(ดู Matthew 2 : 49 - 50 ; Mark 3 : 33 - 35 และ Luke 8 : 21)* มาร์คบอกว่าครอบครัวของพระเยซู (ซึ่งน่าจะรวมถึงแมรีด้วย) ไม่เข้าใจที่พระองค์ทรงเลือกออกเทศนาสั่งสอนผู้คน และอยากให้เลิกทำมากกว่า *(Jöckle, 1997 : 302)* เพราะพวกเขาคิดว่าพระเยซูทรงวิกลจริตไปแล้ว *(Mark 3 : 21)* นี่อาจเป็นสาเหตุให้พระเยซูตรัสออกมาแบบนี้ซึ่งแสดงเป็นนัยว่า พระมารดามิได้มีความสำคัญต่อพระองค์มากนัก แม้ในเรื่องการเผยแผ่คริสต์ศาสนาก็เป็นบทบาทของเหล่าสาวกของพระองค์มากกว่า แมรีดูจะไม่มีบทบาทอะไรในเรื่องนี้

ในคำสอนของจอห์นมีเรื่องราวเกี่ยวกับแมรีอยู่สองตอนที่ไม่ปรากฏในพระคัมภีร์ใหม่ภาคคำสอนของแมทธิว ลุค และมาร์ค ตอนแรกก็คือ คราวที่พระเยซูเสด็จมาร่วมงานมงคลสมรสที่คานา (Cana) ในเขตกาลิลี พร้อมกับสาวกของพระองค์และแมรีก็อยู่ในงานนี้ด้วย ปรากฏว่าเหล้าองุ่นที่เลี้ยงแขกในงานเกิดหมดลง แมรีจึงนำความไปแจ้งแก่พระเยซู พระองค์มีพระดำรัสตอบว่าจะทรงจัดการเรื่องนี้ให้เรียบร้อยเอง และแมรีก็บอกคนรับใช้ว่าให้ทำตามคำสั่งของพระเยซู พระองค์โปรดให้คนรับใช้เติมน้ำลงในโอ่งหินหกใบที่ตั้งอยู่บริเวณนั้นจนเต็ม แล้วเทน้ำจากโอ่งดังกล่าวนำไปเสิร์ฟแก่เจ้าภาพของงาน ปรากฏว่าน้ำธรรมดาได้กลายเป็นเหล้าองุ่นไป *(John 2 : 1 - 9)* และทำให้งานเลี้ยงฉลองดำเนินต่อไปได้โดยราบรื่น

ตอนที่สองที่แมรีมาปรากฏคือ ตอนที่พระเยซูถูกตรึงกางเขน จอห์นเป็นคนเดียวที่ระบุว่าแมรีพระมารดาของพระเยซูยืนอยู่ในลานประหารด้วย โดยรวมอยู่ในกลุ่มผู้หญิงที่ติดตามพระองค์มา *(John 19 : 25)* เมื่อพระเยซูทอดพระเนตรเห็นพระมารดายืนอยู่กับสาวกที่พระองค์โปรดคนหนึ่งก็มีพระดำรัสแก่คนทั้งคู่ว่า ชายผู้นั้นคือ บุตรชายของนางและนางคือแม่ของเขาด้วยเช่นกัน สาวกคนนี้ก็พาแมรีไปพำนักอยู่ที่บ้านของตนนับแต่นั้นมา *(John 19 : 26 - 27)* ในตอนหลังมีผู้ตีความว่า นักบุญจอห์นคือ สาวกคนที่ว่านั้น

อย่างไรก็ตาม จอห์นดูจะเป็นคนเดียวที่ระบุถึงความห่วงใยและความผูกพันที่พระเยซูทรงมีต่อพระมารดาในวาระสุดท้ายของพระองค์ และสะท้อนให้เห็นถึงความโทมนัสของผู้เป็นแม่

ที่ต้องมาทนดูลูกชายถูกทรมานจนกระทั่งเสียชีวิตบนไม้กางเขน ในขณะที่แมทธิว มาร์คหรือแม้แต่ลุคที่สะท้อนมุมมองของแมรีมากที่สุดแล้วก็ตาม มิได้พูดถึงเหตุการณ์ตอนนี้เลย ทุกคนบอกตรงกันว่า มีผู้หญิงกลุ่มหนึ่งมาดูการตรึงกางเขน และบางคนมีชื่อว่าแมรี แต่ไม่ปรากฏชัดเจนว่า มีผู้ที่เป็นพระมารดารวมอยู่ในกลุ่มดังกล่าวนี้

แมรีปรากฏในพระคัมภีร์อีกครั้ง หลังจากพระเยซูสิ้นพระชนม์ไปแล้ว กล่าวคือเมื่อตอนที่สาวกคนสำคัญของพระเยซูชุมนุมสวดมนตร์ร่วมกันในที่พักที่เยรูซาเล็มนั้น มีแมรีผู้เป็นพระมารดารวมอยู่ด้วย *(Acts 1 : 12 - 14)* ราวกับจะเป็นพยานรับรู้การเติบโตของคริสตจักรของพระเยซูอยู่เงียบๆ เพราะไม่เคยมีหลักฐานว่า แมรีมีบทบาทในการเผยแผ่ศาสนา หรือออกเทศนาพระธรรมคำสั่งสอนอย่างสาวกอีกหลายๆ คน

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คือ การเผยแผ่ศาสนานั้น เป็นหน้าที่ของผู้ชาย ไม่ใช่ผู้หญิง แม้ว่าพระเยซูจะมีสาวกหรือผู้ติดตามเป็นผู้หญิงอยู่หลายคน แต่กลุ่มสาวกคนสนิท ๑๒ คนเป็นชายล้วน และผู้รับมอบอำนาจให้ดูแลศาสนิกชนต่อจากพระองค์คือ ปีเตอร์ก็เป็นผู้ชาย ดังนั้นมิใช่แค่แมรีพระมารดาเท่านั้นที่ไม่มีบทบาท แต่ยังรวมไปถึงสาวกอย่างแมรีแมกดาเลน (Mary Magdalene) ด้วยที่ไม่ถูกเอ่ยถึงในพระคัมภีร์ใหม่อีกต่อไป

เรื่องราวของแมรีเลือนหายไปจากพระคัมภีร์ ไม่มีผู้ใดทราบว่าต่อจากนั้นเธอไปอยู่ที่ไหน ทั้งเยรูซาเล็มและเอเฟซุส ต่างก็อ้างว่า เป็นเมืองที่เธออาศัยอยู่ตราบจนวาระสุดท้ายของชีวิต *(Farmer, 1987 : 290)* คริสตจักรสมัยหลังต่างหากที่ยอมรับว่าแมรีมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นมา *(Livingstone, 1977 : 325)* เนื่องจากมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับการตีความเรื่องสถานภาพขององค์พระเยซูคริสต์

แม่พระ (Mother of God) กับการตีความของคริสตจักร

คริสต์ศาสนาตั้งมั่นในจักรวรรดิโรมันตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๔ และมีการวางกฎเกณฑ์ของสถาบันศาสนาขึ้น ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการตีความทางศาสนาได้รับการแก้ไข โดยใช้วิธีเรียกประชุมคณะมนตรี ซึ่งประกอบไปด้วย บรรพชิตระดับสูงของคริสตจักร และฆราวาสคือ จักรพรรดิหรือกษัตริย์ที่เป็นคริสต์ศาสนิกชน มติของที่ประชุมจะได้รับการยอมรับและยึดถือเป็นกฎเกณฑ์เพื่อใช้ปฏิบัติในหมู่คริสต์ศาสนิกชนต่อไป

ในระยะแรกปัญหาทางศาสนาที่เกิดขึ้นคือ การตีความทางเทววิทยาเกี่ยวกับความเป็น **ตรีเอกานุภาพ (Trinity)** ขององค์พระผู้เป็นเจ้า การประชุมคณะมนตรีแห่งนิเซีย ค.ศ. ๓๒๕ (Council of Nicaea 325) มีมติว่า พระบิดา พระบุตร และ พระจิต มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการประชุมคณะมนตรีแห่งคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. ๓๘๑ (Council of Constantinople 381) ก็มีมติออกมาว่า พระจิตมีความสำคัญเทียบเท่ากับพระบิดาและพระบุตรจึงสมควรได้รับการเคารพบูชาอย่างเท่าเทียมกัน *(Ware, 1992 : 137)*

สถานะของพระเยซูคริสต์ได้รับการหยิบยกขึ้นมาถกเถียงกันในการประชุมคณะมนตรีแห่งเอเฟซุส ค.ศ. ๔๓๑ (Council of Ephesus 431) นั่นคือ หากพระเยซูทรงเป็น **พระผู้เป็นเจ้า** (ตามหลักตรีเอกานุภาพ) แล้ว พระองค์จะทรงเป็น **มนุษย์** ได้อย่างไร และถ้าทรงเป็นทั้งสองสภาวะนี้ไปพร้อมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร *(Ware, 1992 : 137 - 138)* การประชุมคราวนี้ มีการลงมติรับรองว่าแมรีเป็น **เธโอโตคอส (Theotokos)**

คำนี้เป็นภาษากรีก มีความหมายเดียวกับ **แม่พระ (Godbearer หรือ Mother of God)** หรือที่เรียกในภาษาละตินว่า **Deipara** *(ดู Livingstone, 1977 : 510 และ Farmer, 1987 : 290)*

ดังนั้นลูกที่แมรีอุ้มท้องและให้กำเนิดจึงมิใช่เป็นเพียงแค่มนุษย์คนหนึ่ง แต่เป็นทั้งมนุษย์และองค์พระผู้เป็นเจ้าที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มิอาจแบ่งแยกได้ *(Ware, 1992 : 138)* การประกาศรับรองว่าแมรีเป็นแม่พระ ทำให้เกิดความแตกแยกในหมู่คริสต์ศาสนิกชน ชาวคริสต์ในซีเรียและเมโสโปเตเมียไม่ยอมรับมตินี้ พวกเขาแยกตัวออกจากคริสตจักรของคอนสแตนติโนเปิลไปโดยปริยาย และมีการใช้ภาษากับธรรมเนียมของท้องถิ่นในพิธีกรรมทางศาสนาแทนที่ภาษาและวัฒนธรรมกรีก พวกนี้เรียกกลุ่มของตนว่าเป็น **คริสตจักรทางตะวันออก (The Church of the East)** *(Ware, 1992 : 139)* ราวกับว่าการที่พระเยซูมีแม่ จะทำให้พระองค์ด้อยความสำคัญลงจนยอมรับกันไม่ได้

การยอมรับแม่พระมิได้ทำให้ข้อถกเถียงเรื่องสถานะของพระเยซูยุติลงเลย ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ พระเยซูทรงมาจากสองสภาวะ (from two natures) หรือทรงดำรงอยู่ในสองสภาวะ (in two natures) กันแน่ การประชุมคณะมนตรีแห่งชาลเซดอน ค.ศ. ๔๕๑ (Council of Chalcedon 451) ลงมติว่าพระเยซูทรงดำรงอยู่ในสองสภาวะ คือเป็นทั้งพระผู้เป็นเจ้าและมนุษย์ไปพร้อมกัน หรือที่เรียกว่า **Dyophysitism** *(Livingstone, 1977 : 99 และ 343)*

อย่างไรก็ดี มีผู้ค้านว่ามตินี้ไม่ถูกต้อง เพราะแม้ว่าพระเยซูจะมาจากสองสภาวะก็ตาม แต่ต้องดำรงอยู่ในสภาวะของพระผู้เป็นเจ้าเพียงอย่างเดียวหรือเป็น **Monophysitism** เท่านั้น ผู้ที่เห็นด้วยกับความคิดประการหลังนี้ จำเป็นต้องแยกตัวออกมาตั้งคริสตจักรใหม่เป็นอิสระจากคอนสแตนติโนเปิล เช่น **นิกายคอปติค (Coptic Church)** ในอียิปต์ **นิกายจาโคไบท์ (Jacobites)** ในซีเรียและ **นิกายอบิสสิเนียน (Abyssinian Church)** ในเอธิโอเปีย *(ดู Livingstone, 1977 : 131 ; 178 - 179 และ 267)*

การประชุมคณะมนตรีแห่งคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. ๕๕๓ (Council of Constantinople 553) ย้ำความเป็นมนุษย์ของพระเยซูชัดเจนขึ้น มติของที่ประชุมยืนยันว่าพระคริสต์ทรงดำรงสองสภาวะอยู่ในรูปลักษณ์ของมนุษย์ ดังนั้นหลังจากที่คณะมนตรีแห่งเอเฟซุสเคยยอมรับว่าพระผู้เป็นเจ้า (พระเยซู) ประสูติมาก่อนแล้ว คณะมนตรีแห่งคอนสแตนติโนเปิลก็ยอมรับใน ค.ศ. ๕๕๓ ว่าพระผู้เป็นเจ้าได้สิ้นพระชนม์ด้วย เนื่องจากพระบุตรซึ่งเป็นหนึ่งในตรีเอกานุภาพ

ได้ถูกตรึงกางเขน และยังได้รับความทุกข์ทรมานแสนสาหัสเช่นเดียวกับมนุษย์ที่มีเลือดเนื้อทั่วไป *(Ware, 1992 : 140)* มติเช่นนี้คงทำให้ความขัดแย้งเกี่ยวกับการตีความเรื่องพระเยซูดำเนินต่อมาอีกหลายสิบปี

บางครั้งก็มีการตีความลึกลงไปอีกว่า ถ้าพระองค์เป็นมนุษย์แล้วย่อมจะต้องมีอารมณ์ความรู้สึกเฉกเช่นมนุษย์ด้วย ดังเช่น นักบุญแมกซิมุส เดอะ คอนเฟสเซอร์ (St. Maximus the Confessor) บอกว่าสภาวะของมนุษย์ที่ปราศจากเจตนารมณ์แบบมนุษย์นั้น เป็นความคิดนามธรรมที่ไม่จริง *(Ware, 1992 : 140)* เพราะฉะนั้นพระเยซูที่มีรูปลักษณ์เป็นมนุษย์ จึงน่าจะมีกิเลสตัณหาอย่างเดียวกับที่คนธรรมดาเขามีกัน

ในการประชุมคณะมนตรีแห่งคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. ๖๘๑ (Council of Constantinople 681) มีการประกาศย้ำหลักการที่ว่าพระเยซูทรงดำรงอยู่ในสองสภาวะอีกครั้งหนึ่ง และมีการตีความว่า พระองค์ทรงมีเจตนารมณ์สองแบบด้วย *(ดู Livingstone, 1977 : 128 และ Ware, 1992 : 141)* ดูเหมือนเป็นการรับรองมติของคณะมนตรีแห่งชาลเซดอนใหม่อีกหนและเท่ากับยืนยันว่า คริสตจักรของคอนสแตนติโนเปิล โรม และยุโรปตะวันตกยึดถือหลักการ Dyophysitism ร่วมกัน นั่นหมายความว่า คริสตจักรในยุโรปให้ความสนใจต่อแมรีขึ้นมาด้วย เพราะแม่พระเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็นมนุษย์ของพระเยซูได้อย่างแจ่มชัด

การสถาปนาแมรีเป็นแม่พระ น่าจะเกิดขึ้นจากแรงผลักดันภายในองค์กรของสถาบันศาสนาที่มีมานานก่อนหน้าจะมีการประชุมคณะมนตรีแห่งเอเฟซุส ค.ศ. ๔๓๑ นักเทววิทยาคนสำคัญหลายคนเคยพูดถึงแมรีไว้ในผลงานของตน เช่น นักบุญจุสแตง (St. Justin ราว ค.ศ. ๑๐๐ - ๑๖๕) และ นักบุญอิเรเนอุสแห่งลีออง์ (St. Irenaeus of Lyons ราว ค.ศ. ๑๓๐ - ๒๐๐) เคยเสนอว่าแมรีเป็นเสมือน **อีฟคนใหม่ (New Eve)** และความศรัทธากับความเชื่อฟังที่แมรีมีต่อพระผู้เป็นเจ้านั้น สามารถลบล้างความผิดที่อีฟเป็นผู้ก่อให้หมดสิ้นไปได้ ในขณะที่นักบุญเอธานาสิอุส (St. Athanasius ราว ค.ศ. ๒๙๖ - ๓๗๓) และ นักบุญเจอโรม (St. Jerome ราว ค.ศ. ๓๔๑ - ๔๒๐) ต่างเคยเทศนาเรื่องความเป็นพรหมจรรย์ และความไร้มลทินของแมรี *(Farmer, 1987 : 290)* นั่นคือ แมรีเป็นผู้ที่บริสุทธิ์จากบาปทั้งมวล เธอถึงได้รับเลือกจากองค์พระผู้เป็นเจ้า

การประกาศรับรองสถานะแม่พระของแมรี ทำให้เรื่องความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินของแม่พระกลายเป็นเรื่องที่แพร่หลายในหมู่คริสต์ศาสนิกชนของยุคกลาง นักบุญเกรกอรีแห่งตูร์ (St. Gregory of Tours ราว ค.ศ. ๕๓๙ - ๕๙๔) และ นักบุญจอห์น ดามัสซีเน (St. John Damascene ราว ค.ศ. ๖๕๗ - ๗๔๙) ตีความว่าแม่พระเสด็จขึ้นสู่สรวงสวรรค์พร้อมกันทั้งร่างกายและวิญญาณ *(Farmer, 1987 : 290)* เรียกว่าเป็น **The Assumption of the Blessed Virgin Mary** ทำนองเดียวกับการเสด็จกลับคืนสู่สรวงสวรรค์ขององค์พระเยซูคริสต์ แสดงให้เห็นว่าคริสต์ศาสนิกชนยุคนั้นเชื่อว่า แม่พระทรงได้รับการยกโทษจากบาปทั้งปวงด้วยเช่นกัน

แต่คริสตจักรมิได้รับรองเรื่องนี้ในทันที การประกาศรับรองว่าแม่พระเป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากโทษบาปทั้งมวล ตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์พระบุตรของพระผู้เป็นเจ้าเพิ่งมีขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ โดยพระสันตะปาปา ไพอุสที่ ๙ (Pius IX) ในขณะที่พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลองวาระนี้ที่เรียกว่า **Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary** มีมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๔๗๖ *(Livingstone, 1977 : 256)* และคริสตจักรโรมันคาทอลิกก็ประกาศรับรองการเสด็จขึ้นสวรรค์ของแม่พระตามข้อเสนอของเกรกอรีแห่งตูร์และจอห์น ดามัสซีเน เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๐ นี่เอง *(ดู Woodward, 1997 : 57 และ Livingstone, 1977 : 37 - 38)* หลังจากที่ชาวคริสต์เชื่อถือเรื่องนี้มานานกว่าพันปีและมีพิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลองวาระนี้ในวันที่ ๑๕ สิงหาคมของทุกปี

นักบุญโธมัส อไควนัส (St. Thomas Aquinas ราว ค.ศ. ๑๒๒๕ - ๑๒๗๔) บอกว่า แมรี เป็น **ไฮเปอร์ดูเลีย (Hyperdulia)** หมายถึงผู้ที่ได้รับการเคารพยกย่องอย่างสูงส่งเหนือกว่านักบุญคนใดในคริสต์ศาสนา เป็นรองแค่พระผู้เป็นเจ้าเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น *(Farmer, 1987 : 290)* นี่คือการยกย่องอย่างสูงสุดเท่าที่มนุษย์คนหนึ่งจะพึงได้รับ แม้ว่าคริสตจักรจะมิได้ประกาศรับรองเรื่องนี้อย่างเป็นทางการ แต่บรรดาคริสต์ศาสนิกชน รวมทั้งสถาบันศาสนาต่างก็ยอมรับความสำคัญของแม่พระอย่างมาก

เมื่อครั้งที่คริสตจักรของคอนสแตนติโนเปิลกับโรมแตกแยกกันอย่างเด็ดขาดเมื่อ ค.ศ. ๑๐๕๔ และคริสต์ศาสนาในทวีปยุโรปก็แยกออกเป็นสองนิกายคือ **นิกายออร์ธอดอกซ์** ที่คอนสแตนติโนเปิลเป็นศูนย์กลาง **และ นิกายคาทอลิก** ซึ่งศูนย์กลางอยู่ที่โรม *(Livingstone, 1977 : 96 และ 373)* ปรากฏว่าความแตกแยกนี้ มิได้มีผลกระทบต่อสถานะของแม่พระแต่อย่างใด

ทั้งสองนิกายยังยอมรับความสำคัญของแม่พระ ต่างก็มีบทสวดมนตร์สรรเสริญเธอ และมีงานเฉลิมฉลองให้แม่พระเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในวันที่ ๑๕ สิงหาคมของทุกปีที่พวกออร์ธอดอกซ์ฉลองวันสิ้นพระชนม์ของแมรี (Dormition of the Blessed Virgin Mary) *(ดู Livingstone, 1977 : 159 และ Farmer, 1987 : 292)* เช่นเดียวกับที่พวกคาทอลิกฉลองวันแม่พระเสด็จขึ้นสู่สวรรค์

ความสัมพันธ์ระหว่างแม่พระกับคริสต์ศาสนิกชนในยุโรป : ศาสนสถานและรูปเคารพ

แมรีมีความสำคัญต่อคริสต์ศาสนิกชนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๔ บทสวดมนตร์สรรเสริญเธอที่เขียนอยู่บนกระดาษปาปีรุส มีอายุเก่าแก่ประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๔ *(Livingstone, 1977 : 325)* นอกจากนี้ยังมีหลักฐานโบราณคดีบ่งบอกว่ามีพื้นปูกระเบื้องโมเสกเก่าแก่ที่สร้างขึ้นตั้งแต่ราวๆ คริสต์ศตวรรษที่ ๕ - ๖ อยู่ที่ถ้ำ (Grotto) ข้างใต้ Basilica of the Annunciation ในเมืองนาซาเร็ธ *(Encyclopaedia Britannica C. D. 2000 : "Nazareth")* โบสถ์แห่งนี้สร้างขึ้นตรงจุดที่เชื่อกันว่าเป็นบ้านของแมรี และถ้ำดังกล่าวก็คือสถานที่ซึ่งทูตสวรรค์ได้มาพบแมรี เพื่อแจ้งข่าวเรื่องพระบุตรจะมาบังเกิดแก่เธอ

รูปเขียนของแมรีที่เก่าแก่ที่สุด น่าจะเป็นรูปตอนทูตสวรรค์มาแจ้งข่าวแก่แมรี (The Annunciation) ในสุสานของชาวคริสต์ที่พริสซิลลา (Catacombs of Priscilla)[๑] และที่อาราม เซนต์ ปีเตอร์กับอาราม เซนต์ มาร์เซลลินุส ในกรุงโรม *(Wright, 1996 : 67)* รูปดังกล่าวเขียนขึ้นเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ เช่นเดียวกัน นอกจากนี้แม่พระยังปรากฏในรูปเขียนที่จำลองภาพตอนพระประสูติกาล (The Nativity) จากพระคัมภีร์ ซึ่งเป็นภาพที่เขียนกันมากขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๔ เป็นต้นมา *(Wright, 1996 : 68)* หลักฐานทั้งหมดนี้ช่วยยืนยันได้ว่า แม่พระได้รับการยอมรับนับถือในหมู่คริสต์ศาสนิกชนอย่างกว้างขวางมาก่อนการสถาปนาเป็นเธโอโตคอสใน ค.ศ. ๔๓๑ นานนับศตวรรษ

บทสวดมนตร์สรรเสริญแม่พระหลายบทที่ขึ้นต้นว่า **Hail Mary** ได้แพร่หลายไปทั่วคริสตจักร *(Livingstone, 1977 : 229)* โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงหลังปี ๔๓๑ คำนี้มีที่มาจากคำทักทายที่ทูตสวรรค์และเอลิซาเบธมีต่อแมรีในพระคัมภีร์ใหม่ภาคคำสอนของลุค และมีการ

---

[๑] ชาวคริสต์ที่โรมในระยะแรกถูกพวกโรมันปราบปรามอย่างรุนแรง พวกเขาต้องหลบซ่อนและแอบประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างลับๆ แม้แต่สุสานซึ่งต้องสร้างนอกเขตกำแพงเมืองนั้น พวกเขาก็ขุดเป็นอุโมงค์อยู่ใต้ดินโดยทำทางเดินเชื่อมต่อห้องต่างๆ ศพของชาวคริสต์จะถูกฝังอยู่ในผนังอุโมงค์ และยังมีสถานที่ประกอบพิธีฉลองวันครบรอบการตายของผู้ซึ่งสละชีพเพื่อคริสต์ศาสนาที่มักจะถูกทรมานอย่างทารุณก่อนจะตาย *(Livingstone, 1977 : 93 - 94)* มีหลายคนที่ได้รับการสถาปนาเป็นนักบุญในเวลาต่อมา

ประกาศเรื่องงานฉลองวาระสำคัญในชีวิตของแม่พระอย่างเป็นทางการในเอกสารของสถาบันศาสนา งานฉลองสำคัญ ได้แก่ วันที่ทูตสวรรค์เกเบรียลมาแจ้งข่าวตรงกับวันที่ ๒๕ มีนาคม วันเกิดของแม่พระคือวันที่ ๘ กันยายน และวันที่เสด็จขึ้นสู่สวรรค์คือวันที่ ๑๕ สิงหาคม *(Farmer, 1987 : 290)* ทำให้ชาวคริสต์มีการเฉลิมฉลองเกี่ยวกับแม่พระปีละหลายหน มากกว่างานฉลองของนักบุญคนอื่นๆ ทั้งหมด

ในขณะเดียวกัน ปรากฏว่ามีโบสถ์หลายแห่งที่สร้างขึ้นทั่วยุโรปเพื่ออุทิศถวายแก่แม่พระ บางแห่งก็ใช้ชื่อแมรีโดยตรง เช่น ซานตา มาเรีย เดลเล กราซี (Santa Maria delle Grazie) ที่มิลาน และ เซนต์ แมรี (St. Mary) ที่ออกซฟอร์ด ในขณะที่บางแห่งใช้ชื่อเป็นนัยว่า Our Lady หรือ Nôtre Dame เช่น Church of Our Lady ที่บรูจจ์ในเบลเยียม และมหาวิหาร Nôtre Dame ที่เมืองชาร์ตร์ส (Chartres) ในฝรั่งเศส

ฟาร์มเมอร์บอกว่า เฉพาะอังกฤษที่เดียวเมื่อราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๘ มีโบสถ์ที่อุทิศแก่แม่พระประมาณ ๒๐ แห่ง แต่พอถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นถึงกว่า ๒,๐๐๐ แห่ง *(Farmer, 1987 : 290)* ส่วนโบสถ์หลายแห่งที่ตั้งตามชื่อนักบุญคนอื่นมาก่อนแล้วก็มักจะสร้างหอสวดมนตร์ (chapel) ถวายแก่แม่พระเรียกว่า Lady Chapel เช่น ที่มหาวิหาร

เมืองอีไล (Ely) และ วินเชสเตอร์ (Winchester) หรืออย่างน้อยก็ต้องมีแท่นบูชาตั้งรูปแม่พระเอาไว้แบบที่มีอยู่ในมหาวิหารเวสมินสเตอร์ (Westminster Abbey) ที่ลอนดอน *(Farmer, 1987 : 291)*

การสร้างรูปเคารพของแม่พระเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายทั่วยุโรป อาจเป็นเพราะว่าภาพลักษณ์ของแม่พระไม่มีปัญหาในการตีความเท่ากับของพระเยซูคริสต์ ถึงแม้ว่าจะเป็นแม่พระแต่แมรีก็ยังเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งที่มีเลือดมีเนื้อ อารมณ์ ตลอดจนความรู้สึก ในระยะแรกภาพของแมรีอาจจะดูไม่สมจริงหรือผิดธรรมชาติอยู่บ้าง เช่น ตอนที่พระเยซูประสูตินั้น รูปเขียนบางรูปอาจให้พระเยซูประทับอยู่ในรางหญ้า โดยมีแม่พระทำท่าทางเคารพยำเกรงต่อพระองค์ ราวกับไม่ได้เป็นแม่ลูกกัน มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา ภาพตอนนี้มักจะออกมาในลักษณะที่แม่พระกำลังอุ้มพระกุมารเยซูอยู่ในอ้อมแขนมากกว่า *(Wright, 1996 : 68)* อันเป็นอากัปกิริยาที่แม่โดยทั่วไปปฏิบัติต่อลูกวัยทารกของตน

ประติมากรรมก็มีพัฒนาการไปในทำนองเดียวกันกล่าวคือ มีแนวโน้มเปลี่ยนไปในลักษณะที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น เห็นได้จากรูปปั้นเหนือประตูด้านตะวันตกของมหาวิหารที่แรมส์ (Rheims Cathedral) ซึ่งเป็นตอนที่ทูตสวรรค์เกเบรียลมาแจ้งข่าวแก่แมรี รูปนี้สร้างขึ้นเมื่อราว ค.ศ. ๑๒๕๕ - ๑๒๖๕ อิริยาบถทั้งของทูตสวรรค์และแมรีเป็นไปตามธรรมชาติ ทั้งคู่ยืนเอียงคอเล็กน้อย ลำตัวเบี่ยงเอาด้านข้างออกมา แขนที่ยกขึ้นรวมทั้งรอยยับย่นบนเสื้อผ้าบ่งบอกว่ามีการเคลื่อนไหวของร่างกาย และรอยยิ้มบนใบหน้าทำให้รูปดูมีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้น

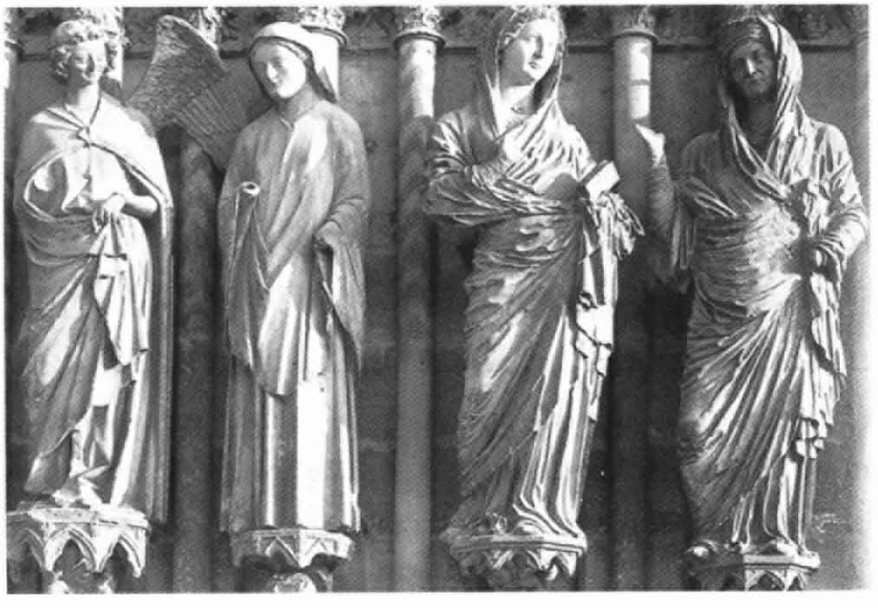

ทอม ฟลีนน์ (Tom Flynn) ผู้เชี่ยวชาญด้านประติมากรรมลงความเห็นว่า ศิลปินยุคกลางใช้แม่พระเป็นตัวกลางเพื่อเชื่อมโยงระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับมนุษย์ นับเป็นความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ และเมตตาธรรมมากกว่าจะอยู่บนความหวาดกลัวและการข่มขวัญ *(Flynn, 1998 : 50 - 51)*

ความคิดเรื่องแม่พระเป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับมนุษย์นั้น น่าจะมีมาตั้งแต่สมัยกลาง เพราะมีนักคิดหลายคน รวมทั้ง วิลเลียม แห่ง มาล์มสเบอรี (William of Malmesbury ราว ค.ศ. ๑๐๙๐ - ๑๑๔๓) ได้พยายามรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของแมรีเพื่อยืนยันว่าแม่พระมีอำนาจที่จะโอบอุ้มหรือช่วยเหลือบรรดาผู้คนที่มีบาปติดตัวได้ และเป็นการให้ความหวังแก่ผู้ที่ท้อแท้ หากต้องเผชิญหน้ากับการตัดสินโทษของพระผู้เป็นเจ้าอย่างโดดเดี่ยวเพียงลำพัง *(Farmer, 1987 : 291)* แม่พระจึงเป็นผู้มีเมตตาและดูจะเข้าถึงจิตใจของคริสต์ศาสนิกชนได้ดี เพราะเป็นคนธรรมดาเหมือนกัน

การที่แม่พระเป็นมนุษย์ทำให้มีการมองถึงอารมณ์และความรู้สึกของแม่พระมากขึ้นตามไปด้วย ชาวคริสต์จำนวนไม่น้อยถือว่าแม่พระคือ **Our Lady of Pity** *(Farmer, 1987 : 291)* มาตั้งแต่ปลายยุคกลาง และมีการสร้างศาสนวัตถุขึ้นเพื่อบูชา **ความโศกเศร้าเจ็ดประการของแม่พระ (The Seven Sorrows of the Blessed Virgin Mary)**[๑] ซึ่งเกี่ยวกับพระเยซูทั้งสิ้น *(Livingstone, 1977 : 471)* แสดงให้เห็นถึงความรักความผูกพันที่แม่มีต่อลูก ทำให้แม่พระดูไม่แตกต่างจากแม่คนอื่นที่รักลูกสุดหัวใจ และการตีความเรื่องความโศกเศร้าเจ็ดประการนี้เกิดขึ้นโดยใช้บรรทัดฐานของมนุษย์มาเป็นตัววัดอย่างแท้จริง

ความนิยมในตัวแม่พระและการยอมรับความสำคัญที่เพิ่มมากขึ้นในหมู่ชาวคริสต์ ทำให้เกิดความพยายามที่จะเล่าอัตชีวประวัติของแมรี สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ เรื่องราวที่มีอย่างกระท่อนกระแท่นไม่ค่อยปะติดปะต่อกันในพระคัมภีร์ใหม่ที่ถูกนำมาร้อยเรียงให้เป็นไปตามลำดับเวลา

---

[๑] ความโศกเศร้าเจ็ดประการของแม่พระได้แก่ (๑) ตอนฟังคำทำนายของสิมีออน (๒) ตอนลี้ภัยไปอยู่อียิปต์ (๓) ตอนพลัดหลงกับพระเยซูที่เยรูซาเล็ม (๔) ตอนที่เห็นพระเยซูแบกไม้กางเขนไปยังลานประหาร (๕) ตอนเฝ้ามองการตรึงกางเขน (๖) ตอนรับพระศพลงจากไม้กางเขน (๗) ตอนฝังพระศพ *(Livingstone, 1977 : 471)*

และมีการขยายความเพิ่มเติมในบางตอนที่พระคัมภีร์มิได้ระบุไว้อย่างชัดเจน เช่น มีการแต่งเติมเรื่องราวของพ่อแม่ของแม่พระคือ นักบุญโจอาชิม (St. Joachim) กับนักบุญแอนน์ (St. Anne) เพิ่มเข้าไป

จิตรกรรมฝาผนังของ จอตโต (Giotto ราว ค.ศ. ๑๒๖๗ - ๑๓๓๗) ศิลปินชาวฟลอเรนซ์ที่ สโครเวนยี ชาเปล (Scrovegni Chapel) ในเมืองปาดัว เล่าประวัติของแม่พระโดยเริ่มต้นจากเรื่องราวของโจอาชิมกับแอนน์ *(Spiazzi, 1993 : 16 - 18)* กำเนิดของแมรี และยังรวมประวัติของพระเยซูเข้าไปด้วย โดยให้แมรีเป็นแม่ที่เลี้ยงดูลูกด้วยความรักใคร่และห่วงใย แต่ต้องมาเห็นลูกถูกทรมานจนถึงแก่ความตายไปต่อหน้า จอตโตสะท้อนให้เห็นความทุกข์โทมนัสอย่างใหญ่หลวงของคนเป็นแม่ผ่านภาพของแมรีที่ยืนอย่างสิ้นเรี่ยวแรง โดยให้มีคนคอยพยุงอยู่ที่ข้างไม้กางเขนบนลานประหาร *(Spiazzi, 1993 : 36)* จอตโตมิได้จบการเล่าเรื่องราวของเขาด้วยความตายของแมรี แต่เลือกภาพ **การตัดสินครั้งสุดท้าย (The Last Judgment)** ที่พระเยซูประทับอยู่ตรงกลางเป็นประธาน แวดล้อมด้วยแม่พระกับสาวกคนสนิททั้งสิบสอง รวมทั้งเหล่านักบุญซึ่งมาชุมนุมเป็นพยานในการตัดสินครั้งนี้ *(Spiazzi, 1993 : 41)* และทิ้งช่วงสุดท้ายของชีวิตแมรีให้ยังคงคลุมเครืออยู่ต่อไป

ภาพของแม่พระในทัศนะของศิลปินคนสำคัญในสมัยเรอเนสซองส์มักออกมาในรูปแม่ที่กำลังดูแลลูกในวัยทารกด้วยความรักและทะนุถนอม ภาพ **Benois Madonna** ของ **เลโอนาร์โด ดา วินชี (Leonardo da Vinci)** เป็นรูปของมารดาในวัยสาวกำลังยื่นดอกไม้ช่อเล็กๆ ให้ลูกที่นั่งอยู่บนตักดู ใบหน้าของแม่พระยิ้มละไมและมองดูลูกอย่างอ่อนโยน *(Boussel, 1992 : 47)* **ราฟาเอล (Raphael)** เขียนรูป **Madonna of the Chair** โดยให้แม่พระเป็นสาวน้อยนั่งอุ้มลูกอยู่ อ้อมกอดอันกระชับบ่งบอกถึงความรักใคร่หวงแหนและปกป้องของแม่ที่มีต่อลูกอย่างชัดแจ้ง *(Chiarini, 1988 : 40)* ในขณะที่ **ไมเคิลแอนเจโล (Michelangelo)** เสนอภาพความสัมพันธ์ฉันแม่ลูกอย่างตรงไปตรงมาในภาพสลักนูนต่ำชื่อ **Madonna of the Steps**[๑] ด้วยการแสดงภาพแม่พระกำลังให้นมแก่พระกุมารเยซูอยู่บนบันได (Tartuferi, 1993 : 9) ซึ่งสื่อความหมายถึงการเลี้ยงดูอย่างเห็นได้ชัด

---

[๑] ภาพนี้แกะสลักบนแผ่นหินอ่อนขนาด ๔๐ x ๕๗ เซนติเมตร ไมเคิลแอนเจโลทำงานชิ้นนี้เมื่ออายุราว ๑๕ ปี เป็นผลงานที่วาซารี ศิลปินเอกคนหนึ่งในสมัยเรอเนสซองส์วิจารณ์ว่า เลียนแบบสไตล์ของประติมากรเอกอย่าง โดนาเทลโล (Donatello) และทำได้ยอดเยี่ยมมาก ราวกับโดนาเทลโลเป็นผู้ทำขึ้นมาจริงๆ *(Tartuferi, 1993 : 8 - 9)*

ภาพที่สะท้อนอารมณ์และการตีความอันหลากหลายของศิลปินเกี่ยวกับแม่พระ น่าจะเป็นตอนรับพระศพของพระเยซูลงจากไม้กางเขน แม่พระของโรเซร์ ฟาน เดอร์ เวย์เดน (Rogier van der Weyden) ถึงกับเป็นลมฟุบลงไปที่พื้น โดยที่นักบุญจอห์นกับนักบุญแมรี มักดาเลนรับไว้ไม่ทัน *(Gombrich, 1995 : 276 - 277)* ในขณะที่ไมเคิลแอนเจโลมองว่า แม่พระรับสถานการณ์นี้ได้อย่างสงบและกล้าหาญ

รูป **Pietà** หลายรูปของเขา สะท้อนให้เห็นความคิดนี้ โดยเฉพาะรูปที่อยู่ในมหาวิหารเซนต์ ปีเตอร์ ซึ่งวาซารี (Vasari) ยกย่องมากว่า เป็นงานชิ้นเยี่ยมราวกับว่าได้รับการสร้างสรรค์โดยพระผู้เป็นเจ้า *(Tartuferi, 1993 : 40)* แม่พระกำลังประคองพระศพไว้บนตัก ใบหน้าอาจจะ

มองดูเศร้าหมอง แต่ความสงบของจิตใจก็ฉายชัดออกมาจนสัมผัสได้ การตีความที่ต่างกันนี้คงจะไม่มีผู้ใดผิดหรือถูก แต่ทำให้รูปเคารพของแม่พระมีความเป็นมนุษย์ที่ใครๆ ก็สามารถเข้าถึงได้อย่างไม่ยากนัก

ความสำคัญของแม่พระยังเห็นได้จากการที่ศิลปินหลายคนใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์ บ่งบอกความสำคัญหรือแสดงความยกย่องคนบางคนเป็นพิเศษ เช่น นักบุญ หรือผู้ที่สร้างบุญกุศลอุทิศถวายแก่สถาบันศาสนา เห็นได้จากในภาพ **การตัดสินครั้งสุดท้าย (The Last Judgment)** ที่สโครเวนยี ชาเปลในเมืองปาดัว จอตโตเขียนภาพของเอนริโก สโครเวนยี (Enrico Scrovengni)

ผู้สร้างศาสนสถานแห่งนี้ กำลังถวายแบบจำลองของอาคารแก่นักบุญสามคน ในจำนวนนี้มีแม่พระรวมอยู่ด้วย *(Spiazzi, 1993 : 41)* เท่ากับยกย่องว่าการกระทำของสโครเวนยีนั้นเป็นสิ่งที่ดีงามควรแก่การสรรเสริญและส่งผลให้เขาได้พบแม่พระในวันนั้น

ภาพ **นิมิตของนักบุญเบอร์นาร์ด** (The Vision of St. Bernard) ของฟิลิปปิโน ลิปปี (Filippino Lippi) ก็เช่นกัน ศิลปินให้นักบุญเบอร์นาร์ดได้พบกับพระแม่โดยตรง *(Piper, 1994 : 117)* และบาทหลวงบาร์โธลอมมีโอ (Fra Bartolommeo) ได้เขียนรูปสำหรับประดับแท่นบูชาใหญ่ของมหาวิหารเมืองเบอซองซง (Besançon) ในฝรั่งเศส โดยมีภาพของ เฟอร์รี การองเดอเลต์

(Ferry Carondelet) ผู้อุปถัมภ์การเขียนรูปนี้ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ คุกเข่าเฝ้าแม่พระกับพระเยซูอยู่ด้วย *(Honour and Fleming, 1995 : 442)* แม้แต่พระสันตะปาปาบางองค์หรือตัวศิลปินเองก็เคยมีรูปของตนปรากฏอยู่คู่กับแม่พระมาแล้ว บางครั้งเป็นการแฝงอยู่ในตอนต่างๆ ที่นำมาจากพระคัมภีร์ และบางทีก็เป็นเสมือนแม่พระมาปรากฏเพื่อประทานพรให้เป็นกรณีพิเศษทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วผู้คนเหล่านั้น มิใช่คนร่วมสมัยกับแม่พระแต่อย่างใด

แม่พระได้รับความกระทบกระเทือนหลังการปฏิรูปศาสนา ค.ศ. ๑๕๑๗ เนื่องจากพวกโปรเตสแตนต์ (Protestants) ไม่ยอมรับการตีความอะไรนอกเหนือจากที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ไบเบิล ดังนั้นจึงไม่ยอมรับในสถานะของแม่พระ ต่างไปจากคริสตจักรโรมันคาทอลิกและออร์ธอดอกซ์ที่ให้การรับรองอยู่ แท่นบูชาของแม่พระหลายแห่งที่อังกฤษถูกทำลายลง แต่งานฉลองวาระสำคัญต่างๆ เกี่ยวกับแม่พระยังคงมีปรากฏอยู่ใน **หนังสือบทสวดมนตร์ (Book of Common Prayer)** ของ **นิกายโบสถ์อังกฤษ (Church of England)** *(Farmer, 1987 : 291 - 292)*

คริสต์ศาสนิกชนนิกายโรมันคาทอลิกในปัจจุบัน ยังคงผูกพันกับแม่พระอย่างมาก และเชื่อว่ามีการแสดงปาฏิหาริย์ของแม่พระ เพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์เกิดขึ้นหลายครั้งด้วยกัน คริสตจักรที่วาติกันรับรองปาฏิหาริย์ของแม่พระ เช่น ที่ ลูร์ดส์ (Lourdes) ใน ค.ศ. ๑๘๕๘[๑]

---

[๑] อยู่ที่ฝรั่งเศส เป็นเมืองที่มีความสำคัญขึ้นมาใน ค.ศ. ๑๘๕๘ เนื่องจากเด็กผู้หญิงอายุ ๑๔ ปีคนหนึ่งชื่อ **แบร์นาแด็ต ซูบิรูส์ (Bernadette Soubirous)** ยืนยันว่าเห็นแม่พระมาปรากฏพระองค์ที่ถ้ำแห่งหนึ่งแถวๆ เมืองลูร์ดส์ และเกิดมีน้ำพุผุดขึ้น ณ ตรงจุดนั้นด้วย *(Livingstone, 1977 : 309)* แม่พระมีพระประสงค์ให้ศาสนิกชนเดินทางมาที่นี่เพื่อจาริกแสวงบุญและสวดภาวนา *(Jöckle, 1997 : 300)* แต่ผู้คนกลับลือกันว่าการมาแสวงบุญที่ลูร์ดส์ช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บและความพิการให้หายได้ จึงมีผู้ที่ศรัทธาหลั่งไหลมาที่นี่เป็นจำนวนมาก และยังมีการสร้างศาสนสถาน ตลอดจนสถานพยาบาลขึ้นมากมายเพื่อรองรับผู้จาริกแสวงบุญเหล่านั้น *(Livingstone, 1977 : 309)* ตราบจนทุกวันนี้ผู้คนมากมายยังคงเดินทางมาที่ลูร์ดส์เป็นประจำทุกปี

และที่ฟาติมา[๑] (Fatima) ใน ค.ศ. ๑๙๑๗ ทำให้การประชุมคณะมนตรีแห่งวาติกันครั้งที่ ๒ (The Second Vatican Council) ใน ค.ศ. ๑๙๖๔ มีการประกาศออกมาว่า แมรีมิได้เป็นเพียงแค่ **แม่พระ** แต่ยังเป็น **แม่ของคริสตจักร (Mother of the Church)** อีกด้วย *(Livingstone, 1977 : 534)* เท่ากับเป็นการผูกพันแม่พระกับพระเยซูให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ประเทศโปแลนด์ถือว่า แม่พระเป็นนักบุญผู้อุปถัมภ์ของตน พระสันตะปาปาจอห์น พอลที่ ๒ (John Paul II) ก็เป็นชาวโปล พระองค์เคยมีพระดำรัสยกย่องความสำคัญของแม่พระอยู่หลายครั้ง[๒] ทำให้เกิดมีขบวนการเคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้องให้ทางคริสตจักรโรมันคาทอลิกประกาศรับรองแม่พระเป็น **ผู้มีส่วนร่วมในการไถ่บาป** ขึ้นเมื่อราว ค.ศ. ๑๙๙๗ *(ดู Woodward, 1997 : 50 - 57)* นับเป็นความเคลื่อนไหวที่ต้องการให้วาติกันประกาศรับรองสถานะดังกล่าวของแม่พระก่อนการฉลองยี่สิบศตวรรษของคริสต์ศาสนาใน ค.ศ. ๒๐๐๐ แต่กลับไม่มีคำตอบอย่างเป็นทางการในเรื่องนี้ออกมาจากทางวาติกัน

---

[๑] เป็นเมืองเล็กๆ ในโปรตุเกสที่มีความสำคัญทางศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เพราะเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๗ มีเด็กเล็กๆ สามคนที่ไม่รู้หนังสือยืนยันว่า เห็นผู้หญิงคนหนึ่งมาปรากฏต่อหน้า และพูดกับพวกเขาว่าเธอคือ **แม่พระ** หรือ Our Lady of the Rosary เธอขอให้สร้างอารามขึ้นเพื่ออุทิศถวายให้แก่เธอ *(Livingstone, 1977 : 190)* ทำให้ที่นี่กลายเป็นที่จาริกแสวงบุญที่ผู้คนหลั่งไหลกันมาอีกแห่งหนึ่ง

[๒] พระสันตะปาปาจอห์น พอลที่ ๒ ทรงแสดงเทศนาเกี่ยวกับแม่พระในฐานะของผู้มีส่วนร่วมในการไถ่บาปไม่ต่ำกว่า ๕๐ ครั้ง คำเทศนาในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๙๗ ของพระองค์มีการเปรียบแม่พระว่า เป็นเสมือน **อีฟคนใหม่** ที่ได้รับมอบหมายจากพระผู้เป็นเจ้าให้มาทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการไถ่บาป *("...Mary, The New Eve, thus becomes a perfect icon of the Church...We can therefore turn to the Blessed Virgin, trustfully imploring her aid in the Awareness of the Singular role entrusted to her by God, the role of Co-operator in the Redemption..." ดู Woodward, 1997 : 53)*

บรรณานุกรม

Boussel, Patrice. **Leonado da Vinci.** London : Tiger Books, 1992.

Chiarini, Marco. **Pitty Palace.** Florence : Scala, 1988.

Encyclopaedia Britannica C.D. 2000.

Farmer, David Hugh. **The Oxford Dictionary of Saints.** Oxford : Oxford University Press, 1987.

Flynn, Tom. **The Body in Sculptor.** London : Calmann and King, 1998.

Gombrich, E. H. **The Story of Art.** London : Phaidon Press, 1995.

Holy Bible : New International Version, The. Grand Rapids, Michigan : Zondervan Publishing House, 1984.

Honour, Hugh and Flemming, John. **A World History of Art.** London : Laurence King Publishing, 1995.

Jöckle, Clemens. **Encyclopedia of Saints.** London : Parkgate Books, 1997.

Livingstone, E.A. **The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church.** Oxford : Oxford University Press, 1977.

Piper, David. **The Illustrated History of Art.** New York : Crescent Books, 1994.

Spiazzi, Anna Maria. **The Scrovegni Chapel in Padua.** Milan : Electa, 1993.

Tartuferi, Angelo. **Michelangelo : Painter, Sculptor and Architect.** Rome : A.T.S. Italia, 1993.

Ware, Kallistos. "Eastern Christendom." In **The Oxford Illustrated History of Christianity,** pp. 123 - 161. Oxford : Oxford University Press, 1992.

Woodward, Kenneth L. "Hail Mary." **Newsweek** (August 25, 1997) : 50 - 57.

Wright, Susan. **The Bible in Art.** New York : Todtri Production, 1996.

มนุษย์ผู้รอบรู้ (Universal Man) : ศึกษากรณีเลโอนาร์โด ดา วินชี (Leonardo da Vinci)*

คำว่า **เรอเนสซองส์** (Renaissance) แปลตามตัวได้ว่าเป็น **การเกิดใหม่** (rebirth) หมายถึงช่วงเวลาที่ผู้คนของโลกตะวันตก โดยเฉพาะในอิตาลีมีความตื่นตัวที่จะรื้อฟื้นภูมิปัญญาสมัยคลาสสิกขึ้นมาศึกษากันอย่างกว้างขวาง ทำให้เกิดความสนใจศึกษาภาษากรีกกับละติน เพื่อจะได้เข้าถึงความรู้ที่มีอยู่ในตำรับตำราของนักปราชญ์กรีก โรมัน และนำไปสู่การให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะของปัจเจกบุคคล รวมทั้งความสนใจต่อชีวิตในโลกนี้ มากกว่าโลกหน้า ทำให้โลกตะวันตกก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ ซึ่งมีทั้งความเจริญรุ่งเรืองและความสับสนวุ่นวายมากที่สุดยุคหนึ่งของประวัติศาสตร์ยุโรป

ยุคเรอเนสซองส์เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เมื่อไรเป็นคำถามที่ยากจะตอบ นักวิชาการบางคนเชื่อว่ายุคนี้เริ่มมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ แล้ว ในขณะที่อีกหลายคนถือเอาการยึดครองกรุงคอนสแตนติโนเปิลของพวกเติร์กเมื่อ ค.ศ. ๑๔๕๓ เป็นจุดเริ่มต้น เพราะว่ามีนักปราชญ์กรีกขนตำรับตำราหลั่งไหลเข้าไปอยู่ตามเมืองต่างๆ แถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เพื่อหนีให้พ้นการรุกรานของพวกเติร์ก นับเป็นการกระตุ้นกระแสความสนใจต่อการศึกษาอารยธรรมคลาสสิกขึ้นอีกครั้ง และบางคนคิดว่าเรอเนสซองส์น่าจะเกิดหลังการประดิษฐ์เครื่องพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๔๕๑ มากกว่า *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 3)* เพราะทำให้ความรู้แพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากหนังสือมิใช่ของหายาก หรือมีราคาแพงมากอย่างเมื่อก่อนอีกต่อไป อย่างไรก็ดี ยุคนี้จะเกิดขึ้นเมื่อไร อาจไม่ใช่เรื่องสำคัญมากเท่าไรนัก ส่วนมากเป็นที่ยอมรับกันว่าเรอเนสซองส์เกิดขึ้นแล้วในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับสมัยเรอเนสซองส์ก็คือ คนของยุคนี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นต้นแบบของมนุษย์สมัยใหม่ (modern man) ซึ่งมนุษย์สมัยใหม่ในอุดมคตินั้นจะต้องเป็นผู้รอบรู้ (universal man) ที่ภาษาอิตาเลียนเรียกว่า **l' uomo universale** และตัวอย่างที่ถูกหยิบยก

---

* เอกสารประกอบการเรียนวิชา ๐๐๔๓๑๔ ประวัติศาสตร์ยุโรป

ขึ้นมาเปรียบเทียบให้เห็นคุณลักษณะของผู้รอบรู้ได้ชัดเจนมากที่สุดก็คือ **เลโอนาร์โด ดา วินชี (Leonardo da Vinci ค.ศ. ๑๔๕๒ - ๑๕๑๙)**

เลโอนาร์โด ดา วินชี : กำเนิด การศึกษา และจุดเริ่มต้นของชีวิตศิลปิน

เลโอนาร์โด ดา วินชี เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ค.ศ. ๑๔๕๒ ที่เมืองวินชี หรือไม่ก็เป็นบริเวณแถวๆ นั้น *(Great Artists, 1995 : 22)* วินชีเป็นเมืองเล็กตั้งอยู่ใกล้ฟลอเรนซ์ และเป็นที่ซึ่งครอบครัวทางฝ่ายพ่อของเขาอาศัยอยู่

เลโอนาร์โด ดา วินชีเป็นลูกนอกสมรส พ่อของเขาเป็นนักกฎหมายชื่อ เซร์ เปียโร ดา วินชี (Ser Piero da Vinci) *(ดู Varsari, 1992 : 284 และ Vezzosi, 1997 : 16)* ส่วนแม่ที่ชื่อคาเธอรีนา (Caterina) นั้นไม่มีผู้ใดทราบที่มา อาจเป็นสาวชาวบ้านที่มาทำงานเป็นสาวใช้ในบ้านของเซร์ เปียโร แล้วเกิดตั้งครรภ์กับเจ้านาย มีเพียง อโนนิโม กัดดิอาโน (Anonimo Gaddiano) ผู้เขียนประวัติเลโอนาร์โดไว้ในหนังสือ **Codex Magliabecchiano** (ราว ค.ศ. ๑๕๓๐) เท่านั้นที่ระบุว่าเธอผู้นี้เป็นคนมีเชื้อสายตระกูลดี *(Vezzosi, 1997 : 130)* อย่างไรก็ดี ขณะนั้นเซร์ เปียโร สมรสแล้วกับสตรีที่มาจากสกุลผู้ดีของฟลอเรนซ์ แต่ไม่มีลูกด้วยกัน *(Bronowski and Mazlish, 1995 : 5)* เลโอนาร์โดจึงได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีในบ้านของฝ่ายพ่อที่วินชี

การที่เขาเป็นลูกนอกสมรส ทำให้มีผู้ตีความว่า **ดา วินชี** หมายถึงเขามาจากเมืองนี้ มิใช่นามสกุล แต่อเลสซานโดร เวซซอซี (Alessandro Vezzosi) ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์เลโอนาร์โด ดา วินชี (Museo Ideale Leonardo da Vinci) ที่เมืองวินชีมีความคิดเห็นต่างออกไป เขายืนยันว่าน่าจะเป็นนามสกุลจริง อย่างน้อยเซร์ เปียโรก็ใช้ดา วินชีเป็นนามสกุลอย่างแน่นอน เพราะจากทะเบียนสมาชิกของสมาคมช่างเขียน กอมปาญเญีย ดิ ซาน ลูคา (Compagnia di San Luca) ของฟลอเรนซ์ระบุว่าใน ค.ศ. ๑๔๗๒ มีสมาชิกใหม่ชื่อ เลโอนาร์โด ซึ่งเป็นบุตรของเซร์ เปียโร ดา วินชี *(Vezzosi, 1997 : 16)* เพราะฉะนั้น ดา วินชีที่ต่อท้ายชื่อของเลโอนาร์โดก็ควรจะเป็นนามสกุลของเขาด้วยเช่นกัน

สถานะลูกนอกสมรสสร้างปัญหาอะไรให้เลโอนาร์โดบ้าง คำตอบคือ แทบไม่มีเลย จริงอยู่ที่เขาอาจจะเติบโตขึ้นมาโดยขาดแม่ แต่เรื่องการยอมรับทางสังคมแล้วไม่เป็นปัญหา ดูเหมือนว่านี่คือเรื่องธรรมดามากในสังคมอิตาเลียน ชนชั้นสูงตั้งแต่นักบวชชั้นคาร์ดินาล ขุนศึกหรือศิลปินมีชื่อหลายคนก็เป็นลูกนอกสมรส และไม่ได้คิดจะปิดบังชาติกำเนิดของตนไว้เป็นความลับแต่อย่างใด เลโอนาร์โดเองก็เติบโตขึ้นมาอย่างลูกคนเดียวของผู้เป็นพ่อตั้งแต่เด็กจนถึงวัยฉกรรจ์ *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 5)* ถึงแม้ว่าเซร์ เปียโรจะแต่งงานใหม่อีกหลายครั้ง แต่กว่าที่เขาจะมีลูกอีกคน เลโอนาร์โดก็โตเป็นผู้ใหญ่แล้ว

จอร์โจ วาซารี (Giorgio Vasari) เขียนประวัติของเลโอนาร์โดไว้ในหนังสือ **The Lives of the Artists** ที่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เขาเล่าว่าตอนเป็นเด็กเลโอนาร์โดเป็นคนโลเลเอาแน่นอนไม่ได้ และยังบอกว่าถ้าไม่เป็นแบบนี้แล้วละก็เขาคงจะเป็นคนที่มีการศึกษาสูงคนหนึ่ง วาซารียกตัวอย่างว่า เลโอนาร์โดมักจะเริ่มต้นเรียนอะไรไปสักพักแล้วก็ทิ้งไปกลางคันเพื่อไปเริ่มเรียนอะไรใหม่อีก นอกจากนี้ความช่างสงสัยของเขายังก่อความยุ่งยากให้แก่ครูผู้สอนอยู่เสมอ *(Vasari, 1992 : 284)* แม้ดูเหมือนว่าเลโอนาร์โดจะไม่ได้เรียนอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน แต่ทั้ง วาซารี กัดดิอาโน และ เปาโล โจวิโอ (Paolo Giovio) ผู้เขียน **Leonardo Vincii Vita** (ราว ค.ศ. ๑๕๒๗) ต่างก็ยอมรับตรงกันว่าเขาสามารถเล่นเครื่องดนตรีโบราณคล้ายๆ พิณที่เรียกว่า ลีร์ *(Lyre)* ได้ดีเยี่ยม และยังสามารถร้องเพลงได้อย่างไพเราะเพราะพริ้งอีกด้วย *(ดู Vasari, 1992 : 284 และ Vezzosi, 1997 : 130 - 131)*

สิ่งเดียวที่วาซารีบอกว่า เลโอนาร์โดไม่เคยละทิ้งเลยคือ **การเขียนรูป** *(Vasari, 1992 : 285)* เซร์ เปียโรคงจะมองเห็นแววทางศิลปะของลูกชาย จึงนำไปฝากให้ฝึกงานในสังกัดของเพื่อนที่ชื่ออันเดรีย เดล เวรอคคิโอ (Andrea del Verrocchio) ผู้เป็นศิลปินมีชื่อของฟลอเรนซ์ตั้งแต่เลโอนาร์โดมีอายุประมาณ ๑๔ ปี *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 6)* วาซารีไม่ได้บอกว่าเลโอนาร์โดมาอยู่ฟลอเรนซ์เมื่ออายุได้เท่าไร แต่บอกว่าเขามาเรียนวิชาออกแบบกับเวรอคคิโอ *(Vasari, 1992 : 285)* ในขณะที่มีหลักฐานชิ้นหนึ่งระบุว่า เซร์ เปียโรอพยพครอบครัวย้ายมาอยู่ที่ฟลอเรนซ์ใน ค.ศ. ๑๔๖๙ ทำให้ตีความกันว่าเลโอนาร์โดอยู่ที่วินชีจนถึงอายุ ๑๗ ปี แล้วจึงเข้ามาฝึกงานกับเวรอคคิโอในปีเดียวกันกับที่ครอบครัวย้ายมาฟลอเรนซ์ *(Boussel, 1992 : 6)* แม้ว่าปีที่เขาเริ่มต้นฝึกงานอาจจะยังเป็นปัญหาอยู่ แต่หลักฐานทุกฉบับบอกตรงกันว่าเวรอคคิโอเป็นครูของเขาอย่างชัดเจน

เวรอคคิโอเป็นศิลปินที่มีความสามารถหลายอย่าง เขาเป็นทั้งจิตรกร ประติมากร ช่างทำเครื่องเงินและช่างทอง *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 6)* บางคนบอกว่าเขายังเป็นช่างแกะสลักไม้และเป็นนักดนตรีอีกด้วย *(Vezzosi, 1997 : 26)* นอกจากนี้ สำนักของเขาในช่วงทศวรรษ ๑๔๖๐ และ ๑๔๗๐ ยังเป็นที่รวมของศิลปินชื่อก้องหลายคน ได้แก่ **ซานโดร บอตติเชลลี** (Sandro Botticelli) **เปียโตร เปรุคจิโน** (Pietro Perugino) **โดเมนิโก เกอร์ลานดายโอ** (Domenico Ghirlandaio) และ **ลอเรนโซ ดิ เครดี** (Lorenzo di Credi) งานที่ได้รับการว่าจ้างมานั้นคงต้องให้บรรดาศิลปินในสังกัดช่วยกันทำ และเปิดโอกาสให้เด็กฝึกงานแบบเลโอนาร์โดได้แสดงฝีมือด้วย *(Vezzosi, 1997 : 26)* การได้มีโอกาสทำงานเคียงข้างศิลปินชั้นเยี่ยม คงจะเป็นประสบการณ์ที่คุ้มค่ามากทีเดียวสำหรับเขา

โจวานนี ซานตี (Giovanni Santi) ผู้เป็นบิดาของ **ราฟาเอล** (Raphael) เขียนถึงการฝึกงานของเลโอนาร์โดและเปรุคจิโนไว้ใน Cronaca Rimata และยกย่องความชำนาญของเวรอคคิโอเป็นอย่างมากว่า สามารถสอนลูกศิษย์ที่มีพรสวรรค์เช่นนี้ได้ดี *(Vezzosi, 1997 : 27)* หนุ่มน้อยเลโอนาร์โดคงจะได้เรียนรู้เคล็ดลับของเทคนิคในการหล่อโลหะ ได้ฝึกหัดเขียนรูปคนจากแบบทั้งที่เป็นแบบเปลือยและแบบที่สวมเสื้อผ้า เขาได้ศึกษาพวกพันธุ์พืชและสัตว์นานาชนิดเพื่อใช้ประกอบการเขียนรูป นอกจากนี้ยังได้เรียนเรื่องมิติของความลึก (Perspective) รวมทั้ง

การใช้สีจากสำนักของเวรอคคิโอด้วย *(Gombrich, 1995 : 293)* และการเรียนคงจะต้องใช้วิธีคอยสังเกตจดจำเทคนิคต่างๆ จากการทำงานร่วมกับครู หรือศิลปินร่วมสำนักทั้งหลายนั่นเอง

เลโอนาร์โดเติบโตขึ้นเป็นศิลปินหนุ่มรูปงาม[๑] และเสร็จสิ้นการฝึกงานเมื่อเขาอายุได้ ๒๐ ปี การมีชื่อเป็นสมาชิกสมาคมช่างเขียนเมื่อ ค.ศ. ๑๔๗๒ แสดงว่าเขาเปลี่ยนสถานะจากเด็กฝึกงานไปเป็นศิลปินในสังกัดของเวรอคคิโอแล้ว งานสำคัญชิ้นแรกของเขาที่ช่วยเวรอคคิโอเขียนคือ **The Baptism of Christ** ก็น่าจะออกมาในช่วงเวลานี้ งานชิ้นนี้มีหลักฐานว่าเคยมีศิลปินคนอื่น รวมทั้งบอตติเซลลีด้วยที่ทำงานนี้มาก่อนจะถึงมือของเลโอนาร์โด *(Boussel, 1992 : 7)* และส่วนที่เขาเขียนในรูปนี้ก็มิใช่จุดสำคัญของภาพ เลโอนาร์โดเขียนทิวทัศน์ตรงพื้นหลังกับเทวดาองค์ที่คุกเข่าอยู่ทางซ้ายสุดของภาพ ข้างๆ กันเป็นเทวดาอีกองค์หนึ่งที่เวรอคคิโอเป็นผู้เขียนเอง

---

[๑] หลักฐานยืนยันถึงรูปลักษณ์อันงดงามของเลโอนาร์โด ดา วินชีมีอยู่มากมาย เช่น เปาโล โจวิโอ แพทย์ผู้เขียนประวัติของเลโอนาร์โดเป็นภาษาละตินในชื่อว่า **Leonardi Vincii Vita** ซึ่งออกมาเมื่อราว ค.ศ. ๑๕๒๗ ระบุว่าเลโอนาร์โดฉลาดปราดเปรื่องไม่น้อยกว่ารูปโฉมอันหล่อเหลาของเขา *(Vezzosi, 1997 : 131)* วาซารีเองก็พูดตรงกัน *(Vasari, 1992 : 284)* และมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่ารูปหล่อ **เดวิด (David)** ฝีมือของเวรอคคิโอที่ทำขึ้นในช่วงทศวรรษ ๑๔๗๐ นั้น *(Gesse, 1995 : 211)* ต้นแบบของใบหน้าอันงดงามของหนุ่มน้อยในรูปนี้อาจจะเป็นเลโอนาร์โดในวัยหนุ่มก็ได้ *(ดู Boussel, 1992 : 6 และ Vezzosi, 1997 : 26)* แต่รูปเหมือนที่เขาเขียนเองหรือรูปเพลโตในจิตรกรรมฝาผนังชื่อ **The School of Athens** ที่ว่ากันว่าราฟาเอลใช้ใบหน้าของเลโอนาร์โดเป็นแบบนั้นล้วนเป็นรูปในวัยชราแล้ว ไม่เคยมีรูปของเขาในวัยหนุ่มหลงเหลือไว้ให้เห็นเลย

ปรากฏว่าหลังจากรูปนี้เขียนเสร็จแล้ว เวรอคคิโอไม่เคยกลับไปเขียนรูปอีกตราบจนวันตายแบบที่วาซารีบอกว่า เวรอคคิโอไม่เคยกลับไปแตะต้องสีอีกเลย *(Vasari, 1992 : 287)* หลายคนคิดว่าฝีมือเขียนรูปของเลโอนาร์โดดีกว่าครูของเขา *(ดู Bronowski and Mazlish, 1975 : 6 ; Vasari, 1992 : 287 และ Piper, 1994 : 130)* เทวดาที่ดูจะไม่สลักสำคัญอะไรดึงดูดความสนใจได้มากกว่าพระเยซู หรือนักบุญจอห์น เดอะ แบ็บติสต์เสียอีก เพราะสามารถสะท้นอารมณ์ความรู้สึกออกมาอย่างมีชีวิตราวกับเป็นเด็กจริงๆ ต่างไปจากเทวดาของเวรอคคิโอที่ดูที่อๆ ไร้ชีวิตชีวาและไม่เป็นธรรมชาติ *(Rauch, 1995 : 312)* จึงเป็นการสมควรแล้วที่เวรอคคิโอจะเลิกเขียนรูปตลอดไปเพราะฝีมือสู้เด็กในสังกัดของตนไม่ได้

แต่โบรนาวสกีกับแมซลิชมีมุมมองในเรื่องนี้แตกต่างออกไป กล่าวคือ ทั้งคู่เห็นว่าศิลปินสมัยเรอเนสซองส์มักทำงานทางศิลปะได้หลายแขนง และธุรกิจของเขาน่าจะดำเนินไปได้ดีกว่า ถ้าหากเขาเลือกทำงานด้านที่ตนถนัดที่สุด ในเมื่อมีลูกศิษย์ที่เขียนรูปได้เยี่ยมถึงขนาดนี้แล้ว เวรอคคิโอก็สามารถทิ้งงานด้านนี้ได้ และไปมุ่งทำงานด้านอื่นที่ยังไม่มีใครทำได้ดีแทน *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 6 - 7)* อย่างที่เขาหันไปทุ่มเทให้กับงานประติมากรรมในช่วงท้ายของชีวิตนั่นเอง

ช่วงที่เลโอนาร์โดทำงานในสังกัดของเวรอคคิโอนี้เอง ที่เขาถูกกล่าวหาว่ามีความสัมพันธ์ทางเพศกับนายแบบวัย ๑๗ ปีชื่อ จาโคโป ซาลตาเรลลี (Jacopo Saltarelli) โดยตกเป็นจำเลยร่วมกับชายหนุ่มอีกสามคนเมื่อ ค.ศ. ๑๔๗๖ *(Boussel, 1992 : 7)* วิธีการฟ้องร้องในสมัยนั้นทำได้โดยการเขียนคำฟ้องไปหย่อนลงในหีบที่ตั้งอยู่หน้าศาลาว่าการเมืองฟลอเรนซ์ และไม่จำเป็นต้องลงชื่อผู้ฟ้องด้วย แต่การพิจารณาพิพากษาคดีจะมีขึ้นก็ต่อเมื่อผู้กล่าวหาและพยานต้องออกมาแสดงตัว มิฉะนั้นคำฟ้องร้องก็จะตกไป ข้อกล่าวหาต่อเลโอนาร์โดไม่มีผู้ใดออกมาแสดงตัว *(ดู Vezzosi, 1997 : 40 และ Boussel, 1992 : 7)* ดังนั้นศาลจึงต้องประกาศออกมาอย่างเป็นทางการว่า เลโอนาร์โดพ้นจากข้อกล่าวหาดังกล่าว เพราะขาดพยานหลักฐานที่จะมายืนยันความผิดในครั้งนี้

อย่างไรก็ดี ข้อสงสัยที่ว่าเลโอนาร์โดเป็นพวกรักร่วมเพศนั้น ดูจะเป็นเรื่องที่พูดถึงกันมานานหลายศตวรรษ ทั้งวาซารีและซานตีเคยพูดถึงเรื่องนี้เป็นนัยๆ โดยเปรียบเทียบว่ารสนิยม

ทางเพศของเลโอนาร์โดกับเปรุคจิโนเป็นไปในทำนองเดียวกัน *(Vezzosi, 1997 : 40)* ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักจิตวิทยาผู้มีชื่อเสียงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ใช้บันทึกตอนหนึ่งจาก **Codex Atlanticus** ซึ่งเลโอนาร์โดเป็นผู้เขียน[๑] มาเป็นหลักฐานตีความว่าเขาเป็นพวกรักร่วมเพศแบบซ่อนเร้น *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 7)* ฟรอยด์ยังคงตั้งข้อสงสัยต่อไปอีกว่าเลโอนาร์โดจะเคยสวมกอดผู้หญิงด้วยอารมณ์ใคร่บ้างหรือไม่ แต่เขาก็แก้แทนว่าตามปกติแล้วพวกศิลปินมีชื่อมักจะแวดล้อมด้วยลูกศิษย์หนุ่มๆ หน้าตาดี *(Boussel, 1992 : 7)* นั่นอาจตีความได้ว่าไม่จำเป็นจะต้องมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างกันเสมอไป

หลังจาก ค.ศ. ๑๔๗๖ แล้วเลโอนาร์โดไม่เคยถูกกล่าวหาแบบนี้อีกเลย แต่เขาก็ไม่เคยแต่งงานตลอดชีวิตด้วยเช่นกัน สมุดบันทึกของเขาปรากฏภาพลายเส้นของชายหนุ่มหน้าตาหล่อเหลาอยู่รูปหนึ่งคือ รูปของเจียโคโม อันเดรีย ซาลาย (Giacomo Andrea Salai) ลูกศิษย์คนสนิทของเขา *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 4)* แต่รูปนี้อยู่คู่กับรูปชายชราอีกคนหนึ่ง จึงอาจเป็นการศึกษาเปรียบเทียบสรีระของคนต่างวัยกันก็เป็นได้

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ : ชีวิตที่มิลาน ค.ศ. ๑๔๘๒ - ๑๔๙๙

เลโอนาร์โด ดา วินชีออกจากฟลอเรนซ์ไปมิลานเมื่อ ค.ศ. ๑๔๘๒ สิ่งที่น่าสนใจก็คือทำไมเขาจึงต้องออกจากฟลอเรนซ์ และทำไมถึงเลือกมิลานเป็นจุดหมายปลายทาง คำถามข้อแรกไม่มีใครทราบเหตุผลอันแท้จริงที่อยู่เบื้องหลัง เท่าที่ทราบกันก็คือ เวรอคคิโอเดินทางไปเวนิสตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๔๘๑ เพราะเขารับงานออกแบบอนุสาวรีย์รูปบาร์โธลอมมีโอ คอลลีโอนี (Bartolommeo Colleoni) บนหลังม้าจึงต้องไปทำงานอยู่ที่นั่น *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 9)* ในขณะเดียวกันศิลปินคนอื่น เช่น บอตติเชลลี เปรุคจิโน และเกอร์ลานดายโอ ล้วนแต่ไปทำงานให้พระสันตะปาปาอยู่ที่โรม *(Vezzosi, 1997 : 52)* ฟลอเรนซ์ในช่วงเวลานั้น จึงมิใช่ศูนย์กลาง

---

[๑] เลโอนาร์โดบันทึกไว้ใน **Codex Atlanticus** ถึงความทรงจำในวัยเด็กของเขาว่า ตั้งแต่ยังเป็นทารกนอนอยู่ในเปล เขารู้สึกว่าเคยมีนก (บางคนบอกว่าแร้ง) โฉบลงมาหา และทำให้เขาต้องอ้าปากเพราะมันใช้หางสัมผัสริมฝีปากของเขาหลายครั้ง *(Vezzosi, 1997 : 134)* เรื่องนี้ทำให้ฟรอยด์ตีความออกมาในลักษณะดังกล่าว

ทางศิลปะอีกต่อไป เพราะศิลปินคนสำคัญๆ แยกย้ายไปอยู่ที่อื่นกันหมด นี่อาจเป็นสาเหตุให้เลโอนาร์โดต้องไปจากฟลอเรนซ์กับเขาบ้าง

เลโอนาร์โดเลือกที่จะมาอยู่มิลาน ขณะนั้นมิลานเป็นเมืองที่มั่งคั่งและทันสมัยกว่าฟลอเรนซ์ เพราะกระแสเรอเนสซองส์ที่ฟลอเรนซ์ยึดถือจารีตแบบคลาสสิกอย่างเคร่งครัด คนมีความรู้หมายถึง ผู้ที่รู้ภาษากรีกกับละตินและหมกมุ่นศึกษาตำราของบรรดานักปราชญ์กรีกโรมันอย่างจดจ่อ เลโอนาร์โดไม่อยู่ในมาตรฐานแบบนี้ เขาไม่รู้ทั้งกรีกหรือละตินและยังสนใจค้นหาความจริงด้วยตนเองมากกว่าจะยึดถือหนังสือของปราชญ์สมัยคลาสสิกเป็นสำคัญ *(Honour and Fleming, 1995 : 441)* โอกาสที่จะก้าวหน้าในสังคมฟลอเรนซ์ จึงเป็นไปได้ยากยิ่งผิดกับที่มิลานซึ่ง **โลโดวิโก** หรือ **ลูโดวิโก สฟอร์ซา** (Lodovico or Ludovico Sforza) ผู้มีฉายาว่า **แขกมัวร์** (Il Moro or the Moor) เพราะผิวคล้ำ เป็นดยุคแห่งมิลานที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจจากการเป็นขุนศึก นับเป็นคนที่สร้างตัวขึ้นมาแบบที่เรียกได้ว่าเป็น a self - made man และยังชอบคบหาสมาคมกับคนแบบ เดียวกับตัวเขาคือ คนที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยตนเอง *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 11)* โลโดวิโกอยากทำให้มิลานกลายเป็น **เอเธนส์แห่งอิตาลี** *(Vezzosi, 1997 : 52)* มิลานจึงดูจะเป็นเมืองที่เหมาะกับเลโอนาร์โดอยู่มาก

หลักฐานสำคัญที่บอกว่าเลโอนาร์โดอยากมาอยู่มิลานคือ สำเนาจดหมายสมัครงานที่เขียนถึงท่านดยุค[๑] ไม่มีผู้ใดทราบว่าจดหมายฉบับนี้ส่งถึงผู้รับจริงหรือไม่ *(Vezzosi, 1997 : 54)*

---

[๑] จดหมายของเลโอนาร์โด ดา วินชี ถึงโลโดวิโก สฟอร์ซา *(Bronowski, and Mazlish, 1975 : 9 - 10)* มีข้อความดังนี้

"Most Illustrious Lord, Having now sufficiently considered the specimens of all those who proclaim themselves skilled contrivers of instruments of war, and that the invention and operation of the said instruments are nothing different from those in common use: I shall endeavour, without prejudice to any one else, to explain myself to your Excellency, showing your Lordship my secrets, and then offering them to your best pleasure and approbation to work with effect at opportune moments on all those things which, in part, shall be noted below.

(1) I have a sort of extremely light and strong bridges, adapted to be most easily carried, and with them you may pursue, and at any time flee from the enemy; and others, secure and indestructible

by fire and battle, easy and convenient to lift and place. Also methods of burning and destroying those of the enemy.

(2) I know how, when a place is besieged, to take the water out of the trenches, and make endless variety of bridges, and covered ways and ladders, and other machines pertaining to such expeditions.

(3) Item. If, by reason of the height of the banks, or the strength of the place, and its position, it is impossible, when besieging a place, to avail oneself of the plan of bombardment, I have methods for destroying every rock or other fortress, even if it were founded on a rock, etc.

(4) Again, I have kinds of mortars; most convenient and easy to carry; and with these I can fling small stones almost resembling a storm; and with the smoke of these cause great terror to the enemy, to his great detriment and confusion.

(5) Item. I have means by secret and tortuous mines and ways, made without noise, to reach a designated [spot], even if it were needed to pass under a trench or a river.

(6) Item. I will make covered chariots, safe and unassailable, which, entering among the enemy with their artillery, there is no body of man so great but they would break them. And behind these, infantry could follow quite unhurt and without any hindrance.

(7) Item. In case of need I will make big guns, mortars, and light ordnance of fine and useful forms, out of the common type.

(8) Where the operation of bombardment might fail, I would contrive catapults, mangonels, trebuchets and other machines of marvellous efficacy and not in common use. And in short, according to the variety of cases, I can contrive various and endless means of offence and defence.

(9) And if the fight should be at sea I have many kinds of machines most efficient for offence and defence; and vessels which will resist the attack of the largest guns and powder and fumes.

(10) In time of peace I believe I can give perfect satisfaction and to the equal of any other in architecture and the composition of buildings public and private; and in guiding water from one place to another.

Item. I can carry out sculpture in marble, bronze, or clay, and also I can do in painting whatever may be done, as well as any other, be he who he may.

Again, the bronze horse may be taken in hand, which is to be the immortal glory and eternal honour of the prince your father of happy memory, and of the illustrious house of Sforza.

And if may of the above-named things seem to any one to be impossible or not feasible, I am most ready to make the experiment in your park, or in whatever place may please your Excellency - to whom I commend myself with the utmost humility."

เพราะพบแต่ฉบับสำเนา แต่สาระของจดหมายดังกล่าวดูน่าสนใจมาก เลโอนาร์โด แจกแจงรายละเอียดว่าเขาทำอะไรเป็นบ้างยาวเหยียดถึง ๑๐ ข้อด้วยกัน เก้าข้อแรกเขาบรรยายถึงความสามารถทางทหารล้วนๆ โดยบอกว่าเขาสามารถสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์อันทรงอานุภาพได้หลายชนิด ในขณะเดียวกันก็รู้จักสร้างป้อมค่ายที่แข็งแกร่งและมียุทธวิธีอันชาญฉลาดมากมายที่จะทำลายข้าศึกศัตรูซึ่งจะนำไปสู่ชัยชนะในบั้นปลาย มีข้อสุดท้ายเพียงข้อเดียวที่กล่าวถึงความสามารถในเชิงศิลปะ และสำหรับการเขียนรูปแล้วเลโอนาร์โดบอกแค่ว่าเขาสามารถทำได้ดีเท่ากับคนอื่นๆ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใครก็ตาม *(ดู Bronowski and Mazlish, 1975 : 9 - 10 และ Boussel, 1992 : 9 - 10)*

เลโอนาร์โดมิได้เขียนจดหมายเพื่อร้องของานทำแบบคนไม่มีศักดิ์ศรี เขาเพียงแต่บอกถึงความสามารถของตนอย่างมั่นใจว่ามีอะไรดีกว่าคนอื่น และการจ้างเขาทำงานย่อมไม่ใช่การลงทุนที่สูญเปล่า ที่สำคัญก็คือ เขาพร้อมที่จะพิสูจน์คำพูดของตนด้วยการแสดง การทดลองให้ท่านดยุคประจักษ์ในความสามารถของเขาได้ทุกเมื่อ การประกาศแบบนี้ นับเป็นวิธีคิดของคนรุ่นใหม่ที่มีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง และการกล้าท้าให้พิสูจน์คำกล่าวอ้างว่าเป็นจริงให้ประจักษ์แก่ตานั้นแสดงให้เห็นถึงความคิดเชิงประจักษ์นิยม (Empiricism) อย่างชัดเจน

มิลานในช่วงที่โลโดวิโก สฟอร์ซาเป็นผู้ปกครองนั้น อาศัยกองทัพเป็นฐานในการสร้างความมั่นคงทางการเมือง และในราว ค.ศ. ๑๔๘๒ ก็กำลังติดพันทำสงครามกับเวนิสอยู่ *(Vezzosi, 1997 : 53)* เลโอนาร์โดจึงให้ความสำคัญกับการสาธยาย ถึงความสามารถด้านวิศวกรรมทางการทหารมากที่สุดในจดหมายฉบับนั้น แต่ในตอนท้ายยังได้เสนอว่า ตัวเขามีความสามารถที่จะหล่ออนุสาวรีย์สำริดรูปบิดาของท่านดยุคนั่งอยู่บนหลังม้า เพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติประวัติทั้งของตัวบุคคลและของตระกูลสฟอร์ซาอันยิ่งใหญ่ต่อสาธารณชน *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 10)* ทำนองเดียวกับที่เวรอคคิโอทำรูปคอลลีโอนีที่เวนิสซึ่งได้รับคำชมอย่างมาก เลโอนาร์โดหวังว่าเขาน่าจะทำได้ดียิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก เพราะ ฟรานเชสโก สฟอร์ซา (Francesco Sforza) เป็นขุนศึกผู้มีชื่อเสียงมากกว่าคอลลีโอนี และข้อเสนอนี้น่าจะถูกใจโลโดวิโกมาก เมื่อประกอบกับคุณสมบัติข้ออื่นๆ ด้วยแล้ว ท่านดยุคก็ยอมรับเป็นผู้อุปถัมภ์ของเลโอนาร์โด

เลโอนาร์โดมามิลานกับคณะของนักดนตรีชื่อ อตาลันเต มิกลิออรอตตี (Atalante Migliorotti) *(Vezzosi, 1997 : 54)* ซึ่ง ลอเรนโซผู้ยิ่งใหญ่ (Lorenzo the Magnificent) แห่งตระกูล เดอ เมดิชี (dé Medici) ผู้ครองนครฟลอเรนซ์มีบัญชาให้นำลีร์มามอบเป็นของขวัญแก่โลโดวิโก สฟอร์ซา *(Murray, 1995 : 7)* เลโอนาร์โดออกแบบเครื่องดนตรีชิ้นนี้ด้วยตนเอง โดยทำจากเงิน และมีรูปร่างคล้ายหัวกะโหลกม้า มีเรื่องเล่าว่าเมื่อทั้งคู่มาถึงมิลาน ที่นั่นกำลังมีงานประกวดดนตรีอยู่ เลโอนาร์โดขอให้คณะของตนได้มีโอกาสบรรเลงลีร์และขับร้องเพลงต่อหน้าท่านดยุค เป็นกลุ่มสุดท้าย *(Boussel, 1992 : 10)* อาจจะเพื่อต้องการเพิ่มความประทับใจแก่โลโดวิโก สฟอร์ซา ซึ่งชื่นชอบดนตรีอยู่เหมือนกัน

ดยุคแห่งมิลานคงจะให้การอุปถัมภ์เลโอนาร์โด เพราะเรื่องอนุสาวรีย์มากกว่าดนตรี ในปี ๑๔๘๓ เลโอนาร์โดเริ่มงานด้วยการทำแบบดินเหนียว เฉพาะรูปม้าซึ่งสูงถึง ๒๖ ฟุตและทำท่ายกขาหน้าขึ้นทั้งสองข้างด้วย *(Great Artists, 1995 : 25 - 26)* นับเป็นงานที่ท้าทายความสามารถอย่างยิ่ง เพราะอนุสาวรีย์คอลลีโอนีของเวรอคคิโอที่ว่าเยี่ยมแล้วนั้น ยังมีขนาดที่เล็กกว่าและม้าก็ยกขาหน้าเพียงข้างเดียวเท่านั้น เลโอนาร์โดต้องเสียเวลาคิดคำนวณ ทั้งเรื่องศูนย์ถ่วงของน้ำหนัก วิธีการหล่อโลหะ ตลอดจนยานพาหนะที่จะใช้ขนอนุสาวรีย์ขนาดมหึมานี้ด้วย

แบบดินเหนียวของเลโอนาร์โดกว่าจะเสร็จเป็นรูปเป็นร่างได้ก็ใช้เวลาร่วมสิบปี ระหว่างนั้น โลโดวิโกเคยส่งสาส์นไปฟลอเรนซ์ใน ค.ศ. ๑๔๘๙ เพื่อขอให้ช่วยหาคนมาทำงานนี้แทน แต่เมื่อ

หาคนมาไม่ได้เลโอนาร์โดจึงยังทำงานนี้ต่อมา แบบดินเหนียวรูปม้าที่เสร็จสมบูรณ์ถูกนำออกแสดงในงานฉลองพระราชพิธีอภิเษกสมรสระหว่างจักรพรรดิแมกซิมิเลียนแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์กับเจ้าสาวจากตระกูลสฟอร์ซา *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 14)* วิศวกรชาวฟลอเรนซ์ชื่นชมแบบดินเหนียวนี้มาก ลูคา พาชิโอนี (Luca Pacioni) บรรยายถึงขนาดของม้าตัวนี้ไว้ในคำนำหนังสือชื่อ **De Divina Proportione** ว่าถ้าหล่อออกมาเรียบร้อยแล้ว ม้าสำริดตัวนี้จะสูงเกินกว่า ๑๗ เมตร และหนักเกือบ ๗๐ ตันทีเดียว *(Boussel, 1992 : 12)* ดูเหมือนว่าอนุสาวรีย์นี้ใกล้จะเสร็จเป็นรูปเป็นร่างแล้ว ตอนนี้เหลือแค่รอหาโลหะมาให้ได้มากพอที่จะใช้หล่อเท่านั้น

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ของฟรานเซสโก สฟอร์ซาคือ เลโอนาร์โดดูจะให้ความสนใจต่อตัวฟรานเซสโกน้อยกว่าม้า *(Boussel, 1992 : 12)* เพราะไม่ว่าจะเป็นแบบดินเหนียวหรือแบบขี้ผึ้งที่วาซารีอ้างว่ามีอยู่ ตลอดจนสมุดภาพรูปลายเส้นที่เตรียมไว้สำหรับการสร้างอนุสาวรีย์ล้วนเป็นรูปม้าทั้งนั้น *(Vasari, 1992 : 292)* เลโอนาร์โดสังเกตอากัปกิริยาของม้าและเก็บรายละเอียดไว้อย่างถี่ถ้วนมาก แสดงให้เห็นถึงทักษะในการมองและการถ่ายทอดที่ทำได้อย่างมีพลังยิ่ง

น่าเสียดายที่อนุสาวรีย์ของฟรานเซสโก สฟอร์ซารูปนี้ ไม่เคยได้รับการหล่อออกมา โลหะหนักเกือบ ๙๐ ตันถูกนำไปใช้หล่อปืนใหญ่แทน *(ดู Great Artists, 1995 : 26 และ Bronowski and Mazlish, 1975 : 15)* แบบขี้ผึ้งกับสมุดภาพรูปลายเส้นที่วาซารีพูดถึงนั้นสูญหายไป ส่วนแบบดินเหนียวที่เคยนำออกแสดงต่อหน้าสาธารณชนก็ถูกทำลายไป จากบันทึกของบาทหลวงซาบบา ดา คาสติกลิโอนี (Sabba da Castiglione) ที่ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๕๕๙ ระบุว่ากองทัพฝรั่งเศสที่บุกเข้ามาล้มล้างอำนาจของโลโดวิโก สฟอร์ซาเมื่อ ค.ศ. ๑๔๙๙ ได้ชักลากรูปม้าดินเหนียวของเลโอนาร์โดมาใช้เป็นเป้าให้พลธนูฝึกซ้อมยิง *(Vezzosi, 1997 : 132)* โดยมิได้รู้ถึงคุณค่าของสิ่งที่พวกตนได้ทำลายลงไปแม้แต่น้อย

เลโอนาร์โดเคยทำงานด้านวิศวกรรมอะไรบ้างที่มิลานนั้น ไม่มีหลักฐานให้เห็นชัด แม้ว่าสมุดบันทึกของเขาจะมีภาพของอาวุธยุทโธปกรณ์ สะพาน คลองส่งน้ำ และป้อมปราการที่เขาออกแบบไว้มากมาย แต่ไม่เคยพบหลักฐานว่ามีการสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นใช้จริง และหลัง

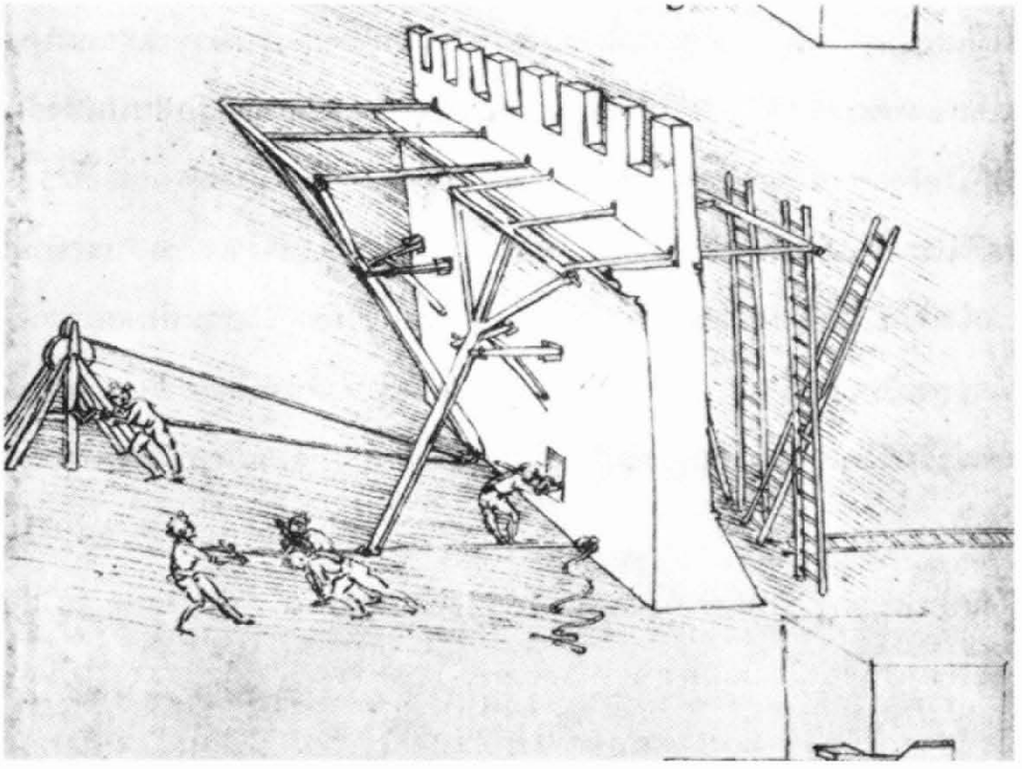

ค.ศ. ๑๔๙๙ แล้วเลโอนาร์โดได้ไปทำงานเป็นวิศวกรทางทหารให้เซซาเร บอร์เจีย (Cesare Borgia) แต่ก็ไม่มีผลงานด้านนี้ปรากฏชัดเช่นกัน อย่างไรก็ดี โลโดวิโก สฟอร์ซาน่าจะเคยใช้งานเลโอนาร์โดในฐานะวิศวกรอยู่เหมือนกัน อย่างน้อยเมื่อ ค.ศ. ๑๔๙๐ ก็มีชื่อของเลโอนาร์โดปรากฏอยู่ในรายชื่อวิศวกรที่ดยุคแห่งมิลานส่งไปช่วยแนะนำการก่อสร้างมหาวิหารที่ปาเวีย (Pavia) เอกสารนี้ระบุตำแหน่งของเขาว่าเป็น ingeniarius ducalis *(Boussel, 1992 : 10)* ซึ่งหมายถึงวิศวกรของท่านดยุค

ตลอดระยะเวลานานเกือบ ๒๐ ปีที่มิลาน เลโอนาร์โดเขียนรูปไว้ไม่กี่รูป แต่มีสมุดบันทึกและภาพลายเส้นหลายพันหน้า แสดงถึงความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้หลายแขนง ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติ สรีรวิทยา พฤกษศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ ตลอดจนวิชาออกแบบ อย่างไรก็ดี อาจกล่าวได้ว่า ชีวิตที่มิลานนับเป็นช่วงเวลาที่ดีที่สุดในชีวิตของเลโอนาร์โด เพราะเขามีผู้อุปถัมภ์ที่มั่นคงและมีอิสระในการทำงานมากพอควร

หลังจากโลโดวิโก สฟอร์ซาหมดอำนาจลงในปี ค.ศ. ๑๔๙๙ เลโอนาร์โดต้องหนีออกจากมิลานและเดินทางไปมาระหว่างหัวเมืองทางเหนือของอิตาลี เช่น ฟลอเรนซ์ มานทัว ปาร์มา

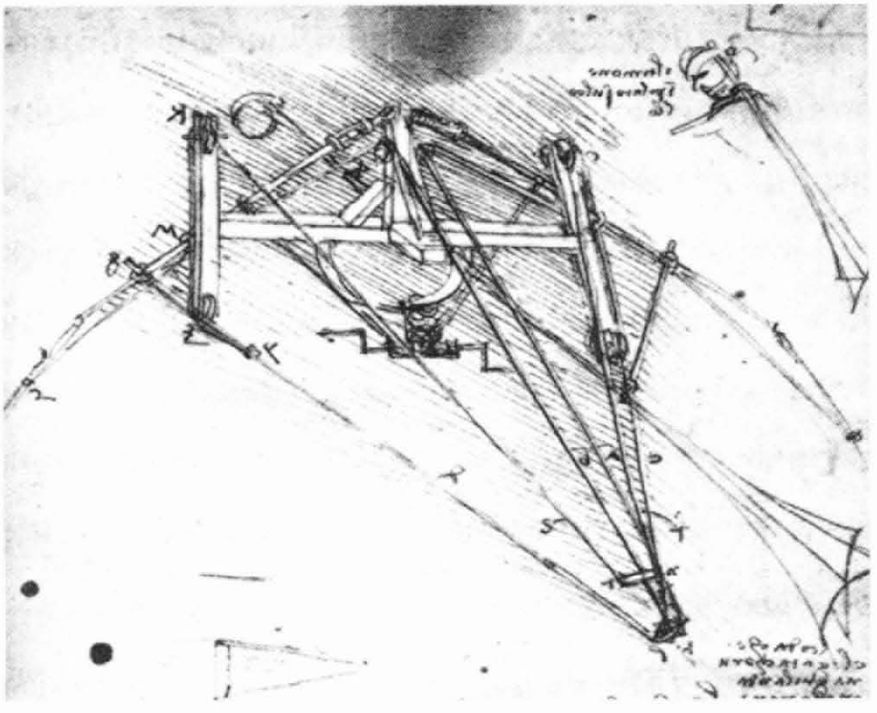

โบโลญญา มิลาน และเวนิส *(Rauch, 1995 : 373)* ก่อนจะไปอยู่โรมในปี ๑๕๑๓ ชีวิตช่วงนี้ของเขาคงจะลำบากอยู่พอสมควร เพราะบางครั้งก็ไม่มีผู้อุปถัมภ์ หรือถึงจะมีผู้อุปถัมภ์แต่ก็มิอาจเทียบกับโลโดวิโก สฟอร์ซาได้เลย ในที่สุดเลโอนาร์โดก็เดินทางไปยังฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๕๑๖ เพื่อไปเป็นศิลปินในราชสำนักของพระเจ้าฟรานซิสที่ ๑ (Francis I) เขาดำรงตำแหน่งเป็นทั้งจิตรกร วิศวกร และสถาปนิกในพระองค์ *(Vezzosi, 1997 : 122)* และพำนักอยู่ที่คลูซ์ (Cloux) จนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต

เลโอนาร์โด ดา วินซี เสียชีวิตในวันที่ ๒ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๕๑๙ ที่เมืองคลูซ์ *(Boussel, 1992 : 17)* ศพของเขาได้รับการฝังไว้ที่สุสานในฝรั่งเศส รูปเขียนของเขาบางรูปถูกขายให้แก่กษัตริย์ฝรั่งเศส *(Vezzosi, 1997 : 127)* และยังคงได้รับการเก็บรักษาไว้ที่นั่นตราบจนทุกวันนี้

เลโอนาร์โด ดา วินซี : ผู้รอบรู้หรือผู้ล้มเหลว

ชีวประวัติของเลโอนาร์โด ดา วินซี เต็มไปด้วยเรื่องราวที่ขัดแย้ง ลึกลับ และชวนสงสัย จนอาจกล่าวได้ว่าเรื่องราวของเขาที่แน่ใจได้ว่าจริงนั้นมีอยู่น้อยมาก *(Vezzosi, 1997 : 127)* เลโอนาร์โดเป็นจิตรกรฝีมือเยี่ยมแต่ตลอดชีวิตที่ยาวนานเกือบ ๗๐ ปีของเขามีผลงานเพียงสิบกว่ารูป

(Bronowski and Mazlish, 1975 : 19) และในจำนวนนี้มีหลายรูปที่ถูกทิ้งค้างไว้แบบ **ไม่เสร็จ (unfinished)** วาซารีระบุว่า เลโอนาร์โดเคยปั้นดินเหนียวเป็นรูปศีรษะของผู้หญิงที่กำลังหัวเราะกับรูปเด็กอีกหลายรูป *(Vasari, 1992 : 285)* แต่ไม่มีงานประติมากรรมชิ้นไหนที่เรียกได้ว่าเป็นฝีมือของเขาหลงเหลืออยู่ให้เห็น และไม่มีอนุสาวรีย์หรืออาคารสักแห่งที่เขาออกแบบจะได้รับการก่อสร้าง *(Piper, 1994 : 131)* แม้แต่บันทึกหลายพันหน้าของเขาก็ไม่มีผู้ใดอ่านออก[๑] จนกระทั่งเวลาผ่านไปราวสามศตวรรษหลังจากเขาเสียชีวิตแล้ว *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 19)* และเท่าที่ทราบเขาไม่เคยเปิดรับเด็กที่มีแววทางศิลปะมาฝึกงานจริงจังอย่างที่คนอื่นๆ นิยมทำกัน เลโอนาร์โดมีลูกศิษย์ที่มาฝากตัวกับเขาอยู่บ้าง แต่เขามิได้ทำอย่างเป็นล่ำเป็นสันเหมือนกับที่ตัวเขาเคยผ่านประสบการณ์มาจากสำนักของเวรอคคิโอ

"เลโอนาร์โดล้มเหลวหรือเปล่า" *("Did Leonardo fail?")* *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 16)* นับเป็นคำถามที่ท้าทายคำถามหนึ่งของโบรนาวสกีกับแมซลิช ที่จริงคำถามนี้คงมีคนคิดถามมาหลายศตวรรษแล้ว เพราะผลงานที่เสร็จสมบูรณ์ของเลโอนาร์โดมีอยู่น้อยชิ้นมาก วาซารีเล่าถึงตอนที่เลโอนาร์โดเขียนรูป The Last Supper ที่อารามซานตา มาเรีย เดลเล กราซี (Santa Maria delle Grazie) ในมิลานว่า พวกบาทหลวงไม่พอใจมากที่เห็นเขาใช้เวลานับครึ่งค่อนวันจ้องมองผนังนิ่งๆ ดูรูปที่ตนเขียน ราวกับตกอยู่ในภวังค์เป็นเวลานานกว่าจะป้ายฝีแปรงสักครั้งหนึ่ง ซึ่งวาซารีประชดว่าพวกบาทหลวงคงอยากเห็นเลโอนาร์โดทำงานแบบคนสวน คือ ไม่ได้วางพู่กันลงเลยมากกว่า *(Vasari, 1992 : 290)* บาทหลวงในอารามซานตา มาเรีย เดลเล กราซีคงจะคิดว่า เลโอนาร์โดเป็นศิลปินที่เกียจคร้านและไม่ได้ความ

ครั้งที่เขาไปอยู่กรุงโรมตามคำเชิญของพระสันตะปาปาเลโอที่ ๑๐ (Leo X) เมื่อ ค.ศ. ๑๕๑๓ ก็ไม่มีผลงานเป็นชิ้นเป็นอันออกมา พระสันตะปาปาทรงวิจารณ์ว่า เลโอนาร์โดไม่มีทางที่จะทำ

---

[๑] เพราะเลโอนาร์โดเขียนตัวอักษรกลับเป็นจากขวามาซ้ายแทนที่จะเป็นจากซ้ายมาขวาอย่างที่คนธรรมดาเขียนกัน และเวลาอ่านจะต้องส่องดูจากกระจกเงา ไม่มีใครทราบถึงเหตุผลที่แท้จริงว่าทำไมเขาทำแบบนี้ อาจจะเพราะเขาเป็นคนถนัดซ้าย หรืออาจจะเป็นเพราะเขาต้องการปกปิดข้อความที่เขียนไว้เป็นความลับก็ได้ เนื่องจากมีอะไรหลายอย่างที่ขัดต่อความเชื่อ หรือมาตรฐานทางศีลธรรมของสังคมในยุคนั้น

อะไรได้เลยสักอย่าง เพราะเขาชอบคิดเลยไปถึงตอนจบตั้งแต่ก่อนจะเริ่มต้น *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 16)* แสดงว่ามีคนมองว่า เลโอนาร์โดล้มเหลวมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ แล้ว

เลโอนาร์โดคงจะรู้ตัวเช่นกันว่ามีคนมองเขาในเชิงลบ แต่เขายังคงเชื่อมั่นว่าบุคคลผู้ยิ่งใหญ่จะสามารถสร้างสรรค์อะไรได้มากขึ้นถ้าหากเขาทำงานให้น้อยลง *(Honour and Fleming, 1995 : 440)* กล่าวคือ กว่าที่ผลงานของเขาจะปรากฏออกมาเป็นรูปเป็นร่างได้นั้น คงจะต้องผ่านกระบวนการทางความคิดที่กลั่นกรองแล้วอย่างดี และปริมาณย่อมจะไม่สำคัญไปกว่าคุณภาพ ทำให้ผลงานทางศิลปะตามความเห็นของเขามิใช่แค่งานของช่างฝีมือ แต่เป็นผลผลิตของศิลปินผู้มีความเป็นอัจฉริยะ *(ดู Aston, 1996 : 313 ; Boussel, 1992 : 19 - 23 และ Honour and Fleming, 1995 : 440)* ตัวอย่างที่สะท้อนความคิดนี้อย่างชัดเจนก็คือ ผลงานที่มีอยู่ไม่มากชิ้นของตัวเลโอนาร์โดนั่นเอง

คนร่วมสมัยหลายคนเล็งเห็นคุณค่าของเลโอนาร์โดอยู่ สมุดบันทึกที่ไม่มีใครอ่านออกของเขาได้รับการเก็บรักษาเป็นอย่างดี โดยพวกลูกศิษย์และผู้ที่ชื่นชอบในตัวเขา *(Gombrich, 1995 : 293)* ผู้คนจะเก็บของอะไรไว้ย่อมแสดงว่า เขาเห็นค่าของมันและคุณค่าของสมุดบันทึกเหล่านี้ในเวลานั้น อาจจะมิได้อยู่ที่เนื้อหาสาระเท่ากับว่ามันเป็นของเลโอนาร์โดและมีรูปลายเส้นของเขาปรากฏอยู่ เอกสารนี้ต่อมาได้กลายเป็นข้อมูลยืนยันถึงความสามารถของเลโอนาร์โด ดา วินชี ทำให้คนรุ่นหลังได้สัมผัสถึงความเป็นอัจฉริยะที่เขามีอย่างเหลือล้น

เปาโล โจวิโอพรรณนาว่า เลโอนาร์โดคือ ผู้แต่งเติมความรุ่งโรจน์ให้แก่งานจิตรกรรม *(Vezzosi, 1997 : 131)* ในขณะที่กัดดิอาโนยอมรับว่า คนแบบเลโอนาร์โดนั้นหาได้ยากยิ่ง เพราะเขาเป็นผู้รอบรู้ที่เป็นผลผลิตทั้งจากธรรมชาติและจากปาฏิหาริย์ ทั้งนี้มิใช่จะพิจารณาดูแค่รูปโฉมอันงดงามของเขาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความสามารถอันยอดเยี่ยมที่เขามีอยู่ด้วย *(Vezzosi, 1997 : 131)*

วาซารีเองก็มีความเห็นในทำนองเดียวกัน แม้ว่าเขาอาจจะมิใช่คนร่วมสมัยเดียวกับเลโอนาร์โด แต่ในฐานะที่เขาเป็นศิลปินคนหนึ่ง ความเห็นของเขาจึงไม่น่าที่จะถูกมองข้ามไป วาซารียกย่องเลโอนาร์โดมาก เขาบอกว่า ชื่อเสียงของศิลปินผู้นี้ได้รับการยกย่องอย่างสูงส่งมาตั้งแต่เขายังมีชีวิตอยู่ และยิ่งทวีมากขึ้นหลังจากเขาเสียชีวิตไปแล้ว *(Vasari, 1992 : 284)*

อาจกล่าวได้ว่า ไม่เคยมีมนุษย์คนไหนที่นำชื่อเสียงเกียรติยศมาสู่งานจิตรกรรมได้มากเท่ากับเลโอนาร์โด *(Vasari, 1992 : 298)*

อย่างไรก็ดี วาซารียังมองเลโอนาร์โดไม่ต่างจากคนอื่นในเรื่องที่ว่า ความสำเร็จของเขาอยู่ที่คำพูดมากกว่าผลงาน *(Vasari, 1992 : 298)* แต่ก็พยายามให้เหตุผลว่า เป็นเพราะเลโอนาร์โดมักจะรู้สึกว่ามือของเขาไม่สามารถทำงานได้สมบูรณ์แบบอย่างที่ใจคิด *(Vasari, 1992 : 287)* นั่นคือ เมื่อเขาเขียนรูปออกมาไม่ได้ดังใจก็เลยเลิกเขียนไปดื้อๆ ทิ้งงานให้ค้างอยู่จนเกิดปัญหากับผู้ว่าจ้างเสมอ และเขาก็มักจะไม่ใส่ใจกับการเร่งรัดใดๆ ด้วย

อี. เอช. กอมบริช ศาสตราจารย์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะผู้มีชื่อเสียงได้วิเคราะห์เรื่องนี้ด้วยมุมมองที่น่าสนใจ เขาบอกว่าเลโอนาร์โดมักยืนยันอย่างชัดเจนว่า ตัวเขาเท่านั้นที่จะตัดสินว่าเมื่อใดงานของเขาถึงจะเรียกได้ว่าเสร็จเรียบร้อยแล้ว และเขาจะไม่ยอมปล่อยให้งานชิ้นนั้นผ่านมือไป ถ้าหากไม่รู้สึกพึงพอใจกับมัน *(Gombrich, 1995 : 296)* แสดงว่าเลโอนาร์โดเป็นคนที่พิถีพิถันในการทำงานมาก ทำให้มีผลงานน้อยชิ้นที่เสร็จสมบูรณ์และทิ้งงานชั้นเยี่ยมที่ไม่แล้วเสร็จให้ผู้คนเสียดายฝีมืออันเป็นเลิศของเขาอยู่หลายชิ้น

งานของเลโอนาร์โดมักแสดงให้เห็นพลังสร้างสรรค์อันโดดเด่นยิ่งกว่าศิลปินอีกหลายคน และทำให้ชื่อเสียงของเลโอนาร์โด ดา วินชีปรากฏอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำของยุคเรอเนสซองส์ที่กล้าคิดกล้าทำสิ่งใหม่ ไม่เหมือนคนธรรมดาทั่วไปเคียงข้างคนอย่าง **คริสโตเฟอร์ โคลัมบัส** (Christopher Columbus) และ **นิคโคโล แมคเคียเวลลี** (Niccolò Machiavelli)

รูปเขียนและสมุดบันทึกกับสถานะผู้รอบรู้ของเลโอนาร์โด ดา วินชี

เลโอนาร์โด ดา วินชี เป็นคนมีการศึกษาหรือไม่ คำถามนี้ตอบได้หลายอย่างขึ้นอยู่กับมุมมองหรือมาตรฐานของตัวผู้ตอบ ถ้ามองจาก **กระแสเรอเนสซองส์ของชนชั้นสูง** (Aristocratic Renaissance) แบบฟลอเรนซ์ที่ให้ความสำคัญต่อภาษาและงานเขียนสมัยคลาสสิกแล้ว *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 4 - 5)* เลโอนาร์โดก็มิใช่คนมีการศึกษา ตัวเขาเองเคยประกาศอย่างชัดแจ้งมาแล้วว่า เขาเป็นคนที่ไม่มีทั้ง ***การศึกษา*** และ ***วัฒนธรรม*** *("Unlettered... an uncultured man." ดู Vezzosi, 1997 : 61)* เพราะเขาไม่รู้ทั้งภาษากรีก

หรือละติน เขาเข้าไม่ถึง (หรืออาจจะไม่สนใจ) แหล่งข้อมูลทางปัญญาที่คนยุคนั้นยึดถืออย่างมาก คือ ตำรับตำราของนักปราชญ์กรีกโรมัน

แต่ถ้าการศึกษาหมายรวมถึงการรู้จักที่จะเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง หัดสังเกตสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติรอบตัว และแสวงหาคำตอบโดยการทดลองให้ความจริงปรากฏแก่ตาของตนเองมากกว่าจะยอมรับสิ่งที่หนังสือบอกเอาไว้แล้วละก็ เลโอนาร์โดนับเป็นคนที่มีการศึกษาดีเยี่ยมคนหนึ่งทีเดียว

การศึกษาตามทัศนะของเลโอนาร์โดแล้ว หมายความว่ามนุษย์สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองผ่านประสบการณ์ที่มีอยู่ เลโอนาร์โดใช้ทักษะแบบช่างเขียนที่ได้รับการฝึกฝนมาแต่เยาว์วัยให้เป็นประโยชน์ในกรณีนี้ ตัวเขาเป็นคนช่างสังเกตเรื่องรายละเอียดต่างๆ ซึ่งทักษะนี้ช่างเขียนรูปทุกคนจำเป็นจะต้องมี แต่เลโอนาร์โดมิได้สังเกตรายละเอียดเพื่อจะลอกเลียนแบบเท่านั้น เขายังมองอะไรลึกลงไปกว่านั้นมาก และถือเป็นภาระหน้าที่ของศิลปินที่จะต้องศึกษาค้นคว้าโลกที่มองเห็นได้ด้วยตา *(Gombrich, 1995 : 293 - 294)* ตามความเห็นของเลโอนาร์โดนั้นดวงตาเปรียบเสมือนหน้าต่างของจิตวิญญาณ *(Vezzosi, 1997 : 54)* อันจะทำให้มองเห็นถึงความงาม ซึ่งจินตนาการมิอาจสร้างภาพให้ได้ *(Janson and Janson, 1997 : 631)*

ดังนั้นเลโอนาร์โดจึงคิดว่าจิตรกรรมมีค่าเหนือกว่าบทกวี เนื่องจากสามารถเสนอภาพของสิ่งที่มองเห็นด้วยตาได้ในขณะที่บทกวีให้ได้เพียงแค่จินตนาการเท่านั้นเอง เขาถือว่าจิตรกรรมเป็นประดุจ **ศาสตร์ของพระผู้เป็นเจ้า (divine science)** *(Vezzosi, 1997 : 54)* เพราะจิตของคนเขียนรูปจะต้องมีพลังสร้างสรรค์ที่ใกล้เคียงกับขององค์พระผู้เป็นเจ้า *(Piper, 1994 : 131)* เขาถึงจะทำงานจิตรกรรมออกมาได้

ตัวของเลโอนาร์โดเองนับเป็นตัวอย่างที่ดีของการเรียนรู้จากประสบการณ์ เขาเรียกพวกที่มีการศึกษาซึ่งวิจารณ์การศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองอย่างมีอคติว่า **gente stola** หรือ **คนโง่เง่า** เพราะว่าเขาภูมิใจมากกับการเป็น **คนที่สร้างตัวเองขึ้นมา** *(Vezzosi, 1997 : 61)* เลโอนาร์โดไม่เคยยอมรับข้อสรุปอะไรจากหนังสือ ถ้ามิได้ผ่านการตรวจสอบให้เห็นกับตาของตนเองเสียก่อน สมุดบันทึกของเขาจึงเต็มไปด้วยภาพลายเส้น และตัวอักษรบันทึกถึงสิ่งที่เขาสังเกตเห็นเป็นการเฝ้ามองโลกของปรากฏการณ์ *(Clark, 1992 : 46)* โดยศึกษาจากธรรมชาติ แต่ไม่ใช่มอง

เห็นแค่ภายนอกเพียงอย่างเดียว ต้องมองลึกลงไปถึงข้างใน หากเป็นมนุษย์ด้วยแล้วยิ่งต้องเข้าไปให้ถึงชีวิตจิตใจ การเขียนรูปจะต้องใช้สมองมากพอๆ กับมือ *(Great Artists, 1992 : 30)* คือต้องคิดและเข้าใจให้ถ่องแท้เสียก่อน จึงจะถ่ายทอดออกมาเป็นรูปเขียนได้

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การศึกษาเรื่องสรีระของมนุษย์ที่ศิลปินจำเป็นต้องเข้าใจถึงการทำงานของกล้ามเนื้อ หรือเส้นเอ็นเพื่อนำมาใช้ในการเขียนรูป คนอื่นอาจจะพอใจแค่การมองจากโครงสร้างภายนอก แต่เลโอนาร์โดต้องการมองลึกลงไปถึงโครงสร้างภายในของมนุษย์ เขาเคยผ่าศพเพื่อศึกษาเรื่องนี้มามากกว่า ๓๐ ศพ *(Gombrich, 1995 : 294)* ทั้งๆ ที่การทำเช่นนี้เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมในความคิดของคนร่วมสมัย

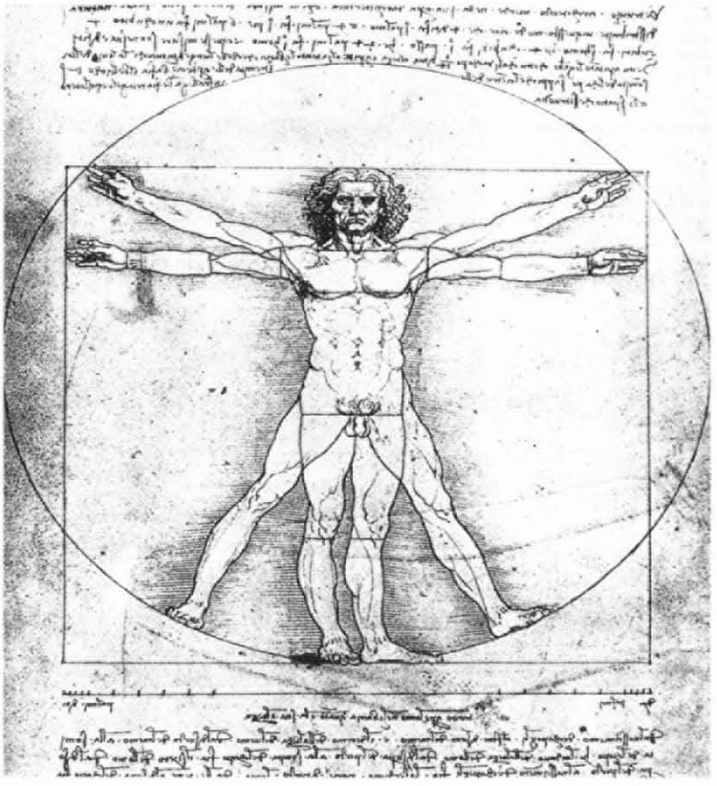

ความกระหายใคร่รู้แบบนี้ ทำให้สมุดบันทึกของเขามีรูปอวัยวะภายในของมนุษย์ รูปเส้นโลหิต เส้นประสาท รูปตัวอ่อนของมนุษย์อยู่ในมดลูกของมารดา นอกจากนี้ยังมีรูปพันธุ์ไม้ต่างๆ สัตว์ เมฆ พายุ ตลอดจนเครื่องจักรเครื่องกลที่เขาออกแบบเองมากมาย แสดงถึงความช่างสังเกตและความใฝ่รู้อันไม่มีวันจบสิ้นที่เขามีอยู่

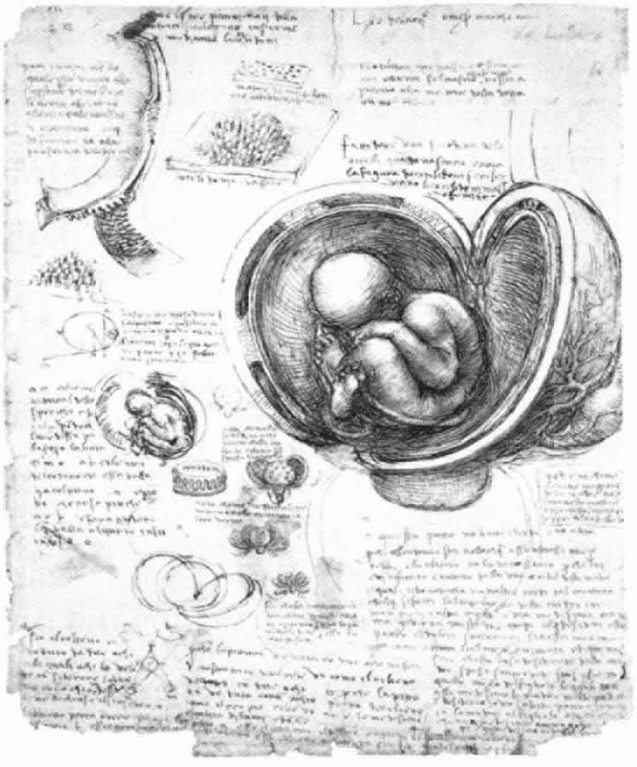

สำหรับคนปัจจุบันแล้วมักเชื่อว่า ผู้ที่ค้นคว้าทดลองตามแนวทางประจักษ์นิยมคือนักวิทยาศาสตร์ จึงจัดให้เลโอนาร์โดเป็นนักวิทยาศาสตร์ด้วยคนหนึ่ง อาจจะเนื่องมาจากข้อสรุปหลายเรื่องของเขานับเป็นการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่น่าทึ่งมาก เช่น เขาเคยบอกว่า ดวงอาทิตย์อยู่กับที่ซึ่งเท่ากับคิดเหมือนทฤษฎีของโคเปอร์นิคัส (Copernicus) มาก่อน กาลิเลโอ (Galileo) และยังค้นพบระบบการไหลเวียนของโลหิตในร่างกายของมนุษย์มาก่อนฮาร์วีย์ (Harvey) นานนับศตวรรษ *(ดู Gombrich, 1995 : 294 และ Piper, 1994 : 131)*

แต่เลโอนาร์โดมิได้ตั้งใจจะทำการทดลองทางวิทยาศาสตร์อย่างจริงจัง เขาแค่อยากรู้จักโลกที่เขามองเห็น และหวังว่าพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์นี้ จะเป็นประสบการณ์ที่ช่วยให้เขาพัฒนางานจิตรกรรมที่เขารักให้ดียิ่งขึ้น *(Gombrich, 1995 : 294 และ 296)* การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ของเขาจึงเป็นแค่ข้อสังเกตมากกว่าจะตั้งใจสืบค้นอย่างเป็นเรื่องเป็นราวจริงจัง

รูปเขียนของเลโอนาร์โด ดา วินชี จึงต่างจากศิลปินร่วมสมัยคนอื่น ทำให้เขาถูกจัดอยู่ร่วมกลุ่มกับศิลปินรุ่นหลังที่อายุน้อยกว่าหลายปีอย่าง **ไมเคิลแอนเจโล (Michelangelo)** และ **ราฟาเอล** *(Murray, 1995 : 7)* ให้เป็นยอดศิลปินของยุค เป็นผู้นำของสไตล์แบบใหม่ที่ผู้คนพากันหลงใหลและยึดถือเป็นแบบอย่างกันต่อมา แม้แต่งานที่ได้ชื่อว่า **ไม่เสร็จ** ของเขาก็ยังมีอะไรให้ศึกษาได้มากมาย

ลักษณะเด่นประการหนึ่งที่มักจะปรากฏอยู่เสมอในรูปเขียนของเลโอนาร์โดก็คือ **ความกลมกลืน (Harmony)** มีผู้วิเคราะห์ว่า เนื่องจากเขาเป็นนักดนตรีจึงคำนึงถึงเรื่องนี้เป็นสำคัญ *(Vezzosi, 1997 : 54)* ความกลมกลืนในกรณีนี้ มิได้หมายความว่าสิ่งที่ดูขัดแย้งกันจะอยู่ในภาพเดียวกันไม่ได้ อันที่จริงความกลมกลืนน่าจะมาจากความสามารถเฉพาะตัวของศิลปินที่จัดการให้สิ่งที่ต่างกัน หรือขัดกันเข้ามารวมอยู่ในองค์ประกอบของภาพได้อย่างลงตัวมากกว่า

เลโอนาร์โดพยายามใช้วิธีการต่างๆ เพื่อแสวงหาความกลมกลืนนี้ให้ได้ มีทั้งการใช้เทคนิคใหม่ๆ ในการเขียนรูป หรือไม่ก็จัดวางองค์ประกอบของรูปแบบที่แหวกแนวออกไปจากจารีตที่นิยมกันอยู่ บางรูปเขาก็ใช้หลายวิธีผสมผสานกัน ในที่นี้ขอยกตัวอย่างรูปเขียนสามรูปของเลโอนาร์โด เพื่อแสดงให้เห็นความสามารถและวิธีคิดอันน่าทึ่งของเขา ได้แก่ **The Adoration of the Magi, The Last Supper** และ **Mona Lisa**

The Adoration of the Magi (ค.ศ. ๑๔๘๐ - ๑๔๘๑)

รูปนี้เลโอนาร์โดรับทำงานให้แก่อารามซาน โดนาโต (San Donato) ที่สโคเปโต (Scopeto) โดยสัญญาว่า จะเขียนรูปให้แล้วเสร็จภายใน ๓๐ เดือน *(Vezzosi, 1997 : 49)* ขณะนั้นเขายังทำงานอยู่กับเวรอคคิโอที่ฟลอเรนซ์ แต่ดูเหมือนว่าเขาจะรับจ้างทำงานชิ้นนี้เป็นการส่วนตัว

The Adoration of the Magi เป็นงานที่เขียนไม่เสร็จ แต่เป็นรูปที่ได้รับการกล่าวขวัญถึงมากว่าเป็นการปฏิวัติวิธีเขียนรูปทางศาสนาตอนนี้ใหม่ เลโอนาร์โดเลือกที่จะบอกว่าวาระที่นักปราชญ์สามคนมาเฝ้าพระกุมารที่เบธเลเฮมนั้น เป็นเรื่องที่น่ายินดี จึงมีผู้คนมากมายแห่แหน

พากันมาขอเฝ้า เขาไม่ใช่คนแรกที่คิดแบบนี้ อย่างน้อยบอตติเซลลีก็เคยเขียนรูปตอนนี้และให้มีผู้คนจำนวนมากขอเฝ้าพระกุมารมาก่อนแล้วเมื่อราว ค.ศ. ๑๔๗๕

สิ่งที่ทำให้รูปของเลโอนาร์โดแหวกแนวจากรูปของคนอื่นมีหลายอย่าง เขาจัดวางองค์ประกอบส่วนหัวใจของภาพออกมาในลักษณะของพีระมิดคือ ให้แม่พระนั่งอยู่สูงกว่านักปราชญ์ที่คุกเข่าอยู่บนพื้นทั้งทางด้านซ้ายและขวาของพระองค์ *(Vezzosi, 1997 : 49)* แทนที่จะให้นักปราชญ์เข้าเฝ้าด้วยการยืนเรียงแถวหน้ากระดานแบบที่คนอื่นนิยมทำกันมา *(Rauch, 1995 : 314)* จุดสูงสุดของพีระมิดคือ องค์พระกุมาร *(Vezzosi, 1997 : 49)* ทำให้รู้สึกว่าพระกุมารเป็นเสมือนศูนย์กลางของจักรวาลโดยมีคนอื่นๆ เป็นส่วนประกอบ

พื้นหลังของรูปมองเห็นขอบฟ้ากว้าง ถัดเข้ามาเป็นซากปรักหักพังของตัวอาคาร และคนขี่ม้าที่ดูราวกับกำลังต่อสู้กันอยู่ จากนั้นก็จะเห็นหมู่คนที่เบียดเสียดกันอยู่ตรงกลาง ก่อนจะสัมผัสกับความสงบและความศักดิ์สิทธิ์ของพระกุมารกับแม่พระในส่วนหน้าสุดของภาพ *(Boussel, 1992 : 9)* นี่คือตัวอย่างของสิ่งที่เรียกว่า **ความกลมกลืน** เนื่องจากเลโอนาร์โดจับเอาอะไรที่ไม่น่าจะเข้ากันได้มาไว้ในรูปเดียวกันได้อย่างลงตัวนั่นเอง

ใบหน้าของผู้คนในรูปก็สะท้อนความรู้สึกอันหลากหลายและมีอากัปกิริยาต่างกันออกไป แต่ทุกคนดูเหมือนจะรับรู้ร่วมกันถึงสิ่งมหัศจรรย์ที่บังเกิดขึ้นอยู่ตรงหน้า *(Janson and Janson, 1997 : 454)* คือ พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้พระบุตรของพระองค์มาไถ่บาปให้แก่มวลมนุษย์แล้ว รูปนี้จึงดูมีชีวิตขึ้นมาเพราะเต็มไปด้วยอารมณ์และความรู้สึก

เลโอนาร์โดยังนำเทคนิคที่เรียกว่า **สฟูมาโต (sfumato)**[๑] ซึ่งเขาคิดค้นขึ้นเองมาใช้เขียนรูปนี้ด้วย เทคนิคนี้คือ การไม่ตัดกรอบสรรพสิ่งในรูปอย่างชัดเจน *(Piper, 1994 : 130)* ซึ่งเลโอนาร์โดนำไปใช้มากขึ้นในรูปเขียนรุ่นหลังๆ ของเขา อย่างเช่นรูป Mona Lisa ที่มีชื่อเสียง

ดังนั้นถึงแม้ว่า The Adoration of the Magi อาจจะเป็นรูปที่เขียน **ไม่เสร็จ** แต่ก็มี **ความสมบูรณ์** ในตัวเองอย่างที่ไม่อาจจะปฏิเสธได้ *(Boussel, 1992 : 9)* และดึงดูดผู้คนให้มาชื่นชมรูปนี้อยู่ตลอดเวลา

The Last Supper (ค.ศ. ๑๔๙๕ - ๑๔๙๗)

จิตรกรรมฝาผนังขนาดใหญ่รูปนี้ อยู่บนกำแพงด้านหนึ่งในห้องรับประทานอาหารของนักบวชในอารามซานตา มาเรีย เดลเล กราซีที่เมืองมิลาน *(Gombrich, 1995 : 296)* และเป็นรูป

---

[๑] กอมบริชบอกว่าเทคนิคนี้ทำให้กรอบของสรรพสิ่งในรูปเขียนมองเห็นไม่ชัด โทนสีก็ออกมาดูนุ่มนวลกลมกลืน และไม่ตัดกัน ทำให้เหลืออะไรบางอย่างไว้ให้คนดูได้สร้างจินตนาการเอาเอง *(Gombrich, 1995 : 303)*

ที่ได้รับคำยกย่องว่า เป็นรูปเขียนรูปแรกที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงอุดมคติของยุคทองในสมัยเรอเนสซองส์ออกมาได้อย่างงดงาม *(Janson and Janson, 1997 : 455)* เหตุการณ์ที่ปรากฏในรูปนี้นำมาจากพระคัมภีร์ไบเบิล ตอนที่พระเยซูเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายกับสาวกใกล้ชิด ๑๒ คนก่อนหน้าที่พระองค์จะถูกจับกุมในวันรุ่งขึ้น ระหว่างที่เสวยพระกระยาหารอยู่นั้น พระเยซูทรงมีพระดำรัสหลายเรื่องกับสาวกของพระองค์ ช่วงเวลาที่เลโอนาร์โดเลือกสะท้อนออกมาในรูปนี้คือ หลังจากพระเยซูเพิ่งจะตรัสว่า ***"คนหนึ่งในหมู่พวกเจ้าจะทรยศต่อข้า"*** โดยมิได้เจาะจงว่าเป็นผู้ใด *(Aston, 1996 : 138)* แล้วความสับสนวุ่นวายก็บังเกิดขึ้นในทันที

เลโอนาร์โดสื่อให้เห็นบรรยากาศหลังจากได้ยินพระดำรัสที่น่าตกใจประโยคนั้น ได้อย่างดีเยี่ยม เขาจัดองค์ประกอบของภาพให้สาวกทั้งหมดแยกตัวออกเป็นสี่กลุ่ม กลุ่มละสามคน หลายคนมีท่าทางดุจจะถามว่าคนทรยศที่ว่านั้นใช่ตนหรือเปล่า ในขณะที่บางคนทำท่าปฏิเสธ ใบหน้าของสาวกแต่ละคนสะท้อนให้เห็นอารมณ์แตกต่างกันออกไป มีทั้งความตระหนก สับสน เสียใจ และโกรธเคือง

คนทรยศตัวจริงมิได้ถูกจับแยกออกมาอย่างเด่นชัดแบบที่ศิลปินคนอื่นเคยทำมาก่อน *(Gombrich, 1995 : 297)* เลโอนาร์โดนับเป็นคนแรกๆ ที่จัดให้จูดาส (Judas) นั่งอยู่ข้างเดียวกับพระเยซู *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 15)* โดยมีแค่นักบุญจอห์นนั่งคั่นอยู่เท่านั้น จูดาสถูกเบียดจนต้องโน้มตัวเอนมาข้างหน้า โดยนักบุญปีเตอร์ที่รีบรุดเข้ามากระซิบอะไรบางอย่างที่หูของจอห์น ใบหน้าของจูดาสตกอยู่ในเงาสลัว แต่กอมบริชยังสังเกตเห็นว่า สายตาที่มองตรงไปยังพระเยซูนั้น แฝงความคลางแคลงใจหรือความโกรธเอาไว้ด้วย *(Gombrich, 1995 : 298)* ทำให้เขาดูต่างไปจากสาวกคนอื่นที่เหลือไปโดยปริยาย

The Last Supper เป็นรูปที่สะท้อนถึงวิกฤตทางจิตใจของมนุษย์ *(Piper, 1994 : 131)* ท่าทางของสาวกแต่ละคนถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน เพื่อสะท้อนจิตวิญญาณของพวกเขาออกมา พระเยซูประทับอยู่อย่างสงบท่ามกลางความวุ่นวาย ช่องหน้าต่างด้านหลังส่งให้พระองค์ดูโดดเด่นสง่างาม และแฝงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่จำเป็นต้องมีรัศมีปรากฏอยู่รอบพระเศียรเลย *(Honour and Fleming, 1995 : 441)*

พระพักตร์ของพระเยซูที่เห็นอยู่ทุกวันนี้อาจไม่ใช่ฝีมือของเลโอนาร์โดก็ได้[๑] เพราะวาซารีบอกว่ารูปนี้ยังเขียนไม่เสร็จสมบูรณ์ เนื่องจากเลโอนาร์โดมิอาจจะถ่ายทอดภาพลักษณ์ของพระผู้เป็นเจ้าลงในรูปนี้อย่างใจคิดได้ *(Vasari, 1992 : 289)* จึงยังคงเว้นพระพักตร์เอาไว้ ส่วนใบหน้าของเหล่าสาวกนั้นเขาทำได้เยี่ยมมาก เพราะสามารถบ่งบอกอารมณ์ความรู้สึกอันหลากหลายได้อย่างละเมียดละไม แม้แต่ส่วนประกอบปลีกย่อยในรูป อย่างผ้าปูโต๊ะก็ได้รับการเขียนอย่างประณีตบรรจงราวกับเป็นผ้าลินินจากเมืองแร็มส์จริงๆ *(Vasari, 1992 : 290)*

เลโอนาร์โดยังทดลองใช้วิธีการแบบใหม่ในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกด้วย **ภาพปูนเปียก (fresco)** ที่เขียนกันอยู่ทั่วไปมีข้อจำกัดตรงที่ต้องรีบเขียนรูปให้เสร็จก่อนที่ปูนจะแห้ง ดังนั้นศิลปินส่วนมากจึงต้องแบ่งรูปที่จะเขียนเป็นส่วนๆ แล้วเขียนให้เสร็จไปทีละส่วน เลโอนาร์โดทดลองใช้ส่วนผสมใหม่ลงในสี เพื่อให้เขาได้เขียนองค์ประกอบทั้งหมดของรูปได้ในเวลาเดียวกัน เหมือนกับการเขียนรูปสีน้ำมัน *(Honour and Fleming, 1995 : 441)* ส่วนผสมที่ว่านี้มีน้ำมันอยู่ด้วย ทำให้เกิดปัญหาตั้งแต่รูปนี้เขียนได้ไม่กี่ปีเพราะสีที่เขียนเริ่มซีดจางและไม่ติดทน *(ดู Janson and Janson, 1997 : 455 และ Boussel, 1992 : 70)* ความพยายามที่จะซ่อมแซมเพื่ออนุรักษ์รูปนี้เอาไว้ในเวลาต่อมา ดูจะไม่ช่วยแก้ปัญหาอะไรได้มากนัก แต่ความพยายามคิดหาสิ่งใหม่มาพัฒนาการเขียนรูปของเลโอนาร์โดก็ยังน่าสนใจอยู่ดี เพราะความกล้าทำในสิ่งที่ไม่เคยมีใครทำมาก่อนแบบนี้ นับเป็นอุดมคติของคนรุ่นใหม่สมัยเรอเนสซองส์อย่างแท้จริง

---

[๑] รูป The Last Supper เริ่มมีปัญหาตั้งแต่เลโอนาร์โดยังมีชีวิตอยู่ ทำให้ต้องมีการบูรณะซ่อมแซมรูปนี้หลายครั้ง บางครั้งเป็นการซ่อมโดยช่างที่ไม่มีฝีมือเลยยิ่งทำให้รูปตกอยู่ในสภาพเลวร้ายมากขึ้น นอกจากนี้ความเสียหายยังเกิดจากภัยอย่างอื่น เช่น น้ำท่วมใน ค.ศ. ๑๘๐๐ และการทิ้งระเบิดระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ทำให้ผนังด้านข้างของรูปนี้ พังทลายลง (Boussel, 1992 : 70 - 71) วิธีการซ่อมก็มักใช้การลงสีทับส่วนที่ลบเลือนไป ทำให้โบรนาวสกีกับแมซลิชบอกว่า ไม่อาจชี้ชัดได้เลยว่าฝีแปรงของเลโอนาร์โดยังคงหลงเหลืออยู่ตรงไหนในรูปนี้บ้าง (Bronowski and Mazlish, 1975 : 15) การบูรณะครั้งสุดท้ายกินเวลานานกว่าสิบปี และเพิ่งเปิดให้ผู้คนชมกันในปี ๑๙๙๙ ผู้ทำการบูรณะกล่าวว่า เป็นครั้งแรกที่สีซึ่งถูกป้ายทับจากการบูรณะครั้งก่อนๆ ถูกชำระล้างออกไป และเผยให้เห็นฝีแปรงของเลโอนาร์โดจริงๆ แต่ก็ได้รับคำวิจารณ์เชิงลบกลับมาด้วยเช่นกันว่าทำให้รูปนี้สีซีดจางลงและขาดความคมชัดไปมาก

The Last Supper เป็นภาพหนึ่งที่สามารถสะท้อนจิตวิญญาณของมนุษย์ได้ถึงแก่น ซึ่งมิใช่เรื่องง่ายที่จะทำแบบนี้ได้ เลโอนาร์โดทำสำเร็จได้ด้วยความสามารถส่วนตัวและด้วยส่วนผสมใหม่ที่เขาใช้ ทำให้มีเวลาพินิจพิจารณางานของเขาได้อย่างถี่ถ้วนระหว่างที่เขียนรูปนี้อยู่ แบบที่วาซารีบอกว่า เขาใช้เวลาจ้องมองรูปของเขามากกว่าที่จะใช้เวลาเขียนมัน *(Piper, 1994 : 128)* แม้ว่ารูปนี้จะชำรุดเสียหายมาตั้งแต่ต้น แต่ **The Last Supper** ยังดึงดูดผู้คนให้รู้สึกชื่นชมได้เสมอ กษัตริย์ฝรั่งเศสหลายรัชกาล นับตั้งแต่ หลุยส์ที่ ๑๒ ฟรานซิสที่ ๑ จนถึงนโปเลียนเคยโปรดให้พยายามย้ายผนังที่มีรูปนี้อยู่ไปไว้ในฝรั่งเศส แต่ความเปราะบางของรูปทำให้ต้องล้มเลิกแผนไป *(ดู Vasari, 1992 : 291 และ Vezzosi, 1997 : 77 และ 80)* ดังนั้นรูปนี้จึงยังคงอยู่ที่มิลานมาตราบจนทุกวันนี้

Mona Lisa

วาซารีเป็นคนเรียกชื่อรูปนี้ว่า **ลา โจคอนดา (La Gioconda)** และบอกว่าผู้หญิงในรูปนี้เป็นภรรยาของ ฟรานเซสโก เดล โจคอนโด (Francesco del Giocondo) พ่อค้าชาวฟลอเรนซ์ แม้ว่าตามความเป็นจริงแล้ว วาซารีไม่เคยเห็นรูปนี้เลย *(ดู Vasari, 1992 : 294 และ Boussel, 1992 : 88)* แต่ยังมีหลักฐานร่วมสมัยบางชิ้นที่บอกคนละอย่างกับวาซารี เช่น ระบุว่ารูปที่เลโอนาร์โดเคยเขียนให้โจคอนโดเป็นรูปตัวเขาเอง มิใช่รูปภรรยาของเขา *(Vezzosi, 1997 : 125)* หรือมีผู้เชื่อว่าผู้หญิงในรูปนี้อาจจะเป็นภรรยาน้อยของจูเลียโน เดอ เมดิชี (Guiliano dè Medici) ก็ได้ *(Rauch, 1995 : 315)* และมีคนคิดเลยต่อไปอีกว่านี่อาจเป็นรูปเหมือนของตัวศิลปินในรูปลักษณ์ของสตรีเพศ *(Vezzosi, 1997 : 125)* เพราะสงสัยว่าเลโอนาร์โดอาจเป็นพวกรักร่วมเพศนั่นเอง

Mona Lisa เป็นใครนั้นไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด แต่รูปนี้เป็นรูปเขียนที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในบรรดาผลงานของเลโอนาร์โด ดา วินชี มีผู้บอกว่า **Mona Lisa** เป็นรูปเขียนสมัยเรอเนสซองส์ที่มีผู้ตีความหรือเป็นที่ถกเถียงกันมากที่สุดก็ว่าได้ นอกจากเรื่องเธอผู้นี้เป็นใครแล้ว ชื่อ ลา โจคอนดา ตามที่วาซารีเรียกยังสามารถตีความได้เป็นสองนัยคือ อาจจะหมายถึงภรรยาของโจคอนโด หรือจะแปลตรงตัวว่า ผู้ร่าเริง (the merry one) ก็ได้ *(Vezzosi, 1997 : 125)* เพราะ

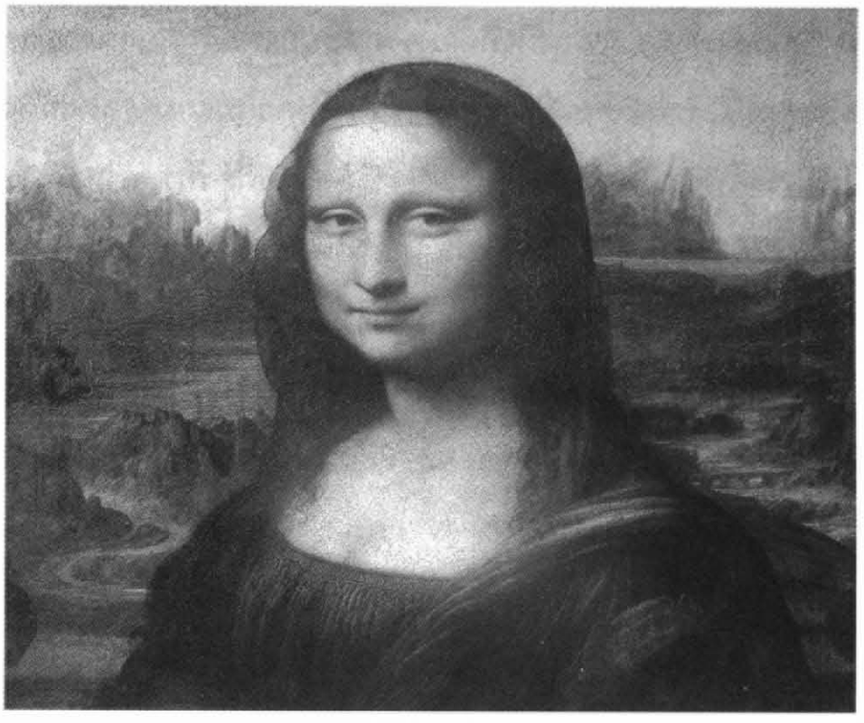

วาซารีเคยเล่าว่าขณะที่กำลังเขียนรูปนี้อยู่นั้น เลโอนาร์โดได้จัดให้มีเสียงดนตรีหรือนักร้องมาขับกล่อม บางคราวก็ให้มีตัวตลกมาแสดงเพื่อให้ความบันเทิง และสร้างความต่อเนื่องทางอารมณ์ให้แก่นางแบบ ตลอดจนช่วยขจัดความเศร้าซึมให้หมดไป *(Vasari, 1992 : 294)* แม้ว่าคำบอกเล่าของวาซารีนี้อาจจะน่าสงสัยอยู่ไม่น้อยว่าเป็นความจริงได้สักแค่ไหน แต่ภาพที่ออกมาก็ดูงดงามมาก และมีคนเชื่อว่ารูปเขียนของผู้หญิงคนเดียวกันนี้ ยังมีอีกรูปหนึ่งซึ่งเป็นรูปเปลือยของเธอ ภายใต้ชื่อว่า **Monna Vanna** แต่รูปดังกล่าวนี้ได้สูญหายไปแล้ว *(Vezzosi, 1997 : 124)*

สิ่งที่ถกเถียงเกี่ยวกับ Mona Lisa มากที่สุดน่าจะเป็นรอยยิ้มซึ่งได้รับความเห็นพ้องต้องกันว่าเป็น **รอยยิ้มที่ลึกลับ (mysterious smile)** *(Janson and Janson, 1997 : 456)* และมิอาจหยั่งถึงสิ่งที่อยู่ในใจของเธอได้ *(Rauch, 1995 : 315)* หากมองดูรูปนี้ซ้ำหลายครั้งจะให้ความรู้สึกที่แตกต่างกันออกไป บางทีจะเห็นว่าเธอกำลังยิ้มแบบเยาะหยัน แต่ถ้ามองอีกทีกลับพบความเศร้าสร้อยแฝงอยู่ในรอยยิ้มนั้น ราวกับเธอมีจิตใจที่เป็นตัวของตัวเองอยู่ *(Gombrich, 1995 : 300)* บางคราวก็ชวนให้รู้สึกสงสัยว่า เธอเพิ่งจะคลี่รอยยิ้ม หรือว่ากำลังจะหยุดยิ้มกันแน่ อารมณ์ของเธอเป็นเช่นใด ทุกอย่างดูจะมีนัยให้ขบคิดได้ทั้งสิ้น

ถ้าพิจารณา **Mona Lisa** ให้ละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่า เลโอนาร์โดมิได้เพียงแต่สะท้อน **ความคิดจิตใจ** หรือ **cosa montale** *(Vezzosi, 1997 : 77)* ออกมาให้สัมผัสได้เท่านั้น แต่ยังกระตุ้นความสงสัยเรื่อง **เวลากับการเคลื่อนไหว (Time and Motion)** อีกด้วย เช่น มือขวาที่พาดทับแขนซ้ายอาจจะเพิ่งวางลงตรงนั้น หรือกำลังจะเลื่อนหลุดออกจากกัน และนิ้วก้อยของมือซ้ายเพิ่งจะงอเข้าไป หรือว่าเธอกำลังจะคลายมันออกมา *(Rauch, 1995 : 316)* ทำให้การหวนกลับไปดูรูปนี้ซ้ำมักให้อะไรที่ท้าทายใหม่ๆ อยู่เสมอ และทำให้พบว่า **Mona Lisa** มีชีวิตจิตใจราวกับเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่ผู้อื่นยากจะเข้าถึงได้

เทคนิคสฟูมาโต ถูกนำมาใช้อย่างโดดเด่นกับ Mona Lisa และทิ้งปริศนาให้ผู้คนต้องขบคิดและตีความเอาเองหลายประการ มุมปากกับหางตาของเธอกลืนหายไปในเงาสลัว ทำให้ยากจะคาดเดาอารมณ์ของเธอได้ถูก *(Gombrich, 1995 : 302 - 303)* และยังทำให้เธอดูนุ่มนวลราวกับคนจริงๆ ที่มีเลือดเนื้อด้วยวิธีการเขียนรูปแบบนี้เองที่ทำให้วาซารีบอกว่า สามารถทำให้ศิลปินคนไหนๆ ก็ตามล้วนเกิดอาการตัวสั่นและหวาดหวั่นขึ้นมาได้ทั้งนั้น *(Vasari, 1992 : 294)* และเป็นแบบอย่างให้ศิลปินรุ่นหลังพยายามดำเนินรอยตามในการเขียนภาพบุคคล

Mona Lisa เป็นภาพที่ครองใจผู้คนมาหลายยุคหลายสมัย ราฟาเอลเคยเขียนรูปลายเส้นด้วยปากกากับหมึกเมื่อ ค.ศ. ๑๕๐๕ รูปนี้ชื่อ **Portrait of a Young Woman** ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากรูป Mona Lisa *(ดู Boussel, 1992 : 102 และ Vezzosi, 1997 : 125)* ซิกมันด์ ฟรอยด์เคยวิเคราะห์รอยยิ้มของผู้หญิงในรูปเขียนของเลโอนาร์โด ซึ่งรวมทั้ง **Mona Lisa** ด้วยว่าเป็นความทรงจำถึงแม่ที่ฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกของศิลปิน *(Boussel, 1992 : 89)* ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ มาร์กี เดอ ซาด (Marquis de Sade) มองรูปนี้ว่าเป็นเนื้อแท้ของความเป็นผู้หญิง *(Vezzosi, 1997 : 147)* และ ออสการ์ ไวลด์ (Oscar Wilde) เคยพรรณนาความรู้สึกของเขายามได้เห็นรูปนี้ที่พระราชวังลูฟวร์ว่า เลโอนาร์โดตกเป็นทาสของรอยยิ้มที่ประหลาดนี้ *(Boussel, 1992 : 89)*

แม้แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ผู้คนก็ยังไม่ลืมเลือนเธอ แนท คิง โคล (Nat 'King' Cole) ร้องเพลงชื่อ **Mona Lisa** เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๐ รำพันถึงความรู้สึกยามได้ยลภาพนี้โดยแสดงความสงสัยในนัยที่แฝงอยู่กับรอยยิ้ม *(Vezzosi, 1997 : 148)* ตราบจนทุกวันนี้ก็ยังพบเห็น **Mona Lisa** ได้ในสิ่งที่มีอยู่รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นปฏิทิน บัตรโทรศัพท์ หรือโฆษณาตามสื่อต่างๆ หลาย

ครั้งเช่นกันที่มีการนำ Mona Lisa มาล้อเลียน เช่น ถูกเติมหนวดเครา หรือมีโรลม้วนผมอยู่บนศีรษะ แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกคุ้นเคยที่คนสมัยปัจจุบันมีต่อรูปนี้อย่างไม่เสื่อมคลาย

เลโอนาร์โด ดา วินชี ทำให้ศิลปินกลายเป็นคนที่มีสติปัญญาและมีความรู้ทัดเทียมกับพวกข้าราชสำนักทั้งหลาย *(Clark, 1992 : 46)* มิใช่เป็นเพียงลูกจ้างที่แค่ผลิตผลงานให้แล้วเสร็จตามสัญญาเท่านั้น **ความคิด** และ **การเรียนรู้** ถือเป็นคุณสมบัติสำคัญที่สุดซึ่งศิลปินผู้ยิ่งใหญ่จำต้องมี เห็นได้จากบันทึกเรื่อง **Tratto della Pittura** หรือ **Treatise on Painting** ที่เลโอนาร์โดชี้ให้เห็นว่า จิตรกรมิได้เป็นเพียงแค่กระจกเงาที่สะท้อนภาพของโลกเท่านั้น เขาจำเป็นต้องรู้จักโลกอย่างดียิ่ง หรือว่าลึกลงไปกว่านั้นก็คือ ต้องเป็นผู้ตีความ หรือเชื่อมต่อระหว่างธรรมชาติกับศิลปะ ทำให้จิตรกรต้องเป็น **นักปราชญ์** ด้วย *(Boussel, 1992 : 21 - 22)*

การเรียนรู้แบบที่เลโอนาร์โดเสนอต้องทำด้วยการสังเกตแล้วผ่านการกลั่นกรองทางความคิดก่อนจะลงมือเขียนออกมาเป็นรูป เลโอนาร์โดแนะนำให้ลองสังเกตปรากฏการณ์ที่กำลังเคลื่อนไหวหรือแปลกไปจากสิ่งอื่นๆ เช่น กำแพงที่กำลังพังทลายลง ก้อนเมฆซึ่งเคลื่อนที่อยู่บนท้องฟ้า ก้อนหินสารพัดสี หรือเปลวไฟที่กำลังปะทุขึ้น แล้วเก็บภาพตอนนั้นเอาไว้ *(Gombrich, 1993 : 60 - 61)* อย่างที่เขาทำในสมุดบันทึกของเขา ภาพที่เก็บไว้นี้น่าจะเป็นรูปที่ร่างขึ้นอย่างหยาบๆ ด้วยความรวดเร็ว และคำนึงถึงองค์ประกอบที่ลงตัวเป็นสำคัญ นับเป็นการเก็บความรู้สึกของพลังที่มากระทบใจคนวาดอันจะนำไปสู่ความคิดสร้างสรรค์ ไม่ใช่แค่การเก็บความเหมือนจริงแบบเงาสะท้อนในกระจก

วิธีคิดที่ไม่ธรรมดาของเลโอนาร์โด การใฝ่หาความรู้ด้วยตนเองอย่างไม่หยุดยั้ง และไม่ยึดติดกับความรู้ที่ปราชญ์โบราณว่าไว้ ตลอดจนเทคนิควิธีการแบบใหม่ที่ทดลองใช้ในการเขียนรูป ทำให้เลโอนาร์โด ดา วินชีสมควรจะได้รับการยกย่องเป็น **l'uomo universale** อย่างแท้จริง เขาเป็นคนแบบที่ฟรอยด์บอกว่าตื่นขึ้นมาในความมืดมิดเร็วเกินไป ในขณะที่คนอื่นๆ ยังคงหลับใหลกันอยู่ *(Vezzosi, 1997 : 134)* จึงดูโดดเด่นจากผู้คนร่วมสมัยเดียวกันกับเขามาก

เลโอนาร์โด ดา วินชีนับเป็นปราชญ์ผู้ผลักดันกระแสเรอเนสซองส์ให้ก้าวล่วงเข้าสู่ยุคใหม่ที่มิได้ถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมคลาสสิกอย่างที่เคยเป็นมาอีกต่อไป แต่เป็นกระแสที่แผ่ลงมาถึง

ประชาชนและใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง *(Bronowski and Mazlish, 1975 : 5)* ทำให้เขาเป็นปราชญ์ที่ดูติดดิน และก่อให้เกิดคำถามเมื่อได้เห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังชื่อ **The School of Athens** ซึ่งราฟาเอลเขียนไว้ที่วาติกัน เพราะราฟาเอลเลือกใบหน้าของเลโอนาร์โด สำหรับตัวเพลโตในรูปนี้ เขาอาจจะทำเช่นนั้นเพื่อแสดงการยกย่องว่าเลโอนาร์โดเป็นผู้ยิ่งใหญ่แห่งยุคสมัยเช่นเดียวกับที่เพลโตเคยเป็นในยุคของเขา แต่การมองว่าคนคู่นี้เหมือนกันก็นับเป็นการตีความที่ขัดกับความเป็นจริงมาก เพราะเลโอนาร์โดคิดอะไรแตกต่างจากเพลโตจนยากที่จะนำมาเปรียบเทียบกันได้

บรรณานุกรม

Art : A World History. London : Dorling Kindersley, 1998.

Aston, Margaret. **The Panorama of the Renaissance.** London : Thames and Hudson, 1996.

Boussel, Patrice. **Leonardo da Vinci.** London : Tiger Books International, 1992.

Bronowski, J. and Mazlish, Bruce. **The Western Intellectual Tradition : From Leonardo to Hegel.** New York : Harper Colophon Books, 1975.

Clark, Judith. **The Illustrated History of Art : From the Renaissance up to the Present Day.** New York : Mallard Press, 1992.

Gesse, Uwe. *"Italian Renaissance Sculpture."* In Toman, Roff ed. **The Art of the Italian Renaissance : Architecture - Sculpture - Painting - Drawing,** pp. 176 - 237. Cologne : Könemann, 1995.

Gombrich, E. H. **Gombrich on the Renaissance Volume I : Norm and Form.** London : Phaidon Press, 1993.

_____. **The Story of Art.** London : Phaidon Press, 1995.

Honour, Hugh and Fleming, John. **A World History of Art.** London : Laurence King Publishing, 1995.

Janson, H. W. and Janson, Anthony F. **History of Art.** London : Thames and Hudson, 1997.

Murray, Linda. **The High Renaissance and Mannerism : Italy, the North and Spain 1500 - 1600.** London : Thames and Hudson, 1995.

Piper, David. **The Illustrated History of Art.** New York : Crescent Books, 1994.

Rauch, Alexander. *"Painting of the High Renaissance and Mannerism in Rome and Central Italy."* In Toman, Roff ed. **The Art of Italian Renaissance : Architecture - Sculpture - Painting - Drawing,** pp. 308 - 349. Cologne : Könemann, 1995.

_____. *"Renaissance Painting in Venice and Northern Italy."* In Toman, Roff ed. **The Art of Italian Renaissance : Architecture - Sculpture - Painting - Drawing,** pp. 350 - 415. Cologne : Könemann, 1995.

Vasari, Giorgio. **The Lives of the Artists.** Translated by Julia Conaway Bondanella and Peter Bondanella. Oxford : Oxford University Press, 1992.

Vezzosi, Alessandro. **Leonardo da Vinci : Renaissance Man.** London : Thames and Hudson, 1997.

ไวน์

ไวน์ เป็นเหล้าชนิดหนึ่งได้มาจากการนำผลองุ่น น้ำองุ่น หรือว่าทั้งสองอย่างนี้มาหมักรวมกัน แล้วเติมยีสต์หรือส่าเหล้าลงไปด้วยขณะที่หมัก ยีสต์จะทำปฏิกิริยากับน้ำตาลในองุ่นและเปลี่ยนน้ำตาลให้กลายเป็นแอลกอฮอล์ ปริมาณแอลกอฮอล์ที่ได้นี้จะมีมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับกรรมวิธีในการหมัก ระยะเวลาที่หมัก ความเข้มข้นของน้ำตาลที่มีอยู่ในองุ่น ตลอดจนการเติมยีสต์ อันที่จริงยังมีผักและผลไม้อีกหลายชนิดที่สามารถนำมาหมักเป็นเหล้าแบบนี้ได้ เช่น สับปะรด มะยม หรือกระเจี๊ยบ แต่ถ้าเอ่ยแค่ไวน์เฉยๆ แล้ว จะต้องทำจากองุ่นเพียงอย่างเดียวเท่านั้น บางครั้งคนไทยจะเรียกไวน์ว่า **เหล้าองุ่น** อาจเป็นเพราะต้องการให้ต่างไปจากเหล้าทั่วไปที่ได้มาจากการหมักเมล็ดธัญพืชก็ได้

ชาวตะวันตกรู้จักไวน์มานานมากกว่าสองพันปี ผู้คนพากันดื่มไวน์กันมาแต่โบราณ ใน **พระคัมภีร์เก่า** ภาค Genesis 9 : 20 ระบุว่า โนอาห์ (Noah) ผู้ที่พระผู้เป็นเจ้าเลือกให้รอดพ้นจากการจมน้ำคราวที่น้ำท่วมโลกนั้น ทำไร่องุ่นเพื่อผลิตไวน์ และตัวเขาก็เคยดื่มไวน์ที่ผลิตได้จนเมามายด้วย โนอาห์ผู้นี้สืบเชื้อสายมาจากอดัมและมีชีวิตอยู่ก่อนช่วงคริสตกาลนานมาก

สมัยกรีกโบราณนั้น แม้ว่าที่ทำกินจะมีอยู่น้อยมาก แต่ชาวกรีกก็ใช้พื้นที่ปลูกองุ่นกับมะกอกมากพอกับธัญพืชชนิดอื่น ไวน์กรีกมีสีคล้ำเข้ม เวลาดื่มก็ต้องเอามาผสมน้ำเสียก่อน ใครที่ดื่มไวน์โดยไม่ผสมน้ำจะถูกมองว่าเป็นพวกขี้เหล้าเมายา และคงไม่ค่อยมีใครอยากคบหาสมาคมด้วยเท่าไรนัก

พวกโรมันนิยมดื่มไวน์มาก มีหลักฐานรูปถ้วยและภาชนะบรรจุไวน์ปรากฏให้เห็นอยู่ในภาพโมเสกสมัยโรมันอยู่เสมอ พวกโรมันยังเป็นตัวการนำองุ่นไปปลูกยังที่ต่างๆ ในอาณาเขตของจักรวรรดิโรมัน เช่น แอฟริกาเหนือ สเปน กอล (ปัจจุบันคือ ฝรั่งเศส) อังกฤษ และ อิลลิเรีย (ชายฝั่งทะเลอะเดรียติกของคาบสมุทรบอลข่านใกล้ๆ อัลบาเนีย)

เมื่อคริสต์ศาสนาแผ่เข้ามายังยุโรปไวน์ยิ่งมีบทบาทสำคัญมากขึ้น เพราะพระคัมภีร์พูดถึง *พระกระยาหารมื้อสุดท้าย (The Last Supper)* ที่พระเยซูเสวยร่วมกับสาวกผู้ใกล้ชิด ๑๒ คนนั้น ประกอบด้วย **ไวน์** กับ **ขนมปัง** และพระองค์ทรงมีพระดำรัสเปรียบเทียบไวน์ว่าเป็นเสมือนพระโลหิต ทำให้ไวน์กลายเป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญในพิธีกรรมของคริสต์ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน **พิธีรับศีลมหาสนิท (The Holy Communion)** ดังนั้นบาทหลวงในอารามหลายแห่งจึงทำไร่องุ่นและผลิตไวน์ขึ้นใช้เอง การดื่มไวน์ก็มิได้ขัดต่อบทบัญญัติของคริสต์ศาสนา

ดังนั้นบาทหลวงชาวยุโรปจึงมักมีไวน์ไว้จิบระหว่างรับประทานอาหารอยู่เสมอ มิได้ใช้ไวน์เฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว

นับจากสมัยโรมันเป็นต้นมา ไวน์ถือเป็นเครื่องดื่มที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางทั่วยุโรป ผู้คนพากันดื่มไวน์โดยไม่ต้องผสมน้ำอีกต่อไป แม้ว่าทั่วทั้งทวีปยุโรปจะนิยมบริโภคไวน์ แต่มีเพียงบางส่วนของยุโรปเท่านั้นที่สามารถผลิตไวน์ได้ ชอง โบแดง (Jean Bodin) นักคิดชาวฝรั่งเศสในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เคยบอกว่า ต้นองุ่นไม่สามารถปลูกได้ในเขตที่อยู่สูงเกินกว่าเส้นรุ้งที่ ๔๙ องศาเหนือเนื่องจากอากาศจะหนาวจัดมากเกินไป

ดังนั้นหากจะลองลากเส้นหาแนวเขตที่มีการทำไร่องุ่นจากแผนที่ดูแล้ว จะพบว่าบริเวณนับตั้งแต่ชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกแถบปากแม่น้ำลัวร์ในฝรั่งเศสไปจนจรดแหลมไครเมียในทะเลดำ และอาจเลยต่อไปถึงจอร์เจียกับทรานส์ - คอเคเซียได้คือ เส้นแบ่งทางเหนือสุดของเขตทำไร่องุ่นในทวีปยุโรปเหนือขึ้นไปก็คงปลูกองุ่นได้ลำบาก แม้แต่ในเขตที่ปลูกองุ่นได้นี้ผลผลิตที่ออกมายังมีคุณภาพต่างกันไปตามแหล่งที่ปลูกด้วย

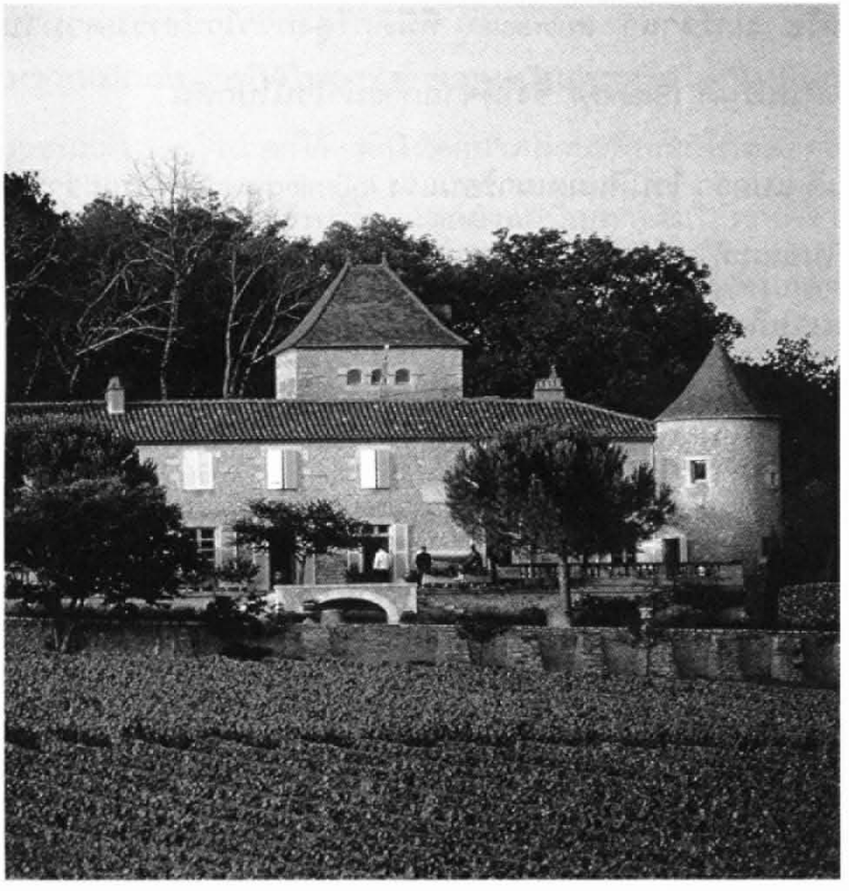

แหล่งปลูกองุ่นชั้นเยี่ยมอยู่ใน **ฝรั่งเศส** กับ **เบอร์กันดี** มีไร่องุ่นขนาดใหญ่อยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำไรน์ การอนน์ ลัวร์ และเบอร์กันดี มาตั้งแต่รัชสมัยของจักรพรรดิชาร์เลอมาญ (Charlemagne) เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๙ แล้ว แต่การขยายตัวทางด้านการผลิตและส่งออกสู่ตลาดอย่างกว้างขวางนั้นเริ่มขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒

ชาวยุโรปต่างภูมิภาคกันคงจะมีรสนิยมและธรรมเนียมในการบริโภคไวน์ไปคนละแบบ ผู้คนแถบยุโรปใต้ที่อยู่ในเขตทำไร่องุ่นและผลิตไวน์ได้เอง คงจะดื่มไวน์เป็นประจำทุกวัน ไม่ว่าเขาคนนั้นจะเป็นชนชั้นสูงผู้อยู่ในปราสาท หรือเป็นชาวไร่ชาวนาในหมู่บ้านก็ตาม เขาคงนั่งจิบไวน์ระหว่างรับประทานอาหารเสมอ ไวน์ที่ว่านี้อาจจะผลิตขึ้นเองบนที่ดินของเขา มักมีรสอ่อนและปริมาณแอลกอฮอล์ก็ไม่สูงนัก

ในขณะที่ทางยุโรปเหนือต้องการไวน์แบบพิเศษคือ มีปริมาณแอลกอฮอล์ที่แรงกว่า หรือเรียกกันว่ามีดีกรีสูง อย่างเช่น ชาวอังกฤษนิยมบริโภคไวน์มาล์มซีย์ (Malmsey) จากแคนเดีย (Candia) และหมู่เกาะของกรีกในตอนแรก ต่อมาก็ซื้อเหล้าพอร์ต (port) มาเดียรา (madeira) เชอร์รี่ (sherry) หรือ มาร์ซาลา (marsala) ที่มีดีกรีสูงกว่าไวน์ธรรมดามาบริโภค นอกจากนี้ชาวอังกฤษยังนิยมดื่มบรั่นดี (Brandy) ซึ่งได้จากการนำไวน์ไปกลั่น

คำว่า บรั่นดี แปลว่า ไวน์ที่แผดเผาร้อนแรง (burning wine) เพราะว่ามีปริมาณแอลกอฮอล์สูงถึง ๗๐ ดีกรี ในขณะที่ไวน์ทั่วไปมีอยู่ราว ๙ - ๑๔ ดีกรีเท่านั้น บรั่นดีมีชื่อในภาษาละตินว่า aqua vitae ซึ่งหมายถึง ยาอายุวัฒนะ เนื่องจากได้รับความเชื่อถือว่ามีสรรพคุณทางยาสูง ช่วยกระตุ้นการเต้นของหัวใจ สามารถบรรเทาอาการปวดฟัน และยังใช้รักษาโรคร้ายแรงบางอย่าง เช่น กาฬโรคกับโรคเกาต์ได้อีกด้วย

อย่างไรก็ดี ยุโรปเหนือไม่อาจผลิตไวน์เองได้ ต้องสั่งซื้อไวน์จากที่อื่นเข้ามาบริโภค ดังนั้นผู้ดื่มไวน์ในเขตนี้ส่วนใหญ่จึงน่าจะเป็นชนชั้นสูงซึ่งมีฐานะดี สามัญชนจะมีโอกาสลิ้มรสไวน์ก็แต่ในพิธีกรรมทางศาสนาเสียมากกว่า สิ่งที่ชาวบ้านดื่มในชีวิตประจำวันคงจะเป็น **เบียร์** กับ **เหล้าเอล** ที่ผลิตได้เอง และมีเพียงพวกชนชั้นสูงเท่านั้นที่สามารถจะมีไวน์ไว้ดื่มขณะที่รับประทานอาหาร คนพวกนี้ดื่มไวน์ราวกับน้ำ ดังปรากฏในบันทึกของชาวนอร์มันผู้หนึ่งซึ่งเขียน

ขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๕๖๐ เขาบรรยายสภาพสังคมในสมัยบิดาของตนว่า อาหารการกินมีอย่างอุดมสมบูรณ์ ได้บริโภคเนื้อสัตว์ทุกวัน และยังดื่มไวน์เหมือนกับเป็นน้ำเปล่าอีกด้วย

นั่นอาจตีความได้เป็นสองนัยคือ ดื่มไวน์แทนน้ำ หรือไม่ก็ดื่มไวน์โดยยกแก้วขึ้นดื่มอึกใหญ่จนหมดแก้วแบบเดียวกับการดื่มน้ำ การตีความแบบที่สองนี้ดูจะเข้าท่าทีเดียว เนื่องจากมีหลักฐานที่คนฝรั่งเศสเคยวิจารณ์วิธีดื่มไวน์ของทหารเยอรมันไว้อย่างดูแคลนว่า เป็นผู้ไม่รู้จักธรรมเนียมในการดื่มไวน์ เพราะไวน์นั้นถ้าจะดื่มแบบมีรสชาติต้องค่อยๆ จิบให้รู้รสทีละน้อย ไม่ใช่อย่างที่พวกเยอรมันชอบทำคือ ยกแก้วดื่มรวดเดียวหมด นั่นอาจทำให้เกิดอาการเมามายได้อย่างรวดเร็ว

ด้วยเหตุที่แหล่งผลิตไวน์ของยุโรปอยู่ค่อนมาทางใต้ของทวีป ในขณะที่ผู้บริโภคมีกระจายอยู่ทั่วไป ทำให้การขนส่งไวน์ไปถึงมือผู้บริโภคกลายเป็นเรื่องสำคัญมาก ปัญหาใหญ่อยู่ตรงที่ไวน์จะเสื่อมคุณภาพ หากมีอากาศผ่านเข้ามาทำปฏิกิริยาทางเคมีด้วย และแปรสภาพกลายเป็นน้ำส้มสายชูไปในที่สุด กว่าที่ชาวยุโรปจะหาทางแก้ปัญหานี้ได้สำเร็จก็ตกประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ดังนั้นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ไวน์จึงเป็นของที่พร้อมจะเสื่อมสภาพได้ง่ายอยู่ตลอดเวลา

พวกกรีกโบราณมักเก็บไวน์ไว้ในถุงที่ทำจากหนังแพะหรือไม่ก็ไหดินเผา และมีเศษผ้าชุบน้ำมันปิดปากภาชนะที่บรรจุไวน์เอาไว้ ทำให้อากาศผ่านเข้าออกได้ตลอดเวลา ในสมัยโรมันมีการบรรจุไวน์ลงถังไม้ที่พวกกอลประดิษฐ์ขึ้น แต่ก็ยังแก้ปัญหาเดิมไม่ตกเพราะอากาศยังคงผ่านเข้ามาทำปฏิกิริยากับไวน์อยู่ดี รสชาติของไวน์จะค่อยๆ เปลี่ยนไปจนกลายเป็นน้ำส้มสายชู ต่อมามีการบรรจุไวน์ลงขวด แต่ก็ช่วยยืดอายุไวน์ได้ไม่มากนัก เนื่องจากขวดที่ใส่ไวน์ยังไม่ได้รับการฆ่าเชื้อทำความสะอาดก่อนการบรรจุ และยังไม่รู้จักใช้ไม้ก๊อกมาทำจุกขวด

การขนส่งไวน์ ส่วนใหญ่แล้วใช้วิธีบรรจุลงในถังไม้แบบเดียวกับที่พวกโรมันเคยทำ ดังนั้นไวน์ที่ถือว่ามีคุณภาพดีและมีราคาแพงจึงเป็นไวน์ที่เพิ่งผลิตขึ้นในปีนั้น ไวน์จะเริ่มเปลี่ยนรสชาติตั้งแต่อายุได้ปีหนึ่งเป็นต้นไป โดยจะมีรสเปรี้ยวมากขึ้น ไวน์เก่าจึงไม่เป็นที่นิยมและราคาตก ใน ค.ศ. ๑๕๐๐ ไวน์บอร์โดที่เป็นไวน์เก่าถังหนึ่งราคาประมาณ ๖ ลีฟวร์ ส่วนไวน์ใหม่ชนิดดีๆ ถังหนึ่งราคาสูงถึง ๕๐ ลีฟวร์ หมายความว่า ราคาแพงกว่าไวน์เก่าเกือบสิบเท่าตัวทีเดียว

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งระบุว่าในปี ๑๕๓๙ ดยุคแห่งมอนเดฮาร์ (Duke of Mondejar) เคยถวายความคิดเห็นต่อจักรพรรดิชาร์ลส์ที่ ๕ (Charles V) แห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ว่ากองทัพเรือไม่ควรกว้านซื้อไวน์จำนวนมากมาเก็บตุนไว้ในคลังเสบียง เพราะ ***"ถ้าหากมันจะเปลี่ยนเป็นน้ำส้มสายชูแล้ว มันก็ควรอยู่ในความครอบครองของเจ้าของเดิมมากกว่าจะเป็นขององค์จักรพรรดิ"*** และแม้แต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ หนังสือ สารานุกรม หรือ Encyclopédie ที่ผลิตขึ้นโดยกลุ่มนักคิดชั้นนำของฝรั่งเศสก็ยังบอกว่า ไวน์อายุ ๔ - ๕ ปีที่บางคนคิดว่าดีเยี่ยมที่สุดนั้น อันที่จริงถือได้ว่าผ่านจุดที่ว่านี้ไปแล้ว แสดงให้เห็นว่ายังคงเชื่อกันอยู่ว่าไวน์ใหม่มีคุณภาพดีกว่าไวน์เก่าที่เก็บไว้นานปีอยู่เช่นเดิม

ในเมื่อไวน์มีเรื่องอายุเป็นข้อจำกัดที่สำคัญ ไร่องุ่นจึงมักตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสายสำคัญของยุโรป และมีเส้นทางการค้าภายในเกิดขึ้นมากมาย เพื่อขนส่งไวน์จากแหล่งผลิตออกสู่ตลาดอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเส้นทางที่มุ่งขึ้นเหนือ สำหรับเส้นทางน้ำนั้น มีเรือจากเมืองเซวิลล์ (Seville) กับ อันดาลูเซีย (Andalusia) ของสเปน มาที่อังกฤษ และ แฟลนเดอร์ส (Flanders) นอกจากนี้ก็มีเรือล่องตามลำน้ำดอร์ดอญ และการอนน์ในฝรั่งเศส ไปจนถึงบอร์โด (Bordeaux) จากเมืองลา โรแชลล์ (La Rochelle) หรือลุ่มน้ำลัวร์ มีเรือสินค้าล่องมาตามลำน้ำยอนน์เชื่อมเบอร์กันดีกับปารีส และไกลออกไปถึงเมืองรวง (Rouen) นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางล่องตามลำน้ำไรน์ อีกด้วย

เส้นทางเหล่านี้ ล้วนเชื่อมต่อระหว่างแหล่งผลิตไวน์กับเมืองท่าที่เป็นแหล่งกระจายสินค้า หรือเป็นตลาดรับซื้อไวน์แหล่งสำคัญๆ ในยุโรป ต่อมาเส้นทางการค้าจากยุโรปใต้ก็ขยายไปจนถึงทะเลบอลติก และมีเรือจากโปรตุเกส สเปน หรือฝรั่งเศสมุ่งขึ้นเหนือไปถึงเมืองเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก (St. Petersburg) ในรัสเซียอีกด้วย

เส้นทางขนส่งไวน์ทางบกที่สำคัญคือ **เส้นทางเทือกเขาแอลป์ส** ลงมายังแหล่งผลิตไวน์ในอิตาลี ทุกๆ ปีจะมีขบวนเกวียนขนาดใหญ่จากรัฐเยอรมันใช้เส้นทางนี้เป็นประจำ พวกอิตาเลียนเรียกเกวียนชนิดนี้ว่า คาร์เร็ตโตนี (carretoni) ขบวนเกวียนของเยอรมัน เดินทางมาถึงทันทีที่การเก็บเกี่ยวองุ่นเสร็จสิ้นลงเพื่อมาขอซื้อไวน์ใหม่จาก ทีโรล (Tyrol) เบรสชา (Brescia) วิเซนซา (Vicenza) ฟริอุลี (Friuli) และอิสเทรีย (Istria) กลับไปยังรัฐเยอรมัน นอกจากนี้ยังมี

เส้นทางการค้าจากโมราเวีย (Moravia) กับฮังการี ไปถึงโปแลนด์ ไวน์จากยุโรปใต้ จึงเดินทางไปถึงผู้บริโภคในวงกว้างผ่านเส้นทางการค้าเหล่านี้

ผู้บริโภคไวน์ในยุโรปเหนือ ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่ของชนชั้นปกครอง ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง พระ รวมทั้งกระฎุมพีบางส่วน ซึ่งมิใช่คนส่วนใหญ่ของสังคม ไวน์จึงนับเป็นตัววัดสถานะทางสังคมของผู้คนได้ด้วย ขุนนางโปแลนด์สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ต้องดื่มไวน์เพราะเชื่อว่าถ้าดื่มเบียร์ที่ผลิตในท้องถิ่นเหมือนชาวนาที่อยู่ใต้ปกครองแล้ว จะสูญเสียภาพลักษณ์อันสูงส่งของตนได้

พวกชนชั้นสูงจะดื่มไวน์กันเป็นประจำ ถ้าไม่มีไวน์เป็นต้องเดือดร้อนและพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อหาไวน์มาบริโภคตามความเคยชิน เมื่อ ค.ศ. ๑๕๑๓ มีอัศวินคนหนึ่งชื่อ บายาร์ด (Bayard) ถูกจับขังเป็นนักโทษอยู่ที่เนเธอร์แลนด์ ที่นั่นไวน์ราคาสูงมากจนบางทีเขาต้องจ่ายเงินถึง ๒๐ คราวน์เพื่อเป็นค่าไวน์แค่วันเดียวเท่านั้น

ปัญหาที่ตามมาอีกประการหนึ่ง และส่งผลกระทบต่อการบริโภคไวน์ด้วยคือ ถ้าเกิดสงครามขึ้นในยุโรปเมื่อไร การขนส่งไวน์ก็จะทำได้ยากลำบากเมื่อนั้น ยิ่งเป็นสงครามกับผู้ผลิตไวน์ด้วยแล้ว ผู้บริโภคย่อมได้รับความกระทบกระเทือนมากขึ้นตามไปด้วย ความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นความเดือดร้อนของชาวอังกฤษผู้บริโภคไวน์และบรั่นดี เพราะต้องดิ้นรนหาทางออกด้วยการสั่งไวน์จากแหล่งผลิตอื่นมาบริโภคแทนของที่มาจากฝรั่งเศส

ที่จริงก็มีการผลิตไวน์จากที่อื่น แล้วส่งมาขายยังยุโรปอยู่เหมือนกัน สเปนมีบทบาทสำคัญในการนำองุ่นไปปลูกที่อาณานิคมของตนในละตินอเมริกา เช่นที่ เม็กซิโก เปรู อาร์เจนตินา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ชิลี ซึ่งมีสภาพพื้นดินและภูมิอากาศเหมาะกับการปลูกองุ่นเป็นอย่างมาก

ไวน์จากชิลีเข้ามาป้อนตลาดยุโรปตั้งแต่ราวๆ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา ฟรานซิส เดรค (Francis Drake) กัปตันเรือชาวอังกฤษผู้มีประสบการณ์ต่อสู้กับสเปนมาช้านานก็เคยยึดเรือสเปนลำหนึ่งที่ขนส่งไวน์จากชิลีได้เมื่อ ค.ศ. ๑๕๗๘ และสเปนยังนำองุ่นไปปลูกที่ แคลิฟอร์เนีย ในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นแหล่งผลิตไวน์ที่สำคัญของโลกในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ดี ดินแดนในทวีปอเมริกา หรือ **โลกใหม่** นี้อยู่ไกลจากยุโรปมาก การขนส่งไวน์ต้องใช้เวลานาน อาจทำให้ไวน์เสื่อมคุณภาพ นอกจากนี้ค่าใช้จ่ายก็คงจะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ไวน์ที่มาจากโลกใหม่จึงอาจจะไม่ใช่ทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุดในกรณีนี้

อันที่จริงถ้ายังต้องการบริโภคไวน์จากฝรั่งเศสอยู่ก็สามารถจะทำได้ เพราะพ่อค้าดัตช์เป็นลูกค้าสำคัญที่ซื้อไวน์จากฝรั่งเศส แหล่งผลิตไวน์ในแถบลุ่มน้ำลัวร์ อย่างเช่น ออร์เลออองส์ (Orleans) โบชองซี (Beaugency) บลัวส์ (Blois) ตูร์ (Tours) อังจู (Anjou) และแม้แต่ บริตตานี

(Brittany) ติดต่อกับพวกดัตช์อยู่เสมอ พ่อค้าดัตช์มักจะจ่ายเงินล่วงหน้าให้ชาวไร่องุ่น ซึ่งจะให้ไวน์ที่ผลิตได้เป็นการตอบแทน เท่ากับพ่อค้าดัตช์สามารถผูกขาดการค้าไวน์โดยตรงจากแหล่งผลิตแถบลุ่มน้ำลัวร์ และคงจะกำหนดราคาขายให้สูงต่ำได้ตามความต้องการของตน

ไวน์ฝรั่งเศสที่ซื้อผ่านพ่อค้าดัตช์นี้คงจะมีราคาสูง เนื่องจากมีการบวกค่าใช้จ่ายกับกำไรที่ต้องการไว้ในราคาขายด้วย ทำให้คนอังกฤษไม่ค่อยจะเลือกหนทางนี้ แต่กลับไปซื้อไวน์ที่ผลิตจากเกาะต่างๆ ในมหาสมุทรแอตแลนติก เช่น มาเดียรา (Madeira) และ อะซอเรส (Azores) แทน ไวน์จากเกาะเหล่านี้ มีดีกรีสูงกว่าไวน์ฝรั่งเศส จึงถูกกับรสนิยมของผู้บริโภคมากกว่า

ปรากฏว่ามีหลายประเทศหันมาติดต่อซื้อไวน์จากเกาะพวกนี้เหมือนกับอังกฤษ แทนที่จะไปซื้อไวน์จากลา โรแชลล์ หรือบอร์โดโดยตรง ทำให้หมู่เกาะคานารี (Canary) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกาะเตเนริเฟ (Tenerife) กลายเป็นศูนย์กลางส่งไวน์ออกขายยังเมืองต่างๆ ไกลถึงทวีปอเมริกาเลยทีเดียว สำหรับบรั่นดีนั้น อังกฤษหาทางออก โดยการนำเอาเหล้าพอร์ตของโปรตุเกสไปผสมกับวิสกี้เพื่อดื่มแทนบรั่นดีที่ไม่อาจหามาบริโภคได้ เพราะมีข้อพิพาทอยู่กับฝรั่งเศส

แหล่งผลิตไวน์ที่น่าสนใจอีกแหล่งหนึ่งคือ ดินแดนที่อยู่ใต้การปกครองของพวกมุสลิม ที่จริงแล้วบริเวณนี้เคยเป็นแหล่งผลิตไวน์มาแต่โบราณ ไม่ว่าจะเป็น เอเชียไมเนอร์ ปาเลสไตน์ (Palestine) ไซปรัส (Cyprus) หรือแถบ ยุโรปตะวันออก ที่อยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิออตโตมัน ดินแดนเหล่านี้ ถ้าหากไม่เคยเป็นนครรัฐกรีกมาก่อนก็ต้องเคยอยู่ในอาณาเขตของจักรวรรดิโรมันมาแล้วทั้งสิ้น ดังนั้นจึงคุ้นเคยกับไวน์และผลิตไวน์ได้เองมาตลอดระยะเวลายาวนานหลายศตวรรษ ก่อนหน้าที่พวกมุสลิมจะเข้ามายึดครอง

ถึงแม้จะเป็นช่วงหลังจากตกอยู่ใต้อำนาจมุสลิมแล้วก็ตาม ดินแดนแถบนี้ยังคงผลิตและมีผู้บริโภคไวน์อยู่ตลอดมา เนื่องจากประชาชนในดินแดนดังกล่าว ส่วนใหญ่มิได้เป็นพวกมุสลิมที่มีบทบัญญัติทางศาสนาห้ามเสพย์ของมึนเมาทุกชนิด แต่เป็นคริสเตียนนิกายออร์ธอดอกซ์ นอกจากนี้ อารามในคริสต์ศาสนายังคงมีกระจายอยู่ตามเมืองต่างๆ ในแถบคาบสมุทรกรีก เอเชียไมเนอร์ ลงมาจนถึงคาบสมุทรไซนาย ทำให้ไวน์ยังคงเป็นสิ่งที่บริโภคกันอยู่ในสังคมของชาวคริสต์ตลอดมา

มีหลักฐานระบุว่า ในเมืองหลวงของจักรวรรดิออตโตมันคือ อิสตันบุล (Istanbul) หรือเมืองคอนสแตนติโนเปิลเดิมนั้นก็ยังมีไวน์ขายด้วย เพราะกะลาสีเรือชาวกรีกสามารถหาซื้อไวน์มาบริโภคได้จากโรงเตี๊ยมแห่งหนึ่งที่อยู่ใกล้คลังแสงของเมือง

อย่างไรก็ดี มิใช่แค่พวกคริสเตียนเท่านั้นที่นิยมบริโภคไวน์ ชนชั้นปกครองชาวเติร์กบางคนก็ชอบดื่มไวน์ทั้งๆ ที่เป็นมุสลิม มีหลักฐานระบุว่า เซลิม (Selim) โอรสของสุลต่านสุไลมานผู้ยิ่งใหญ่ (Suleiman the Magnificent) โปรดไวน์ดีกรีสูงของไซปรัสมาก

เปอร์เซีย ยังเป็นแหล่งผลิตไวน์ชั้นดีอีกแห่งหนึ่งของโลก ส่วนหนึ่งนั้นเป็นผลผลิตภายในอารามของบาทหลวงนิกายคาปูชิน (Capuchin) ที่นั่น แต่มิได้นำออกขายให้แก่มหาชน คงใช้บริโภคกันในหมู่นักบวชหรือใช้ประกอบพิธีกรรมของคริสต์ศาสนาเท่านั้น อย่างไรก็ดี ไวน์เปอร์เซียที่ผลิตจากเมืองชิราซ (Shiraz) และอิสฟาฮาน (Isfahan) ได้รับความนิยมอย่างมาก ถึงขนาดส่งไปขายไกลถึงหมู่เกาะอินดิส (Indes) ทีเดียว

ไวน์จากดินแดนที่อยู่ใต้การปกครองของมุสลิมคงจะแพร่เข้าไปขายในทวีปยุโรปด้วยอย่างน้อยๆ อังกฤษก็เคยสั่งซื้อไวน์มาล์มซีย์จากแหล่งผลิตตามเกาะต่างๆ ของกรีกที่อยู่ภายใต้อำนาจของจักรวรรดิออตโตมัน

การผลิตและการค้าไวน์ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา แทบทุกประเทศในยุโรปใต้ต่างทำไร่องุ่นและผลิตไวน์กันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เมื่อมีการสำรวจจำนวนผู้บริโภคไวน์และปริมาณไวน์ที่คนคนหนึ่งบริโภคในช่วงเวลา ๑ ปี ปรากฏว่าเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด การบริโภคไวน์ที่เมืองวัญญาโดลิด (Valladolid) ในสเปนเมื่อราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ พุ่งขึ้นสูงถึงปีละ ๑๐๐ ลิตรต่อคน

ดังนั้นการทำไร่องุ่นและการผลิตไวน์จึงขยายตัวขึ้นอย่างมาก และกลายเป็นเรื่องสำคัญของผู้คนแถบนั้น เห็นได้จากเมื่อ ค.ศ. ๑๕๔๐ ได้มีโจรสลัดอัลจีเรียมาปล้น ยิบรอลตา (Gibralta) ปรากฏว่าพวกสลัดเลือกมาตีเมืองในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวองุ่น เนื่องจากสืบทราบมาว่าชาวเมืองจะออกไปอยู่นอกกำแพงเมืองเพื่อระดมกำลังกันเก็บองุ่น และพอตกค่ำก็จะมานอนเฝ้าไร่ของตน

ด้วยความหวงแหน ภายในเมืองจึงอ่อนแอเพราะว่าขาดแคลนกำลังคนคอยคุ้มครองความปลอดภัย นับเป็นโอกาสเหมาะที่โจรสลัดจะมาล้อมเมืองและปล้นชิงทรัพย์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้

การผลิตไวน์ก็ขยายตัวตามปริมาณการบริโภคที่เพิ่มขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน ผู้ผลิตไวน์พยายามคิดค้นหากรรมวิธีในการรักษาคุณภาพของไวน์ให้คงอยู่นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยมิให้แปรสภาพเป็นน้ำส้มสายชูเร็วเกินไป ความพยายามที่ว่านี้กว่าจะบรรลุผลสำเร็จ ก็ประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ มานี่เอง เนื่องจากมีการนำไวน์ที่ผลิตใหม่มาบรรจุลงขวดแก้วซึ่งผ่านการทำความสะอาดแล้วอย่างดี และปิดปากขวดให้แน่นด้วยจุกไม้ก๊อกที่สามารถกันอากาศมิให้ผ่านเข้าไปทำปฏิกิริยากับไวน์อย่างได้ผล ทำให้ไวน์คงคุณภาพเดิมต่อไปได้นานหลายสิบปี ตราบเท่าที่ยังไม่ได้เปิดจุกออก

ผู้มีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหานี้คือ ดอม ปิแอร์ เปริญอง แห่งโอตวิเยร์ (Dom Pierre Perignon of Hautvillers) ที่ได้ชื่อว่า เป็นบิดาของการค้าแชมเปญอันเป็นไวน์ชั้นยอดซึ่งได้รับความนิยมมากในยุคนั้น วิธีของดอม ปิแอร์ เปริญองนี้ นับเป็นการเปลี่ยนโฉมหน้าครั้งสำคัญในการผลิตไวน์ เพราะสามารถแก้ปัญหาที่สำคัญที่สุดและสร้างความหนักใจมากที่สุดให้แก่ผู้ผลิตไวน์มาเป็นเวลานานหลายศตวรรษลงได้

ความสำเร็จครั้งนี้ นำไปสู่การพัฒนาวิธีการปลูกและเก็บเกี่ยวองุ่นเพื่อนำมาทำไวน์ เริ่มจากการคัดเลือกพันธุ์ต้องกระทำอย่างพิถีพิถัน มีการบำรุงพันธุ์ที่ได้คัดเลือกแล้วเป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันก็มีการทดลองผสมพันธุ์ใหม่ๆ เพื่อให้เหมาะกับการผลิตไวน์ นอกจากนี้ยังมีการเติมบรั่นดีลงไปในไวน์เพื่อช่วยยืดอายุไวน์ได้ยาวนานขึ้น หรือทำให้มีรสชาติดียิ่งกว่าเดิม ตลอดจนทดลองทิ้งผลองุ่นให้สุกงอมจนเกือบเน่าค้าต้นก่อนจะเก็บมาหมัก แล้วจะได้ไวน์ที่มีรสหวานแหลม รวมทั้งมีกลิ่นหอมละมุนอย่างที่คาดไม่ถึงทีเดียว ความรู้และเทคนิควิธีการใหม่ๆ เหล่านี้ ทำให้การทำไร่องุ่นและการผลิตไวน์มีการพัฒนาคุณภาพที่ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม ตลอดจนสามารถเก็บไวน์ไว้บริโภคได้ยาวนานขึ้นด้วย

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมาไวน์สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทแรกเป็นไวน์สด ได้มาจากการหมักองุ่นกับยีสต์ตามเวลาที่พอเหมาะ แล้วนำไปกรองหรือ

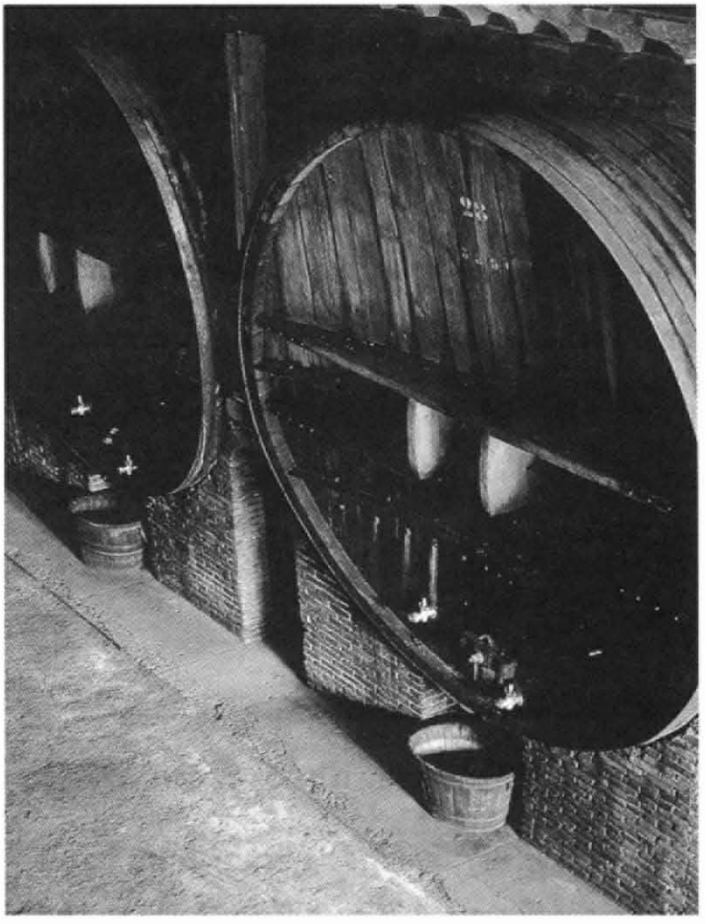

ทำให้ตกตะกอนจนเหลือน้ำใสๆ เสียก่อนที่จะนำไปดื่มหรือบรรจุขวดสำหรับขาย และไวน์สดนี้ควรนำไปแช่ให้เย็นก่อนจะดื่ม

อีกประเภทหนึ่งคือ ไวน์ที่หมักตามกระบวนการผลิตจนได้รสตามต้องการแล้ว แต่มิได้เอามาดื่มทันที กลับนำไปบ่มต่อจนมีรสชาติดีเยี่ยม สีสวย และกลิ่นหอมมากยิ่งขึ้น ไวน์ประเภทที่สองนี้ มีราคาสูงกว่าไวน์สดมาก เพราะเชื่อกันว่ามีคุณภาพดีกว่าและรสชาติละเมียดละไมมากกว่า ดังนั้นราคาย่อมเขยิบสูงขึ้นตามจำนวนปีที่เก็บเอาไว้ด้วย

หากปีใดองุ่นให้ผลผลิตที่มีคุณภาพดี ไวน์ที่ผลิตในปีนั้นจะถือเป็นไวน์ชั้นเยี่ยมไปด้วย และถ้ายิ่งเก็บไว้นานปีราคาจะยิ่งทบทวีมากขึ้น ไวน์ชนิดนี้คงมีแต่ชนชั้นสูงหรือคนร่ำรวยเท่านั้นที่สามารถซื้อหามาบริโภคได้ ในขณะที่พวกชาวบ้านคงจะบริโภคไวน์สดที่ผลิตเองหรือไม่ก็ไปซื้อไวน์คุณภาพต่ำและราคาถูกมาดื่ม

ไวน์ในความคิดของชาวบ้านนับเป็นอาหารอย่างหนึ่ง และยังเป็นอาหารที่ให้พลังงานสูง สามารถทำให้ร่างกายอบอุ่นขึ้นในวันคืนอันเหน็บหนาว ปริมาณแคลอรีที่ได้จากไวน์สูงมาก เมื่อเทียบกับราคาที่แสนจะถูก ยิ่งอาหารที่ได้จากธัญพืช อย่างขนมปังราคาสูงขึ้นเท่าไร ไวน์ดูเหมือนจะยิ่งถูกลงไปเท่านั้น

ไวน์มีคุณอเนกประการ เป็นต้นว่าช่วยย่อยอาหาร ช่วยให้การหมุนเวียนของโลหิตดีขึ้น นอกจากนี้สารฮิสตามีนในไวน์ ยังสามารถบรรเทาความเครียดได้ด้วย จึงมีคนจำนวนไม่น้อยใช้ไวน์เป็นทางออกเพื่อหนีจากปัญหาวุ่นวาย รวมทั้งช่วยให้ลืมความกดดันในชีวิตแบบที่ชาวนาในคาสตีลซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งของสเปนเรียกไวน์ว่าเป็น quita - penas หมายถึง ตัวการที่ทำให้ความทุกข์โศกจมหายไป

การตีความว่าไวน์เป็นเครื่องดื่มที่ช่วยบรรเทาความเครียดนี้ มักปรากฏให้เห็นในรูปเขียนสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ อยู่เสมอ เช่น รูปสองสหายนั่งดื่มไวน์อยู่ด้วยกันของเวลาสเควซ (Velasquez) ตลอดจนรูปเขียนของศิลปินเอกชาวดัตช์อย่าง แจน เวอร์เมียร์ (Jan Vermeer) และแจน สตีน (Jan Steen) ที่สะท้อนภาพผู้คนจิบไวน์จากแก้วทรงสูงที่บางใสแจ๋ว มองเห็น

ไวน์สีเหลืองอำพันหรือแดงก่ำดุจทับทิมได้ชัดเจน บางครั้งจะเป็นรูปโรงเตี๊ยม หรือสถานเริงรมย์ที่ให้บริการทั้งไวน์ ยาสูบ ผู้หญิง และดนตรีขับกล่อมให้ความสำราญแก่นักดื่มทั้งหลายด้วย ในภาพจะเห็นผู้คนที่กำลังเมามายและมีความสกปรกเลอะเทอะอยู่ทั่วไปหมด ชีวิตจริงคงไม่แตกต่างจากนี้เท่าใดนัก

จำนวนไวน์ที่คนคนหนึ่งบริโภคต่อปีเพิ่มจากคนละ ๑๐๐ ลิตรต่อปีที่วัญญาโดลิดเมื่อราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ มาเป็นคนละ ๑๒๐ ลิตรต่อปีที่ฝรั่งเศสเมื่อประมาณค.ศ. ๑๗๘๙ ตัวเลขเหล่านี้อาจนำไปสู่การตีความได้ว่ามีพวกขี้เมาเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ปัญหาเรื่องคนติดเหล้าหรือเรื่องเมาสุราอาละวาดมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในยุโรป ผู้บริหารนครเวนิสเคยออกประกาศกวดขันปราบปรามผู้เมาสุราในที่สาธารณะเมื่อปี ๑๕๙๘ และชาวบ้านในรูปเขียนของแจน สตีนหลายรูปก็ดูร่าเริงสนุกสนานจนเกินขอบเขตหลังจากดื่มสุราจนเมามายแล้ว ปัญหาคนติดเหล้าจึงนับเป็นปัญหาใหญ่ในสังคมยุโรป ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือว่าชนบทก็ตาม

สุราเป็นตัวการทำลายชีวิตผู้คน เพราะทำให้สุขภาพเสื่อมโทรมและเสียงานเสียการ สุราที่ทำให้ชาวยุโรปต้องกลายเป็นขี้เมาและนำความหายนะมาสู่ชีวิตของผู้คนเหล่านี้ก็คือ ไวน์ชั้นเลวราคาถูกที่ขายกันอย่างเอิกเกริกในร้านเหล้า ซึ่งเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า **แก็งแก็ต (Guingettes)** ร้านเหล้าแบบนี้มักตั้งอยู่แถวๆ นอกกำแพงเมืองใหญ่อย่างปารีส ที่จริงแล้วแก็งแก็ตก็ตั้งอยู่ใกล้ปากประตูเมืองนั่นเอง เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากในเขตเมืองจะมีการเก็บ **ภาษีผ่านด่าน** หรือ **aides** จากไวน์ในอัตราขวดละ ๔ ซู (๑ ซู = ๕ ซองตีม และ ๒๐ ซู = ๑ ฟรังค์) ทั้งๆ ที่ไวน์มีราคาเพียงขวดละ ๓ ซูเท่านั้น หากซื้อไวน์ในปารีสผู้ซื้อต้องจ่ายเงินแพงขึ้นเกินกว่าสองเท่าของราคาจริง ดังนั้นการไปตั้งแก็งแก็ตขายไวน์นอกประตูเมืองจึงเท่ากับเป็นการเลี่ยงไม่ยอมเสียภาษีผ่านด่านนั่นเอง

แก็งแก็ตจะดึงดูดผู้คนให้เดินออกจากเมืองไปหาซื้อเหล้าและไวน์ราคาถูกดื่มกันตามร้านเหล่านี้อยู่ประจำ สถานที่ก็ไม่จำเป็นต้องตกแต่งให้งดงามเลิศเลออะไรมากมายนัก มีเพียงแค่โต๊ะหยาบๆ กับม้านั่งสำหรับคอเหล้าที่มาใช้บริการก็พอแล้ว ทุกคนมาที่นี่เพราะต้องการดื่มสุราเพียงอย่างเดียว ไม่เคยสนใจเรื่องความสะอาดเรียบร้อยหรือความสวยงามของร้านแม้แต่น้อย ดังที่มีบทกวีพรรณนาถึงแก็งแก็ตเอาไว้ว่า

Commoners, artisans, grisettes,
All leave Paris and run to the guingettes,
Two pints for the price of a single booze
On two boat's benches, without cloth or serviettes,
You'll drink so much in these Bacchic stews
That out of your eyes the wine will ooze.

แม้ว่าบทกวีบทนี้จะเป็นคำเชิญชวนให้ผู้คนมาอุดหนุนแก๊งแก็ต เนื่องจากเขียนอยู่ข้างใต้ป้ายโฆษณาก็ตาม แต่คงจะมิได้พูดเกินความจริงเท่าไรนัก ลูกค้าคงมาใช้บริการร้านเหล้าแบบนี้อย่างแน่นขนัด และดื่มกันจนเมามายแบบที่เรียกได้ว่าหัวรานำ้ทีเดียว

กู๊ตตริล (Courtrille) เป็นแก๊งแก็ตที่มีชื่อของปารีส ตั้งอยู่ใกล้ๆ ประตูแบลวิลล์ (Belleville) ว่ากันว่าเจ้าของร้านนี้ที่ชื่อว่า รัมโปโน (Ramponeau) มีชื่อเสียงโด่งดังยิ่งกว่าวอลแตร์ตั้งพันเท่า นี่คือความเห็นของคนร่วมสมัยเดียวกันกับคนคู่นี้ อีกร้านหนึ่งอยู่ที่โวจิรารด์ (Vaugirard) ซึ่งมีฉายาว่าเป็นร้านเหล้ายอดนิยมในหมู่ยาจก ที่ร้านนี้มีลูกค้าชายหญิงจับคู่กันเต้นรำท่ามกลางฝุ่นฟุ้งตลบและเสียงอึกทึกครึกโครม พวกเขาล้วนแต่เป็นคนยากจนที่ไม่มีแม้แต่รองเท้าจะสวมใส่

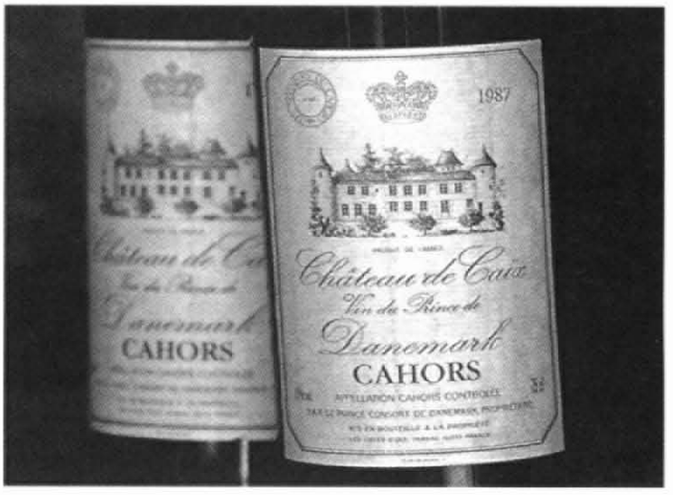

ถ้าเป็นวันอาทิตย์ด้วยแล้วร้านนี้จะแน่นมาก จนถ้าใครกลับมาใหม่ในวันรุ่งขึ้นจะเห็นถังเหล้าเปล่าที่วางทิ้งระเกะระกะอยู่หน้าร้านเป็นโหลๆ ราวกับว่าผู้คนมาดื่มกินอย่างไม่อั้นในวันหยุดเพื่อตุนเผื่อไว้สำหรับสัปดาห์ต่อไป ปรากฏการณ์ทำนองเดียวกันนี้เกิดขึ้นในเมืองใหญ่แห่งอื่นด้วยเช่นกัน อย่างที่เมืองมาดริด ผู้คนจะทราบดีว่าหากอยากดื่มไวน์ราคาถูกก็ต้องออกไปหาเอาจากข้างนอกอาณาเขตเมือง เพื่อจะได้ไม่ต้องจ่ายภาษีที่แพงกว่าราคาไวน์เสียอีก

ทุกวันนี้ผู้คนบริโภคไวน์อย่างกว้างขวางกันทั่วโลก มีการแบ่งไวน์เป็นชนิดต่างๆ ตามสี ลักษณะ หรือแหล่งผลิต มีการกำหนดกฎเกณฑ์เรื่องไวน์ที่ดื่มกับอาหาร เช่น ต้องดื่มไวน์แดงเมื่อรับประทานเนื้อแดง หรือว่าไวน์ขาวดื่มกับอาหารประเภทเนื้อสีขาวและอาหารทะเล สำหรับแชมเปญจะดื่มได้กับอาหารทุกชนิด การดื่มไวน์ประกอบอาหารนี้ เนื่องมาจากเชื่อกันว่าไวน์มีประโยชน์ต่อระบบย่อยอาหาร

ปัจจุบันผู้คนยังเชื่อว่า ไวน์มีสรรพคุณทางการแพทย์หลายประการ เป็นต้นว่าถ้าดื่มในปริมาณที่พอเหมาะจะช่วยป้องกันโรคหัวใจได้ นอกจากนี้ยังควบคุมระดับความดันโลหิตให้ขึ้นหรือลงได้อีกด้วย ผู้คนจึงหันมาบริโภคไวน์กันมากขึ้น ทำให้ไวน์กลายเป็นเครื่องดื่มที่มีบทบาทสำคัญในวงสังคมเสมอมา

หมายเหตุ

บทความเรื่องไวน์นี้ **อัญชลี สุสายัณห์** เก็บความและเรียบเรียงจาก

สารบัตรเครดิต บมจ. ธนาคารกสิกรไทย. *Wine* ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม ๒๕๓๙) : ๑๐.

Braudel, Fernand. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume I : The Structures of Everyday Life,** Translated by Sian Reynolds. New York : Harper and Row, 1982. pp. 130, 133, 195, 231 - 237, 239 - 244, and 487.

Braudel, Fernand. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume II : The Wheels of Commerce,** Translated by Sian Reynolds. New York : Harper and Row, 1982. pp. 169, 178, 306 and 414 - 417.

_____. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume III : The Perspective of the World,** Translated by Sian Reynolds. London : Fontana Paperbacks, 1985. pp. 256 - 260.

Encyclopaedia Britannica. Micropaedia XII (1991), p. 703.

กาแฟ

กาแฟ เป็นเครื่องดื่มที่ชาวยุโรปเพิ่งรู้จักเมื่อประมาณไม่กี่ร้อยปีมานี่เอง โดยผ่านทางพวกอาหรับกับพวกเติร์ก ทำให้มีการตีความว่า **กาแฟ** หรือ **Coffee** น่าจะมีรากศัพท์มาจากคำว่า กาห์วาห์ (Gahwah) ในภาษาอาหรับ และยังเชื่อกันอีกว่าต้นกาแฟเป็นพืชพื้นเมืองของเปอร์เซีย ทั้งๆ ที่ตามจริงแล้ว กาแฟมีถิ่นกำเนิดอยู่ในทวีปแอฟริกาคือ มาจากเอธิโอเปีย ทำให้นักนิรุกติศาสตร์บางคนหันมาตีความคำว่า coffee กันใหม่โดยโยงเข้ากับเมืองคาฟฟา (Kaffa) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเอธิโอเปีย และถือกันว่าเมืองดังกล่าวเป็นถิ่นกำเนิดของพืชชนิดนี้

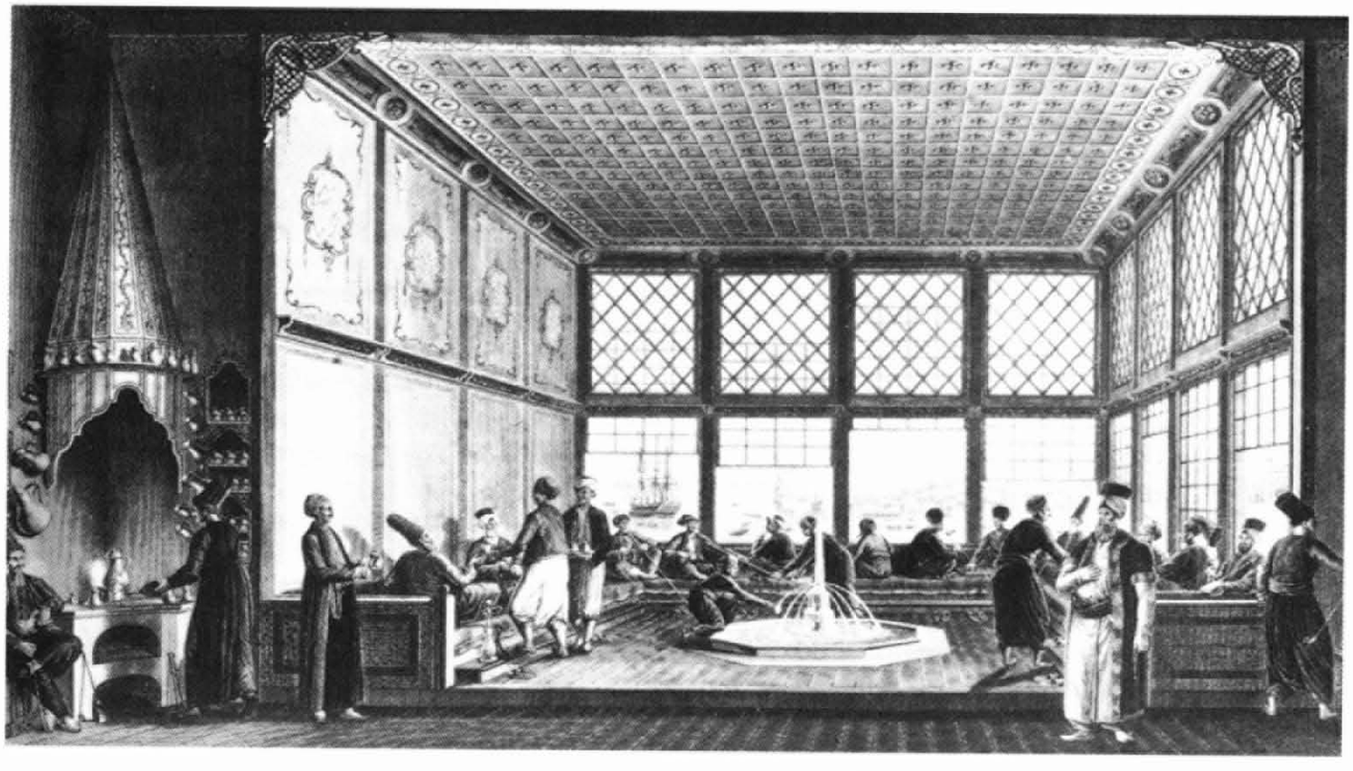

หลักฐานเกี่ยวกับการบริโภคกาแฟ ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เนื่องจากมีบันทึกเกี่ยวกับผู้คนที่เมืองเอเดน (Aden) ดื่มกาแฟ ในราว ค.ศ. ๑๔๗๐ จากเอเดนที่เป็นเมืองท่าตั้งอยู่ปากทะเลแดงมีหลักฐานว่า กาแฟแพร่ไปถึงเมกกะ (Mecca) ในคาบสมุทรอาหรับเมื่อ ค.ศ. ๑๕๑๑ และต่อไปจนถึงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) ในปี ๑๕๑๗

หลังจากนั้นการเดินทางของกาแฟ ดูเหมือนจะหยุดชะงักอยู่แค่จักรวรรดิออตโตมันนานหลายปี อาจเป็นเพราะพวกเติร์กกำหนดให้กาแฟเป็นหนึ่งในรายชื่อสินค้าต้องห้ามมิให้ส่งออกไปขายนอกจักรวรรดิ ประกอบกับเส้นทางขนส่งกาแฟต้องผ่านทะเลแดง อันเป็นเขตหวงห้ามสำหรับพ่อค้ายุโรป เนื่องจากพวกมุสลิมสามารถควบคุมทะเลแดงไว้ในอำนาจได้มาแต่ครั้งสงครามครูเสด ทำให้พวกคริสเตียนถูกกีดกันออกไปจากทะเลแดงอย่างเด็ดขาด นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา

กาแฟกลายเป็นเครื่องดื่มที่ได้รับความนิยมแพร่หลายทั่วจักรวรรดิออตโตมัน หรืออาจกล่าวได้ว่า ทั่วโลกมุสลิมภายในเวลาอันรวดเร็ว ผู้คนในเมืองอย่าง คอนสแตนติโนเปิล ดามัสกัส (Damuscus) อเล็ปโป (Aleppo) ไคโร (Cairo) อัลเจียร์ (Algiers) ตลอดทั้งคาบสมุทรอาหรับล้วนนิยมดื่มกาแฟกันทั้งนั้น อาจมีข้อยกเว้นเฉพาะอินเดียที่อยู่ภายใต้การปกครองของพวกมุสลิมเท่านั้น ที่ยังไม่นิยมบริโภคกาแฟกันเท่าไรนัก

แหล่งผลิตและค้ากาแฟที่สำคัญของโลกในขณะนั้น น่าจะอยู่ที่คาบสมุทรอาหรับ พันธุ์กาแฟเก่าแก่ที่รู้จักกันดีหนึ่งในสองพันธุ์ก็มาจากคาบสมุทรนี้คือ กาแฟพันธุ์ **อราบิกา (Coffea arabica)** และอีกพันธุ์คือ **โรบัสตา (Coffea robusta)** นั้น มีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมอยู่แถบแอฟริกาตะวันออกและที่ราบลุ่มแม่น้ำคองโก

แม้ว่ากาแฟจะกลายเป็นเครื่องดื่มในชีวิตประจำวันของพวกมุสลิมไปแล้ว แต่ชาวยุโรปสมัยเรอเนสซองส์ก็แทบจะไม่รู้จักเครื่องดื่มชนิดนี้เลย กาแฟได้รับการกล่าวขวัญถึงในบันทึกของนักเดินทางชาวยุโรปเป็นครั้งแรกเมื่อราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ หรือต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และเป็นประสบการณ์ที่ได้รับมาจากพวกมุสลิม เปียโร เดลลา วัลเล (Pierro della Valle) นักผจญภัยผู้เดินทางมาคอนสแตนติโนเปิลในปี ๑๖๑๕ กล่าวถึงเครื่องดื่มชนิดหนึ่งของพวกเติร์ก เขาอธิบายว่ามันมีสีดำ หากดื่มในฤดูร้อนจะทำให้รู้สึกกระปรี้กระเปร่า และทำให้รู้สึกอบอุ่นได้ในฤดูหนาว

เครื่องดื่มที่ว่านี้ต้องดื่มในขณะที่กำลังร้อนจัด และภายหลังจากรับประทานอาหารเรียบร้อยแล้ว ภาชนะที่ใช้ประกอบด้วยกากับถ้วยที่ทำจากกระเบื้องเคลือบ เดลลา วัลเลเล่าต่อ

ไปอีกว่าพวกเติร์กเรียกเครื่องดื่มชนิดนี้ว่า **กาแฟ (caphé)** และใช้ดื่มสังสรรค์ในหมู่เพื่อนฝูง โดยมีจานใส่เมล็ดแตงโมวางไว้ให้รับประทานคู่กับกาแฟ เพื่อสร้างความเพลิดเพลินและช่วยฆ่าเวลาไปพร้อมๆ กัน เนื่องจากการพบปะสนทนาในวงกาแฟนี้ บางทีก็กินเวลานาน ๗ - ๘ ชั่วโมงทีเดียว

ในปีเดียวกันกับที่เดลลา วัลเลรู้จักกาแฟนั้น กาแฟก็เข้าสู่ยุโรปเป็นครั้งแรกผ่านทางเวนิส และใน ค.ศ. ๑๖๔๓ ก็เดินทางมาถึงปารีส แต่มิใช่ในฐานะของเครื่องดื่ม เพราะว่าชาวปารีสจัดให้กาแฟเป็นยาขนานหนึ่ง ในปีถัดมามีพ่อค้าชาวมาร์เซยส์คนหนึ่งชื่อ เดอ ลา รอค (de la Roque) ได้นำเมล็ดกาแฟกลับมายังบ้านเกิด พร้อมกับกาและถ้วยกาแฟจำนวนหนึ่งเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นกาแฟก็แพร่ต่อไปถึงลอนดอน เมื่อราว ค.ศ. ๑๖๕๑

อย่างไรก็ดี มิได้หมายความว่ากาแฟจะได้รับความนิยมอย่างทันทีทันใดในหมู่ชาวยุโรป กาแฟนับเป็นของหายาก มีราคาแพง และยังได้รับความเชื่อถือสรรพคุณว่าเป็นยามากกว่าจะเป็นเครื่องดื่มในชีวิตประจำวัน เห็นได้จากหนังสือชื่อ **Usage du caphé, du thé et du chocolat** ซึ่งพิมพ์ที่ลีออง (Lyon) ใน ค.ศ. ๑๖๗๑ โดยไม่มีชื่อผู้เขียนปรากฏอยู่ หนังสือเล่มนี้บรรยายถึงสรรพคุณของกาแฟ ราวกับเป็นยาขนานเอกว่าสามารถขจัดอารมณ์ซึมเศร้าหดหู่ให้หมดไป ช่วยขับลม เสริมสร้างตับให้แข็งแรง กระตุ้นจังหวะการเต้นของหัวใจ บรรเทาอาการปวดท้องและเบื่ออาหาร รวมทั้งยังช่วยแก้อาการมึนศีรษะได้ด้วย ไอกรุ่นจากกาแฟร้อนทำให้จมูกโล่งและบรรเทาอาการคัดจมูก นอกจากนี้กาแฟยังมีคุณสมบัติพิเศษ ช่วยแก้ปัญหาให้แก่ผู้ที่ทานอาหารหรือดื่มเหล้ามากเกินขนาดได้อีกด้วย

สรรพคุณชั้นเยี่ยมของกาแฟตามที่หนังสือเล่มดังกล่าวบรรยายไว้นี้ ใช่ว่าบรรดาแพทย์ทั้งหลายจะเห็นพ้องด้วยเสมอไป คงจะมีการถกเถียงที่หาข้อสรุปมิได้ในหมู่แพทย์เกี่ยวกับคุณและโทษของกาแฟ เนื่องจากขณะนั้นมีข่าวลือแพร่สะพัดว่ากาแฟมีฤทธิ์ทำให้สมรรถภาพทางเพศของผู้ดื่มเสื่อมได้ บางคนจึงเรียกกาแฟว่าเป็น **เครื่องดื่มของขันที**

แม้ว่าข่าวลือในเชิงลบดูจะหนาหูอยู่ในปารีสก็ตาม แต่กาแฟกลับได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ชาวอาร์เมเนียนผู้หนึ่งซึ่งรู้จักกันในนามของปาสกาล (Pascal) ได้เปิดแผงขายกาแฟขึ้น

เมื่อ ค.ศ. ๑๖๗๒ โดยเริ่มตั้งแผงของตนในงานออกร้านที่แซงต์ - แยร์แมง (Saint - Germain) ในปารีส ธุรกิจประเภทนี้ คงจะประสบปัญหาในการดำเนินงานอยู่ไม่น้อย ทำให้ปาสกาลต้องย้ายร้านของเขาข้ามไปอยู่ฝั่งขวาของลำน้ำแซน ก่อนที่จะอพยพไปตั้งรกรากอยู่ที่อังกฤษในที่สุด

ความล้มเหลวของปาสกาล มิได้หมายความว่าธุรกิจร้านกาแฟจะพลอยสิ้นสุดตามไปด้วย ที่จริงแล้วกลับมีการเปิด **ร้านกาแฟ** หรือ **คาเฟ่ (Café)** เพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในปารีสและร้านที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดน่าจะเป็นของชาวซิซิเลียนชื่อ ฟรานเซสโก โปรโคปิโอ โคลเทลลี (Francesco Procopio Coltelli) ซึ่งเคยเป็นบริกรที่ร้านของปาสกาลมาก่อน ร้านของโคลเทลลีเริ่มต้นจากแผงที่แซงต์ - แยร์แมงเช่นเดียวกับปาสกาล และมาตั้งเป็นร้านถาวรเมื่อราว ค.ศ. ๑๖๘๖ ที่ถนนฟอซซ์ - แซงต์ - แยร์แมง (Rue Fosses - Saint - Germain) โดยใช้ชื่อว่า **โปรโคป (Procope)** นับเป็นร้านกาแฟที่มีอายุยืนยาวมาตราบจนทุกวันนี้

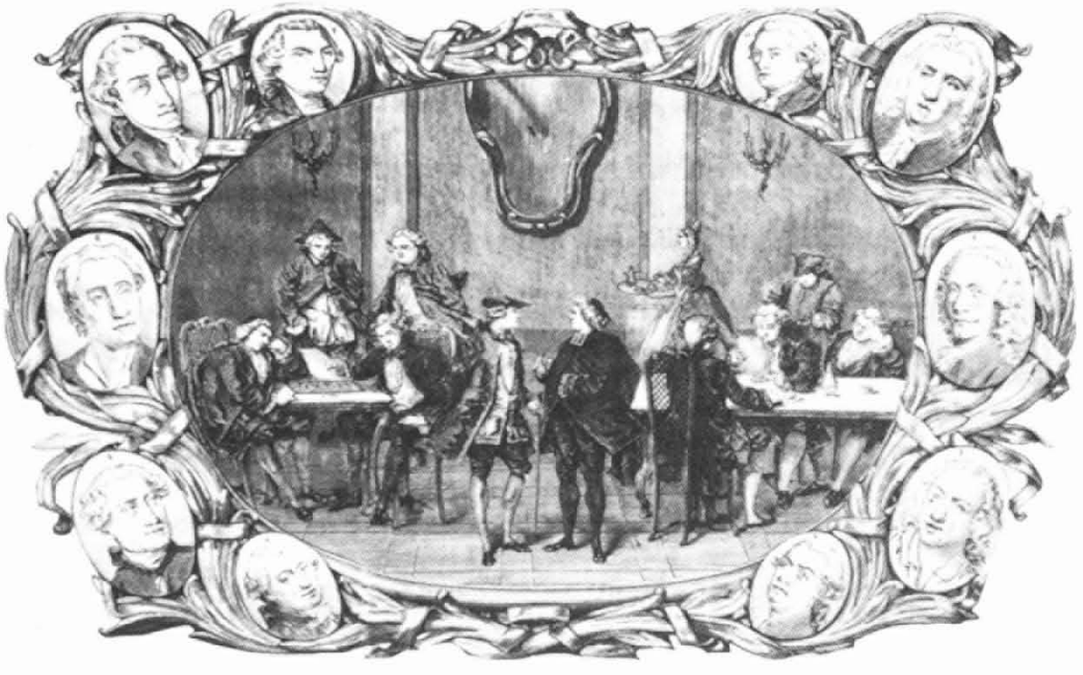

สถานที่ตั้งของโปรโคปอยู่ใจกลางเมืองปารีสในขณะนั้นคือ อยู่แถวๆ ปองต์ เนิฟ (Pont Neuf) ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ก็ย้ายร้านไปอยู่แถบปาเลส์ โรยาล (Palais Royal) แทน โคลเทลลีดูจะโชคดีอยู่ไม่น้อยเพราะหลังจากเปิดร้านได้ไม่นานนัก โรงละครกอเมดี ฟรองแซส (Comédie

Française) ก็มาเปิดกิจการอยู่ที่ฝั่งตรงข้ามกับร้านของเขา และทำให้ผู้คนแวะเวียนเข้ามาในย่านนั้นมิได้ขาด

กิจการของโคลเทลลีเฟื่องฟูมากเพราะร้านโปรโคปมิใช่แผงขายกาแฟเล็กๆ แต่เป็นร้านใหญ่โตโอ่โถงที่ได้รับการตกแต่งอย่างงดงาม ผนังของร้านประดับประดาด้วยพรมและติดกระจกเงาบานใหญ่ ขณะที่บนเพดานแขวนโคมระย้าดูหรูหรามาก ร้านนี้ยังขายพวกผลไม้แช่อิ่มและเครื่องดื่มชนิดอื่นควบคู่ไปกับกาแฟด้วย ทำให้โปรโคปเหมาะสำหรับจะใช้เป็นสถานที่พบปะสังสรรค์กัน จึงมีผู้คนหลากหลายกลุ่มชอบมาชุมนุมกันที่นี่

นักปราชญ์คนสำคัญอย่าง ดิเดโรต์ (Diderot) ดา ลอมแบต์ (D'Alembert) หรือ วอลแตร์ (Voltaire) ชอบมานั่งประจำอยู่ที่ร้านนี้ คนที่ชอบเรื่องซุบซิบนินทาก็มักจะมานั่งคอยสังเกตการณ์และแลกเปลี่ยนข่าวสารของคนดังกันที่นี่ มีผู้กล่าวว่าโปรโคปเป็นแหล่งชุมนุมของบรรดาสาวสวยศิลปินมีชื่อ ตลอดจนผู้ที่อยู่ในวงสังคมชั้นสูงของปารีสสมัยนั้น ทำให้การไปนั่งดื่มกาแฟตามคาเฟ่ กลายเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมในหมู่ชนที่อยากจะได้ชื่อว่า เป็นคนทันสมัยของสังคมปารีส

ความสำเร็จของร้านโปรโคปเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจมิใช่แค่ด้านธุรกิจเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นว่า กาแฟได้กลายเป็นเครื่องดื่มในชีวิตประจำวันของชนชั้นนำในปารีสไปแล้ว ดังนั้นชาวปารีสสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จึงมิได้มองกาแฟว่าเป็นยาอีกต่อไป กาแฟได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นที่มิอาจขาดได้ในชีวิตประจำวันของผู้คนสมัยนั้น

คาเฟ่ผุดขึ้นมากมายราวกับดอกเห็ดเพราะผู้บริโภคทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ประมาณกันว่าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เฉพาะที่ปารีสเมืองเดียวก็มีคาเฟ่มากมายถึง ๖๐๐ - ๗๐๐ แห่ง ทั้งนี้ยังไม่นับรวมถึงพวกแผงขายกาแฟตามท้องถนน หรือคนเร่ขายกาแฟตามซอกซอยซึ่งมีจำนวนอยู่ไม่น้อยเช่นกัน

ภายในระยะเวลาเพียงแค่ศตวรรษเดียวที่กาแฟเข้ามายุโรป ผู้คนตามเมืองใหญ่ๆ อย่างปารีส ลอนดอน หรือลิสบอน ต่างก็รู้จักและมีโอกาสได้ลิ้มรสกาแฟกันอย่างทั่วหน้า กาแฟกลายเป็นเครื่องดื่มที่ได้รับความนิยมอย่างรวดเร็วในหมู่ชาวยุโรป ที่ปารีสมีคนดื่มกาแฟเพิ่มขึ้นถึงสามเท่าตัวใน ค.ศ. ๑๗๘๒ และยังเป็นคนที่มาจากชนทุกชั้นในสังคมอีกด้วย

ความต้องการบริโภคกาแฟที่เพิ่มขึ้นนี้ ทำให้เกิดปัญหาว่าชาวยุโรปจะหากาแฟจากที่ไหนมาตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคที่ทวีจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วได้ ต้นกาแฟก็เหมือนกับพืชอื่นอีกหลายชนิดอย่างเช่นชาหรือโกโก้ที่ปลูกในทวีปยุโรปไม่ได้ ก่อนหน้าคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ แหล่งป้อนกาแฟให้แก่ตลาดยุโรปก็คือ คาบสมุทรอาหรับโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเมืองมอคคา (Mocha) ดังนั้นเส้นทางขนส่งกาแฟจากเอเชียเข้าสู่ยุโรปจึงมีอยู่สองทางคือ **เส้นทางผ่านทะเลแดง** และ **เส้นทางของบริษัทอินเดียตะวันออก**

เส้นทางผ่านทะเลแดง เป็นเส้นทางการค้าที่มีมาแต่โบราณ สินค้าจากตะวันออกจะถูกลำเลียงมาโดยกองคาราวานทางบกหรือลงเรือสินค้าส่งมายังเมืองท่าริมฝั่งทะเลแดง อย่างเมืองเจดดาห์ (Jeddah) ก่อนจะส่งต่อไปยังเมือง สุเอซ (Suez) อเล็กซานเดรีย (Alexandria) หรือ คอนสแตนติโนเปิล แล้วเข้าสู่ทวีปยุโรปทางทะเลเมดิเตอร์เรเนียน แม้ว่าพวกคริสเตียนจะถูกกีดกันออกจากทะเลแดงมาตั้งแต่ครั้งสงครามครูเสด แต่เส้นทางผ่านทะเลแดงยังคงมีเรือสินค้าผ่านเข้าออกอย่างพลุกพล่าน

ชาวยุโรปเองก็ยอมรับในความสำคัญของเส้นทางนี้ ตอนที่โปรตุเกสออกสำรวจเส้นทางเดินเรือที่อ้อมทวีปแอฟริกามายังอินเดีย กองทัพโปรตุเกสก็เห็นว่าปากทะเลแดงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เมืองท่าเชื่อมระหว่างทะเลแดงกับมหาสมุทรอินเดียอย่างเอเดน กลายเป็นเมืองที่ชาวยุโรปแย่งชิงกันครอบครอง เพื่อให้เป็นหลักประกันความมั่นคงต่อผลประโยชน์ทางการค้าของชาติตน

แม้ว่าพวกคริสเตียนจะไม่สามารถย่างกรายเข้ามาในทะเลแดงได้ แต่สินค้าที่ผ่านทะเลแดงยังคงหลั่งไหลเข้าสู่ยุโรปอย่างไม่ขาดสาย ครั้งหนึ่ง **เครื่องเทศ** ก็เคยใช้เส้นทางนี้เข้าสู่ทวีปยุโรป แม้ว่าต่อมาเครื่องเทศดูจะลดความสำคัญลง ไม่ว่าจะเป็นเพราะพวกดัตช์ผูกขาดการขนส่งเครื่องเทศไปยังยุโรปหลัง ค.ศ. ๑๖๓๐ หรือว่าเพราะความต้องการบริโภคเครื่องเทศลดลงก็ตาม แต่เส้นทางการค้าสายนี้ก็ยังมีความสำคัญต่อมาอย่างไม่เสื่อมคลาย เนื่องจากสินค้าใหม่ที่ทวีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ คือ กาแฟนั้น มีศูนย์กลางอยู่แถบทะเลแดงนี่เอง

เมืองศูนย์กลางการค้ากาแฟ คือ **มอคคา** ที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรอาหรับ เรือสินค้าซึ่งมาจากอินเดียและตะวันออกไกลจะมาแวะที่มอคคา ต่อจากนั้นสินค้านานาชนิดรวมทั้งเครื่องเทศ

และกาแฟก็จะเดินทางไปยังเจดดาห์ แล้วก็ขึ้นเหนือเพื่อไปยังสุเอซ โรเซตตา (Rosetta) หรือว่าอเล็กซานเดรีย ซึ่งอยู่ริมฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เมื่อถึงจุดนี้สินค้าจะแยกเป็นสองทาง ทางหนึ่งนั้นสินค้าจะเดินทางไปกับกองคาราวานของพ่อค้า เพื่อส่งไปขายที่จักรวรรดิออตโตมัน ส่วนอีกทางหนึ่งคือ ส่งสินค้าข้ามทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเข้าสู่ยุโรป

บางครั้งพ่อค้าชาวยุโรปก็มาตั้งร้านค้าคอยรับซื้อสินค้าที่ลำเลียงผ่านทะเลแดงถึงอียิปต์ มีหลักฐานบ่งบอกว่า พ่อค้าฝรั่งเศสราว ๓๐ คนอยู่ที่ไคโรในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และจากบันทึกของพ่อค้ากลุ่มนี้ เล่าถึงเรือของพ่อค้าจากอินเดียขนสินค้าหลายชนิดมาขายที่อียิปต์ มีทั้งกำยาน หญ้าฝรั่น ผ้านานาชนิด มะขาม เครื่องกระเบื้องเคลือบ และที่น่าสนใจมากก็คือ กาแฟ ซึ่งอาจจะได้มาจากมอคคา หรือจากที่อื่นด้วย

ความต้องการบริโภคกาแฟที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในยุโรป น่าจะส่งผลให้เส้นทางที่ผ่านทะเลแดงคงความสำคัญต่อยุโรปอยู่ต่อมา ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ อังกฤษกับฝรั่งเศสต่างแย่งชิงกันทุกวิถีทาง เพื่อจะแผ่อิทธิพลเหนือเขตทะเลแดง การแข่งขันระหว่างชาติทั้งสองเป็นไปอย่างดุเดือดทั้งที่ไคโรและที่คอนสแตนติโนเปิล และยังมีมาก่อนที่คลองสุเอซจะได้รับการขุดนานนับศตวรรษ (คลองสุเอซขุดเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๙)

บริษัทอินเดียตะวันออกที่มีอิทธิพลมากที่สุดในแถบมหาสมุทรอินเดียคือ บริษัท VOC ของเนเธอร์แลนด์ และ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company) ทั้งสองบริษัทเดินเรือขนส่งสินค้าจากทวีปเอเชียไปยุโรป โดยใช้เส้นทางอ้อมแหลมกู๊ดโฮป (Good Hope) เลียบไปตามชายฝั่งทวีปแอฟริกา เส้นทางของบริษัทอินเดียตะวันออกนี้ ไม่ผ่านทะเลแดง แต่ปรากฏว่าเรือของ VOC มักออกนอกเส้นทางเสมอตอนขากลับไปยุโรป โดยจะแวะซื้อสินค้าที่เมืองมอคคา ดังนั้นกาแฟจากคาบสมุทรอาหรับ จึงเดินทางเข้ายุโรปได้อีกทางหนึ่งผ่านเรือสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกนี่เอง

อย่างไรก็ดี เส้นทางเดินเรือที่ต้องอ้อมแหลมกู๊ดโฮปนี้กินเวลาเดินทางยาวนานมาก ดังนั้นเส้นทางที่ขนส่งกาแฟเข้าสู่ยุโรปอย่างสะดวกรวดเร็วดีกว่า น่าจะเป็นเส้นทางผ่านทะเลแดง ทำให้เกิดปัญหาแก่พ่อค้ายุโรป เพราะนอกจากจะต้องพึ่งพาอาศัยพ่อค้ามุสลิมนำกาแฟมาขายให้แล้ว ยังต้องคอยแย่งซื้อกาแฟกับพวกมุสลิมที่ต้องการบริโภคอย่างมากด้วยเช่นกัน ทำให้

กาแฟมีราคาแพงและการขึ้นลงของราคาก็อยู่นอกเหนือการควบคุมของพ่อค้าชาวยุโรป ในขณะเดียวกันปริมาณกาแฟที่หามาได้ก็ยังไม่เพียงพอ เมื่อเทียบกับจำนวนผู้บริโภคซึ่งทวีจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้หลายประเทศในยุโรปต้องแก้ปัญหาด้วยการนำเมล็ดพันธุ์กาแฟไปปลูกที่อาณานิคมของตนในทวีปเอเชียและอเมริกา

พวกดัตช์นำกาแฟไปปลูกที่ชวา เมื่อ ค.ศ. ๑๗๑๒ หลังจากสามารถผูกขาดการค้ากาแฟกับเปอร์เซียและอินเดียซึ่งอยู่ใต้การปกครองของมุสลิมได้แล้ว VOC ก็พยายามจัดระบบการผลิตและการค้ากาแฟแบบครบวงจร ด้วยการนำกาแฟที่ผลิตเองจากชวาและกาแฟที่ซื้อมาจากมอคคาไปขายด้วยกันที่เปอร์เซียและอินเดีย นอกจากนี้ยังมีการนำกาแฟไปปลูกที่โลกใหม่ เช่น มาร์ตินิค (Martinique) เมื่อราว ค.ศ. ๑๗๒๓ - ๑๗๓๐ จาไมกา (Jamaica) ใน ค.ศ. ๑๗๓๐ และซานโต โดมิงโก (Santo Domingo) ใน ค.ศ. ๑๗๓๑ โปรตุเกสก็นำกาแฟมาปลูกที่บราซิล (Brazil) กาแฟจากโลกใหม่เริ่มเข้าสู่ตลาดยุโรปตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา แต่กาแฟชั้นเยี่ยมและมีราคาแพงยังคงเป็นกาแฟที่มาจากมอคคาอยู่เช่นเดิม

ฝรั่งเศสเป็นตลาดสำคัญที่รับซื้อกาแฟจากโลกใหม่มาตั้งแต่ราว ค.ศ. ๑๗๓๐ ในปี ๑๗๘๗ ก่อนหน้าการปฏิวัติฝรั่งเศส ๑๗๘๙ เพียงสองปีนั้น ฝรั่งเศสสั่งกาแฟเข้ามากถึง ๓๘,๐๐๐ ตัน และประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนนี้สั่งซื้อจากซานโต โดมิงโก สิ่งที่น่าสนใจก็คือ กาแฟจำนวน ๓๘,๐๐๐ ตันนี้ ฝรั่งเศสใช้บริโภคภายในประเทศเพียงแค่ราว ๒,๐๐๐ ตันเท่านั้น ที่เหลืออีก ๓๖,๐๐๐ ตันจะถูกส่งออกไปขายต่อที่อื่น น่าจะเป็นเพราะวิถีชีวิตแบบฝรั่งเศส ได้รับการยอมรับทั่วไปว่ามีความทันสมัย จึงทำให้ชาวยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ ต้องการลอกเลียนแบบเป็นอย่างยิ่ง

การดื่มกาแฟ หรือการเปิดคาเฟ่จึงแพร่ขยายไปทั่วยุโรป ไม่ว่าจะเป็นเยอรมนี อิตาลี หรือโปรตุเกส ผู้คนตามเมืองใหญ่ๆ เช่น เบอร์ลิน มิลาน โรม หรือลิสบอนต่างพากันดื่มกาแฟและชอบมานั่งสังสรรค์กันตามคาเฟ่เช่นเดียวกับชาวปารีส

ข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับกาแฟก็คือ การดื่มกาแฟดูจะเป็นวัฒนธรรมการบริโภคของคนในเมืองมากกว่าคนในชนบท เห็นได้จากปริมาณกาแฟ ๒,๐๐๐ ตันที่ชาวฝรั่งเศสบริโภคในปี ๑๗๘๗ นั้น ราวครึ่งหนึ่งเป็นปริมาณกาแฟที่บริโภคกันในปารีสเพียงเมืองเดียว

ในขณะที่อีกครึ่งหนึ่งเป็นปริมาณที่บริโภคกันทั้งประเทศฝรั่งเศส อาจเป็นเพราะชาวชนบทยังมองว่ากาแฟเป็นยามากกว่าเครื่องดื่ม หรือไม่ก็นิยมดื่มเบียร์หรือไวน์มากกว่ากาแฟ

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ มีนักโทษประหารคนหนึ่งที่ฝรั่งเศสถูกพิพากษาให้ต้องโทษประหารชีวิตในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๒๑ เขาได้รับความกรุณาจากตุลาการให้ดื่มกาแฟถ้วยหนึ่งได้ก่อนจะถูกประหาร (เพราะกาแฟเป็นเครื่องดื่มที่ตุลาการดื่มเป็นประจำ) ปรากฏว่านักโทษผู้นั้นปฏิเสธไม่ขอดื่มกาแฟ เนื่องจากมันมิใช่เครื่องดื่มในชีวิตประจำวันสำหรับเขา และยังบอกว่าปกติเขาดื่มไวน์กับขนมปังต่างหาก

แม้ว่ากาแฟดูจะแพร่หลายมากในหมู่ผู้คนในเมือง แต่ชาวเมืองต่างชนชั้นกันก็มีรสนิยมในการดื่มกาแฟที่ไม่เหมือนกัน ชนชั้นสูงที่ร่ำรวยถือว่ากาแฟเป็นเครื่องดื่มสำหรับการพบปะสังสรรค์ คนเหล่านี้บริโภคกาแฟชั้นเลิศที่มีรสละมุน มีกลิ่นหอม และราคาแพง บางครั้งมีการเติมน้ำตาลให้มีรสหวานเพิ่มขึ้น ทำให้กาแฟกลายเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเพิ่มเติมความรื่นรมย์แก่ชีวิต

ชาร์ลส์ มอริส เดอ ตาลเลย์รังด์ (Charles Maurice de Talleyrand) ซึ่งเป็นนักการเมืองและนักการทูตคนสำคัญของฝรั่งเศสสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เคยพรรณนาถึงกาแฟแบบที่เขาโปรดปรานมากเอาไว้ว่า มันต้อง *ดำมืดดุจปีศาจ ร้อนดั่งนรก บริสุทธิ์ดุจเทพ และอ่อนหวานดุจความรัก (noir comme le diable, chaud comme l'enfer, pur comme un ange, doux comme l'amour)* กาแฟตามแบบที่ตาลเลย์รังด์ชอบนี้ เมล็ดกาแฟคงเป็นของอาหรับแท้นำเข้าจากมอคคา ต้องดื่มในขณะที่ยังร้อนจัด อาจจะใส่น้ำตาลบ้าง แต่จะไม่เติมนมลงไปให้เสียรสชาติของกาแฟอย่างเด็ดขาด นี่คงเป็นกาแฟแบบที่พวกผู้ดีเขานิยมดื่มกัน และการดื่มแต่ละครั้งก็คงมีการพูดคุยสังสรรค์กันอย่างยืดเยื้อนานเป็นชั่วโมงๆ ทีเดียว

ชนชั้นกลาง หรือผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่าพวกผู้ดี คงจะดื่มกาแฟที่มีคุณภาพรองลงมา อาจเป็นกาแฟที่ส่งมาจากโลกใหม่ก็ได้ คนเหล่านี้นิยมรับรองแขกผู้มาเยือนถึงบ้านด้วยกาแฟ ดังนั้นกาแฟจึงยังคงทำหน้าที่เป็นเครื่องดื่มระหว่างเพื่อนฝูงเหมือนดังที่เคยเป็นมาในสังคมมุสลิม และสำหรับชาวยุโรปแล้วกาแฟถือเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยและบ่งบอกถึงรสนิยมในการดำรงชีวิตที่มีระดับอีกด้วย

สำหรับสามัญชนแล้ว กาแฟเป็นอะไรที่มากยิ่งไปกว่าความทันสมัย หรือเครื่องวัดรสนิยมในการบริโภค เพราะกาแฟนับเป็นอาหารชนิดหนึ่งนั่นเอง คนทั่วไปชอบดื่มกาแฟใส่นม หรือ café au lait กันมาก ที่จริงแล้วกาแฟใส่นมก็คือ หางนมที่เติมกาแฟให้พอมีสีสันบ้าง และว่ากันว่ากาแฟที่เอามาเติมนี้ ซื้อมาจากของเหลือในครัวตามบ้านของพวกผู้ดี หรือได้มาจากคาเฟ่ต่างๆ

บางคนดื่มกาแฟชนิดนี้เป็นอาหารเช้า มีคนเร่ขายกาแฟใส่นมอยู่ทั่วไปตามท้องถนนและตรอกซอยของนครปารีสมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ส่วนมากมักจะเป็นผู้หญิงหิ้วไหดีบุกบรรจุกาแฟใส่นมขายให้แก่ผู้สัญจรไปมาตามถนนหนทาง เมื่อได้ลูกค้าเธอก็จะเทกาแฟใส่นมลงในกาดินเผาส่งให้ ราคาประมาณกาละ ๒ ซู (หนึ่งซูมีค่าราว ๕ ซองตีม และ ๑๐๐ ซองตีมเป็น ๑ ฟรังค์) ซึ่งนับว่าราคาถูกมาก

กาแฟใส่นมได้รับความนิยมอย่างสูงในหมู่กรรมกร เนื่องจากผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่รับประทานอาหารกันวันละสองมื้อคือ มื้อเช้าจะเป็นอาหารหนักที่ทานกันอย่างเต็มที่ก่อนออกไปทำงาน อีกมื้อเป็นอาหารมื้อค่ำซึ่งมักเป็นอาหารเบาๆ เช่น สลัดผักน้ำใสซึ่งอาจมีเนื้อสัตว์ชิ้นบางๆ รวมอยู่ด้วย ในขณะที่ตลอดช่วงเวลากลางวันอันยาวนานนั้น กรรมกรส่วนใหญ่มิได้มีอาหารอะไรตกถึงท้องเลย การได้ดื่มกาแฟใส่นมระหว่างช่วงพักกลางวัน จึงช่วยไม่ให้ท้องว่างและทำให้มีเรี่ยวแรงทำงานต่อไปได้อีก

กาแฟใส่นมมีข้อดีตรงที่ราคาถูกกว่า ให้พลังงานมากกว่า และมีรสชาติถูกปาก ดีกว่าอาหารอีกหลายชนิด กาแฟจึงเป็นอาหารที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้ใช้แรงงานได้เป็นอย่างดีหากรู้จักบริโภคในปริมาณที่พอเหมาะพอควร ในตอนหลังจะมีคาเฟ่ที่เปิดบริการให้แก่คนระดับล่างเกิดขึ้นทั่วปารีส วิถีชีวิตของชาวปารีสทุกชนชั้นจึงผูกพันกับคาเฟ่มาก ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจนต่างก็ออกมานั่งตามร้านกาแฟที่ตนชอบ บางคนอยู่ที่คาเฟ่ตั้งแต่สายจนดึกดื่น และใช้เวลาอยู่ตามคาเฟ่นานกว่าอยู่ที่บ้านของตัวเองเสียอีก

ความต้องการบริโภคกาแฟที่เพิ่มขึ้นและขยายวงเข้าไปในหมู่ชนทุกชั้นนี่เอง ที่ทำให้มีการทำไร่กาแฟขนาดใหญ่ในอาณานิคมหลายแห่ง กาแฟพันธุ์อราบิกากับพันธุ์โรบัสตาที่มีชื่อเสียงคงจะถูกส่งออกไปจากถิ่นกำเนิด แล้วนำไปปลูกเพื่อขายที่ชวา มาดากัสการ์ และละตินอเมริกา นอกจากนี้ ยังมีการทดลองผสมและแยกสายพันธุ์ย่อยของกาแฟออกไปได้อีกมากมาย

อย่างไรก็ดี กาแฟพันธุ์โรบัสตามีความแข็งแรงทนทานต่อโรคพืชได้ดีกว่าพันธุ์อราบิกา นอกจากนี้ ยังให้ผลผลิตที่มากกว่าและสามารถปรับตัวต่อสภาพภูมิอากาศที่อบอุ่นและมีความชื้นสูงได้ดีกว่าอีกด้วย แต่อาจจะให้รสชาติด้อยกว่าพันธุ์อราบิกาอยู่บ้าง แหล่งผลิตกาแฟที่สำคัญของโลกนับตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาก็คือ ละตินอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งบราซิล ซึ่งยังคงเป็นผู้ส่งออกกาแฟรายใหญ่ของโลกมาตราบจนปัจจุบัน

ทุกวันนี้ประชากรของโลกราวหนึ่งในสามเป็นผู้บริโภคกาแฟ ทำให้กาแฟกลายเป็นเครื่องดื่มที่มีผู้นิยมมากเป็นอันดับสองรองจาก **ชา** กาแฟที่ดื่มกันอยู่ในปัจจุบันมักมีการนำเมล็ดกาแฟหลายพันธุ์มาผสมกันตามอัตราส่วนที่คิดค้นมาเป็นอย่างดี แล้วบดเป็นผงเพื่อชงดื่มได้ทั้งร้อนหรือเย็น อาจมีการเติมน้ำตาล นม หรือครีมลงไปตามความพอใจของผู้ดื่ม

ในโลกที่ชีวิตเร่งรีบอย่างสมัยนี้ ผู้บริโภคสามารถเลือกดื่มกาแฟแบบสำเร็จรูปที่ง่ายต่อการชง หรืออาจเลือกดื่มกาแฟแบบที่ต้องต้มแล้วกรองเอากากออก ด้วยกรรมวิธีที่ใช้ทั้งเวลาและมีขั้นตอนยุ่งยากสลับซับซ้อน กว่าจะได้กาแฟที่หอมกรุ่นและมีรสละเมียดละไม มาจิบเพื่อสร้างความรื่นรมย์แก่ชีวิต ในขณะที่เรื่องคุณหรือโทษของกาแฟยังเป็นข้อถกเถียงที่หาข้อสรุปลงตัวอย่างแน่นอนไม่ได้อยู่ต่อไป

หมายเหตุ

บทความเรื่องกาแฟนี้ **อัญชลี สุสายัณห์** เก็บความและเรียบเรียงจาก

Braudel, Fernand. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume 1 : The Structures of Everyday Life.** Translated by Sian Reynolds. New York : Haper and Row, 1981. pp. 163, 223, 249, and 256 - 262.

Braudel, Fernand. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume III : The Perspective of the World.** Translated by Sian Reynolds. London : Fontana Paperbacks, 1985. pp. 477 - 479.

Encyclopaedia Britannica. Micropaedia III (1991), pp. 431 - 432.

เกลือ

เกลือ เป็นแร่ธาตุสำคัญยิ่งต่อสิ่งมีชีวิต มนุษย์และสัตว์ต่างต้องบริโภคเกลืออยู่เป็นประจำเพื่อให้ร่างกายมีความสมดุลและสุขภาพแข็งแรง ความสำคัญของเกลือเป็นสิ่งที่มนุษย์ตระหนักดีมาตั้งแต่โบราณ เห็นได้จากมีการบริโภคเกลือทั้งทางตรงและทางอ้อมมาช้านานแล้ว เพราะเกลือเป็นทั้งเครื่องปรุงรสสำหรับอาหารคาวหวาน และยังมีการใช้เกลือถนอมรักษาอาหารสดเพื่อเก็บไว้รับประทานได้นานๆ เกลือจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันของมนุษย์

ชาวยุโรปเห็นว่าเกลือเป็นสิ่งที่มีค่ามหาศาล หากปราศจากเกลือชีวิตของชาวยุโรปคงจะทุกข์ยากมากกว่าที่เป็นอยู่อีกหลายเท่า เพราะตลอดฤดูหนาวอันยาวนานแผ่นดินมักจะปกคลุมด้วยหิมะขาวโพลนจนมิอาจปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารใดๆ และแทบไม่มีสัตว์ให้ล่าเพื่อนำมาบริโภคได้นั้น เกลือจะสามารถถนอมอาหารไม่ว่าเนื้อสัตว์ ผัก หรือผลไม้ให้ชาวยุโรปเก็บไว้บริโภคได้ตลอดฤดูหนาวอย่างไม่ขาดแคลน ทำให้ปริมาณเกลือที่ชาวยุโรปบริโภคในแต่ละวันมีจำนวนมิใช่น้อย สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ อาจประมาณตัวเลขอย่างคร่าวๆ ได้ว่า ชาวยุโรปคนหนึ่งต้องบริโภคเกลือในปริมาณราว ๒๐ กรัมต่อวัน ซึ่งถ้าคิดเป็นปีแล้วจะตกประมาณคนละกว่า ๗ กิโลกรัมต่อปีทีเดียว

เกลือที่บริโภคกันอยู่นี้อาจแบ่งตามที่มาได้เป็น ๒ ชนิดคือ

๑. เกลือสินเธาว์ เป็นเกลือที่ขุดขึ้นมาจากพื้นดินและส่วนใหญ่ได้มาจาก **เหมืองเกลือ** แหล่งเหมืองเกลือที่สำคัญของยุโรปกระจายอยู่แถบตอนกลางของทวีป นับตั้งแต่ เยอรมนี ออสเตรีย โปแลนด์ ลงมาจนถึงตอนใต้อย่างเมืองเซียนา (Siena) ของอิตาลี เกลือที่ขุดได้จะถูกลำเลียงส่งไปกับกองคาราวานที่เดินทางรอนแรมไปทางบก หรือมิฉะนั้นก็บรรทุกลงเรือล่องไปตามลำน้ำสายสำคัญเพื่อส่งต่อให้ถึงมือผู้บริโภคทั่วยุโรป

เหมืองเกลือนี้ทำกันมาช้านานแล้วในยุโรป มีทั้งที่ทำเป็นกิจการใหญ่โตลงทุนสูง ใช้เทคโนโลยีอันทันสมัยและขุดหาเกลือได้คราวละมากๆ นอกจากนี้ยังมีการทำเหมืองแบบชาวบ้าน คือ ขุดหาเกลือจากผิวดินโดยใช้เครื่องไม้เครื่องมือ ตลอดจนเทคโนโลยีแบบดั้งเดิมที่ลงทุนน้อย จึงขุดเกลือได้ในปริมาณไม่มากเท่าไรนัก

บริเวณที่เป็นแหล่งเหมืองเกลือมักมีบ่อน้ำแร่อยู่ใกล้เคียงและเป็นที่ซึ่งเพาะปลูกอะไรไม่ค่อยได้ผลเนื่องจากดินมีความเค็ม ดังนั้นอาชีพหลักของผู้คนในละแวกนี้จึงมักจะเกี่ยวข้องกับการทำเหมืองเกลือ จนทำให้บางเมืองในยุโรปจะมีคำว่าเกลือปรากฏอยู่ที่ชื่อเมืองด้วย ตัวอย่าง คือ **ซัลซบวร์ก (Salzburg)** ในออสเตรีย คำว่า **salz** เป็นภาษาเยอรมัน ที่แปลว่า เกลือนั่นเอง

๒. เกลือสมุทร ได้มาจาก **การทำนาเกลือ** โดยนำน้ำทะเลมาขังทิ้งให้ถูกแดดแผดเผาจนแห้งแล้วจะมีเกลือตกค้างอยู่บนพื้นดินเป็นเกลือสมุทรหรือเกลือแกง ในเมื่อเกลือสมุทรมาจากทะเล ดังนั้นเมืองที่อยู่ชายทะเลจึงน่าจะมีเกลือบริโภคอย่างอุดมสมบูรณ์ แต่ตามความจริงแล้วมิใช่เช่นนั้น เนื่องจากการทำนาเกลือต้องการที่ราบชายฝั่งเพื่อใช้ขังน้ำทะเล และต้องเป็นที่ที่มีแสงแดดพอจะทำให้น้ำทะเลแห้งได้เร็วด้วย เพราะฉะนั้นเมืองชายทะเลของยุโรปเหนือจึงทำนาเกลือไม่ได้ ด้วยเหตุที่สภาพทางภูมิประเทศและภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวย บางแห่งเป็นชายฝั่งทะเลที่มีหน้าผาสูงชันปราศจากที่ราบหรือไม่ก็มีฝนชุกตลอดปี ทำให้ขาดแสงแดดซึ่งจำเป็นต่อการทำนาเกลือ

แหล่งผลิตเกลือสมุทรที่สำคัญของยุโรปจึงเป็นชายฝั่งทะเลทางใต้และทางตะวันตกเฉียงใต้ของทวีปคือ บริเวณชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกของฝรั่งเศส คาบสมุทรไอบีเรีย (สเปนกับ

โปรตุเกส) รวมทั้งเมืองท่าริมฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน แหล่งผลิตเกลือสมุทรที่สำคัญได้แก่ เซตูบัล (Setubal) ของโปรตุเกส คาดิซ (Cadiz) กับ ซานลูคาร์ เดอ บาร์รามีดา (Sanlucar de Barrameda) ของสเปน บรูอาช (Bruage) บูร์กเนอฟ (Bourgneuf) และ เปคเค (Peccais) ของฝรั่งเศส

เกลือเป็นสิ่งที่ชาวยุโรปแต่ละคนต้องการบริโภคเป็นประจำทุกวัน แต่มีเฉพาะบางพื้นที่ในยุโรปเท่านั้นที่ผลิตเกลือได้ เกลือเลยกลายเป็นของมีค่าและมีราคาแพง หลายรัฐในยุโรปจึงยื่นมือเข้ามาจัดการผลประโยชน์เกี่ยวกับเกลือ อย่างที่ฝรั่งเศสมีการเก็บ **กาเบลล์ (Gabelle)** หรือภาษีเกลือมานานหลายร้อยปี อัตราภาษีเกลือจะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เป็นต้นว่าระยะทางที่เมืองนั้น ตั้งอยู่ว่าห่างจากแหล่งผลิตหรือเมืองท่าที่ค้าเกลือมากน้อยเพียงใด และยังขึ้นอยู่กับราคาเกลือซึ่งขึ้นลงต่างกันไปตามสถานการณ์แวดล้อมอีกด้วย

บางครั้งภาษีเกลือก็ก่อให้เกิดการจลาจลวุ่นวายขึ้น อย่างกรณีชาวนาฝรั่งเศสสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เคยรวมตัวกันก่อการจลาจลเพื่อต่อต้านกาเบลล์ เพราะภาษีดังกล่าวสกัดกั้นปริมาณเกลือที่นำเข้าจนทำให้ขาดแคลนเกลือบริโภค และราคาของเกลือที่ซื้อขายกันอยู่ตามท้องตลาดพุ่งสูงขึ้นเกินกว่าที่ชาวนาจะมีกำลังซื้อหามาได้ การจลาจลจึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเรื่องที่จะให้ผู้คนหันไปบริโภคอย่างอื่นแทนเกลือ ย่อมเป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน

เมื่อพิจารณาดูแหล่งผลิตเกลือทั้งสองประเภทแล้ว มีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งคือ ไม่ว่าเหมืองเกลือหรือนาเกลือก็ตาม ส่วนใหญ่อยู่ในอาณาเขตของรัฐที่เป็นโรมันคาทอลิกแทบทั้งสิ้น ในขณะที่ผู้บริโภครายใหญ่เป็นพวกโปรเตสแตนต์ในยุโรปเหนือ ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าเกลือเคยถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองบ้างหรือไม่

จากหลักฐานที่มีอยู่นั้นไม่ปรากฏว่าพระสันตะปาปาเคยใช้เกลือเป็นหมากทางการเมืองต่อรองกับพวกโปรเตสแตนต์ ดูราวกับว่าความขัดแย้งทางศาสนาไม่เคยเข้ามากล้ำกรายการค้าเกลือแต่อย่างใด ทั้งๆ ที่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ นั้นมีความขัดแย้งทางศาสนาที่ลุกลามกลายเป็นสงครามใหญ่น้อยอยู่ทั่วยุโรป เช่น ในฝรั่งเศส จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ และราชอาณาจักรสเปน แต่การค้าเกลือยังคงดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง อาจมีเพียงสเปนเท่านั้น

ที่เคยใช้เกลือเป็นอาวุธจัดการกับพวกกบฏเนเธอร์แลนด์ที่แยกตัวเป็นเอกราชไม่ยอมขึ้นกับสเปน โดยห้ามเรือดัตช์เข้าเมืองเซตูบัลกับคาดิซ และยังยึดเรือดัตช์ที่กำลังเทียบท่าอยู่ตามเมืองท่าต่างๆ ของสเปนไว้อีกหลายร้อยลำ

สเปนอาจหวังว่าการกระทำเช่นนี้จะเป็นการบีบบังคับพวกกบฏให้ยอมจำนน ด้วยเหตุที่ขาดแคลนสินค้าบริโภคซึ่งเคยซื้อได้จากเมืองท่าของสเปนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกลือ อันเป็นของจำเป็นต่อการดำรงชีวิต แต่นโยบายของสเปนกลับใช้ไม่ได้ผล เนื่องจากพ่อค้าดัตช์สามารถหาแหล่งซื้อเกลือใหม่ได้จากบริเวณชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกคือ แถบภาคตะวันออกเฉียงใต้ของฝรั่งเศส การค้าเกลือระหว่างฝรั่งเศสกับเนเธอร์แลนด์ยิ่งเป็นการย้ำให้เห็นถึงข้อสรุปที่ว่าความแตกต่างเรื่องศาสนามิได้เป็นอุปสรรคต่อการค้า นอกจากเกลือแล้วทั้งคู่ยังติดต่อค้าขายสินค้าชนิดอื่นๆ กันอีกด้วย ได้แก่ **ไวน์** และต่อมาก็คือ **กาแฟ**

แหล่งผลิตเกลือที่สำคัญและอยู่ใกล้ทวีปยุโรป น่าจะเป็นแอฟริกาเหนือที่มีเหมืองเกลือขนาดใหญ่อยู่ในทะเลทรายซาฮารา มีบันทึกเล่าถึงการขนส่งก้อนเกลือขนาดมหึมาจากเหมืองในทะเลทรายลำเลียงขึ้นบรรทุกบนหลังอูฐ เพื่อเดินทางรอนแรมเป็นกองคาราวานนำไปขายทั่วแอฟริกา โดยแลกซื้อสินค้าที่ต้องการ เช่น ผงทองคำ งาช้าง หรือทาสผิวดำ กลับมา

เกลือที่มาจากซาฮารานี้อาจถูกขายต่อให้พ่อค้ายุโรปด้วย เพราะว่าเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของหลายประเทศในยุโรปต้องแวะจอดตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลของทวีปแอฟริกาอยู่เป็นประจำ และมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันเสมอๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรือที่มายังตะวันออกไกลมักเดินทางเลียบชายฝั่งแอฟริกาทั้งขาไปและขากลับ จึงน่าจะเป็นหนทางหนึ่งที่ขนส่งเกลือจากแอฟริกาเข้าสู่ยุโรปได้

ความต้องการบริโภคเกลือของชาวยุโรปเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตามจำนวนประชากรที่ทวีจำนวนขึ้น ไม่เคยปรากฏว่ามีเหมืองเกลือแห่งไหนต้องปิดตัวเองเพราะขายผลผลิตไม่ได้ เกลือยังคงความสำคัญในชีวิตประจำวันของผู้คนอยู่ตลอดเวลา ชาวยุโรปใช้เกลือหมักหรือดองเนื้อวัว หมู หรือปลามากพอๆ กับใช้ดองผัก ถั่ว หรือเห็ด นอกจากนี้ยังใส่เกลือลงในเนยเค็มหรือว่าเนยแข็งเพื่อเก็บไว้บริโภคได้นานๆ และยังผสมเกลือในอาหารที่ใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์อีกด้วย

อย่างไรก็ดี สำหรับอาหารที่ต้องการใช้เกลือเหล่านี้ เนื้อสัตว์ดูจะเป็นสิ่งที่ต้องการใช้เกลือมากที่สุด เนื่องจากเนื้อสัตว์สดๆ หายากและมีราคาแพง ในขณะที่การบริโภคเนื้อสัตว์เป็นสิ่งจำเป็นเพราะร่างกายต้องการโปรตีนอย่างสม่ำเสมอ หนทางเดียวที่ชาวบ้านจะสามารถหาเนื้อสัตว์มาบริโภคได้เป็นประจำก็คือ ต้องนำเนื้อที่ล่ามาได้หรือเนื้อที่ชาวบ้านได้มาจากสัตว์เลี้ยงในไร่นาของตนมาหมักกับเกลือ ก่อนจะนำไปตากแห้ง ย่างไฟ หรือ รมควัน บางทีอาจใช้วิธีดองในน้ำเกลือ แล้วจึงเก็บไว้ในห้องเก็บอาหารที่มิดชิดต่อไป วันใดที่ต้องการบริโภคก็จะแบ่งเนื้อที่เก็บเอาไว้นี้มาปรุงเป็นอาหารรับประทาน

ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือ เนื้อสัตว์เค็มที่ชาวบ้านทำเพื่อเอาไว้บริโภคได้นานๆ นี้ ส่วนใหญ่เป็นเนื้อหมูมิใช่เนื้อวัวซึ่งมีราคาสูง โดยนำเนื้อหมูมาทำเป็น แฮม เบคอน หรือ ไส้กรอก ในเยอรมนีและอิตาลีจะนิยมทำไส้กรอกเป็นพิเศษ บางทีก็มีการเติมเครื่องเทศหรือส่วนผสมบางอย่างลงไปทำให้ไส้กรอกมีรสชาติต่างๆ กัน นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมบริโภคปลาเค็มด้วยเหมือนกัน แต่อาหารหลักยังคงเป็นพวก **แป้ง** ที่ได้จากธัญพืชนานาชนิดมากกว่าอาหารโปรตีน กล่าวคือชาวยุโรปนิยมบริโภค **ขนมปัง** เป็นหลัก และมีแฮม เบคอน ไส้กรอก ปลา หรือสเต็กเป็นส่วนประกอบ รับประทานคู่กับขนมปัง เพราะว่าธัญพืชมีราคาถูกกว่าและหาได้ไม่ยากเท่ากับเนื้อสัตว์

แต่กรณีนี้คงต้องยกเว้นสำหรับชาวอังกฤษที่ได้ชื่อว่าไม่นิยมรับประทานอะไร มากไปกว่าเนื้อสัตว์ ว่ากันว่าปริมาณขนมปังที่ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งบริโภคในแต่ละวันนั้น สามารถเลี้ยงชาวอังกฤษได้ถึง ๔ คนทีเดียว เกลือจึงยิ่งมีความสำคัญมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชาวอังกฤษผู้นิยมบริโภคเนื้อสัตว์เป็นพิเศษ

อาหารเค็มมิได้ใช้บริโภคกันเฉพาะแค่ในครัวเรือน แต่ยังมีประโยชน์มากสำหรับ **นักเดินทาง** หรือ **นักผจญภัย** เพราะสามารถนำติดตัวไปไหนมาไหนได้สะดวก และยังใช้ทำเป็นอาหารได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากไม่ต้องมีกรรมวิธีหรือขั้นตอนยุ่งยากซับซ้อนแบบการปรุงอาหารจากของสด

เมื่อชาวยุโรปออกเดินทางสำรวจทางทะเลอย่างกว้างขวางตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา การเดินทางแต่ละครั้งก็กินเวลานานเพราะการจะไปถึงอินเดีย จีน หรือโลกใหม่ก็ตามล้วนต้องรอนแรมอยู่กลางทะเลเป็นเวลานานหลายเดือน บางทีก็ต้องข้ามปีด้วยซ้ำไป อาหารเค็ม

จึงกลายเป็นของสำคัญที่ต้องจัดหามากักตุนไว้ให้พอแก่การบริโภคของลูกเรือ และของพวกนี้ได้รับการยอมรับว่ามีค่าสูง เพราะเคยมีเรือบางลำซึ่งเดินทางในเขตทะเลเมดิเตอร์เรเนียนจ่ายค่าจ้างลูกเรือด้วยปลาเค็มกับขนมปังกรอบแทนเงินตรามาแล้วเมื่อตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕

ขณะนั้นแหล่งผลิตปลาเค็มกับเนื้อเค็มจะอยู่แถบยุโรปเหนือ เช่น ไอร์แลนด์ นอร์เวย์ เดนมาร์ก และ อังกฤษ โดยใช้เกลือจากยุโรปใต้มาหมักเนื้อวัว หมู หรือปลา เมื่อการจับ ***ปลาคอด (cod)*** กลายเป็นอาชีพที่เฟื่องฟูมากในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ชาวประมงจากนอร์เวย์ และเดนมาร์กจะนำเรือลงมาจนถึงซานลูคาร์ เดอ บาร์รามีดาของสเปน เพื่อหาซื้อเกลือจำนวนมากติดเรือเดินทางไปจับปลาคอดที่ชายฝั่งนิวฟันแลนด์ (New Foundland) ในทวีปอเมริกาเป็นประจำทุกปี

ปลาที่จับมาได้จะถูกผ่าท้องเพื่อควักเอาไส้ออก ล้างให้สะอาดก่อนจะนำไปหมักเกลือเก็บไว้ใต้ท้องเรือ เรือบางลำมีปลาที่หมักเกลือแล้วนี้ในปริมาณมาก สูงล้นขึ้นมาจนถึงระดับสะพานเดินเรือทีเดียว แม้ว่าเรือที่จับปลาคอดนี้จะใช้เวลาเดินทางนานหลายเดือน แต่ปลาก็ไม่เน่าเสียเพราะได้หมักเกลือเรียบร้อยแล้ว

พอเรือเข้าเทียบท่าในยุโรป ปลาที่หมักไว้นี้ส่วนหนึ่งจะถูกลำเลียงขึ้นฝั่งเพื่อนำไปตากให้แห้ง ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งจะเอาไปขายเป็นปลาเค็มดองในน้ำเกลือ พ่อค้าเกลือที่สเปนมักจะยอมให้ชาวประมงเอาเกลือไปใช้ก่อน และจ่ายหนี้คืนเป็นปลาเค็มหลังกลับจากนิวฟันแลนด์แล้ว

การทำเหมืองเกลือนับเป็นอาชีพเก่าแก่อาชีพหนึ่งในยุโรปเช่นเดียวกับการทำเหมืองแร่ชนิดอื่นๆ เพราะมี **สมาคมช่างฝีมือ** หรือ **สมาคมอาชีพ (Guild)** ของผู้ชำนาญการทำเหมืองเกลือมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และกฎเกณฑ์ของกลุ่มก็เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายตั้งแต่ศตวรรษต่อมา เพราะคนทำเหมืองชาวเยอรมันย้ายไปอยู่ยุโรปตะวันออกกันมากขึ้น โดยเดินทางรวมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ไปทำเหมืองตามเมืองต่างๆ เพราะว่าขณะนั้นแร่ธาตุยังขุดหาได้ง่าย เนื่องจากอยู่ไม่ลึกลงไปจากผิวดินมากเท่าไรนัก

คนทำเหมืองเกลือก็เช่นเดียวกัน คงจะขุดหาเกลือกันแบบง่ายๆ ไม่ได้ใช้กรรมวิธีที่ยุ่งยากหรือสลับซับซ้อนอะไรมากนัก กลุ่มหรือสมาคมของผู้ชำนาญการทำเหมืองนี้มีชื่อเรียกในภาษาเยอรมันว่า **Gewerkschaften** หรือ **Knappschaften**

แต่เมื่อการทำเหมืองจำเป็นต้องขุดหาแร่ธาตุที่อยู่ลึกลงไปใต้ดินมากๆ จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีอันทันสมัย รวมทั้งต้องการการลงทุนที่สูงขึ้น ทำให้เป็นอุปสรรคอย่างมากสำหรับผู้ชำนาญการทำเหมืองเหล่านี้ ซึ่งมักจะขาดแคลนเงินทุนที่จะมาลงในการทำเหมือง

นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมากิจการเหมืองแร่จำเป็นต้องเปลี่ยนตัวผู้ประกอบการใหม่มาเป็นพ่อค้าผู้เป็นเจ้าของทุนมหาศาล ส่วนผู้ชำนาญการทำเหมืองที่มีบทบาทสำคัญมาแต่เดิมนั้น ต้องแปรสภาพกลายเป็นแค่แรงงานรับจ้างที่นับวันมีแต่จะลดความสำคัญลงไปทุกทีอย่างน่าใจหาย

ปรากฏการณ์ทำนองเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นกับเหมืองเกลือด้วยเช่นกัน โอกาสแบบที่ชาวบ้านเคยได้รับอยู่ต้องยุติลง เพราะว่าการจะขุดหาเกลือในระดับผิวดิน แล้วนำมาต้มในหม้อเหล็กเพื่อสกัดให้ผลึกเกลือแยกตัวออกจากฝุ่นตะกอนชี้ดินอย่างง่ายๆ เช่นนี้ มิอาจจะทำได้อีกต่อไป

การทำเหมืองเกลือนับแต่นี้ไปต้องใช้ทุนมหาศาล เนื่องจากต้องขุดเป็นอุโมงค์ใหญ่ซึ่งอยู่ลึกจากระดับผิวดินมาก อย่างน้อยๆ ก็ประมาณ ๓๐๐ เมตร อุโมงค์นี้ต้องมีเสาค้ำและคานที่แข็งแรงคอยรับน้ำหนักเพดานไว้มิให้ยุบตัวลงมา ขณะเดียวกันก็ต้องทำทางไว้สำหรับเลื่อนขนส่งและต้องมีม้าอีกหลายตัว เพื่อคอยหมุนรอกเพื่อชักลากก้อนเกลือขนาดมหึมาให้ขึ้นมาสู่ระดับผิวดิน

เหมืองเกลือแบบนี้ผลิตเกลือได้ปีละเป็นจำนวนมาก และทำรายได้ตอบแทนให้แก่ผู้ลงทุนเป็นจำนวนไม่น้อยเช่นกัน

ตัวอย่างของเหมืองเกลือขนาดใหญ่และลงทุนสูงแบบนี้มีอยู่ที่วีลิคซา (Wielicza) ใกล้เมืองคราคาว (Cracow) ในโปแลนด์ เหมืองแห่งนี้เมื่อตอนที่ผลิตอย่างเต็มที่นั้น ขุดเกลือได้ถึงปีละ ๔๐,๐๐๐ ตัน และว่าจ้างคนงานเหมืองมากถึงราว ๓,๐๐๐ คนทีเดียว กิจการใหญ่โตขนาดนี้ย่อมเหลือบ่ากว่าแรงสำหรับผู้ชำนาญการทำเหมืองกลุ่มเล็กๆ ที่จะรับภาระได้ไหว อำนาจรัฐจึงต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

ปรากฏว่ารัฐบาลโปแลนด์เข้ามาร่วมถือครองกรรมสิทธิ์ในเหมืองดังกล่าวเมื่อ ค.ศ. ๑๓๖๘ แต่คนงานเหมืองจำนวน ๓,๐๐๐ คนคงเป็นแรงงานรับจ้างที่ไม่มีสมาคมอาชีพให้การคุ้มครอง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกิจการเหมืองแร่นี่เองที่ทำให้คำว่า **Arbeiter** ในภาษาเยอรมัน ซึ่งหมายถึง **กรรมกร** ได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก

เกลือมาถึงมือผู้บริโภคโดยอาศัยเส้นทางการค้าหลายสาย และต้องอาศัยผ่านพ่อค้าคนกลางหลายกลุ่ม เพราะเกลือเป็นของสำคัญที่มิอาจหาสิ่งใดมาบริโภคแทนได้ และยังเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เฉพาะบางส่วนของยุโรปเท่านั้น การขนส่งเกลือจึงจำเป็นต้องใช้ทุกวิถีทางเท่าที่จะทำได้

เหมืองเกลือหลายแห่งตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำหรือเมืองท่า ดังนั้นจึงต้องขนเกลือด้วยกองคาราวานทางบกไปจนกว่าจะถึงจุดที่สามารถใช้เส้นทางขนส่งทางน้ำได้ แล้วเกลือจะได้รับการขนถ่ายลงเรือเพื่อเดินทางต่อไป หรือบางกรณีก็สลับกันคือ ต้องขนขึ้นจากเรือ แล้วบรรทุกเกวียนเพื่อเดินทางไปขายต่อ

กว่าที่เกลือจะเดินทางไปถึงผู้บริโภคได้นั้น บางคราวก็ต้องเดินทางอย่างระหกระเหินเป็นระยะทางหลายร้อยหลายพันกิโลเมตร เป็นผลให้ราคาของเกลือเพิ่มขึ้นตามระยะทางที่ยาวขึ้นด้วย เช่น เขตวาเลส์ (Canton of Valais) ซึ่งตั้งอยู่บนเทือกเขาในสวิตเซอร์แลนด์ และห่างจากทะเลมาก แหล่งผลิตเกลือที่ใกล้ที่สุดคือ เปคเคในแถบแม่น้ำลัวร์ของฝรั่งเศส เกลือจากเปคเคยังต้องเดินทางไกลถึง ๘๗๐ กิโลเมตรผ่านทางลีออง แต่ถ้าเป็นเกลือจากบาร์เลตตา (Barletta) จะต้อง

เดินทางราว ๑,๓๐๐ กิโลเมตร และเกลือจากทราปานี (Trapani) ยิ่งต้องเดินทางไกลมากขึ้นถึง ๒,๓๐๐ กิโลเมตรเลยทีเดียว เกลือจากสองแหล่งหลังนี้ส่งผ่านทาง **เวนิส** ราคาของเกลือเมื่อมาถึงวาเลส์จึงแพงมากอย่างไม่ต้องสงสัย และยุโรปเหนือเองก็คงประสบปัญหาแบบนี้เช่นเดียวกัน

การขนส่งเกลือมักใช้เส้นทางที่มีอยู่แล้ว พ่อค้าอาจควบคุมการขนส่งเกลือเองหรือบางทีจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยชาวบ้านให้ช่วยขนเกลือ รวมทั้งสินค้าอื่นอยู่บ้างในบางช่วงของการเดินทาง เช่น เกลือจากเปคเคจะถูกขนลงบรรทุกในเรือหลายลำที่พ่อค้าควบคุมอยู่ ล่องตามลำน้ำโรนไปจนถึงซีสเซล (Seyssel) แล้วจะขนขึ้นบกบรรทุกบนหลังม้า หรือเกวียนของชาวนาเพื่อเดินทางต่อไปยังหมู่บ้านเรอกองเฟิล (Regonfle) ใกล้เมืองเจนีวา จากนั้นก็จะลงเรืออีกครั้งเพื่อส่งไปขายยังที่อื่นอีกทีหนึ่ง

การขนส่งเกลือตามเส้นทางสายนี้มีอยู่เป็นประจำ และมักประสบปัญหาติดขัดอยู่เสมอในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว เนื่องจากชาวไร่ชาวนามีความจำเป็นต้องระดมแรงงาน เครื่องมือเครื่องใช้ตลอดจนยานพาหนะไปใช้ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร ทำให้การขนส่งเกลือต้องชะงักงัน หรือไม่คล่องตัวอย่างที่ควรจะเป็น ผู้บริโภคอาจได้รับเกลือในปริมาณที่น้อยลง เกลือต้องใช้เวลาเดินทางนานกว่าที่เคยเป็น หรือสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นราคาขายจึงอาจสูงขึ้นตามไปด้วย

นิโคลัส เบอร์ลามาคี (Nicolas Burlamachi) เคยบันทึกเรื่องการขนส่งเกลือมายังเจนีวาเมื่อ ค.ศ. ๑๖๕๐ ว่าหากเป็นช่วงนอกฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว เกลือจะใช้เวลาเดินทางเพียงแค่ไม่กี่วันก็ถึง แต่ถ้าเป็นฤดูเก็บเกี่ยวละก็เกลือจะมาถึงวันละเล็กละน้อย และต้องเสียเวลารออยู่นานหลายวันกว่าจะได้ครบตามปริมาณที่ต้องการ

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการขนส่งเกลือก็คือ เกลือเดินทางจากแหล่งผลิตไปยังเมืองท่าสำคัญก่อนจะถูกส่งไปขายแก่ผู้บริโภค เพราะฉะนั้นการค้าเกลือจึงมักต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง ลูกค้าซึ่งแม้อาจจะอยู่ใกล้ๆ กับแหล่งผลิตเกลือ แต่กลับต้องเดินทางไปซื้อเกลือจากเมืองท่าที่อยู่ไกลออกไป เพราะพ่อค้าคนกลางนำเกลือไปขายที่นั่น พ่อค้าคนกลางที่มีความสำคัญยิ่งต่อการค้าเกลือในทวีปยุโรปมีอยู่ ๒ กลุ่มคือ **พ่อค้าดัตช์** และ **พ่อค้าเวนิส**

พ่อค้าดัตช์เดินเรือค้าขายระหว่างอัมสเตอร์ดัม (Amsterdam) กับลิสบอน (Lisbon) เป็นประจำนานนับศตวรรษก่อนการตั้ง **บริษัทอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์** (VOC) เสียอีก เกลือจากเซตูบัล คาดิซ และซานลูคาร์ เดอ บาร์รามีดาจึงเดินทางไปถึงผู้บริโภคในยุโรปเหนือได้โดยอาศัยเรือสินค้าดัตช์

พวกดัตช์จัดเป็นพ่อค้าคนกลางระดับมืออาชีพ เพราะนอกจากจะนำสินค้านานาชนิดไปขายที่เมืองท่าของตนแล้ว ยังเป็นผู้นำส่งสินค้าไปขายตามเมืองท่าอื่นๆ อีกด้วย ในขณะเดียวกันก็พยายามทำทุกวิถีทางเพื่อหาสินค้ามาสนองความต้องการของลูกค้า เช่น เมื่อลูกค้าติงว่าเกลือจากโปรตุเกสและสเปนมีความเข้มข้นหรือเค็มมากไป พ่อค้าดัตช์ก็จะจัดการทำให้เจือจางลง โดยใช้น้ำทะเลจากชายฝั่งเนเธอร์แลนด์ผสมลงไปในเกลือก่อนที่จะเอาออกขาย

แม้แต่ตอนที่สเปนตัดความสัมพันธ์ทางการค้ากับพวกดัตช์ ทำให้เรือดัตช์มิอาจเข้าเทียบท่าเพื่อขอซื้อเกลือจากเซตูบัลหรือซานลูคาร์ เดอ บาร์รามีดาได้อีกต่อไป พ่อค้าดัตช์ก็หันไปซื้อจากแหล่งผลิตในฝรั่งเศสแทน เกลือจากบรูอาซ และบูร์กเนอฟของฝรั่งเศสแพร่หลายไปทั่วยุโรปเหนือโดยผ่านเรือดัตช์ ปรากฏว่าได้รับความนิยมเป็นอย่างมากและผู้บริโภคก็พอใจในคุณภาพยิ่งกว่าเกลือจากสเปนและโปรตุเกสเสียอีก

การค้าเกลือในยุโรปเหนือดูจะถูกผูกขาดโดยพ่อค้าดัตช์เกือบทั้งหมด แต่มีผู้บริโภคเกลือกลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งที่มิได้อาศัยบริการของพ่อค้าดัตช์ นั่นคือ พวกชาวประมงที่เดินเรือหาปลาในบริเวณมหาสมุทรแอตแลนติกตอนบน เรือประมงเหล่านี้ต้องการเกลือเป็นจำนวนมากติดเรือไปหาปลาถึงโลกใหม่

พวกนี้ไม่นิยมซื้อเกลือผ่านพ่อค้าคนกลาง แต่มักจะใช้วิธีเดินเรือลงใต้มาติดต่อขอซื้อเกลือจากเมืองซานลูร์คาร์ เดอ บาร์รามีดาโดยตรงเลย เพราะจะได้ราคาที่ไม่สูงจนเกินไปนักดังที่เรือหาปลาคอดจากเดนมาร์กทำอยู่เสมอ บางครั้งก็ซื้อเกลือแบบใช้เครดิต โดยจ่ายหนี้คืนเป็นปลาเค็มที่หามาได้แทนที่จะเป็นเงินตรา

พ่อค้าเวนิสเลือกที่จะค้าขายเกลืออยู่ที่เมืองของตน และให้พ่อค้าต่างเมืองเดินทางมาจับจ่ายหาซื้อสินค้าที่เวนิสเพียงอย่างเดียว เวนิสนี้เหมือนกับอัมสเตอร์ดัมตรงที่ผลิตเกลือเองไม่ได้ แต่แหล่งผลิตเกลือแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เช่น บาร์เลตตา (Barletta) ในเขตบารี (Bari) ของ

อิตาลี ทราปานี (Trapani) บนเกาะซิซิลี (Sicily) และ อิสเทรีย (Istria) ที่ริมฝั่งทะเลอะเดรียติก ติดกับโครเอเชีย ล้วนอาศัยเวนิสเป็นศูนย์กลางในการขายผลผลิตให้ทั้งสิ้น

ปิแอร์ ดารู (Pierre Daru) ผู้เขียนหนังสือชื่อ **ประวัติศาสตร์เวนิส (Histoire de Venise)** เมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๙ เคยวิเคราะห์ว่าการค้าเกลือสามารถทำรายได้จำนวนมหาศาลให้แก่เวนิสมาตั้งแต่โบราณกาล ทุกๆ ปีจะมีขบวนคาราวานม้ามากกว่า ๔๐,๐๐๐ ตัว เดินทางจากฮังการี โครเอเชีย หรือ เยอรมนี มุ่งตรงมาที่เวนิส เพื่อมาขนเกลือตลอดจนสินค้านานาชนิดกลับไปขายยังเมืองของตน

สำหรับเวนิสแล้ว สะท้อนให้เห็นถึงข้อสังเกตที่ว่าลูกค้าจะต้องมาซื้อเกลือถึงเมืองท่าและผ่านพ่อค้าคนกลาง ทั้งๆ ที่เมืองท่าอยู่ไกลกว่าแหล่งผลิตเกลือด้วยซ้ำไป ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือพ่อค้าจากโครเอเชียต้องยอมเดินทางมาซื้อเกลือจากอิสเทรียถึงเวนิส แม้ว่าอิสเทรียจะอยู่ติดๆ กับโครเอเชียนั่นเอง ในขณะที่เวนิสอยู่ห่างมากกว่า อาจเป็นไปได้ว่าเกลือจากแหล่งผลิตถูกผูกขาดโดยพ่อค้าคนกลาง ทำให้ลูกค้าไม่สามารถเข้าไปซื้อจากตัวผู้ผลิตได้โดยตรงด้วยตนเอง เลยต้องมาซื้อที่เวนิส

แต่ต้องไม่ลืมว่าพ่อค้าเวนิสสามารถควบคุมการค้าเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในบริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียนได้เกือบทั้งหมด สินค้าเหล่านั้นได้แก่ พริกไทย เครื่องเทศ ผ้าฝ้ายจากซีเรีย ธัญพืช ไวน์ และเกลือ เพราะฉะนั้นการเดินทางมาซื้อสินค้าถึงเวนิสจึงอาจจะคุ้มกว่าที่จะเดินทางไปซื้อของแต่ละอย่างจนถึงแหล่งผลิต เนื่องจากมาแค่ที่นี่เพียงที่เดียวก็มีสินค้ามากมายให้เลือกซื้อหาได้อย่างสะดวกสบายครบถ้วนตามความต้องการ

ทุกวันนี้เกลือยังคงมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตมนุษย์อยู่เช่นเดิม แม้ว่าปริมาณเกลือที่ผู้คนบริโภคในแต่ละวันอาจจะลดลงกว่าสมัยก่อน เนื่องจากมีวิธีถนอมรักษาอาหารวิธีอื่น ที่ดีกว่าหรือสะดวกกว่ามาแทน เช่น มีตู้เย็นช่วยรักษาความสดของอาหารไว้ได้นานวัน ในขณะที่ของสดก็มีขายให้ซื้อหามาบริโภคได้สะดวกและราคาก็ไม่สูงเกินไปนัก แต่เกลือก็เป็นเครื่องปรุงอาหารที่สำคัญและมีติดอยู่ในครัวของแทบทุกบ้าน

อาหารหมักเกลืออย่างแฮม เบคอน หรือไส้กรอกยังคงได้รับความนิยมในหมู่ชาวยุโรป และกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาหารประเภทจานด่วน หรือ Fast Food ที่มีความสำคัญต่อชีวิตแบบรีบเร่งของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ มิใช่เป็นเพราะมีความต้องการที่จะเก็บรักษาเนื้อสัตว์มาไว้บริโภคในยามขาดแคลนอย่างแต่ก่อน

คำอธิบาย

เมืองบางเมืองที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง **เกลือ** นี้จำเป็นจะต้องมีการอธิบายเพิ่มเติม จึงขออธิบายโดยเรียงตามลำดับอักษรชื่อเมือง (ในภาษาอังกฤษ) ดังนี้

บาร์เลตตา (Barletta) เป็นเมืองในเขตบารี (Bari) ทางตะวันออกเฉียงใต้ของอิตาลี เป็นแหล่งท่องเที่ยวริมชายฝั่งทะเลอะเดรียติกมาตั้งแต่สมัยโรมัน ทุกวันนี้เมืองบาร์เลตตาเป็นทั้งศูนย์กลางของสินค้าทางการเกษตรอย่างไวน์ มะกอก อัลมอนด์ กับผลไม้นานาชนิด และยังเป็นเมืองอุตสาหกรรมเกี่ยวกับไฟฟ้า เคมี และการประกอบรถยนต์ด้วย

อิสเทรีย (Istria) คือ แหลมริมทะเลอะเดรียติก ตั้งอยู่ระหว่างสโลเวเนีย (Slovenia) และโครเอเชีย (Croatia) สามารถผลิตเกลือสมุทรได้ที่ปิราน (Piran) และปอร์โตรอซ (Portoroz)

ซานลูคาร์ เดอ บาร์รามีดา (Sanluca de Barrameda) เป็นเมืองท่าตั้งอยู่ใกล้ๆ คาดิซ (Cadiz) ในเขตอันดาลูเซีย (Andalusia) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของสเปน เมืองนี้มีอายุเก่าแก่มาแต่ครั้งโรมัน เมื่อ ค.ศ. ๑๔๙๘ คริสโตเฟอร์ โคลัมบัส (Christopher Columbus) เคยออกเรือจากเมืองนี้เพื่อเดินทางไปอเมริกาเป็นครั้งที่ ๓ และ เฟอร์ดินาน แมคเจลแลน (Ferdinand Magellan) ก็นำเรือเดินทางออกจากเมืองนี้ในปี ๑๕๑๙ เพื่อเริ่มต้นการเดินทางรอบโลกของเขา ชื่อของเมืองนี้มีที่มาจากสองเผ่าพันธุ์คือ ซานลูคาร์ มาจาก sant lucar อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนสถานของชนเผ่าไอบีเรียนโบราณที่อุทิศถวายแก่ดาวประกายพรึก ส่วนบาร์รามีดาเป็นคำในภาษาอาหรับ แปลว่า ประตูทราย ซึ่งหมายถึงสันทรายที่กีดขวางการเดินทางในลำน้ำกัวดาลควิวีร์ (Guadalquivir) ขึ้นไปยังเมืองเซวีล์ (Seville) สันทรายนี้มีความยาวถึงราว ๑๐๐ กิโลเมตร

เซตูบัล (Setubal) เป็นเมืองท่าซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองลิสบอน (Lisbon) ในโปรตุเกส บริเวณนี้เคยเป็นชุมชนเก่าแก่มาแต่ครั้งโรมัน และถูกทำลายโดยอุทกภัยเมื่อปี ค.ศ. ๔๑๒ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ พระเจ้าจอห์นที่ ๒ (John II 1481 - 1495) แห่งโปรตุเกสเคยเสด็จมาประทับอยู่ที่เมืองนี้ ปัจจุบันเซตูบัลเป็นเมืองท่าอันดับที่สามของโปรตุเกส เมืองนี้ส่งเกลือ ส้ม และไวน์ออกไปขายยังประเทศต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีอู่ต่อเรือและเป็นเมืองอุตสาหกรรมผลิตเครื่องแก้ว เคมีภัณฑ์ อุปกรณ์ไฟฟ้า ตลอดจนเวชภัณฑ์ต่างๆ อีกด้วย

ทราปานี (Trapani) เป็นเมืองท่าอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือบนเกาะซิซิลีในอิตาลี มีอายุเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยโรมัน เป็นเมืองท่าที่เฟื่องฟูมากในช่วงยุคกลาง แต่ได้รับความเสียหายอย่างหนักจากการทิ้งระเบิดในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทราปานีในปัจจุบันนับเป็นเมืองท่าสำคัญของการค้าเกลือและไวน์ นอกจากนี้ยังทำอุตสาหกรรมปลากระป๋องอีกด้วย

หมายเหตุ

บทความเรื่องเกลือนี้ **อัญชลี สุสายัณห์** เก็บความและเรียบเรียงจาก

Braudel, Fernand. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume I : The Structures of Everyday Life.** Translated by Sian Reynolds. New York : Harper and Row, 1981. pp. 197 - 199, 209 - 210 and 218.

_____. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume II : The Wheels of Commerce.** Translated by Sian Reynolds. New York : Harper and Row, 1982. pp. 322, 327 - 328 and 352.

_____. **Civilization and Capitalism 15th - 18th Century Volume III : The Perspective of the World.** Translated by Sian Reynolds. London : Fontana Paperbacks, 1985. pp. 122 - 123, 208 and 257.

Encyclopaedia Britannica. Micropaedia 1 (1991), pp. 420, 427 - 428, 863, and 900 - 901.

สารคดีท่องเที่ยว

หน้าว่าง

พุกาม อรุณรุ่งแห่งอารยธรรมพม่า*

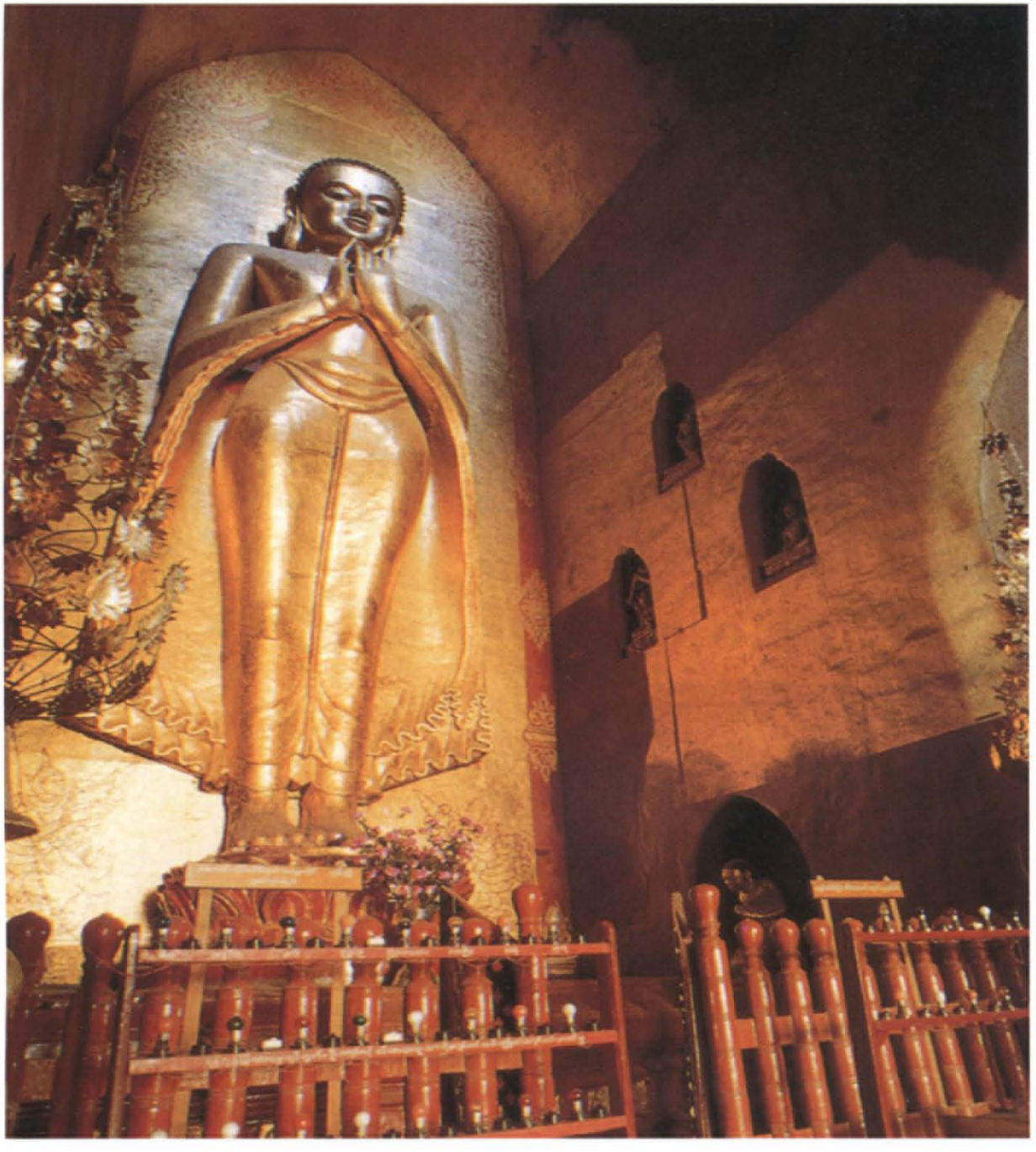

พระพุทธรูปไม้ปิดทองแทนองค์พระพุทธเจ้าทั้งสี่ประจำอยู่ตามทิศหลัก ๔ ทิศ องค์นี้ไม่แน่ใจว่าเป็นของแท้หรือไม่

---

* ตีพิมพ์ใน **นักเดินทาง** ๑, ๕ (สิงหาคม ๒๕๓๙), หน้า ๒๘ - ๗๔.

พุกามตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิรวดีทางตอนกลางของพม่า
มองจากแผนที่จะพบว่าอยู่สูงกว่าแม่สายเล็กน้อย และจัดว่าอยู่ในระดับเส้นรุ้งเดียวกับเมืองเชียงตุงของรัฐฉาน พื้นที่ราว ๔๐ ตารางกิโลเมตรของพุกามเป็นดินปนทรายค่อนข้างแห้งแล้ง มีระดับน้ำฝนต่ำกว่า ๓๐ นิ้วต่อปี ด้วยทิศตะวันออกคือที่ราบสูง ที่ตั้งของรัฐฉาน ลมที่จะหอบเอาน้ำฝนจากทะเลจีนใต้ ต้องผ่านเวียดนาม ลาว ไทย รัฐฉาน คงยากที่น้ำฝนจะข้ามขุนเขามาถึงบริเวณนี้ ทางตะวันตกเล่า เทือกเขาอาระกันโยมา ซึ่งสูงกว่า ๒,๐๐๐ เมตร ก็ปิดกั้นน้ำฝนจากอ่าวเบงกอล มิให้ผ่านเข้ามาถึงใจกลางประเทศพม่าได้ง่ายๆ ถ้ามองจากที่สูงลงมาจะเห็นต้นไม้กระจายเป็นหย่อมๆ อยู่ห่างกัน ไม่ดูเขียวชอุ่มเท่าแถบปากแม่น้ำอิรวดี ต้นไม้ที่ขึ้นงอกงามในพุกาม มักเป็นพวกทนความแห้งแล้งได้ดี เช่น เฟื่องฟ้า ปาล์ม และกระบองเพชร

พุกาม ไม่ใช่เมืองเก่าแก่ตายซาก
ตลอดเวลาในประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่พุกามถูกชาวมองโกลเข้าปล้นเมือง เผาทำลายวัดวาอาราม ปราสาท ราชวัง ขนทรัพย์สมบัติกลับไปมหาศาล พุกามก็ยังเป็นแผ่นดินที่ไม่เคยร้างผู้คน วัดวาอารามหลายแห่งยังคงเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชาวพม่าทั้งมวล หลายแห่งได้รับการบูรณะและดูแลรักษาอย่างดีต่อเนื่องตลอดมา ในท่ามกลางซากเจดีย์มหึมาก็ยังมีเจดีย์หรือศาสนสถานเล็กๆ ที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือชาวบ้านในยุคหลังๆ ที่อาศัยอยู่บนท้องทุ่งแห่งนี้

พุกาม ตั้งอยู่บนเขตแห้งแล้งกึ่งทะเลทราย

ชาวพม่า เรียกว่า ทุ่งเจ๊าเซ ที่แปลว่า เขื่อนหิน ชื่อที่มีความหมายให้รู้ว่าการสร้างอารยธรรมอันยิ่งใหญ่บนท้องทุ่งแห้งแล้งแห่งนี้ คือการต่อสู้ของมนุษย์ เพื่อเอาชนะธรรมชาติ โดยสร้างระบบชลประทานขึ้นมากักเก็บน้ำไว้ใช้ ภาพของเจดีย์ที่เรียงรายระดะแซงเสียดยอด บอกว่าสถานที่นี้ สมัยพุกามยังรุ่งเรือง คือแผ่นดินที่หนาแน่นด้วยพลเมือง จนสามารถสร้างวัดวาอารามขนาดใหญ่เกลื่อนไปทั่วท้องทุ่งได้เช่นนี้

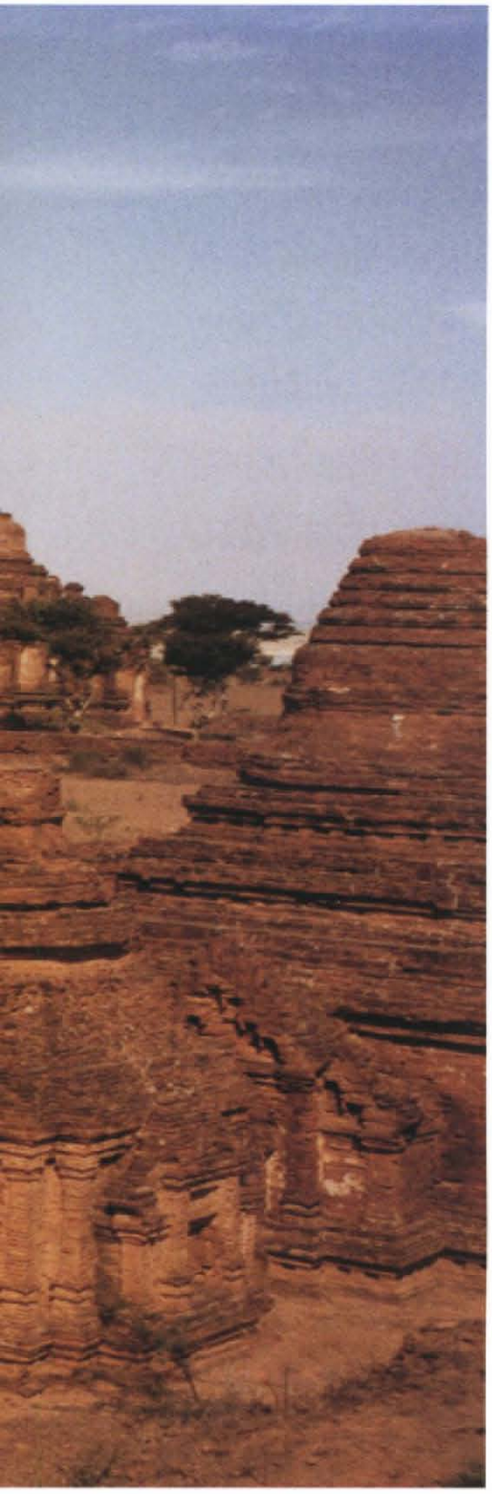

ประตูทางเข้า - ออกเมืองพุกามเคยมีหลายประตู

ปัจจุบันนี้เหลือแค่ประตูเดียวคือ Tharaba หรือ Sarabha ทางด้านทิศตะวันออก กำแพงเมืองด้านนี้เป็นของเดิม อายุเกือบ ๑๑ ศตวรรษ ซุ้มสองข้างประตูเป็นที่ประดิษฐานของแนต (Nat) สองพี่น้อง ด้านขวาเป็นผู้ชาย มีชื่อที่มีความหมายว่า 'ผู้งามสง่า (Lord Handsome)' ด้านซ้ายเป็นหญิง มีชื่อที่มีความหมายว่า 'นางหน้าทอง' (Lady Golden Face) ทุกวันนี้ยังมีคนนำดอกไม้มากราบไหว้บูชา แนตคู่นี้อยู่เลยประตูนี้ไปเล็กน้อย มีซากโบราณสถานที่เชื่อกันว่าเป็นฐานพระราชวังของพระเจ้าอโนรธา มหาราชผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรพุกาม ประตู Tharaba ยังคงเป็นเส้นทางที่ผู้คนใช้สัญจรเข้าออกเมืองเก่าตราบจนปัจจุบัน

พุกามนอกจากจะมีเจดีย์นับพันๆ แล้ว ยังมีเกวียนหรือระแทะ และวัวเป็นฝูงด้วย

เป็นภาพที่เห็นทั่วไปตามท้องถนนในเมือง เกวียนดูเป็นยานพาหนะยอดนิยมในทุกฤดู ใช้ขนส่งข้าวของสารพัดชนิด และใช้ขนของย้ายบ้านได้ด้วย ฝูงวัวก็เห็นบ่อยครั้งมาก คนเลี้ยงวัวเมืองนี้ชอบต้อนวัวไปหากินแถวเขตโบราณสถาน เวลาเดินเข้าเขตวัดบางแห่งอาจพบวัวก่อนอะไรหมด ภาพวัวผอมโกงโก้จึงชินตามากรถนำเที่ยวเวลาวิ่งอยู่บนถนนในเขตเมืองเก่า ต้องคอยหลบฝูงวัวที่มักจะเดินตัดหน้ารถอยู่เสมอ

เมื่อรู้ว่าต้องเดินทางไปติดต่อธุระการงานที่พม่าตอนต้นปี ๒๕๓๘ นั้น ใครๆ ก็บอกว่าดีแล้วที่จะได้เห็นพม่าก่อนปีส่งเสริมการท่องเที่ยว ฉันยิ่งดีใจมากขึ้นไปอีกเมื่อรู้ว่าทางพม่าจัดการให้ได้ไปพุกาม ๒ วัน เมืองนี้เป็นความใฝ่ฝันส่วนตัวของฉันทีเดียว ภาพเจดีย์เรียงรายอยู่เต็มพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำที่เคยเห็นจากหนังสือ ติดตรึงอยู่ในความทรงจำมาเนิ่นนาน จนฉันตั้งใจว่าต้องไปดูพุกามให้ได้สักครั้งในชีวิต แต่พอถึงคราวต้องไปพม่าเข้าจริงๆ ความฉุกละหุก ความกะทันหัน รวมทั้งภาระการงานมากมายที่ต้องสะสางภายในเวลาอันจำกัด ก็เกือบจะทำให้ต้องยกเลิกการเดินทางเสียแล้ว ในที่สุดปัญหาต่างๆ ก็แก้ไขได้ ทำให้คณะเดินทางอันประกอบด้วยหัวหน้าคณะ เพื่อนร่วมงานและตัวฉัน ออกเดินทางมาพม่าในช่วงปลายเดือนมกราคม ๒๕๓๘ ทั้งๆ ที่รู้ว่านักเดินทางที่ดีควรเตรียมพร้อมทั้งเรื่องสัมภาระติดตัว และเรื่องเตรียมหาความรู้เกี่ยวกับที่ที่เราจะไป แต่ฉันกลับทำได้ไม่ถึงครึ่งด้วยซ้ำ ฉันแค่คิดเอาเองว่าตอนนี้เป็นปลายฤดูหนาว เชียงใหม่บ้านเราอากาศยังหนาวเย็นมาก แล้วพม่าที่อยู่สูงกว่าน่าจะหนาวกว่า ฉันเลยมัวห่วงเตรียมขนเครื่องกันหนาวจนลืมหาความรู้เกี่ยวกับพม่า หัวหน้าคณะของฉันยังรอบคอบมากกว่าตรงที่หยิบหนังสือนำเที่ยวพม่าฉบับภาษาอังกฤษติดมาด้วยสองเล่ม แล้วทิ้งไว้ให้เพื่อนร่วมงานกับฉันช่วย

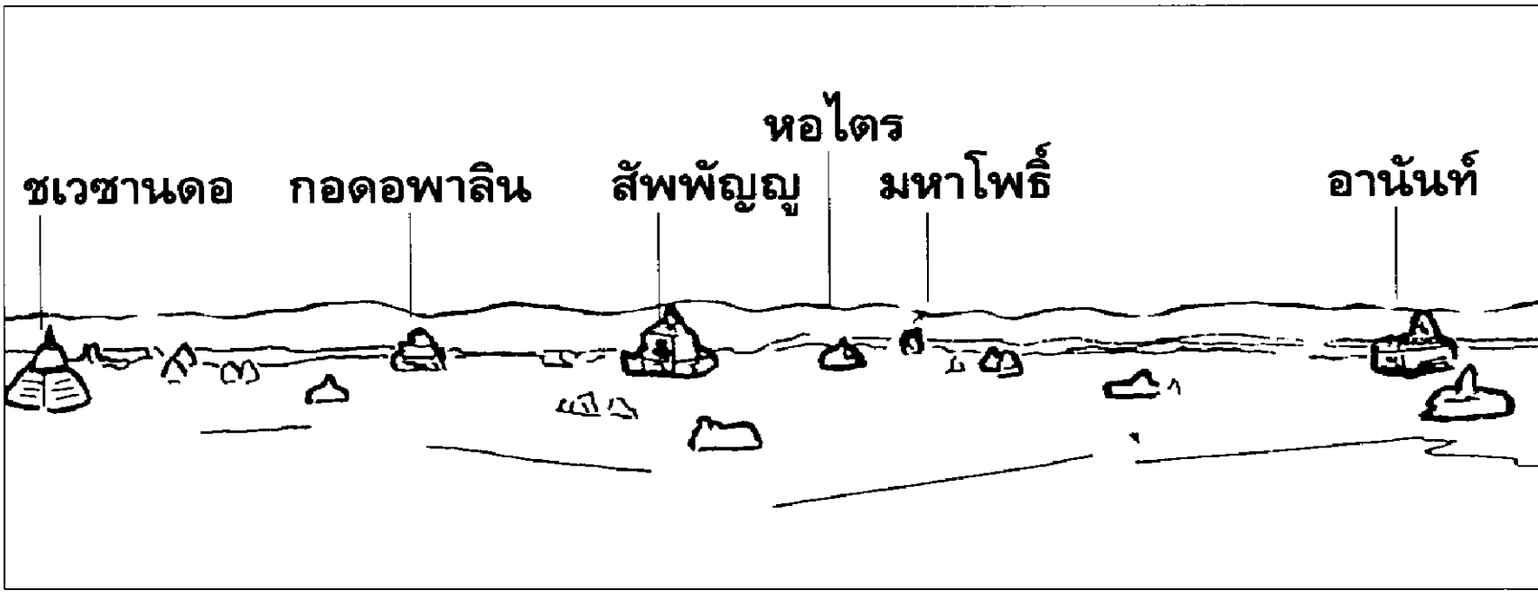

กันอ่านเมื่อมีเวลา ฉันพบว่าตัวเองเดาผิดเรื่องอากาศเพราะย่างกุ้งร้อนพอๆ กับกรุงเทพฯ และหลังจากสี่วันผ่านไป ฉันก็ยังไม่มีเวลาแตะต้องหนังสือสองเล่มนั่นเลย ทั้งๆ ที่จะต้องไปพุกามกันแล้ว

ทุกวันนี้การเดินทางจากบ้านเราไปพุกามสะดวกมากขึ้น ได้ข่าวว่ามีเที่ยวบินตรงจากกรุงเทพฯ และเชียงใหม่ ไปถึงมัณฑะเลย์ซึ่งต่อไปพุกามได้สะดวก แต่ไม่ทราบว่ามีเที่ยวบินจากบ้านเราตรงไปพุกามเลยหรือไม่ ตอนที่ฉันไปพม่านั้น เที่ยวบินเหล่านี้ยังไม่มี ที่จริงคือเคยมีอยู่แต่ยกเลิกไปแล้ว พอดีเราต้องไปทำงานที่ย่างกุ้งก่อน ทางพม่าจึงจัดให้คณะของเราเดินทางไปพุกามทางเครื่องบิน แม้ว่าเราอาจเลือกวิธีเดินทางแบบอื่นได้ด้วย เช่น ทางรถโดยสาร หรือทางเรือเฟอร์รี่ แต่เครื่องบินจะเหมาะที่สุดเพราะช่วยประหยัดเวลาได้มาก เพื่อนพม่าร่วมเดินทางไปกับพวกเราด้วย มารับเราจากที่พักตั้งแต่เช้ามืด เพื่อไปสนามบิน สนามบินย่างกุ้งวันนั้นมีผู้คนมากมาย เคยมีคนบอกว่า คนพม่าเสียค่าเดินทางถูกกว่าคนต่างชาติมาก ดูเหมือนเราจะจ่ายแพงกว่าเขาตั้ง ๒ - ๓ เท่า นี่คงเป็นเรื่องจริง เพราะคนพม่ารอเข้าแถวตรวจสัมภาระอยู่ยาวเหยียดก่อนหน้าพวกเรา ท่าทางดูเป็นชาวบ้านธรรมดาๆ นี่แหละ บางคนยังอุ้มลูกจูงหลานมาขึ้นเครื่องบินอีกด้วย พวกเราเข้าไปยืนต่อแถวที่ขยับอย่างช้าๆ ฉันมองเครื่องเอกซเรย์กระเป๋า

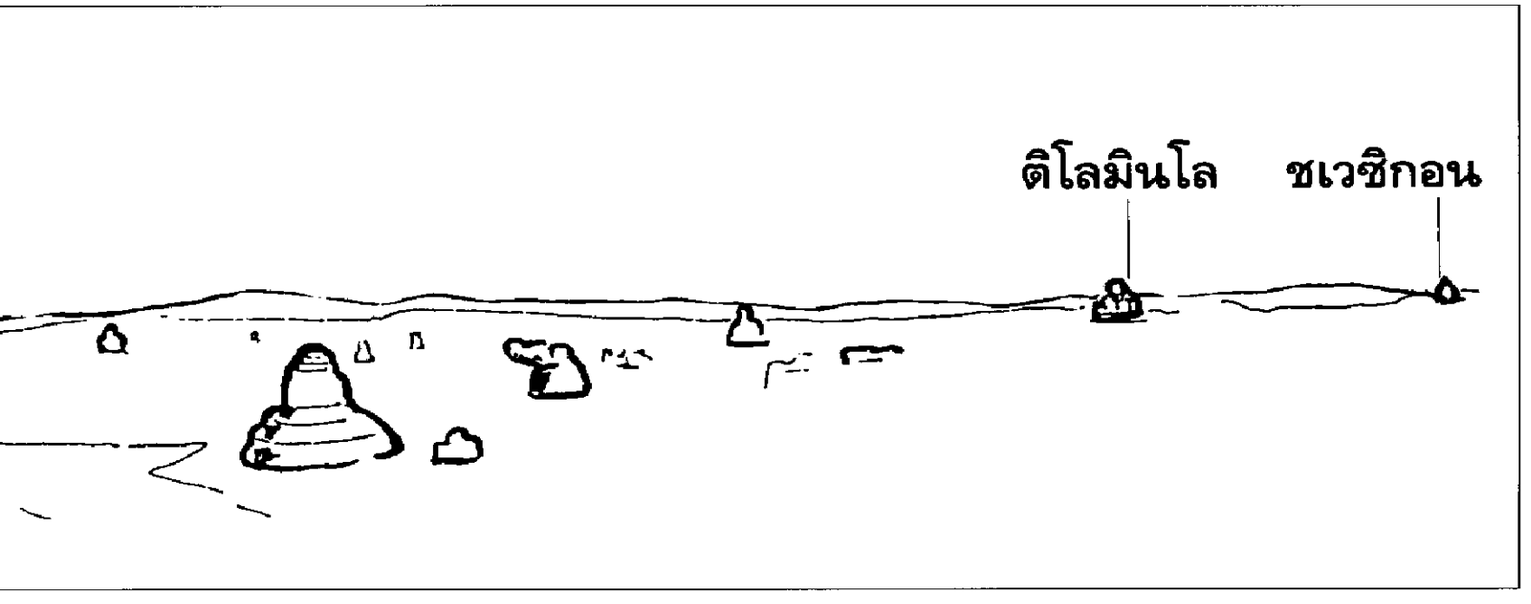

ภาพทุ่งเจดีย์มองจากวัดธรรมยันจิ (Dhammayangyi Pahto)
ภาพจากหนังสือ Myanmar (Burma) Lonely Planet Travel Survival

ที่เก่าคร่ำคร่าของสนามบินอย่างไม่ไว้ใจเอาเลย ดูท่าจะไม่ปลอดภัยสำหรับฟิล์มถ่ายรูปทั้งที่ใช้แล้วและยังไม่ได้ใช้ ฉันนึกถึงฟิล์มสัก ๒๐ ม้วนที่อยู่ในกระเป๋าถือของตัวเอง แล้วหันไปมองเครื่องเอกซเรย์สัก ๒ - ๓ หน ในที่สุดก็ตัดใจหยิบฟิล์มทุกม้วนออกมา แล้วซุกไว้ตามกระเป๋ากางเกง กระเป๋าเสื้อและกระเป๋าเสื้อกันหนาวตัวโคร่งแทน โชคดีที่ฉันมีกระเป๋ามากพอจะบรรจุฟิล์มทุกม้วนที่มีอยู่ได้ ฉันจึงเดินผ่านการตรวจอย่างสบายใจ เข้าไปในห้องพักผู้โดยสารที่มีคนแน่นเช่นกัน พวกเรารอจนเบื่อถึงมีการเรียกผู้โดยสารขึ้นเครื่องไปมัณฑะเลย์ เพื่อนพม่าบอกให้เราไปได้แล้ว ฉันแย้งว่าเราจะไปพุกามต่างหาก เขาก็ว่านั่นแหละเครื่องบินไปมัณฑะเลย์ต้องแวะพุกามก่อน นี่ถ้ามากันเอง มีหวังตกเครื่องบินเด็ดขาดเลย

ก่อนที่จะขึ้นบันไดเครื่องบิน มีเจ้าหน้าที่มายืนเก็บบัตรผ่านขึ้นเครื่องของผู้โดยสารทุกคนไปหมด นัยว่าเอากลับไปใช้ใหม่หรือว่ารีไซเคิลนั่นแหละ ทีแรกฉันชักงงเพราะไม่รู้จะนั่งตรงไหนถูก พอเห็นคนอื่นเขานั่งกันตามใจชอบเลยเอาอย่างบ้าง โชคดีที่ได้นั่งริมหน้าต่าง เลยได้ชมวิวตามสบาย เพื่อนพม่าบอกว่า เราคงใช้เวลาเดินทางสักชั่วโมงเศษๆ ฉันเลยหยิบหนังสือนำเที่ยวออกมาอ่านประวัติของพุกาม เมืองนี้มีอายุเก่าแก่มาก ผู้คนเริ่มมาตั้งถิ่นฐานที่นี่เมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่ "ยุคทอง" ของพุกามที่ทำให้พื้นที่ราว ๔๐ ตารางกิโลเมตร ริมฝั่งแม่น้ำอิรวดีแห่งนี้มีสถูปเจดีย์หลายพันองค์แผ่กระจายเต็มพื้นที่ เริ่มต้นเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ คือรัชสมัยของพระเจ้าอโนรธา หรือไทยเรียกว่า อนิรุทธ (Anawrahta พ.ศ. ๑๕๘๗ - ๑๖๒๐) และสิ้นสุดลงในรัชสมัยพระเจ้านรธิหปติ (Narathihapati พ.ศ. ๑๗๙๘ - ๑๘๓๐) รวมเวลาได้สองศตวรรษครึ่ง หนังสือบอกว่า พุกามหันมานับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือหินยานในสมัยพระเจ้าอโนรธา เพราะพระเจ้ามนูหะ (Manuha) กษัตริย์มอญส่งพระสงฆ์มาเผยแผ่พุทธศาสนานิกายเถรวาทที่พุกาม พระเจ้าอโนรธาได้ทรงขอให้กษัตริย์มอญส่งพระไตรปิฎกและพระบรมสารีริกธาตุมาให้ เมื่อได้รับการปฏิเสธ พระองค์ก็กรีธาทัพไปตีเมืองมอญ และประสบชัยชนะใน พ.ศ. ๑๖๐๐ ทัพพุกามเก็บกวาดทรัพย์สินอันมีค่าจำนวนมากกลับมาเมืองตน รวมทั้งพระไตรปิฎกซึ่งว่ากันว่าต้องบรรทุกหลังช้างมาถึง ๓๐ เชือก นอกจากนี้ ยังกวาดต้อนพวกมอญกลับมาด้วย มีทั้งพระสงฆ์ ช่างฝีมือ รวมทั้งพระเจ้ามนูหะก็ถูกจับมากักขังที่พุกาม หลังจากนั้นก็มีการก่อสร้างขนานใหญ่ขึ้นที่นี่ วัดกับสถูปเจดีย์เกือบ ๕,๐๐๐ แห่งถูกสร้างขึ้นภายในเวลา

สองร้อยปีเศษ และทุกอย่างดูจะยุติลง เมื่อพุกามเสียเมืองแก่กองทัพของกุบไลข่านในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พุกามที่เห็นอยู่ทุกวันนี้คือ ซากปรักหักพังส่วนหนึ่งที่หลงเหลืออยู่ หลังจากการรุกรานของกองทัพต่างชาติ การทำลายของกาลเวลาและการพังทลายเนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘

เรื่องที่น่าสนใจคือ ชื่อเมืองนี้ เดิมภาษาอังกฤษเขียนว่า "Pagan" เมื่อรัฐบาลพม่าลุกขึ้นมาเปลี่ยนชื่อประเทศและชื่อต่างๆ เมื่อไม่กี่ปีมานี้ "Pagan" ก็เลยกลายเป็น "Bagan" ฉันว่าฟังดูเป็นมงคลนามมากขึ้น เพราะคำ "Pagan" ในภาษาอังกฤษน่ะ มันมีความหมายส่อนัยล้าหลังอยู่นะ พอมาอ่านหนังสือถึงได้รู้ว่า พม่าเขาออกเสียงเป็น "Bagan" จริงๆ เข้าใจว่ามีที่มาจาก "Pyugan" และพวกอันนัมเขียนถึงอาณาจักรนี้ไว้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตอนปลายว่า "Pukam" เป็นไปได้ไหมว่าคนไทยเรียกชื่อพุกามตามพวกญวนในอันนัม พอฝรั่งอังกฤษมายึดพม่าได้เมื่อเกือบ ๒๐๐ ปีมาแล้ว ถึงได้เรียกชื่อเพี้ยนไปเป็น "Pagan" และทั่วโลกก็รับแบบที่อังกฤษเรียกนี้กันต่อมาตราบจนทุกวันนี้ เพราะฉันไม่เห็นใครยอมเปลี่ยนไปเรียก Bagan สักเท่าไรเลย เห็นแต่หนังสือนำเที่ยวฉบับที่ฉันอ่านเท่านั้น ที่ยอมเปลี่ยนมาสะกดชื่อแบบใหม่ตามที่ทางการพม่ากำหนด เข้าใจว่าที่ทำแบบนี้ก็เพื่อมิให้นักท่องเที่ยวสับสนเวลามาเที่ยวพม่ามากกว่า

เมื่ออ่านหนังสือได้พักหนึ่ง ฉันก็เงยหน้าจากหนังสือเพื่อพักสายตา แล้วหันไปดูทิวทัศน์จากหน้าต่างของเครื่องบิน รู้สึกสะดุดตากับภาพที่เห็นเพราะทุ่งนาที่แผ่เต็มที่ราบอันกว้างใหญ่ไม่รู้หายไปไหนแล้ว มีแต่เทือกเขาสูงสลับซับซ้อนมาแทนที่ และไม่ใช่เทือกเขาที่อุดมด้วยป่าไม้ด้วย เป็นเพียงภูเขาหินที่ดูแห้งแล้ง มีต้นไม้ขึ้นเป็นหย่อมกระจายตัวอยู่ห่างๆ มองจากที่สูงจะเห็นว่าบนเขาเต็มไปด้วยรอยแตกแขนงราวกับเส้นบนใบไม้ ฉันคิดว่าแถบนี้น่าจะเคยเป็นภูเขาไฟมาก่อนนะ และรอยแตกบนภูเขานั่น คงเป็นทางไหลของลาวาที่เซาะเขาหินจนเกิดเป็นร่องขึ้น ดูแล้วอดฝันถึงไดโนเสาร์ไม่ได้ แถวนี้น่าจะเจอบ้างละนะ ท่ามกลางความแห้งแล้งของพื้นที่ ฉันเห็นแม่น้ำอิรวดี เส้นชีวิตของพม่าไหลผ่านบริเวณนี้ ทำให้มีที่ราบอยู่ริมฝั่งน้ำ เมื่อเครื่องบินค่อยๆ ลดระดับลง ฉันก็เห็นเจดีย์ตั้งเรียงรายบนที่ราบ ความรู้สึกนั้นบอกไม่ถูก รู้แต่เพียงว่าตื่นเต้นมาก ดีใจมากที่ได้มาเห็นดินแดนที่ใฝ่ฝันมานานนักหนา เพื่อนร่วมงานของฉันก็ดูจะตื่นเต้นไม่แพ้กัน

สนามบินพุกามตั้งอยู่ที่ยองอู (Nyaung U) ห่างจากเมืองพุกามเก่าไปทางตะวันออกเฉียงเหนือราว ๕ กิโลเมตร ยองอูเป็นปากทางเข้าสู่พุกามทั้งทางรถ เรือ และเครื่องบิน สนามบิน

ที่นี่เล็กมากและเก่าด้วย ผู้โดยสารต้องเดินลงจากเครื่องบินไปยังอาคารสนามบินเอง ส่วนกระเป๋าเดินทางจะถูกลำเลียงมากองสุมบนรถเข็นโทรมๆ คันหนึ่ง ที่มีตาข่ายคลุมข้างบน มีคนเข็นมาจอดทิ้งไว้ตรงหน้าประตูห้องผู้โดยสารขาเข้า รอให้เราออกไปคุ้ยหาของของเราออกมาเอง จึงมีคนมะรุมมะตุ้มที่รถเข็นกันหลายคน อากาศเมืองพุกามดูจะเย็นสมใจ มีลมเย็นพัดโชยสม่ำเสมอ ทำให้เราทุกคนใจเย็นพอสำหรับการตรวจตราที่ช้าอีกหนหนึ่ง เท่าที่ทราบคือชาวต่างชาติต้องจ่ายค่าธรรมเนียมเข้าชมเขตโบราณสถาน ในอัตราคนละ ๑๐ เหรียญอเมริกันสำหรับ ๒ วันแรก หากจะอยู่นานกว่านั้น ต้องเสียเพิ่มอีกคนละ ๒ เหรียญต่อวัน ค่าธรรมเนียมนี้ต้องจ่ายที่สนามบินถ้าเดินทางด้วยเครื่องบิน คนที่มาด้วยรถต้องจ่ายที่โรงแรม พวกเราโชคดีตรงที่เพื่อนพม่าช่วยจัดการเรื่องจุกจิกแบบนี้ให้แทน ขนาดนั้นก็ต้องเสียเวลารออีกพักหนึ่งกว่าจะออกไปขึ้นรถเพื่อเข้าที่พักได้ เราพักที่ Thiripyitsaya Hotel เป็นโรงแรมของการท่องเที่ยวพม่าหรือ MTT ซึ่งนัยว่าเป็นโรงแรมดีที่สุดของที่นี่ด้วย มองดูจากภายนอกแล้วก็เป็นรีสอร์ตชั้นดี ตั้งอยู่กลางสวนสวย และใกล้แม่น้ำอิรวดี ห้องพักอยู่ในเรือนไม้ชั้นเดียวยกพื้นขึ้นมาไม่สูงนัก เรือนหลังหนึ่งๆ จะมีสี่ห้องที่มีทางขึ้นลงแยกต่างหาก ไม่ปะปนกัน ห้องพักกว้างขวาง แม้จะเก่าไปหน่อย แต่ห้องน้ำที่ปูพื้นด้วยหินขัดสีเขียวท่าทางไม่ค่อยสะอาดเท่าที่ควร ตอนขนของเข้าที่พักได้ยินเสียงนกตีกันอยู่บนหลังคา สักพักก็มีขนนกปลิวตกลงมาในห้อง เล่นเอาเพื่อนร่วมงานกับฉันมองหน้ากันก่อนจะหัวเราะออกมาทั้งสองคน

หลังเก็บข้าวของเรียบร้อยแล้ว ก็รีบออกไปรวมพลที่ล็อบบี้ของโรงแรม ที่นั่นเราได้พบไกด์เป็นหนุ่มพม่า ชื่อ ทิน ตอนนั้นสายแล้ว แดดจ้า ฟ้าแจ่มและอากาศอุ่นขึ้นมาก จนต้องถอดเสื้อกันหนาวออก ยังดีที่มีลมโชยมาเรื่อยๆ อากาศพุกามแห้งคล้ายเชียงใหม่ พวกเราเลยสบายมาก ทินพาขึ้นรถตู้โตโยต้าไลท์เอซคันเล็ก เพื่อชมโบราณสถานเป็นการชิมลางก่อน ตอนที่นั่งรถอยู่เขาก็เล่าว่า พุกามมีเจดีย์ทั้งหมดร่วมห้าพันองค์ แต่พังทลายไปตามกาลเวลาและตามแรงแผ่นดินไหวจนเหลืออยู่ราวสามพันองค์ เมื่อเราอยู่ที่นี่แค่ ๒ วัน ทินเลยพูดติดตลกว่าเรามีเจดีย์ที่ต้องดูในวันนี้พันกว่าองค์ ส่วนที่เหลืออีกพันกว่าองค์เก็บไว้ดูวันพรุ่งนี้ก็แล้วกัน ฉันได้ฟังแล้วแทนที่จะขำกลับกังวลมากกว่า กลัวจะดูได้ไม่กี่แห่ง แล้วที่เหลือคงได้แค่ดูจริงๆ คือ ดูผ่านหน้าต่างรถที่กำลังวิ่ง แค่คิดก็ชวนให้กลุ้มเสียแล้ว ทินเล่าต่อว่าพุกามแห้งแล้งมากเกือบเป็นกึ่ง

ทะเลทราย ปีหนึ่งๆ ฝนตกลงมาไม่กี่นิ้ว ความชื้นในอากาศเลยมีน้อยมาก ทำให้โบราณสถานของพุกามมีอายุยืนยาวให้เราเห็นจนทุกวันนี้ได้ ฉันสังเกตเห็นพื้นดินแห้งผากตามรายทางสองข้างถนน รวมทั้งฝุ่นที่มีมากมายเหลือเกิน แต่ที่สะดุดตามากคือ เจดีย์หลายแห่งรูปทรงดูเจนตามาก ดูแล้วรู้สึกเหมือนได้พบเพื่อนเก่า หลังจากที่เห็นแต่เจดีย์พม่ากับเจดีย์มอญที่ฐานกว้างและองค์ระฆังสั้น แบบที่เพื่อนคนหนึ่งเคยเปรียบเปรยว่า ดูเหมือนขนมเค้กที่ยุบลงมา ฉันเลยออกจะตื่นเต้นกรี๊ดกร๊าดกันนิดหน่อยกับเจดีย์ของพุกาม

รถพาเราผ่านเขตโบราณสถานที่เงียบสงบ และร้างผู้คน ไม่เห็นร่องรอยของหมู่บ้านในเขตนี้เลย ฉันทราบมาว่า เดิมมีผู้คนอาศัยอยู่ในเขตเมืองโบราณนี้ แต่รัฐบาลสั่งให้มีการอพยพโยกย้ายชุมชนออกไปในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ทุกวันนี้หมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากที่เดิม ไปอยู่ทางด้านใต้ของเขตเมืองโบราณ ฉันสังเกตเห็นชุมชนและผู้คนหนาตาขึ้น เมื่อเข้าใกล้ประตูเมืองด้านทิศตะวันออก คือ **ประตู Tharaba** กำแพงเมืองตรงใกล้ประตูนี้มีอายุเก่าแก่กว่าพันปี และสองข้างประตูมีซุ้มของ**แนต (Nat)** หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกปักรักษาตั้งอยู่ เล่ากันว่าแนตของประตูนี้เป็นพี่น้องกัน ด้านซ้ายเป็นผู้หญิง ส่วนด้านขวาเป็นผู้ชาย รถตู้หยุดให้เราลงมาเดินชมประตูเมือง ฉันเห็นผู้คนผ่านเข้าออกตลอดเวลา บางคนเดิน บางคนขี่จักรยาน บางคนขับเกวียนเทียมวัวคู่ และบางคนขับรถยนต์ผ่านประตู Tharaba คนเหล่านี้หอบหิ้วข้าวของพะรุงพะรัง ทำให้บริเวณประตูเมืองมีผู้คนจอแจกว่าในเขตโบราณสถานที่นั่งรถผ่านมามาก ฉันเพิ่งรู้สึกเดี๋ยวนี้เองว่า พุกามยังมีชีวิตอยู่ ไม่ใช่เมืองร้างไร้ผู้คนอย่างที่รู้สึกเมื่อแรกเห็น

ทุ่งเจดีย์ที่เคย์ มินกา (Khay Minka)

ทินถามว่าพวกเราเคยเห็น “Forest of Stupas” บ้างไหม เขาใช้คำว่า “ป่า” กับเจดีย์ซึ่งฟังดูแปลกหู เพราะฉันคุ้นกับคำเปรียบเปรยว่า **“ทุ่งเจดีย์”** มากกว่า ฉันเลยเรียกของฉันเองว่า ทุ่งเจดีย์ก็แล้วกัน และรอเห็นภาพอย่างใจจดใจจ่อทีเดียว ทินบอกว่ามีเจดีย์หลายองค์ที่นักท่องเที่ยวนิยมไปปีนเพื่อดูทิวทัศน์เมืองพุกาม แต่เจดีย์ที่เขาจะพาเราไปวันนี้เป็นเจดีย์ร้างชื่อ **เคย์ มินกา** ที่ไม่ค่อยมีใครรู้จักมากนัก เราสามารถสวมรองเท้าได้ถ้าเดินตามถนนนอกวัดหรือเจดีย์ แต่ถ้าเข้าไปในองค์เจดีย์เมื่อไร จะต้องถอดรองเท้า ถุงเท้าหรือถุงน่องออกทันที พวกเรา

เลยพร้อมใจกันถอดรองเท้าทิ้งไว้บนรถ แล้วเดินเท้าเปล่าชมเจดีย์พุกามอย่างสบายใจ พูดเรื่องต้องถอดรองเท้าเวลาเข้าวัดพม่าแล้ว ทีแรกฉันก็ตะขิดตะขวงใจอยู่ไม่น้อย กลัวจะร้อน กลัวเท้าเจ็บ และนึกรังเกียจความสกปรกของพื้นที่ต้องย่างเหยียบลงไป พอเวลาผ่านไปหลายวันเข้าชักเกิดความเคยชิน เดินตัวปลิวเท้าเปล่าชมพุกามได้สบายมาก

เคย์ มินกา เป็นเจดีย์องค์เล็ก มีบันไดแคบๆ และซัน ทอดวกขึ้นไปยังลานแคบๆ ชั้นบนขององค์เจดีย์ พวกเราดูจะเป็นกลุ่มเดียวที่เลือกมาที่นี่ แม้ว่าเคย์ มินกาดูจะไม่สูงเท่าไรนัก แต่จากตรงนี้ เมื่อมองออกไปเห็นทุ่งเจดีย์ที่รายล้อมอยู่ ความรู้สึกของฉันตอนนั้น เรียกได้ว่าทั้งตกตะลึง งงงัน และตื่นเต้นอย่างบอกไม่ถูกกับทุ่งเจดีย์ที่เห็นสุดลูกหูลูกตา ฉันเคยได้ยินมาว่า อาร์โนลด์ ทอยน์บี นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษเคยพูดถึงนครวัดว่า "See Angkor and die." ตอนนี้ฉันคิดว่าเข้าใจที่เขาพูดแล้ว เพราะว่าชีวิตของฉัน เมื่อได้เห็นพุกามแล้ว คงจะนอนตายตาหลับเช่นกัน ฉันรู้สึกตลอดเวลาว่าตรงนี้ละใช่แล้ว เป็นสถานที่ที่ฉันรอคอยจะได้เห็น เป็นที่ที่ฉันคุ้นเคยและถูกใจมาก คล้ายๆ กับความรู้สึกที่เคยมี ยามเดินอยู่ที่ศรีสัชนาลัยหรืออยุธยา แต่กับพุกามแล้ว ความรู้สึกมันรุนแรงกว่า มีพลังผลักดันจนฉันลืมเหนื่อย ลืมเมื่อย ลืมหมดแม้แต่แสงแดดที่แผดเปรี้ยงอยู่ขณะนั้น ฉันเดินลัดเลาะรอบลานชั้นบนของเคย์ มินกา สอดสายสายตาหาเจดีย์ระดับคลาสสิกของพุกามอย่าง **อานันทเจดีย์ เจดีย์สัพพัญญู** และ **เจดีย์ติโลมินโล** แล้วก็ไม่ผิดหวังเมื่อได้เห็น ฉันยังมองเลยไปถึงแม่น้ำอิรวดีที่ทอดยาวอยู่สุดขอบฟ้าหลังทุ่งเจดีย์ ตรงนี้มีแต่ความสงบ ทุกคนจะดูอิ่มเอมกับภาพตรงหน้าและต่างเพลิดเพลินอยู่กับการถ่ายรูปทุ่งเจดีย์ในมุมต่างๆ กัน เสียงชัตเตอร์กล้องดังติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย จนกระทั่งมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มปีนขึ้นมาสมทบ พวกเราจึงลงมาข้างล่าง และเดินข้ามถนนไปดูหมู่เจดีย์ที่อยู่ฝั่งตรงข้าม จิตรกรรมภายในเจดีย์องค์หนึ่งทำให้พวกเราเกิดความประหลาดใจมาก ทินบอกว่า นี่เป็นการเขียนลวดลายลงบนผ้า ก่อนจะนำมาติดผนังเจดีย์ ทำเหมือนติดวอลล์เปเปอร์อย่างนั้นแหละ พูดไม่พูดเปล่า นายทินเริ่มปีนป่ายขึ้นไป ใช้ด้ามไม้ขนไก่ชี้ให้เราดูชัดๆ เป็นจริงอย่างที่ทินพูดเสียด้วย แต่พอฉันยกกล้องขึ้นจะถ่ายรูป นายทินก็กระโดดหลบอย่างว่องไว คงกลัวข้อหาทำลายโบราณสถานแน่เลยละ

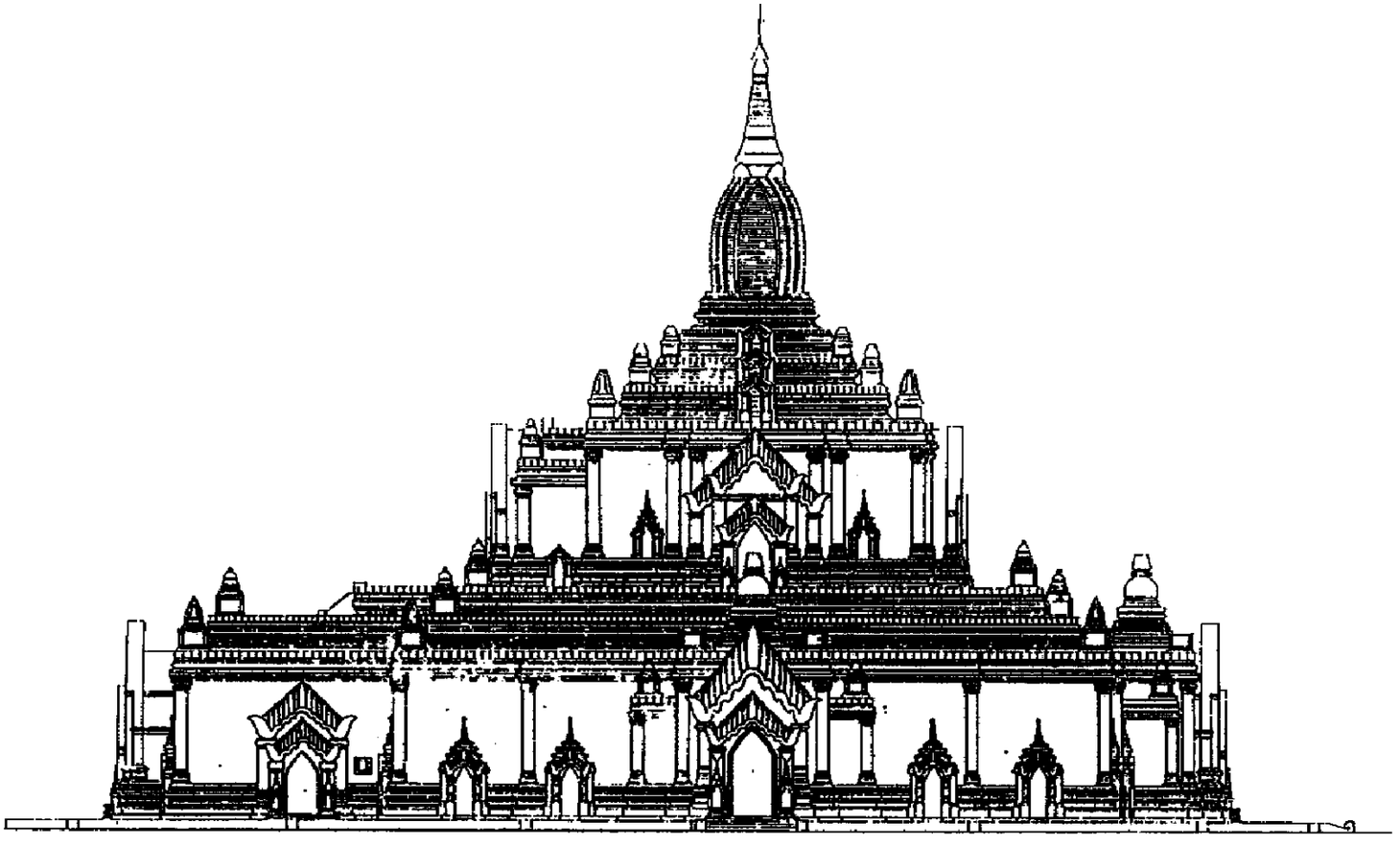

รูปด้านวัดติโลมินโล (Htilominlo Pahto) ในสภาพสมบูรณ์ ปัจจุบันยอดเจดีย์หักพังลงมาแล้ว
(ภาพจากหนังสือ Architectural Drawings of Temples in Pagan ฉบับพิมพ์ ค.ศ. ๑๙๘๙, หน้า ๕๖)

วัดติโลมินโล (Htilominlo Pahto)

วัดที่สอง ที่ทินพาไปชม ต้องออกไปทางเขตยองอูที่สนามบินตั้งอยู่ วัดนี้ ชื่อ **ติโลมินโล** ตามประวัติบอกว่าสร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๗๖๑ ในรัชสมัยพระเจ้าติโลมินโล หรือ นันตองเมียะ (Nantaungmya พ.ศ. ๑๗๕๔ - ๑๗๗๗) ชื่อ "ติโลมินโล" นี้นัยว่าเป็นการออกเสียงภาษาบาลีที่เพี้ยนผิดไป ที่จริงน่าจะเป็น "ไตรโลก" หรือ "ติโลก" อย่างที่ล้านนาเคยมีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า "ติโลกราช" นั่นแหละ วัดติโลมินโลนี้สร้างขึ้น ณ จุดที่พระเจ้าติโลมินโลได้รับเลือกให้เป็นรัชทายาท ทั้งๆ ที่ทรงมีคู่แข่งเป็นพระญาติพระวงศ์เพศชายถึง ๕ องค์ด้วยกัน วัดนี้จึงมีขนาดใหญ่โตและสวยงามมาก แม้ว่ายอดเจดีย์จะหักพังไปแล้ว แต่ติโลมินโลยังดึงดูดความสนใจได้

ทุกครั้งที่มองออกจากช่องหน้าต่างของวัดติโลมินโล จะเห็นจุดเด่นเพียงหนึ่งเดียวเสมอ หน้าต่างช่องนี้มองเห็นซุ้มประตูทางเข้าวัด ช่องอื่นจะเห็นเจดีย์องค์ใดองค์หนึ่งอย่างโดดเด่นเพียงองค์เดียวเสมอ ไม่เคยเห็นภาพเจดีย์ที่แออัดยัดเยียดเลยสักที ชวนให้คิดถึงปรัชญาเกี่ยวกับระบบโลกภูมิที่คนโบราณยึดถือ ภาพรกหูรกตาจึงไม่เคยเกิดขึ้น เวลามองออกไปจากวัดแห่งนี้

ตั้งแต่กรอบประตูทางเข้า ลวดลายปูนปั้นที่ประดับประตูมีความอ่อนช้อยงดงาม เช่นเดียวกับลวดลายประดับผนังด้านนอกองค์เจดีย์ ที่ฉันเดินชมอย่างเพลิดเพลินยิ่ง ด้านนอกว่าสวยแล้ว ข้างในยิ่งสวยกว่าอีก ติโลมินโลเป็นเจดีย์รุ่นเกือบท้ายของยุคทอง ฐานจึงเป็นสี่เหลี่ยม มีทางเดินภายในได้รอบองค์เจดีย์ เมื่อฉันเดินวนไปตามทางเดินข้างใน ก็สังเกตเห็นคานโค้ง (arch) และกรอบหน้าต่างที่มีเส้นโค้งเฉียบขาดมาก ช่างอิฐที่สร้างวัดนี้ต้องมีฝีมือเยี่ยมมาก และสถาปนิกก็ต้องมีฝีมือมากเช่นกัน เพราะแนวคานโค้งนั้นรับกันทุกจุด อย่างได้สัดส่วนลงตัวพอดีเป๊ะ นำสายตาของคนมองออกสู่ภายนอก ผ่านช่องประตูหน้าต่างที่อยู่สุดทางเดิน

ฉันสงสัยว่า ถ้าเดินไปจนถึงหน้าต่างแล้วจะได้เห็นอะไร เลยเดินไปดูให้หายสงสัย เมื่อฉันหยุดยืนมองออกไปจากหน้าต่างช่องหนึ่งของติโลมินโล ฉันเห็นซุ้มประตูทางเข้าอยู่ตรงกลางหน้าต่างพอดี เมื่อขยับต่อไปดูอีกช่องหนึ่ง ก็มองเห็นเจดีย์องค์หนึ่งเด่นเป็นสง่าอยู่ตรงกลางแทน แล้วช่องต่อไปล่ะจะเห็นอะไร ฉันชักสนุกที่จะโผล่หน้าดูทุกช่องประตูและหน้าต่างของวัดติโลมินโล แล้วความอัศจรรย์ใจก็เกิดขึ้นทุกครั้ง พุกามมีเจดีย์เป็นพันๆ องค์ ตั้งอยู่ติดๆ กันเต็มไปหมด แต่เมื่อมองผ่านช่องประตูหน้าต่างของวัดนี้ ฉันจะเห็นเจดีย์ที่โดดเด่นเพียงหนึ่งเดียวเสมอ ไม่เคยสักครั้งที่จะเห็นเจดีย์ที่ตั้งอย่างแออัด ถึงได้ว่าสถาปนิกที่พุกามนี่ยอดเยี่ยมมาก จัดวางผังอย่างมีโลกภูมิ และคำนวณได้แม่นยำเสียด้วย ภาพสลักเจดีย์จึงไม่เคยปรากฏให้เห็น ดูแล้วอดคิดถึงบ้านไม่ได้ ทุกครั้งที่ฉันมองออกไปจากหน้าต่างบ้านฉันนั้น เป็นได้เห็นอะไรไม่รู้ที่ระเกะระกะรกสายตาทุกทีเลย ทำไมสถาปนิกยุคใหม่ถึงมีฝีมือสู้คนโบราณไม่ได้ก็ไม่รู้

เจดีย์ชเวซิกอน (Shwezigon Paya)

ชเวซิกอน เป็นเจดีย์สีทองอร่าม และเป็นวัดมหาธาตุของเมืองพุกาม เพราะมีพระทันตธาตุประดิษฐานอยู่ที่นี่ เจดีย์องค์นี้เริ่มสร้างในรัชสมัยพระเจ้าอโนรธา (พ.ศ. ๑๕๘๗ - ๑๖๒๐) และไปแล้วเสร็จในรัชสมัยพระเจ้าจันสิทธะ (Kyanzittha พ.ศ. ๑๖๒๗ - ๑๖๕๖) ทินบอกฉันว่า ชเวซิกอน แปลว่า "เจดีย์ทองที่ตั้งอยู่บนพื้นทราย" การสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่บนทรายนี่คงทำได้ยากพิลึก อาจเป็นเหตุให้เจดีย์นี้ใช้เวลาสร้างนานหลายปีกว่าจะเสร็จ ฉันไม่แน่ใจว่าชเวซิกอนที่เห็นทุกวันนี้จะเป็นของเดิม เพราะว่าเจดีย์นี้มีผู้มานมัสการเสมอ มิได้ถูกทิ้งร้างอย่างวัดส่วนใหญ่

ของพุกาม จึงอาจได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง จนรูปทรงคล้ายเจดีย์สมัยหลังๆ มาก และยังมีสิ่งก่อสร้างรูปทรงแปลกๆ ตั้งอยู่รายรอบองค์เจดีย์ ฉันเดินถ่ายรูปอยู่พักหนึ่งก็มีเจ้าหน้าที่ของวัดมาขอเก็บเงิน ๑๐ จั๊ด เป็นค่าธรรมเนียมที่อนุญาตให้ถ่ายรูปได้ พอจ่ายไปก็ได้บัตรที่ร้อยหนังยางเพื่อคล้องกับกระดุมเสื้อ เป็นเครื่องหมายว่าได้รับอนุญาตให้ถ่ายรูปที่นี่แล้วจะไม่มีใครเข้ามาเรียกเก็บเงินจากฉันได้อีก

ฉันรู้สึกทึ่งในความสามารถของคนโบราณ ทั้งๆ ที่เครื่องไม้เครื่องมือมีจำกัดและเทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้าอย่างปัจจุบัน พวกเขาสามารถสร้างเจดีย์องค์มหึมาบนพื้นทรายได้สำเร็จ ฉันไม่รู้หรอกว่าเขาทำได้อย่างไรกัน ต้องใช้แรงงานคนสักเท่าไรนะกว่าจะเสร็จสิ้นการก่อสร้าง แต่โดย

ชเวซิกอน แปลว่า
เจดีย์ทองบนพื้นทราย

เจดีย์ชเวซิกอน ตั้งอยู่ระหว่างหมู่บ้านเวตจี-อิน และยองอู

การก่อสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่บนพื้นดินทรายเป็นเรื่องที่ยากมาก ชเวซิกอนจึงเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของช่างสมัยอาณาจักรพุกาม องค์เจดีย์สีทองนี้เริ่มสร้างมาแต่รัชกาลพระเจ้าอโนรธา และเชื่อกันว่าภายในมีพระทันตธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่ ศาลาและวิหารที่รายรอบองค์เจดีย์มีทั้งเก่าและใหม่ ที่นี่มีแนตถึง ๓๗ องค์ประดิษฐานอยู่ น่าเสียดายที่รูปแนตของดั้งเดิมอายุเก่าแก่เกือบ ๘๐๐ ปี ถูกขโมยไปแล้ว และมีข่าวว่าขณะนี้อยู่ในครอบครองของนักสะสม แถวๆ ยุโรปใต้

ด้านหนึ่งของ
Shwezigon Paya

ส่วนรวมแล้ว ฉันไม่ค่อยตื่นเต้นหรือติดอกติดใจชเวซิกอนเท่าไรนัก ทินทำท่าแปลกใจกับท่าทีของฉันมาก ฉันคิดว่าเขาคงจะปวดหัวพิลึก ถ้ารู้ว่าฉันติดใจมากกับทางขึ้นทางเก่าของชเวซิกอน ทุกวันนี้ใครๆ ก็ใช้ทางขึ้นใหม่ที่เป็นอาคารโล่งๆ มีหลังคาปกคลุม กันได้ทั้งแดดและฝน ฉันกลับไม่ชอบทางขึ้นปัจจุบัน ที่ชอบนั้นเป็นทางขึ้นอันเดิมที่ปรักหักพังและอยู่ใกล้ทางขึ้นใหม่ แนวของทางขึ้นเก่ามีกำแพงเตี้ยขนาบสองข้าง บางช่วงจะมีสิงห์คู่ตั้งอยู่เป็นระยะๆ เมื่อเดินไปหยุดยืนอยู่ตรงนั้น ฉันจินตนาการย้อนกลับไปในอดีต นึกถึงวันวารที่ผู้คนใช้ทางนี้ขึ้นไปสักการะพระบรมธาตุ เดินตามกันเป็นขบวนไปตามทางที่ทอดยาวขึ้นเนินไปเรื่อยๆ มีดอกไม้ธูปเทียนอยู่ในมือ นี่คงเป็นภาพที่น่าดูเหลือเกิน ฉันมองทางขึ้นเก่านี้แล้วอดนึกถึงพนมรุ้งไม่ได้ ฉันชอบทางขึ้นพนมรุ้งมาก เพราะให้ความรู้สึกยามที่เดินขึ้นไปว่า ศาสนสถานข้างบนนั้นช่างยิ่งใหญ่เหลือคณา แล้วเรานั้นแสนจะเล็กนิดเดียว ถ้าได้เดินขึ้นชเวซิกอนตามทางสายเก่า ก็น่าจะได้ความรู้สึกคล้ายๆ กัน ตรงจุดเริ่มต้นจะยังไม่เห็นองค์เจดีย์ แต่พอเดินเลี้ยวโค้ง ภาพเจดีย์สีทองสุกปลั่งจะปรากฏอยู่ตรงหน้า แวบแรกที่เห็นคงจะทำให้ขนลุกซู่ทีเดียว เสียดายที่ทางขึ้นเก่าถูกทิ้งร้างไปแล้ว มีทางใหม่ที่ดูสะดวกสบายกว่า แต่ไม่อาจให้ความประทับใจได้เท่าของเดิมแน่ๆ ในความรู้สึกของฉัน

พิพิธภัณฑ์พุกาม

นายทินพาพวกเรากลับไปทานอาหารกลางวันที่โรงแรม ฉันรู้สึกว่าเสียเวลา แต่ไม่มีทางเลือกอื่น เพราะตอนนั้นพุกามไม่มีร้านอาหารอยู่ทั่วไปอย่างบ้านเรา กลับก็กลับสินะ เวลาบ่ายที่พุกามนี่ร้อนเปรี้ยงเลย มองดูแล้วชักท้อหากต้องเดินฝ่ากลางแดดชมโบราณสถาน ตามกำหนดการ เราต้องไปชมพิพิธภัณฑ์ นายทินเริ่มเล่าถึงวัดแห่งหนึ่งที่มีภาพปูนเปียก (Fresco) สวย และทำเหมือนจะให้เราเลือกว่า อยากดูที่ไหนมากกว่ากัน หัวหน้าคณะเลยตัดสินใจทันทีว่าไปดูมันทั้งสองแห่งนั่นแหละ แต่ไปพิพิธภัณฑ์เสียก่อนเพราะอยู่ใกล้กว่า ที่จริงเราน่าจะมาชมพิพิธภัณฑ์ก่อนชมโบราณสถาน ในเมื่อเราทำกลับกันเสียแล้ว เลยต้องปล่อยให้เลยตามเลย ได้แต่ปลอบใจตัวเองว่า มาดูพิพิธภัณฑ์ตอนบ่ายนี่ดีอยู่อย่าง คือ ไม่ต้องเจอะเจอกับแสงแดดร้อนแทบหัวแตกนั่น

เมื่อมาถึงพิพิธภัณฑ์พุกาม ที่อยู่ใกล้ๆ **วัดกอดอพาลิน (Gawdawpalin Pahto)** ฉันเริ่มคาดการณ์ว่าคงจะงั้นๆ แหละ มีของตั้งแสดงอยู่ในตู้ติดกุญแจเหมือนห้องเก็บของที่ตายสนิทแล้ว แบบเดียวกับที่ฉันเคยรู้สึกกับพิพิธภัณฑ์หลายแห่ง ที่นี่เขาห้ามถ่ายรูป เอาละฉันไม่คาดหวังอะไรกับพิพิธภัณฑ์พุกามแล้ว คิดแค่ว่าเข้ามาหลบแดดบ่ายเท่านั้น เจ้าหน้าที่ที่เขาจัดให้นำพวกเราชมพิพิธภัณฑ์ ดูเหมือนจะเป็นระดับหัวหน้าของที่นี่ ฉันยิ่งไม่คาดหวังอะไรมากเข้าไปอีก เพราะคิดว่าหัวหน้างานคงจะไม่ได้ลุยงานเท่าลูกน้อง แล้วจะอธิบายได้ลึกซึ้งละหรือ ตอนแรกเขาอธิบายไปทีละตู้ ฉันเลยออกจะเบื่อเนื่องจากสำเนียงภาษาอังกฤษของเขาฟังยาก และของในตู้แรกๆ นั่นไม่มีอะไรที่สะดุดตาฉัน เมื่อเบื่อฉันก็ออกเดินดูล่วงหน้าไปก่อน สลับกับกลับมาฟังเขาบ้าง พอถึงของที่ฉันสนใจก็เริ่มถามเขา คราวนี้เหมือนมีสิ่งมหัศจรรย์เกิดขึ้น คนนำชมดูมีชีวิตชีวาขึ้นทันที เขาตอบคำถามของทุกคนอย่างกระตือรือร้น เล่าถึงประสบการณ์ของเขา ชี้ให้พวกเราดูตรงนั้นตรงนี้และอธิบายแบบมีเกร็ดเล็กน้อยแฝงอยู่อย่างแพรวพราย ฉันรู้สึกทันทีว่าคนคนนี้รักในสิ่งที่เขาทำ เป็นคนที่ทำงานด้วยใจและภูมิใจในหน้าที่ของเขา ฉันจำไม่ได้ว่าครั้งสุดท้ายที่ได้พบคนอย่างนี้นั้นผ่านมานานแค่ไหนแล้ว รู้อยู่อย่างเดียวว่าฉันชอบคนแบบเขา นับถือความมุ่งมั่นของเขา และอิจฉาที่เขามีความสุขกับงานที่ทำอยู่ หน่วยงานของเขาคงจะไม่ดีไปกว่าของบ้านเราหรอก งบประมาณที่ได้คงจะน้อยนิด ถ้าเปรียบกับงานมากมายในความรับผิดชอบต้องบอกว่ากรมศิลปากรพม่าโชคดี ตรงที่คนของเขามีไฟที่จะทำงานเช่นนี้

คนนำชมทำให้ของเก่าๆ ที่มีฝุ่นจับของพิพิธภัณฑ์พุกามมีชีวิตขึ้นมา เขาพาพวกเราไปยืนตรงหน้ารอยพระพุทธบาทขนาดใหญ่ พระพุทธบาทนี้เป็นหินแกะสลักลวดลายพบที่**วัดโลกานันท์** (Lawkananda Kyaung) แต่ทางการพม่านำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์แทน เขาชี้ให้ดูลวดลายแล้วอธิบายว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ตีความได้ทั้งสิ้น พวกเราเริ่มขยับเข้าใกล้รอยพระพุทธบาทอย่างไม่รู้ตัว และรู้สึกสนุกกับการพยายามตีความลวดลายที่อยู่บนนั้น ตรงนี้น่าจะเป็นเขาพระสุเมรุ โน่นคงเป็นมหาสมุทร แล้วตรงนั้นน่ะชมพูทวีปแน่ๆ เลย ต่างคนต่างช่วยกันเดาไปต่างๆ นานา เพื่อค้นหาสาระที่แฝงอยู่ในรอยพระพุทธบาทตรงหน้าอย่างสนุกสนาน สิ่งที่น่าตื่นตาตื่นใจที่สุดสำหรับฉันเป็นพระพุทธรูปหินทรายขนาดโตกว่าฝ่ามือสักหน่อย อยู่ในตู้ข้างๆ รอยพระพุทธบาทนั่นเอง ช่างพุกามแกะสลักหินอย่างวิจิตรบรรจงเป็นลวดลายละเอียดยิบซ้อนกันหลายชั้น ฉันไม่รู้ว่าเขา

ทำได้อย่างไรกับหินทรายที่น่าจะเปราะและแตกหักง่าย เสียดายมากที่ไม่มีรูปให้ดู ขอให้จินตนาการเอาเองแล้วกันว่า ช่างพุกามเขาแกะสลักหินได้แบบเดียวกับช่างจีนแกะสลักงาช้างเป็นรูปซ้อนลึกลงไปหลายๆ ชั้น แบบนั้นแหละ ชั้นนอกสุดจะแกะเป็นช่องโปร่งๆ คล้ายมีตาข่ายคลุมอยู่ ส่วนข้างในแกะเป็นพระพุทธรูปและผูกร้อยเรื่องราวซ้อนลึกลงไปอย่างไว้ฝีมือ ฉันถึงกับตะลึงลานนิ่งงันไปพักหนึ่ง หูแว่วเสียงคนนำชมอธิบายว่า เดิมพระพุทธรูปองค์นี้ถูกบรรจุไว้ในพระศอของพระพุทธรูปปูนองค์ใหญ่อีกทีหนึ่ง ไม่เคยมีใครทราบว่ามีอยู่ จนกระทั่งวันหนึ่งเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ทำให้พระพุทธรูปปูนล้มคว่ำลงมาแตกหักเสียหาย จึงพบพระพุทธรูปหินทรายองค์นี้ในซากพระปูน และน่าประหลาดใจมากที่มิได้บุบสลายแม้แต่น้อย ฉันเคยคิดว่าช่างเขมรแกะสลักได้ยอดเยี่ยมที่สุดแล้ว พอมาเห็นฝีมือช่างพุกามเข้าก็ชักลังเลใจเสียแล้ว

พิพิธภัณฑ์พุกามให้อะไรกับฉันเกินคาดอีกแล้ว เวลาสองชั่วโมงผ่านไปอย่างรวดเร็วโดยไม่รู้ตัว และเราดูได้ไม่ถึงครึ่งของพิพิธภัณฑ์ด้วยซ้ำไป ที่เขาห้ามถ่ายรูปนี่ กลับเป็นเรื่องดีเพราะทำให้มีโอกาสดูอะไรได้ตามสบาย ที่นี่เป็นที่แรกที่ฉันรู้สึกว่ามีเวลา "ย่อย" สิ่งที่เห็นอย่างแท้จริง หัวหน้าคณะของเราขอบคุณคนนำชมแทนพวกเราได้อย่างน่าประทับใจ เขาทำให้เราลืมนายทินไกด์พูดมากไปเลย พวกเราออกจากพิพิธภัณฑ์พุกามอย่างอาลัยอาวรณ์ แต่นายทินดูท่าจะโล่งใจมากกว่า ฉันคิดว่าเขาคงจะเซ็งพวกเราอยู่ไม่น้อย เพราะเขาไม่เข้าใจแน่ว่าเราดูอะไรในพิพิธภัณฑ์ตั้งนานขนาดนี้ แถมวัดอย่างชเวซิกอนที่เขาคิดว่าสำคัญมาก พวกเรากลับรู้สึกเฉยๆ และไปตื่นเต้นกับวัดร้างอย่างติโลมินโลมากกว่า นักท่องเที่ยวส่วนมากคงชอบดูแบบผ่านๆ ให้ได้ชื่อว่าดูมากวัดที่สุดเป็นพอ แต่เราชอบดูแบบละเอียดลออ ครึ่งวันผ่านไปดูได้แค่ ๒ - ๓ วัดเท่านั้น นายทินเลยยิ่งจับจุดไม่ถูกเข้าไปอีก เพื่อนร่วมงานปรารภกับฉันหลายหนว่า นายทินดูจะกะล่อนมาก ถามอะไรไปเถอะเป็นตอบได้ทั้งนั้น บางทีฟังแล้วยากจะเชื่ออยู่เหมือนกัน ฉันเลยฟังบ้างไม่ฟังบ้าง แต่ตอนบ่ายนี่นายทินดูจะเงียบเสียงลงไปหน่อย ทำให้ได้พักหูกันบ้าง

วัดกูเบียวจีที่เวตจี-อิน (Wetkyi-in Gubyaukgyi)

วัดที่ทินพาไปชมตอนบ่ายนี่ต้องถือเป็นข้อยกเว้น ฟอคุณโฆษณาไว้ตั้งแต่เช้าว่าสวยนักสวยหนา ทีแรกฉันไม่อยากเชื่อ เพราะเท่าที่ผ่านมานายทินกับพวกเราเห็นอะไรไม่ค่อยจะตรงกัน

สักเท่าไรนัก วัดนี้ชื่อ **กูเบียวจี** อยู่ที่เวตจี - อิน ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่กลางทาง ระหว่างเมืองเก่าพุกามและยองอู ที่ต้องระบุชื่อหมู่บ้านต่อท้ายชื่อวัดก็เพราะยังมีวัดกูเบียวจีอีกแห่งหนึ่งอยู่ที่มยินกาบา (Myinkaba) ซึ่งอยู่ห่างไปทางใต้ของพุกามราว ๑ - ๒ กิโลเมตร ทินบอกว่าวัดหลังนี่มีภาพเขียนปูนเปียกสวยมาก และองค์การยูเนสโกส่งคณะผู้เชี่ยวชาญมาช่วยอนุรักษ์แล้วด้วย หัวหน้าเราพูดทันควันว่าต้องพาไปดูวัดนั้นด้วยนะ ทินเลยเงียบเสียงไป วัดกูเบียวจีที่มาชมวันนี้สร้างมาร่วม ๗๐๐ ปีแล้ว รูปทรงเป็นแบบอินเดียที่ดูคล้ายวัดเจ็ดยอดของเชียงใหม่มาก ทางเดินเข้าวัด มีชาวบ้านมาปูผ้าขายของให้นักท่องเที่ยว มีทั้งหนังสือ สายสร้อยและพวกเครื่องทองเหลือง เขาขายของกันกลางแดดเปรี้ยงนั่นแหละ คงไม่ค่อยได้ลูกค้าสักเท่าไรหรอก ฉันเดินผ่านแผงขายของเข้าไปในองค์เจดีย์ แล้วต้องตกตะลึงอีกครั้งกับภาพจิตรกรรมภายใน เป็นภาพปูนเปียกที่เขียนโดยตีช่องบนผนัง แล้วเขียนรูปชาดกลงในช่อง เรียงรายเป็นระเบียบอยู่เต็มผนัง คงเป็นปัญญาสชาดกนั่นเอง ดูแล้วต้องนับถือความอุตสาหะของช่างเขียน เพราะภาพปูนเปียกต้องเขียนอย่างรวดเร็ว และการแบ่งเป็นช่องเล็กๆ นี้ ช่างยิ่งต้องคำนวณแบ่งให้พอกับจำนวนชาดกอย่างแม่นยำ น่าเสียดายมากตรงที่รูปบางส่วนหายไปจากผนัง ไม่ใช่เป็นการลบเลือนเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา แต่เกิดจากความมักได้ของมนุษย์นี่แหละ เพราะเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ชาวเยอรมันคนหนึ่งพยายามขโมยภาพจิตรกรรมจากวัดนี้ เขาถูกจับได้หรือไม่นั้นฉันไม่ทราบ แต่ความเสียหายที่เขาก่อขึ้นยังทิ้งหลักฐานให้เห็นอยู่ตราบจนทุกวันนี้ ทุกครั้งที่มีคนมาชมวัดนี้ อีตาเยอรมันคนนั้นเป็นต้องถูกประณามทุกทีไป เมื่อเห็นภาพที่เหลืออยู่ฉันยังชอบมากขนาดนี้ ถ้าได้เห็นภาพที่สมบูรณ์จะยิ่งชอบมากขึ้นเพียงไหน วัดนี้ต้องบอกว่า คำคุยของนายทินสมราคาจริงๆ

ทินบอกว่าจะพาพวกเราไปชมร้านทำเครื่องเขิน สินค้าที่มีชื่อมากของพุกามคือเครื่องเขิน มีทั้งชนิดที่ทำจากไม้ไผ่เหลาจนบาง แล้วสานเป็นภาชนะรูปต่างๆ และชนิดพิเศษที่มีไม้ไผ่เป็นโครง แต่ใช้หางม้าสอดสานกับโครงไม้ไผ่ให้เป็นภาชนะอีกทีหนึ่ง ชนิดพิเศษนี้จะเบากว่าและยืดหยุ่นได้ดีกว่าชนิดธรรมดา ราคาเลยสูงกว่ามาก นอกจากนี้ ยังมีการนำไม้เนื้อเบามาทำกล่องหลายขนาด แล้วลงรักปิดทอง หรือลงรักแล้วทาสีแดง เขียนลายแบบเดียวกับเครื่องเขิน ร้านที่ทินพามาดูเป็นร้านที่รับนักท่องเที่ยวเป็นประจำ ของที่ขายราคาค่อนข้างแพง (คงบวกค่าตอบแทนให้ไกด์ไว้ด้วย) ฝีมือก็งั้นๆ ไม่ประณีตเท่าไรนัก ฉันจึงผิดหวังมาก เพราะเพื่อนพม่า

หลายคนบอกว่าเครื่องเขินพุกามสวยมาก เท่าที่เห็นนี่ยังไม่มีที่ถูกใจเลย สงสารนายทินเหมือนกัน คงจะได้ค่าตอบแทนน้อย เพราะฉันซื้อแผ่นเครื่องเขินเขียนรูปรอยพระพุทธบาทอย่างที่เห็นในพิพิธภัณฑ์มา ๓ - ๔ แผ่นเผื่อแจกญาติมิตร คนอื่นก็ดูจะซื้อของกันคนละนิดหน่อยเท่านั้น ไม่รู้ว่านายทินจะกลุ้มใจหนักขึ้นไหม ขนาดพามาชอปปิงแล้ว พวกเรายังไม่ค่อยอยากจะซื้อเลย

จุดหมายต่อไปของพวกเรา คือ **วัดอานันท์** อันโด่งดัง แต่ระหว่างทางต้องผ่าน **หอพระไตรปิฎก** (Pitakat Taik) ทินบอกว่าเป็นหอสมุดแห่งแรกของพุกาม มีหรือที่พวกเราจะผ่านเลยไปโดยไม่แวะ หอไตรแห่งนี้พระเจ้าอโนรธาโปรดให้สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๑ เพื่อใช้เป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกที่พระองค์ยึดมาได้จากเมืองมอญ และขนขึ้นหลังช้างมาถึง ๓๐ เชือก กลับมาพุกาม ตัวอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสค่อนข้างทึบทึม มีหน้าต่างช่องเล็กๆ กระจายอยู่ห่างๆ แถมยังกรุด้วยแผ่นลูกกรงหินเสียอีก หลังคาของหอไตรก่ออิฐถือปูน แต่ทำเป็นซ่อชั้นเลียนแบบเครื่องไม้ และมีปูนปั้นเป็นลวดลายอ่อนช้อยประดับอยู่ นี่อาจจะไม่ใช่รูปทรงที่พระเจ้าอโนรธาโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ ๙๐๐ ปีที่แล้ว เพราะมีการซ่อมใหญ่มาครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๑ แต่พวกที่อยากตามรอยมหาราชผู้ยิ่งใหญ่อย่างพวกเรา ย่อมดีใจที่ได้มาเห็น แม้ว่าตัวอาคารจะว่างเปล่าเหลือแต่ความอับชื้นให้เราสัมผัสก็ตาม ฉันเลยได้เห็นนายทินนั่งยองๆ รอพวกเราอย่างหมดอาลัยตายอยากอยู่ข้างบันได ดูแล้วน่าเวทนาและน่าขบขันไปพร้อมกัน ฉันจึงแอบถ่ายรูปไว้ดู พอลดกล้องลงก็หันไปเจอรอยยิ้มของคนขับรถ เขามีอารมณ์ขันเหมือนกันนะ

วัดกูเบียวจีที่เวตจี-อิน
Gubyaukgyi Temple
(Wetkyi-in)

วัดกูเบียวจี ที่เวตจี-อิน มีชื่อเสียงมากเรื่องจิตรกรรมภาพปูนเปียก (Fresco) รูปชาดก ช่างเขียนใช้วิธีตีช่องสี่เหลี่ยมเล็กเต็มผนัง แล้วเขียนรูปลงในช่องเหล่านั้น ฝีมือดูเป็นแขกอยู่มาก รอยโหว่ทางตอนล่างของผนังเกิดจากความมักได้ของฝรั่งเยอรมันที่มาขโมยรูปโดยแซะปูนบนผนังหลุดออกไป

วัดกูเบียวจี ที่เวตจี-อิน สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมอินเดียที่พุทธคยา วัดนี้มีอายุร่วม ๗๐๐ ปี ภายในองค์เจดีย์ทำคล้ายอุโมงค์จึงค่อนข้างมืดทึบ รูปทรงภายนอกดูแล้วคิดถึงวัดเจ็ดยอดของเชียงใหม่ ที่ตั้งของวัดกูเบียวจีอยู่กลางทุ่ง มีต้นตาลเป็นแถวอยู่ใกล้ๆ มองจากถนนเข้ามาแล้วสวยดี

วัดอานันท์ (Ananda Pahto)

ในที่สุด พวกเราก็มาถึง **วัดอานันท์** ที่ได้ชื่อว่าเป็นวัดสวยที่สุด ใหญ่ที่สุดและได้รับการอนุรักษ์อย่างดีที่สุดแห่งหนึ่งของพุกาม วัดนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๓๓ ในรัชสมัยพระเจ้าจันสิทธะ (Kyanzittha พ.ศ. ๑๖๒๗ - ๑๖๕๖) ฐานขององค์เจดีย์เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ ๕๓ เมตร และสูง ๕๑ เมตร คราวแผ่นดินไหวครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ วัดนี้ได้รับความเสียหายอย่างหนัก องค์เจดีย์พังลงมา แต่การบูรณปฏิสังขรณ์ทำได้ดีมาก ชนิดที่ใครๆ ยอมรับว่าออกมาเหมือนเดิมทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นรูปทรงทางด้านสถาปัตยกรรม หรือกรรมวิธีในการก่อสร้าง กรมศิลปากรพม่าจึงได้รับคำชมจากต่างชาติเสมอว่าบูรณะโบราณสถานได้เยี่ยมมาก วัดอานันท์ดูจะเป็นตัวอย่างช่วยยืนยันเรื่องนี้ได้อย่างดี ทางเข้าวัดมีร้านค้าตั้งแผงขายของอยู่ทั้งสองฟาก พวกเราเดินผ่านไปอย่างรวดเร็ว ตรงปากประตูเข้าองค์เจดีย์มีพระพุทธรูปยืนทำด้วยไม้ปิดทอง สูง ๙.๕ เมตร ประดิษฐานอยู่ มีคนเคยบอกว่าถ้ายืนดูห่างๆ พระพักตร์ของพระพุทธรูปจะดูมีพระเมตตาธรรมมาก แต่ถ้าเดินเข้าไปดูใกล้ๆ แถวที่กล่องรับเงินบริจาคตั้งอยู่ จะรู้สึกว่าพระพักตร์เศร้ามากกว่า เรียกได้ว่าเป็นความมหัศจรรย์ของที่นี่ พระพุทธรูปยืนนี้ประจำอยู่ตามทิศทั้งสี่ เป็นรูปของพระพุทธเจ้าที่มีมาแล้วรวม ๔ พระองค์ ทินบอกว่าทุกวันนี้มีเพียงองค์เดียวที่เป็นของเดิมคือ องค์ที่อยู่ทางทิศใต้ ถ้าจะดูให้ได้ความรู้สึกอย่างเขาว่าก็ต้องเดินหาองค์จริงให้พบเสียก่อน แต่เครื่องบอกทิศทางในสมองของฉันคงจะสับสนสักหน่อย เลยดูไม่ออกว่าองค์ไหนของดั้งเดิมและองค์ไหนทำขึ้นใหม่ อีกสามองค์ที่ทำขึ้นใหม่นั้น เนื่องจากของเดิมถูกไฟไหม้หมด

ด้านหลังเจดีย์ Ananda

รูปพระในช่องผนัง ภายในวัดอานันท์ ผนังบางส่วนจะมีช่องขนาดเล็กแบบนี้เรียงอยู่เป็นตับ แต่ละช่องจะมีพระพุทธรูปองค์เล็กประดิษฐานอยู่ภายใน

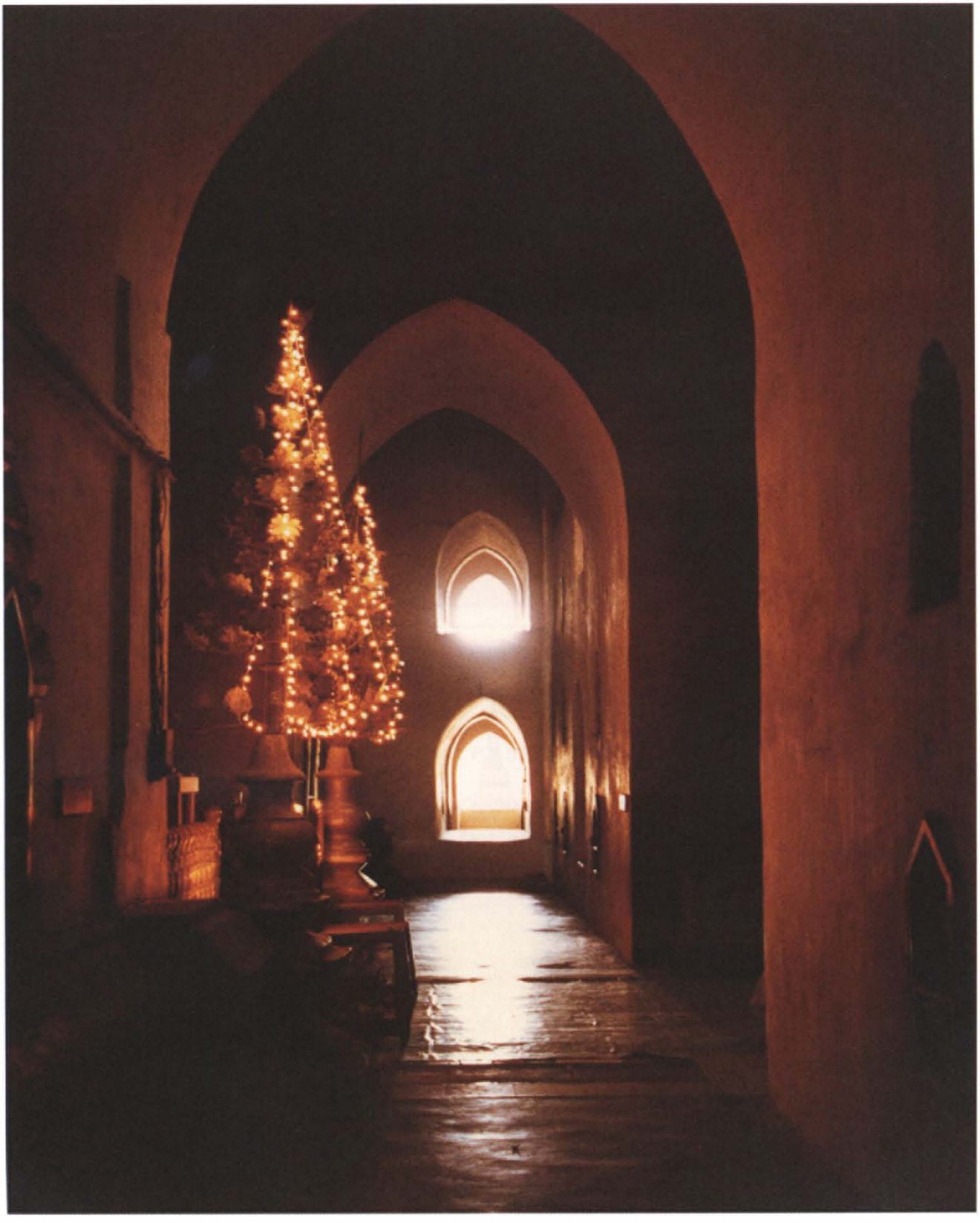

ภายใน Ananda Temple, Arch สวย

ไฟก็ไม่ได้มาจากไหนหรอก เกิดจากธูปเทียนที่ผู้คนจุดขึ้นเพื่อสักการบูชานั่นแหละ ฟังทินเล่าแล้วน่าจะจริง เพราะฉันเคยเห็นคนพม่าไหว้พระกันแต่ละที จุดธูปเป็นกำๆ เลย อุบัติเหตุเกี่ยวกับฟืนไฟจึงเกิดได้ง่ายมากอย่างไม่น่าสงสัย

วัดอานันท์เหมือนกับชเวซิกอนอยู่อย่างหนึ่งตรงที่ไม่ได้เป็นวัดร้าง และเป็นวัดที่คึกคักมาก ผู้คนทั้งชาวพม่าและนักท่องเที่ยวต่างชาติมาวัดนี้อยู่ตลอดเวลา บางคนมาสวดมนตร์ไหว้พระ ในขณะที่บางคนมาชมโบราณสถาน ตู้รับบริจาคที่มีเงินอัดแน่นช่วยยืนยันได้เป็นอย่างดี ถ้าถามฉันว่ารู้สึกเช่นไรกับวัดอานันท์ คำตอบคงเป็น “เฉยๆ” และค่อนไปทางผิดหวังนิดๆ ฉันคงเคยได้ยินได้ฟังคำเล่าลือเรื่องวัดอานันท์มามาก เลยคาดหวังสูงมากไปหน่อย ทินทำหน้าแปลกๆ เมื่อไม่เห็นฉันตื่นเต้นกับวัดที่เขายกให้เป็นสุดยอดของความงาม ที่จริงก็มีอะไรหลายอย่างในวัดนี้ที่ฉันถูกใจ ฉันชอบช่องเล็กๆ ที่ฝังเรียงรายบนผนังด้านในอยู่บางช่วง ฉันเคยเห็นช่องบนผนังคล้ายๆ แบบนี้ที่วัดในสุโขทัยหรืออยุธยาก็จำไม่ได้ แต่จำได้ว่าเคยมีคนอธิบายให้ฟังว่า ช่องพวกนั้นเขาเอาไว้วาง

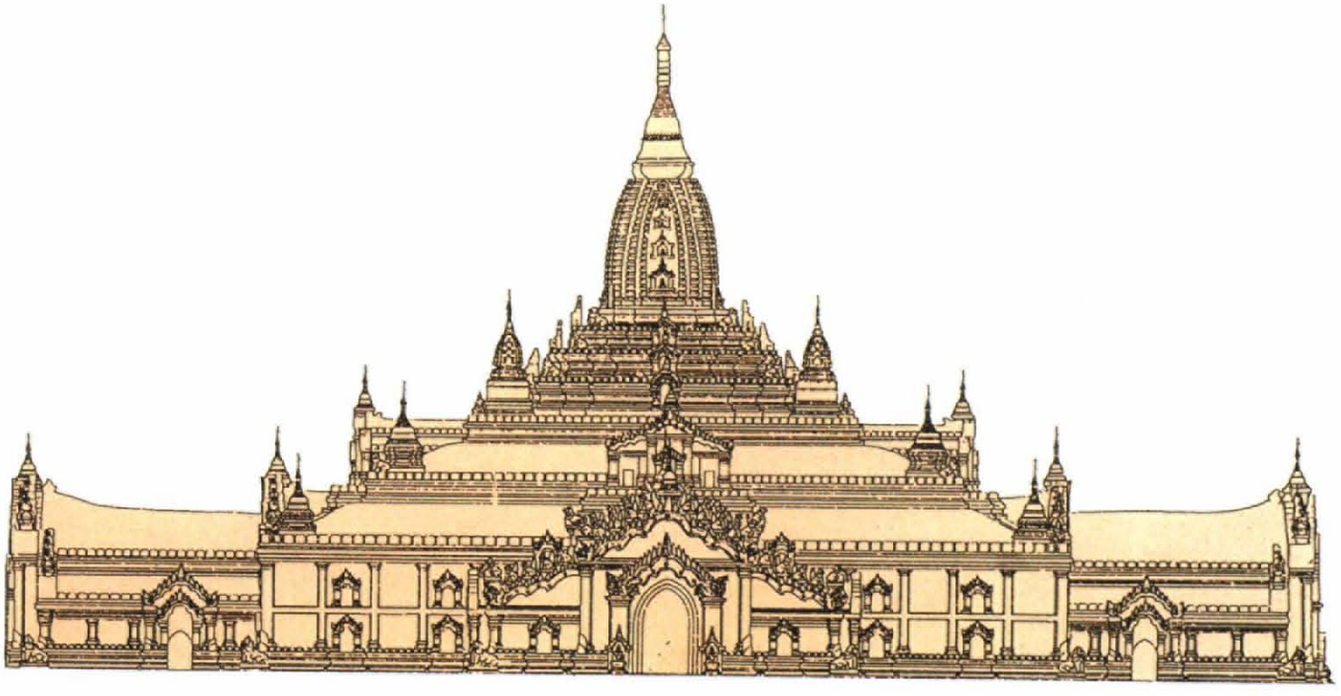

รูปด้านวัดอานันท์ (Ananda Pahto) ด้านทิศตะวันตก
ภาพจากหนังสือ Architectural Drawings of Temples in Pagan, หน้า ๑๕

อาคารด้านข้าง Ananda Temple, ด้านนอกขององค์เจดีย์มีอาคารสวย

ผางประทีปให้แสงสว่าง แต่ที่นี่เขาวางพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์เล็ก น่าคิดเหมือนกันว่าบ้านเราเคยวางพระพุทธรูปแบบที่วัดอานันท์บ้างไหมนะ ฉันยังชอบคานโค้งและกรอบประตูหน้าต่างของที่นี่ ที่ขัดตาสักหน่อยเห็นจะเป็นพุ่มต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ที่ติดไฟราวระยิบระยับเหมือนต้นคริสต์มาสเลย ฉันสังเกตดูหลายที่แล้ววัดที่ยังไม่ร้างในพม่านิยมติดไฟสารพัดสี หรือไม่ก็ไฟนีออนแบบเดียวกับงานวัดบ้านเราเสมอ แล้วฉันก็ไม่ชอบได้ทุกทีสิน่า คราวนี้ก็เหมือนกัน ฉันรีบเดินผ่าน จนแทบไม่ทันสังเกตเห็นรูปปั้นของพระเจ้าจันสิทธะ ที่แอบอยู่ข้างๆ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ยังดีที่ทินเรียกให้ดูเลยได้ถ่ายรูปเก็บไว้

ทินพาเดินออกทางด้านหลัง บอกว่าจะพาไปหามุมสวยๆ ของวัดอานันท์ ฉันเห็นยอดเจดีย์ที่ซ่อมใหม่เป็นสีทองเด่นตัดกับฐานสีขาว เจดีย์รายองค์น้อยที่อยู่บนลานชั้นบนก็มีสีทองกับเขาด้วย แต่ฐานของเจดีย์รายทาสีแดงสดใส ดูแล้วชักจะเวียนหัว โชคดีที่นายทินไม่ได้เซ้าซี้ถามความเห็นอะไร เพียงแต่เดินลิ่วๆ นำไปยังจุดที่เจ้าตัวบอกว่าเป็นมุมที่มองเห็นวัดอานันท์

ได้สวยมาก คราวนี้นายทินพูดถูกอีก เพราะฉันก็เห็นสวยตามเขาว่า แสงแดดยามเย็นจับต้องเจดีย์สีทอง ทำให้วัดอานันท์ดูงามสง่าอยู่ไม่น้อย แล้วฉันยังชอบวิหารข้างๆ ที่รูปทรงแปลกตาและมีลายประดับที่วิจิตรงดงาม ฉันคิดว่าวัดอานันท์สวยมากถ้าดูจากภายนอก แต่ฉันก็ยังไม่ประทับใจวัดนี้มากเท่าไรนัก บอกไม่ได้เหมือนกันว่าทำไม

อาทิตย์อัสดงที่ชเวซานดอ (Shwesandaw Paya)

กิจกรรมที่ขึ้นหน้าขึ้นตามากในการท่องเที่ยวพุกาม คือ ต้องไปชมอาทิตย์อัสดงให้ได้ ฉันได้ยินมาว่านักท่องเที่ยวญี่ปุ่นและฝรั่งคลั่งไคล้มากกับภาพดวงอาทิตย์ดวงโตสีส้มเจิดจ้าค่อยๆ เคลื่อนลับหายไปจากขอบฟ้า ทิ้งให้เห็นเจดีย์ดำทะมึนตัดกับฟ้าสีแดงอมส้มอย่างโดดเด่นน่าดู การท่องเที่ยวพม่าดูจะขานรับกับความต้องการนี้กันทุกเมือง พวกเราถูกกำหนดให้ไปรอชมอาทิตย์อัสดงอยู่หลายครั้ง ทีแรกๆ ก็ตื่นเต้นดีอยู่ เพราะชีวิตประจำวันมีอะไรวุ่นๆ จนลืมดูอาทิตย์ตกไปนานแล้ว แต่พอต้องดูหลายๆ ครั้งเข้ามันชักจะเริ่มเบื่อ และมีเสียงรำพึงรำพันดังแว่วมาว่าที่บ้านเราก็มีพระอาทิตย์กับเขาเหมือนกันนี่นา เอาล่ะถึงอย่างไรก็ต้องไปชมอาทิตย์อัสดงกันที่เจดีย์ชเวซานดอแน่ๆ

เจดีย์ชเวซานดอ ตั้งโดดเด่นอยู่กลางทุ่งราบ องค์เจดีย์ทาสีเหลืองนวล และมีบันไดขึ้นสูงชันชนิดคอตั้งบ่าทีเดียว ดูแล้วฉันคิดถึงเจดีย์ภูเขาทองที่อยุธยามาก ที่ตั้งคล้ายกัน แล้วยังบันไดสูงชันนั่นอีก ชเวซานดอสร้างในสมัยพระเจ้าอโนรธา หลังจากพระองค์ตีเมืองมอญได้ในปี พ.ศ. ๑๖๐๐ แล้วไม่นาน ฐานขององค์เจดีย์กว้างใหญ่ มีชานรอบถึง ๕ ระดับ ชื่อชเวซานดอบ่งบอกว่ามีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ ว่ากันว่าเป็นพระธาตุที่ได้มาจากการตีมอญนั่นแหละ ถ้าแปลตามตัวแล้ว ชเวซานดอหมายถึงเจดีย์ทองที่บรรจุเส้นพระเกศาของพระพุทธเจ้า และมีเจดีย์ชื่อเดียวกันนี้อีกแห่งหนึ่งที่เมืองแปร ทุกวันนี้ผู้คนมุ่งมาที่นี่มิใช่เพื่อมาชมชเวซานดอ แต่มาอาศัยชานรอบชเวซานดอเป็นที่ชมทิวทัศน์ยามตะวันรอน มีนักท่องเที่ยวสารพัดชาติมาชุมนุมกันที่นี่ เล่นเอาฉันนึกขยาดที่จะปีนบันไดเจดีย์ขึ้นไปแย่งที่กันชมวิว บันไดแคบชันทำให้หลายคนแทบต้องคลานขึ้นไป ฉันเลยหมดความอุตสาหะที่จะปีนป่ายขึ้นไปสูงๆ เพราะนึกไปถึงตอนขาลงว่าคงจะน่าหวาดเสียวมาก วิวน่ะสวยดีหรอกแต่ห่วงสังขารมากกว่า เพื่อนร่วมงานและเพื่อนพม่า

เมื่อตะวันดวงโตกำลังจะลับจากขอบฟ้า
เจดีย์สีดำยืนทะมึนอยู่ข้างหน้า ไม่ว่าจะมองจากมุมไหน พุกามก็ดูสวยงามจับใจเสมอ

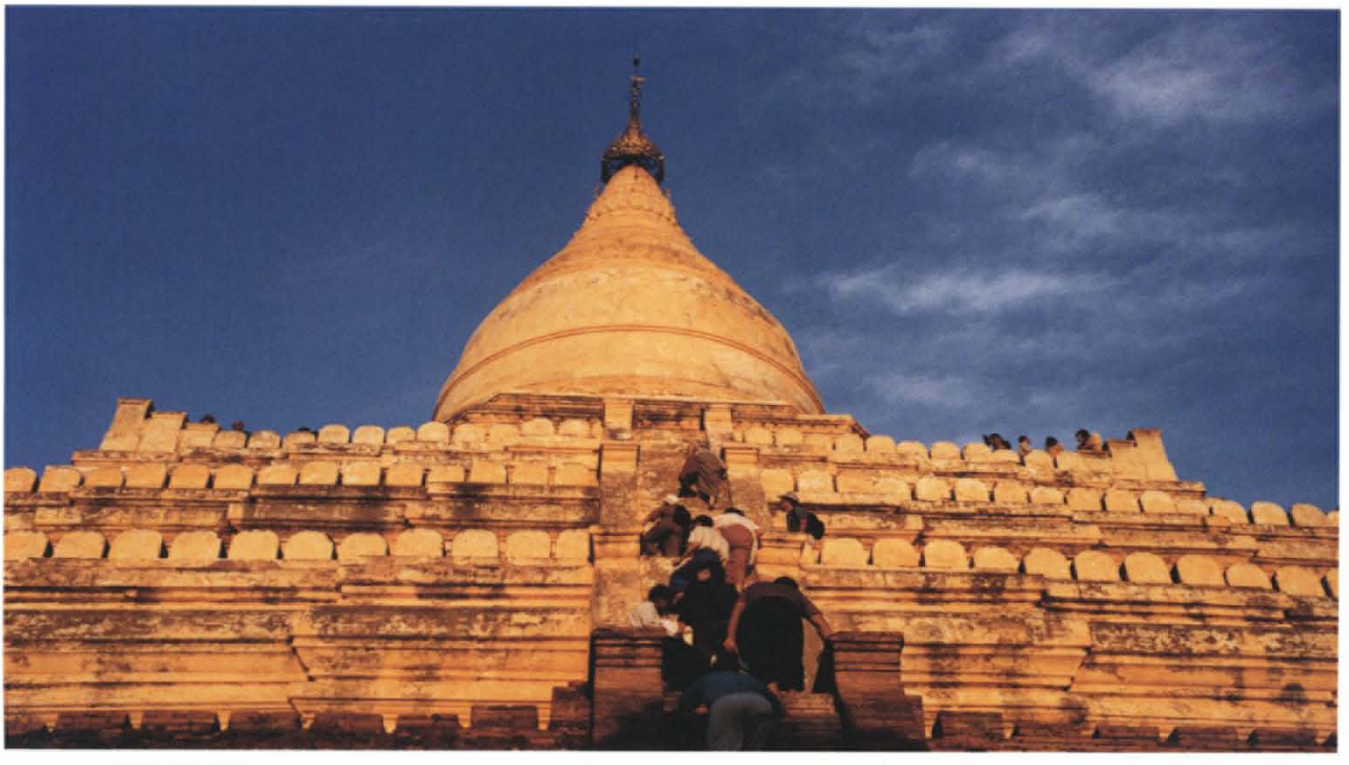

เจดีย์ชเวซานดอ (Shwesandaw Paya) อยู่ในเขตเมืองเก่าของพุกาม
ที่ทุกวันนี้นักท่องเที่ยวนิยมปีนบันไดสูงชันขึ้นไปชมอาทิตย์อัสดง จนแทบไม่มีใครสนใจชมองค์เจดีย์สักเท่าไร

ที่ขึ้นไปสูงกว่า กลับลงมาเล่าว่าวิวสวยมาก ทินบอกเราว่าถ้าเป็นเมื่อก่อน ใครๆ ต้องไปชมอาทิตย์อัสดงกันที่**วัดสัพพัญญู** ซึ่งเป็นวัดสูงที่สุดในพุกาม แต่ตอนนี้ทางการห้ามขึ้นไปข้างบนเจดีย์องค์นั้นเพราะว่าร้าว และอาจพังลงมาได้ทุกเมื่อ ใครๆ เลยต้องมาที่ชเวซานดอแทน แต่มาดูแค่อาทิตย์ลับฟ้ากับทิวทัศน์แล้ว ลืมดูชเวซานดอไปเลย

ตะวันลับขอบฟ้าเมืองพุกามไปแล้ว ถึงคราวที่พวกเราต้องกลับที่พักกันเสียที หนึ่งวันผ่านไป พวกเราดูได้ไม่ถึง ๑๐ วัดกระมัง ยังเหลืออีกตั้งเกือบสามพันแห่งให้ดู ในขณะที่มีเหลือแค่วันเดียว คงต้องทำใจเสียแล้ว เหมือนกับเมื่อตอนไปชมพิพิธภัณฑ์พุกาม ที่ฉันต้องทำใจไปแล้วครั้งหนึ่ง เพราะเข้าไปดูวัดกอดอพาลิน (Gawdawpalin Pahto) ที่ตั้งอยู่หน้าพิพิธภัณฑ์ไม่ได้ เนื่องจากคนงานกำลังทำงานอย่างขะมักเขม้น และมีอุปกรณ์ก่อสร้างวางทิ้งระเกะระกะอยู่รอบองค์เจดีย์ เลยได้แค่นั่งรถวนดูรอบๆ เท่านั้น เมื่อวันนี้สิ้นสุดลง คนที่โล่งใจกว่าใครเพื่อนน่าจะเป็นทิน เขาคงเบื่อพวกเราน่าดูเหมือนกัน แต่ฉันดีใจที่เราไม่ยอมตามไกด์ตลอด ทำให้เราได้ดูหลายที่เป็นเวลานาน และเก็บเกี่ยวความประทับใจมาไม่น้อย แล้วผลจากการกระทำก็ปรากฏให้เห็นในวันรุ่งขึ้น เพราะพวกเราได้ไกด์คนใหม่แทนนายทินที่ขอลาป่วย แต่เพื่อนร่วมงานกับฉันแอบนินทากันว่าสงสัยจะเป็นอุบายมากกว่า คนมาแทนชื่ออะไรไม่รู้จำไม่ได้เลย ท่าทางต่างจากนายทินราวฟ้ากับดินเพราะดูเป็นคนเฉยๆ ไม่ช่างเจรจา แต่ก็ดูเป็นคนอารมณ์ดี และยอมตามใจเราโดยพาไปชมตลาด

ฉันรู้มาว่า รัฐบาลพม่าสั่งให้ผู้คนที่อาศัยในเขตโบราณสถานของพุกามต้องอพยพโยกย้ายออกมาจากที่นั่นภายใน ๑๕ วัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ แล้วให้มาอยู่ที่หมู่บ้านพุกามใหม่ หรือ Bagan Myothit เมื่อวานนี้ทินพามาซื้อเครื่องเขินแถวพุกามใหม่ ฉันรู้สึกว่าเป็นชุมชนที่อยู่กันแบบแกนๆ ไร้วิญญาณของความเป็นชุมชนอย่างบอกไม่ถูก และคงจะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพราะมีพวกร้านขายของที่ระลึกกับเกสต์เฮาส์ตั้งขึ้นหลายแห่ง เป็นภาพที่ฉันไม่อยากให้เกิดกับพุกามเลย เมื่อรู้ว่าจะไปชมตลาด ทีแรกฉันคิดว่าเขาจะพาไปที่พุกามใหม่ แต่พอนั่งรถไปจริงๆ เขาพาไปทาง**เจดีย์ชเวซิกอน** ซึ่งอยู่ในเขตยองอูและเวตจี-อิน รถผ่านบ้านเรือนที่ตั้งอย่างสงบอยู่สองฟากทาง เมื่อเข้าใกล้ย่านตลาดจะเห็นผู้คนสัญจรไปมาขวักไขว่ พวกเราลงตรงปากทางเข้าตลาด ส่วนรถจะย้อนไปจอดรอตรงลานแถวย่านที่พักอาศัยก่อนถึงตลาด ทางที่เราเดินเข้าตลาดเป็นด้านที่เขา

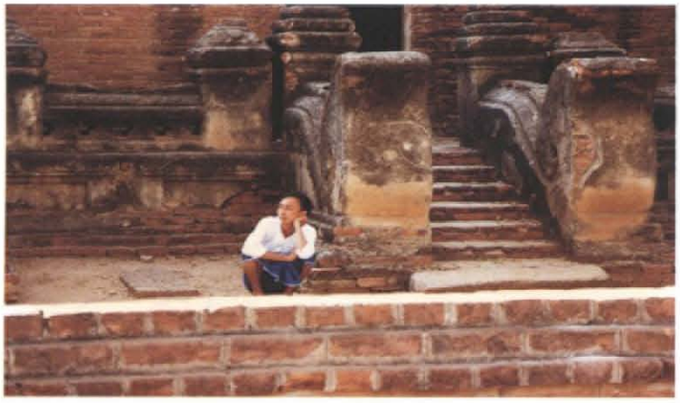

Tin ไกด์นำชมพุกาม (วันแรก) นั่งรอหน้า Pitakattaik, ท่าทางหมดอาลัยตายอยาก

คนทูนของริมถนนที่ไปสู่ตลาด

ตลาดเช้า

ขายของสดพวกปลา เนื้อสัตว์ และผัก โดยวางสินค้าบนผ้าที่ปูกับพื้นทางเดิน เหมือนตลาดแม่ฮ่องสอนเมื่อหลายปีมาแล้ว ผู้คนมาจับจ่ายกันหนาตา เสียงต่อรองราคาและเสียงชักชวนให้ซื้อของดังเจื้อยแจ้ว เมื่อเดินลึกเข้าไปข้างในจะเห็นแผงยกพื้น ที่ขายอาหาร เสื้อผ้าและข้าวของเครื่องใช้จิปาถะ มีตั้งแต่แป้งทานาคาที่สาวพม่าใช้ทาแก้ม กระบุงตะกร้าสาน จนถึงเครื่องชั่งฝิ่นที่ตัววัดน้ำหนักทำจากโลหะเป็นรูปสิงห์ หงส์ หรือช้างวางเรียงเป็นชุดดูน่าสนใจมาก เพื่อนร่วมงานเข้าไปถามราคาและต่อรองด้วยภาษาอังกฤษปนภาษาใบ้อยู่พักหนึ่ง ก็ถือห่อของเดินออกมาจากแผง ไปซื้อตัววัดน้ำหนักรูปช้างมาน่ะ ฉันอยากได้ชุดที่เป็นรูปหงส์ แต่แพงไปเลยไม่ได้ซื้อมา ตรงปากทางออกจากตลาด มีร้านขายผ้าอยู่ร้านหนึ่ง ฉันอยากได้โสร่งพม่าที่เรียกว่าลองยี แต่ราคาค่อนข้างแพงอีก เพื่อนพม่ามากระซิบว่าไปซื้อที่อมระปุระดีกว่า ฉันเลยดูเฉยๆ ผู้ชายคนหนึ่งแถวร้านผ้าพูดภาษาไทยได้ ถามไถ่ดูถึงรู้ว่าเป็นไทยใหญ่ และเคยมาแม่สายบ่อยๆ เลยทักทายกันหลายคำหน่อย

ร้านขายขนมใกล้ตลาด เป็นเพิงตั้งอยู่อย่างเงียบเชียบ
แถวหมู่บ้านเวตจี-อิน เห็นแล้วอดหวนนึกถึงอดีตยามเป็นเด็กไม่ได้

ชาวบ้านแถวพุกาม เท่าที่เห็นส่วนมากยากจน บ้านช่องดูเก่าๆ โทรมๆ บางบ้านฝาทำด้วยไม้ไผ่สาน แต่ผู้คนดูมีน้ำใจ ยิ้มแย้มแจ่มใสเหมือนชาวบ้านทุกหนทุกแห่งในโลก ฉันไม่รู้ว่าเขาทำอะไรกิน เพราะพุกามแห้งแล้งมากจนเกือบเป็นทะเลทราย ทำให้อดสงสัยไม่ได้ว่าเคยมีมหาอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดอยู่ ณ พื้นที่แห้งแล้งแห่งนี้ได้อย่างไรกัน ฉันเคยอ่านจากที่ไหนก็จำไม่ได้แล้วว่า พุกามแห้งแล้งเพราะมีการตัดไม้ถางป่าเอาที่มาสร้างเจดีย์ เหตุผลมันฟังพิกลๆ อยู่ ชวนให้เชื่อยากสักหน่อย เพื่อนพม่าบอกว่าแหล่งอู่ข้าวอู่น้ำของพุกามคือจอกเซ (Kyaukse) ที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของพุกาม ค่อนไปทางเมืองมัณฑะเลย์ และสินค้านานาชนิดเข้ามาพุกามทางแม่น้ำอิรวดี ถ้าพุกามต้องพึ่งพิงเมืองอื่นมากขนาดนี้ ทำไมจึงสามารถรักษาอำนาจไว้ได้ยืนยาวหลายร้อยปีขนาดนั้น เป็นปัญหาที่ขบไม่แตกจริงๆ ฉันเดินกลับไปที่รถจอดอยู่พร้อมกับคำถามมากมายในหัว แล้วปัญหาต่างๆ ก็หายไป เมื่อหันไปเห็นเพิงขายขนมเล็กๆ ขวดโหลใส่ขนมวางเรียงราย ยั่วให้อยากลิ้มลอง แล้วยังมีห่อขนมร้อยเป็นพวงห้อยเป็นสายแขวนโชว์อยู่ด้วย ฉันอดนึกย้อนกลับไปสมัยเป็นเด็กไม่ได้ ฉันจำได้ว่าเคยกำเหรียญไปยืนชั่งใจอยู่หน้าโหลขนมในร้านแถวบ้าน คิดแล้วคิดอีกหัวแทบแตกว่าจะซื้ออะไรดี เพราะมันดูน่ากินไปเสียทั้งนั้น แล้วเราก็ไม่มีปัญญาจะเหมาทั้งร้านเสียด้วย เด็กพม่าคงมีความรู้สึกไม่ต่างจากฉันนักหรอก ร้านขนมที่ฉันยืนดูนี้ร้างผู้คน ไม่มีทั้งคนขายและคนซื้อ อาจเป็นเพราะว่ายังเช้าอยู่ก็เป็นได้

วัดอุโมงค์ของพระเจ้าจันสิทธะ (Kyanzittha Umin)

ไกด์บอกว่าจะพาเราไปชม **จันสิทธะอูมิน** ทีแรกฉันก็งงว่าเป็นอะไรกันแน่ พอเห็นวัดที่สร้างคล้ายถ้ำอยู่ใกล้หน้าผา ไม่ห่างจากเจดีย์ชเวซิกอนเท่าไรนัก หัวหน้าคณะเราหันมาบอกทันทีว่าเหมือนวัดอุโมงค์ ฉันเลยเรียกวัดอุโมงค์ตามไปด้วย ถึงชื่อจะบอกว่าเป็นของพระเจ้าจันสิทธะ แต่หนังสือบางเล่มบอกว่าย้อนกลับไปได้ถึงอโนรธา ฉันไม่ค่อยแน่ใจเท่าไร เพราะเห็นอะไรสวยงามที่พุกามทีไร พอถามไกด์หรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เป็นได้คำตอบว่าสร้างสมัยพระเจ้าอโนรธาเสมอ เรียกว่าอะไรดีๆ แล้วไม่แน่ใจว่าสร้างเมื่อไร เป็นยกให้อโนรธาไว้ก่อนอะไรทำนองนั้น ทำให้ฉันเลือกจะไม่เชื่อไว้ก่อนเช่นกัน วัดอุโมงค์แห่งนี้มีแผงขายของตรงปากทางเข้า

เช่นเคย แม่ค้าที่ปูผ้าขายของยื่นเทียนไข ๒ - ๓ เล่มพร้อมไม้ขีดกล่องหนึ่งให้พวกเรา ทางเข้าค่อนข้างเตี้ย ต้องก้มหัวลอดเข้าไป วัดอุโมงค์เป็นที่ให้พระสงฆ์นั่งสมาธิภาวนา ดังนั้นภายในจึงทึบทึม ทางเดินก็ค่อนข้างแคบ สูงแค่พอให้เรายืนยืดตัวได้เต็มที่ เทียนมีประโยชน์มากตรงนี้ เพราะข้างในมืดสนิทจริงๆ

เมื่อปรับสายตาเข้ากับแสงเทียนได้แล้ว ฉันจึงเห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมืออาจดูหยาบๆ ง่ายๆ เหมือนเด็กวาด แต่มีเสน่ห์ไปอีกแบบหนึ่ง ภาพบางส่วนลบเลือนหายไปเพราะกาลเวลา แต่เท่าที่เหลืออยู่ก็ยังน่าดูมาก และเป็นภาพของเรื่องราวหลากหลาย ส่วนใหญ่คือภาพพุทธประวัติ ฉันเห็นภาพพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ เห็นต้นโพธิ์ที่เขียนอย่างง่ายๆ เหมือนดอกบัวตูม แม้บันไดที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ก็วาดง่ายๆ เหมือนบันไดไม้ไผ่ที่ชาวสวนใช้กันอยู่ในบ้านเรา เวลาเดินดูต้องคอยระวังก้มหัวลอดผ่านช่องประตูเป็นระยะๆ ถ้าขืนเพลินดูจิตรกรรมฝาผนังแล้ว หัวหูอาจจะโนได้ ขนาดระวังตัวอยู่ฉันยังโดนเข้าโป๊กหนึ่งจนได้ เพราะเงยหน้าเร็วไปหน่อย อุโมงค์ที่เราเดินชมอยู่นี้ ยาวพอควร

รูปเขียนใน Kyanzittha Umin ซึ่งต้องใช้เทียนส่องดู

แต่นับว่าคุ้มที่ได้มาเห็น บนผนังด้านหนึ่งมีรูปทหารธนูสวมหมวกแปลกๆ ปรากฏอยู่ แม้ว่าจะค่อนข้างลบเลือนแต่ยังพอดูออกว่าเป็นทหารมองโกลของกุบไลข่าน กองทัพกุบไลข่านเคยรุกรานพุกามและยึดครองอาณาจักรนี้ได้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๐ จึงเชื่อกันว่า รูปตรงนี้น่าจะเป็นฝีมือของผู้รุกรานมาเขียนเติมไว้ หลังจากตีพุกามได้ ฉันรู้สึกว่ารูปเขียนที่ผนังด้านนี้ พลอยดูอ่อนหัดกว่าส่วนอื่นไปด้วย ไม่รู้ว่าเกิดจากอุปาทานหรือเปล่า

หลังจากเดินชมและถ่ายรูปภาพจิตรกรรมจนพอใจแล้ว พวกเราก็กลับออกมาทางเดิม คืนเทียนที่เหลือเพียงนิดเดียวและกลักไม้ขีดแก่แม่ค้า โดยไม่ต้องจ่ายเงินค่าเทียนแต่อย่างใด และดูแม่ค้าจะไม่สนใจด้วยว่าพวกเราจะอุดหนุนสินค้าของเขาหรือไม่ ก่อนรถของเราจะเคลื่อนออกจากวัด ฉันหันกลับไปดูแม่ค้าตรงปากทางเข้าอีกครั้ง และเห็นเขายื่นเทียนไขกับไม้ขีดให้นักท่องเที่ยวที่เข้าไปชมวัดอุโมงค์แบบที่ให้พวกเรามาแล้ว น้ำใจยังมีเหลือเฟือที่นี่จริงๆ

วัดธรรมยันจิ (Dhammayangyi Pahto)

เมื่อวานนี้ตอนที่ฉันยืนอยู่บนเจดีย์เคย์ มินกา ฉันติดใจวัดหนึ่งมาก เจดีย์มีฐานรูปสี่เหลี่ยมกว้าง มีสีน้ำตาลอมแดงแบบสีอิฐ และอยู่เลยเจดีย์ติโลมินโลออกไป มาวันนี้ฉันจึงรู้ว่านี่คือ **วัดธรรมยันจิ** ผังของวัดนี้คล้ายๆ วัดอานันท์แต่ดูสง่ากว่ามาก อาจจะเพราะสร้างขึ้นทีหลัง วัดธรรมยันจิสร้างในรัชสมัยพระเจ้านรธู (Narathu พ.ศ. ๑๗๑๐ - ๑๗๑๓) ผู้มีฉายาว่า "Kalagya Min" แปลว่า กษัตริย์ผู้ถูกพวกอินเดียปลงพระชนม์ แต่หลักฐานบางแหล่งบอกว่าผู้รุกรานจากลังกาต่างหากที่เป็นตัวการ รัชกาลนี้เลยสั้นมาก และบางทีก็มีผู้ตีความว่าวัดนี้น่าจะสร้างในรัชสมัยก่อนหน้านี้ คือในสมัยพระเจ้าอลองสิทธู (Alaungsithu ค.ศ. ๑๖๕๖ - ๑๗๑๐) ไม่ว่าใครจะเป็นผู้สร้างก็ตาม วัดธรรมยันจิได้รับการก่อสร้างอย่างประณีตบรรจงยิ่ง จนได้ชื่อว่าเป็นวัดที่เรียงอิฐได้อย่างสมบูรณ์แบบที่สุดในพุกาม ฉันเห็นด้วยจริงๆ คานโค้งภายในสวยเฉียบขาด และเส้นกรอบประตูหน้าต่างนั้นทั้งคมและได้สัดได้ส่วนอย่างไร้ที่ติ ว่ากันว่าทางเดินภายในทำเป็นสองชั้นแบบเดียวกับผังของวัดอานันท์ แต่ทางเดินชั้นในสุดถูกปิดตาย ด้วยการโบกปูนทับเอาไว้ตั้งหลายร้อยปีมาแล้ว ไม่มีใครทราบเหตุผลว่าทำไม จากช่องเล็กๆ เหนือปากประตูเข้าทางเดินชั้นใน หนังสือนำเที่ยวบอกว่ามองเห็นลายปูนปั้นและภาพจิตรกรรมฝาผนังปรากฏอยู่ ทำให้เดา

กันว่าการก่อสร้างทางเดินชั้นในคงจะเสร็จสมบูรณ์แล้ว ก่อนจะถูกปิดตายห้ามเข้า มีเรื่องเล่าลือเกี่ยวกับกรณีนี้ว่า การก่อสร้างวัดธรรมยันจิทำอย่างประณีตมาก พระมหากษัตริย์โปรดให้ตรวจงานอย่างเข้มงวด อิฐทุกแผ่นที่เรียงอยู่จะถูกตรวจดูว่าเรียงชิดกันหรือไม่ ด้วยการสอดเข็มเข้าไประหว่างแผ่นอิฐ หากเข็มลอดผ่านไปได้ ช่างผู้เรียงอิฐจะถูกประหารชีวิตทันที เมื่อพระมหากษัตริย์องค์นั้นสวรรคต พวกคนงานก่อสร้างเลยโบกปูนปิดทางเข้าทางเดินชั้นในเพื่อเป็นการแก้เผ็ดเสียเลย เรื่องนี้ไม่มีใครบอกได้ว่าจริงเท็จแค่ไหน แต่ธรรมยันจิเป็นวัดที่สวยจับใจ ทั้งๆ ที่ผนังภายในไม่มีภาพจิตรกรรม หรือลวดลายอะไรหลงเหลืออยู่เลย ความสวยจึงอยู่ที่ผังของโครงสร้างที่ลงตัว เกิดจากปัญญาของคนโบราณที่แฝงปรัชญาเอาไว้ แสงภายในมีรำไร ไม่มืดแต่ก็ไม่สว่างจ้า ถ้าจุดเทียนขึ้นหลายจุดแล้ว บรรยากาศคงจะน่าดูมาก

วัดธรรมยันจิ เป็นวัดที่สวยงาม และน่าประทับใจมากที่สุดแห่งหนึ่งในพุกาม ตัววัดตั้งอย่างโดดเด่นกลางทุ่งราบ ผังของวัดดูคล้ายวัดอานันท์แต่สวยกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝีมือเรียงอิฐของช่างที่วัดนี้ต้องถือว่าเลิศที่สุดในพุกาม ทำให้คานโค้งภายในงดงามมาก

พระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ใหญ่ของวัดธรรมยันจิ
น่าประทับใจมาก มุมที่ถ่ายรูปนี้มองเห็นทั้งรอยยิ้มและความมีเมตตาได้ชัดเจน

ทุกคนที่เดินเข้าวัดธรรมยันจิ จะต้องพบพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ใหญ่เป็นด่านแรก ตอนที่หยุดยืนตรงปากประตู ฉันสังเกตเห็นพระพักตร์ของพระพุทธรูปดูสงบและเคร่งขรึม จนดูเหมือนดุ ทำให้ต้องสำรวมกิริยาค่อยๆ เดินเข้าข้างใน ความเมื่อยทำให้ฉันทรุดตัวลงนั่งกราบพระใกล้ๆ ตู้รับบริจาคเงิน พอเงยหน้าขึ้นมองพระพุทธรูปอีกครั้ง พระพักตร์ที่ฉันเห็นว่าดุอยู่เมื่อครู่นี้กลับดูอ่อนโยนลง และสัมผัสได้ถึงความเมตตาที่แผ่ลงมา ฉันรู้สึกประทับใจมากจนต้องเรียกคนอื่นมาดูบ้าง นี่ต้องเป็นความจงใจของช่าง เพราะคนมาทำบุญไหว้พระย่อมมีศรัทธาและบางคนอาจมีความทุกข์ใจ ต้องการการปลอบประโลมและเมตตาธรรม เมื่อมากราบพระแล้วเงยหน้าขึ้นพบรอยยิ้ม ความอ่อนโยน หรือความมีเมตตา ย่อมมีกำลังใจในการผจญความทุกข์ยากของชีวิต ส่วนคนที่ยืนดูห่างๆ จะสัมผัสความเคร่งขรึม ทำให้รู้สึกเกรงใจต่อสถานที่ไปในตัวด้วย ฉันถึงกับตั้งใจว่า จะลองกลับมาสังเกตพระประธานของวัดบ้านเราบ้างว่าจะได้ความรู้สึกแบบนี้บ้างไหม

วัดธรรมยันจิไม่ได้สวยแต่ภายใน ด้านนอกก็สวยมากเช่นกัน ลายปูนปั้นที่อยู่เหนือซุ้มประตูอ่อนช้อยงดงามน่าดู ฝีมือช่างชั้นยอดอีกแล้ว ข้างทางเดินมีแผงขายของตามเคย แม่ค้ากำลังนั่งทานข้าวเที่ยงและมีกล้วยน้ำว้าหวีย่อมๆ วางอยู่ข้างตัว เพื่อนร่วมงานกับฉันออกจะดีใจเมื่อเห็นกล้วยน้ำว้า เพราะเราเจอแต่กล้วยหอมมาทุกวันจนเอียน แม่ค้าเลยชวนให้เราร่วมวงด้วย เขาไม่ได้ออกปากชวนตามมารยาท แต่ลุกขึ้นปัดที่ปัดทางให้เราอย่างเต็มอกเต็มใจ ทำให้เราซาบซึ้งในน้ำใจมาก เมื่อเราปฏิเสธไม่รับคำชวน เขาก็ยังบอกให้เรานั่งหลบแดดตรงแผงของเขาได้ ฉันจึงชอบวัดธรรมยันจิมากเป็นพิเศษ เพราะที่นี่ฉันประทับใจทั้งความงามทางสถาปัตยกรรม และ

ลายปูนปั้น
Dhammayangyi Temple

ความมีน้ำใจของคน ตอนที่นั่งรถกลับออกมา พวกเราหันกลับไปดูวัดธรรมยันจิแล้วพร้อมใจกันบอกให้หยุดรถ หลายคนหันกลับไปถ่ายรูป ฉันเลือกที่จะเก็บเกี่ยวความรู้สึกดีๆ ไว้ในความทรงจำ ฉันมองเห็นวัดธรรมยันจิยืนเด่นอยู่กลางทุ่ง ความงดงามฉายออกมาแจ่มชัดเหนือหมู่เจดีย์ที่อยู่รายรอบ ฉันชอบวัดนี้จริงๆ เมื่อคนขับเริ่มเคลื่อนรถออกนั่นแหละ ฉันถึงได้ตัดสินใจหยิบกล้องปัญญาอ่อนขึ้นมาบันทึกภาพวัดธรรมยันจิลงบนแผ่นฟิล์ม

วัดสุดท้ายที่ได้ดูก่อนพักทานอาหารเที่ยง คือวัดที่ไกด์บอกว่าชื่อ "Sulamani Pahto" แปลว่า "มงกุฎที่ประดับด้วยแก้วแหวนเงินทอง" พวกเราเลยช่วยกันเดาว่าเป็น **วัดจุฬามณี** แน่ๆ เลย วัดนี้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔ ในรัชสมัยพระเจ้านรปติสิทธู (Narapatisithu พ.ศ. ๑๗๑๗ - ๑๗๕๔) ถือว่าเป็นศิลปะพุกามยุคหลัง ร่วมสมัยกับวัดกอดอพาลินและวัดติโลมินโล จึงดูอลังการมาก จุดเด่นของวัดนี้ มองเห็นได้จากภายนอกที่ใหญ่โตงดงาม ผนังด้านนอกประดับด้วยแผ่นเซรามิกเคลือบสีเขียวอมฟ้าที่มีชื่อของพม่าเรียงรอบฐานเจดีย์อย่างเป็นระเบียบ บางช่วงจะคั่นด้วยหน้ายักษ์ทำจากปูนปั้นฝีมือดี ส่วนภายในวัดจุฬามณีไม่สวยเท่าภายนอก มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่หนังสือนำเที่ยวบอกว่าเป็นฝีมือช่างสมัยราชวงศ์คองบอง คือ อย่างเก่าที่สุดก็ไม่เกิน ๒๕๐ ปี แต่อาจจะมีบางส่วนที่เก่ากว่านั้นหลงเหลืออยู่ด้วย ฉันเดินดูแบบไม่ติดใจอะไรเป็นพิเศษ แล้วเดินออกมานั่งหลบแดดรอคนอื่นใกล้ๆ แผงขายของหน้าวัด ที่นี่ฉันสังเกตว่ามีนักท่องเที่ยวต่างชาติมาชมกันหลายคน หนุ่มคนหนึ่งมาไกลจากฮอลแลนด์ เขานุ่งโสร่งลองยีท่าทางทะมัดทะแมง และขี่จักรยานมาชมวัดจุฬามณี เพื่อนพม่าดูท่าทางภูมิใจมากที่เห็นฝรั่งนุ่งลองยีถึงกับเข้าไปทักทายด้วย ฉันเห็นถ้อยทีถ้อยชมกันอยู่พักหนึ่งก่อนจะแยกจากกันไป และเราก็กลับไปทานอาหารเที่ยงกันที่โรงแรมที่พัก

หน้ายักษ์และแผ่นเซรามิกเคลือบ ที่ประดับวัดจุฬามณี

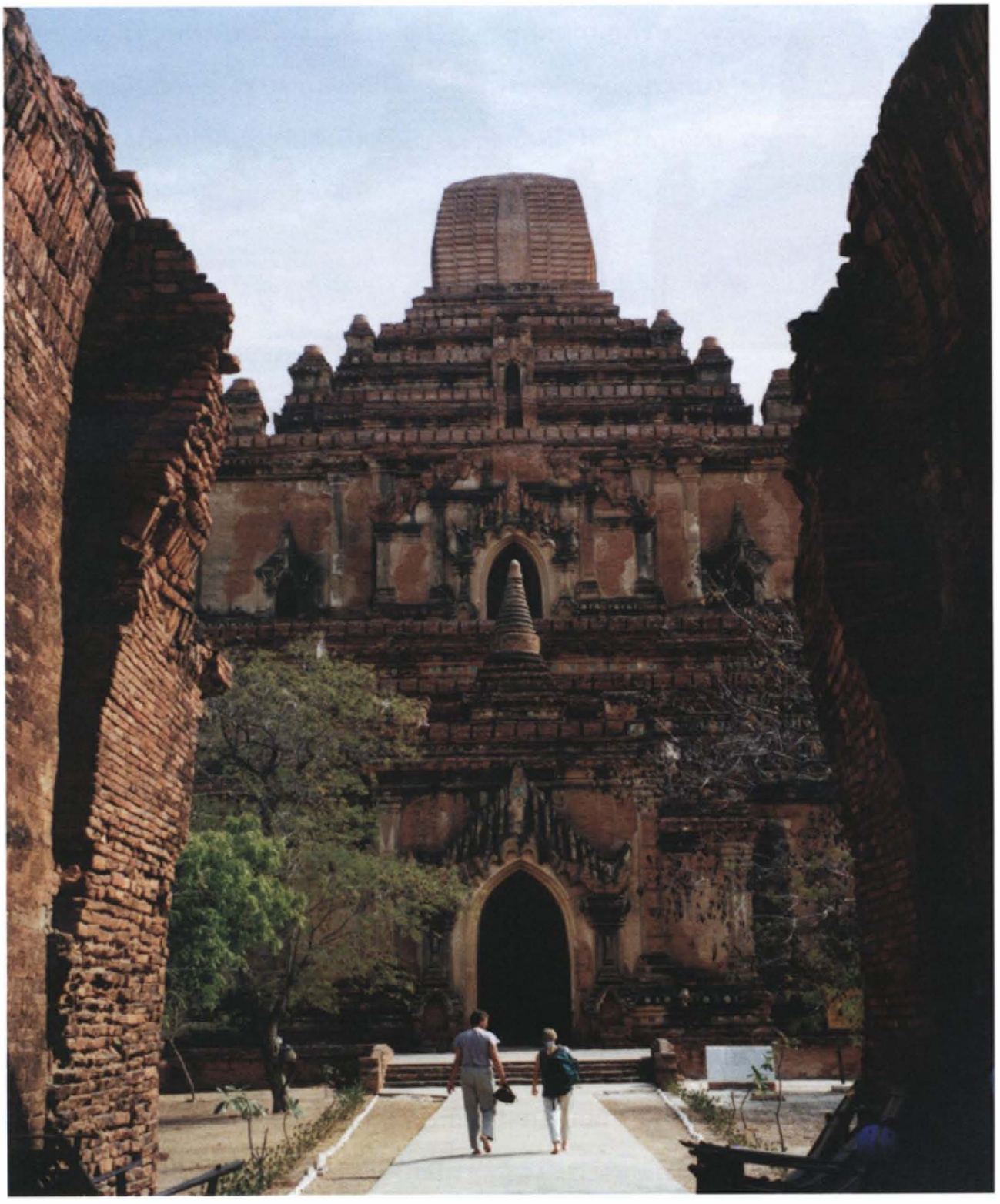

วัดจุฬามณี มีอายุเก่าแก่กว่า ๘๐๐ ปี เป็นวัดที่อยู่ร่วมสมัยกับวัดติโลมินโล จึงมีความอลังการมากกว่าวัดที่สร้างในยุคแรกๆ ภายในแบ่งเป็นช่องเล็กช่องน้อย เข้าใจว่าใช้เป็นกุฏิให้พระสงฆ์ปฏิบัติธรรมนั่นเอง

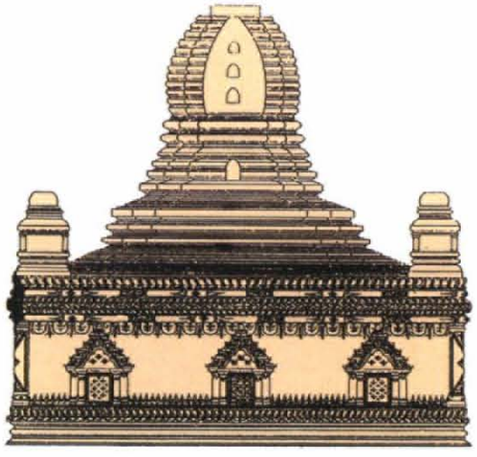

รูปด้านทิศตะวันตก

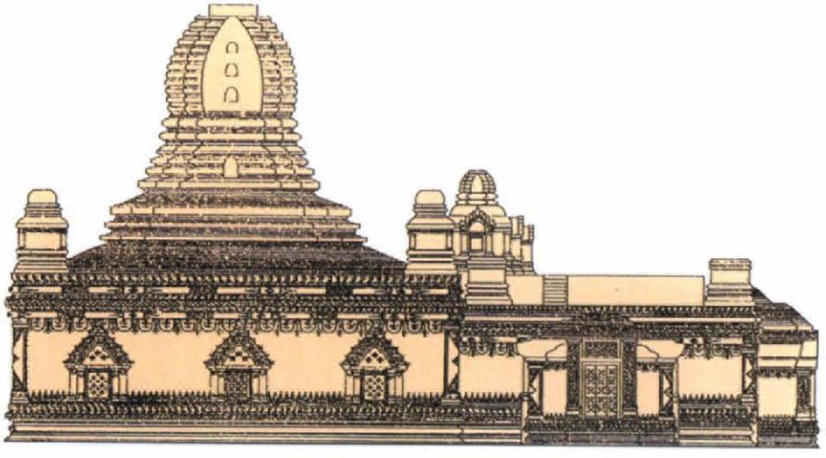

รูปด้านทิศใต้ วัดกูเบียวจีที่มยินกาบา
(จากหนังสือ Architectural Drawings of Temples in Pagan, หน้า ๒๐ - ๒๑)

วัดกูเบียวจีที่มยินกาบา (Gubyaukgyi, Myinkaba)

บ่ายวันนี้เป็นรายการตามคำขอ นายทินบอกพวกเราเมื่อวานนี้ว่า ยังมีวัดชื่อ**กูเบียวจี** อีกแห่งที่จิตรกรรมฝาผนังสวยมาก ไกด์เลยพาเรามาที่วัดนี้ในช่วงบ่าย ตัววัดตั้งอยู่ริมถนนเข้ามยินกาบา ดูจากภายนอกขนาดไม่ใหญ่โตอะไรนัก และมองดูทึบทึม ไกด์เล่าว่าราชกุมาร (Rajakumar) พระราชโอรสของพระเจ้าจันสิทธะโปรดให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๖๕๖ เพื่ออุทิศถวายพระราชบิดาที่เสด็จสวรรคตไปแล้ว คนที่มาชมวัดนี้มักต้องการเห็นจิตรกรรมฝาผนังมากกว่าอย่างอื่น เพราะเชื่อกันว่ามีอายุเก่าแก่ร่วม ๘๐๐ ปี และเป็นของดั้งเดิมตั้งแต่สร้างวัดนี้มา หมายความว่าเก่าแก่ที่สุดในพุกามทีเดียว ไกด์ยังบอกอีกว่า เมื่อไม่กี่ปีมานี้องค์การยูเนสโกได้ส่งคณะผู้เชี่ยวชาญชาวอิตาลีมาช่วยทำความสะอาดและอนุรักษ์ภาพจิตรกรรมที่นี่ นัยว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญกลุ่มเดียวกับที่ไปทำความสะอาดภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือไมเคิลแอนเจโลในวิหารซิสทีนที่วาติกันจนออกมาเอี่ยมอ่อง ฉันเลยชักจะสงสัยว่าตาไกด์คนนี้ออกจะโม้เกินเหตุหรือเปล่า

หลังจากยืนรอคนมาไขกุญแจประตูอยู่พักหนึ่ง พวกเราก็เข้าไป ด้านในวัดกูเบียวจีมืดตื๊ดตื๋อเลย เพราะแสงสว่างลอดผ่านประตูที่เปิดแง้มอยู่ทางเดียวเท่านั้น คนเฝ้าบอกว่าห้ามถ่ายรูปนะเป็นอันตกลงว่าเราจะดูเฉยๆ เพียงอย่างเดียว แล้วคนเฝ้าก็ถือสปอตไลต์ที่มีสายไฟยาวมากออกมา บอกว่าจะช่วยฉายไฟนำทางให้พวกเราชมภาพจิตรกรรมได้อย่างทั่วถึง ค่อยยังชั่ว

หน่อยเพราะพวกเราไม่มีใครมีเทียนหรือไฟฉายติดตัวมาด้วย เราเดินตามคนฉายไฟเข้าไปภายในทางเดินแคบๆ รอบฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขององค์เจดีย์แบบเดียวกับที่อื่นๆ พอแสงไฟสาดไปที่ผนังพวกเราต้องตกตะลึงกับสิ่งที่ตาเห็น ทุกคนยืนนิ่งงัน เงียบกริบ เพราะจิตรกรรมฝาผนังที่นี่สีสันสวยบาดจิตบาดใจ แดงฉาน เขียวหัวเป็ด ฟ้าใสแจ๋ว และเหลืองเจิดจ้า สีสดมากจนแทบไม่น่าเชื่อ มหัศจรรย์เหลือเกินกับฝีมือช่างสมัยโบราณ เช่นเดียวกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ช่วยชำระล้างคราบฝุ่นละอองที่เคยทำให้ภาพหมองมัวจนหมดสิ้นไป ฉันว่ารูปในวิหารซิสทีนสีสดใสแล้ว แต่ที่กูเบียวจีสีเด็ดขาดกว่ามาก

สิ่งที่ฉันรู้สึกประทับใจมากกว่าสีสัน เห็นจะเป็นบรรยากาศ ฉันพบว่าตัวเองกำลังยืนอยู่ท่ามกลางภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ห้อมล้อมอยู่ทุกด้าน เป็นภาพปูนเปียกที่เขียนเต็มผนังชนิดไม่เว้นที่ว่างเลย ทุกด้านตั้งแต่พื้นจนจรดเพดาน แถมบนเพดานยังมีภาพเขียนอยู่อีก ไม่มีก็เฉพาะพื้นทางเดินเท่านั้น นี่มันอะไรกัน ข้างในมืดขนาดนี้ช่างจะเขียนรูปได้อย่างไรกันนะ เขาต้องจุดประทีปขึ้นสักกี่ดวง เพื่อให้งานออกมาได้สมบูรณ์แบบอย่างนี้ ฉันมองไม่เห็นที่ว่างเลยสักตารางนิ้วเดียว ตรงกลางเจดีย์เป็นห้องขนาดเล็ก ฉันเข้าใจว่าเป็นเทคนิคการก่อสร้างของคนโบราณ เมื่อเขาจะสร้างอาคารขนาดใหญ่ที่ข้างในกลวง เทคโนโลยีของยุคนั้นยังไม่ก้าวหน้าเหมือนทุกวันนี้ คนโบราณคงใช้ผนังเป็นตัวรับน้ำหนัก ถึงต้องมีห้องเล็กซ้อนอยู่ในห้องใหญ่บางวัดอย่างวัดอานันท์นั้น ห้องเล็กตรงกลางปิดทึบ เหมือนเป็นเสารับน้ำหนักอยู่กลางอาคารนั่นเอง วัดกูเบียวจีเล็กกว่ามาก แค่ผนังคงพอที่จะใช้รับน้ำหนัก ห้องเล็กด้านในจึงเปิดให้เดินเข้าไปได้ และที่นั่นก็มีรูปเขียนเต็มผนังทุกด้านตลอดจนบนเพดานห้องด้วยเช่นเดียวกัน ฉันได้แต่ยืนดูอย่างนิ่งอั้นพูดอะไรไม่ออก ในขณะที่เพื่อนร่วมงานของฉันร่ำพันซ้ำซากอยู่แต่ว่าฝันไปหรือเปล่า และร้องออกมาในตอนท้ายว่าไม่รู้เป็นบ้าไปหรือยัง ดูวัดกูเบียวจีแล้วมีสิทธิ์เป็นบ้าได้จริงๆ นะ เพราะมันแทบช็อกทีเดียวเมื่อแรกเห็น

ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น ภาพจิตรกรรมที่กูเบียวจีเล่าเรื่องพุทธศาสนา ฝีมือช่างออกไปทางแขก ไม่ว่าจะเป็นหน้าตาหรือการแต่งกายของคนในภาพดูเป็นแขกชัดเจน จะว่าสวยเลิศก็คงจะไม่ใช่ ดูๆ ไปจะสังเกตเห็นว่าช่างเขียนมีหลายคน ฝีมือดีบ้างเลวบ้างปะปนกันไป ฉันอดนึกเปรียบเทียบกับภาพเขียนในโบสถ์ฝรั่งไม่ได้ อย่างเช่น ภาพของไมเคิลแอนเจโลที่วิหารซิสทีน หรือ

ภาพของจอตโตที่โบสถ์ซานฟรานเซสโกในอัสสิสิ ฝรั่งน่ะนะ ถึงอย่างไรศิลปินต้องได้เงินค่าจ้างเขียนรูปกันบ้าง ไม่มากก็น้อย แล้วพุกามล่ะ รับรองได้เลยว่า ช่างคงถูกเกณฑ์แรงงานมาแน่ๆ ค่าจ้างน่ะไม่มีหรอก ถ้าทำงานออกมาไม่ถูกใจคนเกณฑ์อาจถูกลงโทษได้อีก จะว่าช่างที่กูเบียวจีทำงานด้วยความกลัวตายเพียงอย่างเดียวคงจะไม่ถูก ฉันรู้สึกว่าเขาทำงานด้วยใจมากกว่า และคงมีศรัทธาในสิ่งที่ตัวทำด้วย ใครๆ คงเคยได้ยินว่าไมเคิลแอนเจโลต้องลำบากลำบนแสนสาหัสตอนทำงานที่วิหารซิสทีน แต่ฉันว่าช่างเขียนพุกามน่าจะลำบากกว่าเวลาทำงานที่กูเบียวจี พวกเขาถูกเกณฑ์มา ต้องทำงานแข่งกับเวลา แล้วยังต้องเขียนในที่ซึ่งแสงธรรมชาติส่องเข้ามาไม่ถึง รูปที่ออกมาอาจไม่มีความลึก หรือความสมจริงตามมาตรฐานฝรั่ง แต่มันมีจิตวิญญาณและมีพลังอย่างไม่น่าเชื่อ เมื่อได้มาเห็นฉันรู้สึกปลาบปลื้ม อิ่มเอม และภูมิใจในความเป็นคน เพราะฉันสัมผัสศักยภาพที่คนแสดงออกมา เพื่อเอาชนะความยากลำบากต่างๆ แล้วประสบความสำเร็จในบั้นปลาย ด้วยผลงานชั้นยอดอย่างที่เห็นอยู่ แม้ว่าฉันจะไม่มีรูปของวัดนี้เลยสักรูปเดียว แต่กูเบียวจีกลับเป็นวัดที่ฉันจดจำได้มากที่สุดของพุกาม ถ้าหากฉันได้กลับมาพุกามอีกครั้งและต้องเลือกดูเพียงวัดเดียวเท่านั้น ฉันจะเลือกวัดกูเบียวจีที่มยินกาบาอย่างแน่นอน

เมื่อออกจากวัดกูเบียวจี ความรู้สึกของฉันสงบนิ่งอย่างบอกไม่ถูก ราวกับว่าความประทับใจทั้งหมดของฉันยกให้วัดกูเบียวจีไปหมดสิ้นจนไม่เหลือให้ที่ไหนอีก ท่าทางดูจะเป็นอย่างนั้นจริงเสียด้วย เพราะฉันรู้สึกเฉยมากกับอีกสองวัดต่อมา วัดแรกคือ **เจดีย์บูพญา (Bupaya)** อยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิรวดี เป็นของใหม่บูรณะขึ้นแทนเจดีย์องค์เดิมที่พังทลายลงสู่แม่น้ำหลังแผ่นดินไหว ปี ๒๕๑๘ ฉันเลยดูแบบผ่านๆ เท่านั้น อีกแห่ง คือ **เจดีย์มหาโพธิ์ (Mahabodhi Paya)** สร้างตามแบบวัดพุทธคยาของอินเดียตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าติโลมินโล วัดนี้ยังมีคนมาทำบุญไม่ขาดสาย และออกจะครึกครื้นกว่าที่อื่น เพราะเปิดเพลงดังลั่นเลย และมีพ่อค้าแม่ค้าขายของกันคึกคักกว่าวัดที่ผ่านมา ฉันเลยรีบเดินออกมาข้างนอก และเพิ่งสังเกตเห็นป้ายแผ่นโตหน้าวัดมีข้อความเตือนนักท่องเที่ยวว่า ห้ามนำของบางชนิดออกนอกพม่า และของต้องห้ามรายการหนึ่งคือ เครื่องชั่งฝื่นกับตุ้มวัดน้ำหนักรูปสิงห์และรูปหงส์ ฉันเพิ่งเห็นคำเตือนนี้เป็นหนแรก แต่ที่อื่นอาจมีด้วยเช่นกัน ที่แปลกคือของต้องห้ามมีวางขายเกลื่อนเมือง ไม่รู้ว่าจะห้ามไปทำไมกัน หรือจะจ้องจัดการกับคนต่างชาติเท่านั้นก็ไม่ทราบ

วัดโลกานันท์ (Lawkananda Kyaung)

ฉันตื่นเต้นขึ้นมานิดหนึ่ง เมื่อรู้ว่าวัดที่จะไปชมต่อไปคือ **วัดโลกานันท์** เพราะจำได้ว่ารอยพระพุทธบาทที่ไปยืนตีความอยู่เป็นนานสองนานในพิพิธภัณฑ์นั้นเคยอยู่ที่วัดนี้ วัดโลกานันท์จึงดูน่าสนใจสำหรับฉัน ยิ่งมาเห็นว่าวัดนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิรวดี บนยอดเนินที่มีบันไดทอดขึ้นไปหลายสิบขั้น ทำให้ฉัน

หน้าวัดโลกานันท์

แม่น้ำอิรวดีตรงหน้าวัดโลกานันท์เป็นท่าเรือเก่าแก่ของพุกาม ที่ยังคงมีชีวิตอยู่มาถึงปัจจุบัน ท่าเรืออยู่ตรงมุมล่างขวา เนินทางขวามือคือขอบตลิ่งในหน้าน้ำ ภาพนี้ถ่ายช่วงหน้าแล้ง ระดับน้ำในแม่น้ำอิรวดีจึงลดต่ำลงมาก และมีเนินทรายโผล่ขึ้นกลางน้ำเป็นช่วงๆ ถ้าเป็นฤดูน้ำหลาก ท่าเรือคงย้ายขึ้นไปอยู่ตามแนวขอบตลิ่งที่เห็นสูงลิ่วนั่นเอง

รีบเดินขึ้นมาดู ตามประวัติแล้ววัดโลกานันท์สร้างมาแต่สมัยพระเจ้าอโนรธา เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๐๒ และมีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ในองค์เจดีย์ แต่พอขึ้นมาถึงหัวบันไดฉันมองเห็นวัดที่ใหม่มาก เจดีย์ทาสีขาวมียอดสีทองอร่าม ดูเอี่ยมอ่องมากราวกับเพิ่งทาสีเสร็จมาหยกๆ นี่เอง ฉันต้องรีบเดินดูเพราะพื้นซีเมนต์ที่รับแดดอย่างเต็มที่นั้นร้อนเอาการ แม้จะพยายามโผล่หน้าเข้าไปดูวิหาร และศาลาที่รายรอบองค์เจดีย์จนครบถ้วนแล้ว ก็ยังไม่พบอะไรที่ถูกใจ นอกจากได้รู้ว่า ทุกวันนี้ผู้คนยังมาปฏิบัติธรรมกันที่วัดนี้ อาจจะด้วยเหตุนี้แหละที่ทำให้กรรมการวัดจัดการซ่อมบำรุงวัดจนเรี่ยมไปเลย ทำลายบรรยากาศสมัยโบราณจนไม่มีเหลือ

เพื่อนร่วมงานเดินมาชวนฉันไปถ่ายรูปริมน้ำ หลังจากผลัดกันถ่ายรูปอยู่พักหนึ่ง ฉันก็นั่งทอดสายตาดูแม่น้ำอิรวดี ลำน้ำช่วงนี้ดูกว้างใหญ่ มองเห็นอีกฟากหนึ่งอยู่ห่างไกลสุดขอบฟ้า ฉันเคยอ่านจากที่ไหนก็จำไม่ได้แล้วว่า ชื่ออิรวดีแปลว่าลำน้ำใหญ่หรือแม่น้ำนั่นเอง แม่น้ำอิรวดีถือเป็นเส้นชีวิตของพม่า จากต้นน้ำในเทือกเขาหิมาลัยจนถึงปากน้ำที่อ่าวเมาะตะมะ ยาวกว่า ๑,๖๐๐ กิโลเมตรนั้นไหลผ่านเมืองสำคัญหลายเมือง เช่น มัณฑะเลย์ พุกาม และแปร อิรวดีจึงเป็นทั้งเส้นทางคมนาคม และเป็นแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงการเกษตรของผู้คนมานับพันปี วันนี้ฉันได้เห็นอิรวดีในหน้าแล้ง ระดับน้ำลดต่ำลงมาก จนเห็นหาดทรายทอดตัวจากตลิ่งสูงชันเหมือนแม่น้ำโขงหน้าแล้งนั่นเอง ยามหน้าน้ำแม่น้ำอิรวดีก็คงเอ่อท่วมสองฟากฝั่งเช่นเดียวกับแม่น้ำสายใหญ่อื่นๆ ในโลก แต่วันนี้ผู้คนต้องไต่ลงจากตลิ่งสูงและเดินตัดหาดทรายกว้างกว่าจะไปถึง

ชายน้ำ ฉันยังเห็นเนินทรายโผล่พ้นน้ำอยู่เป็นระยะ ระดับน้ำใกล้ๆ ฝั่งคงจะไม่ลึกเท่าไรนัก เพราะเห็นเรือมาจอดเกยตื้นอยู่ลำหนึ่ง ตรงชายน้ำมีท่าเรือที่ผู้คนสัญจรไปมาอยู่ไม่ขาด มีเรือสองสามลำเทียบท่าอยู่ และลำหนึ่งบรรทุกสินค้าเพียบเต็มลำ ฉันนึกออกแล้วว่าหนังสือนำเที่ยวบอกว่าหน้าวัดโลกานันท์ มีท่าเรือเก่ามาแต่สมัยอาณาจักรพุกาม ในอดีตเรือจากเมืองมอญ ยะไข่ และลังกาเคยมาเทียบท่าตรงนี้เพื่อติดต่อค้าขายกับพุกาม เวลาร่วมพันปีผ่านไป ท่าเรือใหญ่อาจจะย้ายไปอยู่ยองอู แต่ท่าหน้าวัดโลกานันท์ยังคงอยู่ แม้ว่าจำนวนผู้สัญจรไปมาอาจลดน้อยลงมากก็ตาม ฉันยังเห็นหญิงชาวบ้านหอบหิ้วผ้าลงไปซักแถวท่าเรือ บางคนลงไปอาบน้ำตรงนั้น มีเด็กวิ่งเล่นเกรียวกราวอยู่ด้วย ฉันคิดว่าท่าเรือเป็นเสน่ห์ของวัดโลกานันท์ ฉันมีความสุขที่ได้มานั่งดูผู้คนอยู่ตรงจุดนี้ แล้วจินตนาการย้อนกลับไปในอดีต เมื่อครั้งที่พุกามยังอยู่ในยุคทอง ท่าเรือตรงนี้คงจะคับคั่งและจอแจมากทีเดียว ทุกวันนี้นักท่องเที่ยวยังชอบลงไปเดินเล่นบนหาดทรายใกล้ๆ ท่าเรือ พวกเรายังลงไปกับเขาด้วยเลย

วัดแฝด (Anauk Phetleik Paya and Ashe Phetleik Paya)

"วัดแฝด" เป็นชื่อที่ฉันเรียกเอง เพราะมีเจดีย์แฝดอยู่ที่นี่ เขาเรียกชื่อว่า **Phetleik** เหมือนกัน แต่แบ่งเป็นตะวันออก (Anauk) กับตะวันตก (Ashe) เขาว่าสร้างมาแต่สมัยพระเจ้าอโนรธา (อีกแล้ว) ไกด์พาเดินเข้าไปดูองค์หนึ่ง ตรงฐานเจดีย์เขาทำเพิงมุงหลังคาสังกะสีโดยรอบ เราต้องก้มศีรษะลอดเข้าไปภายใน เดิมส่วนนี้คงถูกพื้นดินกลบอยู่ หลังการขุดค้นทางโบราณคดีใน พ.ศ. ๒๔๔๘ พบหลักฐานที่น่าสนใจมากว่า ฐานของเจดีย์แฝดคู่นี้ตั้งอยู่บนเสาหลายต้นเชื่อมต่อกันด้วยระเบียงเตี้ยๆ ที่แคบขนาดคนตัวโตๆ เดินเข้าไปได้ลำบาก ของดีอยู่ตรงระเบียงนี่เอง มีรูปดินเผาไม่ได้เคลือบหรือ Terracotta นับร้อยแผ่นประดับอยู่ เล่าเรื่องราวชาดกในพุทธศาสนา แถวนอกสุดเป็นทศชาติซึ่งอยู่ในสภาพดีเยี่ยม พวกเราเดินไปเดินมา ดูรูปนั้นทีรูปนี้ทีอย่างตื่นเต้น ช่วยกันเดาว่าแผ่นนี้เป็นชาติไหนของพระพุทธเจ้า ที่จริงเขามีตัวอักษรกำกับอยู่นะ แต่ไม่ว่าพม่าหรือไทยที่ยืนดูอยู่ด้วยกัน ต่างก็อ่านไม่ออกกันทั้งคู่ แผ่นที่เดาออกก่อนเพื่อนคือมหาเวสสันดรชาดก เพราะเห็นรูปชูชกเป็นตาแก่ถือไม้เท้าหนวดเครารุงรังอย่างชัดเจน อีกแผ่นที่เดาออกง่ายเป็นเรื่องสุวรรณสามชาดก เนื่องจากมีรูปกวางถูกศรยิง ฝีมือปั้นอาจดู

หยาบๆ แต่สื่อได้ชัดเจนตรงไปตรงมา จำนวนเรือนร้อยแผ่นทำให้ฉันอดทึ่งในความอุตสาหะของช่างไม่ได้ ที่เดาไม่ออกคือเขาทำไว้ทำไมที่ฐานเจดีย์แบบนี้ คิดจะให้ใครดูกันนะ หรือว่าทำเป็นพุทธบูชา ไม่ได้คิดจะให้ใครมาดูอย่างทุกวันนี้ ไกด์บอกว่าเจดีย์อีกองค์ก็มีรูปแบบเดียวกันนี้อยู่ ไม่ต้องเดินเข้าไปดูหรอก เพราะที่เราเห็นนี้อยู่ในสภาพสมบูรณ์กว่าอยู่แล้ว เมื่อได้เห็นของชั้นยอดแล้ว เราก็ไม่ดิ้นรนจะเอาอะไรมากกว่านี้อีก

พวกเราใช้เวลายามเย็นนั่งรถตระเวนชมทุ่งเจดีย์ เห็นเจดีย์ไหนถูกตาถูกใจก็หยุดรถลงไปถ่ายรูปกัน ทุกอย่างทำตามสบายไม่รีบร้อน ฉันไม่กังวลอีกแล้วว่ายังมีอีกกี่พันเจดีย์ที่ยังไม่ได้ดู วันนี้เราไม่ต้องรีบไปจองที่ดูอาทิตย์อัสดง แถมไกด์ไม่ใช่คนพูดมาก ว่าอะไรก็ว่าตามกัน ไม่ขัดคอลูกทัวร์ เลยทำให้อารมณ์เบิกบานไปตามกัน หลังจากเอ้อระเหยถ่ายรูปอยู่พักใหญ่ ไกด์ก็พาไป **วัดนานพญา** (Nanpaya) วัดนี้ติดกุญแจดอกใหญ่ แต่ไม่ต้องรอนานก็มีคนมาเปิดให้ชม ข้างในค่อนข้างมืด แต่ยังพอมองเห็นรูปสลักของพระพรหมที่เสา ไกด์บอกว่าเป็นวัดในพุทธศาสนา มีเรื่องเล่าว่าเคยเป็นคุกที่ใช้ขังพระเจ้ามนูหะ กษัตริย์มอญที่รบแพ้พระเจ้าอโนรธา แต่มีหลักฐานแย้งว่าพระราชนัดดาของพระเจ้ามนูหะเป็นผู้สร้างวัดนี้ ใครจะสร้างก็ช่างเถอะ แต่จะให้ยอมรับว่าเป็นวัดพุทธนี่ยากสักหน่อย ก็รูปพระพรหมเห็นอยู่ชัดเจน พระพรหมที่นี่สวยทีเดียว ลายเส้นคมฝีมือช่างเยี่ยมอีกแล้ว ดอกบัวในหัตถ์ของพระพรหมมีรายละเอียดอ่อนไหวมาก ดูยังไงต้องเป็น

แผ่นดินเผาทำเป็นภาพสลักนูนต่ำเป็นเรื่องทศชาติ

เรื่องสุวรรณสามชาดก เห็นได้จากการล่ากวางในภาพ

เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า

วัดฮินดูมากกว่าอยู่ดี แต่ต่อมาอาจถูกแปลงให้เป็นวัดพุทธก็เป็นได้ ไกด์คงจะด่วนสรุปไปนิดหนึ่งเท่านั้นเอง

เมื่อได้ดูวัดที่เล่ากันว่าเป็นที่คุมขังพระเจ้ามนูหะแล้ว ไกด์เลยพาไปดู **วัดมนูหะ (Manuha Paya)** ต่อ วัดนี้อยู่ใกล้ๆ วัดนานพญานั่นแหละ เล่ากันว่าหลังจากถูกพระเจ้าอโนรธาจับกุมตัวมาได้ ๒ ปี มนูหะก็ได้รับอนุญาตให้สร้างวัดนี้ขึ้นในปี พ.ศ. ๑๖๐๒ วัดนี้ดูจากภายนอกไม่มีจุดเด่นอะไรมาก ด้านในมีพระพุทธรูปนั่ง ๓ องค์ และพระพุทธไสยาสน์อีกองค์หนึ่งหันหลังประจันกันอยู่ในเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เวลาเดินดูพระทั้งสี่องค์นี้ฉันรู้สึกอึดอัดมาก เพราะพระมีขนาดใหญ่โตคับห้องเหลือเกิน ฉันบอกตัวเองว่าไม่ชอบวัดนี้ ช่างทำได้อย่างไรถึงออกมาแบบนี้ ดูไม่มีฝีมือเอาเลยละ เดินออกมาดีกว่า พอกลับมาอ่านหนังสือนำเที่ยวทีหลัง ถึงได้รู้ว่าฉันนั่นละโง่เอง โง่อย่างไม่น่าให้อภัยเลย วัดนี้สร้างโดยเชลย คนเป็นเชลยย่อมรู้สึกคับอกคับใจและอึดอัดต่อพันธนาการที่มีอยู่ จึงสะท้อนออกมาผ่านพระพุทธรูปขนาดใหญ่คับที่ ใครเข้ามาวัดนี้แล้วเกิดความอึดอัดไม่สบายใจ ย่อมได้รับความรู้สึกแบบเดียวกับพระเจ้ามนูหะเคยประสบเมื่อเกือบพันปีมาแล้ว พระพุทธรูปนั่ง ๓ องค์มีพระพักตร์เคร่งขรึม มีเพียงพระพุทธไสยาสน์เท่านั้นที่มีรอยยิ้ม

รูปพระพรหมที่วัดนานพญา เป็นภาพสลักนูนต่ำที่งดงามมาก ทำให้อาจตีความได้ว่าเดิมวัดนี้เป็นศาสนสถานของศาสนาฮินดูมาก่อน และเปลี่ยนเป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลัง

ปรากฏอยู่ หมายความว่าพระเจ้ามนูหะต้องการบอกความนัยว่า มีเพียงความตายเท่านั้นที่จะช่วยพระองค์ให้หลุดพ้นจากห้วงความทุกข์ได้ และหนังสือยังบอกว่าถ้าบันไดทางด้านพระพุทธไสยาสน์เปิด ควรเดินขึ้นไปดูพระพักตร์ของพระนั่งจากช่องหน้าต่าง แล้วจะพบรอยยิ้มเช่นกัน นี่ละคือผลของการเตรียมตัวแบบกะพร่องกะแพร่ง ทำให้พลาดโอกาสดีๆ ไปอย่างน่าเสียดาย แล้วเมื่อไรจะมีโอกาสกลับมาดูวัดนี้อีกล่ะ

ตอนที่ออกมาจากวัดมนูหะนั้นเย็นมากแล้ว ไกด์ตัดสินใจพาไปดูวัดฮินดูที่เหลือเพียงแห่งเดียวของพุกาม คือ **นัทลอง จอง (Nathlaung Kyaung)** สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๗๔ ก่อนที่อโนรธาจะรับพุทธศาสนานิกายเถรวาทราวศตวรรษหนึ่ง เป็นวัดที่อุทิศถวายพระวิษณุ จึงมีเทวรูปของพระวิษณุอยู่ที่นี่หลายรูป แต่ก็ไม่มีอะไรน่าสนใจมากไปกว่านั้น เมื่อยืนหน้าวัดนัทลอง จอง จะมองเห็น **วัดสัพพัญญู (Thatbyinnyu Pahto)** วัดที่สูงที่สุดในพุกาม ที่มีอายุร่วม ๘๐๐ ปี ทั้งทินและไกด์ในวันนี้พูดตรงกันว่า เขาห้ามขึ้นไปข้างบนเจดีย์สัพพัญญู แต่ฉันมองเห็นคนกำลังไต่ขึ้นบันไดวัดสัพพัญญูอยู่ ๒ - ๓ คน เลยไม่รู้ว่าถูกหลอกหรือเปล่า พอมาเห็นหนังสือดูก็รู้ว่าเขาห้ามขึ้นจริงๆ ต้องขอโทษที่คิดอกุศลกับไกด์ไปแล้ว

รถแล่นมาเกือบถึงโรงแรมที่เราพัก เมื่อเพื่อนร่วมงานขอแวะดู **มงคลเจดีย์ (Mingalazedi)** ที่อยู่ใกล้ๆ เจดีย์อายุ ๗๐๐ กว่าปีแห่งนี้ นับเป็นเจดีย์รุ่นสุดท้ายของยุคทอง และเป็นเจดีย์ที่สวยที่สุดแห่งหนึ่งในพุกาม ฐานของมงคลเจดีย์มีชานถึง ๓ ชั้น แสงสว่างที่น้อยลงทุกทีทำให้ต้องรีบเดินขึ้นไปดู ฉันขึ้นบันไดไปถึงชานชั้นที่หนึ่ง ตรงนั้นมีแผ่นเซรามิกเคลือบสีเขียวอมฟ้าสดใสทำเป็นรูปเรื่องราวจากชาดก ติดอยู่รอบฐานองค์เจดีย์ แม้ว่าส่วนใหญ่จะชำรุดหลุดหายไปแล้ว แต่ของที่ยังเหลืออยู่ก็นับว่าสวย หัวหน้าคณะที่แอบมาดูเจดีย์นี้แล้วตั้งแต่เช้ามืดคนเดียวร้องบอกไล่หลังมาว่า ชั้นสูงไปก็มีอีก ฉันเริ่มขี้เกียจปีนบันไดต่อ เพื่อนร่วมงานเลยทิ้งสัมภาระฝากฉันไว้แล้ววิ่งตัวปลิวขึ้นบันไดไปทันที ฉันต้องถ่ายรูปไป พะวักพะวนกับข้าวของรุงรังทั้งของเพื่อนและของตัวเองไป แม่ค้าที่กำลังเก็บแผงขายของตรงทางเดินข้างล่างสุดตะโกนขึ้นมาบอกให้ฉันทิ้งของไว้เถอะ รับรองว่าไม่หายหรอก ถ้าเป็นสักสองสามวันก่อนฉันคงระแวงคำพูดของแม่ค้า แต่มาถึงตอนนี้ฉันค่อนข้างเชื่อใจ แล้วก็หอบของไปกองรวมกันข้างบันได ก่อนจะถือกล้องไปถ่ายรูปรอบๆ เจดีย์ ฉันยังติดนิสัยคนเมืองใหญ่อยู่มาก จึงเลือกเดินอยู่ใกล้ๆ กองสัมภาระ และ

วัดสัพพัญญู *(Thatbyinnyu Pahto)* **สูงที่สุดในพุกาม**

สูงถึง ๖๑ เมตร สร้างในรัชสมัยพระเจ้าอลองสิทธู (พ.ศ. ๑๖๕๖ - ๑๗๑๐) เป็นเจดีย์สองชั้นขนาดใหญ่มาก ดูโดดเด่นเป็นสง่าเช่นเดียวกับวัดอานันท์ ซึ่งมีอายุเก่ากว่าราวครึ่งศตวรรษ วัดสัพพัญญูเป็นวัดที่สวยมากในเวลาเย็นเหมาะสำหรับเป็นที่ชมอาทิตย์อัสดง แต่ปัจจุบันห้ามคนขึ้นไปยังชานชั้นบนเพื่อรักษาองค์เจดีย์มิให้ทรุดหรือร้าวมากขึ้นกว่านี้

วัดนานพญา (Nanpaya)
ศาสนสถานฮินดูที่ต่อมากลายเป็นวัดในพุทธศาสนา
เคยใช้เป็นคุกขัง Manuha?

มงคลเจดีย์ (Mingalazedi) อยู่ใกล้แม่น้ำอิรวดีและใกล้โรงแรมที่ดีที่สุดของพุกาม คือ Thiripyitsaya Hotel เป็นเจดีย์ยุคสุดท้ายของอาณาจักรพุกาม บนชานรอบองค์เจดีย์ที่มีหลายระดับนั้นเป็นจุดที่ชมทุ่งเจดีย์ และชมอาทิตย์อัสดงได้ดีที่สุดแห่งหนึ่งของพุกาม

เหลียวมองอยู่บ่อยๆ ในใจก็อดนึกไม่ได้ว่า ความมีน้ำใจแบบนี้ของคนพม่าจะยังคงอยู่ต่อไปอีกนานแค่ไหน หากประเทศเปิดตัวรับนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวมากกว่านี้ เหมือนอย่างที่พวกไกด์ชักจะเริ่มเป็นคือ ดูท่าทางจะหาประโยชน์จากนักท่องเที่ยวมากขึ้นทุกที

พวกเรากลับมานั่งทานของว่าง และจิบอะไรเย็นๆ ที่ห้องกว้าง หันสู่แม่น้ำอิรวดีของโรงแรม ระเบียงนี้เหมาะสำหรับนั่งพักผ่อนในยามเย็น บรรยากาศโรแมนติกมาก หากนั่งดื่มเบียร์เย็นๆ ชมอาทิตย์อัสดงที่ตรงนี้ วันนี้เรามาค่ำไปนิด ดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้าไปแล้ว และฉันก็เลือกดื่มน้ำอัดลมไม่ใช่เบียร์ อากาศที่นี่สดชื่นเย็นสบาย ลมเย็นจากแม่น้ำพัดโชยตลอดเวลา เราจึงนั่งคุยกันอย่างสบายใจ พวกเราบอกเพื่อนพม่าว่าชอบพุกามมาก เสียดายที่ไม่ได้เห็นเครื่องเขินสวยๆ ของพุกามเลย หัวหน้าของเราถามถึงร้าน U Ba Nyein ที่มีคนแนะนำให้มาชม เพื่อนพม่าไม่รู้จัก พวกเรานั่งคุยเรื่อยเปื่อยบ่นเรื่องปวดเมื่อยแข้งขา และว่าจะเข้านอนแต่หัวค่ำเพื่อจะได้ตื่นเช้าๆ เตรียมขึ้นเครื่องไปมัณฑะเลย์ เพื่อนร่วมงานกับฉันยังเดินชมสินค้าในล็อบบี้โรงแรม เมื่อคิดว่าเราคงไม่ได้ซื้ออะไรอีกแล้ว ก็เลยซื้อของในโรงแรมเสียเลย เราซื้อรูปเขียนสีน้ำมาคนละรูปเพื่อเป็น

แผ่นเซรามิกเคลือบเขียวประดับฐานมงคลเจดีย์

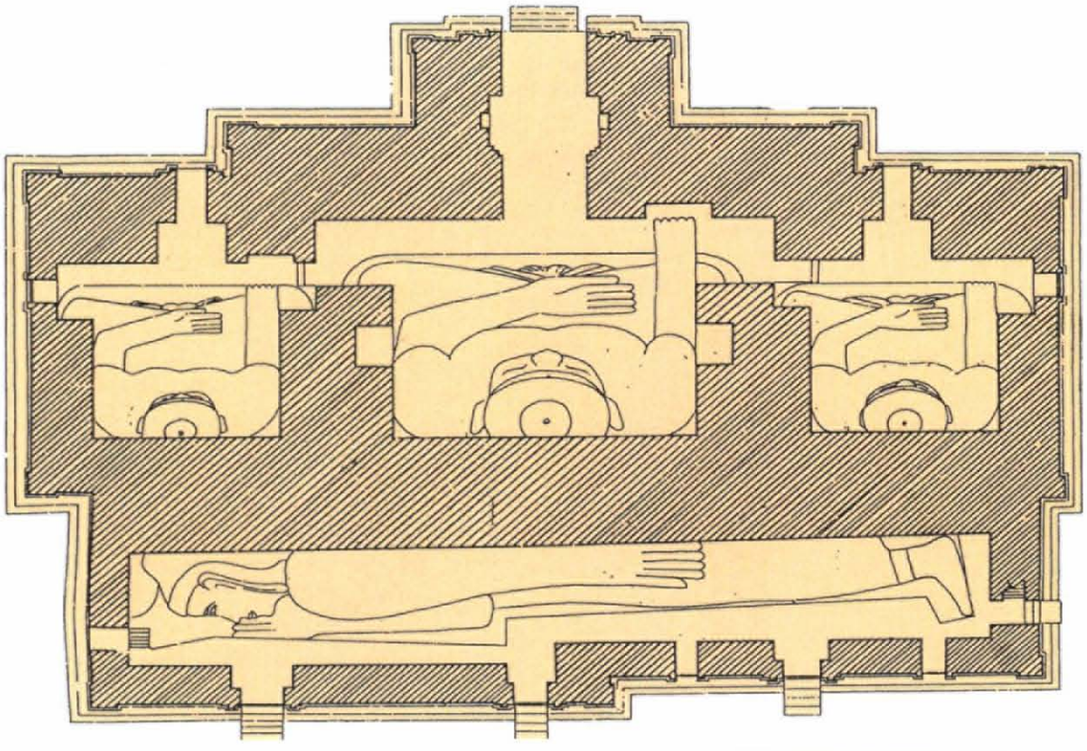

แผนผังภายในวัดมนูหะ (Manuha Paya) ที่สร้างโดยพระเจ้ามนูหะกษัตริย์มอญผู้เป็นเชลยของพระเจ้าอโนรธา มีพระพุทธรูปนั่ง ๓ องค์ หันหลังชนกับพระพุทธไสยาสน์ และทุกองค์มีขนาดใหญ่โตคับห้องที่ประดิษฐานอยู่ เท่ากับสะท้อนความรู้สึกคับแค้นของผู้ตกเป็นเชลยได้อย่างดี (ภาพจากหนังสือ Architectural Drawings of Temples in Pagan, หน้า ๖)

ที่ระลึกถึงพุกาม เพื่อนร่วมงานเลือกรูปเกวียนเทียมวัว มีฉากหลังเป็นเจดีย์ ส่วนฉันเลือกรูปท่าเรือหน้าวัดโลกานันท์ หัวหน้าของเราเหลือบดูรูปทั้งสองใบ แล้วบอกว่าฝีมือไม่ค่อยดีเท่าไร ฉันรู้นะ แต่ฉันก็ซื้อเพราะอยากเก็บความประทับใจมากกว่า

เรากำลังนั่งทานอาหารค่ำกันอยู่ ตอนที่เพื่อนพม่าถามว่าคืนนี้ไปดูร้าน U Ba Nyein กันไหม เพราะเขาหาคนมารับพวกเราไปดูได้ ไอ้ที่บ่นกันอยู่แหม็บๆ ว่าเหนื่อย เมื่อย ล้า และอยากเข้านอนแต่หัวค่ำน่ะ ทุกคนลืมหมดแล้ว ลุกขึ้นตามเพื่อนพม่าไปแบบคนใจง่ายทันทีเลย รถที่มารับเป็นรถเก๋ง ๕ ประตูคันไม่ใหญ่นัก แถมมีคนนั่งมาก่อนแล้ว ๓ คน รวมกับพวกเราอีก ๔ คน นั่งเบียดเสียดยัดเยียดกันไปในรถคันเดียว คิดๆ แล้วสงสารรถมาก เพราะแต่ละคนตัวไม่ใช่เล็ก เขาพาไปทางหมู่บ้านพุกามใหม่ นั่งรถนานพอควรกว่าจะถึงร้าน U Ba Nyein ร้านนี้ใหญ่

ขนาด ๓ - ๔ ห้องแถว ของที่นี่สวยมาก ฝีมือประณีต ราคาก็สูงตามฝีมือไปด้วยแต่สามารถต่อรองได้ ฉันอยากซื้อไปเสียทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นหีบไม้ โต๊ะแปดเหลี่ยมตัวเล็ก เชี่ยนหมาก ขันน้ำพาน แจกัน รวมทั้งกล่องอีกสารพัดขนาด แต่พอนึกถึงรถคันน้อยที่พาเรามา ฉันก็เริ่มท้อเสียแล้ว เพราะไม่รู้ว่าจะหอบหิ้วกลับไปได้อย่างไร ขนาดนั้นพวกเรายังหอบหิ้วกลับมาได้คนละชิ้นสองชิ้น และนึกดีใจที่ไม่ไปหลงกลซื้อจากร้านที่อีตาทินพาไปดูเมื่อวันวาน ขณะเดียวกันก็กลุ้มใจว่าจะเก็บสมบัติลงกระเป๋าเดินทางใบเล็กได้หมดไหมนะ โชคดีที่ไม่มีปัญหา

พุกามเป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน ครั้งหนึ่งที่นี่เคยเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ฉันอดนึกเปรียบเทียบกับบ้านเราไม่ได้ หากพุกามคือศูนย์กลางของอาณาจักร สุโขทัย หรืออยุธยาอาจเป็นแค่หัวเมืองเท่านั้น ฉันไม่เคยคิดว่าพุกามเป็นของประเทศพม่า แต่รู้สึกว่าเมืองนี้คือผลงานที่เกิดขึ้นจากสติปัญญาและสองมือของมนุษย์ ความงามทั้งหมดเกิดขึ้นมาจากความจงใจ และความพากเพียรของมนุษย์ สามารถยืนหยัดท้าทายกาลเวลานานนับพันปีได้อย่างงดงาม ไม่ว่าจะเป็นติโลมินโล ธรรมยันจิ กูเบียวจีทั้งสองแห่ง และจุฬามณี ฉันมองวัดเหล่านี้อย่างภูมิใจในฝีมือมนุษย์

พุกาม คือ สมบัติของมนุษยชาติ ที่ทุกคนมีสิทธิที่จะชื่นชมผลงานชิ้นเยี่ยมชิ้นนี้ได้เท่าๆ กัน คนที่ชอบศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีคงจะชอบเมืองนี้อย่างไม่มีปัญหา คนโรแมนติกอาจชอบทิวทัศน์ยามอาทิตย์อัสดง คนชอบชอปปิงอาจจะไม่ชอบที่นี่เพราะไม่มีของให้ซื้อมากนัก นอกจากพวกเครื่องเขินแบบพม่าและเครื่องชั่งฝิ่น พูดถึงคนชอบซื้อแล้ว ฉันชอบร้านขายของที่ระลึกตรงข้ามสนามบินพุกามมาก แต่ชอบแค่ชื่อร้านนะ ร้านนี้ชื่อ "Last Chance Bagan" เป็นโอกาสสุดท้ายจริงๆ เสียด้วย ถ้าไม่ซื้อก็ไม่มีโอกาสอีกแล้ว แต่ของนั้นคุณภาพพื้นๆ สู้ร้านที่หมู่บ้านพุกามใหม่ไม่ได้

ถ้าใครเลือกจะมาพุกาม คงต้องทำการบ้านหนักหน่อย เพื่อให้ดื้อกับไกด์ได้ในเวลาอันควร แล้วจะได้ดูอะไรที่สนใจได้มากขึ้น เราอาจเลือกเช่าจักรยานขี่ชมเมืองเองก็ได้ แต่ต้องจำไว้ว่าเมืองนี้ทั้งแห้งแล้งและแสงแดดแผดเปรี้ยง ควรคิดให้ดีว่าทนไหวหรือไม่ แล้วยังต้องมีแผนที่นำทางดีๆ ด้วย จะหวังดูป้ายบอกทางตามถนนนั้นไม่มีหรอก

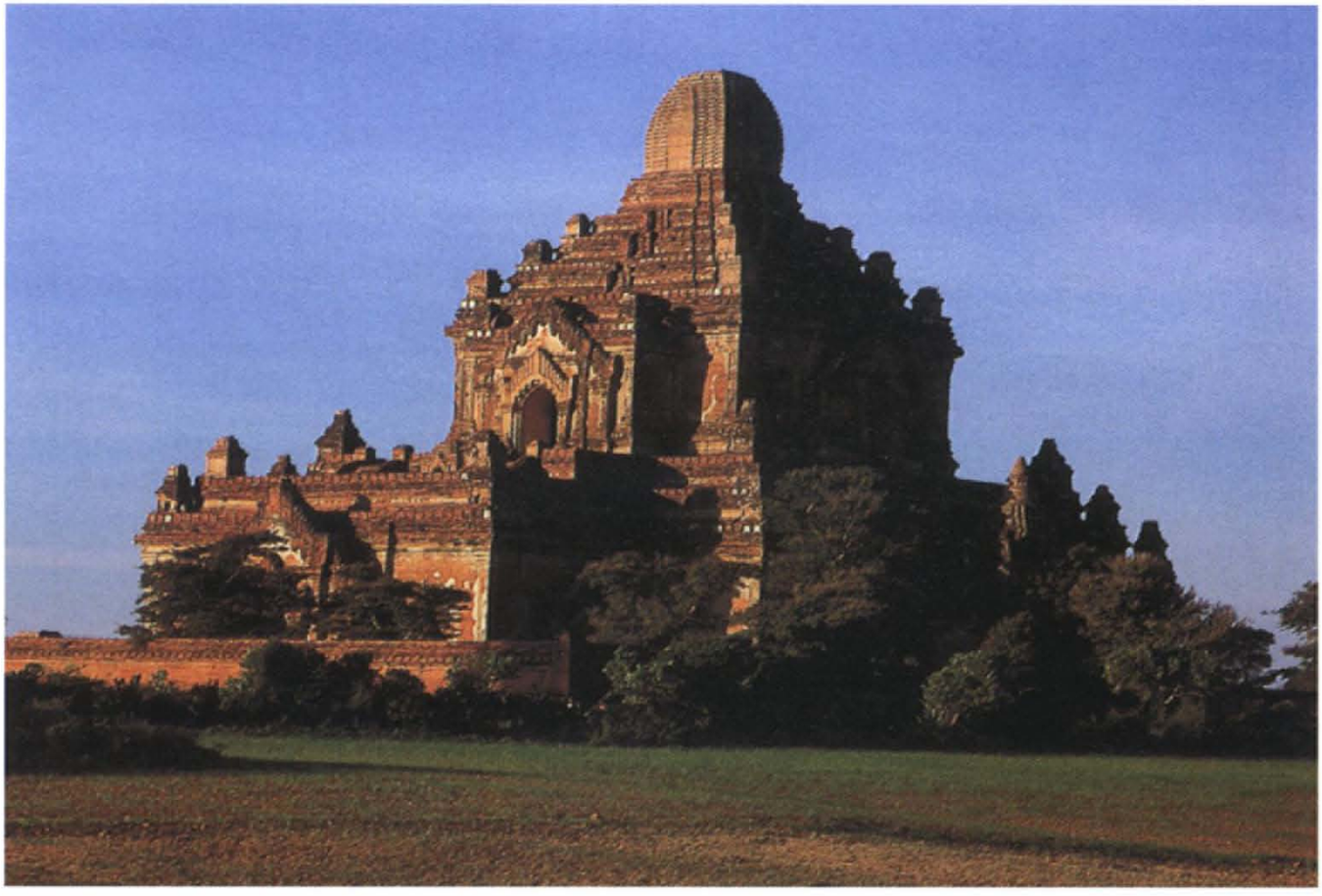

แม้แต่ป้ายชื่อโบราณสถานแต่ละแห่งยังหาไม่พบเลย ถ้าไม่รู้มาก่อนว่าวัดที่อยากดูรูปร่างอย่างไรคงเป็นปัญหาแน่เลย อาจเลือกนั่งรถม้าชมเมืองก็ได้ แต่ต้องคำนึงเรื่องแดดความร้อน และปัญหาทางภาษากับคนขับรถม้าด้วย สำหรับคนที่ไม่โชคดีอย่างพวกเราอาจมีปัญหาตั้งแต่สนามบิน เพราะคำประกาศทั้งหลายเป็นภาษาพม่าล้วน เมื่อจะออกเดินทางไปมัณฑะเลย์ เพื่อนพม่าต้องมาบอกให้รู้ว่าขึ้นเครื่องได้แล้ว ฉันจำได้ว่าเดินผ่านนักท่องเที่ยวญี่ปุ่นคนหนึ่ง พ่อคุณยืดเก้าอี้ตัวหนึ่งในสนามบินนั่งเหยียดขาหลับอย่างสบายอารมณ์ เขาคงจะไปเที่ยวบินอื่นก็ได้นะ เพื่อนร่วมงานหันมาพูดกับฉัน แต่พอเครื่องบินขึ้นสู่ฟ้าเรียบร้อยแล้ว พวกเราถึงรู้ว่าวันนี้เที่ยวบินออกจากพุกามมีแค่เที่ยวเดียวที่พวกเรา นั่งอยู่นี่ละ บนเครื่องก็ไม่มีหนุ่มญี่ปุ่นเสียด้วย ตราบจนทุกวันนี้ฉันยังสงสัยไม่หายว่า หนุ่มคนนั้นจะช่วยตัวเองได้อย่างไรที่พุกาม

วัดในเชียงใหม่*

เชียงใหม่เป็นเมืองเก่าแก่ มีอายุยืนยาวถึง ๗๐๐ ปีแล้ว และเป็นเมืองที่มีผู้คนหลั่งไหลมาเที่ยวชมปีหนึ่งๆ เป็นจำนวนมากมาย แต่มีน้อยคนที่จะตระหนักถึงความงดงามทางศิลปะและสถาปัตยกรรมของเชียงใหม่ ทั้งๆ ที่หลักฐานบ่งบอกถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา ที่มีอายุยาวนานถึง ๗ ศตวรรษ คือ วัดวาอารามนั้นมีอยู่มากมาย

จากการสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พบว่าเฉพาะในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่ที่ล้อมรอบด้วยคูเมือง และมีอาณาบริเวณไม่กว้างขวางเท่าไรนัก บริเวณนี้มีวัดมากถึง ๑๐๐ วัด

ถัดออกมาในเขตเวียงชั้นนอก มีอีก ๕๑ วัด และหากนับในเขตอำเภอเมืองทั้งหมดแล้วก็จะมีถึง ๓๗๓ วัด โดยที่ยังไม่รวมวัดพม่ากับวัดไทยใหญ่ด้วยซ้ำไป

ทุกวันนี้ หลายๆ วัดอาจกลายเป็นวัดร้าง บางวัดก็รวมกันกลายเป็นวัดเดียวขึ้นมาแทน แต่เชียงใหม่ยังคงได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มีวัดมากที่สุดอยู่นั่นเอง ขนาดที่คุณยายคนหนึ่งเคยเล่าว่าใครที่เห็นวัดแล้วต้องยกมือไหว้ล่ะก็ ถ้ามาเชียงใหม่ให้ยกมือพนมค้างไว้ได้เลย เพราะถนนแต่ละสายมีวัดตั้งอยู่เป็นระยะไม่มีขาด

วัดหลายแห่งในเชียงใหม่มีความสวยงาม มีคุณค่าทางศิลปะ และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ แต่วัดที่เลือกมา ๕ วัดนี้ เป็นผลงานภาพเขียนสีน้ำของ อาจารย์สุรสิทธิ์ เสาว์คง แห่งสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ (เจ็ดยอด) เชียงใหม่ ได้แก่ วัดมหาวัน วัดเจ็ดยอด วัดป่าเป้า วัดแสนฝาง และวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ทุกวัดมีความงดงามและมีคุณค่าในมุมมองของศิลปิน ซึ่งมีความประทับใจกับวัดนั้นๆ ในเชิงศิลปะ ทำให้น่าสนใจที่จะรู้จักวัดทั้งห้าในแง่มุมอื่นด้วย

---

* ตีพิมพ์ใน **นักเดินทาง** ๑, ๖ (กันยายน ๒๕๓๙), หน้า ๔๐ - ๔๒.

วัดมหาวัน

อยู่ริมถนนท่าแพกลางย่านการค้าของเชียงใหม่ วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อไรไม่มีผู้ใดทราบ และไม่เคยพบประวัติวัดนี้โดยตรงเลย แต่เคยพบชื่อวัดมหาวันในหลักฐานพวกจารึกหรือใบลาน ตลอดจนหนังสือเก่าๆ บอกว่าวัดนี้รวมอยู่ในวัดวาอารามที่พระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงเชียงใหม่โปรดให้ฟื้นฟูบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ จึงเชื่อกันว่าวัดนี้คงจะมีมาก่อนหน้านั้นแล้ว และอายุของวัดคงจะเกิน ๒๐๐ ปีอย่างแน่นอน

สิ่งที่น่าชมในวัดมหาวันคือพระอุโบสถกับวิหารทรงพื้นเมืองล้านนาที่สร้างเมื่อร้อยปีเศษมานี่เองและเจดีย์กับวิหารที่เป็นศิลปกรรมแบบพม่า มุมที่อาจารย์สุรสิทธิ์บันทึกภาพของวัดมหาวันเป็นมุมที่เห็นความแตกต่างทางศิลปะของช่างสองสกุลอย่างชัดเจน เพราะมีบาง

วัดมหาวัน ๑๙๙๖
สีน้ำ ขนาด ๔๐ x ๖๐ ซม.
ศิลปิน ผศ. สุรสิทธิ์ เสาว์คง

ส่วนของฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมประดับลวดลายขององค์เจดีย์แบบพม่าอยู่เคียงข้างกับสถาปัตยกรรมแบบพื้นเมืองล้านนา แต่ความแตกต่างนี้ให้บรรยากาศที่ดูกลมกลืนมากกว่าจะก่อให้เกิดความขัดแย้ง

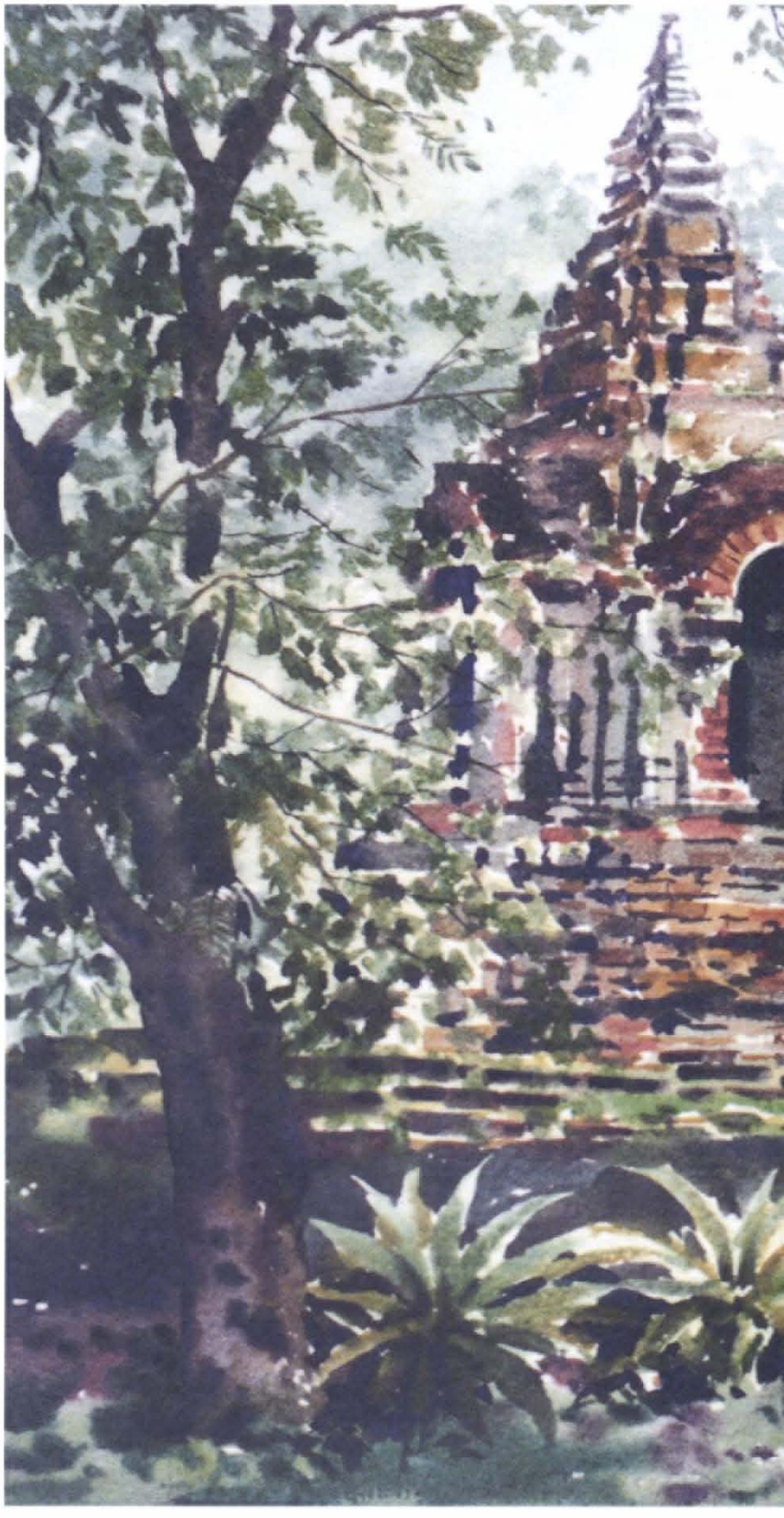

วัดเจ็ดยอด

มีอีกชื่อหนึ่งว่า วัดมหาโพธาราม เป็นวัดที่อยู่นอกเมืองออกมา คือตั้งอยู่ริมถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ สายเชียงใหม่ - ลำปาง

ตามประวัติเล่าว่าพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๓๑) โปรดให้สร้างวัดมหาโพธาราม เพื่อปลูกไม้ศรีมหาโพธิ์ แล้วให้ตกแต่งวัดนี้ให้เหมือนกับสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ พุทธคยา

วัดนี้มีความสำคัญมาก เพราะใน พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลกขึ้นที่นี่ และเมื่อพระองค์สวรรคตก็มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่วัดนี้ด้วย

ผู้มาชมวัดเจ็ดยอดมักไปชมพระเจดีย์เจ็ดยอดที่สร้างขึ้นตามแบบมหาโพธิเจดีย์ที่พุทธคยาในอินเดีย ตรงส่วนฐานขององค์เจดีย์มีปูนปั้นรูปเทวดาที่งดงามมาก แต่วัดเจ็ดยอดในภาพเขียนของอาจารย์สุรสิทธิ์ มองจากด้านข้างพระอุโบสถ เป็นจุดที่เคยเป็นพระเมรุ

วัดเจ็ดยอด ปี ๑๙๙๖ สีน้ำ ขนาด ๕๓ x ๖๘ ซม. ศิลปิน ผศ. สุรสิทธิ์ เสาว์คง

วัดป่าเป้า ปี ๑๙๙๔ สีน้ำ ขนาด ๔๐ × ๖๐ ซม. ศิลปิน ผศ. สุรสิทธิ์ เสาว์คง

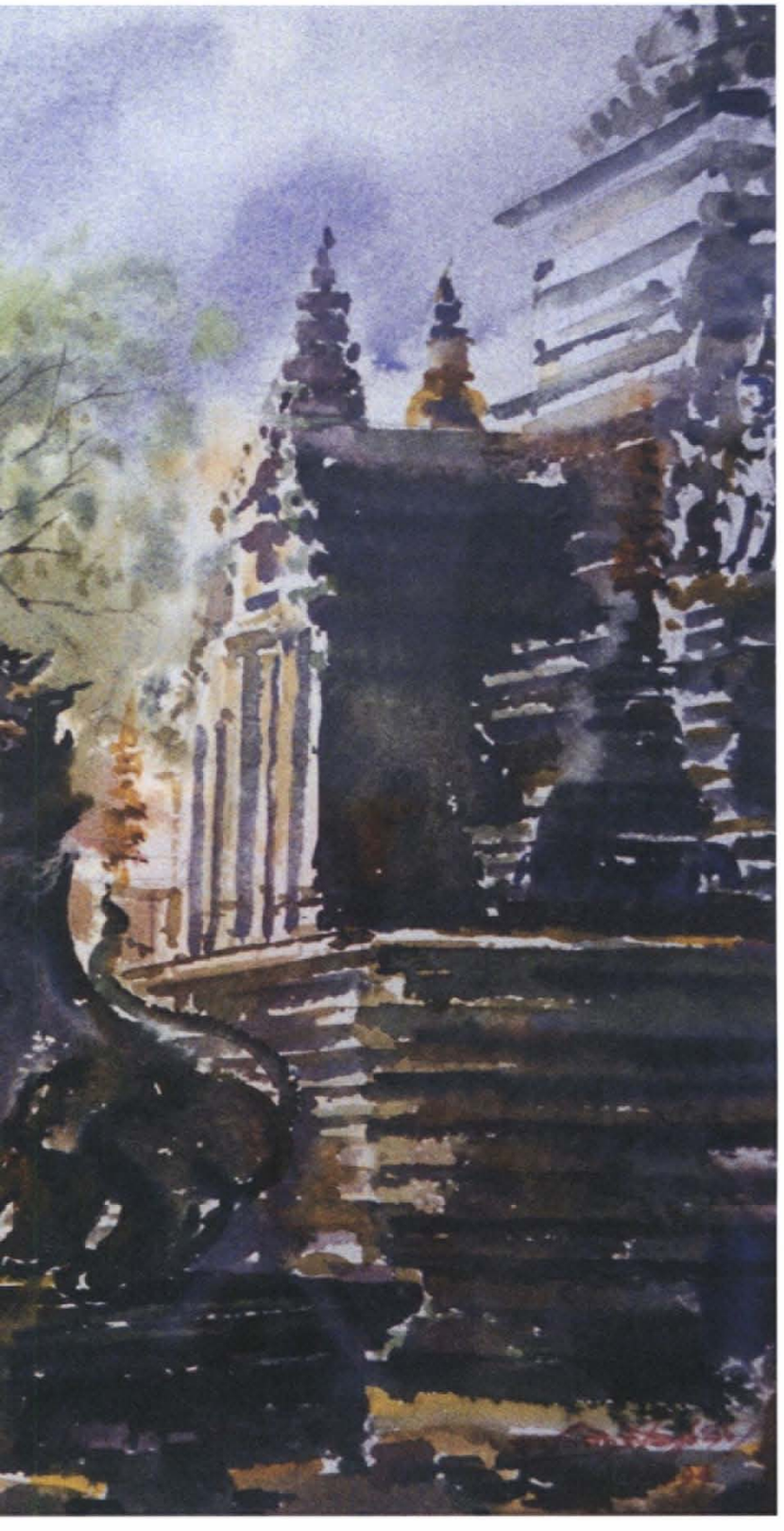

ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าติโลกราช มาก่อน แล้วสร้างพระอุโบสถขึ้นภายหลัง มณฑปที่เห็นในภาพ เคยเป็นที่ประดิษฐานของพระแก่นจันทน์แดงในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙ - ๒๐๖๙) เมื่อพระเมืองแก้วสวรรคต พระแก่นจันทน์แดงก็หายสาบสูญไป คงเหลือแต่มณฑปที่ว่างเปล่าอยู่ต่อมาตราบจนทุกวันนี้

วัดป่าเป้า

ตั้งอยู่ที่ถนนมณีนพรัตน์ ทางเข้าวัดจะอยู่ระหว่างอาคารพาณิชย์ริมถนน ซึ่งเลียบไปตามคูเมือง เป็นวัดที่ชาวไทยใหญ่หรือที่คนเหนือเรียกว่า 'เงี้ยว' ร่วมกันสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ เดิมตรงที่สร้างวัดนี้เป็นป่าไม้เบญจพรรณ และมีต้นเป้าหรือเปล้าน้อยซึ่งเป็นพืชสมุนไพรชนิดหนึ่งอยู่มาก จึงได้ชื่อว่าวัดป่าเป้า

เจดีย์กับวิหารของวัดป่าเป้าสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมพม่า มีเจดีย์องค์ใหญ่อยู่กลางและมีเจดีย์รายองค์เล็กอีกสี่องค์อยู่โดยรอบ ทางมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเจดีย์มีเสาตุงกระด้าง คือเสาแขวนธงไม้เพื่อบูชาพระเจดีย์ตามคตินิยมแบบพม่า

ตัววิหารสร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง และส่วนยอดของหลังคาทำเป็นหลังคาซ้อนกันอยู่ ๓ ชั้น ตามแบบพม่า

วัดป่าเป้ามีต้นไม้ใหญ่ร่มครึ้มและเป็นวัดที่นักศึกษาศิลปะชอบใช้เป็นสถานที่สำหรับวาดรูปอยู่เสมอ

อาจารย์สุรสิทธิ์เก็บบรรยากาศของวัดป่าเป้าได้เยี่ยมมาก

เจดีย์รูปทรงแปลกตาดูโดดเด่นออกมาจากหมู่ไม้ร่มรื่น หากสังเกตดูดีๆ ข้างหลังร่มไม้นั้นจะมองเห็นบันไดทอดขึ้นวิหารไม้สักทรงพม่าที่ถูกบังอยู่ หลายคนที่เห็นภาพวัดป่าเป้าของอาจารย์สุรสิทธิ์แล้ว มักอยากไปชมของจริงกันสักครั้ง

วัดแสนฝาง

เป็นอีกวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่บนถนนท่าแพใกล้กับทางแยกไปกำแพงดิน

วัดนี้ตามประวัติแล้ว อายุเก่าแก่หลายร้อยปี มีเรื่องราวเล่าว่าเดิมชื่อ “วัดแสนฝัง” โดยมีที่มาจากพระนามของพระเจ้าแสนภูกษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรล้านนา ซึ่งโปรดให้สร้างวัดนี้ขึ้น เพื่อฝากฝังพระราชศรัทธาและพระราชสมบัติของพระองค์ไว้กับพุทธศาสนา แต่ต่อมาชื่อวัดแสนฝังได้เพี้ยนไป กลายเป็นวัดแสนฝาง เรื่องนี้เท็จจริงมากน้อยเพียงไรมิอาจทราบได้ เนื่องจากหลักฐานพวกโบราณวัตถุสถานภายในวัดนี้ สามารถสืบค้นอายุได้เก่าที่สุดเพียงร้อยปีเศษๆ เท่านั้น

วัดแสนฝาง ปี ๑๙๙๒ สีน้ำ
ขนาด ๔๐ x ๖๐ ซม.
ศิลปิน ผศ. สุรสิทธิ์ เสาว์คง

สิ่งที่น่าสนใจในวัดแสนฝาง คือ วิหาร ซึ่งเดิมเป็นพระตำหนักที่ประทับของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่พระองค์หนึ่ง และมีการรื้อถอนตำหนักมาถวายวัดใน พ.ศ. ๒๔๒๐ ตามพระบัญชาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับเจ้าทิพเกษรราชเทวี

วิหารนี้สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมล้านนา หลังคาลาดต่ำประดับลวดลายไม้แกะสลักและปูนปั้นปิดทองเป็นลวดลายวิจิตรงดงามมาก

นอกจากนี้ ยังมีพระอุโบสถที่เป็นอาคารสองชั้น ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ส่วนชั้นบนเป็นโครงสร้างไม้ ลวดลายที่ประดับมีทั้งแบบพม่าและแบบล้านนา น่าดูมาก

แต่วัดแสนฝางในมุมมองของอาจารย์สุรสิทธิ์เป็นด้านนอกวัด ทางด้านถนนที่ออกไปทางตลาดวโรรส หรือที่คนเมืองเรียกว่า “กาดหลวง” ได้ จึงเห็นกำแพงทึบมีหลังคาปกคลุมและหอคอยที่เป็นปากทางเข้าวัดด้านถนนท่าแพ ทางเข้าที่ว่านี้เป็นซอกซอยอยู่ท่ามกลางอาคารพาณิชย์ริมถนน อาคารสีเขียวที่เห็นเป็นอาคารพาณิชย์บนฝั่งตรงข้ามวัดด้านถนนท่าแพ

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

เป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งของเชียงใหม่ และมีอายุเก่าแก่หลายร้อยปี

ตามประวัติบอกว่า พญาผายู (พ.ศ. ๑๘๘๘ - ๑๘๙๘) กษัตริย์ล้านนาสร้างวัดนี้ขึ้นเพื่อบรรจุพระอัฐิของพญาคำฟูพระราชบิดา ด้วยเหตุที่ตั้งอยู่ใกล้ตลาดกลางเมืองที่มีชื่อว่ากาดลี วัดนี้จึงมีชื่อว่า “วัดลีเชียงพระ”

ต่อมา ในรัชสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ. ๑๙๒๙ - ๑๙๔๕) มีการอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานไว้ที่วัดนี้ เลยเรียกชื่อว่า วัดพระสิงห์ สืบมาจนทุกวันนี้

โบราณวัตถุสถานในวัดนี้มีอายุย้อนกลับไปได้นานหลายร้อยปี ผู้ที่มาวัดนี้มักไปชมวิหารลายคำที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ เพราะภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารลายคำถือเป็นงานชั้นยอดชิ้นหนึ่งของสกุลช่างล้านนา และหลายคนจะไปชมหอไตรที่อยู่ด้านหน้าวัด

วัดพระสิงห์วรวิหาร ปี ๒๕๑๙ สีน้ำ ขนาด ๓๗ × ๕๒ ซม. ศิลปิน ผศ. สุรสิทธิ์ เสาว์คง

หอไตรที่นี่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งบนฐานปูนสูงทาสีขาว ระหว่างช่องหน้าต่างตรงส่วนล่างของหอไตรมีลายปูนปั้นรูปเทวดายืนประดับอยู่ และทั้งด้านบนและล่างของรูปเทวดาจะมีลายปูนปั้นรูปสัตว์หิมพานต์

ส่วนบนของหอไตรเป็นไม้ มีการแกะสลักลวดลาย และปั้นปูนประดับกระจกสีด้วย

หอไตรวัดพระสิงห์จึงเป็นอาคารที่งดงามทั้งรูปทรง และการประดับประดาที่วิจิตรบรรจง แต่วัดพระสิงห์ที่อาจารย์สุรสิทธิ์เลือกมุมมองนั้น คือ พระอุโบสถ ที่น้อยคนจะทราบว่าเป็นอาคารร่วมสมัยกับวิหารลายคำ คือสร้างขึ้นในราวรัชกาลพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๙ - ๒๐๖๙)

พระอุโบสถแห่งนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขโถงทั้งด้านหน้าและหลัง หน้าต่างขนาดใหญ่ มีลูกกรงไม้กั้นอยู่ และมีหลังคาลดหลั่นเป็น ๓ ชั้น

ซุ้มประตูทั้งด้านหน้าและหลังแกะไม้ปิดทองเป็นรูปพญานาค ๒ ตัว เศียรของพญานาคแผ่ออกมาเป็นฐานของสามเหลี่ยม ลำตัวทอดโค้งขึ้นข้างบน และส่วนหางเกี่ยวพันกันเป็นยอดแหลมเหนือประตู พระอุโบสถที่ผู้คนมักเดินผ่านเลยไปแห่งนี้ จึงมีความงดงามน่าสนใจมาก

คราวหน้า หากมีโอกาสได้มาเชียงใหม่ อยากให้ลองมาชมวัดเหล่านี้บ้าง และลองเดินหามุมที่อาจารย์สุรสิทธิ์เลือกบันทึกในภาพเขียนเหล่านี้ แล้วอาจเปรียบเทียบกับมุมอื่นๆ ที่ถูกใจเราอยู่แล้ว บางทีการมาเที่ยววัดอาจให้ความรู้สึกดีๆ ที่น่ารื่นรมย์แก่ชีวิตอยู่ไม่น้อย และคงจะดีกว่านี้อีก หากรู้เกร็ดเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับวัดเหล่านั้นมาบ้าง

วัดในเชียงใหม่ยังมีอะไรให้ดูอีกมาก คุณจะไม่ลองสำรวจด้วยตัวเองบ้างหรือ

ที่มาของข้อมูล

๑. **วัดสำคัญของนครเชียงใหม่ เล่ม ๑.** เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ : [ม.ป.ป.]

๒. เกร็ดความรู้บางเรื่องมาจากคำบอกเล่าของผู้ช่วยศาสตราจารย์นันทนา ปกป้อง แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เมืองนักบุญอัสสิสิ*

เรื่องของเรื่องเริ่มต้นจากวงสนทนาระหว่างเพื่อนฝูง ใครคนหนึ่งพูดขึ้นว่า อยากไปเที่ยวไหนไกลๆ ด้วยกันสักหน เอาชนิดที่ตามใจเรานะ อยากดูที่ไหน นานเท่าไร ขอเป็นคนกำหนดเอง ไม่ต้องให้บริษัททัวร์มาคอยบงการ ทุกคนดูจะเห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ แล้วช่วยกันเสนอที่ที่อยากไปเที่ยวดังเซ็งแซ่ ในที่สุดก็แยกวงกันไป โดยหาข้อสรุปร่วมกันไม่ได้ ทิ้งโครงการท่องเที่ยวให้เป็นเพียงความฝันล่องลอยอยู่กลางอากาศต่อมานานเป็นปี กว่าจะถึงวันที่มีคนหาญอาสามาสานความฝันนี้ให้เป็นจริงขึ้นมา

คำชวนง่ายๆ แค่ "ไปอิตาลีกันนะ" ทำให้คนหลายคน รวมทั้งฉันด้วยตอบตกลงทันที จากนั้นก็ต้องวางแผนเที่ยว ส่วนใหญ่แค่ออกความเห็นว่า น่าจะไปที่นั่นที่นี่ และอัสสิสิเป็นชื่อที่หลายคนเลือกตรงกัน เพื่อนที่เป็นคนชวนจะรวบรวมชื่อสถานที่ที่มีผู้เสนอ แล้วไปจัดรายการเที่ยวให้เป็นเรื่องเป็นราวอีกทีหนึ่ง ฉันเห็นใจจริงๆ เพราะเพื่อนของฉันทำงานหนักมาก ไหนจะต้องดูอย่างละเอียดว่า พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ วัง หรือโบสถ์ต่างๆ เปิดหรือปิด วันไหน เวลาอะไร จะได้ไม่เผลอจัดให้ไปชมตอนที่เขาปิด ในขณะเดียวกัน ยังต้องคำนึงถึงเรื่องการจราจรสำหรับเมืองใหญ่ โดยเผื่อเวลาเดินทางจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งให้เพียงพอ และยังต้องรู้กฎหมายเรื่องเวลาทำงานต่อวันของคนขับรถโค้ชว่าห้ามเกินกี่ชั่วโมง ทุกเรื่องล้วนชวนให้ปวดหัวทั้งสิ้น

ในที่สุด รายการเที่ยวอิตาลีก็เป็นรูปเป็นร่างออกมา มีการตัดทอนเวลาและสถานที่เที่ยวลงให้เหมาะสมกับกำลังทรัพย์ของเรา ตลอดจนไม่ให้ขัดกับเงื่อนไขต่างๆ ที่มีอยู่ด้วย เพื่อนบอกว่าเราอดไปมิลาน คาปรี และปอมเปอี แต่อัสสิสิยังคงอยู่ในกำหนดการของเราต่อไป โดยเราวางแผนกันว่า จะใช้เวลาท่องเที่ยวอิตาลีราว ๑๕ วัน และจะมาถึงอัสสิสิในวันที่สิบเอ็ดของการเดินทาง หลังจากผ่านเมืองอย่างเซียนา ฟลอเรนซ์ ปิซา เวโรนา ปาดัว และเวนิสมาแล้ว แต่เรายังไม่ได้เห็นกรุงโรม เพราะนั่นคือหมายถัดไปจากอัสสิสิ

---

* ตีพิมพ์ใน **นักเดินทาง** ๒, ๑๘ (กันยายน ๒๕๔๐), หน้า ๕๖ - ๘๗.

ทำไมถึงต้องเป็นอัสสิสิ เมืองนี้มีอะไรดีนักหนา หนังสือทุกเล่มที่ฉันเตรียมอ่านเพื่อท่องอิตาลีล้วนทำให้ฉันอยากเห็นเมืองอัสสิสิมาก นี่คือถิ่นกำเนิดของคณะนักบวชนิกายฟรานซิสกันอันลือชื่อ และใครๆ ก็บอกว่าเป็นเมืองที่คงสภาพของยุคกลางไว้ได้อย่างดีเยี่ยมเมืองหนึ่งในอิตาลี เพียงเท่านี้ก็ท้าทายความอยากรู้อยากเห็นของฉันเหลือเกินแล้ว เมื่อฉันเล่า

วิวเมือง Assisi

ให้คนที่เคยไปอิตาลีมาแล้วฟังถึงรายการเที่ยวครั้งนี้ ผู้หวังดีทั้งหลายเตือนฉันกลับมามากมาย จะไปอิตาลีต้องระวังมิจฉาชีพให้มากๆ ให้แบ่งเงินใส่ไว้หลายๆ ที่ เผื่อถูกฉกชิงวิ่งราวไปจะได้ไม่เดือดร้อน โรงแรมก็ไว้ใจไม่ได้ อย่าทิ้งของมีค่าไว้เชียวนะ แม้แต่คนขายของก็ยังจ้องจะโกงเวลาทอนเงินอีก

คำเตือนจากผู้เคยมีประสบการณ์เขย่าขวัญฉันได้ไม่น้อยทีเดียว ไม่รู้เหมือนกันว่า เพื่อนบางคนจะพลอยหวั่นไหวตามไปด้วยหรือเปล่า เพราะมีคนถอดใจ ขอถอนตัวไปดื้อๆ เลยทำให้คณะทัวร์ที่คิดว่าจะมีเฉพาะเพื่อนฝูง มีอันต้องขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดฉันพบว่าในคณะทัวร์ที่มี ๑๗ คนนั้น มีเพื่อนฉันอยู่แค่ ๒ - ๓ คนเท่านั้น ที่เหลือเรียกได้ว่าไม่คุ้นเคย ไปจนถึงคนแปลกหน้าได้เลย เพื่อนร่วมงานของฉันมาดูรายการเที่ยวครั้งนี้แล้ววิจารณ์ว่าดูอะไรอยู่ที่เดียวตั้งครึ่งเดือน น่าเบื่อจะตาย วันท้ายๆ เถอะ จะเอือมพวกของโบราณน่าดูเลย เอาละสิ ยิ่งต้องมาเที่ยวกับกลุ่มที่ไม่รู้จักกันเท่าไรด้วย ฉันจะสนุกกับเขาไหมนี่

ฉันคิดปลอบใจตัวเองว่าต้องสนุกสิ เพราะเพื่อนฉันวางแผนเที่ยวไว้เยี่ยมมาก โดยเฉพาะเมืองอัสสิสินะ เราตกลงกันว่าจะพักค้างคืนในเขตเมืองเก่า คืนนั้นเป็นข้างขึ้นใกล้วันเพ็ญเสียด้วย เราจะเดินชมเมืองอัสสิสิยามค่ำคืนท่ามกลางแสงจันทร์นวลกระจ่าง แล้วเมืองยุคกลางแห่งนี้จะน่าหลงใหลสักเพียงไหน เพื่อนฉันยังวาดฝันต่ออีกว่าตอนเช้าวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันอาทิตย์ ทุกคนจะเดิน

ออกจากโรงแรมแต่เช้าตรู่ เพื่อร่วมพิธีมิสซาที่โบสถ์ซาน ฟรานเชสโก (Basilica di San Francesco) ไกด์จะมาพบพวกเราตอนสาย และจะพานั่งรถไป Eremo delle Carceri ซึ่งเป็นสถานที่ที่นักบุญฟรานซิสเคยใช้แสวงหาความวิเวกท่ามกลางป่าเขา จากนั้น ไกด์จะพาพวกเราเดินกลับมาอัสสิสิที่อยู่ห่างราว ๔ กิโลเมตร และเราจะใช้เวลาที่เหลือเดินชมเมือง ก่อนจะค้างอีกคืนหนึ่งที่นี่

แผนเที่ยวที่ดูดีของเรา ต้องพบกับอุปสรรคอีกจนได้ ไม่ใช่เป็นเพราะผู้ร่วมทางและไม่ใช่ปัญหาแบบที่ผู้หวังดีเตือนไว้ล่วงหน้า เวลาผ่านไปสิบกว่าวัน ฉันพบว่าชอบทัวร์คณะนี้มากกว่าที่คิด

ทุกคนน่ารักและเปี่ยมด้วยน้ำใจ ฉันเองได้คู่หูคนใหม่ที่คุยถูกคอกันมากเพิ่มมาอีกคน คนอิตาเลียนเท่าที่เห็นก็ดูจะต้องข้ามกับคำเตือนที่ได้รับ เพราะฉันพบแต่คนที่เป็นมิตร มีอารมณ์ขันและเอื้อเฟื้อ โดยเฉพาะผู้คนตามเมืองเล็ก คนขายของในร้านที่กุบบิโอ (Gubbio) ตีมือฉันตอนที่หยิบจานใบใหม่ซึ่งราคาแพงกว่าใบที่เลือกแล้ว และบอกว่าใบแรกนั่นดีกว่า สวยกว่าตั้งแยะ เธอไม่ได้ทำแบบนี้เพราะรำคาญที่ฉันเลือกของ ก็เธอขนของมากองให้ฉันเลือกตามสบายนี่นา แต่ท่าทางเธอเหมือนเป็นเพื่อนฉัน และช่วยออกความเห็นเวลาเลือกของกันมากกว่า

ปัญหาของเราอยู่ตรงที่หาที่พักในเมืองอัสสิสิไม่ได้ เราไม่รู้ว่าสุดสัปดาห์นั้นเป็นวันหยุดยาวของอิตาลี ผู้คนเลยออกมาเที่ยวตามหัวเมือง ทำให้โรงแรมเต็ม ปกติที่พักในเมืองเก่าของอัสสิสิก็หายากอยู่แล้ว เพราะโรงแรมมีไม่กี่แห่ง และโรงแรมใหญ่ที่สุดในเมืองนี้ก็มีห้องพักแค่ ๒๔ ห้องเท่านั้น แถมราคาค่าที่พักก็ค่อนข้างแพงเสียด้วย เมื่อหาที่พักในเมืองอัสสิสิไม่ได้ เราจึงต้องไปพักที่โรงแรมจานุสในฟาบริอาโน (Fabriano) แทน

ฟาบริอาโนนี่มันอยู่ตรงไหนกันล่ะ ขนาดเปิดแผนที่และหนังสือนำเที่ยวอิตาลีที่มีอยู่แล้วหลายตลบยังหาไม่พบเลย อาจารย์สุรสิทธิ์และอาจารย์ศรีวรรณา เสาว์คง ศิลปินระดับชาติที่มากับเราด้วย ช่วยไขข้อสงสัยให้ว่า ฟาบริอาโนเป็นแหล่งผลิตกระดาษเนื้อดีสำหรับใช้เขียนรูป ฉันสังเกตเห็นมีโรงงานทำกระดาษขนาดใหญ่ตั้งอยู่ข้างทางจริงตามพี่เขาว่า และเมืองนี้เท่าที่เห็นก็ดูใหญ่โตเอาการ เสียแต่ว่ามันไม่ใช่อัสสิสิ เลยทำให้ความใฝ่ฝันที่จะได้เห็นเมืองยุคกลางในยามค่ำคืนต้องสลายลงในชั่วพริบตา

ฉันอดถามตัวเองไม่ได้ว่า จะประทับใจกับเมืองอัสสิสิได้มากน้อยแค่ไหน วันวานฉันได้เห็นอูร์บิโน (Urbino) เมืองที่ได้ชื่อว่าเปลี่ยนแปลงน้อยมากตลอดระยะเวลา ๔๐๐ ปีที่ผ่านมา ฉันควรจะชอบที่นี่ แต่กลับเป็นว่า ฉันหมดทั้งแรงและกำลังใจที่จะเดินชมอูร์บิโนเอาดื้อๆ ถึงกับขอแยกตัวจากกลุ่มมาก่อน ทั้งๆ ที่ฉันพร่ำบอกตัวเองตลอดเวลาว่า ที่นี่เป็นบ้านเกิดของศิลปินเอกอย่างราฟาเอล (Raphael) และบรามันเต (Bramante) ที่ฉันแสนจะหลงใหลในฝีมือ นั่นไม่ได้ช่วยให้มีแรงฮึดขึ้นมาเลย พอจะหันไปซื้อของ ฉันก็พบว่าพ่อค้าที่นี่โก่งราคาสินค้าสูงจนเกินเหตุน่าเกลียดมาก เลยพาลไม่ถูกใจหนักขึ้นไปอีก ฉันเริ่มวิตกว่า ตัวเองกำลังเบื่อดูเมืองโบราณหรือเปล่า ซักจะเข้าเค้าตามคำเตือนที่ได้มาเสียก็ไม่รู้

ตอนที่นั่งรถมาอัสสิสิ เพื่อนผู้วางแผนเที่ยวเปรยอย่างกังวลนิดๆ ว่า วันอาทิตย์อย่างนี้ไม่แน่ใจเหมือนกันว่าอัสสิสิจะเป็นเช่นไร ใครๆ ก็รู้ว่าพวกอิตาเลียนนับถือคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิกและมักจะเคร่งศาสนาด้วย เมื่อวันศุกร์ที่ผ่านมา อาหารเย็นของเรายังเป็นปลาเลย เพราะมีข้อห้ามทางศาสนามิให้บริโภคเนื้อสัตว์ใหญ่ในวันศุกร์ ทำให้ฉันนึกถึงสมัยเป็นเด็กนักเรียนโรงเรียนแม่ชีฝรั่ง ฉันเคยอดทานก๋วยเตี๋ยวลูกชิ้นในวันศุกร์มาแล้วเหมือนกัน แล้วนี่วันอาทิตย์ พระคัมภีร์เก่าบอกว่า แม้แต่พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่ทำงานในวันที่เจ็ดของสัปดาห์ อัสสิสิจะถือตามธรรมเนียมนี้เคร่งครัดไหม สถานที่สำคัญๆ จะปิดหรือเปล่า ตอนที่ตรวจดูจากหนังสือนำเที่ยวก็ไม่เห็นว่าอย่างไร ไหนจะร้านค้าอีกล่ะ ขืนเจออัสสิสิที่ปิดเงียบเชียบเป็นได้เซ็งกันไปทั้งวงแน่ๆ

เรามาถึงอัสสิสิเมื่อเกือบ ๙.๐๐ น. ตอนที่รถจอดส่งตรงลานหน้าเมืองนั้น ฉันเห็นนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นกลุ่มใหญ่มาถึงพร้อมกับพวกเรา รถจะกลับมารับเราอีกครั้งที่ลานนี้เมื่อถึงเวลา ๑๘.๐๐ น. เท่ากับเราจะใช้เวลาที่เมืองนี้ไม่ต่ำกว่า ๙ ชั่วโมง ฉันรู้สึกผิดคาดที่เห็นผู้คนมากมายที่ลานจอดรถ และปริมาณรถที่จอดอยู่ก็เกือบเต็มลานทีเดียว แถมยังมีรถโค้ชขนาดใหญ่แล่นขึ้นลงอย่างไม่ขาดสาย นักท่องเที่ยวสารพัดชาติเดินปะปนกันเต็มไปหมดจนฉันซักขยาดน่ากลัวจะพลัดหลงได้ง่ายๆ แต่มีคนหันมาบอกว่าอุ่นใจแล้ว ตรงที่พ่อค้าแม่ค้าเปิดแผงลอยขายของกันอย่างเอิกเกริกรอบลานจอดรถ วันอาทิตย์ที่นี่ครึกครื้นดีแท้

เมื่อถึงอัสสิสิแล้ว เราจึงรู้ว่าบริษัทที่จัดการเปลี่ยนแปลงที่พักให้พวกเราไปอยู่ฟาบริอาโนลืมเลื่อนเวลานัดไกด์ให้ เดิมเรานัดไว้ ๑๐.๓๐ น. เพราะเผื่อเวลาตอนเช้า สำหรับพิธีมิสซาที่ซาน ฟรานเซสโก เมื่อเราเข้าร่วมพิธีนี้ไม่ได้และไกด์ก็ไม่มาก่อนเวลา ๑๐.๓๐ น. ทุกคนเลยลงมติเป็นเอกฉันท์ว่า แยกย้ายกันไปตามใจชอบดีกว่า แล้วค่อยกลับมารวมพลกันใหม่ ที่หน้าประตูเมืองอีกครั้งเมื่อถึงเวลานัดหมาย

ฉันเดินตามผู้คนเข้าเมืองอัสสิสิ ทางประตูซานเปียโตร (Porta San Pietro) ถนนในเมืองเป็นทางแคบๆ ปูด้วยหินและทอดขึ้นไปตามเนินเขาที่ค่อนข้างชันเอาการ คนที่คิดอยากมาเที่ยวเมืองแบบนี้ ควรฝึกกำลังขาไว้ให้อยู่ตัวสักหน่อย มิฉะนั้นจะเมื่อยล้ามากยามต้องเดินขึ้นทางชันบางที่เรียกได้ว่าแทบจะลากสังขารกันเลย เพราะพื้นถนนที่เป็นหิน ส่วนมากมักจะตะปุ่มตะป่ำไม่ราบเรียบอย่างพื้นคอนกรีต เนื่องจากมีการสึกกร่อนเกิดขึ้นหลังจากใช้งานนานหลายร้อยปี ทำให้รองเท้าพื้นหนาและสวมสบายกลายเป็นสิ่งจำเป็นขึ้นมา ฉันโชคดีตรงที่มีรองเท้าดี ช่วยบรรเทาความปวดเมื่อยได้มาก จนทำให้มีเวลาและมีอารมณ์อันสุนทรีย์พอที่จะชื่นชมกับสองข้างทางได้อย่างสบาย

ถนนสายนี้จัดว่าสวยทีเดียว ท่าทางดูเป็นถนนสายสำคัญของเมืองเสียด้วย และมีซอยเล็กซอยน้อยแยกออกไปทั้งสองฟาก ตึกรามบนถนนสายนี้ทำด้วยหินสีออกไปทางเหลืองนวลจนถึงชมพูจางๆ แทบทั้งเมืองมองดูกลมกลืนกันดี ไม่พบตึกรูปทรงแปลกประหลาดแทรกขึ้นมาให้รกสายตาเลยสักแห่งเดียว แม้จะเห็นปั้นจั่นยักษ์กำลังทำงานอยู่ ๒ - ๓ อัน แสดงว่าการก่อสร้างหรือซ่อมแซมอะไรในอัสสิสิต้องรักษาสภาพแวดล้อมเดิมกันอย่างเคร่งครัด ภายในอาคารจะตกแต่งให้ทันสมัยเท่าใดก็ได้ แต่ด้านนอกและโครงสร้างอาคารต้องเป็นอย่างเดิมเสมอ ห้ามเปลี่ยนแปลงเด็ดขาด

เพื่อนฉันพูดขึ้นว่า มีคนเคยบอกเขาว่าที่อิตาลีอนุรักษ์เมืองเก่าของตนไว้ได้มากมายอย่างนี้เป็นเพราะความยากจน ทำให้ไม่มีเงินรื้อเมืองเก่าเพื่อสร้างของใหม่ แล้วใช้เมืองเก่าๆ พวกนี้ให้เป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวไปเลย ข้อสรุปแบบนี้ฟังดูพิกลอยู่นะ ฉันคิดว่าประเทศยากจนหลายแห่งเคยรื้อบ้านเมืองเก่าทิ้งกันโครมๆ แล้วสร้างอะไรที่คิดว่าทันสมัยขึ้นแทน เพื่อ

ดอกไม้ข้างหน้าต่าง

บ้านนี้ต้นไม้แยะและสวยมาก

เมืองเก่าของยุโรปมักมีกฎหมายอนุรักษ์อาคารเก่าแก่ให้คงสภาพเดิมเอาไว้ บางเมืองยังกำหนดให้ชาวเมืองช่วยกันดูแลรักษา ตลอดจนตกแต่งหน้าบ้านของตนให้สวยงามน่าดู ที่อัสสิสิใช้วิธีปลูกต้นไม้และดอกไม้เพื่อเพิ่มสีสันสวยงามให้เมือง สมกับที่อยู่ในเขต The Green Heart of Italy

บอกว่าประเทศฉันพัฒนาแล้วนะ ฉันคิดว่าอิตาลีเลือกที่จะอนุรักษ์เมืองเก่าเอาไว้ต่างหาก ไม่ใช่ความจนบังคับเพียงอย่างเดียวหรอก

ฉันบอกตัวเองว่าชอบอัสสิสิ เมืองนี้น่ารักและมีเสน่ห์ทุกมุมมอง ฉันเห็นโรงแรมเล็กๆ ข้างประตูเมือง ปลูกไม้เลื้อยแผ่คลุมเฉลียงชั้นบน ตรงลูกกรงเฉลียงเขาทำเป็นกระบะยื่นออกมา ในนั้นวางกระถางดอกไม้สีสันเจิดจ้า พื้นข้างล่างตรงหน้าโรงแรมซึ่งแคบนิดเดียวนั้นยังมีอ่างดินเผาที่ปลูกไม้ดอกต้นเตี้ย มองเห็นดอกพราวไปทั้งอ่าง น่าดูมาก บ้านหลายหลังริมถนนสายนี้เลือกทำห่วงเหล็กฝังติดกับผนังด้านนอก สำหรับสวมกระถางไม้ดอกเรียงอยู่เป็นตับ อวดสายตาผู้คนที่สัญจรผ่านไปมา สีแดง ชมพู ส้ม เหลือง ฟ้า ม่วง หรือขาวของดอกไม้นานาพันธุ์ที่กำลังบานสะพรั่งช่วยเพิ่มความสดชื่นแจ่มใส และความอบอุ่นแก่บ้านหินเก่าๆ เหล่านี้ได้อย่างคาดไม่ถึงทีเดียว

อัสสิสิเป็นเมืองเก่าแก่มาแต่โบราณ พวกอีทรุสกัน (Etruscans) โรมัน (Romans) ไบแซนไทน์ (Byzantines) และลอมบาร์ต (Lombards) ต่างเคยเข้ามาถึงที่นี่ และทิ้งร่องรอยให้ปรากฏเป็นหลักฐานเอาไว้ แต่อัสสิสิอย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้คือ เมืองในยุคกลางแบบที่นักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิเคยอยู่ บางทีจึงเรียกที่นี่ว่า Franciscan Assisi

อากาศที่อัสสิสิวันนี้ดีเยี่ยม ท้องฟ้าใสไร้เมฆ แสงแดดอ่อนๆ อาบไปทั่วเมือง ในขณะที่อุณหภูมิเย็นสบายสมเป็นวันอันสดใสของฤดูใบไม้ผลิ ทำให้อารมณ์ของฉันพลอยชื่นบานตามไปด้วย ฉันหวนนึกถึงอดีตของเมืองนี้ อัสสิสิเป็นเมืองในแคว้นอัมเบรีย (Umbria) แคว้นนี้มีฉายาว่าเป็น "The Green Heart of Italy" เพราะอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้เขียวขจี เป็นแคว้นที่มีประวัติย้อนกลับไปได้ถึงสมัยโรมัน ระหว่าง ค.ศ. ๗๕๖ - ๑๘๗๐ อัมเบรียเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนของพระสันตะปาปาหรือ Papal States แต่มิได้หมายความว่าอำนาจของพระสันตะปาปาจะมีอย่างมั่นคงตลอดเวลายาวนานกว่าพันปีนั่น อันที่จริงมีอยู่หลายช่วงทีเดียวที่อำนาจของพระองค์ออกจะไร้เสถียรภาพเอามากๆ

ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายสนับสนุนพระสันตะปาปาหรือ Guelfs กับฝ่ายจักรพรรดิของจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์หรือ Ghibellines รุนแรงมากตอนปลายยุคกลาง ทำให้เกิดสงครามบ่อยครั้งในดินแดนแถบนี้ อัสสิสิก็ผจญกับการจราจลวุ่นวายและความทุกข์ยากมาแล้วมากมาย หินแต่ละก้อนดูจะเป็นพยานได้อย่างดี ฉันพยายามนึกย้อนกลับไปในอดีต ตัดภาพนักท่องเที่ยวที่เดินขวักไขว่อยู่ตรงหน้าออกไป ฉันถามตัวเองว่ารู้จักอะไรบ้างเกี่ยวกับอัสสิสิ แล้วชื่อหนึ่งก็วาบขึ้นในความคิด ฉันเคยได้ยินว่าเมืองนี้มีนักบุญอยู่คนหนึ่งที่ชื่อว่า นักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิ (Saint Francis of Assisi)

ฟรานซิสหรือที่ภาษาอิตาเลียนออกเสียงว่าฟราสเซสโก ผู้นี้เกิดที่อัสสิสิเมื่อราว ค.ศ. ๑๑๘๑ หรือ ๑๑๘๒ ชื่อเต็มๆ คือ ฟราสเซสโก ดิ เปียโตร ดิ แบร์นาโดเน (Francesco di Pietro di Bernadone) บิดาเป็นพ่อค้าผ้าที่มีฐานะร่ำรวย เมื่ออายุราว ๒๐ ปี ฟรานซิสเข้าร่วมรบในสงครามระหว่างเปรูจา (Perugia) กับอัสสิสิ ปรากฏว่าถูกจับเป็นเชลยและติดคุกนานเกือบปี ตอนออกจากคุกนั้น เขาป่วยหนักแทบเอาชีวิตไม่รอด แต่เมื่อหายดีแล้ว เขากลับเข้าร่วมกับฝ่าย Guelfs รบกับพวก Ghibellines ขณะอยู่ที่เมืองสโปเลโต (Spoleto) นั้น เกิดมีนิมิตบางอย่างขึ้นกับเขา ฟรานซิสตัดสินใจกลับบ้าน และเฝ้ารอคำสั่งจากพระผู้เป็นเจ้า ด้วยการปลีกตัวไปแสวงหาความสงบ รวมทั้งทุ่มเทเวลาให้กับการสวดภาวนา

ตามประวัติบันทึกว่ามีนิมิตเกิดแก่ฟรานซิสอีกหลายครั้ง ครั้งที่สำคัญที่สุดคือ คราวได้ยินเสียงจากรูปพระเยซูบนไม้กางเขน ซึ่งแขวนอยู่เหนือแท่นบูชาในโบสถ์ซาน ดาเมียโน (San Damiano) สั่งให้เขาปฏิสังขรณ์โบสถ์ที่ปรักหักพักแห่งนี้ขึ้นใหม่ ทำให้เขารีบกลับบ้าน รวบรวมสินค้าจากร้านของพ่อออกไปขายยังเมืองใกล้เคียง แล้วนำเงินทั้งหมดมาบริจาคให้บาทหลวงที่ซาน ดาเมียโน

ผู้เป็นพ่อรู้เรื่องเข้าก็โกรธมาก จับตัวลูกชายไปฟ้องร้องต่อเจ้าหน้าที่บ้านเมืองและต่อพระสังฆราช เพื่อให้จัดการลงโทษ ฟรานซิสตอบโต้

นักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสีผู้นี้ได้รับการยกย่องมากมาย บางคนเปรียบท่านว่าเป็นแสงสว่างของโลกคือดวงอาทิตย์ อย่างที่ฟรังโก เซฟฟิเรลลิ ผู้กำกับภาพยนตร์ชาวอิตาเลียนเคยนำประวัติของท่านไปสร้างเป็นภาพยนตร์เรื่อง "Brother Sun, Sister Moon" มาแล้ว แต่การยกให้ท่านเสมือนเป็นพระเยซูคริสต์อีกพระองค์หนึ่งนั้นได้รับการยอมรับมากที่สุด ภาพของนักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสีจึงมักจะมีสัญลักษณ์ของพระเยซูคริสต์ปรากฏอยู่เสมอ ในภาพนี้จะเห็นรอยตะปูตอกที่หลังมือ และแผลที่หน้าอกโดยเห็นรอยเลือดชัดเจน เพราะเมื่อพระเยซูคริสต์ถูกตรึงกางเขน พระองค์ก็ถูกตรึงด้วยตะปูที่พระหัตถ์และถูกทิ่มแทงด้วยอาวุธที่พระอุระ

กลับอย่างรุนแรงเช่นกัน เขาถอดเสื้อผ้าที่สวมอยู่ออกคืนให้พ่อ พร้อมกับประกาศตัดความสัมพันธ์ฉันพ่อลูกอย่างสิ้นเชิง นับแต่นี้ไปเขามิใช่คนในตระกูลแบร์นาโดเนอีกแล้ว และพ่อเพียงคนเดียวที่เขามีอยู่ก็คือ "พระบิดา" ผู้สถิต ณ สรวงสวรรค์

ฟรานซิสเลือกที่จะใช้ชีวิตอย่างสมถะในป่านอกเมืองอัสสิสิ ดำรงชีพอยู่ด้วยการ "ขอ" ทั้งอาหารและเครื่องนุ่งห่มมาประทังชีวิต มิได้ขอเพราะหวังจะสะสมทรัพย์สินใดๆ และอุทิศตนเทศนาสั่งสอนพระดำรัสของพระผู้เป็นเจ้าอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย ปรากฏว่าวิถีการดำเนินชีวิตแบบนี้มีคนศรัทธามากและมีผู้สมัครใจดำเนินรอยตามเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่ง พระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ ๓ ต้องประกาศใน ค.ศ. ๑๒๐๙ ให้การรับรองวิถีปฏิบัติของฟรานซิสกับพรรคพวกและอนุญาตให้ตั้งขึ้นเป็นคณะนักบวชนิกายใหม่ คือ คณะฟรานซิสกัน (Franciscans)

นักบวชพวกนี้ยึดมั่นในคำสอนของพระเยซูคริสต์ และดำเนินชีวิตตามแบบของพระองค์อย่างเคร่งครัด บาทหลวงฟรานซิสกันสวมเสื้อคลุมสีน้ำตาลไหม้ มีเชือกคาดเอวสีขาวทิ้งชายขมวดปมอยู่ ๓ ปม เป็นสัญลักษณ์ของหลักสำคัญ ๓ ประการของนิกายนี้ ได้แก่ ความยากจน (Poverty) ความบริสุทธิ์ (Chastity) และความเชื่อฟัง (Obedience)

สำหรับฟรานซิสแล้ว เขามิได้เป็นแค่ผู้ดำเนินรอยตามพระเยซูเท่านั้น หากได้รับการยกย่องว่าเป็น "พระเยซูคริสต์อีกพระองค์หนึ่ง" หรือ another Christ มาตั้งแต่แรก ชีวิตของเขาถูกมองว่าคล้ายคลึงกับพระเยซูมาก ฟราสซิสเกิดในคอกสัตว์ที่บ้านของพ่อ เช่นเดียวกับเมื่อพันกว่าปีก่อนนั้นที่พระเยซูประสูติในคอกสัตว์ที่เบธเลเฮม ชีวิตของเขาก็ยึดถือพระเยซูเป็นแบบอย่างคืออุทิศตนเพื่อคนอื่นและมีความรักต่อผู้ยากไร้ แม้กระทั่งในบั้นปลายของชีวิต ฟรานซิสต้องทุกข์ทรมานกับสุขภาพอันเสื่อมโทรม และมีโรคภัยมารุมเร้า ทำให้บาทหลวงเลโอผู้เป็นทั้งคนสนิทและเป็นผู้ประกอบพิธีรับศีลล้างบาปครั้งสุดท้ายให้ เปรียบเทียบว่าฟรานซิสเจ็บปวดทรมานราวกับความทรมานของคนที่ถูกตรึงกางเขน เท่ากับย้ำให้เห็นถึงสถานะพระเยซูคริสต์อีกพระองค์หนึ่งได้แจ่มชัด

นี่คือแรงบันดาลใจให้ผู้คนดั้นด้นมาถึงอัสสิสิ พวกเขาขอเพียงได้เห็นบ้านเกิดของนักบุญผู้มีจิตวิญญาณอันบริสุทธิ์ดุจพระเยซูคริสต์ และขอคารวะหลุมฝังศพของนักบุญฟราสซิสแห่ง

อัสสิสิสักครั้งหนึ่งในชีวิต อัสสิสิเองก็ดูจะขานรับความต้องการนี้อย่างพร้อมเพรียง ก่อนเข้าประตูเมือง ฉันเห็นตู้ไม้ใบขนาดย่อมกรุกระจกติดอยู่หน้าร้านค้า เหมือนบอร์ดแจ้งข้อความสำคัญอะไรสักอย่าง พอเดินไปดูใกล้ๆ จึงเห็นว่าข้างในบรรจุรูปของนักบุญฟรานซิสและมีข้อความภาษาละตินกำกับอยู่ข้างใต้ คงเป็นวาทะของท่านนั่นแหละ เมื่อเดินตามถนนในเมืองฉันยังเงยขึ้นไปเห็นรูปนักบุญฟรานซิสติดอยู่เหนือขอบประตูหน้าต่างของหลายบ้าน บางที่วางแจกันปักดอกไม้อยู่ข้างๆ ด้วย ดูเป็นหิ้งบูชาชัดๆ ฉันอดรู้สึกตื้นตันใจไม่ได้ เวลาผ่านไปหลายร้อยปีแล้ว แต่ชาวอัสสิสิยังเคารพบูชานักบุญของพวกเขาอย่างไม่เสื่อมคลาย

ฉันคงจะรู้จักเมืองนี้น้อยไปแน่ๆ หากไม่ได้แวะร้านขายของที่ระลึกริมถนน สายที่ตรงไปสู่โบสถ์ซาน ฟรานเซสโก ถนนสายนี้มีผู้คนสัญจรไปมาตลอดเวลา ร้านค้าสองฟากถนนมักตั้งวางสินค้าบนทางเท้าจนระเกะระกะไปหมด บางร้านมีตู้กระจกใบเล็กติดผนังด้านนอก ข้างในตู้ตกแต่งด้วยของจุกจิกล่อตานักท่องเที่ยว ฉันชอบของพวกนี้อยู่แล้วเลยอดเร่เข้าไปดูใกล้ๆ ไม่ได้ แล้วก็ต้องประหลาดใจกับของที่อยู่ในตู้ ถ้วยน้ำทำเป็นรูปนักบุญฟรานซิสตัวกลมป้อม ขอบถ้วยคือกลางศีรษะที่ล้านเลี่ยนนั่นเอง ที่วางอยู่ใกล้ๆ กันเป็นตุ๊กตาตัวเล็กรูปบาทหลวงหน้าตาคล้ายนักบุญฟรานซิสอีกนั่นแหละ คราวนี้กำลังนั่งเล่นไฟอยู่ หรือจะพูดให้ถูกคือโกงไฟอยู่ต่างหาก เพราะเห็นชัดว่าซ่อนไฟไว้ใต้แขนเสื้อคลุมของบาทหลวงฟรานซิสกันเลย

เมื่อมองดูต่อๆ ไป ฉันเห็นตุ๊กตารูปบาทหลวงที่เมามาย มีตั้งแต่ที่นั่งกองอยู่ข้างหน้าถังไวน์จนถึงชนิดขึ้นไปขี่อยู่บนถัง มือชูเหยือกไวน์ด้วยท่าทางเฮฮาเต็มที่ ดูแล้วฉันขำไม่ค่อยออก แต่ที่เจ็บแสบที่สุด เห็นจะเป็นรูปแม่ชีขี่รถเวสป้า มีบาทหลวงซ้อนท้ายชนิดอิงแอบแนบชิด แถมเสื้อคลุมชุดแม่ชีก็เลิกสูงขึ้นมาจนเห็นหัวเข่า ถ้าตุ๊กตาพวกนี้เป็นแค่การล้อเล่นกับสถาบันศาสนาเท่านั้น ฉันก็ยังอดรู้สึกตะขิดตะขวงใจไม่ได้ ถึงฉันจะไม่ได้เป็นคริสเตียน แต่ฉันคิดว่าการล้อแบบนี้ออกจะรุนแรงเอาการ หรือว่าอารมณ์ขันที่ฉันมีมันไม่ตรงคลื่นกับชาวบ้านแถวๆ นี้ก็เป็นได้ เลยพาลไม่คิดจะซื้อตุ๊กตาพวกนี้กลับมาเป็นที่ระลึก

การเปิดร้านรวงค้าขายอย่างเอิกเกริก เพื่อหวังรับทรัพย์จากนักท่องเที่ยวในวันอาทิตย์ สินค้าที่ล้อเลียนสถาบันศาสนาอย่างเจ็บแสบ ที่วางขายกันเกร่อในเมืองสำคัญทางศาสนาอย่าง

บนกำแพงเมือง

บ้านกุหลาบเถา

อัสสิสิ ขณะเดียวกันจะหันไปทางไหนในเมืองนี้ก็ยังพบรูปเคารพ วาทะอันศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนหิ้งบูชาที่มีอย่างเจนตาทั่วทุกมุม ทำให้ฉันทั้งตกใจ แปลกใจ และสงสัยใคร่รู้จักอัสสิสิให้มากกว่านี้ เมืองนี้มีอะไรมากกว่าที่เคยรู้มาจริงๆ

๕ ฉันเดินกลับไปที่จุดนัดพบตอนใกล้เวลา ๑๐.๓๐ น. เพื่อนร่วมทางหลายคนรออยู่ก่อนแล้ว ต่างคนต่างถ่ายทอดประสบการณ์ที่ได้จากการแยกย้ายกันไปชมเมือง บางคนงัดเอาข้าวของที่ซื้อออกมาอวดและต้องชี้โบ๊ชี้เบ๊บอกตำแหน่งที่ตั้งร้านค้าจนวุ่นไปหมด เนื่องจากสุดปัญญาจะจำชื่อร้านได้ครั้นจะหาชื่อร้านจากถุงใส่ของที่หิ้วอยู่ก็เป็นไปไม่ได้อีก เพราะร้านขายของที่ระลึกที่นี่เล่นใช้ถุง

เหมือนกันหมดทุกร้าน คือถ้าเป็นถุงกระดาษจะพิมพ์รูปตราเมืองกับชื่อเมืองเหมือนกันหมด หากเป็นถุงพลาสติกแบบที่บ้านเราเรียกกันว่าถุงก๊อบแก๊บละก็ จะมีข้อความรณรงค์เรื่องอนุรักษ์สภาพแวดล้อม หรือประหยัดการใช้ทรัพยากรพิมพ์ติดอยู่แทน เราจึงต้องทำไม้ทำมืออธิบายหนทางกันวุ่นวาย บางคนก็จูงกันกลับไปชี้ทิศทางถึงในเมืองเพื่อให้เห็นกันชัดๆ ทีเดียว

ใครคนหนึ่งเอ่ยขึ้นมาว่า รู้ไหมว่าทัวร์ญี่ปุ่นคณะที่ลงจากรถพร้อมๆ พวกเราน่ะขึ้นรถกลับไปเรียบร้อยแล้ว หลังจากเดินขึ้นไปโบสถ์ซาน ฟรานเซสโกจุดเดียวเท่านั้น แล้วคงกลับไปคุยที่บ้านได้ว่า เคยเที่ยวเมืองอัสสิสิมาแล้ว การท่องเที่ยวแบบนี้บ้านเราก็นิยมทำเหมือนกัน ประเภทสามวันสามสี่ประเทศน่ะ เพื่อนคนหนึ่งของฉันเคยมาเที่ยวกับทัวร์แบบนี้กลับไปเล่าว่า บางประเทศได้แค่แวะเข้าห้องน้ำเท่านั้นเอง ฉันละมึนจริงๆ กับการท่องเที่ยวที่เร่งๆ ดู และใช้เวลาเดินทางมากกว่าเวลาดูอะไรแบบนั้น จำได้ว่าคนสิงคโปร์ที่พบในฟลอเรนซ์บอกฉันว่า เขามาทัวร์ยุโรป ๑๖ ประเทศใช้เวลา ๓๔ วัน เขาถึงกับตาค้างเมื่อรู้ว่าฉันใช้เวลา ๑๕ วันกับอิตาลีที่เดียว แถมยังเป็นอิตาลีที่ขาดเมืองมิลาน ตุริน เนเปิลส์ ปอมเปอี และอีกหลายๆ เมืองด้วย และเขายิ่งไม่เข้าใจมากขึ้นไปอีกเมื่อฉันบอกว่าเวลาแค่นี้ยังน้อยเกินไป ก็ฉันอยากพินิจพิจารณาบางที่ให้นานกว่านี้นี่นา

โบสถ์ซานตา เคียรา (Basilica di Santa Chiara) ซึ่งสร้างขึ้นอุทิศให้นักบุญแคลร์ ตัวโบสถ์ทำด้วยหินสีชมพูจางๆ ด้านหน้าเรียบมาก แต่ภายในโอ่โถงงดงาม ที่สารภาพบาปของโบสถ์นี้ทำจากไม้เนื้อดี แกะสลักลวดลายละเอียด และขัดจนมันวับ น่าดูมาก

รสนิยมในการท่องเที่ยวนี่เป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละคนจริงๆ โชคดีที่คณะของเราไม่มีอะไรขัดแย้งกัน ทำให้เที่ยวสนุกเกินคาด และไม่มีใครเพิ่มภาระให้คนอื่นมากจนเกินไปด้วย การท่องเที่ยวของเราจึงไม่เกิดอาการบ่อนแตกขึ้น ถ้ามีปัญหาอะไรก็มักช่วยกันแก้ไขและมักจะว่าอะไรว่าตามกัน ไม่โวยวายเมื่อมีการเปลี่ยนแผนเกิดขึ้น แม้แต่ยามต้องรอคอย ก็ยังหาเรื่องสนุกสนานมาคุยกันให้เพลิดเพลิน อย่างนินทาพวกญี่ปุ่นเพื่อเป็นการฆ่าเวลาแบบนี้ไงล่ะ

ไกด์มาตามเวลานัดหมาย เป็นสาวรุ่นตัวเล็กๆ ใส่แว่นสายตา ท่าทางเหมือนนักศึกษามาก สำเนียงภาษาอังกฤษของเธอดีทีเดียว เธอบอกว่าถ้าจะไป Eremo delle Carceri ละก็ ต้องใช้รถแท็กซี่ไม่ต่ำกว่า ๕ คันไปส่งเราที่นั่น ตรงหน้าประตูเมืองนี่หารถแท็กซี่ยากเต็มทน ว่าแล้วก็ชวนให้เดินเข้าเมืองไปที่จอดรถแท็กซี่อีกจุดหนึ่งตรงลานหน้าโบสถ์ซานตา เคียรา (Basilica di Santa Chiara) ไปก็ไปกันสิน่ะ

ถนนสายที่ทอดขึ้นสู่โบสถ์ซานตา เคียราเรียกได้ว่าชันมาก ฉันโทษตัวเองว่าไม่น่าเสียแรงเดินชมเมืองตอนเช้าเลย ทำให้ขาแข้งพาลจะก้าวไม่ออกเอาดื้อๆ พลอยให้เพื่อนร่วมทางต้องเดือดร้อนมารอเราที่เดินช้ากว่าเขา ในใจก็กังวลมากว่าจะมีแรงเดินป่าตั้ง ๔ กิโลเมตรกลับจาก Eremo delle Carceri หรือเปล่านะ ครั้นจะปล่อยให้คนอื่นไปโดยเราเตร็ดเตร่อยู่ในเมืองตามลำพังก็อาจช่วยเพิ่มความวิตกให้ใครๆ หนักขึ้นอีก ฉันปลงตก ตัดใจก้มหน้ารับสภาพแต่โดยดี มาด้วยกันต้องไปด้วยกัน อะไรจะเกิดก็ต้องเกิดละนะ

แม้ว่าฉันจะทั้งเมื่อยล้าและกังวลใจมาก แต่ฉันยังสัมผัสความงามของอัสสิสิได้อย่างเต็มที่ บ้านหลังหนึ่งทางด้านซ้ายมือมีเถากุหลาบเหลืองเลื้อยอยู่เหนือประตู เพิ่มความอ่อนโยนให้กับบ้านที่สร้างด้วยหินอย่างมาก บ้านหลังทางขวามือมีซุ้มดอกวิสทีเรีย (Wisteria) เป็นพวงสีม่วงอ่อนใสอยู่เต็มหน้าบ้าน อีกหลังตรงโน้น วางอ่างดินเผาปลูกไม้ดอกต้นเตี้ยสีส้มงดงามอยู่กลางลานแคบหลังประตูใหญ่ ฉันค่อยๆ เดินขึ้นตามถนนลาดชัน อย่างมีความหวังว่าอยากเห็นบ้านหลังต่อๆ ไป จะมีอะไรที่น่ารักให้ชมอีกบ้าง ม่านหน้าต่างของบ้านหลายหลังดึงดูดความสนใจของฉัน เพราะผืนผ้าสีขาวปักลวดลายอย่างประณีตงดงาม มองเห็นความบอบบางและละเอียดอ่อนแฝงอยู่ในม่าน ที่กำลังพลิ้วไหวไปกับสายลมของฤดูใบไม้ผลิอย่างน่าดู

ความสวยงามของอัสสิสิไม่ใช่แรงผลักดันเพียงอย่างเดียวสำหรับฉัน จริงอยู่ที่ความหวังจะได้เห็นของสวยๆ งามๆ มักก่อแรงฮึดขึ้นในใจฉันเสมอ แต่สำหรับคราวนี้เสียงให้กำลังใจที่เพื่อนร่วมทางส่งมาให้อย่างไม่ขาดสาย กลายเป็นพลังผลักดันให้ฉันมีแรงก้าวต่อไป ไม่ใช่เพราะรู้ว่าทนอีกนิดก็จะถึงที่หมายแล้วนั่นหรอก แต่เป็นเพราะการได้รู้ว่าไม่มีใครคิดจะทิ้งเราไว้ข้างหลังคนเดียวต่างหาก ที่ทำให้ฉันสู้ไม่ถอย ต้องมีอะไรที่คุ้มค่าแก่การพบเห็นรออยู่ข้างหน้า ในเมื่อใครๆ อยากให้ฉันได้เห็นพร้อมพวกเขา เพราะฉะนั้นฉันต้องทำให้ได้

ในที่สุด โบสถ์ซานตา เคียราก็อยู่ข้างหน้านี่เอง ตัวโบสถ์ออกสีชมพูตั้งอยู่บนลานกว้าง ดูจากภายนอกแล้วเรียบมาก ไม่มีการตกแต่งอะไรเลย ไกด์ให้พวกเรารอตรงนี้ ส่วนเธอเดินออกไปหาแท็กซี่ให้ ผู้คนในลานซานตา เคียราหนาแน่นเช่นเดียวกับแถวหน้าเมือง ตรงมุมหนึ่งของลานกว้าง มีวณิพกสองคนแต่งกายคล้ายคนสมัยกลาง เล่นลูท (lute) ให้คนเดินผ่านฟัง เราอยู่ไกลเกินกว่าจะได้ยินเสียงเพลงที่ขับขานอยู่ ไกด์สาวน้อยของเราจากไปไม่นานก็เดินหน้าแห้งกลับมาบอกว่าหารถให้ไม่ได้ พวกเราเลยตัดสินใจยกเลิกแผนการไปเดินป่า เปลี่ยนเป็นเดินชมเมืองแทน ถึงไม่บอก ใครๆ ก็รู้ว่า คนที่โล่งใจและดีใจมากที่สุดในกลุ่มคือฉันเอง

โบสถ์ซานตา เคียราเป็นจุดแรกที่ไกด์พวกเราไปชม ไกด์เล่าว่าชื่อ “เคียรา” นี้ ตรงกับ “แคลร์” (Clare) ในภาษาอังกฤษซึ่งฉันคุ้นหูมากกว่า เธอผู้นี้มีตัวตนจริง และเป็นคนร่วมสมัยเดียวกับนักบุญฟรานซิสด้วย ตามประวัติเล่าว่าแคลร์เป็นลูกสาวเศรษฐีเกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๑๙๔ ที่เมืองอัสสิสิ เธอศรัทธาในคำสอนของฟรานซิสมาก ถึงกับสละทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ออกบวชเป็นซี อุทิศตนให้คริสต์ศาสนาตามแนวทางของนักบุญฟรานซิส แคลร์มักเรียกตนเองว่าเป็น “ต้นไม้ต้นเล็กๆ ของฟรานซิส” (the little plant of Blessed Francis) หลังจากเธอเสียชีวิตในปี ๑๒๕๓ ได้ไม่นาน พระสันตะปาปาอเล็กซานเดอร์ที่ ๔ ก็ประกาศสถาปนาให้แคลร์เป็นนักบุญ

ตอนที่นักบุญแคลร์เสียชีวิตนั้น อัสสิสิคงจะอยู่ในสภาวะสงคราม ชาวเมืองจึงซ่อนศพของเธอไว้ เพราะเกรงว่าศัตรูจากเปรูจาอาจมาขโมยเอาไป การขโมยศพนักบุญนี่คงเป็นเรื่องธรรมดาในอิตาลี อย่างน้อยๆ เคยมีตัวอย่างมาก่อนแล้ว จากกรณีนักบุญมาร์ค มีพ่อค้าเวนิส

กลุ่มหนึ่งเป็นคนขโมยศพนักบุญมาร์คมาจากเมืองอเล็กซานเดรียในอียิปต์ แล้วสถาปนาให้เป็นนักบุญประจำเมืองเวนิสหน้าตาเฉย ทั้งๆ ที่ตามประวัติแล้ว นักบุญมาร์คไม่มีอะไรที่เกี่ยวข้องกับเวนิสแม้แต่น้อย การซ่อนศพนักบุญแคลร์คงทำได้ดีเกินไปหน่อย ผู้คนถึงได้ลืมเลือนไปนานหลายร้อยปี จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จึงมีการขุดศพนักบุญแคลร์ขึ้นมาและนำมาไว้ที่นี่

ถึงตอนนี้ไกด์ทำท่าตื่นเต้น เมื่อเล่าต่อว่านักบุญแคลร์เสียชีวิตไปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เวลาผ่านล่วงไปกว่า ๖๐๐ ปี แต่ศพของเธอกลับไม่เน่าเปื่อยแม้แต่น้อย ยังคงสภาพเดิมอย่างครบถ้วน ราวกับว่าเธอกำลังนอนหลับอยู่มากกว่า ข่าวนี้สร้างความแตกตื่นในหมู่คริสต์ศาสนิกชนขนานใหญ่ ผู้คนหลั่งไหลจากทุกสารทิศเพื่อมาคารวะศพของนักบุญแคลร์ ใครๆ ก็อยากเห็นศพของนักบุญผู้บริสุทธิ์กันทั้งนั้น ปรากฏว่าสภาพศพเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ฉันไม่แน่ใจว่ามลภาวะในอากาศหรือเชื้อโรคกันแน่ที่ทำปฏิกิริยา จนศพของนักบุญแคลร์เริ่มเน่าเปื่อย จึงมีการแก้ปัญหาด้วยการใช้ขี้ผึ้งอาบศพของเธอ เพื่อป้องกันมิให้ร่างกายของนักบุญแคลร์ต้องถูกทำลายไปมากกว่านี้

ภายในซานตา เคียรามีคนหนาตาเช่นเดียวกับภายนอก พิธีมิสซายังไม่สิ้นสุดลง ฉันได้ยินเสียงเทศนาดังสลับกับเสียงนักร้องประจำโบสถ์ขับขานบทเพลงสั้นๆ ก่อให้เกิดความสงบได้อย่างประหลาด จิตใจของฉันแน่วแน่ ไม่หวั่นไหวและนิ่ง ฉันเดินช้าๆ ตามไกด์ไปทางด้านขวาของโบสถ์ มีบันไดทอดลงสู่ชั้นใต้ดินซึ่งเป็นสถานที่เก็บศพหรือ crypt ของนักบุญแคลร์ ผู้คนจำนวนมากมุ่งหน้าไปทางนั้น พวกเราก็เช่นกัน แถวของคนที่ลงบันไดไปใต้ดินนั้นยาวเหยียด และเขยิบไปได้ช้ามาก ผิดกับด้านตรงข้ามที่ฉันมองเห็นคนเดินตัวปลิวกลับออกมาอย่างสบายๆ

ร่างของนักบุญแคลร์สวมชุดแม่ชีสีดำสนิท โดยมีสีขาวแซมอยู่บางส่วน เธอนอนสงบนิ่งบนฟูกที่วางอยู่บนแท่นหินอ่อนสีขาวเขียนลายทอง โลงที่ครอบร่างนักบุญแคลร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโครงทำด้วยโลหะสีทอง และกรุกระจกใสอยู่โดยรอบ ฉันเห็นแจกันปักดอกไม้วางอยู่ข้างๆ และมีช่อดอกไม้วางอยู่บนร่างของเธอด้วย ใบหน้า มือ และเท้าของนักบุญแคลร์เป็นสีออกน้ำตาลเข้ม คงเป็นสีขี้ผึ้งที่อาบศพเธอนั่นเอง ใบหน้าของเธอสวยหวานอ่อนโยน ริมฝีปากยิ้มแย้มอยู่เล็กน้อย ในขณะเดียวกันก็คงความเอิบอิ่มเอาไว้ราวกับเธอกำลังนอนหลับอยู่จริงๆ ตอนที่นักบุญแคลร์เสียชีวิตนั้นมีอายุได้ ๕๙ ปี แต่ผู้หญิงแสนสวยที่นอนอยู่ตรงหน้าฉันตอนนี้แลดูอ่อนเยาว์กว่านั้นมากมายนัก ดูเหมือนคนอายุสัก ๓๐ ปีเท่านั้นเอง

ลูกกรงเหล็กกางกั้นไม่ให้เราเข้าใกล้โลงแก้วมากเกินไป ผู้มาคารวะศพของนักบุญแคลร์มักทำเครื่องหมายกางเขนแสดงความเคารพและยืนอธิษฐานเงียบๆ อยู่พักหนึ่งก่อนจะยื่นมือไปแตะโลงแก้วแล้วเดินจากไปอย่างสงบ ฉันไม่รู้ว่าพวกเขาขออะไรจากนักบุญแคลร์ ฉันก็ทำอย่างเดียวกับพวกเขาเพียงแต่มิได้ขออะไรจากเธอ ภาพของผู้คนเข้าแถวรอคอยอย่างสงบเสงี่ยม ค่อยๆ เคลื่อนที่อย่างช้าๆ ไปคารวะนักบุญผู้บริสุทธิ์ ไม่มีสรรพสำเนียงใดๆ เล็ดลอดมาจากคนเหล่านี้เลย

คานยึดโคมไฟในอัสสิสิ สวยจริงๆ

นอกเสียจากเสียงฝีเท้าที่ย่างเหยียบลงบนพื้นหินและเสียงเสียดสายของเสื้อผ้าอาภรณ์ที่เกิดจากการขยับตัว นี่คงจะติดตรึงอยู่ในความทรงจำของฉันไปอีกนาน

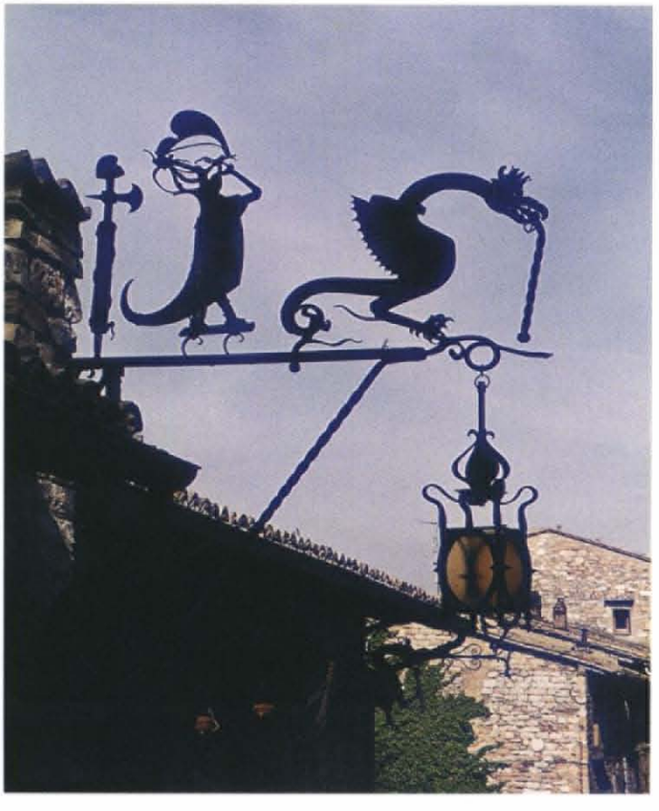

คานยึดโคมไฟอันนี้ก็สวย

มุมสวยของอัสสิสิ เสาไฟต้นนี้ถูกใจมาก

เมืองสำคัญในอิตาลีต้องมีโบสถ์ประจำเมือง หรือที่เรียกว่า Duomo สำหรับอัสสิสิก็คือมหาวิหารซาน รูฟิโน (San Rufino) ได้ชื่อนี้เพราะเป็นที่เก็บอัฐิของนักบุญรูฟิโนซึ่งเสียชีวิตมาตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ซาน รูฟิโน เริ่มสร้างเมื่อราว ค.ศ. ๑๑๔๐ ไกด์เล่าว่าทั้งฟรานซิสและแคลร์ต่างก็ผ่านการทำพิธีรับศีลจุ่มในโบสถ์แห่งนี้มาแล้ว น่าเสียดายมากตรงที่กว่าพวกเราจะดั้นด้นมาถึงที่นี่ โบสถ์ก็ปิดพักเที่ยงไปก่อนหน้าได้ไม่นาน เราได้เห็นแต่ภายนอก ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบโรมันแนสก์ที่เรียบมาก แทบไม่มีอะไรประดับประดาอยู่เลย ใช้เวลาแค่เดี๋ยวเดียวก็หมดที่ให้ดูเสียแล้ว

ไกด์สาวน้อยชวนพวกเราเดินเข้าไปใจกลางเมือง ถนนหนทางยังคงความลาดชันอยู่เช่นเคย จัตุรัสกลางเมืองที่เรียกว่า Piazza del Comune เป็นลานกว้างๆ แวดล้อมด้วยอาคารสำคัญๆ อยู่โดยรอบ ตรงหน้าฉันเป็นสำนักงานไปรษณีย์โทรเลข ถ้าหันไปทางขวาจะเห็นอาคารที่มีเสาแบบโรมันอยู่ด้านหน้าคือ Temple of Minerva นี่เป็นหลักฐานบ่งบอกว่าอัสสิสิเป็นเมืองเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยจักรวรรดิโรมันทีเดียว ฉันสังเกตเห็นสัญลักษณ์ไม้กางเขนติดอยู่หน้า Temple of Minerva ทำให้เข้าใจว่าทุกวันนี้คงจะกลายเป็นโบสถ์ในคริสต์ศาสนา

ถัดจาก Temple of Minerva เป็นหอคอยสูงมีชื่อว่า Tower of the People สร้างมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๓๐๕ สิ่งที่สะดุดตาฉันเห็นจะเป็นนกโลหะสีดำที่ติดอยู่ช่วงบนของอาคารนี้ ฉันสังเกตเห็นอาคารหลายหลังในอัสสิสิก็มีนกแบบเดียวกันนี้ติดอยู่ ทีแรกเข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับตกแต่งอย่างหนึ่ง เลยไม่ได้ถามไกด์ พอกลับมาบ้านเปิดหนังสือดูถึงรู้ว่าพลาดอีกแล้ว นกโลหะสีดำคือสัญลักษณ์ของฝ่าย Ghibellines ที่เข้าข้างจักรพรรดิ และรบกับฝ่าย Guelfs ของพระสันตะปาปา ใครๆ ก็รู้ว่านักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิเคยร่วมรบอยู่ฝ่าย Guelfs มาก่อน แต่ในศตวรรษถัดมา อัสสิสิกลับมีพวกที่ประกาศตัวเปิดเผยเลยว่าเข้าข้าง Ghibellines ทำให้น่าคิดมากว่าผู้คนที่นี่จะแตกแยกเป็นเสี่ยงหรือเปล่า เมืองอัสสิสิกำลังเหยียบเรือสองแคมอยู่ใช่ไหม หรือว่าชาวเมืองอัสสิสิเกิดเปลี่ยนใจย้ายข้างใหม่แล้ว ฉันเองจนปัญญาจะตอบได้เช่นกัน

ศาลาว่าการเมืองหรือ Palazzo del Comune ตั้งอยู่บนฝั่งตรงข้ามของ Tower of the People ที่นี่มีเอกสารแนะนำเมืองพร้อมทั้งแผนที่แจกให้แก่นักท่องเที่ยวที่ดั้นด้นมาจนถึงตรงนี้ได้ ในอาคารเดียวกันมีหอศิลป์หรือ Pinacoteca ตั้งอยู่ด้วย แต่เราอดดูอีกแล้วเพราะไปเจอเขาพักเที่ยง

ตามเคย ถึงอย่างไรฉันก็ชอบ Palazzo del Comune มากอยู่ดีเพราะหันไปเห็นก้านยึดโคมไฟตรงหน้าตึกเป็นเหล็กดัดทาสีดำ ลวดลายสวยงามอ่อนช้อยและไม่เหมือนกันสักอันเดียว ทำให้พวกเราเสียเวลาถ่ายรูปตรงนี้พักหนึ่ง ฉันนั้นวิ่งไล่ถ่ายรูปโคมไฟทีละอันเชียวละ และหลายคนก็พยายามเก็บบรรยากาศใจกลางเมืองอัสสิสิไว้เป็นที่ระลึก

เปียสซา เดล คอมูเน เวลาเที่ยงเศษอย่างนี้คลาคล่ำด้วยฝูงชน ร้านค้าแถวนี้ส่วนใหญ่เป็นภัตตาคารหรือร้านกาแฟที่วางโต๊ะเก้าอี้บนลานจัตุรัสกันเลย ตรงมุมหนึ่งของจัตุรัสมีน้ำพุตั้งอยู่ ทำให้การมานั่งดื่มกินแถวๆ นี้ดูน่ารื่นรมย์อยู่ไม่น้อย ฉันอดคิดไกลไปถึงยามเย็นย่ำไม่ได้ หากได้นั่งชมอัสสิสิยามตะวันรอน ณ กลางจัตุรัสแห่งนี้ ได้เห็นโคมไฟที่มีก้านสวยจับตาเหล่านั้นค่อยๆ ส่องแสงเรืองรองหลังอาทิตย์ลับฟ้า มันคงน่าประทับใจมาก ยิ่งคิดยิ่งเสียดายมากขึ้น ฉันมีโอกาสเห็นเมืองเก่าของฟลอเรนซ์ เซียนา เวโรนา และเวนิสในยามค่ำมาแล้ว และติดใจกับบรรยากาศอันแสนจะโรแมนติกของทุกที่ ถ้าได้เห็นอัสสิสิเพิ่มขึ้นอีกที่หนึ่งละก็ ฉันจะมีความสุขเพิ่มขึ้นสักเพียงไหน

ป่วยการที่จะมามัวคร่ำครวญกับสิ่งที่เป็นไปไม่ได้อยู่อีก ฉันก้มหน้าก้มตาเดินตามไกด์ไปดูบ้านนักบุญฟรานซิสดีกว่า ทุกวันนี้กลายเป็นโบสถ์ไปแล้ว มีชื่อว่า San Francesco Piccolino ตัวโบสถ์ตั้งอยู่ตรงคอกสัตว์ที่ฟรานซิสถือกำเนิดขึ้น ก่อนจะเข้าข้างในทุกคนต้องเดินผ่านรูปหล่อ

โบสถ์ซาน ฟรานเซสโก (Basilica di San Francesco) สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ฝังร่างของนักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิ ที่ตั้งเป็นเนินเขานอกเขตกำแพงเมือง เรียกกันว่า "เนินเขานรก" (Hill of Hell) เพราะเคยเป็นสุสานของพวกคนนอกกฎหมายมาก่อน ทุกวันนี้คงไม่มีใครนึกภาพเนินเขานรกออกกันอีกแล้ว เนื่องจากบริเวณนี้ กลายเป็นศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ให้ผู้คนเดินทางมาจาริกแสวงบุญกันแทน

โลหะพ่อแม่ของนักบุญฟรานซิส ฉันเดินเข้าไปดูใกล้ๆ เห็นแม่ถือโซ่ตรวนอยู่ในมือ อาจเป็นสัญลักษณ์ของพันธะครอบครัวที่ลูกชายประกาศตัดทิ้งอย่างสิ้นเชิงก็ได้

ส่วนพ่อนั้นยืนเฉย ฉันเพ่งดูใบหน้ารูปพ่อนักบุญฟรานซิสด้วยความเห็นใจ พ่อค้าอย่างเขา คงยอมรับพฤติกรรมของลูกชายไม่ได้เอาเลย แต่เมื่อโดนลูกประกาศตัดความสัมพันธ์ฉันพ่อลูกนั้น ใครจะรู้บ้างไหมว่า ใจของผู้เป็นพ่อจะทุกข์โทมนัสสักเพียงไหน เท่าที่ฉันรู้คือไม่มีใครพูดถึงพ่อค้าผ้าคนนี้อีกดูเอาเถอะ แม้แต่รูปหล่อเขาก็ยังไม่มีที่จะอยู่ในบ้านของตัวเองเลย ต้องระเห็จออกมายืนข้างนอก และใครๆ ก็พากันจดจำแต่เพียงว่าเขาเป็นพ่อที่ไม่เห็นคุณค่าในการกระทำของลูกชายตลอดมา

ข้างประตูทางเข้าโบสถ์เล็กๆ แห่งนี้ มีข้อความบอกว่า สถานที่นี้ครั้งหนึ่งเคยเป็นคอกสัตว์ อันเป็นสถานที่กำเนิดของนักบุญฟรานซิส ผู้เปรียบเสมือนกระจกเงาของโลก เมื่อเดินเข้าไปข้างในจะเห็นแท่นบูชาเล็กนิดเดียว และมีม้านั่งอยู่ไม่กี่ตัวเท่านั้น ห้องไม่กว้างสักเท่าไรเลย ฉันประทับใจ

Lower Basilica ของ Basilica di San Francesco

มากกับบรรยากาศอันสงบและดูเรียบง่ายของที่นี่ บ่งบอกถึงความสมถะ ซึ่งเป็นหัวใจของนิกายฟรานซิสกันอย่างแจ่มชัด ไกด์บอกให้เดินออกทางประตูข้าง ไปดูผนังที่มีภาพปูนเปียกสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ฉันเดินตามไปดูอย่างว่าง่าย ปรากฏว่ามีอยู่นิดเดียวเท่านั้น ถ้าไกด์ไม่ชี้ให้ดูก็ไม่รู้ว่าอยู่ตรงไหน บางคนยังหันมาถามเลยว่า เขาให้มายืนมุงดูอะไรกันน่ะ

ถึงตอนนี้ทุกคนเริ่มเหนื่อยและหิวกันแล้ว ไกด์พาเดินชมเมืองอีกเล็กน้อย ก่อนจะพาไปส่งที่ภัตตาคาร Frantoio Ristorante เราต้องเดินลงบันไดไปหลายขั้น กว่าจะถึงร้านหรูแห่งนี้ การตกแต่งภายในสวยเอาการ และคนเสิร์ฟแต่งตัวหล่อเฟี้ยวเลย ฉันเห็นเขาเสิร์ฟอาหารอย่าง

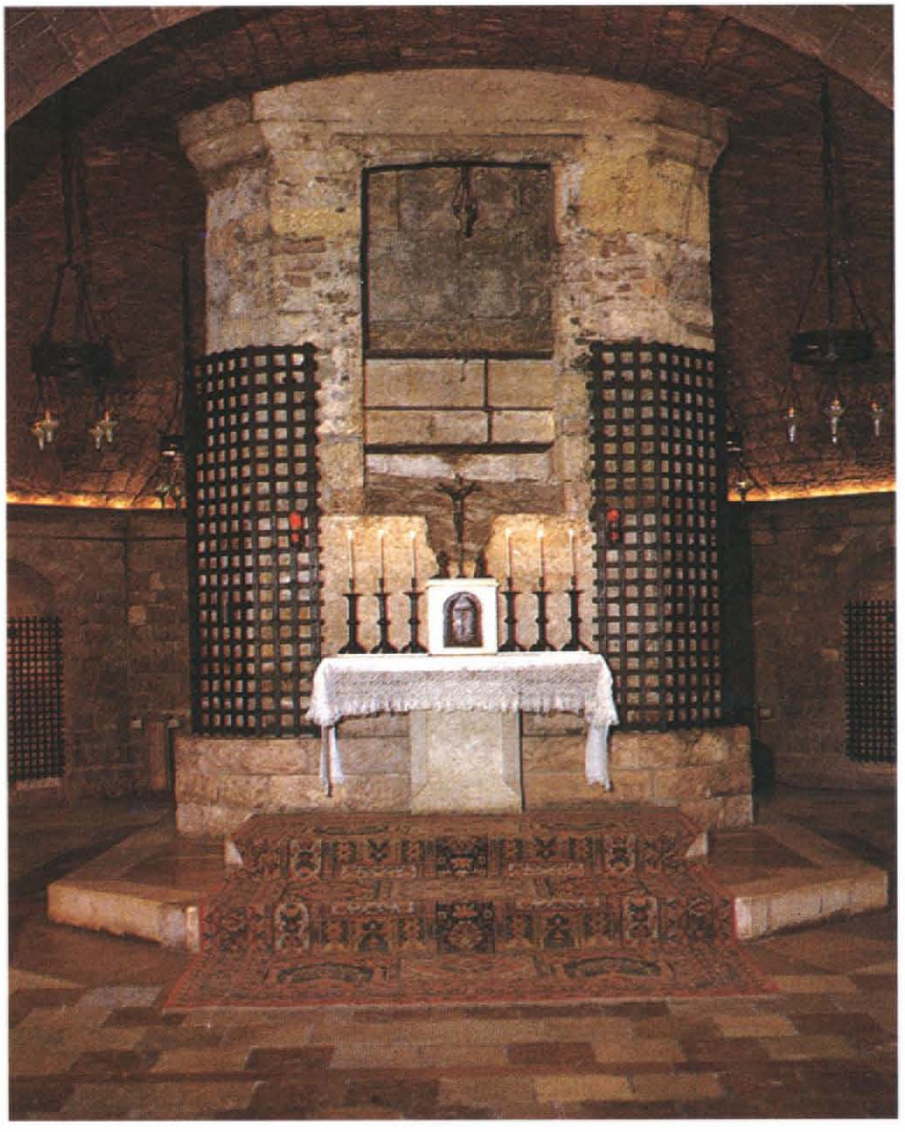

แท่นหินที่เห็นอยู่ในภาพนี้คือสถานที่ฝังศพของนักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิ ที่ผนังหลังที่ฝังศพของฟรานซิสจะเป็นหลุมศพของสาวกเอกของท่าน ๕ คน สี่คนแรกเป็นบาทหลวงฟรานซิสกันที่ชื่อเลโอ (Leo), รูฟีโน (Rufino), มัสเซโอ (Masseo) และแอนเจโล (Angelo) ร่างของสาวก ๔ คนนี้เพิ่งถูกย้ายมาฝังอยู่เคียงข้างนักบุญฟรานซิสเมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๒ นี่เอง ที่น่าสนใจคือสาวกคนที่ ๕ เป็นผู้หญิงชื่อ จาโคปา เดอี เซตเตโซลี (Jacopa dei Settesoli) เธอได้รับการยกย่องจากฟรานซิส ประดุจเป็นบาทหลวง เพราะท่านเรียกเธอว่า "คุณพ่อจาโคปา" (Friar Jacopa) เชื่อกันว่าเธอเป็นผู้หนึ่งที่อยู่เคียงข้างนักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิในวันที่ท่านเสียชีวิต

รูปปั้นพ่อแม่ของ St. Francis of Assisi อยู่หน้าบ้าน

คล่องแคล่วว่องไว แต่พอมาถึงฉัน พ่อคุณกลับตักอาหารหล่นเผละลงบนโต๊ะข้างจานอยู่ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็ตกลงไปกองอยู่ที่พื้นใต้โต๊ะเฉียดหัวเข่าฉันไปอย่างหวุดหวิด ขณะที่ฉันยังใจหายใจคว่ำอยู่นั้น เขาก็แก้ตัวโดยตักให้ใหม่และมิได้ใส่ใจกับไอ้ที่หล่นเรี่ยราดอยู่นั่นเลย

ฉันนั่งทานไปหวาดเสียวไปตลอดว่า เจ้าของร้านจะเห็นเรารสนิยมต่ำ ไม่รู้จักของดีเลยเขี่ยทิ้งไว้หรือเปล่าก็ไม่รู้ เพราะมันเลอะเทอะเอาการอยู่ ที่จริงอาหารร้านนี้ถูกปากฉันมาก ของหวานก็อร่อยเช่นกัน นับว่าฉันโชคดีที่อาหารมื้อนี้ผ่านไปได้อย่างราบรื่น โดยไม่มีใครมาโวยวายอะไรใส่ฉัน

ภาพนี้เป็นตอนที่นักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิกำลังเทศนาโปรดฝูงนก นับเป็นการเชื่อมโยงพระผู้เป็นเจ้ามวลมนุษย์ และสรรพสัตว์เข้าด้วยกัน นักบุญฟรานซิสถือว่าธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตล้วนเป็นสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างขึ้นทั้งสิ้น ท่านเรียกสรรพสิ่งทั้งมวลว่าพี่น้อง และดำรงชีวิตแบบไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ภาพนี้พยายามแสดงว่า ท่านสามารถเข้าถึงสัตว์ได้ โดยดูจากท่าทีของนกซึ่งฟังธรรมอย่างตั้งอกตั้งใจ

เราเริ่มต้นยามบ่ายด้วยการตัดข้ามเมืองอัสสิสิ ไปยังโบสถ์ซาน ฟรานเชสโก โบสถ์นี้สร้างขึ้นเพื่อเชิดชูเกียรติของนักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิ ตามประวัติเล่าว่าเริ่มสร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๒๒๘ หลังจากฟรานซิสเสียชีวิตเพียง ๒ ปี จุดที่สร้างโบสถ์นี้ เดิมเคยเป็นที่ฝังศพของพวกนักโทษหรือมิจฉาชีพทั้งหลาย มีฉายาว่าเป็นเนินเขานรก (Hill of Hell) ว่ากันว่านักบุญฟรานซิสเองเป็นผู้ปรารภว่าอยากให้ฝังศพของท่าน ณ จุดที่เห็นอัสสิสิได้ทั้งเมือง และต้องการอยู่เคียงข้างกับพวกนอกกฎหมายที่ใครๆ รังเกียจเดียดฉันท์ เฉกเช่นพระเยซูคริสต์ที่ถูกตรึงกางเขนอยู่ท่ามกลางพวกอาชญากร และพระศพถูกฝังนอกเมืองเยรูซาเล็ม ความปรารถนาสุดท้ายของนักบุญฟรานซิสได้รับการสนองตอบตามความประสงค์

สิ่งที่มีมากไปกว่านั้นคือ คิดจะสร้างโบสถ์ขึ้นตรงหลุมศพของท่านด้วย นำมาสู่การถกเถียงกันอย่างหนักในหมู่นักบวชนิกายฟรานซิสกัน การสร้างโบสถ์จะถือเป็นการละทิ้งหลักเกณฑ์ที่ยึดถือความยากจนหรือไม่ เพราะดูเป็นการสะสมทรัพย์สินแบบหนึ่ง นักบุญฟรานซิสเองตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ ท่านเคยอาศัยโบสถ์ที่มีอยู่แล้วเป็นที่ถือศีลและสวดภาวนา แม้แต่ Eremo delle Carceri ที่อยู่ในป่านอกเมือง ก็เป็นโบสถ์ของคณะนักบวชนิกายเบเนดิคทีน ถ้าไม่เช่นนั้นท่านก็จะไปอาศัยถ้ำเป็นที่พักพิง ยิ่งเป็นความคิดจะสร้างโบสถ์ขนาดใหญ่ เพื่อยกย่องเกียรติคุณของนักบุญฟรานซิส ยิ่งทำให้การคัดค้านรุนแรงหนักขึ้น

ในที่สุด ต้องให้บาทหลวงชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ไกล่เกลี่ย ตัดสินว่าจะสร้างโบสถ์แน่ เพียงแต่แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างตกแต่งแบบเรียบง่ายดุจชีวิตอันสมถะของนักบุญฟรานซิส ในขณะที่ชั้นบนจะตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง เพื่อเชิดชูความยิ่งใหญ่ของท่านให้เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คน

ซาน ฟรานเชสโกที่ตั้งอยู่เบื้องหน้าของฉันจึงดูใหญ่โตมโหฬารยิ่ง มองจากภายนอกดูเรียบง่ายในที เพราะไม่มีการประดับประดาอะไรที่ส่วนหน้าของโบสถ์ ไม่มีทั้งรูปปั้นหรือภาพสลักนูนต่ำใดๆ อยู่เลย ทุกอย่างแสนจะธรรมดามาก นอกจากขนาดเท่านั้นที่ใหญ่โตโอ่โถงกว่าที่อื่นๆ ประตูของโบสถ์ชั้นล่างมีบานไม้แกะสลักเรื่องราวของนักบุญคนสำคัญ ๔ คนได้แก่ ฟรานซิสแห่งอัสสิสิ แคลร์ แอนโธนีแห่งปาดัว และหลุยส์แห่งอังจู ฉันเดินตามพรรคพวกเข้าไปข้างในซึ่งเป็นห้องโถงยาวที่เพดานค่อนข้างต่ำ และมีห้องสวดมนตร์หรือ Chapel อยู่ทั้งสองฟาก บนเพดานและฝาผนังของโบสถ์ชั้นล่างมีภาพปูนเปียก (Fresco) เต็มไปหมด เล่นเอาฉันถึงกับตกตะลึงทีเดียว

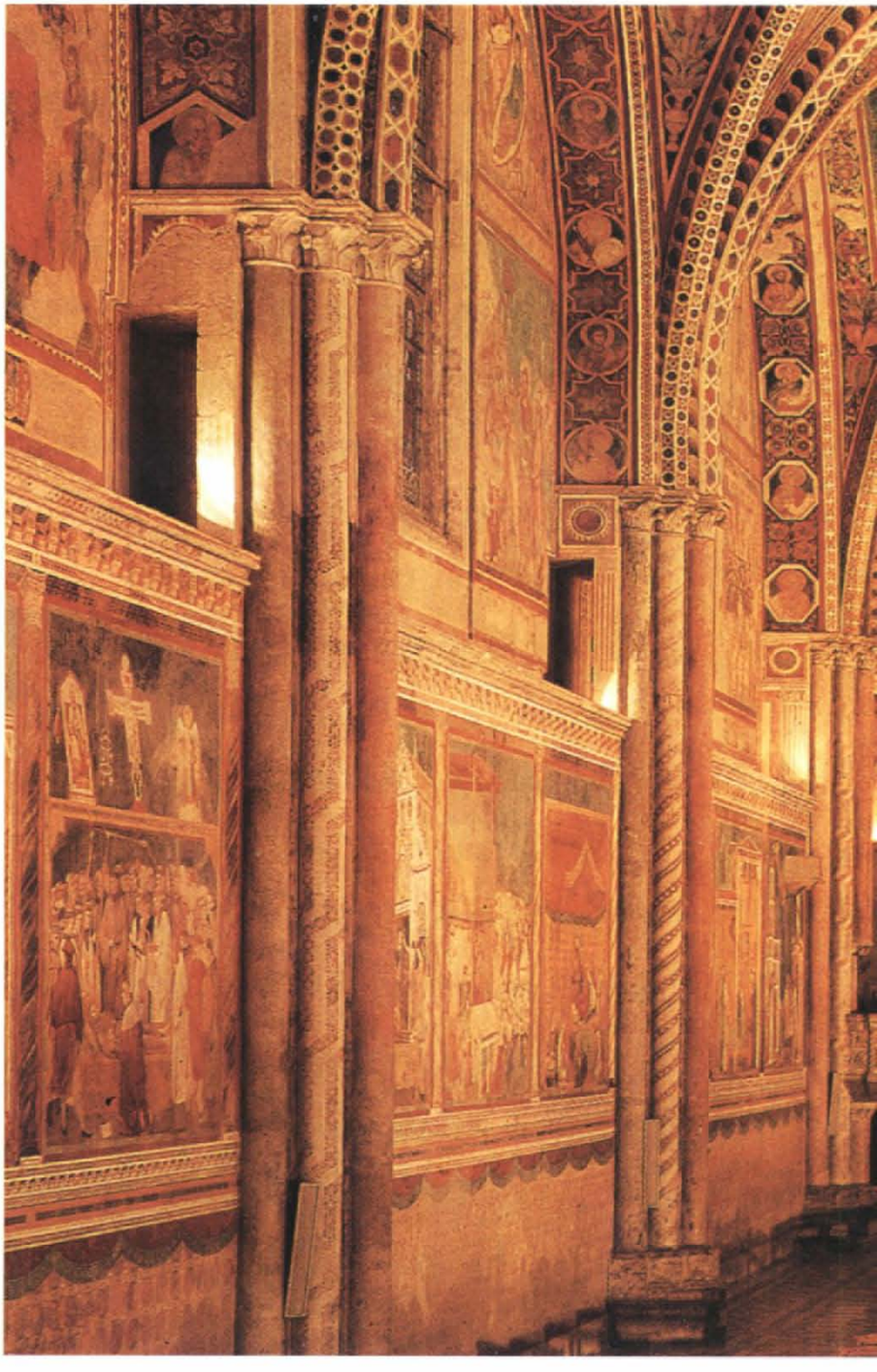

นี่ขนาดว่าโบสถ์ชั้นล่างของซานฟรานเชสโกตกแต่งแบบเรียบๆ แล้วเชียวนะ ฉันยังอดรู้สึกไม่ได้ว่าหรูหราเกินไปและฟุ่มเฟือยมากเช่นกัน เพราะมีการระดมยอดฝีมือมาช่วยกันเขียนรูปที่นี่ ตรงนั้นเป็นงานของซิโมเน มาร์ตินี (Simone Martini) นั่นเป็นของเปียโตร ลอเรนเซตติ (Pietro Lorenzetti) ตรงโน้นน่ะชิมาบูเอ (Cimabue) เป็นคนเขียนเชียวนะ

ฉันหันหน้ามองตามที่ไกด์ชี้ จนคอแทบเคล็ดและตาเกือบลาย เพราะงานของศิลปินเอกสมัยปลายยุคกลางต่อต้นเรอเนสซองส์แทบทุกคน ดูเหมือนจะซุมนุมกัน ณ ที่นี้ นี่ยังไม่นับผลงานของสานุศิษย์เอกของอัครศิลปินพวกนี้อีกนะ แล้วมีหน้ามาบอกอีกว่าโบสถ์ชั้นล่างนี่เรียบๆ ธรรมดาไม่สวยเท่าไหร่หรอก ชื่อของศิลปินพวกนั้นน่ะ แค่ได้ยินฉันก็ดีใจจนเนื้อเต้นแล้ว

ไกด์พาเดินผ่านโบสถ์ชั้นล่างอย่างรวดเร็ว เพื่อจะลงไปใต้ดินที่เป็นหลุมศพของนักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิ บันไดแคบๆ ที่ลงไปยังห้องมืดสลัวนั้น คลาคล่ำด้วยผู้คนทุกเพศทุกวัย ฉันรู้สึกว่ามีคนแออัดกว่าตอนไปคารวะศพนักบุญแคลร์เสียอีก แถวยาวเหยียดขยับไปช้ามาก ฉันมองไปสุดห้อง เห็นหลุมศพของนักบุญฟรานซิสตั้งเด่นเป็นสง่าอยู่ตรงกลาง ร่างของท่านถูกบรรจุอยู่ในโลงหลายชั้น ฝังอยู่ใต้แท่นหินอีกทีหนึ่ง

โบสถ์ชั้นบน (Upper Basillica) สวยงามตระการตาเป็นอย่างยิ่ง เพราะสร้างขึ้นด้วยศิลปะแบบโกธิคที่งดงามประดับประดาด้วยกระจกสี ลวดลายละเอียดและมีภาพปูนเปียก (fresco) ที่เชื่อกันว่าเป็นฝีมือของจอตโต (Giotto) อยู่ที่ผนังสองข้างทางเดินกลางอีก ๒๘ ภาพ เล่าประวัตินักบุญฟรานซิสแห่งอัสสิสิได้อย่างน่าสนใจ

เบื้องหน้าแท่นหินมีที่บูชาและมีตะเกียงตั้งอยู่ ตะเกียงนี้จะจุดไฟตลอดทั้งวันทั้งคืน โดยเมืองต่างๆ ทั่วอิตาลีเป็นผู้ออกค่าน้ำมันให้ ตะเกียงดวงนี้คือสัญลักษณ์ของความรัก ความศรัทธาที่ชาวอิตาเลียนมีต่อนักบุญของเขาอย่างมิรู้คลาย ข้างหลังหลุมศพของฟรานซิสจะมีหลุมศพของสาวกสำคัญ ๕ คนที่ถูกย้ายมาฝัง ณ ที่นี้ เพื่อให้นักบุญผู้ยิ่งใหญ่ได้พักผ่อนอย่างสงบท่ามกลางคนสนิทไปชั่วนิรันดร์

คนที่มาคารวะนักบุญฟรานซิสจะเดินเวียนซ้ายไปรอบหลุมศพ บรรยากาศเคร่งขรึมมาก ไม่มีเสียงพูดคุยให้ได้ยิน สภาพของห้องใต้ดินมืดทึมและอับ ฉันเห็นมีบาทหลวงฟรานซิสกันตั้งโต๊ะรับบริจาคเงิน และมีแผ่นพับประวัตินักบุญฟรานซิสไว้แจกให้ผู้สนใจด้วย ใครอยากทำบุญก็ทำไป ใครไม่ทำบุญก็ไม่เป็นไร ฉันเดินเวียนรอบหลุมศพอย่างช้าๆ เห็นผู้คนสวดภาวนากับหลุมศพของนักบุญแบบเดียวกับเมื่อเช้าซ้ำอีกครั้ง ทำให้ใจของฉันเกิดความปีติขึ้นอีกหน

เมื่อตอนที่เดินกลับออกมา สวนทางกับคลื่นมนุษย์ที่หลั่งไหลกันมาคารวะนักบุญผู้ยิ่งใหญ่คนนี้ ฉันอดคิดดีใจไม่ได้ว่า วันนี้ฉันมีโอกาสได้พบ “คนดี” ถึงสองคน เป็นคนที่อุทิศตนเพื่อคนยากไร้อย่างแท้จริง และนี่ละคือคนแบบที่ฉันชื่นชมเสมอมา ฉันยินดีกราบไหว้คนเหล่านี้ได้อย่างสนิทใจ

ใครบางคนเปรยขึ้นลอยๆ ว่าทำไมศพของนักบุญฟรานซิสถึงเน่าเปื่อย ไม่เหมือนศพของนักบุญแคลร์ ช่างตั้งคำถามดีแท้ แต่ยังมีคนอุตส่าห์ตอบว่าจิตใจของผู้หญิงคงจะสะอาดบริสุทธิ์กว่ากระมัง ฉันปล่อยให้เขาออกความเห็นกันไป ในใจคิดอยู่คนเดียวว่าหรือจะเป็นเพราะฟรานซิสต้องแบกรับความทุกข์ของมวลมนุษย์ผู้ยากไร้เอาไว้มากมาย จิตวิญญาณของท่านจึงมีมลทิน ไม่ผ่องใสบริสุทธิ์อย่างของนักบุญแคลร์ ร่างกายของท่านจึงเน่าเปื่อยเช่นคนอื่นๆ

แต่ไม่ว่าจะเป็นเพราะเหตุใดก็ช่างเถอะ ฉันอยากรู้มากกว่าว่า นักบุญฟรานซิสจะว่าอย่างไร หากได้เห็นโบสถ์แห่งนี้เข้า ขนาดชั้นล่างที่เขาว่าสมถะแล้วนะ ฉันยังรู้สึกว่าแสนจะวิจิตรพิสดารมาก ฉันเชื่อว่านักบุญฟรานซิสท่านเป็นคนสมถะ เห็นได้ชัดเจนจากข้าวของเครื่องใช้ของท่านที่เก็บไว้ในโบสถ์แห่งนี้ เสื้อที่ใส่ตู้ไว้ให้ดู มีสีตุ่นๆ มอๆ ออกไปทางกระดำกระด่าง แถมยังมีรอยปะรอยซุนจนปุปะไปทั้งตัว รองเท้าก็เป็นรองเท้าแตะแบบรัดส้น มีเส้นหนัง ๒ - ๓ เส้นคาด

หลังเท้า มองดูเก่าเจียนจะขาด ฉันอดคิดไม่ได้ว่าใส่รองเท้าแบบนี้หน้าหนาวคงจะทุกข์ทรมานมาก ข้าวของพวกนี้เป็นพยานได้อย่างดีว่า นักบุญฟรานซิสดำรงชีพด้วยการขอ และไม่เคยยึดติดกับการสะสมทรัพย์สมบัติแต่อย่างใด ทำไมผู้ตามแนวทางของท่านจึงเปลี่ยนแปลงไปมากถึงเพียงนี้นะ

๙ ชั้นบนของโบสถ์ซาน ฟรานเซสโกงดงามตระการตาอย่างที่คาดไว้ไม่มีผิด ม้านั่งของคณะนักร้องประสานเสียงประจำโบสถ์ทำด้วยไม้เนื้อดี ขัดจนมันวับ ที่พนักฝังไม้ต่างชนิดเป็นรูปนักบุญหรือโบสถ์ที่สำคัญๆ ของคริสต์ศาสนา ฝีมือเยี่ยมมาก ผนังด้านตรงข้ามจะมีรูปเขียนฝีมือชิมาบูเอ

นี่คือตัวอย่างภาพเขียนที่ว่าเป็นของจอตโต หนุ่มน้อยฟรานซิสกำลังสวดภาวนาอยู่หน้าแท่นบูชาที่โบสถ์ซานดาเมียโนซึ่งอยู่ในสภาพปรักหักพัง มีเรื่องเล่าว่าฟรานซิสได้ยินเสียงจากไม้กางเขนสั่งให้เขาจัดการปฏิสังขรณ์โบสถ์นี้ขึ้นมาใหม่เป็นเหตุให้เขากลับไปรวบรวมสินค้าที่บ้านออกขาย แล้วมอบเงินที่ได้มาแก่บาทหลวงที่ซานดา เมียโน จนหมดสิ้น นำมาสู่ความขัดแย้ง จนถึงกับตัดสัมพันธ์จากครอบครัวในที่สุด

(Cimabue) จิตรกรเอกชาวฟลอเรนซ์ช่วงปลายยุคกลาง งานชิ้นนี้มีลักษณะพิเศษตรงที่ออกมาเหมือนรูปในฟิล์มเนกาตีฟ น่าพิศวงมากเลยว่าเป็นเช่นนี้ได้อย่างไร บางคนอธิบายว่าเป็นปฏิกิริยาทางเคมีจากส่วนผสมของสี ที่ตัวชิมาบูเอใช้เขียนรูปที่นี่ คือ เขาควรจะใช้ "lime white" แต่กลับไปใช้ "lead-white" แทน ผลเลยออกมาเช่นนี้ ฉันอดมองดูอย่างฉงนสนเท่ห์ไม่ได้ มีคนหันมากระซิบว่า ถ้าเป็นบ้านเราต้องมีคนมาปิดทองแล้วขอหวยเด็ดขาดเลย เชื่อไหมล่ะ

ไกด์สาวน้อยพาเดินไปตามทางเดินกลางของโบสถ์ชั้นบน ฉันมองเห็นหน้าต่างกระจกสีด้านหน้าโบสถ์หรือ Rose windows เป็นลวดลายสวยงามตามแบบศิลปะโกธิค และยังมีหน้าต่างกระจกสีอยู่สองฟากทางเดินกลาง ผนังใต้หน้าต่างกระจกสีนี่เอง ที่มีภาพปูนเปียกชีวประวัติของนักบุญฟรานซิส ที่ว่ากันว่าเขียนโดยจอตโต (Giotto) ยอดศิลปินชาวฟลอเรนซ์สมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ผู้ฝากผลงานเขียนรูปอันลือลั่นไว้ ๓ เมืองด้วยกัน คือที่ซานตา โครเช (Santa Croce) เมืองฟลอเรนซ์ ที่คาเปลลา เดกลี สโครเวนยี (Capella degli Scrovengni) เมืองปาดัวและที่ซาน ฟรานเซสโก เมืองอัสสิสิ

ฉันได้เห็นงานของจอตโตที่ฟลอเรนซ์กับปาดัวมาก่อนแล้ว จึงต้องมาดูแห่งที่สามให้ครบถ้วนทั้งไตรภาค ฉันจำได้ว่าหนังสือเรื่องศิลปะบางเล่มแย้งว่า ที่นี่ไม่ใช่งานของจอตโตหรอก แต่ชาวเมืองอัสสิสิหรือจะพูดให้ถูกคือชาวอิตาเลียนนั่นแหละ ที่เถียงหัวชนฝาว่าต้องใช่จอตโตแน่ๆ เอ้าจอตโตก็จอตโตสินะ ฉันต้องแหวกฝูงชนเข้าไปดูภาพปูนเปียกที่ว่านี่ ถ้าหากเป็นฝีมือของจอตโตจริงๆ ละก็ ฉันคิดว่าที่นี่ยอดเยี่ยมที่สุดแล้ว สีสันสวยมากและรูปก็งดงามตระการตายิ่ง ประวัติของนักบุญฟรานซิสถูกแบ่งเป็น ๒๘ รูป เริ่มจากภาพแรกที่ฟรานซิสยังเป็นหนุ่มน้อย แต่ชาวเมืองมองเห็นว่ามีคุณลักษณะพิเศษแฝงอยู่ จึงถอดเสื้อคลุมออกและปูลงบนพื้น ให้หนุ่มน้อยผู้นี้ย่างเท้าเหยียบลงบนนั้น แสดงถึงการยกย่องเทิดทูนฟรานซิสอย่างสูง

ภาพต่อๆ มา เป็นการเล่าเรื่องราวที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญของนักบุญฟรานซิสอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นตอนได้ยินคำสั่งจากพระผู้เป็นเจ้าที่โบสถ์ซานดาเมียโน ตอนประกาศตัดความสัมพันธ์กับบิดา หรือตอนที่พระสันตะปาปารับรองคณะนักบวชนิกายฟรานซิสกันอย่างเป็นทางการ รูปเขียนยังแสดงถึงบทบาทของฟรานซิส เช่นการระงับความแตกแยกและสงครามกลางเมืองที่อเรซโซ (Arezzo) การเดินทางไปเผยแผ่คริสต์ศาสนาให้สุลต่านแห่งอียิปต์ และ

การเทศนาสั่งสอนฝูงนก ตราบจนกระทั่งเสียชีวิตไปแล้ว วิญญาณของฟรานซิสก็ยังกลับมาช่วยเหลือมนุษย์อยู่อีก เพราะศิลปินเลือกเขียนรูปวิญญาณของท่านมาช่วยปลดปล่อยนักโทษให้พ้นข้อกล่าวหาเป็นรูปที่ ๒๘

ฉันคิดว่าฉันชอบรูปเขียนที่นี่ การจะบันทึกชีวประวัติใครสักคน เราจะเลือกบันทึกเรื่องใดบ้าง สำหรับนักบุญฟรานซิสแล้ว ความสมถะและเมตตาธรรมดูจะฉายแสงออกมาอย่างโดดเด่นกว่าอื่นใด ฉันจึงเห็นรูปฟรานซิสในชุดนักบวชฟรานซิสกันถึง ๒๓ รูป และบทบาทของท่านมิได้ทำเพื่อมวลมนุษย์ผู้ยากไร้เท่านั้น แต่ยังเผื่อแผ่ถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย ฉันชอบรูปเทศนาสั่งสอนนกเป็นฝูงมาก ใบหน้าของท่านเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณา ในขณะที่หมู่นกก็ดูตั้งอกตั้งใจฟังธรรมเป็นอย่างดี เมื่อมองรูปนั้นฉันอดคิดไม่ได้ว่า คนหรือสัตว์ต่างมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ร่วมกัน และการอยู่อย่างไม่เบียดเบียนกัน ก็ถือเป็นเรื่องอันประเสริฐสุด ฟรานซิสกำลังจะบอกเราอย่างนี้หรือเปล่านะ

ผู้คนหนาตาในโบสถ์ทำให้ฉันหมดความพยายามจะเดินตามไกด์ เลยเลี่ยงมายืนดูอะไรอยู่คนเดียว สักพักหนึ่งก็เห็นคู่หูแยกวงออกมาบ้าง จึงเร่เข้าไปคุยด้วย ระหว่างนั้นก็สอดส่ายสายตาดูผู้คนที่ผ่านไปมา ไม่นานก็ได้เรื่อง เพราะคู่หูตัวดีเกิดเหลือบเห็นบาทหลวงฟรานซิสกันรูปหนึ่งสวมเสื้อยืนส์ไว้ใต้เสื้อคลุมชุดนักบวชเข้า เลยลากแขนฉันจ้ำตามไปดูให้เป็นที่ประจักษ์จริงตามที่เขาว่าเสียด้วยนะ ฉันเห็นขอบเสื้อยืนส์แลบออกมาชัดเจนเวลาที่บาทหลวงท่านยกไม้ยกมือเจรจา ทีนี้ก็มีรายการเดาต่อไปว่า น่าจะเป็นลีวายส์ด้วยนะ จนฉันต้องบอกให้พอได้แล้ว ตกลงเราเลยมีเรื่องเล่าให้เพื่อนฝูงฟังเพิ่มขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง

เมื่อเดินออกมาจากโบสถ์ซานฟรานเซสโกนั้น เพิ่งเลยเวลา ๑๕.๐๐ น. ได้ไม่นานเท่าไร ไกด์จะหมดหน้าที่ตรงนี้ และเรามีอิสระแยกย้ายกันไปไหนได้ตามใจชอบอีกหน เวลาเกือบสามชั่วโมงที่เหลืออยู่ที่จะทำอะไรดีล่ะ บางคนก็จะชอปปิง ในขณะที่เพื่อนฉันชวนให้เดินกลับขึ้นเขาไปชมเมืองอีกสักรอบ แข้งขาอ่อนล้าเตือนให้ฉันตัดสินใจแยกตัวมาตามลำพัง เรื่องเดินคนเดียวนั้นไม่น่ากลัวหรอก ยิ่งมีแผนที่อยู่ในมือ ยิ่งไม่น่าห่วงเรื่องหลงทางเข้าไปใหญ่ ถึงจะหลงทางเข้าจริงก็ยังถามทางจากผู้คนตามท้องถนนได้ ฉันเคยทำแบบนี้บ่อยไป คนอิตาเลียนที่พบมามักเอื้อเฟื้อดีมากกับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ การเดินคนเดียวทำให้มีเวลาคิดทบทวนสิ่งที่เห็นและ

สามารถดูอะไรๆ ละเอียดลออขึ้นมาก แต่ที่ถูกใจที่สุดคือ ไม่ต้องมามัวกังวลว่าเราทำอะไรชักช้าจนทำให้ใครๆ ต้องเสียเวลารออยู่หรือเปล่า

ถนนสายที่เชื่อมระหว่างโบสถ์ซาน ฟรานเซสโกกับประตูซาน เปียโตรดูจะมีผู้คนพลุกพล่านยิ่งกว่าช่วงเช้าเสียอีก ฉันเดินแหวกฝูงชนดูอะไรเรื่อยเปื่อยสักพักหนึ่ง ก่อนจะเห็นฝรั่งกำลังมุงดูอะไรสักอย่างตรงฝั่งตรงข้าม เลยข้ามถนนไปดูกับเขาบ้าง ถึงรู้ว่าฝรั่งมุงดูคนไทยนั่นเอง พี่สุรสิทธิ์ ศิลปินเอกของคณะทัวร์ของเรานั่งอยู่ตรงกลาง กำลังขะมักเขม้นเก็บภาพท้องถนนอันวุ่นวายของอัสสิสิด้วยสีน้ำ อุปกรณ์เขียนรูปวางระเกะระกะอยู่ข้างตัว ท่าทางป้ายสีด้วยความมั่นใจและชำนิชำนาญของพี่สุรสิทธิ์ดึงดูดคนที่ผ่านไปมาให้อดหยุดยืนมองดูไม่ได้ รูปนี้ฉันได้เห็นอีกครั้งหลังจากกลับจากอิตาลีแล้วหลายเดือน เป็นรูปที่ฉันชอบมาก เพราะเก็บภาพของอัสสิสิที่ฉันเห็นในวันนั้นได้เยี่ยมจริงๆ

ฉันพบเพื่อนร่วมทางหลายคนมามุงดูพี่สุรสิทธิ์กับเขาเหมือนกัน เลยชวนกันเดินลงมาพร้อมกัน จะได้ไม่รบกวนสมาธิของพี่เขาเกินไปนัก เราแวะซื้อของที่ระลึกสองสามอย่าง และหาอะไรดื่มแก้กระหายกันนิดหน่อย ก่อนจะเดินไปที่สนามหญ้าหน้าโบสถ์ซาน เปียโตร ตรงนั้นผู้คนทุกเพศทุกวัยออกมาพักผ่อนกันเต็มสนาม อากาศปลอดโปร่ง ฟ้าใส แดดยามบ่ายที่ไม่ร้อนมากนัก และลมเย็นๆ ที่พัดโชยเป็นระยะ ทำให้สนามตรงนี้น่านั่งน่านอนมาก เด็กๆ วิ่งเล่นกันเกรียวกราว ฉันเห็นบางคนจับกลุ่มกันเล่นฟุตบอลอยู่ เขากำลังฝันว่าเขาคือโรแบร์โต บาจโจ หรือ จูเซปเป ซินญอรีอยู่หรือเปล่านะ หลังจากยืนดูได้พักหนึ่ง ฉันก็สังเกตเห็นหนูน้อยคนหนึ่งมีหน่วยก้านดี เลี้ยงลูกหลบหลีกอย่างคล่องแคล่ว เสียแต่ออกจะหวงลูกมากไปนิด ฉันอาจกำลังดูนักฟุตบอลชื่อก้องโลกในอนาคตอยู่ก็ได้ ใครจะรู้

พวกเรานั่งลงที่ม้ายาวตรงขอบสนาม เราเห็นผู้คนร่วมกันใช้สนามหญ้าอย่างมีความสุข ต่างคนต่างมีความสดชื่น แจ่มใส และมีอารมณ์เบิกบาน เห็นได้จากรอยยิ้มที่ฉาบอยู่บนใบหน้า ฉันมองดูคนแก่จูงหลานตัวน้อยมาเล่นที่สนาม ดูแล้วแทบจะไม่ต่างจากปู่ย่าตายายของบ้านเราเลย ปู่หรือตาตรงหน้าฉันนั่งพักได้เดี๋ยวเดียว ก็ต้องไปตัดสินกรณีพิพาทเสียแล้ว เมื่อหลานสาวตัวน้อย

วิ่งมาฟ้องด้วยน้ำตาอาบหน้า ถึงฉันจะฟังภาษาอิตาเลียนไม่ออก แต่ท่าทางจีบปากจีบคอและค้อนควักของแม่หนูนั้น บอกชัดว่าเธอไม่พอใจพี่น้องผู้ชายที่กำลังขุดดินเล่นอยู่ใกล้ๆ เธออาจจะถูกกีดกันไม่ให้เล่นด้วย หรือไม่ก็ถูกพวกเขารวมหัวกันแกล้งเอา ฉันเข้าใจความรู้สึกนี้ดีเพราะเคยถูกพี่น้องผู้ชายตัวแสบแกล้งมาก่อน และออกจะเห็นใจสาวน้อยผมเปียคนนี้อยู่ไม่น้อย

ฉันมองเห็นผู้คนเดินเข้าไปในโบสถ์ซาน เปียโตรอยู่ไม่ขาดสาย แต่ไม่นานก็เดินกลับออกมา เลยลุกขึ้นชวนพรรคพวกเข้าไปดูกันบ้าง มีคนตอบว่าวันนี้ดูโบสถ์มากพอแล้ว คู่หูของฉันยังบอกเลยว่า กลับบ้านคราวนี้ไปบวชได้เลย เพราะสองอาทิตย์มานี่เข้าวัดเข้าวาตลอด ในที่สุดก็มีคนลุกตามกันมา ๒ - ๓ คน เราเดินเข้าไปในโบสถ์ซาน เปียโตร ที่สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ อารามนี้เป็นของคณะนักบวชนิกายเบเนดิคทีน (Benedictines) ที่ตั้งมั่นอย่างสง่าผ่าเผยในเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของนิกายฟรานซิสกัน

ตามประวัติแล้ว เบเนดิคทีนเป็นคณะนักบวชเก่าแก่ มีอยู่ที่อัสสิสิมาก่อนที่นิกายฟรานซิสกันจะเกิดขึ้นด้วยซ้ำไป นักบวชคณะนี้ ยึดหลักปฏิบัติตามอย่างนักบุญเบเนดิคคือ เป็นนักบวชที่อยู่ในชุมชน และเน้นการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง หมายความว่ารู้จักปรับตัวไปตามสภาพแวดล้อม เช่น สวมเครื่องแต่งกายตามสภาพอากาศ และสามารถบริโภคอาหารได้ตามความต้องการ โดยไม่ต้องถือศีลอด (fast) ทั้งนี้เพื่อให้นักบวชในแต่ละอารามพึ่งตนเองได้ หรืออย่างน้อยก็เลี้ยงตัวรอด โบสถ์ซาน เปียโตรมีอายุยืนยาวเกือบพันปี ย่อมแสดงให้เห็นความสามารถในการปรับตัวของนักบวชเบเนดิคทีนได้เป็นอย่างดี

ซาน เปียโตรที่ฉันเห็น มีความเรียบง่ายและสมถะมาก ไม้กางเขนที่แท่นบูชาใหญ่ทำอย่างเรียบๆ จนกระทั่งไม่มีแม้แต่ร่างของพระเยซูคริสต์ถูกตรึงอยู่บนนั้น ห้องสวดมนต์มีเพียงไม่กี่ห้อง และไม่มีห้องไหนที่ตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดารเลย เพื่อนที่เข้ามาดูด้วยกันบ่นอุบอิบว่าไม่มีอะไรให้ดูสักนิด และชวนให้ออกไปช่วยกันอำพวกที่นั่งรออยู่ข้างนอกว่า ข้างในนี้สวยงามหยดย้อย น่าเสียดายมากที่ไม่ยอมเข้ามาดูกับเรา

ฉันคิดว่าฉันชอบโบสถ์นี้นะ ชอบความเรียบง่ายที่ดูจะอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่ในที ราวกับว่าไม่คิดจะเป็นคู่แข่งกับใครเขา ฉันดีใจที่ตัดสินใจเข้ามาข้างในโบสถ์นี้ เพราะฉันสัมผัสกับความ

หอระฆังของ Basilica di San Francesco

สงบและปล่อยวาง ไม่ยึดติดกับสรรพสิ่งจากที่นี่ แท้จริงแล้วทุกศาสนาต่างสั่งสอนให้มนุษย์ใช้ชีวิตแบบสมถะกันทั้งนั้น เราจะพบความสุขสงบในชีวิตได้ไม่ยาก หากรู้จักละวางอะไรลงเสียบ้างที่สำคัญเราต้องรู้จักเจือจานความรักความเมตตาให้เพื่อนร่วมโลกของเราด้วย

๑๑ ฉันเดินออกจากซาน เปียโตรมานั่งที่สนามหญ้าอีกครั้ง ในใจอดคิดไม่ได้ว่าทำไมโบสถ์ฟรานซิสกันอย่างซาน ฟรานเซสโกถึงไม่ให้ความรู้สึกที่สมถะแก่ฉันเลย ฉันมองเห็นแต่ความหรูหรา โอ่อ่าและมั่งคั่ง หรือนักบวชฟรานซิสกันจะละเลยหลักการเรื่องความยากจนไปเสียแล้วอย่างนั้นหรือ ตอนที่นั่งคิดอยู่นี่ หูก็แว่วได้ยินเสียงพรรคพวกเปรยขึ้นว่า เมืองนี้น่ะอะไรๆ เป็นต้องโยงเข้าสู่นักบุญฟรานซิสหมด นั่นน่ะบ้านของครอบครัวท่าน โบสถ์นี้สร้างครอบกุฎีของท่านเชียวนะ ระฆังของโบสถ์นั้นน่ะก็เคยตีบอกข่าวนักบุญฟรานซิสเสียชีวิตเมื่อเกือบ ๘๐๐ ปีมาแล้ว หันไปทางไหนก็หนีฟรานซิสไม่พ้น

นั่นสินะ อัสสิสิเป็นเมืองเก่าแก่ ตั้งขึ้นก่อนหน้าฟรานซิสเกิดตั้งหลายร้อยปี ทำไมผู้คนจึงเอาเมืองนี้ไปผูกติดกับฟรานซิสมากมายขนาดนั้น แล้วคำตอบก็วาบขึ้นในความคิด ก่อนหน้าจะมีฟรานซิส อัสสิสิคงเป็นเมืองเล็กๆ แสนที่จะธรรมดามากเมืองหนึ่ง เมืองอย่างนี้มีอยู่เยอะไปในยุโรป ฟรานซิสต่างหากที่ทำให้อัสสิสิกลายเป็นเมืองที่ไม่ธรรมดาขึ้นมา คือกลายเป็นบ้านเกิดของ “พระเยซูคริสต์อีกพระองค์หนึ่ง” นับจากนั้น ผู้คนก็หลั่งไหลมาอัสสิสิ เศรษฐกิจเมืองนี้จึงเฟื่องฟูขึ้นตามไปด้วย เงินตราเดินสะพัด กิจการโรงเตี๊ยม และร้านขายของคึกคักขึ้นอย่างทันตา ผู้คนมาที่นี่กันทำไม คำตอบคือ มาจาริกแสวงบุญยังหลุมศพของนักบุญฟรานซิสนั่นเอง

โบสถ์ขนาดใหญ่จึงจำเป็นต้องมีขึ้นเพื่อรองรับผู้คนจำนวนมหาศาล ทีนี้มาถึงเรื่องของความหรูหรา ฉันคิดว่านั่นเพื่อยกย่องเกียรติคุณของนักบุญฟรานซิส แต่คงมิได้เกิดจากความต้องการของนักบวชฟรานซิสกันอยู่ฝ่ายเดียว ฉันเชื่อว่ามีผู้ยินดีบริจาคทรัพย์เพื่อว่าจ้างยอดฝีมือมาสรรค์สร้างผลงานชั้นเยี่ยมอุทิศให้แก่ฟรานซิส แม้แต่บรรดาศิลปินทั้งหลายก็คงภูมิใจที่มีส่วนร่วมทำงานเพื่อเชิดชูฟรานซิสแห่งอัสสิสิ นักบุญผู้ได้รับการการยกย่องบูชาอย่างสูงส่งที่สุดเท่าที่ศาสนจักรเคยมีมา นั่นคือเสมอเหมือนองค์พระเยซูคริสต์

ความหรูหราฟุ่มเฟือยที่ฉันรู้สึก หลังจากเห็นซาน ฟรานเซสโกเพียงแวบเดียว นั่นเป็นเพราะฉันยืนติดอยู่แค่เปลือกนอกหรือเปล่า ฉันไม่ได้ดูลึกลงไปถึงแก่นแท้เลยใช่ไหม โบสถ์นี้เกิดขึ้นจากความรัก ความศรัทธา และความตั้งใจของคนที่อยากทำอะไรเพื่อระลึกถึงนักบุญของพวกเขา มิได้เกิดจากความอยากโอ้อวดของศาสนจักรที่มาเรี่ยไร บีบบังคับให้ศาสนิกชนบริจาคทรัพย์สินเพื่อสร้างโบสถ์สนองความอยากได้ใคร่ดีแบบนั้น ฉันนึกไม่ออกว่ามีส่วนไหนของซาน ฟรานเซสโกที่ส่อนัยโอ้อวดแบบจงใจ ทุกอย่างดูจะมุ่งตรงเข้าหานักบุญฟรานซิส เพียงเพื่อบอกว่า นักบุญผู้นี้ทำคุณงามความดีอย่างเหลือคณานับต่อมนุษยชาติ

กาลเวลาของเมืองอัสสิสิจึงหยุดนิ่งอยู่แค่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ อันเป็นช่วงเวลาที่ฟรานซิสแห่งอัสสิสิเคยมีชีวิตอยู่ บ้านเรือนที่นี่จึงได้รับการอนุรักษ์ให้คงสภาพของยุคกลาง ทุกคนที่มาถึงเมืองนี้จะถูกพาเดินตามรอยนักบุญผู้ยิ่งใหญ่ ไปสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวท่าน แต่จะมีโอกาสได้เห็นมากน้อยเพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับเวลาและความสนใจที่มีอยู่ แม้แต่ของที่ระลึกซึ่งวางขายทั่วเมืองอัสสิสิ ก็ยังวนเวียนอยู่ที่นักบุญฟรานซิส ไม่ว่าของชิ้นนั้นจะทำขึ้นเพื่อเคารพบูชาหรือเพื่อล้อเลียนเสียดสีก็ตาม ลมหายใจของเมืองอัสสิสิดูจะอยู่ที่ฟรานซิสแต่เพียงผู้เดียว

ถ้าไม่อยากรู้จักฟรานซิสแห่งอัสสิสิ ก็อย่ามาเมืองนี้เลยดีกว่า ตอนที่คิดจะมาเที่ยวอิตาลี ฉันรู้จักว่าฟรานซิสเป็นคนของอัสสิสิ แต่เมื่อฉันเดินทางกลับออกมาจากเมืองนี้ ฉันรู้สึกว่าอัสสิสิต่างหากที่เป็นของฟรานซิส ทุกสิ่งที่อัสสิสิมีในวันนี้เกิดมาจากฟรานซิสแทบทั้งสิ้น

ตอนที่นั่งทานอาหารค่ำในวันนั้น หลายคนยังรำพันถึงเมืองอัสสิสิอยู่ ฉันคิดทบทวนถึงความรู้สึกที่มีต่อเมืองนี้ และพบว่ามีความประทับใจมากเกินกว่าจะพรรณนาได้ แต่เมื่อบริกรหนุ่มน้อยในห้องอาหารของโรงแรมที่ฟาบริอาโนถามฉันว่า รู้สึกเช่นไรกับอัสสิสิ ฉันสามารถตอบอย่างเต็มปากเต็มคำได้ว่า ที่นี่ฉันรู้สึกพอตากับทุกสิ่งที่เห็น และพอใจกับทุกสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยความรู้สึก

สวรรค์บัญชาหรือฟ้าลิขิต
อิสราเอล*

เมื่อเอ่ยชื่อ **"อิสราเอล"** คุณจะนึกถึงอะไรเป็นอย่างแรก ปัจจุบันนี้ความขัดแย้ง ความรุนแรงหรือการก่อการร้าย คงเป็นคำตอบที่ใครๆ นึกถึงมากกว่าอะไรหมด ยิ่งมีข่าวการวางระเบิดแบบพลีชีพกลางย่านตลาดในนครเยรูซาเล็มเมื่อปลายเดือนกรกฎาคมที่ผ่านมา ยิ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นความรุนแรงของสถานการณ์ในประเทศนี้ให้ชัดเจนขึ้นไปอีก ราวกับว่าการแก้ปัญหาแบบสันติวิธีไม่เคยใช้ได้ผลในดินแดนนี้ ความตายและความรุนแรงจึงกลายเป็นเหตุการณ์ปกติประจำวันไปแล้วสำหรับที่นี่

กรุงเยรูซาเล็มในปัจจุบัน

---

* ตีพิมพ์ใน **นักเดินทาง** ๒, ๒๐ (พฤศจิกายน ๒๕๔๐), หน้า ๕๐ - ๗๑.

หลายคนบอกว่าพวกยิวน่ะร้ายกาจอยู่นะ ดูเช็กสเปียร์สิ ยังวาดภาพไซล็อค เศรษฐียิวในเรื่องเวนิสวานิชให้ออกมาเป็นคนใจดำ งก เจ้าคิดเจ้าแค้นและไม่รู้จักการให้อภัย คนไทยเองก็มีภาพที่ไม่ต่างจากนี้เท่าไรอยู่ในใจ เพราะคำสแลงในภาษาไทยที่ว่า "ยิว" นั้น ส่อนัยถึงความงกหรือชอบเอาเปรียบคนอื่นอยู่เช่นกัน ถ้าหันไปดูข่าวสารของโลก จะเห็นได้ว่าพวกยิวกุมอำนาจทางเศรษฐกิจไว้ในมือได้มาก จนแทบจะเหมารวมได้ว่า พวกเศรษฐีระดับแนวหน้าในยุโรป หรืออเมริกานั้น ต้องมีเชื้อสายยิวปะปนอยู่บ้างไม่มากก็น้อย

ธุรกิจการเงินดูจะเป็นกิจการที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของพวกยิว ว่ากันว่า ยิวคือต้นตำรับของกิจการธนาคาร รากศัพท์ของคำว่า "Bank" มีที่มาจาก "banco" ในภาษาอิตาเลียน ซึ่งแปลว่าม้ายาว การใช้คำนี้เรียกธนาคารนั้น เนื่องจากพวกยิวแถบลอมบาร์ดีของอิตาลีชอบเอาม้ายาวไปวางไว้ตรงหัวมุมถนน พวกเขาทำธุรกิจให้กู้ยืมเงิน และม้ายาวนั่นมีไว้สำหรับให้ลูกค้านั่งเข้าแถวรอนั่นเอง

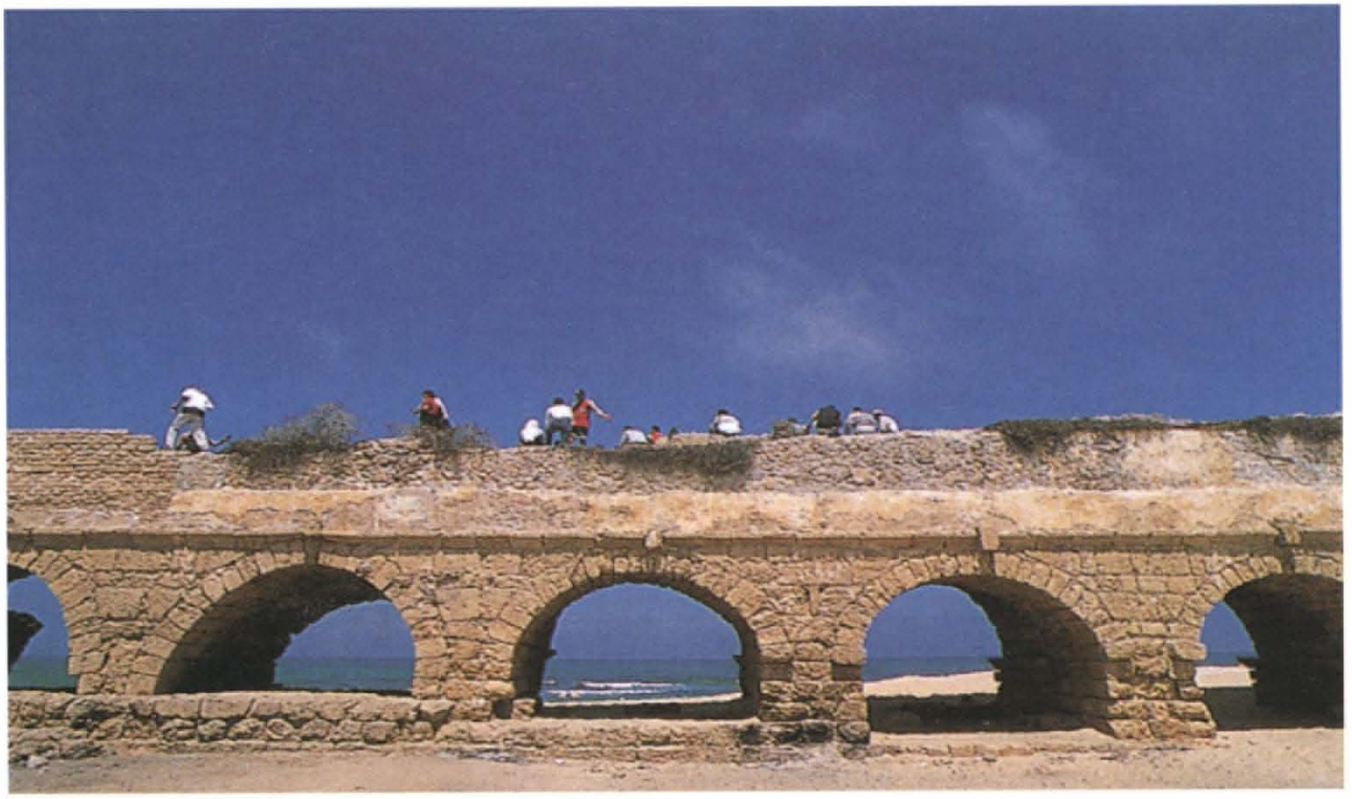

ภาพพจน์ของพ่อค้าหน้าเลือด หรือเจ้าหนี้ที่ให้กู้ในอัตราดอกเบี้ยมหาโหด ดูจะติดแน่นในความรู้สึกที่ชาวโลกมีต่อชาวยิว และพลอยให้ชาวยิวโดยทั่วไปถูกรังเกียจเดียดฉันท์ไปด้วย แม้ว่าเขาจะมิได้เกี่ยวข้องกับธุรกิจการเงินแม้แต่น้อย การควบคุม เนรเทศ หรือแม้กระทั่งสังหารชาวยิวเกิดขึ้นหลายครั้งในประวัติศาสตร์โลก ตั้งแต่อดีตตราบจนปัจจุบัน และมีคนบอกว่าประเทศอิสราเอลที่ตั้งมาเกือบ ๕๐ ปีแล้วนี้ มัวแต่วุ่นวายแก้ปัญหาภายในไม่ตก จนดูอนาคตไม่ออกว่า จะเป็นอย่างไรกัน

ท่ามกลางบรรยากาศที่อวลไปด้วยควันระเบิด และกลิ่นอายของความขัดแย้งเช่นนี้ บ.ก. นักเดินทางก็ยื่นกำหนดการทัศนศึกษาอิสราเอลมาให้ดู ซีซาเรีย - ไฮฟา - นาซาเร็ธ - กาลิลี - เจริโค - ทะเลตาย - มาซาดา - เยรูซาเล็ม - เบธเลเฮม ชื่อซึ่งก่อให้เกิดความตื่นเต้นขึ้นทันควัน เนื่องจากเป็นความใฝ่ฝันของผู้คนนับล้านๆ คน ไม่ว่าจะเป็นยิว คริสเตียน หรือมุสลิมที่อยากได้มาเห็นที่เหล่านี้สักครั้ง ขนาดไม่ได้อยู่ในสามกลุ่มนั่นยังอยากเห็นจนแทบเนื้อเต้นเลย เมืองเหล่านั้นบ่งบอกอดีตกาลอันรุ่งเรือง ย้อนกลับไปได้หลายๆ พันปี

อิสราเอลที่มีทั้งเมืองอายุเก่าแก่ที่สุดในโลก มีซากอารยธรรมอันเก่าแก่ของอียิปต์ เมโสโปเตเมีย มาจนถึงโรมัน และยังเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนายิวกับคริสต์ศาสนา จึงเป็นดินแดนที่น่ารู้จักเป็นอย่างยิ่ง

ถ้าจะทำความรู้จักกับอิสราเอลควรเริ่มต้นจากพวกยิว (Jews) คัมภีร์โบราณและหลักฐานทางประวัติศาสตร์บอกตรงกันว่า พวกยิวเข้ามายังดินแดนนี้ตั้งแต่เมื่อ ๔,๐๐๐ ปีก่อน มีเรื่องเล่าว่าบรรพบุรุษของยิวคือ อับราฮัม (Abraham) กับครอบครัวได้รับการเลือกสรรโดยพระผู้เป็นเจ้าให้ออกเดินทางจากภูมิลำเนามายังดินแดนอันไกลโพ้น ที่นั่นพระผู้เป็นเจ้าจะประทานดินแดนให้ ซึ่งต่อมา ลูกหลานของอับราฮัมจะก่อตั้งอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ขึ้น พวกยิวเรียกดินแดนนี้ว่า คานาอาน (Canaan) และถือเป็นดินแดนตามพันธะสัญญา หรือ The Promised Land

พวกยิวมิได้อยู่ที่คานาอานโดยราบรื่น พวกเขากลับถูกบีบบังคับให้ละทิ้งผืนแผ่นดินนี้ไปหลายหน เพราะเกิดทุพภิกขภัย หรือไม่ก็ถูกรุกรานจากกองทัพอันเกรียงไกรของข้าศึกศัตรู ทำให้

ชาวยิวต้องเผชิญกับความทุกข์ยากนานัปการ พวกเขาต้องตกเป็นทาสเชลย ถูกเนรเทศออกไปพ้นบ้านเมือง และแม้แต่ศาสนสถานของตนก็ถูกทำลายล้างอย่างราบคาบ

มีคนอธิบายว่าพวกยิวเป็นที่รังเกียจของชนชาติโบราณอื่นๆ เนื่องจากยิวนับถือพระเจ้าองค์เดียว ขณะที่พวกอื่นนับถือเทพเจ้าหลายองค์ ทำให้ยิวต้องถูกชะตากรรมทำให้ลำบากอยู่บ่อยครั้ง แต่พวกยิวกลับไม่เคยท้อแท้ ยังคงนับถือพระเจ้าของตนอย่างมั่นคง และเชื่ออยู่เสมอว่าสักวันหนึ่ง จะมีผู้นำมาพาพวกตนกลับคืนสู่คานาอานได้แน่นอน แล้วโมเสส (Moses) ก็เป็นผู้นำคนแรกที่มาจุดประกายความหวังให้เรืองรองขึ้นอีกครา

โมเสสพาชาวยิวข้ามน้ำข้ามทะเล เดินทางระหกระเหินจากอียิปต์กลับมาสู่คานาอาน ระหว่างการเดินทาง พวกเขาต้องผจญกับอุปสรรคมากมาย บางคนเริ่มไม่เชื่อมั่นในองค์พระผู้เป็นเจ้า แล้วหันไปบูชารูปวัวทองคำแทน ทำให้โมเสสโกรธถึงกับทุบแผ่นดินจารึกบัญญัติสิบประการแตกหัก และต้องไปขอขมาต่อพระผู้เป็นเจ้า แม้ว่าในที่สุดพวกเขาจะมาถึงคานาอาน แต่ก็พบว่า ที่นี่มีผู้ครอบครองที่เข้มแข็งอยู่ก่อนแล้ว จึงต้องพาพวกยิวเร่ร่อนอยู่ต่อมาอีก ๔๐ ปี และโมเสสก็เสียชีวิตลง ก่อนจะได้เห็นชาวยิวตั้งมั่นได้ในแผ่นดินคานาอาน

พวกยิวสถาปนาอาณาจักรอิสราเอลได้ หลังจากโมเสสเสียชีวิตไปแล้วนานมาก อาณาจักรนี้เกิดขึ้นได้ด้วยความสามารถของเดวิด (David) เด็กเลี้ยงแกะหนุ่มน้อยชาวยิว เขาใช้สติปัญญาเข้าต่อกรกับโกเลียธ ผู้ที่คนไทยมักเรียกว่าโกไลแอท (Goliath) แม่ทัพชาวฟิลิสตินที่มากด้วยประสบการณ์ ชัยชนะครั้งนี้ทำให้เดวิดได้เป็นกษัตริย์ พระองค์ยาตราทัพเข้ายึดเยรูซาเล็มและสถาปนาให้เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรอิสราเอล เมื่อราว ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล

แต่วันเวลาแห่งความรุ่งเรืองนั้นไม่ได้ยาวนานสักเท่าไรเลย อาณาจักรของยิวแตกแยกเป็น ๒ ส่วน และต่อมาดินแดนนี้ยังต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามจากกองทัพผู้ทรงแสนยานุภาพหลายครั้ง เนบูชัดเนซซาร์ กษัตริย์แห่งบาบิโลนปราบปรามยิวอย่างรุนแรง เมื่อ ๕๘๗ ปีก่อนคริสตกาล เยรูซาเล็มถูกเผาทำลายลง และพวกยิวถูกกองทัพบาบิโลนกวาดต้อนไปเป็นทาสเชลย เหตุการณ์ตอนนี้นักประวัติศาสตร์เรียกว่า “การคุมขังที่บาบิโลเนีย” (The Babylonian Captivity)

แม้ว่ายิวจะกลับคืนคานาอานได้หลังจากนั้นไม่นานนัก แต่ก็ต้องถูกกองทัพโรมันสมัยจักรพรรดิเฮเดรียน (Hadrian) ปราบปรามอย่างรุนแรง เนื่องจากก่อการกบฏใน ค.ศ. ๑๓๕

ชาวยิวจำนวนมากถูกสังหาร เยรูซาเล็มถูกทำลายอีกครั้ง และผู้ที่รอดชีวิตก็ถูกกวาดต้อนไปขายเป็นทาสตามเมืองต่างๆ เฮเดรียนมีพระบรมราชโองการห้ามมิให้ยิวกลับเข้าเขตเยรูซาเล็ม ทำให้พวกยิวกลายเป็นคนจำนวนน้อยในคานาอาน และยิวพลัดถิ่นทั้งหลาย เริ่มนับวันรอที่จะกลับสู่ดินแดนตามพันธะสัญญาใหม่อีกหน

การรอคอยคราวนี้นานเกินคาดคิด เพราะกินเวลาเกือบ ๑,๘๐๐ ปีกว่าจะเกิดประเทศอิสราเอลขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๘ ชาวยิวหลายชั่วคนมีชีวิตอยู่แล้วตายจากไปโดยไม่มีโอกาสได้เห็นคานาอาน ความเชื่อที่ว่าสักวันหนึ่งพวกตนจะกลับไปยังดินแดนตามพันธะสัญญาถูกถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องในหมู่ชาวยิว ผ่านทางรับไบ (Rabbi) หรือศาสนาจารย์ เคยมีการก่อตั้งขบวนการที่พยายามจะนำชาวยิวคืนถิ่นหลายครั้ง แต่ไม่เคยประสบผลสำเร็จจริงจัง ทำได้แค่เริ่มมีชุมชนชาวยิวบริเวณนอกเมืองเยรูซาเล็ม แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเงินทุนจากชาวยิวโพ้นทะเลช่วยค้ำจุนให้ตั้งอยู่ได้

แล้ววันที่รอคอยมาแสนนานก็มาถึง เดวิด เบน-กูเรียน ประกาศตั้งประเทศอิสราเอลขึ้นเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๔๘ เป็นความพ้องกันอย่างน่าพิศวง เพราะเมื่อเกือบ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว เดวิดอีกผู้หนึ่งได้สถาปนาอาณาจักรอิสราเอลมาก่อนแล้ว

๓ การเดินทางตามกงล้อของประวัติศาสตร์ชาวยิว สมควรจะเริ่มต้นจาก **เจริโค** (Jericho) เมืองเก่าแก่ที่สุดในโลก ที่ตั้งขึ้นเมื่อราว ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว ปัจจุบัน อยู่ในเขตฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจอร์แดน หรือที่รู้จักกันดีว่า West Bank อันเป็นเขตที่อยู่ใต้อำนาจของปาเลสไตน์

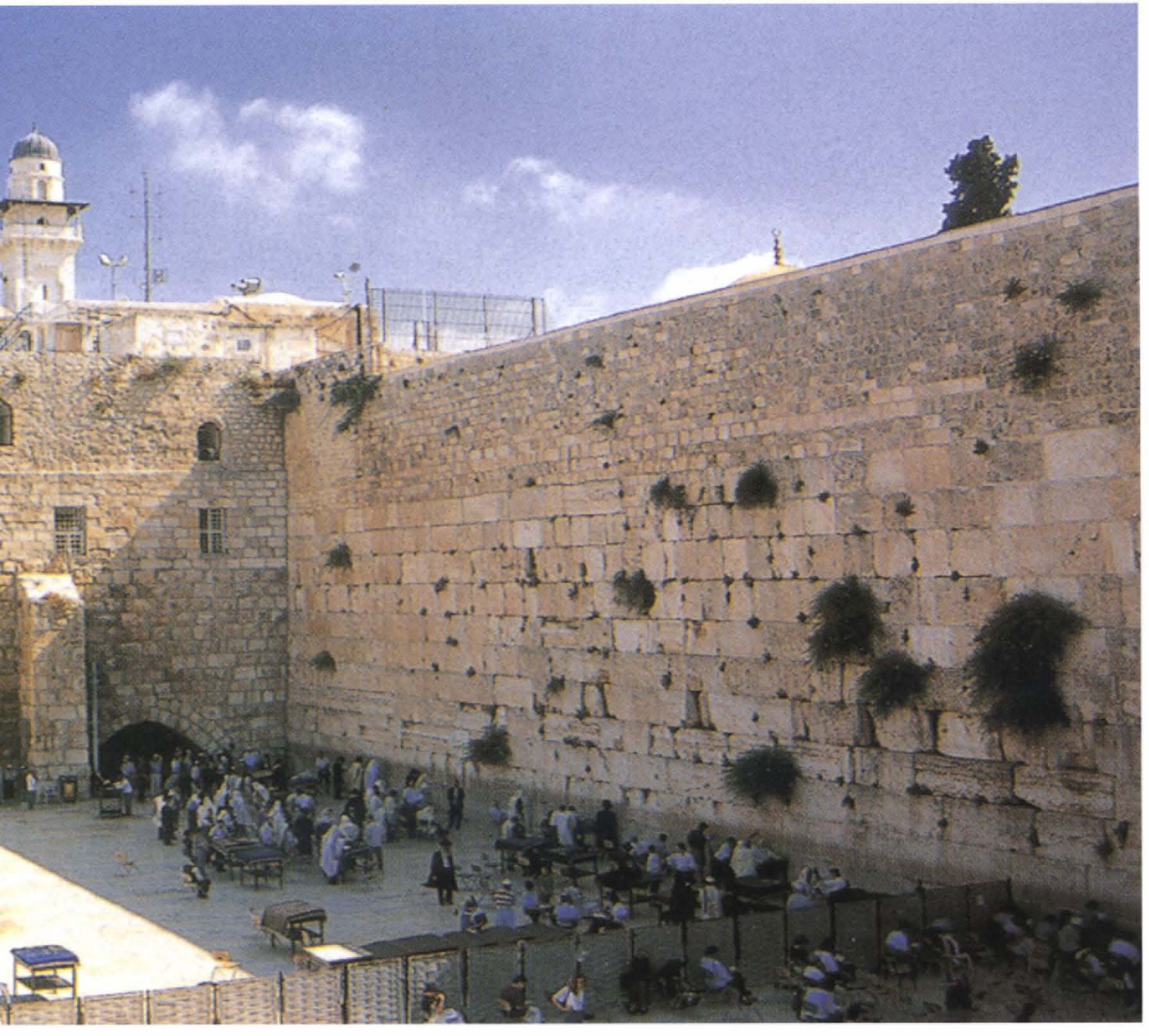

เจริโคเป็นจุดแรกที่พวกยิวซึ่งตามโมเสสมา สามารถยึดครองได้เป็นแห่งแรก ในแผ่นดินตามพันธะสัญญา ผู้นำที่ทำได้สำเร็จ คือ โจชัว (Joshua) ผู้รับช่วงอำนาจต่อจากโมเสส เจริโคมีกำแพงเมืองแข็งแรงมาก ยากที่ใครจะโจมตีได้ พระคัมภีร์เล่าว่า พระผู้เป็นเจ้าทรงแนะยุทธวิธีให้โจชัวพากองกำลังของเขาเดินวนรอบกำแพงเมือง โดยให้แบกหีบบรรจุจารึกบัญญัติสิบประการตามหลัง พร้อมพระยิว ๗ รูป ถือแตรที่ทำจากเขาแกะ

โจชัวพาทหารเดินรอบเมืองเจริโค โดยไม่ส่งเสียงอะไรให้อึกทึกอยู่ ๖ วัน พอถึงวันที่ ๗ เขาต้องเดินวน ๗ รอบ แล้วให้พระเป่าเขาพร้อมพวกทหารตะโกนโห่ร้องกึกก้องขึ้นพร้อมกัน กำแพงเมืองเจริโคก็พังทลายลงทันตา ผู้คนถูกฆ่าตายหมด นอกจากบ้านเดียวที่พระผู้เป็นเจ้าทรงเลือกเอาไว้

ซากเมืองเจริโคทุกวันนี้ยังเห็นกำแพงเก่าที่ปรักหักพัง นักโบราณคดีบอกว่าจุดที่เก่าที่สุดที่ขุดพบในปัจจุบัน มีอายุราว ๗,๐๐๐ ปี อาจเป็นกำแพงเดียวกับที่กล่าวถึงไว้ในพระคัมภีร์ก็ได้ เจริโคทุกวันนี้มิใช่ชุมชนยิวแบบอดีต แต่กลายเป็นของพวกปาเลสไตน์ไปแล้ว

ถัดจากเจริโค น่าจะเป็น **มาซาดา (Masada)** ป้อมโบราณแห่งนี้อยู่บนยอดเขาเหนือทะเลตาย (Dead Sea) สร้างขึ้นตั้งแต่ ๑๕๐ ปีก่อนคริสตกาล เพื่อใช้เป็นที่หลบภัยจากการรุกรานของศัตรู เฮรอด (Herod) กษัตริย์ยิวภายใต้อำนาจโรมันเคยเสด็จลี้ภัยมาอยู่ที่นี่ ใน ค.ศ. ๔๐ ยังคงมีซากพระราชวัง และที่อาบน้ำสาธารณะแบบโรมันหลงเหลืออยู่มาถึงทุกวันนี้

สำหรับชาวยิวแล้ว มาซาดามีความหมายที่ลึกซึ้งไปกว่านั้นมาก ใน ค.ศ. ๖๖ พวกยิวก่อการกบฏต่อโรมัน กองทัพโรมันใช้เวลาปราบนาน ๔ ปีถึงยึดเยรูซาเล็มได้ และทำลายวิหารแห่งที่สองของยิว (The Second Temple) ลง พวกกบฏถอยร่นมาอยู่ที่มาซาดาเป็นที่มั่นสุดท้าย ผู้คนจำนวน ๙๔๗ คน มีทั้งผู้ชาย ผู้หญิงและเด็ก สามารถต้านทานการปิดล้อมของโรมันได้นานกว่า ๕ เดือน เนื่องจากมาซาดากักตุนอาหารและน้ำเอาไว้พอใช้ได้นานหลายปี และเมืองนี้ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ยากต่อการโจมตี กำแพงเมืองก็มีสองชั้นและแข็งแรงมาก

พวกโรมันเปลี่ยนกลยุทธ์ในการรบใหม่ โดยระดมวิศวกรมาวางแผนตัดทางขึ้นสู่มาซาดาใหม่ และเกณฑ์เชลยยิวมาขนหินปูทางขึ้นเขา เพราะรู้ว่าพวกกบฏที่มาซาดาจะไม่ทำร้ายพวกยิวด้วยกัน ปรากฏว่าแผนนี้ใช้ได้ผล เมื่อทหารโรมันเกือบจะเข้าเมืองได้นั้น ชาวเมืองตกลงใจร่วมกันเลือกความตาย แทนที่จะยอมเป็นทาสของโรมัน คืนก่อนหน้าที่ป้อมนี้จะแตก ทุกคนขนข้าวของออกมาเผาทิ้งเพื่อเตรียมตัวตาย ยกเว้นธัญญาหารกับน้ำเท่านั้นที่เอามากองรวมกันไว้กลางลานในป้อม เป็นการบอกกล่าวอย่างจงใจแก่ศัตรูว่า พวกตนมิได้ตายเพราะความอดอยากหิวโหย แต่เลือกฆ่าตัวตายต่างหาก

ทุกวันนี้ มีทางขึ้นสู่มาซาดาได้ ๓ ทาง ทางแรก โดยรถกระเช้าซึ่งสะดวกรวดเร็วที่สุด อีกสองทางเป็นทางเดินเท้า ทางหนึ่งเรียกว่า Snake Path ที่คดเคี้ยวราวกับงูเลื้อย และเดินได้ลำบากกว่าอีกทางหนึ่ง ทางสุดท้ายนี้ คือ Roman Ramp ที่น่าจะเป็นทางที่พวกโรมันตัดขึ้นใหม่ตอนโจมตีมาซาดา

ยามเดินชมโบราณสถานที่มาซาดา ต้องพยายามนึกถึงเหตุการณ์เมื่อเกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว เพราะที่นี่คือสมรภูมิที่ชาวยิวต่อสู้อย่างทรหด เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของเผ่าพันธุ์ตนไว้ได้ และกลายเป็นเครื่องเตือนใจคนยิวมาจนทุกวันนี้ กองกำลังป้องกันตนเองของอิสราเอลจะสาบานร่วมกันทุกปีว่า เหตุการณ์แบบที่ป้อมมาซาดาจะต้องไม่เกิดขึ้นอีกเป็นอันขาด

กบฏยิวครั้งเดียวกันนี้ ยังทำให้อีกเมืองหนึ่งโดดเด่นขึ้นมาคู่กับมาซาดา นั่นคือ **ซีซาเรีย** (Caesarea) เมืองที่เฮรอดขยายให้ใหญ่ขึ้นจากเดิม ซึ่งเคยเป็นท่าจอดเรือของพวกฟินิเซีย จนกลายเป็นเมืองแบบโรมัน แล้วตั้งชื่อใหม่ว่าซีซาเรีย เพื่อเฉลิมพระเกียรติแก่ออกุสตุส ซีซาร์ (Augustus Caesar) จักรพรรดิพระองค์แรกของจักรวรรดิโรมัน

ปรากฏว่าซีซาเรียเติบโตอย่างรวดเร็ว ภายในเวลาไม่นาน ก็กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองของโรมันเหนือดินแดนปาเลสไตน์ และคงความสำคัญอยู่นานหลายร้อยปี เมื่อโรมันปราบกบฏยิวที่เริ่มเกิดเมื่อ ค.ศ. ๖๖ หรือ The Great Revolt สำเร็จ ก็มีการเฉลิมฉลองชัยชนะคราวนี้ ด้วยการกวาดต้อนพวกยิวนับพันคนมาสังหารหมู่ที่ Amphitheater ในซีซาเรีย และเมื่อเกิดกบฏ Bar Kokhba ขึ้นอีกราว ๖๐ ปีต่อมา รับไบยิว ๑๐ คนก็ถูกทรมานจนตายในสถานที่เดียวกันด้วยข้อหากบฏ

ซีซาเรียทุกวันนี้มีซากปรักหักพังของเมืองสมัยโรมันให้ชม บางแห่งแฝงไว้ด้วยเรื่องราวและความทรงจำอันน่าเจ็บปวดของการเข่นฆ่าที่มนุษย์กระทำกับมนุษย์ด้วยกัน แม้ว่าปัจจุบันผู้คนอาจลืมเลือนเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้นไปมากแล้วก็ตาม ซีซาเรียยังมีร่องรอยของนักรบครูเสดในสมัยกลาง ครั้งหนึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๑ แห่งฝรั่งเศสหรือ Saint Louis เคยยาตราทัพมาถึงเมืองนี้ แล้วโปรดให้สร้างกำแพง ป้อมปราการ และหอรบขึ้นที่นี่

หากจะถามว่า เมืองไหนในอิสราเอลมีความสำคัญต่อชาวยิวมากที่สุด คำตอบเห็นจะเป็น **เยรูซาเล็ม** (Jerusalem) เดวิดสถาปนาเยรูซาเล็มเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรอิสราเอลเมื่อราว ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล และโปรดให้นำหีบบรรจุจารึกบัญญัติสิบประการ (The Ark of The Convenant) มาไว้ที่เมืองนี้ โซโลมอน (Solomon) ผู้ครองราชย์ต่อมาโปรดให้ขยายเขตเมืองเยรูซาเล็มออกไปทางทิศเหนือ รวมเอาเขตที่ปัจจุบันเรียกว่า Temple Mount เข้าอยู่ในเขตกำแพงเมือง และพระองค์โปรดให้สร้างวิหารแห่งแรก (The First Temple) ขึ้นบนเนินเขานั้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานของหีบบรรจุจารึกบัญญัติสิบประการ

Temple Mount นี้เชื่อกันว่าเป็นที่เดียวกับภูเขาโมไรอาห์ (Mount Moriah) ในพระคัมภีร์บนเขาลูกนี้ อับราฮัมเคยพิสูจน์ความศรัทธามั่นในองค์พระผู้เป็นเจ้า ด้วยการจะทำพิธีบูชายัญ

ไอแซคบุตรชายของตนถวายแก่พระองค์ นี่อาจเป็นเหตุผลที่โซโลมอนเลือกสร้างวิหารขึ้นที่นี่ ทำให้ Temple Mount กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวยิวทุกคน พระผู้เป็นเจ้าอยู่กับพวกเขาที่นี่ เช่นเดียวกับบัญญัติสิบประการของพระองค์ แม้ว่าเนบูชัดเนซซาร์จะโปรดให้เผาวิหารของโซโลมอนจนราบ แต่พวกยิวก็กลับมาสร้างวิหารแห่งที่สองใหม่ตรงจุดเดิม หลังจากนั้นราว ๗๐ ปี

เฮรอดโปรดให้ขยายวิหารและ Temple Mount ให้ใหญ่ขึ้นโดยการสร้างกำแพง หลังจากนั้นเยรูซาเล็มก็ถูกทำลายอีกหลายต่อหลายครั้ง กำแพงด้านตะวันตกในปัจจุบัน คือซากที่หลงเหลืออยู่ของวิหารสมัยเฮรอด มีฉายาว่า The Wailing Wall เนื่องจากมีชาวยิวเดินทางมาสวดภาวนาที่นี่ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน และมักจะคร่ำครวญหวนไห้ถึงความล่มสลายของวิหารแห่งนี้ด้วยความอาดูร น้ำตาของชาวยิวทำให้กำแพงนี้ได้ชื่อว่ากำแพงร้องไห้มาช้านาน ทุกวันนี้กำแพงด้านตะวันตกถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พวกยิวมาสวดภาวนา เพื่อ "ติดต่อ" โดยตรงกับพระผู้เป็นเจ้า

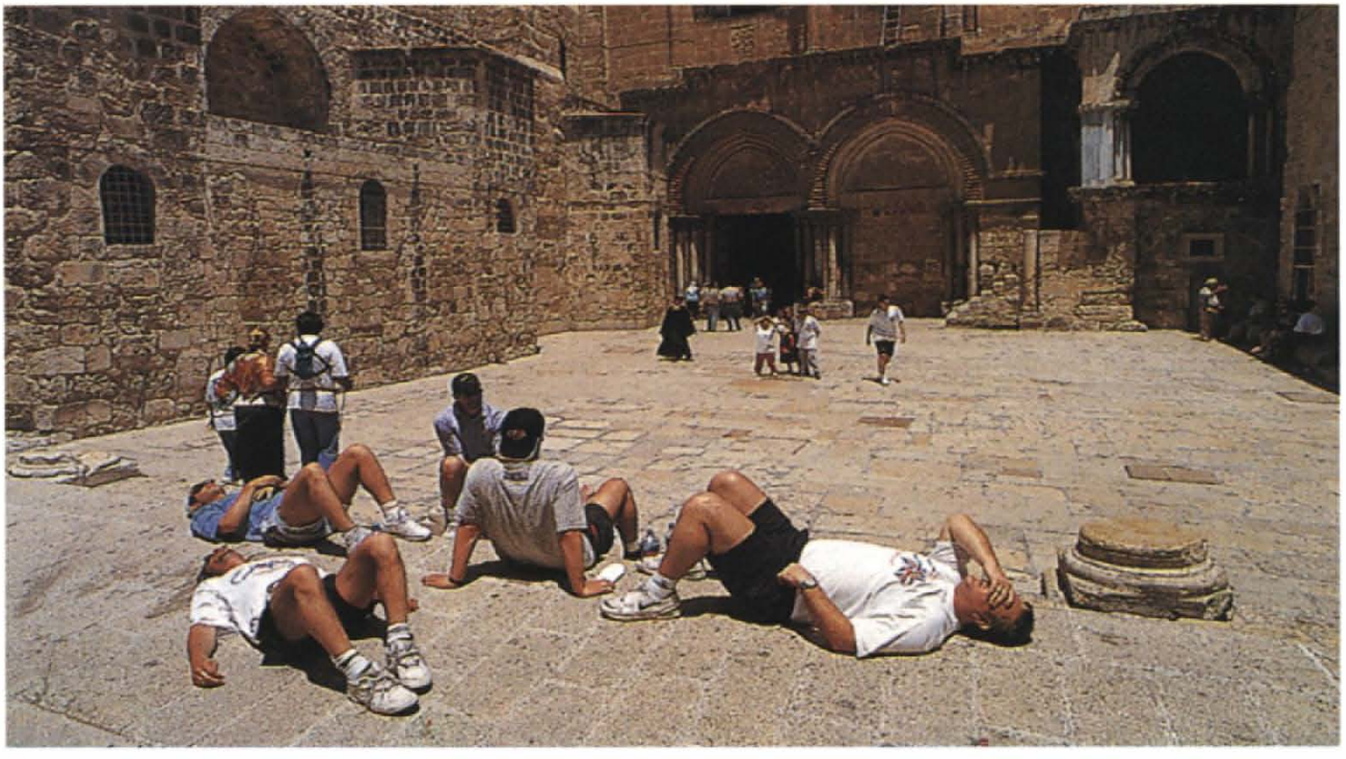

ใน ค.ศ. ๖๙๑ กาหลิบแห่งราชวงศ์อุมัยยาดได้สร้างมัสยิดขึ้นบน Temple Mount มีชื่อเป็นที่รู้จักกันดีว่า Dome of The Rock มัสยิดแห่งนี้ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของศาสนาอิสลาม เพราะเชื่อกันว่าสร้างตรงที่พระอัลเลาะห์ทรงนำพระมะหะหมัดเดินทางยามราตรีจากเมกกะไปยังมัสยิดที่อยู่ไกลที่สุด แล้วต่อไปสวรรค์ และยังเชื่อกันอีกว่า Dome of The Rock สร้างโอบล้อมแท่นบูชาที่อับราฮัมทำพิธีบูชายัญบุตรชายต่อพระผู้เป็นเจ้า

โดมสีทองสุกปลั่งของ Dome of The Rock ครั้งหนึ่งเคยทำด้วยทองคำแท้ แต่ถูกหลอมลงมาเพื่อใช้หนี้ให้กาหลิบ แล้วใช้วัสดุอื่นทาสีทองขึ้นไปติดไว้แทน การซ่อมแซมครั้งใหญ่ใน ค.ศ. ๑๙๙๓ ได้เปลี่ยนเป็นแผ่นโลหะชุบทองคำ ๒๔ กะรัตบุภายนอกโดม ทำให้สีทองทอประกายแวววาวงดงามมากกว่าเก่า ทุกวันนี้ หากพูดถึงเยรูซาเล็ม ใครๆ มักเจนตากับภาพโดมสีทองของมัสยิดแห่งนี้มากกว่าอะไรหมด

ประวัติศาสตร์บันทึกว่า เยรูซาเล็มถูกโจมตีและแตกพ่ายเสียเมืองถึง ๑๘ ครั้ง มีหลายครา ที่ผู้ชนะกว่าจะเข้าเมืองได้ก็ต้องรบกันอย่างดุเดือดชนิดเลือดนองแผ่นดิน และมีหลายหนเช่นกัน ที่ผู้ชนะย่ำยี เผาทำลายเยรูซาเล็มลงอย่างย่อยยับ แต่ไม่นานต่อมาก็จะมีการสร้างเมืองใหม่ขึ้น ณ ที่นี้ อายุของเยรูซาเล็มอาจเก่าแก่ร่วม ๕,๐๐๐ ปี แต่ร่องรอยในเขตเมืองเก่าทุกวันนี้คือผังเมืองที่จักรพรรดิเฮเดรียนโปรดให้วางตามแบบโรมันเมื่อราว ค.ศ. ๑๓๕

เมืองที่เฮเดรียนสร้างขึ้นนี้เป็นเขตต้องห้ามสำหรับพวกยิว พระองค์พระราชทานชื่อให้ใหม่ว่า Aelia Capitolina วางผังของเมืองแบ่งเป็นย่านต่างๆ ตามแบบโรมัน โดยใช้ถนนหลัก ๒ สาย ได้แก่ คาร์โดและเดคูมานุส ร่องรอยของถนนคาร์โดยังมีให้เห็นได้ ในย่านของพวกยิวในเขตเมืองเก่าเยรูซาเล็ม ถนนสายหลักนี้จะตัดจากเหนือลงใต้

หากออกนอกกำแพงเมืองเก่าไปทางทิศใต้ทางประตูไซออน (Zion Gate) จะเห็นภูเขาไซออน (Mount Zion) ที่มีชื่อเสียง ชาวยิวเชื่อว่าพระบรมศพของเดวิดฝังอยู่บนเขาลูกนี้ แม้ว่านักโบราณคดีไม่ค่อยจะเห็นด้วยสักเท่าไรนัก เพราะตามธรรมเนียมแล้ว มักฝังพระบรมศพในเขตกำแพงเมืองมากกว่า และภูเขาลูกนี้ไม่เคยอยู่ในเขตกำแพงเมืองเลย แต่ทุกวันนี้มีคนเดินทางไปคารวะหลุมศพที่เชื่อกันว่า เป็นของเดวิดเป็นจำนวนมากทุกปี

มีเรื่องตลกร้ายเกี่ยวกับภูเขาไซออนอยู่เรื่องหนึ่ง คือ เมื่อพวกออตโตมันเติร์กยึดครองเยรูซาเล็มได้ สุลต่านสุไลมานผู้ยิ่งใหญ่ (Suleiman the Magnificent) โปรดให้สร้างกำแพงเมืองใหม่ใน ค.ศ. ๑๕๓๗ การก่อสร้างกินเวลา ๔ ปี ปรากฏว่าพวกที่วางผังกำแพงไม่สนใจผังเดิม พอเห็นว่าภูเขาไซออน

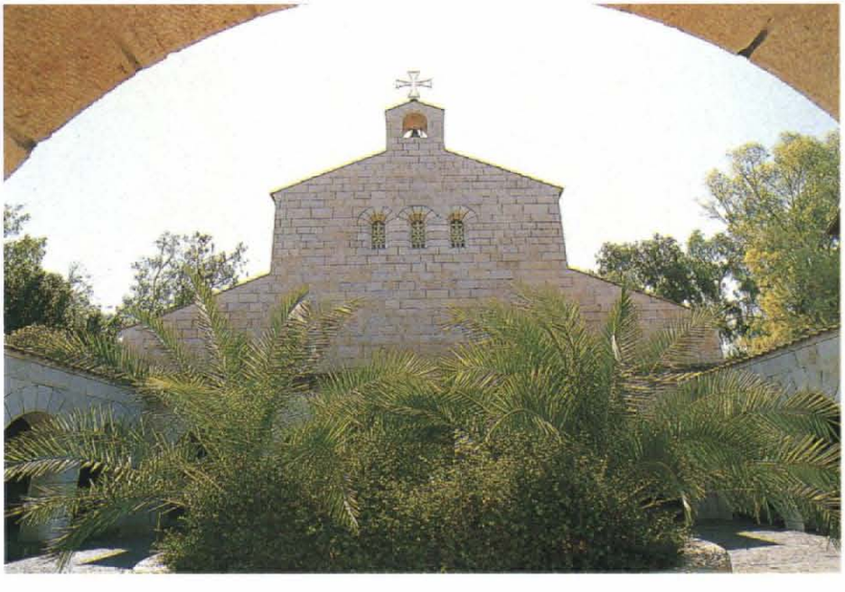

กับหลุมศพเดวิดอยู่นอกกำแพงเมืองเท่านั้น สุลต่านก็ทรงพระพิโรธอย่างมาก ถึงกับให้ลงโทษคนวางผังผู้เคราะห์ร้าย ด้วยการตัดหัวไปเสียบประจานไว้นอกกำแพงเมืองเสียเลย

ชาวคริสต์ถือว่าภูเขาไซออนเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นกัน เพราะเชื่อว่าพระเยซูเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายกับสาวก ๑๒ คนที่นี่ และสำหรับชาวยิวแล้ว ชื่อไซออนยังหมายถึงขบวนการชาตินิยมที่เคลื่อนไหวเพื่อนำพวกตนกลับคืนสู่ดินแดนตามพันธะสัญญาตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ "Zionism" จึงมีความสำคัญมาก ในการก่อตั้งประเทศอิสราเอลได้สำเร็จเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

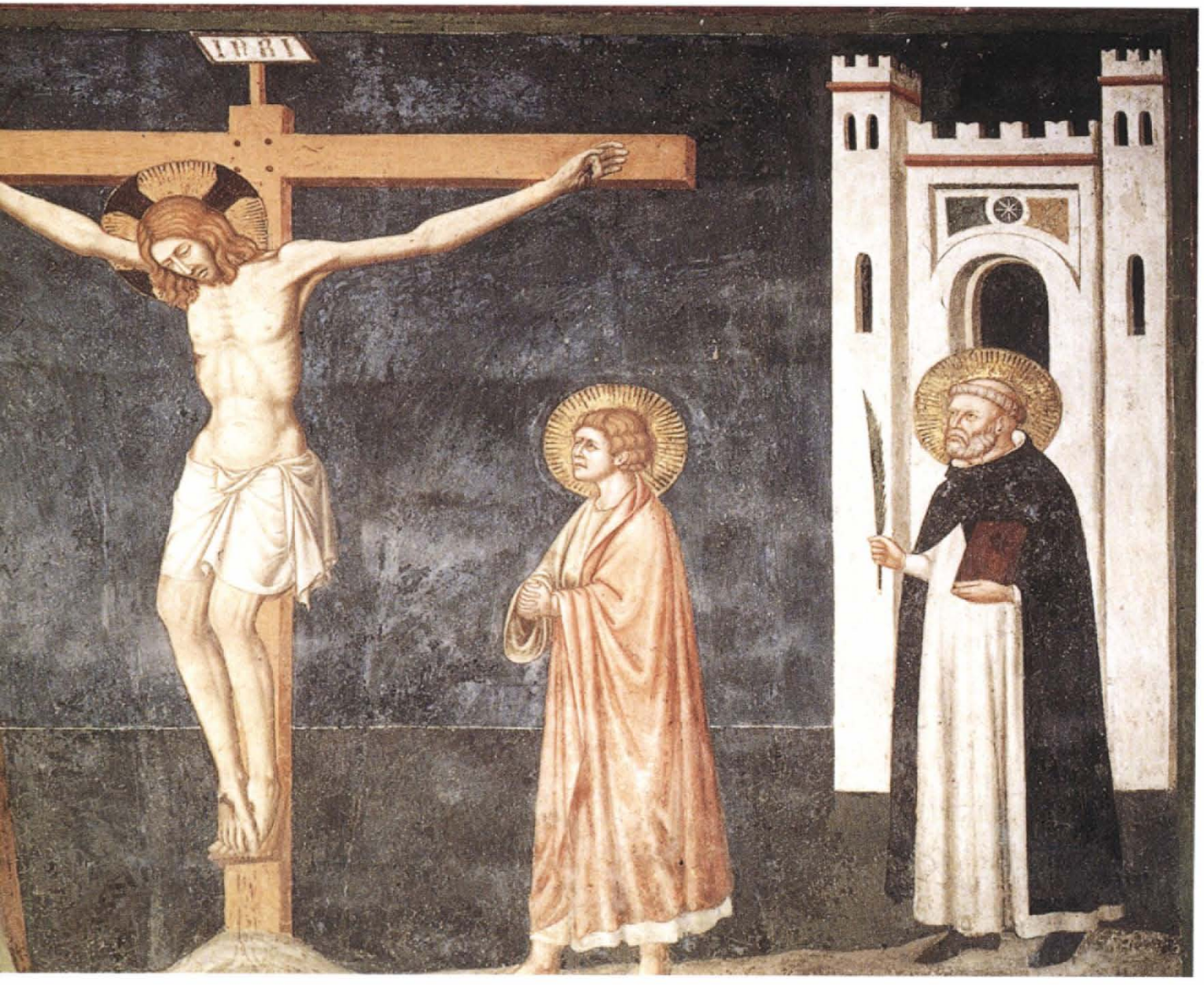

คริสต์ศาสนาถือกำเนิดขึ้นในหมู่ชาวยิว ว่ากันว่าพระเยซูสืบเชื้อสายมาจากวีรกษัตริย์อย่างเดวิด แต่เมื่อตอนที่พระองค์ประสูตินั้น พวกยิวกำลังตกอยู่ใต้อำนาจโรมัน พระคัมภีร์ไบเบิลบอกว่า พระเยซูเป็นพระบุตรที่พระผู้เป็นเจ้าส่งมาบังเกิดเพื่อไถ่โทษบาปให้มวลมนุษย์ พระมารดาเป็นหญิงพรหมจารีย์ชื่อ แมรี ซึ่งแต่งงานกับช่างไม้ชื่อ โจเซฟ และตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองนาซาเร็ธ อยู่ใกล้ทะเลกาลิลี (Sea of Galilee)

แต่พระเยซูประสูติที่ เบธเลเฮม (Bethlehem) เมืองเล็กๆ ทางตอนใต้ ใกล้กับเยรูซาเล็ม ที่นี่เป็นเมืองเกิดของเดวิดด้วย เหตุที่เป็นอย่างนี้ก็ เพราะจักรพรรดิออกุสตุสซีซาร์โปรดให้มีการสำรวจสำมะโนประชากรในดินแดนปาเลสไตน์ โจเซฟจึงต้องพาแมรีที่กำลังตั้งครรภ์เดินทางลงใต้ไปขึ้นทะเบียนสำมะโนครัวยังภูมิลำเนาของบรรพบุรุษคือ เบธเลเฮม นั่นเอง

ผู้คนที่ต้องขึ้นทะเบียนมีมาก ทำให้โรงเตี๊ยมในเมืองเต็ม สามีภรรยาคู่นี้จึงจำเป็นต้องอาศัยพักแรมในคอกสัตว์ ณ สถานที่อันต่ำต้อยเช่นนี้เองที่พระเยซูประสูติ พระมารดาเป็นผู้ตั้งชื่อว่า “เยซู” (Jesus) ซึ่งหมายความว่า “ผู้ไถ่บาปให้แก่มนุษย์ทั้งมวล” นับแต่นั้นมา เบธเลเฮมก็กลายเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ และแผ่นดินปาเลสไตน์กลายเป็นแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ (The Holy Land) ของคริสต์ศาสนิกชนทั้งหลาย

Church of the Nativity ตั้งขึ้นตรงที่ที่เชื่อกันว่าเป็นคอกสัตว์ที่พระเยซูประสูติ โบสถ์นี้ว่ากันว่า ใช้งานติดต่อกันมายาวนานมากที่สุดในโลก คือ ๑๖ ศตวรรษติดต่อกัน ถึงจะเกิดสงครามมาแล้วหลายหน แต่ก็รอดพ้นความหายนะมาได้ทุกครา ตอนที่เปอร์เซียยึดเบธเลเฮม

เมื่อ ค.ศ. ๖๑๔ มีการยุบเลิกโบสถ์คริสเตียนแทบทุกแห่งในแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ และยกเว้นโบสถ์นี้เพียงแห่งเดียวเท่านั้น

เสียงเล่าลืออธิบายว่า เป็นเพราะ Church of the Nativity มีภาพโมเสกของปราชญ์เปอร์เซีย ๓ คน ซึ่งเป็นผู้นำของขวัญมาถวายพระเยซูตั้งแต่แรกประสูติ ภาพนี้มีอิทธิฤทธิ์ปกป้องอาวุธที่ระดมยิงใส่มิให้ทำอันตรายได้ แม้จะไม่มีผู้ใดรู้เหตุผลอันแท้จริง แต่พวกเปอร์เซียก็ไม่เคยแตะต้องโบสถ์แห่งนี้แม้แต่น้อย

จุดเด่นของ Church of the Nativity คือ Grotto of the Nativity ทุกวันนี้ ณ ที่นั้นมีดาวพร้อมถ้อยคำภาษาละตินกำกับไว้ เพื่อบอกว่าเป็นสถานที่ประสูติของพระเยซูคริสต์ ดาวดวงนี้พวกโรมันคาทอลิกสร้างเพิ่มเติมเมื่อ ค.ศ. ๑๗๑๗ แต่ถูกพวกกรีกออร์ธอดอกซ์จัดการเอาออกใน ค.ศ. ๑๘๔๗ ก่อนที่พวกออตโตมันเติร์กจะนำกลับมาไว้ที่เดิมอีก เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๓ ดาวเพียงดวงเดียวแค่นี้ ก็ทำให้ชาวคริสต์คนละนิกายต้องทะเลาะกันอย่างเอาเป็นเอาตายมาแล้ว

หลังจากพระเยซูประสูติได้ไม่นาน ครอบครัวของพระองค์ต้องอพยพไปอียิปต์ เพื่อหนีการไล่ล่าของกษัตริย์เฮรอด ซึ่งมีพระบัญชาให้ฆ่าเด็กชายอายุต่ำกว่า ๒ ปีทุกคนในอาณาจักร เพื่อลบล้างคำทำนายที่ว่า กษัตริย์ของพวกยิวมาบังเกิดแล้ว ใต้แท่นบูชา Chapel of the Innocents ที่ St. Catherine's Church ในเบธเลเฮมนั้น เชื่อกันว่าคือถ้ำที่ฝังศพเด็กๆ ผู้บริสุทธิ์ ที่ตกเป็นเหยื่อความโหดร้ายของเฮรอด ผู้ซึ่งมากด้วยโลภะ โทสะ และโมหะ จนทำให้ผู้คนต้องเดือดร้อนทั่วทุกหย่อมหญ้า

เบธเลเฮมวันนี้ แม้จะอยู่ใต้อำนาจของพวกปาเลสไตน์ซึ่งเป็นมุสลิมก็ตาม แต่ช่วงเวลาคริสต์มาสที่เมืองนี้ ยังคงมีการเฉลิมฉลองที่น่าประทับใจเกิดขึ้นเสมอทุกปี และชาวคริสต์ยังหวังจะได้มาที่นี่ เพื่อได้เห็นบ้านเกิดของพระเยซูด้วยสายตาตนเองสักครั้งในชีวิต

๖ พระเยซูทรงเติบใหญ่ขึ้นที่ **นาซาเร็ธ (Nazareth)** แต่ช่วงวัยเยาว์ของพระองค์มีการบันทึกไว้น้อยมาก นี่อาจเป็นเหตุผลทำให้โบสถ์สำคัญๆ ในเมืองนี้ จึงเกี่ยวข้องกับแมรีและโจเซฟมากกว่า Church of the Annunciation ตั้งอยู่ใจกลางเมืองที่เชื่อกันว่าเคยเป็นบ้านของแมรี ชื่อของโบสถ์บอกชัดเจนว่า เทวดาเกเบรียลได้มาแจ้งข่าวเรื่องพระผู้เป็นเจ้าส่งพระบุตรมาบังเกิดในครรภ์ของเธอแก่แมรี

เหตุการณ์ตอนนี้มีศิลปินเอกสมัยเรอเนสซองส์หลายคน นิยมนำมาถ่ายทอดลงในงานของตน แมรีของบอตติเชลลี รับฟังด้วยความตระหนกและดูจะไม่อาจเอื้อมไปรับเกียรติครั้งนี้ ในขณะที่แมรีของบาทหลวงแอนเจลิโค รับฟังอย่างสงบและนอบน้อม ส่วนแมรีในงานของเลโอนาร์โด ดา วินชีรับฟังข่าวนี้อย่างองอาจและสง่างาม ศิลปินเหล่านี้คงไม่มีใครเคยมานาซาเร็ธ

กันหรอก และคงสร้างงานของตนจากความคิดฝัน และมีการตีความตามความเข้าใจของแต่ละคนมากกว่า

นอกจากนี้ก็มี St. Joseph's Church ที่ว่ากันว่าเป็นบ้านของโจเซฟ ซึ่งพระเยซูเคยอยู่มาแต่น้อยคุ้มใหญ่ แม้ว่านาซาเร็ธดูจะมีสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระเยซูไม่กี่แห่ง แต่บริเวณรอบๆ ทะเลกาลิลีกลับตรงกันข้าม ตรงนั้นเต็มไปด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับคริสต์ศาสนา เริ่มต้นจากลำน้ำที่ไหลลงทะเลแห่งนี้คือแม่น้ำจอร์แดนเลยทีเดียว

แม่น้ำจอร์แดนเปรียบประดุจลำน้ำศักดิ์สิทธิ์ของคริสต์ศาสนิกชน พระเยซูทรงรับศีลจุ่ม (Baptism) ในลำน้ำสายนี้ โดยมีจอห์น เดอะ แบ็บติสต์ เป็นผู้ประกอบพิธีให้ แม้ว่าไม่มีใครสามารถชี้ชัดได้ว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นตรงไหนแน่ แต่บรรดาผู้จาริกแสวงบุญต่างเดินลงบันไดที่ทอดสู่แม่น้ำจอร์แดนในเขตกาลิลี เพื่อสัมผัสสายน้ำที่ครั้งหนึ่งเคยชำระพระวรกายของพระเยซูมาแล้ว

เมืองต่างๆ รอบทะเลกาลิลี ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับพระเยซูไม่มากก็น้อย ปีเตอร์ (เดิมชื่อไซมอน) แอนดรูว์ เจมส์ และจอห์น สาวกสี่คนแรกของพระเยซู เป็นชาวประมงหาปลาอยู่ที่ทะเลกาลิลีนี่เอง บ้านของปีเตอร์อยู่ที่เมืองคาเปอร์นาอุม (Capernaum) ทางตอนเหนือของ

ทะเลกาลิลี พระเยซูเคยเสด็จมาที่นี่และทรงแสดงปาฏิหาริย์ รักษาแม่ยายของปีเตอร์และคนรับใช้ของทหารโรมันให้หายป่วยมาแล้ว พระองค์ทรงมีพระเมตตาธรรมเผื่อแผ่แก่มวลมนุษย์อย่างถ้วนทั่ว ไม่เคยเลือกที่รักมักที่ชัง

ตัวอย่างที่สะท้อนพระเมตตาธรรมอย่างแจ่มชัดคือ สาวกของพระองค์ พวกเขามีภูมิหลังที่หลากหลาย เช่น ปีเตอร์เป็นชาวประมง แมทธิวเป็นคนเก็บภาษี หรือแมรี มักดาเลน เคยเป็นโสเภณีมาก่อน พระเยซูมิได้รังเกียจเดียดฉันท์แต่อย่างใด พระองค์ทรงเผื่อแผ่ความรักให้ทุกคนเหมือนคำสอนของพระองค์ที่ให้มนุษย์มีศรัทธามั่นในองค์พระผู้เป็นเจ้า พยายามละทิ้งการกระทำอันเป็นโทษบาป รู้จักรักผู้อื่นและรู้จักการให้อภัย

พระคัมภีร์พูดถึงการเทศนาของพระเยซู บน Mount of Beautitudes ริมฝั่งทะเลกาลิลี คำสอนของพระองค์เรียบง่าย สื่อกับผู้ฟังอย่างตรงไปตรงมา ด้วยวิธียกตัวอย่างจากชีวิตประจำวันมาเปรียบเทียบให้เข้าใจง่าย เป็นต้นว่า ทรงเปรียบความรักที่พระผู้เป็นเจ้ามีต่อมนุษย์ว่าเหมือนความรักของพ่อต่อลูกชาย ไม่ว่าลูกจะดีเลวอย่างไรพ่อยังคงรักลูกเสมอ และพร้อมจะให้อภัย รวมทั้งให้โอกาสลูกได้เริ่มต้นใหม่ตลอดเวลา ความรักของพระผู้เป็นเจ้าก็ยิ่งใหญ่แบบนี้เช่นกัน

พระคัมภีร์พูดถึงทะเลกาลิลีว่ามีคลื่นลมรุนแรง แต่พระเยซูเคยแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการเดินบนผืนน้ำ ทำให้คลื่นลมของกาลิลีสงบ และอะไรอื่นอีกหลายครั้ง ทุกวันนี้ที่ **เมืองตาบ์กา (Tabgha)** มี Church of the Primacy of St. Peter ตั้งอยู่ริมหาด ตรงจุดที่เชื่อกันว่าพระเยซูมาแสดงปาฏิหาริย์ต่อหน้าเหล่าสาวก หลังจากพระองค์ถูกตรึงกางเขนแล้ว พระองค์บันดาลให้ฝูงปลาแหวกว่ายเข้าสู่ร่างแหที่สาวกของพระองค์ทอดเหนือผืนน้ำในทะเลกาลิลีเอง ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านั้นสาวกทั้งหลายพยายามทอดแหครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ไม่เคยได้ปลาติดมาเลย

ปีเตอร์ว่ายน้ำกลับเข้าฝั่งล่วงหน้าก่อน เขาพบว่าพระเยซูกำลังเตรียมอาหารไว้เลี้ยงพวกตน พระองค์ยังประกาศให้ปีเตอร์ทำหน้าที่สั่งสอนผู้คนสืบต่อจากพระองค์ ว่ากันว่า Church of the Primacy of St. Peter ตั้งขึ้นบนแผ่นหินที่ใช้เป็นโต๊ะเลี้ยงอาหารกันในวันนั้น

หากเดินทางเลียบชายหาดไปทางตะวันตกเล็กน้อย จะถึงที่ตั้งของ Church of the Multiplication of the Loaves and Fishes โบสถ์นี้สร้างเพื่อรำลึกถึงปาฏิหาริย์อีกครั้งของพระเยซู

พระองค์มีขนมปัง ๕ ก้อนกับปลาอีก ๒ ตัว แต่สามารถเลี้ยงคนที่มาฟังธรรมจำนวน ๕,๐๐๐ คน ให้อิ่มได้อย่างเหลือเฟือ โดยที่อาหารยังไม่หมดอีกด้วย

เมื่อมาถึงทะเลกาลิลีแล้วไม่ควรพลาดการนั่งเรือชมทะเลสาบแห่งนี้ อย่างน้อยก็เพื่อสัมผัสบรรยากาศที่เป็นถิ่นกำเนิดของศาสนาที่มีผู้คนนับถือมากที่สุดในโลก แม้ว่าจะมิได้เป็นคริสเตียน แต่เรื่องราวของทะเลกาลิลีกับพระเยซูคริสต์ก็น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งอยู่ดี

หลังจากเทศนาสั่งสอนผู้คนได้ราว ๓ ปี พระเยซูก็เสด็จเข้า **เยรูซาเล็ม** เพื่อใช้เวลาช่วงสุดท้ายของพระชนม์ชีพที่นี่ พระองค์ทรงเตรียมรับชะตากรรม โดยโปรดให้สาวกใกล้ชิดจัดเตรียมสถานที่สำหรับเสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้าย (The Last Supper) กับสาวก ๑๒ คน ที่นั้นเป็นห้องชั้นบนของบ้านผู้มีอันจะกิน ซึ่งใช้รับรองแขกเหรื่อของเจ้าของบ้าน

หลายคนเชื่อว่า สถานที่ดังกล่าวนี้อยู่ที่โคนาคูลัม (Coenaculum) บนภูเขาไซออน พระเยซูทรงร่ำลาเหล่าสาวกของพระองค์ที่นี่ โดยเปรียบเทียบขนมปังว่าเป็นเนื้อ และเหล้าองุ่นว่าเป็นโลหิตของพระองค์ ราวกับจะบอกว่าพระองค์มิได้ละทิ้งพวกเขาไป ขนมปังกับเหล้าองุ่นคือตัวแทนเพื่อเตือนให้พวกเขาระลึกถึงพระองค์ได้เสมอ ทำให้ชาวคริสต์ถือว่า การทำพิธีรับศีลมหาสนิท (Holy Communion) ต้องประกอบด้วยขนมปังกับเหล้าองุ่น เพื่อเป็นการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า

ทางทิศตะวันออกนอกเขตเมืองเก่าของเยรูซาเล็มเป็นที่ตั้งของเนินมะกอก (Mount of Olives) พวกยิวเชื่อว่าพระผู้ไถ่บาป (Messiah) จะเข้ามาเยรูซาเล็มตรงเนินแห่งนี้ เมื่อชาวคริสต์เชื่อว่าพระเยซูคือพระผู้ไถ่บาป (แต่ยิวไม่ยอมรับ) จึงต้องสร้างโบสถ์หลายแห่งบนเนินมะกอกเพื่อประกาศการเสด็จเข้ากรุงเยรูซาเล็มของพระเยซู เป็นต้นว่า Church of All Nations ที่หันหน้าสู่ทิศตะวันตกคือ เขตเมืองเก่าเยรูซาเล็ม

บนเนินมะกอกยังมี Garden of Gethsemane พระเยซูประทับค้างแรมในสวนนี้ในคืนสุดท้ายก่อนถูกจับกุม มีเรื่องเล่าว่าพระองค์สวดภาวนาอย่างระทมทุกข์ที่นี่ โดยพยายามรวบรวมความเข้มแข็ง ไว้เผชิญกับความตายที่กำลังคืบคลานใกล้เข้ามา มีผู้ตีความว่าพระเยซูทรงเปิดเผยด้านของความเป็นคนธรรมดาที่เต็มไปด้วยอารมณ์ และความรู้สึกมากที่สุดในตอนนี้เอง

เช้ารุ่งขึ้น จูดาสก็ทรยศต่อพระองค์ในสวนแห่งนี้ เขาเดินมาจุมพิตพระปรางเพื่อชี้ตัวพระเยซูให้พวกทหารกรูกันเข้ามาจับกุม "Judas Kiss" คือ จุมพิตมรณะโดยแท้ สวน Gethsemane จึงเป็นอีกที่หนึ่งที่ผู้คนนิยมมาจาริกแสวงบุญ แต่สวนนี้อยู่ตรงส่วนไหนของเนินมะกอกนั้น ไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด เพราะฉะนั้นสวนข้างๆ Church of All Nations ที่ว่าเป็น Gethsemane นั้น จึงเป็นเรื่องของการคาดเดาอีกตามเคย

ในย่านคริสเตียน (Christian Quarter) ของเขตเมืองเก่า มีถนนอยู่สายหนึ่งทอดวกวนไปตามตรอกซอย และบางส่วนเลยไปถึงย่านมุสลิมด้วย นี่คือ Via Dolorosa หรือ Path of Sorrow เหตุที่ได้ชื่อว่าเป็นหนทางแห่งความเศร้าโศก ก็เพราะเป็นเส้นทางที่พระเยซูทรงแบกไม้กางเขนเดินขึ้นสู่เนินประหาร มีมงกุฎหนามรัดรอบพระเศียร และมีพวกทหารคอยเยาะเย้ยถากถางหรือกลั่นแกล้งพระองค์สารพัด แม้พระเยซูจะทรงทุกข์ทรมานเพียงใดก็ตาม พระองค์ยังทรงขอให้พระผู้เป็นเจ้าอภัยต่อคนเหล่านั้น เพราะพวกเขา "ไม่รู้ตัวว่าได้ทำอะไรลงไป"

พระเยซูทรงหยุดหลายครั้งระหว่างเส้นทางสู่ลานประหาร ทุกวันนี้ มีการสร้างโบสถ์ขึ้นครอบจุดสำคัญเหล่านั้น ที่มีทั้งหมด ๑๔ จุด เริ่มต้นจาก The Praetorium สถานที่ที่ตัดสินโทษของพระเยซู และจบลงตรงจุดที่เชื่อว่าเป็นหลุมฝังพระศพ โบสถ์ที่สำคัญที่สุดบนถนนสายนี้เห็นจะเป็น Church of the Holy Sepulchre ที่สร้างตรงบริเวณที่เชื่อกันว่าเป็น Golgotha หรือ Cavalry อันเป็นลานประหารที่พระเยซูถูกตรึงกางเขน

คนแรกที่เชื่อว่าตรงนี้คือ Golgotha นั้น ได้แก่ เอเลนี (Eleni) พระราชมารดาของจักรพรรดิคอนสแตนตินแห่งจักรวรรดิโรมัน พระนางเคยเสด็จมาจาริกแสวงบุญในดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์และเป็นองค์อุปถัมภ์ในการสำรวจทางโบราณคดี เพื่อค้นหาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของคริสต์ศาสนา เมื่อพระราชมารดาเชื่อว่าตรงนี้เป็น Golgotha จักรพรรดิคอนสแตนตินจึงโปรดให้สร้างโบสถ์ขนาดเล็กขึ้นที่นี่ เมื่อ ค.ศ. ๓๓๕ แต่ต่อมาถูกพวกมุสลิมทำลายลงในคริสต์ศตวรรษที่ ๗

Church of the Holy Sepulchre ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เริ่มสร้างใน ค.ศ. ๑๐๔๙ โดยพวกนักรบครูเสด ปรากฏว่าคริสต์ศาสนานิกายต่างๆ ล้วนพยายามแย่งชิงครอบครองโบสถ์นี้ไว้แต่เพียงผู้เดียว แม้ว่าไม่มีนิกายไหนทำได้สำเร็จ แต่ได้ก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากตามมา เมื่อโบสถ์แห่งนี้จำเป็นต้องได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ เพราะเกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ขึ้น ๒ ครั้ง และ

แผ่นดินไหวอีก ๑ ครั้ง การซ่อมแซมทำได้ยากเย็น เนื่องจากแต่ละนิกายต่างขัดขวางกันและกันด้วยเกรงว่าหากนิกายใดรับผิดชอบซ่อมส่วนไหนของโบสถ์แล้ว จะถือโอกาสยึดครองไว้เป็นของตัวเสียเลย

ความขัดแย้งแบบที่ว่านี้ยังคงมีมาตราบจนปัจจุบัน ว่ากันว่า หากต้องการเปลี่ยนแค่หลอดไฟเพียงหลอดเดียวที่ Church of the Holy Sepulchre อาจต้องใช้เวลาถกเถียงกันอย่างหน้าดำหน้าแดงนานเป็นเดือนว่า นิกายใดสมควรจะเป็นผู้จัดการเรื่องนี้

ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะว่า Church of the Holy Sepulchre สร้างครอบจุดสำคัญที่เกี่ยวกับการตรึงกางเขนของพระเยซูถึง ๕ จุด ได้แก่ จุดที่ ๑๐ ที่พระเยซูถูกเปลื้องเครื่องทรงออก จุดที่ ๑๑ เป็นจุดที่พระองค์ถูกตอกตะปูตรึงติดกับไม้กางเขน และจุดที่ ๑๒ ซึ่งเป็นจุดที่ไม้กางเขนถูกยกตั้งขึ้น ทิ้งให้พระเยซูทรงได้รับความทุกข์ทรมานแสนสาหัสกว่าจะสิ้นพระชนม์

ส่วนจุดที่ ๑๓ นั้นคือ จุดที่พระมารดามารับพระศพลงจากไม้กางเขน เรื่องราวตอนนี้สร้างแรงบันดาลใจให้ศิลปินอย่างไมเคิลแอนเจโล ถ่ายทอดความรู้สึกที่งดงามไว้ในผลงาน Pietà หลายชิ้นของเขา และจุดที่ ๑๔ อันเป็นจุดสุดท้าย คือสถานที่ ที่เชื่อกันว่าเป็นที่ฝังพระศพของพระเยซู มีเรื่องเล่าว่า ภายในเวลา ๓ วันหลังถูกตรึงกางเขน พระเยซูก็ฟื้นคืนชีพแล้วปรากฏพระองค์ให้คนเห็น ทิ้งหลุมศพของพระองค์ให้ว่างเปล่าไร้ร่องรอยใดๆ

นี่คือเสน่ห์ของเยรูซาเล็ม ที่ทุกตารางนิ้วล้วนมีเรื่องเล่าขานให้จดจำ และทำให้เมืองนี้เป็นเมืองที่ ทั้งพวกยิว คริสเตียน และมุสลิมต่างต้องเสียเลือดเนื้อเป็นจำนวนมาก เพื่อให้ได้สิทธิครอบครองมาเป็นของตน ความขัดแย้งดังกล่าวสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

อดีตมิใช่แรงจูงใจเพียงประการเดียวที่ดึงดูดให้ผู้คนมาอิสราเอล ปัจจุบันนี้มีคนหลายคนเดินทางมาพักผ่อน มาชมธรรมชาติและมารักษาโรคภัยไข้เจ็บกันที่นี่ และแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่มีผู้กล่าวขวัญถึงเสมอคือ ทะเลตาย (Dead Sea)

ทะเลตายอยู่ค่อนมาทางตะวันออกของประเทศติดกับจอร์แดน พวกยิวเรียกว่า Yam Ha-Melah แปลว่า ทะเลเกลือ คงเป็นเพราะปริมาณเกลือของทะเลนี้เข้มข้นกว่าของมหาสมุทร

ทั่วไปถึง ๘ เท่า ที่นี่ยังเป็นจุดที่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก คือ ๔๐๐ เมตร ทำให้ทะเลตายเป็นที่ที่น่าสนใจยิ่ง

เหตุที่เรียกว่าทะเลตายน่าจะเป็นเพราะ เมื่อมองด้วยตาเปล่าแล้ว ไม่พบสิ่งมีชีวิตในผืนน้ำแห่งนี้ ทำให้เชื่อกันมานานหนักหนาว่า ไม่มีทางที่สิ่งมีชีวิตจะอยู่ได้ในทะเลแห่งนี้ ทะเลตายมีปริมาณเกลือเข้มข้นมากขนาดนี้ เนื่องจากไม่มีแม่น้ำลำคลองสายใดไหลลงสู่ผืนน้ำโดยตรง มีเพียงน้ำใต้ดินเท่านั้นที่ไหลซึมลงสู่ทะเลตาย และบวกกับน้ำฝนในปริมาณไม่มากนัก เมื่อแสงแดดแผดเผาน้ำในทะเลตายให้ระเหยไปอย่างรวดเร็ว ความเค็มจึงคงที่ ยิ่งปัจจุบันมีการขุดน้ำใต้ดินมาทำการชลประทานทั้งในอิสราเอลและจอร์แดนมากขึ้น ปริมาณน้ำที่ลงสู่ทะเลตายยิ่งลดลง ทำให้ทะเลตายบางส่วนแห้งขอดลงไปด้วย

นักวิทยาศาสตร์เพิ่งประกาศผลการค้นคว้าออกมาเมื่อไม่นานนักว่า ทะเลตายมีสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กมากอาศัยอยู่ จนมีคนบอกว่านักวิทยาศาสตร์ชอบทำอะไรให้คนผิดหวังเล่น เพราะทำให้ชื่อทะเลตายดูไม่ศักดิ์สิทธิ์เท่าเก่า แต่ทะเลตายยังเรียก

ความสนใจจากผู้คนได้เสมอ ปริมาณเกลืออันเข้มข้นทำให้น้ำมีความหนาแน่นเป็นพิเศษ คนตกลงไปก็ไม่จม แม้แต่ปลาก็ว่ากันว่าคงต้องเดินในทะเลนี้มากกว่าว่ายน้ำด้วยซ้ำไป ถ้าหากจะมีกับเขาสักตัวหนึ่ง

ทุกวันนี้ คนมาทะเลตายเพื่อหวังผลอย่างอื่นมากกว่า เป็นต้นว่ามาแช่ตัวในน้ำเพื่อให้น้ำเค็มจัดช่วยรักษาโรคเกี่ยวกับผิวหนัง และระบบเส้นประสาทที่ชำรุด ในขณะที่อีกหลายคนต้องการโคลนของทะเลตายมาพอกใบหน้าและร่างกาย เพื่อถนอมผิวพรรณให้สดใสไร้รอยเหี่ยวย่น และช่วยชะลอความแก่เฒ่าให้ห่างไกลไปมากขึ้น

ภาพของผู้คนที่พอกโคลนตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย เดินกันพลุกพล่านบริเวณชายหาดของทะเลตาย คือภาพที่เห็นเจนตาในปัจจุบัน คนที่ไม่มีโอกาสไปถึงทะเลตายด้วยตัวเองมักจะฝากซื้อเครื่องสำอางที่มีส่วนผสมของโคลนจากทะเลตาย มาพอกประทินโฉมถึงบ้าน จนทำให้เครื่องสำอางของอิสราเอลขายดิบขายดีในบ้านเรา

คนที่ไม่สนใจเที่ยวชมสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ อาจจะมีทางเลือกอื่นมากมายที่จะไปเที่ยวชมธรรมชาติในประเทศอื่น ซึ่งมีสถานการณ์บ้านเมืองที่สงบกว่าอิสราเอล ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของชีวิตอันมีค่า และเพื่อความสบายใจของญาติมิตรที่บ้าน จะได้ไม่ต้องมาพลอยกินไม่ได้นอนไม่หลับ เพราะห่วงใยต่อสวัสดิภาพของเราเกินไป

แต่สำหรับคนที่อยากเที่ยวอีกแบบหนึ่ง เจริโค เบธเลเฮม หรือเยรูซาเล็ม เป็นเมืองที่ไม่มีที่ไหนเทียบเทียมได้ การได้เห็นเมืองเหล่านี้ย่อมเป็นประสบการณ์ที่มิอาจตีเป็นราคาค่างวดได้เลย ถ้าได้เห็นอิสราเอลใน ค.ศ. ๒๐๐๐ ซึ่งได้ข่าวว่าโรงแรมตามเมืองสำคัญๆ ถูกจองเต็มเหยียดล่วงหน้ามาเป็นปีแล้วนั้น ย่อมเป็นประสบการณ์ที่ใครๆ ต่างกระหายจะมีส่วนร่วมด้วยกันทั้งนั้น หรือจะเถียงว่าไม่จริง

ท่องอิตาลีใต้*

ฉบับที่ ๑

เมือง Napoli Museo Nazionale di Capodimonte

โย่งที่รักยิ่ง

พวกเราสามคนมาถึงอิตาลีเรียบร้อยแล้วนะ เสียดายที่ขาดโย่งไปคนหนึ่ง นี่ยังบ่นกันไม่เลิกเลยว่า ไอ้งานเร่งด่วนที่สุดแสนจะสำคัญยิ่งของโย่งน่ะเป็นตัวขัดลาภแท้ๆ เพราะทำให้สี่สหายต้องกลายเป็นสามเกลอ (หัวแข็ง) ไป พูดแล้วยังเสียดายแทนอยู่เลย ก็แหมอิตาลีใต้น่ะ มันน่ามาเที่ยวออกจะตาย

แบนเป็นคนให้สัญญาว่าพวกเราจะช่วยกันเขียนเล่าเรื่องเที่ยวคราวนี้ให้โย่งฟัง เอาแบบเหมือนกับได้เห็นด้วยตาตัวเองเลยใช่ไหมล่ะ เพราะฉะนั้นก็ยกให้เป็นหน้าที่ของคนที่ให้คำมั่นสัญญาแล้วกันว่าเขาจะต้องเป็นมือวางตัวยืน ส่วนอู่ทองกับเหมียวน่ะ เป็นพวกสมัครเล่น เข้ามามีส่วนร่วมเป็นครั้งคราวเฉพาะที่ๆ รู้สึกประทับใจเป็นพิเศษเท่านั้น โย่งอย่าแปลกใจล่ะ เวลาได้รับจดหมายที่เราสองคนสลับกันเขียนส่งมา

ทำไปทำมาเหมียวต้องเขียนประเดิมเป็นคนแรก (จนได้) เลยจะขอเล่าถึงเพื่อนร่วมเดินทางสักนิดนะ คณะทัวร์เรามีทั้งหมด ๒๘ คน เป็นการรวบรวมผู้คนที่มีความหลากหลายในเรื่องวัยไว้ด้วยกันเริ่มจาก ๔ ขวบไปจนกระทั่ง ๖๐ กว่า มีทั้งคนที่เกษียณอายุแล้ว คนที่ขอเกษียณก่อนวัย คนที่ทำงานมานาน (ใกล้เกษียณ) ลงมาจนถึงวัยกำลังศึกษาในมหาวิทยาลัย และเล็กที่สุดคือ วัยอนุบาล ได้แก่ หนูมี่ที่หน้าตาน่ารักมาก เป็นเด็กอารมณ์ดีและเป็นขวัญใจของทุกคนเชียวละ

---

* เป็นจดหมายเล่าเรื่องการเดินทางไปท่องเที่ยวอิตาลีใต้ ระหว่างวันที่ ๑๕ - ๑๘ เมษายน ๒๕๔๕ โดยเขียนเล่าเรื่องสลับกับเพื่อน เฉพาะจดหมายของเหมียวมีจำนวน ๗ ฉบับ ยังไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน

ทีมผู้ร่วมชะตากรรมหน้าภูเขาไฟวีซูเวียส ที่เหมียวทึ่งนักหนา

ส่วนใหญ่เป็นคนหน้าเดิมเคยไปเที่ยวด้วยกันมาก่อน เช่น พี่เอมิลี่ที่สุดจะตลก หรือพ่อของมี่ที่เคยไปเที่ยวด้วยกันตั้งแต่สมัยยังเป็นโสด แต่ก็มีอีกหลายคนที่หน้าใหม่ มาเที่ยวหนนี้ตามคำชักชวนของสมาชิกเก่า ไม่รู้ว่าจะเข็ดขยาดกันไปหรือเปล่า หรือว่าเราอาจจะมีเพื่อนเที่ยวที่น่ารักเพิ่มขึ้นอีกก็เป็นได้ . แม้ว่าตอนแรกๆ ยังออกจะเกร็งอยู่สักหน่อยเพราะไม่คุ้นเคยกัน

พวกเราสามคนเหรอ สบายมาก แยกย้ายกันไปคนละทิศละทางเลย ไม่ได้เกาะติดกันเป็นพรวนหรอก ต่างคนต่างดูตามใจชอบ เลยมีมุมมองที่ต่างกันแน่ๆ นับเป็นกำไรของโย่งเพราะจะได้รับฟังเรื่องที่ไม่ซ้ำซากจากเพื่อนแต่ละคน

พิพิธภัณฑ์คาโปดิมอนเต้

เหมียวจะไม่เล่าเรื่องโรมนะ เพราะรู้ว่าโย่งไม่ค่อยชอบที่นี่ พอดีเรามีเวลาอยู่โรมเพียงครึ่งวันเช้าเท่านั้น ดูได้แค่พิพิธภัณฑ์เดียวเองคือ วิลลา บอร์เกเซ่ (Villa Borghese) ที่โย่งก็เคยเห็นแล้ว เลยขอข้ามไปตอนออกจากโรมดีกว่า พวกเราขึ้นรถราว ๑๑.๐๐ น. เพื่อเดินทางลงใต้ไปเมืองเนเปิลส์ (Naples) หรือต่อไปจะเรียกตามแบบคนแถวนี้ว่านาโปลี (Napoli) โดยใช้เส้นทางหลวงเลียบขนานกับทิวเขาที่ทอดยาวไปจนตลอดคาบสมุทรอิตาลี

วิวสองข้างทางสวยมากเลยละโย่ง นานๆ จะเห็นมีเมืองเก่าอยู่บนยอดเขาตามรายทางสลับกับ ภาพท้องทุ่งกว้างบนเนินเขา เป็นทิวทัศน์ที่แปลกตาและน่าดูดีเหมือนกัน เพราะมีไร่องุ่นกับไร่มะกอก และมีทุ่งดอกไม้ป่าสีสันสดใสแบบที่ไม่มีให้ดูแถวบ้านเรานั่นแหละ

ต้นสนข้างทางเป็นอะไรที่สะดุดตามาก เหมียวชอบรูปทรงของมันที่มีลำต้นสูงใหญ่และกิ่งก้านแผ่ออกไปดูคล้ายร่มคันโตที่กำลังกางออกเต็มที่ ให้ความรู้สึกร่มรื่นและอบอุ่นมาก ไม่รู้ว่าชื่อในภาษาอังกฤษของต้นไม้ชนิดนี้คืออะไร แต่รู้ว่าคนฝรั่งเศสเรียกว่า le pin parasol ซึ่งอาจแปลตรงๆ ได้ว่า "ต้นสนร่ม" เท่าที่สังเกตดูเห็นต้นสนแบบนี้มีอยู่ทั่วอิตาลี น่าแปลกที่ไม่ยักมีใครคิดเอามาปลูกที่บ้านเราบ้าง ทีวัชพืชหลายชนิดยังขนกันเข้ามาปลูกออกเยอะแยะไป ต้นไม้สวยๆ แบบนี้ทำไมถึงไม่เอามาบ้างล่ะ ว่าไหมโย่ง

หลังจากแวะทานข้าวที่ร้าน Autogrill ในปั๊มน้ำมันข้างทางแล้วก็บึ่งรถมุ่งไปนาโปลีเลย เมืองนี้เป็นเมืองท่าเก่าแก่ แต่ชื่อเมืองมีที่มาจากภาษากรีกว่า นีอาโปลิส (Neapolis) แปลว่าเมืองใหม่ (แปลกนะโย่งอะไรเก่าแก่มักมีชื่อว่า "ใหม่" เสมอ อย่างถนนเจริญกรุงของเรา ที่ฝรั่งเรียกว่า New Road ไงล่ะ) เนื่องจากเดิมเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพวกกรีก หนังสือจึงอธิบายว่าอิทธิพลกรีกยังคงครอบงำเมืองนี้อยู่ต่อมาแม้จะตกอยู่ใต้อำนาจโรมันแล้วก็ตาม

นาโปลีในสมัยโรมันคือแหล่งพักตากอากาศของพวกผู้ดี เมืองนี้ตั้งแผ่โอบล้อมอ่าวชื่อเดียวกัน เป็นภาพที่สวยจับตาเมื่อได้เห็นเชียวละโย่ง ยิ่งเห็นภูเขาไฟวีซูเวียส (Vesuvius) ตระหง่านอยู่เบื้องหน้าท่ามกลางกลุ่มเมฆที่ลอยเรี่ยบดบังส่วนยอดเขาให้พ้นจากสายตาผู้คนยิ่งทำให้น่ารื่นรมย์มากขึ้นไปอีก วีซูเวียสวันนี้ ช่างดูไร้พิษสงและออกจะสงบเสงี่ยมเสียจนนึกไม่ออกว่าเวลาที่มันระเบิดนั้น เคยสร้างความหายนะให้กับเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงมาแล้วอย่างแสนสาหัส นี่แหละที่โบราณเขาว่ารู้จักหน้าแต่ไม่รู้จักใจ

วีซูเวียสมิใช่ตัวการเดียวที่ทำให้นาโปลีเปลี่ยนแปลง ที่จริงเมืองนี้ผ่านประสบการณ์ถูกรุกรานอยู่หลายคราว หลังจักรวรรดิโรมันล่มสลายแล้ว นาโปลีต้องตกอยู่ใต้อำนาจผู้ปกครองหลายกลุ่ม ได้แก่ จักรวรรดิไบแซนไทน์ นอร์มัน (Normans) ซึ่งเข้ามาสถาปนาราชอาณาจักรแห่งซิซิลีทั้งสอง (Kingdom of the Two Sicilies) ขึ้นในสมัยกลาง ต่อมาก็อยู่ในอำนาจของสเปนกับฝรั่งเศส แม้ว่าจะมีบางช่วงเวลาสั้นๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่บ้าง แต่ต้องยอมรับว่าส่วนใหญ่แล้วนาโปลีถูกคนอื่นปกครองมากกว่า จนถึง ค.ศ. ๑๘๖๑ จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอิตาลีที่เพิ่งเริ่มต้นรวมชาติกันขึ้นมา

ที่เล่ามายืดยาวนี่ก็เพราะอยากบอกว่านาโปลีมีอะไรให้ดูมากกว่าที่คาดคิด เมืองนี้อาจจะไม่ใช่ศูนย์กลางของจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ แต่ก็เป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญมานานแล้วหลายศตวรรษ ผู้ปกครองกลุ่มแล้วกลุ่มเล่าผลัดกันเข้ามายึดครอง นาโปลีจึงไม่เคยตายและเป็นเมืองที่รวมเอาความหลากหลายไว้ด้วยกันอย่างน่าพิศวง เศรษฐีกับยาจกอยู่รวมกันที่นี่ เป็นเมืองที่มีย่านการค้าหรูหรา มีโบสถ์และพิพิธภัณฑ์ที่เก็บศิลปวัตถุล้ำค่า หรือมีท่าเทียบเรือยอช์ตของคนร่ำรวย ในขณะเดียวกันก็มีแหล่งเสื่อมโทรม มีหมู่บ้านของชาวประมงที่ยากจน เมืองนี้มีสถิติอาชญากรรมสูงมาก จนบางย่าน เช่น แถวท่าเรือ มีคำเตือนว่าไม่ควรไปเดินลอยชายเล่นอยู่คนเดียว เพราะอาจถูกจี้ปล้นหรือถูกทำร้ายร่างกายเอาได้ง่ายๆ แล้วเราจะรักเมืองนี้ลงไหมละนี่ ดูท่าไม่น่าไว้ใจเท่าไรเลย

ที่นาโปลีเรามีแผนจะชมหอศิลป์ที่มีชื่อเรียกในภาษาอิตาเลียนว่า Museo Nazionale di Capodimonte เป็นวังทาสีแดงตั้งอยู่บนเนินเขากลางสวนชื่อ คาโปดิมอนเต้ สวนที่ว่านี้สวยไม่ใช่เล่นเชียวละ ถ้าไม่ติดว่านัดไกด์เอาไว้ก็อยากเดินชมอยู่เหมือนกัน เพราะคะเนดูจากภายนอกแล้วหอศิลป์แห่งนี้ไม่ได้ใหญ่โตเท่าไรนัก แค่สามชั้นเท่านั้นเอง แถมชั้นล่างยังเป็นโถงโล่งๆ ที่แบ่งเป็นห้องน้ำกับร้านขายหนังสือและของที่ระลึก ส่วนตัวหอศิลป์นั้นตั้งอยู่สองชั้นข้างบน

เราต้องรอไกด์พักหนึ่งเพราะมาถึงเร็วไปหน่อย เลยรีบตามพรรคพวกไปเข้าห้องน้ำให้เรียบร้อย กลุ่มเราได้ไกด์ผู้ชายชื่อ ปีเตอร์ ท่าทางคงแก่เรียนเพราะใส่แว่นตา สวมเสื้อนอกและถือกระเป๋าเอกสาร ปีเตอร์บอกว่าพวกเราต้องรออีกไม่ต่ำกว่าครึ่งชั่วโมง เพราะมีปัญหาเรื่องเข้าชม เขาว่าจะเข้าไปเจรจาเอง บอกตรงๆ นะโย่งว่าเล่นเอาหงุดหงิดที่ต้องคอย ครั้นจะซื้อหนังสือในร้านหรือก็แพงมากจนจับไม่ลง เดินกลับไปกลับมานานพอควรกว่าปีเตอร์จะมาเรียกให้เข้าไปข้างใน พวกเราเริ่มหงุดหงิดใหม่อีกครั้ง เพราะเขาให้หยุดยืนฟังคำบรรยายตรงเชิงบันได ยังไม่ได้ดูรูปเขียนสักรูปเดียว ชักจะทนไม่ไหวแล้วนะ

คราวนี้สะกิดให้อู่ทองบอกไกด์ให้ขยับเถอะ พอเขาพาเดินขึ้นข้างบน จึงเข้าใจว่าทำไมถึงต้องหยุดพักตรงหัวบันได ก็แต่ละชั้นของวังนี้มันสูงมาก ต้องเดินขึ้นบันไดที่นอกจากจะสูงแล้วยังพับกลับไปมาหลายตลบกว่าจะขึ้นถึงชั้นถัดไป วังสามชั้นจึงสูงประมาณอาคาร ๖ - ๗ ชั้น

โดยทั่วไป กว่าจะถ่อสังขารขึ้นไปถึงชั้นบนได้ก็เล่นเอาเหนื่อยหอบไปตามกัน ทั้งๆ ที่บันไดไม่ได้ชันสักหน่อย

โย่งรู้ไหมว่ายิ่งเดินตามฟังปีเตอร์ไปเรื่อยๆ ยิ่งรู้สึกทึ่งเขามากขึ้นทุกที ตอนแรกก็ฟังดูงั้นๆ เหมือนไกด์ทั่วไปอธิบายนั่นแหละ คือพยายามเล่าละเอียดลออทุกแง่มุม จนยายอู่ต้องบอกว่าเลือกเล่าเฉพาะที่สำคัญจะได้ไหม แล้วปล่อยให้ไปเดินดูตามใจชอบของแต่ละคนเอาเองทีหลังดีกว่า

คราวนี้ปีเตอร์เจาะจงพาพวกเราเข้าไปดูกรุสมบัติส่วนตัวของสกุล ฟาร์เนเซ่ หรือ The Farnese Gallery พวกนี้เป็นชนชั้นปกครองตระกูลสำคัญตระกูลหนึ่งของอิตาลีที่ให้การอุปถัมภ์ศิลปินและนิยมสะสมศิลปวัตถุ แต่ไม่ดังเท่าพวกเดอ เมดิชี่ (de Medici) ของฟลอเรนซ์ สมบัติของฟาร์เนเซ่ตกทอดมาถึงเจ้าผู้ครองนครนาโปลีโดยผ่านการแต่งงาน

รูปแรกที่ปีเตอร์อวดพวกเราชื่อ Portrait of Pope Paul III with His Nephews ของทิเชี่ยน (Titian) ที่วาดเมื่อราว ค.ศ. ๑๕๔๕ - ๔๖ ยังคิดอยู่ว่าให้มาดูทำไมกับรูปพระสันตะปาปาที่ชราภาพกับหลานหนุ่มอีกสองคน ปีเตอร์บอกให้สังเกตดูว่า รูปนี้เขียนไม่เสร็จเพราะมือขวาของพระสันตะปาปาหายไป แล้วถามว่าพวกเราคิดยังไง ทิเชี่ยนทิ้งงานไปกลางคันเอง หรือว่าคนจ้างบอกเลิกจ้างเพราะไม่ชอบผลงานชิ้นนี้

ก่อนจะเฉลยคำตอบปีเตอร์ชี้ให้ดูรูปที่แขวนอยู่ใกล้ๆ กัน ๓ รูป เริ่มจากรูปเหมือนของชาร์ลส์ที่ ๕ จักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ รูปที่สองคือรูปฟิลิปที่ ๒ กษัตริย์ของสเปน และรูปสุดท้ายคือ รูปที่น่าจะชื่อว่า Portrait of Pope Leo X with Two Cardinals ที่เหมียวจำได้ว่าเป็นผลงานของราฟาเอล แต่ปีเตอร์บอกว่านี่เป็นภาพที่อันเดรีย เดล ซาร์โต้ (Andrea del Sarto) ก๊อปปี้มาจากรูปจริง ส่วนรูปของจริงน่ะอยู่ที่พิพิธภัณฑ์อุฟฟิซี่ (Uffizi) ที่ฟลอเรนซ์โน่นแน่ะ

รูปพวกนี้บอกอะไรเราได้บ้างล่ะ ปีเตอร์บอกว่ารูปเหมือนของพระสันตะปาปากับหลานนั้น กว่าจะเขียนขึ้นได้ก็ต้องทำการบ้านมาก่อนอย่างดี โดยใช้วิธีเปรียบเทียบการวางท่าทางของชนชั้นนำหลายกลุ่ม ทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาส เข้าใจว่าทิเชี่ยนได้รับมอบหมายให้ทำงานนี้เพราะเขียนรูปจักรพรรดิชาร์ลส์ที่ ๕ ออกมาได้อย่างสง่างามมาก แต่รูปของราฟาเอลนั้น

ส่งให้ภาพลักษณ์ของพระสันตะปาปาเลโอที่ ๑๐ ดูโดดเด่นและทรงอำนาจยิ่งนัก ปีเตอร์ลงความเห็นว่ารูปพระสันตะปาปาพอลที่ ๓ ของทิเชี่ยนออกมาดูชราภาพและอ่อนระโหยโรยแรงมาก ผิดกับเลโอที่ ๑๐ ของราฟาเอลที่ดูองอาจน่ายำเกรงยิ่ง ความจริงอาจเป็นเพราะพอลที่ ๓ ทรงพระชรามากแล้วก็ได้ แต่น่าจะทำให้พอลที่ ๓ ไม่พอพระทัยที่รูปเขียนของพระองค์ออกมาดูด้อยกว่าหลานชายวัยหนุ่มแน่นของพระองค์ รูปนี้เลยถูกทิ้งค้างไว้ไม่เสร็จอย่างที่เห็นกันอยู่

นี่ละโย่งคำอธิบายแบบที่ถูกใจเหมียว เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีใครเคยเล่าให้ฟังบ่อยนัก ปีเตอร์ไม่ได้ชี้ชวนให้ดูรูปแค่ตรงฝีแปรงหรือแสงเงา แต่ยังเน้นการจัดวางรวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ที่ลึกลงไปอีก ทำให้มีแรงฮึด เกิดความอยากรู้อยากเห็นและอยากฟังเรื่องที่ปีเตอร์จะเล่าให้เราฟังอีก ถึงขนาดเดินตามประกบเขาแจทีเดียว แล้วก็ไม่ผิดหวังเลยโย่ง ปีเตอร์พาไปดูรูปหญิงสาวฝีมือของฟรานเซสโก้ มัซโซล่า (Francessco Mazzola) ซึ่งมีฉายาว่า ปาร์มิจิอานิโน่ (Parmigianino) ที่เกิดมาก็เพิ่งเคยได้ยินชื่อนี่ละ รูปนี้เป็นรูปของหญิงสาว ท่าทางเป็นคนชั้นสูงเพราะแต่งตัวดี กำลังยืนจ้องมาตรงๆ ดูเผินๆ ก็ไม่น่าจะมีอะไรพิเศษเลยสักนิด ถ้าปีเตอร์ไม่บอกให้ลองเปลี่ยนจุดที่ยืนอยู่ดู แล้วถามว่าเราเห็นอะไร รู้สึกอย่างไรไหม

สาวล้ำยุคที่จ้องมองตอบอย่างท้าทาย

รู้สึกสิ รู้สึกว่าหญิงสาวผู้นี้กำลังมองตามเรามาทุกมุมเลยนะ เธอสู้สายตาคนไม่มีหลบ ปีเตอร์บอกว่าสาวคนนี้ล้ำสมัยกว่ายุคที่เธออยู่มาก เธออยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ แต่ไม่ใช่คนที่สงบเสงี่ยมหงิมๆ เพราะว่าเธอดูอาจหาญท้าทายผู้คนด้วยความมั่นใจในตนเอง นี่ไม่ใช่ธรรมดาเลยใช่ไหมโย่ง ปีเตอร์ทำให้รู้สึกว่าพวกฟาร์เนเซ่นี่ไม่ใช่เศรษฐีใหม่ที่ชอบอวดรวยด้วยการสะสมงานศิลปะตามอย่างพวกชนชั้นสูงทั้งหลาย แต่มีความคิดที่แฝงอยู่

เบื้องหลังด้วย ข้างหลังภาพเหล่านี้ ทำให้เราลืมเมื่อยลืมเหนื่อยไปได้เยอะ และทำให้มีเรี่ยวแรงเดินดูต่อไปด้วยความอยากรู้อยากเห็นมากขึ้นเรื่อยๆ เหมียวได้เห็นว่า ตระกูลฟาร์เนเซ่มิได้สะสมแต่ผลงานของศิลปินอิตาเลียนเท่านั้น แต่ยังสนใจรูปเขียนของศิลปินชาติอื่นในยุโรปอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นของพวกเฟลมมิช ดัตท์ เยอรมัน หรือสเปน มีรูปที่น่าสนใจหลายรูปทีเดียวอยู่ในคอลเล็คชั่นนี้

ดาเน่กับฝนทองคำสูตรพิเศษ

แต่รูปที่ดูจะสะใจเรามากที่สุดเห็นจะเป็นผลงานชื่อ Danae ของทิเชี่ยนเจ้าเก่า เป็นตอนหนึ่งของเทพปกรณัมที่โอวิด (Ovid) กวีสมัยโรมันรจนาไว้ในบทกวีเมตามอร์โฟซิส (Metamorphoses) อันมีชื่อเสียงของเขา คือตอนที่จูปีเตอร์ลักลอบเล่นชู้กับนางดาเน่ ราชธิดาของกษัตริย์แห่งนครอาร์กอส (Argos) พระองค์แปลงกายมาในรูปของฝนทองคำ ฟังดูพิลึกอยู่เหมือนกันนะโย่ง ทิเชี่ยนเขียนรูปดาเน่จากนางแบบที่มีตัวตนอยู่จริง ปีเตอร์เล่าว่า เธอคนนี้มีชื่อเสียงอื้อฉาวมากในเรื่องส่วนตัว ทิเชี่ยนจงใจเขียนฝนทองคำให้โปรยปรายเม็ดลงมาเป็นเหรียญทอง เท่ากับเสียดสีความสัมพันธ์ในรูปนี้ว่าเป็นเสมือนการขายตัวของโสเภณีนั่นเอง นับเป็นการเปรียบเทียบอย่างแฝงนัยที่เจ็บแสบจริงๆ คนร่วมสมัยคงจะวิพากษ์วิจารณ์กันสนุกปากแน่ ทำให้ชักจะสนใจทิเชี่ยนขึ้นมาบ้างแล้วละโย่ง คนอะไรยอกย้อนได้ขนาดนี้เชียว

ชั้นบนสุดของหอศิลป์ที่คาโปดิมอนเต้แห่งนี้ จัดแสดงรูปเขียนชิ้นเอกทางศาสนาของหลายยุค บันไดแสนหฤโหดนั่นทำเอาพวกเราอ่อนล้าเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ แข้งขาทำท่าจะยกไม่ขึ้นเอาเลย ปีเตอร์คงสังเกตเห็นเหมือนกัน ถึงได้ตั้งคำถามล่อให้สนใจว่า ทำไมฝาผนังของบางห้องจึงมีสีต่างกันออกไป สังเกตเหมือนกันนะโย่งว่า เขาทาผนังห้องด้วยสีสามสีคือ เขียวหม่น เหลืองทองและแดงเจิดจ้า แต่เดาไม่ออกว่าทำไมถึงเป็นแบบนี้ ปีเตอร์อธิบายว่า สีเขียวหม่นใช้กับรูปเขียนยุคกลางที่คนเขียนยังดูกลัวๆ กล้าๆ และยึดติดกับกฎเกณฑ์อะไรบางอย่างอยู่

สีเหลืองทองใช้แทนยุคเรอเนสซองส์ที่มนุษย์รุ่งเรืองทางปัญญา และเชื่อมั่นในศักยภาพของตนมาก ส่วนสีแดงเป็นห้องแสดงผลงานของยุคถัดมา ที่ศิลปินมีความกล้าแสดงความคิดของตนออกมาอย่างเต็มที่และรุนแรง เออนะ พวกอิตาเลียนนี่เขาช่างคิดกันลึกซึ้งจริงๆ แหละ

ตอนขาลงได้เห็นความน่ารักของปีเตอร์อีกจนได้ เพราะเขาพาพวกเราลงทางลิฟต์ ที่นี่มีลิฟต์ไว้บริการคนชราคนพิการน่ะ เลยมีเสียงเปรยแว่วๆ มาว่า ถ้าขาขึ้นพามาทางลิฟต์ด้วยจะน่ารักมากขึ้นอีกเยอะ แต่มาคิดๆ ดูนะโย่ง ได้เดินลากสังขารชมหอศิลป์นี่ก็ดีไปอย่างเพราะได้เห็นคุณค่าของปีเตอร์มากขึ้นหลายเท่า ถ้าไม่ใช่เพราะคำอธิบายที่น่าสนใจของเขาพวกเราคงจะสลายตัวเลิกเดินดูไปนานแล้ว ทุกคนยอมรับว่า ได้รู้ได้เห็น ได้สัมผัสอะไรมากมายในวันนี้ก็เพราะความสามารถของไกด์คนนี้คนเดียว จนทำให้ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าต้องยอมแพ้ไปเอง

ความตั้งใจจะเดินชมสวนคาโปดิมอนเต้ต่อต้องมีอันต้องล้มเลิกไปโดยปริยาย เพราะว่ามันเมื่อยเหลือเกินน่ะสิ ที่จริงก็ดูน่าเดินเล่นจะตายไป เห็นคนอิตาเลียนอุ้มลูกจูงหมามาออกกำลังในสวนนี้กันเต็มไปหมด หมาบางตัวยังวิ่งตามพวกเราออกมา จนเจ้าของต้องดึงเชือกจูงจนตัวโก่งเชียวล่ะ ปีเตอร์ซึ่งหมดหน้าที่ของเขาแล้ว ยังมีน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยนำพวกเราไปชมเมืองนาโปลีต่อ ก่อนที่เราจะต้องลงเรือข้ามฟากไปซิซิลี (Sicily) ตอนค่ำวันนี้

ขอตัวไปถ่ายรูปวิวสวยๆ ของนาโปลีก่อนนะโย่ง แล้วจะเขียนมาถึงใหม่พรุ่งนี้ อย่าเพิ่งเบื่อเสียก่อนล่ะ เพื่อนกำลังมันมืออยู่เชียว

รัก

เหมียว

วิวอ่าวนาโปลีที่เหมียวกรี๊ดแล้วกรี๊ดอีก

ฉบับที่ ๒

Palermo, Sicily Monreale : Cathedral and Cloister และ Cappella Palatina

โย่งที่รัก

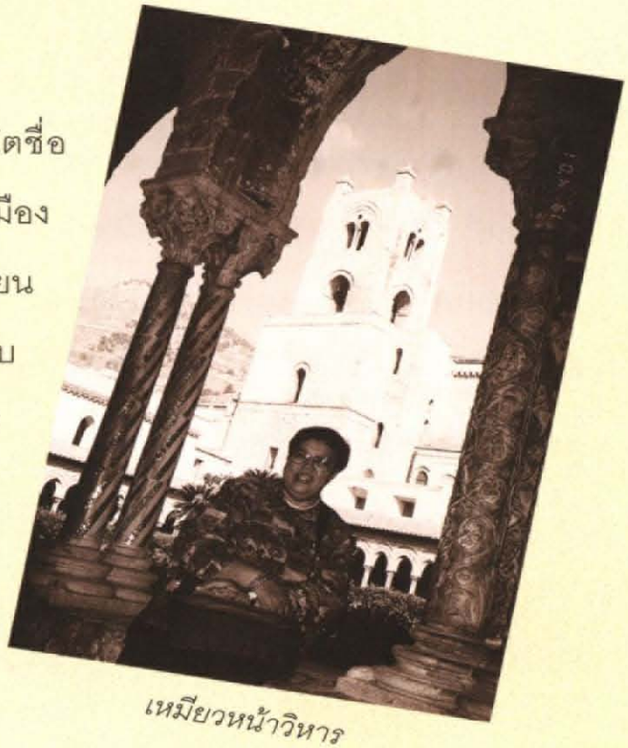

เหมียวหน้าวิหาร

ตอนค่ำวานนี้ พวกเราลงเรือข้ามฟากลำโตชื่อวินเซนโซ โฟลริโอ (Vincenzo Florio) จากนาโปลีไปยังเมืองปาแลร์โม่ (Palermo) บนเกาะซิซิลี (นี่เรียกแบบอิตาเลียนนะ เพราะภาษาอังกฤษเรียกว่า ปาเลอร์โม) ย้อนศรกับเส้นทางของเอเนียส (Aneas)ที่เป็นโอรสของเทพีวีนัสและเป็นบรรพชนของพวกโรมันที่เริ่มจากซิซิลีข้ามมายังคาบสมุทรอิตาลี ไม่รู้ว่าเอเนียสใช้เวลาเดินทางยาวนานขนาดไหน แต่สำหรับพวกเรานั้นแค่ชั่วข้ามคืนเดียวก็ถึงแล้ว

ความที่เมื่อวานนี้ต้องขึ้นบันไดเยอะเลยเพลียมากจนเอาแต่นอน ไม่ได้เดินสำรวจเรือข้ามฟากอย่างพรรคพวกอีกหลายคน (เพื่อนซี้อีกสองคนของเธอน่ะ ไม่มีวันพลาดโอกาสแบบนี้หรอก) ตอนเช้ามีคนแอบมานินทาว่าเห็นบางคนทำท่าทางเลียนแบบแจ็คกับโรสจากหนังฮิตเรื่องไททานิค แต่ก็ไม่รู้ว่าหมายรวมถึงเพื่อนของเราด้วยหรือเปล่า ให้ไปถามเจ้าตัวเขาเองดีกว่า เสียดายนะที่ไม่มีส่วนรับรู้ด้วยไม่อย่างนั้น คงมีเรื่องเก็บมาอำเล่นต่อไปได้อีกนานแน่ๆ

ตอนนี้ทั้งกลุ่มดูจะคุ้นเคยกันมากขึ้น เริ่มมีการแซวกันเล่นบ้างประปราย ขนาดหนูมี่ก็เริ่มออดป้าอู่แล้วว่า วันนี้ยังมีบันไดให้หนูขึ้นเยอะแยะแบบเมื่อวานอีกไหม น่าสงสารนะโย่งท่าทางจะหนักหนาสาหัสเอาการสำหรับกำลังขาคู่น้อยของมี่ แต่ถึงแม้จะเหนื่อยหรือเบื่อหน่ายแค่ไหนมี่ก็ยังอดทนเป็นเยี่ยม ไม่มีการงอแงอาละวาดเลยสักครั้ง ป้าๆ จอมขี้เกียจเดินทั้งหลายเลยพลอยไม่กล้าบ่นอะไรมาก เพราะว่าอายหลานน่ะสิ ถามได้

ที่ท่าเรือปาแลร์โม มีรถโค้ชคันใหม่พร้อมคนขับหนุ่มซิซิเลียนหน้าเข้มชื่อ แดริโอ (Dario) มารอรับ เขาพูดภาษาอังกฤษได้คล่องพอตัว แม้ว่าสำเนียงออกจะฟังยากไปนิด ท่าทางพ่อคุณเป็นมิตรดี มีการเปิดเพลงพื้นบ้านซิซิเลียนขับกล่อมเราเสียด้วยนะ เขาแวะรับไกด์ก่อนจะพาเราไปหาอาหารเช้าทานที่แถวโรงโอเปร่ากลางเมืองปาแลร์โม

แถวนั้นมีแผงขายหนังสือกับของจิปาถะตั้งอยู่ พวกเรากรูเข้าไปอุดหนุนกันใหญ่ บางคนซื้อแสตมป์ไว้ส่งจดหมาย ในขณะที่อีกหลายคนถามหาบัตรโทรศัพท์เพื่อโทรกลับบ้าน ขอถามอย่างหนึ่งนะ หากเป็นโย่งจะโทรศัพท์กลับบ้านไหมถ้าต้องไปที่ไหนไกลๆ แบบพวกเราที่มาอิตาลีกัน พี่คนหนึ่งที่มาด้วยบอกเหมียวว่าไม่โทรหรอก เพราะหากได้ข่าวร้ายก็จะทำให้ทุกข์ใจมาก ถึงแม้อยากจะกลับก็ทำไม่ได้ จะไปต่อก็คงเที่ยวอย่างหมดความสุข สู้ไม่รู้ไม่เห็นเสียเลยจะดีกว่า จะได้ไม่ต้องทนอึดอัดใจแบบนั้น ฟังพี่เขาตอบแล้วงงไปพักหนึ่งเหมือนกันละ แต่เหมียวก็ไม่ได้โทรกลับบ้าน ทว่าไม่ได้มีเหตุผลแบบเดียวกับพี่เขาหรอกนะ

ไกด์สาวของเราพาชมปาแลร์โมเล็กน้อยก่อนจะตัดออกนอกเมืองขึ้นเขาคาปูโต้ (Caputo) ผ่านไร่ส้มที่กำลังออกผลสีทองห้อยระย้า จนอดสงสัยไม่ได้ว่าที่หนังสือหลายเล่มบอกตรงกันว่าซิซิลีแห้งแล้งน่ะจริงหรือ เพราะเห็นมีไร่ส้มเต็มไปหมด ลูกดกด้วยนะ ทำให้แถวนี้ดูเป็นแผ่นดินทองอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชจำพวกส้มกับมะนาว ว่ากันว่าพวกซาราเซ็น (Saracens) หรืออาหรับเป็นคนนำเข้ามาปลูกที่เกาะนี้เป็นครั้งแรกเมื่อหลายศตวรรษก่อน

คณะพรรคกับสมบัติบ้าของพวกเราก่อนลงจากเรือ

จุดหมายปลายทางของเราเช้านี้คือ มาดูมหาวิหารและระเบียงคดที่มองเรอัลเล่ (Monreale) ซึ่งน่าจะแปลตรงตัวว่า เขาหลวง (Mount Royal) รถโค้ชไต่เขาขึ้นไปพักใหญ่ก็ถึงลานจอด ต้องลงเดินไต่บันไดค่อนข้างชัน (อีกแล้ว) ขึ้นไปยังตัวเมืองบนเนินเขาสูงขึ้นไป พอสุดขั้นบันไดจะเห็น

ภายในวิหารมองเรอัลเล่อันยิ่งใหญ่ตระการตา

ถนนแคบและชันทอดขึ้นสู่ใจกลางเมือง แต่คราวนี้เดินได้อย่างเพลิดเพลิน เพราะมีร้านขายของจุกจิกน่ารักๆ เต็มสองฟากถนน

มหาวิหารหรือดูโอโม่ (Duomo) ในภาษาอิตาเลียนสร้างขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ด้วยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานศิลปะของหลายสกุลช่าง มีทั้งนอร์มัน อาหรับ ไบแซนไทน์ และคลาสสิก ทำให้จำเป็นต้องย้อนกลับไปอ่านดูประวัติศาสตร์ของเกาะซิซิลีกันใหม่ว่า ทำไมที่นี่ถึงได้รับอิทธิพลจากคนหลายเผ่าพันธุ์เช่นนี้

ชนพื้นเมืองดั้งเดิมของซิซิลี น่าจะเป็นพวกที่อพยพมาจากทวีปยุโรปและแอฟริกาเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นี่หลายระลอก ทำให้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างผู้ที่อยู่มาก่อนและผู้เข้ามาใหม่อยู่เสมอ การเข้ามาตั้งอาณานิคมกรีกที่ซิซิลีตั้งต้นแห่งแรกที่แนกซอส (Naxos) เมื่อราว ๗๓๕ ปีก่อนคริสตกาล นับเป็นจุดเริ่มต้นชุมชนนครรัฐกรีกที่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วไปยังส่วนต่างๆ ของเกาะนี้ ภายในเวลาไม่นาน นครรัฐอย่างเกล่า (Gela) ซีราคูซ่า (Siracusa) และอครากาซ (Akragas) ก็กลายเป็นเมืองท่าที่ร่ำรวยและเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก

นั่นทำให้เกิดมีคู่แข่งทางการเมืองและการค้าที่อยากแผ่อำนาจมาครอบครองซิซิลี เริ่มต้นจากพวกคาร์เธจ (Carthage) ในช่วงกลางศตวรรษที่ ๖ ก่อนคริสตกาล ตามด้วยพวกโรมันที่ปกครองซิซิลีตั้งแต่ราวปลายศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสตกาลจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๕ หลังจากนั้นพวกอนารยชนก็ยึดครองอยู่พักหนึ่ง ก่อนจะตกเป็นของจักรวรรดิไบแซนไทน์ใน ค.ศ. ๕๓๕ และพวกซาราเซ็นจากแอฟริกาที่นับถือศาสนาอิสลามเข้ามารุกรานเกาะนี้ เมื่อ ค.ศ. ๘๒๗

ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ พวกนอร์มันจากยุโรปตะวันตกก็กรีธาทัพมาตีซิซิลีและอิตาลีใต้ เนื่องจากมีสงครามครูเสดติดพันอยู่กับพวกมุสลิม ความพยายามที่จะกำจัดอำนาจของมุสลิมให้ออกไปจากดินแดนของชาวคริสต์ ทำให้มีการสถาปนาราชอาณาจักรแห่งซิซิลี

ทั้งสองขึ้นที่บริเวณนี้ มหาวิหารที่มองเรอัลเล่สร้างขึ้นตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์นอร์มันที่ทรงพระนามว่า วิลเลี่ยมที่ ๒ (William II) เมื่อ ค.ศ. ๑๑๗๔

มีเรื่องเล่าว่า พระองค์โปรดให้สร้างอารามแห่งนี้ เพื่อแข่งกับหอสวดมนตร์ในพระราชวังหลวง ที่เมืองปาแลร์โม่หรือแคปเปลล่า พาลาติน่า (Cappella Palatina) ซึ่งพระอัยกาคือโรเจอร์ที่ ๒ (Roger II) โปรดให้สร้างขึ้นก่อน โดยหวังว่ามหาวิหารที่มองเรอัลเล่จะต้องใหญ่โตโอ่อ่าและงดงามยิ่งไปกว่าหอสวดมนตร์ที่พระราชวังหลวงมากมายนัก นัยว่าที่วิลเลี่ยมที่ ๒ หาญจะวัดรอยเท้ากับพระอัยกาเพราะเคยเสด็จมาล่าสัตว์ในป่าเขาแถบนี้ พระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยมาก ทำให้บรรทมหลับไป แล้วทรงพระสุบินว่า แม่พระมาปรากฏองค์ต่อหน้าพระพักตร์ พร้อมกับชี้บอกแหล่งขุมทรัพย์ที่พระราชบิดาของพระองค์เคยซุกซ่อนเอาไว้ หลังจากขุดพบสมบัตินั้นแล้ว วิลเลียมที่ ๒ ก็โปรดให้สร้างอารามขึ้นอุทิศถวายแก่แม่พระเป็นการตอบแทน

แต่มีหลายคนเชื่อว่า เบื้องหลังการสร้างมหาวิหารที่มองเรอัลเล่มีเหตุผลทางการเมืองแฝงอยู่ด้วย เพราะวิลเลี่ยมที่ ๒ ทรงขัดแย้งกับวอลเตอร์ ออฟ เดอะมิลล์ (Walter of the Mill) ที่ดำรงตำแหน่งอาร์คบิชอปแห่งปาแลร์โม่อยู่ในเวลานั้น ทั้งคู่ไม่ลงรอยกันเรื่องการขยายอำนาจของพระสันตะปาปาที่ซิซิลี ทำให้วิลเลี่ยมที่ ๒ ประกาศให้อารามนี้กลายเป็นสำนักและที่พำนักของอาร์คบิชอปใน ค.ศ. ๑๑๘๓ เพื่อลิดรอนและลดอำนาจของวอลเตอร์ ออฟ เดอะ มิลล์และมหาวิหารที่ปาแลร์โม่ แต่หลังจากพระองค์สวรรคตแล้ว อำนาจของมหาวิหารแห่งใหม่ก็ดูจะลดลงเรื่อยๆ

ไม่ว่าจะด้อยอำนาจทางศาสนาหรือการเมืองแค่ไหนก็ตามเถอะ แต่ที่ต้องตะเกียกตะกายมาที่นี่กันในวันนี้ ก็เพราะความเป็นเลิศในเชิงศิลปะที่ผสมผสานช่างสกุลต่างๆ ได้อย่างลงตัวและงดงามมาก แบบที่หนังสือนำเที่ยวรำพันว่า สวยสดงดงามตลอดไปทุกยุคทุกสมัยทีเดียวนะ เสียอย่างเดียวที่ข้างในมืดไปหน่อย ขนาดมีคนเตือนให้พกไฟฉายติดตัวมาด้วย และเหมียวเอาฟิล์มที่มีความไวแสงตั้ง ๔๐๐ ใส่กล้องมาแล้ว ก็ยังไม่ค่อยแน่ใจเลยว่ารูปจะออกมาสวยสมใจไม่ใช่แค่เรื่องแสงไม่พออย่างเดียวหรอกนะ ยังมีปัญหามือสั่นขาสั่นเพราะความชราแล้ว ต้องไต่

ขึ้นมาจากลานจอดรถอีกด้วยน่ะสิ ยิ่งคิดยิ่งอยากให้โย่งมาเห็นเอง เพราะไม่มีทางที่กล้องไหนๆ จะสามารถเก็บรายละเอียดได้ครบถ้วนดังใจอยากหรอก

ของดีของสวยของอารามนี้คือ ภาพโมเสกสีทองอร่ามบนเพดานเหนือแท่นบูชากับบนฝาผนัง รวมทั้งบนคานโค้งเหนือเสาที่เรียงรายค้ำยันหลังคาโบสถ์เอาไว้ เนื้อหาของรูปเป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระคัมภีร์ไบเบิลทั้งสองภาค แต่เพื่อนเป็นพวกบัวใต้น้ำที่ยังห่างวัดอีกด้วย เลยไพล่ไปชอบตู้ไม้ที่เขาใช้สำหรับการสารภาพบาป ซึ่งสลักเสลาลวดลายอย่างสวยงามแทน ได้พยายามถ่ายรูปกลับมาให้ดูด้วยนะ แล้วยังมีรูปไม้กางเขนทำด้วยคริสตัลที่ตามไฟไว้ข้างในไกด์อธิบายว่า ยกมาตั้งตรงแท่นบูชาเฉพาะช่วงเทศกาลสำคัญเท่านั้น ที่ได้เห็นก็เพราะยังอยู่ในช่วงท้ายของงานฉลองเทศกาลอีสเตอร์นั่นเอง ไกด์ไม่รอให้เราโอ้เอ้ที่นี่นานนัก เธอเร่งให้เคลื่อนย้ายไปดูระเบียงคด หรือ Cloister ของอารามกันดีกว่า ระเบียงคดนี่เหมียวเรียกเอาเองที่จริง Cloister เป็นระเบียงล้อมรอบสวน หรือลานรูปสี่เหลี่ยมที่คั่นระหว่างตัวโบสถ์กับที่พำนักของบรรพชิต ตรงนี้พวกเราต้องจ่ายค่าผ่านเข้าชม แสดงว่าคงมีอะไรดีอยู่ที่นี่จริงไหม

ประติมากรรมหัวเสาที่เหมียวตามดู
และถ่ายรูปมาร่วม 20 รูป

ว่ากันว่าระเบียงคดที่นี่ยาวเท่ากันด้านละ ๔๗ เมตร ตรงกลางเป็นสวนรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส มีคานโค้งแบบอาหรับซึ่งมีเสารองรับทั้งสิ้น ๒๒๘ คู่ เสาที่นี่ตกแต่งลวดลายแกะสลักหรือฝังโมเสกแบบไม่มีซ้ำกันเลยสักคู่ ไกด์ชี้ให้ดูตรงมุมหนึ่งที่ทำเป็นระเบียงเสาคู่ขนาดเล็กซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่งโดยมีน้ำพุอยู่ตรงกลาง แล้วอธิบายว่าเป็นศิลปะแบบอาหรับและบอกให้ดูหัวเสาด้วย (ทั้ง ๒๒๘ คู่นั่นแหละ) เพราะแกะลายเป็นเรื่องราวจากพระคัมภีร์ แต่มีอยู่คู่หนึ่งที่แกะเป็นรูปวิลเลี่ยมที่ ๒ กำลังถวายแบบจำลองของมหาวิหารแห่งนี้แก่แม่พระ

ภายใน Cappella Palatina อันวิจิตร

ขบวนการตามล่าหาความจริงจึงเกิดขึ้น สนุกมากเลยโย่ง พยายามยืดคอเขย่งเก็งกอยดูก็หาไม่เจอ บางคนจะปีนไปจ้องดูชิดๆ ก็ถูกเจ้าหน้าที่อารามห้ามปีนป่ายเลยต้องถอยกลับมารวมตัวกันและช่วยกันดู บางทีก็ช่วยกันเดาเรื่องอย่างสนุกสนาน พี่ๆ น้องๆ พวกนี้มันมากช่างคิด ช่างสังเกตและมีมุมมองที่เด็ดอย่าบอกใครเลย กลับมาแล้วจะนัดให้มาเจอนะโย่ง มีหวังคุยกันออกรสแน่ๆ

แต่ว่ายังไม่ทันหาวิลเลี่ยมที่ ๒ กับแม่พระเจอเลย ไกด์ก็ให้คนมาตามออกไปดูที่อื่นอีกแล้ว ทีแรกก็บอกให้พวกเขาเดินล่วงหน้ากันไปก่อน ฉันยังหาของที่อยากดูไม่เจอนี่ยะ แต่อีกแป๊บเดียวก็มีคนมาเร่งอีก เอ้าไปก็ไป ขี้เกียจเป็นภาระให้คนอื่นเหมือนกัน ถ้ารู้ว่าไอ้ที่มาเร่งยิกๆ ให้ไปดูมันแค่วิวของสวนเกียร์ดิโน่ เบลวีเดียร์ (Giardino Belvedere) ที่มองฝ่าเปลวแดดยามสายลงไปเห็นหุบเขาโอเรโต้ (Oreto) แล้วละก็ เหมียวไม่ยอมรีบเดินตามไปเป็นอันขาด เพราะวิวน่ะจะดูเมื่อไรก็ได้ หรือไม่ได้ดูก็ไม่น่าเสียดายอะไรเลย แต่ไม่ได้เดินชมระเบียงคดที่มหาวิหารอย่างจุใจสิ น่าเสียดายมาก ครั้นจะให้เสียค่าผ่านประตูเข้าดูอีกเที่ยวก็คงไม่คุ้ม เพราะคิวที่รอชมออกจะยาวเหยียดแล้วด้วย เลยได้แต่เจ็บใจตัวเองว่าไม่น่าตามไกด์ไปสวนเลยจริงๆ

พวกเราใช้เวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อยไปกับการถ่ายรูป ซื้อของฝากจุกจิกและหาห้องน้ำเข้า โย่งก็รู้ว่าทัวร์ที่เรามาด้วยกันคณะนี้ไม่เน้นชอปปิง เอาแต่ดูลูกเดียว จนมีคนเปรียบเปรยว่าเป็นทัวร์ถือศีล ฝึกให้อดกลั้นต่อกิเลสที่ยั่วยวนใจ ที่มองเรอัลเล่ก็ได้แค่เดินดูเสียมากกว่า แต่มีหลายคนที่ได้อะไรติดมือกลับมาบ้างเหมือนกัน

ของที่ระลึกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจของที่นี่คือ ตราสัญลักษณ์ของเกาะซิซิลี มีทั้งที่ทำจากกระเบื้อง โลหะ ดินเผา หรือพิมพ์เป็นลายลงบนผ้า ตารูปนี้ดูแปลกมาก เพราะตรงกลางเป็นหัวของเมดูซ่า แต่มีขายื่นออกมาแบบงอเข่าอยู่สามข้าง ไม่น่าจะสื่อความหมายอะไรเกี่ยวกับเกาะนี้ได้เลย ในที่สุดก็ต้องหันไปพึ่งไกด์ เธออธิบายว่า ชาวทะเลนับถือเมดูซ่ามาก จึงมีรูปนางอยู่ในตราของเกาะซิซิลี ส่วนขาสามข้างนั้น ทำให้ตรานี้กลายเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเกาะซิซิลีก็มีรูปร่างเป็นรูปสามเหลี่ยมเช่นกัน โดยมีแหลมยื่นออกมาสามด้านใกล้เมืองเมสสินา (Messina) มาร์ซาล่า (Marsala) และโนโต้ (Noto) นี่ไงที่ทำให้ตราที่ว่านี้สื่อถึงซิซิลีได้อย่างชัดเจน คนแถวนี้เขาเข้าใจคิดจริงๆ นะ

ไกด์เร่ง (อีกแล้ว) ให้ขึ้นรถไปดูแคปเปลล่า พาลาตินา ในพระราชวังหลวงกลางเมืองปาแลร์โม่ คราวนี้เห็นด้วยกับไกด์ เพราะว่าวังจะปิดตอนเที่ยงครึ่ง แล้วนี่ก็เกือบ ๑๑ โมงแล้ว พระราชวังหลวงมีชื่อว่า ปาลาซโซ่ เดอี นอร์มันนี่ (Palazzo dei Normanni) หรือพระราชวังของพวกนอร์มัน แต่คนมักจะเรียกติดปากกันว่า ปาลาซโซ่ เรอัลเล่ (Palazzo Reale) ที่แปลว่าพระราชวังหลวง เป็นวังที่สร้างทับบนอาคารเก่าของพวกซาราเซ็น และพวกนอร์มันได้ขยายให้กว้างขวางใหญ่โตมากขึ้นกว่าเดิม วันนี้การจราจรในเมืองติดขัดมาก จนพวกเราใจคอไม่ดี เพราะกลัวไปดูไม่ทัน พอเกือบถึงจึงได้รู้ว่ามีการเดินขบวนประท้วงแถววังนั่นแหละ

แดริโอปล่อยพวกเราลงก่อนสองสามบล็อก บอกว่าเดินเข้าไปน่าจะเร็วกว่า เพราะเห็นตำรวจกำลังปิดถนนเตรียมรับการประท้วง พวกเรารีบจ้ำกันเพื่อให้ทันเวลา พอเห็นคิวยาวเหยียดหน้าประตูวังกับรถโค้ชหลายคันที่ลานจอดรถซึ่งกำลังหาทางออกไปไม่ได้ เนื่องจากขบวนประท้วงปิดกั้นอยู่ ก็ให้นึกขอบคุณไหวพริบของแดริโอเป็นอย่างยิ่ง เพราะขืนขับรถฝ่าเข้ามามีหวังไม่มีทางฝ่ากลับออกไปได้แน่

ปาลาซโซ่ เรอัลเล่แง้มประตูให้คนเข้าไปชมเป็นกลุ่มๆ ละไม่มากนัก แถวจึงขยับไปช้ามาก ใจเรายิ่งร้อนอยู่ด้วย ไหนจะกลัววังปิด ไหนจะกลัวขบวนประท้วงที่ไม่รู้ว่าจะลุกลามกลายเป็นจลาจลหรือเปล่า เหมียวไม่ใช่พวกมืออาชีพแบบโย่งซะด้วย จะได้วิเคราะห์สถานการณ์ได้อย่างแจ่มแจ้ง ขณะที่กำลังพะวักพะวนอยู่นั้น ประตูวังก็เปิดให้พวกเราเข้าไปได้ก่อนเที่ยงครึ่ง

ไม่เท่าไรเลย แต่เข้าไปแล้วยังถูกกักให้รอหน้าตึกอีกพัก เลยเห็นว่าที่นี่กำลังจะมีงานแต่งงาน เพราะเจ้าบ่าวกับแขกเหรื่อยืนเตร่อยู่แถวนั้น ที่มองไม่เห็นก็คือเจ้าสาว

ใครคนหนึ่งในหมู่พวกเราพูดลอยๆ ว่าสงสัยเป็นงานของพวกมาเฟีย (ก็ซิซิลีเป็นถิ่นของมาเฟียเขานี่) คงต้องเส้นใหญ่มากถึงได้แต่งงานในพระราชวังหลวง (ตอนที่พูดน่ะยังไม่รู้ว่าเดี๋ยวนี้ที่นี่กลายเป็นศาลาว่าการเมืองไปแล้ว) บางคนกลับกลัวว่างานเขาจะเสียฤกษ์ เพราะเกิดห่วงขึ้นมาว่าเจ้าสาวจะฝ่าขบวนประท้วงข้างนอกเข้ามาในงานได้ทันไหมล่ะนี่ เลยมีคนหัวไวแนะให้สาวๆ ในกลุ่มเราเตรียมตัวเสียบแทนเจ้าสาวตัวจริงเสียเลยเป็นไร ยังพูดกันไม่ทันจบ เขาก็มาต้อนให้เข้าไปดูข้างในแล้ว

ธรรมาสน์ที่ไกด์สั่งนักหนาไม่ให้พลาดชม

แคปเปลล่า พาลาติน่ามีขนาดเล็กมาก เมื่อเปรียบเทียบกับมหาวิหารที่มองเรอัลเล่ แต่มีอายุเก่าแก่กว่า และมีความลงตัวมากกว่าในความรู้สึกของเหมียว การผสมผสานรูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมที่หลากหลายทำได้อย่างยอดเยี่ยมและกลมกลืน มีคำโฆษณาในหนังสือท่องเที่ยวว่าภาพโมเสกที่นี่สวยทัดเทียมกับโมเสกที่ราเวนน่าและอิสตันบุลทีเดียว เหมียวเคยเห็นแค่ของราเวนน่า ต้องยอมรับว่าของที่นี่สู้เขาได้สบายมาก ถึงจะเล็กแต่ก็ละเอียดยิบ ฝีมือช่างนั้นบอกได้คำเดียวว่าเยี่ยม ไกด์บอกก่อนจะเข้าข้างในว่า อย่าลืมเดินไปดูธรรมาสน์ (Pulpit) นะ แถวนั้นมีเสาหินอ่อน สมัยโรมันที่ใช้เป็น

เชิงเทียนขนาดใหญ่ เสานี้เอามาจากอาคารที่โรมันสร้าง ฟังคุ้นๆ นะเหมือนบ้านเราเลย ที่ชอบเอาของเก่ามาไว้วัดน่ะ แม้ว่าของชิ้นนั้นจะมาจากคนละความเชื่อทางศาสนาก็ตามที

กำลังเดินดูเพลินๆ ก็มีเจ้าหน้าที่มาตบมือไล่พวกเราให้เดินออก งานแต่งงานคงใกล้จะเริ่มแล้ว ออกจะหงุดหงิดเล็กๆ เพราะยังดูไม่ทันอิ่มก็มาไล่กันง่ายๆ แบบนี้ได้ไง พ่อมี่กระซิบว่ายอมให้พวกมาเฟียเขาเถอะ ยายอู่หันมาบอกว่าชอบที่นี่มากกว่าที่ไปดูมาเมื่อเช้าอีก เสียดายที่มีเวลาดูอะไรน้อยเกินไปเท่านั้น

ข้างนอกวังขบวนประท้วงกำลังเคลื่อนตัว โดยให้ผู้ชายรูปร่างกำยำหน้าตาดุดันเดินนำหน้าขนแท่งคอนกรีตที่เอามาจากที่กั้นถนนนั่นแหละมาโยนโครมลงกลางถนน เพื่อกีดขวางการจราจร เศษปูนกับฝุ่นละอองฟุ้งกระจายขึ้นโดยรอบ ท่าทางชักจะไม่ชอบมาพากลขึ้นทุกที พวกเรารีบจ้ำมุ่งไปทางที่แดริโอจอดรถรออยู่อย่างรวดเร็ว รีบขึ้นรถและตกลงกับไกด์ขอเปลี่ยนแผนใหม่คือ จะไปชมพิพิธภัณฑ์หุ่นเพียงที่เดียว แล้วออกจากปาแลร์โม่เลย จะได้ไม่เสี่ยงกับการประท้วงอีก คงต้องขอจบรายงานข่าวเพียงแค่นี้ เพราะคนรายงานเหนื่อยหอบกับการจ้ำหนีพวกเดินขบวนจะตายอยู่แล้ว

รัก

เหมียว

ฉบับที่ ๔

Paolo Orsi Archaeological Museum
Neapolis Parco Archeologico

โย่งเพื่อนรัก

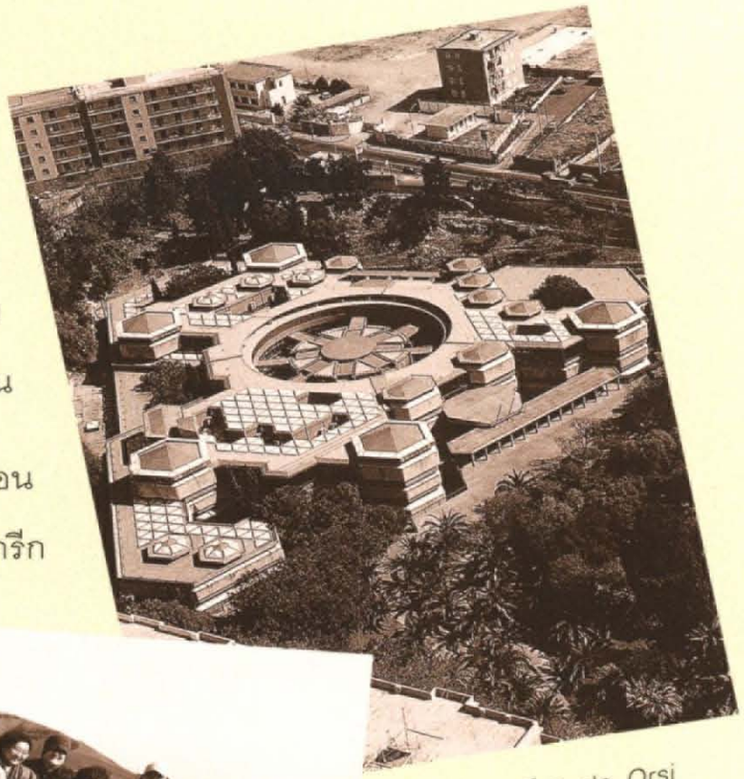

พิพิธภัณฑ์ Paolo Orsi

เป็นยังไงกับรายการอิตาลีใต้ของพวกเรา พอจะจินตนาการตามคำบรรยายของมือโปร (เบชั่น) อย่างเราสามคนได้ไหม พวกเราสนุกกับการมาเที่ยวคราวนี้มากนะ เลยอยากให้โย่งพลอยสนุกสนานตามไปด้วย พยายามรับมุขหน่อยแล้วกัน

โปรแกรมวันนี้แปลกกว่าวันที่ผ่านๆ มา ตอนครึ่งวันเช้าไปชมโบราณสถานกับโบราณวัตถุสมัยกรีก เรื่องอำนาจที่เมืองซีราคูซ่า (Siracusa) ชื่อฟังดูไม่คุ้นหูใช่ไหม ก็เมืองซีราคิวส์ (Syracuse) นั่นแหละ พอตกบ่ายต้องทำตัวเป็นนักธรรมชาติวิทยา เพราะจะขึ้นภูเขาไฟเอ็ตน่า (Mt. Etna) ที่ยังคงคุกรุ่นอยู่ ยายอู่บอกว่าต้องใช้ยานพาหนะหลายชนิดขนพวกเราขึ้นไป มีทั้งรถโค้ช รถกระเช้า แล้วยังรถจิ๊ปขับเคลื่อนสี่ล้ออีก พวกพี่ๆ นักวิทยาศาสตร์ตื่นเต้นกันมาก เพราะว่าทนดูวัดดูศิลปะมานานหลายวันแล้ว บอกว่าวันนี้ค่อยตรงฟีลด์ (field) ของเขาหน่อย

เหมียวกับเพื่อนๆ หน้าปล่องภูเขาไฟที่ดับแล้วของ Mt. Etna

เรื่องเอ็ตน่าขอยกให้แบนเล่าก็แล้วกัน ไม่ถนัดเอาเลยกับเรื่องแบบนั้น ส่วนซีราคูซ่าจะอาสาเล่าเอง อาจมีมั่วบ้างเพราะพิพิธภัณฑ์เมืองนี้เขาห้ามถ่ายรูป แล้วยังไม่มีทั้งหนังสือนำชมหรือโปสการ์ดรูปศิลปวัตถุของพิพิธภัณฑ์ขายด้วย ต้องดูและจำเอาอย่างเดียวเท่านั้น พอจะซื้อหนังสือนำเที่ยวเมืองนี้จากแผงข้างทาง ฝนเจ้ากรรมก็เกิดตกซู่ลงมาอีก จนไม่เป็นอันซื้อกันพอดี เพราะฉะนั้นทุกอย่างที่เล่าให้ฟังนี่ มาจากความประทับใจล้วนๆ นะจ๊ะ

เมื่อคืนพวกเราพักที่โรงแรมในเมืองเกียร์ดินี - แนกซอส (Giardini- Naxos) ที่เป็นรีสอร์ตชายทะเล แต่ในสมัยโบราณที่นี่คือ อาณานิคมกรีกแห่งแรกบนเกาะซิซิลี เก่าแก่ตั้งสองพันกว่าปีมาแล้ว โรงแรมที่เราอยู่หรูหราใหม่เอี่ยม นัยว่าสี่ห้าดาวเชียวละ แต่ไม่ต้องอิจฉาเลยนะโย่ง เพราะห้องที่เหมียวพักไม่มีทั้งแอร์หรือฮีตเตอร์ ที่จริงมีสวิตซ์และมีช่องนะ แต่เปิดแล้วรอเท่าไรก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นสักอย่าง

อากาศคืนวานก็อบอ้าวชอบกล เลยโทรไปถามพนักงานต้อนรับว่า จะให้ทำไงดีล่ะ ต้องนอนเปิดหน้าต่างบานโตเหรอ เขาตอบกลับมาว่าทำไปเลยตามสบาย แหมนึกอยากริบดาวที่ใครก็ไม่รู้ให้ไว้คืนหมดทุกดวง รุ่งเช้ามีคนเล่าว่า เจอเหตุการณ์ทำนองเดียวกับเหมียว แต่บางคนก็ว่าห้องเขาหนาวสั่น แดริโอบอกว่า โรงแรมนี้เปิดก่อนพวกเรามาได้ ๓ - ๔ เดือนเอง โชคดีที่ออกเดินทางแต่เช้า ไม่อย่างนั้นคงจะอารมณ์เสียหนักขึ้นกว่านี้

ซีราคูซ่าอยู่ไกลพอสมควร เรานั่งรถกันนานสักสองชั่วโมงได้จึงมาถึง เมืองนี้ที่ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้ของซิซิลี เป็นเมืองท่าที่ใหญ่นะโย่ง ชุมชนดั้งเดิมอยู่บนเกาะออร์ทีเจีย (Ortygia) ที่มีแค่สายน้ำเล็กๆ คั่นจากแผ่นดินใหญ่ เมืองนี้ได้ชื่อว่าเป็นศูนย์กลางทางการประมงและการเกษตร มีส้มกับมะกอกเป็นสินค้าออกสำคัญมาจนทุกวันนี้

ถ้าพูดถึงสมัยสองพันปีก่อนโน้นละก็ ซีราคูซ่าเป็นเมืองใหญ่ที่ทรงอำนาจมากที่สุดในหมู่อาณานิคมกรีกด้วยกันบนเกาะนี้ แต่โย่ง คำว่าอาณานิคมของกรีกนี่มีความหมายต่างจากอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก อย่างอังกฤษหรือฝรั่งเศสในสมัยหลังมากมายนัก เพราะหมายถึง ชุมชนที่พวกนครรัฐเดิมบนคาบสมุทรกรีกอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ในดินแดนที่อยู่นอกคาบสมุทรกรีก เพื่อแก้ปัญหาจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น จนทรัพยากรที่มีอยู่ไม่เพียงพอแก่การบริโภค

อาณานิคมกรีกจึงเหมือนเป็นนครรัฐใหม่ที่มีอิสระในการปกครองจากนครรัฐเดิม แม้ว่าตอนแรกอาจมีความผูกพันทางวัฒนธรรมอยู่บ้าง เช่น มีการนำฟืนจากเตาไฟสาธารณะของเมืองแม่มาเป็นเชื้อสำหรับจุดไฟในเตาของอาณานิคมที่ตั้งขึ้นใหม่ แต่เมืองแม่ไม่มีอำนาจเหนืออาณานิคมมากมายอะไรนัก และอาณานิคมก็มิใช่เมืองขึ้นทางการเมือง หรือทางเศรษฐกิจต่อเมืองแม่

Venus emerging from the sea

ตามประวัติแล้ว ซีราคูซ่าเป็นอาณานิคมของนครรัฐคอรินธ์ (Corinth) ตั้งขึ้นตั้งแต่ ๗๓๔ ปีก่อนคริสตกาลที่เกาะออร์ทีเจียก่อน แล้วค่อยๆ ขยายขึ้นสู่ทางใต้ของซิซิลี ภายในเวลาไม่นานนัก เมืองนี้ก็เจริญรุ่งเรืองมาก ถึงขนาดกลายเป็นคู่แข่งของเอเธนส์ ทำให้ต้องรบกัน เมื่อเอเธนส์พ่ายแพ้สปาร์ตาอย่างย่อยยับราว ๖๐๔ ปีก่อนคริสตกาล ยิ่งทำให้ซีราคูซ่าเรืองอำนาจและโดดเด่นมากขึ้น เป็นเหตุให้มีผู้รุกรานเข้ามาที่นี่หลายระลอก ทั้งพวกคาร์เธจ โรมัน และซาราเซ็น พวกสุดท้ายนี้ได้เผาทำลายเมืองลงอย่างสิ้นซากและนำความเสื่อมมาสู่ซีราคูซ่า

ไกด์ของพวกเราวันนี้ เป็นชายร่างท้วมอยู่ในวัยกลางคน เขาบอกว่าชื่อ ซัลวาตอเร่ (Salvatore) ท่าทางช่างคุยและคล่องแคล่ว เสน่ห์ของเขาอยู่ตรงอารมณ์ขันที่คมคายและเจ็บๆ คันๆ ทำให้เป็นขวัญใจของหลายคน ตอนแรกเราต้องวนรถหาไกด์กันเล็กน้อย ในที่สุดก็เจอตัวอยู่ข้างหน้าพิพิธภัณฑ์ทางโบราณคดี เปาโล ออร์ซี่ (Paolo Orsi Archaeological Museum)

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีอะไรน่าสนใจอยู่หลายอย่าง อย่างแรกคือ ชื่อนั้นตั้งเป็นเกียรติตามชื่อของนักโบราณคดีผู้ยิ่งใหญ่ของอิตาลี เปาโล ออร์ซี่ เดินทางมาที่ซีราคูซ่าเมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๖ เขาอยู่

ที่นี่ต่อมานาน ๔๕ ปี อุทิศเวลาให้กับการขุดค้นทางโบราณคดีในอาณาบริเวณนี้ ทำให้พบโบราณวัตถุที่ล้ำค่าเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีประโยชน์ต่อวงวิชาการเป็นอย่างยิ่ง

พิพิธภัณฑ์เปาโล ออร์ซีตั้งอยู่ในบริเวณวิลลา แลนโดลิน่า (Villa Landolina) กลางเมืองซีราคูซ่า ตัวอาคารมีรูปร่างคล้ายรูปสามเหลี่ยม มองเผินๆ เหมือนมียานอวกาศกำลังจอดอยู่กลางสวนของวิลลา ซัลวาตอเร่อวดเราว่า ที่นี่ไม่มีการแบ่งซอยเป็นห้อง แต่จัดเป็นสัดส่วนโดยเชื่อมโยงกันด้วยทางเดินที่มีทั้งทางลาด บันไดเตี้ยแค่ขั้นสองขั้น และสะพานที่ทอดนำผู้ชมให้เดินดูโบราณวัตถุ ภาพถ่าย แบบจำลอง หรือแผนที่ซึ่งจัดแสดงไว้ตามจุดต่างๆ อย่างจงใจ

ผังของพิพิธภัณฑ์นี้แบ่งง่ายๆ เป็นสามแฉกตามรูปสามเหลี่ยม โดยมีห้องโถงเชื่อมอยู่ตรงกลาง ถ้าเดินไปทางซ้ายจะเป็นส่วนที่แสดงเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของซิซิลีและแหล่งโบราณสถาน เขาจัดวางแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศสลับกับโบราณวัตถุที่ขุดได้จากแถวนี้ แต่เป็นของเก่าแก่ตั้งแต่ยุคหินลงมาถึงช่วงที่พวกกรีกเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

ส่วนที่สองของพิพิธภัณฑ์ เน้นเฉพาะประวัติศาสตร์ของอาณานิคมกรีกบนเกาะซิซิลี และมุ่งเสนอเรื่องราวที่เมการ่า ไฮแบล (Megara Hyblae) กับซีราคูซ่าเป็นสำคัญ ซัลวาตอเร่ใช้เวลาตรงส่วนนี้นานมาก จนอู่ทองต้องออกปากให้รีบหน่อย ที่จริงส่วนนี้ก็มีของหลายอย่างที่น่าสนใจมาก เช่น แบบจำลองวิหารเทพอพอลโล และประติมากรรมอีกหลายรูปที่สะท้อนให้เห็นว่าความคิดมนุษยนิยมแบบกรีก มิใช่แค่ความนิยมหล่อ หรือแกะสลักรูปมนุษย์เปลือยเท่านั้น แต่ศิลปะกรีกยังมีการแสดงออกของคตินี้ผ่านท่าที่จัดวางให้กับประติมากรรมด้วย ทำให้รูปปั้นหรือรูปหล่อเหล่านั้นดูมีชีวิตขึ้นมาได้อย่างไม่น่าเชื่อ

ประติมากรรมรูปเทพีวีนัสไร้เศียรที่มีชื่อว่า Venus Emerging from the Sea ซึ่งขุดพบที่วิลลา แลนโดลิน่าแห่งนี้เมื่อ ค.ศ. ๑๘๐๖ เป็นรูปที่พวกเราไปยืนมุงดูอยู่นาน วีนัสรูปนี้เปลือยท่อนบน ท่อนล่างของเธอก็เกือบเปลือยเพราะมีแค่มือซ้ายดึงชายผ้าขึ้นมาบังด้านหน้าไว้เล็กน้อย ปล่อยให้ท่อนขาทั้งสองข้างและก้นเปลือยเปล่าอวดสายตาผู้ชมอย่างท้าทาย

สรีระของวีนัสงดงามมาก ท่วงท่าของเธอดูอ่อนช้อยสง่างาม เศียรและพระกรข้างขวาหายไป แต่มิได้ทำให้ด้อยความงามลงไปแม้แต่น้อย ซัลวาตอเร่ยกคำพูดของ กีย์ เดอ โมปัสซังต์

นักเขียนเอกชาวฝรั่งเศส มาเล่าให้ฟังว่ารูปนี้สวยเพราะไม่มีหัว เรียกว่าสวยที่ตัวจริงๆ เลยนะ โดยไม่มีใบหน้ามาทำให้ใจวอกแวก กำลังยืนฟังเคลิ้มๆ อยู่ ซัลวาตอเร่ก็สรุปว่าผู้หญิงไร้หัวสวยเพราะไม่มีปากไงล่ะ เป็นไงโย่ง คารมของไกด์คนนี้ ฟังดูไม่เบาเลยนะ

พ่อคุณแอบไปบอกเพื่อนที่เป็นเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์ ให้มาช่วยปลดโซ่กั้นหน้ารูปวีนัสออก เพื่อให้เราเดินอ้อมเข้าไปดูจากด้านหลังได้ และบอกว่าข้างหลังเป็นมุมที่สวยที่สุด จริงอย่างที่เขาว่าด้วยนะโย่ง เพื่อนเดินวนดูมันทุกแง่มุมจนอิ่มตาอิ่มใจเลยละ แล้วเพื่อนของซัลวาตอเร่ก็เดินมาเกี่ยวสายโซ่กั้นเอาไว้อย่างเดิม แบบหน้าตาเฉยมาก คนอื่นได้ดูแค่ด้านหน้าเพียงอย่างเดียว เชื่อแล้วว่าไกด์ของพวกเรานะเส้นใหญ่จริงๆ

ส่วนที่สามของพิพิธภัณฑ์เป็นของที่ขุดได้จากพื้นที่ใกล้ๆ ซีราคูซ่า และที่ขุดได้จากอาณานิคมกรีกที่สำคัญแห่งอื่น เช่น เกล่า และ อกริเจนโต้ (Agrigento) ตรงนี้พวกเรามีเวลาดูน้อยไปหน่อย แต่ปลอบใจกันเองว่าไม่เป็นไร เพราะบางที่อย่างอกริเจนโต้นี่เราจะได้ไปชมถึงที่อยู่แล้ว ไว้ค่อยดูนานๆ ที่นั่นก็แล้วกัน

เหมียวชอบพิพิธภัณฑ์เปาโล ออร์ซี่มาก ชอบวิธีคิดของสถาปนิกผู้ออกแบบที่ไม่กั้นแยกห้อง แต่ปล่อยให้ลื่นไหลไปเองอย่างมีศิลปะ ชอบวิธีจัดวางที่ทำให้ไม่รู้สึกว่ากำลังดูของเก่าที่ตายแล้ว แต่เป็นของที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของผู้คนอีกยุคสมัยหนึ่งได้อย่างน่าสนใจ ทำให้เดินชมได้อย่างชื่นบานเพลิดเพลินจนลืมเวลา และไม่ได้สังเกตว่าฝนกำลังตกหนักอยู่ข้างนอก

ที่นี่เขาห้ามถ่ายรูปข้าวของข้างใน และก็ไม่มีหนังสือหรือโปสการ์ดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์นี้ขายด้วย พวกเราเสียดายกันมาก เพราะว่าเราชอบที่นี่ พอบ่นหนักๆ เข้า ซัลวาตอเร่ก็ยักไหล่ก่อนจะพูดว่า นโยบายพวกนี้เป็นเรื่องที่ผู้มีอำนาจเขาสั่งกันลงมา คนธรรมดาแบบเราโวยวายไปก็ไม่ช่วยให้เกิดอะไรขึ้น (แปลว่า ช่วยไม่ได้น่ะ) แต่ต้องยอมรับว่าถ้าไม่ใช่เพราะซัลวาตอเร่แล้วเราอาจจะไม่ติดใจพิพิธภัณฑ์เปาโล ออร์ซี่มากขนาดนี้ก็เป็นได้

จากพิพิธภัณฑ์เปาโล ออร์ซี่ พวกเราตรงไปอุทยานประวัติศาสตร์ของซีราคูซ่าที่คนแถวนี้เขาเรียกว่า Neapolis Parco Archeologico เป็นที่ที่หนังสือท่องเที่ยวซิซิลีแนะนำว่าต้องมาดูให้ได้ เพราะมีทั้งซากโบราณสถานสมัยกรีกและโรมันอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน

ซัลวาตอเร่เดินนำฝ่าแผงลอยขายของที่มีอย่างคับคั่งตรงลานจอดรถเข้าไปในเขตของอุทยาน จุดแรกที่เดินผ่านคือ สวนสวรรค์ หรือ Latomia del Paradiso แถวนี้เดิมเป็นเหมืองหินปูนสมัยกรีก มีค่ายกักกันทาสเชลยอยู่ด้วย คนเหล่านี้ถูกเกณฑ์แรงงานมาขุดหินปูนแล้วตัดเป็นแท่งขนาดใหญ่เพื่อเอาไปใช้ในการก่อสร้าง ทำให้บริเวณนี้มีโพรงและอุโมงค์ที่เกิดจากการขุดหินไปใช้อยู่หลายแห่ง เมื่อเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ใน ค.ศ. ๑๖๔๓ โพรงอุโมงค์เหล่านี้ก็พังทะลายลงมา จึงมีการปรับพื้นที่ใหม่ให้กลายเป็นสวนปลูกส้มกับแมกโนเลียแทน

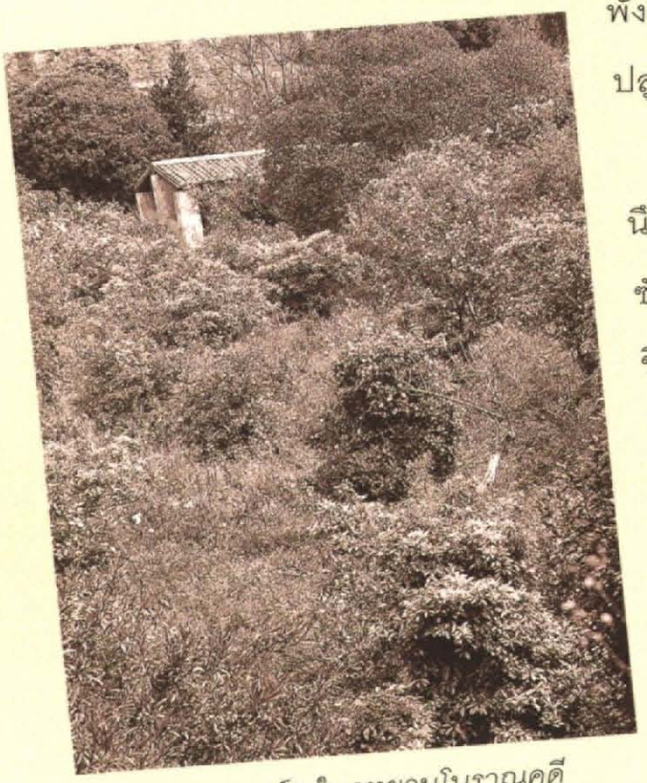

"สวนสวรรค์" ในอุทยานโบราณคดี

สวนที่เห็นอยู่วันนี้รกเพราะขาดความเอาใจใส่ จนนึกไม่ออกว่าชื่อสวนสวรรค์นี่มาได้ยังไง แต่ยังไม่ทันนินทา ซัลวาตอเร่ก็ชี้ให้ดูต้นมะกอกกับต้นมะเดื่อ แล้วบอกว่าชื่อซิซิลีมีที่มาจากชื่อของพืชทั้งสองชนิดนี้รวมกัน รากเหง้าของคนที่นี่ดูจะผูกพันกับมะกอกและมะเดื่อมานานนับพันๆ ปีทีเดียว

ทางเดินที่ทอดเข้าสู่เหมืองหินปูนเป็นสวนที่มีต้นไม้สองข้างทางรกครึ้ม ยอดไม้เอนลงมาบรรจบเหมือนเป็นหลังคากันแดดกันฝนได้อย่างดี พวกเรากำลังจะเดินไปดูถ้ำฝีมือมนุษย์เป็นผู้ขุด คาราวัคโจ้ (Caravaggio) ศิลปินสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นคนตั้งชื่อให้ว่า Ear of Dionysius เพราะไดโอไนซิอุสกษัตริย์ที่เป็นทรราชย์ของซิซิลีสมัยก่อนคริสตกาลใช้แรงงานทาสเชลยชาวเอเธนส์ขุดถ้ำนี้ พวกเชลยคงจะมีชีวิตลำเค็ญมาก จึงแอบนัดแนะคิดเป็นกบฏกันในถ้ำ ปรากฏว่า เสียงเจรจาซุบซิบในถ้ำมันดังก้องสะท้อนไปถึงพระกรรณของไดโอไนซิอุส พวกกบฏเลยถูกปราบปรามอย่างราบคาบ

ถ้ำนี้มีหลืบดูคล้ายใบหูจริงๆ ด้วยละโย่ง ซัลวาตอเร่อธิบายว่า เกิดขึ้นเพราะการขุดเอาหินไปใช้ในงานก่อสร้าง ถ้ำนี้ลึก ๖๕ เมตรและสูงถึง ๒๓ เมตร เมื่อเดินเข้าไปเปล่งเสียงอยู่ข้างใน แม้จะพูดเพียงเบาๆ แต่เสียงจะดังมากเหมือนพูดผ่านเครื่องขยายเสียง แปลกดี

เหมือนกัน เลยมีนักท่องเที่ยวจับกลุ่มกันเข้าไปร้องเพลงในถ้ำ ก่อนหน้านี้ก็มีพวกเยอรมันเข้าไปร้องเพลงมาแล้ว พวกเรากะว่าจะร้องลอยกระทง แต่มัวเกี่ยงเรื่องใครจะเป็นต้นเสียงอยู่ ซัลวาตอเร่คงเห็นเราชักช้าเลยร้องเพลง O Sole Mio ขึ้นมาหน้าตาเฉย ทำให้ต้องกล้อมแกล้มร้องแบบดำน้ำตามไป ก็ไม่สันทัดภาษาอิตาเลียนนี่นา

ไม่รู้นะโย่งว่าใครจะรู้สึกยังไงกับถ้ำแห่งนี้ แต่เหมียวไม่ค่อยจะสนุกกับการร้องเพลงที่นี่เท่าไหร่ ใจมันคอยนึกอยู่ตลอดว่า ถ้ำนี้เกิดขึ้นจากความทุกข์ยากของผู้คนที่ถูกกดขี่แรงงานนานเป็นปีๆ พวกเขาถึงคิดเป็นกบฏ แล้วดูสิโย่ง เสียงกระซิบวางแผนกลับสะท้อนเข้าหูผู้คุม การปราบปรามที่ตามมาจะเสียเลือดเนื้อมากมายถึงเพียงไหน แม้จะอดคิดไม่ได้ว่าบางทีความตายอาจจะเป็นทางออกที่ดีกว่าต้องทนมีชีวิตอยู่แบบทุกข์ทรมาน แต่ก็ยังสงสารเชลยพวกนั้นนะ เรามายืนร้องเพลงอย่างสนุกสนานในที่ที่เกิดขึ้นมาจากหยาดเหงื่อ แรงงาน คราบน้ำตาและความตายของเชลยศึก แล้วจะให้ไม่รู้สึกอะไรเลยน่ะ เพื่อนทำไม่ได้หรอกโย่ง

ฝนโปรยปรายหนาเม็ดขึ้น เมื่อพวกเราเดินต่อไปยังโรงละครกรีกที่เป็นรูปครึ่งวงกลมขนาดใหญ่จุผู้คนได้ราว ๑๖,๐๐๐ ที่นั่ง การก่อสร้างใช้วิธีสกัดเนินเขาให้เป็นอัฒจันทร์รูปโค้งโอบเวทีตรงกลางที่อยู่ด้านล่าง ทำให้มีบางคนถือว่าโรงละครแห่งนี้เป็นประติมากรรมหินที่ใหญ่ที่สุดชิ้นหนึ่งของโลก เพราะสร้างด้วยวิธีสกัดหรือว่าสลักภูเขา ไม่ได้ขนหินเอามาก่อขึ้นเป็นอัฒจันทร์ พอพวกเราทรุดตัวลงนั่งพัก ฝนก็ขาดเม็ดพอดี

ซัลวาตอเร่เล่าเรื่องโรงละครกรีกให้ฟัง โดยเริ่มจากบอกว่า ตรงที่พวกเรานั่งอยู่นี่เป็นที่นั่งซึ่งต้องจ่ายค่าเข้าชม ถ้าเป็นคนจนอยากดูฟรีต้องมาแย่งที่ยืนดูบนจุดสูงสุดของอัฒจันทร์ ส่วนที่นั่งตรงกลางมองเห็นเวทีชัดเจนก็เป็นของฟรีเหมือนกัน แต่เก็บไว้สำหรับพวก วี. ไอ. พี. ซัลวาตอเร่ลงท้ายง่ายๆ ว่า เหมือนนักการเมืองสมัยนี้ไงล่ะ ชอบนักกับการโชว์ตัว แต่ไม่อยากจ่ายเงิน เอ๊ะฟังแล้วชักคุ้นๆ ไหมโย่ง

ช่างไม้กำลังตอกยกพื้นดังโป๊กเป๊กอยู่ที่เวทีข้างล่าง ซัลวาตอเร่อธิบายว่าช่วงหน้าร้อนของทุกปีจะมีการแสดงละครกรีกหรือไม่ก็คอนเสิร์ตที่นี่ บางทีก็เป็นอุปรากร ผู้ชมจะนั่งบนอัฒจันทร์ดั้งเดิมที่มีอายุเก่าแก่นับพันปี ซัลวาตอเร่ชี้ให้ดูว่าอัฒจันทร์บางส่วนเหลือแค่ดินที่มีหญ้าปกคลุม ทีแรกคิดว่าเป็นการสึกกร่อนหักพังไปตามอายุขัย แต่ไกด์ของเราบอกว่าไม่ใช่ เกิดจากผู้ปกครอง

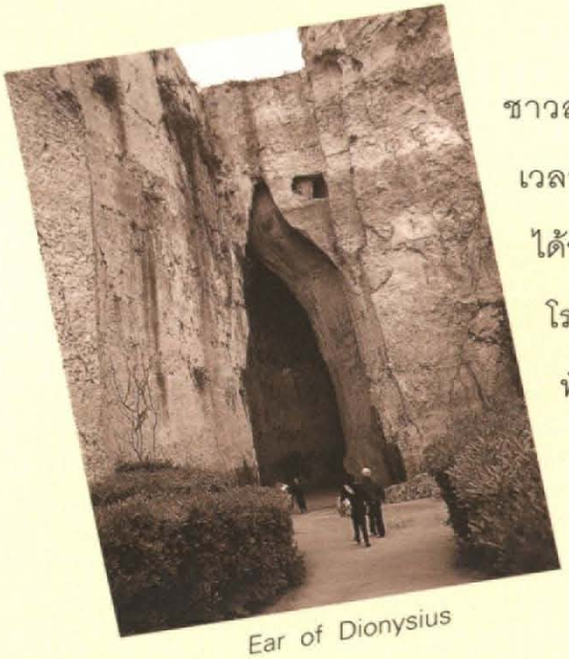
Ear of Dionysius

ชาวสเปนให้รื้อถอนหินไปใช้ในการก่อสร้างต่างหาก น้ำเสียงเวลาพูดถึงพวกสเปนฟังดูประชดประชันและไม่พอใจอย่างเห็นได้ชัด เขาคงอยากเสียดสีวิสัยทัศน์ของชนชั้นปกครองซึ่งเห็นโรงละครกรีกมีค่าแค่แหล่งวัสดุก่อสร้างที่หาได้ง่ายเท่านั้นเอง ฟังดูน่าเศร้านะโย่ง

พวกเราเดินต่อไปดูแท่นบูชายัญขนาดยักษ์ที่ใช้ทำพิธีบวงสรวงเทพซุส หรือจูปีเตอร์ แท่นนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๒.๘ × ๑๙.๘ เมตร มีชื่อว่า Altar of Hieron II คิดดูแล้วกันว่าเวลาประกอบพิธีประจำปีพวกกรีกฆ่าวัวพร้อมกันบนแท่นนี้คราวละ ๔๕๐ ตัว ซัลวาตอเร่บอกว่าเขาเอาเนื้อที่ได้จากวัวซึ่งนำมาบูชายัญไปแจกจ่ายให้คนจน เป็นการทำทานไปเลย นึกๆ ดูแล้วน่าสยดสยองเอาการนะ

ใกล้ๆ กันนั้นเป็นโรงมหรสพโรมัน (Roman Amphitheatre) ที่มีอัฒจันทร์รูปไข่ล้อมรอบลานกว้าง ว่ากันว่าโรงมหรสพ โรมันที่นี่ใหญ่เป็นอันดับสามของอิตาลี รองจากโคลอสเซียมของโรมกับอรีนาที่เวโรนาเท่านั้น เชื่อไหมโย่งว่าเพื่อนได้เห็นครบแล้วทั้งสามแห่ง เลยออกจะปลื้มๆ อยู่เล็กน้อย (แต่ก็ไม่เข้าใจเหมือนกันว่าจะปลื้มไปทำไม) ถ้ามองดูอย่างละเอียดแล้วโรงมหรสพที่นี่ทรุดโทรมกว่าอีกสองแห่งที่ว่า คงเป็นฝีมือพวกสเปนอีกตามเคยที่มารื้ออัฒจันทร์เอาไปทำวัสดุก่อสร้างเขื่อนที่ออร์ทีเจีย

ตรงกลางลานมีช่องหรือโพรงซ่อนอยู่ ซัลวาตอเร่อธิบายว่า นั่นคือท่อส่งน้ำขึ้นมาใช้ภายในโรงมหรสพที่นี่ เพราะพวกโรมันใช้สถานที่นี้เป็นสังเวียนสำหรับเกมการเข่นฆ่าและต่อสู้กันทำให้มักมีรอยเลือดนองพื้นอยู่เสมอ แบบที่เห็นในหนังเรื่อง Gladiator ไงล่ะ จึงจำเป็นต้องทดน้ำเข้ามาชำระพื้นสังเวียน เพื่อล้างคราบเลือดและลบกลิ่นอายของความตายในโรงมหรสพโรมัน

เหมียวถามซัลวาตอเร่ว่า พวกโรมันไขน้ำเข้ามาขังในสังเวียนนี้ เพื่อไว้ใช้ทำยุทธนาวีจำลองแบบที่หนังสือบางเล่มบอกว่ามีที่โรมบ้างไหม ปรากฏว่าซัลวาตอเร่แสดงความคิดเห็นคัดค้านออกมายืดยาว เขาไม่เถียงว่าการเล่นยุทธนาวีอาจจะมีอยู่จริง แต่ไม่น่าทำในโรงมหรสพแบบนี้ เขาคิดว่าน่าจะเล่นกันในทะเลสาบหรือแม่น้ำมากกว่า แล้วซัลวาตอเร่ก็สรุปลงท้ายว่า

โรงละครกรีกเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางปัญญาอันสร้างสรรค์ คือ ใช้เล่นละคร แต่โรงมหรสพโรมันกลับสะท้อนด้านมืดของมนุษย์คือ ความกระหายเลือดและการทำลายล้าง

เหมียวเห็นด้วยแค่บางส่วนนะโย่ง จริงอยู่ที่โรมันชอบทำสงครามและกรีกไม่ชอบเอาเลย ถึงอย่างไรก็ตาม ไม่อยากให้เอาเรื่องแค่นี้มาทำให้โรมันดูด้อยกว่ากรีก เวลาที่เหมียวมองดูโรงมหรสพโรมัน ไม่ได้เห็นแต่การฆ่าฟันหรือความตายเพียงประการเดียว แต่ยังตระหนักถึงความเก่งกล้าของมนุษย์ด้วย ดูแค่อัฒจันทร์ก็ได้ โรมันสร้างให้บรรจบกันเป็นวงรีล้อมรอบสังเวียนการต่อสู้ แสดงว่ามีเทคนิคในการก่อสร้างที่ก้าวล้ำไปไกลกว่าอัฒจันทร์แบบครึ่งวงกลมของกรีกมากมายนัก

ยิ่งได้เห็นท่อส่งน้ำที่ใช้เทคโนโลยีในการทดน้ำจากแม่น้ำที่อยู่ต่ำกว่าโรงมหรสพลงไป ยิ่งแสดงให้เห็นความสามารถของโรมันมากยิ่งขึ้น จนไม่น่าจะมองข้ามสติปัญญาของพวกโรมันไปได้เลย

โรงละครกรีกรูปครึ่งวงกลม

แม้จะไม่เห็นด้วยกับที่ซัลวาตอเร่สรุปทั้งหมด แต่ก็ไม่ได้ขัดคอเขา อาจเป็นเพราะข้อจำกัดทางภาษาที่ทำให้อยู่เฉยๆ ดีกว่า หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ เหมียวชอบเขามากเกินกว่าจะอยากชวนทะเลาะก็เป็นได้ แค่ฟังเสียงดูก็รู้ว่าเขาชื่นชมกรีกมากกว่าโรมันนัก และเมืองซีราคูซ่าเองก็ดูเหมือนจะเน้นความสำคัญของอารยธรรมกรีกที่มีต่อเมืองนี้จริงๆ

ขอลาไปนั่ง “ย่อย” อารยธรรมกรีกของซีราคูซ่าต่อนะจ๊ะ ก่อนจะหล่นหายไปหมดแถวปากปล่องภูเขาไฟที่จะได้เห็นตอนบ่ายนี้

รักและคิดถึงมาก

เหมียว

ฉบับที่ ๕

Piazza Armerina Sicily Villa del Casale

โย่งที่รักยิ่ง

เป็นไปได้ไหมที่หนูน้อยอายุ ๔ ขวบและพูดได้แต่ภาษาไทย จะเข้าใจคำพูดของฝรั่ง (แน่ละฝรั่งพูดเป็นภาษาอังกฤษ) นี่เป็นเรื่องที่ไม่น่าเชื่อเลย แต่มี่ทำให้พี่ป้าน้าอาทั้งหลายต้องพิศวงถึงสองวันซ้อนเชียวละ

เหมียวที่เมืองเล็กๆ น่ารักชื่อ Piazza Armerina

เมื่อเช้าวานที่ซีราคูซ่า ชัลวาตอเร่ห้ามพวกเราถ่ายรูปในพิพิธภัณฑ์เปาโล ออร์ซี่ และหันไปล้อมี่ด้วย (เป็นภาษาอังกฤษแน่นอน) เพราะมี่สะพายกล้องเด็กเล่นทำจากพลาสติกสีชมพูสลับเขียว มี่อาจจะได้ยินเราบ่นกันเรื่องเขาห้ามถ่ายรูปเลยเอากล้องปลอมๆ ซ่อนไว้ใต้เสื้อแจ็กเกตตัวหนาอย่างมิดชิด ถ้าไม่มีคนเกิดสงสัยว่ามีอะไรตุงๆ อยู่ใต้เสื้อหนาวก็คงจะไม่รู้ว่ามี่กำลังทำตามคำสั่งไกด์อย่างเคร่งครัด พอออกไปเดินที่อุทยานประวัติศาสตร์ ชัลวาตอเร่บอกว่าให้ถ่ายรูปได้ มีคนบอกมี่ว่าเขาอนุญาตแล้ว เราก็เห็นแม่หนูเอากล้องสีแปร๊ดของเธอออกมาสะพายอวดหราตามเดิม

เอาละเรื่องเมื่อวานยังอาจถือว่า มี่เดาเอาจากคำพูดหรือท่าทางของพวกเราที่ต่างเก็บกล้องกันเป็นแถว แต่วันนี้สิเล่นเอาป้าๆ หนาวไปตามๆ กัน เรื่องของเรื่องเกิดที่เอ็นน่า (Enna) ตอนนั้นต่างคนต่างเดินเที่ยวชมเมืองตามใจชอบ เพื่อนสองคนของโย่งหายวับเข้าไปในซอกซอยอันคดเคี้ยวของเอ็นน่า เหลือแค่บางคนที่รวมเหมียวด้วยเดินเตร่อยู่แถวๆ หน้าเมือง ทำทีว่าเฝ้าสังเกตการณ์พี่ศิลปินของกลุ่มเราที่กำลังเขียนรูปสีน้ำอย่างขะมักเขม้น (แต่ความจริง คือขี้เกียจเดิน)

จู่ๆ ก็มีนักท่องเที่ยวหนุ่มคู่หนึ่งเดินตรงรี่มาทางพวกเราและทักทายด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส เขาอยากรู้ว่าเรามาจากไหน คงจะแปลกใจที่มาเจอะเราทั้งโขยงตรงกลางเกาะซิซิลี พอบอกว่ามาจากเมืองไทยก็ทำท่าว่ารู้จักดี เราเลยถามบ้างว่าแล้วเขาล่ะมาจากไหน คนหนึ่งมาจากออสเตรเลีย ส่วนอีกคนตอบว่ามาจากแคลิฟอร์เนีย และพูดต่อว่าอิตาลีสวยมากนะ ก่อนจะอวยชัยให้พรแล้วเดินจากไป

เหมียวกับวิวเมืองยุคกลางแสนสวย ที่ชื่อ Enna

มีซึ่งยืนจ้องสองหนุ่มนั่นมานานรีบบอกว่า "หนูดูหนังเรื่องนั้นด้วยนะ" เอาละสิหนังอะไรกันล่ะ ผู้ใหญ่ซักงงเพราะรับมุขไม่ทัน บางคนหันไปเรียกพ่อแม่ให้ช่วยแปลความหมายที แต่มี่ขยายความออกมาเองว่า "พระเอกมีน้องเป็นใบ้ มีหมาด้วย เขามาจากแคลิฟอร์เนีย" พี่ป้าน้าอาต่างร้องอ๋อกันขรม หนอยแน่ะฟังฝรั่งพูดแล้วยังจับใจความสำคัญได้ซะด้วย เด็กสมัยนี้หัวไวจริงๆ เลยมีคนหันไปสำทับพ่อมี่ว่า อย่าเผลอนินทาอะไรต่อหน้าลูกสาวเชียวนะ เพราะเด็กอนุบาลยุคนี้ "อ่านเอาเรื่อง" เก่งจะตายไป

โย่งเคยได้ยินชื่อเมือง เปียซซ่า อาร์เมริน่า (Piazza Armerina) ไหม เป็นชื่อเมืองนะ ไม่ใช่ชื่อจัตุรัส เหมียวน่ะมืดแปดด้านเลย อู่ทองบอกว่าในหนังสือพรรณนาไว้ว่าสวยมาก เลยตกลงแวะก่อนจะไปชมวิลลาสมัยโรมัน แดริโอก็ขับรถตรงเข้าไปใจกลางเมืองทันที

พวกเราออกจะผิดหวังเพราะดูใหม่มาก บ้านเรือนก็งั้นๆ ไม่สวยอย่างที่ร่ำลือสักหน่อย เลยเปลี่ยนใจไปต่อกันดีกว่า ไม่แวะแล้วละ พอแดริโอขับรถจะเลี้ยวออกนอกเมือง คราวนี้เห็นเมืองเก่าตั้งอยู่สูงๆ ต่ำๆ ตามลาดเขา บ้านเมืองแถวนี้สวยจับใจจนมีคนร้องเอะอะโวยวายว่าอยากดูแล้ว แดริโอที่แสนดีก็จัดการตามคำขอของเราจนได้ ทั้งๆ ที่ถนนเมืองนี้ทั้งแคบและชันแต่ฝีมือของแดริโอเสียอย่าง พวกเราจึงได้กลับเข้ามาใจกลางเมืองเปียซซ่า อาร์เมริน่ากันอีกครั้ง

เวลาแค่ครึ่งชั่วโมงทำให้เหมียวตัดสินใจว่า จะทำเพียงโผล่หน้าออกไปชมเมืองนิดเดียวก็คงพอ สู้เก็บแรงเอาไว้เดินดูวิลลาโรมันดีกว่า ตอนนี้มันยิ่งหนาวอยู่ด้วย ลมแรงมากพัดมาที

สะท้านเยือกถึงข้างในเลย เหมียวจึงแค่หาอะไรร้อนๆ ดื่มรองท้องแล้วรีบกลับขึ้นมาอ่านหนังสือต่อบนรถ

หนังสือแทบทุกเล่มพูดตรงกันว่าเปียซซ่า อาร์เมรินาเป็นที่รู้จักกว้างขวางก็เพราะมีวิลลาโรมันตั้งอยู่ใกล้ๆ ผู้คนมักเรียกกันง่ายๆ ว่า วิลลา โรมาน่า (Villa Romana) ซึ่งหมายถึงวิลลาโรมัน เห็นได้จากป้ายลูกศรที่ชี้บอกทางไปที่นี่ ทั้งๆ ที่ชื่อเป็นทางการเรียกว่า วิลลา เดล คาซาเล่ (Villa del Casale) และคาซาเล่ ก็เป็นชื่อเขตที่วิลลาแห่งนี้ตั้งอยู่

รถโค้ชต้องจอดที่ลานห่างจากตัววิลลามากพอควร พวกเราต้องเดินฝ่าแผงขายของที่ระลึกสองข้างทางที่ตั้งอยู่ติดๆ กันเหมือนกับเดินอยู่แถวไนท์บาร์ซาร์ที่เชียงใหม่ ไกด์นำชมที่นี่เป็นผู้หญิงที่มีสำเนียงฟังยาก เธอย้ำแล้วย้ำอีกว่าพวกเราต้องเดินตามเธอเท่านั้น ห้ามแตกแถวเดินเกะกะเป็นอันขาด พอพูดจบก็ต้องมีการแตกแถวเกิดขึ้นทันที เพราะบางคนคิดว่าเขาห้ามถ่ายรูปจึงทิ้งกล้องไว้บนรถ เมื่อรู้ว่าเขาให้ถ่ายรูปได้ก็ต้องวิ่งกลับไปเอากล้องมาและบอกให้คนอื่นเดินล่วงหน้ากันไปก่อน

ทีแรกไม่เข้าใจทำไมไกด์ต้องให้เดินชักแถวตามเธอแบบนั้น พอเข้ามาแล้วถึงเข้าใจ เพราะผู้ชมต้องเดินดูบนทางเดินแคบๆ ที่เขาทำไว้กว้างแค่พอเดินสวนกันได้เท่านั้น ขืนปล่อยให้หันรีหันขวางตามสบาย มีหวังกีดขวางทางจราจรของคนอื่น และอาจก่อความเดือดร้อนให้ชาวบ้านเขาก็ได้

วิลลา เดล คาซาเล่เป็นซากของหมู่อาคารโรมันที่เชื่อมโยงต่อกันเป็นคอมเพลกซ์ (Complex) ทางการอิตาลีทำหลังคากระเบื้องโปร่งใสคลุมพื้นที่ทั้งหมด แล้วจัดทำทางเดินยกพื้นแคบๆ ที่มีราวระเบียงกั้นไม่ให้ผู้ชมเดินเหยียบพื้นซึ่งปูโมเสกไว้อย่างงดงาม ไกด์บอกว่าช่างปูโมเสกที่นี่มาจากแอฟริกา ซึ่งในสมัยที่สร้างวิลลานี้คือ ราวคริสตศตวรรษที่ ๓ - ๔ นั้น ฝีมือปูโมเสกของช่างแอฟริกันนับว่ายอดเยี่ยมมากในจักรวรรดิโรมัน เรื่องนี้เห็นจะจริงเพราะวิลลา เดล คาซาเล่ถูกข้าศึกทำลายหลังโรมเสื่อมอำนาจ แล้วยังถูกภัยธรรมชาติคือ โคลนถล่มทับถมอยู่นานหลายศตวรรษ กว่าจะมีการขุดค้นทางโบราณคดีในช่วงปลายคริสตศตวรรษที่ ๑๙ แต่พื้นโมเสคยังคงความงดงามไว้ได้อย่างไม่น่าเชื่อ

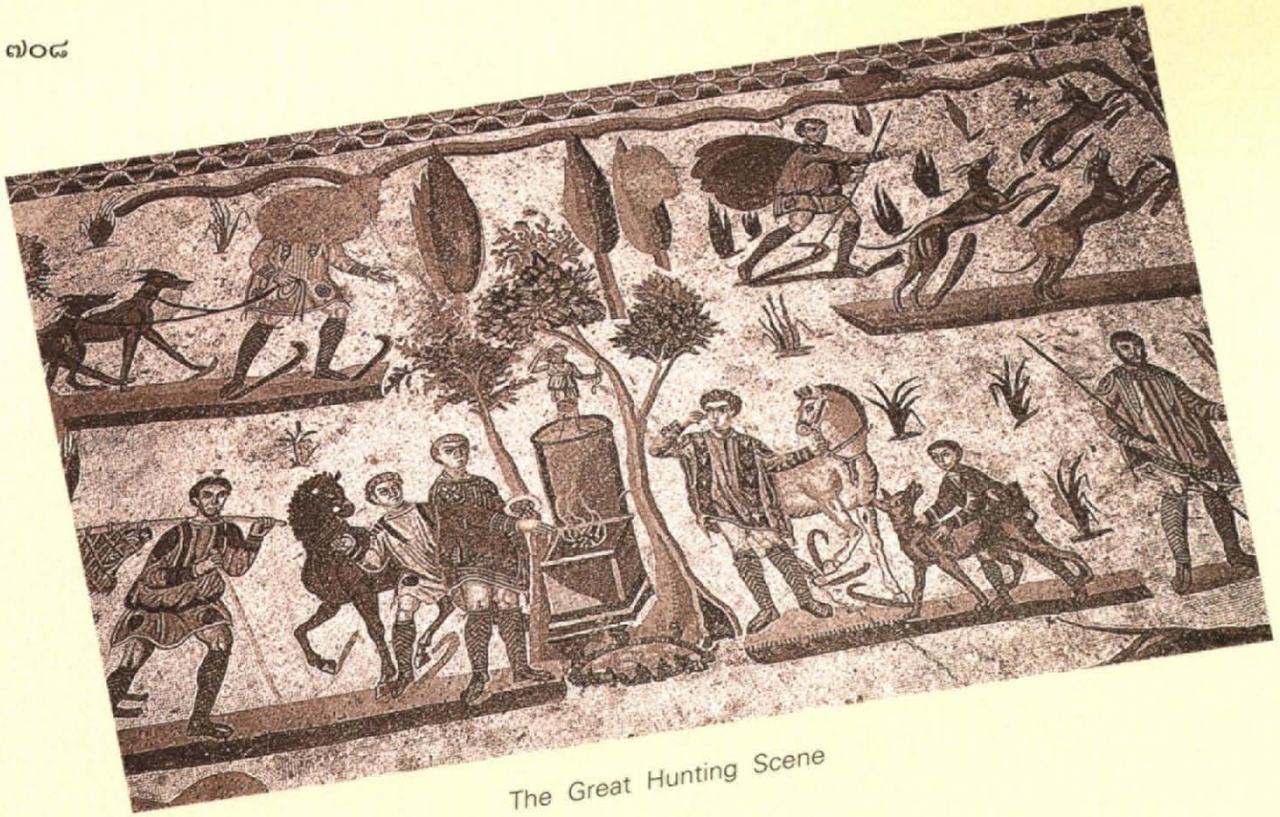

The Great Hunting Scene

ตามประวัติศาสตร์นะ วิลลาแห่งนี้เคยเป็นของอดีตจักรพรรดิโรมันผู้ทรงพระนามว่า แมกซิเมี่ยน เฮอร์คิวลีอุส (Maximian Herculius ค.ศ. ๒๘๖ - ๓๐๕) ซึ่งครองราชย์คู่กับจักรพรรดิ ไดโอเคลเซี่ยน (Diocletian ค.ศ. ๒๘๔ - ๓๐๕) ตามระบอบการปกครองที่เรียกว่า Tetrarchy

แมกซิเมี่ยนเป็นขุนศึกที่มีพื้นเพเดิมเป็นบุตรเจ้าของร้านขายของอยู่ที่เซอร์มีอุม (Sirmium) พระองค์เถลิงอำนาจโดยใช้กองทัพเป็นฐาน และได้รับการสนับสนุนจากไดโอเคลเซี่ยนให้เป็นจักรพรรดิร่วมกันปกครองจักรวรรดิโรมัน ทำให้แมกซิเมี่ยนจงรักภักดีต่อไดโอเคลเซี่ยนมาก พระองค์ทรงยอมรับฉายา เฮอร์คิวลีอุส คือ ทายาทของเฮอร์คิวลิส ในขณะที่ไดโอเคลเซี่ยนมีฉายาว่า โจวีอุส (Jovius) หมายถึงทายาทของจูปีเตอร์ แสดงว่าสถานะของไดโอเคลเซี่ยนนั้นสูงส่งและสำคัญกว่าของแมกซิเมี่ยน เพราะจูปีเตอร์เป็นประมุขของเทพเจ้าทั้งปวงและเป็นบิดาของเฮอร์คิวลิสด้วย

ทำไมวิลลาของจักรพรรดิโรมันถึงมาตั้งไกลมากอยู่แถวเกาะซิซิลี ที่จริงก็ไม่แปลกหรอกนะโย่งเพราะชนชั้นสูงโรมันชอบมาสร้างวิลลาพักผ่อนตามแหล่งตากอากาศ แต่เข้าใจว่าวิลลา เดล คาซาเล่น่าจะเป็นที่ประทับของแมกซิเมี่ยนหลัง ค.ศ. ๓๐๕ เนื่องจากจักรพรรดิทั้งสองพระองค์สละราชสมบัติแล้ว โดยที่ไดโอเคลเซี่ยนเสด็จไปประทับอย่างเงียบๆ อยู่ที่

สปลิต (Split) ในโครเอเชีย และแมกซิเมี่ยนเสด็จมาที่อิตาลีใต้ซึ่งน่าจะเป็นซิซิลี แต่พระองค์มิได้ทรงวางเฉยในเรื่องอำนาจแบบไดโอเคลเชี่ยน กลับวางแผนคิดจะหวนคืนสู่อำนาจอีก วิลลา เดล คาซาเล่จึงน่าจะเป็นแหล่งส้องสุมผู้คนของพระองค์ด้วย

วิลลา เดล คาซาเล่เป็นทั้งที่ประทับของจักรพรรดิ และอาจใช้เป็นที่ซ่องสุมผู้คนด้วย สถานที่แห่งนี้มีพื้นที่ราว ๓,๕๐๐ ตารางเมตร มีทางเข้าสู่ลาน หรือ สนามด้านหน้าที่เรียกว่า เอเทรี่ยม (Atrium) ใกล้ๆ กันเป็นที่อาบน้ำแบบโรมัน ซึ่งประดับตกแต่งด้วยโมเสกอย่างงดงาม ถ้าเดินต่อไปจะเข้าสู่สวนหรือสนามหญ้าขนาดใหญ่ตรงกลางบ้าน รอบๆ สวนนี้ เป็นส่วนรับรองแขกของเจ้าของบ้าน

บนพื้นของห้องต่างๆ รอบสวนนี้ ปูด้วยโมเสกที่มีลวดลายต่างกัน ไกด์อธิบายว่าน่าจะมีอะไรอยู่เบื้องหลังลายที่เลือกใช้ด้วย เช่น ห้องยิมเนเซียมปูโมเสกจำลองฉากหนึ่งของสนามแข่งรถ คือ เซอร์คุส แมกซิมุส (Circus Maximus) ในกรุงโรม บ่งชัดว่าเป็นห้องของผู้ชาย เพราะเป็นกิจกรรมที่พวกผู้ชายนิยมมากในสมัยนั้น หรืออีกห้องใกล้ๆ กันที่ชื่อ Diaeta of the Lesser Hunt ที่เป็นเรื่องการล่าสัตว์ขนาดเล็กอย่างนก กระต่ายป่า กวาง และหมูป่า ก็น่าจะเป็นห้องที่ใช้ทำกิจกรรมของผู้ชายเช่นเดียวกัน เห็นได้จากรูปคนในลายโมเสกที่ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ชายทั้งสิ้น

แต่ห้องที่เหมียวคิดว่าเด่นมาก เป็นทางเดินเชื่อมกับด้านในหรือเฉลียง (corridor) ยาว ๖๔ เมตร ที่เรียกว่า Ambulacrum of the Great Hunting Scene เพราะนี่ไม่ใช่แค่การล่าสัตว์ใหญ่ที่ดุร้ายอย่างเสือ สิงโตหรือเสือดาว ที่ต้องใช้กำลังคนและอาวุธยุทโธปกรณ์เป็นจำนวนมหาศาลเท่านั้น แต่ยังเป็นการล่าสัตว์ที่จักรพรรดิปรากฏพระองค์ออกมาด้วย

แมกซิเมี่ยนประทับยืนอยู่ท่ามกลางการคุ้มกันของราชองครักษ์สองคน ในขณะที่บรรยากาศรอบพระองค์คือ การล่าสัตว์ที่โกลาหลอยู่ไม่น้อย มีทั้งภาพของการไล่ล่า สัตว์ที่ได้รับบาดเจ็บล้มตาย ตลอดจนสัตว์ที่ถูกจับต้อนขึ้นเรือ (ซึ่งน่าจะมาจากแอฟริกาและมุ่งไปยุโรปหรือเอเชีย) เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของเกมไล่ล่าในสังเวียนของพวก แกลดิเอเตอร์ (Gladiators) ตามเมืองต่างๆ ทั่วจักรวรรดิโรมัน

ลองจินตนาการดูนะโย่ง ถ้าแขกที่ได้รับเชิญจากเจ้าของบ้านหลังนี้เข้ามาถึงข้างในได้เดินผ่านเฉลียงนี้แล้วจะนึกอย่างไร จะไม่ครั่นคร้าม หรือหวั่นเกรงบารมีของแมกซิเมี่ยน

เลยเชียวหรือ ยิ่งผ่านเลยไปถึงห้องกินเลี้ยงขนาดใหญ่ อำนาจของแมกซิเมี่ยนยิ่งดูจะเพิ่มมากขึ้นอีก เพราะพื้นห้องปูโมเสก รูปเฮอร์คิวลิสปราบพวกไททัน ต้องไม่ลืมว่าทรงได้รับฉายาว่าเฮอร์คิวลีอุส ดังนั้น วีรกรรมของเฮอร์คิวลิส ย่อมเสริมส่งบารมีของแมกซิเมี่ยนได้ทั้งสิ้น

แหมก็พวกโรมันน่ะโย่งให้ความสำคัญกับเรื่องกินเป็นที่สุด วันๆ ใช้เวลานานตั้งหลายชั่วโมงในการกินและถือว่า นี่คือสิ่งที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์และความสุขในชีวิตมนุษย์ อาหารจึงมีเพียบ ในเมื่อความสุขอยู่ที่การกิน พวกนี้จึงกินไม่หยุด ถ้าหากอิ่มก็จะออกไปล้วงคอให้อาเจียนเอาอาหารออกมา แล้วกลับไปตั้งหน้าตั้งตากินต่อไปอีก ฟังแล้วชวนคลื่นไส้พิลึกเลยนะ โย่งว่าไหม

ถ้านั่งกินอาหารหลายชั่วโมง ในห้องที่ตกแต่งโมเสกเป็นเรื่องวีรกรรมของเฮอร์คิวลิส แล้วเข้าไปพักผ่อนในห้องส่วนตัวที่ปูโมเสกเรื่องราวของวีรบุรุษคนเดียวกันอีก ทีนี้โย่งจะรู้สึกยังไง เหมียวคิดว่าแมกซิเมี่ยนคงจะหลงตัวเองไม่ใช่น้อย และน่าจะทำให้อยากหวนกลับสู่อำนาจอีกแบบที่ประวัติศาสตร์ระบุเอาไว้

พูดถึงเรื่องนี้แล้วขอจับผิดไกด์หน่อยนะ ห้องด้านในที่เป็นส่วนของเจ้าของบ้านห้องหนึ่งปูโมเสกเป็นเรื่องราวจากมหากาพย์โอดิสซีย์ของโฮเมอร์ ตอนเฮอร์คิวลิสปราบยักษ์ไซคลอปส์ (Cyclops) ยายไกด์พูดซ้ำแล้วซ้ำอีกว่า เป็นห้องของนายผู้หญิง ส่วนห้องของนายผู้ชายที่อยู่ถัดไปมีรูปอีโรติกเป็นผู้หญิงกับผู้ชายกำลังแสดงความรักต่อกันนั้น ไกด์บอกว่าเป็นห้องลับเฉพาะที่ห้ามมเหสีเข้ามาอย่างเด็ดขาด

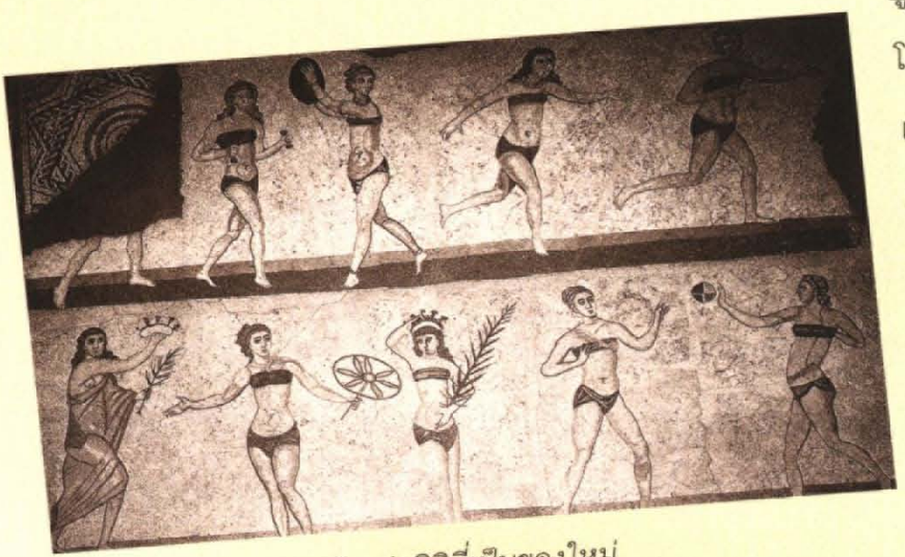

ใครว่าบิกินี่เป็นของใหม่

พวกเราสงสัยคำอธิบายของยายไกด์มาก เพราะฟังดูไม่มีเหตุผลเลยที่จะเอารูปเฮอร์คิวลิสไปไว้ในห้องของผู้หญิง แต่ที่น่าสงสัยยิ่งกว่านั้นคือ ทำไมห้องลับเฉพาะที่ห้ามมเหสีมายุ่มย่ามถึงมาอยู่ติดกับห้องฝ่ายหญิงแบบนี้ ท่าทางคุณเธอคงจะมั่วแน่ๆ เลย เพราะดูลุกลี้ลุกลนชอบกลเร่งพวกเรายิกๆ แถมยังบอกว่า ถ้าอยากดูอย่างละเอียดก็ให้เดินกลับมาดูใหม่เองอีกรอบหลังจากเธอไปแล้ว มีพรรคพวกแอบนินทาว่า สงสัยยายนี่จะรับงานซ้อนไว้อีกกลุ่มแน่เลยถึงได้เร่งรีบปานนี้

ความสงสัยไม่แน่ใจ ทำให้เหมียวต้องออกมาซื้อหนังสือ และโปสการ์ดของ วิลลา เดล คาซาเล่ ดูแล้วก็พบว่าที่พวกเราคิดน่ะถูก เพราะเป็นส่วนหนึ่งของห้องชุดผู้ชายจริงๆ เป็นห้องของแมกซิเมี่ยนนั่นแหละ ส่วนห้องของฝ่ายหญิงอยู่อีกปีกหนึ่งที่ลึกเข้าไปข้างในติดกับห้องเด็ก แต่ปิดไม่ให้เข้าชม เพราะโครงสร้างทรุดตัวลงจนอาจจะเกิดอันตรายร้ายแรงได้

ห้องหนึ่งในวิลลา เดล คาซาเล่ที่มีคนติดอกติดใจมาก อยู่ก่อนถึงส่วนที่เป็นห้องของเจ้าของบ้าน เดิมห้องนี้น่าจะใช้ทำอะไรอย่างอื่นมาก่อน แต่ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของห้องใหม่ เหตุที่รู้ก็เพราะตรงมุมหนึ่งของห้องมีรอยแตกตรงพื้น ทำให้เห็นว่ามีการปูพื้นใหม่ทับพื้นเดิมที่ดูเหมือนว่าจะเป็นลายเรขาคณิตอยู่ ห้องนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ Room of the Ten Maidens เพราะมีรูปหญิงสาวอยู่ทั้งสิ้นสิบคน

ถ้าดูดีๆ จะเห็นพวกเธอกำลังแข่งกีฬาหลายชนิดกันอยู่ และท้ายที่สุดก็มีสาวหนึ่งเป็นผู้ชนะ ได้สวมมงกุฎช่อดอกไม้และมีใบปาล์มเป็นรางวัลอยู่ในอ้อมแขน แต่เอ๊ะพอดูนานๆ สงสัยจะไม่ใช่สิบคนหรอก เพราะคนที่ชนะนั่นลงแข่งหลายประเภทมากกว่าใคร แต่ช่างเถอะโย่งที่สำคัญคือ พวกเธอล้วนนุ่งน้อยห่มน้อยเหมือนสวมชุดบิกินี่อยู่ ไกด์บอกว่า "This is the origin of the bikinis" เรียกเสียงฮาได้ครืนใหญ่ นี่เป็นห้องที่มีชื่อมากที่สุดของวิลลานี้ก็ว่าได้เพราะหนังสือเล่มไหนๆ ก็ชอบพูดถึงทั้งนั้น

ตอนที่เดินกลับออกมาก็คิดทบทวนตลอดว่า แค่ได้เห็นพื้นปูโมเสกในวิลลานี้มันบอกอะไรเราได้บ้าง โย่งรู้ไหมว่ามันทำให้เหมียวอดคิดไม่ได้ว่า จักรพรรดิโรมันในยุคแรกๆ กว่าจะได้รับการสถาปนาให้เป็นเทพเจ้าได้ก็ต้องผ่านการกลั่นกรองและการรับรองจากสถาบันต่างๆ ในสังคม

ส่วนมากจะได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้าหลังจากสวรรคตไปแล้ว และมีอยู่เพียงบางองค์เท่านั้นที่จะได้รับการถวายพระเกียรติยศให้ยิ่งใหญ่ถึงขนาดนี้

แต่แมกซิเมี่ยนน่ะทรงคิดว่า พระองค์เป็นดุจเทพเจ้าตั้งแต่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่และได้รับการถวายฉายาให้เป็นเทพเจ้าด้วย จะเรียกว่าสถานะของทวยเทพลดต่ำลง หรือว่าสถานะของมนุษย์สูงส่งขึ้นดีล่ะโย่ง เพื่อนเองก็ไม่รู้ว่าจะเลือกแบบไหนดีเหมือนกันนั่นแหละ

แบนกับอู่ทองอยากเดินวนกลับเข้าไปดูใหม่อีกรอบ เลยมาชักชวนให้กลับเข้าไปด้วยกัน แต่เหมียวคิดว่าพอแล้ว ตอนนี้อยากใช้เวลา "ย่อย" อะไรที่ได้ดูมามากกว่า เลยแวบออกมาซื้อหนังสือ โปสการ์ดกับของฝากอย่างรีบเร่ง ก่อนที่เพื่อนของโย่งจะออกมาบ่นว่ามัวแต่จะซื้อของจนไม่คิดจะเดินดูอะไรอีก ว่าแต่โย่งอย่าเอาไปฟ้องนะว่าเราเอามานินทาลับหลัง

ขากลับลากขาเดินอย่างระโหยโรยแรงออกมาที่รถ แดริโอผู้แสนดีถามว่า พวกเราชอบที่นี่ไหม ตอบได้ทันทีแบบไม่ได้เอาใจเขาเลยว่าชอบสิ ชอบมากจริงๆ พรุ่งนี้ต้องออมแรงเอาไว้ลุยอกริเจนโต้อีก นึกๆ ดูก็ชักจะมึนซะแล้วละโย่ง เพราะวันนี้อยู่ในสมัยโรมัน แต่พอพรุ่งนี้ต้องย้อนเวลากลับไปอยู่สมัยกรีกกันอีกแล้ว

ห้ามบอกว่าแค่ได้มาเห็นก็เป็นบุญตาแล้ว ยังจะบ่นหาอะไรอีก ขอสักนิดเถอะนะให้ได้พูดหน่อย โย่งก็รู้นี่นาว่าเพื่อนไม่ได้เบื่อหน่ายอะไร เพียงแค่เมื่อยกับเหนื่อยเท่านั้นเอง ได้พักบ้างก็หายเองแหละ ตอนนี้ก็ขอไปพักขาก่อนนะจ๊ะ แล้วจะเล่าอะไรให้ฟังอีกวันหลังจ้ะ

รักโย่งเสมอ

เหมียว

ถ่ายรูปกับ "ใบเสมา" ที่กล่าวถึงใน "ไกลบ้าน" หน้า Villa del Casale

ฉบับที่ ๘
Lecce Apulia

โย่งสุดที่รัก

วันนี้ตื่นเต้นเป็นพิเศษ เพราะจะได้เห็นเมืองเลชเช่ (Lecce) ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นฟลอเรนซ์แห่งศิลปะบารอค (Baroque) และเป็นเอเธนส์แห่งแคว้นอปูเลีย (Apulia) แต่ละฉายานั่นนับว่ารุ่งเรืองสุดๆ ทั้งนั้น เมืองนี้มันจะอะไรขนาดนั้นเชียวหรือ ชักอยากเห็นเสียแล้วละ

ทีนี้ติดอยู่แต่ว่าบารอคน่ะมันยี่เกจะตายไป เท่าที่เคยเห็นมาบ้าง รู้สึกรกรุงรังและออกจะโอเวอร์ไปหน่อย ทำให้ไม่คิดว่าจะหลงรักเลชเช่ที่ได้ชื่อว่าเป็นเมืองบารอค ขนาดงานของแบร์นินี (Bernini) ศิลปินเอกของยุคนี้ยังต้องขอแยกพินิจพิจารณาไปทีละชิ้นเลย เพราะขืนเอามาดูพร้อมๆ กันก็คงจะตาหูลาย และดีไม่ดีอาจพาลทนไม่ได้เอาเลยน่ะสิ

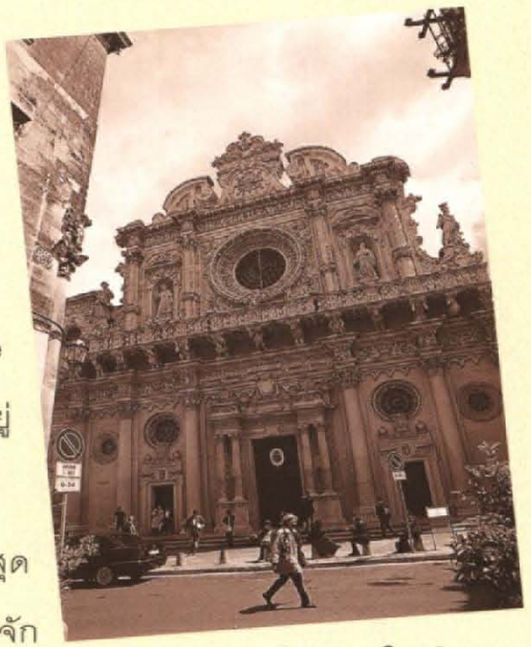

โบสถ์ Santa Croce สุดยอดของศิลปะบารอค

อู่ทองบอกว่าเคยเห็นรูปอาราม Basilica della Santa Croce จากหนังสือแล้วตกหลุมรักทันที จนอยากมาเลชเช่ที่อารามนี้ตั้งอยู่ แต่หาทัวร์ที่จัดมาเที่ยวที่นี่ไม่ได้ เลยต้องกัดฟันจัดเองจึงได้มาสมใจ

ดูจากแผนที่แล้ว เลชเช่อยู่แถวส้นรองเท้าบู้ตเกือบจะใต้สุดของอิตาลี มีคนไทยไม่กี่คนหรอกที่อยากมาเมืองนี้ เพราะว่าไม่รู้จักแถมอยู่นอกเส้นทางที่นิยมเที่ยวกันด้วย บางคนที่ชอบฟุตบอลบอกว่า เคยได้ยินชื่อทีมเลชเช่ แต่ก็ไม่ใช่ทีมที่มีแฟนบอลเพียบแบบทีมดังๆ อย่างเอซี มิลาน ยูเวนตุส หรือ โรม่า ดังนั้นจึงออกจะมึนอยู่นะเมื่อคิดว่าอยากจะมาดูอะไรกันที่นี่

เหตุที่วิตกกังวลนักก็เพราะเราไม่มีไกด์พาเที่ยวเลชเช่ในวันนี้ แม้แต่ซานตา โครเช่ที่อู่ทองอยากดูนักก็ยังไม่รู้ว่า เอาเข้าจริงแล้วจะหาเจอไหม เลยไปถามเพื่อนเก่าซึ่งเคยเรียนหนังสือที่อิตาลีว่าควรมาดูอะไรที่เลชเช่ เขาก็แนะว่าเดินไปเถอะ แค่ได้เห็นเหล็กดัดกับราวระเบียงตามตึกรามบ้านช่องก็คุ้มแล้ว

ที่จริงเรามาเที่ยวแบบไม่รู้ว่า เขามีอะไรดีมาหลายเมืองแล้วนะ เมื่อวานนี้ได้เห็นอัลเบโรเบลโล่ (Alberobello) เมืองที่มีบ้านทรงกลมสีขาวและมีหลังคากรวยแหลมสีเทาเข้ม ซึ่งเรียกว่า Trulli ทำให้พวกเราพร้อมใจกันกรี๊ดด้วยความถูกอกถูกใจตั้งแต่แรกเห็น แล้วเลยชอบอัลเบโรเบลโล่ (เมืองอะไรก็ไม่รู้ชื่อเรียกยากชะมัดเลย) ทั้งๆ ที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน และอาจจะชอบเลชเช่ได้ด้วยเหตุผลแบบเดียวกัน

บ้านทรงกลมหลังคาทรงกรวยที่ Alberobello ที่เหมียวประทับใจมาก

แต่เพื่อกันความผิดหวังก็ทำใจไว้แล้วว่าเมืองบารอคอาจจะไม่สวยถูกใจหรอก วันนี้ครอบครัวมี่ขอตัวไม่ร่วมขบวนไปด้วย คงจะเหนื่อยมากถึงอยากพักเติมพลังทำให้อดฟังเสียงแจ๋วๆ ของมี่ไปวันหนึ่ง ที่จริงป้าๆ อยากฟังมากนะ เพราะออกจะเซ็งจัดกับคนขับรถที่จะพาเราท่องอิตาลีตอนใต้ไปจนจบการเดินทาง คนรถคนนี้เป็นคนที่สาม และควรจะเป็นคนสุดท้าย เขาต้องอยู่กับเราตั้งแต่ขึ้นจากเรือข้ามฟากกลับจากซิซิลี จนกระทั่งส่งขึ้นเครื่องบินกลับเมืองไทยกันเลย เขาอยู่ในวัยไล่เรี่ยกับพวกเราส่วนใหญ่ ใส่สูทเลยทำให้มีมาดเนี้ยบกว่าคนรถสองคนแรกมาก แต่มารยาทและการบริการกลับเทียบกับอีกสองคนนั่นไม่ติด แม้แต่ปลายเล็บเลยนะโย่ง

ขี้เกียจพูดถึงอีตาคนนี้ต่อไปอีกแล้ว คิดว่าโย่งคงได้ฟังเรื่องจากเพื่อนอีกสองคนมามากพอควร บ่นมากไปก็จะพาลให้เที่ยวไม่สนุก สู้ปล่อยให้ฟ้าดินจัดการลงโทษเองดีกว่านะ แอบหวังอยู่ลึกๆ ว่า คนดีๆ แบบพวกเราไม่น่าจะต้องทนรับกรรมต่อไปอีกนานเท่าไรนัก

พวกเรามาถึงเลชเช่ก่อนเที่ยง คนขับจอดรถส่งเราลงที่ข้างสวนสาธารณะนอกตัวเมืองเก่า นั่นหมายความว่าต้องเดินกันเข้าไปเอง ด้วยเหตุที่เคยมีอคติต่อกันมาก่อน ทำให้อดระแวงไม่ได้

ว่าอีตาคนนี้กำลังแกล้งให้เราเดินไกลกว่าที่ควรจะเป็นอีกหรือเปล่า แต่วันนี้อาจจะเป็นอย่างที่ตานี่บอกก็ได้เพราะเห็นมีรถโค้ชจอดอยู่ใกล้ๆ กันอีกคัน และเห็นมีครูอิตาเลียนกำลังต้อนลูกศิษย์กลุ่มใหญ่ให้เดินเข้าแถวอยู่ข้างหน้าเราด้วย

เลชเช่นี่ใหญ่โตกว่าที่คิดมาก และยังมีอายุเก่าแก่ย้อนกลับไปได้ถึงสมัยโรมัน คือกว่า ๒,๓๐๐ ปีมาแล้ว เดิมมีชื่อว่า ลูเปีย (Lupiae) โรงมหรสพโรมันที่ตั้งอยู่กลางใจเมืองสร้างมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๒ ในรัชสมัยของจักรพรรดิเฮเดรียน หลังจากโรมันก็มีผู้ปกครองหลายกลุ่มผลัดกันเข้ามายึดครองเมืองนี้ แต่ยุคที่รุ่งเรืองมากที่สุดคือช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ เป็นต้นมา ภายใต้อำนาจของสเปน ทำให้เลชเช่กลายเป็นเมืองที่งดงามด้วยศิลปะบารอคที่มีแบบเฉพาะของตัวเอง

โย่งจำได้ไหมว่าเราเคยชื่นชอบนวนิยายเรื่อง อ้ายเหลือบ หรือ Gadfly ที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับขบวนการชาตินิยมอิตาลี เราสองคนเคยสะเทือนใจกับความรู้สึกถูกหักหลังที่ตัวเอกของเรื่องต้องเผชิญ ทำให้ความใสซื่อและการมองโลกในแง่ดีของคนๆ หนึ่งต้องสลายไปเพราะมิอาจจะไว้ใจใครได้อีก มันเจ็บปวดใช่ไหมโย่ง แต่ไม่ว่าใครก็ต้องยอมรับความจริงแบบนี้ให้ได้อยู่ดี

เหมียวพูดเรื่องนี้ขึ้นมา ก็เพราะเลชเช่เคยเข้าร่วมขบวนการชาตินิยมคาร์บอนารี่ (Carbonari) มาแล้วถึงกับส่งกองกำลังเข้าต่อต้านกองทหารออสเตรียที่ยึดครองเลชเช่อยู่ในช่วงนั้น ผลน่ะหรือก็แพ้น่ะสิ ถูกปราบอย่างรุนแรงด้วยนะ อันที่จริงเลชเช่เป็นเมืองที่มีวิญญาณกบฏอยู่ไม่น้อย บางสมัยเคยตั้งตัวเองเป็นอิสระจากอำนาจของคนอื่น และในช่วงที่ยุโรปมีกระแสปฏิวัติเสรีนิยมแพร่กระจายเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๘ นั้น เลชเช่ก็มีความเคลื่อนไหวกับเขาด้วยเหมือนกัน เมืองนี้ซักจะไม่ธรรมดาแล้วนะโย่ง

ช่วงที่กำลังดื่มด่ำกับอดีตของเลชเช่นี่เอง ก็มีคนตาไวเหลือบเห็นโคมแดงสัญลักษณ์ของร้านอาหารจีนเลยเรียกให้พี่เอมิลี่ดู เพราะพี่เขารำพันมาตั้งแต่วันแรกที่มาถึงอิตาลีว่าอยากอุดหนุนมาก แต่มีเหตุให้พลาดหวังมาทุกที เพราะหาไม่เจอะบ้างหรือไม่มีในเมืองนั้นบ้าง คราวนี้น่าจะสมหวังได้เสียทีละ

หลังจากเดินเข้าตรอกซอยคดเคี้ยว โดยหยุดแวะถามทางจากผู้คนเป็นระยะอยู่พักใหญ่ อารามซานตา โครเช่ ก็ปรากฏตัวเงียบๆ ในซอยแคบซอยหนึ่ง บอกตรงๆ นะว่าผิดคาดมาก เพราะคิดว่าน่าจะตั้งเด่นเป็นสง่ากลางลานกว้างๆ มากกว่า แต่นี่กำลังเดินลัดเลาะในตรอกอยู่ดีๆ เลี้ยวขวามาก็เจอะตั้งตระหง่านอยู่ตรงหน้า มองแว่บเดียวก็รู้ได้เองโดย ต้องถามใครอีกแล้วว่า นี่ละซานตา โครเช่

พื้นที่เป็นตราประจำเมือง Lecce อย่างนี้ ไม่ถ่ายไม่ได้แล้ว

มันสวยเหลือเกินละโย่ง ลวดลายแกะสลักด้านหน้าละเอียดยิบและอ่อนช้อย หรือถ้าจะเรียกให้ถูกก็คือ หยดย้อยมาก ว่ากันว่ายอดฝีมือในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ หลายคน เช่น กาเบรียลเล่ ริคคาร์ดี้ (Gabrielle Riccardi) เซซาเร่ เพนน่า (Cesare Penna) และจูเซปเป้ ซิมบาโล่ (Giuseppe Zimbalo) ช่วยกันตกแต่งลวดลายและออกแบบโบสถ์นี้ ผลงานที่ออกมาเลยเหมือนกับการถักลูกไม้ลงบนแผ่นหิน ไม่รู้ว่าเขาทำได้ยังไงมันถึงได้สวยจับตาจับใจชวนให้ตะลึงแบบนี้ แต่ไม่รู้สึกรกหรือว่าเว่อเลยจริงๆ

ถ้าดูส่วนหน้าโบสถ์ให้ดีๆ จะเห็นลูกเล่นและอารมณ์ขันของศิลปินอย่างชัดเจน เหมียวชอบมากเสียด้วย ท่ามกลางลวดลายอ่อนช้อยพลิ้วไหวนั่น เขาใส่รูปคนและสัตว์หลายรูปเป็นตัวค้ำยันคานเอาไว้ รูปคนน่ะน่าสนใจมาก เพราะบางคนทำท่าว่าแบกรับน้ำหนักแค่นี้น่ะเหรอ เรื่องจิ๊บจ๊อยใช้แค่ไหล่กับมือข้างเดียวก็พอ แต่บางรูปทำท่าหนักมากจนใช้มือสองข้างยังไม่พอ ต้องทำหน้านิ่วคิ้วขมวดเกร็งกำลังเต็มที่ด้วย เดินดูไปถ่ายรูปไปทำให้เพลินมากเลยละโย่ง ไม่รู้สึกรำคาญศิลปะบารอคของที่นี่แม้แต่น้อย

มีคนเคยบอกว่า ศิลปะบารอคน่ะ ผู้เชี่ยวชาญเขาว่าไม่ได้ทำไว้ให้พวกชนชั้นกลางแบบเราดู แต่ทำไว้ให้ชาวบ้าน ที่วันๆ มัวแต่ทำไร่ไถนาหรือเลี้ยงหมูเลี้ยงวัวจะได้เห็นอะไรที่ต่างจากชีวิตประจำวันแบบเรียบๆ ชนิดหน้ามือเป็นหลังมือเสียบ้าง นั่นคือถ้าเข้าไปในโบสถ์แบบบารอค

คนเหล่านี้จะได้สัมผัสสวรรค์ที่ต่างไปจากสภาพแวดล้อมที่คุ้นเคยอย่างลิบลับ ความใหญ่โตโอ่โถง ลวดลายสลักเสลาอย่างวิจิตรบรรจง สีทองที่ใช้ตกแต่งอย่างฟุ่มเฟือยจนอร่ามตา รวมทั้งจิตรกรรมรูปเทวดาหน้าตาน่ารัก ตัวอ้วนกลม กำลังขยับปีกว่อน (ที่มีพี่คนหนึ่งวิจารณ์ว่าเหมือนลูกชิ้นติดปีกเลย) น่าจะทำให้พวกเขารู้สึกตื่นเต้นมากกับสิ่งที่พบเห็น ซึ่งต่างจากชีวิตของคนธรรมดาจนเทียบกันไม่ได้

มีอยู่หน่อยเดียวก็ขอถ่ายหน่อยเถิดนะ "น้องไฮ"

ส่วนพวกที่แอบดูพระราชวัง หรือคฤหาสน์ที่ตกแต่งแบบบารอคก็คงจะรู้สึกคล้ายๆ กับพวกที่มาโบสถ์นี่แหละ แต่คงจะแฝงความรู้สึกยำเกรงในอำนาจของเจ้าของอสังหาริมทรัพย์เอาไว้ด้วย เหมือนอย่างที่หลุยส์ที่ ๑๔ โปรดให้ราชสำนักของพระองค์ที่แวร์ซายดูหรูหราฟู่ฟ่าทั้งเรื่องของที่ตั้งและการตกแต่ง จนทำให้ผู้คนยอมรับในพระราชอำนาจที่แผ่ไพศาลมาแล้วโดยผ่านศิลปะแบบบารอคนี่แหละ

ถ้าเตรียมตัวเอียนกับศิลปะบารอคละก็จะต้องผิดหวัง เพราะภายในอารามเรียบเกินคาด มีช่องเว้นวรรคให้เห็นผนังฉาบปูนอยู่เป็นระยะ เรียกว่าเหลือพื้นที่ให้จิ้งจกเกาะได้ไม่ตกละ ทำให้บารอคของเลชเช่ดูมีคลาส ไม่ใช่สักแต่ว่าโปะลายจนเลอะไปหมด จึงไม่รู้สึกเอียนจนตาหูลาย แต่กลับชอบลายที่แต่งแต้มตรงนั้นนิดตรงนี้หน่อย เหมือนกับคนออกแบบรู้จักใช้สติปัญญาทำให้ดูสุนทรีย์มากกว่าจะดูรกหูรกตา ทำให้เพื่อนชักลังเลเกี่ยวกับความรู้สึกที่เคยมีต่อศิลปะบารอคแล้วละโย่ง

เราแยกย้ายกันตรงหน้าโบสถ์ อู่ทองชวนให้เดินไปดูบ่อน้ำแบบบารอคแถวๆ มหาวิหาร จึงมีคนร่วมขบวนมาด้วยหลายคน เอาเข้าจริงก็ไปไม่ทันหรอก เพราะเขาปิดพักเที่ยงไปก่อนแล้ว

แต่เมืองเลซเช่ที่ได้เห็นก็สร้างความประทับใจให้มากมาย จนอดคิดไม่ได้ว่าที่เขาบอกให้เดินไปเถอะ แค่เห็นเหล็กดัดกับราวระเบียงก็คุ้มค่านั้น มันจริงอย่างเขาว่าเสียด้วย ดูเท่าไรก็ไม่มีเบื่อจริงๆ นะ

เหมียวตั้งใจจะทานข้าวจีน เลยชวนพวกที่เห็นตรงกันแยกวงออกมา ร้านที่เราเลือกชื่อ China Town อยู่ที่ซอยข้างๆ ซานตา โครเช่นั่นแหละ เข้าไปเจอพรรคพวกนั่งทานอยู่แล้ว ๒ - ๓ โต๊ะรวมทั้งพี่เอมิลี่ด้วย แกเดินมาแนะนำ Hot and Sour Soup และย้ำว่าอร่อยมากก่อนจะออกจากร้านไป เลยเชื่อพี่เขาแล้วสั่งอย่างอื่นมาทานอีก ๒ - ๓ รายการ รสชาติพอใช้ได้ ทำให้หายอยากไปได้บ้าง หลังจากเจอแต่นมเนยมาเกือบทุกมื้อ ปรากฏว่าพวกเราทานข้าวสวยของเขาเสียเกลี้ยงร้าน คนที่สั่งข้าวผัดอีกจานเลยต้องอดทานเพราะไม่มีข้าวเหลืออีกแล้ว

ระหว่างนั่งทานอยู่ก็มีหนุ่มสาวอิตาเลียนคู่หนึ่งเข้ามานั่งโต๊ะติดกับเหมียว ฝ่ายชายหันมาถามเป็นภาษาอังกฤษว่า เรามาเที่ยวหรือ พอรู้คำตอบแล้วก็ช่วยแนะใหญ่เลย

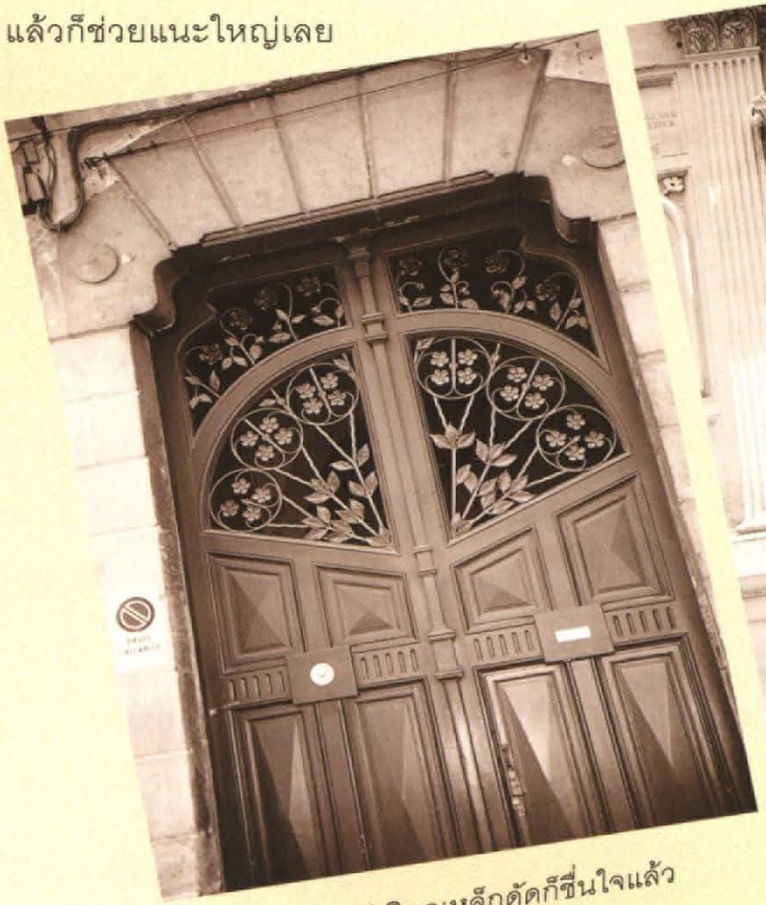

เหมียวว่าแค่เดินดูเหล็กดัดก็ชื่นใจแล้ว

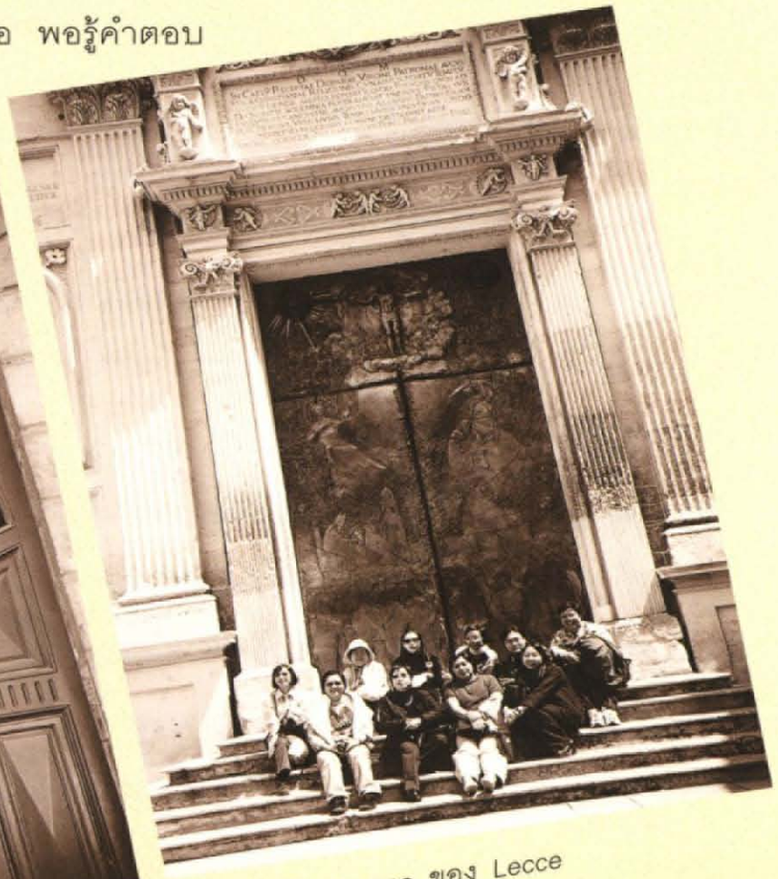

รวมพลหน้า Duomo ของ Lecce

ว่าให้ไปดูนั่นสินี่สิ อย่าลืมไปดูจัตุรัสกลางเมืองนะ อ้อโรงมหรสพโรมันด้วย แล้วถามว่าเราชอบเมืองเขาไหม ท่าทางเขาภูมิใจมากที่รู้ว่าเรามาไกลขนาดไหนเพื่อมาเที่ยวบ้านเขา

หลังจากอิ่มแล้วก็ชวนกันเดินเข้าสู่กลางใจเมือง สวนทางกับกลุ่มของพี่เอมิลี่ที่เดินกลับมาจากมหาวิหาร แกรีบละล่ำละลักเล่าว่า มีเจ้าหน้าที่มาชวนให้ทั้งกลุ่มเข้าไปดูบ่อน้ำสไตล์บารอคที่ยายอู่อยากดูนักหนา (แต่อดดูเพราะเขาปิดพักเที่ยง) ปรากฏว่าได้เข้าไปดูเฉพาะกลุ่มนี้กลุ่มเดียว เพราะว่าดูเสร็จแล้วเขาก็ปิดล็อกประตูเลย ไม่ยอมให้ใครเข้าไปได้อีก

พี่เอมิลี่บอกว่าจะเอาไว้ไปคุยทับยายอู่ที่อดดูเหมียวถามว่าบ่อน้ำนี้มันสำคัญยังไง พี่เขาก็ไม่รู้อะไรสักอย่าง รู้แต่ว่าสวยเหมือนศิลปะบารอคทั่วไปของเลชเช่นะแหละ แต่ที่สำคัญกว่าคือคนที่อยากดูกลับไม่ได้เห็นนั่นเอง เท่านี้พี่เขาก็ว่าน่าตื่นเต้นพอแล้วละมั้ง

"แค่นี้เรอะ จิ๊บจ๊อย!"

พี่ๆ เดินตามมากับพวกเราด้วย กลุ่มเลยใหญ่ขึ้นอีก คราวนี้เดินย้อนกลับมาทางจัตุรัสกลางเมืองกันอีกครั้ง จัตุรัสนี้มีชื่อว่า เปียซซ่า ซานโตรอนโซ่ (Piazza Sant' Oronzo) โดยตั้งชื่อตามนักบุญอุปถัมภ์ของเมืองเลชเช่ ตรงกลางลานมีอนุสาวรีย์ของนักบุญโอรอนโซ่กำลังประทานพรให้เมืองตั้งอยู่บนยอดเสาสูงถึง ๒๙ เมตร

อนุสาวรีย์นี้มีความเป็นมาที่ยาวมาก ตัวเสาทำด้วยหินอ่อน cipollino ของแอฟริกา เดิมเป็นเสาที่เคยตั้งอยู่บนถนน Via Appia ตั้งแต่ครั้งโรมัน ส่วนรูปของนักบุญโอรอนโซ่นั้นเป็นผลงานของจูเซปเป้ ซิมบาโล่ ผู้ที่ออกแบบอารามซานตา โครเช่นั่นเอง ตามประวัติบอกว่าอนุสาวรีย์นี้สร้างขึ้นเพื่อแสดงความขอบคุณต่อนักบุญโอรอนโซ่ ภายหลังจากเลชเช่เพิ่งผ่านพ้นภัยคุกคามจากกาฬโรคระบาดมาหยกๆ เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ แต่ใน ค.ศ. ๑๗๓๗ ดอกไม้ไฟที่จุดเล่นกันในงานฉลองนักบุญโอรอนโซ่ได้ทำให้อนุสาวรีย์ไหม้เสียหาย จนต้องจัดทำรูปนักบุญผู้นี้ขึ้นใหม่ที่เวนิส แล้วนำมาประดิษฐานไว้ ณ ที่เดิมเมื่อ ค.ศ. ๑๗๓๙ นี่คือรูปที่พวกเราได้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้

เหล็กดัดบานที่เหมียวหลงใหลเป็นที่สุด

จัตุรัสแห่งนี้เป็นลานกว้าง มีแผงลอยขายของตั้งอยู่โดยรอบ มุมด้านหนึ่งมีพื้นปูหินขัดรูปตราเมืองเลชเช่ที่มีต้นไม้อยู่เหนือหมาป่ามองเผินๆ ดูคล้ายกับตราของกรุงโรม แต่ต่างกันตรงตราของเลชเช่ไม่มีเด็กสองคนกำลังกินนมแม่หมา และตราของโรมก็ไม่มีต้นไม้อยู่ด้วย

อีกมุมหนึ่งของจัตุรัสคือโรงมหรสพโรมันซึ่งหนุ่มน้อยที่เจอะในร้านอาหารจีนบอกให้มาดู ทุกวันนี้มองเห็นอยู่แค่ครึ่งเดียวเท่านั้น ส่วนอีกครึ่งเข้าไปอยู่ใต้ลานกว้างของจัตุรัสเสียแล้ว คงเป็นเพราะถูกผู้มีอำนาจในบางยุคจัดการรื้อถอนนั่นแหละ เราได้แค่เดินชะโงกดูอยู่ห่างๆ ไม่ได้ลงไปดูให้ถึงที่

ไม่ไกลจากโรงมหรสพโรมันมีอาคารรูปทรงสะดุดตาตั้งอยู่ คนเลชเช่เรียกว่า เซดีเล่ (Sedile) ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ อาคารนี้ใช้เป็นสถานที่ที่ผู้ปกครองเมืองนี้ออกมารับฎีกาและตัดสินคดีความที่มีผู้ฟ้องร้อง หลังจากเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใหม่ ที่นี่กลายเป็นศาลาว่าการเมือง และในสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก็เป็นพิพิธภัณฑ์ของเทศบาลเมืองไป

เพื่อนไม่ได้เดินเข้าไปดูเลยสักที่ เพราะว่าอยู่ในช่วงปิดพักเที่ยง เลยได้แค่เดินเตร่อยู่ข้างนอก แม้แต่แผงลอยขายของก็ยังปิดเกือบหมด วัดวาอารามสวยๆ ที่อยู่รอบจัตุรัสแห่งนี้ก็ไม่เปิดเลยสักแห่งเดียว พวกเราจึงตัดสินใจว่าต่างคนต่างเดินดูตามใจชอบกันดีกว่า ถ่ายรูปไปเลยตามสบาย พร้อมกับค่อยๆ วกออกจากเขตเมืองเก่า เพื่อกลับไปยังบริเวณที่รถจอดรออยู่ให้ทันเวลานัดหมาย ในที่สุดก็เหลือเหมียวเดินอยู่กับพี่อีกคนเท่านั้น เราชี้ชวนกันดูตึกรามบ้านช่องที่มีเหล็กดัดลายสวยหวานเป็นช่อดอกไม้น่ารักมาก บ้านหลังหนึ่งนะมีประตูหลังเป็นเหล็กดัดสีดำลายเครือเถาเปิดทิ้งค้างไว้แบบไม่กลัวผู้บุกรุกเลย สีดำของเหล็กดัดตัดกับสีเหลืองคร่ำของตึกได้สวยจับตาอย่างไม่น่าเชื่อ ดูเพลินตาดีเหมือนกัน

ขณะที่เดินเก้ๆ กังๆ อยู่ ก็เจอะคนแก่เข้ามาทักเป็นภาษาอิตาเลียนอีกแล้ว เขาอยากรู้ว่าเรามาจากไหนและพยายามทำไม้ทำมือชี้ให้เราเดินเข้าไปทางเมืองเก่า คนอิตาเลียนตามเมืองบ้านนอกนี่น่ารักแบบนี้เสมอ พยายามแสดงความเอื้อเฟื้อต่อนักท่องเที่ยวตลอด เราต้องพยายามทำท่าทางว่าเราดูมาแล้วและกำลังไปอีกทางหนึ่ง กว่าจะเข้าใจก็เล่นเอาทั้งเมื่อยและขำด้วย

ยังไม่ทันที่รอยยิ้มจะจางลง ตาก็เหลือบไปเห็นรถโค้ชสองคันที่จอดอยู่ข้างถนนใกล้ใจกลางเมืองนิดเดียว แวบแรกน่ะโมโหอีตาคนขับมหาภัยของเราทันทีเลย คิดว่าถูกแกล้งอีกแล้ว แวบต่อมาก็คิดได้ว่า รถสองคันนี่อาจจะมาอยู่ตรงนี้ก่อนหน้าเรามาตั้งนานแล้วก็ได้ ด้วยความที่ศรศิลป์ไม่กินกัน เลยพาลคิดอะไรร้ายๆ เอาไว้ก่อน แหมอีตานั่นมันเขี้ยวจะตายไป

เอาเถอะโย่ง เพื่อนจะไม่ยอมให้ความขุ่นมัวที่มีกับคนรถมาบดบังความงามของเมืองเลชเช่เป็นอันขาด ยอมรับนะว่าบารอคชั้นดีน่ะสวยได้เหมือนกัน แต่ต้องรู้จักความพอดี หรือเหลือที่ให้จิ้งจกเกาะบ้างเท่านั้นแหละ จริงไหม ว่าแต่ว่าเมืองที่สวยงามขนาดนี้ เขาหล่อหลอมวิญญาณกบฏแบบนั้นได้ยังไงกันนะ จะว่าไปบารอคที่นี่มันก็แฝงความเป็นกบฏอยู่เหมือนกัน เพราะมันไม่ “เว่อ” อย่างที่อื่นไงล่ะ

คิดถึงโย่งที่สุดเลย

เหมียว

ฉบับที่ ๑๑
Pompeii

โย่งที่รักยิ่ง

รู้ข่าวแล้วใช่ไหมว่าเราได้คนรถคนใหม่ ดูท่าเป็นคนอารมณ์ดี ช่างพูดช่างคุย ตัวกลมกะปุกหลุก ผิดกับคนที่แล้วราวฟ้ากับดิน เขาบอกให้เรียกเขาว่า ไมเคิล คงจะคิดว่าคุ้นหูพวกเรามากกว่าเรียกชื่อเขาในภาษาอิตาเลียน ก็เป็นอันตกลงตามนี้

เหตุการณ์ตอนเปลี่ยนตัวกันนั้น เพื่อนไม่ได้อยู่ในที่เกิดเหตุด้วย ให้คนที่รู้เห็นเล่าเองดีกว่า แต่ขอบอกว่าดีใจนะ อย่างน้อยๆ ไมเคิลก็พูดภาษาอังกฤษรู้เรื่อง และท่าทางดูเต็มอกเต็มใจให้บริการพวกเรามาก ไม่รู้ว่าเป็นเพราะการขอเปลี่ยนตัวแบบปลดกลางอากาศของพวกเราด้วยหรือเปล่าที่ทำให้เขาครั่นคร้ามในความร้ายกาจของคนไทย แต่อย่างน้อยก็โล่งใจได้อย่างหนึ่งว่าวันนี้คงนั่งรถชมเส้นทางเลียบชายฝั่งอมัลฟี (Amalfi Coast) ได้อย่างสบายใจ ไม่ต้องมามัวหงุดหงิดกับกิริยาท่าทางของคนขับ

สำหรับคนที่เคยร่ำเรียนมาแล้ว ยังประกอบอาชีพเกี่ยวกับอดีตแบบเหมียวละก็ โปรแกรมวันนี้คืออะไรที่รอคอยมาแสนนาน เพราะจะได้เห็นปอมเปอี (Pompeii) เมืองที่ตายลงในชั่วพริบตาเดียว เนื่องจากถูกเถ้าถ่านและโคลนจากการระเบิดของภูเขาไฟวีซูเวียสกลบฝัง คร่าชีวิตผู้คนทั้งเมืองไปแบบไม่มีโอกาสได้ทันตั้งตัว กลายเป็นเรื่องเล่าขานกันต่อๆ มาว่า นี่คือการลงโทษที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์จัดการกับเมืองคนบาปแห่งนี้

เหมียวหน้าตึกสองชั้นที่ยังคงสภาพอยู่ได้ที่ Herculaneum

ที่จริงเมื่อ ค.ศ. ๗๙ ไม่ได้มีปอมเปอีเมืองเดียวที่ประสบชะตากรรมแบบนี้ อย่างน้อยยังมีเฮอร์คิวเลเนี่ยม (Herculaneum) กับ สตาเบีย (Stabiae) อีกสองเมืองที่สาบสูญไปในคราวเดียวกัน เมื่อวานนี้เพิ่งได้ดูเฮอร์คิวเลเนี่ยมที่อู่ทองยืนยันว่ารุ่มรวยยิ่งกว่าและอาจจะสมบูรณ์มากกว่าปอมเปอี เพราะยังเหลืออาคารสองชั้นให้เห็นอยู่ แต่เหมียวกลับไม่ค่อยติดใจที่นั่นเท่าไรนัก

ตอบไม่ได้เหมือนกันว่าทำไม อาจจะเพราะเหนื่อยเกินไปหรือว่าเฮอร์คิวเลเนี่ยมมีอะไรให้ดูน้อยไปหน่อย ก็เมืองนี้มันถูกลาวากลบฝังจนกลายเป็นหิน การขุดค้นทางโบราณคดีจึงทำได้ยากลำบาก แถมยังมีเมืองใหม่เข้ามาตั้งอยู่ติดๆ กันเลย การจะเวนคืนที่ดินมาทำเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ จึงเป็นการลงทุนที่มีค่าใช้จ่ายสูงมาก และผลที่ได้ตามมาอาจจะไม่คุ้ม เขาเลยขุดให้ดูแค่ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ได้มั้ง

แต่เหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ไม่ค่อยประทับใจเฮอร์คิวเลเนี่ยม น่าจะอยู่ที่ไกด์นะพ่อคุณเป็นมืออาชีพขนานแท้ละ มีมุขเรียกเสียงฮาได้แพรวพรายเชียว แต่เร่งเราแบบหายใจหายคอไม่ทันยังกับจะไปแข่งอะไรกับใคร เขาแก้ตัวว่าก็เรานัดเวลาให้คนรถมารับ ถ้าไปผิดเวลาจะมีปัญหา เพราะตำรวจเมืองนี้เขาเฮี้ยบเสียด้วย ห้ามจอดรถแช่รอนานๆ แต่พอเอาเข้าจริง กลับต้อนพวกเราออกมาเข้าร้านกาแฟกับร้านขายของที่ระลึก แล้วปล่อยตามสบาย เล่นเอาเกิดโมโห เพราะไม่มีเวลาพินิจพิจารณาเมืองนี้จนเต็มอิ่มอย่างที่ตั้งใจไว้ทั้งๆ ที่อาณาบริเวณก็ไม่ได้กว้างขวางสักเท่าไรเลย

ประตูมารีน่า

Forum ศูนย์กลางเมืองปอมเปอี

เป็นตายยังไงวันนี้เหมียวต้องดูปอมเปอีให้เต็มที่จนได้ เลยคิดวางแผนการใช้กำลังขาล่วงหน้ากันตั้งแต่เช้าว่า จะไม่ยอมเดินดูอะไรเกินความจำเป็นอย่างเด็ดขาด ทำให้ไม่ยอมเดิน

ชมสวนที่ราเวลโล แต่เลือกมานั่งพักอยู่หน้าโบสถ์แทน โดยไม่สนใจคำชวนของพรรคพวกที่คะยั้นคะยอให้ไปด้วยกันหน่อย

อู่ทอง แบน กับคนอื่นๆ อีก ๓ - ๔ คนบอกว่าจะขอแยกตัวนั่งรถโดยสารกลับไปที่อมัลฟี เหมียวเลยต้องตามพวกที่เหลือไปปอมเปอี ไมเคิลกะว่าจากราเวลโลถึงปอมเปอีขอเวลาสักสองชั่วโมงที่จริงมันอยู่ไม่ไกลหรอก แต่วันนี้เจอรถติดมาตั้งแต่เช้าแล้ว เลยต้องเผื่อเวลาไว้หน่อย ในเมื่อนัดไกด์ไว้ตอนบ่ายสี่โมง พวกเราเลยมาขึ้นรถตอนบ่ายสองโมงตรง

วิหารเทพอพอลโล ขวัญใจเหมียว

วางก้อนหินไว้ทำไมเอ่ย

เราคุยกันอย่างสนุกสนานบนรถมาร่วมชั่วโมงด้วยเรื่องสัพเพเหระ แต่เกี่ยวกับปอมเปอีที่กำลังจะได้เห็นด้วย เหมียวตัดสินใจว่าจะของีบสักนิดเพราะพอมีเวลา แต่หลับตาเคลิ้มไปได้ไม่กี่นาทีก็ได้ยินเสียงเอะอะว่า ถึงที่หมายแล้ว

ตกใจสิโย่ง ลืมตาขึ้นมาเจอะโรงแรมที่อู่ทองบอกว่านัดไกด์ที่ปอมเปอีเอาไว้สี่โมงตรง แล้วนี่มันเพิ่งจะบ่ายสามโมงนิดๆ เท่านั้นเอง แล้วจะทำยังไงดีล่ะ ชักปวดหัวเสียแล้วละสิ

เชื่อไหมว่าอัศวินม้าขาวหนนี้คือไมเคิล พ่อคุณหายไปพักเดียว ก็ไปลากตัวหนุ่มเสื้อแดงสวมแว่นตา ท่าทางเหมือนนักศึกษามาแนะนำว่าชื่อ แอนโทนีโอ (Antonio) และเขาจะเป็นไกด์

ที่นำพวกเราเดินชมปอมเปอี เมื่อพวกเราดูเมืองนี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว แอนโทนีโอจะชี้ทางไปยังที่จอดรถซึ่งไมเคิลจะคอยรับเราอยู่ตรงนั้น

เหมียวไม่รู้หรอกว่าแอนโทนีโอใช่ไกด์คนที่อู่ทองนัดเอาไว้จริงๆ หรือเปล่า แต่เมื่อไมเคิลยืนยันมั่นเหมาะก็ต้องเชื่อเขา เดินตามเข้าไปแต่โดยดี เจ้าหน้าที่ตรวจบัตรผ่านประตูท้วงว่าเรามีไม่ถึง ๒๘ คน เลยนึกขึ้นได้ว่ามีหลายคนแยกไปอมัลฟี ต้องขอโทษทั้งไกด์และเจ้าหน้าที่ว่าลืมบอกไป แสดงว่าเขานับจำนวนคนกันจริงจัง ไม่ได้ทำงานอย่างชุ่ยๆ ไอ้ที่เห็นเขามองผ่านๆ แบบไม่ใส่ใจน่ะ ที่จริงกำลังทำงานอยู่ต่างหาก

แอนโทนีโอพาพวกเราเดินเข้าเมืองทางประตูมารีน่า (Porta Marina) ที่หันออกสู่ทะเล พร้อมกับบอกว่าด้านนี้อยู่ใกล้ท่าเรือมาก เขายังชี้ให้ดูซากวิลลานอกกำแพงเมืองที่เคยเป็นของพวกผู้ดี ที่ถูกทิ้งให้ร้างไปราว ค.ศ. ๖๒ เนื่องจากเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ขึ้น ทำให้อาคารบ้านเรือนได้รับความเสียหายมาก เหตุที่พวกผู้ดีมาตั้งวิลลาอยู่แถวนี้ เป็นเพราะวิวสวยดี มองเห็นชายทะเลอยู่ไม่ไกลนัก เลยอดคิดไม่ได้ว่านิสัยชอบจับจองทรัพยากรธรรมชาติ เอาไว้ดูเองคนเดียวนี่มันมีมานานนักหนาแล้วละโย่ง

ประตูมารีน่ามีทางเข้าสองทาง ทางหนึ่งนั้นแคบกว่าและมีขั้นบันได ทำให้คิดว่าน่าจะเป็นทางสำหรับคนเดินเข้า ส่วนอีกทางเป็นถนนปูหินที่เป็นทางลาดให้ยานพาหนะหรือฝูงสัตว์เข้ามาได้สะดวก เส้นทางทั้งสองมาบรรจบเป็นสายเดียวกันข้างในเมือง แสดงให้เห็นว่ามีคนใช้ประตูนี้เป็นทางเข้าออกกันอย่างคลาคล่ำ จนต้องจัดแบ่งเส้นทางสัญจรให้เป็นระบบระเบียบอย่างที่เห็นอยู่แอนโทนีโอเล่าประวัติปอมเปอีให้เราฟังว่า เมืองนี้น่ะเก่าแก่มาก จะตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อไรก็ไม่ทราบ แต่การที่อาณาบริเวณนี้ขาดแคลนน้ำ ทำให้เชื่อว่าไม่น่าจะมีการตั้งชุมชนที่นี่ได้ก่อนศตวรรษที่ ๗ ก่อนคริสตกาล

โรมันแผ่อำนาจมาครอบครองปอมเปอีอย่างเด็ดขาดเมื่อราว ๘๐ ปีก่อนคริสตกาล ภายในเวลาไม่นานนัก เมืองนี้ก็ขยายตัวกลายเป็นเมืองตากอากาศของพวกผู้ดีโรมัน ขณะเดียวกันก็เป็นเมืองท่าที่อยู่ได้ด้วยฐานทางการค้าเป็นสำคัญ ปอมเปอีจึงเป็นเมืองพิเศษที่มีประชากรหลากหลายกลุ่มอยู่รวมกันอย่างหนาแน่น ว่ากันว่าเคยมีประชากรมากกว่า ๒๐,๐๐๐ คน ก่อนที่ทุกอย่างจะถูกทำให้หยุดนิ่งในปี ค.ศ. ๗๙ เมื่อภูเขาไฟวีซูเวียสระเบิดขึ้นมา

ปอมเปอีหายไปจากโลกนี้นานกว่า ๑,๕๐๐ ปี จนกระทั่งมีการขุดพบในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ปรากฏว่าปอมเปอีขุดง่ายกว่าเฮอร์คิวเลเนี่ยมมาก เพราะว่าถูกทับถมด้วยเขม่าหรือเถ้าของภูเขาไฟ ไม่ใช่ลาวาแบบที่เฮอร์คิวเลเนี่ยม การขุดค้นทางโบราณคดีจึงทำได้อย่างกว้างขวาง จนเหลือแค่ราวหนึ่งในสี่ของเมืองเท่านั้นที่ยังอยู่ใต้ดิน หนังสือบางเล่มบอกว่าดินที่ถมทับพื้นที่ที่ยังไม่ได้ขุดแต่งนี้ได้มาจากการขุดค้นครั้งก่อนๆ ด้วยนั่นเอง

แอนโทนีโอพาพวกเราเดินผ่านอาคารต่างๆ ไปที่ ฟอรุ่ม (Forum) บริเวณนี้เป็นแหล่งรวมอาคารสาธารณะของเมือง จึงมีทั้งวิหารของเทพเจ้า ที่ทำการของเจ้าหน้าที่ตำแหน่งต่างๆ รวมทั้งบาซิลิกา (Basilica) ซึ่งเป็นอาคารสำคัญใช้เป็นทั้งที่ประชุมของกลุ่มพ่อค้า ใช้เป็นศาล และเป็นที่กำหนดนโยบายบริหารเมือง เคยมีคนเปรียบเทียบว่าเป็นเหมือนวอลล์ สตรีท (Wall Street) ของยุคนั้นทีเดียว

วิหารของเทพอพอลโล (Temple of Apollo) ตั้งอยู่ในบริเวณนี้ ดูจากซากที่เหลืออยู่รู้สึกว่ากว้างขวางมาก ข้างในวิหารมีเทวรูปของอพอลโลกับไดอาน่า (Diana) คู่แฝดของพระองค์ประดิษฐานอยู่ เดินแถวนี้มองเห็นภูเขาไฟวีซูเวียสได้ชัดเจนมาก

ฟ้าวันนี้สูงใสไร้เมฆบัง มองเห็นวีซูเวียสยืนตระหง่านอย่างสงบเสงี่ยม ดูไร้พิษสงเสียจนต้องบอกตัวเองตลอดว่า ไอ้ที่กำลังเดินดูอยู่นี่น่ะคือซากที่แสดงความหายนะ ซึ่งมนุษยชาติได้รับจากภูเขาไฟลูกนั้น และทั้งหมดนี่เกิดขึ้นภายในเวลาแค่ไม่นานเลย

เดินดูซากปรักหักพังกลางเปลวแดดได้พักเดียวก็น่าเบื่อแล้ว จะว่าไปเราเห็นซากพังๆ มาเป็นอาทิตย์แล้วเหมือนกันนะ ไกด์ของเราเลยเริ่มปล่อยมุขออกมา เขาชี้ไปทางถนนสายหลักของเมืองแล้วบอกว่า ในสมัยโบราณ ถนนนี้เป็นเส้นทางสำคัญที่เชื่อมต่อไปได้ไกลถึงนาโปลี ทำให้เมืองปอมเปอีกลายเป็นเมืองท่าสำคัญเมืองหนึ่งในละแวกนี้

ถนนสายนี้ทอดเข้าสู่ใจกลางเมืองด้วย แต่มีหินก้อนใหญ่ขวางกลางถนนก่อนจะถึงใจกลางเมือง แอนโทนีโอบอกว่านั่นเป็นการบังคับไม่ให้ยานพาหนะเข้ามาถึงฟอรุ่มของปอมเปอีได้ จะต้องเดินเข้ามาอย่างเดียวเท่านั้น ถนนกว้างขวางในแถบใจกลางเมืองจึงจัดเป็นถนนสำหรับคนเดินคล้ายๆ กับถนนหลายสายในปัจจุบัน

แต่นั่นยังไม่พอ แอนโทนีโอชี้ให้ดูถนนที่อยู่เลยเขตห้ามยานพาหนะเข้าออก ให้พวกเราเห็นว่ายังมีก้อนหินวางทอดข้ามถนนเป็นช่วงคล้ายแนวทางม้าลาย เขาถามว่าทำไมจึงวางหินเอาไว้แบบนั้น

คราวนี้เริ่มเดากันใหญ่ ส่วนมากคิดตรงกันว่าเอาไว้ข้ามถนน แต่การวางห่างกันเป็นระยะๆ แสดงว่ายอมให้รถม้าหรือเกวียนผ่านเข้ามาได้ เลยเดาไม่ถูกว่าทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อะไรกันแน่ แต่ก่อนที่จะออกนอกลู่นอกทางไปมากกว่านี้ แอนโทนีโอก็รีบเฉลยคำตอบให้ฟัง

เขาบอกว่าเฮอร์คิวเลเนี่ยมเป็นเมืองที่ร่ำรวยกว่าปอมเปอี ตามถนนจึงมีการจัดวางท่อระบายน้ำและสร้างบ่ออย่างดีกักเก็บน้ำฝนเอาไว้ใช้อย่างที่เราได้เห็นมาแล้ว แต่ปอมเปอีไม่ได้ทำแบบนั้น เวลาฝนตกน้ำจะท่วมขัง เพราะใช้ถนนนี่แหละเป็นท่อระบายน้ำไปในตัว กว่าจะระบายออกไปได้หมดก็ต้องกินเวลานานหน่อย ก้อนหินที่วางขวางเป็นระยะๆ นั่นก็ใช้สำหรับเป็นทางข้ามเวลาน้ำท่วมขังนั่นเอง เพราะวางได้จังหวะกับย่างก้าวของคนธรรมดาพอดี ความคิดคนเมืองนี้เฉียบแหลมไม่ใช่ย่อยเลยนะ

ยิ่งแอนโทนีโอชี้ให้ดูที่ทางเท้าข้างถนนซึ่งมีเศษหินอ่อนสีขาวฝังยาวต่อกันเป็นเส้นขนานกับถนนด้วยแล้ว พวกเรายิ่งทึ่งชาวเมืองนี้มากขึ้นไปอีก ทีแรกคิดว่าเป็นร่องรอยของลวดลายโมเสกที่ประดับทางเท้า แต่แอนโทนีโอบอกว่าไม่ใช่ คนที่นี่เขาฝังเอาไว้ให้สะท้อนกับแสงจันทร์ข้างขึ้น เพื่อเป็นแนวส่องนำทางให้เดินในยามค่ำคืน อาจเป็นเพราะปอมเปอีมีแหล่งบันเทิงอยู่มากมาย ไม่ว่าจะเป็นร้านเหล้าหรือว่าซ่อง ชีวิตกลางคืนของที่นี่คงจะคึกคักมาก เหมือนกับพัทยาสมัยนี้มั้ง เลยต้องมีเครื่องอำนวยความสะดวกกันสักหน่อย

คิวปิดกำลังทำอะไรอยู่ ดูกันเอาเอง

ถึงตอนนี้ แอนโทนีโอชักจะเป็นขวัญใจของเราอีกคนหนึ่งแล้ว เรื่องที่เขาเล่าตรงกับความสนใจของเรา ทำให้สนุกจนลืมเมื่อย ลืมเหนื่อย ลืมแม้แต่แสงแดดแผดเปรี้ยงหัวแทบแตกนั่นมัวแต่ก้มๆ เงยๆ ดูนั่นดูนี่จนเวียนหัวไปหมด เขาทำให้เราสังเกตอะไรละเอียดมากขึ้น ไม่ยอมให้เล็ดลอดผ่านหูผ่านตาไปง่ายๆ หรอก

แอนโทนีโอชี้ให้พวกเราสังเกตสัญลักษณ์รูปอวัยวะเพศชายซึ่งอยู่บนพื้นถนน เขาบอกว่านี่คือเครื่องหมายชี้ทางไปซ่องในปอมเปอี แต่เขาไม่ได้เอาเรื่องเพศมาเป็นจุดขายนะโย่ง เขาอธิบายว่าที่นี่เป็นเมืองท่า จึงมีผู้คนสารพัดประเภทและหลากหลายเผ่าพันธุ์ การติดต่อสื่อสารระหว่างกันคงมีปัญหาอยู่ไม่น้อย เลยต้องใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงกันให้รู้เรื่องโดยไม่ต้องพึ่งภาษาพูด

ใครสักคนจำไม่ได้แล้วถามเรื่องซ่องขึ้นมา ไกด์เลยเดินนำไปดูทันที พวกที่เดินรั้งท้ายไม่ได้ยินคำถาม เลยนินทาดังๆ ว่า อีตานี่เห็นเราเป็นยังไงกัน ถึงได้ชอบพามาดูเรื่องอย่างนี้อยู่เรื่อยเลย ต้องค่อยๆ กระซิบกระซาบให้เข้าใจและเงียบๆ ไว้ จะดูหรือไม่ก็ถือเป็นเรื่องส่วนบุคคล ใครอื่นไม่เกี่ยว ช่างเขาปะไร

บริเวณที่เป็นย่านโลกีย์ของปอมเปอีมีนักท่องเที่ยวเดินชมอยู่อย่างแน่นขนัด เห็นมีคนยืนออกันเต็มหน้าบ้านที่เป็นซ่อง เนื่องจากบ้านนั้นคับแคบเลยทยอยให้คนเข้าชมได้ทีละกลุ่มๆ ละไม่มากนัก บนผนังข้างในบ้านมีภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือหยาบ เป็นรูปการมีเพศสัมพันธ์แบบโจ่งแจ้งอยู่หลายท่า แอนโทนีโออธิบายว่า เพราะอุปสรรคเรื่องภาษาและเวลาที่มีอยู่จำกัด จึงทำให้ลูกค้าตกลงกับโสเภณีด้วยการชี้ไปที่รูปเหล่านั้น แทนการเจรจากันด้วยคำพูด

เขาเล่าว่าโสเภณีเมืองนี้ส่วนมากเป็นทาส บางคนถูกลักพาตัวมาจากคนละทวีป บางทีก็มาจากทาสของพวกผู้ดีที่ถูกนำมาขายฝากไว้กับซ่อง คนที่ยังสาวหรือมีลูกค้าติดพันมากจะรับแขกที่ห้องชั้นบนซึ่งอาจมีเตียงที่ปูฟูกอย่างดีไว้ใช้ ในขณะที่โสเภณีแก่ๆ ที่ใกล้ปลดระวางหรือหน้าตาขี้เหร่จะให้บริการที่เตียงหินในห้องชั้นล่าง นี่คือชีวิตของผู้คนในซ่องที่ให้บริการแก่ลูกค้าทั่วไปในเมืองปอมเปอี ในขณะที่พวกผู้ดีอาจจะใช้ห้องลับเฉพาะของตนในวิลลา หรือมีทาสเป็นโสเภณีส่วนตัวอยู่แล้ว เลยไม่จำเป็นต้องออกมาใช้สถานบริการทางเพศที่เป็นของสาธารณะแบบนี้

เห็นแล้วบอกตรงๆ ว่า อนาถใจนะโย่ง ถึงยังไงคนเมืองนี้ก็ดูจะหมกมุ่นในเรื่องเพศอยู่มากละ จำได้ว่าที่วิลลา เดล คาซาเล่นั้น กว่าจะเจอรูปโมเสกที่แสดงถึงเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศก็ต้องเดินเข้าไปถึงห้องส่วนตัวของเจ้าของบ้านซึ่งอยู่ลึกมาก แต่ที่ปอมเปอีน่ะดูจะมีเกลื่อนกลาดให้เห็นได้ทั่วไปหมด

พ่อมี่มากระซิบบอกว่า นี่เป็นเมืองคนบาปแท้ๆ เชียว เพราะหมกมุ่นกับเรื่องกามมากจะว่าใช้สัญลักษณ์แทนคำพูดเพื่อสื่อสารระหว่างคนต่างเผ่าแล้วละก็ ทำไมถึงมีแต่เรื่องแบบนี้ล่ะ ไม่เห็นมีสัญลักษณ์บอกทางไปร้านอาหารหรือที่อื่นเลย นี่แหละนะถึงได้โดนฟ้าดินลงโทษให้ตายยกเมืองเลยไงล่ะ

แต่ยังไม่ทันไรก็มีเสียงร้องเรียกให้ไปดูอะไรในบ้านหลังหนึ่งละแวกนั้น พ่อมี่รีบผลุนผลันเข้าไปทันที ทิ้งลูกสาวให้ยืนเคว้งอยู่ที่ถนนคนเดียว ทำให้พรรคพวกหัวเราะกันเกรียว หลายคนยังเอามาแซวต่อว่า แบบนี้เขาเรียก “ว่าแต่เขาอิเหนาเป็นเอง” เพราะเพิ่งนินทาคนปอมเปอีอยู่ไม่ทันขาดคำเลย

ปอมเปอีมีอะไรให้ดูมากมาย แอนโทนีโอพาเราเดินดูย่านต่างๆ ของเมือง เราได้เห็นกิจกรรมที่หลากหลายของผู้คนที่นี่ มีทั้งศาสนสถาน ที่อาบน้ำสาธารณะ โรงทำขนมปังที่มีโม่และเตาอบขนาดใหญ่เหลืออยู่ ได้เห็นร้านขายไวน์กับร้านค้าต่างๆ จนมีคนสงสัยว่าที่เห็นอยู่นี่น่ะของดั้งเดิมหรือว่าทำขึ้นใหม่ แอนโทนีโอยืนยันอย่างหนักแน่นว่าทุกอย่างที่นี่น่ะของจริงทั้งนั้นเลยมีคนมือไวชี้หมับไปที่ตู้เอทีเอ็มซึ่งตั้งอยู่ในบ้านหลังหนึ่ง ไกด์หัวเราะออกมาก่อนที่จะเสริมว่าคงต้องมีข้อยกเว้นอยู่บ้างละน่า

ถ้าถามว่าติดใจที่ไหนเป็นพิเศษ คงจะต้องบอกว่าชอบ House of the Vettii ที่เป็นวิลลาของเสรีชน วิลลาหลังนี้ใหญ่โตโอ่อ่ามาก มีห้องหับที่จัดเป็นสัดส่วนไว้ใช้ตามฤดูกาลและตกแต่งด้วยจิตรกรรมฝาผนังที่งดงาม สะดุดตาด้วยสีดำตัดกับสีแดง ภาพเหล่านี้เล่าเรื่องราวของเทพเจ้า แต่ที่ผนังบางด้านเป็นภาพทวยเทพกำลังทำกิจกรรมของมนุษย์กันอยู่ เพราะเห็นคิวปิดกำลังทำไวน์ ปรุงน้ำหอม ทอผ้า และทำเครื่องทอง ทำให้ได้รู้ว่า สมัยโรมันเขาทำกิจกรรมเหล่านั้นกันอย่างไรด้วย

กำลังฟังไกด์อย่างเอาจริงเอาจัง ไม่ยอมให้พลาดแม้แต่ประโยคเดียว

การเกาะติดไกด์หนึบแบบนี้ ทำให้เหมียวตัดใจไม่ถ่ายรูปปอมเปอีเองและยื่นฟิล์มให้เพื่อนฝูงไปคนละม้วนสองม้วน กำชับว่าช่วยจัดการให้หน่อยนะ แล้วคอยชี้นิ้วว่าอยากได้ตรงนั้นตรงนี้เป็นระยะไป ปรากฏว่าดีไปอย่างเพราะได้ฟังคำอธิบายและได้ดูอย่างสบายอกสบายใจไม่ต้องมัวลนลานทำโน่นทำนี่พร้อมกันไปทีละหลายอย่างแบบวันก่อนๆ

ตอนที่เดินกลับไปขึ้นรถตรงที่นัดหมายนั้น เลยเวลานัดมานานพอควรทีเดียว คงจะต้องขอโทษขอโพยไมเคิลกันหน่อย เหมียวลองเลียบเคียงถามพวกที่เดินกลับมาด้วยกันว่าเบื่อเมืองโบราณแบบนี้บ้างไหม พี่คนหนึ่งหันมาตอบสั้นๆ ว่า ไม่เลย ชอบทั้งเมืองและชอบไกด์ด้วย จะเอาไปคุยทับพวกที่ไปอมัลฟีว่า พวกเขาพลาดอะไรดีๆ ไปอีกแล้ว น่าเสียดายจัง แม้แต่โย่งยังนับว่าโชคดีกว่าเลยนะ

รักโย่งมาก

เหมียว

ฉบับที่ ๑๔

Napoli Museo Archeologico Nazionale di Napoli

โย่งสุดที่รัก

ในที่สุดงานเลี้ยงย่อมมีวันเลิกรา จดหมายฉบับนี้คงเป็นฉบับสุดท้ายที่เหมียวจะเล่าเรื่องอิตาลีใต้ แต่ยังคงรู้สึกเสียดายแทนโย่งอยู่ไม่หายว่า ไม่น่าอดมาด้วยกันเลย เพราะว่าวันนี้มีอะไรที่น่าตื่นตาตื่นใจมากจนไม่รู้จะเริ่มต้นตรงไหนดี

ตามแผนนั้น วันนี้เราจะเดินเที่ยวอยู่ในนาโปลี ตระเวนดูตามวัดกับพิพิธภัณฑ์ เพื่อนฝูงคงจะเล่าให้ฟังถึงช่วงเช้าแล้วใช่ไหม ที่อื่นน่ะเหมียวไม่ได้ติดใจอะไรมากนักหรอก แต่ที่อารามซานเซเวโร่ (Sansevero) น่ะ ขอพูดหน่อยเถอะว่า ต้องนับเป็นบุญตาจริงๆ ที่ได้มาเห็นประติมากรรมของที่นี่ จนแทบเข้าไปกราบยายอู่ที่พามาดูเลยละ

ลองวาดภาพดูนะโย่ง ขนาดแอนโทนีโอ คาโนว่า (Antonio Canova) ศิลปินเอก ยังเคยรำพึงรำพันว่า ยินดียกเวลาชีวิตให้ไปเลยทีเดียวสิบปี ถ้าหากจะทำให้เขาสามารถสร้างงานแบบ The Veiled Christ ได้สักชิ้น แล้วที่อารามนี้ยังมี Chastity อีกชิ้นที่เยี่ยมมาก และเป็นฝีมือของศิลปินคนละคนเสียด้วย ไว้กลับไปก่อนจะให้ดูโปสการ์ดที่ซื้อมา รับรองว่าโย่งต้องเตือนตัวเองตลอดว่าที่เห็นน่ะหินนะจ๊ะ ไม่ใช่ผ้าสักหน่อย ยิ่งมาดูของจริงด้วยแล้ว ยิ่งอยากจะคลุ้มคลั่งเสียให้ได้ เพราะไม่รู้ว่าเขาแกะหินให้ออกมาเป็นผ้าโปร่งเบาหวิวแบบนั้นได้ยังไง

ตอนบ่ายนี้ตั้งใจจะปักหลักอยู่ที่พิพิธภัณฑ์กลางใจเมืองชื่อ Museo Archeologico Nazionale di Napoli ยาวไปถึงบ่ายสี่โมงเลย ว่ากันว่าที่นี่มีสมบัติเก็บไว้มากมายตั้งแต่สมัยอียิปต์เป็นต้นมา และมีทั้งที่ได้มาจากการขุดค้นทางโบราณคดีในเขตคัมปาเนีย (Campania) ตลอดจนที่มาจากการสะสมของราชสกุลต่างๆ ที่เคยมีอำนาจปกครองราชอาณาจักรแห่งซิซิลีทั้งสอง ตอนที่พวกเราไปปอมเปอี เฮอร์คิวเลเนี่ยม หรือพาเอสตุ้ม ทั้งไกด์และเจ้าหน้าที่ที่นั่นมักบอกว่าอย่าลืมดูของชิ้นเอกที่มาซุมนุมอยู่ที่นาโปลีด้วยนะ

นี่แหละโย่งที่ทำให้เกิดความกังวล ก็กลัวว่าจะได้เห็นพิพิธภัณฑ์แบบโกดังเก็บของเก่าหรือไม่ก็เหมือนร้านขายของเก่าอย่างที่เคยเห็นมามากแล้ว ไม่ใช่พิพิธภัณฑ์แบบที่ซีราคูซ่า หรือ

อกริเจนโต้ ที่จัดได้ถูกใจมาก และความวิตกกังวลก็เพิ่มมากขึ้นเมื่อได้เห็นอาคารสีแดงสูงสามชั้น เหมียวปักใจเต็มที่เลยว่าต้องหลอกตาอีกตามเคย มีหวังต้องไต่บันไดสูงอีกแน่นอน แล้วพิซซ่าต้นตำรับนาโปลีแทนของแท้ที่เพิ่งทานเป็นอาหารเที่ยงจะรับมือไหวไหมละนี่

ตอนที่อู่ทองมาชวนให้เข้าไปดูเองก่อนถึงเวลานัดไกด์นั้น ฟังดูเข้าท่ามาก น่าจะทำให้มีเวลาได้ชื่นชมอะไรนานขึ้นหรือละเอียดขึ้นอีกนิด พอผ่านเข้าประตูมาก็เป็นอย่างที่คาดเอาไว้ไม่มีผิด โย่งเอ๋ย มีประติมากรรมกรีก - โรมันวางเรียงติดกันเป็นตับไปตลอดความยาวของห้องโถงและสองปีกที่แยกออกไป ส่วนบันไดน่ะเหรอสูงคอตั้งบ่าเลย

The Veiled Christ กับผ้าโปร่งที่ทำจากหิน

พวกเราตัดสินใจแยกกันเดินดูตามใจชอบ เหมียวตรงเข้าไปซื้อหนังสือคู่มือนำชมพิพิธภัณฑ์นี้ ราคาแพงมากจนต้องกัดฟันรูดบัตรเลย ที่ตัดใจซื้อก็เพราะมีคนบอกว่าคอลเล็คชั่นประติมากรรมคลาสสิกของที่นี่ ดีกว่าของพิพิธภัณฑ์วาติกันเสียอีก พอได้มาก็รีบเปิดออกอ่าน เพื่อตามหารูปที่ถูกใจว่าตั้งอยู่ตรงไหน แล้วจะได้ลงมือลุยเลย

รูปหนึ่งที่ตั้งอกตั้งใจมาจากบ้านว่าต้องดูให้ได้คือ รูปของแอนทินุส (Antinous) ชายหนุ่มคนนี้หน้าตาหล่อเหลา และมีคนแอบนินทากันแซ่ดว่า เขาเป็นชู้รักคนโปรดของจักรพรรดิเฮเดรียน (Hadrian ค.ศ. ๑๑๗ - ๑๓๘) ที่จริงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศเดียวกันนี่ไม่ใช่เรื่องผิดประหลาดหรอกในสังคมโรมัน แต่เพราะเฮเดรียนทรงเป็นที่เกลียดชังของคนร่วมสมัยอย่างรุนแรง ทำให้พฤติกรรมของพระองค์ถูกมองว่า วิปริตและถูกโจมตีอย่างหนักในกรณีของแอนทินุส

หนุ่มน้อยคนนี้เสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. ๑๓๐ ระหว่างตามเสด็จเฮเดรียนไปอียิปต์ จักรพรรดิทรงแถลงว่า เขาประสบอุบัติเหตุพลัดตกจากเรือขณะที่กำลังล่องลำน้ำไนล์ แล้วจมน้ำตาย

แต่กลับมีข่าวลือแพร่สะพัดว่า แอนทินุสพลีชีพระหว่างการทำพิธีบูชายัญลึกลับถวายให้เฮเดรียน ต่างหาก ปรากฏว่าจักรพรรดิทรงเสียพระทัยอย่างมากกับความตายของชู้รัก ถึงกับโปรดให้สร้างเมืองแอนทิโนโพลิส (Antinopolis) ขึ้นตรงจุดที่เขาตาย โปรดให้วันเกิดของเขาคือวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นวันนักขัตฤกษ์ที่มีการเฉลิมฉลอง และเกิดมีธรรมเนียมสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าโดยใช้แอนทินุสเป็นต้นแบบ ปรากฏว่าได้รับความนิยมแพร่หลายในภาคตะวันออกของจักรวรรดิโรมัน ในขณะที่เฮเดรียนทรงเชื่อมั่นว่า วิญญาณของเขาสถิตอยู่ ณ ดาวดวงหนึ่งบนฟากฟ้า ทำให้ผู้คนซุบซิบนินทาพระองค์อย่างสนุกปาก และกลายเป็นตัวตลกไปในสายตาของพสกนิกร

ที่พิพิธภัณฑ์นี้มีรูปแอนทินุสอย่างน้อยสองรูป รูปที่เหมียวตามหาอยู่คือ แอนทินุสในสภาพหนุ่มน้อยหน้าใสยืนเปลือยกาย ดูเป็นคนธรรมดาๆ ไม่ได้เก๊กท่าทำหน้าหล่อเหมือนรูปที่แต่งตัวแบบอียิปต์ที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์วาติกัน เลยอยากเห็นรูปของจริงที่พิพิธภัณฑ์นี้ว่าจะน่าสนใจสักเพียงไหน

เรื่องแอนทินุสนี่เล่าให้ใครต่อใครฟังมาหลายหนแล้ว เลยมีหลายคนคิดว่าเพื่อนเกิดหลงเสน่ห์พ่อหนุ่มคนนี้เข้าแล้ว พอเหมียวเรียกให้คนอื่นมาดูตอนที่หาเจอ จึงมีเสียงวิจารณ์ลอยมาว่าไม่เห็นจะหล่อเลย แถมมีผู้หวังดีรีบวิ่งมาบอกให้ไปดูอีกรูปที่เขาวางท่าเป็นเทพไดโอไนซุส (Dionysus) น่ะ ดูหล่อกว่าตั้งแยะ ไม่รู้จะแก้ตัวยังไงดีแล้วละโย่ง เหมียวไม่ได้พร่ำเพ้อไปกับรูปโฉมเลยสาบานได้ ที่สนใจรูปนี้เพราะดูเป็นปุถุชนมาก ไม่มีมาดงามสง่าน่าเกรงขามแบบเทพเจ้าหรือวีรบุรุษ เชื่อไหมโย่งว่าเพื่อนเดินหมุนไปมา ชะโงกซ้ายทีขวาทีอยู่พักใหญ่กว่าจะได้มุมที่ถูกใจ เลยทำให้โดนค่อนขอดเข้าอีกจนได้ พ่อมี่บอกว่านี่ มันเป็นพวก 'ผู้ชายนะยะ' แน่เลย อีกพักหนึ่งก็มีคนเฉียดเข้ามาบอกเหมียวว่า มี่ไปเรียกให้เข้ามาดูขวัญใจของป้าเหมียว โดยมีข้อสรุปเสร็จสรรพว่าป้าชอบพวก 'ผู้ชายนะยะ' ด้วย

Chastity สุดยอดประติมากรรมที่ Sansevero

เฮ้อ ชื่อเสียงของป้าปันปี้กันหมดก็คราวนี้เอง

วันนี้ดูทุกคนเหนื่อยอ่อนมากกว่าทุกวัน เดินได้ไม่เท่าไรก็มองหาเก้าอี้และซอกมุมเพื่อพักแข้งพักขาเสียแล้ว อาจเป็นเพราะนี่คือวันสุดท้าย ความเหนื่อยอ่อนตลอดสองอาทิตย์ที่ผ่านมาเลยมากองรวมกันอยู่ตรงนี้หมด แต่พอเห็นหน้าไกด์ว่าเป็นปีเตอร์คนที่เคยพาเราชมหอศิลป์ที่คาโปดิมอนเต้มาแล้ว ก็เกิดแรงฮึดขึ้นมาอีกเฮือกหนึ่ง และกระวีกระวาดลุกขึ้นตามเขาไปทันที

ห้องแรกที่ปีเตอร์พาไปดูเป็นห้องประติมากรรมหินอ่อนที่โรมันทำเลียนแบบประติมากรรมสำริดของกรีก เขาตรงไปที่รูปดอรีโฟรอส (Doryphoros) ซึ่งได้จากปอมเปอี ต้นแบบของรูปนี้คือผลงานของโพลีเคลตุส (Polycletus) ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาร์กอส ว่ากันว่ารูปนี้อาจเป็นรูปของอคิลิส (Achilles) ในความคิดของคนกรีก แต่รูปหินอ่อนที่อยู่ตรงหน้านี้ดูมอมแมมไปนิด ไม่แน่ใจว่าเป็นเพราะโดนเถ้าถ่านภูเขาไฟถมทับ หรือว่าเนื้อหินมีคุณภาพต่ำ สีเลยไม่ขาวเท่าที่ควร

สุดหล่อของเหมียวรูปนี้
ถ่ายจากมุมที่เหมียวคิดว่าหล่อสุด

ปีเตอร์บอกว่าประติมากรรมรูปนี้มีสัดส่วนที่สมบูรณ์แบบตามอุดมคติกรีก สรีระของรูปนี้เหมือนตัวอักษร X เพราะแขนซ้ายงอขึ้นแต่ขาขวาเหยียดตรง ส่วนแขนขวาทอดยาวแนบไปกับลำตัวและขาซ้ายงอเข่าอยู่เล็กน้อย ดูคล้ายกับกำลังก้าวเดิน นับเป็นความกลมกลืนของความเป็นมนุษย์ตามคติกรีก กล่าวคือมีรูปร่างที่ได้สัดส่วนงดงาม มีชีวิตชีวาด้วยอากัปกิริยาที่เคลื่อนไหว และยังแฝงลักษณะแบบผู้มีปัญญาไปพร้อมกัน

นี่ยังไม่ใช่รูปที่เหมียวติดใจนะ เหมียวชอบรูป The Tyrannicides ที่ได้มาจากวิลลา อเดรียน่า (Villa Adriana) ซึ่งเป็นวังของจักรพรรดิเฮเดรียนอยู่ที่ทิโวลี (Tivoli) ชานกรุงโรม รู้สึกเหมือนกันว่าออกจะมีรสนิยมต้องกันกับเฮเดรียนอีกแล้ว แต่เชื่อว่าต้องไม่ใช่ด้วยเหตุผลเดียวกันแน่ๆ

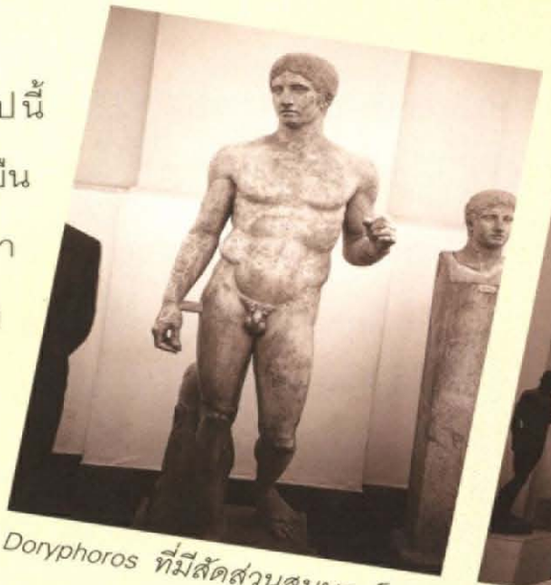

Doryphoros ที่มีสัดส่วนสมบูรณ์แบบตามอุดมคติกรีก

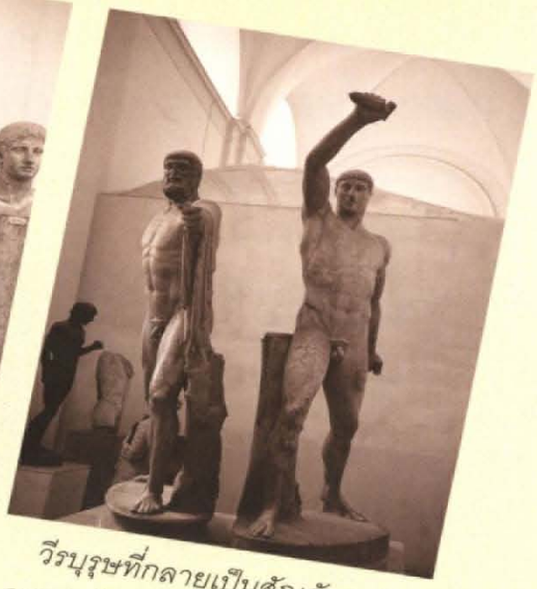

วีรบุรุษที่กลายเป็นสัญลักษณ์การต่อต้านอำนาจอันไม่ชอบธรรม

ประติมากรรมรูปนี้ประกอบด้วยผู้ชายสองคนยืนคู่กัน คนที่ใบหน้าเกลี้ยงเกลามีท่าเตรียมพร้อมจะจู่โจมโดยชูแขนขวาขึ้นเหนือศีรษะ เขาคือฮาร์โมดิอุส (Harmodius) ส่วนอีกคนชื่ออริสโตเกตัน (Aristogeiton) ไว้หนวดเคราครึ้มและกำลังยืนกางแขนข้างหนึ่งออกมาเป็นโล่คุ้มกันให้เพื่อน นี่คือมิตรภาพที่สัมผัสได้ตั้งแต่แรกเห็นเลยละโย่ง ทั้งคู่ร่วมกันสังหารฮิปปาร์ชอส (Hipparchos) บุตรชายของพิซิสตราตุส (Pisistratus) ทรราชย์ผู้ครองเอเธนส์เมื่อปลายศตวรรษที่ ๖ ก่อนคริสตกาล และพวกเขาต้องสังเวยชีวิตไปกับเหตุการณ์ครั้งนี้ วีรกรรมของคนทั้งคู่จึงได้รับการเชิดชูหลังจากพิซิสตราตุสถูกโค่นล้มไปเมื่อ ๕๑๐ ปีก่อนคริสตกาล

ประติมากรชื่อ แอนทีเนอร์ (Antenor) หล่อรูปสำริดของวีรบุรุษคู่นี้ขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ของการต่อต้านอำนาจอันไม่ชอบธรรม และเป็นตัวแทนของการยืนหยัดต่อสู้เพื่อเสรีภาพของมนุษยชาติ ปีเตอร์ยืนยันว่านี่เป็นประติมากรรมรูปปุถุชนคู่แรก เพราะที่ผ่านๆ มามีแต่การสร้างเทวรูปโดยให้มนุษย์เป็นต้นแบบมากกว่า โย่งรู้ไหมว่า คนคู่นี้มีความหมายต่อคนกรีกอย่างที่เราคาดไม่ถึงเชียวละ

เมื่อ ๔๘๐ ปีก่อนคริสตกาล กองทัพเปอร์เซียยกมาตีเอเธนส์และขนรูป The Tyrannicides ไปไว้ที่ซูซ่า (Susa) ในทวีปเอเชีย อีกสี่ปีต่อมาหลังจากเอเธนส์ได้รับชัยชนะในสงครามกับเปอร์เซียที่คาบสมุทรกรีก ก็ให้ประติมากรชื่อ คริติออส (Kritios) กับ นีสิโอเตส (Nesiotes) ช่วยกันหล่อรูปสำริดของวีรบุรุษคู่นี้ขึ้นใหม่แทนรูปเดิมซึ่งไปอยู่เปอร์เซีย แล้วยังมีการทำรูปของทั้งคู่ไว้บนเหรียญกษาปณ์ แจกัน ตลอดจนภาพสลักหิน รูปสำริดของเดิมถูกนำกลับมาเอเธนส์โดยกองทัพของอเล็กซานเดอร์มหาราชที่ยกไปตีเปอร์เซียได้ ปัจจุบันรูปนี้ยังคงตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์

Museo dei Campi Flegrei ที่ปราสาทไบเอีย (Baia Castle) แต่เพื่อนไม่รู้นะว่าอยู่ที่ไหน รู้แค่ว่าอยู่ใกล้ๆ นาโปลีเท่านั้นเอง

เฮเดรียนอาจจะชอบรูปนี้เพราะเป็นงานชิ้นเอกของกรีก แต่เหมียวน่ะชอบเพราะเป็นสัญลักษณ์ของการยืนหยัดขึ้นสู้ของคนธรรมดาที่ไม่ยอมก้มหัวให้อำนาจอันไม่ชอบธรรมต่างหาก แม้จะไม่เห็นด้วยกับวิธีที่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาก็ตาม แต่ยังอดรู้สึกฮึกเหิมตามคำบอกเล่าของเขาไม่ได้เวลาเห็นประติมากรรมรูปนี้

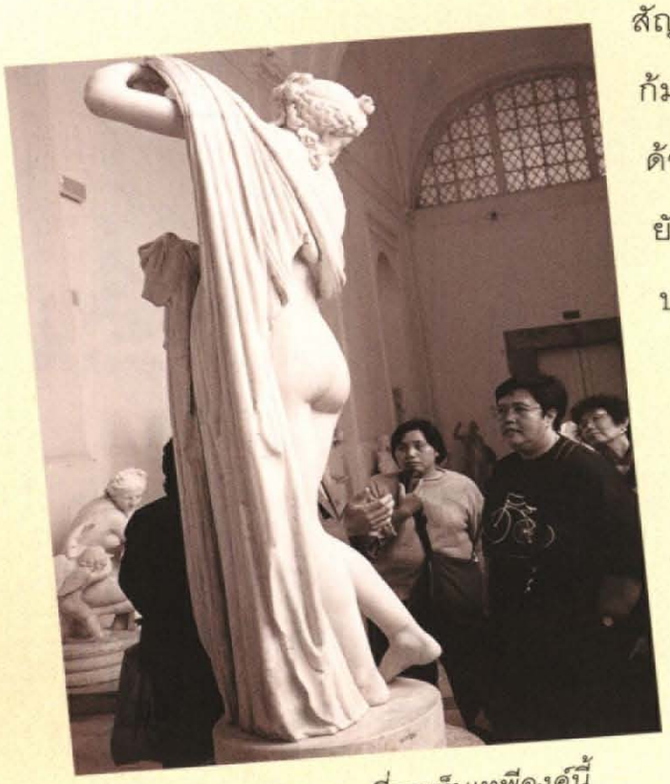

เหมียวกำลังหามุมที่จะเห็นเทพีองค์นี้จากมุมที่สวยที่สุด

ปีเตอร์ชวนให้ไปดูของที่เก็บมาจากปอมเปอี เลยชักจะตื่นเต้นกันใหญ่ เพราะเข้าใจว่าเขาจะพาไปดูศพชาวปอมเปอี (ก็เราเข้าใจว่าทางอิตาลีเขาขนมาเก็บไว้ที่นาโปลี แต่ที่จริงไม่ใช่เลย เขาปิดซ่อมจึงทำให้ไม่ได้เห็นที่ปอมเปอี) เรารีบเดินตามเข้าไปถึงที่ทำงานของภัณฑารักษ์ทางด้านหลังพิพิธภัณฑ์ ปรากฏว่าเขาให้มาดูพวกผักผลไม้และอาหารที่ขุดพบในบ้านเรือนของชาวปอมเปอีต่างหาก ทุกอย่างที่เห็นดำเป็นตอตะโกเลยละโย่ง แต่ยังพอจะเดาได้ว่าอะไรเป็นอะไร เพราะมีภาพถ่ายจากจิตรกรรมฝาผนังของวิลลาที่ปอมเปอีติดเทียบเอาไว้ให้ดูด้วย หลายคนผิดหวังที่อดดูศพ แต่ได้รู้ว่าของจากปอมเปอีที่เอามาเก็บไว้ที่นี่ นอกจากอาหารแล้ว ยังมีประติมากรรมเด่นๆ และภาพปูนเปียกที่อุตส่าห์ไปแงะมาจากผนังวิลลาต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก ล้วนแล้วแต่สวยๆ ทั้งสิ้น เพียงแต่ต้องไต่บันไดขึ้นไปดูเท่านั้นแหละ ทำเอาต้องคิดหนักว่าจะลากสังขารไหวไหมเท่านั้น

ที่ชั้นล่างนี้ยังมีประติมากรรมเอกอีกสามชิ้นที่ปีเตอร์เจาะจงว่า เราต้องดู ชิ้นแรกคือ Aphrodite Callipygos เป็นรูปเทพีอโฟรไดท์หรือวีนัสที่ดูเหมือนว่ากำลังเปลื้องเครื่องทรงออก อาจจะเพื่อสรงน้ำก็ได้ เพราะพระหัตถ์ข้างหนึ่งกำลังรั้งชายผ้าขึ้นสูง เผยให้เห็นสรีระท่อนล่างเปลือยเปล่า

นานๆ จะเห็นเฮอร์คิวลิส ยืนหมดแรงเสียทีหนึ่ง

อวดสายตาคน องค์เทพีกำลังเอี้ยวพระองค์เยื้องมาข้างหลังเล็กน้อย ปีเตอร์ตั้งข้อสังเกตว่า รูปนี้น่าจะเคยตั้งอยู่กลางสระน้ำในสวน หรืออาจจะเป็นส่วนหนึ่งของน้ำพุด้วยซ้ำไป เขาชี้ให้ดูว่า องค์เทพีน่าจะกำลังชื่นชมเงาสะท้อนบนผิวน้ำ และคงพอพระทัยกับภาพที่ทอดพระเนตรเห็นด้วยเพราะว่าแย้มสรวลอยู่เล็กน้อย

รูปนี้มีอะไรแปลกๆ อยู่นะโย่ง ท่อนล่างน่ะงดงามอ่อนช้อยอย่างไม่มีที่ติเลย แต่พระพักตร์สิกลับตรงกันข้าม บางมุมออกจะน่าเกลียดจนไม่น่าจะเป็นเทพีแห่งความงามเลย มุมที่ดีที่สุดคือ ด้านหลังที่เขาตั้งเก้าอี้ยาวไว้ให้นั่งดูนั่นแหละ ก็มันเห็นหน้าไม่ชัด เลยทำให้ไม่เสียอารมณ์ไงล่ะ ปีเตอร์คงจะเดาความคิดของพวกเราออก เลยรีบอธิบายว่าของกรีกเดิมน่ะขุดพบแค่ลำตัวกับท่อนขา ส่วนหัวกับไหล่นั้นทำขึ้นมาใหม่ มิน่าล่ะถึงได้ดูไม่เข้ากันยังไงก็ไม่รู้ แม้แต่เนื้อหินก็เห็นเป็นคนละสีอย่างชัดเจน

ประติมากรรมชิ้นที่สองคือ Farnesian Hercules ของประติมากรกรีกชื่อ กลายคอน (Glykon) ที่ทำลอกเลียนต้นแบบรูปสำริดของ ลีซิปปุส (Lysippus) ศิลปินสมัยศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสตกาล นี่ก็เป็นอีกรูปที่ถูกใจเพื่อนมาก อยากรู้ไหมว่าทำไม ก็รูปเทพเจ้าน่ะส่วนมากต้องวางมาดเท่ๆ ให้ดูทรนงองอาจ หรือห้าวหาญ คนจะได้นับถือหรือกลัวเกรง แต่รูปนี้กลับตรงกันข้าม เพราะว่าเฮอร์คิวลิสยืนคอตก ดูท่าว่าอ่อนล้ามาก ราวกับเพิ่งจะทุ่มเทเรี่ยวแรงหยาดสุดท้ายไปหยกๆ บางคนคิดว่าดูเศร้าสร้อยเสียด้วยซ้ำ แต่ต้องยอมรับว่าฝีมือแกะสลักนั้นเฉียบขาดมาก โดยเฉพาะรายละเอียดของเส้นผม หนวดเครา และกล้ามเนื้อน่ะยอดเยี่ยมไม่มีที่ติเลย รูปนี้เป็นอีกรูปหนึ่งที่ตอนแรกพบว่ามีอวัยวะบางส่วนขาดหายไป ต้องมีการซ่อมแซมให้สมบูรณ์ แต่ต่อมาขุดพบขาคู่เดิมเลยสับเปลี่ยนเอาของเดิมใส่ไว้แทน และเอาของที่ทำใหม่ไปแขวนให้ดูอยู่ข้างหลัง

ชิ้นสุดท้ายที่ปีเตอร์พาไปดูคือ Farnesian Bull เป็นประติมากรรมหมู่ขนาดใหญ่มาก สลักเรื่องราวจากเทพปกรณัมตอนที่นางเดียร์เซ่ (Dirce) ถูกลงโทษมัดติดไว้กับขาของวัวบ้า

ที่กำลังเหยียบย่ำลงไปบนตัวนาง ไม่แน่ใจว่าเป็นประติมากรรมหมู่ที่ใหญ่ที่สุดในโลกด้วยหรือเปล่านะโย่ง แต่ปีเตอร์บอกให้ลองนึกดูสิว่า หินก้อนนี้มีขนาดใหญ่โตแค่ไหน ช่างจะแกะได้ยากเย็นสักเพียงไร แต่บอกตรงๆ นะว่าเพื่อนไม่ค่อยตื่นเต้นมากเท่าไรนักกับรูปนี้ ออกจะเห็นว่ารกไปหน่อยเสียด้วยซ้ำไป คนอื่นคงจะไม่เห็นด้วยกับเราหรอก เพราะว่าไมเคิลแอนเจโลเคยคิดจะเอารูปนี้ไปทำเป็นน้ำพุในสวนของสกุลฟาร์เนเซ่มาแล้ว ไม่รู้เหมือนกันว่าทำไม จึงทำไม่สำเร็จ

ถึงตอนนี้เกือบจะเรียกได้ว่าหมดแรงแล้วทุกก๊อก เลยมีการขอแยกตัวจากกลุ่ม คนที่ยังมีแรงก็เดินตามปีเตอร์ต่อไป แต่มีหลายคนรวมทั้งเหมียวด้วยที่อยากพัก เลยนั่งแปะอยู่ที่เชิงบันไดขึ้นชั้นบนนั่นเอง ในขณะที่บางคนขอออกไปชมเมือง และมีบ้างที่ออกไปหาอะไรทาน ปรากฏว่าพวกที่ออกไปข้างนอกนี่แป๊บเดียวก็เดินกลับมากันเป็นแถว เพราะไปเจอะร้านปิดพักเที่ยงเข้าให้เลยมานั่งกองรวมกันอยู่ตรงบันไดนี่แหละ ท่าทางของพวกเราคงจะดูน่าขำมาก เพราะเห็นวัยรุ่นอิตาเลียนปรายตามองมาทางนี้พร้อมกับอมยิ้มอยู่ในหน้า

พรรคพวกลงมาส่งข่าวว่า ปีเตอร์จองคิวให้ไปดูห้องลับเฉพาะ (Secret Cabinet) ได้ตอน ๔ โมง ๑๕ นาที ที่นี่เขาเปิดให้ดูแบบจำกัดจำนวนคนและแบ่งเป็นรอบ โดยจัดไกด์ให้มาอธิบายเฉพาะกลุ่ม ว่ากันว่าส่วนนี้จำลองห้องลับต่างยุคและต่างสถานที่มาให้ชม แน่ละของที่เก็บอยู่ในห้องประเภทนี้ ต้องเป็นของที่เจ้าของอยากปกปิด หรือแอบเอาไว้ดูคนเดียวมากกว่าจะอวดให้ใครๆ เห็น มันจึงส่อนัยที่ดูจะล่อแหลมต่อมาตรฐานทางศาสนาหรือศีลธรรมอยู่สักหน่อย

พอใกล้ถึงเวลานัดหมายปรากฏว่า ทุกคนมายืนรอกันอย่างพร้อมเพรียงรวมทั้งมี่ด้วย แม้จะมีคนออกตัวว่าเพราะเห็นบันไดมันไม่สูงเท่าไหร่ แค่ชั้นลอยเองถึงได้มีแรงเดินขึ้นมาดูไหว แต่อู่ทองก็ล้อว่า ยังน่าอายอยู่ดีนั่นเอง เพราะเหมือนกับว่าเราอยากดูกันนักหนากับไอ้ห้องประเภทนี้

บรรยากาศหน้าห้องลับเฉพาะก็ส่อนัยเรื่องเพศให้เห็นอยู่ไม่น้อย เพราะมีประติมากรรมที่แสดงเรื่องราวจากเทพปกรณัมเกี่ยวกับเรื่องทำนองนี้วางอยู่หลายรูป ไกด์สาวใหญ่ประจำห้องนำพวกเราเดินผ่านประตูลูกกรงเหล็กเข้าไปข้างในเพื่อดูมุมที่จัดแสดงไว้เป็นสัดส่วน เริ่มจากห้องลับตามบ้านผู้ดีหรือผู้มีอำนาจ ที่แขวนภาพปูนเปียกที่แซะเอามาจากปอมเปอี มีทั้ง

รูปเทพเจ้ากรีก - โรมัน และมีหลายรูปที่เป็นภาพอีโรติก ซึ่งเขียนโดยช่างฝีมือเยี่ยม ทำให้ออกมาไม่ดูน่าเกลียด หรือว่ามีนัยเชิงอนาจารเท่าไรนัก ไกด์บอกว่าห้องแบบนี้ นอกจากเจ้าของแล้วคงมีไม่กี่คนที่จะมีโอกาสได้เข้ามาเห็น

ถัดมาเป็นห้องลับอีกแบบ คือคล้ายๆ เป็นมุมพักผ่อนส่วนตัวที่อาจใช้เป็นที่รับรองแขกที่สนิทได้ด้วย เช่น บริเวณที่เรียกว่า 'เอเทรี่ยม' ในวิลลาของพวกโรมัน หรือสวนตามวังและคฤหาสน์ของชนชั้นสูงในสมัยหลัง ที่นี่มักตกแต่งด้วยประติมากรรมสมัยคลาสสิก ถึงแม้จะเป็นรูปเปลือย แต่ก็มุ่งเน้นความงามในเชิงสุนทรียศาสตร์มากกว่าจะเป็นเรื่องของกามารมณ์ จึงให้ความรู้สึกที่ดีมาก

ภาพโป๊ที่เป็นศิลป์

แต่ส่วนที่รู้สึกแย่มากๆ คือห้องลับที่อยู่ในซ่อง ดูแล้วสะอิดสะเอียนเหลือเกินละโย่ง เพราะเน้นเรื่องเพศอยู่อย่างเดียว แสดงให้เห็นความเสื่อมโทรมทางจิตใจของมนุษย์อย่างชัดเจน จนพวกเราหลายคนรู้สึกอึดอัดเลยพร้อมใจกันเดินออกมาดีกว่า เพราะทนดูอีกต่อไปไม่ไหวแล้ว

แม้จะไม่ชื่นชอบในห้องลับเท่าไรนัก แต่ยังอดชื่นชมวิธีจัดแสดงของเขาไม่ได้ มันมีวิธีคิดที่แฝงไว้อย่างแยบยลทีเดียว เขาทำให้เห็นว่าของที่เก็บไว้ในห้องแบบนี้ไม่ใช่จะมีแต่เรื่องที่ผิดศีลธรรมอย่างเดียวเท่านั้น แต่อาจเป็นของพวกนอกรีตหรือต่างศาสนาก็ได้ เช่น ศิลปวัตถุของกรีก - โรมันที่ชาวคริสต์ที่ดีไม่พึงสนใจหรือมีไว้ในครอบครอง ถึงต้องแอบซ่อนเอาไว้ดูคนเดียวในห้องลับไงล่ะ

ห้องแบบนี้ถ้าจะจัดให้ดูมีศิลปะก็ได้ หรือจะให้ดูน่าขยะแขยงเพราะอยู่ในสถานบริการทางเพศก็ทำได้เหมือนกัน ทำให้อดคิดไม่ได้ว่ามันมีความคิดเรื่องกาละเทศะบางอย่างแฝงอยู่ด้วยโย่งว่าไหม

เด็กเล็กจะเป็นอย่างไรกันบ้างก็ไม่รู้เลย เพราะแม้แต่ผู้ใหญ่ก็ยังมึนไปตามๆ กัน เห็นจะต้องขอจบดื้อๆ แบบนี้ละ จะได้ขอตัวไปล้างตาสักหน่อย เผื่อจะได้รู้สึกดีขึ้นมาบ้าง

ตอนนี้ชักไม่ค่อยคิดถึงโย่งเท่าไหร่แล้ว เพราะรู้ว่าอีกไม่กี่วันก็จะได้พบหน้า ไว้ตอนที่เจอกันก็คงจะได้คุยจนหายอยากเองแหละ อย่าลืมทวงของฝากจากอิตาลีด้วยนะจ๊ะ

รักเพื่อนเหมือนเคย

เหมียว

รายนามผู้นำหรีดมาเคารพศพ

๑. โกวิทย์ - ลลิดา โปษยานนท์
๒. คุณอุทัย สินธุสาร และครอบครัว
๓. พ.ต.อ. เฉลิม วิไลรัตน์ และครอบครัว
๔. วัดเฉลิมกาญจนาภิเษก (โพธิ์แอม)
๕. ม.ร.ว. ชยธวัช - อารยา ศรีธวัช
๖. พ.ท.หญิง ฐิติยา รังสิตพล (ผู้พันปราง)
๗. ต้นรักสตูดิโอ
๘. ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)
สาขาบรรทัดทอง
๙. บมจ. ธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาบางรัก
๑๐. ธนาคารออมสิน สาขาท่าวังผา
๑๑. น.ศ. "ประวัติศาสตร์ ๔๓" มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่
๑๒. สมาคมนักศึกษาเก่าคณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๑๓. น้าๆ กรมบัญชีกลาง
๑๔. หนังสือพิมพ์แนวหน้า
๑๕. บุญธรรม เล็กสุวัฒน์
๑๖. บุญสีห์ - ฉลวย หิรัญบูรณะ และครอบครัว
๑๗. ประดิษฐ์ ศรีสุข และครอบครัว
๑๘. พล.อ.ต. ประวิติ แย้มจิตต์นิ่ม และครอบครัว
๑๙. ประยูร - อัญชลี จันทร์เลิศฟ้า
๒๐. ประโยชน์ - วิจิตรา รังสิยานนท์
๒๑. ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๒๒. ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ
๒๓. ปรีชา - บัทมา รอดเที่ยง
๒๔. อ. เผ่าทอง ทองเจือ
๒๕. พ.อ.หญิง พอใจ คงสุวรรณ และครอบครัว
๒๖. พันธ์ชาติ - สมบุญ เศขรฤทธิ์
๒๗. พิบูลย์ - สุเทพ - ประเจิด - เสน่ห์ - โสภณ
๒๘. พี่น้องรหัส ๓๙๓
๒๙. พี่ - เพื่อน - น้องเชียงใหม่
๓๐. เพื่อนเซ็นต์โยเซฟ
๓๑. เพื่อนๆ เซ็นต์โยฯ
๓๒. เพื่อน - พี่ - น้อง ป. โท ประวัติศาสตร์ จุฬาฯ
๓๓. เพื่อนแม่ในเตรียมปริญญา มธก. รุ่น ๔
๓๔. เพื่อนอักษรศาสตร์ จุฬาฯ
๓๕. ศ. ไพฑูรย์ - ศ. วิลาสวงศ์ พงศะบุตร
๓๖. สาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๓๗. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๓๘. ภาควิชามนุษยสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๓๙. มิตรสัมพันธ์ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔
๔๐. เมธี - อัมพา ภมรานนท์
๔๑. คุณหญิงระวี กิตติขจร
๔๒. ม.ร.ว. รุจยา อาภากร
๔๓. ลูกศิษย์ประวัติศาสตร์ รหัส ๓๒
๔๔. ลูกศิษย์ประวัติศาสตร์ รหัส ๓๓
๔๕. ลูกศิษย์ประวัติศาสตร์ ม.ช. ๓๗
๔๖. ลูกศิษย์ประวัติศาสตร์ รหัส ๓๘
๔๗. ลูกศิษย์ประวัติศาสตร์ รหัส ๔๐
๔๘. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร
๔๙. วิชัย - จันทร์จรัส สามโกเศศ
๕๐. ศิษย์ประวัติศาสตร์ รุ่น ๔๑
๕๑. ศิริราชมูลนิธิ
๕๒. สธ.
๕๓. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๕๔. ดร. สุขุม - เมธ์วดี นวพันธ์
๕๕. ดร. สุจินต์ - อรุณา ทังสุบุตร - ภู่
๕๖. สุธีพร ดวงโต
๕๗. น.พ. สุนทร - ดร. นันทวัน อันตรเสน
๕๘. สุรัตน์ - ศ. ดร. แถมสุข นุ่มนนท์
๕๙. อรพินธ์ - ปัตตะพงศ์ และครอบครัว
๖๐. อัจนา จุลินทร
๖๑. น.พ. ดรินทร์ โล่ห์สิริวัฒน์ และภริยา
๖๒. น.พ. ประเวศ วสีและภริยา
๖๓. น.พ. สุทัศน์ พู่เจริญ และภริยา
๖๔. ศรัทธาอาลัยจากพี่น้อง ๓๙๓

ขอขอบพระคุณ

ขอขอบพระคุณท่านผู้มีเกียรติและบรรดาญาติมิตรทั้งหลายที่ได้กรุณามาร่วมในพิธีอาบน้ำศพ สวดพระอภิธรรม วางพวงหรีดเคารพศพ และร่วมเป็นเจ้าภาพในการสวดพระอภิธรรม พร้อมทั้งร่วมกันบริจาคเงินทำบุญอุทิศส่วนกุศล ตลอดจนมาร่วมงานพิธีพระราชทานเพลิงศพ นับเป็นเกียรติแก่นางสาวอัญชลี สุสายัณห์ อย่างยิ่ง

ความห่วงใย กำลังใจ และความช่วยเหลือต่างๆ จากทุกท่าน ในยามที่ทุกข์ใจแสนสาหัสเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจลืมเลือนได้ นับตั้งแต่เมื่อลูกเจ็บป่วยจนกระทั่งจากไปในที่สุด จึงขอขอบพระคุณในน้ำใจไมตรีจิตของท่านทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณคณะแพทย์และพยาบาลแห่งโรงพยาบาลเชียงใหม่ - ราม โดยเฉพาะนายแพทย์ผดุงเกียรติ เศรษฐกุล และนายแพทย์มาโนช เล้าวงศ์ แห่งโรงพยาบาลแมคคอมิค แพทย์หญิงบุญสม ชัยมงคล แห่งโรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ ที่ได้ดูแลรักษาอาการป่วยของลูกเหมียวอย่างเต็มกำลัง ตลอดจนนายแพทย์ดรินทร์ โล่ห์สิริวัฒน์ และนายแพทย์สุทัศน์ ฟู่เจริญ แห่งโรงพยาบาลศิริราช ที่กรุณาให้คำปรึกษาหารือเกี่ยวกับอาการป่วยของลูกเหมียวมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ตลอดจนสำนักพิมพ์ศยามและนิตยสารนักเดินทาง ที่ได้กรุณาอนุญาตให้พิมพ์เผยแพร่งานของลูกเหมียว เพื่อประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้าแก่อนุชนรุ่นหลังสืบไป

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่าน และบรรดาลูกศิษย์ของลูกเหมียวจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ต่างพร้อมใจกันมาแสดงน้ำใจและความอาลัยรักต่อครูผู้เป็นที่รักยิ่งในวาระสุดท้าย

ขออำนาจบุญกุศลและคุณความดีที่ทุกท่านได้สั่งสมมา จงเป็นผลดลบันดาลให้ทุกท่านประสบความสุขสวัสดิมงคลนานัปการเทอญ

หากมีสิ่งขาดตกบกพร่องประการใด กราบขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

อารีย์ สุสายัณห์